Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1924/1925

11942000683

COBISS 0

Год. I. Юлий 1924 Кн. I.

РС II 102/1924/1928

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

683/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

БИБЛИОТЕКА — Скопие
Инв.№ 683/1942

ДАРЪ
Македон. Нау-
ч. Институтъ

Съдържание.

1 **Проф. В. Н. Златарски.** — Де се е намирала епископията на Св. Климентъ Охридски . . . . стр. 1

2. **Н. А. Мушмовъ.** — Кои сѫ най-старитѣ монети отъ Александра Велики 15

3. **Проф. Д-ръ Гавр. Кацаровъ.** — Нови изследвания върху археологията на Македония 21

4. **Проф. А. Ишырковъ.** — Струмишко. Стопански чъртици . . . 26

5. **Проф. М. Арнаудовъ.** — Къмъ легендата за Крали-Марко . . . 38

6. **Хр. Шалдевъ.** — Гр. Прилѣпъ за своитѣ училища 46

7. **А. П. Стоиловъ.** — Насте Стояновъ 56

8. **К. Стояновъ-Вълкановъ.** — Славянофилството на Луи Леже и Македония 62

9. **Хр. П. Стояновъ.** — Изъ миналото на мънастира Св. Иванъ Предтеча въ Сѣрско 70

10. **В. Пасковъ.** — Вѫтрешната Македонска организация — начало и развой 74

11. **Хр. Коцевъ.** — Страници изъ споменитѣ ми 87

Рецензии.

12. André Mazon, Contes slaves de la Macedoine sudoccidentale. — Проф. Д-ръ Ст. Младеновъ 101

13. Панчо Михаиловъ. — Български народни пѣсни отъ Македония. — Проф. Ал. Балабановъ 123

14. Никола Джеровъ. — Охридска пролѣть. Др. Зографовъ 129

15. S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macedoine son passé et son présent. — Г. Баждаровъ 135

Les articles de la Revue en résumés en français 140

Бележка по основаването на Македонския Наученъ Институтъ. Уставъ на Института. — Списъкъ на действителнитѣ членове-основатели на Македонския Наученъ Институтъ 156

Table des matières.

page

1. **Prof. V. N. Zlatarsky.** — Où se trouvait le siège de l'évêché de St. Clément 1
2. **N. A. Mouchmoff.** — Quelles sont les plus anciennes monnaies d'Alexandre le Grand 15
3. **Prof. G. Katzaroff.** — Nouveaux témoignages sur l'archéologie de la Macédoine 21
4. **Prof. A. Ischirkoff.** — La region de la Stroumitza. Donnés économiques 26
5. **Prof. M. Arnaoudoff.** — Contribution à la légende de Krali-Marko 38
6. **Chr. Chaldeff.** — La ville de Prilep et son école 46
7. **A. P. Stoïloff.** — Nasté Stoyanoff 56
8. **K. Stoyanoff-Valkanoff.** — La slavophilie de Louis Leger et la Macédoine 62
9. **Chr. p. Stoyanoff.** — Un document pour le passé du couvent „Saint-Jean le Précurseur“ près de Sérès 70
10. **V. Paskoff.** — L'Organisation Revolutionnaire Intérieure de Macédoine — son début et son développement 74
11. **Chr. Kotzeff.** — Memoires 87

Compte-rendus.

12. André Mazon, proffesseur à la Faculté des lettres de l'Université de Strasbonrg. — Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale. — Prof. St. Mladenoff 101
13. Pantcho Mihaïloff. — Chants nationaux bulgares de Macédoine.— Prof. Al. Balabanoff 123
14. N. Djeroff. — Le printemps d'Ochrida (Ohridska prolet). Dr. Zografoff 129
15. S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macédoine etc. G. Bajdaroff . . 155

Les articles de la Revue en résumés en français 140
Statuts de l'Institut Scientifique Macédonien 161
Membres effectifs, fondateurs de l'institut scientifique macédonien . 163

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Проф. В. Н. Златарски.

ДЕ СЕ Е НАМИРАЛА ЕПИСКОПИЯТА НА СВ. КЛИМЕНТА ОХРИДСКИ.

Пространното житие на св. Климента разказва, че „настанала бѣ вече осмата година отъ учителствуването му“[1] въ Кутмичевица, когато Борисовиятъ приемникъ князъ Владимиръ, „следъ като проживѣлъ четири години въ управлението *(ἐπιβιοὺς τῇ ἀρχῇ)*, си отишълъ отъ тоя свѣтъ *(ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο)*, и наследникъ на всичко сталъ братъ му Симеонъ“. Следъ това новиятъ князъ „повикалъ при себе си светителя“, който тогава се намиралъ въ Преславъ по случай народния съборъ, „и влѣзълъ въ разговоръ съ него“. „Като получилъ освещение дори отъ самата му външность, защото на видъ блажениятъ билъ твърде уважаванъ дори и отъ враговетѣ“, Симеонъ много хвалилъ българската страна и считалъ царуването си за блажено, задето то е получило отъ Бога такова благо“. „Следъ това, както обмислилъ съ по-благоразумнитѣ отъ приближенитѣ си, които всички уважавали Климента като отецъ, вѣрвайки, че само това, за което го почитатъ, е угодно Богу“, Симеонъ „го предложилъ за епископъ на Дремвица или Велица, и по тоя начинъ

---

[1] Простран. житие по изданието на Н. Туницки, Матеріалы для исторіи жизни и дѣятельности учениковъ Кирилла и Меѳодія, Вып. 1. Сергіевъ Посадъ 1819, гл. XIX, § 60, стр. 120. — Въ охридския ржкописъ се чете: *ἤδη δὲ ὄγδοόν τι* (въ друг. изд. *τε*) *ἦν αὐτῷ τῆς διδασκαλίας ἔτος*. Н. Туницки превежда това изречение така: „Приблизительно восьмой годъ его учительства былъ уже“. При числ. имена количествени *τι* наистина значи „приблизително „около“, но при числит. редни, както и при сжществителни и прилагателни, то има значение „нѣколко“, „отчасть“, „една часть“, „немного“, тъй че тукъ *τι* следъ *ὄγδοον* означава, че се изминали една малка часть или немного отъ осмата година, съ други думи, осмата година наскоро настжпила, когато станали описанитѣ по-нататъкъ събития, както това показва и наречието *ἤδη* — „вече“.

Климентъ се поставя за прьвъ епископъ на български езикъ"[1]. И тъй, поставянето на Климента за епископъ се свързва съ покачването на българския господарь Симеона на престола, което и хронологически се потвърдява: осмата година на Климентовото учителствуване въ Кутмичевица била 894 (=886+8) септемврийска година, която се продължавала отъ 1. септемврий 893 до 31. августъ 894 г., а понеже, споредъ житието, тая година току що настѫпила, то поставянето на Климента за епископъ последвало подиръ 1. септемврий презъ есеньта 893 г., т. е. веднага следъ покачването на Симеона и веднага следъ закриването или презъ времето на заседанията на Преславския съборъ, на който било решено, да се замѣни грѫцкиятъ езикъ съ словено-българския въ държава, църква и училище.

Де се намирала епископията на Климента, пространното житие не дава никакви данни, които да показватъ поне посоката, дето тя трѣбва да се търси. Едничката данна, по която би могло колко-годе да се опредѣли топографското положение на тая епископия, остава само епископската титла на Климента: *ἐπίσκοπος Δρεμβίτζας* (вар. въ охрид. рѫкоп. *Δρεβενίτζας) ἤτοι Βελίτζας*; обаче и тия две имена мѫчно се поддаватъ на обяснение, защото въ дадената форма тѣ не се срещатъ въ никой другъ грѫцки или старобългарски изворъ. Сѫщо така и изразътъ **епископъ величьскъ** въ календарната дата на Асемановото евангелие[2] и въ надслова на нѣкои Климентови поучения не могатъ нищо да спомогнатъ за разрешението на поставения въпросъ.[3] Поради това изка-

---

[1] Пакъ тамъ, гл. гл. XIX и XX, стр. 120 и 122, 121 и 123.

[2] Подъ 27 юлий: свѧтааго свѧтителѣ отьца нашего Климента епископа величьскаго.

[3] Тукъ ще трѣбва да прибавимъ и титлата на Климента въ Дюканжевия списъкъ „*ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας*, както и известното изречение въ „Успеніе Кирилла": и оувѣдѣвь о своем прѣставлени и призвавь (Кирилъ) оученика своего (въ текста нѣма име, но предполага се Климента), иже бы еп҃кпь въ ликїи (вар. въ лукїи, вь ликѵе), въ което виждатъ въликїи = вьликїи = великїи (А. Вороновъ, Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла Меѳодія. Кіевъ 1877, стр. 196, бѣл. 1.—Н. Туницкій, Св. Климентъ, епископъ словенскій, Сергіевъ Посадъ 1913, стр. 201, а Н. Шляковъ, Извѣстія отд. рус. яз. и слов. т. XV (1910) кн. 3, стр. 178, бѣл. 7, предлага да се чете: вьликчке, защото ү напомня донѣйде ч); но и тѣ, освенъ че не даватъ нищо положително, сѫ и твърде съмни-

занитѣ досега мнения сѫ крайно разноречиви и се намиратъ
въ зависимость отъ тълкуванието и сближението на тия две
географски имена съ сѫществуващитѣ днесъ близки по форма
названия. Така, едни считатъ, че епископията на Климента
била струмишката[1], други възъ основа на израза въ българ-
ския Синодикъ: **єпископ великїє Морави**, приематъ, че Климентъ
билъ епископъ още въ Моравия и че въ България титлата
му била съкратена чрезъ изпущане на думата „**Морави**";[2]
трети я търсятъ между Валона, Аргирокастро и Бератъ;[3]
четвърти я намиратъ на с.-из. отъ Охридъ и посочватъ, че тя
обхващала мѣстностьта на Дебърца, Кичево и Пологъ, въ об-
ластьта на р. Треска, десенъ притокъ на р. Вардаръ, която въ
горното си течение се нарича Велика,[4] а напоследъкъ е изка-
зано мнение, че тая епископия се намирала на западъ отъ
Пловдивъ въ съседнитѣ северни Родопи, като при това *Δρεμβίτζα*
се идентифицира съ *Δράμιτζα, а Βελίτζα* — съ *Βελικία* — епи-
скопско седалище, които, споредъ близкия по време списъкъ
на епископиитѣ отъ Лъва VI, влизали въ филипуполската
епархия[5].

телни и ненадежни извори, защото Климентъ никога не е билъ тиве-
риуполски (=струмишки) епископъ, нито е билъ епископъ при живота
на св. Кирила; а пъкъ метаморфозата на „въ ликїи" въ „великїи" е кол-
кото пресилена, толкова и невѣроятна.

[1] П. Шафарикъ, Разцвѣтъ славян. письменности въ Булгаріи.
Москва 1848, стр. 9. — Е. Голубинскій, Краткій очеркъ православ-
ныхъ церквей и пр. Москва 1870, стр. 63. — Сѫщиятъ, Свв. Констан-
тинъ и Меѳодій, первоучители славянскіе. Москва 1885, стр. 57.

[2] М. Дриновъ, Новый церковно-славян. памятникъ и пр. Съчи-
нения, т. II, стр. 348—352.

[3] Zachariae v. Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgar.
Kirche. St. Petersbourg 1869, стр. 13—14. — Ст. Новаковић, Први
основи словенске књижевности међу Балканским словенима, Београд
1893, стр. 81—88.

[4] Г. Баласчевъ, Климентъ Словѣнски. София 1898, стр. XXV—
XXXIV. — V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache.
Neue Ausgabe. Berlin 1913, S. 115-116.

[5] Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 201—215, дето той прави
разборъ на всички мнения преди него. Обаче тукъ ще отбележимъ,
че всички съображения, които Н. Туницки привежда за подкрепа на
своето мнение, оставатъ безпредметни, защото основното му положе-
ние се гради върху неточно географическо опредѣление. Идентифи-
кацията на *Δρεμβίτζα* съ *Δράμιτζα* и *Βελίτζα* съ *Βελικία* не може да се
приеме, 1. защото епископскитѣ седалища *Δράμιτζα* и *Βελικία* се

Каквото и да разбираме подъ израза *Δρεμβίτζα ἤτοι Βελίτζα* и дето и да търсимъ епископията на Климента, едно е вънъ отъ всѣко съмнение, че тая епископия по никой начинъ не може да се търси далечъ отъ областьта на първоначалната учителска дѣйность на светителя. Колкото и да се умаловажава въ случая значението на народната мѣстна традиция, като се съпоставя съ тенденцията на охридскитѣ гръцки архиепископи, само за да се изведе, че епископското седалище *Βελικία* е дало на Климента титлата **величьски**, а следов. неговата епископия трѣбва да се търси въ севернитѣ склонове на Родопитѣ[1], все пакъ тая традиция си остава едничко необоримо доказателство, че и като епископъ Климентъ е дѣйствувалъ въ юго-западна Македония, защото мжчно е да се обясни, какъ тъй споменътъ за 23-годишното му епископствуване се е запазилъ не въ севернитѣ или източнитѣ Родопи, а пакъ въ юго-западна Македония. Освенъ това отъ думитѣ на пространното житие: „Климентъ се връщалъ отъ Велица[2] въ Охридъ, за да нагледа жителитѣ на страната, дали тѣ по душа сж силни, дали се подпиратъ на божия страхъ като на нѣкоя тояга — отъ една страна, а отъ

намирали не въ севернитѣ склонове на Родопитѣ западно отъ Пловдивъ, а първото — на с. отъ *Малъкъ Мънастиръ* (Каваклийско), т. е. въ севернитѣ склонове на Сакаръ-Планина (К. Иречекъ, Княжество България, II. Пловдивъ 1899, стр. 702) и второто — въ източнитѣ Родопи, дето се опредѣлятъ заедно съ него *ὁ Ἰωαννίτζων* и *ὁ Κωνσταντίας* на ю. отъ Харманли и *ὁ Βουκούβων* близу до Хасковскитѣ бани (Иречекъ, пакъ тамъ, стр. 390) и 2. защото тия две епископии, които въ списъка отъ времето на Лъва VI, заедно съ другитѣ тукъ споменати, сж отбелезани като останали въ византийска територия отъ филипуполската епархия, по-голѣмата часть отъ която се намирала подъ българска власть (В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. СбНУ кн. XXIV (1908), стр. 145—146), дори и слѣдъ мира отъ 896 г, не сж влизали въ българскитѣ предѣли, следов. въ 893 г. тѣ не сж могли да образуватъ епископията на Климента. Ср. K. Jireček, Das christliche Element in der topograph. Nomenklatur der Balkanländer. Wien 1897. S.-Ah., S. 69—70; Псп. кн. 55—56 (1898), стр. 246—247.

[1] Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 201—203.

[2] Въ старитѣ издания Мосхопл., на Памперея и Миклошича тукъ стои *ἐκ Γλαβινίτζας*, което не може да се приеме, защото като епископъ Климентъ не е живѣлъ въ Главиница. Затова ние вземаме четенето въ охрид. ржкоп. *ἐκ Βελίτζας* като по-вѣрно и напълно отговарящо на контекста.

друга — за да прекара спокойно съ Бога въ мънастиря, въ чиято хубость той билъ влюбенъ, и оставалъ недоволенъ, когато бивалъ разкарванъ нѣкжде другаде",[1] — ясно става, че епископското седалище на Климента не е могло да се намира далечъ отъ Охридъ и главно отъ неговия мънастирь, за чието благосъстояние и процъвтяване той непрестанно се грижилъ до самата си смърть. Когато пъкъ налегнатъ отъ старость, Климентъ решилъ да си подаде оставката отъ епископството предъ Симеона и последниятъ не я приелъ, светительтъ не се противопоставилъ на царското желание и останалъ въ сжщата длъжность, но отишълъ въ мънастиря си около Охридъ, дето го заварила смъртьта.[2] Ако Климентъ е считалъ, че ще може да управлява епископията си отъ Охридъ, то това показва, че последнята не ще да се е намирала далечъ. Най-сетне въ полза на тоя изводъ твърде уместно се посочи и това, че светительтъ предъ смъртьта си едната половина отъ своя имотъ оставилъ въ наследство на мънастиря си, а другата — на епископията си и че той умрѣлъ и билъ погребанъ въ своя мънастирь въ Охридъ.[3]

Но, ако епископията на Климента се намирала недалечъ отъ мънастиря му, то въ каква посока отъ последния трѣбва да я търсимъ? Биографътъ на светителя пише: „като намѣрилъ народа на тая енория съвсемъ незапознатъ съ божественото слово и писанията и необученъ въ нищо отъ това, което украсява една църква и урежда единъ народъ въ духа на благочинието и приличието, той (Климентъ) не давалъ сънъ на очитѣ си, нито дрѣмка на клепачитѣ, но като храна и наслада за себе си направилъ грижата за народа; и всѣкога поучавалъ и всѣкога уреждалъ, като изправлъ незнанието, безредието уреждалъ, като ставалъ за всички всичко споредъ нуждата на всѣкиго: клирътъ насочвалъ къмъ черковно благочиние и къмъ това, което се отнася до псалмопѣнията и молитвитѣ, тъй че клирицитѣ отъ епископията си направилъ да не държатъ въ нищо второ мѣсто следъ никого измежду прочутитѣ въ това отношение, а напротивъ, да надминаватъ всички въ всичко похвално; въ народа пъкъ укрепявалъ мислитѣ и върху скалата на прàвата християнска религия устроявалъ твърдостьта на вѣрата му, защото тѣ (жителитѣ на страната) били съвсемъ невежествени и, изобщо казано, скотоподобни"[1]. Отъ тая характеристика на дѣйностьта на Климента като епископъ неоспоримо става, че презъ периода на учителствуването му (886—893) неговата дѣйность, както и на ученицитѣ му не е засегнала областьта на епископията му, съ други думи, последнята не е влизала въ Кутмичевица, т. е. областьта, която обхващала страната отъ Охридското езеро на западъ въ басейнитѣ на р. р. Деволъ и Шкумба и между долнитѣ течения на р. р. Семени и Воюса до Адриатическия брѣгъ, защото въ противенъ случай ученицитѣ му при своята многобройность биха намѣрили въ нея добро поле за работа. Ако съпоставимъ сега тоя изводъ съ близостьта на епископското седалище на Климента до Охридъ, то съ положителность може да се приеме, че и епископията му трѣба да се търси пакъ въ Котокий, т. е. въ „третята часть на българската държава", и то въ оная часть на юго-западна Македония, дето е имало компактно словенско население, но дето дотогава не билъ още въведенъ словено-българскиятъ езикъ и защото светительтъ намѣрилъ тамъ „много свещеници български, които мѫчно разбирали гърцитѣ, чиито букви се упражнявали само да прочитатъ",[2] т. е. българи свещеници, които машинално четѣли грѫцки, безъ да разбиратъ смисъла на прочетеното, поради което населението тънѣло въ дълбоко невежество.

---

[1] Вж. гл. XXIV, п. т., стр. 128, § 70. Н. Туницки отхвърля мнението, че Климентъ често отивалъ въ Охридъ (Баласчевъ, п. т., стр. XXVII) и смѣта, че презъ 23-годишното си епископствуване той ходилъ само два пжти, при което първото отиване, т. е. това, за което тукъ се говори, „поради неясностьта на изразитѣ, трѣба да се отнесе къмъ епископския периодъ само предположително" (стр. 204). Обаче, щомъ Туницки приема четенето на охрид. ржкоп. *ἐκ Βελίτζας*, то не може да има никакво съмнение, че то се отнася тъкмо къмъ епископския периодъ. Освенъ това, приведениятъ тукъ пасажъ ясно характеризира изобщо цельта на всѣко Климентово отиване въ Охридъ и въ мънастиря при него, и следъ това се разказва за онова, което се случило при едно такова отиване отъ Велица въ Охридъ — излекуването на двама разслабени.

[2] Вж. гл. XXV—XXVI, стр. 130—134.

[3] Баласчевъ, п. т., стр. XXVII.

---

[1] Простран. житие, гл. XXI, п. т. § 63, стр. 122 и 124. — Ср. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 203—204.

[2] Пакъ тамъ, гл. XXII, стр. 124 и 126, 123 и 125.

И тъй, Климентъ билъ назначенъ за епископъ на една областъ, несъмненно съседна на Кутмичевица, въ която се посочва като негово седалище *Δρεμβίτζα ἤτοι Βελίτζα*. Съединителната частица *ἤτοι*, освенъ обикновеното си значение „или“, въ епископскитѣ титли съединявала две различни географски имена, които били подъ единъ епископъ, било затова, че две нѣкога-си самостойни епископии сж били съединени, било затова, че епископското седалище се е пренасяло отъ едно мѣсто на друго, било по други причини[1]. Да се мисли, че въ дадения случай сж били съединени две нѣкогашни самостойни епископии, както приема Н. Туницки[2], нѣмаме никакво основание, защото епископии съ такива имена не сж известни нито преди, нито следъ Климента; очевидно, неговата епископия била учредена за първъ пжть, и то съ чисто просвѣтителна цель за мѣстното словенско население, защото Климентъ билъ „първъ епископъ на български езикъ“, т. е. първъ епископъ, който е служилъ въ църква и поучавалъ на словено-български езикъ. Оттука ясно става, че *Δρεμβίτζα* и *Βελίτζα* били две географски имена, които се намирали въ епископията на Климента.

---

[1] Gelzer, Byzant. Zeitschrift, II (1892), S. 49—50.—Ср. В. Н. Златарски, Извѣстия за българитѣ, стр. 74. бѣл. 1.

[2] Вж. Св. Климентъ, стр. 201. — Н. Туницки смѣта, че отъ двetѣ имена *Δρεμβίτζα* било по-старо, а *Βελίζα* по-ново. Но относно кой хронологически критерий едното се явява по-старо, а другото по-ново? *Δρεμβίτζα* се приема отъ всички за словенско име, следов. то е могло да възникне само следъ поселението на словенитѣ на полуострова; ако допуснемъ, че християнството било разпространено между словенското население въ областьта на *Δρεμβίτζα*, още докато последнята се намирала подъ византийска власть и била учредена за него специална епископия, то ние бихме очаквали, споредъ практиката на цариградската църква, щото тая епископия да носи нѣкое племенно словенско име, както напр., *ὁ τῶν Δρουγουβιτείων* (=*Δρουγουβιτίας*) или *ὁ τῶν Σμολαίων*, но такова нещо въ случая е нѣмало. Епископии съ чисто словенско седалище се явяватъ следъ покръщането на българитѣ, или по-право, заедно съ уредбата на българската народна църква, каквито сж Бѣлградска, Червенска, Брѣгалнишка, т. е. следъ 870 год.; оттука ясно става, че *Δρεμβίτζα* като епископско седалище е могла да възникне само при или наскоро следъ кн. Бориса, и поради това тя не може да се счита за по-старо или „за преживѣлица на далечно минало“, както мисли Туницки, а е било учредено едновременно съ *Βελίτζα*, или по-точно, това сж били два центра съединени подъ единъ епископъ.

Но какво означаватъ тия имена? Пръвъ, който се опита да обясни името *Δρεμβίτζα*, бѣ Г. Баласчевъ, защото всички преди него изследвачи оставяха това име безъ внимание като такова, което не се поддава на обяснение. Като изтъква, че у византийскитѣ писатели съчетанието *μβ* се употрѣбява вмѣсто словенския звукъ **б**, както напр., Теофилактъ Охридски въ легендата за Тивериуполскитѣ мѫченици предава старобългарското **обры** презъ *ὄμβροι*, сѫщо и звукътъ **ъ** и **ь** сѫ бивали често замѣнявани съ *ι*, *υ* и *ε*, а пъкъ *ρ* често било излагано на метатеза, Баласчевъ вижда въ *Δρεμβίτζα* словенското име **Дъбърца, Дебърца**, като при това посочи на планинската мѣстность Дебърца — Горня и Долня, която споредъ него „се намира на западъ отъ Кичево и на северъ отъ Охридско въ областьта Кутмичевица при това близо до оная страна, презъ която протича р. Велика“[1]. Наистина мѣстности съ име Дебърца и днесъ има: 1). на северъ отъ г. Струга между р. Черни Дримъ при излаза му отъ Охридско езеро и неговия десенъ притокъ Сатеска (Сатейска) и 2). южно отъ Кичево между планинитѣ Пространска, Илинска, Плакенска и Турия — това сѫ Горня и Долня Дебърци. Но работата е тая, че епископиитѣ се именували не по имената на мѣстности или на реки, защото въ една епископия сѫ влизали мѣстности съ разни имена, или пъкъ тя е обхващала область много по-голѣма или по-малка отъ басейна на една река, а по името на епископското седалище, което обикновено бивало или нѣкоя крепость, или другъ важенъ военно-административенъ центъръ.[2] Освенъ това, още В. Ягичъ посочи, че твърде невѣроятно е да се прочете въ *Δρεμβίτζα* — **Дебърца**. като изказа наклонность да го сближи съ **Дрѣновица**, но въ такъвъ случай въ гръцката транскрипция бихме очаквали *Δρεαμβίτζα* (ѣ въ повечо случаи следъ р и л се = *εα* или *α*);[1] по-вѣроятно се явява сближението на Ягича съ **Требище**,[2] но и въ тоя случай трѣбва да забележимъ, че византийцитѣ никога не сж бъркали словен. **Т** съ **Д**, и наопаки. Не може да се сближи *Δρεμβίτζα* и съ *Δέβρη*, *Δεύρις*, *Δεύρη*, *Δέβραι* и *Δίβραι* — различни форми отъ името на днеш. гр. Дебъръ, защото тоя центъръ се явява като епископско седалище само къмъ края на XI. или въ нач. на XII. вѣкъ.[3] И тъй, остава да приемемъ, че *Δρεμβίτζα* по старобълг. е звучала **Древица**, въ която ще трѣба да търсимъ име, и то не на мѣстность или на река, а на нѣкой военно-административенъ или стратегиченъ центъръ.

---

[1] Г. Баласчевъ, п. т., стр. XXX.

[2] Н. Туницкій, Св. Климентъ, стр. 199—200. — Епископиитѣ Брѣгалнишка и Моравска сѫ наречени по името не на рекитѣ (вж. Баласчевъ, п. т., стр. XXIX), а на тѣхнитѣ центрове: за първата гр. Брѣгалница (вж. Migne, Patrologia, s. gr. t. 126, col. 201. стр. 37. — Видѣнието на Исайя, Споменикъ III, стр. 191 — Ср. C. Jireček, Das christliche Element, стр, 68, 87—88), който, споредъ нѣкои, се намиралъ по горнето течение на реката съ сѫщото име (Вж. Migne, ib. s. gr. t. 125, col. 442, § XXIV. — Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 55. — Вороновъ, Главн. источники, стр. 198), а за втората — гр. Моравъ и Морава, но по-правилно Моравскъ — **Моравьскъ** (въ византийската транскрипция се явява и въ едната, и въ другата форма: *Μοράβισκος* въ 1-та грамота на Василия II (H. Helzer, Byzan. Zeitsch. II, 43, $_{18}$), *Μόραβος* (Cedrenus, ed. Bon, I', 527, $_{8}$: *ἄχρι Μο*

Въ първата грамота на им-ръ Василия II (976—1025) дадена на охридския архиепископъ ок. 1020 год., между градоветѣ, които били подъ управлението на битолския епископъ, наредъ съ Пелагония (Битоля), Прилепъ и Велесъ се споменува *Δευρέτην*. Х. Гелцеръ предположи, че това ще да е споменуваната отъ Ив. Кантакузина крепость *Δεύριτζα*, безъ да опредѣли мѣстонахождението ѝ.[4] Напоследъкъ обаче Йор. Ивановъ твърде сполучливо опредѣли мѣстото на *Δευρέτη*, като посочи на днеш. помашко село Дебреще и Дебрище на с.-зап. отъ Прилепъ, въ началото на прохода по пжтя отъ Прилепъ за Кичево презъ Бродъ, при което село и днесъ се намиратъ стари развалини на срѣдневѣковна

ράδου καὶ Βελεγράδων) и *Μόροβος* (Theophylactus Bulgarus, Ep. 13, ed. Lamio. Migne, ib. t. 126, col. 525, A) на мѣстото на стария гр. Margus, бивше епископско седалище, който се е намиралъ при вливането на р. Margus, сег. Морава, на десния брѣгъ при днеш. с. Дубравица (C. Jireček, Heerstrasse, S. 14 и 77. — Голубинскій, п. т., стр. 34—35. — H. Gelzer Byzan. Zeits. II, 52—53. — Ст. Новаковић, Охридска архиепископија etc. Глас, 76 (45) (1908), стр. 37).

[1] Вж. Йор. Ивановъ, Епархиитѣ на Охридската архиепископия, Сп. Б. Ак. I, 1. (1911), стр. 97—98.

[2] V. Jagić, Entstehungsgeschichte etc. п. т., стр. 116.

[3] За прьвъ пжть Дебъръ се явява като епископско седалище въ списъка на епархиитѣ въ Охридската архиепископия, известенъ подъ надсловъ: *αἱ ὑποκείμεναι ἐπισκοπαὶ τῷ θρόνῳ τῆς Βουλγαρίας* отъ XI. или XII. вѣкъ. Вж. H. Gelzer, Byzant. Zeitsch. I, S. 257, № 22.

[4] H. Gelzer, Byz. Zeits II, S. 51.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

крепость.[1] Ив. Кантакузинъ съобщава за *Δεύϱιτζα* по следния поводъ. Съгласно съ условията на съюза, сключенъ въ 1329 год. между ц. Михаила III Шишманъ (1323—1330) и им-ръ Андроника III (1328—1341) противъ краль Стефана Дечански (1321—1331), императорътъ презъ лѣтото 1330 г., „като събралъ войска и всичко, което му било потрѣбно, и потеглилъ, презъ Пелагония нападналъ на сръбската земя и откжсналъ нѣщо отъ нея. По пжтя той превзелъ казаната крепость *Βουτζοῦνιν,* (с. Бучинъ ю.-з. отъ Прилепъ), а крепоститѣ *Δεύϱιτζα, Δουβϱοῦνιν* (Добруня въ сръб. извори), *Καβαλλάϱιον* (при сег. Кавадарци) и *Σιδηϱοκάστϱον* (сег. Демиркапия—стар. Просѣкъ) той покорилъ по договоръ“,[2] т. е. тия крепости доброволно му се предали. Отъ тия думи ясно става, че Дебрица, както и другитѣ преброени крепости, се намирали северно отъ Битоля по тогавашната сръбска граница, а сжщо и северно отъ Прилепъ, който въ дадено време не влизалъ още въ сръбската държава; а пъкъ като се вземе предъ видъ, че горнитѣ крепости се изброяватъ отъ западъ къмъ истокъ, то ясно става, че Кантакузиновата *Δεύϱιτζα* и по мѣстонахождение се съвпада съ *Δευϱέτην* на Василиевата грамота. Ако съпоставимъ сега *Δεύϱιτζα* (или *Δέβϱιτζα*) отъ XIV. вѣкъ съ *Δϱέβιτζα* отъ IX. вѣкъ, то не може да има никакво съмнение, че това е едно и сжщо име и че второто е измѣнено чрезъ метатеза на *ϱ* — явление твърде често въ византийската транскрипция на чуждитѣ имена. И тъй, Климентъ билъ назначенъ за епископъ съ седалище въ срѣдневѣковната крепость Дебрица, която се намирала при днеш. село Дебреще или Дебрище на сев.-зап. отъ гр. Прилепъ.

Но въ сжщото време Климентъ, както видѣхме, билъ епископъ и на *Βελίτζα,* въ която ще трѣба да търсимъ име не на мѣстность или на река, а пакъ на нѣкой населенъ пунктъ. Това име обикновено се чете Велица, като се обяснява, че *ἐπίσκοπος Βελίτζας* трѣба да се счита за буквално предадено словенското **єп҃кпъ Бєлицѣ**, както и изобщо гръцкото *Βελίτζα* се явило подъ влияние на косвен. падежъ отъ **Бєлика** съ смегчение; при това се посочва, че въ календарнитѣ дати на Асемановото евангелие и въ надслова на нѣкои поучения Климентъ носи титла **єпископъ величьскъ** и се съпоставя съ израза на Дюканжевия списъкъ *ἐπίσκοπος. . . Βελίκας* и съ оня въ „Успеніе Кирилла" — **єп҃кпъ въ ликїи** (=**въликїи**=**вьликїи**=**велика**)[1]. Отъ споменатитѣ тукъ книжовни паметници, както се каза, само известието на Асемановото евангелие заслужва внимание, защото другитѣ два паметника сж съвсемъ ненадежни[2], но и това евангелие се отнася къмъ XI. вѣкъ, ако не и по късно, т. е. къмъ времето на византийското владичество, когато гръцкиятъ езикъ билъ официаленъ и въ всеобщо употрѣбение особено въ юго-западна България подъ силното влияние на погърчената вече Охридска архиепископия, и собственитѣ имена се произнасяли и писали по гръцки; така, напр., старобълг. **Бѣласица** се писала *Βαλάθιστα* и *Βαλάσιτζα*[3], но и *Βελάσιτζα*[4], както и днесъ р. Бистрица се пише на чуждитѣ карти споредъ гръцкото произношение Vistrica. Що се отнася пъкъ до надписа въ надслова на Климентовитѣ поучения, то той е могълъ да се яви подъ влияние пакъ на византийскитѣ паметници отъ XI. и XII. вѣкъ, когато е изчезнала всѣка представа за истинската *Βελίτζα*, защото такъва епископия следъ Климента не е сжществувала, и българскитѣ книжовници сж я писали по гръцкото произношение; може би той да е взетъ направо отъ пространното житие на Климента. Следов. ние имаме пълно основание да твърдимъ, че *Βελίτζα* предава по-скоро словено-българското **Бѣлица** — селище, което ще трѣба да се търси въ църковната область на Дебрица. Такова се явява днешното село Бѣлица или още Кичевска Бѣлица южно отъ Кичево при извора на рѣкичка съ сжщото име, притокъ на р. Копачка, притокъ на р. Велика (Треска). Това планинско чисто българско селище е разположено на западнитѣ склонове на Пространска планина и се намира на срѣдата на пжтя между Охридъ и Дебрица, — пжть, който отъ Охридъ върви по източната страна на Стружското поле, при с. Климендово влиза въ долината на р. Сатеска (Сатейска), при с. Сливово прехвърля вододѣла и презъ с. Бѣлица въ северна посока се спуща въ басейна на р. Велика (горното течение на р. Треска) и по нейната долина презъ с. Бродъ води право въ Дебрица[1].

---

[1] Йор. Ивановъ, п. т., стр. 109—110. — В. Кжнчевъ и Йор. Ивановъ пишатъ това име „Дебреще“, а на австрийската карта то се чете Debrište.

[2] Cantacuzenus, ed. Bon. I, p. 428, $_{15-19}$. — N. Gregoras, ed. Bon. p. 454, не споменува за тия крепости. За неговото противоречие вж. Т. Д. Флоринскій, Южные славяне и Византія въ второй четверти XIV вѣка. СПБургъ 1882, выпус. 2, стр. 52, и бѣл. 5.

---

[1] М. Дриновъ, Новый цер.-слав. памятникъ, п. т., стр. 348—349. — Н. Туницкій, п. т., стр. 201.

[2] Вж. по-горе, стр. 2, бел. 2.

[3] Cedrenus, ed. Bon. II, p. 458, 4

[4] B. Prokić, Die Zuzätze in der Handschrift des Joh. Ckylitzes. München 1906, S. 30, № 20

Но какъ се обяснява тая двойственость въ епископската титла на Климента? Въ пространното житие нийде не се споменува повече Дебрица, при всичко че тя е била важенъ военно-административенъ центъръ, и изобщо тя като че ли не се свързва тъй тѣсно съ епископската дѣйность на светителя, когато за Бѣлица се казва, както видѣхме, че Климентъ често дохождалъ отъ нея въ Охридъ, за да наглежда, дали тамшното население е силно по духъ и живѣе ли въ страхъ Божий, че той оставалъ недоволенъ, когато го разкарвали другаде нѣкжде. Тия данни сж достатъчни да ни убедятъ че, макаръ Дебрица и да била, така да се каже, официалното седалище на епископията и поради това тя е поставена въ титлата му, Климентъ си е избралъ Бѣлица, — това уединено и спокойно мѣсто, — за живѣене, както презъ периода на учителствуването си въ Кутмичевица той бѣ избралъ мънастиритѣ при Охридъ и Главиница. Отъ Бѣлица тъкмо той е могълъ както да управлява и да урежда своята епископия, тъй и да се предава тамъ спокойно на своитѣ книжовни занятия, а главно да се намира по-близу до Охридъ и да следи и се грижи непосредно за процъвтяването на своя мънастирь — главния центъръ на неговата духовно-просветна дѣйность. Поради това тъкмо, когато Симеонъ отказалъ да приеме оставката му отъ епископството, Климентъ не се противопоставилъ на тоя отказъ; поради това и по-сетне той билъ нареченъ бѣлички, а по гръцкото произношение велички епископъ, а не по името на официалното му седалище; поради това най-сетне и въ титлата му Дебрица и

---

[1] Вж. австрийската карта на Балканския полуостровъ листове 38° 41°, 39° 41° и 39° 42°.

Бѣлица били съединени съ съюза *ἤτοι*, който ясно показва, че тъкмо въ горния смисълъ трѣба да се разбира съчетанието на тия две географски имена за една съвършено нова епископия, каквато дотогава, па и отпосле не е съществувала.

Докжде сж се простирали границитѣ на Климентовата епископия, мжчно може да се опредѣли. Но, като се вземе подъ внимание мѣстонахождението на двѣтѣ ѝ седалища, едно остава вънъ отъ всѣко съмнение, че тя се е намирала между епархиитѣ Скопска, Битолска и Охридска, т. е. тя била образувана отъ части, взети отъ тритѣ тия епархии: отъ първата — южната часть, отъ втората — северната и отъ третята — северо-източната, и населени съ компактно чисто словено-българско население, което поради планинския характеръ на областьта било съвсемъ изолирано отъ главнитѣ църковни центрове и тънѣло въ невежество. Цѣлата пастирска и книжовна дѣйность на Климента като епископъ ясно сведочи, че неговата задача била да просвѣти духовно и да издигне културно това незаразено още отъ гърцизма население, а съ въвеждането на словено-българското богослужение, проповѣдь и книга да пробуди въ него националния духъ и съзнание, като по тоя начинъ се подготви здрава основа за отпоръ на гръцкото културно влияние, което е било силно въ голѣмитѣ центрове и тѣхнитѣ близки околности, безъ да влиза обаче въ откритъ конфликтъ съ висшето гръцко духовенство, което все още е продължавало да заема старитѣ отъ вѣкове установени епископски катедри, които тогава влизали въ предѣлитѣ на българската държава.

Опредѣлението областьта на Климентовата епископия и характерътъ на неговата дѣйность въ нея ни дава известна възможность да приемемъ, че реформата отъ 894 г. — официалното и повсемѣстно въвеждание на словенския езикъ, служба и книга въ българската държава — въ църковно-административно отношение не е била приложена изведнажъ, а се е въвеждала постепенно въ духа на църковнитѣ канони и правила. По всичко изглежда, че гръцкитѣ епископи на първо време не били отстранени, а е било предоставено право на ония, които сж признали реформата, да останатъ въ управляванитѣ отъ тѣхъ дотогава епархии и само следъ упразнението на нѣкоя епископска катедра се назначавали вече българи за епископи. Съ назначението на Климента за „първъ епископъ на словено-български езикъ“ на една съвсемъ нова епископия дебричко-бѣличка, която дотогава не е сѫществувала и отпосле пакъ изчезва, следъ като на историческитѣ епископски катедри били поставени българи-епископи, се туряло начало за национализация на духовната иеархия въ българската църква и държава.

19. II. 1924.

И. А. Мушмовъ

КОИ СѪ НАЙ-СТАРИТѢ МОНЕТИ ОТЪ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКИ?

При една обиколка изъ северо-западна България презъ октомври 1923 г. посетихъ и гр. Видинъ. Тамъ прегледахъ археологическата и монетната сбирка на Археологическото дружество. Между другитѣ монети въ сбирката открихъ и две сребърни тетрадрахми на лицето съ образа на Зевса братъ, съ лавровъ вѣнецъ, косата му подгъната и прибрана въ тила, на около зрънчестъ крѫгъ; на опакото е представенъ Зевсъ полуголъ, седналъ на престолъ, въ дѣсната рѫка протегната държи орелъ, а съ лѣвата се подпира на скиптъръ. Въ дѣсно подписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡ(ου)*; наоколо изтритъ зрънчестъ крѫгъ. Интересното въ тѣзи две монети е това, че върху лицето не е представена главата на Александра, по подобие на Херакла, покрита съ лъвска кожа, каквито сѫ неговитѣ сребърни монети, а главата на Зевса, както тя е представена върху сребърнитѣ монети на баща му Филипъ II Македонски. И двѣтѣ монети сѫ отъ единъ и сѫщъ печатъ. Едната, върху лицето, презъ лавровия вѣнецъ и косата, носи разрѣзъ отъ ударъ, за да се изпита метала, дали е сребро или е бронзъ, увитъ въ сребърна тенекия, каквито монети, при финансово затруднение на държавата сѫ сѣкли въ старо време и които французитѣ наричатъ „monnaies fourrées". Отъ този опитенъ нарѣзъ се вижда, че и тази монета, както и другата, сѫ отъ чисто сребро. Монетата съ нарѣза има диам. 27 мм, 16 гр. 52. табл. I. 1. Другата монета има диам. 30 мм., 16 гр. 09. Табл. I. 2. Разликата въ диаметъра се състои въ това, че монетното ядро на втората монета при отпечатването повече се разтегнало отъ второто, а размѣритѣ на изображенията и на двѣтѣ монети сѫ еднакви, което доказва, че тѣ сѫ отпечатани съ единъ и сѫщъ печатъ.

Отъ направената справка въ нѣколкото стотинъ сребърни монети Филипови и Александрови, които се съхраняватъ въ монетната сбирка при Народния Музей, както и отъ литературата по монетитѣ на тѣзи царе се доказва, че тѣзи две монети сѫ единственитѣ до сега екземпляри съ подобни типове.

Както е известно, Филиповитѣ сребърни монети на лицето си иматъ главата на Зевса брадатъ, съ лавровъ вѣнецъ и наоколо зрънчестъ крѫгъ. На опакото е представенъ конникъ въ ходъ на дѣсно, въ дѣсната си рѫка държи юздитѣ на коня, а въ лѣвата — лаврово клонче. Надъ конника подписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*, въ полето разни символи, които означаватъ града, дѣто сѫ били сечени монетитѣ. Диам. 23 мм., 14 гр. 05. Табл. I. 3.

Известно е сѫщо, че Александровитѣ сребърни монети на лицето си иматъ главата на Александра, подъ образа на Херакла, покрита съ лъвска кожа (атрибутъ на Херакла), наоколо зрънчестъ крѫгъ. На опакото е представенъ Зевсъ полуголъ, седналъ на престолъ, въ дѣсната си рѫка протегната държи орель, а съ лѣвата се подпира на скиптъръ. Въ полето въ дѣсно надписъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*, подъ престола буква *Θ*, наоколо зрънчестъ крѫгъ. Диам. 30 мм. 17 гр. 04. Табл. I. 4. По теглото и размѣритѣ се вижда, че въпроснитѣ две монети повече се приближаватъ къмъ Александровитѣ, отколкото къмъ Филиповитѣ. Отъ надписа на сѫщитѣ монети сѫщо се вижда, че тѣ сѫ сѣчени въ времето на Александра.

Сега се явява въпросъ, какъ да се обясни типътъ на Филиповитѣ монети на лицето върху Александровитѣ? На това питане подхождатъ споредъ мене три предположения, а именно:

1) На 336 г. пр. Хр. е умрѣлъ Филипъ II Македонски и въ сѫщото време се е възцарилъ синъ му Александъръ. Следъ идването на престола на Александра, почнали да сѣкатѣ сребърни монети отъ описания вече неговъ типъ. Обаче при отпечатването на опредѣлената емисия, въ края, поврежда се печата за лицевата страна на монетата, който всѣкога е стоялъ забитъ въ единъ тъпъ или наковалня и вследствие на тази повреда не е могло да се изкара цѣлата емисия. Да предположимъ, че въ монетарницата е имало, останала отъ Филипово време, наковалня съ печатъ за монети отъ този царь. За да се довърши емисията, може-би само за нѣколко екземпляра, решаватъ тѣзи екземпляри да ги

отпечатътъ върху Филиповия печатъ. По такъвъ начинъ момонетитѣ сѫ получили върху лицето типа на Филиповитѣ монети, а върху опакото — този на Александровитѣ.

2) Новъ монеторѣзачъ, вмѣсто да отиде съ монетния печатъ за опакото, който всѣкога се държалъ въ рѫка, на наковалнята съ лицевата страна за монетитѣ на Александра, попадналъ на оная за Филиповитѣ менети и тамъ осѣкълъ 2—3 екземпляра, слѣдъ което забѣлѣзалъ грѣшката си. Обаче за да се предаде емисията точно въ брой, минаватъ и тѣзи монети, които иматъ сѫщитѣ размѣри и тегло на Александровитѣ монети, следователно нищо не губятъ отъ стойностьта си.

3) Третото предположение, което ми се вижда най-правдоподобно, е това: Въпроснитѣ две монети сѫ часть отъ една серия, която Александъръ е сѣкълъ при възцаряването си и за която до днесъ нищо не се знаеше. Това мое предположение се основава на следнитѣ факти: 1) До сега нѣма примѣри въ нумизматиката да сѫ сѣчали монети отъ една серия съ типоветѣ на двама различни владѣтели, каквито сѫ въпроснитѣ монети, защото това би било аномалия въ монеторѣзането, каквато никога не се допускала; 2) отъ високиятъ релйефъ и отъ стилътъ на Зевсовата глава на лицето на тѣзи две монети се вижда, че тѣ сѫ отъ първитѣ емисии на Александровитѣ монети, защото, колкото релйефътъ на монетитѣ е по-високъ, толкова тѣ сѫ по-стари и обратно, най-последнитѣ монети отъ Александровитѣ сѫ съ низъкъ релйефъ; 3) че тѣзи монети сѫ отъ най-старитѣ Александрови, служи и обстоятелството, че Александъръ въ началото не се нарича *ΒΑΣΙΛΕΩΣ* върху монетитѣ, както не се наричалъ баща му Филипъ, затова върху въпроснитѣ монети личи само името на Александра въ родителенъ падежъ *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* както и върху Филиповитѣ монети.

цар

Александровитѣ менети съ подписъ *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* сѫ отъ по-кѫсна епоха и сѫ сѣчени отъ неговитѣ наследници и отъ разни автономни градове, както е случая съ монетата, представена на таб. I. 6., която е сѣчена въ Месемврия, както това показва буквата *M* подъ престола и шлемътъ въ полето въ лѣво.

Появата на Зевсовата глава върху Александровитѣ монети азъ си я обяснявамъ тъй: както видѣхме по-горе, този типъ върху лицето на монетитѣ е билъ на Филипа II. Навѣрно следъ смъртьта на този царь и синътъ му Александъръ, за лицето на своитѣ сребърни монети е приелъ сѫщия образъ, за опако е избралъ образа на Зевса седналъ, съ орелъ и скиптъръ, както е представенъ върху неговитѣ монети.

Споредъ изследванията на ученитѣ нумизмати[1] конникътъ върху Филиповитѣ монети представя самия царь. До Филипа образитѣ върху македонскитѣ монети представятъ само божества; пръвъ той, подъ влиянието на своитѣ приближени, които го ласкаели, че приличалъ на Зевса и билъ дивинизиранъ, Филипъ се решилъ да представи, въ ущърбъ на божествата, своя ликъ върху опакото на своитѣ сребърни монети. По мое мнение, ликътъ на Филипа трѣбва да се вижда само върху оная серия отъ сребърни монети, върху които конникътъ е представенъ облеченъ въ мантия, която понѣкога се развѣва задъ гърба му, на главата съ македонска шапка, въ ходъ на лѣво, дѣсната му рѫка вдигната за поздравление (табл. I. 5), а не на дѣсно, както е представенъ върху другата серия (табл. I. 3.)

Следъ Филипа и синъ му Александъръ, който сѫщо билъ дивинизиранъ, пакъ подъ влияние на своитѣ приближени, се е решилъ да замѣни образа на божеството върху своитѣ сребърни монети съ своя, но той тая промѣна е извършилъ върху лицето на монетитѣ, а не както баща си върху опакото, и е представилъ своя образъ, подъ образа на Херакла и е приелъ неговия атрибутъ — лъвската кожа.

Следъ Александра решаватъ се на тази смѣлость и неговитѣ наследници и този обичай, да се представятъ образитѣ на владѣтелитѣ върху монети, е останалъ до день днешенъ.

Именно при тази реформа, замѣнка на божескитѣ образи съ царскитѣ, Александъръ е изхвърлилъ отъ лицето на своитѣ сребърни монети образа на Зевса, за да го замѣсти съ своя и навѣрно тогава е прекратилъ емисията, може би единствена, отъ монети съ главата на Зевса на лицето и е почналъ да сѣче известнитѣ негови монети съ неговата глава подъ образа на Херакла.

---

[1] Сравн. Babelon, Les monnaies grecques 1921 стр. 100 и след.

Има и друго едно обстоятелство, което иде да подкрепи моето предположение. То е: немскиятъ нумизматъ, специалистъ по келтийскитѣ монети, или тъй известнитѣ въ нумизматиката „варварски имитации“ Фореръ[1], като описва имитациитѣ на Филиповитѣ, Александровитѣ и на неговитѣ наследници монети, както и имитациитѣ на монетитѣ на Пеонскитѣ царе, на ония отъ островъ Тасосъ, на градъ Маронея, Лизимаховитѣ и др. монети, между най-къснитѣ Александрови имитации описва и дава фотографическа снимка на една имитация отъ типа на нашитѣ две, за които е предметъ настоящата статия. Обаче тази монета на Фореръ е истинска варварска имитация, съ груби контури, образитѣ деформирани до неузнаваемость, работа съвсемъ първобитна.

Маджарскиятъ специалисть по варварскитѣ имитации, Графъ Десефи Миклошъ, който дава въ своя трудъ върху 54 таблици 1315 фотографически снимки на варварски монети, не представя нито единъ екземпляръ отъ типа на нашитѣ монети.[3]

Понеже знаемъ, че келтитѣ, които сѫ имитирали въ продължение на повече отъ единъ и половина вѣкъ поменатитѣ по-горе монети, никога не сѫ сѣкли отъ този видъ монети съ специални свои типове, а само сѫ имитирали чуждитѣ, които били прочути по доброкачествения си металъ и по голѣмото реноме на царетѣ, които ги сѣкли, както е случаятъ съ Александровитѣ тетрадрахми — не следва ли логически, че тѣ, за да могатъ да имитиратъ монетитѣ отъ въпросния типъ, сѫ имали на рѫка оригинали отъ сѫщитѣ монети? Това доказва още, че въпроснитѣ монети даже следъ единъ и половина вѣкъ подиръ смъртьта на Александра не сѫ били рѣдкость, но въ последствие сѫ намалѣли и до тия дни сѫ станали голѣма рѣдкость.

Какъ сѫ попаднали въ Видинъ тѣзи монети не можахъ да науча. Обаче, като се знае, че келтитѣ сѫ населявали и Дунавската область и тѣхнитѣ имитации сѫ продължавали да се сѣкътъ въ средни и горни Дунавъ, отъ дето проникнали дори до Галия[1], лесно може да се предположи, че тѣ сѫ останали отъ келтитѣ, на които навѣрно сѫ имъ служили за образци при иматациитѣ, каквито сѫ ония, които издава Фореръ и за които съобщихъ по горе.

---

[1] Forer, Keltische numismatik, Strassburg 1908, стр. 179 fig. 341, табл. XXXIV, 341.

[2] Срав. Gròf Dessewffy Miklòs, Barbar pènzei, Budapest, 1910.

За автентичностьта на нашитѣ две монети не може да става никакъвъ споръ. Това се вижда и отъ размѣритѣ и отъ теглото имъ, както и отъ дългото имъ употребление, вследствие на което надписътъ и изображенията сѫ доста изтрити. Освенъ това, Александровитѣ монети никога не сѫ били твърде ценни, за да се рѣши нѣкой да ги подправя.

Отъ друга страна, подправени монети съ комбинирани изображения на двама владѣтели до днесъ не сѫ известни. Фалшификацията обикновено е ставала на рѣдки монети и то само на известни владѣтели, държави и градове, но само отъ известенъ типъ, който лесно може да се фалшифицира, като се направи отливка отъ монетата. Отливки отъ две различни монети никога не могатъ да се комбониратъ, за да се изкалъпи една монета.

Даже знаменитиятъ нумизматъ и подправачъ на монети Бекеръ, не е направилъ комбинирани монети, а е измислювалъ само монети на римски императори и императрици, отъ които не сѫ били известни монети.

Разбира се, че въпроснитѣ две монети не сѫ единственитѣ отсѣчени на времето. Трѣбва да е била цѣла емисия, може би малка, която съ течение на времето до наши дни е изчезнала или отъ нея сѫ останали само малки остатъци, каквито сѫ нашитѣ монети. Нека се надѣваме, че единъ день нови открития ще освѣтлятъ напълно този въпросъ. На всѣки случай обнародването на тѣзи две монети ще занимае умоветѣ на свѣтовнитѣ нумизмати върху нумизматиката на Александра Македонски.

---

[1] Babelon, цит. съч. стр. 158.

Проф. Д-ръ Гавр. И. Кацаровъ

НОВИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ АРХЕОЛОГИЯТА НА МАКЕДОНИЯ

Въ началото на съглашенската военна намѣса въ Македония, при френската армия е била създадена специална археологическа служба, на която било възложена задачата да запазва археологическитѣ паметници, да събира случайнитѣ находки и да предприема и системни проучвания и разкопки. Френската археологическа мисия е обърнала особено внимание на праисторията на Македония, която до войната бѣше много малко известна. Резултатъ на това проучване е съчинението на *Léon Rey,* Observations sur les premiers habitans de la Macédoine, 2 части, Парижъ 1921—22, стр. 308 съ 51 таблици.

Първата часть на съчинението си авторътъ посвещава на географското и топографското изучване на предисторическитѣ селища, снабдено съ нужнитѣ обяснителни скици, топографски снимки, фотографии. Въ начало авторътъ дава и географски прегледъ на Македония, придруженъ съ хубава карта на физическата структура на тая областъ. Въ втората глава се разглежда положението и видътъ на селищата, които авторътъ подраздѣля на тумби и тераси (tables). Тумбитѣ сж били обитавани отъ епохата на новокаменния периодъ чакъ до края на микенската епоха. Обаче къмъ XII в. пр. Хр., когато въ Македония се явява следмикенската геометрическа керамика, поселищата се измѣстватъ: заематъ се нови селища (tables), които лежатъ въ най-близко съседство до старитѣ тумби или пъкъ на малка далечина отъ последнитѣ.

Естествено, повдига се въпросъ, дали тая промѣна се дължи на появата на нови племена въ Македония или на мирно развитие на социалния животъ. Споредъ Rey тоя въпросъ сега не може да се разреши. Обаче, ако се вземе предъ видъ, че XII в. пр. Хр. е епоха на голѣмо движение на народи въ Балканския полуостровъ, може да се допусне, че и Македония тогава е получила нови поселенци.

Въ гл. III—IX авторътъ описва самитѣ селища: въ долината на Вардаръ, на Бистрица, на Галикъ, въ Солунската равнина, въ басейна на Лѫгадинското езеро, въ долината на Василика и въ Халкидика. Въ една прибавка се говори и за селищата въ Битолската равнина.

Въ втората часть на съчинението си L. Rey ни дава сравнително изучване на предисторическата керамика на Македония; описанието е придружено съ много рисунки и 51 таблици, които илюстриратъ събрания материалъ. Отъ сравнителното проучване на материала излиза на яве, че културата на Македония въ предисторическо време стои въ тѣсна връзка съ тая на Тесалия; освенъ това тя показва близки успоредици съ културата на Балканскитѣ области и предмикенската култура на Троя.

Най-старитѣ поселищни пластове на македонскитѣ тумби датиратъ отъ времето на новокаменния периодъ (угладени каменни орѫдия); въ това време керамиката е доста напреднала; особено внимание заслужватъ сѫдоветѣ съ червени рисунки върху бѣла глазура. Може, значи, да се предполага, че още първитѣ обитатели на Македония сѫ донесли съ себе си една индустрия, която имала задъ себе си дълго развитие. На тая македонска керамика съответствува въ Тесалия първия и втория периодъ на новокаменния вѣкъ, които грѣцкиятъ археологъ Цунтасъ датува въ IV-то хилядогодие преди Христа. Въ всѣки случай може да се приеме, че носителитѣ на тая култура въ Тесалия и Македония сѫ дошли откъмъ северъ, защото тя не представя никакви успоредици съ културата на изтокъ и югъ; напротивъ най-близкитѣ ѝ аналогии се намиратъ въ Балканската область и особено въ Тракия. Тия поселенци сѫ слѣзли по течението на рѣкитѣ, които свързватъ Тесалия и Македония съ средна Европа и Дунавската равнина, и се установили близу до морето, продуктитѣ на което тѣ използували, както ни учатъ находкитѣ; освенъ това тѣ се занимавали съ скотовъдство, ловъ и земледѣлие.

Втория новокамененъ периодъ въ Тесалия се характеризира съ сѫдове, които показватъ черно-кестеняви или кестеняви рисунки върху червената основа на сѫда. Такива сѫдове се срещатъ и въ Македония (напр. при Дикилиташъ, Драмско) и въ Тракия (долина на Тунджа), а по орнаментитѣ си ни напомнятъ и вазитѣ отъ Петрени (Бесарабия). Сжщо и глиненитѣ статуйки, намѣрени въ Македония, могатъ да се сравнятъ съ подобни статуйки отъ Тракия и Тесалия.

По-добре известна въ Македония е медната (енеолитична) и бронзовата епоха. Въ медната епоха ярко изпъква сродството на Македония—Тесалия съ балканскитѣ области отъ една страна, и съ М. Азия (Троада) и Кипъръ отъ друга.

Така голѣми делви, украсени съ релйефни ивици (разчленени съ натискане на пръсти или врѣзване) се срещатъ въ Тесалия, Критъ, Кипъръ, Троя, Кападокия, Кавказъ, Русия, Ромжния, България, Босна, Херцеговина и пр. Релйефни спирали — въ Тесалия, Троя, Кария, Босна; гърбички— въ М. Азия, Русия, Босна, източна Европа.

Сждове съ врѣзани орнаменти въ Македония се намиратъ твърде много; подобни орнаменти срещаме и въ Тесалия, М. Азия, Кипъръ, Кикладскитѣ острови и въ Гърция; но главната зона на разпространението на тия сждове е Балканската область и средна Европа (Бутмифъ, Сърбия, Унгария).

Рисуваната македонска керамика, именно сждове съ бѣли рисунки върху черна основа се срещатъ въ Тесалия, Троя, Йортанъ (Мизия); сждове съ кестеняво-виолетови рисунки върху ясна основа ни напомнятъ много тесалийската керамика.

Сжщитѣ аналогии срещаме и при другитѣ глинени предмети и при каменнитѣ оржжия.

Тепърва въ микенската епоха Македония влиза въ свръзка съ юга; почва се вносъ на микенски вази, подъ чието влияние въ Македония произлиза мѣстенъ керамиченъ стилъ. Въ това време, както въ Тесалия, тъй и въ Македония, старитѣ тумби били напуснати и били заселени терaситѣ (tables).

Македонската следмикенска керамика съ геометрична орнаментика съставя часть отъ следмикенската керамика на цѣлата Егейска область. Само че въ Македония и Тесалия геометричниятъ стилъ изключва всѣкакви изображения на човѣци, животни или растения. Тая керамика сжществува въ Македония до ок. VI. в. пр. Хр.

Въ края на книгата си авторътъ дава подробенъ показалецъ, сжщо и библиография; той е използувалъ и нашата литература по предисторията на България, обаче не познава моя отчетъ върху разкопкитѣ на могилата въ Св. Кирилово (Старозагорско), обнародванъ въ Praechistorische Zeitschrift VI (1914) стр. 67—88, дето се даватъ интересни паралели къмъ македонскитѣ находки.

Авторътъ на това ценно въ всѣко отношение съчинение се е ограничилъ само съ проучване на открития материалъ, безъ да прави нѣкакви заключения за старата етнография на Македония. За такива заключения е още рано; необходимо е предварително да се събере по-изобиленъ материалъ, като се изследватъ и други македонски покрайнини. Но и сега вече е ясно, че старото население на Македония нѣма нищо общо съ елинитѣ; то навѣрно образува часть отъ голѣмата група на тракийскитѣ племена, както се потвърждава и отъ исторически данни. Въ нашата история на Македония [1] ние изказахме предположение, че старитѣ македонци, т. е. тия племена, които по-късно образували македонската държава, сж проникнали въ Македония къмъ XII в. пр. Хр. Това намира известна подкрепа и въ археологическитѣ данни (ср. по-горе).

До като френската археологическа мисия е изследвала окупираната отъ французкитѣ войски зона, друга английска мисия е предприела разкопки и изучвания въ английската зона. Резултатитѣ сж обнародвани въ списанието Annual of the British School at Athens № XXIII (1918—1919) и въ отдѣлно издание подъ надсловъ „Macedonia“. Въ първата статия Ch. Picard дава кратъкъ отчетъ за френскитѣ археологически издирвания. E. Gardiner описва и проучва подробно всичкитѣ старини, намѣрени въ английската военна зона. F. Welch описва предисторически керамични находки въ Драмско. S. Casson говори за могили и други стари поселища въ Солунско. Въ втора статия Welch ни запознава съ стари поселища въ Струмската долина. M. Tod издава надписитѣ. A. M. Woodward описва византийската крепость Авретъ-Хисаръ.

И това издание, снабдено съ карта и 13 таблици, дава твърде ценно градиво за археологията на Македония.

---

[1] Царь Филипъ II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр. (София 1922), стр. 24 и сл.

Презъ Августъ 1918 г. и азъ имахъ възможность, съ подкрепата на Българската академия на наукитѣ и нашитѣ военни власти, да предприема една кратка обиколка въ Мариовско и Прилепско. Благодарение на любезностьта на директора на френската археологическа школа въ Атина, г-нъ Ch. Picard, една часть отъ събрания отъ мене материалъ се обнародва въ Bulletin de Correspondence Hellénique XLVII (1923); единъ релйефъ на персийския богъ Митра, откритъ при „Маркови кули“ обнародвахъ въ Archiv für Religionswissenschaft т. XX стр. 236, а предисторически находки отъ с. Витолища (Мариовско) — въ Сборника издаденъ въ честь на проф. Буличъ (Bulicév Zbornic, Strena Buliciana.)

До колкото ни е известно, презъ време на войната и Българската главна квартира бѣше възложила на нѣкои наши учени да обходятъ Македония. Повечето доклади върху тия изследвания още не сѫ обнародвани; желателно е, обаче, това да стане часъ по-скоро, за да се види, че и България е полагала грижи за запазването и проучването на старинитѣ въ Македония.

Проф. А. Иширковъ.

СТРУМИШКО.

Стопански чъртици.

Долината на р. Струмица, дѣсенъ притокъ на р. Струма, е една отъ най-благодатнитѣ покрайнини на Македония. Тя има плодородна земя, благъ климатъ, добре се напоява и въ нея можатъ да вирѣятъ най-различни южноевропейски културни растения.

Струмишката долина е заградена на северъ отъ планинитѣ Плачковица и Огражденъ, а на югъ отъ Бѣласица. По-низки вододѣлни планини съ най-различни имена, тѣсно свързани съ висока Бѣласица, я отдѣлятъ на западъ отъ Вардарската рѣчна область. На изтокъ Струмишката долина е доста стѣснена отъ издънки на Бѣласица и при нейния свършекъ, дето се изтича Струмица въ Струма, се протакатъ отъ северъ къмъ югъ стръмно-скалиститѣ ридове Малъкъ-Кожухъ.

Струмишката долина е доста дълга, но въ повечето свои части тя е доста тѣсна, затова нѣма пространство повече отъ 250 кв. км. Тя е висока средно 240 м., но въ долнитѣ си части се снишава по-долу отъ 100 м., а при смѣсата на Струмица съ Струма височината е само 78 м. надъ морското равнище.

Подъ името Струмишко, което ще бѫде предметъ на моя стопански прегледъ, ще разбирамъ отстѫпената споредъ договора отъ Ньойи Струмишка область на Кралството на сърби, хървати и словенци. Тя има пространство 1021 кв. км. и не съвпада напълно съ Струмишката каза отъ турско време, която имаше 65 села [1], нито съ Струмската околия подъ българска власть, която имаше пространство 770 кв. км.

Когато се изработваше въ Букурещъ мирния договоръ въ 1913 година и сърбитѣ по натискъ отъ миротворители трѣбваше да дадатъ на България малъкъ дѣлъ отъ Македония на западъ отъ р. Струма, тѣ предложиха на българската делегация да избира между Малешевско безъ Царево село и долината на Струмица безъ Радовишко. Българската делегация предпочете Струмишката долина заради нейното плодородие и географско положение. Членоветѣ на българската делегация при избора на Струмишката долина не мислѣха за нейнитѣ стратегически предимства, защото сърбитѣ можеха въ всѣко време да слезатъ отъ Малешево въ долината на Струма и прекъснатъ нейната свръзка съ останала България. Четническата случка съ Валандово въ 1915 година послужи на сърбитѣ като претекстъ да отнематъ на България въ Ньойи Струмишко, което тъй великодушно ѝ отстжпиха въ 1913 година и съ това ощетиха териториялно, стопански и народностно българския народъ, огорчиха го и му нанесоха рана, която мжчно ще заздравя.

---

[1] Сегашно Струмишко има 85 села.

Въ следнитѣ бележки ще изтъкна само ония факти, които иматъ значение за стопанското състояние на Струмишко.

Най-ценната въ стопанско отношение часть отъ Струмишко съставя малката равнина на р. Струмица, — Струмишкото поле. То е доста равно, покрито е съ наносенъ материялъ, който донесла самата Струмица, а най-вече нейнитѣ буйни притоци, които ѝ пращатъ планинитѣ, що ограждатъ полето. Рѣка Струмица, която тепърва въ Петричко носи това име, а въ Радовишко и Струмишко се именува Стара-Рѣка, тече бавно между низки брѣгове, образува мочури, а при селата Моноспитово, Банско и Габрово образувала въ последнитѣ 40—50 години значително блато. Земята на Струмишкото поле е много плодородна, обработена е и е пригодна за най-доходни културни растения.

За плодородието на Струмишкото поле доприниса много и благоприятния за това климатъ. Малкогодишнитѣ температурни наблюдения въ Петричъ (227 м. надъ морското равнище) можемъ да ги приемемъ като приблизително вѣрни и за Струмишкото поле, което е сжщо толкозъ високо (гр. Струмица 262 м). Средната годишна температура въ Петричъ е $14._2{}^0$, най-низка наблюдавана температура е —13, най-висока $38{\cdot}_8{}^0$. Най-низка зимна месечна температура въ февруари е $3._5{}^0$, най-висока средна месечна температура въ августъ $25._4{}^0$. Дни съ температура само подъ 0^0—8, а само надъ

20^0—65. Валежа въ Петричъ е средногодишно 706 литри на кв. метъръ. Наблюдения на валежа за кѫсо време имаме и отъ Струмица. Тамъ той е по-малъкъ — 646.$_4$ литри на кв. м. Въ Струмица вали по на често отколкото въ Петричъ. Въ първия градъ има 91, а въ втория 83 дни съ валежъ. Разпредѣлението на валежа по годишни времена и месеци е много разнообразно. Най-много вали презъ пролѣтьта — 32$^0/_0$ и то най-вече презъ м. май — 91.$_8$ л. на кв. м., тогазъ и числото на дъждовнитѣ дни е най-голѣмо. Най-малко валежъ пада въ есеньта — 22.$_8$$^0/_0$. Въ това годишно време спадатъ и месечнитѣ максимумъ и минимумъ презъ годината: въ октомври 99.$_2$ л. на кв. м., а въ септември само 16.$_6$ л. на кв. м. Най-малко дъждовни дни има августъ — само три.

Високата температура и значителния валежъ позволяватъ да успѣватъ въ Струмишкото поле две жетви: подиръ жетва на ечемикъ или рѫжь можатъ да засѣятъ царевица, тютюнъ или сусамъ.

Струмишкото поле се загражда отъ югъ съ Бѣласица планина. Тази лична планина се издига най-високо въ своята източна часть, надъ Петричко, дето върха Калабакъ достига височината 2050 м.; на западъ, къмъ областьта на Струмица, тя се постепенно снишава, но сѐ пакъ и тамъ се издигатъ височини до 1400 м. Бѣласица планина се състои главно отъ кристалинни шисти, но въ западната ѝ часть, надъ с. Габрово, заема значителенъ дѣлъ и гранита. Еднообразния петрографски съставъ на планината докаралъ еднообразие и въ растителностьта. Планината е много гориста, но нейнитѣ гори сѫ еднообразни, букови и не достигатъ голѣма височина (1700 м.). Най-високитѣ части на планината сѫ заети отъ алпийски ливади и хвойна. Иглолистни гори сѫ голѣма рѣдрѣдкость, срещатъ се по-често отдѣлни иглолистни дървета. Въ севернитѣ поли на Бѣласица, въ така нареченото Подгорие, иде подъ долната граница на буковетѣ единъ доста широкъ поясъ отъ благородни кестени.

Бѣласица планина е водна планина. Тя изпраща на северъ многобройни кѫси буйни потоци, които поятъ села, равнини съ оризища и предлагатъ сѫщевременно водна сила, която е добре използувана. Тъкмо голѣмата влага на Бѣласица е докарала особенитѣ свойства на планинската растителность.

Съ своята голѣма височина и посока отъ западъ къмъ изтокъ Бѣласица лишила Струмишката долина отъ благоприятнитѣ въздействия на Бѣло море и вѣчнозеленaта растителность, която се разтила по южнитѣ поли на тая планина, липсува на северъ, освенъ въ запазената отъ северни вѣтрове околность на градъ Струмица. Сѫщото се забелезва и при нѣкои плодове: калинкитѣ и смокинитѣ не можатъ тъй хубаво да зрѣятъ въ Струмишко, както на югъ отъ Бѣласица.

Преди сесветската война презъ Бѣласица почти нѣмаше пѫтища и пѫтеки, но въ продължителната позиционна война се прекараха много добри шосета и конски пѫтеки, които ще улеснятъ много правилната експлоатация на девственитѣ бѣласички букови гори.

Западната ограда на Струмишко състои отъ низки планини, които чрезъ Костуринското плато се свързватъ съ Бѣласица. Самото Костуринско плато, високо около 400—450 м. е покрито съ ниви, ливади и храсталаци. Нѣкогашнитѣ гори изчезнали подъ удара на секирата.

На северъ отъ Костуринското плато се разтила планина Еленица, която покрай храститѣ има още гори, сгодни за горивъ материялъ.

Северна ограда на Струмишкото поле образуватъ южнитѣ стръмни спускове на издънки отъ Плачковица планина, отъ които най-лична е Гарванъ, и отъ Огражденъ. Тѣ състоятъ отъ стари кристалинни скали, а оная часть отъ Огражденъ, която засѣга полето, е гранитна. Южнитѣ склонове и на двѣтѣ планини сѫ доста гористи и понеже сѫ присойни, то по тѣхъ растатъ добре дѫбови гори, които предлагатъ добъръ строителенъ материалъ и жъладъ за отхранване на много свини.

Въ южна топла Македония вѣятъ отъ северъ силни студени вѣтрове, които много пакостятъ на растителностьта. Плачковица и Огражденъ служатъ като якъ щитъ за запазване на полето отъ тия вѣтрове. Планина Еленица, която опасва отъ северо-западъ като дѫга града Струмица, е защита отъ студения „Радовишки вѣтъръ“ и сигурно на тая защита се длъжатъ средиземноморскитѣ вѣчнозелени пърнарни храсталаци на градъ Струмица.

Пролѣть, кога се топятъ бързо снѣговетѣ по южнитѣ присойни склонове на Плачковица и Огражденъ, или кога валятъ поройни дъждове, рѣкитѣ, що изпращатъ въ полето, носятъ много наносъ и го затлачватъ. Презъ лѣтото водата на лѣвитѣ притоци, които сж по-дълги отъ дѣснитѣ, бѣласичнитѣ, доста намалява.

Презъ времето, когато Струмишко съставяше часть отъ Българската държава, се водиха грижливо статистически бележки за земедѣлското производство въ тоя край и въ двата тома „Земеделска Статистика“ (посѣви и реколти) за годинитѣ 1913—1918 намираме интересни данни за стопанския животъ на Струмишко.

Струмишката околия подъ българско управление имаше пространство 770 кв. км. или 77,060 хектара. Отъ тѣхъ само около 10,000 хектара сж биле обработена земя. Най-голѣма площь отъ засетата земя се пада на зърненитѣ храни; за годинитѣ 1914—1918 тя представя срѣдно 7,108 хект. Отъ зърненитѣ храни се сѣе най-вече царевица, нейното срѣдно производство за петьтѣ години е кржгло 2,000,000 кгр.; на второ мѣсто иде пшеницата срѣдно кржгло 1,242,000 кгр., на трето — ечемикъ 1,024,000 кгр., на четвърто — ржжь 622,000 кгр., на пето — орисъ 290,100 кгр. Овесъ, просо и лимецъ се сѣе твърде малко.

Въ Струмишко се сѣе много царевица, защото доброто напояване и значителната влага способствуватъ за нейното добро вирѣене. Прави впечатление, че производството на орисъ е малко. И въ години, когато неговото производство е било най-голѣмо, напр. въ 1917 г. — 565,600 кгр., пакъ е малко въ сравнение съ производството на орисъ въ низината на срѣдна Марица. Миловой Савичъ въ своята книга „Наша индустрия и занаяти, т. I (1922 г.) пише, че въ гр. Струмица се донасятъ за продань 75 вагона орисъ. Струмишкиятъ орисъ не е тъй добъръ както кочанския, продава се 5½ динара килограма. Най-добъръ орисъ се произвежда въ с. Кулешено въ „Подгорията“. Динки за чистене на орисъ има най-много въ с. Банско, Габрово, Кулешено, край градъ Струмица и другаде.

Подиръ зърненитѣ храни второ мѣсто по площь отъ обработената земя въ Струмишко заематъ маслодайнитѣ и индустриални растения: срѣдно за петьтѣ години 718 хектара.

Отъ маслодайнитѣ растения най-ценно е макътъ. Отъ него се произвежда опиумъ и семе. Въ времето 1914—1918 години срѣдно годишно производство на опиума било 3,618 кгр. По години производството било различно и се колебало между 894 (1918 г.) и 5446 (1914 г.) кгр. Савичъ пише, че въ 1920 година били донесени въ Струмица 10,000 кгр. опиумъ. Менъ ми се вижда това количество преувеличено, но възможно е много опиумъ да е донесенъ въ Струмица отъ Радовишко. Маково семе е произведено средно годишно 162,424 кгр., най-малко 88,708 (1918 г.), а най-много 197,636 кгр (1915 г.). Споредъ Савича въ 1920 година въ Струмица били донесени на пазаря 100 вагона или 1,000,000 кгр. маково семе, което се явяза твърде много и при производство на 10,000 кгр. опиумъ.

Сусамътъ играе голѣма роль въ стопанството на по-топлитѣ страни въ Балканския полустровъ. Отъ него се добива вкусно масло и таханъ. Срѣдното производство на сусамъ въ Струмишко достигало до 2,925 кгр., но по години производството било много неравномѣрно: въ 1916 г. само 146 кгр., въ 1914 — 4,800 кгр. Споредъ Савича въ Струмица били донесени 3 вагона сусамъ!

Отъ маковото и сусамовото семе вадятъ въ Струмишко „шарланъ". Въ гр. Струмица има 4 обикновени и една бензинна съ два камъка мелници или яхани за шарланъ; има една и въ с. Иловица за истискване на маково семе.

Анасонъ се сѣе рѣдко и въ малко количество. Не се сѣе резене (феникълъ) и ряпица.

Отъ идустриялнитѣ растения се сѣятъ въ Струмишико само тютюнъ и памукъ. Не се сѣятъ ленъ, конопъ, хмелъ и захарно цвекло. Тютюнъ се сѣе малко; срѣдно годишно 79,800 кгр., но въ 1918 г. 167,821 кгр.. Споредъ Савича били донасяни въ Струмица 180,000 кгр.. Най-хубавъ тютюнъ се произвежда въ с. Сушица. Памукъ билъ добитъ срѣдно 19,113 кгр., но по години производството му било много различно; до като въ годинитѣ 1914—1917 вариирало между 7,429 и 9,006 кгр., въ 1918 г. било 63,466 кгр.. Споредъ Савича въ Струмица се донася 30—40,000 кгр. памукъ и отъ тамъ се изнася за Солунъ.

Лозя има малко и тѣхното количество намалява. Въ 1914 год. имало насѣто съ лозя пространство 478 хектара, а въ 1918 год. били намалѣли на 287; срѣдно годишно се падатъ 360 хектара. Лозята се намиратъ по присойнитѣ склонове на Огражденъ и въ Подгорията и сѫ повече на високи лози, често пѫти увити по високи дървета. Производството на гроздето отъ 1,352,400 кгр. въ 1914 г., спаднало на 357,732 кгр. въ 1918. Най-хубаво грозде зрѣе въ с. Велюса. Прочути сѫ бѣлитѣ струмишки вина.

Отъ варивата се сѣе най-много фасулъ. Неговото срѣдно годишно производство било 147,363 кгр.; леща и бакла се сѣятъ много малко. Срѣдното годишно производство на картофитѣ е 57,774 кгр.. По години вариира между 24,605 (1917 г.) и 95,457 (1914 г.).

Въ Струмишко има много бостани и засѣтата съ тѣхъ земя се бързо увеличава: въ 1914 година имало 114 хектара, а въ 1918 г. ставатъ на 257 х., като е вървѣло увеличението непрекѫснато. Въ бостанитѣ се сѣятъ най-вече дини и пъпеши.

Зеленчуковитѣ градини заематъ сѫщо доста голѣмо пространство (срѣдно годишно 274 хектара). Най-много се сѣятъ зеле и лукъ, по-малко пиперки и домати. Въ село Банско, дето градинитѣ се поливатъ съ топла вода, зеленчуцитѣ стигатъ по-рано и иматъ по-голѣма цена. Село Свидовица е прочуто съ производството на зеле и лукъ. Отъ гр. Струмица се изнася много бѣлъ и червенъ лукъ. Производството на лука достигналъ въ 1916 г. 105,600 кргр., а на зелето въ 1918 г. 250,145 кгр.

Много се засилило обработването на фуражни растенията (фий, уровъ и борчакъ). Въ 1918 г. достигнало производството до 78,145 кгр.

Овощия нѣма много въ Струмишко. Въ по-голѣмъ брой има само сливи, чието производство срѣдно годишно достига 55,104 кгр., въ 1916 г. достигнало дори до 107,520 кгр., но пъкъ въ 1918 г. спаднало на 25,920 кгр. Другитѣ овощни дървета заедно съ намалението на лозята бързо намаляватъ. Ябълки има много малко. Прочуто е съ своитѣ скорозрѣйки череши с. Куклишъ. Разнасятъ ги за Солунъ, Велесъ, Кукушъ и другаде. Хубави бадеми ставатъ въ с. Велюса. Голѣмо пространство заематъ благороднитѣ кестени въ подгорията, особено около селата Габрово, Кулешено, Мокрино и други. Тамъ се намиратъ и много орѣхи. Въ подгорията растителностьта е тъй богата, че селата се скриватъ лѣте въ зеленина. Струмишко се слави и съ хубави дюли.

Черницитѣ намаляватъ. Въ 1914 г. имало засѣти съ черници 365 х., а въ 1818 г. следъ последователно намаление достигнали до 253 х. Съ намалението на черницитѣ намалявало и копринарството.

Поради многото мочури, а особено Моноспитския гьолъ въ Струмишко има много тръстика, отъ която се произвеждатъ много хасъри въ Струмица и околностьта. Съ тоя занаятъ се прехранватъ най-малко 100 фамилии, произвеждатъ до 20,000 кѫса, които се продаватъ срѣдно по 10 динара. Изнасятъ ги за Скопйе, Гевгелии и въ България.

Земледѣлието, съ което се занимава главно полененското население, е още примитивно. Числото на плуговетѣ къмъ ралата се отнасятъ още както 1:5. Земледѣлчески машини има съвсемъ малко. Въ това отношение не може да се прави никакво сравнение съ околиитѣ въ Царство България[1] И работната земя не е достатъчна, затова угаръ и орница оставятъ малко. Ако имаше въ Струмишко добре наредени опитни земедѣлски станции, то биха можле да се въведатъ въ тая благодатна земя и други доходни земедѣлски култури.

Занимането и прехраната на населението въ Струмишко е свързано съ мѣстоположението и характера на неговитѣ селища. Въ равнището селенитѣ се занимаватъ най-вече съ земедѣлие и отчасти съ скотовъдство; въ политѣ на планинитѣ се прибавя и дърводѣлство, а въ самата планина Бѣласица и кираджийство. Изобилната водна сила въ политѣ на планинитѣ помогнала да се построятъ много мелници яхани за добиване на „шарланъ" отъ сусамово и маково семе и динки за чистене на орисъ. Въ гр. Струмица населението докарва своята прехрана чрезъ земедѣлие, занаяти, търговия и съобщение.

Официялни данни за скотовъдството въ Струмишко нѣмаме. Голѣма часть отъ едрия добитъкъ се отглежда и държи въ свръзка съ земедѣлието. Земедѣлскитѣ стопанства отглеждатъ за своитѣ нужди и дребенъ добитъкъ. Малко семейства се прехранватъ само отъ скотовъдство

---

[1] Въ 1918 г. въ Струмишка околия имало само 4 вѣячки и 5 косачки.

Овци се отглеждатъ въ полето и планинитѣ; кози най-вече въ политѣ на планинитѣ, особено много въ с. Барбарево. Прави силно впечатление, че въпрѣки голѣмия брой на турско население въ тоя край (преди войнитѣ) се отглеждатъ много свини. Между работния добитъкъ най-много има волове, срѣдно за годинитѣ 1914—1918, — 7,605 глави; голѣмъ е броя и на биволитѣ, които сѫ важенъ етнографски белегъ защото въ чисто сръбскитѣ земи тѣ липсуватъ; въ Струмишка околия тѣхния брой билъ срѣдно 930, въ 1916 година билъ дори 1031.

Характерно е, че въ Струмишко услужватъ преноса и съобщението два камилски кервани съ по 30 камили. Броятъ на камилитѣ въ южна Македония бѣше преди последнитѣ войни много по-голѣмъ, но въ войнитѣ загинаха много камили.

Пчелни кошери се нброяватъ средно до 1,132, но тѣхния брой варира много: въ 1917 г. — 1,398 стари и 93 модерни, въ 1914 само 646. Числото на модернитѣ пчелни кошери е много малъкъ.

Струмишката каза се числѣше въ турско време къмъ Солунския вилаетъ. Градъ Струмица бѣше седалище на каймакаминъ и на Струмския метрополитъ. Въ предвечерието на балканската война въ Струмица имаше гръцки и български владика (отъ 1897 г.) Струмишката епархия отиваше далеко на западъ, отвъдъ Вардаръ, въ Мариово (12 села). Тя обхващаше казитѣ Струмишка, Радовишка, Тиквешка, Малешевска и части отъ Дойранска, Гевгелийска, и Прилепска. Въ турско време (1905 г.) се смѣташе числото на българи и турци въ Струмишка каза 36,833 души, отъ които 18,830 българи и 18,002 турци; къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ около 700 евреи въ Струмица, около 1,500 цигани и малко власи. Споредъ В. Кѫнчовъ казата е имала 40,882 ж., отъ които българи 23,602, турци 14,930, евреи 700, цигани 1650. Българската административна статистика отъ 1913—1915 г. дава за Струмишка околия 31,691 ж., отъ които българи 26,572, турци 5,594 и разни 470. Числото на турцитѣ се намалило чрезъ бѣгство, избиване и измиране отъ несгоди, числото на българитѣ се увеличило чрезъ прииждане на бѣжанци изъ останалитѣ въ 1913 г. части на Македония подъ сръбска и гръцка власть. Сега Струмишко има споредъ Савича около 30,000 жители.

Въ Струмишко се кръстосватъ двата главни пѫтища на срѣдна Македония: пѫтьтъ отъ северъ за Македония и отъ Вардаръ за Струма. Въ Струмишко се събиратъ и други второстепенни пѫтища.

Въ югозападната часть на Струмишкото поле близо до възвишенията на Костуринското плато лежи гр. Струмица, главниятъ селищенъ центъръ на Струмишко и на земи вънъ отъ него. Тоя градъ е старъ, неговото старо име е Тивериополисъ. По височината надъ града се издигатъ още зидове отъ стари кули и огради. Въ днешния гр. Струмица се събиратъ много пѫтища и го правятъ важенъ търговски и съобщителенъ центъръ: пѫтьтъ Радовишъ—Струмица (22 км.), Струмица—Петричъ (до българската граница 32 км.), Струмица—Дойранъ (32 км.), Струмица—Удово, на вардарската желѣзна линия (42 км.). Пѫтищата, които въ надвечерието на балканската война бѣха добри, сега сѫ много развалени — съобщението и преноса става най-вече съ каруци, биволски кола, коне и камили, правятъ се опити и съ камиони. Биволскитѣ кола сѫ най-вече въ употрѣбление. Въ 1918 г. въ Струмишката околия имаше само 50 кола впрегнати съ коне, а 1,735 съ волове и биволе.

Въ турско време Струмица бѣше богатъ цвѣтущъ градъ съ 10,160 ж., отъ които около 6,200 българи, 3,100 турци, 700 евреи и 160 цигани (споредъ В. Кѫнчовъ). Българитѣ се дѣляха на екзархисти и патрияршисти. Грѫцката пропаганда бѣше силна въ Струмишко и тамъ имаше добри патрияршески черкови и училища не само въ града, но и въ нѣкои села. Най-богатитѣ българи бѣха обикновенно патрияршисти.

Рѣдко сѫ градоветѣ, които претърпяха такива голѣми промѣни въ времето отъ 1912 до 1918 г., както това стана съ гр. Струмица.

Въ 1912 година влѣзохъ заедно съ щаба на 7 рилска дивизия въ Струмица. Градътъ се предаде и ний бѣхме добре посрещнати отъ цѣлото население безъ разлика на народность и вѣра. Добихъ впечатление, че Струмица е богатъ градъ, въ него имаше много богати турци-чифликчии и българи търговци, най-вече гръкомани; имаше сѫщо богати евреи. Дивизията замина бързо на югъ, презъ Валандово-Дойранъ-Кукушъ за Солунъ, а за гарнизонъ въ града бѣше оставенъ сръбски полкъ, който бѣше предаденъ къмъ 7 дивизия. Подиръ нѣколко месеца посетихъ Струмица. Турцитѣ, които тъй довѣрчиво ни посрещнаха, много пострадали. Сръбскиятъ комендантъ и наши хора устроили сѫдъ, чрезъ който избили и ограбили много турци. Посочиха ми подъ града голѣма прѣсна могила, дето били погребани избититѣ турци. Разправятъ, че сръбскиятъ комендантъ напусналъ после града съ много хиляди турски лири.

Дойде съюзнишката война, гръцки войски заеха гр. Струмица и българитѣ екзархисти много пострадаха. А когато подиръ Букурещкия договоръ въ 1913 г. Струмица се отстѫпи на България, патрияршиститѣ българи, подобно на Мелнишкитѣ гърци, изгориха кѫщитѣ си, изкорениха лозята и черницитѣ и забѣгнаха на югъ въ гръцка територия. Много пострада Струмица и въ сесветската война. Договорътъ отъ Ньойи даде Струмица на Сърби-Хървати-Словенци и голѣма часть отъ българското население, събрано тука отъ Македония подъ сърби и гърци, се наново изсели и премина въ България.

Ще минатъ дълги години, до като градъ Струмица се подигне економически наново и стигне състоянието отъ годинитѣ преди 1912 година, до като събере богатствата на околната земя, като естественъ пазарь между полене и планинци.

Въ гр. Струмица ставаше голѣмъ пазарь въ понедѣлникъ. За него се събираше много народъ отъ Малешевско, Радовишко, Щипъ, Дойранъ, Тиквешъ, Богданци и др. Околното население докарва на пазарь зърнени храни, едъръ и дребенъ добитъкъ, строителенъ материялъ и други. Отъ Тиквешъ и Богданци се донасѣше вино и ракия, отъ Дойранъ — риба, отъ Щипъ сръбски вѫжа, спиртъ и шарланъ, отъ Радовишко дърва за горене, въглища и варь. Отъ Струмица се изнася жито, орисъ, соль и други.

Въ Струмишкия пазарь постѫпваха до 50,000 кѫса кожи отъ дребенъ добитъкъ. Донасятъ се на пазарь и кожи отъ дивечъ: зайци, лесици, диви котки, видри, дори мечешки.

Въ Струмица се такатъ доста килими, а селенкитѣ носятъ на пазарь чорапи.

Въ Струмишко ставаше значителенъ пазарь и въ Ново-село, голѣмо село между Струмица и Петричъ, въ политѣ на Огражденъ. Въ това село става пазарь въ четвъртъкъ; търгува се съ зърнени храни, едъръ добитъкъ, кестени, орисъ, фасулъ и др. Отъ Петричъ се донасяха ябълки. Струмски търговци донасяха всѣки пазарь манифактурни и колониялни стоки за продань. Какво е положението сега на пазаря, следъ като се подѣли долината на две и границата минава близо до Ново-село, не зная.

Географското устройство на Македония, значението на Вардарския пѫть и особено на Солунъ сѫ създали за Струмица отдавна по-силни връзки съ Македония подъ сърби и гърци, отколкото съ долината на Струма, но Петричко, което икономически бѣше ориентирано на югъ, къмъ Сѣръ, сега откѫснато отъ тоя градъ и отдѣлено отъ Струмишко, съ което съставяше едно цѣло, се намира днесъ въ много изолирано и трудно економическо положение. Когато въ Ньойи по стратегически съображения сѫ отстѫпили на Югославия Струмица, не сѫ помислили за економическата сѫдба на Петричко.

Литература

П. Янковиђ, Плауш и Струмица. Въ сѫчинението на професоръ I. Цвијиђ: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. I Београд 1906, с. 250—256.

Н. Стояновъ, Флористични материяли отъ Бѣласица. (Годишникъ на Софийския Университетъ, II, физикоматематически факултетъ, XV—XVI (1918—1920). София 1921).

Проф. Д-ръ Г. Бончевъ, Петрографско-манерални изучвания въ Македония (Сборникъ на Бълг. Акад. на Наукитѣ, кн. XIII, клонъ природоматематиченъ 5. София 1920).

⁂ Материяли за изучване географията на Македония. III Струмишка каза. София 1908. Издание на Военното Министерство.

Миливой М. Савиђ, Наша индустрие и занати. I. део. Сараево 1922, с. 310—312.

Василъ Кѫнчовъ, Пѫтни сѫобщения въ Македония. София 1898 год.

Проф. А. Иширковъ, Културни растения въ Македония (Сп. Македония. Макъ, год. I, кн. II, стр. 30—36; Сусамъ, год. I, кн. IV с. 19—22).

Проф. М. Арнаудовъ

КЪМЪ ЛЕГЕНДАТА ЗА КРАЛИ МАРКО

На 2 августъ 1916 г., деньтъ на Св. Илия, азъ се намирахъ въ село Рàотинце, не далечъ отъ гр. Тетово, въ просторното поле на Долни Пологъ. Тукъ срещнахъ единъ народенъ пѣвецъ отъ съседното село Прелю̀бица, прочутия въ цѣлия този край Спасо Милошовъ, прекосванъ Рѝкала. За него бѣхъ чувалъ вече по-рано, при обиколката изъ Тетовско, и сега бѣхъ дошелъ да го видя и да запиша нѣщо отъ пѣснитѣ му. Спасо се оказа наистина отличенъ пѣвецъ — единъ отъ рѣдкитѣ майстори на народната пѣсень, каквито се срещатъ все по-малко у насъ. Възвисокъ и сухъ, на 47 години, неграмотенъ, той проявяваше забележителна интелигентность и духовитость, говорѣше твърде приятно и разказваше безъ всѣко стѣснение приказки, или пѣеше и диктуваше пѣсни. За щастие, Спасо не бѣ ходилъ като другитѣ си съселяни нигде по гурбетъ, и говорътъ му отразяваше по такъвъ начинъ чистия типъ на езика въ родното му село, Прелюбица, гдето живѣяха само малко на брой българи и турци. Още бащата на Спасо се отличавалъ като бележитъ пѣснопоецъ, и синътъ наследява добритѣ му качества, за да предава сполучливо народната прозаическа и ритмична речь. Прѣкорътъ му Рѝкала е даденъ тъкмо за силния му гласъ, тъй като тукъ, както и въ други наши краища, особено на западъ, „рѝка“ значи реве, вика („магарето рика“, казва се въ Прелюбица).

Между другитѣ фолклорни материяли, които записахъ отъ Спасъ Милошовъ — и които ще бѫдатъ издадени въ сборника ми отъ Тетовско, се намиратъ нѣколко пѣсни и предания за Крали Марко. Азъ ги печатамъ тукъ като интересенъ приносъ къмъ народнопоетическата легенда за прочутия герой, славата на когото не замира въ Македония и все още остава ядро на западнобългарския епосъ. Въ № 1·

Марко е представенъ като затворенъ въ занданъ, гдето разчеква една ламя: този епизодъ се спосреща съ преданието за Крали Марко отъ Орѣхово, СбНУ. VI, 133, гдето обаче вмѣсто ламя (змей) се вестява гущеръ, и съ пѣсеньта отъ Копривщица, СбНУ. VIII, 110, гдето следъ освобождението си Марко води борба съ Муса Кеседжия. Отначало Спасо Милошовъ ми разказваше приключението като приказка; отпосле той внезапно премина къмъ мѣрена речь и довърши разказа си като пѣсень. Дали преданието представя вторично превръщане на пѣсеньта въ проза, не може да се реши сигурно: устната традиция знае отъ край време множество паралелни версии на епоса въ стихове и въ проза, при което упадъка въ едни случаи води къмъ забрава на стиха, а разцвѣта въ други — къмъ версифициране на прозата. Тъй, както дава фабулата Спасо Милошовъ, ние имама нѣкои нови черти на традицията, редомъ съ нѣкой стари, каквото напр. стисването на суха дрѣнова пръчка, за да пусне вода — белегъ на възобновена сила (срв. Вук Караджичъ II, № 66, 3 изд. 394).

Въ № II. Крали Марко се сдобива съ сила, като бозае отъ самовила, на която избавилъ децата: срв. вар. СбНУ. VI, 133, а за края СбНУ. II, 116. — Въ № III, той е представенъ въ края на живота си като мирно починалъ отъ старость, и съ единъ завършекъ, който явно показва превръщането на историческата сага въ обикновена приказка. Ние даваме тукъ тия три мотива изъ цикъла за прочутия герой, безъ да се спираме за сега върху тѣхната народнопоетическа стойность и безъ да правимъ сравнителенъ разборъ, за който трѣбва да се притеглятъ доста домашни и чужди успоредици. Това ще сторимъ при другъ случай, и въ по-широкъ масщабъ. Както се вижда, обаче, отъ изнесения материялъ, Македония обещава още много за историка на народната пѣсень — легенда, и започнатото отъ Миладиновци и Шапкаревъ събиране съвсемъ не може да се смѣта за привършено. Важно при всѣка нова анкета е, да се държи точна смѣтка за диалектичния характеръ на езика и за неповлияната отъ публикуванитѣ пѣсни устна традиция. За съжаление, не всички събирачи обръщатъ внимание на тия нѣща, и по такъвъ начинъ се подправя естествената речь или оригиналната нота въ преданието.

I.

Крали Марко и Муса Арбанаса

Марко бил сто гòдине дèте. Нèкой дèйчиня му вѝкале на тàтка му: „Що трàеш, чиче, що не го жèниш веке Мàркота?“ А той им вика: „Айде стàйте се от тỳе вие, Мàрко ми е луд, луд ми е, сто гòдине дèте!“ И Марко се нàсмея. Татко му се нàлюти. „Защо, рече, се нàсмея? Фàтите го, рече, тỳрите го у àпс, нека ỳмре тàмо тòа кỳче, защо се смее на збòрот тàтков!“ И фàтиа, го пѝкнаа у зъндан.

А у зъанданот ѝмало нèкоа лàмня. Кат ке го тỳриш чỳека, та òдма погълтнуала чỳека. Арно, ама Мàрко ка влèгол ỳнутра, и лàмнята зѝнала, за да го гълтне. Марко га сòбра нòгата, колèното, ваке… и е го дàде. Лàмнята, щом му го гълтна до òвде, до ѕѝпа, и он прỳжи нòгата, и е го òтцепи ỳстата. Нèкоа баба от пèнџер му вика: „Мàрко сѝнко, нà ти малку лèпче!“ Той е вика; „Бàбо, не ми носи лèпче, ти не мòжеш да ме стòриш ѝдаре со леп, я може да лèгам òвде и девет гòдине, па не се знае царска рàбота.“ Тая му рèкла: „А що сàкаш, сѝнко! Свàки дън я ке ти нòсим по мàло леп, дури си жиф.“ — „Не, бабо, не! Ако мòжеш, ти пà носи ми, току я сàкам да ми дòнесеш некой двàесе ока сол. Сум га ỳтепал лàмнята, па нèга да га òсолим, па òд нега ке ядем по мàлу, кол’ку дỳша да въртим.“ И бàбата му дòнесе двàесе ока сол. Мàрко га òсоли лàмнята. И леп му носи свàки дън по мàлу по мàлу.

У зъндан лèга дèвет гòдине. У дèсета гòдина ми ѝзлезе Муса Арбàнаса, млòгу зỳлум по рисиянщия прàе. Дèйка, коа ке дойде за мỳжене, дур не лега òн со нèга, не òстае да се мужи. И бèкяр, дур не му зèме пèдесе дỳкати, не мỳ дава дèйка да зèме. Изгòвори кpàліот по нàродот: „Али нèма нèгде нèкой ю̀нак да се нàйде, да го зàгине ова кỳче? Млòгу дòсади на рисиянщия!“ Бàбата чула, и му рèкла: „Чèстити цàре (крàле), я ю̀нак е Мàрко за нèго!“ — „А-а, мòри бàбо! Я Мàрко дèвет гòдине къде е у зъндан, од него нèма веке и нѝшан!“ Бабата му рече: „Чèстити крàле, жиф е,“ рече. „Свàки дън по èдна трòа леп къде му нòсим я, кòл’ку да жѝве.“ И краліот пỳщи мàкара, го ѝзвади нà мегдан. Е, що ке види? Кòсе пòстилял и со кòсе се пòкирал, а нòктите ка рàлници за òране, а лѝцето — ỳмрено. Вѝкна бèрбери, го ѝзмия, го ишѝшаа, го избрѝчаа. И го праша краліот: „Ей мо̀ре Ма̀рко, Марко Кралѐзик'е ми ѝзлегол Муса Арба̀наса, по целіот свет за̀птисал дѐйчиня да се не му̀жа, дур не лѐгаа со него; на бѐкяри, дур не им земе педесет ду̀кати, не им дава да се жѐна. Али мо̀жеш, рече, мѐгдан да делиш со̀ него?“ Проговори Кралевике Марко: „Чуй ме мене, наши честит крале! Я, рече, три мѐсеци да ме ра̀ниш со а̀с леп и со крава я̀лова и вино триго̀дишно, па от три мѐсеци после ке го по̀тражим, ке се о̀биднем.

И зеде кра̀ліот, го ранеше еден мѐсец. На мѐсецот Марко ѝзлезе више са̀раіот со вес бо̀здуган, го фърли бозду̀ганот у̀ горе, па го чека со плѐки. Чека̀йки го со плеки, го шѝбна, млогу го прѝболе. „Ох, рече, не сум у̀ще арен.“ Уще еден мѐсец ядеше, па ѝзлезе, па го фърли, па го прѐчека. Рече: „А, малку па̀ ме прѝболе.“ Уще месец ядеше, три мѐсеци. Па ѝзлезе, го фърли на̀горе, го прѐчека, не го̀ боли. Тогай по̀тражи Шарца. И се качи на чѐрен' (куминъ), едно дърво на̀шъл од дрѐн, три го̀дине що се су̀шело. Ка го стѝсна Марко у ру̀ка дѐсна, три ка̀пке во̀да капна од дървото. И то̀гай Марко я̀вна Шарца.

Ми явнало Шарца пеливана,
Айде, айде по бели друмоіи.
Скита Марко и за Муса пита,
Ми го найде Муса Арбанаса,
Дека ми ява църна бедевия,
Сабля ми фърля горе у облаци,
У бели руке ми га пречекуіе.
Проговори Марко Кралевик'е:
Сло̀ни ми се, Мусо Арбанасо!
Проговори Муса Арбанаса:
Ели ме чуіеш, жълто каніетино!
Когай те тебе майка те родила,
Свилена пепена тебе те повила,
Со вру̀к'я вода тебе т-окупала;
Когай ме мене турчинка родила,
На студен камен' мене ми седнало,
Со студена вода мене ме измило,
Со коприя мене ме завиткало,

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУ
ИНСТИТУТЪ

Со купина мене ме привързало,
И мене майка люто ме прокълнало:
Ели ме чуіеш, Мусо Арбанасо!
Од юнаци богме да не се боіеш,
Ни да се боіеш, ни да се преклониш!
Па рипнале двайца пеливани,
Па рипнале обайца од коня,
Па рипнале они да се вàса.
Мусо вика: Ти върти ме, Марко,
Върти Марко, Мусо нема гайле!
Върте Мусо, Марко испод него,
А йспод него богме ми паднало.
Проговори Яна самовила,
Проговори она низ облаци,
Проговори она ластоіечки:
Али чуіеш, Марко побратиме?
Али ти рекоф кавга не зафакяй,
Не зафакяй кавга у света неделя,
А на йднога двайца іе греота; [1]
А бурни си ў твоя десна чизма,
А извади ноже позлак'ено,
Распори го богме од учкура,
Од учкура до вйтока ребъра.
Па ми бурна Кралевик'е Марко,
Па ми бурна у негова чизма,
Ми извади ноже позлак'ено,
Го распори Муса Арбанаса,
Од учкура до вйтока ребъра.
Па ми умре Мусо Арбанаса,
Мусо умрен, а Марко іе живо,
А неможе йспод него да излезе,
Мусо има богме до три сърца:
Едно сефте богме постанало,
А фторото това й уморено,
А трек'ото змия со три главе,
Тогай беше оно се разбудила.
Проговори змия со три главе:

---

[1] Той грѣши, че се бие въ недѣля, а тя взима грѣхъ отгоре си, като го учи.

Благо тебе, Кралевик'е Марко,
Блазе тебе, али сум заспало!
Да сум било и я разбудено,
Уще първо би те погинало.
Се расплака Кралевик'е Марко:
Фала богу за чудо големо!
Млогу лошо я сум учинало,
Страшен юнак я сум погинало,
Яли ке дойде време и година,
Вакоф юнак да ми се потражи,
А нигде неможе богме да се найде.

II

Крали Марко се сдобива съ конь и сила

Кай се родил Мàрко па попòраснал мало, му напълнила майка му една църпка со вòда, па го испрàтила там на бàлкана, свине да чува. Арно, ама тамо Марко, шѐтайки низ гòрата, нàшъл на едно место девет дѐца сàмовилски къде плàкале. Марко ги праша: „Зàощо, дѐца, плàчете?“ Тие, дѐцата, му кàзаа: „Майка ни е на лоф, а па мие за вòда изгòре^{х}мо. Дур да дойде майка, не мòжемо да дочѐкамо, ке у̀мремо.“ Извади Марко църпката, ги нàпи со вòда. Им се òлади сърце на дѐцата, се отрàя. Ето га самовѝлата иде, Яна самовѝла, иде сѝлна, лю̀та; сака да го погуби Мàркота. Дѐцата ѝ вѝкаа: „Нѐмой, майко, зàре той ни нàпи вòда, ке у̀мре^{х}мо за вода.“ И самовилата седна, ги пòрани, и му рече на Мáркота: „Како ти е име?“ рече. — „Марко“. — „Що сàкаш ти од мене сега бàкшиш, що си ми ги напи дѐцата со вòда?“ Той е рече: — „Я нѐзнам що да сàккам òт тебе.“ Тая му рече: „Ал' сакаш, да бѝдеш ю̀нак млòгу?“ — „Сакам.“ — „Е, ако сакаш, ела, сѐдни у скут.“ Тя извади пàзуа (сѝса) го нàсиса Мàркота.

Имало ту̀е една вòденца. Му рече самовѝлата: „Влѐзи под водѐнцана ти, али ке мòжеш да га пòмериш.“ Влезе Марко под водѐнцата, àкна со рамо, — скърцка водѐнцата. Му рече: „Више нѐможе.“ Тая му рече: „Ела ìопе да сѝсаш, нѐ си уще арен ю̀нак.“ Зеде Марко уще еднъш, сѝсаше, па òтиде под водѐнцата. Нàгна Марко, га дигна до колена. Самовилата му рече: „Ела па, да сѝсаш.“ Прѝде Марко ìопе, сѝсаше, стана три пути. Влезе под водѐнцата, га дигна, га прѐфърли. Яна самовила му рече: „А-а, сега си добър.“ Той е рече, Марко: „Арно, Яно, я сум добър, но сакам я и кон' юнак како мене.“ Яна му рече: „Ако сакаш и кон' юнак, и кон' ке ти на̀йдам. Да ста̀неш нокіеска, да ѝдеш у фѝлан пла̀нина, да о̀кастриш има един дуп, па да сѐдниш на̀ него, да чѐкаш. Ке дойде еден кон', диф, да я̀де на гра̀нете. Ти по̀лека - лека да се пу̀щиш о̀згора, да го я̀внеш. Он ке лѐтне да бѐга, ти дръш се, не сѐ пла̀ши. Он ке бега, ке бега, бел'ки трѝ дъна и три но̀кя ке бега, ама ти не сѐ пла̀ши. Ке вѝди он не пагяш, и ке ти се прѐдаде. По̀сле, коніот има ра̀не, ти ке му ги излѐкуеш ра̀нете, после ке озрае коніот, и той ке бѝде юнак како тѐбе“.

Ста̀на Марко, о̀тиде там у планѝната, го окастри той дуп, що му каза самовѝлата, па чѐкаше нок'та на ду̀бот. Баш у полнок' ете го един кон', диф. Марко по̀лека — по̀лека с-о̀тпущи о̀т дубот, го я̀вна ко̀ніот. Ко̀ніот лѐтна со све нѐго да бѐга. Бѐгаше, бѐгаше, бѐгаше трѝ дъна и трѝ нокя, и на̀йпосле за̀стана. И Ма̀рко му рѐче: „Защо ол'ку се плашиш, що бѐгаш? Я нѝ те я̀дем, нѝ те колем, нѝ те сѐчем . . . Ке те ра̀ним, ѝзмет ке ти чѝним; що ке ядем я — и тѝ, що̀ ке пием я —и тѝ.“ Коніот му рече: „Я, рече, нѐмам сра от тебе току я, рече, те обѝднуам, али си юнак спроти мѐне, али нѐ си; защо я ѝмам сила мло̀гу, у̀тре ке вѝдим некой зорт, ке лѐтнем да бѐгам, ти да до̀седиш на мѐне, а не да паднеш.“

И о̀т туе шѐта Марко со̀ него, му ги ѝзлечи ра̀нете. Кай що бѝли ра̀нете, ѝзлезе бѐла вълна, стана ко̀ніот шарен, и за̀тоа се каже Ша̀рца пѐливан. После дойде време, лу̀паше Марко по̀ свет, лу̀паше, лу̀паше, ѝдеше силно со ко̀ніот. Глѐда на едно место сѐднал един ста̀рец, има едно то̀рбиче со земня. Го вѝде Ма̀ркота, го о̀стаи торбѝчето на̀ земня. Кой до̀йде Марко прѝ него, му вика: „До̀бър ден.“ И старец му кажуе: „До̀бър ден. Синко, му вика, подѝгни го торбѝчево, дѐдо е стар чу̀ек, нѐ може.“ Марко му рече: „А, що̀ има тоа!“ Пру̀жи ру̀ка со ма̀лово пръсте, му го по̀дигна торбѝчето. И то̀гай он му рѐче: „Ах, бре сѝнко, мло̀гу си бил юнак. Ти ке се на̀лютиш, ке я прѐвъртиш зѐмнята! Току от поло̀йната по̀лойна нека ти о̀стане.“ Го про̀кълна.

И от полòйната пòлойна му òстана. Ако бѐше све, не се дѐксаше (търпеше). А той бил дедо Господ, го обѝднуал, какво сърце ѝма, каквà пàмет има.

III

Смъртьта на Крали Марко

Ка òстарел, у стàрите гòдине, ѝшол, ѝшол Марко на пут, го дỳпи коніот, му вика: Ди-и! Кòніот нѐйде. Той пà му вика: Ди-и! Кòніот па нѐйде. Трѐки пут му вика: Ди-и! Зàщо Шàрец нѐйдеш?“ Той му вика: „Кàко дà идем? Жал ми е за вѐкот, си ỳмрел вѐке!“ — „Кàко, рече, сум ỳмрел?“ Той па му вика: „Си ỳмрел.“ — „Кàко да се вѝдим, рече, мòето лице, али сум ỳмрел?“ Коніот му рече: „Айде мàло пòгоре, у плàнина, има нѐкой две ѐле, чифт, мегю двѐте ѐле има еден бỳнар, па слѐзи, оглѐдай се.“

И нàйстина, Марко тъ̀ргна, òтиде у плàнина при тия две ѐле, слезе от кон’, вѝде лѝцето — лѝцето ỳмрено. Му вика на коніот: „Найстина, рече, я сум умрен. Но тебе, рече, ал сакаш да те òстаем, на тỳрци кіòле (слуга) да бѝдеш, али сакаш да те зѐмем сò мене?“ Коніот му рече: „Зàщо да ме òстаеш на дрỳги, да се мỳчим? Я сакам сò тебе да ме зѐмеш.“ И зѐде Марко, го прѐсече кòніот на две парчиня, па ѝскопа една дỳпка, го зàкопа.

Го зàкопа кòніот, па зѐце, пòстели дòлама, па сѐдна на дòлама, нàписа една кнѝга. „Еве, рече я ке ỳмрем, току му се мòлам, кой ке прòйде òвде, да прѐгледа пѝсмово и да земе да ме зàкопа; и ѐте, рече, два кѐмери злàто прѝ мене, да ги зѐме той, що ке ме закопа, пòдарок.“ И легна на доламата, ỳмре.

Мàл час, ѐто го ѐдин кàлугер со едно мòмче, иде по пут. Ка вѝгяа туе чỳек ỳмрен, тия не знаа али е умрен. Калугерот вика на момчето: „Бѐгай, рече, да бѐгамо! Ове е Марко, ке ни ỳпази, ке ни дòтера некоя беля—я ке ни ỳбие, я нещо ке ни напрае!“ Момчето вика: „Чѐкай, бре, не бéгай! Ете му, рече, пѝсмо, залѐпено на ѐла. Да го вѝдимо тòа пѝсмо!“ Пòслуша калỳгерот, прѝдоа блѝзу, го вѝдоа. Пòе пѝсмото: — ỳмрен чỳек. Зѐдоа, искòпаа дỳпка, го закòпаа. И зѐдоа по еден кѐмер òбайца.

Я дòйдоф пòсле нà-амо, не вѝдоф вѐке що напрàиа.

Хр. Шалдевъ.

ГР. ПРИЛѢПЪ ЗА СВОИТѢ УЧИЛИЩА.

I.

Презъ време на възраждането ни въ реда на градоветѣ, които играли голѣма роль въ него, е и гр. Прилѣпъ. Тукъ възродителната идея се появила много рано, развивала се е съ голѣма горещина и усиленъ темпъ и е дѣло на мѣстнитѣ условия и здравия националенъ инстинктъ на българското мѣстно население, което, съзнавайки и чувствувайки се българско, поело борбата за извоюване на самостоятелна родна църква и училище, като първъ етапъ за премахване на духовното, а после и на политическото му робство. Нѣщо повече. Презъ срѣдата на миналия вѣкъ съ грижитѣ си да уреди и издигне училищата си до възможна най-висока степень, които да просвѣщаватъ не само мѣстното население, но и онова въ юго-западна Македония, Прилѣпъ се издига твърде много и заема, безъ преувеличение, първенствующе мѣсто на български просвѣтителенъ центъръ.

Въ Прилѣпъ отъ край време се е учило на български, и функцията на българското училище, върпѣки лошитѣ политически условия презъ миналитѣ вѣкове, никога не е прекѫсвала. Въ това ни убеждаватъ преданието и надписитѣ по църковнитѣ и мънастирски стени и икони, надписитѣ по надгробнитѣ плочи и кръстове, които сѫ изключително български. Така, по надгробни плочи и кръстове въ прилѣпскитѣ градски гробища, които сѫ нови[1], четемъ: „† 1810 г. **Гюрга Иосифъ поклоникъ**“; † 1814 г. **Кочо Найдо**“; † 1829 г. **Мирче Моусей и Єленна Петко**“ и пр. Преписката, която водили църковнитѣ настоятели съ градскитѣ и селскитѣ първенци отъ околията, ставала на български езикъ съ славянски букви, както се вижда отъ следното писмо: „Благоговѣйніи сщ҃еници, честни старци й вси дрꙋзи благословани христіани челатъ на Гд҃а милни. Да имате молитва отъ Бг҃а и Матерь его Прт҃иа Бц҃и и ѿ насъ Благословъ и прощеніе. Разберете оти сме ги пратили овиѧ два човѣка: Перви папа Андреѧ и втори дѧкъ да прошетатъ по селата за помощь на хапсаната. Тако вие попове и мирски люде да ги пречекате сосъ милостъ и со радость и да ги дарꙋвате колкꙋ дарꙋвалъ Бг҃ъ да дарꙋете за хапсаната. Тако имате изимъ ѿ Ст҃ъ владика, ѿ логотега х. Христета и ѿ всите чорбаджіи. Да ги дарꙋете тако Прс҃таѧ Бц҃а да ви дарꙋетъ отъ едното хилѧда. 1842 г. Прилѣпъ.

---

[1] До края на 18 в. черкуването и погребението на прилѣпскитѣ граждани ставало въ с. Варошъ.

Епитропи църковни: Атанасъ х. Илиѧ
Георги х. Кочовъ
Диаманди Маджаръ.[1]

Всички смѣтки, които църковнитѣ епитропи водили, презъ първата половина на миналия вѣкъ, сѫ на български, и само завѣркитѣ на Пелаганийския митрополитъ сѫ на гръцки езикъ. Когато по-късно, преди още общината да се отдѣли отъ гръцката патриаршия, по порѫка и съдѣйствието на гръцкия Пелаганийски митрополитъ Венедикта билъ възобновенъ варошкия мънастиръ „Св. Архангелъ Михаилъ“, то възобновителитѣ поставили на главнитѣ мънастирски врати каменна плоча съ следния славянобългарски надписъ: „сей Сщ҃енный Мт҃ырь Ст҃ыхъ Архаггелъ ѿ стари времена разоренный съ помощь Благочестивый Хрстіанъ ꙋ време дѣйствуваніѧ Н. Прѣосщ҃ество Митрополита Пелагонійскаго г. Венедикта Поповича Византійскаго, обновисѧ и освѣтисѧ въ 1861 г. 28 априлѧ“. Обтоятелството, че всичкитѣ надписи, преписки и приписки сѫ написани на български или славянобългарски езикъ, както и това, че майсторитѣ, селскитѣ свещеници и „честнитѣ старци“ сѫ знаяли и си служели само съ славяно-българската писменость, говори че въ Прилѣпъ учението на родната писменость и книга никога не е прѣкѫсвала и че учителитѣ сѫ били мѣстни хора — българи. А че имало учители, които преди още възраждането сѫ обучавали дѣца на славяно-българско четмо и писмо и които се занимавали още и съ преписване на богослужебни и свещени книги, ни показва не само цитираното по-горе, но и приписката върху едно старопечатно Евангелие, което се пазѣше въ архивата на прилѣпската църковна община и която приписка гласи: **„С҃тыхъ Еѵ҃лі́ихъ Воскресныхъ ѝ страстей Г҃да нашегѡ І҆и҃са Хр҃ста Дꙋховника Кѵ́ръ Висаріона преписа во ҂ѡкг** (1823), **априли во градѣ Прилепѣ Македонсiѣмъ Христѣ хаджи Константиновичъ ѹ҆чи́тель Прилепскій“** (к. н.)[1].

---

[1] Това писмо е първъ писменъ документъ отъ общинската папка „Входящи и Изходящи“ до 60-тѣ години на м. в.

Учители били мирски и духовни лица: монаси, свещеници, дяци отъ близкитѣ на града мънастири, каквито сѫ „Трѣскавецъ“ и др. Такива учители сѫ известни: Христо, Наумче, Диме, Мице, х. Попо и др.

Училищата въ гр. Прилѣпъ до 1834 г. били частни и се помѣщавали въ кѫщата на учителя-мирянинъ или попа-учитель. Тѣ сѫществували и функционирали, безъ да бѫдатъ рѫководени отъ нѣкакво организирано официално обществено тѣло.

Обучението въ тѣзи училища ставало по буквената метода; то се почвало съ израза „Кръсте помагай“, както препорѫчвала граматиката на патриархъ Евтимиевия ученикъ Константинъ Костенички и последователното изучаване на азбуката съ славянскитѣ ѝ наименования. Следъ усвояването на азбуката ученицитѣ почвали да сричатъ, като предъ всѣка гласна буква прибавяли съгласна по реда на азбуката: буки, азъ — ба, веди, азъ — ва, глаголъ, азъ — га и пр., а после, пакъ чрезъ такова сричане, чели сѫ цѣли думи: херъ, рци, ижица — хри, слово, твърдо, онъ — сто = Христо и т. н. Най-напредъ сричали имената на познати предмети: имена на човѣци, градове, села, а после текстове изъ богослужебнитѣ книги, които изучавали наизустъ. И понеже отъ всички богослужебни книги най-рано и най-добре изучавали наизустъ часослова, за това тая книга отъ старата наша „интелегенция“ и простолюдието се наричала „Наустница“. Ученикътъ, който успѣвалъ да мине всички богослужебни книги: октоиха, минея, псалтиря, Апостола и Евангелието, се считалъ, че е завършилъ наукитѣ и минавалъ за най-ученъ човѣкъ.

Сричането съ славянскитѣ наименования на азбуката ученицитѣ така добре и механически усвоявали, че могли свободно да се разговарятъ, безъ да бѫдатъ разбирани отъ неукитѣ. И тоя начинъ на разговоръ тѣ водили, за да парадиратъ съ своята ученость или да не бѫдатъ разбирани отъ други.

---

[1] Това „Евангелие“ съ приписката се пазѣше въ общинската архива.

Частнитѣ училища въ Прилѣпъ сѫществували до 70-тѣ години на миналия вѣкъ. По образеца на българскитѣ частни училища въ града било открито и гръцко, въ което се обучавали дѣцата на заможнитѣ прилѣпски гърчеещи се куцовласи-цинцари.

Както се вижда отъ цитираното по-горе писмо, презъ първата половина на миналия вѣкъ въ Прилѣпъ имало „епитропи църковни“, които представлявали нѣщо като църковна община, която се грижила не само за благолѣпието на църквата, но подпомагаха затворницитѣ и изобщо вземала инициативи отъ общественъ характеръ: изграждане на хигиенична тюрма, училище и пр. Официалното сѫществуване на прилѣпската църковна община датира отъ 1838 г., когато съ царски ферманъ е било разрешено на прилѣпчани да си съградятъ църква въ града: — до тогава гражданитѣ се черкували въ съседнитѣ на града варошки църкви, въ които извършвали и всички свои религиозни треби. Една отъ главнитѣ цели на общината следъ изграждането на църквата „св. Богородица“ е била да се съгради и „народно“ училище. На взетата отъ общината инициатива се отзовало цѣлото гражданство и селяни отъ съседнитѣ на града села, като всѣки се надпредварвалъ да деде, колкото и каквото можелъ и ималъ и презъ 1843 г. въ църковния дворъ, на изтокъ отъ църквата, било издигнато гевгирно двуетажно училищно помѣщение съ по 4 стаи на етажъ, като стаитѣ отъ долния етажъ били раздѣлени съ широкъ коридоръ—салонъ. Сградата е единъ паметникъ на родолюбието и ученолюбието на прилѣпчани; тя е грамадна, четириѫгълна: 28╳24 м. съ дебели стени, изградени отъ квадратно-изработени пѣсъчници, тухли и варь. Стаитѣ на долния етажъ били опредѣлени за училище, а горнитѣ — за помѣщение на общината и приютна стая на митрополита при идването му въ града.

Първитѣ учители въ „народното“ училище били нѣкои отъ частнитѣ учители, като: даскалъ Коте, п. Костадинъ, п. Смичко — „всички псалтирджии“, както ги наричалъ Василъ Кюрдалевъ.

Следъ нѣколко години, не известно въ коя именно година, по силното настояване на битолския гръцки митрополитъ, общината позволила на гръцкия частенъ учитель-даскалъ да се прибере въ общинското училище, кѫдето да обучава ученицитѣ си. Отредена му е била южната половина отъ долния етажъ, която се именувала „елинско училище". Въ последното гръцкиятъ владика почналъ да назначава способни учители, завършили образованието си въ Кожани, Атина. Такива сѫ: Жинзифовъ, баща на поета Жинзифовъ, Спиро Тончевъ, П. Орловъ, К. Шапкаревъ, Гр. Пърличевъ и др., — всички по народность българи, но фанатици въ преподаването на гръцкия езикъ, поради което допринесли твърде много за издигането на прилѣпското „Елинско" училище, което почнали да посещаватъ дѣца и на нѣкои прилѣпски български чорбаджии. Всичко това не е могло да не бѫде забелезано отъ членоветѣ на общината и почнали да търсятъ добре подготвенъ „прѣвъ" (главенъ) учитель за българското народно училище. Въ 1858 г. за такъвъ билъ условенъ велишанецътъ Йорданъ х. Константиновъ, именуванъ още Джиното. Щомъ още приелъ длъжностьта, Джиното се заелъ съ уреждането на училището: раздѣлилъ ученицитѣ на групи споредъ подготовката имъ, опредѣлилъ мѣста на всѣка група, допълнилъ учебната програма съ нови предмети, като „пространный катихизисъ съ богослуженіе" и „зрънца изъ отечествовѣденіе", една тетрадка отъ които и сега се пази отъ учителя Хр. Ачевъ, останала отъ баща му, бившъ Джиновъ ученикъ. Въ края на учебната година Джиното произвелъ годишенъ изпитъ предъ събрало се множество граждани. Съ пламенното си преподаване въ училище и речитѣ си предъ гражданитѣ, които всѣки праздниченъ и недѣленъ день произнасялъ, Джиното поздигналъ патриотизма на прилѣпчани, а съ поведението си, което държалъ спрямо гръцкия владика, ги ободрилъ и одързостилъ. Той турилъ основа на кржжокъ отъ любознателна и родолюбива младежь, която си задала за цель да се самообразова и развива и която по-късно поела борбата противъ гръцката патриаршия и гръцкия Пелагонийски митрополитъ съ жарь и безстрашие; сѫщата младежь е ратувала после и за преуспѣването на училищата. Но Джиното неможалъ дълго да учителствува въ Прилѣпъ. Наклеветенъ отъ тръцкия владика предъ Битолския валия като бунтовникъ, въ края на втората година отъ учителствуването му Джиното билъ изпратенъ на заточение, кѫдето изгубилъ и едното си око.

Двегодишното му учителствуване съ даскалъ Коте е епохално за прилѣпскитѣ училища. Отъ сега вече Прилѣпскиятъ учитель престава да е само учитель на четмо и писмо и сѫщевременно занаятчия, а става истински народенъ учитель и общественъ дѣецъ. Дѣйностьта на следващитѣ до Руско-турската освободителна война „първи“ учители ни показва това. Вънъ отъ потикътъ, който Джиното далъ за издигането на прилѣпското „народно“ училище и времената сѫ подпомагали на просвѣтния прогресъ. Петдесетьтѣ, особено шейсетьтѣ и седемдесетьтѣ години на миналия вѣкъ сѫ години, когато цѣлокупниятъ български народъ отъ разнитѣ кѫтове на своята родина издигна гласъ на протестъ противъ гръцката патриаршия и се ангажира въ борба съ нея за извоюване на „народна“ църква и училище, когато на всѣкѫде по българскитѣ по-голѣми и по-малки селища се отваряха български училища, когато идеята за просвѣта на младото поколѣние на родния му езикъ бѣ оформена, като средство за противодействие на елинизаторскитѣ планове на гръцката патриаршия. Прилѣпчани, въ срѣдата на които имало значителна интелигенция съ високо национално самосъзнание, не сѫ останали по-назадъ отъ буднитѣ свои сънародници отъ другитѣ кѫтове на българското отечество и водителитѣ имъ, респективно членоветѣ на църковната община, въодушевявани отъ сѫщата идея, решили да намѣратъ достоенъ замѣстникъ на изпратения на заточение любимъ „пръвъ“ учитель, и за учебната 1859 860 г. билъ условенъ Василъ Кюрдалевъ, родомъ отъ с. Маврово (Тетовско), свършилъ образованието си по ланкестерската метода въ Пловдивското народно училище. Неговитѣ нововъведения били, че раздѣлилъ ученицитѣ на три класа — „разреда“, а въ програмата прибавилъ изучаването на „българска граматика“, „числителница“ за 4-тѣ дѣйствия и „землеописаніе“ за петьтѣхъ части на свѣта“. В. Кюрдалевъ учителствувалъ заедно съ помощницитѣ си Христо Колчаковъ, Иванъ п. Стефановъ, С. П. Дръндаровъ и Помяновъ непрекѫснато отъ 1859/860—1863/864 уч. година — петь години, презъ които Прилѣпското училище направило значителенъ напредъкъ.

Но все пакъ прилѣпчани не били доволни отъ направеното. У тѣхъ се явило желание да се отвори и девическо училище, въ което „да се даде образованіе и воспитаніе на женскыйо полъ“, защото „много пати дори да го фатитъ срамъ дѣтето, ке бидитъ влечкано отъ майка си и татко си, за да го носитъ на училище со кьотеци, но се имъ іе веке за пустина. . И така, дори не се поставитъ едно постоянно дѣвическо училище за воспитаніе на женскыйо полъ, нематъ никогашъ нашыйотъ народъ да видитъ бѣлъ день, и никогашъ не ке имаме достойни людіе да заслужатъ на татковината ни“.[1] Случаятъ помогналъ, щото девическото училище да се отвори по-рано, отколкото предполагалъ дописникътъ — прилѣпчанинъ. Презъ лѣтото на 1865 г. въ Прилѣпъ пристигнала Недѣля Петкова съ дъщеря си и внучката си, която отивала за Битоля. На 1 юлий тя била условена за учителка, като за девическо училище била отредена кѫщата на Тошеви, дѣди на революционера Пере Тошевъ. Учебната година на новооткритото девическо училище била приключена съ годишенъ изпитъ, отъ който „народътъ и градоначалницитѣ заедно и единодушно насърдчени не се забавихѫ“ да условятъ „и за вторѫтѫ годинѫ учителкѫтѫ“.[2] Но „още по радостно за насъ іе що се започна да се купуватъ пригоди за зданіето“. За жалость девическото училище функционирало само две години. Слѣдъ завършването на втората учебна година Недѣля Петкова напуснала Прилѣпъ и поради липса на преподавателка училището било закрито, за да бѫде отворено на ново презъ 1870 г. съ „първа“ учителка Сава Палашева и помощница Захария Манасиева. Отъ тогава девическото училище непрекѫснато функционирало.

Мѫжкото пъкъ „народно“ училище, благодарение постояннитѣ грижи на общината, редовно функционирало и отъ година на година напредвало. Следъ В. Кюрдолевъ за „първъ“ учитель билъ назначенъ Г. Икономовъ, който поради разклатеното си здравйе можелъ да учителствува само една година: поминалъ се въ Битоля отъ гръдна болесть. Г. Николовъ билъ замѣстенъ отъ Н. Ганчевъ. Той учителствувалъ отъ 1866/867—1867/77 г. и допринесълъ твърде много за преуспѣването на Прилѣпското училище, което отъ година на година прибирало сѐ повече и повече учаща се младежь и училищното помѣщение станало недостатъчно. По тая причина се явила нужда да се отвори ново училище въ подалечната отъ центъра на града Варошка махала. То било отворено презъ 1868 г. и на първо време се помѣщавало въ кѫщата на Тане Димевъ Клинчевъ, а презъ м. май 1872 г. жителитѣ отъ махалата подали заявление до общината, съ което „изражаватъ нуждѫтѫ за едно училище въ тамкашнѫтѫ енория, по причинѫ що е тесна кукята, кѫдѣ що учехѫ, така и всичкитѣ друзый кукый не сеть згодни, сакатъ направатѫ на едно таковой заведеніе“.[1] Общината уважила просбата, но махаленцитѣ и въ заседанието си отъ 28 май 1872 г. „чрѣзъ общо съгласіе“ решила „да ся купить една сгоднѫ кукя на тамошнѫтѫ странѫ, като оставитъ векилъ за това предпріятіе г-на Конета М Тошевъ“. Още презъ сѫщата година била купена за 22,000 гроша кѫщата на мохамеданина Ибишъ Трътката, която, преправена, била приспособена за училище. Туй училище, като първоначално подъ името „Св. Климентъ“, непрекѫснато функционирало до 1912 г., — до падането на гр. Прилѣпъ подъ сръбско иго. Въ него отъ откриването му до 1910 г. учителствувалъ заедно съ други учители, като „забавичарь“ и рѫководитель на едно отдѣление С. П. Дръндаровъ, възпитаникъ на „народното“ класно училище въ града.

---

[1] в. Турція, г. III. бр. [illegible]1.

[2] в. Турция, г. III бр. 41.

Прилѣпската община не се задоволила само съ увеличаване числото на училищата въ града; тя искала да ги подобри въ качествено отношение, особено „класното“ училище, което да приготвя учители за селата отъ околията и вънъ отъ нейнитѣ граници. За тая цель тя, съ писмо отъ 5 юлий 1874 г.[2] се отнесла до Иосифъ Ковачевъ въ Щипъ и го молила „да земи грижата за процъвтяването на училищата имъ, като имъ стане учитель, сѫщевременно же и директоръ“, тъй като „населеніето позна вече неотложнытѣ нужды отъ просвещеніето и напрѣдъка и показва горещо желаніе да ся положятъ учебнитѣ имъ заведѣния въ многу по-добъръ редъ“. Иосифъ Ковачевъ отговорилъ благоприятно на писмото, пристигналъ въ Прилѣпъ и билъ условенъ за учитель и директоръ на училищата въ града срещу 120 т. лири годишна заплата и „кукя наемъ съ църковнѫ платѫ“. Като учитель и директоръ Ковачевъ допринесълъ твърде много за повдигането на училищата въ Прилѣпъ: той въвелъ звучната метода въ първоначалнитѣ училища, като самъ държалъ пробни уроци предъ колегитѣ си, за да усвоятъ и тѣ тази метода, въздигналъ класното училище до степень на срѣдно учебно заведение, като въвелъ следнитѣ предмети: 1. Българска граматика и славянски преводъ 2. Армитметика и бугхалтерия 3. Чертание и практическа геометрия 4. География въ свръзка съ Естествена история 5. Популярна физика 6. Българска история съ общъ прегледъ върху всеобща история 7. Обща църковна история съ предисловие (богослужение) 8. Пространенъ катехизисъ съ въведение въ светото писание 9. Методика за първоначално обучение 10. Турски езикъ 11. Гръцки езикъ и 12. Псалтикия (пѣния). Свършилитѣ класното училище, благодарение подготовката, която получили въ него, заемали учителски мѣста въ околията и другаде, както се вижда отъ свидетелствата на стари учители.[1]

---

[1] Писмо до общината отъ 25 V 1872 г. Входящи отъ 1872—77 г.

[2] Изходящи отъ 1872—77 г.

Подобрението на училището било забелязано още презъ първата година на Ковачевото учителствуване. Въ писмото си до преосвещений Евстатий общината пише, че „ся въведе въ училищата педагогията и ся надеватъ да напреднатъ“,[2] а училищното настоятелство за първъ пѫть дало рапортъ за състоянието и вървежа на учебното дѣло въ града. Въ тоя рапортъ, между другото, се казва: „главныятъ ни учитель г. I. Ковачевъ извънредно ся е потрудилъ и неговѫтѫ заплатѫ наспоредъ трудътъ, що положи, трѣбва да е двойна отъ ланскѫтѫ, но го молихме да склонитъ за ланскѫтѫ“.[3] Отъ сѫщиятъ рапортъ се вижда, че презъ 1874/75 г. учителскиятъ персоналъ въ прилѣпскитѣ училища възлизалъ на 10 души, годишната заплата на които възлиза на 35,520 гр. златни. Трудътъ на учителя тогава билъ добре възнаграденъ; учительтъ съ висше образование получавалъ месечна заплата 10 златни турски лири или 7,000 лева по сегашенъ курсъ, а учительтъ съ срѣдно образование — 5 зл. турски лири или 3.500 лева.

---

[1] Такъво е свидетелството на Ковачевия ученикъ П. Станоевъ.

[2] Писмо отъ 28 ноември 1874 г. до преосвещ. Евстатий Нишко-Пиротски митрополитъ.

[3] Рапортъ на училищното настоятелство до общината отъ 1875 г.

Ковачевъ учителствувалъ въ Прилѣпъ 3 години — отъ 1874/75 — 1876/77 г. и билъ принуденъ да напусне града отъ турскитѣ власти, които, поради обявената презъ 1877 год. Руско-турска война, почнали да преследватъ всички по-събудени българи.

Прекиятъ пъкъ надзоръ надъ училищата билъ повѣренъ на тричленно училищно настоятелство, което се грижило за доставянето на всичко необходимо за училищата, а въ края на учебната година да рапортира за състоянието и вървежа на учебното дѣло въ града. Настоятелството уведомявало общината, кой учитель какъ вършилъ работата си, кой трѣбва да бѫде замѣстенъ съ по-подготвенъ, кому каква заплата да се даде и пр.

Източници за издръжка на училищата били: църковния пангаръ, приходитѣ отъ недвижимитѣ църковни имоти и подаянията на гражданитѣ при разни случаи.

Начело на училищата стояла общината, която се грижила за издръжката имъ и назначаването на учителския персоналъ.

А. П. Стоиловъ

НАСТЕ СТОЯНОВЪ

Роденъ е въ гр. Крушово (Битолско) презъ 1840 г., и починалъ на 7 Януарий 1915 г. въ гр. Солунъ. Когато той билъ на шестгодишна възрасть, баща му се поминалъ и останалъ на грижитѣ на майка си заедно съ петь сестри, отъ всички той най-малъкъ. Отъ баща му останала една кжщурка отъ плетъ и нищо друго. Майка му и по-голѣмитѣ му сестри плетѣли на чужди хора чорапи, тъчели платна и изкарвали прехраната на кжщата. Насте посещавалъ гръцкото училище, но често боледувалъ и поради това не билъ редовенъ, та на втората година го напусналъ, — майка му имала нужда отъ неговата помощь. Той изпърво станалъ слуга при единъ бакалинъ, но не стоялъ дълго време, после чиракъ при обущарь да учи занаятъ, но и него напусналъ и най-сетне чиракъ на шивачъ. Последниятъ занаятъ му се харесалъ, изучилъ го следъ тригодишно чиракуване. Когато станалъ на 15 годишна възрасть, съ свои съграждани заминалъ на печалба въ Солунъ. Тукъ той съ своя занаятъ можалъ да закрепне материялно, да помага на домашнитѣ си, да изгради бащината си кжща съ камъкъ и да се сдобие съ капиталъ за занаята си съ около 200 лири турски. Презъ 1867 г. Насте се върналъ въ родния си градъ, оженилъ се и следъ две години окончателно се установилъ въ Солунъ.

Когато Насте първъ пжть дошелъ въ Солунъ, тамъ имало българи — дюлгери дебърчани и шивачи крушовчани, — но живѣли въ крайнитѣ квартали. Насте жадувалъ да слуша българска речь, но трѣбвало да търси българитѣ въ далечни квартали, за да се разговаря съ тѣхъ. Славянска служба българитѣ можали да слушатъ въ Солунъ еднажъ-два пжти презъ годината, презъ Великитѣ пости, — когато дохаждалъ монахъ отъ Дебърския мънастиръ „Св. Ив. Бигоръ“ да свети вода на българитѣ отъ Дебърско и да събира милостиня за мънастира. Българитѣ въ Солунъ не само отъ Дебърско, но и отъ други мѣста на Македония добивале разрешение отъ гръцкия владика въ града да извърши монахътъ богослужение по славянски въ една отъ градскитѣ гръцки църкви само презъ Великитѣ пости.

Въ честитѣ си срещи съ българитѣ Насте се запозналъ съ архимандритъ Хаджи Павелъ Божигробски, родомъ отъ с. Кониково (Eниджевардарско), протосингелъ на Иерусалимския патриархъ Кирилъ и предстоятель на Иерусалимскитѣ мънастирски имоти въ Македония[1]. Той и по-късно Натанаилъ, Охридски после Пловдивски Митрополитъ, вдъхнали силна любовь у Насте да обича своя езикъ и народность. Съседътъ на Насте, Йосифъ Яковов̌ъ, българинъ отъ Дебърско, билъ често посещаванъ отъ Павла и Натанаила; често му говорили за миналото на българския народъ и неговото свѣтло близко бѫдеще; време е всички българи да съзнаятъ своята народность и да се приготвятъ за борба съ гърцитѣ, които имъ отнели църковната самостоятелность преди единъ вѣкъ съ погръчването на българската Охридска архиепископия; единъ пѫть, като се сдобиемъ съ църковна самостойность, лека-полека ще се сдобиемъ и съ политическа свобода. На тия разговори младиятъ Насте често е присѫтствувалъ и възпламенили неговата душа като истински българинъ. Той искалъ нѣщо повече да изучи за славното минало на българитѣ, но български книги нѣмало въ Солунъ, откѫдето да почерпи сведения, па и не знаялъ да чете печатани кирилски книги. Случайно му попаднала една сръбска книга, съ мѫка я прочелъ, понеже не разбиралъ съдържанието ѝ, но отъ нея се запозналъ съ печатанитѣ български книги. Въ „Българскы Книжици“ (Цариградъ, 1858—1861) прочелъ, между другитѣ работи, статията „За Юстнніановы права на Охридскѫ Архиепископіѫ или за църковна независимость на Охридско-българското священноначаліе“. Тя му дала още по-голѣма вѣра въ думитѣ на Хаджи Павла и Натанаила, и той съ младежка жаръ се отдалъ въ служба на народа си. При отварянето на първото българско училище въ Солунъ отъ Славка Динкова презъ 1866 год.[1] Насте взелъ участие и по негова инициатива българитѣ се групирали въ община, на която той билъ, така да се каже, душата. По негова инициатива въ 1870 г., по случай издаването фермана за Българската Екзархия, българитѣ направили голѣмо увеселение („донанма“), следъ което на следния день, за пръвъ пѫть, се явили предъ валията Акифъ паша (арнаутинъ), за да му благодарятъ отъ името на българския народъ за фермана и за дадената имъ свобода, да се веселятъ като българи.

---

[1] Вж. у менъ, Архимандритъ Хаджи Павелъ Божигробски, въ сп. „Общъ Подемъ“ I кн. XI и XII (София, 1917) и Български Книжовници отъ Македония I 1704—1878. София, 1922. 28 сл.

На 11 май 1871 г., пакъ по инициатива на Насте, българитѣ за пръвъ пѫть успѣватъ да измолятъ разрешение отъ тогавашния грѫцки митрополитъ Неофита, бивши търновски, да имъ се служи публична славянска служба. Следъ службата имало водосветъ въ училището и речь отъ учителя Вениаминъ Мачуковски.[2]

Насърчени отъ Неофитовата благосклонность, българитѣ се помолили да имъ се отстѫпи една отъ грѫцкитѣ църкви, макаръ и подъ наемъ, за постоянна славянска служба. Наистина, митрополитътъ желаелъ да удовлетвори молбата имъ, но неможалъ, защото грѫцката община по никакъвъ начинъ не се съгласявала да имъ отстѫпи църква. Презъ 1873 г. на празника „Свв. Кирилъ и Методий“ гърцитѣ позволили на българитѣ да служатъ славянска служба въ градската църква „Св. Мина“. Като се свършила службата, епитропътъ на тая църква поискалъ наемъ. Това възбудило много българитѣ, а по предложение на Насте решили да купятъ нѣкоя кѫща, която да обърнатъ на молитвенъ домъ — параклисъ. Веднага събрали помежду си сумата 8740 гроша, къмъ която прибавилъ единъ монахъ отъ Зографския мънастиръ, по име Аверки, 5600 гроша. Съ тия пари купили една кѫща, която на първо време обърнали на параклисъ, а после обърнали на църква „Свв. Кирилъ и Методий“. Главни пожертвуватели за покупката на кѫщата били: Насте Стояновъ (5100 гр.), Аверки Зографски (5600 гр.), Братя Шумкови (1799 гр.), Братя Паунчеви (1418 гр.), М. Боботиновъ (2000 гр.) и др.

---

[1] За това училище вж. у менъ Български книжовници 35 сл.

[2] За тоя труженикъ вж. у менъ, Български книжовници 88 и сл.

Първата служба въ параклиса е отслужена на 20 юний 1873 г. отъ икономъ Петъръ Димитровъ отъ село Зарово (Лѫгадинско) и Насте изпълнявалъ пѣвческа длъжность съ други двама българи. Тая служба, на която присѫтствували всички българи въ Солунъ, развълнувала твърде много гърцитѣ. Последнитѣ изпратили единъ архимандритъ да събере всички свещени сѫсѫдове и одежди отъ параклиса, та втори пѫть да не може да се служи въ него. Архимандритътъ прибралъ вещитѣ (попъ Петъръ ги билъ взелъ отъ църквата „Св. Мина“), но българитѣ отъ това не се сепнали — купили си нови сѫсѫдове и одежди и продължавали да служатъ въ параклиса.

Богомолцитѣ - българи отъ день на день се увеличавали, та тѣсниятъ параклисъ едвамъ ги побиралъ. Вънъ отъ това, религиознитѣ нужди неможали да се извършватъ само отъ попъ Петъръ на православнитѣ българи, та за това извикали и вторъ свещеникъ Иванъ Маджаровъ отъ Негованъ. Презъ м. августъ 1873 г. се образувала българска енория отъ 80 кѫщи, на която енория свещенодействували попъ Петъръ и попъ Иванъ Маджаровъ. Въ началото на септемврий двамата свещеници ръсили св. вода въ българскитѣ кѫщи: попъ Петъръ по дукянитѣ, а попъ Иванъ по кѫщитѣ. Въ много кѫщи, кѫдето женитѣ (домакинитѣ) били гъркини или гъркоманки, били приемани студено, а отъ нѣкои кѫщи ги изпѫдили, като имъ казвали да ръсятъ само мѫжетѣ като българи, а не и тѣхъ. Една шайка отъ деца-гърчета вървѣла подиръ свещеника и го оскърбявали съ думи и съ хухукания. Това обаче ни най-малко не смущавало свещеницитѣ, напротивъ тѣ повече се озлобявали срещу грѫцкитѣ домогвания и били по-енергични въ борбата съ тѣхъ. Пъкъ и паството имъ се увеличавало, та станало нужда въ началото на октомврий да извикатъ и трети свещеникъ Иванъ отъ с. Високо (Лѫгадинско).

Казахъ, че тѣсниятъ параклисъ не можалъ да побира богомолцитѣ, та за туй почнало да се мисли да се разшири параклиса и преобърне въ черква. Това желание на българитѣ не можало да се осѫществи веднага, защото трѣбвало средства да отчуждятъ една-две кѫщи до параклиса и да се построи черква. Почнали да събиратъ средства и едвамъ въ края на декемврий 1884 г. преобърнали параклиса на черква. И тукъ главенъ инициаторъ е билъ Насте.

Презъ сжщата 1884 г. по инициативата на Насте се купува въ Вардарската махала здание, което преустройватъ за черква подъ име „Св. Димитрия“.

Покрай църковната си дейность Насте полагалъ голѣми грижи за закрепяване и на българското училище въ Солунъ до освобождението на България. Презъ 1877—1878 г. всичко българско се спотайвало, училището не функционирало по нѣмане на средства. Насте не се отчайвалъ — дошелъ въ България, вземалъ отъ Пловдивския митрополитъ Натанаилъ 36 лири турски и Йосифъ Ковачевъ му събралъ 30 напалеона. Съ тая сума той наново отворилъ училището въ 1879 г. Това училище на 1 августъ 1881 год. било преобърнато на мжжка гимназия отъ Св. Екзархия въ Цариградъ по силното настояване на Насте вмѣсто такъва да се отвори въ Прилѣпъ по искането на екзархийския протосингелъ архимандритъ Методия Кусевъ. Презъ сжщата година Насте успѣва да купи отъ името на Екзархията помѣщението на тая гимназия за 1885 лири, къмъ която следъ две години се отваря и пансионъ.

На Насте се дължи да се сдобиятъ българитѣ въ Солунъ съ гробища, до самитѣ гръцки.

Покойниятъ славистъ Д. Матовъ отъ Виена въ 1892 г. препоржчва до Насте Стояновъ и заслужилия книжаръ въ Солунъ К. Г. Самарджиевъ известния филологъ В. Облакъ да му окажатъ съдействие при изследването на българскитѣ говори въ Солунско. Последнитѣ му услужватъ съ препоржки до Ставре Георгиевъ въ Ново-село (Солунско). По клевата на гърцитѣ още въ първото село, Ново-село, Облакъ билъ спрѣнъ отъ турската власть, обискиранъ и екстерниранъ, а тримата българи, чиито писма и картички били заловени у него, били затворени и изпратени на заточение въ гр. Коня (М. Азия). Следъ 11 месечно заточение Насте се завърна въ Солунъ, духомъ убитъ, оттегля се отъ обществени работи, било като общинарь, училищенъ настоятель или членъ въ стопанскитѣ комисии при пансионитѣ. Наистина, отъ активни обществени работи той странѣше до края на живота си, ала съсъ своитѣ съвети бѣше много полезенъ. Общината въ Солунъ както и училищата, безъ да се допитватъ до него, нищо не предприемаха. Последното негово дѣло е купуване зданието за девическа гимназия презъ 1894 година.

Насте Стояновъ се ползуваше съ голѣмо уважение отъ всички българи въ Солунъ. Приятно бѣше на всѣкиго да беседва съ него. Изънредно много се радваше за напредъка на българщината не само въ Солунъ, но и въ цѣла Македония. Като пиша за неговата многополезна обществена дейность, не мога да премълча следното: на празника Свв. Кирилъ и Методий презъ 1909 год. видѣхъ го на гимназиялната порта застаналъ и го запитахъ, защо не влѣзе въ двора на гимназията, обърна се къмъ мене и рече: „Цѣлъ часъ чакамъ да се извърви задръстената улица отъ народъ (народътъ и ученицитѣ на чело съ духовенството на тоя празникъ следъ службата въ църквата „Свв. Кирилъ и Методий“ образуваше шествие до мѫжката гимназия, кѫдето се изършваше водосветъ) и пакъ се не свършва. Преди 50 години единъ часъ пѫть трѣбваше да се извърви, докато намѣря нѣкой българинъ, свилъ се въ най-проста кѫщурка“.

Приживе Насте смѣташе своитѣ трудове увѣнчани. Доживѣ въ 1912 година да види българскитѣ войски въ Солунъ, въ собствената си кѫща, сияещъ отъ радость. Но какво е било неговото разочарование въ 1913 год !.

Приживе Насте си е блѣнувалъ да бѫде тържествено погребанъ, опѣтъ въ неговата черква, почетенъ отъ учители, ученици, изпратенъ отъ всички свои съграждани, защото той бѣше искрено почитанъ отъ всички български граждани. „Той умрѣ на 7 януарий 1915 год. тъй самичъкъ българинъ, какъвто се бѣ почувствувалъ и при първото си идване тукъ“, пише зеть му г. Мл. Панчевъ[1])

София, 10 мартъ 1924 год.

---

[1]) „Славянски Гласъ“ XII (1915) 78.

К. Стояновъ—Вълкановъ

СЛАВЯНОФИЛСТВОТО НА ЛУИ ЛЕЖЕ И МАКЕДОНИЯ

Рускиятъ историкъ Соловьовъ е изобразилъ Франция отъ XVII вѣкъ като юноша, който увлича и другитѣ да вършатъ онова, което самъ прави. XVIII вѣкъ здраво подържа тази умствена хегемония; сѫщо и XIX презъ първата половина. Но презъ втората негова половина Франция намира вече силенъ съперникъ въ лицето на Германия. Срещу туй съперничество трѣбваше да се дирятъ съюзници другаде, и такива се намѣриха въ лицето на славянитѣ. Никой французинъ нѣма толкова заслуги въ туй отношение, колкото Луи Леже.

Роденъ на 13 януари 1843 г. въ Тулуза, Л. Леже завършилъ съ блѣстящъ успѣхъ учението си презъ 1863 г. Тази година има важно значение за френско-рускитѣ отношения. Още отъ Кримската война останали своебразни теории, споредъ коиторуситѣ били монголи и че тѣхното монголско християнство стояло по-долу отъ модерното мухамеданство. Съгласно съ това и турцитѣ се изобрязавали като пионери на християнската цивилизация, които защищавали върху брѣговетѣ на Дунава свободата на вселената[1]. Полското възстание презъ 1863 г. още повече засилило подобни теории и предизвикало още повече съчувствие въ френската младежь за полската кауза.

Луи Леже не останалъ чуждъ на общото увлечение. Обаче неговиятъ интелектъ му подсказалъ, че трѣбва да даде на своя ентусиазъмъ реална основа. За да може да сѫди правилно за движението, той се заловилъ да изучава полски езикъ и литература. Но тъй като не е достатъчно въ единъ споръ да се изслуша само едната страна, то изучването на Полша неминуемо го довело и до запознаването съ Русия.

---

[1] Моята статия: „Политическитѣ комбинации и пр.“ въ сп. „Минало“ IV.

Луи Леже почналъ да се носи съ мисъль за пѫтуване въ славянскитѣ страни, но като не му било възможно да направи това въ широкъ масщабъ, той се задоволилъ презъ 1864 г. съ посещение на най-близката славянска страна до Франция—Чехия. Още тогава той предчувствувалъ, че противницитѣ на Чехия сѫ сѫщевременно и противници на Франция. Какви сѫ били понятията на тогавашнитѣ французи за чехитѣ, личи си отъ факта, дето тѣ си въобрязявали, че отивалъ въ Прага да изучи немски езикъ, — други пъкъ за по-голѣма точность прибавяли „австрийски“! Обаче това пѫтуване скоро спечелило за Луи Леже прѣкора панславистъ, название много опасно за ония времена. Когато Мидхадъ паша обѣсвалъ нѣкой нещастенъ българинъ, задето е искалъ да види освободено отечеството си, телеграмитѣ разнасяли на западъ новината, че новъ московски агентъ си получилъ заслужената награда; либералния печатъ на западъ изпускалъ въздишка отъ облегчение; обществената съвѣсть била задоволена.

Презъ 1866 и 67 г. Л. Леже обнародвалъ две съчинения едно върху историята на Чехия, и друго върху нейнитѣ народни умотворения, много добре приети въ Прага, но затова пъкъ много зле въ Виена: австрийскитѣ сѫдилища ги турили подъ възбрана, макаръ изказанитѣ мисли въ тѣхъ да сѫ станали общеприети отпосле.

Но 1867 г. е ознаменувана още и съ две изложения — Парижкото и Московското. На поканата на Наполеона III да посетятъ първото се отзовали, между други, Абдулъ-Азисъ и Александъръ II. На първия се направили необикновени почести, тогава когато втория не е могълъ да се удостои съ интимна беседа. Затова пъкъ и той, като се върналъ въ Русия, открилъ етнографско изложение въ Москва, на което дошли представители отъ славянитѣ въ Австрия и Турция. Луи Леже поискалъ научна командировка отъ Duruy, тогавашния министъръ на просвѣщението и интересенъ за балканскитѣ народи като основатель на Цариградския Лицей, но му било отказано, подъ предлогъ, че нѣмало пари, а въ сѫщность, задето Франция не мислѣла да се сближава съ Русия. При все това, 1868 не е пропаднала за Л. Леже безследно: презъ нея той се запозналъ въ Парижъ съ Щросмайера и посетилъ Хърватско.

Презъ 1868 г. Л. Леже представилъ на Сорбоната две дисертации: едната за Св. Кирила и Методия, другата за руския лѣтописецъ Нестора. Мнозина били изненадани отъ тоя родъ варварски занятия. „Съ допускането на тѣзи теми факултетътъ показа чудна толерантность“, е писалъ знаменития елинисть Egger. Противникъ на Луй Леже при защитата имъ се случилъ единъ алзасецъ, който му натяквалъ, че безъ нужда е изтъкналъ вѣковната немска несправедливость по отношение на славянитѣ, вмѣсто да посочи тѣхното безкористие. Обаче две години следъ тая дата сѫщитѣ немци отк҃ѫснали и неговото отечество отъ Франция! . . .

Задъ граница първото съчинение произвело много шумъ. Нѣкой отъ рускитѣ рецензенти открили въ него католишки и полски тенденции; поляцитѣ негодували, задето виждали Полша потопена въ масата отъ останалия славянски свѣтъ; единъ немски публицистъ въ списанието „Grenzboten“ напомнялъ на властитѣ, че трѣбва да следятъ тоя французинъ.

Но 1868 е важна и въ политическо отношение за френско-славянската взаимность. Презъ тази година дошълъ въ Парижъ Ригеръ, водителя на подирешната старо-чехска партия, и билъ приетъ тайно на ауденция отъ Наполеона III, комуто представилъ мемоаръ за политическата сѫдба на Чехия. Следъ излизане отъ ауденцията той размѣнявалъ мисли съ M-me Cornu, Егерия на Наполеона III, предъ която доказвалъ тождественостьта на интереситѣ между французи и чехи. — Жално казала г-жата, че ние нѣмаме нѣкого въ Франция, който да ни освѣтлява по тѣзи въпроси. — Какъ нѣмате! Ето Л. Леже много подхожда за това.—Л. Леже ли? Та той е руски агентъ.

Катастрофата презъ 1870—71 г. отвори очитѣ на французитѣ и направи очевидна несъстоятелностьта на подържанитѣ теории. Сега вече само френското правителство се обърнало къмъ Л. Леже и му предложило да замине за Русия. Той се приготвилъ за пѫть, когато една депеша отъ Жюль-Симона, тогавашния министъръ на просвѣщението, го извикала въ Версайль. Оказало се, че Тиеръ, председатель на републиката, смъмрилъ Жюль-Симона, задето е пратилъ единъ полски агентъ въ Русия! . . . Л. Леже сполучилъ да се оправдае, като посочилъ на 1868 и M-me Cornu. Къмъ това прибавилъ, че не е престѫпление да знае нѣкой разнитѣ славянски езици, а пъкъ че не е агентъ на единъ славянски народъ спрямо други, доказва се отъ факта, че е избранъ за членъ на разни славянски учени институти. Жюль-Симонъ осталалъ доволенъ отъ обясненията. Отъ тогава вече изчезнали подозренията и Леже остави задъ себе си 60 годишна учена дѣятелность, за която съ благодарность си спомнятъ въ тоя моментъ всички славянски народи.[1])

На следната 1873 годива Луи Леже издалъ книгата „Le Monde Slave", на която основната мисъль е, че славянитѣ сѫ естествени съюзници на Франция. Чрезъ подкрепа на тѣхнитѣ свободолюбиви тенденции Франция най-добре ще заслужи и спечели дружбата имъ и, облегната върху тѣхъ, ще може съ спокойствие да гледа на бѫдещето. Но като ратува за свободата на славянитѣ, авторътъ е свободенъ отъ пристрастие въ полза на единъ славянски народъ спрямо другъ, Той видѣлъ лъжливия пѫть, по който тръгнали поляцитѣ, които били готови да го считатъ и гений, ако искалъ да подѣля тѣхнитѣ безсмислени теории за смѣтка на руситѣ, но сѫщевременно и действията на руситѣ въ Полша не се ползуватъ съ неговата симпатия, когато наумяватъ действията на пруситѣ въ Елзасъ-Лотарингия. Ни единъ сгоденъ случай не пропуща той да препорѫча помирението между двата най-велики славянски народа: „Александъръ II е великъ, задето унищожи крепостничеството, другъ господарь ще дойде, който ще унищожи цензурата; трети, който ще увѣнчее зданието, като провъзгласи конституционенъ режимъ. Всички тѣзи императори ще бѫдатъ популярни, всички ще възбудятъ удивлението и симпатиитѣ на Европа, особено този, който ще има изкуство да помири Русия съ Полша, както Австрия е помирена съ Унгария".[2]

Но едва ли има славянски народъ, който повече да спечелилъ отъ деятелностьта на Л. Леже, отъ колкото българитѣ. Още Цариградското българско читалище рецензира съ задоволство споменатия неговъ трудъ „Le Monde Slave", особено увода, кѫдето се говори, че славянитѣ ще бѫдатъ единъ день съюзници на французитѣ.

---

[1] Горнитѣ данни сѫ взети отъ книгата на Леже: „Souvenirs d'un Slavophile. Началото на тѣзи спомени се появиха още въ 1897 г. въ Cosmopolis".

[2] Le Monde Slave, 270.

Той се запозналъ съ първия българинъ В. Д. Стояновъ на 15 октомврий 1867 г. въ Прага, но преди да направи това знакомство, презъ сѫщата година Рачки много му говорилъ въ Загребъ за българитѣ и за тѣхното минало. Изобщо 60-тѣ години сѫ епоха както на чуденъ подеймъ отъ българска страна, тъй и на планомѣрна външна политика отъ руска страна. Даже сърбитѣ презъ тѣзи години въ преговоритѣ съ букурещкитѣ български патриоти признали границитѣ на българското национално наследство. Л. Леже, като посветилъ въ това време трудъ на Кирило-Методиевата епоха, още рано застаналъ на здрава позиция относително стойностьта на претенциитѣ на разнитѣ балкански народи и могълъ безпристрастно да оценява както историческитѣ, тъй и етнографскитѣ аргументи на разнитѣ претенденти.

Българското възстание презъ 1876 г. направило да заговорятъ нѣкои отъ корифеитѣ на европейската мисъль и политика. Л. Леже не останалъ по-надире отъ тѣхъ: съ редъ статии въ разни списания и вестници той защитилъ тѣхната кауза. Каквито и да били ужаситѣ, които разчленението на Турция вдъхвало на нѣкои държавници, Л. Леже не се поколебалъ ни за минута да вижда въ туй разчленение щастливо събитие отъ гледище на висшитѣ интереси на човѣчеството. Много дипломати, незапознати съ историята на славянскитѣ народи, намирали, че цивилизацията нищо не е спечелила отъ тѣхното освобождение. Луи Леже чрезъ изучване тѣхната история и тѣхнитѣ литератури най-блѣстяще е опровергалъ това предубеждение. България, извикана на самостоятеленъ животъ отъ освободителната война, била поздравена съ радость отъ него като членъ въ великото семейство на цивилизованитѣ държави[1]. Той си далъ ясенъ отчетъ и за несъстоятелностьта на Берлинския договоръ като източникъ на много бѫдещи усложнения. Времето напълно доказа вѣрностьта на неговитѣ възгледи. Той виждалъ недълговѣчностьта на неговото изкуствено създание, наречено Източна Румелия, която била изкалъпена за угода на гърцитѣ. Заради нея той ималъ единъ пѫть интересна разправия.

---

[1] Гл. книгата му „La Bulgarie“.

Еднажъ отишълъ въ странство да държи сказки въ единъ голѣмъ градъ. Една отъ тѣхъ имала за предметъ панславизма. Той обяснилъ, какъ, вследствие на мѫкитѣ, които славянитѣ търпятъ отъ страна на своитѣ неприятели, именно турци и гърци, тѣ по необходимость трѣбваше да обърнатъ очи къмъ тѣзи отъ своитѣ сънародници, които можеха да имъ окажатъ дѣйствително покровителство. Той изложилъ етнографията на балканскитѣ страни; говорилъ за българитѣ, които живѣятъ въ Източна Румелия и Македония.

Между посетителитѣ въ аудиторията билъ и турския представитель въ казаната столица. Предметътъ на сказката не му билъ приятенъ. Следъ свършването й той любезно направилъ на сказчика нѣкои възражения. Едно отъ тѣхъ било следното:

„Г-не професоре, вие заявихте, че има българи въ Източна Румелия. Обаче, азъ съмъ отъ Пловдивъ и не съмъ ги видѣлъ никакъ".

— Дѣйствително, г-не министре, вие сте били много нещастенъ. Азъ бѣхъ напоследъкъ въ Ихтиманъ, Татаръ-Пазарджикъ, Пловдивъ, почти само българи видѣхъ; говорихъ само български. Не отричамъ сѫществуванието на гръцки колонии въ тѣзи градове, но ви заявявамъ, че тѣ съставляватъ нищожно малцинство.

Дипломатътъ не предвиждалъ тоя отговоръ. Той се увѣрилъ сега, че ималъ работа съ човѣкъ, чиято дълга кариера изминала въ изучване славянскитѣ народи не семо въ книгитѣ, но и въ странитѣ, които тѣ обитаватъ. Той не намѣрилъ вече нищо да възрази.

Съобразно съ тѣзи възгледи, Л. Леже като борецъ за правдата не забравялъ и българитѣ въ Македония, съ рискъ да си навлѣче негодуванието на гърци и сърби. Единъ гръкъ, неговъ приятель, му писалъ преди години, че не може да бѫде филелинъ тоя, който не прибавя Македония къмъ Гърция; малко по-подире и единъ високообразованъ сърбинъ му се оплакалъ отъ неправдата, която извършилъ надъ Сърбия, като й отказалъ една страна, безъ която нѣма пълно икономическо и политическо развитие за Сърбия.[2] Обаче, съ по-

---

[1] Russes et Slaves II, 202.

[2] Russes et Slaves II, 202

добни аргументи нашитѣ съседи сами доказвали безпочвеностьта на своитѣ претенции.

Балканския съюзъ презъ 1912 докаралъ въ възторгъ маститися ученъ, който презъ лѣтото сжщата година бѣше посетилъ за последенъ пжть България. Колкото му бѣха очакванията по-голѣми, толкова и разочарованието по-силно, задето се тури край на съюза. Но България не бѣ въ неговитѣ очи главната причина за разтурваното му, а ония, които сключиха съюза, за да я лишатъ отъ плодовтѣ на победитѣ й. Той даде изразъ на своето нагодование чрезъ единъ жестъ, който го уподобява на Карлейловъ герой: „Ако великия мжжъ е царь, той нѣма да миряса, докато вижда, че макаръ и единъ отъ неговитѣ поданици страда; ако е философъ нѣма да миряса, докато вижда, че има макаръ и една само лъжа, която минава за истина.[1] При громкото одобрение акцията на Ромжния презъ 1912 отъ дипломатитѣ, той не се подвоуми да изкаже своето отвращение къмъ нея, като повърна ромжнския орденъ съ особено писмо. Запитанъ за мнението му относително Букурещкия договоръ, той отговорилъ: „Въ деня, когато ромжнитѣ преминаха Дунава, азъ повърнахъ на ромжнската легация знаковетѣ и диплома на орденъ „ромжнска звезда“. И това като направихъ, азъ достатъчно показахъ предварително своето мнение върху последствията отъ това нашествие“.[2]

Даже и презъ европейската война, когато французи и българи се срещнаха по македонскитѣ полета съ оржжие въ ржка, той не се усъмни въ правото на Македония да се види свободна.[3]

Кжде се крие причината на това? Всемирния духъ на цивилизацията не признава задължителни за себе си установенитѣ граници. Чрезъ издание на Реймското евангелие, което е най-капиталния трудъ на Л. Леже, последния най-добре разкрилъ формата на тоя духъ въ френско-българскитѣ отношения. Клетвата, която се мисли, че полагали френскитѣ крале върху туй евангелие, за да пазятъ единството на Франция, е достатъчна награда отъ всемирната цивилизация за днешния българинъ, а пъкъ за учения, който се спусналъ въ бездната на миналото съ чувство и убеждение, че отъ своята екскурзия ще донесе полза на своя народъ чрезъ изваждане на яве историческата правда, тя служи като стимулъ при защитата и на българската кауза. А тъй като евангелието напомня за дѣлото на Св. Кирила и Методия, отъ тамъ и живата симпатия на автора и всегдашната му готовность за защитата на тѣхнитѣ потомци — македонскитѣ българи. Заради тѣхъ той взимайки поводъ отъ думитѣ на Montesquieu за робитѣ-негри, е писалъ следното: „Европейскитѣ сили, които правятъ помежду си толкова безполезни конвенции, не ще ли направятъ една въ полза на справедливостьта и човѣколюбието?“[1]

---

[1] Карлейлъ, Герои и героическое въ исторіи, предисловіе.

[2] L'Orient, 1 août 1914

[3] Гл. кн. Le Panslavisme et l'intérêt français, 1817, главата за българитѣ.

За нещастие славянския Черно-богъ не стои миренъ: той подклажда въ славянството всичкиятъ обиленъ горящъ материялъ отъ омраза и завистъ, докарвалъ разпри и войни, отъ които богато сѫ се възползували славянскитѣ неприятели и още има да се ползуватъ. За днешното положение на Балканитѣ и сега най-добре подхожда епиграмата, която научаваме отъ „Histoire de l'Autriche-Hongrie“ на Леже, отправена срещу Иосифъ II, чиито възвишени намѣрения сѫ чужди на балканскитѣ поробители:

Tollendos tolerans, tolerandos, Austria, tollis;
Sic tollens, tolerans, intoleranda facis.[2]

Нека заменимъ думата Austria съ Serbia и подобнитѣ ней, и ще се получи вѣрна картина. (а за Сърбия – България

---

[1] Гл. Turcs et Grecs contre Bulgares en Macédoine, V.

[2] Тѣзи, които трѣбва да премахнешъ, като търпишъ, тѣзи, които трѣбва да търпишъ, ти, Австрио, премахвашъ; така, чрезъ премахване, търпение, нетърпима ставашъ.

Хр. п. Стояновъ.

ИЗЪ МИНАЛОТО НА МЪНАСТИРА „СВ. ИВАНЪ ПРЕДТЕЧА“ ВЪ СЪРСКО.

Мънастиритѣ сж играли важна роль въ нашата национална, църковна и политическа история. Тамъ сж били скжтани винаги най-вишитѣ добродетели на нашия народъ, тамъ сж намирали убѣжище всички наши ратници въ полето на църковното и националното ни освобождение. Въ това отношение много мънастири сж проявявали едно чудно съревнование и надпреварване. Мънастирътъ „Св. Иванъ Предчеча“ въ Сърско, не е останалъ много назадъ на времето си въ това отношение. Тукъ нѣма да привеждаме, за доказателство на това, документи отъ по-ново време. За тѣхъ е достатъчно казано въ новоиздадената книга „Българитѣ въ Сърско“ (Пловдивъ, 1918 г.) на г. г. Йорданъ П. Георгиевъ и Ст. Н. Шишковъ. Въ тази много добре стъкмена книга, дето отлично е съчетано академичното съ популярното се излагатъ въ оригиналъ и преводъ много рапорти, писма и статистически данни на гръцки владици и консули въ гр. Сѣръ, отъ които ясно се вижда, какво е било състоянието на българщината въ този край. Тѣзи данни, дадени отъ противната страна, твърде много и доста подробно рисуватъ националния обликъ и народностното чувство на българина въ Сърско. Този македонски кжтъ открай време силно е съблазнявалъ панелиниститѣ, които чрезъ владици, консули, училища и др. свои агенти сж полагали свръхчовѣшки усилия и съ помощьта на всички позволени и непозволени средства сж се стараели да вербуватъ свои прозелити и тамъ.

Известни сж геройскитѣ борби, които е водила българщината въ този край съ тѣзи опасни неканени гости въ ново време, и жертвитѣ, що сж дали българитѣ тамъ, за защита на националната си кауза.

Мънастирътъ „Св. Иванъ Предтеча“ се намира на повече отъ три часа разстояние северно отъ гр. Сѣресъ, сгушенъ въ единъ отъ юго-източнитѣ склонове на Бозъ-Дагъ. Макаръ и да се намира доста на високо, климатътъ му е мекъ. Въ самия мънастиръ и околностьта му вирѣе и зрѣе маслината. Населението, което живѣе около мънастира, е чисто българско. За народностьта, езика, нравитѣ и обичаитѣ на това население е писано твърде много отъ покойнитѣ В. Кѫнчевъ, Ат. Шоповъ, Ст. Божовъ и др. Тамъ се споменва мимоходомъ и за ролята и значението на мънастира „Св. Иванъ Предтеча“ въ Сѣрско.

Считаме за умѣстно тукъ да дадемъ въ преводъ единъ рапортъ на сѣрския митрополитъ Неофитъ до цариградския патриархъ. Рапортътъ е написанъ въ гр. Сѣръ, носи дата 26 януарий 1873 година и е напечатанъ на стр. 483—484 въ книгата *Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος* (1852—1373). Тази книга е издадена презъ 1908 г. съ благословението и повелението на патриарха Иоакимъ III и е скрепена съ патриаршеския печатъ. Напечатана е въ патриаршеската печатница:

Това писмо гласи така:

Τὴν ὑμετέραν Θειοτάτην, σοφωτάτην καὶ προσκυνητήν μοι Παναγιότητα ταπεινῶς προσκυνῶν, εὐσεβάστως τὴν ἁγίαν αὐτῆς καὶ χαριτόβρυτον δεξιὰν ἀσπάζομαι.

Μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ ἀποδεξάμενος τὴν ἀπὸ ιέ λήγοντος σεβασμίαν μοι πατριαρχικὴν αὐτῆς ἐπιστολὴν μετὰ τῆς περικλείστου πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἱ. μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, ἐπειδὴ εὑρέθη ἐνταῦθα ὁ ἡγούμενος, ἐνεχείρηςα αὐτὴν, ὁμιλήσας αὐτῷ καὶ προφορικῶς τὰ δέοντα. Ἀλλ᾽ οἱ πατέρες οὗτοι διὰ λόγων μὲν ἀρνοῦνται ὅτι λαμβάνουσι μετοχὴν εἰς τὰς τῶν πανσλαβιστῶν ὑποκινήσεις· αἱ πράξεις των ὅμως δὲν συμφωνοῦσι μὲ τοὺς λόγους των. Διότι, ἂν καὶ πολλάκις παρεκάλεσα αὐτοὺς ἵνα μεταβῶσιν εἴς τινα ἀποσκιρτήσαντα χωρία, καὶ διὰ τῆς ἐπιρροῆς των ἐπαναφέρωσι τοὺς ἀποπλανηθέντας ὁμογλώσσους των εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἀποποιοῦνται τοῦτο, προφασιζόμενοι ὁτέ μὲν ἀσθένειαν, ὁτὲ δὲ ἄλλας προφάσεις. Ξημειῶ δὲ, ὅτι τὰ 3)4 *τῶν ἐν τῇ ρηθείσῃ μονῇ ἐνασκούντων πατέρων εἰσι βουλγαρόφωνες· καὶ μόλις τὸ* 1)4 *εἰσιν οἱ διαμείναντες ἕλληνες, οἵτινες, καταπεζόμενοι, δὲν ἔοχυσι φωνήν.*

Ὁ δὲ σχισματικὸς ἔξαρχος πρυλαβόντωσ δι᾽ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ἐνταῦθα διοικητὴν ἐσύστησε φαυλόβιόν τινα Θεδόσιον ἱερομόναχον, ἀνεψιὸν τοῦ ἡγουμένου τῆν μονῆς τοῦ Προδρόμου, καὶ τὸν ἐνταῦθα βουλγαροδιδάσκαλον, ὡς ἀντιπροσώπους του. Ἀλλ᾽ ὁ νεωστὶ ἐλθὼν ἐνταῦθα διοικητὴς, ὡς φρόνιμος, οὐχὶ μόνον δὲν ἀνεγνώρισεν αὐτοὺς, ἀλλ᾽ ἀπήντησε πρὸς αὐτοὺς καὶ τὰ δέοντα. Ὥστε διὰ τοῦ καλοῦ τούτου διοικητοῦ καὶ τῆς ἀποσταλείσης κατ᾽ αὐτὰς ἐντόνου βεζυρι τῆς διαταγῆς ἐλπίζομεν νὰ περιορίσωμεν ἐν μέρει τὸν καθ᾽ ἡμῶν ἐπερχόμενον χείμαρρον.

Τὴν ἐν λόγῳ δὲ διαταγὴν, ὑρ᾽ ἀριθ. 1106, *μεταφράσας ὁ δοῦλός της ἀπέστειλα οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ἐν Χριστῷ αδελφοὺς Δράμας καὶ Μελενίκου, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἅπαντα τὰ ἀποσκιρτήσαντα χωρία τῆς ταπεινῆς μου παροικίας.*

Ἀπεκδεχόμενος δὲ ἐν τούτοις τὰς παναγίας καὶ θεοπειθεῖς αὐτῆς εὐχὰς, διατελῶ βαθυσεβάστως

τῆς ὑμ. θειοτ. καὶ προσκυνητῆς μοι Παναγιότητος

τέκνον εὐπειθέστατον
καὶ δοῦλος
† Ὁ Σερρῶν ΝΕΟΦΥΤΟΣ.

Ἐν Σέρραις τῇ 26 *ἰανουαρίου* 1873.

Покланяйки се смирено предъ ваше божественейше, премждрейше и многоуважаемо отъ мене Всесветейшество, досточтимо цѣлувамъ светата Ви и благодатна дѣсница.

Приемайки съ надлежното уважение вашето многоуважаемо патриаршеско писмо отъ 15 того заедно съ приклюененото при него за отцитѣ въ св. обитель на „Св. Иванъ Предтеча", врѫчихъ последното на игумена, понеже се случи да бѫде тукъ, като му говорихъ и устно потрѣбното. Тѣзи отци на думи отказватъ, че взиматъ участие въ подтикванията на панславиститѣ, но дѣлата не се съгласяватъ съ тѣхнитѣ думи. Макаръ на нѣколко пѫти да съмъ ги помолилъ и поканилъ да отидатъ въ нѣкои отъ селата, които се отметнаха и съ влиянието си да възвърнатъ своитѣ заблудени еднoезичници въ правия пѫть, тѣзи отци отказватъ да сторятъ това, намирайки за претекстъ едни пѫти болесть, други пѫти пъкъ други претексти. Отбелезвамъ, че $^{3}/_{4}$ отъ братята, които се подвизаватъ въ този мънастиръ, сѫ българогласни, а едва ¹/₄ отъ останалитѣ сѫ гърци, които се притискатъ отъ останалитѣ и нѣматъ гласъ.

По-рано схизматичниятъ екзархъ съ писмо до тукашния мютесарифъ препорѫча единъ скитникъ на име Теодосий иеромонахъ, внукъ на игумена на мънастиря „Св. Иванъ Предтеча“, както и тукашния български учитель за свои представители. Новопристигналиятъ тукъ мютесарифъ, като благоразуменъ човѣкъ, не само не ги призна, но имъ отговори, както подобаваше. Така че съ помощьта на този добъръ мютесарифъ, както и съ помощьта на изпратената презъ тѣзи дни енергична везирска заповѣдь, ние се надѣваме да ограничимъ отчасти потока, който иде противъ насъ.

Поменатата заповѣдь, която носи номеръ 1106, рабътъ ти преведохъ и изпратихъ не само до братята во Христѣ драмския и мелнишкия, но и до всички отцепили се села на скромната ми епархия.

Възприемайки всесветитѣ ти молитви, оставамъ съ дълбоко уважение

на Ваше божественейше и уважаемо отъ мене
Всесветейшество

Покорнейше чедо
и рабъ
(п) Сърски НЕОФИТЪ.

гр. Сѣръ, 26 Януарий 1873 год.

Василъ Пасковъ.

ВЖТРЕШНАТА МАКЕДОНСКА ОРГАНИЗАЦИЯ

НАЧАЛО И РАЗВОЙ

I.

Идеята за една вжтрешна самостойна революционна организация е идея на Даме Груевъ. Тя се заражда у него въ Бѣлградъ, дето той е схваналъ напълно значението на сръбскитѣ замисли за Македония. Докато е билъ въ Бѣлградъ, тази идея за самия него е още мъглява, неустановена. Въ София той се среща съ убедени привърженици на мнението, че за освобождаването на Македония трѣбова да се действува отвънъ и влиза съ тѣхъ въ дълги спорове. Тукъ неговата идея се прояснява, развива и закрепва.

Съ своя тънъкъ и прозорливъ умъ, Даме Груевъ скоро дохажда до убеждение, че Македония не ще може да се освободи по сжщия начинъ, по който сж освободени малкитѣ държави на Полуострова. Тя е поставена въ по-други условия, и къмъ нея сж насочени много апетити. Да се действува отвънъ, би значило да се усложнява и заплита разрешаването на Македонския въпросъ.

Когато у него идеята за една вжтрешна революционна организация се развива напълно и кристализира, София вече не може да го побере. Той се прощава съ университета и се връща въ своята родна земя като носитель и апостолъ на тази идея.

Това е първия тайственъ факелъ за революционно съзнание и свобода въ Македония.

II.

Даме Груевъ се спира въ Солунъ. На Солунъ, отдето изгрѣха лжчитѣ за просвѣтата на българския народъ, а чрезъ него и на цѣлия славянски миръ, се падна да стане огнище за разпръсване на революционно съзнание въ поробената страна. Тукъ Груевъ въ скоро време спечелва привърженици на своята идея, и образува първото революционно гнѣздо. Отъ него по-късно ще излѣзатъ най-виднитѣ дейци и рѫководители на младата организация.

Отъ Солунъ Даме Груевъ отива въ Щипъ. Тукъ той намира Гоце Дѣлчевъ. Срѣщатъ се две голѣми сили, които взаимно се допълватъ и създаватъ главната ядка на организацията. Цѣла година тѣ работятъ заедно, съ енергия и пламенно въодушевление.

Груевъ обръща особено внимание на селата. Той предвижда, че организацията ще има предимно селски характеръ. Селското население е несравнено по-угнетено отъ градското и живѣе въ мизерия. Отъ селата, следователно, ще излѣзатъ най-здравитѣ революционни сили.

Първи селскитѣ учители възприематъ идеята, „кръщаватъ се“, почватъ да вербуватъ „работници“ въ срѣдата на по-буднитѣ селяни, и ставатъ рѫководители на образуванитѣ отъ тѣхъ революционни ядра.

Семето намира благодатна почва. Въ продължение на една година не само въ Щипско, но и въ Кочанско и Кратовско поникватъ малки тайни революционни организации; даже съ такива се прошарва и Кумановско. Тия организации се свръзватъ административно съ организацията въ съответния околийски центъръ и почватъ да функциониратъ.

За Груевъ и Дѣлчевъ нѣма вече работа въ Щипъ. Доволни и окрилени отъ постигнатитѣ резултати, тѣ си намиратъ достойни замѣстници, и се раздѣлятъ. Груевъ се връща въ Солунъ, а Дѣлчевъ отива въ североизточна Македония. Груевъ става училищенъ инспекторъ, за да има възможность да кръстосва селата въ Солунския окрѫгъ, а Дѣлчевъ става главенъ учитель въ Банско.

Въ продължение само на една година и Солунския окрѫгъ се покрива съ тайна революционна мрежа, както и една часть отъ Сърския — Разложко, Горноджумайско и Неврокопско.

Турското правителство почва да подозира „инспекторската“ дейность на Груевъ. Груевъ е арестуванъ въ Солунъ и следъ това интерниранъ въ Битоля. А той и безъ това бѣше взелъ решение да отиде тъкмо въ Битоля. Тука той се отдава изцѣло на една системна, енергична и непрекѫсната работа, която се увѣнчава съ блѣскавъ успѣхъ и резултатитѣ на която се раздиплиха въ голѣмото Илинденско възстание.

III.

Въ продължение на три-четири години революционната идея се разнася и прониква навсѣкждѣ въ Македония, и завладѣва всички по-съзнателни и будни българи. Въ всички градове и почти въ всички села се основаха революционни организации. Въ края на петата година Организацията има вече свое административно дѣление, което не съвпада съ това на държавата; има своя администрация; свой шифъръ—единъ за сношение на селскитѣ ржководители съ околийския ржководитель, другъ на околийскитѣ съ окржжния, третъ за сношение на окржжнитѣ ржководители съ Централния комитетъ; градоветѣ и селата, както и ржководителитѣ иматъ свои псевдоними; организацията има своя куриерска пощенска служба много подобре уредена отъ турската; има и свои сждебни органи, които по-късно ще измѣстятъ турскитѣ сждилища.

И най-обикновения наблюдатель можеше да забележи голѣмата промѣна, настанала въ българското население. Предишната плашливость и раболѣпие изчезнаха. Българинътъ, когато срещнѣше турчинъ, не казваше вече: „да ми си живъ, аго!“ Предъ турчина чиновникъ той заставаше съ изправена глава. Той бѣше проникнатъ отъ съзнание за своето човѣшко достойнство; добилъ бѣше една самоувѣреность неприсжща на раята.

Турцитѣ изпаднаха въ голѣмо недоумение. Тѣ за всичко и сега обвиниха българскитѣ училища.

На населението се проповѣдваше въоржжена борба. То не можеше иначе да разбере борбата. По-късно мнозина намираха, че агитационниятъ и организационниятъ периодъ е било нужно по-дълго време да продължатъ, за да заякне организацията, и следъ това да се започне въоржжаването. Но между многото причини и самитѣ работници, които почнаха мимо Организацията да се снабдяватъ съ оржжие, скжсиха тоя периодъ. И Организацията реши да се почне постепенно въоржжаването чрезъ нея и подъ нейнъ контролъ.

Предизвиканото презъ 1895 г. въ пограничнитѣ райони на Организацията четнишко движение се последва отъ два важни резултатн. Идеята, че само отвжтре трѣбва да се действува и че Организацията трѣбва да бжде напълно независима, още повече закрепна: всички се убедиха, че само по тоя начинъ едно възстание въ Македония можеше да не бжде използувано за чужди интереси. Вънъ отъ това, стана явно, че едно възстанишко движение, поддържано и ржководено отвънъ, може въ всѣки моментъ подъ чуждъ натискъ да се спре. Но споменатото четнишко движение оказа и другъ резултатъ. То раздвижи населението, като подчерта вѣроятностьта, че деньтъ на общото възстание не е много далеченъ. Отъ тоя моментъ населението почна настоятелно да иска оржжие.

Това е началото на нова фаза въ развоя на Организацията.

Въоржжаването се засилза, но то създава условия за афери.

V.

Въ 1897 г. се яви първата голѣма афера—Винишката. Съ нея се свръшва революционната идилия. Тази афера изненада и смути почти всички главни ржководители на Организацията. Даме Груевъ я посрещна спокойно. Той бѣше предвидѣлъ, че ще има афери, че е невъзможно да се избегнатъ, че тѣ даже сж нужни. Нѣкои отъ ржководителитѣ изказаха мнение да се обяви въ Кочанско възстанишко движение, за да се спре разширяването на аферата. Груевъ решително се противопостави. Тази афера нѣма да бжде първа и последна. Занапредъ тѣ ще зачестятъ, ще станатъ обикновено явление. Ако при всѣка афера правимъ частично възстанишко движение, ние ще хабимъ силитѣ си и нищо сжществено нѣма да постигнемъ — това ще бждатъ „кьорфишеци“. И Груевъ наложи своето разбиране.

Винишката афера предизвика известна реакция; но развоя на Организацията не спрѣ. Въ тази афера се явиха обезсърчителни примѣри—нѣкои работници се оказаха слаби и не издържаха; но явиха се и примѣри на неочаквана смелость и самопожертвуване. Това бѣше първиятъ изпитъ. Стана явно, какви борци е създала една петгодишна дейность — напредъ! Винишката афера даде много полезни, макаръ и скжпи уроци. На дотогавашната разпасаность се туря точка. Правилото: това, което е достатъчно да се знае отъ двама, третъ да не го знае, започва напълно да се прилага. Измѣни се и начина на въоржжаването и разпредѣлянето на оржжието. Дейностьта се превърна въ още по-подземна.

При все това, аферитѣ зачестиха. Днесъ въ единъ районенъ центъръ, следъ месецъ — въ другъ. Започна каляването на работници и ржководители. Всѣка афера бѣше ударъ, но ударъ, който мжчно отронва и подъ който Организацията ставаше и по-корава, и по-гъвкава. „Удари върху меко желѣзо“ — така ги нарече Груевъ. Отъ друга страна, аферитѣ подчертаваха по единъ блѣскавъ начинъ, колко ненормално и тежко е положението въ Македония. Тѣ изваждаха наяве безредието, което царѣше въ турската администрация и жестокостьта на турскитѣ сждилища. А съ това започна да се подготвя благоприятна почва за подигане на Македонския въпросъ.

VI.

Презъ 1898 г. се явява първата чета въ Гевгелийския районъ, подъ войводството на Попето. Това е начало на единъ отъ най-важнитѣ периоди въ развоя на Организацията. Появата на тази чета се наложи отъ сериозни нужди: преносътъ на оржжие трѣбваше да се охранява; необходимо стана Организацията да вземе върху си грижата за преследване на разбойнишки банди, отъ които страдаше населението; трѣбваше злосторници турци да се залавятъ и наказватъ и пр. И понеже сжщо такива нужди сжществуваха навсѣкжде, твърде скоро примѣра въ Гевгелийския районъ се последва и скоро чети се образуваха въ всички райони. Така се основа четнишкиятъ институтъ — единъ отъ най-важнитѣ институти на Организацията.

Четитѣ на Организацията твърде малко общо иматъ съ възстанишкитѣ хайдушки чети, които сж действували преди освобождението на България. Въ Македония тѣ не сж само действуващата армия на Организацията. Тѣ сж сжщевременно и органъ за агитация и организация, и изпълнителенъ органъ. Съ течение на времето и подъ натиска на измѣняването на условията, тѣхната роля става сѐ по-голѣма и по-важна; а заедно съ това увеличаватъ се и тѣхнитѣ задачи и тѣхнитѣ права.

Съ създаването на четнишкия институтъ и неговото осъвършенствуване се даде новъ тласъкъ въ развоя на Организацията. Разбойнишкитѣ банди изчезнаха; злосторницитѣ турци се намалиха и сжщо почнаха да изчезватъ. Населението видѣ въ четитѣ единъ свой силенъ покровитель и защитникъ, и почна масово да нахълтва въ Организацията. Отъ друга страна, то почна да гледа на едно възстание не като на нѣщо предполагаемо и отдалечено, а като на нѣщо действително и твърде близко.

Но четничеството даде и единъ другъ важенъ резултатъ — увеличи поводитѣ и причинитѣ за афери. Отсега нататъкъ 75°/₀ отъ аферитѣ ще ставатъ изключително поради четитѣ.

VII.

Презъ 1900 г. Организацията преживѣ тежка криза. Тогава станаха голѣмитѣ афери: Битолската, Щипската, Солунската. По-голѣмата часть отъ най-виднитѣ ржководители паднаха въ затвора; въ това число и членоветѣ на Централния комитетъ. Докато се явятъ замѣстници, създаде се бъркотия и застой. Само Битолския революционенъ окржгъ не пострада: Даме Груевъ, който биде затворенъ въ Битоля, отъ затвора ржководѣше управлението и дейностьта на Организацията.

Презъ това време Гоце Дѣлчевъ предприе обиколка изъ революционнитѣ окржзи, следъ която всичко отново тръгна въ предишния си пжть. Изгуби се само общата планомѣрность: въ нѣкои райони се действуваше много по-енергично и усилено, отколкото въ други; нѣкжде въоржжаването се завършваше, а другаде едва бѣше започнало.

Следващитѣ 1901 и 1902 години сж години на усилена дейность. Презъ тия години центъра на тежестьта въ Организацията почна да се измѣства: войводитѣ на четитѣ добиха предимство предъ районнитѣ ржководители, голѣма часть отъ които паднаха въ затворъ. Презъ 1902 г. почна постепенното прекарване на работницитѣ презъ школата на четитѣ, за да добиятъ нужното военно обучение.

VIII.

Положението почна да става твърде деликатно. Сега вече всѣка афера можеше да предизвика частично възстанишко движение. Всѣка афера можеше да послужи като подпалка на достатъчно набраната взривна материя. Работниците на Организацията, проникнати отъ революционно съзнание и обладани отъ борчески духъ, предпочитаха предъ изтезанията и затворническия животъ, живота въ четитѣ. Затова въ началото на всѣка афера заподозрѣнитѣ, които предвиждаха, че ще бждатъ заловени отъ турската власть, избѣгваха въ четитѣ. Това увеличи състава на четитѣ. Докато по-рано всѣка чета се състоеше най-много отъ 10—15 д., сега се срѣщаха чети отъ 40—50 д. Отъ друга страна, това увеличи условията за афери. Аферитѣ предизвикваха уголѣмяване на четитѣ, а уголѣмяването предизвикваше нови афери.

Почнаха да се слушатъ викове за въстание. Ржководителитѣ на Организацията бѣха твърдо решени да не се бърза. Не въ всички райони населението бѣше достатъчно подготвено; а най-важното — много райони още не бѣха въоржжени. Всички се намираха подъ влиянието на страха отъ едно помѣтане. Всѣки день се взимаха мѣрки да се наложи едно въздържане на населението. Между друго, реши се въ районитѣ, които вече бѣха достатъчно подготвени и въоржжени, временно да се отстранятъ четитѣ.

Но опасностьта се яви оттамъ, отдето не се очакваше.

IX.

Въ България нѣмаха вѣрна представа за Вжтрешната организация и за нейната дейность. Тя бѣше обвинявана въ сепаратизъмъ и хулена. Противницитѣ ѝ я представяха като една мафия, която не върши нищо полезно и главатаритѣ на която живѣятъ охолно на гърба на потиснатото и измжчено българско население.

Увѣренъ, че нищо не се върши въ Македония за нейното освобождение и че нѣма защо да се чака повече, Върховниятъ македонски комитетъ, чието седалище бѣ въ София, презъ есеньта на 1902 г. предприе и организира едно четнишко движение въ пограничнитѣ райони на Организацията. Това движение можеше много лесно да предизвика едно преждевременно въстание въ Македония. Ето защо главнитѣ ржководители на Организецията се видѣха принудени да посрещнатъ като врагове на освободителното дѣло ония, които идѣха отъ България да проливатъ кръвьта си за това дѣло.

И тѣ побързаха да вэематъ всички необходими мѣрки, за да запазятъ вѫтрешнитѣ райони, като изоставиха граничнитѣ. На последнитѣ Организацията не отдаваше голѣмо значение: всѣко възстание въ тѣхъ можеше да се припише на външно влияние и подклаждане; при това, населението въ тия райони бѣше свикнало при всѣка по-сериозна опасность да бѣга въ България.

Благодарение на взетитѣ мѣрки да се оградятъ по-вѫтрешнитѣ райони на Организацията, и още повече благодарение на бързо настѫпващата зима, организираното отъ Върховния македонски комитетъ четнишко движение огасна. Рѫководителитѣ на Организацията си отдъхнаха — кризата мина.

Но не бѣше минала. Върховниятъ комитетъ чрезъ устата на своя председателъ направи една ненужна и пакостна декларация. Той нарече четнишкото движение „възстанишки маневри“ и заяви на всеуслишание, че истинското възстание въ Македония ще почне съ пукване на пролѣтьта.

Турското правителство, предупредено по тоя начинъ, предприе цѣлъ редъ мѣрки, за да направи невъзможно едно възстание. Страхувайки се, да не би и Вѫтрешната организация да се присъедини къмъ проектираното отъ Върховния македонски комитетъ възстание, то започна да предизвиква по изкуственъ начинъ афери и систематически да опустошава единъ следъ другъ райониτѣ на Организацията. Зимата твърде много олесняваше задачата му.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

X.

Въ началото на м. януарий 1903 г. свика се въ Солунъ конгресъ отъ представители на всички революционни окрѫзи за обсѫждане настаналото тежко положение. Следъ като се дадоха сведения за състоянието на всѣки районъ, въ свръзка съ сѫдбоносния въпросъ — да се обяви ли или не възстание, постави се на разрешение самия въпросъ. Мотивитѣ за и противъ се разгледаха и оцениха, съ огледъ на резултатитѣ въ единия и другия случай, и следъ това, реши се по принципъ да се обяви възстание. Но при все това, представителитѣ се разотидоха съ надежда, че все ще се намѣрятъ начини да се отложи възстанието. Можеше да се повлияе на Върховния македонски комитетъ; аферитѣ можеха да намалѣятъ и пр.

Аферитѣ обаче взимаха сѐ по-голѣмъ и по-голѣмъ размѣръ. Въ нѣкои райони населението предаде орѫжието си. Но стана и нѣщо още по-неочаквано. Терористическата група въ Солунъ, страхувайки се да не се открията подземнитѣ ѝ рови, за които бѣше работила повече отъ две години, една вечерь разтърси Солунъ съ трѣсъци, каквито той не бѣше изпиталъ въ своя многовѣковенъ животъ. Масивното здание на Отоманската банка биде хвърлено въ въздуха; единъ параходъ биде запаленъ и илуминира голѣмото пристанище, и пръскащи се бомби завалѣха като градъ.

Последствията отъ тоя величественъ жестъ не закъснѣха да се явятъ. Турското правителство засили преследването и почна да прибѣгва до още по-жестоки средства. Заедно съ това и виковетѣ за възстание станаха по-силни и повсемѣстни. Ръководителитѣ на Организацията се видѣха изправени предъ дилемата: да оставятъ ли набранитѣ сили да се изродятъ въ частични възстанишки движения, или да се изработи планъ и да се обяви едновременно едно общо възстание. Естествено, последното се предпочете. Взетото въ Солунъ решение за възстание се счете за окончателно.

Свика се Смилевския*) конгресъ, който реши въпроса за датата на възстанието, рѫководството и всички други въпроси свързани съ въстанието. Председатель и душа на тоя исторически конгресъ бѣше Даме Груевъ.

XI.

На 20 юлий (ст. ст.) Илинденъ почна възстанието. Макаръ и очаквано отъ дълго време, то изненада всички и съ размѣритѣ и съ силата си. Следъ 17 дни почна и възстанието въ Одринско. По много важни причини, то не можа да почне едновременно съ Илинденското, но това излѣзе по-предпочтително. То предизвика диверсия и даде възможность на Илинденското да продължи; придаде повсемѣстенъ характеръ на възстанието и още повече увеличи ефекта.

Възстанието даде на всички да разберать, какви чудеса е извършила въ десеть години „мафията“, като е превърнала робитѣ въ съзнателни и доблестни борци и какво можеше тя да извърши, ако бѣше оставена на спокойствие. Възстанието стана и показа, какво можеше да бѫде то.

---

*) Нарече се така по името на с. Смилево, родното село на Даме Груевъ.

Много скѫпъ аргументъ.

XII.

Съ потушаването на възстанието се спрѣ развоя на Организацията. Настана застой и реакция. То не даде очакванитѣ резултати; не оправда надеждитѣ.

Заслужва да се отбележи, че по-голѣмо бѣше разочарованието и отчаянието въ рѫководнитѣ сили, отколкото въ населението, което макаръ и съсипано и убито, сѐ още се надѣваше.

По-голѣмата часть отъ войводитѣ, останали живи, дойдоха въ България. Даме Груевъ остана между населението. За единъ такъвъ подвигъ се искаше много по-голѣма смѣлость, отколкото да се върви право срещу смъртьта; изискваше се много по-голѣма любовь къмъ това население. Груевъ остана между него, носейки тежката отговорность за всички последвали презъ и следъ възстанието нещастия, да страда заедно съ него, да му отрива сълзитѣ, да го крепи и да му вдъхва нови надежди за по-хубави дни.

Възстанието произведе навсѣкжде силно впечатление. Особено силно то бѣше въ Бѣлградъ и Атина. Тамъ сега разбраха, какво представлява отъ себе си Вѫтрешната организация. Недоволни отъ резултатитѣ на своята пропаганда, тѣ решиха да почнатъ да си служатъ съ въорѫжени чети. И още въ началото на 1904 г. почнаха и отъ Бѣлградъ и отъ Атина да въорѫжаватъ съ държавни средства чети и да ги изпращатъ въ Македония да превзиматъ съсипанитѣ райони на Организацията и да тероризиратъ смазаното българско население. Въ София, за да не останатъ по-назадъ, направиха сѫщото. И оттука заминаха чети да превзиматъ районитѣ на Вѫтрешната организация!

Въ Цариградъ схванаха много добре положението и поискаха да използуватъ борбитѣ, които се завързаха въ Македония между четитѣ, като не само не пречеха на сръбскитѣ и гръцкитѣ чети, но имъ и съдействуваха.

Рѫководителитѣ на Организацията се забъркаха. А намѣриха се въ София хора, особено между тогавашнитѣ тѣсни социалисти, които вткълпиха нови революционни идеи въ главата на една часть отъ районнитѣ ржководители, които бѣха дошли и продължаваха още да стоятъ въ София.

Най-недоволни отъ Илинденското възстание се оказаха ония, които бѣха взели въ него слабо или не бѣха взели никакво участие. Тѣ осждаха възстанието, за да оправдаятъ себе си, — че не бѣха взели участие въ него. Тѣ именно попаднаха подъ чуждо влияние и станаха носители на новото въ Организацията.

XIII.

Носителитѣ на новото счетоха възстанието за ненавременно и прибързано, безъ да искатъ да знаятъ, че събитията наложиха неговото обявяване. Но тѣ отидоха по-нататъкъ. Върнаха се назадъ и подложиха на критика пжтя, по който бѣ тръгнала Организацията въ своето начало и който тя бѣше изминала до деня на възстанието. И нарекоха погрѣшенъ тоя пжть. Организацията трѣбвало да се постави на „интернационални“ и „федеративни“ основи — да почне да работи съ гърци, сърбомани, цинцари, даже и турци. Тѣ не искаха дори да се спратъ на въпроса, възможно ли бѣше въ онова време Организацията да работи съ всички етнични елементи въ страната.

Занапредъ — учеха тѣ — Организацията трѣбва да тръгне по съвършено новъ пжть. Тя трѣбва да измѣни своя националенъ характеръ; трѣбва да даде преднина на економическата борба; трѣбва отъ селска да се превърне въ градска, въ работническа. А де бѣха работницитѣ въ Македония? Пролетарията, истинскиятъ пролетариятъ бѣше въ селата, бѣше въ чифлицитѣ, дето селянитѣ бѣха прикрепени къмъ земята. И тия селяни бѣха само българи. Не — настояваха носителитѣ на „новото“—пролетариятътъ е въ градоветѣ, въ фабрикитѣ, както това е навсѣкжде.

Така се създаде нова теория, или по-вѣрно — зае се, за да се приспособи не тя къмъ страната, а страната къмъ нея. За привърженицитѣ на тази теория се създаде една нова, несжществуваща, въображаема Македония, една Македония съ всички условия, които отговарятъ на възприетата теория — една индустриална Македония; вѣтърнитѣ мелници се превърнаха въ замъци; пушекътъ на опожаряванитѣ отъ турцитѣ и отъ гръцкитѣ чети села бѣше пушекъ на фабрични комини...

Ето въ това се заключаваше новото. И понеже въ това се заключаваше, естествено не можа да изтика старото, което бѣше създадено съобразно съ действителнитѣ сжществуващи условия, и да го замѣсти.

XIV.

А въ какво се състоеше „старото", или „реакционното", както носителитѣ на новото го наричаха?

Организацията бѣше тръгнала по своя естественъ пжть — едничкия възможенъ, по който е могла да върви, да се развива и действува.

Възстанието бѣше прибързано, но неговата прибързаность, както обяснихме, бѣше наложена и то по никакъвъ начинъ не трѣбваше да се избѣгне. Да се осжжда или да се одобрява бѣше безполезно.

Какво трѣбва да се прави занапредъ — това бѣ важното.

Организацията трѣбваше да тръгне по сжщия революционенъ пжть. Тя лежеше главно върху българското население — и днесъ лежи главно върху него — което е най-многобройно, най-много потиснато и естествено най-революционно. Дотогава то едничко бѣше водило борбата за освобождение, и занапредъ то ще я води. Допускането, че гърци и турци ще се присъединятъ къмъ българитѣ за обща борба — бѣше абсурдно. Цельта на Организацията оставаше неизмѣнна — автономия за всички, които живѣятъ въ Македония. Организацията не можеше да води борбата на икономическа почва — нѣмаше условия за такава борба. Но тамъ, дето бѣше възможно да се води такъва борба и то съ цель да се подобри материалното положение на работника, Организацията не се отказваше отъ нея. Организацията и занапредъ оставаше предимно селска; но това не значеше, че градоветѣ, които дотогава взимаха живо участие въ революционното движение, ще се държатъ на страна.

И въ тѣхъ всичко съзнателно и борчески настроено бѣше въ нейнитѣ редове.

Привърженицитѣ на старото не бѣха нито реакционери, нито консерватори. Реакционерътъ и консерваторътъ не става революционеръ: тѣ поддържаха, че съобразно съ измѣняването на положението, съобразно съ новитѣ условия, трѣбва да се въвеждатъ реформи, както въ управлението, така и въ средствата и тактиката на Организацията, и така действуваха. Развоя, който бѣше преминала тя до възстанието, бѣ най-добро доказателство за това.

XV.

Душа на „старото“ бѣше Даме Груевъ. Всички дейци, които разбираха действителностьта, които не се увличаха отъ теоретически мѫдрувания, бѣха привърженици на „старото“. На конгреса, който се свика презъ 1906 г., предстоеше да реши окончателно въпроса — накѫде.

На пѫть за тоя конгресъ Даме Груевъ загина.

Но той вече знаеше резултата отъ изборитѣ. Повече отъ две трети отъ делегатитѣ на конгреса бѣха негови съмишленици. И той е издъхналъ спокоенъ, съ мисъльта и вѣрата, че великото дѣло, на което той положи основния камъкъ, за което безъ отдихъ и съ пламъкъ въ гърдитѣ работи цѣли петнадесеть години, за което всичко жертвува, за което страда и за което най-после сложи коститѣ си — това дѣло нѣма да пропадне.

Ще настѫпватъ моменти, както тоя следъ възстанието, когато то ще спира, когато ще има колебание и лутане, докато се намѣри правия пѫть; но то пакъ ще тръгва и ще върви до оня день, въ който най-после ще се увѣнчае съ пъленъ успехъ.

Хр. Коцевъ.

СТРАНИЦИ ИЗЪ СПОМЕНИТѢ МИ.

Затворнишки периодъ.[1]

Презъ последнитѣ дни на августъ 1897 год. Центр. комитетъ се занимаваше сериозно съ задачата, отде да набави средства за посрещане нуждитѣ на Организацията и какъ да накара по-заможнитѣ българи да плащатъ сумитѣ, които би имъ се поискали въ името на Освободителното дѣло. Изпратихме една покана на единъ отъ търговцитѣ, г-нъ А., когото считахме най-страшливъ, да даде 30 лири турски за дѣлото, обаче и той не се уплаши — не благоволи да ги даде съ добро. Трѣбваше да го заплашимъ следъ това съ смърть, ала и това не помогна. Това показваше, че Организацията не си е създала още оня авторитетъ, за да може съ една дума да внушава нужния респектъ. Българинътъ съ добро не разбира, особено заможнитѣ, защото отъ долната рѫка нѣмаше, що да искаме, и колкото членове отъ тая рѫка бѣха записани, редовно си плащаха членския вносъ и всѣкой часъ бѣха готови да дадатъ всичко, що иматъ за дѣлото. Тия, които имаха, като напр. търговцитѣ, бѣха доволни: за тѣхъ нѣмаше робство, тѣ бѣха свикнали съ турскитѣ нрави и само когато се явѣше нѣкой турчинъ отъ името на властьта да имъ иска пари, тѣ бързаха да дадатъ, защото знаеха, че ще има или бой, или затворъ. Да даватъ и на нѣкакво самозвано правителство, на Организацията имъ се виждаше не само много, а и рискувано: тѣ се страхуваха, че като дадатъ на Организацията да купува пушки, патрони и пр., ставатъ нейни съзаклетници и въ случай на разкритие или предателство, тѣ можеха да бѫдатъ разорени отъ турцитѣ. Отъ една страна страстьта имъ къмъ паритѣ и отъ друга страхътъ да не бѫдатъ компрометирани предъ турцитѣ като душмани на държавата, — тѣ стискаха паритѣ си. Трѣбваше, значи, Организацията въ Солунъ да покаже силата си, за да внуши у търговската класа уважение къмъ своитѣ решения. „Само когато видятъ, че тя може да убива непослушнитѣ, ще се стреснатъ и ще почнатъ да даватъ“, си казвахме ние и решихме да прибѣгнемъ до тероръ, но кого именно да убиемъ? — Ние не желаехме да пролѣемъ кръвьта на нѣкой скжперникъ-богаташъ или отъ средна ржка търговецъ, какъвто бѣше г-нъ А.: ние се надѣехме и тѣхъ да възпитаме и приучимъ да помагатъ безъ страхъ на Организацията. Ето защо предпочетохме да убиемъ продадения на сърбитѣ Пейчиновски, който бѣ освенъ това виновенъ и за убийството на учителя Хр. Гановъ. Жертвата опредѣлена, оставаше да се намѣрятъ касапитѣ. Съ тая задача се нагърби Д. Груевъ, той бѣше отъ по-рано избралъ нѣколко момчета, като по-буйни и по-решителни. Даде имъ револвери, ками и ятагани, посочи имъ, де се навърта надвечерь Пейчиновски и имъ поржча да гледатъ, ако могатъ, отблизо съ ками и ятагани да го съсѣкатъ безъ шумъ, за да могатъ по-лесно да избѣгатъ. Така Халю бѣше съсѣкълъ Стамбулова въ срѣдъ София и още по видело. Първата стжпка е всѣкога най-мжчната: хора не вадили другъ пжть ножъ и не убивали, колкото смѣли и да сж, все ще почнатъ да се колебаятъ. Две вечери наредъ имъ бѣ поржчалъ Груевъ да извършатъ убийството и тѣ му давали дума, че непременно ще свършатъ, ала на самото мѣсто и въ последния часъ тѣ се стжписвали и връщали омърлушени. Страхътъ и срамътъ, какъ ще отговарятъ предъ Даме, отстжпваха на страха предъ неизвестностьта. На другия день тѣ му казваха, че дочакали Пейчиновски да излѣзе отъ кръчмата, ала въ тъмното имъ се изгубилъ. Другата вечерь пъкъ го видѣли, но съ него имало и други двама, които го придружавали до дома му. Даме ни съобщаваше за това малко сконфузенъ и за туй най-после реши самъ да отиде съ тѣхъ. Бѣше 6 септемврий, сжбота, деньтъ, въ който се празнува Съединението на княжество България съ автономната Румелия. Даме ни каза, че вечерьта на тоя день той ще отиде заедно съ терориститѣ и до като не види съ очитѣ си, че нападатъ на жертвата, нѣма да ги остави. Неговата амбиция на организаторъ бѣ уязвена, та не желаеше да се остави да го лъжатъ неговитѣ възпитаници. „Ако тѣ нѣматъ куражъ да извършатъ едно убийство, какъ утре ще станатъ да се биятъ съ турцитѣ?" — си казвахме ние въ ума. Тогава разбрахме значението на личния опитъ и заразителностьта на чуждия примѣръ. „Не е достатъчно само да застане човѣкъ предъ евангелието, да вземе револверъ или кама въ ржката си и да даде клетва, че се отказва отъ всичко мило и драго, че е готовъ да даде и живота си за свободата на отечеството: на думи и най-страшливия може да се хвали и заканва, че ще бие и убива, но дадешъ ли му въ ржката ножъ или пушка, и най-сърцатъ да е, ще му потрепери ржката и ако най-после се реши, непременно ще сбърка. Ние, самитѣ, сме юнаци на думи и кръщаваме хората съ празни приказки. Трѣбва ние първо да дадемъ примѣръ на храбрость, та да имаме право да искаме и другитѣ да бждатъ храбри. Личниятъ примѣръ и дѣлата много повече възпитаватъ, отколкото най-красноречивитѣ думи и съвети". Тия мисли минаха презъ ума на всѣкиго отъ насъ, но никой не се осмѣли да ги изкаже гласно въ присжтствието на Даме, въ самоотверженостьта на когото не бѣхме увѣрени още съ дѣла отъ негова страна, но и не се съмнявахме. Първиятъ нашъ другаръ се подлагаше на изпитъ тая вечерь и ние съ трепетъ очаквахме да видимъ резултатитѣ. Отъ тоя изпитъ зависѣше нашата честь на ржководители и апостоли на опасното дѣло, за да можемъ следъ туй съ авторитетъ, съ какъвто турцитѣ се ползуватъ предъ нашитѣ търговци, да изтръгнемъ повече средства за нуждитѣ на Организацията.

---

[1] Вижъ списание „Македония", год. I (1922), кн. кн. VII, VIII, IX, X.

Предъ комисара Жакъ.

Вечерьта азъ и книжарьтъ Ив. х. Николовъ се нахранихме на две на три въ гостилница и отидохме да пиемъ кафе въ „Орфеумъ" на брѣга на морето. Отъ тамъ ние мислѣхме, че ще можемъ да доловимъ по движението на полицията, дали е станало убийството или не. Ние нѣмахме търпение да чакаме спокойно чакъ на другия день да узнаемъ резултата. Чакахме часъ-два, приказвахме разсѣяно, а очитѣ ни постоянно гледаха къмъ „молото" (по набрѣжната улица), дано видимъ нѣкой полицейски да тича. „Лисица е минала пжть и тая вечерь", казахме най-после и отчаени станахме да си вървимъ. По пжтя ние се раздѣлихме: той тръгна къмъ „Ноньо", а азъ къмъ ул. „Хамидие", защото отъ тамъ ми бѣше по-близо до дома. Тъкмо завъртѣхъ и взехъ на горе по ул. „Хамидие“, съгледахъ срещу ми двама полицейски тичатъ. „Работата е на редъ“, си казахъ азъ и весело почнахъ да въртя бастунчето си на дѣсната ржка. Полицейскитѣ ме изминаха, но следъ 5—6 крачки тѣ се спрѣха и извикаха задъ менъ: „Мосйо! дуръ биразъ!“ Азъ спрѣхъ. Тѣ се приближиха, разгледаха ме и ме попитаха по турски:

— Кой си и отде идешъ?

— Отъ „Орфеумъ“, отговорихъ азъ.

— Какъ се казвашъ?

— Христо Коцевъ.

— По занаятъ?

— Учитель.

— Въ кое училище?

— Въ българската гимназия.

— Значи българинъ си?

Това бѣ достатъчно да ги тури въ съмнение, да не би азъ съмъ убийцата, защото само българинъ можеше да бжде убийца на ренегата Пейчиновски, и за да ме подложатъ на подробенъ изпитъ и обискъ, поканиха ме да ги придружа до полицейския участъкъ. Азъ „сварихъ кашата“: изведнажъ ми дойде на ума, че Даме, преди да тръгне къмъ мѣстото на убийството—„Пиргитѣ“, предаде ми единъ залепенъ пликъ. Вжтре въ плика бѣ затворилъ писмо шифровано до Гоце Дѣлчевъ и за да бжде чистъ, предаде го на менъ, понеже азъ оставахъ далечъ отъ мѣстото на убийството. Отгоре пликътъ не бѣше надписанъ до никого. Слѣпиятъ случай, обаче, бѣ решилъ другояче: „нечистиятъ“ именно, у когото бѣ писмото, да иде на „Орфеумъ“ и отъ тамъ по пжтя за дома да срещне копоитѣ, да го подушатъ и заловятъ. Ужъ всички предпазителни мѣрки бѣхме взели да не се намѣри нищо на открито — архивата въ кжщи събрахъ въ едно газено тенеке, печатътъ заврѣхъ въ една дупка въ стѣната на избата и чистъ и спокоенъ излѣзохъ вечерьта на разходка; но писано било да се срещна съ Даме и той да ми даде това затворено писмо, та вмѣсто него азъ да падна въ капана. Нѣмало сждба, наречници, орисници, слѣпъ случай и фатализъмъ, но защо Даме не даде писмото на х. Николовъ, заедно съ когото вечеряхме, а го даде на мене? Ако го бѣше далъ на х. Николовъ, него полицейски не го срещнали и писмото нѣмаше да се намѣри у менъ, за да ме задържатъ и подложатъ на строго разследване. Ако не бѣше намѣрено това писмо у менъ, може би, щѣха веднага да ме пуснатъ, но дали фаталностьта не би насочила въ такъвъ случай копоитѣ по пѫтя, по който х. Николовъ се врѫщаше и дали не би заловили него вмѣсто мене? Или защо Даме даде писмото на мене, който трѣбваше да се върна по ул. Хамидие", която събираше улицитѣ отъ „Пиргитѣ", а не го даде на х. Николовъ, който имаше да се върне по друга по-отдалечена улица отъ „Пиргитѣ", къмъ които трѣбваше да се пуснатъ копоитѣ и да срещнатъ менъ? Може би, щѣха да ме срещнатъ и заловятъ дори и да не бѣ писмото у менъ, но тогазъ нѣмаше да ме подлагатъ на толкова сериозно разследване и, може би, нѣмаше да идатъ въ кѫщи, за да намѣрятъ тамъ друго писмо, което потвърди съмнението, че не съмъ чистъ. Както и да е, но писано било азъ, а не другъ, да претърпя нещастието. Не бихъ вѣрвалъ и азъ, че фаталностьта има пръстъ въ нашето щастие и нещастие, ако отъ моя страна бѣхъ сторилъ нѣкоя глупость, та самъ да имъ отворѣхъ очитѣ, да привлѣка вниманието имъ съ нѣкоя подозрителна постѫпка. Грѣшка отъ моя страна бѣше, че тръгнахъ на разходка заедно съ писмото или че не го оставихъ нѣкжде, но защо Даме не го скри нѣкѫдѣ, а го даде на мене? — Защото трѣбваше или писано бѣше да бѫда заловенъ азъ, та да се пръсне мълва, че българи сѫ убили и отмъстили на Пейчиновски за Хр. Гановъ. Инакъ, ако и мене не бѣха заловили, както не можаха да заловятъ и самитѣ убийци, предположението би било близо до ума, че българи сѫ го убили, но би останало само предположение безъ „веществено доказателство." Нима фаталностьта има разумъ, та е вложила тая смисъль въ нашитѣ постѫпки? Да не би тя да е била заинтересувана въ полза на дѣлото, та е решила да падна азъ въ рѫцетѣ на полицията, за да се разбере, чия работа е убийството, и за да почнатъ търговцитѣ да треперятъ предъ волята на Организацията, па и да развържатъ кесиитѣ си съ една дума? Ако допуснемъ, че вънъ отъ нашата воля има и друга, която по свой разумъ напѫтва нашитѣ дѣла; ако допуснемъ, че орисницата или сѫдбата е предопредѣлила, какво ще се случи съ насъ презъ цѣлия ни животъ и управлява нашитѣ постѫпки по предначертанъ планъ, не остава освенъ да признаемъ, че вѣрата въ Бога има своето оправдание — това, което моятъ разумъ не може да допусне. Възможно е само да има нѣкаква връзка между мислитѣ и дѣлата на две сърца, на две души, които въ единъ моментъ си съобщаватъ тайнитѣ по нѣкакъвъ безжиценъ телеграфъ; възможно е да се съобщаватъ духоветѣ и да предаватъ чрезъ материята своитѣ мисли при опредѣлени условия; може и материята да се завладѣе, да се магнитизира и хипнотизира и да се накара да служи на волята ни; може 10 пѫти наредъ да се изкара 14 или 31 на карти, както това се случи на нова год. съ насъ; но извънъ насъ да сѫществува друга тайна сила, която да се занимава постоянно съ нашитѣ дребнави желания и постѫпки, е немислимо, освенъ ако допуснемъ, че както ние имаме душа и разумъ, така сѫщо и земята, и слънцето, и всички планети, и най- после цѣлата вселена може да иматъ свой разумъ и и своя душа, но само еднороднитѣ души сѫ, може би, въ състояние да размѣняватъ своитѣ вълнения и да се съобщаватъ. Забутахъ се неволно въ метафизика, а полицейскитѣ, които ме срещнаха, не ми дадоха тогазъ толкозъ време да философствувамъ надъ човѣшката сѫдба. Тѣ ме поканиха веднага да се кача на транвая съ коне, та по-бързо да идемъ до участъка. Влѣзохме въ трамвая, азъ седнахъ, а тѣ отъ двետѣ ми страни, за да ме държатъ по-близо до себе си. Спомнихъ си, че въ такъво положение бѣхъ въ Бѣлградъ, когато ме арестуваха сърбитѣ, но тогава бѣше тъмно по улицитѣ и съ менъ бѣха още двама другари, които заприказваха стражаритѣ, а азъ две стѫпки предъ тѣхъ кѫсахъ адреса, който смѣтахме да подадемъ на Скупщината. Сега очитѣ на моитѣ ангели хранители бѣха приковани върху менъ, тѣ следѣха всѣко мое движение. Да си пъхна рѫката въ джоба, не бѣше мѫчно, ала да измъкна отъ тамъ проклетото писмо, бѣше невъзможно. Напротивъ, съ това бихъ се издалъ, че зная, какво е съдържанието му и за това се мѫча да се отърва отъ него. Единъ мигъ време ми трѣбваше да го измъкна и захвърля или пусна отъ трамвая, но не смѣехъ, защото щѣха да ме видятъ. Като се убедихъ, че е невъзможно да се отърва, почнахъ да кроя, какво да отговоря, когато го намѣрятъ у менъ, защото нѣмаше съмнение, че въ участъка ще ме претърсятъ. Тукъ вечъ мозъкътъ ми закипѣ, почна нѣкой да ме удря отвѫтре по слѣпитѣ очи и да стѣга челото ми съ желѣзни обржчи. Да кажа, че ми го даде Даме? — По никой ничинъ: това би значило азъ, идеалистътъ, който даде клетва, че се отказва отъ всичко мило и драго; азъ, който отъ дънъ душа се възмущавахъ отъ Д. Общий и отъ попъ Кръстю, азъ да стана предатель и да запиша името си въ историята на редъ съ Юда! Не, никога и никога!

— Да, на дума е лесно да кажемъ „никога!“, но като те положатъ и ти ударятъ 19 и 6 по голо, мислишъ ли, че ще можешъ да изтраешъ? Питаше ме нѣкой отвжтре безъ гласъ.

— Не знамъ, другъ пжть не сѫмъ ялъ бой, за да зная, ще мога ли да изтърпя; но, ако не мога, да кажа ли, да престжпя ли клетвата? Не, ще кажа, че ми го даде единъ непознатъ човѣкъ.

Добре, ами нали ще те питатъ, кому ти каза да го занесешъ и предадешъ?

— Да, не ще мога да отговоря.

— Тогазъ „твое“ е ще кажатъ и ще те накаратъ да го четешъ, а ако не признаешъ, дървениятъ господъ ще те накара и майчиното си млѣко да изкажешъ.

— Какво да имъ го прочета ли? По-добре тогазъ да кажа, че ми го е далъ Даме, защото да се издамъ, че зная да го чета, не мога скрия подписа Данаилъ, чий псевдонимъ е. На мое мѣсто азъ вѣрвахъ, че Даме би претърпѣлъ всички мжки: и на кжсове да го рѣжатъ и живъ на огънь да го изпекатъ, пакъ не би станалъ предатель на дѣлото. Личи си, че той е коравъ, има твърда воля и силенъ духъ, но азъ не мога да кажа и за себе си сжщото. И живо си припомнихъ сцената въ софийския правителственъ домъ, дѣто Левски е заплюлъ презрително Д. Общия. Дали и Даме не би ималъ право да ме заплюе, когато ни извадятъ на очна ставка? О, позоръ, О, ужасъ! Но какъ да спася и него, и дѣлото, и себе си? Ето, не желая да бжда Юда, но ще ме принудятъ да стана.

— Ха, да те видимъ сега, какъвъ примѣръ ще дадешъ на тия, които карахте да се кълнатъ, да не издаватъ тайната, да понасятъ всички мжки, но да не предадатъ това, що знаятъ за дѣлото! Лесно бѣше да учишъ другитѣ да бждатъ издържливи; ха, да те видимъ сега ти самъ на дѣло да покажешъ твърдость и воля, да понесешъ всички мжки и изтезания и да дадешъ примѣръ на тия, що учехте и карахте въ огъня!

— Да, трѣбва да се издържи тоя изпитъ, безъ да се посрамя. Да кажа, че съмъ го намѣрилъ малко преди да ме срещнатъ копоитѣ, нѣма да повѣрватъ.

— Разбира се, че нѣма да повѣрватъ и за да те накаратъ да развържешъ езика си и да си кажешъ правото, ще те накаратъ да държишъ изпитъ предъ дървенъ господъ. Ако изтърпишъ до край и се увѣрятъ, че и душата да ти взематъ, нѣма да кажешъ нищо, добре. Ще те подържатъ въ затворъ и ще те пуснатъ; но, ако не изтраешъ до край, хемъ ще ти скапатъ месата отъ бой, хемъ ще кажешъ. Ето защо, ако не вѣрвашъ, че ще понесешъ всичко до край, по-добре ще е безъ бой да кажешъ, кой ти даде писмото и тогазъ вмѣсто ти, нека отговаря той.

Азъ дигнахъ неволно ржка да го ударя, като мислѣхъ, че наистина приказвамъ съ нѣкого, но изведнъжъ дойдохъ на себе си и разбрахъ, че ме водятъ на голгота. Въ това време и трамваятъ спрѣ. Копоитѣ станаха и ми казаха да слѣза. Азъ вечъ нѣмахъ своя воля: каквото заповѣдаха тѣ, това вършеха краката ми. Азъ се движехъ като автоматъ, безъ воля и безъ душа. Влѣзохъ въ участъка, който бѣше на 20—30 м. до „Ноньо". Тамъ старшиятъ комисаръ, за когото по-късно узнахъ, че се казвалъ Жакъ и че билъ евреинъ, седна до една маса да пише „джурналъ" т. е. да взема първитѣ ми показания, да снеме полицейско дознание. Той тамъ ме претърси по джебоветѣ и извади всичкитѣ ми писма и бележки. Следъ туй почна да пише обстоятелствата, при които ме хванаха и дойде до писмата, които се намѣриха у менъ. До като туй вършеше, азъ си цепѣхъ съ последни усилия мозъка, дано намѣря нѣкой спасителенъ отговоръ, който хемъ да ме отърве отъ бой, хемъ отъ предателство, но мозъкътъ ми бѣ парализиранъ, умътъ ми затжпѣлъ и се отказваше да работи. Азъ гледахъ като идиотъ на писалката, която скърцаше подъ ржката на потурчения евреинъ и се любувахъ на хубавото турско писмо. Предисловието на джурнала свърши. Жакъ (или по-добре Жаверъ отъ „Клетницитѣ" на Хюго) изправи глава и почна едно по едно да ме пита за писмата, чии сж. Азъ машинало отговаряхъ за всѣко едно „бенъмдъръ“ (мое е), а той записваше отговоритѣ ми. Всички други писма бѣха невинни, приятелски, но за онова въ бѣлия пликъ ме ядѣше змията. Случайно то остана найпосле и до като дойде редъ до него, още 1—2 минути оставаха, азъ се помжчихъ още единъ пжть да събера мислитѣ си, да съсредоточа оглупѣлия си умъ и да го напрегна да реши дилемата — предатель или бой. Гнжсѣхъ се и да помисля за първото: азъ, който претендирахъ, че съмъ отчаенъ патриотъ да падна сега толкозъ низко, че и дѣцата на вѣчни вѣкове да се смѣятъ съ моето име и да ме проклинатъ, не искахъ и да помисля за такъва слава. Оставаше ми да се уловя, като човѣкъ, който се дави, за сламката т. е. да кажа, че не е мое и че. . . Жакъ изправи глава, взе найпосле и това зловещо писмо и ме запита: „Това твое ли е?“ Азъ не можахъ да довърша мислитѣ си, това питане ме стресна и като съ чукъ ме удари по главата. Отговорихъ само това: „Хаиръ, бенъмъ диль!“ Жакъ ококори очи и ме погледна очудено. Светна му предъ очитѣ, че е хваналъ дявола, и за да се увѣри, да не би да е погрѣшно чулъ, запита ме повторно: „Какво каза? Че не е твое, тъй ли?“

— Да, не е мое.

— Какъ да не е твое? Запита крайно заинтересуванъ. Отъ твоя джебъ не го ли извадихъ? Има си хасъ да кажешъ, че азъ съмъ го турилъ съ зла умисъль?

— Съвсемъ не, но казвамъ, че не е мое.

— Какъ да не е твое! Не бѣше ли въ твоя джебъ?

— Да, но не е мое.

И той се наведе да запише и това, а въ туй време азъ още не бѣхъ решилъ да кажа, че го намѣрихъ, защото предвиждахъ, че нѣма да повѣрва, но друго спасение нѣмаше: ако лъжата не хване мѣсто, ще ямъ бой като магаре на мостъ.

— Е, та ти казвашъ, че не е твое, а? Ами чие е?

— Намѣрихъ го и не знамъ чие е, отговорихъ решително.

Той се опули още по-вече: навѣрно, предполагаше, че ще му кажа чие е, кой ми го е далъ и за кого; но, когато чу, че съмъ го намѣрилъ, разбра, че тукъ има нѣщо и че искамъ да го лъжа, па почна да се подсмива и да се подиграва: „Та тъй а? Намѣрилъ си го? Чудна работа! Бива лъжа, ама тази много плитка.

— За васъ може да се види лъжа, но за менъ е цѣла истина.

— Е, добре! Я разправи, какъ и де го намѣри!

Азъ почнахъ подробно и точно да разправямъ, че 2—3 минути, преди да ме срещнатъ полицаитѣ, съмъ забележилъ нѣщо бѣло на тротоара, че съмъ полюбопитствувалъ да видя, що е, и съмъ го взелъ; но, като съмъ видѣлъ, че е писмо, вмѣсто да го отварямъ и чета на улицата на слабата ламбена свѣтлина отъ фенеритѣ, турилъ съмъ го въ джеба съ намѣрение дома да го отворя и видя, що има вѫтре.

— Хичъ уйдурма! (хичъ недей съчинява!), прекѫсна ме той. Хичъ възможно ли е да го намѣришъ? Толкова души минали отъ тамъ и не го намѣрили, та ти?!

— Възможно е да сѫ минали и да не сѫ го видѣли, а възможно е и да сѫ го видѣли, но не сѫ обърнали внимание, като сѫ помислили, че е парче книжка. Не е чудно, найпосле, и това: да се е истресло и паднало отъ оня, който е миналъ преди мене.

— Ашикере яланъ! (явна лъжа!) Минали толкова души и не го видѣли, та ти, който си въртѣше бастунчето и вървѣше съ вдигната глава, си го видѣлъ и взелъ!

— Да, мой касметъ било.

Жакъ свърши джурнала и като видѣ, че нѣма що повече да измъкне отъ мене, стана бързо, взе джурнала и писмата и излѣзе. Азъ останахъ въ участъка да чакамъ. Спомнямъ си, че въ този моментъ, когато давахъ показанията си и гледахъ на срещу презъ прозореца къмъ морето, мина Даме Груевъ. Това не бѣше никаква халюцинация, защото, ако умътъ ми бѣше замъгленъ, очитѣ ми гледаха ясно. Видѣхъ го, какъ мина съ бавната и лека походка на пантера и стори ми се, че погледна къмъ менъ и ме видѣ. „Слава Богу!“ Казахъ си. Сега ще иде въ кѫщи у насъ и ще дигне тенекето съ архивата, отъ която ме бѣше особено много страхъ, защото щѣше да потвърди, че и тайнственото писмо е мое, да отвори очитѣ на турцитѣ и безъ да се страхува като мене отъ предателство, да имъ посочи душманитѣ на държавата. Да, той, сѫщиятъ Даме Груевъ мина, като чели се връщаше отъ „Ноньо“ и отиваше къмъ „Канли-Куле“ (скоро тогазъ преименувано отъ турцитѣ на „Беязъ-куле“ т. е. Бѣла, а не кървава кула, за да не напомнюва на европейцитѣ жестокостьта и звѣрствата на турцитѣ, които въ по-старо време сж клали затворницитѣ въ тая кула и сж хвърляли окървавенитѣ имъ трупове отъ върха на кулата долу въ морето). Който би видѣлъ Даме, какъ спокойно и кротко си вървѣше, не би могълъ да повѣрва, че той преди малко е билъ на мѣстото, дѣто се уби Пейчиновски, за да насърчава убийцитѣ. Тия, последнитѣ, бѣха двама кукушани въ дзиври и съ червени пояси. Единъ-два деня преди убийството случайно, както вървѣхме съ Даме, ги срещнахме на трамвайната улица. Даме ги спрѣ да имъ каже нѣщо и слѣдъ туй, като се отдалечиха отъ насъ, той ми каза, че тѣ сж, които е избралъ за убийци. На единиятъ очитѣ му бѣха постоянно кървави и би рекълъ човѣкъ, че той е нѣкой главорѣзъ, изпилъ кръвьта на 300 души най-малко. Не зная, дали наистина този човѣкъ и другарьтъ му сж били по-рано убийци, та затова ги бѣ избралъ за такива, или пъкъ и тѣ до тогава не бѣха заклали ни кокошка, но сж се отличавали между другитѣ като по-сърцати. Отпосле узнахъ подробноститѣ по убийството. То станало тъй: Даме съ двамата си ученици съгледали Пейчиновски въ една кръчма, въ която вечерь ходѣлъ да плюска, за да стане истински сърбинъ и по пиене. Причакали го до 2 ч. по турски и следъ като излѣзълъ отъ кръчмата, тръгнали подире му. Съ него заедно вървѣлъ и единъ посърбенъ като него майсторъ отъ Дебъръ. Когато Даме видѣлъ, че наоколо е пусто, въ мрака ускорява крачкитѣ си и наближава на 2—3 метра отъ жертвата, пуска своитѣ лъвове да го разкжсатъ и имъ казва: „Ха, сега да ви видя!“ Тѣ се хвърлятъ съ ятаганитѣ си върху Пейчиновски и го накълцали, както трѣбва. Другарьтъ му избѣгалъ благополучно, а той останалъ да се кжпе въ нечистата си кръвь. Даме и ординарцитѣ му изчезнали въ мрежата отъ тѣсни и безшумни улици. Минувачи чули отдалечъ глъчка и се притекли да видятъ, що е. Дошли и полицейски отъ близкия участъкъ, питали го да каже, кой го е нападналъ, но езикътъ му не се дигалъ, нито пъкъ могълъ да разбере, що го питатъ. Гановъ следъ 5 минути издъхна и то само отъ една малка раничка на главата, ала Пейчиновски, съсѣченъ на нѣколко мѣста, останалъ да живѣе 24 ч. и да се мжчи, за да изплати по-добре грѣховетѣ си. За тvй пъкъ сърбитѣ му дигнаха паметници и го направиха светецъ направо съ своя най-голѣмъ светия — Св. Сава, който убилъ брата си, за да вземе престола му и на стари год. отишелъ въ мънастиръ, за да му се простятъ грѣховетѣ. По-вече отъ сръбскитѣ крале отъ старата и новата история сѫ или братоубийци, или отцеубийци, а сега сръбски светци.

Така кръвьта на нашия заядливъ Гановъ биде изкупена съ тая на Пейчиновски, но и азъ не малко си изпатихъ за тоя последния. И въ тоя случай пакъ сърбитѣ съсъ своята неканена и братоубийствена пропаганда сѫ криви : тѣ първи пролѣха братска кръвь. Организацията, за да запази народа отъ крамолитѣ и ежбитѣ, които сръбскитѣ агитатори безнаказано сѣеха въ страната, се видѣ принудена да води борба и противъ тѣхъ. Трѣбваше тя да наказва съ смърть измѣнницитѣ на своята народность, предателитѣ и шпионитѣ народни, за да предпази масата, народа отъ изкушение и предателство. Съ болка на сърце тя взимаше решение да накаже тия изроди народни. Първата жертва бѣ Пейчиновски, а следъ това редъ убийства станаха въ много градове на северна Македония, дето сръбската пропаганда бѣ особено повилнѣла.

Въ Скопйе се уби единъ отъ петимата братя Ивановн, въ Охридъ — Гърданъ, въ Тетово, Куманово, Прилѣпъ и пр. За всѣко отъ тия убийства Организацията пълнѣше затворитѣ отъ свои хора. Дори и Д. Груевъ падна въ затвора по поводъ убийството на попъ Спасе въ Прилѣпъ. Но и сръбскитѣ пропагандатори не ни останаха длъжни: и тѣ съ турцитѣ убиха въ Куманозо Ек. Симитчиева, учителка, попъ Александъръ архиерейски намѣстникъ и др.

Предъ директора на полицията.

Следъ единъ часъ чакане моятъ Жакъ се върна и ми каза да го последвамъ. Излѣзохме отъ участъка, качихме се на единъ файтонъ, безъ да зная, де ме водятъ. Следъ малко файтонътъ спрѣ предъ грамадния и великолепенъ правителственъ домъ. Азъ разбрахъ, че ме водятъ при Кайафа за инквизиция. И наистина вкараха ме въ една хубаво мобилирана стая, дето директорътъ на полицията ме чакаше за разследване. На влизане поздравихъ съ темане по турски директора, безъ да си свалямъ феса отъ главата. Той ме покани да седна и следъ като ме разпита за името и презимето, отде съмъ родомъ, на колко съмъ години, каква е народностьта ми, какво образование имамъ, колко езици владѣя, какво работя, каква заплата получавамъ, жененъ ли съмъ или не и пр., извади писмото, на плика на което бѣхъ турналъ подписа си по заповѣдъ на Жакъ още въ участъка, навѣрно за да не откажа отпосле, че е мое, и ме запита: „Твое ли е това писмо“? Отъ по-рано азъ бѣхъ предвидѣлъ, че сѫ отворили плика безъ мене и мина ми презъ ума въ такъвъ случай да протестирамъ, за да изкажа съмнение, че наистина шифровано писмо е имало вѫтре и че тѣ сѫ го подставили съ умисъль да ме обвинятъ, но намѣрихъ, че съ такъво подозрение само ще ги разсърдя, безъ да мога съ това да ги увѣря, че наистина не съмъ знаялъ, що е имало вѫтре. Предпочетохъ само да се почудя, когато ми го дадоха да го чета. Азъ казахъ, че у мене се намѣри и разправихъ повторно, какъ станало това. Разбира се, че и той почна да се смѣе и подиграва на моята плитка лъжа. Не по-малко отъ тѣхъ се смѣяхъ и азъ у себе си.

— Я вижъ, какво пише! И ми го подаде.

Азъ взехъ да чета и правѣхъ видъ, че се мѫча нѣщо да прочета и разбера.

Като видѣха, че не мога да изкарамъ нищо, накараха ме да чета по турски отъ лѣво на дѣсно. Буквитѣ на всички думи бѣха завързани и не се виждаше де свършва една дума и отде почва друга. Азъ очудено погледнахъ на директора, съ което искахъ да му кажа: „това не е турско писмо“. Той разбра престореното ми недоумение и побърза да ми заповѣда: „чети де!“ Азъ почнахъ ужъ да се мѫча, за да получа отъ завързанитѣ букви дума, но напразно.

— Е, кажи де! Продума нетърпеливо директорътъ, който бѣше сърдитъ навѣрно, за дето му бѣха развалили спокойствието — да си остави гладнитѣ за сънъ и за милувки ханъмки.

—Нищо не мога да разбера, има и гръцки, и английски, и френски букви, но само букви, никаква дума не излиза. На нищо не прилича: това е дяволско писмо; азъ не мога да го чета, — казахъ съ очудване наивно.

— Я извади ключа!

Азъ извадихъ отъ джеба си едно ключе отъ куфаръ и му го подадохъ.

— Не такъвъ ключь, а ключътъ за писмото! Натърти малко ядосано директорътъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

— Какъвъ ключъ за писмо искате, не разбирамъ? Ето писмото е отворено. За писмо ключъ може ли да има?

Директорътъ излѣзе отъ търпение и за да тури край на моето хитруване или по-добре, — за да отиде поскоро да си легне, заповѣда на главния комисаръ да отиде веднага заедно съ мене у насъ въ кѫщи и да прибере всичко, каквото намѣри писано.

(Следва).

Рецензии.

André Mazon, Professeur à la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg: **Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale**. Étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore par—. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves I. Paris, 1923; гол. 8-на стр. 236.

I.

Нека бжде позволено да захванемъ съ единъ уводъ отъ по-далече. Въ науката за славянскитѣ езици, славянското езикознание или славянската филология въ тѣсенъ смисълъ на думата, отдавна е установено, че говоритѣ на славянското население въ Македония образуватъ съ говоритѣ въ северна България и Тракия една езикова цѣлость — българо-македонската, която представя югоизточния клонъ на южно-славянската езикова група, обемаща още сърбохърватския езикъ въ срѣдата и словенския (словинския) на северо-западъ. Наистина, патриархътъ на славистиката, чешкиятъ абатъ Йосифъ Добровски, не знаеше речи нищо за отличителнитѣ особености на българския езикъ и наричаше езика на роденитѣ въ Солунъ славянски равноапостоли св. Кирилъ и Методий „сръбско-български-македонски“ езикъ, ала още въ 1822 година прочутиятъ и многозаслужилъ сръбски ученъ Вукъ Караджичъ даде характеристика на българския езикъ, въ която посочи, че българскиятъ езикъ се отличава отъ всички останали славянски езици по задпоставения членъ у имената *(човѐко(т), жената, морето)* и че въ български имената нѣматъ токуречи никакви склонения, па обнародва и народни български пѣсни отъ Разлога въ североизточна Македония. Въ сжщия си трудъ, бележития „Додатак“ къмъ Петербургскитѣ сравнителни речници на всички езици и наречия, Вукъ вмѣсти м. др. и успоредно съ сръбски преводъ откжслеци отъ бъл-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Скопје

гарски преводъ на Евангелието, направенъ на сжщото разложко (македонско) наречие и забелѣзва, че на български езикъ, смѣсенъ съ руски и славянски, е написана и книгата „**Различна поꙋчителна наставленїѧ, сочиненнаѧ їеромонахомъ Іоакїмомъ Хаџи**“ (Будимъ 1819), за която знаемъ, че авторътъ й, скромниятъ, но заслужилъ даскалъ и йеромонахъ хаџжи Йоакимъ Кърчовски, произхожда пакъ отъ едно македонско мѣсто (Кичевско). Вукъ отбелезва и още единъ много важенъ фактъ, а именно, че особено чистъ е българскиятъ езикъ въ четириезичния речникъ на арумънина хаджи Даниилъ, издаденъ въ албанския градъ Москополъ около 1762 година. Това посочване е важно, понеже въ хаджи Даниилowия *λεξικὸν τετράγλωσσον* имаме думи и фрази по битолско-прилѣпски говоръ, и то показва следователно, че Вукъ признава за чисто български и тоя централномакедонски говоръ. Днесъ, когато сръбскитѣ „учени“ и нѣкои тѣхни приятели разправятъ малоумната легенда, че българщината въ Македония била резултатъ на българската екзархийска пропаганда, трѣба яко да се напира на това, че презъ 18-ия вѣкъ, когато българскиятъ народъ още не бѣше се пробудилъ отъ четиривѣковния сънъ подъ двойно иго, когато нѣмаше ни поменъ за български черковенъ въпросъ, а камо ли нѣкаква българска екзархия, тогава именно говорътъ въ Битолско и Прилѣпско се нарича у хаджи Даниила не другояче, а *Βουλγάρικα*. Още повече трѣба да се напира и на това, че въ началото на 20-тѣ години на 19-ия вѣкъ, когато още не бѣше излѣзълъ и „Рибниятъ букварь“ на Петра х. Беровичъ, единъ такъвъ познавачъ на сръбския езикъ като Вука признава за български говора около Прилѣпъ и Битоля, отъ който х. Даниилъ привежда такива изречения: *Γόσποτ στόρι νέποτω, ζέμιατα, σάντζετω, μεσετζήνατα, σβέστητε* („звездитѣ“) или *βόλκοτ, μέτζκατα, λάμνιατα, λησήτζατα κωκα* („кога“) *ιζλέζατ οτ σεντέλωτο* („живѣлището“ си, „седелото“ дето *седятъ*), *ίμαατ λούτυννε να τζόεκοτ, η μπάρατ* („баратъ“, дирятъ, търсятъ) *βρέμε ζα τα κω* („го“) *ρασήπαατ*, и говора около Кичево на хаджи Йоакима, и североизточния македонски говоръ въ Разлога.

Следъ Вука българщината на македонскитѣ говори бѣ всеобщо призната, на първо мѣсто отъ такива именити представители на славянската наука като П. И. Шафарикъ и словенеца Францъ Миклошичъ, бащата на славянското сравнително езикознание. Миклошичъ използува за своитѣ работи върху българския езикъ и Москополския речникъ, и македонскитѣ народни пѣсни на братя Миладинови, издадени съ щедрата помощь на единъ благороденъ хърватинъ, владиката Йос. Щросмайеръ, и събранитѣ отъ босненския сърбинъ Стефанъ Верковичъ и печатани въ Бѣлградската правителствена книгопечатня „Народне песме македонски бугара", посветени на премилостивата сръбска княгиня Юлия Мих. Обреновича, и други. Въ полза на мнението, че македонскитѣ говори сѫ български, се произнесоха най-виднитѣ славянски и неславянски учени, начело съ Миклошичовия преемникъ по катедра, починалиятъ лани великъ славистъ проф. В. Ягичъ. Излишно би било да изреждаме тука имената на всички тѣзи учени и насловитѣ на тѣхнитѣ трудове. Още по-излишно е да се разправя сега, че първоначинатели и разпространители на сръбската „наука", споредъ която македонцитѣ сѫ „прави стари срби", бѣха болни шовинисти като пресловутия фалшификаторъ Милошъ Милоевичъ, изобличенъ отъ сръбски учени (Стоянъ Новаковичъ и М. Куюнджичъ) и осмиванъ често отъ нашия Ботйовъ; като побъркания историкъ Панта Сречковичъ, стигналъ до тамъ да изкарва сръбски и родния градъ на покойния нашъ историкъ Дриновъ — Панагюрище; като безсъвестния памфлетистъ Спиридонъ Гопчевичъ; като младитѣ ученици и помагачи на Бѣлградския славистъ А. Беличъ, д-ръ В. Йовановичъ и Милошъ Ивковичъ, фалшифицирали презъ 1913 година думитѣ на Вука Караджича и отрекли сѫществуването на българи около Тимокъ.

II.

Обективнитѣ учени знаеха, че не могатъ по никой начинъ да вzематъ на вѣра сръбскитѣ твърдения по въпроса за македонскитѣ говори и, макаръ да признаваха не само несравнено по-голѣмата, но и пълната достовѣрность на онова, което отъ българска страна се изнасяше, все пакъ желаеха да бѫдатъ македонскитѣ говори изследвани отъ неутрални учени, които биха допринесли твърде много за едно правилно разрешение на въпроса за оспорваната само отъ сърбитѣ и нѣкои сърбофили българщина на македонскитѣ говори.

И тъй стана, че 90-тѣ години на миналия вѣкъ Ягичъ като членъ на Виенската Академия на наукитѣ успѣ да изпрати въ Македония даровития си ученикъ, словенеца Д-ръ Ватрославъ Облакъ, за да предприеме на мѣстото диалектологични издирвания. Достойниятъ ученъ отиде въ Солунъ и започна да върши блѣскаво възложената му работа. Въ Солунъ Облакъ събралъ доста богати материяли, които сетне излѣзоха като посмъртно съчинение подъ редакцията на Ягича: въ едно отъ Солунскитѣ села, дето тихиятъ ученъ записвалъ диалектологични материали, турската полиция го грабва като „шпионинъ" и съ едно принудително и съсипателно пѫтуване не само прекѫсва толкова полезнитѣ занятия на младия ученъ, но и подкопава здравето на Облака. Бруталностьта на турцитѣ е описана отъ Облака въ едно писмо до Ягича отъ 4. мартъ 1892 г., което заедно съ редица други интересни писма е напечатано като приложение на превъзходнитѣ „Macedonische Studien" (Sitzungsberichte на Виенската академия, phil.-histor. Classe Bd. CXXXIV, Wien 1896). Следъ 12-часово яздене, измокренъ до кости, измръзналъ отъ силния студенъ вѣтъръ и придруженъ отъ двама жандармерийски офицери и четирма жандарми, се връща Облакъ въ Солунъ, и навѣрно следъ тая простуда се е усилила болестьта, която го грабна толкова младъ. Облакъ загина рано като жертва на своята любознателность, ала неговото име ще остане за винаги да блести въ историята на славянското езикознание: неговитѣ „Македонски студии", ако и да сѫ недовършено дѣло, хвърлиха ярка свѣтлина върху въпроса за македонскитѣ говори. Откакъ излѣзоха тѣзи „Македонски студии", въ които извънредно грижливо и добросъвестно сѫ описани говоритѣ въ Солунско и Дебърско откъмъ звукове и форми, нѣма ученъ славистъ съ име, който да не признава, че описанитѣ отъ Облака говори сѫ български, нѣма и славистъ, който да не признава, че езикътъ на Св. Кирилъ и Методия, т. н. староцърковнославянски езикъ, е въ сѫщность старобългарски, единъ диалектъ на българско-македонската езикова цѣлость.

Едва двайсеть и две години следъ Облака можа да отиде въ северна Македония, въ областьта Долни Пологъ (Тетовско), рускиятъ ученъ Андрей Селищевъ, който на самото мѣсто изучи доста подробно нѣкои северозападномакедонски говори и обнародва единъ кратъкъ „Отчетъ", а въ 1918 година издаде първия томъ на своитѣ хубави „Очерки по македонской діалектологіи". Тукъ авторътъ разглежда македонско-българския диалектъ на хаджи Данииловия четириезиченъ речникъ и го сравнява съ останалитѣ български говори въ Македония, северозападна и източна България, използувайки работитѣ на Облака и Брока наравно съ материялитѣ и описанията на български автори и сочейки следитѣ на разнитѣ диалектни явления въ паметницитѣ на среднобългарската писменость. Селищевъ доказва, че всичкитѣ македонски говори образуватъ една цѣлость, която не може да се дѣли отъ българскитѣ говори, и изброява общитѣ характерни особености на тия говори, а на край дава едно „Послѣсловіе", което съдържа последната дума на обективното славянско езикознание и дълбокото убеждение на безпристрастния изследователь, проучилъ най-внимателно тоя сложенъ въпросъ:

„Македонія — колыбель старой и новой болгарской письменности. Македонія — колыбель болгарскаго возрожденія. Оттуда вышли ранніе „будители" болгарскаго народа. Тамъ писались первыя книги на „препростѣйшемъ языкѣ некнижномъ" на пользу народную. Тамъ же, въ болгарской типографіи въ Солуни, (още въ 30-тѣ години на 19. вѣкъ, близу 40 години преди учреждаването на Екзархията, която споредъ сърбитѣ ужъ насаждала българщината въ Македония) и печатались нѣкоторыя изъ этихъ книгъ. Въ монастыряхъ Македоніи, — слѣпченскомъ, трескавечкомъ, кичевскомъ (Пречиста), дебърскомъ (св. Іоанна), лесновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ, славянская письменность не прекращалась и во времена турецкаго ига . . . Въ этихъ монастыряхъ обучали чтенію, письму и церковному пѣнію. Оттуда выходили священники въ окрестные села и города. Тамъ получали свое образованіе и даскалы-грамотеи . . ." Проф. Селищевъ се е занималъ съ езика и на главнитѣ македонски даскали писатели, хаджи Иоакимъ Кърчовски, особено на Кирила Пейчиновичъ, и е изложилъ резултатитѣ на своето изучване въ втория томъ на своитѣ „Очерки", ала „къ моему прискорбію отсутствіе средствъ лишаетъ меня возможности приступить къ печатанью II-го тома." Още по-голѣмо отъ авторовото прискърбие трѣба да бжде нашето. И ако има културна и научна работа, която новооснованиятъ Македонски Наученъ Институтъ трѣба да извърши и съ която той ще си спечели благодарностьта на цѣлия ученъ свѣтъ, то е да влѣзе въ споразумение съ г. А. Селищевъ, сега професоръ въ Московския университетъ на мѣстото на покойния Щепкинъ, и да поеме грижитѣ за изданието на втория томъ отъ „Очерки по македонской діалектологіи.“

По тоя начинъ ще се принудятъ да млъкнатъ веднажъ за винаги безумнитѣ и безсъвестни сръбски „учени“, които не преставатъ да твърдятъ, че Македония не сѫществува, а имало само „стара Сърбия“, сега пъкъ „Южна Сърбия“. Това още не е излишно: та въ сѫщата 1918 година, когато е излѣзла прекрасната книга на проф. А. Селищевъ, въ Парижъ единъ френски езиковедецъ, който никога не се е занимавалъ нито съ история на българския езикъ и литература, още по-малко пъкъ съ българска диалектология, се осмѣли, безъ да бѫде посетилъ Македония като Облака и Селищева, да повтори сръбскитѣ теории въ книгата Le langues dans l'Europe nouvelle (Paris 1918). Това бѣ г. А. Meillet, който писа, че „les parlers de Macédoine“ сѫ „une partie de l'ensemble slave méridional“; „ceux qui les parleut pourront, suivant les circonstances, p.endre pour langue commune le serbe ou le bulgare“! Но това не стига на сръбския приятель: той отива по-нататъкъ и твърди, че македонскитѣ говори, различни но между си, не сѫ нито истинносръбски (все сръбщината на 1-о мѣсто!) нито истиннобългарски, и че българскитѣ или побългарени (bulgarisés“) учители сѫ упражнявали въ Македония „силна акция“ и това било дало на българитѣ случай да претендиратъ за тая область! Ето що пише дословно този авторъ: „Leurs parlers, différents entre eux, ne sont ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares. Les maîtres d'école bulgares ou bulgarisés ont exercé en Macédoine une forte action et c'est ce qui a donné occasion aux Bulgares de revendiquer le pays pour leur langue commune“ (pp. 167—168). Езикътъ на светитѣ славянски равноапостоли, диалектътъ на Македонската столица Солунъ е за г. Meillet старо-славянски vieux-slave) или дори „славонски“ („slavon“ p. 226)!! За връзка на Кирило-Методиевския езикъ съ българо-македонската диалектна група г. Мейе дори не е счелъ за нужно да спомене поне пѫтемъ...

III.

И тъкмо презъ време на войната, когато г. Meillet ще да е писалъ своята препълнена съ лекомислено сърбофилство книга, единъ други френски ученъ, добре подготвенъ славистъ, който се бѣ занимавалъ и со славянско езикознание и со славянска литературна история, изучи на самото мѣсто българскитѣ говори въ юго западна Македония. Това бѣ г. А. Мазонъ, до недавна професоръ въ Щрасбургъ, а сега преемникъ на покойния Луи Леже въ славния Collè ge de France въ Парижъ. Насловътъ на неговата книга, издадена отъ новооснования парижки „Институтъ за славянски изучвания“, стои въ началото на тия редове. И тази Мазонова книга се явява сега, следъ Облаковитѣ „Македонски студии“ и Селищевитѣ“ „Очерки по македонската диалектология“, като извънредно ценenъ приносъ, отъ който всички врагове и отрицатели на българищината ще се увѣрятъ во очію, че и въ югозападна Македония се говори български, както въ югоизточна, срѣдна и северна Македония. Защото, при все че е турилъ, може би подъ нѣкакво странично влияние, на книгата си насловъ „*Славянски* приказки отъ югозападна Македония“ и при все че е изучвалъ казаната диалектологична область по време на война между българи и френци, проф. Мазонъ най-ясно и категорично твърди, че изученитѣ отъ него югозападни македонски говори въ Леринско и Костурско сѫ *български*, и първитѣ думи на предговора му на 1-та страница на книгата сѫ: „*Les parlers bulgares de la Macédoine sud-occidentale ne sont connus jusqu'à ce jour que par quelques, textes populaires notés de-ci de-là, sans unité de préparation ni de méthode, par des personnes diverses*“. (Avant-propos p. 1).

Въ увода къмъ своя трудъ (Introduction p. 4—12) авторътъ ни дава географски, статистически и исторически бележки за главнитѣ села, отъ които произхождатъ избранитѣ за проучване на говора имъ лица (témoins „сведоци“ p. 11). Ние сме благодарни, дето въ увода г. Мазонъ говори категорично и со смѣлостьта, която сѫ му дали проученитѣ факти, че *говоритѣ въ Леринско и Костурско* съ нѣкои говори въ *Корчанско сѫ крайната точка*, къмъ югозападъ, *на западно-*

български [1]. Тѣзи категорични думи ще да убиятъ вече дързостьта на сръбския „славистъ“ г. А. Беличъ да отрича сѫществуването на западнобългарски диалектъ и ще да убедятъ негли и Беличовия приятель г. Meillet, че безъ право е прогласилъ тия говори за „ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares“.

IV.

Ние сме благодарни на г. проф. Мазонъ особено за подробноститѣ относно до броя на българитѣ въ селата, чийто говоръ е изучвалъ, — Арменско, Неолани, Екши-су, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ, подчертани всички на приложената карта, толкова повечко че имаме възможность да сравняваме г. Мазоновитѣ числа съ Кѫнчовитѣ (Македония, Етнография и статистика, София 1900), та да си правимъ заключения за движението и сѫдбата на българщината въ тоя най-югозападенъ кѫтъ на българскитѣ земи. Презъ 1917 г. въ Неолани е имало, споредъ заявлението на селския мухтаръ, 230 християнски кѫщи и 60 турски съ население около 1300 души. Ако тия числа сѫ точни, тогава ще трѣба да отбележимъ едно слабо намаление на българитѣ: у Кѫнчова сѫ посочени 1260 българи-християни и 300 турци, всичко 1560 души жители. Възможно е намалението да се отнася повече до турското население, понеже за чисто българското село Арменско г. проф. Мазонъ ни съобщава, че е село съ 150 кѫщи и съ повече отъ хиляда души жители; у Кѫнчова Арменско (Ерменско) има сѫщо 1080 души българи, християни. Ще излѣзе, че за българска кѫща ще трѣбва да смѣтаме по 7 души въ Арменско, а за Неоляни, ако броимъ по 6 души въ кѫща, все пакъ числото на българитѣ, неотдѣлени у г. проф. Мазонъ отъ турцитѣ, не ще излѣзе по-малко отъ числото имъ посочено у Кѫнчова.

За Екши-су г. проф. Мазонъ съ право бележи, че е една отъ крепоститѣ на българщината въ юго-западна Македония и че жителитѣ му били 2000 души (у Кѫнчова, стр. 250, 1900 души и евреи 65 души).

---

[1] „Les parlers des régions de Lérin *(Lérinsko)* et de Kostur *(Kòstursko)* forment, avec certains parlers de la région de Koritsa (Boboštica et Drenovo), l'extrême pointe, vers le Sud-Ouest, du bulgare occidental“, p. 4.

За чисто екзархийското село Мокрени знаемъ отъ Кѫнчова, че е имало 1180 души жители, а сега проф. Мазонъ отбелезва, че отъ селото сѫ били изгорени 50-тина кѫщи презъ време на възстанието въ 1903 и презъ войната въ 1912 година, така че въ 1917 г. селото е брояло само 150 кѫщи. Мазоновитѣ сведения потвърдяватъ Кѫнчовитѣ: ако броимъ по 5 жители на кѫща, Мокрени ще да е имало около 1200 души жители (у Кѫнчова 1180). И при село Вишени новитѣ числа се съгласяватъ со старитѣ: споредъ г. проф. Мазонъ селото е цѣло чисто християнско съ 200 кѫщи; въ него, пресмѣтнато по 6 души на кѫща, ще да има най-малко 1200 д. жители, а у Кѫнчова сѫ посочени 1150 българи-християни.

Говорътъ на помашкото село Жервени въ Костурско се отличава, казва проф. Мазонъ, съ архаиченъ характеръ, както, можемъ да прибавимъ, изобщо говорътъ на помацитѣ въ Македония, Тракия и Мизия. И тѣзи помаци въ Костурско се отличавали съ голѣмия си мухамедански фанатизъмъ спрѣмо еднороднитѣ и едноезични братя въ околнитѣ села, особено въ Вишени: „leur fanatisme à l'égard des Bulgares chrétiens des villages voisins, notamment de ceux de Višeni, s'est jadis manifesté rudement p. 10. По време на балканската война, въ 1912 г. тѣ се разбѣгали въ Костуръ, Леринъ и Неговани, и само една часть отъ тѣхъ се върнала после, тъй че селото сега има петдесетина кѫщи, а презъ 1912 г. имало около 80 семейства. И това число пакъ отговаря на Кѫнчовото: Жервени споредъ Кѫнчова имало 430 души жители, всички българи-мухамедани.

Авторътъ на новия приносъ къмъ южномакедонската диалектология е избиралъ лицата, чийто говоръ е искалъ да изучва, и то така, че да нѣма ни кой ни най-малко основание да го подозира въ желание да се покаже българофилъ. Поскоро би могло да се каже противното: „Je me suis efforcé de ne choisir que *des témoins* originaires du village même où je le trouvais, n'ayant pas résidé de façon durable dans tel ou tel autre village des alentours et *n'ayant pas frequenté l'école, j'entends l'école bulgare* (к. м. стр. 10—11); j'ai volontiers *donné la préference*, à cet égard, *aux témoins appartenant à des familles patriarchistes* et, comme tels, *moins suspects* que d'autres *d'avoir subi l'influence* de la langue littéraire enseignée, avant la paix de Bucarest, dans *les écoles bul-*

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

gares de Macédoine, (к. м. 11). И току речи всички сведоци на проф. Мазона, баби и старци, па и по-млади люде и дори момчета, сѫ неграмотни; ако е имало нѣкои да знаятъ да пишатъ и четатъ, то сѫ знаяли само грѫцко четмо и писмо.

Съ нѣколко думи за системата на транскрипцията (латинска), се свършва уводътъ, и подиръ това започва езикословното изследване („Étude linguistique, стр. 13—59) на говоритѣ, па нататъкъ идатъ на четнитѣ страници българскитѣ диалектни текстове, писани съ латиница, и насрещу, на нечетнитѣ страници, — преводъ на френски („Textes et traduction", стр. 60—149) и следъ тѣхъ доста подробни фолклорни бележки къмъ текстовотѣ съ посочване на много славянски и други успоредици („Notes de folklore" стр. 150—222). На край сѫ дадени книгописни посочвания (стр. 223—224), показалецъ на думи (226—228), „Table analytique des contes et de leur commentaire" (229—232) и съдържание на цѣлата книга (233—236).

Съ голѣмо удоволствие трѣба да отбележимъ, че и въ тритѣ дѣла на труда си г. проф. А. Мазонъ се препорѫчва най-добре. Въ основата на своето изследване той туря записанитѣ отъ него самия приказки съ твърде различно съдържание. Въ фолклорнитѣ бележки всички тия приказни сюжети сѫ наредени въ купчини (I. митически, II. религиозни, III. исторически сказания и IV. забавни и смѣшни приказки (contes et facéties). Съ голѣмъ интересъ се четатъ както текстоветѣ на повечето отъ тия приказки, така и проф. Мазоновитѣ бележки къмъ тѣхъ, особено напр. разказитѣ за Крали Марка, за хитроститѣ на кьосето (L'imberbe), за Стратинъ-ходжа, за ленивата жена и т. н., включително и малкитѣ смѣшни закачки, като напр. „Une entrée en matière": Éden mu véle na éden ága. — A brē ága reče, ta kobíla, ščo láni psovísa, žíva e áli ne? veli: — To͜i mu véle: — A vre (bre) k'eratá, ta láni psovísa, ka k'e bíde živa? — Ias-ka te opítvam, véle, da se naméram na laf. Da͜i mi édna sigára, véle, i odi ś" (odi si), отъ с. Мокрени, стр. 132.

V.

Както се вижда и отъ тоя кѫсъ, крайнитѣ югозападни говори въ Леринско и Костурско иматъ всички характеристически черти на българската речь. И върху тия черти обрѫща внимание и г. Мазонъ въ своитѣ лингвистични бележки, засѣгащи фонетика, морфология, синтаксисъ и речникъ. Така, вмѣсто старобълг. ь намираме редовно *e* въ *den, eden, golemec* и т. н., па и *o* не само въ *nášol* (84), но и въ *otíšol* (с. 92), както и въ други български говори (източни!), та че и съ лаблиализация въ *sum* „сѫмъ“, *sedum, osum* и под. Имаме обаче и неизясненъ *ъ* вмѣсто староб. ь въ *lъža, mъgla*, както и въ повечето български говори, и дори съ неорганична назализация въ Костурско *мънгла* (Вишени, Жервени, Смърдешъ), стр. 14.

Старобълг. ъ се явява изясненъ въ *o*, както въ повечето западни и нѣкои източни говори, напр. въ членната форма (*cáro* 66, *ofčáro* 60, *govedaro* 84, *po pъto* 84 и т. н., все съ пренесено членно окончание отъ твърдитѣ основи), па и *son, vóška* и т. н.

Вмѣсто староб. ѫ и ѧ имаме обикновенитѣ новобългарски замѣстници—*mъka, sъbota, zъp, éčmen, govédo, mesec* и др., а само въ Костурско се явяватъ следи отъ назалирани гласни: *rékata e dlœmbóka, mondro, mœndro (мъндро) sédi*, или *čendo, gléndeam, narendvam* и др. редомъ съ обикновенъ, неназалиранъ изговоръ. За случаи като *sut, sudelišče* „tribunal“, *kuk'a* и *guska* авторътъ допуска сръбско влияние: „Il va de soi que les relations continuelles d'échanges entre la Vieille Serbie (par Dibra et Skoplje [!]) et la Macédoine centrale et méridionale ont fait descendre vers le Sud un certain nombre de formes qui se sont installées dans les parlers bulgares en se macédonisant, soit de manière à peu près absolue comme *kúk'a, kuik'a* „maison“ ou *nék'u* „je ne veux pas“, soit en faisant office de doublets comme, par exmple, *gúska* „oie“ à côté de *gъska*“, стр. 17. И въ забележка проф. Мазонъ признава, че само съ сръбско влияние не могатъ да се обяснятъ всички случаи съ *y* вм. ѫ, па, като смпоменува, че проф. Селищевъ говори за влияние на църковния езикъ (въ думи като *лукавъ, мука, недугавъ* и под.), завършва съ заключение: „Il me semble qu'une *formule plus large* (к. м.) s'impose“.

Застѫпницицитѣ на староб. ръ и лъ между съгласни сѫ доста различни въ Леринско и Костурско: въ Неоляни авторътъ чувалъ и *ъл* съ слабо *л* (*jabə'ko, mə'či və'k ə=ъ*), и само *ъ (sə́nce) sə́za, vək* сир. *съчце, съза. вък*, и дори словообразователно *л* въ *vĺna, pĺno, klna*; въ Леринъ: *volk, volna, molči* и т. н. редомъ съ *dlgo, klnam, slza* и под. Въ Екши-су, Мокрешъ и Вишени най-често било споредъ г. Мазонъ чистото слогообразователно *л*: *vlk, vlna, žlto*, но и *bъla* „блха“ и *slənce*; въ Жервени при сжщия звукъ се чувало и слабо *o*: редомъ съ ясно и чисто *vołk* (*ł* т. н. „твърдо“, съ заднoезично подигане учленено *л*) и *p*^{o}*łno, m*^{o}*łva, s*^{o}*łce* „слънце“ и т. н., а въ Смърдешъ при пакъ твърдо *l* се явява слаба гласна *a*: *d*^{a}*łgo, p*^{a}*łno, ž*^{ə}*łto, v*^{a}*łna* и пр. Съ небългарска фонетика (*у* вм. *лъ*) е името *bugárin, bugárski* и *čúnka* охрид. *чун.* стaроб. **чльнъ**, рус. *чёлнъ*, = тур. „каикъ“.

Така и за *ръ* г. Мазонъ ни дава отъ разнитѣ говори *drvo, vrf, vrba* и *d*^{a}*rvo, v*^{a}*rba*, se *v*^{a}*rna* и *bórgo*: *brgo*: *b*^{ó}*rgo* „бързо“, и *cèrkva*: *c*^{a}*rkva, cérno, cervéno*: *c*^{ó}*rno, č*^{a}*rno, č*^{ə}*rvêno.*

Нищо особено не представя историята на староб. **ѣ, є, и, ꙑ** и **ѧ** въ Костурско и Леринско: първитѣ два звука иматъ единъ застжпникъ — *е*, както въ всички западнобългарски говори, вториятъ и третиятъ пакъ единъ застжпникъ — *и*, па и гласната *а* се пази обикновено неизмѣнна. Не липсуватъ и нѣкои характеристични за българския езикъ явления. Така, неударено *е*, макаръ да запазва доста ясно звуковата боя на *е*, все пакъ при зѣвъ се „редуцира“ въ *и* и по-нататъкъ въ неслогово *й* — *záici, зайци* мн. ч. отъ *заек* вм. заеци, *знайш* вм. знаеш, *познайц* вм. познаец и т. н. Гласна *и* като замѣстникъ на староб. **и** и **ꙑ** не се различава въ зависимость отъ предходната съгласна, та и следъ *ж, ч, ш* се изговаря средно *и*, а не „твърдо“ *ы*, каквото проф. Милетичъ откри у южнобългарскитѣ павликяни и въ нѣкои родопски говори. „Il arrive cependant qu’après *r* il s’arrondisse jusqu’à tendre vers *y*: *Oryt* (c’est la prononciation courante du nom de la ville d’Ochrid), *ryt* („colline“), *ryba*“. И наистина г. Мазонъ напомня, че сжщиятъ фактъ е билъ забележенъ отъ Облака и въ говоритѣ на северъ отъ Солунъ, па и въ Охридския говоръ. Само че докато Облакъ говори за обикновено гутурално и тъмно *i*, което „донегде“, до „известна мѣра“ („einigermassen“) се приближава къмъ рус. *ы*, г. Мазонъ сжщо мисли за подопейцитѣ жестокостьта и звѣрствата на турцитѣ, които въ по-старо време сѫ клали затворницитѣ въ тая кула и сѫ хвърляли окървавенитѣ имъ трупове отъ върха на кулата долу въ морето). Който би видѣлъ Даме, какъ спокойно и кротко си вървѣше, не би могълъ да повѣрва, че той преди малко е билъ на мѣстото, дѣто се уби Пейчиновски, за да насърчава убийцитѣ. Тия, последнитѣ, бѣха двама кукушани въ дзиври и съ червени пояси. Единъ-два деня преди убийството случайно, както вървѣхме съ Даме, ги срещнахме на трамвайната улица. Даме ги спрѣ да имъ каже нѣщо и слѣдъ туй, като се отдалечиха отъ насъ, той ми каза, че тѣ сѫ, които е избралъ за убийци. На единиятъ очитѣ му бѣха постоянно кървави и би рекълъ човѣкъ, че той е нѣкой главорѣзъ, изпилъ кръвьта на 300 души най-малко. Не зная, дали наистина този човѣкъ и другарьтъ му сѫ били по-рано убийци, та затова ги бѣ избралъ за такива, или пъкъ и тѣ до тогава не бѣха заклали ни кокошка, но сѫ се отличавали между другитѣ като по-сърцати. Отпосле узнахъ подробноститѣ по убийството. То станало тъй: Даме съ двамата си ученици съгледали Пейчиновски въ една кръчма, въ която вечерь ходѣлъ да плюска, за да стане истински сърбинъ и по пиене. Причакали го до 2 ч. по турски и следъ като излѣзълъ отъ кръчмата, тръгнали подире му. Съ него заедно вървѣлъ и единъ посърбенъ като него майсторъ отъ Дебъръ. Когато Даме видѣлъ, че наоколо е пусто, въ мрака ускорява крачкитѣ си и наближава на 2—3 метра отъ жертвата, пуска своитѣ лъвове да го разкѫсатъ и имъ казва: „Ха, сега да ви видя!“ Тѣ се хвърлятъ съ ятаганитѣ си върху Пейчиновски и го накълцали, както трѣбва. Другарьтъ му избѣгалъ благополучно, а той останалъ да се кѫпе въ нечистата си кръвь. Даме и ординарцитѣ му изчезнали въ мрежата отъ тѣсни и безшумни улици. Минувачи чули отдалечъ глъчка и се притекли да видятъ, що е. Дошли и полицейски отъ близкия участъкъ, питали го да каже, кой го е нападналъ, но езикътъ му не се дигалъ, нито пъкъ могълъ да разбере, що го питатъ. Гановъ следъ 5 минути издъхна и то само отъ една малка раничка на главата, ала Пейчиновски, съсѣченъ на нѣколко мѣста, останалъ да живѣе 24 ч. и да се мѫчи, за да изплати по-добре грѣховетѣ си. За туй пъкъ сърбитѣ му дигнаха паметници и го направиха светецъ направо съ своя най-голѣмъ светия — Св. Сава, който убилъ брата си, за да вземе престола му и на стари год. отишелъ въ мънастиръ, за да му се простятъ грѣховетѣ. По-вече отъ сръбскитѣ крале отъ старата и новата история сѫ или братоубийци, или отцеубийци, а сега сръбски светци.

Така кръвьта на нашия заядливъ Гановъ биде изкупена съ тая на Пейчиновски, но и азъ не малко си изпатихъ за тоя последния. И въ тоя случай пакъ сърбитѣ съсъ своята неканена и братоубийствена пропаганда сѫ криви: тѣ първи пролѣха братска кръвь. Организацията, за да запази народа отъ крамолитѣ и ежбитѣ, които сръбскитѣ агитатори безнаказано сѣеха въ страната, се видѣ принудена да води борба и противъ тѣхъ. Трѣбваше тя да наказва съ смърть измѣнницитѣ на своята народность, предателитѣ и шпионитѣ народни, за да предпази масата, народа отъ изкушение и предателство. Съ болка на сърце тя взимаше решение да накаже тия изроди народни. Първата жертва бѣ Пейчиновски, а следъ това редъ убийства станаха въ много градове на северна Македония, дето сръбската пропаганда бѣ особено повилнѣла.

Въ Скопйе се уби единъ отъ петимата братя Иванови, въ Охридъ — Гърданъ, въ Тетово, Куманово, Прилѣпъ и пр. За всѣко отъ тия убийства Организацията пълнѣше затворитѣ отъ свои хора. Дори и Д. Груевъ падна въ затвора по поводъ убийството на попъ Спасе въ Прилѣпъ. Но и сръбскитѣ пропагандатори не ни останаха длъжни: и тѣ съ турцитѣ убиха въ Куманозо Ек. Симитчиева, учителка, попъ Александъръ архиерейски намѣстникъ и др.

Предъ директора на полицията.

Следъ единъ часъ чакане моятъ Жакъ се върна и ми каза да го последвамъ. Излѣзохме отъ участъка, качихме се на единъ файтонъ, безъ да зная, де ме водятъ. Следъ малко файтонътъ спрѣ предъ грамадния и великолепенъ правителственъ домъ. Азъ разбрахъ, че ме водятъ при Кайафа за инквизиция. И наистина вкараха ме въ една хубаво мобилирана стая, дето директорътъ на полицията ме чакаше за разследване. На влизане поздравихъ съ темане по турски директора, безъ да си свалямъ феса отъ главата. Той ме покани да седна и следъ като ме разпита за името и презимето, отде съмъ родомъ, на колко съмъ години, каква е народностьта ми, какво образование имамъ, колко езици владѣя, какво работя, каква заплата получавамъ, жененъ ли съмъ или не и пр., извади писмото, на плика на което бѣхъ турналъ подписа си по заповѣдъ на Жакъ още въ участъка, навѣрно за да не откажа отпосле, че е мое, и ме запита: „Твое ли е това писмо“? Отъ по-рано азъ бѣхъ предвидѣлъ, че сж отворили плика безъ мене и мина ми презъ ума въ такъвъ случай да протестирамъ, за да изкажа съмнение, че наистина шифровано писмо е имало вжтре и че тѣ сж го подставили съ умисъль да ме обвинятъ, но намѣрихъ, че съ такъво подозрение само ще ги разсърдя, безъ да мога съ това да ги увѣря, че наистина не съмъ знаялъ, що е имало вжтре. Предпочетохъ само да се почудя, когато ми го дадоха да го чета. Азъ казахъ, че у мене се намѣри и разправихъ повторно, какъ станало това. Разбира се, че и той почна да се смѣе и подиграва на моята плитка лъжа. Не помалко отъ тѣхъ се смѣяхъ и азъ у себе си.

— Я вижъ, какво пише! И ми го подаде.

Азъ взехъ да чета и правѣхъ видъ, че се мжча нѣщо да прочета и разбера.

Като видѣха, че не мога да изкарамъ нищо, накараха ме да чета по турски отъ лѣво на дѣсно. Буквитѣ на всички думи бѣха завързани и не се виждаше де свършва една дума и отде почва друга. Азъ очудено погледнахъ на директора, съ което искахъ да му кажа: „това не е турско писмо“. Той разбра престореното ми недоумение и побърза да ми заповѣда: „чети де!“ Азъ почнахъ ужъ да се мжча, за да получа отъ завързанитѣ букви дума, но напразно.

— Е, кажи де! Продума нетърпеливо директорътъ, който бѣше сърдитъ навѣрно, за дето му бѣха развалили спокойствието — да си остави гладнитѣ за сънъ и за милувки ханъмки.

—Нищо не мога да разбера, има и гръцки, и английски, и френски букви, но само букви, никаква дума не излиза. На нищо не прилича: това е дяволско писмо; азъ не мога да го чета, — казахъ съ очудване наивно.

— Я извади ключа!

Азъ извадихъ отъ джеба си едно ключе отъ куфаръ и му го подадохъ.

— Не такъвъ ключь, а ключътъ за писмото! Натърти малко ядосано директорътъ.

— Какъвъ ключъ за писмо искате, не разбирамъ? Ето писмото е отворено. За писмо ключъ може ли да има?

Директорътъ излѣзе отъ търпение и за да тури край на моето хитруване или по-добре, — за да отиде поскоро да си легне, заповѣда на главния комисаръ да отиде веднага заедно съ мене у насъ въ кѫщи и да прибере всичко, каквото намѣри писано.

(Следва).

Рецензии.

André Mazon, Professeur à la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg: **Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale.** Étude linguistique; textes et traduction; notes de folklore par—. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves I. Paris, 1923; гол. 8-на стр. 236.

I.

Нека бѫде позволено да захванемъ съ единъ уводъ отъ по-далече. Въ науката за славянскитѣ езици, славянското езикознание или славянската филология въ тѣсенъ смисълъ на думата, отдавна е установено, че говоритѣ на славянското население въ Македония образуватъ съ говоритѣ въ северна България и Тракия една езикова цѣлость — българо-македонската, която представя югоизточния клонъ на южно-славянската езикова група, обемаща още сърбохърватския езикъ въ срѣдата и словенския (словинския) на северо-западъ. Наистина, патриархътъ на славистиката, чешкиятъ абатъ Йосифъ Добровски, не знаеше речи нищо за отличителнитѣ особености на българския езикъ и наричаше езика на роденитѣ въ Солунъ славянски равноапостоли св. Кирилъ и Методий „сръбско-български-македонски" езикъ, ала още въ 1822 година прочутиятъ и многозаслужилъ сръбски ученъ Вукъ Караджичъ даде характеристика на българския езикъ, въ която посочи, че българскиятъ езикъ се отличава отъ всички останали славянски езици по задпоставения членъ у имената *(човѐко(т), жената, морето)* и че въ български имената нѣматъ токуречи никакви склонения, па обнародва и народни български пѣсни отъ Разлога въ североизточна Македония. Въ сѫщия си трудъ, бележития „Додатак" къмъ Петербургскитѣ сравнителни речници на всички езици и наречия, Вукъ вмѣсти м. др. и успоредно съ сръбски преводъ откѫслеци отъ български преводъ на Евангелието, направенъ на сѫщото разложко (македонско) наречие и забелѣзва, че на български езикъ, смѣсенъ съ руски и славянски, е написана и книгата „**Различна поѹчителна наставленїѧ, сочиненнаѧ їеромонахомъ Іоакїмомъ Хаџи**“ (Будимъ 1819), за която знаемъ, че авторътъ ѝ, скромниятъ, но заслужилъ даскалъ и йеромонахъ хацжи Йоакимъ Кърчовски, произхожда пакъ отъ едно македонско мѣсто (Кичевско). Вукъ отбелезва и още единъ много важенъ фактъ, а именно, че особено чистъ е българскиятъ езикъ въ четириезичния речникъ на арумънина хаджи Даниилъ, издаденъ въ албанския градъ Москополъ около 1762 година. Това посочване е важно, понеже въ хаджи Даниилодвия *λεξιϰὸν τετϱάγλωσσον* имаме думи и фрази по битолско-прилѣпски говоръ, и то показва следователно, че Вукъ признава за чисто български и тоя централномакедонски говоръ. Днесъ, когато сръбскитѣ „учени“ и нѣкои тѣхни приятели разправятъ малоумната легенда, че българщината въ Македония била резултатъ на българската екзархийска пропаганда, трѣба яко да се напира на това, че презъ 18-ия вѣкъ, когато българскиятъ народъ още не бѣше се пробудилъ отъ четиривѣковния сънъ подъ двойно иго, когато нѣмаше ни поменъ за български черковенъ въпросъ, а камо ли нѣкаква българска екзархия, тогава именно говорътъ въ Битолско и Прилѣпско се нарича у хаджи Даниила не другояче, а *Βουλγάϱιϰα*. Още повече трѣба да се напира и на това, че въ началото на 20-тѣ години на 19-ия вѣкъ, когато още не бѣше излѣзълъ и „Рибниятъ букварь“ на Петра х. Беровичъ, единъ такъвъ познавачъ на сръбския езикъ като Вука признава за български говора около Прилѣпъ и Битоля, отъ който х. Даниилъ привежда такива изречения: *Γόσποτ στόϱι νέποτω, ζέμιατα, σάντζετω, μεσετζήνατα, σβέστητε* („звездитѣ“) или *βόλϰοτ, μέτζϰατα, λάμνιατα, λησήτζατα ϰωϰα* („кога“) *ιζλέζατ οτ σεντέλωτο* („живѣлището“ си, „седелото“ дето *седятъ*), *ίμαατ λούτυννε να τζόεϰοτ, η μπάϱατ* („баратъ“, дирятъ, търсятъ) *βϱέμε ζα τα ϰω* („го“) *ϱασήπαατ,* и говора около Кичево на хаджи Йоакима, и североизточния македонски говоръ въ Разлога.

Следъ Вука българщината на македонскитѣ говори бѣ всеобщо призната, на първо мѣсто отъ такива именити представители на славянската наука като П. И. Шафарикъ и словенеца Францъ Миклошичъ, бащата на славянското сравнително езикознание. Миклошичъ използува за своитѣ работи върху българския езикъ и Москополския речникъ, и македонскитѣ народни пѣсни на братя Миладинови, издадени съ щедрата помощь на единъ благороденъ хърватинъ, владиката Йос. Щросмайеръ, и събранитѣ отъ босненския сърбинъ Стефанъ Верковичъ и печатани въ Бѣлградската правителствена книгопечатня „Народне песме македонски бугара", посветени на премилостивата сръбска княгиня Юлия Мих. Обреновича, и други. Въ полза на мнението, че македонскитѣ говори сѫ български, се произнесоха най-виднитѣ славянски и неславянски учени, начело съ Миклошичовия преемникъ по катедра, починалиятъ лани великъ славистъ проф. В. Ягичъ. Излишно би било да изреждаме тука имената на всички тѣзи учени и насловитѣ на тѣхнитѣ трудове. Още по-излишно е да се разправя сега, че първоначинатели и разпространители на сръбската „наука", споредъ която македонцитѣ сѫ „прави стари срби", бѣха болни шовинисти като пресловутия фалшификаторъ Милошъ Милоевичъ, изобличенъ отъ сръбски учени (Стоянъ Новаковичъ и М. Куюнджичъ) и осмиванъ често отъ нашия Ботйовъ; като побъркания историкъ Панта Сречковичъ, стигналъ до тамъ да изкарва сръбски и родния градъ на покойния нашъ историкъ Дриновъ — Панагюрище; като безсъвестния памфлетистъ Спиридонъ Гопчевичъ; като младитѣ ученици и помагачи на Бѣлградския славистъ А. Беличъ, д-ръ В. Йовановичъ и Милошъ Ивковичъ, фалшифицирали презъ 1913 година думитѣ на Вука Караджича и отрекли сѫществуването на българи около Тимокъ.

II.

Обективнитѣ учени знаеха, че не могатъ по никой начинъ да взематъ на вѣра сръбскитѣ твърдения по въпроса за македонскитѣ говори и, макаръ да признаваха не само несравнено по-голѣмата, но и пълната достовѣрность на онова, което отъ българска страна се изнасяше, все пакъ желаеха да бѫдатъ македонскитѣ говори изследвани отъ неутрални учени, които биха допринесли твърде много за едно правилно разрешение на въпроса за оспорваната само отъ сърбитѣ и нѣкои сърбофили българщина на македонскитѣ говори.

И тъй стана, че 90-тѣ години на миналия вѣкъ Ягичъ като членъ на Виенската Академия на наукитѣ успѣ да изпрати въ Македония даровития си ученикъ, словенеца Д-ръ Ватрославъ Облакъ, за да предприеме на мѣстото диалектологични издирвания. Достойниятъ ученъ отиде въ Солунъ и започна да върши блѣскаво възложената му работа. Въ Солунъ Облакъ събралъ доста богати материяли, които сетне излѣзоха като посмъртно съчинение подъ редакцията на Ягича: въ едно отъ Солунскитѣ села, дето тихиятъ ученъ записвалъ диалектологични материали, турската полиция го грабва като „шпионинъ“ и съ едно принудително и съсипателно пѫтуване не само прекѫсва толкова полезнитѣ занятия на младия ученъ, но и подкопава здравето на Облака. Бруталностьта на турцитѣ е описана отъ Облака въ едно писмо до Ягича отъ 4. мартъ 1892 г., което заедно съ редица други интересни писма е напечатано като приложение на превъзходнитѣ „Macedonische Studien“ (Sitzungsberichte на Виенската академия, phil.-histor. Classe Bd. CXXXIV, Wien 1896). Следъ 12-часово яздене, измокренъ до кости, измръзналъ отъ силния студенъ вѣтъръ и придруженъ отъ двама жандармерийски офицери и четирма жандарми, се връща Облакъ въ Солунъ, и навѣрно следъ тая простуда се е усилила болестьта, която го грабна толкова младъ. Облакъ загина рано като жертва на своята любознателность, ала неговото име ще остане за винаги да блести въ историята на славянското езикознание: неговитѣ „Македонски студии“, ако и да сѫ недовършено дѣло, хвърлиха ярка свѣтлина върху въпроса за македонскитѣ говори. Откакъ излѣзоха тѣзи „Македонски студии“, въ които извънредно грижливо и добросъвестно сѫ описани говоритѣ въ Солунско и Дебърско откъмъ звукове и форми, нѣма ученъ славистъ съ име, който да не признава, че описанитѣ отъ Облака говори сѫ български, нѣма и славистъ, който да не признава, че езикътъ на Св. Кирилъ и Методия, т. н. староцърковнославянски езикъ, е въ сѫщность старобългарски, единъ диалектъ на българско-македонската езикова цѣлость.

Едва двайсеть и две години следъ Облака можа да отиде въ северна Македония, въ областьта Долни Пологъ (Тетовско), рускиятъ ученъ Андрей Селищевъ, който на самото мѣсто изучи доста подробно нѣкои северозападномакедонски говори и обнародва единъ кратъкъ „Отчетъ“, а въ 1918 година издаде първия томъ на своитѣ хубави „Очерки по македонской діалектологіи“. Тукъ авторътъ разглежда македонско-българския диалектъ на хаджи Данииловия четириезиченъ речникъ и го сравнява съ останалитѣ български говори въ Македония, северозападна и източна България, използувайки работитѣ на Облака и Брока наравно съ материялитѣ и описанията на български автори и сочейки следитѣ на разнитѣ диалектни явления въ паметницитѣ на среднобългарската писменость. Селищевъ доказва, че всичкитѣ македонски говори образуватъ една цѣлость, която не може да се дѣли отъ българскитѣ говори, и изброява общитѣ характерни особености на тия говори, а на край дава едно „Послѣсловіе“, което съдържа последната дума на обективното славянско езикознание и дълбокото убеждение на безпристрастния изследователь, проучилъ най-внимателно тоя сложенъ въпросъ:

„Македонія — колыбель старой и новой болгарской письменности. Македонія — колыбель болгарскаго возрожденія. Оттуда вышли ранніе „будители“ болгарскаго народа. Тамъ писались первыя книги на „препростѣйшемъ языкѣ некнижномъ“ на пользу народную. Тамъ же, въ болгарской типографіи въ Солуни, (още въ 30-тѣ години на 19. вѣкъ, близу 40 години преди учреждаването на Екзархията, която споредъ сърбитѣ ужъ насаждала българщината въ Македония) и печатались нѣкоторыя изъ этихъ книгъ. Въ монастыряхъ Македоніи, — слѣпченскомъ, трескавечкомъ, кичевскомъ (Пречиста), дебърскомъ (св. Іоанна), лесновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ, славянская письменность не прекращалась и во времена турецкаго ига . . . Въ этихъ монастыряхъ обучали чтенію, письму и церковному пѣнію. Оттуда выходили священники въ окрестные села и города. Тамъ получали свое образованіе и даскалы-грамотеи . . .“ Проф. Селищевъ се е занималъ съ езика и на главнитѣ македонски даскали писатели, хаджи Иоакимъ Кърчовски, особено на Кирила Пейчиновичъ, и е изложилъ резултатитѣ на своето изучване въ втория томъ на своитѣ „Очерки“, ала „къ моему прискорбію отсутствіе средствъ лишаетъ меня возможности приступить къ печатанью II-го тома.“ Още по-голѣмо отъ авторовото прискърбие трѣба да бжде нашето. И ако има културна и научна работа, която новоснованиятъ Македонски Наученъ Институтъ трѣба да извърши и съ която той ще си спечели благодарностьта на цѣлия ученъ свѣтъ, то е да влѣзе въ споразумение съ г. А. Селищевъ, сега професоръ въ Московския университетъ на мѣстото на покойния Щепкинъ, и да поеме грижитѣ за изданието на втория томъ отъ „Очерки по македонской діалектологіи.“

По тоя начинъ ще се принудятъ да млъкнатъ веднажъ за винаги безумнитѣ и безсъвестни сръбски „учени“, които не преставатъ да твърдятъ, че Македония не сѫществува, а имало само „стара Сърбия“, сега пъкъ „Южна Сърбия“. Това още не е излишно: та въ сѫщата 1918 година, когато е излѣзла прекрасната книга на проф. А. Селищевъ, въ Парижъ единъ френски езиковедецъ, който никога не се е занимавалъ нито съ история на българския езикъ и литература, още по-малко пъкъ съ българска диалектология, се осмѣли, безъ да бѫде посетилъ Македония като Облака и Селищева, да повтори сръбскитѣ теории въ книгата Le langues dans l'Europe nouvelle (Paris 1918). Това бѣ г. А. Meillet, който писа, че „les parlers de Macédoine“ сѫ „une partie de l'ensemble slave méridional“; „ceux qui les parleut pourront, suivant les circonstances, prendre pour langue commune le serbe ou le bulgare“! Но това не стига на сръбския приятель: той отива по-нататъкъ и твърди, че македонскитѣ говори, различни по между си, не сѫ нито истинносръбски (все сръбщината на 1-о мѣсто!) нито истиннобългарски, и че българскитѣ или побългарени (bulgarisés“) учители сѫ упражнявали въ Македония „силна акция“ и това било дало на българитѣ случай да претендиратъ за тая область! Ето що пише дословно този авторъ: „Leurs parlers, différents entre eux, ne sont ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares. Les maîtres d'école bulgares ou bulgarisés ont exercé en Macédoine une forte action et c'est ce qui a donné occasion aux Bulgares de revendiquer le pays pour leur langue commune“ (pp. 167—168). Езикътъ на светитѣ славянски равноапостоли, диалектътъ на Македонската столица Солунъ е за г. Meillet старо-славянски vieux-slave) или дори „славонски“ („slavon“ p. 226)!! За връзка на Кирило-Методиевския езикъ съ българо-македонската диалектна група г. Мейе дори не е счелъ за нужно да спомене поне пѫтемъ...

III.

И тъкмо презъ време на войната, когато г. Meillet ще да е писалъ своята препълнена съ лекомислено сърбофилство книга, единъ други френски ученъ, добре подготвенъ славистъ, който се бѣ занимавалъ и со славянско езикознание и со славянска литературна история, изучи на самото мѣсто българскитѣ говори въ юго западна Македония. Това бѣ г. А. Мазонъ, до недавна професоръ въ Щрасбургъ, а сега преемникъ на покойния Луи Леже въ славния Collège de France въ Парижъ. Насловътъ на неговата книга, издадена отъ новооснования парижки „Институтъ за славянски изучвания“, стои въ началото на тия редове. И тази Мазонова книга се явява сега, следъ Облаковитѣ „Македонски студии“ и Селищевитѣ“ „Очерки по македонската диалектология“, като извънредно цененъ приносъ, отъ който всички врагове и отрицатели на българищината ще се увѣрятъ во очію, че и въ югозападна Македония се говори български, както въ югоизточна, срѣдна и северна Македония. Защото, при все че е турилъ, може би подъ нѣкакво странично влияние, на книгата си насловъ „*Славянски* приказки отъ югозападна Македония“ и при все че е изучвалъ казаната диалектологична область по време на война между българи и французи, проф. Мазонъ най-ясно и категорично твърди, че изученитѣ отъ него югозападни македонски говори въ Леринско и Костурско сѫ *български*, и първитѣ думи на предговора му на 1-та страница на книгата сѫ: „*Les parlers bulgares de la Macédoine sud-occidentale ne sont connus jusqu'à ce jour que par quelques, textes populaires notés de-ci de-là, sans unité de préparation ni de méthode, par des personnes diverses*“. (Avant-propos p. 1).

Въ увода къмъ своя трудъ (Introduction p. 4—12) авторътъ ни дава географски, статистически и исторически бележки за главнитѣ села, отъ които произхождатъ избранитѣ за проучване на говора имъ лица (témoins „сведоци“ p. 11). Ние сме благодарни, дето въ увода г. Мазонъ говори категорично и со смѣлостьта, която сѫ му дали проученитѣ факти, че *говоритѣ въ Леринско и Костурско* съ нѣкои говори въ *Корчанско сѫ крайната точка*, къмъ югозападъ, *на западно-*

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

български [1]. Тѣзи категорични думи ще да убиятъ вече дързостьта на сръбския „славистъ“ г. А. Беличъ да отрича сѫществуването на западнобългарски диалектъ и ще да убедятъ негли и Беличовия приятель г. Meillet, че безъ право е прогласилъ тия говори за „ni vraiment serbes, ni vraiment bulgares“.

IV.

Ние сме благодарни на г. проф. Мазонъ особено за подробностичѣ относно до броя на българитѣ въ селата, чийто говоръ е изучвалъ, — Арменско, Неолани, Екши-су, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ, подчертани всички на приложената карта, толкова повечко че имаме възможность да сравняваме г. Мазоновитѣ числа съ Кѫнчовитѣ (Македония, Етнография и статистика, София 1900), та да си правимъ заключения за движението и сѫдбата на българщината въ тоя най-югозападенъ кѫтъ на българскитѣ земи. Презъ 1917 г. въ Неолани е имало, споредъ заявлението на селския мухтаръ, 230 християнски кѫщи и 60 турски съ население около 1300 души. Ако тия числа сѫ точни, тогава ще трѣба да отбележимъ едно слабо намаление на българитѣ: у Кѫнчова сѫ посочени 1260 българи-християни и 300 турци, всичко 1560 души жители. Възможно е намалението да се отнася повече до турското население, понеже за чисто българското село Арменско г. проф. Мазонъ ни съобщава, че е село съ 150 кѫщи и съ повече отъ хиляда души жители; у Кѫнчова Арменско (Ерменско) има сѫщо 1080 души българи, християни. Ще излѣзе, че за българска кѫща ще трѣбва да смѣтаме по 7 души въ Арменско, а за Неоляни, ако броимъ по 6 души въ кѫща, все пакъ числото на българитѣ, неотдѣлени у г. проф. Мазонъ отъ турцитѣ, не ще излѣзе по-малко отъ числото имъ посочено у Кѫнчова.

За Екши-су г. проф. Мазонъ съ право бележи, че е една отъ крепоститѣ на българщината въ юго-западна Македония и че жителитѣ му били 2000 души (у Кѫнчова, стр. 250, 1900 души и евреи 65 души).

---

[1] „Les parlers des régions de Lérin *(Lérinsko)* et de Kostur (*Kòstursko)* forment, avec certains parlers de la région de Koritsa (Boboštica et Drenovo), l'extrême pointe, vers le Sud-Ouest, du bulgare occidental“, p. 4.

За чисто екзархийското село Мокрени знаемъ отъ Кжнчова, че е имало 1180 души жители, а сега проф. Мазонъ отбелезва, че отъ селото сж били изгорени 50-тина кжщи презъ време на възстанието въ 1903 и презъ войната въ 1912 година, така че въ 1917 г. селото е брояло само 150 кжщи. Мазоновитѣ сведения потвърдяватъ Кжнчовитѣ: ако броимъ по 5 жители на кжща, Мокрени ще да е имало около 1200 души жители (у Кжнчова 1180). И при село Вишени новитѣ числа се съгласяватъ со старитѣ: споредъ г. проф. Мазонъ селото е цѣло чисто християнско съ 200 кжщи; въ него, пресмѣтнато по 6 души на кжща, ще да има най-малко 1200 д. жители, а у Кжнчова сж посочени 1150 българи-християни.

Говорътъ на помашкото село Жервени въ Костурско се отличава, казва проф. Мазонъ, съ архаиченъ характеръ, както, можемъ да прибавимъ, изобщо говорътъ на помацитѣ въ Македония, Тракия и Мизия. И тѣзи помаци въ Костурско се отличавали съ голѣмия си мухамедански фанатизъмъ спрѣмо еднороднитѣ и едноезични братя въ околнитѣ села, особено въ Вишени: „leur fanatisme à l'égard des Bulgares chrétiens des villages voisins, notamment de ceux de Višeni, s'est jadis manifesté rudement p. 10. По време на балканската война, въ 1912 г. тѣ се разбѣгали въ Костуръ, Леринъ и Негования, и само една часть отъ тѣхъ се върнала после, тъй че селото сега има петдесетина кжщи, а презъ 1912 г. имало около 80 семейства. И това число пакъ отговаря на Кжнчовото: Жервени споредъ Кжнчова имало 430 души жители, всички българи-мухамедани.

Авторътъ на новия приносъ къмъ южномакедонската диалектология е избиралъ лицата, чийто говоръ е искалъ да изучва, и то така, че да нѣма ни кой ни най-малко основание да го подозира въ желание да се покаже българофилъ. По-скоро би могло да се каже противното: „Je me suis efforcé de ne choisir que *des témoins* originaires du village même où je le trouvais, n'ayant pas résidé de façon durable dans tel ou tel autre village des alentours et *n'ayant pas frequenté l'école, j'entends l'école bulgare* (к. м. стр. 10—11); j'ai volontiers *donné la préference*, à cet égard, *aux témoins appartenant à des familles patriarchistes* et, comme tels, *moins suspects* que d'autres *d'avoir subi l'influence* de la langue littéraire enseignée, avant la paix de Bucarest, dans *les écoles bul-*

gares de Macédoine, (к. м. 11). И току речи всички сведоци на проф. Мазона, баби и старци, па и по-млади люде и дори момчета, сѫ неграмотни; ако е имало нѣкои да знаятъ да пишатъ и четатъ, то сѫ знаяли само грѫцко четмо и писмо.

Съ нѣколко думи за системата на транскрипцията (латинска), се свършва уводътъ, и подиръ това започва езикословното изследване („Étude linguistique, стр. 13—59) на говоритѣ, па нататъкъ идатъ на четнитѣ страници българскитѣ диалектни текстове, писани съ латиница, и насрещу, на нечетнитѣ страници, — преводъ на френски („Textes et traduction“, стр. 60—149) и следъ тѣхъ доста подробни фолклорни бележки къмъ текстовотѣ съ посочване на много славянски и други успоредици („Notes de folklore“ стр. 150—222). На край сѫ дадени книгописни посочвания (стр. 223—224), показалецъ на думи (226—228), „Table analytique des contes et de leur commentaire“ (229—232) и съдържание на цѣлата книга (233—236).

Съ голѣмо удоволствие трѣба да отбележимъ, че и въ тритѣ дѣла на труда си г. проф. А. Мазонъ се препорѫчва найдобре. Въ основата на своето изследване той туря записанитѣ отъ него самия приказки съ твърде различно съдържание. Въ фолклорнитѣ бележки всички тия приказни сюжети сѫ наредени въ купчини (I. митически, II. религиозни, III. исторически сказания и IV. забавни и смѣшни приказки (contes et facéties). Съ голѣмъ интересъ се четатъ както текстоветѣ на повечето отъ тия приказки, така и проф. Мазоновитѣ бележки къмъ тѣхъ, особено напр. разказитѣ за Крали Марка, за хитроститѣ на кьосето (L'imberbe), за Стратинъ-ходжа, за ленивата жена и т. н., включително и малкитѣ смѣшни закачки, като напр. „Une entrée en matière“: Éden mu véle na éden ága. — A brē ága reče, ta kobíla, ščo láni psovisa, živa e áli ne? veli: — Toi mu véle: — A vre (bre) k'eratá, ta láni psovísa, ka k'e bíde živa? — las-ka te opítvam, véle, da se namératn na laf. Dai mi édna sigára, véle, i odi ś“ (odi si), отъ с. Мокрени, стр. 132.

V.

Както се вижда и отъ тоя кѫсъ, крайнитѣ югозападни говори въ Леринско и Костурско иматъ всички характеристически черти на българската речь. И върху тия черти обръща внимание и г. Мазонъ въ своитѣ лингвистични бележки, засѣгащи фонетика, морфология, синтаксисъ и речникъ. Така, вмѣсто старобълг. ь намираме редовно *e* въ *den, eden, golemec* и т. н., па и *o* не само въ *nášol* (84), но и въ *otíšol* (c. 92), както и въ други български говори (източни!), та че и съ лаблиализация въ *sum* „съмъ", *sedum, osum* и под. Имаме обаче и неизясненъ *ъ* вмѣсто староб. ь въ *lъža, mъgla*, както и въ повечето български говори, и дори съ неорганична назализация въ Костурско *мънгла* (Вишени, Жервени, Смърдешъ), стр. 14.

Старобълг. ъ се явява изясненъ въ *o*, както въ повечето западни и нѣкои източни говори, напр. въ членната форма (*cáro* 66, *ofčáro* 60, *govedaro* 84, *po pъto* 84 и т. н., все съ пренесено членно окончание отъ твърдитѣ основи), па и *son, vóška* и т. н.

Вмѣсто староб. ѫ и ѧ имаме обикновенитѣ новобългарски замѣстници—*mъža, sъbota, zъp, éčmen, govédo, mesec* и др., а само въ Костурско се явяватъ следи отъ назалирани гласни: *rékata e dlœmbóka, mondro, mœndro (мъндро) sédi*, или *čendo, gléndeam, narendvam* и др. редомъ съ обикновенъ, неназалиранъ изговоръ. За случаи като *sut, sudelišče* „tribunal", *kuk'a* и *guska* авторътъ допуска сръбско влияние: „Il va de soi que les relations continuelles d'échanges entre la Vieille Serbie (par Dibra et Skoplje [!]) et la Macédoine centrale et méridionale ont fait descendre vers le Sud un certain nombre de formes qui se sont installées dans les parlers bulgares en se macédonisant, soit de manière à peu près absolue comme *kúk'a, ku͡ik'a* „maison" ou *nék'u* „je ne veux pas", soit en faisant office de doublets comme, par exmple, *gúska* „oie" à côté de *gъska*", стр. 17. И въ забележка проф. Мазонъ признава, че само съ сръбско влияние не могатъ да се обяснятъ всички случаи съ *у* вм. ѫ, па, като смпоменува, че проф. Селищевъ говори за влияние на църковния езикъ (въ думи като *лукавъ, мука, недугавъ* и под.), завършва съ заключение: „Il me semble qu'une *formule plus large* (к. м.) s'impose".

Застѫпницитѣ на староб. ръ и лъ между съгласни сѫ доста различни въ Леринско и Костурско: въ Неоляни авторътъ чувалъ и *ъл* съ слабо *л* (*jabǝˡko, mǝˡči vǝˡk ǝ=ъ*), и само *ъ* *(sə̍nce) sə̍za, vək* сир. *сънце, съза. вък*, и дори слогообразователно *л* въ *vl̍na, pl̍no, kl̍na*; въ Леринъ: *volk, volna, molči* и т. н. редомъ съ *dlgo, klnam, slza* и под. Въ Екши-су, Мокрешъ и Вишени най-често било споредъ г. Мазонъ чистото слогообразователно *л*: *vlk, vlna, žlto*, но и *bъla* „блха“ и *slənce*; въ Жервени при сѫщия звукъ се чувало и слабо *о*: редомъ съ ясно и чисто *vołk* (*ł* т. н. „твърдо“, съ заднoезично подигане учленено *л*) и *p^{o}łno, m^{o}łva, s^{o}łce* „слънце“ и т. н., а въ Смърдешъ при пакъ твърдо *l* се явява слаба гласна *а*: *d^{a}łgo, p^{a}łno, ž'łto, v^{a}łna* и пр. Съ небългарска фонетика (*у* вм. *лъ*) е името *bugárin, bugárski* и *čúnka* охрид. *чун.* староб. **члънъ**, рус. *чёлнъ*, = тур. „каикъ“.

Така и за *ръ* г. Мазонъ ни дава отъ разнитѣ говори *drvo, vrf, vrba* и *d^{a}rvo, v^{a}rba*, se *v^{a}rna* и *bórgo: brgo: b^{ó}rgo* „бързо“, и *cèrkva: c^{á}rkva, cérno, cervéno: c^{ó}rno, č^{á}rno, č^{a}rvêno.*

Нищо особено не представя историята на староб. **ѣ**, **є**, **и**, **ꙑ** и **а** въ Костурско и Леринско: първитѣ два звука иматъ единъ застѫпникъ — *е*, както въ всички западнобългарски говори, вторията и третиятъ пакъ единъ застѫпникъ — *и*, па и гласната *а* се пази обикновено неизмѣнна. Не липсуватъ и нѣкои характеристични за българския езикъ явления. Така, неударено *е*, макаръ да запазва доста ясно звуковата боя на *е* , все пакъ при зѣвъ се „редуцира“ въ *и* и по-нататъкъ въ неслогово *й* — *záici*, *зайци* мн. ч. отъ *заек* вм. заеци, *знайш* вм. знаеш, *познайц* вм. познаец и т. н. Гласна *и* като замѣстникъ на староб. **и** и **ꙑ** не се различава въ зависимость отъ предходната съгласна, та и следъ *ж, ч, ш* се изговаря средно *и*, а не „твърдо“ *ы*, каквото проф. Милетичъ откри у южнобългарскитѣ павликяни и въ нѣкои родопски говори. „Il arrive cependant qu'après *r* il s'arrondisse jusqu'à tendre vers *y: Oryt* (c'est la prononciation courante du nom de la ville d'Ochrid), *ryt* („colline“), *ryba*“. И наистина г. Мазонъ напомня, че сѫщиятъ фактъ е билъ забележенъ отъ Облака и въ говоритѣ на северъ отъ Солунъ, па и въ Охридския говоръ. Само че докато Облакъ говори за обикновено гутурално и тъмно *i*, което „донегде“, до „известна мѣра“ („einigermassen“) се приближава къмъ рус. *ы*, г. Мазонъ сѫщо мисли за подобенъ звукъ, но неправилно говори за нѣкакво закржгляне при учленението („il s'arrondisse"): закржгляването не е характерно за звука *ы* (*y*), а за нем. *ü*, френ. *u* въ *lune*, *dur* и т. н. Срещу южномак. *ryba*, *ryt* у Облака и Мазона въ Родопската область (павликянитѣ въ Пловдивско спадатъ по говоръ къмъ тазъ область, и тѣхниятъ диалектъ е разгледанъ отъ г. Милетичъ заедно съ диалекта на Родопското Дарждере въ втората часть на книгата Die Rpodopemundarten der bulgarischen Sprache [Wien 1912] стълб. 71—98) имаме: *rŷzḁ* сир. *рыза* вм. риза, *dar̥ŷ* вм. *дари*, *igrý*, *par̥ŷ* и дори *star̥ъnà* вм. старына, старина (с. Балтаджи, Пловдивско) ст. 82—84, или *maslinovъ gòrъ* мн. ч. вм. маслиновы горы, *sèstrъ* вм. сестры въ с. Широка-Лжка все у проф. Милетича стълб. 172—173. Особено любопитни сж южномакедонскитѣ форми *мъчка* вм. *мачка* „chat", *гъшчи (gъšči)* вм. *gašči* „culotte", дори *къпа* отъ итал. *cappa*, гръц. *κάπα* „chapeau" и *gъzi* вм. *gazi* „il marche dans l'eau". Тукъ имаме работа съ редукция, каквато имаме и въ други български говори *пъница* вм. *паница*, *нъново* вм. *наново* и мн. подобни.

И неудареното *o* има тенденция да се изговаря затворено като *y*, макаръ и „de manière toute sporadique", напр. *godína, sъbota, žíto*, но *dúri, dur* отъ *dorí* или *gúlem* отъ по-стара *golém* и общомакед. *ýшче* вм. *óште* отъ по-старо *ouшmé*, срв. рус. *ещё*. Вмѣсто *na dvor* се чува *ná dur* съ обикновеното въ български изчезване на *v* и съ редукция на *o* въ *y*, също *Нúкул* отъ *Никола*, па редовно *y* или затворено ọ въ аориста 1 л. ед. ч.: *dádu, otídu, donésu, réku* или *dádọ, otidọ, donesọ, rekọ* вм. *dadoch, otídoch* и т. н.; също *nógo* (*ногу, многу* въ други бълг. говори), *nékokọ*. па и *kōkọ, tōkọ* (*коуку, тоуку* въ други македонски говори), стр. 22—23. Въ Жервени и Смърдешъ редукцията е по-пълна: *k'éku, nêk'eku pésuk* и т. н. Като изтъква, че староб. предлогъ **въ во** се се явява подъ различни форми — *vo, v, o* и *u*, г. Мазонъ допуща м. др. за *y*-то „l'intrusion vers le Sud des parlers serbes", ако и да говори за естественостьта на тия различни форми и за тѣхното съгласие съ особенитѣ звукови закони тъкмо на българския езикъ, та че и за възможно смѣсване съ предлогъ ѹ. Нищо не значатъ случаитѣ *ú gore, ú dolu, u rékata, u vréšĉeto, u éden kup* и т. н.: който хубаво обяснява *dúri* и *úšče* отъ *дорú* и *ошчé*, трѣба и въ удареното *у* на тия съчетания да допуща *о* отъ *vo* и нѣма защо да търси нѣкакво нахлуване на сръбщина.

Че редукцията на неударено *о* може да стигне преко слабо *у* до пълно изчезване на гласната, показватъ думитѣ *пашка* (*páška* „queue“) и *пúнци* вм. *opínci* „mocassins“, свойствени не само на югозападнитѣ български говори въ Леринско и Костурско, но и на други български говори въ южна Македония. Тъй въ една интересна приказка отъ Мъгленско за хитростьта на гърцитѣ и на българитѣ, българитѣ отъ простотия смукали морска вода, като бързали да се насърбатъ „рибя чорба безъ пари“, ала после, като останали на нѣкои отъ тѣхъ царвулитѣ изъ водата, хитритѣ гърци се спуснали: „търчайте бре бъргу на пържени актаподу“ и нагазили „да ядат *пѝнците* на бугарите“. И на край гъркътъ „ка видéл оти ж извальал работата, си ж свил *пàшката*“, Сбор. за нар. умотв., наука и книжнина, изд. Мин. на Нар. Просв. III (София 1890) стр. 190—191.

Наблюденията на проф. Мазонъ върху следитѣ отъ различие на мекость и твърдость у съгласнитѣ не сѫ безъ значение за историята на българския езикъ и представятъ доста успоредици къмъ познати вече особености. При форми *kóino* въ Екши-су срещу *kón'o* въ Смърдешъ, *koin* въ Неоляни, Леринъ и Мокрени срещу *koń* „конь“ въ Екши-су и Смърдешъ, авторътъ потвърдява т.н. антиципация на мекостьта, въ резултатъ на която „la mouillure été comme déplacée par métathèse“, p. 26. Шушкавитѣ č и š поразяватъ при първо чуване „par leur caractère de minceur“; това не сѫ преходни звукове между č и ć, š ś, но „de č et *š* très mince“, когато пъкъ ž не влияе върху задноезичнитѣ вокали: *žaba* срещу *čäša*, ала все пакъ това ž не е толкова широко, колкото руското, тъй че се изговаря *žif*, а не *ži̊f*; у павликянитѣ имаме тъкмо *žýv*, *žýtŏ* и *žъto* у Милетича Rhodopem. 82—83, па и *uplàšъl* „уплашилъ“, *nàšъsъ dùmъ* „нашитѣ думи“ въ Широка-лѫка и др., п. т. 172—173.

Много добре бележи авторътъ, че въ югозападнитѣ македонски говори праславянскитѣ съчетания *tj, *ktj сѫ застѫпени чрезъ šč и *dj — žd, ž (*svéšča, čuždi, čuži, meža*), ала тъкмо поради това е било излишно да се започва съ думитѣ: „Le traitement de *t* et de *d* devant *j que l'on considère souvent comme caractéristique de macédonien* est respectivement en *k′* et en *g′*“ (к. м.), а сѫщо тъй не би трѣбало да се приравняватъ праслав. *tj и *$tьj$: ако изговоръ *кук′а, куйк′а* е характеренъ за македонскитѣ говори, то изговоръ *brak′a, cvek′e, trek′i* се срѣща и въ други български области, източни (Балканътъ, Родопитѣ) и западни. За Котелъ въ Извѣстия на славянския семинаръ при Софийския университетъ кн. III (София 1911) сѫ приведени: *бра̀к′а̥, цв′е̥к′а̀, цвѐк′и, лива̀г′и* и т. н., стр. 206; отъ Широка-лѫка въ Родопитѣ имаме сѫщо *bràk′a* у Милетича Die Rhodopemund. 175, отъ Чепино *bràk′a, cvèk′e, pràk′e* (Дорково), *pròk′e* (Костандово) отъ староб. *prątьje* — въ Котелъ *пърк′и* (прѫтье) пос. м., па и *trek′i* и т. н. и т. н., Die Rhodopem. 212–213. Дори и *k′* отъ праслав. *tj не е неизвестно и на много източни говори: че въ Търново и Шуменъ и другаде се изговаря *вѐк′и* е всеизвестно, вж. у мене Rocznik slawistyczny IV 110 (отъ староб. **кѫштє**), па и отъ Родопитѣ имаме: *dòjde vèk′e stuttà* (Чепино Rhodopemund. 209).

Не сѫ пропуснати архаичнитѣ африкати *дз* въ *nodzi, dzvézda, dzvónec, drúdzi* и под. покрай по-новитѣ форми съ *з* (*nozi, zvezdí* и пр.). На „Metathèse de *j* (ị)“ сѫ посветени отдѣлни 11 реда на стр. 29, дето покрай споменатитѣ вече форми *koịn: kon, kuịka: kuk′a* се изреждатъ и *baịna: bàń ja, groịze; gróz′ je* и под., та че и обратното *Ḳal′ari* отъ тур. *Ḳaịlari* (kajalari „les rochers“).

Известно е, че общослав. *x* има слабо фрикативенъ характеръ и че поради това тоя звукъ лесно изчезва въ нѣкои отъ славянскитѣ диалекти. И авторътъ на разглежданата книга говори за „amuissement de *ch* en toute position“ и притуря, че тоя фактъ, който има съответствие въ албански и цинцарски, е твърде характериstиченъ за македонски: „*ch*, réduit à la simple aspiration *h*, a fini par disparaître en toute position et dans tous les parlers“, та имаме *áren* (отъ *háren)*, *lep* отъ *hlep*, *ubóo* (отъ *hubavo)* и т. н. Ала това е характерна особеность не само на македонскитѣ, а и на северозападнитѣ, и на североизточнитѣ, и на югоизточнитѣ български говори. Бѣлградскиятъ професоръ А. Беличъ искаше да изкара преди десетина години, че *x* изчезва въ Прилепския говоръ подъ влияние на сръбския езикъ (Срби и Бугари у балканском савезу и у међусобном рату, Београд 1913, стр. 68), та трѣбаше да му се каже, че това негово твърдение издава само голѣмото му невежество по българска диалектология и че дори въ родния градъ на Ивана Вазовъ звукъ *x* „се губи“, очевидно не подъ вездесѫщото сръбско влияние, вж. у мене, „Къ вопросу о границѣ между болгарскимъ и сербскимъ языкомъ“, Русскій Филологическій Вѣстникъ LXXII (Варшава 1914) с. 397. Всѣкакъ сега г. Беличъ ще научи и отъ г. Мазона, и отъ г. Селищева, че въпросътъ за изчезването на слабия спирантъ *x (h)* е много по-широкъ, отколкото си е въображавалъ г. Беличъ съ тѣсния си пансръбски шовинизъмъ.

Въ Леринъ е честъ особено у младитѣ изговоръ *f* вмѣсто *ch* въ думи като *rekuf* „рекохъ“, *òref* редомъ съ *oréi* „орѣхи“, *graf* покрай *grà* „грахъ“ и под. Това е споредъ проф. Мазонъ „venu sans doute des parlers du Nord.“ И той пакъ има право, само че не щѣше да бѫде излишно да се споменѣше разпространението на тази особеность и въ източнобългарскитѣ говори: дори въ Шуменъ ще кажатъ *дàдуф, рѐкуф, праф* вм. дадохъ, рекохъ, грахъ, па и въ Родопитѣ *plàkaf, utíduf, pisḁfme* и год., Rhodopemund. 44, *jàdḁf* „ядохъ“ *pokriäf*, пакъ тамъ 124 и много други.

И за „tendance à amuissement de certaines consonnes en position intérvocalique“ е казано, че се среща въ всички югозападни македонски говори, ала можеше да се притури, че и това явление спада къмъ общобългарскитѣ: срещу югозападномак. *glaa, ubaa, praiš, biolica* и под. имаме и въ много източни говори *глъъ (глѫѫ), ỳбъъ, б'уулица* и мн. други.

Още доста такива изчезвания има отбелѣзани у проф. Мазона и отъ съответния материалъ (въ Леринъ имаме напр. *kòa, tùa, séa* или *seá* и т. н. редомъ съ *kòga tùva, séga* у по-старитѣ, когато говорятъ бавно и натъртено) ще се възползуватъ не малко всички езиковедци. Появата на форми *kòky (kóko), toko* вм. *колко толко* авторътъ обяснява много вѣрно съ веларизация на нѣкогашно меко *Л: koliko⟩ kolko⟩ kouko⟩ kōko⟩ kòku*, срав. рус. сколько все съ меко *ль*. За ослабването и изчезването на *ž* въ *moiš, moi̯š* редомъ съ *možiš* би могло да се притури, че има своето съответствие пакъ въ източнобългарски: *ни мой* вм. литературно *не може*. Сжщото важи и за случаи като *zémam, zè* (pour *vzemam, vze), sékade* (pour *vsekade)* и подобни.

Една много важна звукова черта на българомакедонската езикова цѣлость е сжщо изтъкната: „Toute consonne sonore devient sourde en fin de mot: *lep, mras mъš, ryt* etc., но, разбира се, *lébo, mràzo, mъžo, rydo* и т. н. Ние тука бихме напрѣли, че тази особеность отдѣля рѣзко всички българомакедонски говори отъ сърбохърватскитѣ. Така и при дисимилацията въ *ена* редомъ с *една* или *pána, séna* вмѣсто *padna, sedna* пакъ ще можеше да се напомни, че това сж явления, доста разпространени и въ източнобългарски.

Проф. Мазонъ съобщава доста факти и за характеристика на *ударението* въ изследваната область. Тенденцията е да се поставя ударение на втория слогъ отъ края: *prijátel*, но *prijatéli, čòvek*, но *čovèci, gòlem*, но *goléma, ùbaj*, но *ubáa* и т. н., но не сж малко и формитѣ съ ударение на третия слогъ отъ края, напр. въ членуванитѣ имена: *govédaro*, но *ofčáro!, brášnoto, grcite* или въ нѣкои глаголни форми: повел. накл. *isperi grédete, kàžete, pùlete* „гледайте, вижте“, или въ изяв. накл.: *rùčame rùčate*, па дори по т. н. нем. Systemzwang и форма съ ударение на 4-ия слогъ отъ края: *ísperete*, или отдѣлни архаични думи: *sъbota, nédela* (и *nedéla*), празникъ *Vasílica, Vòdici* и под.

VI.

И отъ областьта на морфологията авторътъ е събралъ достатъчно материяли, възъ основа на които дава вѣренъ образъ на изученитѣ диалекти. И тука пакъ, понеже въ наслова е турено *„славянски“* приказки, ние ще трѣба да подчертаемъ немалко типични *български* особености. Така имаме мн. *r. car: càroi: caròite, vol: vòloi, groš: grošoi* и т. н., но *dvor: dvorišča, grob: grobišča, pъt: pъtišča* и под. Отъ тоя родъ е употрѣбата на *си* при известни глаголи; *grédi si eden čòvek* „единъ човѣкъ *си* върви по пжтя“, *si bil eden car* и др. Има и явления по-общи, напр. *ščo* като относително мѣстоимение за всички родове и числа: *drugite čupi ščo bea* „les autres filles qui etaient là.“ Единъ важенъ архаизъмъ е *čumu* рус. *чему*: *čumu ti e,mъžo, piščòla?* „pourquoi te faut il, mari, un pistolet?“

При форми *soet narod* „le peuple entier“, *soeti*[1] *ženi* и подобни авторътъ изрично бележи, че и тия форми иматъ съответствие въ нѣкои български говори (у павликянитѣ *sъto, съто* вмѣсто *всичко*, като форма къмъ старото *(в)сите* „всички“).

Интересна е двойственостьта на глаголнитѣ окончания съ *u* и *e* въ множ. ч. 1. и 2. л. срещу еднаквото само *u* въ 2. и 3. и ед. ч. *pàsa, pásiš, pàsi,* но *paseme* и *pasime, pasete* и *pasite, pasat, pase,* както и двойственостьта въ 3 л. мн. ч. (форми съ окончание *at* и *e* (безъ *t*!).

Не сж безинтересни и причастията *дашле* „дали“, *изашле* „изѣли“ и *извашле* „извадили“, които се явяватъ въ тия говори наредъ съ *вишле*, ед. ч. *вишел* „видѣлъ“. *Вишел, вишъл* сж форми свойствени речи изключително на западни говори и сж се явили подъ влияние на причастие *отишел, отишъл*, което е докарало дори и въ Търновско и Дрѣновско очевидно римувани форми *утишѐл та сж ни вишѐл* „високъ, дългъ“ *„утишлѐ тж сж ни вишлѐ* вж. Rocznik slawistyczny IV 119.

VII.

На *синтаксиса* сж посветени само двѣ страници (54—55), ала все пакъ сж изтъкнати най-важнитѣ особености. Добре казва г. Мазонъ, че „le trait le plus frappant est le *redoublement du complément*“ (въ случаи като *go poseče Marko evreičeto, na Aleksándro vódata mu ispi jáa sestri mu* и под.), и че тая черта е обща „à tous les parlers de la Macédoine, à de nombreux parlers de la Bulgarie et aux parlers de la Serbie méridionale (Montagne Noire de Skoplje et Kumanovo)“, п. 55. Неточно е да се казва, че въпросната особеность е свойствена на „многобройни говори въ България“, а сжщо неточно е да се наричатъ говоритѣ въ Скопска Черна-Гора и около Куманово говори на „южна Сърбия“: до Скопска Черна-Гора и Куманово продължава все Македония, както г. Мазонъ ще да е видѣлъ между др. и въ книгата на покойния Кѫнчовъ (Македония, етнография и статистика), отъ която се ползува тъй умѣстно въ много други случаи. Изречението: *на Александра, водата му я изпили сестритѣ му* е характерно за всички български говори и въ Македония, и въ Тракия, и въ Дунавска България. И въ това отношение, значи, българскитѣ говори образуватъ заедно цѣло, което има особености, свойствени на албански, ромънски и гръцки, както и самъ г. Мазонъ по-нататъкъ изрично казва.

---

[1] Тука би било по-добре писането съ *ъ*, съ което инакъ г. Мазонъ си служи и което намираме у българскитѣ записвачи „*сжти гъавули, сжти овци*“ СбНУ III 153).

VIII.

Интересни сѫ г. Мазоновитѣ бележки върху *речника* на говоритѣ въ Леринско и Костурско. Първата мисъль на автора е, че речникътъ на югозападнитѣ македонски говори значително се различава отъ речника на югославянскитѣ литературни езици, и частно отъ българския литературенъ езикъ, въпреки сетнешното влияние на училището. Въ тоя си видъ тая мисъль е едностранчива, па и невѣрна, що се отнася до твърдението за по-голѣмата отдалечечость отъ българския литературенъ езикъ. Тъй изказано това твърдение ще може да се тълкува въ смисълъ, че речникътъ на югозападнитѣ македонски говори, като е „en particulier“ „assez notablement différent“ отъ български, ще да е по-близъкъ нѣкакъ до речника на сръбски, другиятъ отъ „des langues slaves littéraires du Sud“. А това е въ сѫщность противното на истината. И примѣритѣ на г. Мазонъ не сѫ отъ естество да направятъ мисъльта му по-приемлива: г. Мазонъ изтъква, че въ Леринско, Костурско се срещатъ изрази, които другаде не сѫ имали подобна сѫдба, напр. глаголи *zborua* „говори“, *šcuka* въ Костурско редомъ съ *čuje* и *sluša*, *pée* и *pei* „чете“, *postana* „il est fatigué“, напомняще рус. *усталъ*, *púli* „il regarde“, *sakam* „je désire, je veux“, *mami* „il ment“, *veli* „il dit“, повелит. накл. *poili* „formule de politesse (pour *póveli*) correspondant au bulgare littéraire заповѣдвай. Ainsi encore l'adjectif *áren*, *árna*, *arno* et l'adverbe *árno* d'un usage aussi fondamental dans la région de Lérin que *dobro*, *dobre* dans l'ensemble des langues slaves (c'est *dóbro* qui est maintenu dans le région de Kostur)".

Авторътъ надценява значението на повечето отъ тия думи, нѣкои отъ които не сѫ при това южномакедонски, но сѫ изобщо македонски или дори западнобългарски или старинни български думи. По поводъ на всички тия думи нашиятъ авторъ би трѣбало да направи семантични бележки, които биха представяли интересъ и за общото езикознание. Вмѣсто туй намираме едностранчивость и отъ етимологично гледище недопустимо сближение на *сакамъ* съ *искамъ*: *sakam* „je désire, je veux" (qu'on ne peut s'empêcher de rapprocher du bulgare йскамъ, malgré l'obscurité du développement phonétique". А между това било е забележено, че *сакамъ* не е само българска дума (хърват. *sakati*. рус. *сакать* съ близки значения) и че общосл. *sakati* и *sěkati* (бълг. *ськамъ*) ще да стоятъ въ свръзка съ общослав. *sočiti* „indicare", *сокъ* въ старорус. и чеш. „обвинитель", чеш. *sousok* „съперникъ", сир. „който заедно съ другиго „сака" нѣщо", вж. у мене, Студии по слав. и сравнително езикознание № 62, стр. 112, въ Годишника на Софийския университетъ ист. фил. фак. XIII—XIV (София 1920), по-рано въ Русскій филолог. вѣстникъ LXIII 308—316.

Да се изтъква *áren*, *árno* като нѣкакво особено различие между югозападномакедонски и български, значи да се не познаватъ достатъчни нито българскитѣ народни говори, нито книжовния български езикъ. И въ източни и въ западни българ-ски говори народътъ яко често си служи съ тия думи, та че и Вазовъ още въ „Поля и гори" пише:

Сѐ е *харно* за челяка
Да е скроменъ и разбранъ:
Не пречупва се гръбнака
Отъ единъ учтивъ митанъ".

(„Средство да нѣмашъ врагове".)

Заслужава да се обърне внимание и върху статията *харенъ*, *харничекъ*, въ българския речникъ на Дювернуа, дето има немалко примѣри отъ народнитѣ говори и отъ българския литературенъ езикъ. Нешо Бончовъ, родомъ отъ Панагюрище въ Източна България, още преди Вазова превежда Гоголевото: *Добрые были казаки* съ „*Харни казаци бѣха*", Дювернуа, Словарь болг. языка 2472.

И върху употрѣбата на *plački* въ значение „vêtements, effets“ срещу по-специялното значение въ другитѣ български говори и въ книжовния езикъ трѣбаше да се хвърли свѣтлината на сравнителната семантика, па да се съпостави съ англосакс. *réaf* „грабежъ, плячка“, нем. *Raub*, *rauben* и под., срещу които стоятъ романскитѣ заемки: итал. *ruba* „Raub, грабежъ“, *rubare* „rauben“, френ. *dérober* „крада“ и пакъ итал. *roba* „дреха“, френ. *robe*. За последнитѣ думи *Ф. Клуге* Etymol. Wört. d. deutschen Sprache^{9} (1921) 362, харно забелѣзва, че се насланятъ къмъ старогорнонем. *roub*, англос. *réaf* „плячка, облѣкло, дреха“ и че старогерманската дума ще да е имала значение „плячкосана дреха, дреха изобщо, erbeutetes kleid, kleldimallgemeinen“. И *líot*, *líotite* „les bêtes sauvages“ ще трѣбаше негли да се обясни отъ корена *лихъ* (*лихоть*), па да се кажеше, че общослав. *лихо* има твърде интересна семантична история: у Миколошича Etymolog. Wört. d. slav. Spr. 168 е дадено м. др. и „старослов.“ **лихота** „malitie“, и **лихоть** „inaequalitas“, и пол. *liszyć* „ограбвамъ“ и мн. др., а *liotite* могатъ да бѫдатъ просто „грабливитѣ, хищни животни“. . .

Безъ особена стойность е бележката, че въ Леринско и Костурско *Gospo* е единственото мѣстно обръщение къмъ Бога, и че зват. падежъ *Bože* е българизъмъ, въведенъ отъ поповетѣ. Та и *Господь*, *Господи* е *общобългарска* дума!

Въ областьта на словопроизводството г. Мазонъ изтъква, че „la dérivation s'est développée de manière *assez indépendante*“ (к. м.), обаче „par le moyen de suffixes bien connus par ailleurs“, както напр. *-ка*, *-чка* въ *умирачка* „смърть“, *давàчка*, *земàчка*, „impôt“ и дори *semka* „grain“; *-ec* въ *golémec* „officier, personnage *glufec* „rat“ *vrapci* „des oiseaux“; *-ina* въ *mesečina*, *krivina* и т. н. Явно е за всѣкиго, че тукъ едва ли може да се говори за нѣкаква „manière assez indépendante“ на производство, когато и *семка* и *големец*, и *врабци*, и *месечина* и др. сѫ общобългарски думи. За *skъpía* „cherté“ и *trgovija* „commerce“ проф. Мазонъ не говори, и съ право, че сѫ думи, развили се независимо отъ български, и предполага. че общослв. суфиксъ *-ьja* е претърпѣлъ контаминация съ гр. *-ία*, *-εία*.

Вѣрно е, че *oti*, употрѣбявано и като въпросително „pourquoi?“ и като причинно или допълнително „parce que,

que“ е „un emprunt grammatical capital“, ала и то е свойствено на много западни и източни български говори, а не е характерно само за македонскитѣ или югозападно-македонскитѣ. Както при *ela* „viens“ г. Мазонъ бележи въ скоби: „courant dans tous les parlers“, така трѣбваше да се отбележи подобно нѣщо и при *oti,* и при *sinora* „frontières“ и при *skolé (σκολιό) „школò“* и при *psovisa,* и при *spolài ti,* ς *πολλὰ ἔτη*„ devenu une sorte de faux imperatif“ (p. 58) и т. н. Дори формулата „mi-grecque mi-slave“ *kata den* „tous les jours“ *(καϑ᾽ἡμέραν)* е позната на много български говори. Въ Леринъ постоянно се чува *k'e oime* (odime) *na peripato* „nous irons à la promenade“, и това *перѝпато* е наистина гърцизъмъ мѣстенъ, не взелъ по-широки размѣри. Турскитѣ думи, които сѫ привлѣкли вниманието на френския ученъ, пакъ не сѫ присѫщи само на македонскитѣ и още по-специялно на югозападнитѣ македонски говори: и *demek,* и *filan,* и *kalabalъk,* и *kurtulisa,* и *duman,* и *dunja,* и *laf,* и *zaman,* и *saat,* и *k'ef,* и *džade,* и *kale,* и *kaik,* и *tefter,* и *kadija,* и *keseâžija,* и *zaptija* и т. н. сѫ познати и употрѣбителни по цѣло Българско. Отъ думитѣ, за които се мисли, че сѫ отъ албански произходъ, южномакедонска или македонска е само *чупа (čùpa „fille“),* а *буза, бузите* „les lèvres“ е пакъ общобългарска дума.

IX.

Текстоветѣ, записани отъ проф. Мазонъ, заслужватъ отдѣлно разглеждане, при което да се засегнатъ еднакво и звукове, и форми, и характерни думи и обрати, па би се поправили и рѣдкитѣ, случайни грѣшки. Още въ първата приказка трѣбва да ни спре формата *stъpo* (стр. 60) „тоягата“: въ другитѣ македонски говори тая дума гласи, както се знае, *стап,* и тукъ вмѣсто очаквано *stàpo* имаме *stъpo,* срв. по-горе *мъчка: мàчка* и др. При „*liot* pour *livot*“ (p. 62) авторътъ бележи, че е „avec un élément *-ot* peu clair“ отъ Геровското (т. III 11) „ливъ, звѣрь, лиутъ, гадъ“; срв. по-горе казаното за коренъ *лих-* и суфиксъ- *отъ.* Въ *tri mina*, *dva mina,* та и *единъ минъ,* имаме сетнешно етимологизуване отъ форми *двамина: двама,* както *колцина: колко,* стб. *колици.* Натякването Герову за минъ“ (Le mot n'est pas donné par Gueroff“ стр. 66 бел. 1) е до известна степень умѣстно.

Въ изречение: Eden arap na sila mu zémi čupata na turskio car, *ama ne zé*“, преведено: „Un more, par violence, prend la fille du tsar de Turquie, mais il ne réussit pas à la prendre“ думитѣ *ama ne ze,* навѣрно трѣба да се четатъ *amane(t) ze* сир. взелъ царската дъщеря *залогъ*, тур. *аманетъ*. Както се превежда у г. Мазона, нѣма смисьль. Нататъкъ се казва: Reče caro: — Ako Marko beše tuka da ni otkini čupata od voi. . . Явно е, че чупата е била взета, та трѣба да я „откине“ Марко. Арапинътъ значи я взелъ, и то „амане взе“. Инакъ не би било ударението áma ne vzé, но *áma* (*a*) *néze*. срв. *nék'e*. При *krluk* „fourche“ трѣба да се притури, че освенъ Геровия *кърлякъ* въ Панчевото Допълнение има *кърлукъ* отъ Прилѣпъ ´„овчарска гега, кърлигъ“. Печатна грѣшка е на стр. 136: *parite i os tai̯* „i tamo“ вм. „. . .*ostai̯ tamo*“.

Езикътъ на приказкитѣ е доста живъ, съ обикнатитѣ у народа драстични изрази, които проф. Мазонъ е съумѣлъ да предаде и въ своя точенъ и добросъвестенъ преводъ. И за превода, както за цѣлия трудъ ние дължиме на г. проф. Мазонъ най-голѣма благодарность.

София, 17 юний 1914 г. **Д-ръ Ст. Младеновъ.**

* * *

Български народни пѣсни отъ Македония, събралъ *Панчо Михаиловъ*, съ предговоръ отъ проф. М. Арнаудовъ, издава Щипското Благотворително Братство въ София, печатница „Св. Климентъ“ 1924.

Видниятъ македонски революционеръ, войводата Панчо Михаиловъ презъ свободното време отъ прѣката си работа е събралъ македонски пѣсни, издадени въ единъ томъ отъ 295 голѣми страници.

Пѣснитѣ сж събрани тъкмо изъ тия краища на Македония, изъ които най-малко е събрано за разнитѣ сборници отъ началото до сега. Или, както се изразява г. професоръ М. Арнаудовъ въ своя сбитъ, наученъ и вдъхновенъ предговоръ, районътъ на пѣснитѣ обгрьща, съ малки изключения, областьта между Вардаръ и Струма, по течението на река Брѣгалница, съ градове и села, Велесъ, Щипъ, Св. Николе, Злетово, Кратово, Кочани, Царево Село, Виница, Берово, Малешево и други мѣста на стария Пиянецъ.

Бихме желали да се направи една обстойна и научна критика не само на сборника като особено смисленъ и навремененъ голѣмъ трудъ, ами и да се анализира въ най-различни посоки всичкия тоя събранъ въ него богатъ материалъ. Да се прецени езикътъ и да се сравни подробно и конкретно съ източния български, за да се докаже по-нагледно едно наше твърдение въ едновремешния скопски листъ „Родина“, че македонскитѣ говори на българския езикъ сѫ несравнено по-богати по слова чисто български, отколкото говоритѣ, които господствуватъ сега въ книжовния български езикъ; че чуждитѣ думи въ македонския български езикъ сѫ почти съ деветь десети по-малко отъ чуждитѣ думи въ източнитѣ ни наречия, особено гръцкитѣ и турскитѣ думи; че отвлеченитѣ думи, които замъгляватъ речьта, изобилствуватъ въ източния български езикъ, докато въ Македония речьта е ясна и жива, защото думитѣ не сѫ производни или нѣкакви близки до прилагателнитѣ слова, ами сѫ имена на предмети и на конкретни понятия и чувствувания. Тъй сѫщо да се разбере още по-ясно отъ нашитѣ писатели, че изразителностьта на нашия крайно силенъ и богатъ езикъ би достигнала най-развититѣ културни езици, ако се подържаше стремлението, опита отъ страна на нѣкои наши поети и писатели да се съединява словесното обилие на македонскитѣ говори съ разнообразностьта и изтънченостьта на словеснитѣ и изразнитѣ форми въ източнитѣ наречия.

Българскиятъ езикъ е мощенъ, свободенъ, обиленъ, гъвкавъ и невъобразимо жизнеспособенъ и еластиченъ, способенъ е да поема всичко отъ всѣкѫде, да предаде и най-сложнитѣ и най-затънтенитѣ понятия, да преведе въ себе си най-голѣмитѣ майстори на словото. Това си позволявамъ да твърдя азъ, който бихъ ималъ най-голѣмъ интересъ да говоря противното, за да приписвамъ собственитѣ си грѣшки на немощьта на езика ни. Така, отъ толкова години превеждамъ и издавамъ най-тежкитѣ и най-високитѣ работи въ поезията. И българскиятъ езикъ никѫде не отстѫпи, искамъ да кажа, затрудненията ми никѫде не идеха отъ липса на думи въ български езикъ. Нито когато се борѣхъ съ страшната и отвсѣкѫде бликанала обилность на Омира, нито когато предавахъ фантастичното богатство на Шекспировия словарь; нито когато предавахъ дума по-дума буйнитѣ, смѣлитѣ, гениялнитѣ избухвания на Есхиловата поезия; нито когато гледахъ да изкажа на български езикъ всичко онова, което изказва съ своя съвършенъ инструментъ най-голѣмия художникъ на езика между всички поети — Софокълъ; нито за сочностьта на единъ Гете и на единъ Еврипидъ липспаха думи, нито дори за неистовствуванията на най-разглезения играчъ на словото и на мисъльта Аристофанъ. Ако има повече отколкото трѣбва грѣшки и наточности въ моитѣ преводи отъ тѣзи класици, то тѣ ще сѫ грѣшки на моето несъвършенство, но по никой начинъ не на българския языкъ.

И, нѣма защо да не казвамъ това, което мисля въ тоя случай, менъ ми се струва, че виждамъ тая истина, само защото и азъ съмъ отъ Македония, отъ Щипъ, защото и моя езикъ, и инстинктивно и съзнателно, съдържа повече македонски гласове, отколкото езикътъ на другитѣ, които пишатъ. И затова азъ си представямъ, каква сила би добилъ българския езикъ, ако голѣмитѣ, даровититѣ наши писатели и поети малко по-често потопяваха своята мисъль и въ македонската речь.

Особено хубаво, казвамъ, би могло да се изтъкне това, ако се разгледа сборника на Панчо Михаиловъ нарочно отъ тая страна и като се сравнятъ, напримѣръ, тия македонски пѣсни, които иматъ варианти или подражания и въ източнобългарско наречие: ще се види отъ едно и сѫщо събитие, какво излиза въ македонската редакция и какво въ източнобългарската.

За жалость, времето не ми позволява за сега да покажа това тъй конкретно, както бихъ искалъ и както би заслужвала самата работа. Но, кога и да е, ще сторя това.

Следъ езика, въ тоя сборникъ заслужватъ сѫщо такава обстойна преценка насъбранитѣ материяли отъ чисто битова гледна точка. Преди всичко, за да се види още единъ пѫтъ, макаръ и следъ Миладиновия сборникъ, но пакъ не за излишенъ пѫть, че и битово македонскитѣ българи не се различаватъ по нищо отъ източнитѣ българи, даже по-малко отколкото по говоритѣ си; че навсѣкжде отъ Шаръ до Сулина личи все тая сѫщата, все тая едната обособеность на българското племе, между всички други славянски и неславянски племена; че е смѣшно македонцитѣ да се не наричатъ българи, а за дипломатическо удобство „македонски славяни“, само защото оржжието е поставило една изкуствена граница; че просветениятъ сръбски изследователь Ст. Верковичъ не говори наизустъ или за нѣкаква угода, когато пише въ писмото си къмъ своето „*Описаніе быта македонскихъ болгаръ*“: „.... Въобще, Македония е населена съ народъ, който говори на най-чистъ български езикъ, като почнемъ отъ най-северната граница, отъ върха Люботрънъ, и свършимъ съ най-южната, т. е. Срѣдиземно море.“

Сжщо така текстоветѣ на пѣснитѣ въ тоя сборникъ ще могатъ, подробно изследвани, да послужатъ и като исторически извори за нѣкои събития, споменитѣ за които сж изчезнали другаде. Тъй напримѣръ, много пѣсни изъ личнитѣ, семейнитѣ, политическитѣ и баладитѣ, по отношение на борбитѣ ни съ другитѣ племена, сж много по-съдържателни, и, главното, по-откровени, отколкото подобни материяли изъ източно-българскитѣ краища.

Но най-интересни биха били изводитѣ и заключенията на литературния историкъ, който би си далъ трудъ да анализува пѣснитѣ и да ги прецени съ огледъ къмъ тѣхното художествено достояние. Да изтъкне тѣхната наивность, докжде тя е хубавата оная поетическа напосредность на твореца, кжде тя е само една немощь и недоразвитостъ. Сжщо да се характеризиратъ поетическитѣ образи, дълбочината на чувствата, обликътъ на мислитѣ, хуморътъ и иронията, които бликатъ навсѣкжде, особено въ събранитѣ тукъ пѣсни изъ любовния животъ, отъ които нѣкои се отличаватъ съ една поразителна новота, оригиналность на израза и на композицията, особено на композицията.

⁂

Цѣлиятъ сборникъ има деветь дѣла: 1 - обредни пѣсни, 2 - сватбарски пѣсни, 3 - любовни пѣсни, 4 - балади, 5 - семейни пѣсни, 6 - малки пѣсни, 7 - юнашки пѣсни, 8 - хайдушки пѣсни и 9 - нови революционни пѣсни.

Ако за другитѣ отдѣли може да се каже, че ржководната мисълъ е била повече да се изтъкнатъ битовитѣ или историческитѣ материяли, ако тѣ сж интересни повече въ идейно отношение, явно е, че при събирането и при нарежданието на любовнитѣ и на малкитѣ пѣсни най - много е действувалъ въ случая художническия усетъ, както и жизнерадостния темпераментъ на събирача *Панчо Михаиловъ*, настроението на когото не на едно мѣсто просто прозира въ избора и въ нарежданието на материялитѣ.

Разбира се, тукъ давамъ само една скицирана програма за изучване и използуване на тоя голѣмъ сборникъ и съвсемъ нѣмамъ намерение и не мога да постѫпя системно и изчерпателно нито за другитѣ отдѣли, нито за тоя единия. Но все пакъ, само колкото да бѫда разбранъ по-ясно, какво мисля, ще изтъкна нѣкои отъ тия пѣсни въ тѣхното художествено достояние.

Има една особена енергия на поетически темпераментъ въ рѣзкостьта и въ конкретностьта на израза и на ситуациитѣ напримѣръ въ пѣсеньта „Карамфилка гори момъкъ“, №70, както и въ нейния вариянтъ №71 . на стр. 29:

„Я ме земи, я ми кажи!
Доста оди по селото,
Да ме викатъ „вампиръ“ ода,
Доста стоя подъ стрѣ'итѣ,
Да ме капятъ капчизитѣ;
Доста оди по вратитѣ —
Да ме лаятъ кучинята ...“

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧ
ИНСТИТУТЪ

Или въ 79 „Кой ще стопли момата?“, въ която сѣкашъ се гони нѣкаква изчерпателна подробность на всички близки, но по-далечни отъ либето. И тая подробность се дава просто, за да се направятъ сравнения като:

„Ойде при брата, како при врата ....“

Особено силно действува съ изненадата си на края, следъ толкова описания и следъ такъвъ дългъ замахъ въ началото, прочутата и прелестна пѣсень „*Лиляна платно бѣлѣше, край Вардарскитѣ извори*“. Сѫщо тъй е и съ лъжата и наказанието за нея въ единъ квазивариянтъ на тая пѣсень, именно въ 85. Ето до нея и единъ съвсемъ оригиналенъ вариянтъ, или просто нова работа като известната и хубава българска, но много тѫжна пѣсень „Венчай, куме венчай, не проклинай и пр.“ Македонската пѣсень и тука свършва съ една почти иронична клетва:

„Вѣнчай, куме, често не ми дишай!
Я не дишамъ, само сърце диша!

Благославяй, кажи аирлия!
Тай година вѣнчаница,
Догодина мада удовица,
До трекята - мене реченица!."

Съ сѫщитѣ перипетии излиза къмъ единъ прелестенъ хуморъ и пѣсеньта № 87 „Старецъ надхвърля зеленъ боръ". Янка се ужасява, че старецътъ надхвърля и че тя негова невѣста ще става. Но старецътъ ѝ казва, че ще яземе не за себе си, а за своя сина Костандина - и момата свѣтва отъ радость. Разбира се.

А пѣсеньта, кратката пѣсень „Соколъ и Яребица", №91 - тя е съ такава живость и свежесть, съ такова движение на контраститѣ, щото може да се нарече елмазъ на шегитѣ: момата не позволява на момъка да я задиря, защото било презъ пости и не зная какво още. Момъкътъ я пуска, а тя му се киска:

„Вана вуко рудо ягне,
Па не знае да ге яде;
Вана соколъ яребичка,
Па не знае да я носи."

Особено пнтересна е свободата, съ която се пращатъ по дяволитѣ лицемѣрнитѣ морализатори, силнитѣ кметове, тия гърцки попове...

Въобще, по - хубовитѣ и по - съдържателнитѣ и съ по - голѣмо художествено достоинство пѣсни избиватъ на хуморъ, дори и тамъ, дето бихме очаквали нѣщо много жално. Ето пѣснитѣ „На хорото срощу нея", № 163, особено 171 „Пий юначе, благо вино", „Биса сънува трима ергена".

Даже и прелестната клетва, когато тя се научава, че либето ѝ паднало въ битката, не е отчаяние, а една въздишка, която не само че ни казва много за битието на народа въ Македония, ами и ни показва, че всичко се зема като на шега, или поне като пѣсень:

„Клета да е сива кукувица,
Що закука на Пиринъ Планина,
Та измами младитѣ момчета!..."

По навей и по изпълнение пѣсеньта „Донка и овчарь будала" има сѫщата сила, както „Соколъ и яребица". А пѣснитѣ отъ типа „Пази момата!“ съ своята лжчезарна ирония изобилствуватъ въ тоя сборникъ.

Донка излъгала будалата овчарь и го води при майка си :

„Вода ти едно магаре,
Тури му сѣно да яде;
Ако ли сѣно не яде,
Води го трава да пасе;
Ако ли трава не пасе,
Води го вода да пие;
Ако и вода не пие —
Бутни го да се удави...“

⁂

Българскитѣ филолози и фолклористи, разбира се, дълго ще се занимаватъ съ материялитѣ, които сж събрани въ тоя голѣмъ сборникъ на Панчо Михаиловъ. Сжщо, нѣма да остане той незабелезанъ и отъ литературнитѣ ни критици. Но азъ бихъ желалъ най-добре да послужи тоя сборникъ, покрай своята главна работа, и за това: да обогати въображението на нашитѣ писатели и поети. Неумѣстно е на поети и на писатели да давашъ съвети, тѣ сж най-добри, когато сами сж си дошли до своето. Тъй че, не за съветъ искамъ да говоря, а само да посоча нѣщо, което тѣ не знаятъ, може би, защото е ново и е отъ сега.

Нашата поезия е толкова суха, главно защото ѝ липсва хуморътъ. Думата хуморъ тука може да се вземе и въ сжщинското ѝ етимологично значение, като „влага“ напримѣръ, и въ нейното терминно значение. Тия отъ българскитѣ писатели, които си биха дали трудъ да изучатъ и да изследватъ тоя сборникъ, биха спечелили много, биха обогатили своитѣ образи и биха разведрили своитѣ мрачни и немощни мисли.

Проф. Ал. Балабановъ.

* * *

„Охридска пролѣть“, спомени отъ *Никола Джеровъ*.[1]

Предъ менъ е непретенциозната по видъ и обемъ, но спретната и интересна книжка на Никола Джеровъ, „*Охридска пролѣть*. Тя се състои отъ два дѣла — „Край загаснали огнища“ (проза) и собствено „Охридска пролѣть (стихове).

---

[1] Съ рисунки отъ Борисъ Зографовъ. Издание на Съюза на македонскитѣ младежки културно-просвѣтни организации въ България· София, 1823 г. 8°. 95 стр. Ц. 20 лв.

Първиятъ дѣлъ — „Край загаснали огнища“ — заема по-малко отъ половината книжка (1—37 стр.). Това сж непринудено и просто, намѣста съ интименъ, задушевенъ тонъ изложени впечатления отъ едно пжтуване на автора до Охридъ презъ време на българската окупация (зимата 1915—916 г.). Но тѣзи пжтни бележки нѣматъ нищо общо нито съ сухитѣ прозаични описания на пжтешественика — географъ или етнографъ, нито съ шаблона на журналиста. Колко много тжга и съчувствие къмъ хората, колко нѣжность и мечтателность и какъвъ усѣтъ къмъ живота на природата и къмъ мълчаливия говоръ на миналото и то въ тая малка книга! Като четемъ „споменитѣ“ на Джерова, цѣлиятъ Охридъ — този български Ерусалимъ, тази свещена останка отъ едно величаво минало — се изпречва предъ насъ като нѣкакво свидно, вълшебно видение и буди въ душата ни цѣла гама най-разнобразни чувства, мисли и желания.

Поетътъ застава съ молитвено благоговение предъ омайната гледка, която се разкрива за очарования му погледъ отъ чардака на стария домъ, кждето всѣки кжтъ и всѣка стена му говорятъ за минали радости, за безвъзвратно отлетѣли дни, преживѣни тамъ отъ неговитѣ родители. Вижда той „страхотноснѣжната албанска верига, чието най-нѣжно отражение се кжпе вечерь въ синевата на заспалитѣ води и цѣлото небе, паднало въ тѣхъ, съ чудно меки облачета или съ безброй потъващи звезди, още по-хубави отъ истинскитѣ“. „И когато видите всичко туй, плътьта ви ще затрепери, изпълнена съ светия духъ на красотата, ще се обезплъти тъй да се каже, и ще се превърне въ духъ, а духа — въ единъ купнежъ, въ една мисъль: да говори. И вие съ мжка дирите вълшебната дума, която ще отвори съкровищницата на вашата душа и ще ви запази тамъ живия образъ на красотата...“ — Колко свежесть лъха отъ тѣзи редове, нали? Гладко, свободно и естествено се излива въ сочна речь трепетно впечатлителната душа на поета. Очевидно, той е почерпилъ отъ непосредно докосване до живата природа своитѣ образи и впечатления. „Гледанъ отъ далечъ и особено при луна (зимѣ) града е сѣкашъ ято чайки, които се нуркатъ въ изпаренията на водитѣ, цѣлуватъ водитѣ“; сега накацали по хълма, свити една въ друга, тѣ сякашъ дрѣматъ. „Отблизо пъкъ града напомня северна приказка: нѣкакво сватбено шествие на северна принцеса, потеглило въ незнайно царство и разпънало тукъ снѣжнобѣли чадъри. — Но погледнете ли крепостьта на другия хълмъ — и тия снѣжни чадъри вече заприличватъ на бѣловраситѣ полузадрѣмали старци, които нѣкога тукъ край лумнали огнища сѫ разказвали на зазяпани внучета за нѣкога, за своята пролѣть, за добритѣ стари дни — — за крѣпостьта и прочутия Джеладинъ Бей, който построилъ сараи върху останкитѣ отъ Самуиловитѣ палати, за бубавата потурчена Джеладинбегойца, чиято хубость смекчила сърцето на бея и чиято скръбь по вѣра и народность накарала и него, жестокосърдния, да плаче . . .“ Мрачна тѫга, като сѣнка минава по челото ви и свива устнитѣ ви въ трагическа гримаса при спомена за напразно преживѣнитѣ страдания, за горчивитѣ плодове отъ свърхчовѣшкия напънъ на цѣлия ни народъ да изтръгне своето по-свѣтло бѫдеще отъ безпощадно сгърченитѣ, скѫпернически пръсти на неумолимата сѫдба . . . Отзивчивата душа на Джерова не е могла да не се трогне и огорчи отъ картината на народното бѣдствие— глада презъ време на войната—и тая реалистична, дори злободневна — за оня моментъ — страница — „Глада“, напълно хармонира, по закона за контраста, съ иделично — мечтателния тонъ на останалитѣ впечатления отъ самия градъ и езерото; и както сѣнкитѣ въ рисунката помагатъ да изпъкне по-релиефно образа, обрисуванъ отъ художника, тъй и общото впечатление, което споменитѣ на Джерова оставятъ въ душата на четеца е по-живо и по-пълно, благодарение на тоя реалистично-трогателенъ елементъ . . .

Не всички стихотворения, отъ които се състои вториятъ дѣлъ, озаглавенъ „Охридска плолѣть“, сѫ еднакво художествени и свежи. Има нѣколко блѣди и доста банални или недостатъчно издържани. Такива сѫ: „*Ранна пролѣть*“ (42 стр.) „*Празника на родната земя*“ (41), *Сестрини прокоби*“ (82 — 85); други пъкъ — „*Цѣлъ день*“ (42 — 47), „*Старата пѣсень*“ (54), „*Презъ седемъ планини*“ сѫ, безспорно, много по-художествени и напълно издържани, и въ тѣхъ личи влиянието на Хайне

Напоени съ сантиментално настроение и съ любовни мотиви сѫ: „*Лунна нощь*“ (52), „*Охридска нощь*“ (53) и „*Въ Чуна*“ (67). Любопитно-своеобразни (въ добра смисъль на думата) сѫ двѣтѣ чунарски пѣсни, написани на звучно Охридско наречие. Наивна дяволитость, мила непосредственость, игриво остроумие и прелестна свежесть на образитѣ и чувствата, както и художествено проникване въ духа на народната пѣсень, — ето ценнитѣ качества на тѣзи пѣсни. Отъ редицата двустрофни стихотворения, писани по подражание на народнитѣ пѣсни, особено ми се нравятъ ония на стр. 74; „*Я ставай синко Стояне*“, (75) и „*Гурбетчия...*“ (77), проникнати съ нѣжна тѫга и чувство на самотность; но и другитѣ сѫ хубави: „*Пѣй войводо...*“ (73), „*Черни очи...*“ (73), „*Всѣка пролѣть...*“ (76), „*Не е мило...*“ (76). Въ „*Стара пѣсень*“ — № 2 (55 стр.) поетътъ, старчески разочарованъ отъ живота, се усѣща временно подмладенъ отъ бодритѣ, „слънчеви звуци“ на родната пѣсень.

„Родна пѣсень, зазвучи!
Въ твойта слънчева магия
Скърбенъ духъ да се опие,
Черна скръбь да замълчи.“

Джеровъ обича и умѣе да рисува задрѣмали, самотни кѫтчета, пълни съ неуловимата, мечтателна поезия на споменитѣ или съ очарование на безвъзвратно отлетѣлото минало.

Прочетете „*Стария кьошкъ*“ (63), „*Край оджака*“ (56). Жалкиятъ видъ на тая ненужна, порутена останка напомня непогребанъ, исъхналъ отъ слънцето и вѣтъра скелетъ на отдавна разложена мърша, забравенъ въ осамотенъ долъ... Но какъ живо рисува поетътъ, чрезъ контрасти въ образитѣ жизнерадостния животъ, който нѣкога е кипѣлъ около стария кьошкъ! „*... подъ краката изгнилий подъ съсъ остъръ плачъ скрипти*“. (Русизмътъ „скрипти“ вм. скърца не пречи много на впечатлението отъ това хубаво олицетворение). „Отъ езерото вече не достига до тебе, кьошкъ, условно свирнатъ знакъ — отдавна Фанче, внуци преживѣла, склопи на вѣкъ прекрасния си взоръ...“ Въ тѣзи стихове се усеща миризъ на мискъ, смѣсенъ съ единъ специфиченъ дъхъ на стари скринове и на отдавна непровѣтрявани стаи... Но това е тъй оригинално, почти непознато въ нашата поезия. Ето сега и „Стария оджакъ“, който отдавна е престаналъ да пуши: „новъ, грижливъ го домакинъ съсъ дебелъ картонъ запуши“. Това е реалистично до прозаичность. Но само два стиха подолу оставате пленени отъ чудно хубавия образъ: „Чистъ, измазанъ, хубавецъ, бѣло го перде покрива; *сякашъ хладенъ мъртъвецъ подъ савана бѣлъ почива*". И най-накрая изплаква елегиченъ акордъ: „Покрай стария оджакъ какъ сиротно се заспива".

Характеренъ е сжщо ведрия, спокоенъ мистицизъмъ на Джерова, просто и искрено преживѣнъ и въ никой случай не усвоенъ по книжни пжтища, като модно, навѣяно отъ вънъ настроение. Вижте *„Христосъ умре"* (66) — „Въ мистичния на храма полузрачъ въ душата плиска се море отъ плачъ". Въ *„Предъ разпятието"* (64 — 65) прочетете следнитѣ стихове:

„Дай миръ на сърцата, дай миръ на очитѣ,
На морни и бдящи дай кроткия сънъ,
додето запѣятъ отгоре звездитѣ
на твоето утро възкресния звънъ".

Или въ стихотворението *„Въ чуна"* (67):

„Сънувахъ, че цвѣтъ съмъ и подъ снѣговетѣ
въ мечти ми сърцето умрѣ.
И ето — *Господния лжчъ ме цѣлуна*
и нова ме пролѣтъ огрѣ".

Прекрасни сж проникнатитѣ съ наивна простота на чувството и нѣжно благородство на образитѣ стихотворенията: *„Охридска приказка"* (49 — 50) и *„Молитвата на една девойка"* (51)

„Всѣка вечерь ангелъ бѣлъ
въвъ дрезгавината
вѣйне кратко съсъ крила
слиза на земята".

Св. Климечтъ разтваря широко дверитѣ на стария храмъ, бѣлиятъ ангелъ влиза тамъ и си взима огънчето отъ кандилцето, що мъждѣй въ олтаря, отлита си къмъ небесата и пали вечерь небеснитѣ кандилца,

Девойката пъкъ възнася топлата си молитва къмъ звездата вечерница:

„Божа съгледнице, скръбно блести
Твойто око въ небесата:
виждашъ неправди, и робство, и гнетъ,
грѣешъ убийства, грабежи . . .

... помисли диви и груби.
толкова малко, тъй рѣдко добро:
въ тръни срѣдъ злото се губи".

„Но, моли девойката звездата — ти не казвай Богу, божа съгледнице, злото, което видѣ на земята, а само доброто му кажи!"

Каква тиха тжга, какво кротко успокоение и каква нѣжна, мистична прелесть лъха отъ тази молитва! И колко много хармонира това настроение съ патриархалния идилично запазения битъ на охридчани!

Тжжната гледка, която Охридъ е представялъ — жива развалина вѣковна, пълна съ убити духомъ, потънали въ оскждица и грижи мили, гостоприемни хорица, набожни, трудолюбиви, пестеливи и злочести — свива до болка сърцето на поета и той излива искрената си тжга въ *„Разпънатия градъ"* (89) и *„Сбогомъ"* (87). Но тази скръбна картина той е освежилъ съ омайнитѣ хубости на езерото и околната природа. Обсипаното небе съ звезди, чиито отражения трептятъ въ водитѣ на езерото, плисъка на вълнитѣ и пр.

„Най-хубавата пъсень" (93) е бисерно-прозрачна и игрива кротка и задушевна пѣсень, въ която се прелива хармонията на прояснената отъ общуване съ природата душа на поета съ ритъма на интимнитѣ му сърдечни трепети.

Като победенъ финаленъ акордъ, като крилата надежда, възмогнала се надъ гордо сподавена скръбь, топло звучатъ последнитѣ две стихотворения въ сбирката:

„Не кжсъ земя не си" (94) и *„Ще дойде день"* (95). За поета пѣсеньта символизирва „родината свещена",

че „Охридъ синь въ стиха на тая пѣсень грѣе
съсъ звѣздния миръ чуденъ, що въ него се оглежда,
и бащинъ домъ въвъ нея миръ приказенъ живѣе —
Огнището гори и кьошка се бѣлѣе
и стария чинаръ столѣтни клони свежда".

Въ пророческо прозрение поетътъ вижда, че иде день — и той не е далече —:

И, родна пѣсень, мъртавъ фениксъ сжщо,
ти ще възкръснешъ, горда и могжща,
победно твоя гласъ ще проехти".

Но по-долу той — сигурно безъ да ще — е изрекълъ зла прокоба за родния си край:

„ . . . във приказка вълшебно-непозната,
мой роденъ край, ще се превърнешъ ти.
Ще дойде день — и азъ го виждамъ вече!

Или не! Джеровъ не е могълъ да бѫде толкова песимистъ относно бѫдещето на Охридъ! Той по всичко личи — искалъ да каже тъкмо обратното: ти роденъ край, тъй днесъ унилъ и жалъкъ, гаснещъ въ безрадостни спомени и копнѣещъ за слънце и свобода, единъ день тъй ще се разцъвтишъ, тъй ще се разхубавѣешъ, че ще заприличашъ на вълшебенъ блѣнъ, ще надминешъ нашитѣ надежди . . "

*

Джеровъ е позналъ непосредствено и дълбоко душата на Охридъ и я влѣлъ цѣла въ сбирката си. Въ нея той е далъ цѣла дѫга отъ багри и нюанси, цѣла гама отъ чувства и настроения, облѣчени въ живи образи музика и ритъмъ — съкровища, откѫснати отъ една впечатлителна, нѣжно чувствуваща душа, въ която има много красота, много топлота, задушевность и свежесть.

Драганъ С. Зографовъ.

S. P. Phocas-Cosmetatos. — La Macédoine son passé et son Présent. Etude historique, ethnographique et politique de la Macédoine, avec considération sur les pays limitrophes et l'Hellénisme. — Librairie Payot & C-ie, 1919.

Книгата има 50 стр., голѣмъ форматъ, четвъртини; хартия добра. Въ сѫщность текстътъ е помѣстенъ въ 35 страници. Съдържанието е подраздѣлено на уводъ и седемь глави.

Макаръ авторътъ и да не отдава голѣмо значение на историческото право, по-голѣмата часть отъ „етюда" му — до 32 стр. — представлява прегледъ върху историята на Македония. Следъ като опредѣля, въ нѣколко реда, територията на Македония споредъ римлянитѣ и съвременитѣ френски и английски географи, г-нъ Фокасъ приема да се нарича Македония страната, въ която събиратъ водитѣ си рѣкитѣ Бистрица, Вардаръ, Струма и Места.

„Македония, казва авторътъ, носи името на македонцитѣ (Macédones), население не напълно познато, но чийто градъ

Хераклеа (Монастиръ) е сталалъ отрано политически центъръ“ [1] Това не му пречи, обаче да счита напълно решенъ въпроса, че древнитѣ македонци сѫ били гърци и че цѣлата тѣхна история е гръцка история. Гръцки сѫ били и царствата на Касандра въ Македония, на Селевка въ Вавилонъ, на Лизимаха въ Тракия, на Антигона въ Азия, на Птоломея въ Египетъ следъ разпадането на Александровата империя.

Разрешилъ така щастливо въпроса за гръцкитѣ земи отъ Дунава до Индия г-нъ Фокасъ съ още по-голѣма леснина доказва, че Източната римска империя е империя гръцка, — така се нарича Византийската империя, навсѣкжде въ книгата му, — и че Константинъ Велики и Юстинианъ напразно сѫ се старали да я латинизиратъ[2]. Наистина, исторически вѣрно е, че въ източната половина на Римската империя господствува елинистичната — не елинската — култура, ала сжщо и научно е установено, какво Византийската империя е разноплеменна държава, която въ срѣднитѣ вѣкове е включвала въ границитѣ си освенъ гърцитѣ на Еллада и по брѣговетѣ на източно Средиземно море, но и балкански славяни, и потомци на малоазиатскитѣ народи въ Азия. За г-нъ Фокасъ е изгодно да счита всички тѣхъ за гърци.

Най-произволно авторътъ изопачава даннитѣ на българската стара и нова история. Ето нѣколко примѣра: границата на Симеоновото Царство минавала северно отъ Струмица и Неврокопъ; въ царството на Самуила славяно-българитѣ били нищожно малцинство; Второто българско царство било Влашка империя; Иванъ Асѣнь II владѣелъ северна Македония, северния Епиръ и часть отъ северна Тракия. При него Влашката империя станала Влахо-българска и подиръ него не се говори вече за власи въ Македония. Следъ 1330 год. България станала провинция отъ империята на Стефана Душана. Последниятъ завладѣлъ Босна, Херцеговина, Хърватско, Далмация, Албания, Тесалия и Македония безъ Солунъ. А знае се, че Иванъ Александъръ бѣ независимъ владѣтель и Душанъ никога не е билъ господарь на Босна и Хърватско. Споредъ г-нъ Фокасъ България отъ създаването ѝ до 1912 година е владѣла севернитѣ и западни окржзи на Македония при царуването на Крума, Симеона и Самуила само около 70 години презъ единъ периодъ отъ 1233 год.! Въ сѫщность презъ първото Българско царство (отъ Пресиама 840 до падането на Западното българско царство 1018) — 178 години — Македония безъ Солунъ и брѣга е била съставна часть на България и презъ този периодъ се изгубва окончателно прабългарския елементъ, който се удавя въ славянското море; тогазъ се формира и българската народность въ Мизия, Тракия и Македония.

---

[1] Страница 13.

[2] Страница 17.

Авторътъ си поставя за цель да докаже, какво българитѣ нѣматъ никакво историческо право върху Македония, а по сѫщото това право Гърция би могла да претендира върху три континента. Но Гърция е скромна, та иска само тѣзи територии, за които историческитѣ права сѫ въ съгласие съ етнографскитѣ [1].

За г-нъ Фокасъ българитѣ на два пѫти се изгубватъ съвсемъ: първия пѫть следъ като България бѣ завоювана отъ Василия Българоубиеца, и втори пѫть следъ злавладяването на Балканския полуостровъ отъ Турция. Така френскитѣ офицери при Наполеона Бонапарта, които сѫ дохождали на Балкана, говорятъ за гърци и даже за сърби, за българи никѫдѣ не споменавали. „Знае се съ каква заинтересована цель Русия, презъ миналия вѣкъ, се е старала да създаде отъ начало единъ български въпросъ, а после една българска нация. Рускиятъ посланикъ въ Цариградъ Игнатиевъ бѣ, който пръвъ даде на българитѣ чувството за тѣхната народность“ [2]. По този начинъ въ срединтѣ вѣкове „власитѣ“ Асенъ, Петъръ и Калоянъ сѫ създали българитѣ, а въ най-ново време, това е сторилъ единъ руски дипломатъ? Въ Македония презъ 1867 год. всичко било гръцко, „Славейковъ пишелъ вестника си съ гръцки букви. Руското злато и тероризма на руско-българскитѣ банди, — това било първото появяване на комитаджиитѣ, — сѫ изтръгнали гласоветѣ за присъединяване къмъ Екзархията въ 1872 год. на Скопската, Велешката и Охридската епархии.[3] За поменатия ученъ гръкъ, прочее, не сѫществуватъ нито Климентъ Охридски и запазенитѣ презъ всички вѣкове български писмена по черкви и мънастири въ Македония, нито Кирилъ Пейчиновичъ и Якимъ Кърчовски, ни Хаджи попъ Теодоси отъ Дойранъ, който отвори първа българска печатница въ Солунъ, ни Бр. Миладинови, Пърличевъ и Жинзифовъ. Що се отнася за служенето на българи съ гръцки букви, то е общеизвестно: съ такива е написано и Търлишкото евангелие отъ средата на миналия вѣкъ, ала думитѣ сѫ български отъ източно македонско наречие.

---

[1] Стр. 24 и 25.

[2] Страница 29.

[3] Страница 30.

Глави V, VI и VII—стр. 32—46-а — сѫ посветени на съвременната етнография на Македония. Би помислилъ човѣкъ, че поне въ този случай авторътъ ще бѫде по-обективенъ, понеже се отнася до работи отъ вчера и днесъ, които всѣки моментъ могатъ да се провѣрятъ, напримѣръ чрезъ плебесцитъ. Но г-нъ Фокасъ е пожелалъ да остане последователенъ до край въ изопачаването на истината. Той дава статистиката на Хилми паша за населенията въ Солунския и Битолския виляети отъ 1905 год., като твърди, че тази статистика е била направена подъ надзора на европейския контролъ—жандармерийскитѣ офицери и пр. А г-нъ Леонъ Ламушъ, единъ отъ тѣзи офицери, категорично заявява по поводъ на едно друго подобно твърдение, че въ статистиката на Хилми Паша европейскитѣ контролни органи не сѫ имали никакъвъ дѣлъ: тя е правена безъ тѣхно знание и е тенденциозна[1].

Г-нъ Фокасъ си служи и съ цифровитѣ данни за броя на училищата и ученицитѣ — гръцки и български, — публикувани въ книгата на г-нъ Д. М. Бранковъ[2]. Ала и при турската статистика и при училищната на последния, гръцкиятъ „ученъ“ дава цифри само за Солунския и Битолския виляети, а за Скопския не обѣлва зѫбъ, като че той не принадлежи на Македония. Освенъ това знае се, че въ Битолския виляетъ влизаше и Корчанския санджакъ, въ който само Костурската кааза е часть отъ Македония. Последната глава — VIII—47—50 стр. е критика на Ризовия атласъ. Прибавена е следъ това една статистическа таблица на разнитѣ етнически елементи въ Европейска Турция споредъ съчинението на г-нъ Amadori Virgili La Questione Rumeliota (Rome 1908) за Янинския, Битолския, Солунския, Одринския виляети и Европейската часть на Цариградския виляетъ: Скопскиятъ санджакъ, който е часть отъ Македония, пакъ го нѣма. Споредъ тази статистика гърцитѣ излизатъ 1,613,300; българитѣ сизматици 455,000; власитѣ, 13,750; сърбоманитѣ 18,550; мюсюлманитѣ 1,323,500; циганитѣ 8,890, арменцитѣ 95,350 и евреитѣ 151,235.

---

[1] Colonel Lamouche. La question macédonien et la paix (Reponse à Monsieur le Colonel Bujac). — Revue Politique et Parlementaire, 10 Septembre 1919, p. 293.

[2] D. M. Brankoff. La Macedoine et sa population chrétienne, Paris 1905

Като приложение сѫ дадени цвѣтни карти на „Елинизма въ древностьта“ (Александровата империя е показана като грѫцка), на „Грѫцката империя при Юстиниана Велики“, „Грѫцката империя въ началото на IX в.“, „Грѫцката империя при смъртьта на Василия Българоубиеца“, „Грѫцката Империя въ 1190 год.,“ „карти на училищата и черквитѣ въ Солунския, Битолския, Янинския, Одринския виляети и на европейската часть отъ Цариградския виляети;“ „етнографска карта на Македония (пакъ безъ Дебърския и Скопския санджаци), Епиръ и Тракия (1912 г.),“ „Карта споредъ Букурещкия договоръ 1913 год.“.

Книгата на г. Фокасъ отъ научно становище не издържа никаква критика: толкозъ голѣми сѫ фалшификациитѣ на етнографскитѣ и историческитѣ истини. Тя е написана, за да повлияе върху решенията на конференцията за миръ въ Парижъ и завършва така: „Въ присѫдата на човѣшкия елитъ, не може да има никакво колебание между нацията, която защищава нападнатата цивилизация, и тази, която представлява агресивното варварство.“ Ако даваме по-подробно съдържанието на тази книга, това правимъ, за да види нашия читающъ свѣтъ, какви средства харчатъ поробителитѣ на отечеството ни Македония, за да представятъ вѣрна една крива кауза, и колко малко правимъ ние, за да изучимъ собствената си страна, пъкъ и да запознаемъ чуждия свѣтъ съ нея, безъ да има нужда да си послужимъ нито съ единъ лъжливъ доводъ, нито съ единъ извратенъ фактъ.—

Г. Баждаровъ.

Les articles de la Revue en résumés en français.

Où se trouvait le siège de l'évêché de St. Clément d'Ochrida, par le professeur V. N. Zlatarsky, p. 1—14.

En se basant sur des documents puisés à la longue „Vie de St. Clément" qui fut nommé, à la fin de l'année 892, *ἐπίσκοπος Δρεμβίτζασ ἤτοι Βελίτζας* l'auteur arrive aux conclusions suivantes:

1) L'évêché de St. Clément se trouvait non loin du monastère fondé par lui près d'Ochrida et du lieu de son activité pédagogique, Koutmitchévitza, c'est à dire dans la région qui comprend la contrée du lac d'Ochrida à l'ouest dans les bassins des rivières Dévol et Chkoumba et entre le cours inférieur des rivières Semeni et Voioussa, jusqu'à la côte de la mer Adriatique.

2) *Δρεμβίτζα ἤτοι Βελίτζα* ont été les sièges de l'évêché, dont *Δρεμβίτζα* traduit le mot slovéno-bulgare **Дєврица** (*μβ* = slovèn. bulg = Б, avec la métathèse de p.) et ce nom est le nom de la vieille forteresse *Δεμβριτζα* (=*Δέμβριτζα* chez Cantacuzenus, éd. Bon. I p. 428) qui se trouvait près du village actuel de Debréchté (Debrichte) au nord-ouest de Prilep, à l'entrée du col se trouvant sur le chemin de Prilep à Kitchevo, à travers le village de Brod et *Βελίτζα* est la traduction du mot bulgare *Бѣлица* localité de la région de Debritsa. Précisément le village actuel de Belitsa ou de Kitchovska—Bélitza, au sud de la ville de Kitchevo, près de la source de la rivière du même nom, affluent de la rivière Kopatchka, qui se jette dans la rivière Velika (Treska).

3) Debritsa, comme centre militaire et administratif, fut le siège officiel de l'évêché de Clément et Belitsa — endroit où le saint passa la plus grande partie de ses jours et se livrait en paix à ses prières et à ses occupations littéraires et principalement comme lieu se trouvant plus près de son

monastère d'Ochrida — centre principal de l'activité spirituelle et intellectuelle; pour cette raison les deux noms géographiques sont réunis par la conjonction *ἤτοι*, afin de montrer qu'ils sont les sièges d'un seul et même évêché.

4) Le lieu même des deux sièges de l'évêché de St. Clément prouve que ce dernier se trouvait entre les éparchies: de Skopié, de Bitolia et d'Ochrida, c'es—à—dire était constitué par des parties de ces trois éparchies et habité par une population dense et purement slovéno-bulgare. Par conséquent, cet évêché était complètement nouveau et constitué spécialement pour l'éducation de cette population. C'est pourquoi plus tard lorsque des évêques bulgares accèdent aux vieux évêchés historiques, cet évêché disparait à nouveau.

*

Quelles sont les plus anciennes monnaies d'Alexandre le Grand? par N. A. Mouchmoff, p. p. 15—20.

Le Musée national de Sofia s'est enrichi de deux tétradrachmes d'Alexandre le Grand avec la tête de Zeus sur le droit et le type connu d'Alexandre sur le revers. (Pl. I, 1 et 2.) Les deux pièces ont été trouvées à Vidin, sur le Danube. Le № 1 a la dimension de 27 mm., 16 gr. 52; № 2 — 30 mm. 16 gr. 09. Ces pièces sont les premières que j'ai vues jusqu'à présent, sauf un exemplaire tout à fait barbare représenté par *Forrer,* Keltische numismatik, p. 179 fig. 341. *Dessewffy Miklòs,* Barbar penzei, 1910, ne présente pas une seule pièce de ce type. D'après moi les deux pièces en question ne sont pas d'une fabrication barbare, surtout en jugeant par le type du revers. En ce cas, comment s'expliquer l'apparition de la tête de Zeus sur le droit des monnaies d'Alexandre? Est-ce un égarement des coins monétaires ou bien une combinaison barbare du plus beau style? Cependant on sait que les barbares ne faisaient qu'imiter les pièces de Philippe II et Alexandre III. Par ces raisonnements je viens, peut-être, à la bizarre conclusion, que ces pièces sont les premières monnaies d'argent d'Alexandre frappées à son avénement et où l'on a pris pour type du droit celui de son père et quand on a décidé de présenter son effigie sous les traits de Heracles il a répété la figure de Zeus.

En tout cas, c'est une question que je pose à la compétence des savants numismates.

*

Nouveaux témoignages sur l'archéologie de la Macédoine. Communique prof. G. Katzaroff. pp. 21—25.

L'auteur rend compte du travail important de L. Rey, Observations sur les premiers habitants de la Macédoine, où sont publiés les résultats de l'enquête de la mission archéologique française en Macédoine du Sud. De ces témoignages on peut conclure que la population de la Macédoine à l'époque néolithique appartenait au grand groupe des tribus de Thrace, ce qui est confirmé d'autre part par des documents historiques. Les anciens Macédoniens, c'est-à-dire les peuples qui ont formé plus tard l'Etat macédonien vraisemblablement sont entrés en Macédoine vers le 12e siècle avant la naissance du Christ. L'auteur énumère aussi les recherches qui ont été entreprises en Macédoine par des archéologues anglais.

*

La région de la Stroumitza. Données économiques. Par le prof. A. Ischirkoff. pp. 26—37.

La vallée de la Stroumitza est bornée au nord par les montagnes Platchkovitza et Ograjden, et au sud par Belassitza. Elle a une superficie de 750 km^2, une hauteur moyenne au dessus du niveau de la mer de 240 m. L'ouvrage mentionné examine la région de la vallée de la Stroumitza, cédée par le traité de Neuilly au royaume des Serbes, Croates et Slovènes, d'une étendue de 1021 km^2. La partie la plus précieuse, au point de vue économique, de la région de la Stroumitza est la petite vallée de la rivière Stroumitza.

L'arrondissement de la Stroumitza sous l'administration bulgare (1913—1919) avait une superficie de 770 km^2 ou de 77.060 hectares. 7.108 hectares sont ensemencé en céréales. En moyenne on récolte par an 2.000.000 kgr. de maïs, 1.242.000 kgr. de blé, 1,024,000 kgr. d'orge, 622,000 kgr. de blé noir, 290,100 kgr. de riz. Très peu d'avoine, de millet et d'épeautre.

Les plantes oléagineuses occupent en moyenne 718 hectares. La production annuelle moyenne de l'opium (1914—1918) a été 3,618 kgr. La récolte du pavot. — 162,424 kgr. — du sesame 2,925 kgr. Parmi les cultures industrielles il faut citer d'abord le tabac. 79,800 kgr. et le coton 19,118 kgr.

Les vignes occupent en moyenne 360 hectares — Parmi les légumes on sème surtout des haricots 147,363 kgr. production annuelle — des pommes de terre 57,774 kgr.

Jardins potagers 257 hectares en 1918.

Jardins potagers 274 hectares en moyenne par an ; plantes fourragères, vesce etc. 87,145 kgr. en 1918.

Fruits : prunes 55,104 kgr.; pommes, cerises, amandes en petite quantité. Une grande superficie est occupée par les châtaigniers.

Mûriers — en moyenne 309 hectares.

Elevage : Bœufs 7,605 têtes, Buffles 930.

Ruches 1,132.

Population : d'après la statistique de 1913—1915 dans l'arrondissement de la Stroumitza il y a eu 31,691 habitants dont 26,572 Bulgares et 5,594 Turcs, et 470 de nationalités diverses (surtout Juifs). D'après le savant serbe Savitch, il y a aujourd'hui dans la région de la Stroumitz 30,000 habitants. Centre de l'arrondissement est la ville de Stroumitza, qui comptait au temps des Turcs 10,160 habitants, dont 6,200 Bulgales 3,100 Turcs, 700 Juifs et 160 Tsiganes.

*

Contribution à la légende de Krali Marko par le prof. M. Arnaoudoff, pp. 38—45.

Le 2 août 1916, au cours d'une excursion ethnographique dans la Macédoine nouvellement libérée pour un temps, l'auteur a visité le village Raotintzé, non loin de la ville de Tétovo. Un des buts de son excursion était de rassembler des matériaux pour l'épopée nationale yougoslave dont l'origine et la tradition orale jusqu'à l'époque la plus récente présentent un si grand intérêt scientifique. Par bonheur l'auteur rencontra au village susmentionné le célèbre et génial aède populaire Spasso Milocheff. Illettré et n'étant jamais sorti de son village natal, il gardait vraiment la tradition poétique de la Macédoine du Nord, en accueillant les légendes épiques et les récits en prose de la génération plus ancienne. L'auteur a copié de lui trois motifs du cycle épique de Krali Marco qui se révèlent comme un complèment à certaines versions poétiques, connues en partie, de la biographie poétique du célèbre héros moyenâgeux de la Macédoine. Le premier motif se rapporte à la lutte de Krali Marco avec un dragon dans l'obscurité et à son duel avec Moussa

Arbanassa. Le second met en œuvre la sague de l'acquisition des forces et du cheval Charco grâce aux bons offices de la fée Jana; — et le troisième expose la mort du héros à un âgé avancé. Les diverses versions de ces motifs et leur genèse seront étudiées plus complètement par l'auteur, en même temps que le cycle plus large des traditions relatives à Krali Marko. Pour maintenant nous donnons ces trois morceaux du folk-lore macédonien, si riche et malgré cela sans avoir été étudié comme il faut.

*

La ville de Prilep et son école par Chr. Chaldeff, pp. 46—55.

Prilep est une de ces villes de Macédoine qui ont joué un grand rôle dans la renaissance du peuple bulgare. Là l'idée de la renaissance se manifesta de très bonne heure et elle est l'œuvre de la conscience nationale conservée pendant des siècles d'esclavage chez la population indigène bulgare qui commença la lutte pour la conquête de l'autonomie de son église et de son école nationale, première étape vers la suppression de l'esclavage spirituel et politique. Un des premiers soucis des gens de Prilep fut qu'on organisât et élevât des écoles dans la ville — afin de donner des connaissances plus solides non seulement à la jeunesse de la ville, mais aussi à celle des environs, et au delà de ses frontières. Pour cela les écoles déjà existantes devaient être réformées, et l'on devait chercher et nommer des maîtres bien préparés, au moins pour les principales matières.

Les écoles de Prilep furent jusqu'à la moitiè du siècle passé des écoles privées. Elles étaient installées dans une chambre (kilia) d'église ou de monastère, ou dans la maison du maître d'école — chaque éléve payant à son maître une taxe mensuelle d'une piastre et demie. Les maîtres dans ces écoles privées furent les popes de la paroisse, les moines venus des monastères voisins et des laïcs qui à côté de leur activité pédagogique avaient quelque autre métier. Les inscriptions sur les murs des couvents et des églises, sur les icônes, les tombes et les croix prouvent que l'enseignement dans les écoles était donné à l'aide de l'alphabet slavo-bulgare et que les écoles fonctionnaient sans interruption durant des siècles.

Sur le modèle des écoles bulgares, une école grecque privée a été fondée dans la première moitié du siècle dernier, on y instruisait les enfants des Valaques grécisants.

Après la construction de l'eglise „Sveta Bogoroditza" (la Sainte Marie), la communauté a décidé d'ériger dans la cour une école „nationale". Cette école fut construite en 1843: c'était une grande bâtisse massive, à deux étages, ayant deux grandes pièces dans chaque aile, séparées par un salon spécieux. Alors une grande partie des élèves des écoles privées passèrent à l'école „nationale", dont les maîtres étaient nommés par la communauté. Les plus connus parmi ces maîtres d'école étaient Yordan hadji Constantinoff — Djinot (1858/59) et Vassil Kiordaleff, (1859/60—1863/64) qui introduisirent des réformes dans l'école, élargirent le programme, divisèrent l'école en deux sections: *primaire* et *classique*, introduisant dans la première section la méthode de *Lancaster*. Mais c'est surtout sous la direction de Yossif Kovatcheff (1874/75—1876/77) qui avait une instruction supérieure que l'école de Prilep s'est distinguée. On employa alors dans la section primaire la méthode phonétique, tandis que la section classique fut élevée au rang d'école *pédagogique* devant préparer le personnel enseignant.

La communauté de Prilep n'a pas négligé l'instruction des filles; dès 1865 elle a ouvert à leur intention une école qui a fonctionné sans interruption et finit par y ouvrir des classes.

*

Nasté Stoyanov, par A. P. Stoïloff, p. p. 56—61.

Nasté Stoianov est né à Krouchovo, région de Bitolia (Monastir) en 1840 et mort le 7 janvier 1915 à Salonique. Orphelin de père à 6 ans, il ne put recevoir une éducation régulière et pour entretenir sa famille se fit tailleur. A 15 ans, il partit chercher fortune à Salonique, où par la suite il s'établit définitivement. Sous l'influence de l'archimandrite Hadji Pavel Bojigrobski, né au village de Konikobo, circonscription d'Enidjé-Vardar, qui était protosyncelle du patriarche de Jérusalem Kiril et administrateur des biens de Jérusalem en Macédoine aussi bien que sous l'influence de Nathanael, archevêque d'Ochrida, par la suite de Plovdiv, né à Koutchevitza, région de Skopié, — Nasté enflammé d'ardeur patriotique se consacra au service de son peuple dont la renaissance venait d'être consacrée. Il prit part à l'ouverture de la première école bulgare à Salonique de la maîtresse Slavka Dinkova, de Voden. — En 1866 — sur son initiative les Bulgares de l'endroit se constituèrent en commune. Encore sur son initiative, les Bulgares de Salonique instituèrent une grande fête à l'occasion de la proclamation du firman du Sultan pour la constitution de l'Exarchat bulgare (1870).

En 1863 Nasté avait rassemblé 14,340 piastres en donnant lui même 5.100 piastres, pour l'achat d'une maison qui servit au début de chapelle et fut ensuite réparée pour devenir la première église bulgare St. Cyrille et Mèthode à Salonique. C'est surtout à lui que l'on doit le fait que la petite école bulgare de Salonique fut transformée en 1881, en un gymnase bulgare, la première en Macédoine.

La même année, il s'attache à acheter un bâtiment pour la seconde église bulgare de Salonique — St Dimitri — pour le quartier du Vardar. En 1894 ce fut encore Nasté Stoianoff, qui contribue le plus à l'achat d'un édifice de pierre, qui abrita le premier gymnase de filles. — Vers la fin de son âge il put se réjouir de voir une nombreuse colonie bulgare à Salonique, trois gymnases bulgares, —une école de commerce pour garçons, et une école pédagogique pour filles — dans la même ville — et cinq écoles primaires pleines d'écoliers. Mais deux ans avant sa mort, il eut le chagrin de voir comment tout ce qu'il avait fondé malgré tant d'obstacles était ruiné par les Grecs les conquérants de Salonique fermèrent toutes les écoles bulgares et les églises, pillèrent les bibliothèques bulgares, les cabinets scientifques, les biens des églises. Quant à l'édifice, ils le transformèrent en logemnent pour les Grecs qui affluaient d'Asie Mineure et de Thrace Orientale. Même les tombeaux bulgares, dont l'emplacement avait été acheté par Nasté Stoïanoff, ne furent pas respectés. Les Grecs les firent clore avec les leurs et couvrirent de terre les tombeaux pour qu'on ne les reconnût pas.

*

La slavophilie de Louis Leger et la Macédonie par K. Stoyanoff-Walkanoff — p.p. 62—69.

Pendant la seconde moitié du siècle passé, après la guerre franco-allemande, la France ressentit le besoin d'un rapprochement avec les Slaves. Aucun Français n'y contribua autant par ses travaux que Louis Leger. Son esprit lui montra que pour pouvoir juger exactement des discussions et des droits des différents peuples slaves, il fallait connaître toutes les langues et littératures slaves. Cependant, cette étude lui valut bien vite le surnom de panslaviste. En 1868 Louis Leger présenta à la

Sorbonne deux ouvrages, l'un sur Saint Cyrille et Méthode, l'autre sur le vieux chronologue russe Nestor. Cela fut un motif suffisant pour que les cercles gouvernementaux le considérassent comme un agent russe.

La catastrophe de 1870—71 ensevelit bien des théories des diplomates et des savants français sur le compte des Slaves. Le nouveau gouvernement républicain rechercha les services de Louis Leger, mais cette fois le président de la République Thiers découvrit en sa personne un agent polonais. En 1873 Louis Leger publia „Le monde slave“ livre qui reçut le meilleur accueil auprès des Bulgares. L'insurrection qui éclata en 1876 et la libération de la Bulgarie en 1878 trouvèrent dans la personne de Louis Leger un ardent défenseur. La Bulgarie fut saluée par lui, comme un membre de la grande famille des états civilisés. Conformément à ses vues, Louis Leger n'oublia pas non plus les Bulgares de Macédoine. Un Grec lui écrivit, il y a des années-que celui-qui ne réunissait pas la Macédoine à la Grèce ne pouvait pas être philhellène; un peu après un Serbe de haute culture se plaignit à lui de l'injustice qu'il avait commise contre la Serbie, en lui déniant tout droit à une contrée sans laquelle le développement économique et politique de la Serbie ne saurait être complet. Cela montre très bien le non-fondé des prétentions grecques et serbes sur la Macédoine.

*

Un document pour le passé du couvent „Saint Jean le Précurseur“ près de Serrès, par Chr. p. Stoyanoff, pp. 70—73.

Les monastères ont joué un rôle important dans la renaissance des Bulgares. Le monastère „St Jean le Précurseur“ à 20 km. nord-ouest de Serrès, dans les versants sud-est du mont Bozdag, n'y fait pas exception. Comme tous les autres monastères sous l'esclavage turc, le clergé grec s'était approprié ce monastère aussi qui dépendait du métropolite grec de Serrès. La plupart des moines étaient des Bulgares, car tous les villages environnants sont bulgares. Dans la seconde moitié du XIX-e siècle la conscience nationale a commencé à se manifester avec force chez les moines de ce monastère aussi dont le supérieur était, en 1873, un Bulgare du village Tarlis (entre Serrès et Nevrokop).

L'auteur de cette notice nous donne l'original et la traduction en bulgare d'un document, le rapport adressé par l'évêque grec de Serrès au patriarcat de Constantinople, rapport emprunté au livre: *«Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζυτήματος* (1852—1873) — p. 483—484.

L'évêque grec de Serrès y annonce au patriarche que les trois quarts des moines du couvent sont Bulgares et qu'ils refusent de se rendre dans les villages pour prêcher aux paysans de revenir au sein du patriarcat qu'ils avaient quitté pour reconnaître l'Exarchat. L'évêque exprime l'espoir que le mutéssarif (préfet) de Serrès le soutiendra dans sa lutte contre les Bulgares.

*

L'organisation révolutionnaire intérieure de Macédoine. Son début et son développement. par V. Paskoff, p.p. 74—86.

L'idée d'une organisation révolutionnaire intérieure est due a Damé Groueff, du village de Smilevo (région de Monastir). Il conçut qu'agir de l'extérieur, c'était compliquer et embrouiller l'œuvre de libération, et se consacra le premier avec ardeur à la réalisation de son idée. Il trouva un terrain favorable et fonda les premiers foyers révolutionnaires. Au cours de trois ou quatre années, l'idée révolutionnaire pénétra partout en Macédoine et gagna tous les Bulgares conscients et actifs. Vers la fin de la cinquiéme année la nouvelle organisation possédait son administration autonome, son chiffre, son service postal, ses organes judiciaires. Le mouvement des bandes effectué au cours de l'année 1895 se termina par deux résultats importants: l'idée que c'était seulement à l'intérieur qu'il fallait agir pour la libération de la Macédoine, triompha. Par ailleurs s'accusa la probabilité de voir se lever bientôt le jour de l'insurrection générale, et les „travailleurs" commencent à demander des armes. C'est le commencement d'une nouvelle phase dans l'organisation.

En 1897 éclata la première grande affaire, celle de Vinitza. Elle provoqua une certaine réaction, mais le développement de l'organisation ne s'arrêta pas. Elle donna des indications très utiles, quoique trop coûteuses. En 1898 se constitua la première bande dans la région de Guevgueli. Les besoins sérieux de l'organisation et les besoins de la population provoquèrent la formation. L'exemple donné fut imité par les autres régions. Ainsi furent constituées les bandes, qui jouèrent un rôle si considérable dans l'organisation et la rendirent apte à la lutte. En

1900 l'organisation traversa une crise pénible : c'est alors qu'éclatèrent les grandes affaires de Monastir, Chtip et Salonique. Une grande partie des premiers chefs de l'organisation furent jetés en prison. Jusqu'à ce qu'ils eussent trouvé des remplaçants il y eut désarroi et stagnation. Mais bientôt tout rentra dans la voie normale. Les années suivantes *1901—1902* sont des années d'une activité fièvreuse. L'importance passe aux mains de ceux qu'on appelle „illégaux" — des bandes. En 1902 commence le passage des revolutionaires à l'école des bandes. Les affaires se multiplient. Les gens menancés d'arrestation viennent grossir les rangs des bandes et l'augmentation des bandes provoque de nouvelles affaires. La situation devient sérieuse. On commence à faire courir le bruit d'une insurrection. Le mouvement de bandes décidé pour l'autonomie 1902 dans les rayons frontière de l'organisation complique encore davantage la situation — et verse de l'huile sur le feu. Le gouvernement turc commence à provoquer des incidents et à dévaster les rayons de l'organisation.

En janvier, 1903 est convoqué à Salonique un congrès auquel on décida, en principe, de décréter l'insurrection genérale. Après ce congrès, un autre fut convoqué à Smilévo, région de Monastir, où fut fixée la date de l'insurrection. L'insurrection surprit tout le monde par son étendue et sa violence, mais elle ne donna pas les résultats espérés. Les diplomates élaborèrent le programme de réforme de Mürzsteg. La répression du mouvement mit un temps le désarroi dans l'organisation. La déception suivit. La question que faire reçut des réponses différentes, mais ce furent Damé Groueff et ses partisans qui l'emportèrent. On travailla de nouveau à la resurrection de l'organisation, en utilisant l'expérience du passé.

Il y aura encore des moments comme celui qui suivit la grande insurrection, quand l'œuvre de libération s'arrêtera, il y aura des hésitations et des tâtonnements jusqu'à ce qu'on ait trouvé le bon chemin ; mais cette œuvre se poursuivra jusqu'au jour où elle aura atteint enfin le succés complet — la libération de la Macédoine.

*

Mémoires, de Chr. Kotzeff, p. 87—100.

En 1896 la propagande serbe qui, d'accord avec la politique du Ballplatz, avait tourné ses yeux vers la Macédoine, avait ouvert un lycée serbe à Salonique que l'on ferma par la suite faute d'élèves. Parmi les professeurs de ce lycée figurait Péitchinovski, un renégat, ancien professeur bulgare chassé pour incapacité et immoralité. En 1897 deux Monténégrins aux gages du consulat serbe à Salonique, assassinèrent un professeur du lycée bulgare, Chr. Ganeff. Alors le comité central de l'organisation révolutionnaire intérieure macédonienne décida de venger ce meurtre en exécutant Péïtchinovski. Le 6/19 septembre 1897 ce dernier fut assassiné. Les meurtriers ne furent pas arrêtés, mais la police mit en état d'arrestation Chr. Kotzeff, professeur au lycée bulgare. On trouva sur lui une lettre chiffrée que Damian Groueff lui avait remise pour l'expédier à Gotzé Deltcheff. Tous les trois étaient membres du comité central, sans que le gouvernement s'en doutât. Dans cette partie de ses Mémoires, M. Ch. Kotzeff fait le récit de son arrestation et décrit l'interrogatoire que lui firent subir le commissaire de police Jacques et le directeur de la police. Il peint aussi les souffrances morales qu'il a subies lors de l'arrestation et de l'instruction de l'affaire.

Comptes-rendus.

André Mazon, professeur à la Faculté des lettres de l'Université de Strasbourg. **Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale.** Etude linguistique, textes et traduction : notes de folk-lore par —. Travaux publiés par l'Institut d'Etudes Slaves, I. Paris. 1923. in 8⁰, 236 pp. Compte-rendu par le professeur docteur St. Mladenov. pp. 101—123.

Le livre du professeur Mazon „Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale est extrêment précieux pour l'étude de la langue bulgare et d'une façon générale pour la philologie slave. A la vérité de célèbres savants slaves, comme Vouk Karadjitch, Pavel Iossif Schafarik, F. Miklochitch avaient depuis longtemps démontré que les parlers macédoniens forment, avec les autres parlers bulgares, un tout, mais puisque des „savants“ s'étaient trouvés pour désirer légitimer les prétentions serbes sur la Macédoine, il était souhaitable que les parlers macédoniens fussent étudiés sur place par des savants neutres et impartiaux. C'est ainsi qu'aux environs de 1890, l'excellent savant qu'était V. Oblak étudia les parlers des régions de Salonique et de Debar. Après les travaux d'Oblak

„Macedonische Studien“ édités après la mort de l’auteur par son maître V. Yagitch tous les slavistes impartiaux se convainquent du caractère bulgare des parlers étudiés par Oblak. En 1918 parurent les „Esquisses sur la dialectologie macédonienne“ par A. Selischteff, actuellement professeur à l’Université de Moscou, dans lesquelles à chaque page sont soulignées les particularités communes des parlers macédoniens et des autres parlers bulgares. Le professeur Selischteff démontre que le parler du célébre *λεξικὸν τετϱαγλῶσσον* du milieu du 18-e siécle, est bulgare. Cela prouve abondamment quelle est l’absurdité de la prétention des Serbes et des serbophiles, comme A. Meillet, qui racontent que la présence de l’élément bulgare en Macédoine est le résultat de la propagande de l’exarchat. . . Le livre du professeur Mazon conduit à des conclusions également désastreuses pour les Serbes. L’auteur a séjourné dans la région de Lérin (Florina) et de Kostour pendant la guerre mondiale (1916—17, 1920) et il a choisi à dessein des individus illettrés, et n’ayant pas subi l’influence des écoles de l’exarchat bulgare. Et tout de même le parler de ces gens se révèle typiquement bulgare. Les premiers mots de M. Mazon dans son livre sont: „Les parlers bulgares vivants de la Macédoine sud-occidentale n’ont pas été suffisamment étudiés“. Le travail de M. Mazon offre une description détaillée et impartiale des parlers de quelques villages de la région de Lérin et de Kostour, et de la ville même de Lérin, accompagnée de textes précieux (contes) écrits par M. Mazon lui-même avec le plus grand soin. Dans la préface de son livre M. Mazon donne de précieuses indications statistiques et historiques sur les villages étudiés, après quoi, sous le titre: „Etude linguistique“ il indique les principales particularités de phonétique, de morphologie, de syntaxe, de vocabulaire, des parlers de la Macédoine sud-occidentale. Ces particularités prouvent très clairement que nous avons affaire à des parlers bulgares, bien que le titre du livre de M. Mazon, à cause de quelque influence étrangère, peut-être, parle de contes „slaves“. Une chose particuliérement importante est l’éclaircissement de ъ en o (сон) et de ь en e (ден), les traces des nasales (mondro, glendam...) la réduction des voyelles, etc. Egalement importantes sont les remarques sur les formes et le vocabulaire des parlers des régions de Lérin et de Kostour, comme les explications de folk-lore qui suivent les contes.

La science bulgare doit la plus vive reconnaisance à M. Mazon pour son ouvrage.

*

Chants nationaux bulgares de Macédoine, recueillis par *Pantcho Mihaïloff,* préface du professeur *M. Arnaoudoff.* Compte-rendu par le Prof. *Al. Balabanoff,* pp. 123—129.

Pantcho Mihaïloff, révolutionnaire macédonien bien connu, a recueilli des chansons bulgares macédoniennes qui ont été publiées en un volume de 295 pages, in 8⁰. Ces chansons ont été recueillies précisément dans les régions macédoniennes sur lesquelles les recueils publiés jusqu'ici se taisaient. Ces chansons proviennent, à peu d'exceptions, des régions comprises entre les fleuves Vardar et Strouma, de la vallée de Brégalnitza, des villes et des campagnes de Velès, Cchtip, Sveti-Nicolas, Zletovo, Kratovo, Kotchani, Tzarevo-Selo, Vinitza, Berovo, Malechevo et d'autres localités de l'ancienne Péonie.

En dehors de la langue sonore et souple, les us et contumes décrites par ces chansons méritent un examen spécial. Après le recueil de chansons nationales bulgares de Macédoine, publié par les frères Miladinoff, le nouveau recueil montre encore une fois qu'au point de vue des coutumes aussi les Bulgares macédonniens ne se distinguent pas des Bulgares orientaux, que du mont Char à Soulina on rencontre la même particularité de la race bulgare qui la distingue des autres races slaves et non-slaves.

D'autre part, une étude attentive de ces chansons pourrait jeter, la lumière sur certains événements historiques dont les souvenirs ont disparu ailleurs. Mais le critique littéraire qui analyserait et apprécierait les chansons au point de vue de leur valeur d'art, arriverait sans doute à des conclusions bien plus intéressantes.

Les chansons du nouveau recueil se divisent en neuf parties à savoir : 1. chansons de cérémonies, 2. de noces, 3. d'amour, 4. ballades, 5. chansons de famille, 6. petites chansons, 7. chansons de geste, 8. de haïdouks et 9. nouvelles chansons révolutionnaires.

*

N. Djeroff. **Le printemps d'Ochrida** (Ohridska prolet): Dr. Zografoff, p.p. 129—135.

Le livre, coquet et intéressant, du jeune poète d'Ochrida,

M. N. Djeroff, comprend deux parties: *A côté des foyers éteints* (en prose) et le véritable *Printemps d'Ochrida* (en vers).

La première partie, *A côté des foyers éteints* nous donne des impressions d'un voyage de l'auteur dans sa ville natale sous l'occupation bulgare (1915—1916). C'est un exposé spontané et simple, avec, par ci par-là, des accents intimes. Que de tristesse, de sympathie pour les hommes, que de tendresse et de rêverie et quel sentiment de la nature et du langage silencieux du passé dans ce petit livre. A la lecture des souvenirs de Djeroff, tout Ochrida, ce Jérusalem bulgare, vestige sacré d'un passé de grandeur, se dresse devant nous comme une vision féérique et éveille dans notre âme toute une gamme de sentiments, de pensées et de désirs très variés. . .

Parmi les poésies, les meilleures sont: *Une nuit de lune, nuit d'Ochrida* et *Dans la barque*, pleins de sentimentalisme et de motifs amoureux. Parmi les poésies écrites sur le modèle des chants populaires, une mention spéciale méritent: *Lève-toi, mon fils Stoyan, l'Emigré, Chante voïvode, Yeux noirs et Chaque printemps. Ça replaît par.*

Djeroff aime et excelle à décrire des coins solitaires, pleins de poésie légère et rêveuse ou respirant le charme du passé enfui à jamais. Comme exemple citons: *Le vieux Kiosk et Au coin du feu.*

Il faut noter le mysticisme serein que l'œuvre de Djeroff respire avec simplicité et sincérité et qui n'a rien de paperassier.

Lire à ce sujet: *Le Christ est mort, Dans le crépuscule mystique de l'église une mer de pleurs s'agite. Devant le crucifix* etc.

Les poésies *Conte d'Ochrida* et la *Prière d'une vierge* sont superbes de simplicité naïve dans les sentiments et de noblesse tendre dans les images.

„Chaque soir un ange blanc
Dans le crépuscule
Frappe doucement des ailes
Et descend à terre".

Saint Clément ouvre largement les portes de la vieille église, l'ange blanc y entre et prend du feu à la veilleuse qui scintille dans l'autel, puis s'envole au ciel et allume les feux du soir.

La vierge adresse ses prières ardentes à l'étoile de Vénus:
Œil de Dieu, tu brilles tristement au ciel:
Tu vois des injustices, l'esclavage, l'oppression;
Tu éclaires des meurtres, pillages,
Des pensées sauvages et grossières,
Quant au bien, c'est si peu, si rare qu'il se perd dans des épines, au milieu du mal.

— Mais, dit la vierge, ne raconte pas à Dieu le mal que tu vois sur la terre, ne lui raconte que le bien".

Les poésies *La ville crucifiée, Adieu, la meilleure chanson,* son égalément bonnes.

Les deux dernières poésies du recueil: *Non, tu n'es pas une motte de terre* et *Le jour viendra* résonnent comme un cri de victoire, semblent être un espoir ailé qui réchauffe un cœur douleureux. Pour le poète, la chanson sympbolise la „patrie sacrée".

*

S. P. Phocas Cosmetatos. La Macédoine etc. compte—rendu par G. Bajdaroff. p. p. 155—140.

Bien que l'auteur n'ait pas accordé une grande importance au droit historique, la plus grande partie de l'étude—jusqu'aux pp. 32 donne un compte—rendu de l'histoire de la Macédoine. M. Phocas Cosmetatos, après avoir reconnu que les anciens Macédoniens (Macédones) sont d'une origine ethnique non complètement établie, affirme plus bas catégoriquement, qu'ils ont été des Grecs et que toute leur histoire est du domaine de l'histoire grecque. Cependant pour l'auteur du susdit livre sont Grecs aussi les royaumes de Cassandre en Macédoine, de Salevk à Babylone, de Lysimaque en Thrace, d'Antigone en Asie de Ptolomée en Egypte, après la chute de l'empire d'Alexandre I. Pour M. Phocas l'empire romain d'Orient de Constantin le Grand et de Justinien le grand est un empire grec. Les documents relatifs à l'histoire bulgare du moyen âge sont intentionnellement falsifiés, seulement pour prouver qu'en Macédoine il n'y a pas de Bulgares ou s'il y en a qu'ils sont près peu nombreux. Les statistiques qu'il donne sur les éléments ethniques existant actuellement en Macédoine sont grossièrement tendancieuses et inexactes. C'est ainsi qu'il donne des documents statistiques pour le ancien sandjak de Koritza, le villayet de Yanina, celui d'Andrinople, régions voisines de la Macédoine, mais situées hors d'elle, et ne donne aucun chiffre pour l'ancien sandjak de Skopié (Uskub). Les cartes en couleurs qu'on trouve à la fin du livre sont exécutées avec le plus grand soin, mais tous les documents graphiques à l'appui sont inexacts.

Le livre de M. Phocas, du point de vue scientifique, ne témoigne d'aucun esprit critique. Il a été écrit pour influer sur les décisions de la Conférence de la Paix en 1919. M. Phocas écrit „étude" et conclut par cette phrase qui a le caractère d'un pamphlet: „Au jugement de l'élite humaine, il ne peut y avoir aucune hésitation entre la nation qui défend la civilisation attaquée et celle qui représente la barbarie agressive". Les Grecs, s'entend, sont les civilisés, et les Bulgares les barbares. Il est clair que nous n'avons pas affaire à un savant.

Бележка по основаването на Македонския Наученъ Институтъ.

На 23 Септември 1923 година Щипското Благотвор. Братство, по инциатива на своитѣ членове и съграждани г. г. Спиро Константиновъ и Диаманди Николовъ, свика общо събрание на македонската ителегенция въ София, което се състоя въ Университета, аудитория № 45. Предъ това събрание г. Спиро Константиновъ разви една своя идея, която отъ нѣколко години го е занимавала: идеята за основаване на единъ Македонски Културенъ Институтъ. Следъ четениятъ отъ него рефератъ станаха обстойни разисквания, въ които взеха участие множина отъ присѫтствуващитѣ: професори, учени, писатели, публицисти и общественици. На края, събранието единодушно реши да се основе Института, като избра първия му 12-чřлененъ временъ управителенъ съветъ.

На Управителния съветъ бѣ възложено да изработи устава въ духа на развититѣ отъ г. Константиновъ идеи и и изказанитѣ отъ г. проф. Милетичъ мисли, както и да избере лицата за действителни членове, основатели на Института, и да свика учредително събрание.

Временния управителенъ съветъ, въ редъ заседания, обмисли осички основни въпроси и избра отъ срѣдата си една 4-членна комисия отъ г. г. проф. Милетичъ, проф. Балабановъ Г. Баждаровъ и Сп. Константиновъ, която подъ председателството на г.проф Милетичъ и по неговия проектъ изработи устава на „Македонския Наученъ Институтъ“. Уставътъ получи удобрението на пленума и биде отпечатенъ. Въ последнитѣ нѣколко заседания на управителния съветъ взе участие и г. проф. Арнаудовъ. Следъ това, временниятъ управителенъ съветъ изработи списъка на действителнитѣ членове, основатели на Института, и опредѣли датата на учредителното събрание: 21 декемврий т. г. 18 часътъ въ аудитория № 10 на Университета, На учредителното събрание присѫтствуваха почти всички находящи се въ София членове-основатели. Председателствующиятъ събранието г. Спиро Константиновъ направи прегледъ на извършената предварителна работа за основаването на Института и поясни задачата на събранието: да удобри проекто-устава и да избере първиятъ постояненъ управителенъ съветъ. Следъ разисквания, въ които участвуваха мнозина отъ присѫтствующитѣ и въ които се изтъкна необходимостьта отъ единъ такъвъ Институтъ, събранието единодушно прие проекто-устава и пристѫпи съ тайно гласоподаване къмъ изборъ на управителенъ съветъ. За избрани бидоха прогласени: г. г. проф. М. Арнаудовъ, Иорданъ Бадевъ, Георги Баждаровъ, проф. Ал. Балабановъ, проф. Д-ръ Ив. Георговъ, Данаилъ Крапчевъ, Спиро Константиновъ, проф. Никола Милевъ, проф. Д-ръ Л. Милетичъ, Д. Николовъ, Василъ Пасковъ и А. П. Стоиловъ.

А за провѣрителенъ съветъ бидоха избрани: г. г. Г. Палашевъ, Г. Кулишевъ и Т. Михаиловъ.

Управителниятъ съветъ съобразно съ чл. 3 отъ устава избра изъ срѣдата си изпълнителния съветъ на Института въ съставъ: председатель г. проф. Д-ръ Ив. Георговъ, I подпредседатель г. проф. Ал. Балабановъ, II подпредседатель г. проф. М. Арнаудовъ, секретарь, г. Спиро Константиновъ и касиеръ г. Д. Николовъ.

Въ изпълнение на чл. 1 отъ устава управ. съветъ реши Институтътъ да издава научно-литературно списание „Македонски Прегледъ“.

Уставъ на Македонския наученъ институтъ,

I. Цель.

1. Македонскиятъ Наученъ Институтъ има за цель:

а) да спомага за проучването на историята, етнографията, географията и стопанския животъ на Македония;

б) да събира исторически материяли по освободителнитѣ борби на македонскитѣ българи и да подготви една системна и подробна история на тия борби;

в) да издава едно научно-литературно списание, както и други трудове съ огледъ къмъ целитѣ, посочени въ точки а. и б.

Забележка. Въ по-далечнитѣ цели на института влиза още и грижата да се учреди единъ **Македонски Културенъ Домъ,** въ който да намѣри мѣсто между другото и единъ македонски етнографско-исторически музей.

II. Уредба.

2. Институтътъ се управлява отъ дванайсеточлененъ управителенъ съветъ, избиранъ всѣки три години въ общото годишно събрание на Института измежду редовнитѣ му членове.

3. Изъ срѣдата си управителниятъ съветъ избира, сжщо така по за три години, председатель, двама подпредседатели (първи и втори), секретарь и касиеръ. Тѣ образуватъ изпълнителния съветъ на Института.

4. Изпълнителниятъ съвѣтъ представлява постоянното присжтствие и се събира на заседание споредъ нуждата неограничено въ всѣко време. За по-важни решения постоянното присжтствие свиква цѣлия управителенъ съветъ, най-малко еднажъ въ три месеца.

5. Въ общото събрание на Института, което става ежегодно презъ месецъ октомврий, изпълнителниятъ съветъ дава публиченъ отчетъ за извършената работа презъ изтеклата година.

III. Съставъ.

6. Членоветѣ на Института сж редовни, благодетелни и почетни.

7. Редовнитѣ членове се избиратъ отъ управителния съветъ (по решение и покана).

8. Редовни членове могатъ да бждатъ учени, писатели, художници и публицисти.

9. Всѣки редовенъ членъ има право да предлага писмено на управителния съветъ избора на новъ членъ, щомъ предложението му е скрепено съ подписитѣ на други двама редовни члена. Приемането имъ става съ тайно гласоподаване.

10. Благодетелни членове могатъ да бждатѣ лица, които направятъ значителни дарения на Института.

11. Почетни членове сж лицата, които сж се отличили съ особени заслуги за Македония. Тѣ се прогласяватъ въ общото годишно събрание на Института.

IV. Приходи.

12. Институтътъ черпи своитѣ средства отъ приходи на имоти и на капитали, отъ дарения и завещания и отъ разни свои издания.

Имотитѣ на Института се управляватъ отъ постояното присѫтствие на управителния съветъ. Сумитѣ се съхранятъ въ нѣкое отъ държавнитѣ кредитни учреждения и могатъ да се теглятъ съ подписитѣ на председателя, на секретаря и на касиера.

V. Общи наредби.

13. Общото годишно събрание избира ежегодно трима провѣрители измежду редовнитѣ членове за провѣряване на смѣткитѣ на Института.

14. Този уставъ може да се допълня или измѣнява отъ общото годишно събрание на Института, ако за предложенитѣ измѣнения или допълнения гласуватъ най-малко $^2/_3$ отъ присѫтствуващитѣ редовни членове. Предложенията за промѣни въ Устава трѣбва да личатъ въ дневния редъ на общото събрание, който се опредѣля отъ управителния съветъ.

15. Общото събрание се счита законно, когато присѫтствуватъ поне половината отъ редовнитѣ членове. Ако се отложи по неявянането на достатъчно членове, следното събрание се смѣта за законно, колкото редовни членове и да присѫтствуватъ.

16. Институтътъ има елипсовиденъ печатъ съ надписъ: Македонски Наученъ Институтъ, София 1923 (въ срѣдата).

Списъкъ на действителнитѣ членове-основатели на Македонския Наученъ Институтъ

1. Арнаудовъ М., професоръ.
2. Бадевъ Йорданъ, писатель.
3. Баджовъ Ст., професоръ въ Худож академия.
4. Баждаровъ Г., писатель.
5. Балабановъ Ал., професоръ.
6. Баласчевъ Г.. историкъ-археологъ.
7 Бульовъ Вл., писаталь.
8. Влаховъ Д., публицистъ.
9. Георговъ Ив., професоръ.

10. Жостовъ Д., писатель.
10.-а Завоевъ П., публицистъ.
11. Зографовъ Б., писатель.
12 Ивановъ Йорданъ, професоръ.
13 Карайововъ Тома, публицистъ.
14. Каранджуловъ Ив., публицистъ.
15. Киселинчевъ П., скулпторъ.
16. Константиновъ Спиро, публицистъ.
17. Крапчевъ Данаилъ публицистъ.
18 Кулишевъ Г., публицистъ.
19. Кусевъ Вл., публицистъ.
20 Ляпчевъ Андрей, публицистъ.
21 Милевъ Никола, професоръ.
22. Милетичъ Люб., професоръ.
23. Михаиловъ Т., публицистъ.
24. Мишайковъ Дим., професоръ.
25. Мушмовъ Н., археологъ-нумизматъ.
26. Мърмевъ Петъръ, публицистъ.
27. Николовъ Диаманди, публицистъ.
28. Николовъ Коста, публицистъ.
29. Павловъ Тодоръ, публицистъ.
30. Палашевъ Г., художникъ и публицистъ.
31. Пасковъ Василъ, писатель.
32. Протичъ Андрей, писатель.
33. Пърличевъ Кир., публицистъ.
34. Радевъ Симеонъ, писатель.
35. Развигоровъ Стр., публицистъ.
36. Руменовъ Д-ръ Вл., публицистъ.
37. Сарафовъ Кр., драматически артистъ.
38. Силяновъ Христо, писатель.
39. Симеоновъ Ст., публицистъ.
40. Снѣгаровъ Ив., публицистъ.
41. Спространовъ Евт., етнографъ.
42. Станишевъ Д-ръ Ал., професоръ.
43. Станишевъ Д-ръ К., публицистъ.
44. Стоиловъ А. П., етнографъ.
45. Стояновъ К. Вълкановъ, историкъ.
46. Стояновъ Д-ръ Н., финансистъ.
47. Стрѣзовъ Д-ръ Г., публицистъ.
48. Томалевски Наумъ, публицистъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

49. Трояновъ Тодоръ, писатель.
50. Чилевъ П., публицистъ.
51. Яроновъ Ат., публицистъ.

Statuts de l'Institut Scientifique Macédonien

I. But.

1. L'Institut scientifique macédonien a pour but :

a) de contribuer à l'étude de l'histoire, de l'ethnographie, de la géographie et de la vie économique de la Macédoine ;

b) de recueillir les matériaux historiques relatifs aux luttes des Bulgares macédoniens pour leur libération, et de préparer une histoire systématique et détaillée de ces luttes.

c) d'éditer une revue scientifique et littéraire, ainsi que des travaux pouvant concourir aux buts définis dans les articles a) et b).

Remarque: Comme but plus lointain, l'Institut se propose également de fonder un **Foyer de la culture macédonienne,** dans lequel prendrait place, notamment un musée d'ethnographie et d'histoire.

II Organisation.

2. L'Institut est géré par un Conseil d'administration de douze membres, élus parmi les membres réguliers tous les trois ans par l'assemblée générale annuelle de l'Institut.

3. Parmi ses membres, le Conseil d'administration élit, également pour trois ans, un président, deux vice-présidents (premier et second), un secrétaire et un trésorier. Ceux-si constituent le Conseil exécutif de l'Institut.

4. Le Conseil exécutif constitue le comité permanent, et tient des séances en nombre indéterminé, en tout temps, selon les besoins. Pour des décisions importantes le comité permanent convoque le conseil au complet, au moins une fois tous les trois mois.

5. Dans l'assemblée générale de l'Institut, qui a lieu une fois par an, au mois d'octobre, le Conseil exécutif donne un compte rendu public de l'activité déployée au cours de l'année écoulée.

III. Recrutement.

6. Les membres de l'Institut peuvent être réguliers, bienfaiteurs ou honoraires.

7. Les membres réguliers sont élus par décision du Conseil d'administration.

8. Peuvent être membres réguliers, des savants, des écrivains, des artistes et des publicistes.

9. Tout membre régulier a le droit de proposer par écrit au Conseil d'administration l'élection d'un nouveau membre, du moment que sa proposition est contresignée par deux autres membres réguliers. L'admission se fait au scrutin secret.

10. Peuvent être membres bienfaiteurs des personnes ayant fait des dons importants à l'Institut.

11. Sont membres honoraires les personnes qui ont particulièrement mérité de la Macédoine. Leur admission est proclamée lors de l'assemblée générale annuelle de l'Institut.

IV. Ressources.

12. Les ressources de l'Institut proviennent des revenus des biens et capitaux, des dons et legs et du produit des divers ouvrages édités par lui.

Les biens de l'Institut sont gérés par le comité permanent du Conseil d'administration. Les fonds sont gardés dans un établissement public de crédit et ne peuvent être retirés que sur production de la signature du président, du secrétaire et du trésorier.

V. Dispositions générales.

13. L'assemblée générale annuelle élit chaque année parmi les membres réguliers trois contrôleurs chargés de la vérification des comptes de l'linstitut,

14. Les présents statuts peuvent être complétés ou modifiés par l'assemblée générale annuelle de l'Institut, à condition que les deux tiers au moins des membres réguliers présents se prononcent pour les modifications ou les additions proposées. Les propositions de modification des statuts doivent figurer à l'ordre du jour de l'assmblée générale, arrêté par le Conseil d'administration.

15. L'assemblée générale est valablement constituée, lorsqu'au moins la moitié des membres réguliers y assistent. Lorsqu'elle est ajournée, en raison de l'absence d'un nombre suf-

fisant de membres réguliers, l'assemblée suivante est valable, quel que soit le nombre des membres réguliers présents.

16. L'Institut a un cachet ellipsoïde, portant l'inscription : Institut Scientifique Macédonien. Sofia 1923 (au centre).

Membres effectifs, fondateurs de l'institut scientifique macédonien.

M. M.

1. Arnaudoff Mihaïl, professeur de littérature à l'Université de Sofia, originaire de Tétovo.
2. Badeff Yordan, professeur de littérature au II-e lycée de jeunes filles à Sofia, homme de lettres, de Bitolia (Monastir).
3. Badjoff Stéphan, professeur d'art décoratif à l'Académie des beaux-arts, à Sofia de Krouchovo.
4. Bajdaroff Guéorgui, professeur d'histoire au III-e lycée de garçons à Sofia, de Gorno Brodi, arr. de Serrès.
5. Balabanoff Alexandre, professeur de littératures antiques à l'université de Sofia, de Chtip.
6. Balastcheff Guéorgui, historien-archéologue, d'Ochrida.
7. Boulioff Vladimir, homme de lettres, de Krouchovo.
8. Vlahoff Dimitre, publiciste de Koukouche.
9. Guéorgoff Ivan, professeur de philosophie à l'université de Sofia, de Vélès.
10. Jostoff Dimitre, homme de lettres, de Nevrokop.
11. Zavoeff Petre, homme de lettres, de Chtip.
12. Zographoff Boris, homme de lettres, de Bitolia.
13. Ivanoff Yordan, professeur de philologie slave, de Kratovo.
14. Karayovoff Thomas, publiciste, de Skopié.
15. Karandjouloff Ivan, juriste et publiciste, de Prilep.
16. Kisselintcheff Pando, sculpteur, du village Kossinetz, arr. de Kastoria.
17. Constantinoff Spiro, juriste et publiciste, de Shtip.
18. Kraptcheff Daniel, historien et publiciste, de Prilep.
19. Koulicheff Gueorgui, publiciste, de Doïran.
20. Kousseff Vladimir, juriste, de Prilep.
21. Liaptcheff André, ancien ministre en Bulgarie, financier et publiciste.
22. Mileff Nicolas, professeur d'histoire bulgare à l'université de Sofia, du village Mokreni, Kastoria.

23. Miletitch Lubomir, professeur de philologie slave à l'université de Sofia, de Chtip.

24. Mihaïloff Todor, juriste, de Bitolia.

25. Michaïkoff Dimitre, professeur de statistique à l'université de Sofia, de Bitolia.

26. Mouchmoff Nicolas, numismate, de Strouga.

27. Marmeff Petre, publiciste, de Prilep.

28. Nicoloff Diamandi, colonel, écrivain militaire, de Chtip.

29. Nicoloff Costa, colonel, écrivain militaire, de Maléche.

30. Pavloff Todor, juriste et publiciste, de Skopié.

31. Palacheff Guéorgui, peintre, homme de lettres, de Vélès.

32. Paskoff Vassil, homme de lettres, de Nevrokop.

33. Protitch André, homme de lettres, de Vélès.

34. Parlitcheff Kiril, publiciste, d'Ochrida.

35. Radeff Siméon, homme de lettres, de Ressen.

36. Razvigoroff Strahil, journaliste, de Chtip.

37. D-r Roumenoff Vladimir, médecin publiciste.

38. Sarafoff Krysto, artiste dramatique, de Nevrokop.

39. Silianoff Christo, homme de lettres, d'Ohrida.

40. Siméonoff Stoyan, publicisté, de Vélès.

41. Snégaroff Ivan, professeur d'histoire religieuse au 1-er lycée de garçons à Sofia, publiciste, d'Ochrida.

42. Sprostranoff Eftime, éthnographe, homme de lettres, d'Ochrida.

43. D-r Stanicheff Alexandre, professeur de chirurgie à l'université de Sofia, de Koukouche.

44. D r Stanicheff Constantin, médecin, publiciste, de Koukouche.

45. Stoïloff P. A., folkloriste et ethnographe, de Gorna Djoumaya.

46. Stoyanoff K. Valkanoff, professeur d'histoire au séminaire de Sofia, de Bitolia.

47. Stoyanoff Nicolas, mathématicien et financier, de Doïran.

48. Strezoff Guéorgui, juriste et publiciste, d'Ochrida.

49. Tomalevski Naoum, publiciste, de Krouchovo.

50. Trayanoff Todor, poète, de Scopié.

51. Tchileff P., publiciste, de Krouchovo.

52. Yaranoff Athanal, sociologue, de Koukouche.

БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Поправка. На стр. стр. 15—20 вмѣсто И. А. Мушмовъ да се чете *Н. А. Мушмовъ.*

Год. I. Ноемврий 1924 Кн. II.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

Год. I. Ноемврий 1924 Кн. II.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

НА[illegible]НА

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Съдържание.

стр.
1. **Проф. В. Н. Златарски.** — Къмъ историята на мънастиря Св. Наумъ въ Македония 1
2. **Проф. Ж. Радевъ.** — Географска и етнографска Македония (Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ) 15
3. **Хр. Шалдевъ.** — Гр. Прилѣпъ за своитѣ училища 39
4. **В. Думевъ.** — Изъ споменитѣ на две учителки въ Македония. 52
5. **А. П. Стоиловъ.** — Единъ документъ по църковната борба въ с. Доленъ (Неврокопско) 67
6. **П. Чилевъ.** — Едно писмо на Константинъ Миладиновъ до архимандритъ Хрисантъ 71
7. **Калчо Деляковъ.** — Български народни пѣсни отъ Костурско. 74
8. **Проф. Л. Милетичъ.** — Въ полуразрушения Мелникъ. (Пѫтни бележки отъ 1914 година) 85
9. **Г. Вестителевъ.** — Градъ Воденъ 105
10. **Хр. Коцевъ.** Страници изъ споменитѣ ми 123

Рецензии и научни вести.

11. А Vaillant. — Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale) (вж. Revue des études slaves, т. IV, стр. 53—66, Paris 1924). — Проф. Л. Милетичъ 143
12. The Nations of To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania.—Проф. Д-ръ Ив. Георговъ. 147
13. Fritz Goebel. Eine geologische Kartierung im mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida-Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math—Phys. Kl. 71. Band, 1919, стр. 257—276. — Д-ръ К. Дрончиловъ 158
Статиитѣ въ резюме на френски езикъ 164

Table des matières.

Page.

1. **Prof. V. N. Zlataski.** — De l'histoire de St. Naoum en Macédoine. 1

2. **Prof. J. Radeff.** — La Macédoine au point de vue géographique et etnographique. (Centre de la péninsule) 15

3. **Chr. Chaldeff.** — La ville de Prilep pour ses écoles 39

4. **V. Doumeff.** — Extrait des mémoires de deux institutrices en Macédoine 52

5, **A. P. Stoïloff.** — Un document relatif à l'époque de la lutte éclésiastique à Dolen (Région de Nevrocop) 67

6. **P. Tchileff.** — Une lettre de Constantin Miladinoff à l'archimandrite Chryssanthe 71

7. **Kaltcho Déliakoff.** — Chansons populaire bulgares de la région de Kostour (Castoria) 74

8. **Prof. L. Miletich.** — Devant les ruines de Melnik (impressions de voyage de 1914) 85

9. **G. Vestiteleff.** — La ville de Vodena 105

10. **Chr. Cotzeff.** — Memoires 122

Comptes-rendus.

11. **Les parlers de Nivica et de Turija** (Macédoine occidentale) **par A. Vaillant** (Revue des études slaves, t. IV, pp. 53—56. Paris 1924). Compte-rendu par le professeur L. Mitetich . . . 103

12. **The Nations To-day.** A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania. Compte-rendu par le prof. Iv. Guéorgoff 147

13. **Fritz Goebel.** Eine geologische Kartierung im mazedonische-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida—Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math-Phys. Kl 71. Band 1919 pp. 257—276. Compte-rendu par le Dr K. Drontchiloff 158

Les articles de la Revue en résumés en français 164

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Проф. В. Н. Златарски.

КЪМЪ ИСТОРИЯТА НА МЪНАСТИРЯ СВ. НАУМЪ ВЪ МАКЕДОНИЯ.*)

Въ известното словенско житие на св. Наума, ученика на словенския първоучитель св. Методия, отъ XVI. вѣкъ[1] пасажътъ, въ който се разказва за сѫдбата на Методиевитѣ ученици следъ смъртьта на учителя имъ, се завършва съ думитѣ: **таже расѣлаше се овы по Мын'сїю** (вм. **Ми(ѵ)сїю**, ср. **мѵсїискы**), **а овы по Дал'матїю и Дакїȣ и слово Божїе оумножише пов'сѣдȣ сторыцѣю**, и веднага подиръ тѣхъ съобщава следнето твърде важно и интересно известие за основаването на мънастиря Св. Наумъ, за неговото мѣстонахождение и за посвещението на църквата му:

Наȣм' же и Климен'тъ прїидошѣ къ странах илирїискыхъ и лихнидон'скыих[2] **и въ Ливанїе Дѣвол'ское прї краи езера охрїт'скаго града междȣречїе великȣю** (рѫкп. **великою**) **обитѣль Наȣмъ сътвараетъ и храм чинωначел'ника Мїхаила архангела и всѣх сил' небесних съ богатъствωм и повелѣнїемъ благочьстиваго цара блъгар'скаго Мїхаила Бориша и сына его Сѵмеона цара, тогда текȣщо лѣто ҂ѕȣгı** (стр. 3).

---

*) Извлѣчение отъ статията ни „Словенското житие на св. Наума отъ XVI. вѣкъ."

[1] Издадено твърде неудовлетворително отъ Љ. Ковачевић, Неколико прилога за црквену и полит. историју јужних словена. „Гласник" кн. 63 (1885), стр. 1-4. Житието носи надсловъ: **месеца декемврїа .кг. памет прѣподобнаго от'ца нашего Наȣма, великаго чюдотвор'ца, иже въ Ливанїе Дѣвол'ско, близь града Охрида.**

[2] Покойниятъ сръбски историкъ П. Средковичъ, който прьвъ съобщи за тоя паметникъ и го използува (вж. неговата „Историја српскога народа". Београд 1884, т. I, стр. 303 и бел.), не пропусналъ да изопачи тая дума, като я предава **ми(р)миндон'скыихъ**, и следъ това прави своето заключение, че св. Климентъ и Наумъ посетили страни, които били населени отъ сръбското племе.

Въ това известие на първо мѣсто обръща внимание изразътъ „**и въ Ливанїє дѣвол'скоє**, който предава, очевидно, гръцкия *τὸ Λιβάνισκον Διαβόλεως* въ надслова на гръцкото житие на св. Наума, издадено въ Мосхополь въ 1740 год. заедно съ службата му.[1] Тукъ *τὸ Λιβάνισκον* едвали може да се приеме за нѣкое географско или топографско собствено име, защото то досега не е намѣрено въ никой другъ книжовенъ или епиграфиченъ паметникъ. Вече присѫтствието на суфикса *ισκ* въ това название показва, че *τὸ Λιβάνισκον* е умалително име отъ *ὁ Λίβανος* и означава „Малъкъ Ливанъ“; съ него съставительтъ на споменатото гръцко житие нарекълъ мънастиря Св. Наумъ и мѣстностьта около него, може би, по изобилието на кедритѣ, като при него прибавилъ опредѣлението *Διαβόλεως*, което означава, де се е намирало *τὸ Λιβάνισκον*, именно въ областьта „Деволъ“ или по право „Малъкъ Деволъ“ по горнето течение на р. Деволъ отъ изворитѣ му подъ планина Грамосъ до влизането му въ ез. Маликъ,[2] за отличие отъ историческия Ливанъ въ Сирия. Съставительтъ обаче на словенското житие, безъ да подозира, че тукъ има уподобително име, и приемайки това название за географско, въ транскрипцията запазилъ само ср. родъ **Ливанїє дѣвол'скоє**, като притурилъ за по-точно опредѣление на мѣстонахождението му въ надслова на житието **ближь града Охрида**, а въ приведения пасажъ — **прї краи єзера Охрид'скаго града междꙋречїє**, т. е. че мънастирьтъ се намира при южния край на Охридското езеро между рр. Волорекъ на западъ и Черова на изтокъ, които се вливатъ въ сѫщото езеро, и при изворитѣ на р. دримъ.

---

[1] Това е *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ δὲ τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου. Νεωστὶ τυπωθεῖσα δαπάνῃ μὲν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Διορθώσει δὲ τοῦ Πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν Ἱεροδιδασκάλοις κῦ κῦ Γρηγορίου τοῦ Μοσχοπολίτου τοῦ δὲ τυπογράφου, καὶ Ἀφιερωθεῖσα τῷ μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχριδῶν κῷ κῷ Ἰωάσαφ. Ἐν Μοσχοπόλει* 1740. Житието заема стр. 26—32. — Въ 1742 г. тая *Ἀκολουθία* била преиздадена заедно съ служби и житията на св. Климента, св. Иоанна-Владимира, на 15-тѣ Тивериуполски мѫченици, на св. Еразма, св. Никодима и свв. Седмочисленици, пакъ въ Мосхополь, стр. 52—71. — Отъ това житие, както и отъ службата има и новъ славянски преводъ, който обаче не е пъленъ и точенъ. Изданъ е отъ П. А. Лаврова, Житія св. Наума Охридскаго и служба ему. Извѣстія отд. рус. яз. и словест. т. XII (1908), кн. 4, стр. 49.

[2] Подробно за тая область вж. В. Н. Златарски. Де се намиралъ гр. Деволъ. Извѣстия на Истор. Д-ство въ София, кн. V (1922), стр. 38—39.

Преди да разгледаме съдържанието на интересуващия ни тукъ пасажъ отъ въпросното житие, считаме за нужно да изтъкнемъ, че пунктуацията, която издательтъ на последното дава въ самия текстъ, не може да се приеме: той туря следъ думата „междуречие“ точка и почва новъ редъ, като по тоя начинъ съвсемъ измѣнява смисъла. Подобно разкѫсване на текста е недопустимо, па и невъзможно, защото, докато думитѣ **„въ странахъ илирїискыхъ и лихнидон'скыих“** се намиратъ въ тѣсна свръзка съ гл. **прїидошѧ** и показватъ мѣстата, дето сѫ дѣйствували общо двамата светители, думитѣ **„и въ Ликанїе дѣвол'ское . . . междоуречїе“**, които опредѣлятъ по-точно мѣстото, дето Наумъ построилъ своя мънастирь, очевидно, се отнасятъ къмъ гл. **сътвараетъ** и поради това тѣ не могатъ да се отдѣлятъ съ никакъвъ знакъ отъ следното изречение, макаръ, може би, въ рѫкописа и да стои на това мѣсто точка.

Подробноститѣ, които дава нашето известие за основанието и мѣстонахождението на мънастиря и за посвещението на църквата му, се напълно схождатъ съ даннитѣ, които ни съобщава старото словенобългарско Наумово житие отъ X. вѣкъ, дето между другото се казва: **сътвори сы (Наоумъ) монастирь на исходь бѣла-о езера црквь стхъ архгглъ**[1]. Подобно сходство се установява и между хронологическитѣ данни, които даватъ и двата тия книжовни паметника. Споредъ старото житие, Наумъ умрѣлъ шесть години по-рано отъ Климента, т. е. въ 910 (=916—6) година, а живѣлъ въ мънастиря си десеть години, следов. той го построилъ и се поселилъ въ него въ 900 година, следъ като учителствувалъ въ Кутмичевица вмѣсто Климента седемъ години, т. е. отъ края или есеньта на 893 год.[2], когато Наумъ, следъ закриването на преславския съборъ, заминалъ заедно съ Климента, вече епископъ дебричко-бѣлички, за юго-западна България (днешна Македония). Нашето известие поставя постройката на мънастиря и църквата, а оттука и поселението на Наума у него въ 6413 год. отъ С. М. Ако приемемъ, че тая година е изчислена по византийската ера (съ 5500) или по цариградската (съ 5508), то последовно ще получимъ 913 и 905 г. г. отъ Р. Хр., отъ които нито една не се схожда съ изведената 900 година възъ основа на хронологическитѣ данни въ старото Наумово словено-българско житие. Оттука ясно става, че 6413 година не била изчислена по казанитѣ две ери, обаче по старобългарското лѣтоброение тя дава тъкмо 900 год. И наистина, 6413—6185 (=5505 отъ С. М. до Р. Хр. + 608 години отъ Р. Х. до първата година на българската ера) = 228 лунна година, която дава 221 (=228—7 интеркалация) слънчева година отъ Б. Е., или отъ Р. Хр. 901 (=221+680) слънчева септемврийска година, която се продължавала отъ 1. септемврий 900 до 31. августъ 901 г., т. е. Наумъ завършилъ постройката на мънастиря си и отишълъ да живѣе въ него между 1. септемврий и 31. декемврий 900 год. или презъ есеньта на 900 година.

---

[1] П. А. Лавровъ, каз. ст., стр. 4, рр. 15—17. — Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония. София 1908, стр. 52, рр. 15-17.

[2] П. А. Лавровъ, п. т., стр. 41—42. — Йорд. Ивановъ, п. т., стр. 52, рр. 18—26; ср. стр. 56—57. — Ср. В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средневековној Србији. Карловци Срем 1920, стр. 7, бел. 46.

Изтъкнатото обаче тукъ сходство между двѣтѣ словенски житиета едвали могатъ да ни дадатъ основание да приемемъ, че съставительтъ на новото житие отъ XVI. вѣкъ се е ползувалъ отъ старото, защото въ такъвъ случай той би почерпналъ отъ последното много повече факти за живота и дѣйностьта на Наума и не би се обръщалъ да търси материалъ както въ пространното Климентово житие, тъй и въ споменатото по-горе гръцко Наумово[1]. Очевидно, той е ималъ подъ ржка другъ нѣкой изворъ, а какъвъ билъ той, показватъ думитѣ: **съ богатъствωм и повелѣнїемъ благочьстиваго цара блъгар'скаго Мїхаила-Бориша и сына его Сѵмеона цара тогда текѹщо лѣто ҂ѕѹгі**". Тия думи, както и цѣлото извѣстие и по форма, и по съдържание носятъ характера на спомененъ надписъ, нанесенъ върху нѣкоя отъ стенитѣ на мънастирската църква, или пъкъ на нѣкоя приписка въ нѣкой старъ ржкописъ, написана пакъ възъ основа на подобенъ паметникъ. Че нашето известие е почерпнато отъ старъ писменъ изворъ — епиграфиченъ или книжовенъ, се доказва вече отъ изтъкнатитѣ му сходства съ словено-българското Наумово житие, което подтвърдява неговата вѣрность, и особено отъ присѫтствието на годината 6413, която, освенъ че се схожда, както видѣхме, съ хронологическитѣ данни на старото житие, но и несъмненно води своя произходъ не по-късно отъ X. вѣкъ, когато старобългарското лѣтоброение било въ употрѣбение[1]. Наистина, въ старото словено-българско житие не се споменува, на чии средства и по чия заповѣдь Наумъ построилъ мънастиря си, но това се обяснява съ обстоятелството, че за неговия съставитель, който е живѣлъ въ сѫщата епоха и билъ, може би, по-младъ съвременникъ, и който е изобщо много кратъкъ въ фактическо отношение, изграждането на църкви и мънастири съ средствата и по заповѣдитѣ на тогавашнитѣ владетели било най-обикновено явление на времето, и затова той не счелъ за нужно да го отбелѣжи, когато въ споменнитѣ надписи тия подробности съставяли главното имъ съдържание и строго се отбелѣзвали въ всички времена и страни презъ средневѣковието и по-сетне, па и до днесъ.

---

[1] Че съставительтъ на словенското житие отъ XVI. вѣкъ се ползувалъ отъ тия две житиета, ние установяваме на друго мѣсто.

Освенъ това разгледваното известие се явява и исторически вѣрно: въ 900 г. Борисъ билъ живъ и следъ отричането си отъ престола всецѣло се предалъ на религиозно-просветното дѣло въ държавата си, като залѣгалъ, споредъ свидетелствата на домашни и чужди извори,[2] да се покрие страната съ църкви и мънастири. Той въ съгласие съ сина си Симеона, тогавашния владетель български, който не по-малко е работилъ въ сѫщата посока, могълъ е да заповѣда да се отпуснатъ нужнитѣ средства за постройката на църквата и мънастиря, които Наумъ, по примера на своя братъ во Христѣ и съученикъ-другарь Климента, пожелалъ да въздигне следъ седемгодишно учителствуване въ Кутмичевица. Това съображение се явява още по-правдоподобно, като се взематъ подъ внимание голѣмитѣ заслуги на Наума въ дѣлото за прокарване решителната и важна реформа на Бориса — въвеждането на словенския езикъ въ държава, църква и училище. Тукъ може да се породи само едно съмнение, именно, че и Борисъ, и Симеонъ сѫ наречени „царе“, когато въ 900 г. и следъ нея тѣ сѫ носили титлата „князъ“;[1] но подобни измѣнения се често срещатъ въ по-късни средневѣковни паметници отъ второто царство, когато понятието „князъ“ въ смисълъ на независимъ владетель съвсемъ изчезва въ титлитѣ на българскитѣ господари и на членоветѣ отъ царствуващата фамилия и се замѣня съ „царь“, което преминало и въ посетнешнитѣ поколѣния. Въ дадения случай или измѣнението принадлежи на самия съставитель, защото въ главнитѣ му извори — пространното житие на Климента и гръцкото Наумово — и Борисъ, и Симеонъ сѫ наречени *ἄρχων* и *ἀρχηγός*, или пъкъ титлитѣ сѫ били измѣнени въ предполагания книжовенъ паметникъ, въ който е било записано горното известие и който, ако се сѫди по израза **тогда текȣщю лѣто** вм. **тогда текȣщȣ лѣтȣ**, срещанъ повечето въ паметницитѣ отъ XIV. вѣкъ,[2] ще трѣба да се отнесе къмъ тоя вѣкъ.

---

[1] Вж. V. N. Zlatarski, Die bulgarische Zeitrechnung, въ Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, XL, 1 (1924), S.-Ab., S. 5—6.

[2] Вж. „Чудо св. Георгія о болгаринѣ“, издан. на Хр. М. Лопаревъ Петроградъ 1894, стр. 20. — Theophylactus bulg. въ житието на Тивериуполскитѣ мѫченици. Migne, Patrol. gr. t. 126, cap. 35.

Най-сетне самото посвещение на мънастирската църква посочва на тѣсната ѝ свръзка съ нейниятъ царственъ ктиторъ. Днесъ мънастирьтъ се нарича „Св. Наумъ“, защото тамъ се намира гробътъ на тоя светитель — въ крайната дѣсна камара на тѣсния коридоръ между църквата и притвора ѝ; въ сѫщность обаче църквата му е посветена въ името на „чиноначалника Михаила Архангела и на всички небесни сили“, както това свидетелствуватъ и двѣтѣ словенски Наумови житиета. Следъ като построилъ мънастиря и изградилъ църквата му, св. Наумъ отъ благодарность за оказаната нему материална помощь, както и отъ уважение къмъ своя покровитель кн. Михаила-Бориса посветилъ църквата въ името на неговия християнски патронъ.

---

[1] Вж. приписката на Тудора черноризецъ Доксовъ отъ 907 г. къмъ превода на 4-тѣ слова на Атанасия Александрийски противъ арианитѣ. Горскій и Невоструевъ, Описаніе славян. рукописей Москов. Синод. библіотеки. Москва 1859, отдѣл. II, 2, № 111, стр. 32-33, дето Борисъ, макаръ и да се бѣ отказалъ отъ престола, все пакъ е нареченъ съ титлата „князъ“ (блг҃овѣрныи госпоⷣ наш кнѧз болгарскъ именем' борисъ, христїаное же имѧ емȣ михаил), както и владеющиятъ тогава неговъ синъ Симеонъ (повелѣнїем кнѧза нашего болгарска именем' сїмеона). — Вж. и приписката въ хронографа отъ XV. вѣкъ, който съдържа хрониката на Ивана Малала, помѣстена предъ историята за падането на Троя (при кн҃зи блъгар'стѣм симеоне сн҃е бориши). И. Е. Евсѣевъ, Григорій пресвитеръ, переводчикъ времени болгарскаго царя Симеона. Извѣстія отд. рус. яз. и слов. т. VII (1902), кн. 3, стр. 356-357.

[2] Както, напр., въ московския преписъ на Манасиевия лѣтописъ: въ лѣто течениа ҂ѕѿнг; или въ Кърсоновото евангелие № 153: лѣтȣ текѫщоу ҂ѕѡѯд: или пъкъ въ Зографския апостолъ № 49: лѣтоу сѫщоу тогда текѫщоу ҂ѕѡѯз.

И тъй, щомъ се установява старината на извора, отъ който е почерпано нашето известие, а заедно съ това и неговата достовѣрность, то и самиятъ фактъ, че мънастирьтъ билъ построенъ съ средствата и по заповѣдьта на Бориса и сина му Симеона, остава вънъ отъ всѣко съмнение. Впрочемъ това се подтвърдява и отъ други данни — археологически.

Сегашната зография на мънастирската църква, „изписана съ иждивението и надзора на катигумена Стефана отъ Пловдивъ, новъ ктиторъ", датира отъ 1806 г.[1], когато легендата за основанието на мънастиря отъ Юстиниана I (527—565) въ името на пророка Наума[2] била вече пусната въ ходъ отъ гръцкото духовенство. Но главно се възползували отъ тая легенда мънастирскитѣ игумени, които получавали управлението на мънастиря отъ мѣстния гръцки митрополитъ и отъ турския паша срещу единъ годишенъ внос отъ 15 хиляди пиастри[1], съ цель да отнематъ мънастиря отъ ржцетѣ на епитропитѣ охридчани и да отклонятъ тѣхния контролъ, та по тоя начинъ самоволно да изкористятъ мънастирскитѣ доходи. Но въпреки това сжществуващиятъ и днесъ още образъ на „българския царь Михаила“ въ църквата налѣво отъ входа, т. е. образътъ на Михаила-Бориса, представенъ като ктиторъ на мънастиря,[2] ясно свидетелствуватъ за тѣсната свръзка на последния съ името на тоя български господарь.

---

[1] Споредъ надписа надъ входнитѣ врата, вж. П. Н. Милюковъ, Христіанскія древности Западной Македоніи. Извѣстія Рус. Арх. Ин-та, т. IV (1899), стр. 62. — Йор. Ивановъ, Българ. старини, стр. 218.

[2] F. Pouqueville, Voyage dans la Grèce. Paris 1820, vol. II, p. 395—396: on arrive à la source de Saint-Naum. Tout auprès, on trouve le monastère bâti sous l'invocation de ce prophète par l'empereur Justinien, qui le dota suivant une bulle d'or *(χρύσοβουλλα)*, en vignobles, champs labourables et moulins, dont les revenus, joints aux produits des troupeaux, s'élèvent maintenant à près de cent bourses, qui servent aux frais du culte, à l'entretien de soixante moines et aux aumônes répandues sur ceux, qui réclament les secours des ces pieux hospitaliers. — Твърде намѣсто по поводъ на тия думи забелѣзалъ архим. Антонинъ, Изъ Румеліи. С.Петербургъ 1886, стр. 90-91 и бел., че пѫтешественикътъ дава горнитѣ сведения споредъ разказитѣ на гръцкитѣ калугери-игумени, и поради това съ пълно право той се осъмнилъ въ сѫществуването на въпросния Юстиниановъ хрисовулъ, или, ако наистина такъвъ е имало, то той ще е билъ нѣкой фалшификатъ. Сега, обаче, следъ като документално се установи, кога и отъ кого билъ построенъ мънастирьтъ, не само се подтвърдяватъ съмненията на архм. Антонина, но и споменатата легенда сама по себе си пада, макаръ че напоследъкъ тя се предава все още като традиция, на нищо не основана. Вж. въ *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* за 900, стр. 184—189, у В. Марковиħа. п. т., стр. 7, бел. 46.

За стенната живопись на църквата В. И. Григоровичъ, който споходилъ мънастиря презъ 1845 год., пише следнето: „Внутри стѣны покрыты зеленоватою живописью, поновленною, какъ говоритъ надпись, въ 1711 г.“[3] Подиръ двадесеть години (1865) архимандритъ Антонинъ описва така сжщата: „Внутри вся церковь росписана кистью, сходною съ академическою только въ свободѣ рисунка. Какъ та напяливаетъ древнимъ святителямъ греческимъ русскія митры на головы, обрамивъ послѣднія длиными по плечи волосами и пр., такъ эта разставляетъ глаза угодника Божія на такое пространство, что между ними еще можетъ помѣститься пара глазъ. Одна дѣлаетъ по невѣдѣнію, а другая — по неумѣнію. . . . Изъ памятной замѣтки видно, что розписалъ церковь (т. е. окончилъ свою работу) 6 сентября 1806 г. нѣкто Константинъ изъ Корицы (Гюрдже — по турецки и Гӧрчи — по албански. А по славянски?). Производилась же работа при Митрополитѣ преспскомъ (а не охридскомъ?) Каллиникѣ и Игуменѣ Стефанѣ изъ Филиппополя, „новомъ ктиторѣ“. Замѣтка сдѣлана по гречески“.[4]

---

[1] В. И. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи 2-е изд. Москва 1877, стр. 111—112.

[2] Пакъ тамъ, стр. 109. — Въпреки това, че Б. Нушић, Крај обала Охридскога језера, Београд 1894, стр. 102—103, пише: „На зиду који дели препрату од храма, измалена је слика некога владара са грчким надписом који је толико искваран да се не да ни решифровати ни прецртати“, Н. В. П. охридскиятъ митрополитъ Борисъ, който специално изучавалъ фрескитѣ, ни съобщи, че самъ видѣлъ образа и прочелъ ясния надписъ около него: *Μιχαὴλ ὁ αὐτοκράτωρ Βουλγάρων.*

[3] В. И. Григоровичъ, п. т., стр. 109.

[4] Архм. Антонинъ, п. т., стр. 90. — У покойния архимандритъ обаче се вмъкнала една грѣшка: споредъ изданията на сжщия надписъ следъ него, изографисалъ църквата не Константинъ, а неговиятъ

И тъй, не само впечатленията, които стенната живопись произвела на двамата пѫтници, се оказватъ различни, но и подновяването ѝ се отнася отъ тѣхъ къмъ разни години. Тукъ недоразумение има по-скоро у В. Григоровича, защото мѫчно може да се приеме, че надписътъ („памятная замѣтка“ у архим. Антонина) надъ входнитѣ врата е могълъ да изплъзне отъ неговото опитно око; очевидно, той посочва на 1711 год., съ която е датиранъ днесъ сѫществуващиятъ църковенъ иконостасъ,[1] поставенъ тогава следъ пожара въ църквата презъ първитѣ години на XVIII. вѣкъ, така че едвали е допустимо, какво въ 1845 г. стенната живопись е изглеждала само подновена, а не и на ново изписана (зографисана). Тукъ може да се предположи едно, именно, че образътъ на Михаила-Бориса, на който В. Григоровичъ обърналъ особено внимание като едничка, намерена отъ него тамъ, славянска старина, но който останалъ, както се види, незабелѣзанъ отъ архим. Антонина поради краткото му престояване въ мънастиря, иначе той не би пропусналъ да спомене за него, — билъ е, може би, само подновенъ, и подъ влиянието на това впечатление Григоровичъ ще да е поставилъ 1711 година.

Както и да било, но, ако игуменътъ Стефанъ, очевидно, пловдивски гръкъ съ присвоената отъ него титла „новъ ктиторъ“ въ противоположность на стария, въ 1806 г., когато гърцизъмътъ бѣ пусналъ дълбоки корени въ българскитѣ земи и въ домогванията си да погълне българската народность системно изтребвалъ всички паметници на българското историческо минало, се решилъ да унищожи стария споменѣнъ надписъ на църквата и да промѣни надписитѣ изобщо на стенната живопись отъ старобългарски на гръцки, то той не посмѣялъ да затрие това, което дълбоко бѣ залегнало въ българската народна память и въ традицията на околното население — образа на царствения построитель на църквата, на Михаила-Бориса, първия ктиторъ на Наумовия мънастирь.[2]

синъ Търпо. Сѫщо нему останало неизвестно и българското име Корча за Корица. — Вж. П. Н. Милюковъ, п. т., стр. 62. — Йор. Ивановъ п. т., стр. 218.

[1] П. Н. Милюковъ, п. т. стр. 62.

[2] Че въ края на XVIII. и самото начало на XIX. вѣкъ, т. е. преди унищожението на старитѣ фрески, а заедно съ тѣхъ и споменния надписъ въ църквата, се е знаело не само въ мънастиря и българскитѣ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Що се отнася до самата църква като архитектуренъ паметникъ, то В. И. Григоровичъ я описва така: „Посреди монастырскаго двора небольшая, ветхая, осѣвшая церковь во имя святаго Наума (sic). Предполагаю, что она построена въ X столѣтіи, хотя свидѣтелства объ этомъ не имѣю. Наружность церкви неизящная. Она украшена двумя куполами, не имѣетъ колокольни и раздѣлена, какъ и святогорскія церкви, на двѣ паперти и храмъ *(ναός)*“.[1] Архим. Антонинъ само белѣжи: „Домъ Божій оказался очень древнимъ, хорошей византійской архитектуры, но очень маленькихъ размѣровъ.[2] Б. Нушичъ пъкъ пише: „Манастир (*разбир.* църквата) је зидан циглом, опеком, узан је и мален, а осмострано кубе на њему диже се, сразмерно, доста високо. Храму је додата и мало шира припрата са онижим опет осмостраним кубетом, која се, и по начину зидања, види да је доцније граћена“.[3] Археологическитѣ пъкъ изучвания напоследъкъ възъ основа на нѣкои архитектурни детайли посочиха на X.—XI. вѣкъ, а по техническия строежъ на кубетата — на XIII.—XIV. вѣкъ като на време, когато е била построена църквата.[4] Обаче, ако се сѫди по външния базиликообразенъ видъ и по плана на църквата,[5] не е мѫчно да се установи, че притворътъ билъ пристроенъ отпосле къмъ нея, а пъкъ пълното сходство въ техническия строежъ и характеръ на двѣтѣ кубета ясно

земи, но и вънъ отъ тѣхнитѣ предѣли, какво мънастирьтъ Св. Наумъ билъ построенъ отъ българския князъ Михаилъ-Бориса, показва следниятъ фактъ, който съобщава г. Баласчевъ въ рапорта до директора на Руския Арх. Институтъ въ Цариградъ за резултатитѣ отъ пѫтуването си по Македония прѣзъ 1899 г. „През петдневното си престояване въ Битоля, пише той, азъ успѣхъ да разгледамъ десеть (10) документа, които се намиратъ въ частни рѫце и сѫ издадени отъ влашкитѣ князе на мънастиря „Св. Наумъ“ презъ миналото столѣтие. Осемь отъ тия актове се отнасятъ къмъ периода отъ 1784 до 1804 г. и принадлежатъ на воеводитѣ Сутцо и Ипсиланти. Въ единъ отъ тѣхъ се говори, че мънастирьтъ „Св. Наумъ“ е построенъ отъ христолюбивия царь Бориса (?). Написани сѫ на ромънски езикъ съ грѣцки и славянски букви“. Извѣстія Рус. Арх. Ин-та въ Кон-полѣ, кн. VI (1900) стр. 458

[1] В. И. Григоровичъ, п. т., стр. 109.

[2] Архим. Антонинъ, п. т., стр. 90.

[3] Б. Нушић, п. т., стр. 102.

[4] П. Н. Милюковъ, п. т., стр. 62.

[5] Вж. тук въ края приложенитѣ таблици, а плана у архим. Антонина, п. т., въ края на книгата таблица II.

доказва тѣхния едновремененъ произходъ, който не може да се отнесе по-рано отъ XIII. или нач. на XIV. вѣкъ, когато църквата е била разширена съ притвора по образеца на светогорскитѣ и издигната съ надстроената часть и съ кубето.

Всички тия данни, както и липсата на споменъ за каквато и да било друга по-стара църква въ мънастиря идатъ да подтвърдятъ, че днешната, макаръ и преправена, църква въ мънастиря Св. Наумъ е първоначалната, която била изградена въ 900 год. по пристояванията и подъ надзора на Св. Наума и съ средствата и по заповѣдьта на българския князъ-монахъ Михаила-Бориса и неговия синъ Симеона, тогавашния български господарь, а оттука и споменниятъ надписъ за изграждането ѝ се е пазилъ дълго време следъ това, та може би дори до унищожението на стенната живопись въ 1806 г.

с. Банки 30.VIII. 1924.

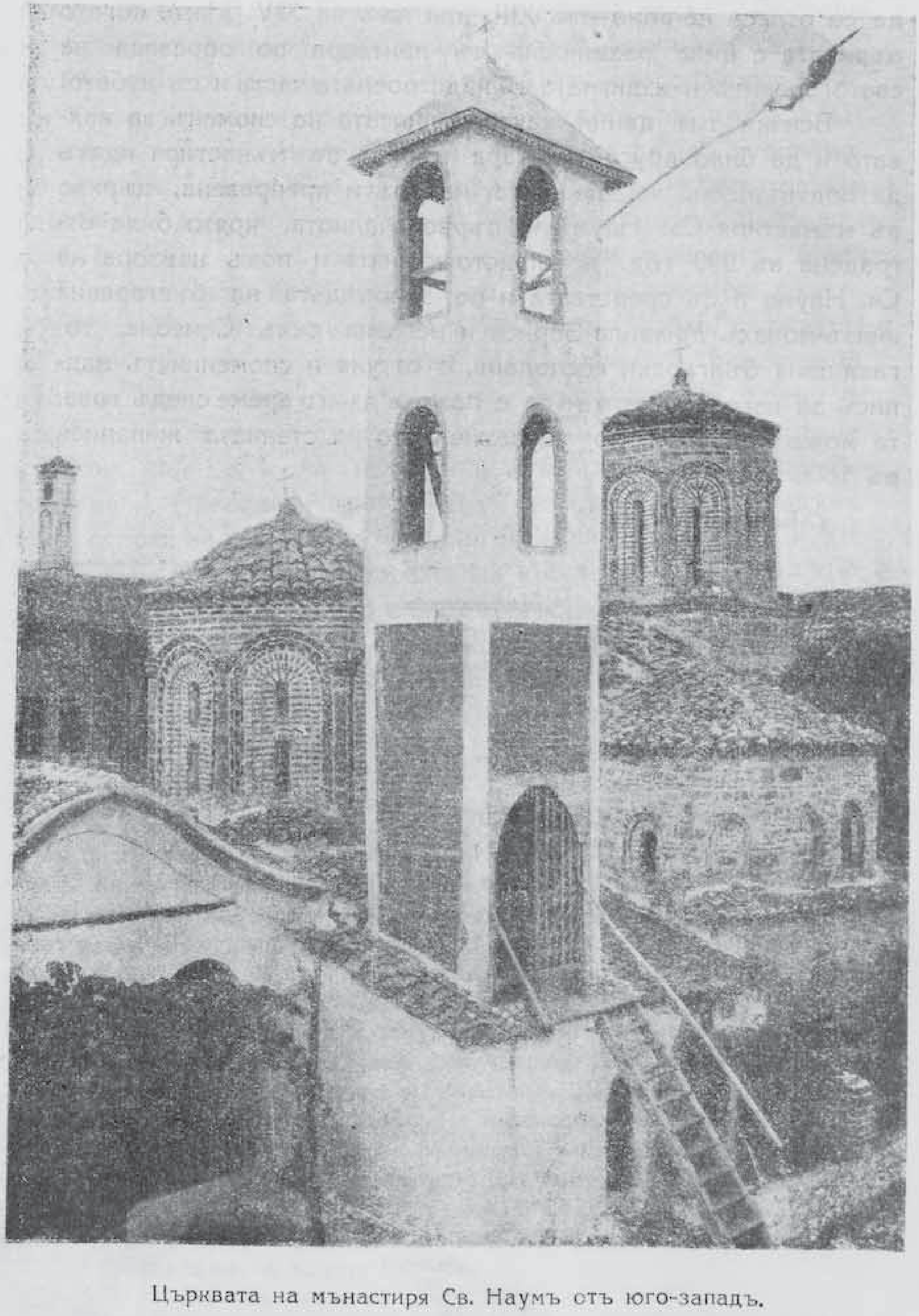

Църквата на мънастиря Св. Наумъ отъ юго-западъ.

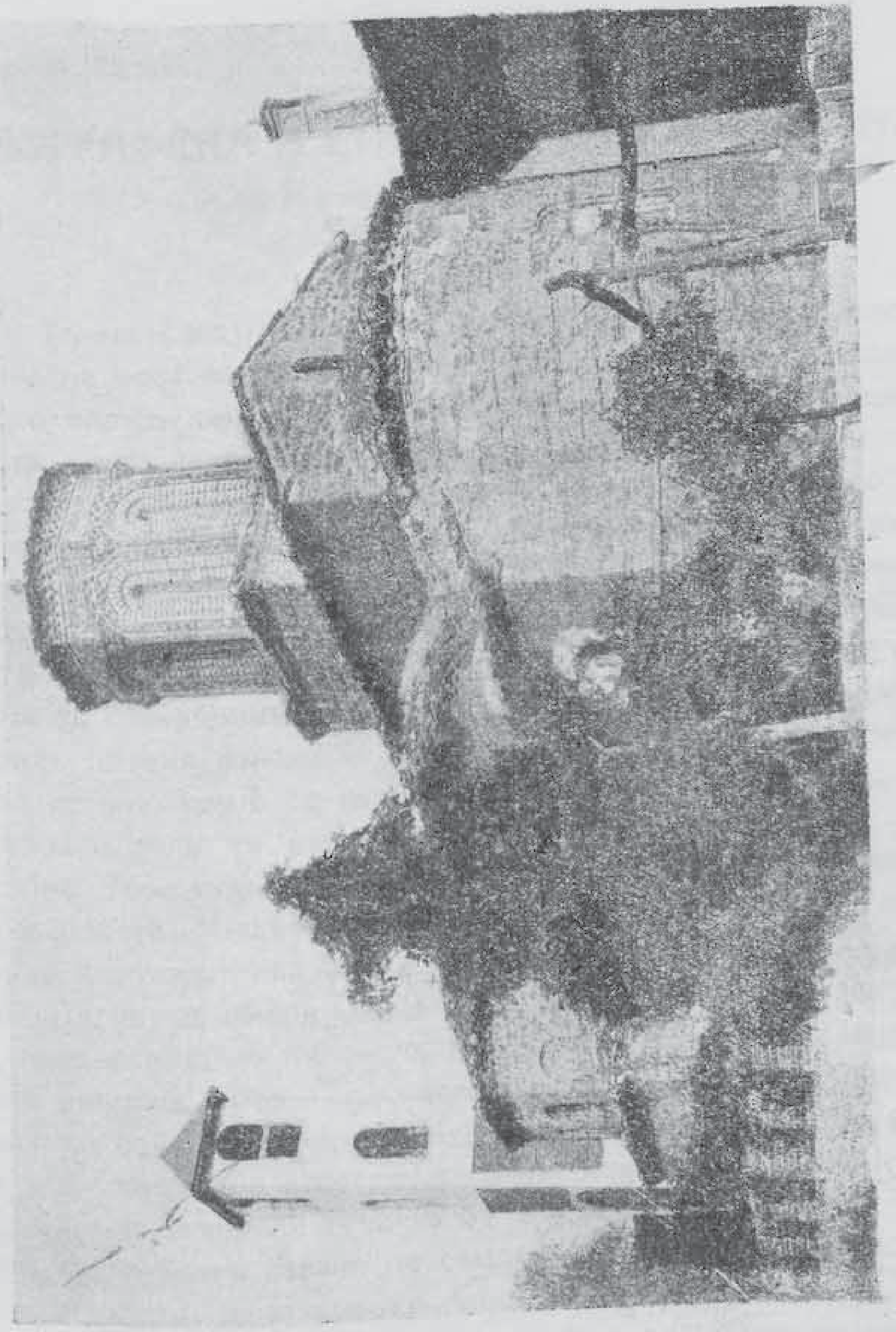

Църквата на мънастиря Св. Наумъ отъ юго-истокъ.

Проф. Ж. Радевъ.

ГЕОГРАФСКА И ЕТНОГРАФСКА МАКЕДОНИЯ

(Срѣдецътъ на Балканския полуостровъ)

Уводъ.

Тъкмо следъ свѣтовната война националното самосъзнание на отдѣлнитѣ народи тъй много се повдигна, толкова много народи се обособиха въ отдѣлни политически единици и отъ друга страна толкова други, които по особното географско положение на тѣхнитѣ земи не можаха да се сдобиятъ съ собствена държава, водятъ ожесточени борби за политическа и стопанска независимость, а отъ това и държави и народи тъй много сѫ утекчавани и заглушени отъ непрестаннитѣ викове и оплаквания около тѣзи борби, та че като стане дума за Македония, за нейнитѣ национални права и искания, страхъ обзема всички нейни синове, дали истината, обективната истина, която се изнася, ще може да стигне тамъ, дето трѣбва и дали тя ще бѫде изслушана и преценена, както трѣбва. Този страхъ се подхранва и засилва и отъ опититѣ на миналото. Мнозина инородни учени, отъ висотата на своята наука и авторитетъ, нито преди, нито презъ, нито пъкъ следъ войната не сѫ имали мѫжеството да изказватъ винаги обективната истина. И по чисто географски и по чисто народностни въпроси, предъ опасностьта на една неопредѣленость за края на войната, презъ това време въ по-вече отъ писанията на тѣзи инородни етнографи по народностнитѣ отношения на Македония, въпреки това че сѫ имали време и случай да видятъ и проучатъ всичко на самото мѣсто, изпъква една неопредѣленость, едно въздържание. Следъ дългото имъ съюзничество съ българитѣ, не сѫ единични случаитѣ, когато още презъ това време отъ немски автори да се употрѣбява за македонското население нещастното, изковано отъ заинтересувани учени, понятие македонски славяни, размесомъ съ името българи.

Тъкмо срещу тази неопредѣленость, срещу тази неясность и несигурность трѣбва да се изтъкне географския елементъ, физическия геофакторъ, който отъ вѣкове е работилъ за едно народностно единство на македонската земя, единство, което е устояло на толкова много и усилени околни и вжтрешни старания и систематична работа за македонската народностна промѣна.

За да се изтъкне географското положение и значение на Македонската земя, азъ ще дамъ първо единъ общъ прегледъ на Балканския полуостровъ въ морфо-географско отношение. Следъ това ще се постарая да изтъкна географскитѣ и геоморфологични единства въ него, като особно наблегна на централнитѣ и южни части на полуостровната земя, дето е и македонската географска областъ.

На второ мѣсто ще приведа нѣкои исторически и геоморфологични особности, които земята, обитавана отъ македонскитѣ българи, притежава и съ това се налага като една срѣдищна земя на полуострова.

На трето мѣсто, следъ като се спра на културнитѣ влияния и зони върху срѣдеца и посоча на етническитѣ нашествия и влияния върху основнитѣ поселци на тази земя, ще се постарая да дамъ една бѣгла бждаща картина и върху политическата ѝ сждба.

Географско положение на Балк. п-въ

„Denn gross ist die Macht des Meeres".
(Защото велика е мощьта на морето).
Thukydides.

Съ тѣзи думи се започва втората часть „Морскиятъ свѣтъ" отъ книгата на Ernst Kapp „Vergleichende allgemeine Erdkunde" 1868 год.

Около скутитѣ на тази велика мощь на ориента е затупалъ първия пулсъ на културата на стария свѣтъ. Около източната половина на Срѣдиземно море, дето тѣсно се обгрьщатъ тритѣ голѣми стари континенти, се зарежда и първата историческа мощь на ориента. Отъ тамъ южната половина на Европа черпи своята жизнена сила. Чрезъ Срѣдиземно море се всмуква майчиното млѣко на ориенталската култура отъ тъй мощно развилитѣ се по-послѣ Атинска и Римска държави.

Чрезъ него тѣзи държави придобиватъ своето културно надмощие и политическа самостойность.

Придобивкитѣ, които е имала културата на обитателитѣ на Срѣдиземноморскитѣ земи се дължатъ на две обстоятелства: първо на особнитѣ климатични отношения въ тѣзи земи и второ на особното географско положение, на централитета на това море. Макаръ новитѣ способи за плаване, новитѣ политически очертания на държавитѣ на Европа, създаденитѣ нови поселения въ Америка и изобщо новата материална култура на човѣчеството и да измѣсти центъра на морскитѣ превози и съобщения въ Атлантическия океанъ, все още се запазва и централитета на Срѣдиземно море. И днесъ още по водитѣ на това море опиратъ земитѣ на по-голѣмата часть отъ културния свѣтъ на Европа. Покрай него се заражда отново северната културна мощь на Африка, то си остава отъ антични и до днешни времена опорната база на предноазиатската самобитна култура.

Цѣлиятъ историченъ и културенъ животъ на народитѣ отъ срѣдиземноморската область или се крепи и подхранва изобщо отъ широкитѣ връзки на тѣзи земи съ морето, или пъкъ на отдѣлни пунктове отъ това море. Благодарение на тѣзи здрави пунктове отъ крайбрѣжието на Срѣдиземно море неговата засебна духовна и материялна култура е успѣла да се разшири далечъ не само въ земитѣ на това море, но и още по-далечъ въ околврѫстнитѣ земи. Тѣзи централни мѣста сѫ опора на създалата се самобитна култура и до нашитѣ времена.

Islamic:

Руската империя се шири почти въ половината на два материка, но при все това у нея и до днесъ се поддържа максимата, какво Босфора и Дарданелитѣ сѫ „ключътъ“ на нейната кѫща, великата порта на нейната земя.

Франция упражнява своята завоевателна политика въ сев. зап. Африка, своята колонизаторска мощь спрѣмо предна Индия и по морето на източния Китай като яко се държи въ Тулонъ. Това пристанище за нея е по-скѫпо отколкото Шербургъ и Брестъ.

Английското знаме се вѣе навсѣкжде по свѣта, но английскитѣ орждия въ Гибралтаръ непреставатъ да пазятъ протока и благодарение на тѣхъ, на укрѣпената линия по Срѣдиземно море при Малта и на здравото държание на Суецкия каналъ, Англия може да използува богатствата на Индия, Египетъ и Австралия.

Отъ стари времена та и до день днешенъ Срѣдиземно море си остава географски фокусъ за свѣтовната история и култура. Само едно сж промѣнили новитѣ времена у него, а то е, че неговитѣ културно-географски лжчи сж се удължили твърде много, че то твърде много е разширило своята културно-географска периферия.

Въ сферата на това влияние припадатъ напълно и земитѣ на Балкански п-въ. Той е часть отъ южна Европа. Докато при опредѣляне границитѣ, напр. между западна и срѣдна, срѣдна и източна Европа или пъкъ Европа и Азия може да става и става споръ кжде да се поставятъ, съ огледъ на физикогеографски или чисто политически елементи, то за южна Европа такъвъ споръ не може и да сжществува. Въ южна Европа влизатъ изцѣло тритѣ южно-европейски п-ви, които отъ своя срана не само спадатъ напълно въ Срѣдиземноморскитѣ области, но съставятъ тѣхната най-сжществена часть. Чрезъ посрѣдството на Срѣдиземно море Балканскиятъ п-въ припада още и къмъ други два континента — къмъ Азия и Африка. Връзката на нашия п-въ съ отсрещнитѣ материци е тъй голѣма, че съ пълно право може да се зададе въпроса, кому той прилѣга по-тѣсно, дали на своя материкъ или на отсрещнитѣ два материка. И наистина, физикогеографскитѣ, климатични и културо исторически връзки и единства на Балканския п-въ сж въ твърде тѣсна принадлежность на земитѣ на Средиземноморието, отколкото па тѣзи отъ континента.

Връзкитѣ, които Балканския п-въ има съ отсрещнитѣ земи и земитѣ на срѣдиземноморието сж по-тѣсни, отколкото връзкитѣ съ останалитѣ части на неговия континентъ. Тѣзи връзки се дължатъ на тѣсната принадлѣжность на срѣдиземноморскитѣ земи едни къмъ други чрезъ посрѣдството на морскитѣ води.

Нѣщо по-вече, чрезъ посрѣдството на Балканския П-въ е ставало въ древнитѣ времена, а и днесъ още, свързването на отдѣлнитѣ части, на отдѣлнитѣ клетки на голѣмата Срѣдиземноморска депресия. Особно южната часть на нашия п-въ е играела и играе ролята на важна посрѣдница между източната и западна култура. Чрезъ нашия п-въ не само се пренасѣла източната култура, но тя се спирала тукъ и следъ това прѣработвана и пригодена за мѣстни условия, се е предавала понататъкъ на другитѣ южноевропейски полуострови и навътре въ континента. Изобщо Балканскиятъ П-въ се явява най-здрава и най-стабилна мостова твърдина, която свързва тѣсно цѣлата централна и юго-източна часть на Европейския материкъ съ предна Азия и съ сев. Африка. Тѣснитѣ протоци на Босфора и Дарданелитѣ иматъ по-вече характеръ на рѣки, отколкото на морски тѣснини. Чрезъ посредството на Балк. п-въ си подаватъ ржка три континента. Чрезъ него става и днесъ обмѣната на духовната и материялна култура, съприкосновението на народитѣ на тѣзи материци.

Геотектонично пъкъ и геоморфолично Балканскиятъ п-въ притежава двѣтѣ типични особности на другитѣ два южноевропейски полуострова. Както Иберийския и Апенинския п-ви, и нашия п-въ се състои отъ една основна, стара геологическа маса и отъ една надиплена планинска земя. Само че, докато останалитѣ п-ви сж изградени отъ по единъ старъ геологически отломъ — за Иберийския Мезета, а за Апенинския — Тиренския, и отъ нагънатитѣ пояси—за Иберийския—Пиренейско-Кантабрийския, а за Апенинския—Апенинитѣ, то Балканскиятъ п-въ се състои отъ старата Централнородопска маса, която завзема протежението отъ Егейско море, презъ Македония до устието на Морава и отъ двѣтѣ нагънати зони Старопланинската и Илирийско-Гръцката. Типичнитѣ особности на другитѣ две полуостровни южноевропейски земи, които сж проявени и свързани заедно въ нашия п-въ сж: На западъ, обширна нагънатя земя, съ надлъжни планински системи, въ срѣдището — старъ геотектониченъ отломъ, съ стари геологически материяли, и по северо-изтока пакъ нагънатъ планински поясъ. По централната си часть той твърде много се доближава до Иберийския п-въ, а по западнитѣ си и южни части — стѣсненъ и заетъ отъ надиплени планински системи, прилича на Апенинския п-въ. Въ централната си отломъчна земя нашиятъ п-въ има тази особность, че тамъ той, впоследствие, чрезъ голѣми дислокации (хлътвания и повдигания) е заетъ отъ многобройни котловидни хлътнатини. Тѣзи последнитѣ, задълбани и свързани чрезъ рѣчнитѣ долини на тази область, служатъ днесь като удобни мостове за връзката на централна Европа съ предна Азия.

Геоморфологични черти на Балканския п-въ.

Разбира се, тукъ ще става дума за тѣзи едри земноповърхни форми, които иматъ решително влияние върху климатичнитѣ и съобщителни отношения, а чрезъ това сѫ отъ голѣмо значение за културата и народностнитѣ поселения на страната.

Почти презъ срѣдата на Балк. п-въ се протяга една надлъжна низина, която започва отъ Дунава, та свършва въ Солунския з-въ. Това е Моравско-Вардарска низина. Тя съ малки изключения огражда откъмъ западъ старата основна (Родопска) маса на Балкана. Почти по срѣдата на тази низина, тамъ дѣто Шарската система чрезъ Черна-гора (Карадагъ) се прехвърля къмъ Осоговъ и Краище, е най-низката седловина, по която става най-удобната връзка на двѣтѣ долини— Моравска и Вардарска. Докато земята, която отстои на западъ отъ Вардаръ образува преходната зона между Родопската маса и Динарско-Албанскитѣ нагънати планински системи, източно отъ тази долина и до низината на Марица се разтила все земята на тази Родопска маса. Значи последната обхваща Краище съ Осоговията и Бѣласица съ Халкидика и отъ друга страна Пиринъ съ Рила и цѣлата снага на Родопа. Задъ Маришката низина и Софийско и Пиротско полета се разтила дългата верига на нагънатата Стара-Планина, а още по-насеверъ до Дунавъ е Българската Дунавска Столова земя.

Както въ преходната зона на западъ, така сѫщо и въ сѫщинската Родопска маса на изтокъ, тектонични и ерозионни процеси сѫ образували множество затворени котловинни полета и тѣсни долини, които предаватъ на земята твърде типиченъ ландшафтъ. На западъ отъ Вардарската долина се задълбаватъ нейнитѣ дѣсни приточни долини: Треска, съ нейното Кичевско поле, Черна — съ Битолско и Прилепско (Пелагония), Бистрица — съ Костурията, а като центрище на тѣзи последнитѣ се явяватъ голѣмитѣ депресии на Преспа и Охрида. На изтокъ отъ Вардарската долина земята сѫщо така е разседнала, но не вече въ надлъжни, а въ долини съ меридианска посока. Въ това отношение характерни сж долинитѣ на Струма и нейнитѣ полета — Пернишко, Радомирско, Кюстендилско, Дупнишко, Джумайско, Мелнишко, Сѣрско — и Места съ Разложко и Неврокопско полета.

Всички споменати до тукъ голѣми долинни и планински форми могатъ да се групиратъ въ три групи. Долинни голѣми форми, които отвеждатъ водитѣ си къмъ Черноморския басейнъ, такива, които сж насочени къмъ Адриатика и долини, насочени къмъ Егейско море. А тѣхнитѣ начални части се започватъ: 1) отъ централната Родопска маса, 2) отъ преходната зона между тази последната и Динаро-Албанската верига и 3) отъ Ст. Планина. Въ ландшафтно, климатично и културно-географско отношение сж характерни планинскитѣ възвишения, които обхващатъ пояса отъ Шаръ, презъ Черна-Гора, Краище и Осоговъ и презъ Рила свършватъ въ Родопа и отъ друга страна тѣзи, които се спущатъ отъ Шаръ на югъ, като обхващатъ Охридската и Преспанска депресии и свършватъ къмъ Пиндъ планина. Въ сжщата смисъль отъ значение е и веригата на Ст. Планина. Напрѣчнитѣ планински възвишения отъ Осоговъ и отъ Рила на югъ, — отъ двѣтѣ страни на Струма, — не сж отъ голѣмо значение въ културно-географско отношение, тъй като тѣ не пречатъ съ нищо на Срѣдиземноморското влияние въ Меридионалнитѣ долини на Вардаръ, Струма и Места.

Планинската зона Шаръ—Родопа може да се изтъкне като централна ось на оро-хидрографскитѣ отношения на Балканския п-въ. Тамъ става подѣлбата на Черноморския и Бѣломорския басейни, а Охридо-Преспанскитѣ депресии отдѣлятъ водитѣ на Адриатическо отъ тѣзи на Егейско море.

Географски области въ Балканския п-въ.

Вече отъ така грубо изтъкнатитѣ голѣми геоморфологични форми на Балканския п-въ се очертаватъ линиитѣ на земитѣ отъ този п-въ, които се приближаватъ и сж подъ силното влияние на Егейско море, на тѣзи, които припадатъ къмъ Адриатическо море и на тѣзи, които оставатъ вънъ отъ влиянието на тѣзи морета. По-долинитѣ на Вардаръ, Струма, Места и Бистрица Срѣдиземноморското климатическо влияние се простира далечъ навжтре въ земята на нашия п-въ. Въ тази часть на полуострова то стига дори до високитѣ северни, западни и източни огради на басейнитѣ на горнитѣ долини. Въ тѣзи басейни се разтила почти изцѣло Македонската земя.

Ако се оградятъ най-отдалеченитѣ части на Балканския п-въ съ една кржгова зона, то въ срѣдата на този кржгъ ще спадне тъкмо Македонската земя. Не само това, но и централното положение на Македонската земя по отношение останалото разпространение на п-внитѣ земи изтъква голѣмата географска стойность на тази земя. Нейното значение се изтъква и отъ трето ецно обстоятелство, а то е, че тя лежи въ центрището, а съ северната си незначителна часть се облѣга и на преходната зона на климатичното срѣдиземноморско влияние. Отъ друга страна презъ нея минава и тъй важната климатична ось на Балканския п-въ (вижъ Ж. Радевъ. „Геоморфологични белези на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения на страната, сп. „Естествознание и География“ 2. IV 97-128 стр.).

Отъ всичкитѣ оградни морета най-силно се приближава къмъ вжтрешностьта на полуостровната земя Егейско море съ заливитѣ Орфански и Солунски. А тъкмо тѣзи заливи сж на изхода на голѣмитѣ Струмска и Вардарска долини, които минаватъ презъ сърдцето на Македонската земя.

Северно отъ Македонската земя и въ протежението на планинската централна ось на Балкана се очертава високата часть на полуострова. Полетата Косовско, Скопско, Кюстендилско и Софийско обхващатъ тази висока земя. Не само въ географско и климатическо отношение е важна тази висока земя. Презъ нея минаватъ и най-значителнитѣ пжтища, които свързватъ континенталната часть на п-ва съ Егейско море. Пжтищата отъ Моравска долина, отъ Косово поле, отъ Дунавска България — презъ Нишко, Пиротско и Софийско полета — минаватъ презъ тази централна часть. Нея наричаме Висока България.

На изтокъ отъ Македонската земя и отъ Висока България се разтила обширната Тракийска земя, която завзема цѣлото порѣчие на Марица и до Черно море, а отъ друга страна цѣла Родопа и нейното Егейско крайбрѣжие. На западъ отъ Македонската земя се разтилатъ Албанската планинска земя и Адриатическитѣ крайбрѣжни низини.[1]

---

[1] Тѣсната цель, която съмъ си задалъ, не ми позволява да влизамъ въ подробности на географско-областното раздѣление на останалитѣ земи, които лежатъ далечъ отъ Македония.

Поради геоморфологичния централитетъ, поради особното мѣсто, което заема въ срѣдиземноморското климатично влияние и поради мостовото си положение въ връзкитѣ на цѣлото балканско задземие съ Егейско море, Македонската земя ще нарека съ едно общо име срѣдецъ на Балския полуостровъ.

Географскитѣ области не сѫ произволни разтежения отъ земната повърхнина, каквито човѣкъ би желалъ да си отдѣли. Това сѫ области, които изтъкватъ свои засебни прояви на опредѣлени географски фактори. Обхванатитѣ въ една географска область географски реалитети по такъвъ начинъ се вплитатъ единъ въ други, така че тѣ по една необходимость се предаватъ и на биогеографскитѣ елементи на страната. Хармоничното разпространение на тѣсно свързани единъ съ други географски реалитети и свързанитѣ съ тѣхъ биогеографски елементи престава заедно съ нарушението на тази засебна хармоничность тамъ, гдето географскитѣ, геоморфологичнитѣ и климатични условия започватъ да се изтъкватъ въ по-други прояви. Въ тѣзи мѣста наставатъ и географскитѣ граници на областьта, а това сѫ очертанията, които отбелезватъ крайнитѣ разпространения на една географска область.

Твърде рѣдко сѫ случаитѣ, когато една обширна рѣчна долина или пъкъ обширна планинска область могатъ да придаватъ необходимитѣ качества на географска область. Обикновено въ географски засебната область се изтъкватъ множество и разнообразни геоморфологични елементи, които така свързватъ отдѣлнитѣ нейни части и така вплитатъ отдѣлнитѣ географски реалитети, та че по необходимость образуватъ едно общо и голѣмо географско единство. Отдѣлнитѣ рѣки и рѣчни долини, отдѣлнитѣ планини и планински хребети въ такова географско единство не сѫ отъ естество да пречатъ на цѣлостьта. Нѣщо повече тѣзи географски обекти усилватъ връзката и взаимозависимостьта на отдѣлнитѣ части отъ географската область.

Етниченъ и културно-географски елементъ.

Въ географскитѣ области освенъ биогеографския отъ значение сѫ още и антропо и културно-географския елементи.

На дадени естествени и въ голѣма взаимозависимость едно отъ друго географски отношения, които съ своята хармоничность изтъкватъ земята като строго опредѣлена географска область, презъ течение на вѣковетѣ се приспособява и съответния обитатель. Това почива на чисто биологични закони. Тъкмо този обитатель изтъква антропо и културно географския елементи. Въ такъвъ случай географската область отъ чисто географско се обръща въ народностно понятие—създадено и постепенно откърмено отъ обитателитѣ на областьта.

Антропо и културно-географскитѣ елементи се проявяватъ въ национални, гòворни (езикови), вѣрски, поселищни, стопански, съобщителни и пр. особности. А всичко това образува условия и връзки за едно здраво национално единство. Въ такива случаи между другитѣ важни географски реалитети, като произходящъ и създаденъ отъ тѣхъ, ще трѣбва да се вземе и етнографския елементъ като сѫщественъ за изтъкване единството въ географската область.

Естествено, че границитѣ на географската область — отдѣлени при използуване и на етнографския елементъ би ни довело въ разни времена до разни очертания, тъй като новозародили се нужди и исторически моменти ставатъ причина за чести голѣми и масови разселвания. Обаче, гдето засебнитѣ условия на здрава географска область сѫ откърмили съответни и необходими обитатели, гдето превратни исторически събития не сѫ могли и презъ дълги вѣкове да измѣнятъ националния обликъ на населението, въ такъва географска область етнографския принципъ има сѫщо така решающе значение. Поради това и географскитѣ области често носятъ името на своитѣ обитатели. Въ това отношение винаги се прави една разлика между една географска и една политическа область. Послѣдната се включва въ политическитѣ граници на дадена държава. Напр. ние казваме Руска земя въ смисъль на етнографска Русия и Руска държава въ политическа смисъль. Казваме Английска земя — а това е метрополията, гдето населява английския народъ и Английска държава, гдето влизатъ земи и на други народи. Казваме Българска земя и Българска държава. Границитѣ на тѣзи две понятия земя — въ смисъль на географска область и държава — не се съвпадатъ.

Необходими дѣлове на Македонската географска область.

Цѣлостната Македонска географска область се състои отъ редица по-малки части. Тѣзи части се отдѣлятъ отъ геоморфологичнитѣ особности на земята. Надлъжнитѣ—насочени къмъ Егейско море—македонски долини не образуватъ едно равномѣрно разширение. Още отъ Халкидическия полуостровъ, пъкъ и по-насеверъ, се очертаватъ успоредни на крайбрѣжието планински протежения, които ограждатъ отдѣлни полета, и като стѣсняватъ рѣчнитѣ долини, образуватъ по тѣхъ, въ междиннитѣ части, широки котловини. По този начинъ Македонската земя се развива почти въ една кржгова форма, стжпаловидно, съ общъ центъръ Солунския station заливъ и Халкидика. Поради това и Егейското културно влияние се разтилa навжтре въ земята съ една постепенность. Това влияние почти следва постепенностьта на срѣдиземноморското климатично влияние върху Македонската область. Обаче до като климатичното срѣдиземноморско влияние престава напълно тепърва заедно съ очертанията на Македонската область, то егейското културно влияние се разбива въ своята сжщественна часть още при първитѣ напрѣчни планински протежения. Всички тѣзи климатични и културни влияния очертаватъ и обособватъ по-дребнитѣ части на географското цѣло.

Отъ югъ на северъ тѣзи части сж:

1. Старата (антична) Македонска область или Македония на Филипа и Александра. Тя започва на западъ отъ Бистрица и презъ Беръ (Верея) до туфознитѣ Воденски стжпала, а отъ тамъ презъ Паякъ планина и Демиркапийската тѣснина (Просѣка) на Вардаръ стига до Бѣласица и Круша планина като обема на югъ и височинитѣ на Халкидика.

2. Сѣрско-драмскитѣ котловинни полета. Тѣ се явяватъ като източни продължения на стара (антична) Македония. Сжщо и тѣ опиратъ на северъ о една мощна планинска бариера, състояща се отъ Бѣласица, Сенгеловска, Шарлия и Боздагъ.

Тѣзи две части отъ Македонската географска область сж подъ силното и пълно срѣдиземноморско климатично и егейско културно влияние.

Античната Македонска културна область се огражда околовръстъ съ единъ поясъ на преходни климатични и културни влияния. Това сж котловинитѣ: Неврокопска, Струмска, Пеонска, Пелагонийска и Анаселица.

а) Неврокопската обхваща и Зърневското поле (закрита котловина) и се огражда отъ Драмския Боздагъ, отъ Алиботушкитѣ пирински разклонения, отъ южнитѣ издънки на Родопа и отъ Моминоклисурскитѣ тѣснини на Места.

б) Струмската обхваща почти цѣлата срѣдна часть на Струмската долина, заедно съ Струмица, отъ Бѣласица и Сенгеловска планина и стига дори до Горноджумайско.

в) Пеония заема низинитѣ на Черна и Брѣгалница отъ двѣтѣ страни на Вардара, между Демиръ-капия (Просѣка) и Таоръ.

д) Пелагония заема полетата на Прилепъ и Битолско, между Баба и Селечка планина и на северъ Салаково — Караджица.

г) Анаселица заема Костурската котловина дори до Бистрица.

Още по-насеверъ отъ този първи поясъ се реди втория граденъ поясъ на Македонската область. Той обхваща голѣма часть отъ горното течение на Струма, цѣлото горно течение на Вардаръ и горното течение на Черни-Дримъ заедно съ Охридската и Преспанска депресии. Този поясъ може да се подраздѣли на Десаретска депресионна часть, Дардания и Горна Струма. На западъ и северъ този втори поясъ се огражда отъ високитѣ Източно-албански планини, отъ Шаръ и Черна Гора, отъ планинитѣ на Краище, отъ Осогово и Рила планина.

Централно мѣсто заема Дардания, като обхваща цѣлото горно течение на Вардаръ до Таоръ. Този е, може да се каже, и най-важния дѣлъ отъ антична Дардания съ главния ѝ градъ Scupi (Скопие).

Срѣдиземноморското влияние въ този втори поясъ на антична Македония е съвсемъ слабо. Въ замѣна на това тукъ се усилва значително континенталното влияние на полуострова, което иде отъ висока (централна) България. Изключение прави само депресионната Десаретска область. Тя лежи по срѣдата на Адриатическото и Егейско влияния, поради което тукъ се изработва и самостойна, отлична отъ южномакедонската култура. Около деветото столѣтие следъ Христа тази Десаретска култура е била разнесена далечъ на западъ по долинитѣ на Шкумба и Деволъ.

Държавни граници. За да ни стане още по-ясна разликата между една географска область и едно държавно единство, азъ ще се спра за малко да дамъ нѣкои характерни белези, които съвременнитѣ държави се стремятъ да придобиятъ въ своитѣ владѣния и въ тѣхнитѣ очертания. Съвременната материална култура на народитѣ и изобщо твърде интензивния животъ, който отдѣлнитѣ народи и държави сѫ заставени да водятъ, по необходимость принуждава последнитѣ да придобиватъ или да иматъ въ владѣние земи и области, които съвсемъ не припадатъ въ тѣхни етнографски или географски единства. За подобни цели въ услуга на последнитѣ държави се явяватъ великодържавници и дипломати, които изтъкватъ необходимостьта на единъ или други географски или геоморфологиченъ обектъ за стабилитетъ на държавната граница. Въ такива случаи великодържавната идея взима всичко въ съображение, но не вече и чисто географски реалитети и етнографски елементи. Излизайки отъ нуждитѣ на единъ цѣлостенъ икономически и стопански животъ се измислиха необходими географски белези на така наречената органична държавна граница. По силата на тази органична необходимость тѣ включватъ въ своитѣ държавни граници и съвсемъ засебни географски области съ чуждъ етниченъ елементъ, като обявяватъ последнитѣ за необходими области на цѣлостния свой стопански животъ — за съобщения, пазари, необходими сурови продукти, за индустрия и пр.

Други нарекоха такива държавни граници хармонични, като ги намиратъ необходими за хармоничното развитие на своята държава. Областитѣ, които влизатъ или трѣбва да влѣзатъ въ органичнитѣ или хармонични граници на дадена държава, се обявяватъ като необходими за цѣлостния и правиленъ развой на последната. Въ този случай държавитѣ се изтъкватъ като голѣми природни области, дето хармоничното разнообразие се изтъква за органично необходимо.

При това къмъ цѣлостния и хармониченъ стопански животъ се притуря и още единъ елементъ — именно необходимостьта отъ сигурна и здрава държавна охрана, а това е стратегическата стойность на дадена граница (A. Penck. Rektorsrede, 1917 Berlin).

Елементитѣ, които изобщо се поставятъ като основа за опредѣлене на държавната граница, сж съвсемъ субективни. Успоредно съ културно-стопанското развитие на една държава, увеличава се и нейното население, установяватъ се нови стопански форми на живота, съобразно съ напредъкъ на култура и техника. Въ такъвъ случай изпъква една нова необходимость, именно да се придобиятъ нови земи, да се разширятъ границитѣ на държавата съ нови области, които биха отговаряли на новитѣ стопански, търговски, съобщителни и стратегически отношения. Този стремежъ е придобиване на така наречената субективна органична граница и то съ единствена цель: да се придобие необходимо и сигурно мѣсто за една здрава пулсация на държавния животъ.

Субективно органичната граница е нѣщо, което може да се придобие и установи само съ груба сила, съ физическото надмощие на една държава спрѣмо друга. То е тъкмо протизно на обективно органичната граница, при която политическитѣ очертания на дадена държава се опредѣлятъ по необходимитѣ и строго опредѣлени географски и етнографски очертания на географската область. Географско-етнографския принципъ при очертаване разтеженията на политическитѣ единици е необходимъ, защото тъкмо той почива на обективно-органични основи. Само чрезъ него се постига една абсолютна справедливость въ държавнитѣ граници.

Въ рамкитѣ на голѣмитѣ държави, дето обитаватъ експанзивни народи и дето географскитѣ областни единства сж прекрачени и нарушени, елементитѣ на субективно-органичнитѣ държавни граници — стопанската хармония, търговски и стратегически региони, съобщителни необходимости — се явяватъ като необходимость. А тъкмо въ тѣзи елементи е и залогътъ за несъгласия, спречквания и войни между народитѣ. Докато обективно-органичнитѣ очертания на едно гео. етнографско единство опредѣлятъ крайнитѣ предѣли на областьта въ очертания, дето стопанскитѣ, съобщителни и отбранителни съвокупности сж тѣсно свързани и вплетени едно съ друго, то субективно-органичнитѣ ограничения систематично прекжсватъ и разкжсватъ гео.-етнографски единства и области, като съ това накърняватъ и разнебитватъ цѣлия стопански, исторически и народностенъ животъ на тѣзи единства, като разстройватъ стопанския съобщително-стратегиченъ и народностенъ битъ на поселцитѣ тамъ. Въ всички времена и при всички държави, дето при опредѣляне на държавни граници се държи смѣтка само за физичнитѣ геофактори, се правятъ груби насилия и накърняване правата и жизненитѣ интереси на поселцитѣ въ дадени географо-етнографски единства.

При опредѣлене разтеженията и границитѣ на една държава трѣбва да се излиза отъ основнитѣ елементи на това понятие. Тѣзи основни елементи сѫ два: земя и народъ. По силата на тѣзи елементи налага се отликата на два вида граници: първо, една чисто географска и геоморфологична и второ, чисто народностна граница.

Въ земи, дето самата природа тъй щедро се е погрижила да създаде различия въ форми, височини, въ климатични отношения и съобщения, а въ сѫщото време да свърже отъ тѣзи различия едно хармонично единство, дето историческа и географска необходимость е наложила едно по-тѣсно и поприбрано съжителство на поселцитѣ, въ такива земи отдѣлнитѣ географски области сѫ поселени и съ опредѣленъ, чувствуващъ се единенъ етнически елементъ. Най-многото, което въ такива разнообразни географски единства може да се случи то е, щото въ отдѣлнитѣ долини, планини или котловинни прикритости, поради исторически причини, да се обособятъ пакъ отъ сѫщата народностна цѣлость на областьта и засебни родови или групови единства. Но при този случай тѣсния груповъ или родовъ животъ не изключва народната цѣлость, на която тѣ се числятъ като необходими членове.

Културно-историченъ и етниченъ елементъ на Македонската географска область.

а) Историческо и стратегическо значение на срѣдеца.

Като давахъ граничнитѣ очертания на Македонската земя, азъ я нарекохъ срѣдецъ на Балканския п-въ. Въ сѫщата смисъль тя се схваща и означава отъ други като „Балканско ядро" (Franz Heiderich, „Die Erde" III Auflage, II. Teit. Erdkunde, 1923, Wien). Това особено положение и значение на Македонската земя не е ново нѣщо.

Като оставимъ настрана историческитѣ съобщения, какво отъ тази страна сж се отправили на югъ и истинскитѣ културни поселници на крайнитѣ южни части на Балканския п-въ, ние можемъ да изтъкнемъ здравината и срѣдищностьта на тази географска область, като посочимъ на редица исторически факти.

Господството на срѣдеца надъ Балканитѣ е най-здравия залогъ за господството надъ цѣлия Балкански п-въ

За първъ пжть това стратегическо положение на Балканския срѣдецъ се изтъква въ времето на Филипа Македонски и неговия наследникъ Александра. Зародишътъ на Филиповата държава е Македонската земя — антична Македония, заедно съ ограждащитѣ я поясн. (Вижъ проф. Г. И, Кацаровъ „Макед. Ц. Фил. II).

Силата и влиянието на Филиповата държава се стабилизиратъ едва тогава, когато отъ континентална, тя заема здрава база въ Солунския заливъ и Халкидика и се обръща въ брѣгова държава. Това показва, какво хинтерландътъ на Македонската земя безъ нейнитѣ съответни крайбрѣжни области не съставя съвокупность на физични геофактори, нуждни за цѣлостна и хармонична географска область. Сжщото значение има и хинтерландътъ за крайбрѣжната земя. Безъ него съответното Егейско крайбрѣжие е откжсната и и безъ жизнена географска стойность земя. Стремежътъ на Филипа е билъ да свърже тѣзи две необходими части на географското единство въ едно цѣло, въ една цѣлостна Македонска географска область. Ето защо едва при границитѣ на Македонската държава въ нейнитѣ географски очертания, тя придобива и съответната си сила и държавна мощь. Следъ като опре здраво основитѣ на своята държава върху срѣдеца на Балканския п-въ, за Филипа бѣ лесно вече да разгърне своето господство далечъ въ вжтрешностьта и източнитѣ му части, като е стигналъ дори до устието на Дунавъ.

Докато базата на Филиповитѣ владѣния бѣше срѣдецътъ на Балканския п-въ, царството се закрепи и процъвтѣ, обаче следъ експанзивната завоевателна политика на Александра

Македонски базата се измѣства, физическитѣ геофактори на срѣдеца на Балканитѣ преставатъ да упражняватъ своята сцепителна и стратегична сила и държавата при неговитѣ наследници се разпада.

Като втори исторически моментъ, когато срѣдецътъ се проявява съ своитѣ геофактори, е римското владичество на Балканитѣ. Македонската область е била за римлянитѣ необходима, защото презъ срѣдеца сѫ минавали найважнитѣ и отъ жизнено значение за империята военни и търговски пѫтища.

Тъкмо въ срѣдеца на Балканитѣ тѣ сѫ срещнали и найголѣмъ отпоръ отъ наследницитѣ на Филипа IV при своитѣ завоевателни борби.

За трети пѫть се изтъква централитета на тази земя презъ време на Византийската империя. За да се осигури владичеството надъ Балканитѣ, срѣдецътъ се пази най-старателно. Достатъченъ е само единъ погледъ на историческата карта на българскитѣ владѣния въ полуострова, а сѫщо и на борбитѣ имъ за политическо надмощие, за да се изтъкне значението на срѣдеца и презъ тази епоха. Цариградъ се заплашва едва следъ като се заема Македонската земя. Отъ тази земя е могло да се слезе на Егея и да се надникне презъ албанскитѣ планини въ Адриатика.

Турското владичество се закрепи на полуострова следъ голѣмата битка на Косово поле. А това означава пълно завладѣване на срѣдеца на п-ва. Този е четвърти отъ поважнитѣ моменти, когато се изтъква голѣмото значение на срѣдеца за Балкански полуостровъ.

Като оставимъ настрана борбитѣ на сърби и българи презъ срѣднитѣ вѣкове за пълно господство надъ срѣдеца, неговото значение се изтъква още и отъ политическитѣ борби за тази земя презъ 19 и 20 вѣкъ. По-рано Австроунгарската монархия, а по-късно Сърбия, България и Гърция (пъкъ дори и Черна-Гора) имаха своя обектъ на разширение тъкмо къмъ срѣдеца на Балканитѣ. Всички нови балкански държави, които се отдѣлиха отъ обширнитѣ турски балкански владѣния, се стремятъ все къмъ срѣдеца, дето се бѣха закрепили за сетенъ моментъ турцитѣ. Последната балканска война се почна, следъ като се разреши въпроса, какъ трѣбва да се подѣли срѣдецътъ, защото всички искаха да взематъ една важна часть отъ него. Междусъюзническата война се води тъкмо за владѣнието на срѣдеца.

Едно важно обстоятелство, което заслужава да се изтъкне, е това, че всички борби за срѣдеца на Балканитѣ сж водени само съ огледъ на неговитѣ геофактори, безъ да се държи смѣтка за етнографския обликъ на земята. Поради това тази земя е използувана като субективно-органическо владѣние, само съ силата на терора и насилственото подчинение на нейнитѣ поселци.

Като обективно-органично владение срѣдецътъ на Балканитѣ има всички държавни изгоди, само ако той се владѣе отъ държавата, която се състои отъ сжщия етниченъ елементъ, който населява и Македонската областъ.

Единъ бѣгълъ погледъ на политическитѣ владѣния на коя да е отъ европейскитѣ държави ще ни позволи да видимъ, какво всѣки народъ си има едно срѣдище, което се смѣта за грѫбнакъ на държавата. Парижката равнина за Франция, Виенското коритище за Австрия, срѣдното течение на Волга за Русия. Както и да се развива и разширява една държава, каквито исторически сждбини и да претърпѣва тя, все пакъ въ най-решителни за нацията моменти, географското положение на нейната етнографска цѣлость съ своя централитетъ ще каже тежката си дума. Най-типиченъ за това примеръ ни дава новата политическа история на Русия. За да се запази отъ явна погибелъ, тя напусна тъй изгодното мѣсто на Петербургъ и се прибра въ своя етнично-географски срѣдецъ — срѣдното течение на Волга — като въздигна старо-славната Москва отново за главенъ градъ. Този последенъ исторически примеръ ни показва най ясно, какво геофакторитѣ на една географска областъ сж отъ значение за владѣние на една държава, ако тази държава има за себе си и душата на земята — етническия елементъ. Особно силно се изтъква значението на етническия елементъ на географскитѣ области презъ и следъ голѣмата свѣтовна война. Маса народи следъ тази война се обособиха като отдѣлни държави.

„Целесъобразнитѣ" граници на една държава иматъ продължително значение само тогава, когато вънъ отъ географския елементъ се вземе подъ внимание и етничния. Въ днешнитѣ времена, когато националното съзнание, изразено преди всичко въ майчиния езикъ, въ народностьта, въ обичаи, въ еднаква култура, въ еднакво историческо минало и сждбини, е тъй високо подигнато, „целесъобразно“ ще бжде, когато се опредѣлятъ политическитѣ граници, да се спазва покрай геофизичния още и елемента на говора, на националностьта. Въ тази посока ни се дава достатъчно поука отъ последната свѣтска война. „Естественитѣ“ държавни граници и „субективно-органичнитѣ държавни необходимости“ се явиха твърде слаби предъ народностния и езиковъ елементъ.

б) Народностенъ обликъ и промени въ Македонската областъ.

Като става дума за националенъ елементъ на дадена географска область не трѣбва да се мисли, какво националностьта на поселцитѣ въ такъва земя ще бжде меродавна само при условие, когато е по всичкитѣ нейни части поддавляюще мнозинство. Отъ народносто гледище, въ географската область се различаватъ една централна часть и друга периферна. Първата е почти чиста и запазена етническа область, съ съвсемъ слаби околни влияния, когато перифернитѣ части сж подложени на странични народностни и културни влияния и смѣшения. Политическото завладѣване на една географска область, се повтаря и отъ етнично завладѣване отъ страна на народитѣ, заселващи околноститѣ на такъва область. Наредъ съ усилията да се завладѣе Македонската земя по политически пжть, съ организирани политически средства, и околнитѣ народи сж работили въ сжщата посока — да изтласкатъ и заематъ мѣстото на заседналитѣ тукъ и образуващи едно яко национално цѣло поселци. Отликата на народностното нашествие отъ това на политическото завладѣване се състои въ средствата, които се употрѣбяватъ при едното и при другото. Политическото завладѣване се прави съ организирана сила и е придружено съ насилия, когато народностното завладѣване се върши по миренъ културенъ начинъ. При такова именно нашедствие и проникване се турятъ на изпитание силата и стойностьта на географската область, като хармонично единство, силата и стойностьта на нейнитѣ геофактори, както и народностната и културна мощь на нейнитѣ обитатели по отношение на околнитѣ народи.

Народностната карта на Македония ни откриза поразителната картина на борбитѣ и устойчивостьта на македонскитѣ българи по отношение на страничнитѣ народностни и културни нашедствия. Съ изключение на западната часть, навсѣкжде се отбелезва едно дълбоко навлизане на чужди народности въ Македонската область по долинитѣ и по естественнитѣ пжтища.

По южната периферия се промъква гръцкия елементъ, като носи и своята егейска материална и духовна култура. Откъмъ изтокъ по голѣмитѣ долинни пжтища идатъ турцитѣ съ своята ориенталска култура. Като владѣтелско племе, турцитѣ навлизатъ навжтре по долинитѣ на Македония твърде дълбоко. Тѣ се настаняватъ и по главнитѣ пжтища на страната.

Този процесъ на мирно нашедствие къмъ Македонската земя се продължава редъ вѣкове, обаче презъ това време имало е случаи, когато и притѣсненото въ собствената му кжща българско население е показвало известна експанзивность. Последната се проявява съ постепенното слизане на това население отъ планинитѣ къмъ полетата и особно къмъ Срѣдиземноморскитѣ посоки. Около края на 19 и началото на 20 вѣкъ такъва една експанзивность бѣше увеличила силно българското население въ Солунъ.

Здравиятъ етниченъ елементъ на Македонската область показва твърде силенъ отпоръ и на албанското разселническо движение на западъ. Позната е голѣмата експанзивность на албанцитѣ и тѣхния неудържимъ стремежъ да слизатъ отъ планинскитѣ си обиталища къмъ долинитѣ и полетата. Силни човѣшки вълни слизатъ отъ албанскитѣ планини и заематъ постепенно мѣсто въ прилежащитѣ имъ части на полетата Охридско, Дебърско, Тетовско, Скопско, Кумановско. Навсѣкжде почти се забелезва единъ естественъ и необходимъ пжть на разселвания и заселвания на албанцитѣ. Отъ прилежащитѣ тѣмъ полски склонове, тѣ постепенно преминаватъ околовръстъ на полето и по отсрещнитѣ височини, докато започнатъ да се отбелезватъ и по самитѣ полета.

Този пжть на разселвания и заселвания на албанцитѣ открива едно важно обстоятелство, а то е, че последнитѣ дирятъ и избиратъ за поселване винаги мѣстата, които оказватъ най-слаба съпротива на тѣхното движение. Тази слаба съпротива на мѣстнитѣ поселци произлиза или отъ нестабилната и несигурна стопанска стойность на поселищнитѣ земи или пъкъ отъ слабата етническа съпротива. Слаба е етническата съпротива по мѣстата, дето настава пояса на смѣшение на българския съ сръбския народностни елементи. Западнитѣ възвишения на Българска Морава, заедно съ тѣхното продължение на югъ презъ Черна-Гора до Шаръ, съставятъ зоната на смѣсена сръбска и българска националности. Тъкмо тази зона, по силата на своето етническо смѣшение, оказва най-слабо съпротива на разселническата албанска вълна и последнитѣ успѣватъ да се промъкнатъ по политѣ на Шаръ, презъ Черна-Гора и Косово поле и да заселятъ височинитѣ, западно отъ Българска Морава. Картата на Hahn[1] ни показва много ясно картината на албанскитѣ поселения презъ втората половина на 19 вѣкъ[2].

Разселническата експанзивность на албанцитѣ води началото си още отъ 17 вѣкъ (А. Иширковъ „Западнитѣ краища на българската земя. София, 1915 год.). Обаче на тази албанска експанзивность се противопоставя народностно здравото македонско българско население. За тази съпротива доста допринесоха и новитѣ народностни струи, които се разнесоха навсѣкжде следъ френската революция. Упрѣсненъ и отъ националнитѣ борби на сърби и гърци, македонскиятъ български народъ започна да оказва яка съпротива на албанското разселване.

---

[1] Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik.

[2] Този разселнишки пжть на албанцитѣ показва и сжщинската граница между българи и сърби. Албанската разселническа зона показва отъ друга страна, какво разпространението на македонския етниченъ елементъ напълно съвпада съ геоморфологичнитѣ граници на тази географска область. Отъ нѣкои изследвачи такъвъ преходенъ поясъ — между сърби и българи — се смѣта и Косово поле (N. Krebs „Festband Albrecht Penek, 1918, S. 321). До 1878 г. албанцитѣ сж имали чести поселища, които стигали дори западно отъ Нишъ, обаче следъ като тѣзи земи се предадоха на Сърбия, албанцитѣ бидоха изгонени почти насилствено отъ новата сръбска земя (сжщо S. 321).

При заселване на Балканския п-въ съ славянски елементъ, особно значение за процеса на заселването сж имали физикогеографскитѣ и геоморфологични елементи и отношения тукъ. Излизайки отъ това положение, може да се изтъкне обстоятелството, какво не сж случайни етнографскитѣ граници между сърби и българи. Тъкмо тамъ, дето става смѣна на геоморфологичния обликъ — именно дето престава верижната Ст. Планина и отъ друга страна, тамъ, дето свършватъ западнитѣ части на Висока България, която обема важния балкански трижгълникъ, между Софийско, Нишко и Скопско полета, — настава смѣна и на етнографскитѣ отношения. Отъ Ст. Планина и отъ трижгълника на Висока България на западъ населватъ сърбитѣ. Клиновидното вдаване на романскитѣ поселища южно отъ Дунава, въ предѣлитѣ на Мирочъ планина, сж едно повторение на отношенията западно отъ Българска Морава. И тукъ преходната зона между сръбската и българска народности е оказала най-слаба съпротива на разселнишкото ромжнско движение южно отъ Дунава. Значи допирното мѣсто между сръбския и български народъ ще трѣбва да се дири по линията отъ ромжнскитѣ компактни поселища, южно отъ Дунава, до Скопска Черна-Гора и Шаръ планина.

Вънъ отъ тази етнографска картина на македонската географска областъ, която показва тжжни штрихи на нашедствия на чужди народностни елементи по околовръстнитѣ ѝ части, а сжщо така и дълбоко проникване по долинитѣ навжтре, все пакъ централнитѣ части си оставатъ здраво въ ржцетѣ на тѣхнитѣ жилави обитатели, българитѣ.

Това етническо запъстрюване на околовръстнитѣ части на Македонската етнографска областъ, както и проникването на инородни елементи дълбоко по централнитѣ ѝ мѣста неможе да обезцени географската стойность на областьта, защото и никжде другаде сжщо така не може да се наблюдава строго математични линии на очертания на географски или етнографски единства. Винаги въ перифернитѣ части се отбелезва една преходна зона. Тя се отнася и до геофакторитѣ на областьта пъкъ и до народностния елемеитъ. Това е така наречената географска структурна граница на областьта.

Още по-изразително може да се представи тази граница, ако си послужимъ съ едно сравнение.

Тъй както морскитѣ трансгресии нахлуватъ отъ всичкитѣ страни на една постепенно хлътваща земя, по сжщия начинъ се разтилатъ и народноститѣ и културни влияния отъ вънъ къмъ центрището на географската областъ. Тѣ навлизатъ по низки и удобни пжтища къмъ низини, долини и полета, както би направила и морската трансгресия и оставятъ своитѣ етнични и културни седиментации. По окрайнитѣ части, гдето културни и народностни вълни сж подложени на голѣми колебания, отайкитѣ сж твърде разнообразни. Състоящи се отъ груби материали—мѣняващи се често по пространство и стабилитетъ, тѣзи нови седиментации сж отъ твърде несигурно и неопредѣлено естество. Тъкмо отъ такова естество сж и културнитѣ и етнични промъквания и отайки по окрайнитѣ части на Македонската область, а сѫщо и тѣзи, включени, дълбоко на вѫтре по нейнитѣ голѣми долини. Перифернитѣ отайки съставятъ географската структурна граница на областьта.

Една печална страница, гдето се отбелезватъ борбитѣ на македонскитѣ българи за отстояване на своего национално единство и запазване на земята на Македонската географска область, съставятъ днитѣ следъ голѣмата свѣтска война. Новитѣ политически владѣтели на тази земя се мѫчатъ съ една голѣма настойчивость да турятъ здрава рѫка на пѫтищата, които водятъ отъ Морава, презъ Нишкото и Кумановско полета и отъ Рашчани, презъ Косово поле, за Скопие, а отъ тамъ по долината на Вардаръ къмъ Солунъ. Модернитѣ държави, за да установятъ здраво политическо господство надъ завладѣни области, стремятъ се преди всичко да национализиратъ, да заселятъ съ свои собственни народностни поселци тѣзи области. Денационализацията на завладѣнитѣ области се започва най-първо отъ околноститѣ на голѣмитѣ пѫтища, които водятъ за и презъ новата географска область.

Македония — срѣдецътъ на Балканския полуостровъ — самостойно политическо цѣло.

Независимо отъ днешнитѣ политически граници на Балканския полуостровъ, Македонската географска область — срѣдецътъ на Балкана, спада въ сферата на потрѣбноститѣ като необходима земя за стопански и търговски нужди на четири балкански държави, които опиратъ о нея. Това сѫ България, Югославия, Албания и Гърция. При днешнитѣ политически отношения Македонското географско и етнографско единство не можеше да бѫде владѣно отъ една само държава. Поради това то трѣбваше да бѫде подѣлено между околнитѣ държави. Тази подѣлба е въ ущърбъ и за интереситѣ на тѣзи държави, които иматъ по едно парче земя отъ Македонската область и за самата географска и етнографска Македония. Ето защо на Македония, като географска и народностна цѣлость, предстои да се даде самостойно автономно управление. Само единна Македония, като географско понятие и като етнографско единство, може да носи въ себе си залозитѣ за необходима политическа и стопанска стабилность.

Политическото и стопанско значение на автономна Македония за Балканскитѣ държави ще бжде това, което има Швейцария за околнитѣ държави. Автономна Македония, — това е Швейцария на Балканитѣ. Тъй както Швейцария е възелния пунктъ на голѣмитѣ европейски държави: Германия, Франция, Австрия, Италия; така и автономна Македония по силата на своето географско положение, ще бжде възеленъ пунктъ на всички балкански държави. Съ това, освенъ че ще се тури край на великодържавническитѣ стремежи на тѣзи държави къмъ срѣдеца на полуострова, но ще имъ се създадатъ по-лесни търговски и стопански сношения къмъ Егейско море. Заедно съ това ще се тури край и на стихийната албанска експанзивность къмъ македонскитѣ низини и полета; ще се помири и България, която въ лицето на новата автономна Македония ще срещне една нова самостойна политическа организация на свои родни братя, организация за миренъ държавенъ и стопански животъ и напредъкъ. Най-после съ възстановяването на автономна Македония ще могатъ напълно да се използуватъ всички геофактори въ битието на полуострова.

ГРАДЪ ПРИЛѢПЪ ЗА СВОИТѢ УЧИЛИЩА

(Продължение отъ кн. I)

II.

Следъ арестуването и интернирането на Иос. Ковачевъ и Н. Ганчевъ въ живота на прилѣпскитѣ училища настѫпила реакция, която се протакала цѣло десетолѣтие. Презъ 1877 г. се обяви Руско-Турската война, а презъ 1885 г. стана обединението на Източна Румелия съ княжество България. Освобождението и обединението на България привлече нѣкои интелегентни сили отъ неосвободенитѣ български земи и, настанили се на по-доходни държавни служби, не мислили вече да се връщатъ; пъкъ и външни интелегентни сили мѫчно е могло да се намѣратъ предъ видъ бедственото материално положение, въ което се отзовали македонскитѣ общини следъ голѣмата освободителна война. Отъ друга страна турското правителство е преследвало българската интелегенция, на която гледало като на главна виновница на нещастията, които постигнали Отоманската империя, и поощравало и подпомагало пропагандитѣ, които целели разпокѫсването на българитѣ въ Македония. Като добавка къмъ това трѣбваше да се появи и конфликта между Прилѣпската община и Екзархията, който отъ своя страна допринесълъ твърде много на тая реакция. Конфликтътъ се появилъ по въпроса, какъ да се управляватъ прилѣпскитѣ училища: по централистиченъ или по децентралистиченъ начинъ. Отъ една страна Екзархията, като най-висше духовно народно учреждение, бѣ си поставила за цель да рѫководи както църковното, тъй и учебното дѣло въ Македония по централистиченъ начинъ, за да може да дава една обща насока на учебното дѣло въ образователно и възпитателно отношение, поради което при нея се учреди специаленъ институтъ — Училищенъ Отдѣлъ, който да изработва училищни закони и правилници, както и да назначава учители. Отъ друга страна Прилѣпската община ревниво е пазила правото си да ржководи учебното дѣло въ града на чисто автономни начала, както е било по-рано, избѣгвайки даже и формалнитѣ връзки съ учредения при Екзархията институтъ. По тоя споръ сжществува цѣла преписка между Общината и Екзархията, както и много протоколни решения. Като се прибави къмъ всичко това още крайния формализъмъ и скритата подозрителность, съ каквито се отличава прилѣпчанина, ще ни стане ясно положението на учебното дѣло въ града презъ тоя периодъ и се оправдаватъ думитѣ на единъ по-сетнешенъ директоръ на прилѣпскитѣ училища, изложени въ едно писмо до Екзархията, какво „при тамкашнитѣ (прилѣпскитѣ) условия и понятия за законъ и дисциплина екзархийскитѣ училищни наредби мжчно се прилагатъ“. Нека за тоя споръ си послужимъ съ факти изъ официалната преписка на общината.

На писмото, съ което Училищниятъ Отдѣлъ препоржчва на общината въвеждането на правилника за четирикласнитѣ училища, последната отговаря: „При всичкитѣ й (на общината) старания да приложи въ дѣйствие изпратения правилникъ за управлението на екзархийскитѣ училища, оказа се за невъзможно приспособяването му въ мѣстното ни народно класно училище. Главнитѣ препятствия сж, че правилника е изработенъ за класни училища и че той отнима ония права на общината и училищното настоятелство (к. н.), които тѣ трѣбва да иматъ надъ училищата и учителския персоналъ. . . Освенъ това, общината утвърди още въ началото на учебната година изработения отъ училищното настоятелство правилникъ, който е доста съгласенъ съ мѣстнитѣ условия (к. н.) и който за сега е въ действие“.[1] А на друго писмо, съ което Училищниятъ Отдѣлъ запитва общината за причинитѣ на уволнението на двама учители[2] отъ прилѣпскитѣ училища, последната отговаря: „Общината, като мисли, че учителитѣ зависятъ прямо отъ нея, считала е за излишно да иска съгласието на почитаемото Училищно Попечителство“. Пазенето автономнитѣ права на общината и училищното настоятелство по нѣкога достигали до своеобразность и отъ директоритѣ на прилѣпскитѣ училища, не желаейки да даватъ даже и статистически сведения за броя на ученицитѣ и учителитѣ въ училищата, както и да не допускатъ на ревизия екзархийския училищенъ инспекторъ. На подобни отговори и поведение Екзархията е заплашвала общината съ прекратяване на отпусканата отъ нея субсидия, състояща се въ заплатата на директора и нѣкои класни учители: „Вследствие категоричното отказване на директора Ви г. Хр. Ивановъ да даде рапортъ за изтеклото полугодие, Училищното Попечителство реши, да не отпуща останалата часть отъ пособието на почитаемата Прилѣпска община, до дето тя не заповѣда г-ну директору да изпрати рапорта за състоянието на прилѣпскитѣ училища презъ първото полугодие на настоящата учебна година“.[1] Последицата отъ тоя споръ, както и отъ посоченитѣ по-горе причини, е била тая, че животътъ на учебното дѣло на прилѣпскитѣ училища презъ времето отъ 1877/78 до 1887/88 години е билъ ненормаленъ, че назначаванитѣ отъ Екзархията или отъ общината директори не сѫ могли да престоятъ повече отъ една година на мѣстата си, както е случая съ Ст. Минчовъ, Б. Кушевъ, Хр. Поповъ Ивановъ, Стеф. Обрейковъ, Н. Бобатановъ, Протоиерей П. Ненковъ, Йорданъ Кусевъ и Ив. Дейковъ и че следователно, последнитѣ сѫ нѣмали физическа възможность да проучатъ недѫзитѣ на училищата и да приложатъ мѣрки за премахването имъ. Броятъ на ученицитѣ презъ учебната 1878/79 година чувствително намалѣлъ; броятъ на учителския персоналъ достигналъ до 6 души, годишната заплата на които варирала между 400—4,000 зл. гроша, а годишниятъ училищенъ бюджетъ възлизалъ на 15,800 зл. гроша, срещу двойно по-голѣмия презъ 1876/77 г.

---

[1] Писмо № 120 отъ 5.III. 1884 г.

[2] Думата е за уволненитѣ презъ годината учители К. Толевъ и В. Данковъ.

При все това, грижитѣ на общината за подобрението на учебното дѣло се проявяватъ веднага следъ приключването на военнитѣ дѣйствия и сключването на мирния договоръ между Турция и Русия. Така, училищното настоятелство презъ 1879 г. моли общината да позволи да се изпрати въ България единъ отъ настоятелитѣ, който „да бара (търси) главенъ учитель за училището“. Общината отъ своя страна,

---

[1] Писмо на Учил. Отдѣлъ при Екзархията № 684 отъ 1.VI. 1884 г.

„като разисква тоя важенъ въпросъ, реши съ първо да се побара таковъ достоенъ учитель по овдешнитѣ страни (въ Турция) и, после, ако не е възможно да се найде таковъ, да се бара дето е потрѣбно"[1]. Но въ Турция мжчно е могло да се намери „достоенъ" главенъ учитель и до учебната 1880 81 година такъвъ билъ П. Д. Орловъ, бившъ основенъ учитель при Н. Ганчевъ и Иосифъ Ковачевъ, както се вижда отъ издаденото му отъ училищното настоятелство свидетелство: „подписанитѣ изповедуваме, че г. Пейко Д. Орловъ отъ с. Бобища (Костурско) служилъ въ мѣстното ни народно училище като главенъ учитель сега наредъ цѣли три години, както и по-напредъ четири години и две години като учитель въ девическото ни училище и като членъ въ армоническия хоръ въ църквата ни. Понеже заслужилъ въ града ни, за което сме отъ више доволни и благодарни отъ службата и поведението му, заради това му даваме настоящето, потвърдено съ общинския ни печатъ, съ което и го препоржчваме на всѣкжде и на всѣкого".[2]

За уч. 1880/81 година общината увеличила броятъ на училищнитѣ настоятели на 12 души, на които възложила: „1. да надзиравать училищата и да се грижатъ за подобрението и снабдяването имъ съ способни учители, 2. да се грижатъ и прилагатъ всичко, което е полезно за народното образование и 3. да турять въ дѣйствие решенията, които ще имъ повѣрява общината". Отъ друга страна, общината, виждайки отпадъка на училищата „поради неспособностьта на старитѣ учители" и неразполагайки съ достатъчни материялни средства „за издръжка на способни", се отнесла до Екзархията съ писмо да ѝ се пратятъ „двама способни учители даромъ" (к. н.).[3] Понеже писмото има характеръ на рапортъ, та да се види положението на прилѣпскитѣ училища презъ уч. 1880/81 година, ще цитираме нѣкои по-важни мѣста отъ него. „При всичко че даваме по 400 л. т. годишно само за учители, при всичкитѣ неуморими грижи на училищното настоятелство за порядъка въ училищата ни, пакъ всички жертви оставатъ суетни, като нѣма двама или поне единъ способенъ учитель, който да отговаря на званието си, да може като директоръ да управлява и да държи училищата ни въ нужния порядъкъ. Отъ неспособностьта на сегашнитѣ учители повечето отъ ученицитѣ, които свършиха втори касъ, излѣгоха отъ училището безъ да пожниятъ нѣкакъвъ плотъ отъ трудоветѣ си. Отъ всички ученици, които завършиха II класъ, само 12 се изпратиха въ Битоля. . .

---

[1] Писмо на общината отъ 14. VI. 1879 г.

[2] Издадено на 20. VII. 1881 г. Изъ изход. на уч-то настоятелство.

[3] Писмо на общината до Н. Бл. Иосифъ I, отъ 5. V. 1881 г.

„Въ днешното разстроено положение училищата ни сѫ въ следното състояние:

1. Забавачницата	има	130	ученика	съ	1	учитель,	запл.	3,000	гр.
2. Звукарското отдѣление	има	120	„	„	1	„	„	3,500	„
3. Тритѣ предуготвителни	„	240	„	„	3	„	„	15,000	„
4. Първи класъ	„	85	„	„	1	„	„	5,000	„
5. Втори „	„	60	„	„	1	„	„	7,000	„
6. Девическото уч-ще	„	130	„	„	2	„	„	3,000	„
	Всичко	765	ученика	съ	9	учителя,	запл.	37,000	гр

„Много голѣма полза щеше да има ако градътъ ни беше въ състояние да подържа ако не IV, то поне III класъ. По настоящемъ Македония има голѣма нужда отъ учители. Битолската и Солунската гимнизии наистина ще принесатъ голѣма полза, но тѣ не ще бѫдатъ въ състояние да удовлетворятъ въ кратко време въпиющата нужда на Македония. Ако има нѣкой градъ въ Македоиия, който да може да удовлетвори въ кратко време тая нужда, то той е Прилѣпъ, градъ съ чисто българско население, съ жители по-патриоти и по-ученолюбиви отъ другитѣ македонски градове. При едно добре уредено четворокласно училище само отъ градътъ ни могатъ да се събератъ не по-малко отъ 400 ученика, когато въ Солунската и Битолската гимназии не може това, защото се иска голѣма издържка отъ родителитѣ. Въ 2—3 години Прилѣпъ може да даде на Македония 40—60 учители и 5—10 учителки, които ще бѫдатъ съвършенно способни да наводнатъ Македония съ скромно възнаграждение. И сегашнитѣ учители по Македония сѫ излѣзли повечето отъ това училище, когато беше снабдено съ способни учители, като Ковачевци, Ганчевци и пр. Денеска нашето училище отпаднало по причина, що нѣма способни учители, а пъкъ градътъ ни не е въ състояние да подържа поне единъ способенъ учитель, защото способнитѣ учители сѫ много скѫпи и отъ голѣмитѣ разноски що ставатъ за училищата ни, общата каса е праздна, а нуждата за способни учители е голѣма. За това се принудихме да молимъ Ваше Блаженство да благоволите да ни се издействуватъ и ни се пратать даромъ двама способни учители, за да се открие трети класъ и да се устроятъ двата първи, за което благоволение крайно ще благодариме на Ваше Блаженство и ще останиме вѣчно благодарни". . .[1]

Екзархията отговорила благоприятно на горното писмо и съобщила, че изпраща Ст. Д. Минчовъ като директоръ и В. Карайововъ като преподаватель при класното училище. И двамата новоназначени учители били възпитаници на американското училище „Робертъ Колежъ" въ Цариградъ. Когато общината узнала деня на пристигането имъ въ Прилѣпъ, то тя имъ наредила тържественъ приемъ: нѣколко стотинъ души граждани начело съ общинаритѣ, училищнитѣ настоятели, учителитѣ и ученицитѣ излѣзли 2—3 км. вънъ отъ града по посока къмъ с. Плетваръ, за да кажатъ на многоочакванитѣ учители „добре дошли". Приети и настанени били добре младитѣ пионери на класното училище, въ което въвели предметното преподаване и тъй нареченитѣ „орации". Последнитѣ се състояли въ декламиране отъ ученицитѣ избрани стихотворения или разкази на научни въпроси, като: „що е капиталъ", „значението на климата и почвата за здравието и поминъка на хората", откжслеци изъ обща и отечествена история и пр. Декламациитѣ и разказитѣ ставали единъ пжть презъ седмицата предъ събрало се гражданство въ училището. За тая цель коридорътъ на долния етажъ на старото народно училище билъ разширенъ и обърнатъ на обширенъ салонъ, кждето до 1895 г., до изграждането на новото училищно помещение, ставали и годишнитѣ актове. Но въпреки направенитѣ нововъведения въ училищата, американскитѣ възпитаници не се харесали на общинаритѣ и гражданството съ държането и поведението си. И двамата били страстни любители на ловъ и, увличайки се въ него, губили цѣли дни отъ работното време. „Отъ отавна искахме да Ви доставимъ сведения за поведението на г-да учителитѣ, които се подържаватъ отъ Св. Екзархия, нъ като бѣхми съ надежда, че тѣ сами ще се поправятъ, премълчавахме. При все що повелява

---

[1] Писмо на общината отъ 5. V. 1881 г.

Св. Екзархия да не напущатъ училищата безъ позволението на общината, тѣ оставатъ училището и остануватъ глухи на това повеление. Ето днесъ е четвъртий день отъ като г. г. учителитѣ С. Д. Минчовъ и В. Карайововъ напуснаха училищата".[1] Вънъ това първиятъ, безъ да обръща внимание на мѣстнитѣ нрави, отнасялъ се свободно къмъ дамитѣ, поради което въ края на учебната година и двамата били отстранени.

За презъ уч. 1881/882 г. директоръ на класното училище билъ назначенъ Б. Кушевъ, който поради конфликта му съ драгоманина на руското битолско консулство и силното настояване на самия консулъ билъ отстраненъ следъ приключването на училищната година.

Презъ тая учебна година мжжкото класно училище станало триkласно, а девическото — първокласно, директорка на което въ продължение на **2** години била г-жа Тима Икономова.

Понеже назначаванитѣ отъ Екзархията учители, притежавайки по-голѣмъ цензъ, получавали по-добра заплата отъ колкото онѣзи, които били назначавани отъ общината, то, за да се избѣгватъ нежелателни конфликти между еднитѣ и другитѣ, общината е поискала отъ Екзархията сумитѣ отъ заплатитѣ на предвиденитѣ екзархийски учители да се изпраща направо до общината, съ която тя да разполага. Училищниятъ отдѣлъ при св. Екзархия отговорилъ благоприятно: „Попечителството като взе предъ видъ безредицитѣ, произтичащи между общинскитѣ учители и учителитѣ, назначавани отъ Екзархията, отъ една страна, взискателностьта и стремлението на по-долнитѣ учители да се причислятъ и тѣ въ тая категория, отъ друга — реши: вмѣсто съ изпращане на учители да ви се помогне съ количеството отъ 6000 франка, което да послужи на общината за уславяне на учители и учителки въ класнитѣ училища".[2] По-голѣмата частъ отъ това пособие общината давала за заплата на условени отъ нея класни учители, а съ остатъка повишила заплатитѣ на основнитѣ. Но заедно съ това появила се переспектива да се открие IV класъ и следователно да се реализира плана ѝ — изложенъ въ цитираното по-горе писмо-рапортъ до Нег. Блаженство Екзарха, а именно да въздигне класното училище въ срѣдно учебно заведение, което да подготовлява учители за цѣла югозападна Македония. За тая цель общината свикала общогражданско събрание отъ представители на еснафитѣ, които съвмѣстно съ училищнитѣ настоятели и общинаритѣ решили, щото презъ уч. 1883/84 г. да се открие IV класъ и последователно да се дойде до VII. За издръжката на необходимиятъ учителски персоналъ, както и за набавянето на разни учебни помагала, събранието решило, щото всѣки ученикъ да плаща налогъ, като ученицитѣ отъ забавачницата и отдѣленията плащатъ отъ 1—5 гроша, а ония отъ класнитѣ училища — мѫжкото и дѣвическото — отъ 1 до 2 бѣли меджедията, всѣки споредъ материалното състояние на родителя"[1]). Разхвърлянето и събирането на тоя налогъ било възложено на училищното настоятелство. Въ сѫщото общогражданско събрание се решило мѫжкото класно училище да се именува гимназия, а девическото—срѣдно училище. Отпечатани били изящни свидетелства съ фигури около рамкитѣ и съ надписи: „Богатството се изгубва — науката остава, люби народа си — отечеству служи, Бога бой ся — почитай царя", а отъ горе подъ разтворена книга два ангела държатъ обтегната лента съ надписъ: Прилѣпска гимназия. Въ свидетелството се изброяватъ 30 учебни предмети—разпредѣлени на 3 стълбци, както следва: 1) Законъ Божий, Български езикъ, Словесность, Отечествоведение, Всеобща история, Черковна история, Педагогика, Славянски езикъ, География и Физиология; 2) Аритметика, Алгебра, Геометрия, Тригонометрия, Бухгалтерия, Логика съ стихология, Турски, Френски, Гръцки и Немски езици, и 3) Физика, Химия, Зоология, Ботаника, Минералогия, Нотно пѣние и Гимнастика. Цифрената оценка на успѣха се означавала по десетобалната система. Решението на общогражданското събрание, обаче, не е могло да се реализира поради липса на подготвени преподаватели за IV класъ. Четвърти класъ билъ откритъ презъ 1886/87 година, но поради липса на средства и подготвени учители билъ закритъ следъ едногодишно функциониране.

---

[1] Писмо на общинатаотъ 4. I. 1882 г.

[2] Писмото на училищния отделъ № 58 отъ 25 май 1883 г.

За учебнитѣ 1882/83, 1883/84 и 1884/85 години общината последователно е назначила за директори на класното мѫжко училище Хр. Ив. Поповъ, Стеф. Обрейковъ и Н. Бобатановъ. Първиятъ поради конфликта му съ Екзархията по непредставяне полугодишенъ рапортъ за състоянието на учебното дѣло въ града, както и поради разправиитѣ му съ отстраненитѣ отъ училищното настоятелство учители К. Толевъ и В. Донковъ[1]), билъ принуденъ да напусне длъжностьта си следъ приключването на учебната година, безъ да допринесе нѣщо особено за подобрението на училищата. Последниятъ Н. Бобатановъ билъ способенъ и енергиченъ човѣкъ и оставилъ добри спомени, но и той поради обявяването на сръбско-българската война презъ 1885 г. зиминалъ за България и не се върналъ вече. Презъ неговото директорствувание било турено начало на физически, химически и естествено-исторически кабинети, въ която му помагали двамата млади свършили Пловдивската гимназия учители Т. Шойлековъ и Н. Дончевъ.

---

[1]) Протоколъ на общината отъ 30 юни 1883 год.

Преди настжпването на учебната 1885/86 г. Екзархията уведомила общината, че презъ идната учебна година въ Прилѣпъ ще се открие свещеническо училище[2], за което ще бждатъ уведомени всички общини въ Македония и подканени да изпратятъ въ Прилѣпъ по 2—3 ученика, които като свършатъ двегодишния курсъ и се задомятъ да встжпятъ въ духовно звание, тъй като „нуждата на църквата отъ просвѣтени духовници е била вълиюща“. За директоръ на свещеническото училище билъ назначенъ протойерей П. Ненковъ, свършилъ Московската духовна семинария и ржкоположенъ въ свещенически чинъ въ Цариградъ презъ 1884 г.; за преподаватели пъкъ били назначени К. Самарджиевъ и Доброплодний. Презъ м. августъ почнали да пристигатъ ученици отъ разни краища на Македония, броятъ на които достигналъ до 23. Тѣ били настанени въ кжщата на Тоше Тенекеджията, наета отъ общината за пансионъ. Но училището едва е могло да завърши учебната година. Поради обстоятелството, че общината не изкарала нужното позволително (рухсатнаме), както и поради това, че двамата преподаватели не притежавали подтвърдени отъ меарифа (Министерството на просвѣтата) дипломи, пансионътъ билъ закритъ по нареждане на мѣстнитѣ административни власти, а двамата учители —

---

[1]) Вижъ в. „Марица“ 1884 г. брой 588, 603, 630.

[2] Писмо на училищния отдѣлъ № 139 отъ 30 юний 1884 г.

К. Самарджиевъ и Добропладний били извикани въ Битоля и теглени подъ отговорность за учителствуване съ неподтвърдени дипломи. Въ края на учебната година свещеническото училище било премѣстено въ Одринъ, за кѫдето заминали всички пансионери и учители[1].

Какви разходи е направила общината по обзавеждането и издръжката на пансиона, точно не се знае, защото липсватъ отъ общинската архива пълни данни. Запазени сѫ само два листа. Въ единия съ надписъ „Инвентаръ на покѫщнината и разнитѣ вещи въ прилѣпския пансионъ“, като се изброяватъ закупени вещи: чинии, лъжици, вилици, казани, лампи и пр., изкарва се разходъ, възлизащъ на 2,212 гроша; а въ другия —„Смѣтка за третото тримѣсечие на разходътъ въ прилѣпския пансионъ“ — разходитѣ за храна, прислуга и наемъ за пансиона възлизатъ на 6,241 гроша и 35 пари.

Съ писмо отъ 25. VII. 1885 г. подъ № 325 общината изказва съжаленията си за закриването на свещеническото училище. Въпреки всички направени отъ нейна страна постѫпки предъ мѣстнитѣ власти да остане то и за въ бѫдаще; явява още, че е направила потрѣбното за изпращането на ученицитѣ пансионери и учителитѣ и моли Екзархията да позволи на протоиер. П. Ненковъ да остане въ Прилѣпъ, като директоръ на класното училище. Екзархията отъ своя страна отговаря, че нѣма нищо противъ, ако общината се ангажира съ изплащане на заплатата му.[2]

За директори презъ уч. 1886 87 и 1887/88 г. г. били назначени последователно Иорд. Кусевъ и Ив. Дейковъ. Презъ директорствуването на Иорд. Кусевъ — 1886/87 г. трикласното училище станало IV класно; но четвърти класъ поради липса на средства и подготвени учители функциониралъ само една година; следъ това то до завземането на града отъ сърбитѣ, до 1912 г., останало трикласно.

Последнитѣ две години 1886/87 и 1887/88 сѫ били особено тежки за учебното дѣло въ Прилѣпъ поради появяване на сръбската пропаганда въ града. Последната е намерила благоприятна почва благодарение на спора между жителитѣ отъ Варошката махала и общината. Понеже черквата „св. Богородица“ за жителитѣ отъ Варошката махала била доста далече и трѣбвало да минаватъ презъ чаршията, която отдѣлела махалата отъ другитѣ части на града, то тѣ поискали да се построи нова черква или на първо време параклисъ. Общината неискала да удовлетвори желанието на махаленцитѣ, защото „прилѣпската община, както се казва въ писмото ѝ до св. Екзархия, — до сега е била силна само, защото църквата е била една, следователно, и касата една“ [1].

---

[1] Писма на св. Екзархия подъ №№ 126 и 922 отъ 5 и 6 VII 1885 г.

[2] Писмо на Екзархията подъ № 534 отъ 1. VIII. 1885 г.

Недоволството е достигнало до тамъ, че 160 домакинства отъ Варошната махала, както уведомява Екзархията общината, подали заявление, че желаятъ да станатъ унияти.[2]

Въ туй време въ Прилѣпъ пристигнали трима сръбски учени пропагандатори, които успѣли да привлѣкатъ нѣкои отъ недоволницитѣ, между които билъ Д. Шапчевъ. Тѣзи пропагандатори успѣли да привлѣкатъ на своя страна и нѣкои лица отъ турската административна власть въ Прилѣпъ и Битоля, предъ които набидили нѣкои отъ българскитѣ учители, като свещ. П. Ненковъ, Т. Шойлековъ и К. Кочовъ въ бунтарство. И тримата били извикани отъ каймаканина и подъ конвой изпратени за следствие въ Битоля, кждето престояли повече отъ месецъ време. Основата на сръбската пропаганда въ Прилѣпъ била турена презъ 1886 г., безъ обаче да успѣе да разцепи гражданството, като не се смѣтатъ нѣколцината презрени отъ всички подкупени сърбомани. Обаче, появата на пропагандата раздвоила усилията и вниманието на общината и предизвикала отслабване на срѣдствата ѝ въ ущърбъ на издръжката и уредбата на учебното дѣло за нѣколко години.

За забелезване е още факта, че общината презъ всичкото време на това десетолѣтие, ревниво грижейки се за преуспѣването на класното училище и непосредствено наблюдавайки живота му, често игнорирала прекитѣ училищни началства—училищното настоятелство и директора, както и Училищния Отдѣлъ при Св. Екзархия. Така, тя си извоювала правото сама да избира и назначава не само учители, но и директори на училището; нѣщо повече, тя реагира предъ Училищния Отдѣлъ, когато последниятъ безъ знанието на общината назначавалъ учители и въ селата: „понеже с. Маврово се намира въ прилѣпското окржжие, то жалателно би било прилѣпската община да се извести за назначаването отъ училищното попечителство на Левъ Василевъ, за да може въ такъвъ случай тя да гарантира предъ мѣстната власть." [1] Въпреки сѫществуването на 12 членно училищно настоятелство, на което било порѫчено съ удобренъ правилникъ надзора и рѫководството на училищата въ града, общината делегирала трима свои членове съветници, които да я представляватъ при взимането на разни решения. Подобни вмѣшателства предизвиквали незадоволството на уч. настоятелство съ недобри последици за учебното дѣло. „Последното писмо на почитаемата община до училищното настоятелство съ дата 6. VII. 1887 г. уполномощава трима п. членове отъ поч. община да действуватъ въ настоятелството при уславянето на учителитѣ и да иматъ всичкитѣ права, които ги има общината; сѫщо се задължава уч-то настоятелство да дава отчетъ и да иска подтвърждение на училищния бюджетъ. Това писмо на поч. община обезсилва членоветѣ 1, 2, 12, 13, 14, 15 и 16 отъ устава на училищното настоятелство, за това правото и длъжноститѣ на уч. настоятелство падатъ, следователно и самото настоятелство пада... За това чрезъ настоящето известяваме поч. община, че за напредъ нѣма да се считаме членове на уч. настоятелство." [2] Най-после и по отношение дѣйностьта на директора на училището тя е била твърде взискателна, непозволявайки му безъ нейно знание да дава на уч. отдѣлъ сведения, както и да прилага каквито и да сѫ наредби. Директорътъ Йор. Кусевъ, като излага положението на училищата, въ годишния си рапортъ прави следното заключение: „при това, г-не председателю, бѫдете увѣрени, че единъ директоръ, който и да е той, при настоящитѣ условия не би могълъ да направи нищо; защото той е само по име директоръ, — директоръ само съ длъжности и отговорности, но не и съ права." [3]

---

[1] Писмо на общината до Екзархията, № 257 отъ 25. XI. 1887 г.

[2] Писмо на Екзархията, № 637 отъ 10. XI. 1887 г.

Естествено е, че при тѣзи условия назначаванитѣ отъ общината директори мѫчно могли да останатъ повече отъ година като такива на прилѣпскитѣ училища и при всичкото имъ желание не могли да допринесатъ нѣщо повече добро за училищата. Трѣбвало е да се яви такъвъ директоръ, който, познавайки психологията на прилѣпскитѣ общинари, както и мѣстнитѣ традиции и условия, и подпомаганъ отъ първитѣ, съ интелекта и волята си да преодолѣе всички формални спънки и да постави учебното дѣло въ своя нормаленъ пѫть, за да върви то съ бързи крачки напредъ. Такъвъ именно се яви въ лицето на А. Наумовъ, съ назначаването на който за прилѣпскитѣ училища настѫпва нова ера.

---

[1] Писмо на общината, № 121 отъ 14. II. 1885 г.

[2] Писмото на уч. н-во отъ 13. VII. 1887 г.

[3] Рапортъ на Д-ра под. Г. Кусевъ, 9 юни 1887 г.

В. Думевъ.

ИЗЪ СПОМЕНИТѢ НА ДВЕ УЧИТЕЛКИ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

I.

„Днесъ има и училища и библиотеки и всякакъвъ видъ образователни заведения, въ нашето врѣме ги имаше твърде рѣдко“ — така почва споменитѣ си г-жа Станислава Кара-Иванова, известна въ Македония подъ името учителката Славка, родена на 8 юний 1853 г. въ Сопотъ. Тя е дъщеря на баба Недѣля, първа, както тя я нарича, учителка въ Македония. Признателната дъщеря започва споменитѣ си съ живота и дѣйностьта на майка си.

Баба Недѣля се е родила въ Сопотъ на 13 августъ 1826 г. Тя е съ 11 години по-млада отъ първата българска учителка, баба Анастасия Димитрова, родена на 12 май 1815 г. въ Плѣвенъ. Баба Недѣля била дадена на учение въ Сопотския девически мънастиръ, дето служила леля ѝ Теофания. Тамъ тя се учила на наустница и псалтиръ въ продължение на три години. Леля ѝ искала да я покалугери, но майката на баба Недѣля се възпротивила и взела малката си дъщеря у дома. Младото момиче било много ученолюбиво, но нѣмало възможность да удовлетвори това хубаво влечение: по едно време отъ Пловдивъ писали, че се искатъ нѣколко момичета, за да бѫдатъ изпратени въ Русия на възпитание; баба Недѣля изявила горещо желание да бѫде препорѫчана, но първенцитѣ на Сопотъ изпратили три богати момичета. Баба Недѣля не се отчаяла, а продължила да задоволява любознателностьта си съ книги, които рѣдко ѝ попадали на рѫка. По тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава въ скромнитѣ си спомени се провиква: „Колко за окайване сѫ ония госпожици днесъ, които си губятъ златното време въ четене на разни не за възрастьта имъ романчета, или скитосватъ по нескончаеми и гибелни за тѣхъ срещи, безъ обаче да се свѣстятъ и обмислятъ за своето високо и свещено призвание!“

На 19 годишна възрасть баба Недѣля била омѫжена за търговеца Петъръ Кара-Ивановъ, внукъ на прочутия по онова време (четиридесетьтѣ години на миналия вѣкъ) бунтовникъ Кара Иванъ, едъръ, красивъ и буенъ мѫжъ, мененъ за хубавица ерменка. Въ негово отсѫтствие турцитѣ влѣзли въ кѫщата и изнасилили жена му, която следъ две недѣли се поминала. Кара Иванъ събралъ чета отъ около 100 юнаци, хваналъ гората и почналъ да отмъщава за поруганата си честь: той избилъ много турци. Правителството оценило главата му за 100 лири и изпратило потери подиръ потери: следъ седемьмесечно гонене Кара Иванъ билъ заловенъ и главата

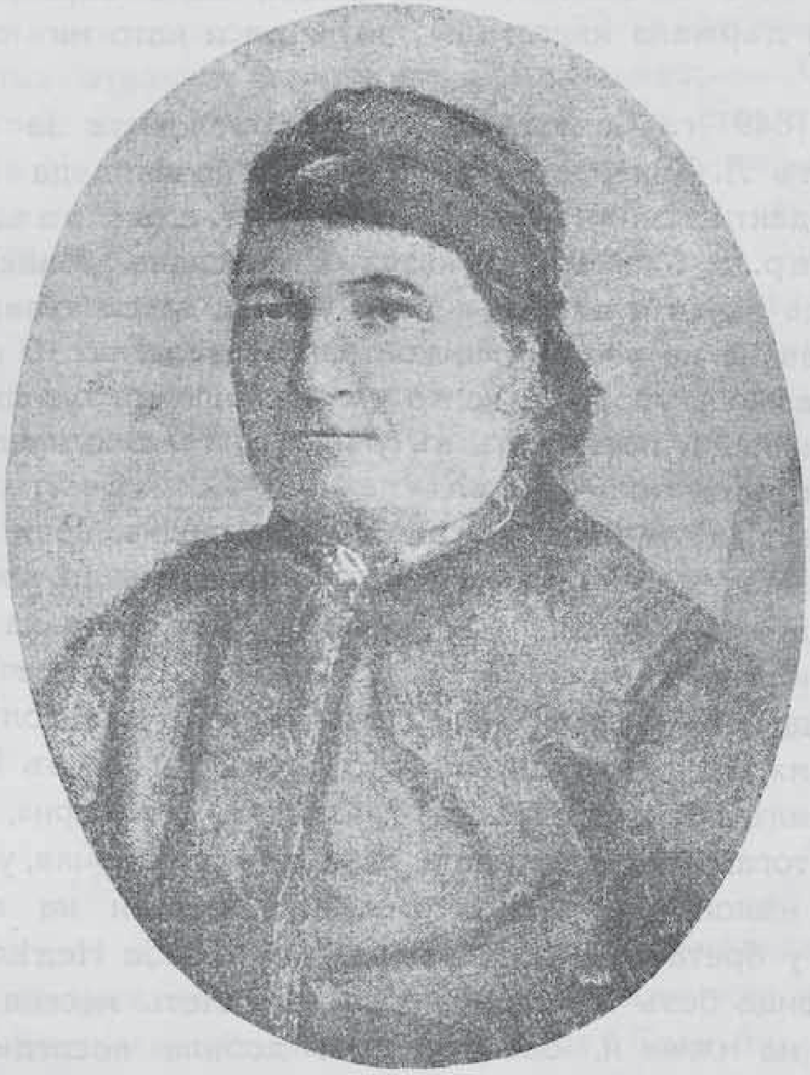

Баба Недѣля

му, набучена на пржтъ, била разнасяна изъ Карлово три дни.

Семейни грижи налегнали младата булка, но тя не преставала да чете и да се саморазвива. „Напразно днесъ много млади госпожи, казва по тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава, се оплакватъ, че поради кжщна работа и дѣца сж изгубили и това, което сж знаяли: това никакъ не е оправдателно: майка ми държала книгата въ люлката и като ни кърмила, чела.“

На 1849 г. Сопотската община условила за учитель Калистратъ Л. Кекеровъ, който прьвъ почналъ да обучава „алилодидактически“ (взаимноучително), т. е. вм. азъ, буки, веди и пр. а, б, в и пр., казва Станислава. Майка ѝ пожелала да вкуси и отъ това ново учение, та си купила букварь и давала на ученицитѣ, които познавала, по 10 пари, за да ѝ показватъ уроцитѣ, които сж научили въ училище, а, когато деверъ ѝ постжпилъ въ училище, тя използувала уроцитѣ, които той получавалъ.

Баба Недѣля била не само любознателна, но и жизнерада и весела жена; тия качества тя запазила до край, макаръ и да била отрупана съ грижи по отхраната на дѣцата си и тѣхното възпитание, а тѣ къмъ 1856 г. били вече 5. На тая година баба Недѣля била сполетена отъ най-голѣмо нещастие: мжжъ ѝ починалъ на 1856 г. отъ холера въ Пиротъ, кждето билъ по тжрговия съ гайтанъ и стъклария, произвеждана тогава въ Сопотската стъкларска фабрика, управлявана отъ нѣкой италиянецъ. Всичкитѣ смѣтки на мжжа ѝ останали у брата му, Хр. Кара-Ивановъ, и баба Недѣля останала вдовица безъ всѣкакви средства. Петь месеца следъ смъртьта на мжжа ѝ, баба Недѣля добила последното си дете, кръстено Петко (майоръ Петко Кара-Ивановъ, участникъ въ сръбско-българската война на 1885 г.). Единствена утѣха за баба Недѣля оставала майка ѝ, която, за нещастие, скоро се поминала отъ ударъ, оплаквайки тежкото положение на обичната си щерка, безъ време останала вдовица.

Останала съвсемъ сама съ 6 сирачета, баба Недѣля харизала едно на $1^1/_2$ година на търговеца Хр. Апостоловъ отъ Мараша въ Пловдивъ. поболѣла се и едва спасили живота ѝ. Когато се приповдигнала и погледнала безпомощнитѣ си деца, тя заридала, но си дала куражъ „юнашки да се бори съ сждбата!“ Въ дѣлнични дни работѣла прежда за гайтанъ, а въ празнични везела съ коприна иконата на Св. Богородица. Тая икона купилъ пловдивския гръцки владика за 4 л. т. Съ тия пари баба Недѣля задоволила нѣкои отъ нуждитѣ си, но следъ 4-5 мѣсеци въпрѣки голѣмата икономия нѣмотията пакъ настѫпила: „често пѫти лѣгала гладна!“ казва щерка й Станислава. Въ такъво положение баба Недѣля се отнесла къмъ църковния епитропъ за 10 гр. заемъ, но той й отказалъ; отказалъ й игуменътъ на мънастира Св. Спасъ, Авксентий, а той билъ богатъ. Излѣзла отъ стаята на игумена, баба Недѣля плакала изъ цѣлия пѫть до кѫщи, кѫдето я чакали гладнитѣ й деца, които нѣмала съ какво да залъже. Тъкмо въ това положение съседката й Иванка Гуджева я извикала и дала й пари и брашно за нѣколко деня; а баба Недѣля срещу това станала дойка на детето й.

Все по това време — къмъ 1857 г. общината условила и учителка рѫкодѣлка: баба Недѣля пожелала да използува срѫчността й, но нѣмало какъ. Като минавала единъ день край градината на Пенка х. Колева, която се прочула като първа учителка въ рѫкодѣлното училище, чула я, че пѣе:

„Добъръ юнакъ прошка проси
Отъ старата си майчица:
— Прости, майко, азъ отивамъ
Вьвъ тая Стара-планина.
Безъ да слуша стара майка,
Грабна пушка и замина“.

Влѣзла при Пенка, баба Недѣля я замолила да й покаже, какъ се шие презъ канва. Пенка извадила игла, дръпнала рѫкавъ и направила нѣколко бода! Това билъ първиятъ и последенъ урокъ за баба Недѣля: тя усвоила изкуството до тамъ, че почнала да шие и да везе по порѫчка. Попъ Христо отъ Карлово й порѫчалъ да му извезе иконата на Св. Мина. Като отишла въ Карлово да му я занесе, срещналъ я рускиятъ консулъ отъ Пловдивъ, Н. Геровъ, и полюбопитствувалъ да види иконата; после накаралъ я да прочете и напише нѣщо и прѣдложилъ й да стане учителка. Тя на драго сърце приела. Н. Геровъ й казалъ да продаде покѫщнината си, да вземе нѣколко урока наедно съ по-голѣмата си щерка Нонка, а следъ 3 месеци пратилъ й писмо и пари чрезъ Мичо Кючуковъ. Това било къмъ 1859 година.

II.

Баба Недѣля оставила едно отъ децата си въ Сопотъ у Хр. Караивановъ и тръгнала съ останалитѣ си 4 деца за Пловдивъ; тука оставила най-голѣмото си момиче Нонка да се учи френски и български и съ 3-тѣ други деца тръгнала за София, като първа българска учителка въ тоя градъ. Н. Геровъ я препорѫчалъ на тамошния учитель Сава Филаретовъ.

Понеже нѣмало специално здание за дев. училище, баба Недѣля събрала ученичкитѣ си въ кѫщата на Хаджи Сусана Владишка, до самата Митрополия. Филаретовъ подпомагалъ работата на баба Недѣля съ двама отъ по-напредналитѣ си ученици, М. Боботановъ и Г. Анастасовъ; самъ Филаретовъ я наставлявалъ въ обучението по 2—3 пѫти седмично. Следъ 1 година училището броило 280 ученички! На следната година Д. Трайковичъ направилъ специално училище (днешното стопанско училище „Мария Луиза"), въ което баба Недѣля обучавала момичетата още 2 години. Туркинитѣ завидѣли на работата ѝ, и единъ отъ турскитѣ първенци, внукъ на Мехмедъ-паша, поискалъ да затвори училището подъ предлогъ, че отъ него се гледало въ харема му. Пъкъ и самитѣ българи, старитѣ и бабитѣ сѫ обезкуражавали момичетата: „Срамота е бабини да ходите толкова голѣми моми на училище; я си седете у дома и гледайте си кѫщната работа. Като не учихме ние книга, не остарѣхме ли?" Думали тѣ на ученичкитѣ, които се връщали отъ училище. „И сега се намиратъ хора, които криво разбиратъ цельта на науката: тѣ се учатъ, или защото учението е на мода, или за нѣкоя спекулантска цель! Въ сѫщность науката има за задача да извади човѣчеството отъ разни заблуждения — да го научи да разбира сѫщинскитѣ причини на природнитѣ явления и да го улесни въ работата му. Затова трѣбва усърдие, наблюдения и опитъ", казва по тоя поводъ дъщеря ѝ Станислава.

Презъ третата година (1861) на учителството ѝ въ София пристигналъ като митрополитъ Софийски владиката Доротей-фанариотъ. Нѣколко цинцари се повлѣкли по него и правѣли голѣми спънки на българитѣ; тѣзи гъркомани навсѣкѫде манифестирали чувството си къмъ гръцкия „патрикъ" и къмъ „мегали иклишия". Учительтъ С. Филаретовъ събралъ първенцитѣ на София, обяснилъ имъ гибелнитѣ последици отъ стоенето на Доротея и ги подготвилъ да го изпждятъ; но цинцаритѣ, а съ тѣхъ и първиятъ чорбаджия Хаджи Мано Стояновъ го защитили. Борбата почнала. Скоро се събрали много селяни отъ околията и се явили предъ валията съ виковетѣ: „Нечеме го владиката, нечеме го!“ Валията обѣщалъ да отдалечи владиката и арестувалъ х. Мано. Следъ нѣколко дена отново селянитѣ отъ цѣлата околия се събрали на площада предъ черквата (сега Св. Недѣля); тукъ М. Боботановъ прочелъ отъ една маса народно проклятие на х. Мано. Множеството викало; „Аминъ!“ Картината била потресна.

Следъ свършека на третата учебна година баба Недѣля отишла въ Пловдивъ, за да види двете си деца, оставени тамъ. Въ Пловдивъ тя получила писмо отъ Кюстендилската община, която я канѣла за учителка. Н. Геровъ ѝ обещалъ да плаща една часть отъ разноскитѣ за издръжката на дъщеря ѝ Нонка. Баба Недѣля приела предложението на Кюстендилската община. „Ние съ мама, разказва г-жа Станислава, тръгнахме за Кюстендилъ. Това бѣше два дена предъ Р. Христово. Времето бѣше много студено (по него време нѣмаше ни желѣзници, ни свѣстни шосета, а файтони, или талиги не ни бѣха по кесията). Пазарихме кираджийски коне. Бѣше пазаренъ день. Потеглихме рано. Студътъ рѣжеше, а кираджията бѣше се напилъ и не свързалъ здраво денговетѣ, та на срѣдъ пжть сандъцитѣ паднаха отъ коня, на който яздѣхъ азъ; паднахъ и азъ, и преднитѣ зжби ми се счупиха. Пазарджии ни помогнаха, та натовариха коня, метнаха и мене отгоре и така продължихме пжтя до с. Цалапица. Кираджията изостаналъ надире, падналъ въ кальта и се върна късно, цѣлъ изцапанъ. Спахме тукъ и зараньта продължихме къмъ Пазарджикъ. Изъ пжтя спрѣхме при единъ ханъ. Току-що бѣхме седнали да се посгрѣемъ, чуха се пушкания и викове; ханджията ни каза, че една турска чета бродѣла изъ пжтищата и може да дойде въ хана, затова ни посъветва да се качимъ на конетѣ и да продължимъ пжтя си; но въ това време се изпрѣчиха предъ вратата 14 души въ разни облѣкла—кой въ бѣла фустанела и червенъ фесъ съ дългъ синь пискюль, кой въ потури, кой въ европейски дрехи. Майка ми бѣше още млада, и разбойницитѣ почнаха да я заглеждатъ, но тя сериозно имъ посочи свидѣтелствата си, подписани отъ Валията, отъ руския и австрийския консули и отъ разни еснафи; тогава началникътъ имъ изръмжа: „Бракжнжзъ шу боку“ и се оттеглиха, а ние продължихме пжтя за Пазарджикъ. Вечерьта стигнахме града и отседнахме у Шарлаганджиеви (сега ген. Пачеви), наши роднини. На другия день нощувахме въ Момина-клисура, а бждника щѣхме да правимъ въ Самоковъ. Бѣше св. Недѣля. Потеглихме рано. Завалѣ пороенъ дъждъ, който се превърна на снѣгъ. Вървѣхме изъ гората. Изви се страшна фуртуна, но ние продължавахме да вървимъ. Застигна ни единъ таксилдаринъ, изпсува кираджията, че не е спрѣлъ въ село и каза да вървимъ по стжпкитѣ му; но скоро той се изгуби. Стигнахме мѣстностьта „Боричъ“; фуртуната бушуваше; смрачи се, и ние се въртѣхме съ конетѣ, до като задълбахме въ снѣжна яма! Разтоварихме конетѣ, кираджията имъ върза празни торби, мама постла възъ снѣга, и ние си легнахме. Снѣгътъ валѣше на парцали и ни покри добре. Цѣла нощь слушахме виелицитѣ и вълчитѣ виения. Тъй осъмнахме на Бждни вечерь. Утриньта ни събуди кучешки лай: ловджии турци се вкамениха, като ни видѣха въ снѣга! Тѣ почнаха да биятъ кираджията, помогнаха ни да натоваримъ конетѣ и ни упжтиха за Самоковъ. Утренниятъ студъ ни пронизваше. Мокритѣ ни дрехи замръзнаха и щръкнаха като малакофи. И боси по чорапи, пеши, понеже конетѣ потъваха въ преспитѣ, вървѣхме и къмъ обѣдъ стигнахме въ Самоковъ. Влѣзохме въ Паспалевия ханъ, кждето едва ни свѣстиха. Дойде Д. Смиркаревъ и ни отведе въ кжщата си“. Тая картина на учителския кръстъ не се нуждае отъ краски. На другия день баба Недѣля се готвѣла да замине за Кюстендилъ, но Самоковската община решила да я спре въ Самоковъ и платила на кираджията. Баба Недѣля се съгласила. Училището се открило въ кжщата на Зографски съ 240 ученички. Поради голѣмия брой ученички, гражданитѣ решили да си построятъ удобно училищно помещение; Братя х. Гюрови и Сребърникови обаче не се съгласили да отпуснатъ пари отъ църквата, та х. Орѣшко подарилъ мѣсто, дѣдо х. Минчо продалъ кжщата си за 7000 гр., които далъ за направа на училището, а и гражданитѣ събрали изпомежду си пари и направили девическо училище.

Следъ изпита баба Недѣля пакъ заминала за Пловдивъ, за да вземе харизаното си момиче, защото търговецътъ, който го билъ осиновилъ, изпадналъ. Платила му 10 л. т., взела детето си и се върнала въ Самоковъ. На следната година довела въ Самоковъ и най-голѣмото си момиче, Нонка. Есеньта тя получила писмо отъ учителя въ Битоля В. Манчовъ, който ѝ предложилъ да се ожени, и баба Недѣля се съгласила, но къмъ края на годината (1864 г.) нѣкакъвъ търговецъ отъ Битоля ѝ наговорилъ много лошо за Манчова, и тя му отказала. Срещу това оженила дъщеря си Нона за Иванчо Хекимина, вдовецъ съ 4 сина.

На 1865/6 г. баба Недѣля учителствува вече въ Кюстендилъ. Дъщеря ѝ Нонка не могла да се помири съ неравния си бракъ, залинѣла и на 23. IV 1865 г. починала.

III.

Баба Недѣля не могла да издържи този ударъ и се полишила; въ такъво състояние тя тръгнала презъ Велесъ за Битоля: намѣрила кѫщата на Манчова, влѣзла въ стаята му, грабнала подарената му отъ дъщеря ѝ Нонка кесия и припаднала. Добродушниятъ Манчовъ я свѣстилъ и утѣшилъ. По негово настояване и за да не се върне къмъ горчивитѣ спомени, баба Недѣля останала за учителка въ Прилѣпъ — 1 юлий 1866 г., осма година отъ учителствуването ѝ — по 3 години въ София и Самоковъ и 1 година въ Кюстендилъ, отъ 1859—1866 г. Еснафитѣ въ Прилѣпъ ѝ намѣрили „кѫща за жилище, кѫща за девическо училище, всички училищни потрѣби и редовно изплащане заплатата ѝ"; ала власитѣ-гъркомани не давали отъ черквата да ѝ се изплаща, понеже искали да си условятъ гръцка учителка. Освенъ това Битолскиятъ владика Венедиктъ билъ върлъ българомразецъ и причинилъ на българитѣ въ Македония толкова злини, че не могатъ да се изброятъ: по негови клевети сѫ били заточени много български учители; много свещеници били разпопени и сѫдени; бащата на сегашния художникъ Разпоповъ билъ грозно изтезаванъ, разпопенъ и изпѫденъ. Като разправялъ за това, той казвалъ: „Ако сумъ живъ, кога се освободи Македония, ке ископамъ коститѣ на Венедикта и ке ги изгорамъ".

Въ началото на учебната година баба Недѣля на нѣколко пѫти молила архиер. намѣстникъ да отпусне свещеникъ за водосветъ, толко повече че въ Прилѣпъ за прьвъ пѫть се откривало дев. училище, но той не отпускалъ. И домовладиката на училището — цинцаринъ казвалъ, че не може свещеникъ въ одежди да освещава българско тържество; баба Недѣля обаче му възразила: „А какъ може да погребва умрѣлитѣ българи?“ Въ края на краищата арх. намѣстникъ отстѫпилъ, и училището било осветено въ единъ недѣленъ день при 180 ученички и многоброенъ народъ. Рано баба Недѣля повела ученичкитѣ въ черква. Следъ излизане отъ черквата, придружани отъ свещеника Димитъръ, отъ псалта Илия и отъ народъ, стигнали въ училището, дето се извършилъ тържественъ водосветъ. Учительтъ Хр. Колчаковъ държалъ речь, съ която изтъкналъ предъ народа цельта на училището, ползата отъ задружната работа и го насърчилъ въ пѫтя на учебното дѣло. Народътъ билъ възхитенъ. Следъ обѣдъ баба Недѣля извела всички ученички съ майкитѣ имъ вънъ отъ града, дето се веселили до късно. Вечерьта тя завела разговоръ съ домовладиката— цинцаринъ — и похвалила задружната и народополезна работа на българитѣ отъ Прилѣпъ. Влахътъ не се стърпѣлъ: „Не бързай да хвалишъ твоитѣ българи. Нека чуе само владиката, нека изпрати само едно афорезмо, а пашата заточи нѣколцина българи, па ще видимъ, какъ всички ще се изплашатъ като гарги, кога хвърлишъ възъ тѣхъ камъни“. „Ехъ, отговорила баба Недѣля, ще дойде време, когато българитѣ не ще се плашатъ отъ владишко афоризмо, а правителството ще престане да слуша гръцкитѣ клевети!“

Тази година, 1867, за пръвъ пѫть Прилѣпчани отпразнували деня на св. Кирилъ и Методия. Както празникътъ, така и годишниятъ актъ се извършили особено тържествено при сърдечно участие на всички българи. Само власитѣ-гъркомани не били доволни и кроили, какъ да попречатъ на напредъка на българщината. На върхъ 1867 г. власитѣ и нѣкои отъ по-старитѣ по духъ чорбаджии заявили на еснафитѣ, че тѣ ще условятъ учителката и че заплатата ѝ ще се изплаща отъ черквата. Събирали се нѣколко пѫти, но нищо не свършили. Отъ много мѣста на България баба Недѣля получавала писма съ предложения за учителка, но тя не се решила да остави училището въ Прилѣпъ, което безъ нея рискувало да се закрие. Еснафитѣ, като предвиждали плана на власитѣ, сѫщо я молили да не ги оставя. Най-после хазяинътъ ѝ Ташко, влахъ, ѝ съобщилъ, че власитѣ и чорбаджиитѣ искали да доведатъ гръцка учителка. Следъ 32 без плодни събрания на последнитѣ, еснафитѣ повикали баба Недѣля въ Ачковия ханъ и я условили за учителка и за следъ 1867 година.

Презъ тази година голѣми неприятности изпитала баба Недѣля отъ повлашенитѣ българи. Училището било премѣстено въ друга ужъ българска кѫща; това били две стаи отъ горния етажъ на х. Кочовата кѫща; той побързалъ и далъ едната стая подъ наемъ, а за учебна стая останала само едната съ 2 прозоци, единия съ изпочупени стъкла; подътъ на сѫщата билъ замазанъ съ пръсть и посланъ съ рогозки. Въ тая стая баба Недѣля трѣбвало да прибере 180 ученички, насѣдали на пода (чинове нѣмало), стегнати толкова, че не могли да мръднатъ. Хазяйката била крайно нетърпелива и при най-малко потропване викала на учителката, защо не бие ученичкитѣ, а ги оставя да тропатъ „като кони". Рогозкитѣ се скѫсали, а настоятелитѣ не купили нови; прахъ задавялъ ученичкитѣ; печка нѣмало, вѫглища не доставяли презъ цѣлата зима! Оплакала се баба Недѣля отъ немарливостьта на настоятелитѣ предъ Тоде Кусевъ. Хаджи Грашо, епитропъ, който трѣбвало да ѝ изплаща заплатата, я пращалъ при Деспотъ-векили (арх. намѣстникъ), но последниятъ въ съгласие съ общинаритѣ я пращалъ при тѣхъ. Тъй се изминали 4 месеци. Единъ добъръ българинъ, Кузманъ, ѝ казалъ, че тая игра е на власитѣ, подучени отъ Венедикта, съ цель да я изпѫдятъ отъ Прилѣпъ и я посъветвалъ да се оплаче на каймакамина. Каймакамътъ повикалъ Хаджи Попа и трима отъ общинаритѣ и ги питалъ, защо не ѝ заплащали, а тѣ отговорили, че нѣмали разрешение отъ владиката; арх. намѣстникъ добавилъ, че владиката имъ писалъ да ѝ платятъ само за прослуженото време и да я изпратятъ, защото народътъ не я искалъ. Каймакамътъ обаче се заинтересувалъ и изпиталъ работата, като повикалъ нѣколко граждани; тѣ му заявили, че цѣлия народъ обича учителката си; „какъ може да не я обича, когато тя имъ учи 200 деца и ето вече втора година?" добавили тѣ. Тогава самъ каймакамътъ подучилъ гражданитѣ да подадатъ махзаръ отъ името на населението противъ общинаритѣ. Махзарътъ билъ изпратенъ въ Битоля до Димко паша (Д. Радевъ); сродникътъ на владиката, Димитраки, като се научилъ за махзара, убедилъ Димко паша да не го дава на валията, че той самъ щѣлъ да пише на арх. наместникъ въ Прилѣпъ и ще уреди въпроса. Следъ 2—3 седмици платили часть отъ заплатата на баба Недѣля, и тя продължила тежката си работа. Тъй се свършило това сблъскване между народа и представителитѣ на гърцизма въ Прилѣпъ.

Прилѣпчани чувствували нужда отъ дев. училище и свикали събрание, на което събрали 10 х. гр.. които предали на Мирчо Бомболъ да купи материалъ. На мѣстото, дѣто щѣли да градятъ, имало едно голѣмо орѣхово дърво, коетораситѣ не давали да се отсѣче. По това време изгорѣлъ и мънастирътъ Св. Богородица: раситѣ съ още единъ претекстъ се възпротивили да се почне градането на училището; по тѣхно настояване, материалътъ, приготвенъ за девическо-училище, билъ употрѣбенъ за съграждане на мънастира „Трѣскавецъ", нареченъ така поради гръма, който падналъ върху него следъ съграждането му. Той е съграденъ въ живописна мѣстность съ много старини наоколо: една пещеря въ земята съ много изкусно изработени камъни; стари каменни гробове, стари книги и др.; а на вратата е изрисуванъ Крали Марко. За тоя мънастиръ едно отъ преданията казва: когато турцитѣ привзели българското царство, Султанътъ взелъ за жена Шишмановата щерка Мария, която наричали Кали-Мария. Тя пожелала да отиде въ тоя мънастиръ и пристигнала тамъ съ много турска войска; калугеритѣ, обаче, не я допуснали да влѣзе въ мънастира, понеже била потурчена. Мария се разсърдила и заповѣдала на войската да погуби всички калугери, на брой 70 души. Тогава се поселилъ нѣкакъвъ звѣръ, който дълги години не пропускалъ никого въ мънастира. Единъ день падналъ гръмъ върху олтара на мънастира и убилъ звѣра, който живѣлъ тамъ. Когато баба Недѣля посетила мънастира, срещнала тамъ единъ старецъ на 112 годичи, който помнѣлъ много събития отъ живота на мънастира. Той ѝ разправялъ, че въ пещерата имало голѣмъ орѣховъ сандъкъ, украсенъ сѫ седефъ и пъленъ съ стари славянски книги, писани възъ заяшка кожа. При едно посещение, което направилъ гръцкиятъ владика на мънастира, видѣлъ сандъка и заповѣдалъ да изгорятъ всички книги: три дни горѣли книгитѣ, а владиката все пращалъ слугитѣ да потикватъ огъня, за да изгори всичко.

Свършила се и втората учебна година въ Прилѣпъ

Баба Недѣля рѣшила да напусне града, защото пречкитѣ отъ гъркоманитѣ били голѣми, а лишенията ѝ нетърпими.

На панаира въ Прилѣпъ — 1868 г., дошли Охридчани и я поканили за учителка въ Охридъ. Условието било направено тайно, за да не разбере владиката Мелетий Охридский. Подъ предлогъ на болесть тя заминала за мънастира Св. Наумъ и тамъ написала условното. Получила писмо и отъ Кюстендилската община съ 15 подписи, съ което канили за учителка по-малката ѝ дъщеря Станислава. Баба Недѣля се съгласила, но Димко Радевъ отъ Битоля я разубедилъ, като ѝ писалъ: „Ако си народна жена, трѣбва да доведешъ работници, а не да изведешъ. Кюстендилци ще си намѣрятъ учителка, а ние си нѣмаме. Ето три години, какъ г. Тошковъ праща по три хиляди гроша за дев. училище, но като нѣмаме учителка, нѣмаме и училище.“

IV.

Станислава тогава встжпвала въ 15-та си година и била назначена за първа българска учителка въ Битоля — есеньта на 1868 г. съ заплата 3000 гр. и жилище; обаче за такъво послужила стаята, въ която щѣла да учи децата! Условието било подписано отъ Д. Радевъ, Н. Робевъ, Д. Оцевъ (Велешанецъ), Д-ръ Пжтелелиевъ, хаджи Петко, Попъ Георги и Теохаръ Икономовъ. Въ кжщата на последния се помѣщавало и училището; тя била на Орта-Мезаръ. Училищната стая била доста широка. Младата учителка заранъ ставала рано, дигала постелитѣ и завивкитѣ отъ леглото си, измитала, и спалнята ѝ се превръщала въ учебна стая, вечерь пакъ я измитала, и училището ставало жилище на малката учителка!... Още на втория день отъ пристигането си Станислава събрала 102 ученички, които трѣбвало да ржководи, безъ всѣкакви помагала и пособия. Въ училището нѣмало ни чинове, ни черна дъска, ни маса, нито столъ; децата седѣли на пода. наредени около стенитѣ; на самата врата заставала малката учителка и почвала обучението: клѣкала предъ всѣка ученичка и написвала имъ само по една буква, която трѣбвало да научатъ да изговарятъ и пишатъ; вечерь преди да ги разпусне, разказвала имъ по една приказка; поради това децата оставали доволни и съ нетърпение чакали следния день за нова приказка.

Изминали се два месеца; ученичкитѣ се увеличавали отъ день на день, стигнали числото 126. Учителката се хранѣла много скромно: хлѣбъ за 10 пари и кисело млѣко за 5; но паритѣ, които майка ѝ оставила, и при тая икономия пакъ се привършили; Станислава отишла при брата си Еремия, когото майка ѝ оставили въ Битоля да се учи аптекарство при Д-ра Найденъ Брайковъ — Виенски възпитаникъ. Той билъ много дѣятеленъ човѣкъ. но турското правителство го изпратило въ Мала-Азия и тамъ турцитѣ отъ завистъ го отровили; неговата братова снаха, Нонка Брайкова замѣстила учителката Станислава на следната година. Тя се нахранила у брата си, който отсѫтсвувалъ отъ кѫщи. На другия день следъ разпуса на децата, излѣзла на разходка жадна: тукъ тя опитала вкуса на разнитѣ тревици; тъй разбрала, че люляката е горчива, чубрицата—лютива и пр. На другия день

Станислава Караиванова.

не издържала и следъ като пуснала дѣцата, отишла у Д. Радевъ, когото не заварила; госпожата му, отъ която поискала единъ бешликъ срещу заплатата, отъ която нищо до тогава не била получила, ѝ отговорила: „Ехъ, ние сме жени; Димко го нѣматъ, посакай отъ друзиве“. Отъ Радеви отишла у Робеви; жена му, която я видѣла отъ балкона, запитала: „Кай вака даскала?“ — Моля Ви, рекла Станислава, дайте ми единъ бешликъ срещу заплатата ми! — „Можитъ, можитъ, ама Никола етъ на чаршия и ке си доитъ вечерь; утре рано ела да го затечишъ овде“. Отишла у хаджи Петрови; жена му, цинцарка, я пресрещнала съ тоя отговоръ: „У лай, како да ти дамъ, кога Хаджията е у Солунъ; кога ке си доитъ, нека се соберать и као шо треба да ти даетъ“. Нещастната учителка навела глава, заронила сълзи и се запѫтила изъ улицитѣ на Битоля; неочаквано тя чула, че нѣкой я вика; това била г-жа Д-ръ Пѫтелелиева. Тя била красива и благородна жена. Още съ влизането си въ портата, учителката се разридала. Добрата Пѫтелелиева я пригърнала и утешила. Като узнала неволята ѝ, спуснала ѝ въ джеба едно бѣло меджедие, а вечерьта ѝ пратила пълна тепсия съ кюфтета, суджуци, хлѣбъ и сладки. Ако и малка, Станислава не се полакомила отъ госбата, за да не развали стомаха си, който билъ съвсемъ празенъ отъ много време. Г-жа Пѫтелелиева често изпращала при малката учителка благодатната тепсия. Но други неприятности ѝ предстояли: гъркоманитѣ подкупили хазяина на училището, да заяви, че ще разваля кѫщата си и така наложили на общината да премѣсти училището другаде. Пренесли го въ една стая въ кѫщата на хаджи Петко. Стаята била надъ единъ хамбаръ; между всѣки две дъски зѣели трапчинки, и вѣтърътъ духалъ свободно. Късна есень, а печка нѣмало; настоятелитѣ купили 10 оки вѫглища и не повторили; ученичкитѣ едва се събирали въ стаята: мангала на нѣколко пѫти се изсипвалъ и предизвиквалъ цинцарката да ѝ вика. И тази училищна стая служела и за спалня на учителката: „следъ като разпущахъ ученичкитѣ, помитахъ два пѫти стаята, постилахъ на голитѣ дъски дюшека и юргана, натрупвахъ отгоре, колкото дрехи имахъ, сгушвахъ се, зъзнѣхъ и често плачехъ отъ студъ; късно заспивахъ, а рано ученичкитѣ ми ме събуждаха: скоквахъ, прибирахъ дрехитѣ и постелкитѣ си, навличахъ фуста, надъ нея басмяна рокличка и една врѫхна дреха безъ подплата и посрещахъ радостно ученичкитѣ си, които въ единъ гласъ ми извикваха: „Добро утро, учителко!“ Едни ме прегрѫщаха, други цѣлуваха рѫцетѣ и азъ хвърчехъ отъ радость предъ чистата любовь на тия деца къмъ менъ, която бѣхъ сѫщо така още дете!“ При хубаво време изваждала децата на полето, дето прекарвали въ пѣсни и игри. Обикновено следъ обѣдъ ги обучавала по българска история.

Наближила зимата: топливо нѣмало, ученичкитѣ почнали да се простудяватъ и поболяватъ; поради това учителката побързла да направи полугодишенъ изпитъ: поканила съ билети всички видни граждани; училището се препълнило; всички стояли прави, понеже нѣмало ни чинове, ни столове; въ срѣдата била поставена маса, на която по редъ се качвали ученичкитѣ, които трѣбвало да бѫдатъ изпитани. Като свършила съ българскитѣ, учителката повикала едно влахинче, което почнало да чете чисто, ясно и съ високъ гласъ по влашки; публиката се очудила; нѣкой измежду нея захълцалъ и заридалъ — това билъ най-богатиятъ цинцаринъ, 70—80 год. старецъ; той едва си пробивилъ пѫть къмъ масата и като доближалъ учителката, казалъ ѝ: „Даскала, ясъ денеска се родифъ, оти си го чухъ язикотъ; сега и да умрамъ, не жалямъ“; извадилъ златния си часовникъ и го подарилъ на учителката. Бащитѣ на влашкитѣ ученички доволни отъ успѣха на децата си, се отказали отъ грѫцката патриаршия. Изпитътъ се завършилъ при голѣмо задоволство отъ страна на всички граждани. Само учителката останала пакъ самъ-сама да се бори съ студа и нѣмотията: студътъ ставалъ все по-лютъ, ученичкитѣ намалявали и учителката едва успѣла да уведоми майка си въ Охридъ за тежкото си положение.

(Следва).

А. П. Стоиловъ.

ЕДИНЪ ДОКУМЕНТЪ ПО ЦЪРКОВНАТА БОРБА ВЪ с. ДОЛЕНЪ (Неврокопско).

Д-ръ П. Цончевъ, председатель на Историографическото дружество „Габрово“ въ гр. Габрово, има добрината да ми даде да разгледамъ единъ документъ по църковната борба въ с. Доленъ (Неврокопско) и отъ него да си снема преписъ. Тоя докуменъ, който за пръвъ пѫть печатамъ, е намѣренъ въ Габрово съ други документи. Оригиналътъ му се пази сега въ казаното дружество.

Тоя документъ е интересенъ отъ нѣколко страни. Първо и първо, той ни запознава съ ония отчаяни борби, които особено се усилиха слѣдъ издаването на фермана отъ Султанското правителство за учредяване на Българска Екзархия (28 февр. 1870 г.). Гръцката патриаршия се стресна отъ изхода по разрешението на нѣколкогодишната църковна борба между нея и българския народъ. За да не изгуби съвсемъ своитѣ позиции отъ духовното владичество надъ много български градове и села, посредствомъ своитѣ преданни духовни служители и нѣкои наивни българи, раздвои на много мѣста българитѣ на два враждебни лагери — гъркомани и екзархисти. Борбата между еднитѣ и другитѣ на много мѣста е жестока, макаръ почти въ всички мѣста гъркоманитѣ да сѫ били много по-малко отъ екзархиститѣ, но понеже турската власть е давала винаги подкрепа на гъркоманитѣ, ето защо екзархиститѣ сѫ били тормозени, биени и затваряни. Доленскиятъ документъ ни дава картина отъ такава борба. Селото Доленъ съ 250 български кѫщи, отъ които 50—60 се обявили за гъркомани. По-богатитѣ и по-влиятелнитѣ гъркомани предъ турското правителство, измѫчвали екзархиститѣ, „защото отпрѣдь еднѫ годинѫ зехме азалѫка и мухтарлѫка отъ рѫцѣтѣ имъ, и цьрквѫ-тѫ: та имъ трьсимъ хесапъ и за двѣ-тѣ;

и защото воспрѣхме въ църквѫ да „се не продумва ни еднѫ Грьцкѫ“, както четемъ въ документа.

Водителитѣ на гъркоманитѣ били петь души: х. Божикъ Цвѣтковъ, Ташо Цвѣтковъ Козелъ, Лазаръ Николовъ, х. Иванъ Ангеловъ Дурулия и Костадинъ Янковъ Дервишъ. Тѣ въ своята заслѣпеность клеветили своитѣ съселяни на гръцкия владика въ Неврокопъ, а последниятъ действувалъ предъ турскитѣ власти, първенцитѣ на екзархиститѣ да бѫдатъ разкарвани четири пѫти до Неврокопъ. Не стигало това, но „държали ны сѫ по петнадесеть и до двадесеть дена хапусъ, и си оста́нахме толкова си назадь отъ работѫ-тѫ, и по толкова си разноскы направихме“. Вънъ отъ това, 5—6 души отъ тѣхъ били закарвани дори въ Сѣръ, „гдѣто Никола Михаилъ учи душманы-тѣ ни Гръкоманы-тѣ, и имъ помага“. Единъ отъ гъркоманитѣ се одързостилъ, та хвърлилъ „изъ врата-та църковны единъ камень та удари въ еднѫ икона, като не можа да погоди въ човѣка“, защото екзархиститѣ забранили на гъркоманитѣ „да не продумватъ ни еднѫ Грьцкѫ думѫ въ църквѫ“.

При такова лошо положение горкитѣ екзархисти отъ с. Доленъ Никола Тодоръ, Найденъ Ангеловъ, Тонко Матовъ, Григоръ Стояновъ, Христо Стояновъ, Хаджи Мито, Иванъ Тодоръ, Тодоръ Младинъ, Димитъръ Михаиловъ и Никола П. Филиповъ, чиито печати и подписи на гръцки езикъ, само последниятъ на български, на чело съ мухтарския и на азитѣ, отправятъ молба на 28 декемврий 1871 г. до българската община въ Габрово. Въ нея екзархиститѣ молятъ общината „да ны научите какво да правимъ за да се избавимъ отъ тыя гонители; пѫкъ и Вые отъ Вашѫ странѫ да употрѣбите каквыто срѣдства знаете и можете, за да ни помогнете да се освободимъ отъ тыѫ нашы Гръкоманіе: защото ные хемъ сме сиромаси, хемъ сме неопытни въ сѫдове-тѣ; пѫкъ противници-тѣ ни хемъ сѫ богати, хемъ сѫ влиятелни, хемъ сѫ и по-опытни отъ насъ въ сѫдове-тѣ: та се боимъ да ни не надвіѭть, та ще се посрамимъ“.

Интересно е да се знае, защо доленци искатъ съветъ отъ габровската община, толкова далечна отъ тѣхното село, а не отъ нѣкоя по-близка, напр, отъ Татарпазарджийската, съ която Неврокопско е било въ преписка по църковния въпросъ. Самата молба е написана отъ Никола П. Филиповъ, вѣроятно, тогава учитель въ селото Доленъ. Той е знаялъ за славата на Априловската гимназия въ Габрово и убеденъ, че и общината въ тоя градъ стои на своята висота съ просвѣтнитѣ членове, излѣзли отъ тая гимназия, ще даде най-умни съвети, затова, по негово внушение, се отправя молбата къмъ нея.

Интересна личность е Никола Попъ Филиповъ, родомъ отъ Банско (Разложко). За него би трѣбвало да се съберать по́-вечко сведения като учитель и общественъ деецъ, който се е подвизавалъ отъ края на първата половина на миналия вѣкъ и е билъ ученикъ на Найденъ Геровъ въ Копривщица. Учителствувалъ е въ Калоферъ, Чирпанъ, Карлово, Пирдопъ, Банско и др. Когато е билъ учитель въ Калоферъ, въ едно писмо до Найдена Геровъ въ Копривщица отъ 6 декемврий 1848 г. предлага да се измѣни и установи правописа на българския езикъ, като излага за това правила[1]. Презъ 1859 г., когато е билъ учитель въ Пирдопъ, на две ржкописни книги едновременно се подписва така: „Учительствувалъ Никола поп Филиповичь въ Пирдопъ. въ 1859-я годинж іануари і 6-й день — отъ Разложко Банско родом“[2]. Въ края на книга „Служба и житіе на прѣп. Иванъ Рилски съ иждивение на Иосифа, рилски монахъ, печатана въ Бѣлградъ 1835 г., на прибавенъ листъ съ ржкописна молитва на св. Мина и подъ нея бележка: „Сочинилъ й написалъ ѿ любве и вѣры къ с҇трателницꙋ минѣ ӑзъ рабъ Бж̑ій егѡ̑зъ Ніколай попъ Филиповъ, родомъ Бо́лгаринъ й ꙋчитель ꙋтечествомъ ꙋбласти Разлога, веси Банско“[3].

Ето текстътъ на доленския докуменъ:

„Достопочетна, Родолюбива и Благодѣтелна общино!

Въ Габрово

Ные отдолоподписанитѣ жителие отъ село Доленъ [окржжіе Неврокопско], Ваши единоплѣменни братіѧ Българе, вѣрнѣйше поданници на Н. Имп. Величество Султанъ-Абдулъ-Азиса, Милостивѣйшіѧ нашь Царь и Бащж [Комꙋго Богъ, дано дарува здравіе и долгоденствіе, благополучно и мирно царуване! и дано покори подъ нозѣтѣ му всѣкой врагъ и противникъ!] като страдахме много отъ еднж годинж насамъ отъ нашы-тѣ Грькоманы, които ны сѫ правили изарь четыри петь пѫти въ Неврокопъ; и като иматъ влiѧнiе прѣдъ Правителство-то, още и като давать рошве́ть [понеже сѫ най-богати въ село-то ни], дьржали ны сѫ по петнадесеть и до двадесеть дена хапусъ, и си останáхме толкова си назадь отъ работѫ-тѫ, и по толкова си разноскы направихме. А сега, защото возбранихме насилно да не продумвать ни еднѫ Грьцкѫ думѫ въ цьрквѫ, единъ отъ тѣхъ хвьрли изъ вратата цьрковны единъ камень та удари въ еднѫ икона, като не можà да погоди въ човѣка; освѣнь това ны сѫ осторили изарь и въ Серезъ петь-шестина душы нашы, гдѣто Никола Михаилъ учи душманы-тѣ ни Грькоманы-тѣ, и имъ помага; и може [както се види] да ги карать дори въ Селеникъ. Ные ги отлѫчихме отъ цьрквѫ-тѫ: заповѣдахме на Попове-тѣ да ги не кадѧть, да ги не миросувать, да имъ не давать нафорѫ, да имъ не ходѧть по кѫщы-тѣ, и да не имь пѣѩть никаквѫ молитвѫ. И оттогава се сѫ разсьрдили твьрдѣ много сега на насъ. Хесапа селскый и цьрковенъ отъ четыри години насамъ го недавать [за който дадохме прошенiе на Правителство-то въ Неврокопъ], нито показувать понѣ еднѫ парѫ готовѫ.

---

[1] Изъ архивата на Найденъ Геровъ. Книга II. София, 1914. 658 сл.

[2] Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи въ Софийската народна библиотека. Том II. София, 1923. 128 и 347.

[3] У менъ, Документи и бѣлѣжки изъ миналото на българитѣ въ Македония, въ „Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ“, кн. IX (1917) 7. — Книгата, на която е написана бележката, видѣхъ въ църквата на Банско презъ 1915 г.

Наши-тѣ Грькоманiе сѫ петь душы: х. Божикъ Цвѣтковъ, Ташо Цвѣтковъ Козелъ, Лазарь Николовъ, х. Иванъ Ангеловъ Дурулiя, Костадинъ Ѧнковъ Дервишь, имать влiѧнiе и въ сиромасы-тѣ: защото едни сѫ длъжни; другы измамувать съ обѣщанiѧ, на другы давать пары да се исплащать, а другы заплашувать, и така сѫ подписали отъ къмъ тѣхнѫ странѫ [тарафъ] около петдесеть-шестдесеть кѫщы; и съ това ще мѫчать да ни съборать. Затова Ви обаждаме че сме достигнѫли до крайность. — Причины-тѣ, за които ны правѧть изарь нашитѣ Грькоманiе сѫ слѣдующытѣ: Защото отпрѣдъ еднѫ годинѫ зехме азалѫка и мухтарлѫка отъ рѫцѣ-тѣ имъ, и цьрквѫ-тѫ; та имъ трьсимъ хесапъ и за двѣ-тѣ; и защото воспрѣхме въ цьрквѫ да се не продумва ни еднѧ Грьцкѧ.

Затова Вы молимъ да ны научите какво да правимъ за да се избавимъ отъ тыя гонители; пѫкъ и Вые отъ Вашѫ страна да употрѣбите каквыто срѣдства знаете и можете, за да ни помогнете да се освободимъ отъ тыѧ наши Грькоманы: защото ные хемъ сме сиромаси, хемъ сме неопытни въ сѫдове-тѣ; пѫкъ противници-тѣ хемъ сѫ богати, хемъ сѫ влiятелни, хемъ сѫ и по-опытни отъ насъ въ сѫдове-тѣ: та се боимъ да ни не надвiѩть, та ще се посрамимъ.

Затова Вы молимъ да се сожалите за насъ, и да ни испратите по-скоро отговоръ, за да ни наставите какво да правимъ, какъ да постѫпаме въ тыѧ мѫчны обстоятелста, въ които се нахождаме: защото сме на исходъ души.

1871. 10 — мврiа 28. Долень.

Вашего Родолюбiя
Искреннiи доброжелатели (печати):

По турски		По грьцки			
селски печать на мухтара	селски печать на общината	Никола Тодоровъ	Найденъ Ангеловъ	Тонко Матовъ	Григоръ Стояновъ
Христо Стояновъ	Хаджи Мато				

(подп.) Иванъ Тодоровъ (гр.), Тодоръ Младинъ (гр.), Димитъръ Михаиловъ (гр.), Николай П. Филипповъ.

Да те затво̀ра на кулуфѝя,[1]
Да те нара̀на съ го̀рска пшенѝца,
Да те напѝя с студѐна во̀да.

Слушана въ градъ Нестрамъ отъ баба Яневица и Фотовица. Въ с. Жижолце отъ Димовица 80 год.; популярна е въ цѣлото Костурско.

4. Грабена мома отъ турци.

Месечѝната грѐеше,
На свѐта го̀рска планѝна
Та̀му де ѝгре дѐцата,
Дѐцата го̀рски, планински.
Грѐеше и му ка̀зваше:
— Ей бре юна̀ци планѝнски!
Шо лѐпо о̀ро ѝграте,
Шо лѐпи пѐсни пѐете?
Месечѝната грѐеше,
На свѐта го̀рска планѝна
Та̀му де ѝгре мо̀мите,
Мо̀мите го̀рски планѝнски
Грѐеше и му ка̀зваше:
— Ей мор дево̀йки планѝнски!
Шо лѐпо о̀ро ѝграте,
Шо лѐпи пѐсни пѐете?
Зашчо̀ мор не ми ка̀звате,
Дѐка е Пѐтко юнака
Да му ас ка̀жа двѐ ду̀ми,
Две ду̀ми тѐшки горчѝви:
Сно̀шчи Пѐткана дѝгнали,
Дѝгнали ту̀рци джела̀ти
И далѐко я отнѐсли
От Анадо̀лу по до̀лу.

Слушана въ с. Старигони отъ баба Щеровица презъ 1913 г.

5. Хрисана.

— Ва̀рди, Яневѝце,
Пцѝте[2] да не ла̀ве,[3]
Юна̀ци ке до̀йде
За на̀ша Риса̀на:
Рѝса да откра̀дне,
Прѝке да му зѐве:
Сто ла̀ра[4] чора̀пи,
Пѐндесет кушу̀ли,
Петна̀йсет прега̀чи[5]

---

[1] Кафезъ. [2] Кучета. [3] Лаятъ. [4] Чифта. [5] Престилки.

Двана̀йсет гердѝи[1]
И три власенѝци[2]
Цѐло тѐшко прѝке.

Слушана отъ сѫщата.

6. **Жаль за либе въ чужбина.**

— Е мор невѐсто калѐша!
Шо тѐшко о̀ди за во̀да?
Да̀ли ти тѐже ста̀мните?
— Е мо̀ре, лу̀до, да мла̀до!
На нѐя ста̀мни не тѐже.
Ту̀ку му тѐжи мѐрако.
Мѐрако му е мо̀мчето,
Мо̀мчето му е чужѝна,
Чужѝна пу̀ста далѐчна:
От Анадо̀лу по до̀лу.
Книга да пу̀шчиш, не о̀ди,
Ла̀пка[3] да пу̀шчиш, изгнѝва,
Ду̀на да пу̀шчиш, туня̀сва.

Слушана въ с. Старигани отъ баба Клюса.

7. **Желае да се види съ либето си.**

— Са̀кам да ти до̀йда
На тѐбе на го̀сти,
Тѝ да ме зачѐкаш.
Ко̀но да ми фа̀тиш,
Вѫ̀тре да го търниш
Гѐмо да му изва̀диш,
Го̀ре да се ка̀чиш,
Вѝно да ме слу̀жиш (2)
С'кана̀та билбѝля,
Кана̀та билбѝля
Ча̀ша трандафѝля.

Слушана въ с. Нестеме отъ Янето.

8. **Стадо безъ овчарь.**

— Я ѝзлес, мла̀до на о̀ро,
Да вѝдиш мла̀до, шо чу̀до,
Шо чу̀до грѐди од го̀ре:
Сѝлно ми стадо бес овчар,
Са̀мо с'малѐчко овча̀рче.

---

[1] Кѐпета. [2] Черги. [3] Ябълка.

И тос ми на̀пре търгаше,
Со ша̀рен ка̀вал свѝреше
И на ка̀вала вѐлише:
— Ей ти, ра̀мна поля̀но,
Ка̀му дево̀йки да ѝгре
Ка̀му юна̀ци да пу̀ле
Да пу̀ле и да се ра̀две?

Слушана въ с. Старичане отъ баба Клюса.

9. Мома и влахинче.

— Ко̀й вѝде мо̀ма, кой вѝде?
Ко̀й вѝде звѐзда по пла̀йна,
И мо̀рска рѝба планѝна,
То̀й ми го вѝде чу̀пчето,[1]
Со̀ арамѝ ба̀раше,
Со̀ двѐ бѐли влашенѝшча,
И три чѐрни турченѝшча.
Ба̀рали, шо ми ба̀рали,
Ба̀рали девѐт годѝни,
По висо̀ките планѝни,
По широ̀ките лендѝни[2].
Там мо̀мци ка̀мен фърга̀е,
Свѝте ми на ред фърлѝе,
Чу̀пчето фърли на̀й сѐтне.
И му пърсна̀е елѐзите,
Му се видо̀е гръ̀ндите
И е вѝде ѐно вла̀ше.
— Бре вла̀ше, бра̀т да ми си,
Шо вѝде, да не ка̀жиш.

Слушана отъ баба Клюса Кирова.

10. Лудо младо спира мома на пѫтя.

Лу̀до грѐди от шиѐне,
Мо̀ма, мо̀ма от веза̀не.
Се сретѝе на срет по̀то[3]
На срет по̀то, на бѐй бу̀нар.
Му е фа̀ти патѐчката,
Патѐчката, друмѝшчата.
Удри мо̀ма да се мо̀ли:
Нѐмай лу̀до, нѐмай мла̀до!
Пу̀шчи ми патѐчката,
Патѐчката, друмѝшчата:

---

[1] Момиче. [2] Поляни. [3] Пѫть.

Ако ти сам написа̀на,
Са̀ма до̀ма ке ти до̀йда,
На колѐне ке ти сѐна[1],
Ке ти слу̀жа ру̀йно вѝно,
Ру̀йно вѝно, ба̀ш ракѝя.

Отъ сѫщата.

11. Сестра отравя брата си съ змийнъ ядъ.

Прошѐта[2] ми Маро̀йдо бо̀йдо,
По ра̀мно по̀ле, Маро̀йдо бойдо,
Там си на̀йде пло̀ча мермерѐна,
Под пло̀чата змѝя просо̀йна.[3]
Да е фатѝе, да е оморѝе.
Да е обесѝе на ѐна ѐлха,
Ѐлхата цу̀ти, змѝята ка̀пи,
Змѝята ка̀пи на зелѐн ба̀рдак.
Да го напѝе на тѐмен брат,
Да го напѝе лю̀та ракѝя
Бра̀тко Ѝване, лю̀та ракѝя
Напѝ се, сѐстро, ти по̀-голѐма.
Напѝ се брат ти по̀ поста̀нит.[4]

Слушана отъ баба Клюса.

12. Зазиждане живъ човѣкъ въ основитѣ на мостъ.

Со̀н ми сону̀ва Мѝтре майсто̀рче,
Мос ми правѐше на Стру̀ма рѐка:
Дѐня го прави, но̀шя се ро̀ни
Там ми помѝна вра̀пче билбѝлче.
И тос му ка̀за право и вѐрно;
Ни да се му̀чи, ни да го̀ прави,
Ду̀рдя не кла̀ди чо̀век на тѐмел;
Ка ми се збра̀е трѝста майсто̀ри,
Ка ми сто̀рие вѐра и клѐтва
Да не му ка̀же на жѐните му.
Свѝте майсто̀ри свѝму каза̀е
Сви му каза̀е на же́нитѐ му,
Митрѐ майсто̀рче, то̀й не му ка̀за,
Той не му ка̀за на жѐната му.
Ка ми ста̀на ба̀ш Митровѝца,
Ка ми кла̀де пѝта на гла̀за
Ка ми отѝде тас на̀й на̀пре,
Ка ми е вѝде Мѝтре майсто̀рче,
Ка ми е вѝде нѝчкум ми па̀дна.
Ми е кладо̀е нѐя на тѐмел:

---

[1] Седна. [2] Разхождамъ се. [3] Отровна. [4] Уморенъ.

Млѐкото тѐчи, дѐтето пла̀чи,
Ка̀ шчо ми тѐчи тас пу̀ста рѐка
Ка шчо му пла̀чи нѐйното дѐте,
Та̀ка да вие тас пу̀ста рѐка!

Слушана отъ баба Клюса Кирова отъ с. Старичани.

13. Змия въ пазуха — кемеръ жълтици.

Засвѝрил Стоя̀н, запла̀кал
На ка̀ра ка̀мен планѝна:
— Змѝя му влѐзе пазу̀ха,
Пу̀шчи, та пу̀шчи, на та̀тка:
— Бързо ми та̀тко да до̀йдиш,
Змѝя ми влѐзе пазу̀ха!
— Сѝнко ле, сѝнко Стоя̀не,
И дру̀го сѝне си ѝмам,
Дру̀га ро̀ка за тѐб нѐмам,
Да ти изва̀да змѝята.
Пу̀шчи та пу̀шчи на ма̀йка:
— Бързо ми, ма̀йко, да дойдиш,
Змѝя ми влѐзе пазу̀ха.
Сѝнко ле, сѝнко Стоя̀не!
И дру̀ги сѝне си ѝмам,
Друга ро̀ка за тѐбе нѐмам,
Да ти изва̀ди змѝята!
Пу̀шчи, та пу̀шчи на лѝбе.
Бързо ми лѝбе да до̀йдиш,
Змѝя ми влѐзе пазу̀ха.
И ско̀ро лѝбе отѝде.
Па му пу̀шчи ро̀ката,
Ро̀ката на пазу̀хата,
Да му изва̀ди змѝята.
Тас не му изва̀ди змѝята,
Тук му изва̀ди кѐмеро,
Кѐмеро кесѝя жълтѝци.

Слушана отъ А. Георгиева отъ с. Жижолце, въ Пловдивъ 1922 г

14. Живъ мъртвецъ.

— Ей Нико̀ла мла̀д Нико̀ла!
Да напра̀ви лѐпа ца̀рква,
Лѐпа ца̀рква срет село̀то,
Бѐлки грѐди ѐрген Яна,
Бѐлки грѐди да го вѝди.
Вси дойдо̀е, я видо̀е.
Ѐрген Яна не отѝде.

— Ай Нико̀ла, млад Нико̀ла!
Ай напра̀ви лѐпа чѐзма.
10 Лѐпа чѐзма срет село̀то.
Вси дойдо̀е, я видо̀е,
Ѐрген Яна не отѝде.
— Ай сторѝ се сѝнко здра̀ф
За бо̀лен. жѝв за у̀мрен,
15 Бѐлки грѐди ѐрген Яна,
Бѐлки грѐди да те вѝди.
Вси дойдо̀е, го видо̀е
И ѐрген Яна ми отѝде.
На дѐсна ро̀ка кѝтка,
20 На лѐва ро̀ка свѐш.
— Ай Нико̀ла, млад Нико̀ла!
Ти напра̀ви лѐпа ца̀рква,
Ас не до̀йду да я вѝда;
Ти напра̀ви лѐпа чѐзма,
26 Ас не до̀йду да я вѝда,
А сега до̀йду да те вѝда.

Слушана отъ баба Клюса отъ с. Старичани.

15. **Зеленъ и червенъ байраци.**

Помину̀вам, размину̀вам,
На бѐл ка̀мен почину̀вам.
За Грозда̀на опѝтвам,
Дѐка лѐжи ка̀леш Гро̀зда,
5 Да му рѐча два лафо̀ви,
Два лафо̀ви, три зборо̀ви.
Да напра̀ви два байря̀ци:
Ѐдин чѐрвен, други зѐлен.
Червѐнйо за кау̀рите. —
10 Ка да о̀де за невѐста,
Да го но̀се юна̀ците,
Да се ра̀две свато̀вите;
Зелѐнийот за ту̀рците —
Ка да о̀де сѝлна во̀йна,
15 Да го но̀се юна̀ците.

Слушана отъ К. П. Кирова отъ с. Смърдешъ.

16. **Обичъ къмъ чужденецъ.**

Посвѝрил ю̀нак, запла̀кал,
На ка̀ра ка̀мен планѝна.
Ка ми го чу дево̀йка
Шо ра̀мни дво̀ри мѐтеше.
5 Со ѐна кѝтка босѝльок

И дру̀га кѝтка транда̀фил —
И на ма̀йка му си ка̀зваше:
Ке о̀да, ма̀йко, ке о̀да,
Ке о̀да, ма̀йко, да вѝда:
10 Ако е на̀ше нашѝнче,
За два̀ трѝ днѝ ке до̀йда,
Ако е чу̀жо, чужинче,
За трѝ годѝни не грѐда,
От трѝте сѐтне ке до̀йда
15 Со мо̀шко дѐте на ро̀ци
И лѐпа чу̀па пред мѐне.

Слушана отъ сѫщата.

17. **Наказанъ турчинъ.**

Се пофа̀ли чандафѝна:
— По лѐпа сом от чу̀пите,
По ѝтра сом от ту̀рчето,
Де си е до̀чу клѐто ту̀рче,
5 Клѐто ту̀рче арнау̀че,
Да о̀йде на ста̀ра ба̀ба
— Ой ти ба̀бо, ста̀ра ба̀бо!
Аска мо̀лба ке те мо̀ла
Да ми да̀диш жѐнска ру̀ба,
10 Жѐнска ру̀ба, невестѝнска.
Да му да̀де ста̀ра ба̀ба,
Да му да̀де жѐнска ру̀ба,
Жѐнска ру̀ба невестѝнска.
Се облѐчи клѐто ту̀рче.
15 Си ойде на чандафѝна.
Тро́пна вѝкна на вра̀тата:
— Ай ти зо̀лво Чандафѝно!
Отворѝ ми тѐжки по̀рти,
Мѫ̀ш ме тѐра, мѫ̀ш ме бу̀ва,
20 Му изго̀ри мѫ̀шко дѐте.
Му отво̀ри Чандафѝна.
Да се ка̀чи клѐто ту̀рче.
Го кладо̀е да ми сѐди,
Му дадо̀е пу̀сти чорап.
25 Ту̀ку плѐти неплетѐно.
Му дадо̀е пу̀ста фурка.
Ту̀ку прѐди непредѐно.
Отгово̀ри Чандафѝна,
— О̀ре, чу̀пи, мѝли дру̀жки,
30 Ми мерѝса мѫ̀шка ду̀ша,
Мѫ̀шка ду̀ша турчовѝна.
Да стано̀е го фатѝе.

Кой от ро̀ка, кой от но̀га,
Го фърлѝе през пенджѐра,
35 Го мана̀е клѐто ту̀рче.

Слушана отъ г-жа Костова въ с. Загоричани.

18. Самовили дете отгледватъ.

— Бог да бие та̀я нѝва,
Та̀я нѝва на далѐко.
Но̀ша о̀да, но̀ша грѐда,
За̀бравих си мо̀шко дѐте,
5 Мо̀шко дѐте, лѐпа чу̀па.
Ка се върнах, не ги на̀йдох.
Та си на̀йдохъ три атърви
Три атърви самовѝли:
Голѐмата го държеше.
10 По срѐдната го люлише.
Малѐчката го до̀еше.

Слушана отъ баба Клюса.

Йова̀нъ и пѝле соколо̀во.

Разбо̀лел се Йо̀ван о̀вчар,
Ни кра̀й во̀да, ни кра̀й сѐнка.
Но се на̀йде ѐно пѝле,
Ѐно пѝле соколо̀во:
5 С'крѝля сѐнка му държеше,
С'у̀ста во̀да му но̀сеше.
Ай ти пѝле соколо̀во!
Шо̀ до̀бро а̀ска ти сто̀ри?
Шо̀ ми но̀сиш у̀ста во̀да?
10 Шо̀ ми държиш с'крѝля сѐнка?
Ой ти Йо̀зан, Йо̀зан о̀вчар!
Ко̀га изго̀ре чѐста го̀ра,
Всѝ пилѐнца изгорѐе,
Аска пѝле не изго̀ри.
15 Ти мѐ закрѝ пот гу̀ната!

Слушана отъ баба Личковица 90-годишна въ Пловдивъ.

20. Св. Богородица проклева урова и явора.

Прошѐта ми се е Богородѝца,
Богородѝца, Бо̀жа ма̀йчица
По свѐто по̀ле, по свѐт берѐкет.
Ка ми е вѝде свѐт ми берѐкет,
5 Про̀стум ста̀на и му̀ се покло̀на.

Проклѐти у̀руф про̀стум не ста̀на,
Про̀стум не ста̀на, ни се покло̀на.
Ми го закълна Богородѝца.
— Уруф да мѝ цу̀тиш, ро̀д да ми ро̀диш,
О литургѝя до не мѝ влѐзиш!
Прошѐта ми се е Богородѝца,
Богородѝца, Бо̀жа майчѝца
По свѝте да̀рва, по свѝте пла̀нини.
Ка̀ ми е вѝдое свѝте ми да̀рва.
Свѝте ми да̀рва про̀стум стана̀е,
Про̀стум стана̀е и се поклонѝе.
Проклѐти я̀вор про̀стум не ста̀на,
Про̀стум не ста̀на, ни се покло̀ни.
Ми го закълна Богородѝца.
— Ой я̀вор, я̀вор, проклѐти я̀вор!
Ни цу̀т да цу̀тиш, ни ро̀д да ро̀диш.

Слушана отъ баба Клюса отъ с. Старичани 1913 г.

21. **Въ Рая.**

Вчѐра вѐчер не бе спа̀на,
Ва̀я вѐчер ми се дрѐми
Со тѝя о̀чи шарѐни,
Со тѝя вѐжи мешѐни.
Кѐку лѐгна да задрѐма,
Лѐпо си со̀не си вѝду,
Со ангѝлите си прика̀зве,
Му поса̀ка ключо̀вите,
Да отво̀ри пара̀дисо,[1]
Да и вѝда умрѐлите.
Ми да̀де ключо̀зите,
Го отво̀ри пара̀дисо.
Ка да пу̀ла, шо да пу̀ла!
Зенгѝните во тамнѝца,
Кѐмер кѐсе под колѐно.
Сирома̀сите во светлѝна,
Кандила̀та над глазиге,
Ламба̀дите во рѫ̀цете.

Слушана отъ баба С. Янакева отъ Нестрамъ въ Ксанти, 1916 г.

22. **Мома и изворъ.**

Ѝзвор во̀да изво̀рваше,
Ма̀лка мо̀ма налѝваше
И на ста̀мните си глѐндаше.
И со во̀дата си збо̀рваше!

---

[1] Рая.

— Ѐй ти во̀до, ѝзвор во̀до!
Ка со̀м тъ̀нка и висо̀ка,
Да бѐх ма̀лко че́рнао̀ка,
Бих умрѐла ергѐните,
А на̀й мно̀го евдо̀вците!

Слушана отъ г-жа Петрова отъ Нестрамъ въ Пловдивъ, 1922 г., сжщо и отъ Георгиева отъ с. Жижолце.

23. **Пойди крачуна.**

— О̇йди по̀йди, крачу̀не —
Шо оста̀ви да на̀йди:
Свѝте ба̀би под пло̀чка,
Свѝ дедо̀ви свър пло̀чка,
Свѝ невѐсти со дѐчки,
Свѝ бекя̀ри со невѐсти,
Свѝте чу̀пи со момчѝна.

Слушана отъ М. Киранова отъ Нестрамъ.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Проф. Л. Милетичъ.

ВЪ ПОЛУРАЗРУШЕНИЯ МЕЛНИКЪ.

(Пѫтни бележки отъ 1914 година).

Бѣше хубавъ, топълъ майски день. Зараньта рано бѣхъ потеглилъ отъ Петричъ за Мелникъ. Въ разрушеното село Левуново престояхъ малко време, докато конетѣ отпочинатъ. То стигаше, за да видя, где е била квартирата на гръцкия краль презъ лѣтото на 1913 година, когато гръцкитѣ войски бѣха наближили къмъ Джумая. Стариятъ войвода Кочо Лютата бѣше въ селото си, и той ми разправи подробности за гръцкото нашествие въ околностьта. На прощаване го фотографирахъ заедно съ родната му кѫща, както е възпроизведено въ „Македония въ образи" подъ № 390. Бързахъ, за да стигна по-рано въ Мелникъ, за който много любопитствувахъ да го видя, понеже много бѣхъ чувалъ за особеноститѣ на тоя гръцки градъ въ чисто българската Мелнишка околия, тогава вече запустѣлъ, следъ като всичкитѣ му жители по заповѣдь на гръцкото правителство бѣха го напустнали заедно съ оттеглящитѣ се гръцки войски. Знаехъ още, че въ него сѫ настанени македонски бѣжанци и че градътъ е полуразрушенъ както и че околното население още продължава да изнася изъ празнитѣ кѫщи, каквото може да задигне въпреки явното запрещение на в괴ститѣ въ града.

Отдалечъ градътъ никакъ не се вижда; той е скритъ въ една съвсѣмъ завита, задънена долчинка, обиколена отъ почти отвесно издигащи се пѣсъчни, жълто-червеникави ридове, дълбоко избраздени отъ дъждоветѣ. По тѣхъ отдалечъ се познава, где е градътъ. Първото впечатление, когато се влѣзе въ града, е много силно: въ тѣсната котловинка изведнажъ се открива чудесенъ по своята оригинална архитектура градецъ. На първъ планъ бие на очи голѣмиятъ, много хубавъ конакъ на Муста-бей, обърнатъ тогава въ правителствено здание. Придружаваше ме фотографътъ г. Георги Трайчевъ, и презъ време на тридневното ми престояване въ града много старателно фотографирахме чуднитѣ тия старовремски, високи — две-три етажни кѫщи на тоя умиращъ градъ, повечето отъ които въ вѫтрешностьта вече бѣха съвсѣмъ разсипани безъ да се забелѣзва това и отъ вънъ. Върху архитектурата на Мелникъ струва особено и подробно да се говори. Понеже и следъ моето посещение на града нѣкои отъ по-забелѣжителнитѣ сгради сѫ били доразрушени, много снимки, които още пазя, вече иматъ историческа цена.

Прекараното въ града време бърже се измина въ постоянна работа, като посещавахъ многото запустѣли, интересни здания, проникването въ вѫтрешностьта на които поради изкъртенитѣ греди и подове и съборенитѣ стълби представяваше немалки затруднения. Обикаляхъ и по множеството черквици, параклиси и гробища низъ града, най-сетне посетихъ и два близки манастира, св. Никола, който е надъ града, и Роженския манастиръ, който е на четири километра далечъ. Между другото особено ме интересуваше да узная нѣщо по-вече за избѣгалото гръцко население на града, за което отъ историята твърдѣ малко се знае[1].

Не можеше да има съмнение, че отъ оная първа гръцка колония, която е дала гръцки характеръ на града, не е можелъ презъ течение на толкова вѣкове да се запази средъ българското население въ околията първоначалниятъ гръцки характеръ на гражданството поне по отношение на физическия типъ. И наистина, отъ собственитѣ имена на последнитѣ граждани на Мелникъ, чийто пъленъ списъкъ намѣрихъ запазенъ въ кметството, а тъй сѫщо и отъ датуванитѣ надписи на надгробнитѣ плочи въ черковнитѣ дворища, много отъ които бѣха отъ втората половина на миналия вѣкъ, ставаше явно, че градското население на тоя старъ гръцки градъ постоянно се е подмладявало съ пришелци българи отъ околията, които сж били работници въ града и които, въ пълно благоговѣние предъ културата на елинизма, сж възприемали заедно съ гръцкия езикъ и гръцки духъ. Така напр. въ черквата св. Богородица, правена на 1858 година, има надгробна плоча съ гръцки надписъ, въ който се казва, че тукъ почива „божи рабъ Яни, синъ на Стоянъ Камбура, юлий 5. 1879 година“ *(ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ Γιανη, ὑὸς τοῦ Στογιανη Κανλουρα)*. Въ черквата св. Варвара съ дата 1874 год., априлъ 4. има надгробна плоча на нѣкой си Георги Стояновъ *(Γεόργιος Στογιάνου)*. На плочата по тамкашния обичай е изваянъ часовникъ, въ знакъ, че покойникътъ е билъ часовникарь. На друга плоча въ сжщата черква прочетохъ, че тамъ почива божи рабъ Емануилъ, синъ на Златко Лукуми *(ἰὸς τοῦ Ζλάτκου Λουκόυμη)*, починалъ на 10 октомври 1879 год. и др. подобни. Интересно е да се отбелѣжи, че на една надгробна плоча пише, че тамъ почива нѣкой си Антоний Константиновъ войвода *(Αντόνιος Κωνσταντίνου Βοιβοδα)*, умрѣлъ на 13. юлий 1893 год. Трѣбва да е билъ нѣкой виденъ предводитель на гръцки чети. Къмъ особеноститѣ на града принадлежатъ и грамаднитѣ винарски изби, на дълбоко и на ширъ изкопани въ твърдия, полуокаменѣлъ пѣсъчникъ на мелнишкитѣ ридове. Въ тия изби особеното, тъмно-червено, гжсто мелнишко вино, при една постоянна температура, въ грамаднитѣ бъчви спазва неизмѣнно своитѣ цѣнни качества, които сж го направили прочуто на далечъ. Посетихъ и най-голѣмата изба на Георги Апостоловъ Цинцаровъ, гъркъ, най-голѣмата бъчва въ която побира до 30 хиляди оки вино. Нека забелѣжимъ, че вратитѣ на всички тия тунели—зимници сж малки, а грамаднитѣ бъчви се сглобяватъ, а така сжщо и разглобяватъ вжтрѣ въ самитѣ изби. Кжщата, подъ която е издълбана споменатата голѣма изба, е съградена, споредъ единъ каменenъ надписъ, на 1758 година. Една друга, запустѣла голѣма гръцка кжща въ ерменската махала, въ която фотографирахме и единъ интересенъ таванъ, е градена, пакъ споредъ единъ гръцки надписъ надъ вратата на стаята, на 1797 година.

---

[1] Въ XI в. населението на Мелникъ още е било българско, ала споредъ една бележка у Т. Акрополита мелничани на 1246 год. сами сѫ казвали, че всички сѫ гърци и че сѫ заселени тукъ отъ Пловдивъ. Споредъ сѫщия Акрополитъ българскиятъ деспотъ Славъ следъ смъртьта на царь Калояна (1207 г.) е държалъ подъ своя власть и града Мелникъ, който е билъ добре укрепенъ градъ. Крепостьта, отъ която сѫ уцелѣли слаби остатъци, се е намирала на с. и. отъ входа на високия хълмъ близу до манастиря Св. Никола. Стѣнитѣ сѫ били градени отъ рѣчни камъне, скрепени съ хоросанъ. Сега стърчатъ части отъ тия стѣни (дебели до два метра) къмъ изтокъ и югозападъ отъ крепостьта.

II.

Казахъ, че особено ме интересуваха животътъ и нравитѣ на изселеното гръцко население на града, по-голѣмата часть отъ което времено бѣ се настанила въ близкитѣ градове — Демирхисаръ, Баракли Джумая и други, останали тогава подъ Гърция.

Въ лицето на госп. Иванъ Чонтовъ, родомъ отъ гр. Велесъ (тогава 32 годишенъ), служилъ въ Мелникъ като сѫдия отъ 1909 година до войната (1912 год.), намѣрихъ много добъръ познавачъ на мелничани. Трѣбва да спомена, че Чонтовъ има пълно срѣдно образование, че десетина години е учителствувалъ по редъ въ Лозенградъ, въ Дедеагачъ, въ Струмица, въ Джумая и въ Разложко. Турцитѣ презъ хуриета назначаваха за каймаками, пристави и членове-сѫдии нѣкои такива българи-учители, та и Чонтовъ така е билъ назначенъ за членъ-сѫдия въ Мелникъ по препорѫка на Сандански, съ кого Чонтовъ се запозналъ, когато учителствувалъ въ Разлога. За времето до началото на освободителната война, до когато Чонтовъ е стоялъ въ Мелникъ, ще предамъ по-интересното отъ разказа му върху живота и нравитѣ на мелнишкитѣ гърци, както съмъ го записалъ въ белѣжника си.

Въ Мелникъ имаше около 800 гръцки и гъркомански сѣмейства, имаше 400 турски и 70 цигански кѫщи, а българскитѣ бѣха до двайсетина само. Гърцитѣ въ сѫщность не бѣха чисти гърци, а повечето по произходъ бѣха българи отъ околнитѣ села Копатово, Хърсово, Мерикостено и други, което се вижда и по имената имъ. А въ рѣканската махала имаше до 70 кѫщи гъркомани, които по носия и говоръ бѣха българи, — у дома си говорѣха български. Следъ войната (1912 год.) тѣ почти всички се признаха за българи.

Гърцитѣ имаха добри основни училища — дѣвическа и мѫжка и една смѣсена прогимназия.[1] Имаха си добъръ оркестъръ, съставенъ отъ мѣстни младежи и учители. До моята кѫща имъ бѣше театърътъ, сега полусрутенъ, гдето често се даваха представления. Имаха и мѫжко и женско просвѣтителни дружества.

---

[1] Мелникъ се е славилъ съ добритѣ си гръцки училища и въ миналото. Въ едно „Краткое политическое землеописание" отъ Неофита Хилендарски Бозвелията и Ем. Васкидовича, печатано въ Крагуевацъ 1835 год., се казва, че Мелникъ има „едно преславное еллиногреческое училище". Тукъ е казано още, че жителитѣ на Мелникъ сѫ „грецы и болгари и малко турци" (стр. 29). Знае се, че от. Неофитъ Рилски следъ 1821 г. се е училъ въ Мелникъ четири години при гръцкия даскалъ Адамъ, погърченъ цинцаринъ. Тамъ Неофитъ дошелъ до идеята

По отношение къмъ българитѣ бѣха доста голѣми фанатици. Младежитѣ бѣха организирани въ революционенъ комитетъ, рѫководенъ отъ училищния директоръ Георги Свика, гъркъ отъ гр. Стачища въ Янинско. Той е билъ въ Мелникъ презъ петнайсеть години директоръ - организаторъ. Какъвто е сега тукъ Сандански, приблизително такъвъ е билъ за мелнишкитѣ гърци този Свика, и неговата дума се почиташе. Една мелнишка гъркиня е казвала на жена ми: „Преди да дойде Свика, ние тукъ добрѣ си живѣехме съ българитѣ и не правѣхме разлика между българи и гърци. Той ни вдъхна патриотизъмъ, той ни научи, що е елинизъмъ." Комитетътъ бѣше въ сврѫзка съ Сѣръ, съ гръцкия консулъ въ тоя градъ. Свика често отиваше въ Сѣръ и въ Солунъ. Имаха си нередена тайна поща. Всички суми за комитета се отпускали само на него. А той е разполагалъ съ много пари. Младежитѣ. организирани въ чета, всички подъ негово рѫководство, бѣха въорѫжени съ гръцки пушки, система Грà. До 1908 год. тѣхната чета е била въ връзка съ турски чети, главно съ арнаути, които, подкупени отъ гърцитѣ презъ време на революционното македонско движение преди хуриета, сѫ убили мнозина дейци на Организацията ни въ околията. Тѣзи арнаути сѫ били пѫдари, колджии, тютюнджии, субашии по нѣкои чифлици и др. Гърцитѣ винаги сѫ били ведно съ турското правителство противъ българитѣ, винаги си служили съ подкупи и разни любезности спрѣмо турцитѣ. Турскитѣ офицери често сѫ отивали въ тѣхнитѣ кѫщи и сѫ намирали добъръ приемъ.

Носията на мелничани бѣше модерно-европейска. Женитѣ имъ много подържаха модитѣ. Въ града имаше модисти и „френк-терзии". Подържаха и етикеции. Често си устройваха танцове, главно въ театъра. Правѣха си общи разходки—моми и момчета излизаха съ оркестъръ по близкитѣ манастири. Празднуваха не само голѣмитѣ праздници, но и много малки праздници и затваряха чаршията. Много бѣха набожни и по-

---

да съчини „словарь грекоболгарски за улесненіе на учащитѣ са тогда болгаре въ греческитѣ школы" (вж. автобиографията на Н. Рилски).

сѣщаваха черквитѣ. Въ Мелникъ има до 72 черкви и параклиси и 4 манастира (заедно съ Роженския манастиръ). Имаха и владика. Понеже въ мелнишката епархия влизаше и Демирхисаръ, владиката, за да е по-близу до Сѣръ, повече прекарваше въ Демирхисаръ. Често мѣняваха владицитѣ по желанието на Свика; тѣ бѣха подъ негово влияние.

Главниятъ поминъкъ на мелничани бѣше лозарството. Търговията бѣше въ тѣхни ржце: отиваха и по селата и закупуваха памукъ, арпаджикъ, анасонъ, масло, яйца, кожи и пр. Въ св. Врачъ и въ село Катуница презъ недѣлята ставаше пазаръ, и тамъ тѣ имаха дюкяни съ манифактурни стоки и ги отваряха въ пазарнитѣ дни. Мелничани повечето бѣха имотни. Не можеше да се разбере, кой е беденъ, защото всички бѣха добре премѣнени — наконтени. Въ сжбота си купуваха за презъ цѣлата седмица на едро, каквото е потребно за прехрана. Такъвъ имъ бѣше редътъ.

Мелничани, мжже и жени, бѣха хубави: по тѣлосложение бѣха слаби и деликатни, но красивички, повечето блѣднички. Забелѣжително е, че въ този градъ, толкова богатъ съ вино и ракия, нѣмаше пияници. Изобщо умѣрено живѣеха.

Разводи рѣдко ставаха, съпружеска обичь сжществуваше. Напредъ е имало и разврати, особено съ турцитѣ, но въ последно време и това бѣше спрѣно. Въ случай на разводъ цѣлото общество вземаше участие, раздѣляше се на две, — едни порицаваха, други одобряваха. Чудно е, че въ този градъ, толкова нечистъ особено поради отворенитѣ геризи по улицитѣ, нѣмаше много болести. И доживѣваха голѣма старость. Имаше две аптеки и четири лѣкаря отъ Атина, единъ отъ които бѣше само практикантъ. Имаха богата кжщна обстановка, богати мебели, повечето старовремски, и много старовремски килими. Особено имаха много старински диамантни накити, — пръстени, огърлици, „маргарита", все старомодни, наслѣдени отъ дѣди и прадѣди. Годеникътъ на годеницата непрѣменно ще даде нѣкакъвъ скжпъ накитъ.

Когато е патронниятъ праздникъ на една махаленска черква, всички правятъ визита на жителитѣ на махалата. И намъ, като живѣехме при черквата „св. Антонъ", дохаждаха на визита. Мжжетѣ никакъ не ходѣха заедно съ женитѣ си, а отдѣлно мжжетѣ, отдѣлно женитѣ. Само на коледа, на великдень или на заговезни мжжъ и жена заедно правѣха визита на близки роднини напр. на родители, баба, дѣдо, на тъстъ, на калитата. Мѫжетѣ много седѣха по кафенетата, а женитѣ не отиваха нито въ кафенета нито по градини, а отдѣлно си излизаха по разходка.

Понеже поминъкътъ е ставалъ все по-мѫченъ презъ последнитѣ години, много мелничани се изселваха въ Горна-Джумая, Демирхисаръ, Сѣръ, Петричъ, Неврокопъ, Кавала и Драма. Затова имаше и доста праздни кѫщи. По-преди е имало въ Мелникъ по-добъръ поминъкъ. Той е билъ търговски центъръ, тука е ставалъ и панаиръ. Тогава е имало и много по-вече жители. Имало е и гръцка гимназия, въ която следвали и момичета отъ околнитѣ градове. Мелникъ е билъ тогава културенъ центъръ на околията.

Мелничани бѣха трудолюбиви хора, но полска работа не работѣха, а само използуваха българитѣ, които сѫ имъ работили съ много низка надница, по два-три гроша на день. Тепърва Македонската революционна организация подигна надницата на 5 до 8 гроша, а сѫщо тъй и цѣната на вѫглищата отъ 5 до 15 пари оката. Хубаво се хранѣха, постоянно си правѣха сладки.

Получаваха гръцки вестници, всичкитѣ, които се издаваха въ Солунъ и Цариградъ, „Имера“ отъ Триестъ и нѣкои атински вестници. Мнозина бѣха абонирани на тия вестници. Имаше стари хора, които редовно си четѣха вестници. „Имера“ и атинскитѣ вестници се получаваха тайно.

Имаше циганска махала. Циганитѣ, ако и мухамедани, повече приличаха на християни.

Евреи и арменци нѣмаше.

III.

Въ първата война, презъ време на мобилизацията, на 22 септември Сандански напусна града и почна по планинскитѣ села да събира момчета. Гърцитѣ не избѣгаха, но почнаха двоелична политика спрѣмо българитѣ и турцитѣ. Когато на 5 октомври България обяви войната, гърцитѣ и турцитѣ въ Мелникъ сѫ имали засѣдание, въ което се рѣшило да вэематъ общи мѣрки противъ българитѣ, да образуватъ мѣстна милиция за отбрана на града. Турцитѣ тогава, отъ 7 до 14 октомври, заловиха видни българи отъ околията и отъ града, които не бѣха избѣгали, а именно архиерейския намѣстникъ, свещеникъ Стоянъ Гайгуровъ (70 год.), родомъ отъ Баракли Джумая, четиредесетъ години свещенствувалъ въ Мелникъ, единъ отъ първитѣ тукъ радетели за българщината; бившия училищенъ инспекторъ Костадинъ Ташевъ, родомъ отъ Мелникъ (45 год.), и други видни селяни отъ околията. Когато турцитѣ напуснали града на 14 октомври, извели тия нещастни българи вънъ отъ града и при турскитѣ гробища при рѣката грозно ги избили съ щикове, — всичко 28 души. Между тѣзи имало видни българи като Илия Патрончевъ отъ с. Дебрени и много други отъ селата Хърсово, Кърланово, отъ чифлицитѣ и пр. Между жертвитѣ е билъ само единъ гъркъ, Манолъ Кордопалъ (50 год.), който винаги е съчувствувалъ на българитѣ, билъ близъкъ и съ Сандански и помагалъ на Рев. организация. Помагалъ е на българитѣ и по селата, ако и да е билъ чистъ гъркъ. Гърцитѣ на два пѫти устроили атентатъ противъ него, пакъ отъ страна на Свиката (1911 г.) При клането кметътъ Георги Коцевъ, родомъ отъ Дебрени, учительтъ Костадинъ Николовъ отъ с. Хърсово и двама селяни се откѫснали отъ синджира и избѣгали. Тѣ ще да знаятъ подробности по това злодѣяние. Избиването е станало на 14 октомври 1912 год. Сѫщия день Сандански влиза въ Мелникъ преди идването на българскитѣ войски. Свиката се скрилъ, а другитѣ гърци добре го посрѣщатъ — съ вино, гозби и пр. Тѣ се бояли че Сандански, ще отмъщава на Свика и другитѣ свои гонители. Сандански напротивъ постѫпи кавалерски, нищо не имъ стори. На 17 октомври, когато влѣзла българска войска, кавалерия съ майоръ Цановъ на чело, гърцитѣ я посрѣщатъ тържествено, съ ученици, съ духовенство, съ знамена. Тогава и скрилиятъ се Свика се явилъ.

Докато г. Чонтовъ следъ 5 октомври презъ време на войната действувалъ като четникъ заедно съ Сандански вънъ отъ града Мелникъ, госпожата му Вангели Христофорова Чонтова, родомъ отъ гр. Радовишъ, следъ като временно била забѣгнала въ Пирина (въ Влашкитѣ колиби) до пристигането на бълггарскитѣ войски, сетне останала въ Мелникъ, дочакала тукъ и грѫцкитѣ войски презъ юни 1913 год. и стояла до края на грѫцката окупация та дори била и завлѣчена отъ гърцитѣ до Демирхисаръ. Отъ нея узнахъ следнитѣ подробности върху това, което се е вършило презъ туй време въ града.

Българскитѣ власти изобщо много закриляха мелнишкитѣ гърци, и до съюзнишката война нѣмà никаква противугръцка афера. При все това мелничани изобщо хладно се държаха спрѣмо българитѣ. Българскитѣ офицери и войници не намѣриха добъръ приемъ у тѣхъ. Никакви безчинства отъ страна на войницитѣ не станаха. Тукъ изобщо не остана за дълго българска войска; на нейно мѣсто дойдоха български опълченци съ подпоручикъ Славчевъ на чело, старъ петдесетгодишенъ човѣкъ съ бѣли коси. Българскитѣ чиновници биваха канени отъ по-виднитѣ гръцки сѣмейства на вечери, гдето свирилъ и оркестъръ и пр. До напускенето на града всичко мина благополучно за гърцитѣ. Дори и когато нашитѣ се оттеглиха отъ града, нито косъмъ не падна отъ главата имъ. Нашитѣ си отидоха като гости, на 28 юни 1913 год. Гърцитѣ очакваха клане, сѫдейки, види се, по себе си, а българитѣ и не помисляха за подобно нѣщо. Преди да узнаятъ, коя войска ще влѣзе, особено се бояха отъ Сандански и четата на Василъ Черкезовъ. Никой не дойде, а на 29 юни, на Петровдень, се получава известие, че гръцка войска иде. Забиха камбанитѣ, жени и мѫже, весели и празднично облѣчени, излѣзоха да я посрѣщатъ съ радостни викове „зито!“ Камбанитѣ цѣлъ день биеха. Войската—около 50 души съ трима офицери — влѣзе и право въ черква. Следъ туй отидоха въ митрополията, гдето бѣ сложена на офицеритѣ и войницитѣ богата вечеря. Нашето българско знаме го хвърлиха и го тъпкаха подъ краката си. На улицата съ цигулки, „зито!“ — играеха. Гръцкитѣ войски престояха два дни, гощаваха ги и ги развеждаха по града. Тѣ заминаха, а други дойдоха. Особено много гръцки офицери идваха, всѣки пѫть богато гощавани. Такива гости често имаше и у нашия съсѣдъ Донка Михаиловъ.

Когато гръцката войска е минавала презъ Кресна, въ Мелникъ пристигнаха около 500—600 гръцки войници, които викаха, че следъ 2—3 дена щѣли да бѫдатъ въ София и че населението на Дупница и Радомиръ щѣло да мине подъ ножъ, защото българскитѣ звѣрства били вече нетърпими. Тѣзи войници сѫщия день заминаха на горе къмъ Кресна.

Понеже гръцкиятъ краль бѣше въ с. Левуново, мелничани често отиваха тамъ, за да се съвѣтватъ съ краля, какво да правятъ. Тогава дойдоха и двама сръбски офицери да видятъ Мелникъ; разгледаха града и черквитѣ. Мелничани поднесли въ Левуново и особенъ подаръкъ на Константина — старовремски украси и единъ жезълъ, пазени до тогава въ скривалището на катедралната черква Св. Никола,[1] останали ужъ отъ старитѣ елини. Кральтъ съ благодарность приелъ подаръка. Почти всѣки день отиваха депутации. Въ това време гръцкитѣ войски по указанието на мелничани изгориха българскитѣ села въ околията, безчинствуваха, грабѣха.

Стана примирието. Когато мелничани узнаха, че споредъ Букурещкия миръ Мелникъ остава въ България, всички плачеха. Краль Константинъ билъ казалъ, че би предпочелъ да можеше да даде Кавала за Мелникъ, понеже мелничани били стари гърци. Затова той веднага имъ съветвалъ, съвършено да напустнатъ Мелникъ, като имъ обещавалъ пълно съдѣйствие, за да могатъ всичко да си дигнатъ. И даде имъ: по 180 коли и по 100 коня идваха на день, а отъ шосето на долу всичко се пренасяше съ автомобили. Въ растояние на 15 дена всачко се пренесе до Демирхисаръ, всичко, и стоката отъ дюкянитѣ, свързана въ денкове. Отъ Демирхисаръ нататъкъ вече всѣки, кждѣто е искалъ, се е изселилъ. Трѣбова да се забелѣжи, че нѣкои отъ еснафа, които не сж били съмишленици на Свиката, имали съвещание и решили да не напускатъ града, понеже поминъкътъ имъ е тукъ. „Деветъ месеца живѣхме добре съ българитѣ, пакъ ще живѣемъ," казали. Заплашиха ги съ щикове, никой да не остане.

Следъ Букурещкия миръ Сандански съ четата си отваря сражение при Роженъ противъ една часть отъ гръцката войска. Тогава бѣха паднали осемь души войници и единъ офицеръ. Видѣхъ ги, когато ги пренесоха на носило. Тогава още по-вече се ожесточиха и противъ околнитѣ български села, а мелничани се уплашиха и говорѣха, че главно поради Сандански ще бѣгатъ. Именно, когато почнаха да падатъ куршумитѣ и въ самия Мелникъ, решили да се изселятъ, та въ този смисълъ се даде заповѣдь на всички. И на мене казаха да ида съ тѣхъ, заедно съ други българи. Дадоха ми три коня за дрехитѣ и сетне единъ автомобилъ, да ни закара до

---

[1] Между изобщо малкитѣ мелнишки черкви се отличава голѣмата черква — базилика — Св. Николай, съзидана въ XVIII в. (1756 г.). Порано на сжщото мѣсто имало друга, по-стара черква.

Демирхисаръ. Съгласихъ се, за да не остана сама съ гръцкитѣ войници, които четири дена наредъ продължаваха да пиятъ вино по избитѣ до пристигането на българска войска. Изкъртвали сѫ врати и прозорци, изгорили две кѫщи и два дюкяна и най-сетне изпуснали всичкото вино, което е текло като порой по улицитѣ. Мене въ Димирхисаръ настаниха въ една кѫща и ми дадоха храна. Мелничани повечето се настаниха въ Демирхисаръ, Горни Порой, Баракли Джумая, въ Сѣръ и Солунъ. Казваха, че тѣхниятъ краль щѣль да имъ направи кѫщи въ разрушения Кукушъ. Следъ петь седмици дадоха ми паспортъ и на 8 септември си дойдохъ въ Мелникъ. Мѫжъ ми, който до тогава бѣше войникъ съ Сандански, бѣше въ Роженъ. Тогава почнаха да навлизатъ отъ околнитѣ, пострадали български села ожесточени селяни, на които кѫщитѣ бѣха изгорѣли, и взеха кое тайно, кое явно да къртятъ и да задигатъ врати, прозорци и изобщо дървенъ материялъ изъ празднитѣ мелнишки кѫщи, докато властьта най-сетне не тури край на това опустошение, та все една часть отъ Мелникъ оцѣлѣ. Но и сега още по краищата на града тайно нощемъ все още се продължава тоя грабежъ. Мѫчно е да се спратъ хора, останали безъ покривъ, да зачитатъ имота на тия, що станаха причина на тѣхната съсипия.

IV.

Въ Мелникъ е имало български параклисъ, българско училище и прогимназия съ пансионъ съ до 160 ученика изъ околнитѣ български села. Екзархията е давала помощь за пансиона, а ученицитѣ си плащали кое въ натура кое съ пари. Параклисътъ е отъ 1895 година, „Св. Кирилъ и Методи“. Преди войната имало въ Мелникъ единъ дѣятеленъ архиерейски намѣстникъ, от. Сава Поповъ. Той съ помощьта на турцитѣ успѣлъ следъ хуриета да вземе едно вакъвско мѣсто за училище. Стенитѣ били вече издигнати, когато единъ день гръцкитѣ жени устройватъ протестно шествие, отиватъ при училището, съ камъне изгонватъ работницитѣ и вематъ да събарятъ материяла, да изхвърлятъ. Притекли се турски чиновници заедно съ каймаканина да потушатъ това вълнение; били сѫ удряни съ камъни та дори и пагонитѣ на единъ жандармерийски офицеринъ сѫ били скѫсани. Тогава били подведени подъ сѫдъ повече отъ сто жени, отъ които 60 били осѫдени на затворъ до 9 месеца, 6 месеца и най-малко 15 дена. Пресѫдата се издала въ юни месецъ 1912 год. Сѫденитѣ щѣли да апелиратъ, но сигурно сѫ щѣли да лежатъ въ затвора, ако не бѣ ги освободила войната, която се отвори презъ есеньта. Гърцитѣ преди това извадили фалшиви документи и се опитали да докажатъ, че мѣстото, избрано за училище, не било вакъвско, а гръцко. Сѫдили се, архиерейскиятъ намѣстникъ от. Стоянъ Гайгуровъ се сѫдилъ, и дѣлото българитѣ спечелили. Забелѣжително е, че и следъ тая дива нетолерантность на гърцитѣ, когато Мелникъ бива завладѣнъ отъ българитѣ, нищо лошо не сѫ имъ сторили нито българскитѣ войски нито Сандански. При толкова много черкви въ града българитѣ били принудени да се задоволятъ само съ единъ малъкъ параклисъ. Параклисътъ сега е мизеренъ, една частна кѫща, приспособена криво-лѣво за черквица. Отъ своитѣ черкви гърцитѣ не сѫ искали ни една да отстѫпятъ на българитѣ, макаръ че българското население да имъ е работило лозята съ по два гроша надница.

Въ българския параклисъ има на стената плоча съ надписъ: „В'днитѣ на Негово Величество Султанъ Мехмедъ II-й и на Негово Блаженсто Българския Екзархъ Иосифъ I-й откри се въ градъ Мелникъ българска черква св. св. Кирилъ и Методи. Първата служба на свещеникъ Стоянъ Гайгуровъ на 19 Мартъ 1895 год.".

Посетихъ и манастиря Св. Никола, надъ града. Ститѣ на стаитѣ бѣха надраскани отъ гръцки войници, квартирували въ манастиря, съ оскърбително за българитѣ съдържание, което свидѣтелствува за още много низка култура и изобщо за огрубѣли нрави и жестокость, а особено и за голѣма надменность спрѣмо българитѣ изобщо.

Насрещниятъ манастиръ, високо издигащъ се надъ една урва, се нарича св. Спили (св. Пещера). Има още единъ другъ, малъкъ, на южната страна на града.

Отъ приложенитѣ тукъ четири снимки се виждатъ общото разположение на града Мелникъ както и външниятъ му изгледъ.

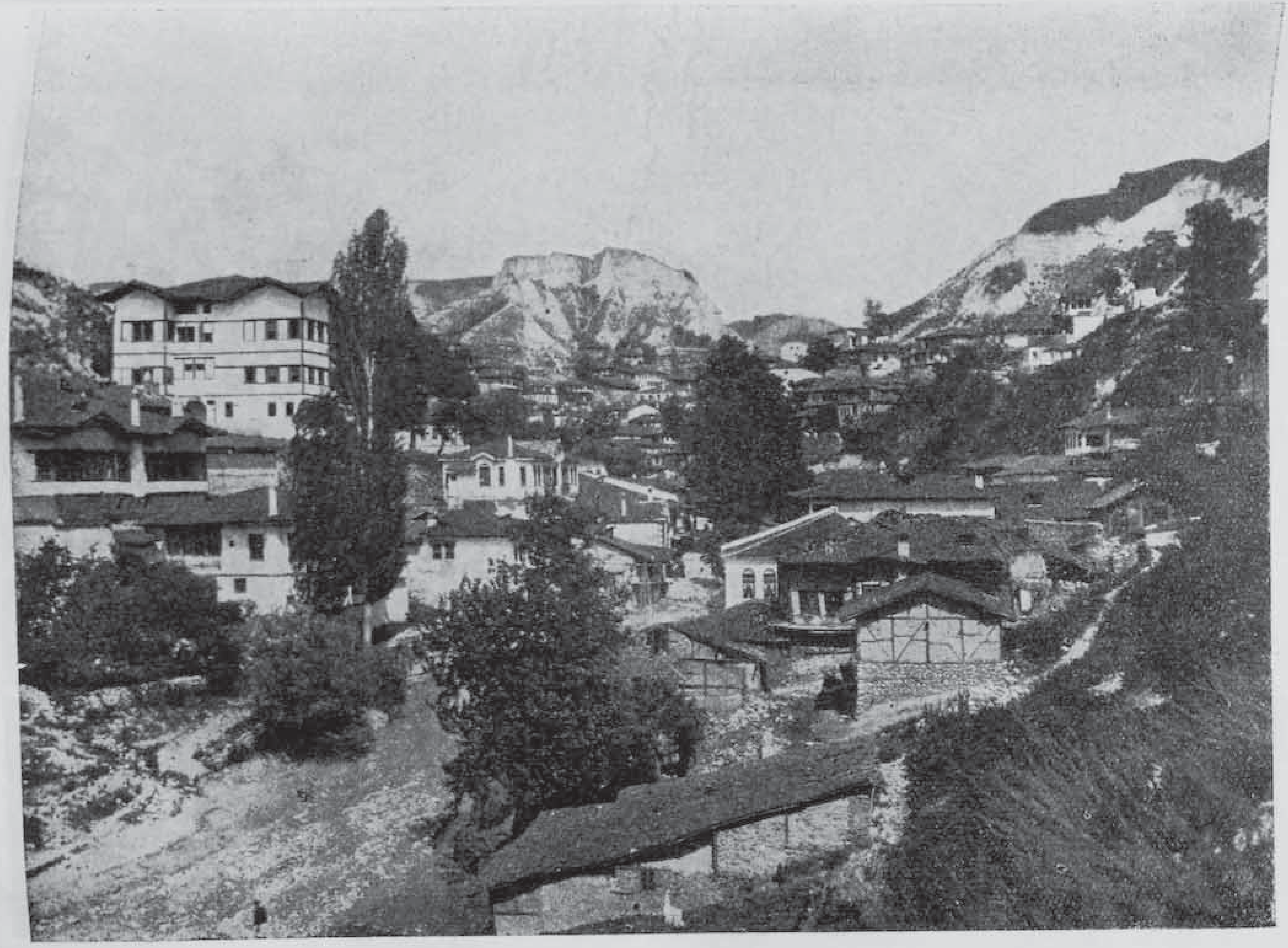

Къмъ статията „Въ полуразрушения Мелникъ"

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

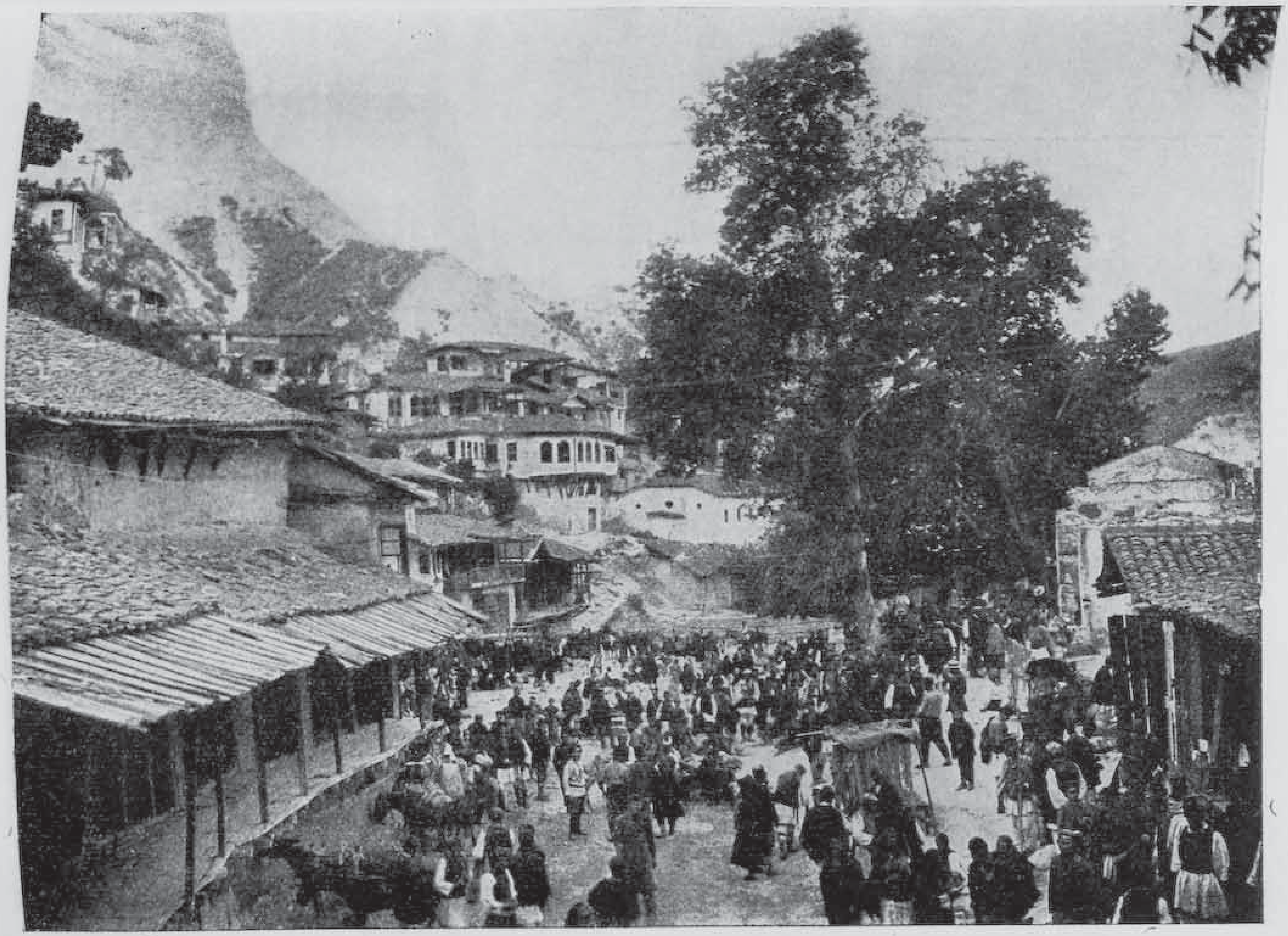

Къмъ статията „Въ полуразрушения Мелникъ“

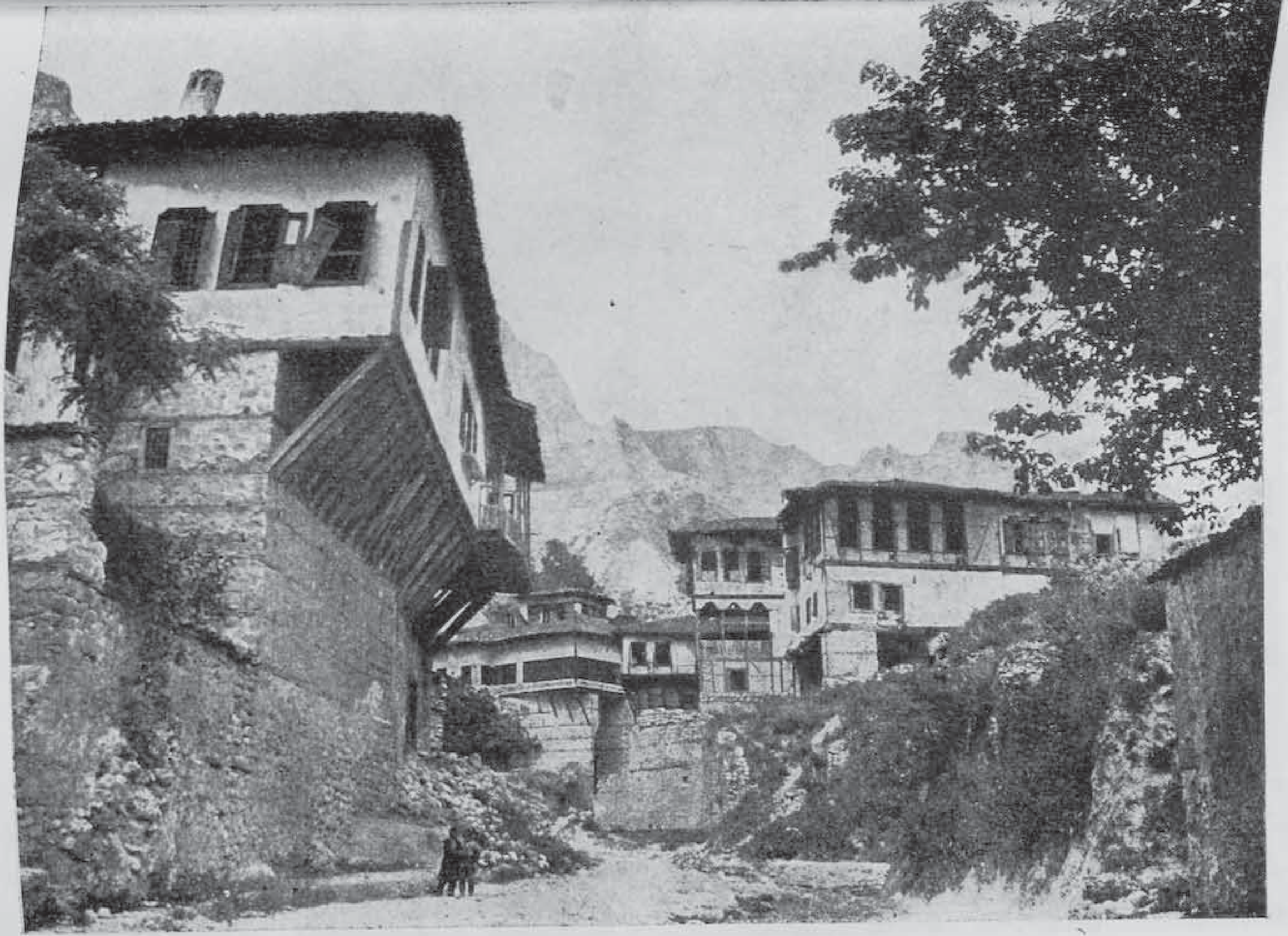

Къмъ статията „Въ полуразрушения Мелникъ“

НАРОД
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

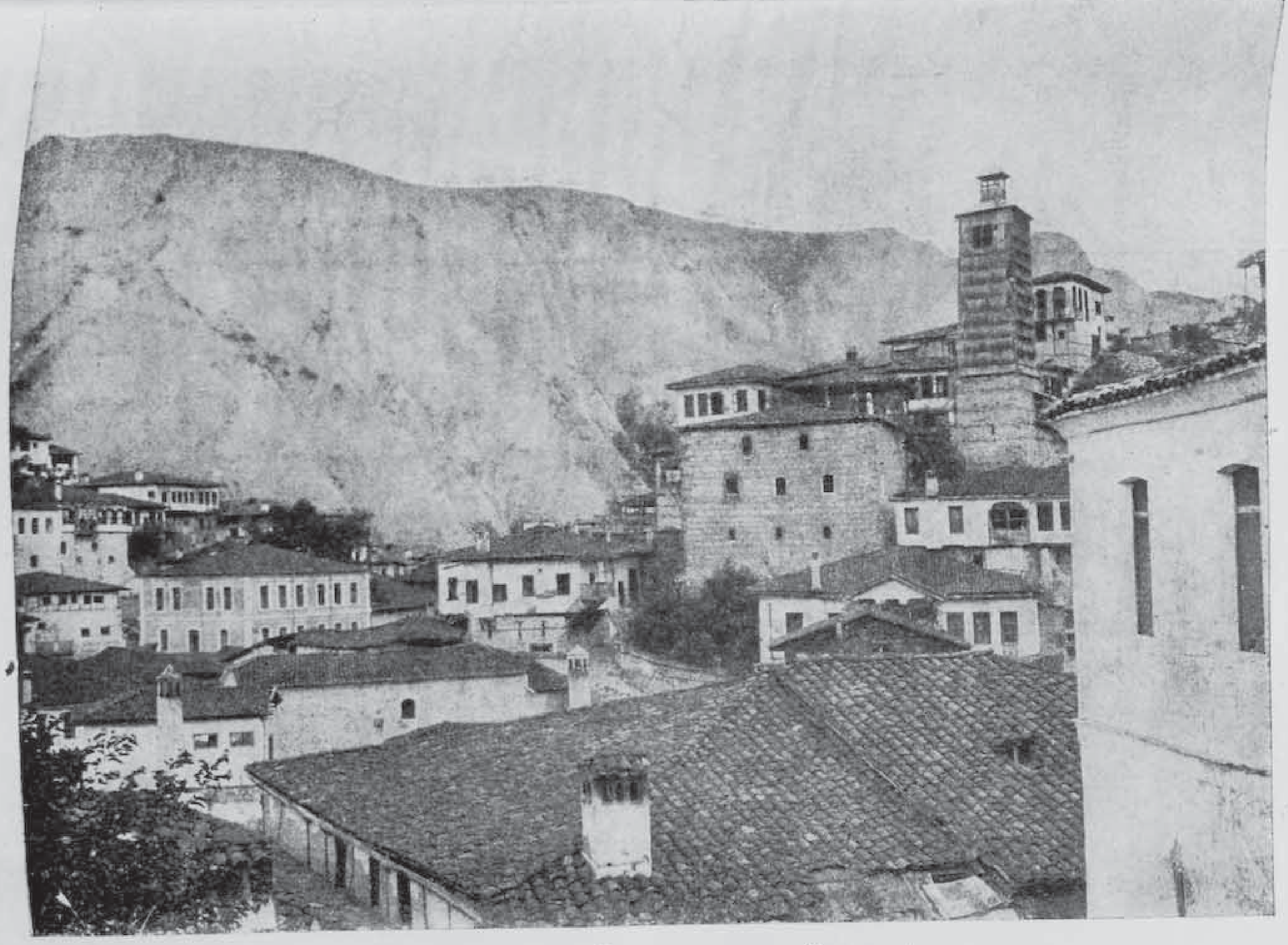

Къмъ статията „Въ полуразрушения Мелникъ“

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Г. Вестителевъ.

ГРАДЪ ВОДЕНЪ.[1]

I. Описание и население.

Пѫтьтъ, който води отъ българското село Острово[2] за Воденъ, минава по стария Егнатиски римски пѫть (via militari Egnatia), въ продължение отъ три часа, между клоноветѣ на планининитѣ Ниче и Дурла, по посока отъ западъ къмѣ изтокъ. Между тия два планински клона се образува отъ Острово до Воденъ една тѣсна продълговата долина, която отначало се разширява, а по срѣдата си има форма на стѣсненъ басейнъ, въ чийто край се простира малкото блатисто Нисиско или Теовско езеро, и подиръ презъ селото Владово се стѣснява. Тука презъ самото село тече рѣката Вода, която извира отъ Ниче и пада шумно отъ педесеть метра височина въ живописенъ водопадъ. По-нататъкъ пѫтьтъ следва презъ разкошни градини, лозя и малки морави, които отъ западъ украсяватъ града. Предъ самия входъ на града се образува една прекрасна и прочута мѣстность, наричана Чинарлъкъ, презъ срѣдата на която живописно тече р. Вода, а отъ двете ѝ страни има редъ високи и сенчасти платани (чинари). Тази мѣстность, споредъ турския географъ Хаджи-Калфа (отъ XVII-ия вѣкъ),[1] може да се счита за една отъ най-красивитѣ въ свѣта. Тука на едно голѣмо пространство и въ форма на полукрѫгъ, Дурла като взима посока къмъ югъ, а Ниче като продължава къмъ изтокъ, образува се голѣма и висока тераса, върху която, на височината отъ 300 метра отъ равнината, красиво е разположенъ при политѣ на Ниче градътъ Воденъ (нѣкогашната македонска столица Едеса и Еге), при стария римски пѫть via Egnatia, на разстояние 16 часа северозападно отъ Солунъ. Кѫщитѣ му сѫ сгушени една до друга, като че ли всичко се е стремѣло да получи изгледъ къмъ хубавата околность и къмъ шумнитѣ водопади, които буйно се спускатъ отъ една поразителна височина въ дълбоката, прилична на земенъ рай, долина, наричана Лѫгъ, дето нѣкога, споредъ свидетелството на Херодота, се намирали градинитѣ на гордиеца Мидасъ, пълни съ саморасли рози, една отъ друга по-благоуханни, и Силенъ, отивайки на ловъ, билъ заловенъ отъ македонци (*Ἡροδ.* 7, 26, 8, 138; *Ξενοφ. Ἀνάβ.* 1, 2, 8; Curt. 3, 12; Abel Makedon. S. 112).

---

[1] Отдавна бѣхъ обещалъ на воденци да издамъ своитѣ бележки за г. Воденъ и Воденско. Но поради тежкитѣ обстоятелства, които сломиха щастието на живота ми, неможахъ да изпълня това си обещание. Сега, следъ нѣколкогодишно мое отсѫтствие, като се намерихъ отново между своитѣ приятели, рекохъ да изкарамъ изъ моята разбъркана архива ония бележки, които ми се видѣха най-интересни за Воденъ, като си запазвамъ правото при сгодно за мене време да сгрупирамъ и останалитѣ си бележки, та да издамъ едно пълно описание на Воденъ и Воденско съ орографията и хидрографията му и съ нѣкои други бележки, каквито имамъ. Авторътъ.

[2] Острово, заселено недалеко отъ едноименото езеро, къмъ североизточната му часть, станция на желѣзницата Солунъ—Битоля, и административенъ центъръ въ турско време на едноимена нахия (малка околия) припадаща къмъ Воденската каза (околия). По подробно за него описание ще дадемъ на отдѣлно мѣсто.

Отъ Острово пѫтьтъ за Битоля минава презъ равнината на с. отъ езерото и презъ планинската мѣстность покрай южнитѣ предпланини на Ниче, после презъ седловината при с. Горничево, водораздѣлътъ между островския и битолския басейни, спуска се къмъ с. Баница ($1^{1}/_{2}$ ч.), отъ гдето по шосе се повръща къмъ с. з. по източния край на Леринската равнина, и по-нататъкъ презъ една възвишеность, която отдѣля последната отъ Битолската равнина и при с. Секулево по мостъ презъ едноимената рекичка и по равнината достига до Битоля. Растоянието отъ Острово до Горничево е 5 часа, а отъ Горничево до Битоля — 10 часа. А растоянието отъ Солунъ до Битоля е $35\,^{1}/_{2}$ часа.

Отъ това високо мѣсто на Воденъ въ ясно време се виждатъ Солунъ съ морето, свещениятъ Атосъ, височърхниятъ и снѣжниятъ Олимпъ. Мѣстоположението на града и околностьта му сѫ описани отъ разни именити пѫтешественици, като Hadschi Chalfa, p. 87; Pouqueville vol. 3 p. 90; Cousinery, vol. I, p. 78; Leake, vol. 3. p. 268—72; Griesebach, vol. 2, s. 83; Hahn, Reise von Belgrad n. Salon. s. 199; Tafel, Tessalon. p. 308—9, Egnatia, p. 50; B.

---

[1] Hadschi Chalfa: Rumeli und Bosna, стр. 87.

Кжнчевъ: Една разх. по Солунско вж. „Книжници" (Солунъ) 1889, кн III стр. 21—23; А. Шоповъ: изъ живота и полож. на бълг. въ виляетитѣ; Пловдивъ, 1893, стр. 188—213; Архимандр. Антонинъ: Поѣздка въ Румелію, стр. 189; Ami Boué, Turquie, vol. I p. 186; M. Delacoulonche, Rev. d. soc. sav. IV. 649 и др., отъ които най-доброто, изглежда да е описанието на англичанина Leake.

Градъ Воденъ, заемайки едно такова прекрасно мѣстоположение, единствено въ Балканския полуостровъ, държи вратата на горната и долната часть на западна Македония чрезъ образуваната тѣсна долина между Ниче и Дурла, която служи за преходъ между две равнини, Солунската и Битолската. Поради това още отъ старо време той е ималъ важно комуникационно значение. Презъ него, както казахме, е минавалъ и най-важниятъ римски воененъ пжть „via Egnatia", който съединявалъ Македония съ древния Римъ. Презъ него минава днесъ желѣзницата между Солунъ и Битоля.

Воденъ, споредъ една статистика отъ 1911,12 год. има 11,200 жители, измежду които 6170 жители сж българи и 4340 ж. турци, а останалитѣ сж власи и цигани. Етнически гърци въ Воденъ никога не е имало, но патрияршиститѣ българи отъ гърцитѣ се считатъ за гърци, като се наричатъ отъ тѣхъ българогласни елени.

Главно занятие на жителитѣ е отглеждането на свиленитѣ буби, поради което всички кжщи въ Воденъ иматъ широки прустове и широки стаи, нарочно направени за хранене на свилени буби. Друго важно занятие на воденскитѣ жители е овощарството и лозарството. Воденъ е главното мѣсто, отъ гдето Солунъ се снабдява съ плодове. Тукъ се раждатъ въ голѣмо количество череши, круши, ябълки, праскови, смокини, сливи, нарове, сирки и хубаво десертно грозде. Воденъ е и главното тържище на мегленския червенъ пиперъ. На второстепенно мѣсто идатъ другитѣ обикновени занаяти.[1]

Поради голѣмитѣ водни сили, които тукъ изобилствуватъ, има изгледъ да се развие хубава фабрична промишленость, както вече има нѣколко фабрики за брашно, сапунъ и други.

---

[1] Книжици (Солунски), кн. III, стр. 21—23.

II. Старото и новото название на града.

Воденъ въ най-старо време се наричалъ и Едеса, и още тогава е билъ прочутъ по напояваната си отъ води почва. Едеса е фриго-мидийско название и означава изобилие на води. Сжщо у старитѣ се споменува и подъ името Еге. И това название има сжщото значение на първото въ отношение на водитѣ.[1] Споредъ Птолемея, Едеса и Еге били два различни града; но като мавзолей на царете и като македонски Персеполъ се именува винаги Еге и никога Едеса; и двата, казва О. Abel, трѣбва да поставимъ съвсемъ наблизо единъ до други, тъй като въ старо време градътъ се продължавалъ дори до по-долната долина; по-нататъкъ сжщиятъ авторъ, като продължава, казва, че канарата била естествениятъ акрополъ (укрепление) и поставя Едеса въ долината и споредъ Птолемея малко по-наизтокъ, а Еге върху планината. И въ прибавка на всичко това казва, че тука е била люлката на македонската сила; въ чистия планински въздухъ на това мѣсто е крепнѣлъ младиятъ народъ, и всѣки неговъ погледъ примамливо е поставялъ предъ очитѣ неговитѣ надежди и молитви. Върху канарата на Еге имали гнѣздото си орлитѣ, които съ крилита си щѣли нѣкога да обгърнатъ половината свѣтъ, което и стана при Александра Велики.

За българското название Воденъ, дадено на града още презъ срѣднитѣ вѣкове и което е преобладало до сега, привеждаме тука нѣколко авторитетни мнения, измежду които на първо мѣсто на гръцкия македонологъ Димица, който казва: „третото название (новото) Воденъ (освенъ Едеса и Еге) нищо друго не означава на български, освенъ каквото означаватъ двета стари имена на гръцки, сиречъ мѣсто съ изобилни води; това име е дадено отъ заселилитѣ се презъ срѣднитѣ вѣкове тука жители българи, които и рѣката, която минава презъ него, нарекли Вода; отъ тази епоха, тия нови жители, като се установили на това мѣсто окончателно, наложили му и омразния си езикъ (*καὶ τὸ γλωσσάριον αὐτῶν*), и по този начинъ старото название отстжпило на новото, което е преобладало презъ всички по-нататъшни вѣкове, презъ които отъ византийцитѣ се споменува като градъ укрепенъ съ стѣни и съ кули голѣми, като е билъ чрезъ тѣхъ непристжпенъ за неприятелитѣ.[1] Отъ византийскитѣ писатели привеждаме Кедрина,[2] който споменува българското название на града: „Крепость Воденъ, разположена върху отвесна канара, презъ гдето пада водата на Островското езеро; тази вода подъ земята тече и тамъ се скрива. *«(Φρούριον δὲ τὰ Βοδηνὰ ἐπὶ πέτρας ἀποτόμου κείμενον, δι' ἧς καταῤῥεῖ τὸ τῆς λίμνης του 'Οστρόβου ὕδωρ, ὑπὸγῆς κάτωθεν ῥέον ἀφανῶς, κἀκεῖσε ὑποδυόμενον»)* Отъ което мнение на Кедрина за течението на водитѣ тукъ, както и отъ едно друго привеждано по-късно отъ Кантакузена (*Καντακουζ.* 2,453.) относно воденскитѣ води, Grisebach (B. 2. S. 101) прави своитѣ научни заключения и дѣли физическата история на Воденската долина на три периода: 1) подземното течение на водитѣ до 12-ия вѣкъ, 2) разширението на езерото дори до града отъ 13-ия до 15-ия вѣкъ и 3-о сегашното състояние на водитѣ.

---

[1] Вж. Хомеръ Ил. 13, 21, Одис. 5,381; Hesych, въ думата *αἶγες* (егесъ), която у дорийцитѣ означавала вълни; сродни на тази дума сж латинската aqua и у германцитѣ Aachen (Aix), по аналогия на които Aquae и Aachen се образувало и името Еге.

Отъ новитѣ писатели за българското название на града Воденъ привеждаме за любопитство само нѣколко или ония, чиито цитати случайно ни попаднаха на ржка:

Tafel Thessal, p. 308, not. 22 „Edessamque ab hodiensis Bodinis s. Vodinis (bulgarice a bona aqua sic dictis) reapse non differe, sequens tractatio in clara luce collacabit". Cousinery Voy. vo. 1, p. 75 „jusqu'à Edessa ou Vodina. Les Bulgares ont ainsi nommé cette dernière ville, à cause des belles eaux qui se précépitent en cascades dans la plaine". O. Abel p. 114. „Wie also heute dem bulgarichen wort Boda, wasser auch im Alterthum von ihrer Wasser fülle Aegae". Falmerayer, Alban. 3. Abth. p. 21. „Haupstadt Woden, vo weiland in einer lachenden, cascaden reichen Landschaft das alte Edessa stand."

II. Исторически прегледъ на гр. Воденъ.

Относно древната история на Едеса за жалость малко се знае до днесъ, защото отъ грърцкитѣ историци нито Херодотъ, нито Тукидитъ го споменуватъ. Споредъ издирванията на O. Abel (c. 128) градъ Едеса, столицата на областьта

---

[1] *Δήμιτσα, Ἀρχαία γεωγραφία τῆσ Μακεδονίας, μέρος δεύτερον* p. 26.
[2] *Κεδρην.* 2.453.

НУ БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Иматия, първата люлка на старото Македонско царство, е най-древния градъ на Македония и е сѫществувалъ преди Карана, при когото 814 год. пр. Хр. е билъ завладѣнъ и направенъ столица. Отъ негово време тоя градъ се споменува и подъ названието Еге, отъ укрепеното селище, основано отъ него върху канарата на източното планинско подножие, гдето се намира сега часть отъ града Воденъ. Еге е служилъ за преградие или укрепление на столицата Едеса, считалъ се и мавзолей или гробница на македонскитѣ царе. Градъ Едеса е останалъ като македонска столица до царуването на Архелая (413—399 г. Пр. Хр.), който премѣстилъ столицата си въ гр. Пелла, въ областьта Ботиея, недалеко отъ сегашния гр. Енидже, за да бѫде по-близо до морето и да може да се възползува отъ хода на междуособнитѣ войни между гръцкитѣ републики и за тѣхното по-лесно завладѣване, което и стана при Филипа и неговия синъ Александъръ Велики.

И следъ премѣстването на столицата въ Пелла, Едеса или Еге останалъ единъ отъ най-хубавитѣ градове на Македония, единъ видъ огнище на държавата и свещена резиденция на царетѣ. Тука въ Еге-Едеса македонскиятъ царь Филипъ билъ убитъ въ надвечерието на похода си срещу Азия, когато при най-голѣмъ блѣсъкъ извършвалъ свадбенитѣ тържества на дъщеря си съ епирския царь.

Градъ Едеса при наследницитѣ на Александъръ Велики и особено при Антигона (274 г. пр. Хр.) е претърпѣлъ много нещастия отъ войната съ епирския царь Пиръ, отъ чието наемни войници келти били ограбени градътъ заедно съ скѫпоценноститѣ въ царскитѣ гробници, които били разровени, и коститѣ на мъртавцитѣ най-неблагочестиво разхвърлени на горе на доле.

Презъ началото на римското владичество, което почва отъ 147 г. пр. Хр., градъ Еге-Едеса е билъ подъ владѣнието на римския сенатъ. Титъ Ливий го споменува за единъ отъ виднитѣ градове (nobilis urbs). При междуособнитѣ цивилни войни на римскитѣ триумвири за завзимане властьта въ държавата и за господството надъ свѣта, Едеса, намирайки се на главния пѫть (Via Egnatia), служелъ е като мостъ за преминаване отъ едната страна къмъ другата. При първата междуособна война военниятъ станъ на Помпея се намиралъ близо до Едеса въ гр. Беръ *(Βέῤῥοια*—Бероя*)*. Градоветѣ Еге-Едеса, Солунъ, Пелла и Беръ, понеже се намирали на пжтя, презъ който минавали римскитѣ войски, били обявени за свободни и за нѣколко време императорски, но въ началото на царуването на Октавия Августа Едеса е станалъ пакъ сенатски, което е траяло до царуването на Тиберия (15 години следъ Христа). Тогава следъ едно оплакване отъ страна на македонцитѣ до Тиберия срещу изнудванията и грабежитѣ на разнитѣ римски чиновници, той пакъ е станалъ императорски и между друго многобройнитѣ тежки данъци се намалили. Но въ 44 г. следъ Хр. Императоръ Клавдий пакъ е повърналъ на сената областитѣ Македония и Ахаия (Гърция).

При императоритѣ, особено при Галиена (252 г. сл. Хр.) гр. Едеса е пострадалъ отъ навлѣзлитѣ въ Македония презъ Илирия и презъ Тракия готи.

При раздѣлянето на цѣлата Римска империя на четири екзархати при Диоклетиана и при Константина велики (306—336) Едеса е влизалъ въ втория екзархатъ (Илирия съ Македония). При Диоклетиана Едеса се намиралъ подъ властьта на неговия съуправитель Галерия, а при Константина Велики — на неговия роднина Далмациусъ.

По нататъкъ Едеса трѣбва да е пострадалъ много отъ навлизането на готитѣ, особено на остготитѣ при императора Зенона въ 488 г., отъ двамата Теодориховци (отъ Валамира и отъ Трияревия синъ), които били на служба при византийския императоръ и разорили града съ нечувана жестокость. Едеса е била тогава, така да се каже, нѣщо въ роде на корпусна квартира на императорската армия. Споменуватъ се отъ историцитѣ имената на генералитѣ Сабиниянъ, Филоксенъ и Онулфъ (очевидно готъ) и още единъ висшъ сановникъ на име Адаманций като императорски намѣстникъ на цѣлиятъ Илирикъ, който временно е живѣлъ тукъ, и изглежда по такъвъ начинъ, че Едеса е билъ тогава значителенъ и вѣроятно укрепенъ градъ. Като такъвъ ние го срещаме и по-нататъкъ при Самуиловитѣ войни и при превземането на града отъ сръбския краль Душанъ.

Отъ VI вѣкъ нататъкъ гр. Едеса трѣбва да е пострадалъ много отъ навлизанията на разни народи, като хуни, славяни, анти (при Юстиниана, 527—565 г.), особено по нататъкъ отъ славянитѣ, придружени отъ българитѣ, които оставатъ за постоянни негови жители и името му преименували въ Воденъ, което име отъ IX вѣкъ почва официално да се споменува и отъ нѣкои византийски писатели.

При царуването на Никола, както и при неговия синъ царь Самуилъ, въ Воденъ е ималъ своя замъкъ войводата Драгшанъ. Воденъ за малко време е билъ и столица на Западното българско царство и седалище на българския патриархъ. При царя Самуила, чиято държава се простирала на югъ до Бѣло море, около Воденъ сѫ се водили най-ожесточени сражения между византийци и българи. Въ време на тия войни, Воденъ презъ 1003 г. преминалъ въ рѫцетѣ на византийцитѣ следъ една силна съпротива и следъ като, както казва Скилица, самъ царь Василий взелъ лично участие въ обсадата. Всички заробени Василий преселилъ въ Волеросъ,[1] а войводата Драгщанъ, къмъ когото той се показалъ особено милостивъ, оставилъ да живѣе въ Солунъ и го оженилъ, споредъ Скалица, за дъщерята на началника на перибатеритѣ[2] на църквата Св. Великомѫченикъ Димитри, патрона на гр. Солунъ, отъ която гъркиня, макаръ и да ималъ нѣколко деца, се опиталъ на 3 пѫти да избѣга, „подбуденъ, споредъ Schlumberger, отъ дивата любовь къмъ свободата, характеристична за всички тия български ратници;“ на третия пѫть уловенъ билъ по заповѣдь на царя и забитъ на колъ.[3] Такива били юначеството и неукротимата енергия на тоя младъ народъ, твърдъ и гордъ, такава е била страстьта, която той е хранѣлъ къмъ своята свобода, казва Schlumberger, щото тази последна часть отъ борбата трѣбваше да продължава още 15 години, докато вратътъ на последния български боляринъ билъ прегънатъ подъ тежкия кракъ на ромейския царь.[1] Подиръ малко, градътъ отново преминалъ въ ржцетѣ на българитѣ. Неговото многобройно население, разказва Скилица, бѣ се възбунтувало срещу императорското управление, вѣроятно следъ като избило, или поне изгонило византийския гарнизонъ сигурно въ следствие на нѣкакво предателство.

---

[1] Това мѣсто Schlumberger еднъжъ опредѣля върху двата брѣга на р. Марица, къмъ вливането на тази рѣка въ Бѣло море (L'Épopée Byzantine, t. II, p. 223), а другъ пѫть, както се вижда въ изложението по-нататъкъ, къмъ долна Струма.

[2] Cedrenus, II, 454. Мѫчно е да се опредѣли, въ какво се е състояла тази служба на перибатеритѣ.

[3] „Draxan, le commandant bulgare de Vodhéna, homme de guerre consommé, obtint du basileus la permission de vivre à Salonique. Basile, toujours prompt à l'indulgence pour le courage malheureux, le maria, raconte Skylitzès, à la fille du chef des péribataires de l'église de Saint-Démétrius l'Athlophore, ainsi qu'on désignait d'habitude le glorieux mégalomartyr patron de cette cité. Cette épouse grecque donna deux enfans à Draxan. Plus tard, ressasi, lui aussi, par cet amour sauvage de la vie libre qui semble avoir été la caractéristique de tous ces guerriers bulgares il s'enfuit, abandonnant probablement sa nouvelle famille. Lui aussi fut repris. Il eut encore deux enfants de sa femme, puis, incorrigible, se sauva derechef dans sa chère Bulgarie. Une troisiéme fois on le ramena prisonnier. Cette fois le basileus exaspéré le fit empaler (Schlumberger, L'Épopée Byzantine, seconde partie, Paris, 1900 p. 224—225).

Следъ смъртьта на Самуила (1014 г.), още презъ първитѣ хубави дни на пролѣтьта отъ год. 1015, Василий, следъ като си починалъ въ Солунъ отъ боя при Бѣласица, обсадилъ метежния градъ съ най-голѣма сила, щото неговитѣ защитници били скоро принудени да се предадатъ безусловно. Единъ силенъ гръцки отрядъ билъ оставенъ въ Воденъ. Въ тоя случай, за да се избегне повтарянето на подобни инциденти, които толкова закъснѣвали общото умиротворение, жителитѣ на нещастния градъ били вкупомъ заточени въ приморския кантонъ Волеронъ, *(Βόλερον)* при долна Струма, който бѣ вече далъ прибѣжище на толкова много победено население още отъ началото на тази страшна война.[2] После, за да възпре по-нататъшни български нахълтвания въ тѣзи страни, царь Василий заповѣдалъ да построятъ въ защита на мрачния тѣсенъ проходъ, при изхода на който се намира гр. Воденъ, две силни укрепления (кастра), едното при самото дефиле, съ характеристичното име „Кардия“ (сърце), а другото „Св. Илия,“ вѣроятно поради нѣкаква черквица или нѣкакъвъ мънастиръ тука на близо въ честь на „Св. Илия,“ витози светецъ отъ Ветхия Заветъ, толкова почитанъ отъ византийцитѣ. Следъ това Василий се възвърналъ изново при своята главна квартира въ Солунъ.[3] Въ края на 1017 год., безпощадниятъ водитель срещу българитѣ нареченъ българоубийца, прекаралъ на почивка тука.

---

[1] „Telles étaient la bravoure, l'indomptable énergie de ce peuple jeune, rude et fier, telle était la passion qu'il professait pour son indépendance, que cette dernière partie de la lutte devait durer quinze années encore avant que la nuque du dernier archonte bulgare eût ployé sous le pied pesant du basileus de Roum (G. Schlumberger, ibid. p. 226).

[2] Виж. бѣл. 1-а отъ предната страница.

[3] ... dès le printemps de cette nouvelle année 1015 ... Dès les prémiers beaux jours, Basile, qui avait trés certainement passé le reste de l'hiver à Salonique, dut en hâte faire reprendre les armes à ses trou-

Въ края на XI-ия и въ началото на XII-ия в. (1096—1101) Воденъ се споменува отъ лѣтописцитѣ на I-ия кръстоносенъ походъ, който е ималъ своя маршрутъ презъ Via Egnatia.[1]

Въ началото на XII-ия в. Воденъ за малко време е влѣзълъ въ владѣнията на Солунското кралство (подъ Бонифация Монферата), следъ чието унищожение императоръ Иоанъ II Ватацесъ го отстжпилъ на екс.-императора Теодора (Ангела Комнена), но следъ малко му го отнелъ, поради тайното му съучастие въ войната на Михаила (неговъ внукъ) противъ императора.

По-късно Воденъ билъ завладѣнъ отъ сърбитѣ, при Стефанъ Душана (1342), но следъ 13 години (1355) тия страни минали отново подъ властьта на византицитѣ.[2]

При царуването на Султанъ Мурадъ Худавендикяръ Воденъ билъ завладѣнъ отъ турцитѣ, отъ пълководеца Тимурташъ паша въ год. 1382.

---

pes. Il s'agissait de reconquérir la forte place de Vodhéna, l'ancienne Edesse des rois de Macédoine, enlevée par les Grecs, on se le rappelle, en l'année 1003 et qui venait de leur échapper à nouveau. Sa nombreuse population, raconte Skylitzès, s'était soulevée contre le gouvernement imperial, proboblament après avoir massacré, pour le moins chassé la garnison byzantine, certainement en suite de quelque trahison.

Le chroniqueur, comme toujours, ne donne aucun détail. Il dit seulement que Basile attaqua la ville rebelle avec la dernière violence et que ses défenseurs furent bientôt contraints de se rendre à merci. Pour éviter le retour de pareils incidents, qui retardaient d'autant la pacification générale, les habitants de la malheureuse cité furent en bloc déportés dans ce canton maritime de Voléros sur le bas Strymon qui avait donné asile, déjà à tant de populations vaincus depuis le commencement de cette terrible guerre. Puis, pour empêcher à l'avenir de nouvelles incursions bulgares en ces parages, le basileus fit construire, pour la défense de la sombre et étroite passe au sortir de laquelle Vodhéna est bâtie, deux forts kastra. Il donna à l'un construit en plein défilé le nom caractéristique de Kardia, à l'autre celui de Saint-Élie, probablement à cause de quelque chapelle ou monastère du voisinage, bâti en l'honneur de ce grand saint de l'ancien Testament si vénéré des Byzantins. Puis Basile regagna une fois de plus son quartier général de Salonique. (Schlumberger, L'Épopée Byz. Sec. partie, Paris, 1900. p. 352—354).

[1] P. Matkovic, Putov. po Balk. pol., Rad. XLII, p. 88 и 95. Notitiae episcopatum, 12, 83, ed. Parthey, p. 241.

[2] Cantacuz. Hist. ed. Bonnae, III, p. 120—129.

Презъ кърджалийско време и при Али паша янински, Воденско, Берско, Костурско и Коженско се управлявали отъ общъ вилаетски коджа-башия, назначаванъ съ султански ферма̀нъ. Последниятъ такъвъ е билъ Тръпко Чалъкътъ, род. отъ Воденъ, до гръцкото възстание (1821).[1]

Борбитѣ, които предшествували гръцкото възстание отъ 1821 г., както и самото гръцко възстание противъ турския яремъ, били посрещнати съ голѣмо съчувствие въ Воденъ и околията му, както на всѣкжде въ Македония и по цѣлия Балкански полуостровъ. Отъ тукъ сж излѣзли борцитѣ: храбриятъ Карамицо, отъ с. Ошляни (съсипано при Негушкото възстание) и Константинъ Бино отъ Воденъ. Дѣйностьта на тия хора, както и на други такива отъ близки на Воденъ околии, казва Колокотронисъ, била такава,[2] щото Портата, безсилна да ги уницожи, трѣбвало е да влезе въ споразумение съ тѣхъ и да припознае тѣхното арматолство, или съ други думи да признае села свободни почти на всѣкжде въ Македония.[3]

Тукъ българскиятъ родъ на Държиловци, който живѣлъ около Воденъ и Острово и който възсталъ още при Али-паша янински, принуденъ билъ да изгори своя главенъ пунктъ с. Държилово и да се изсели.[4]

Относно какъ охотно българитѣ отъ тия мѣста се притичали въ борбата противъ турцитѣ, свидетелствува една българска народна пѣсень, която чухъ да се пѣе на една свадба при учителствуването ми въ гр. Воденъ презъ учебната 1887/88 година и отъ която привеждамъ тукъ запомнения куплетъ:

---

[1] Синъ на Тръпко Чалъка е билъ Тръпче Стоянчовъ, виденъ и заслужилъ българинъ, тестъ на Георги Кандиларовъ, дългогодишенъ директоръ на Солунската българска м. гимназия, а сега пенсионеръ. Братъ на покойния Тръпче е Андрей Стояновъ, бившъ квесторъ въ I Вел. Учред. Нар. Събрание, бившъ губернаторъ видински и варненски.

[2] Colocotronis: La Macédoine, Paris, Berger-Levrauet, 1919, 8-o p. 331/332.

[3] Ibid.

[4] Иречекъ: Исторія Болгаръ, стр. 679; Верковичъ, Описаніе быта Болгаръ, населяющихъ Македонію, Москва, 8-о 1868, стр. 28—30, 31 и прод. 45. Вж. и прѣв. на български.

Що ми е милу ле маму, хемъ драгу,
Башъ капиданъ ле маму да бидамъ (2)
Въ Перишорската ле маму планина (2)
Въ Караташката ле маму дулина (2)
Надъ сидумдесенть ле маму юнаци (2)
Су седумъ ле маму байраци (2)

. . . .

. . . .

Панайотъ Наумъ отъ Воденъ е взелъ участие въ възстанието, организирано въ 1822 г. въ Македония. Той и нѣкои други се събрали въ мънастира на с. Добра „Пресв. Богородица", близо до гр. Беръ, гдето очаквали, споредъ обещанието на организатора на гръцкото възстание, Александъръ Ипсиланти, да получатъ муниции чрезъ единъ гръцки генералъ отъ руската армия, като решили всѣки войвода въ своя районъ да обяви революцията, и, веднага следъ пристигането на гръцката флота отъ Напилионъ, да завзематъ мостоветѣ на р. Вардаръ, дефилето Темпи и Костурското дефиле.[1]

Ангелъ Гацо отъ Воденъ взелъ участие въ негушкото възстание.[2]

---

[1] V. Colocotronis: La Macédoine, Berger-Levrauet, 1919, 8-o, p. 352

[2] Pouqueville, III, p. 529 sq. Zinkeisen, I. p. 465 sq. Finlay I. p. 254 sq. Gervinus I. p. 378 sq., Philippides: Insurrection et destruction de Naoussa, p. 33 sq. Вж. за тѣзи цитати Colocotronis, la Macédoine, стр. 351.

Тѣзи имена на воденски герои въ гръцкото възстание, както и имената отъ цитата подъ бел. 1-а, по единъ своеобразенъ начинъ почтениятъ авторъ гръкъ посочва за гърци, както и всичко македонско за гръцко. А пъкъ на стр. 372, покрай друго, казва, че измежду балканскитѣ християнски народи само българитѣ, като доленъ и простъ народъ, не сж се отзовали на апела за възстание на гръцкия революционеръ Ригасъ Фереосъ, апелъ съдържанъ въ преведената на френски отъ г. Колокотронисъ гръцка народна пѣсень:

Bulgares, Serbes, Albanais, Grecs,
Insulaires ou du Continent du même élan
Ceignons tous l'épée pour la liberté.

Г-нъ Колокотронисъ не счита тѣзи македонски юнаци за българи и иска нѣкои други да се явятъ, кой-знае отъ кжде. Това, мислимъ, е една голѣма клевета. Ние даже по-горе приведохме и една българска народна пѣсень отъ Воденско, относно съ каква ревность презъ онова време юнацитѣ отъ Воденско, пѣейки по български (а защо не по гръцки?), се събирали на чети въ Перишорската планина и Караташката долина (мѣста около г. Негушъ), за да помогнатъ на възсталитѣ гърци християни противъ угнетителитѣ турци.

Легендарниятъ Марко Боцарисъ, или по право Марко бъчварътъ, е родомъ отъ Воденъ. Той е емигриралъ въ планината Сулйо и е станалъ прочутъ въ цѣла Европа подъ гръцкото име Боцарисъ.[1]

III. Църковно-училищно и национално развитие на българитѣ въ Воденъ и Воденско.

Безъ да се знае годината или времето кога се е въвело за пръвъ пжть тука християнството и се е основало първото воденско епископство, отъ църковнитѣ историци се поменува само единъ неговъ епископъ подъ име „Исидоръ най-смирени *(ἐλάχιστος)* епископъ на едесянитѣ *(τῶν Ἐδεσσαίων)*, който взелъ участие въ шестия църковенъ съборъ.[2]

При царуването на Самуила въ Воденъ, макаръ за малко време, е било пренесено седалището на българскитѣ патриарси. Въ тогавашно време български патриархъ тука е билъ Германъ.[3] Следъ окончателното настаняване на българскитѣ патриарси въ Охридъ и следъ утвърдението правата на Охридската българска афтокефална църква отъ Василия Българоубиецъ съ хрисовулъ около 1019 г., Воденъ преминалъ подъ духовното ведомство на тази църква и подъ него се намиралъ до унищожението ѝ (1767 г.).

Отъ времето, когато е билъ Воденъ подъ Охридската българска автокефална църква, останали сж до сега нѣкои паметници, които привеждаме тукъ:

1) Единъ надписъ отъ 1619 год. на мраморенъ съсждъ за св. вода въ гръцката митрополитска църква „Св. Богородица“:

† *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Ἀγγελάκη καὶ μέγα λογοθέτα τῆς ᾱ (πρώτης) Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας ἔτους ζρκζ* **Δίμος**. († Моление на божия рабъ Ангелаки, великъ логотетъ

---

[1] „Un de ces Slaves, Botchar, nè à Vodena, émigré au mont souliou, est devenu celèbre dans toute l'Europe sous le nom grec de Botzaris“ Cyprien Robert: Les Slaves de la Turquie, p. 202, вж. Colocotronis, la Macédoine, стр. 374; Иречекъ, История Болгаръ, стр. 679, вж. и българския преводъ стр. 660.

[2] *Δήμιτσα, Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας, μέρος δεύτερον Ἀθήνησι*, 1874, стр. 33.

[3] Голубинскій, Краткій очеркъ исторій правосл. церквей, Москва, 1871, стр. 39. гдето се споменуватъ две имена Германъ и Гаврийлъ.

на Първа Юстинияна и цѣла България. Година 7127. Димо)[1].

2) Надписъ отъ 1659 год.. на сребърнитѣ кори на евангелието, пазено въ гръцката митрополия:

Воскресеніє Христово сиіє євангеліє . . . светомꙋ Атанасіє ѿ Вохрица[2] манастріє ктитор кир хачита поп Димьче и ктитор кир иєромонах Іакимь и положишє (500) драма сребро тє имь ста дєнадесеть хилıадє аспрє мастор Панаıот ѿ Скопіє и Іано ѿ Пазар и почешє нꙋни дни ı҃є и сє направи іꙋлиа к҃є дни ѿ Христово роздастко ахиэ и Богородицє представленіє

Отъ по-ново време имаме единъ списъкъ (въ олтаря на лѣво) на ктитора и спомощници на църквата Св. Врачъ. Църквата е поправена въ 1843 г.:

Μποζὴν, Στουιάν, Στέιȣ, Πέτκȣ, Μπίνω, Σφέτας, Μπίνας, Δήμου, Δέλιου, Βελικας, Ζλάτας и др.

Следъ подпадането на Воденъ подъ духовното ведомство на Цариградската патриаршия, той и епархията му се управлявали отъ гръцки владици, които немогли направо да се разбиратъ съ народа, защото не знаели български, за което нѣщо имаме свидетелство отъ края на XVIII-ия и отъ началото на XIX-ия в., отъ учения френецъ Кузинери.[3]

Воденската епархия, на западъ отъ Солунъ, казва Кузинери, цѣлата е населена съ българи (. . . diocèse peuplée entièrement de Bulgares). Ето защо „всички архиепископи, които дохождатъ въ Воденъ, ако и гърци по народность, казва той, сж принудени да научатъ български езикъ; тѣхната епархия се състои отъ 100 села и повече, чиито селяни говорятъ само тоя езикъ, а сѫщо така и турски. Българскитѣ жени знаятъ само матерния си езикъ. И тъй, ако архиепископътъ знае да говори само турски и гръцки, той, при своитѣ обиколки, би билъ приетъ съ по-малко почести и приходитѣ му би били много по-незначителни".[1]

---

[1] По преписа у Милюкова (стр. 226 и 227 отъ кн. Български старини изъ Македония, събрани отъ Йорд. Ивановъ, София, 1908), Вж. и за другитѣ по-нататъшни преписи на старини въ сжщата книга.

[2] Вохрица = Въдрища въ Пазарската кааза (Пазаръ = Енидже-Вардаръ). Вж. книгата Български старини изъ Македония, събрани отъ Йорд. Ивановъ, София, 1908 г., стр. 226 и 227. По преписа у Милюкова.

[3] Кузинери е билъ добъръ познавачъ на южна Македония: той е служилъ като канцлеръ въ френското консулство въ Солунъ презъ 1773 и 1779 г.; отъ 1786—1793 г. билъ титуляренъ консулъ въ Солунъ и най-сетне въ време на реставрацията отъ 1815 г. заелъ пакъ сжщата длъжность. Тогава именно отново е обиколилъ южна Македония и написалъ съчинението си Voyage dans la Macédoine par Cousinéry, Paris 1831, 2 vol. Ще рече неговитѣ сведения отъ края на XVII сж провѣрени съ нови данни презъ първитѣ години на реставрацията. Кузинери на всѣкжде се явява горещъ елинофилъ, но въ този случай е много безпристрастенъ спрѣмо българитѣ. (Вж. Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд. София, 1917 год. стр. 204).

Воденъ и околията му иматъваженъ дѣлъ въ българското народностно движение. Отъ околията на тази стара българска столица сѫ произлѣзли Кирякъ Държиловичъ, който въ 1851 г. основалъ въ Солунъ българска печатница; Георги Динката, основательтъ на първата българска община въ Солунъ; Славка Динкова, която въ собствената си кѫща откри въ 1867 г. първото българско девическо училище въ Солунъ.[2]

Българскиятъ църковенъ въпросъ се е появилъ въ своя разгаръ въ Воденъ въ 1863 год. при митрополита Никодима. Най-главенъ дѣецъ и водитель на българитѣ въ онова време тукъ е билъ Георги Хаджи Гоговъ, който въ собствената си кѫща е направилъ български параклисъ и българско училище; той въ 1871 година е присѫтствувалъ и като представитель отъ страна на воденскитѣ и ениджевардарскитѣ българи въ Българския народенъ църковенъ съборъ въ Цариградъ.[3]

Горещото желание на воденскитѣ българи и характерътъ на тогавашния гръцки владика Никодимъ ясно се изтъкватъ въ една дописка отъ Воденъ, написана на македонски говоръ и печатана въ брой 26 отъ 1867 г. на цариградския вестникъ „Македония", гдето между друго въ дописката се казва:

„Бугаритѣ на Македонiѭ сакатъ езикотъ си въ църквыте, сакатъ сколина (т. е. школи, училища) и за да поддóржатъ тыя сакатъ еднороденъ Бугаринъ владика, защо дори до овой сахатъ не салде гръцки владицы имахѫ туку и фанатицы и терачи (т. е. гонители) на езикотъ, както г-нъ Никодимъ, той що повеке отъ два міліони гроша во малко казандиса отъ Бугаритѣ и за дарба имъ остави молепцуваніето на уніятството, а да се тресатъ още кутрытѣ попове да употрѣбатъ, баремъ по-проститѣ, на литургіѭтѫ Бугарскы, и що велѭ? нито едно „Господи помилуй“ треска го хващаше Г-нъ Никодима кога го слушаше“.[1]

---

[1] „Tous les archevêques qui se succèdent à Vodéna, quoique Grecs de nation sont dans l'obligation d'apprendre la langue bulgare; leur diocèse se compose de plus de cent villages, dont les habitants ne parlent que leur langue maternelle. Or, si l'archevêque ne savait parler que le turc et le grec, il recevrait, dans ses courses annuelles, moins d'hommage publics, et ses revenus seraient beaucoup moins considérables Ibidem I, 77. вж. Йор. Иван. Бълг. въ Мак. II изд. 1917, стр. 205.

[2] Ministère des Affaires Etrangères: La Question Bulgare et les. Etats Balkaniques, Sofia, 1919, p. 73.

[3] Ibid и А. Шоповъ: Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ, 1894, стр. 201—203.

Отъ българската община въ градъ Воденъ запазени сѫ два печата, чиито факсимилета виждаме въ книгата на г. проф. Й. Ивановъ,[2] единия печатъ съ надписъ „Българска Община, 1870 г.“, а другия „Българска Църковна Община, 1870 год.“.

За стѣснителното положение на българското население въ българско просвѣтително отношение срещаме нѣколко интересни бележки у архимандрита Антонина, настоятеля на руската цариградска посолска църква, който презъ 1862 год. е миналъ презъ Воденъ.[3] Ето извлечението: . . . „Отъ церквей мы перешли въ школу. . . Все преподаваніе въ нихъ идетъ по гречески. Алфавитарій у всѣхъ на языкѣ, объ азбукѣ помиму нѣтъ. Кто би осмѣлился подумать, а особено заговорить о ней, тотъ рискнулъ бы попасть на замѣчаніе сперва у владыки, а потомъ и у мудира, а затѣмъ и у паши областнаго и далѣе, гдѣ слѣдуетъ. . . Извѣстный Болгарскій патріотъ и школьный учитель Іорданъ за подобные беззаконные и мятежническіе помыслы не такъ давно попалъ въ тюрьму, и хорошо, что отдѣлялся одною ссылкою въ Діарбекиръ, тужа, какъ слышно всего болѣе о томъ, что сидитъ праздно безъ дѣла, тогда какъ могъ бы десятки и сотни своихъ однородцевъ научить читать и писать. И это дѣлаютъ люди, которые осмѣливаются весьма нерѣдко называть русскихъ свѣтогасителями“ (стр. 207—208).

---

[1] Цариг. в. „Македонія“, 1867, бр. 26, вж. докум. № 187 отъ кн на пр. Й. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, 2-о изд. год, 1917.

[2] Вж. докум. № 203 отъ кн. на проф. Й. Ивановъ: Бълг. въ Мак. 2-о изд. год. 1917.

[3] Той е напечаталъ своитѣ впечатления и научни археологически изследвания въ книгата: „Поѣздка въ Румелію, 1879, изъ Румелія въ 1886.

Преди Антонина именитиятъ руски славистъ В. Григоровичъ, който е миналъ презъ Воденъ между 1844—1845, е забелезалъ, какъ въ гръцкото училище тукъ се учели само български деца.[1]

Сжщото стѣснително положение заварватъ и английскитѣ филантропки Ерби и Мекензи, които сжщо презъ 1863 година минаватъ презъ Воденъ и казватъ, че българитѣ неохотно се учатъ въ гръцкитѣ училища и за да се оттърватъ отъ гръцкия патриархъ гледатъ да се възползуватъ отъ римско-католическото влияние, а после да намерятъ средство да се избавятъ и отъ папата.[2] За римско-католическото влияние въ онова време срещаме загатване и въ дописката на воденскитѣ българи до цариградския в. „Македония въ бр. 26 отъ 1877 г., която цитирахме по-горе.

До 1869 г. нѣмаме точни сведения за имената на българскитѣ учители въ гр. Воденъ. Отъ 1869 до 1870 год. българскитѣ учители въ Воденъ сж били: дяконъ Агапий—род. отъ Кюстендилъ, Димитъръ Станчовъ отъ Одринско, Търпо Яневъ отъ село Косинецъ — Костурско, Димитъръ Македонски отъ село Емборе — Кайлярско и Славка Недѣлчева (неизвестно отъ кжде).

Презъ 1870 год. въ Воденъ е имало и българско учено-любиво читалище, на чийто печатъ фотографската снимка намираме въ книгата на проф. Й. Ивановъ съ надписъ „Българско читалище въ Воденъ“, а вжтре — заловени ржце съ отворена книга и дата 1870 г.[3]

Отъ 1871 до 1880 г. български учители въ Воденъ сж били: Славка Недѣлкова (сжщата отъ 1870 год.), Димитъръ

---

[1] Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европейской Турціи — 2-е изданіе, Москва, стр. 93.

[2] G. M. Mackenzie and P. Jrby: Travels in the Slavonic provinces of Turkey — in — Europe, London, 1867, p. 37 „In Vodena and Yenidje a Greek school is foundel . . . One result of this anti-nationale policy is, that the Bulgarians, elsewhere so eager to learn, are in these districts listless and duel . . . Some of them calculate on using Latin aid to get rid of the Patriarch, and then finding means to get rid of the Pope . . . In Monastir the Unionists had a school, and at Yenidje they were bulding a church.“

[3] Сравни и приложенитѣ фотографски снимки отъ тия Воденски печати на стр. 334 отъ книгата на проф. Й. Ивановъ, Българитѣ въ Македония — докум. № 203.

Франго отъ с. Богданци, Константинъ П. Стефановъ отъ Търново, Константинъ Маджаровъ отъ Щипъ, Траянъ Кундураджиевъ и Петъръ Ачевъ отъ Прилѣпъ, Иванъ П. Георгиевъ отъ с. Владово и Георги Ст. Поповъ отъ сѫщото село. Следъ това класнитѣ учители сж започнали да се назначаватъ съ оказанието на училищния отдѣлъ при св. Българ. Екзархия, което е траяло до Балканската война.[1] Измежду българскитѣ учители въ Воденъ—назначени отъ св. Екзархия е и пишущиятъ тия редове, който е учителствувалъ презъ учеб. 1887/88 г.

Българското народно просвѣщение продължава нататъкъ все повече да се развива и високо да бжде народното съзнание. За презъ 1911/12 учил. година при пълното описание на Воденската кааза ще изложимъ и статистична таблица за броя на училищата и ученицитѣ въ Воденско.

Следъ окупирането на тия мѣста отъ гърцитѣ отъ Балканската война насамъ българското народно просвѣщение престава, тъй като презъ това време всички български училища тука по най-насилнически начинъ бидоха закрити и учителитѣ изгонени.

---

[1] А. Шоповъ — Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ 1894 г.

Хр. Коцевъ.

СТРАНИЦИ ИЗЪ СПОМЕНИТѢ МИ.[1]

Обискъ въ кѫщи.

Главниятъ комисаръ взе десетина стражари и тръгнаха заедно съ мене. Вървя азъ напредъ като кумъ съ сватове, тръгнали да взиматъ булката. Заведохъ ги до кѫщи. Пѫтната врата бѣ заключена, но преди да похлопаме, главниятъ комисаръ заповѣда на 1—2-ма стражари да извикатъ мифтарина т. е. махленския помощникъ-кметъ, който живѣеше тамъ близо до насъ и бѣше гръкъ. До като доведатъ мифтарина, азъ преживѣхъ най-страшни минути въ живота си. Тоя моментъ бѣ най-критичния и най-опасния за менъ. Предпочитахъ да ме убиятъ, отколкото да разтревожа майка си и сестра си, които така сладко и спокойно си спѣха. Намислихъ да побѣгна, нощниятъ мракъ и кривитѣ улици ми шушнѣха: „Хайде, сега му е времето! Бързай да избѣгашъ и да се скриешъ вънъ отъ града въ гробищата или въ нѣкоя кѫща! Въ тъмното не ще могатъ да те улучатъ съ пушкитѣ си, па и до като се прицелятъ, ти ще завиешъ въ другата уличка, отъ тамъ въ третата и четвъртата, до като ти изгубятъ дирята. Съ кой умъ си тръгналъ на полунощь да ги водишъ въ кѫщи! Не знаешъ ли, че тенекето долу въ избата е пълно съ в. „Бунтовникъ“ и съ какви не противни книги и писма? Или искашъ да имашъ другари? За писмото излъга, че си го намерилъ и че не знаешъ да го четешъ, ама, като намерятъ тенекето, не ще можешъ да лъжешъ! То ще говори вмѣсто тебе и ще предаде не само тебе, а и другаритѣ ти. Искашъ ли да ги видишъ въ сѫщото положение и да туришъ кръстъ на Организацията? Не е ли по-добре да пострада единъ, за да спаси всички, както направилъ Петлешковъ въ Брацигово? Или нѣмашъ тая смѣлость да се самопожертвувашъ? Тогазъ, защо се кле? Или ще чакашъ възстание да се дигне, та тогава съ пушка на рамо да идешъ да се биешъ? Твоето възстание е сега, сега трѣбва да викнешъ смѣло: смърть или свобода! и да докажешъ, че си революционеръ на дѣло и да дадешъ примѣръ на тия, които кръщавахте на думи!"... Тия нерадостни мисли бѣха толкова основателни, щото и най-страшливиятъ не би могълъ да имъ се не покори. Смъртьта не ме плашеше, напротивъ — славата, ако сполуча да избѣгамъ, ме съблазняваше по-вече и дори неволно пуснахъ веднъжъ кракъ да побегна и пакъ спрѣхъ. Надеждада, че Даме, който ме видѣ въ участъка, е побързалъ да дойде и да дигне тенекето, ме задържаше и ми говорѣше: „Стой! Не върши излишни глупости! Непременно Даме е дошълъ, казалъ е на майка ти и сестра ти, успокоилъ ги е, прехвърлилъ е тенекето и е очистилъ всичко въ кѫщи. Нали знаешъ, колко е той внимателенъ, бързъ и притресенъ за Дѣлото?"... Такива душевни мѫки е изпиталъ, навѣрно, и И. Христосъ въ Гетсиманската градина, изправенъ между живота и смъртьта. Още недовършилъ мислитѣ си, мифтарина съ двамата стражари се зададоха отсреща и азъ се намерихъ по срѣдата. Невъзможно бѣше вече да мисля за бѣгане. За втори пѫть азъ преклонихъ глава и се оставихъ на благоволението на слѣпия случай, който бѣ накаралъ Даме да ми даде писмото и после да замине по край участъка, за да ме види. „Ако не е дошълъ, грѣхътъ ще бѫде неговъ", се успокоявахъ азъ. Мифтаринътъ, безъ когото турцитѣ не влизаха въ християнска кѫща, дойде и почна силно да хлопа на портата. Ударитѣ като съ нажежено желѣзо пронизваха сърцето ми и при всѣки ударъ цѣлъ трепвахъ сѣкашъ електрическа искра минаваше презъ цѣлото ми тѣло. Изново съвѣстьта се пробуди и почна да сипе укори върху менъ. „Страшливецъ! Предатель! Защо не побѣгна? Или мислишъ, че ще ти бѫде по-леко като заловятъ и другитѣ? Защо се кле, не смѣешъ да умрешъ за свободата на другитѣ? Мерзавецъ!... И сега не е късно да умрешъ, ама не смѣешъ. По-напредъ можеше и да избѣгашъ, а сега ти остава само да побѣгнешъ, за да те убиятъ! Хайде, до като не те е видѣла майка ти, която толкова пѫти ти е казвала: „ти ли ще управишъ свѣта? Като си нѣмалъ сжрце мжжко и юнашко, що си не стоялъ миренъ, както ти майка казваше? Сега кому ще ни оставишъ, кой ще се грижи за насъ? Синъ съмъ изчувала, за да ходя на стари год. по чужди порти!“ Ще можешъ ли да изтърпишъ тия майчини укори? Срамъ и позоръ!... Азъ вечъ не можехъ да се удържа и шавнахъ съ кракъ напредъ, но другъ единъ посиленъ гласъ ми извика и скова на мѣстото: „Стой! Не мислишъ ли, че и да те наранятъ или убиятъ, тѣ пакъ ще направятъ обиска, за който сж дошли? Сега се само съмняватъ, че си лошъ за държавата, но тогазъ ще се увѣрятъ, че си такъвъ, защото невиненъ човѣкъ не излага живота си на рискъ и ще прекопаятъ кжщата, за да намерятъ всичко скрито. Тъкмо тогава ти ще докарашъ и другитѣ въ затворъ, а ти или ще бждешъ убитъ, или ще останешъ живъ, но сакатъ. И защо? — За да кажатъ утре, че те убили турцитѣ, не защото си искалъ да избѣгашъ и спасишъ другаритѣ, а — отъ фанатизъмъ. Турцитѣ ще се оправдаватъ и ще доказватъ, че си се опиталъ да избѣгашъ и затова сж гърмѣли подире ти. Това ще потвърди и муфтаринътъ, но българитѣ нѣма да вѣрватъ дори и тебе, ако останешъ живъ и изповѣдашъ истината. Напротивъ, и тебе ще накаратъ да обвинишъ турцитѣ, за да те представятъ като жертва и мжченикъ на турската жестокость. Тогава и малката оная слава и хубаво име, за които искашъ да се пожертвувашъ, ще останатъ съмнителни. Ако пъкъ си стоишъ мирно, може и да не обърнатъ толкова внимание, а може и Даме да е дошълъ и тогазъ нѣма да намерятъ нищо“...

---

[1] Виж. кн. I.

Всички тия доводи за и противъ минаваха съ електрическа бързина презъ изморения ми отъ напрегнато мислене мозъкъ и още не сполучилъ да туря край на недоумѣнието, портата се отвори и майка ми се показа. Ни стонъ, ни викъ не издадоха нейнитѣ майчини гжрди; но забелезахъ, че тя се залюля и едвамъ се задържа и допрѣ до стѣната, за да не падне. Азъ не смѣехъ да й продумамъ нищо, за да ме не подозратъ, но чувствувахъ непреодолима нужда и дългъ да й кажа нѣщо, за да й дамъ малко сърце, та промълвихъ презъ зжби: „Не бой се! търсятъ нѣкакво писмо“...

Главниятъ комисаръ съ сватоветѣ нахлуха въ двора и се качиха да тарашуватъ. Азъ и комисарътъ влѣзохме найнапредъ въ спалнята. Тукъ малката ми 12 год. сестричка, ученичка въ I кл., трепер̌ѣше отъ страхъ, сгушена до кревата. Сърцето ми се кжсаше отъ жаль, като гледахъ майка ми и сестра ми — тия две безпомощни и безсилни да ми помогнатъ души, близки и мили само на менъ — души, които отъ тозъ часъ оставаха самотни, безъ едничката подкрепа, надежда и утеха, които намираха само у менъ. Кървави сълзи капѣха на тѣхнитѣ и на моето сърце, но трѣбаше да стискаме сълзитѣ си и да не имъ даваме воля да рукнатъ. Не бѣше време сега да мисля много за тѣхъ. На масата бѣ сложена вечеря, която чакаше мене. Тѣ, горкитѣ, чакали, чакали да се върна, за да вечеряме заедно, па хапнали на двенатри и си легнали. На страна отъ паницитѣ съ ястие стоеше отворенъ романътъ „Нова Земя“ отъ Вазовъ, на външната корица на който бѣ напечатана картината — единъ българинъ яхналъ единъ турчинъ. Само тая картина бѣ достатъчна, за да ме обесятъ. Разбрахъ, че Даме не е идвалъ и студенъ потъ ме изби по цѣлото тѣло. Почнахъ да треперя отъ студъ, зжбитѣ ми искаха да тракатъ, но ги стиснахъ, колкото можахъ, за да не покажа слабость предъ майка ми и предъ турцитѣ. За майка ми и сестра ми ми бѣше жаль да ги не изплаша и наскърбя още по-вече, а отъ турцитѣ ме бѣше срамъ и за да не злородствуватъ. „Каквото ще да става! Рекохъ си най-после, все едно ми е вечъ! Единъ червей по-малко. И майка ми, и сестра ми сж сжщо червеи. А дѣлото, а другаритѣ, а Македония? — Смѣшни усилия и желания на червеи!“ . . .

Комисарътъ още щомъ влезе въ стаята, покани ме да извадя всичкитѣ си книги и писма. Тѣ бѣха наредени близо до масата. Тѣ ги прибраха всички въ два чована (врещи). Особно внимание обръщаха на всичко ржкописно. Жаль ми е само за хубавата сбирка отъ народни пѣсни, които бѣхъ събиралъ и записалъ въ Щипъ още като студентъ. Противни книги и писма нѣмаше: бѣхъ ги пречистилъ още презъ деня. Само романътъ „Нова Земя“ бѣхъ оставилъ на масата, защото още не бѣхъ го челъ. Тъкмо тая година бѣ напечатанъ. Следъ като прибраха всичко, дигнаха възглавницата на кревата ми и намериха едно малко револверче за джебъ. Прибраха и него и почнаха да връзватъ врещитѣ. До като тѣ вършеха това и тарашуваха, устата ми пресъхна и поискахъ отъ сестра ми да ми даде вода. Мисъльта ми бѣше постоянно при тенекето: само то можеше да потвърди, че шифрованото писмо е мое и да даде право на турцитѣ да ме биятъ и мжчатъ, до като ме принудятъ да открия шифъра. Трѣбаше въ последната минута, до като още турцитѣ не сж слѣзли да търсятъ долу, да се дигне тенекето оттамъ, но кой да стори това добро за менъ? Решихъ, като връщахъ чашата на сестра ми, да ѝ пошепна за тенекето. Тя казала на майка ми, а тя, последната, веднага слиза въ избата и се помжчила да забута тенекето въ дупкитѣ на стрѣхата подъ пода. Обаче, тенекето не се побирало, до като най-после отмалѣла да бута тежкото тенеке, изтървало ѝ се отъ ржцетѣ и паднало въ краката ѝ съ трѣсъкъ. Тъкмо подъ насъ ставаше това. Азъ като чухъ трѣсъкътъ, нова струя отъ студена вода полѣ цѣлото ми тѣло. Изтръпнахъ отъ ужасъ. „Може би, нѣмаше да идатъ тамъ, но сега сами имъ обърнахме вниманието и сигурно ще се затичатъ да видятъ, що е“, си казахъ. Майка ми сжщо премалѣла отъ страхъ, но като почакала и видѣла, че не идватъ, помжчила се пакъ и най-после съ голѣми усилия сполучила да го закрепи и закрие въ стрѣхата. Комисарътъ и неговитѣ хрътки сжщо чуха трѣсъкътъ, но не обърнаха внимание, нито пъкъ забелезаха отсжтствието на майка ми. Следъ като претърсиха спалната, комисарътъ ме запита: „На друго мѣсто имашъ ли книги?“

— Да, въ приемната стая, отговорихъ азъ бързо, безъ да се мисля, за да му спечеля довѣрието, та, като ме пита следъ туй и му отговоря отрицателно, да повѣрва и да не накара хрътките да идатъ и долу, въ избата.

Заведохъ го въ приемната, отдето сжщо така прибраха всичко ржкописно и печатно. Тъй бедната ми библотека бѣ разграбена. Азъ не съжалявахъ много въ тоя часъ за нея, защото не вѣрвахъ, че ще преживѣя тая беда и че единъ денъ ще имамъ нужда отъ разни съчинения, отъ каквито днесъ се лишавамъ. Следъ като очистиха и приемната отъ най-малкото парцалче писана хартия, комисарътъ се обърна и ме запита: „На друго мѣсто нѣма ли?“

— Нѣма, отговорихъ азъ.

— Кжде ви сж дрехитѣ, въ гардеробъ или въ сандъкъ?

— Вънъ на салона, въ долапа сж закачени.

— Я, да ги видимъ.

Отидоха и тамъ, пребъркаха въ джобоветѣ на всички мои палта и панталони. Случайно (!?) въ едно палто намериха едно забравено писмо отъ учителя Пано Стоиловъ — сѫщиятъ онзи, който бѣ предалъ на архимандрита Софроний основаването на таенъ революц. комитетъ въ Одринъ. Не помня, какво го бѣ накарало да ми пише, защото приятели близки не бѣхме, нито пъкъ ни свързваше Дѣлото, защото той не бѣ членъ на Организацията и за предателството му бѣ презренъ отъ другаритѣ, които бѣхъ посветилъ въ Одринъ. Писмото бѣ писано и получено презъ зимата, преди обявяването на войната между Турция и Гърция. Между другото ми пишеше, че турцитѣ изпращали много войска и муниции по желѣзницата отъ Одринъ-Цариградъ за Солунъ. Дори имаше и цифри: колко пехота, кавалерия, артилерия, топове и пр. преминали презъ Одринъ и за да не остане въ патриотизъмъ по-долу отъ насъ, заключаваше: „Сега е златенъ моментъ да се направи нѣщо и въ Македония“ . . . Комисарътъ и преводачътъ-турчинъ, който четѣше писмото, намериха, че почеркътъ приличалъ на оня въ шифрованото писмо и останаха доволни, че сѫ открили най-после Америка. Тѣ го дадоха и на мене да го сравня и да се произнеса. Азъ, разбира се, не можехъ да бѫда съгласенъ съ тѣхъ и казахъ, че има много слаба прилика. Вниманието ми бѣше, обаче, другаде: азъ не се мѫчехъ да открия Америка, а да прочета и да видя, има ли нѣщо противно, за да мога да наглася правдоподобенъ отговоръ. Най-после станаха и тръгнаха да си отиватъ. Разбира се, че заедно съ тѣхъ тръгнахъ и азъ, понеже комисарътъ благоволи да ме покани на гости въ правителств. домъ. „Даскалъ ефенди! Тази вечерь ще ни бѫдешъ гостъ“. Азъ се почудихъ на тая турска любезность и дори повѣрвахъ, че наистина, ме викатъ на гости. После разбрахъ, че това било проста учтивость, пълна съ ирония — учтивость, която употрѣбявали и спрѣмо вулгарни престѫпници. Наивно казахъ и на майка си, че ме викатъ на гости тая нощь и за това не поискахъ ни постелка, ни покривка: зеръ човѣкътъ отива на гости, а не въ затворъ. Азъ се вече радвахъ не само, че ме викатъ на гости, а и за това, че не отидоха да тарашуватъ въ избата. И майка ми, и сестра ми, навѣрно, сѫ изпитвали тая радость, значението на която тѣ разбираха и която намаляваше скърбьта ни, че ще се раздѣлимъ за малко и ни утешаваше въ ненадейното нещастие.

На другия день азъ очаквахъ да ме повика директорътъ, но, навѣрно, сж преглеждали и пробирали съмнителнитѣ книги и писма, та не сж имали време да ме разпитватъ. За да бждѣха прегледани и прочетени всички книги и писма, не стигаше ни цѣлъ месецъ, но турцитѣ не си даваха толкова зоръ. Арестуванитѣ могатъ не съ дни и месеци, а съ години да чакатъ, и въ края на краищата, ако не намерятъ нищо противно, освобождаваха ги и имъ казваха: „Яланъшъ олмушъ!“ (грѣшка станало!). Сватоветѣ взеха булката и сега я водѣха на гости въ кжщата на момъка, дето ще трѣбаше да се срамува и говѣе, да се кланя на всички и да мълчи...

Майка ми не закъснѣ да дойде за обѣдъ да ме види живъ ли съмъ и де съмъ. Това благоволение да пуснатъ майка ми да приказва съ менъ показваше, че не гледатъ сериозно на моето престжпление. Турнаха ме въ стаята, дето работѣха деня комисаритѣ — значи, бѣхъ подъ строгъ полицейски надзоръ. И наистина, първата седмица не пускаха никого, освенъ майка ми, да дойде при менъ. Азъ не можехъ да забравя опасностьта, отъ която треперѣхъ, ако бѣха намерили тенекето въ избата. Ето защо цѣла нощь прекарахъ въ новата обстановка почти доволенъ и дори радостенъ. Предъ по-голѣмата опасность азъ бехъ честитъ съ малката, която ме сполетѣ. Тепърва имаше да расте и тая последната и да достигне фантастични размѣри въ моето подплашено въображение; тепърва азъ трѣбаше да се боря съ перспективата, която ме очакваше — да бжда подложенъ на бой, за да ме принудятъ да прочета писмото. Утешавахъ се, наистина, че не можаха да заловятъ и друго шифровано, за да иматъ оправдание да ме подложатъ на бой, но това не изключваше възможностьта и не отнемаше съвсемъ правото на турцитѣ да си послужатъ съ дървенъ господь, до който прибѣгваха всѣкога, дори и когато имаха най-малко съмнение. Юмручното право царуваше въ държавата на азиятскитѣ диваци, турцитѣ.

Разправи ми майка ми, че Даме отишълъ въ кжщи рано сутринь-та, дигналъ тенекето въ една вреща и го изнесълъ отъ кжщи. Това ме успокои. Погрижихъ се шепнишкомъ да успокоя и майка си, като й поржчахъ да каже на Даме, че е заловено освенъ неговото и др. писмо отъ Стоиловъ, за да му пише и да го предизвести, ако е въ Одринъ, да се спасява. Порѫчахъ на тръгване майка ми да ми донесе постелка и покривка, защото изглеждаше, че моето гостуване не ще се свърши за 2—3 деня.

Пакъ предъ директора на полицията.

На втория день подиръ обѣдъ — турскитѣ високи чиновници отиваха на работа само подиръ обѣдъ — директорътъ ме извика пакъ на разпитъ. Забравихъ да кажа, че на първия день вечерьта късно докараха единъ „янкеседжия" — пладнешки апашъ, който билъ заловенъ съ една вреща брашно, задигнато отъ него. Въ съседната на моята стая се извършваше разследването. По едно време чухъ писъкъ и ревъ: „Олеле! вай анаджимъ! аманъ ярабимъ!" А камшичнитѣ удари не преставаха да плющатъ. Представихъ си картината: легналъ по корема човѣкъ, единъ седналъ на главата му, другъ — на краката му, а трети съ камшикъ, изплетенъ отъ волски дѣтородни жили, удряше легналия съ всичката си сила по задника. Това не само покърти душата ми до просълзяване, но ме и възмути, за дето толкова безчовѣчно и недостойно се отнасятъ съ едно човѣшко сѫщество. И си рекохъ: „Това е нарочно инсценирано за менъ, та преди да ме подложатъ на такъвъ бой, да му изпитамъ по-рано ужаса и да я не докарвамъ рботата до тамъ". Свихъ се като куче на постелката си, обзетъ отъ страхъ и трепетъ, че това скоро ще сполети и менъ. „Ако тозъ янкеседжия ревѣше като волъ отъ болки, що остава за менъ, който имамъ по-нежна и мека натура? Ще мога ли, аджаба, да изтрая или още следъ първия ударъ ще се примоля и обещая да кажа? — Бә, първиятъ ударъ ще бѫде най-болезненъ, другитѣ все по-слабо и по-слабо ще осещамъ, защото нервитѣ ще бѫдатъ притѫпявани все повече и повече и най-после ще удрятъ като по дърво — нѣма никаква болка да усещамъ. Ако стисна зѫби и изтрая първия ударъ, съ такъва сила на волята ще претърпя и втория, и третия ударъ, до като падна въ несвѣсть. Ще ме поливатъ после съ вода, за да ме свѣстятъ и ще ме оставятъ, навѣрно, да оздравѣя. Следъ туй едва ли ще ме подложатъ пакъ на сѫщитѣ мѫки. Може би, ще ме подложатъ на други, по-страшни, но не вѣрвамъ, защото ще помислятъ, че наистина не зная ключа на шифъра.

Па и да ме подложатъ пакъ, първиятъ изпитъ издържанъ, вториятъ, сигурно, ще издържа по-леко". Цѣлата нощь не можахъ да заспя: душата ми бѣ подплашена и щомъ се занесѣхъ въ сънъ, веднага нѣкой като да ме удряше по гърба и цѣлъ трепвахъ. Отваряхъ очи уплашенъ, ала следъ минута сънътъ още по-силно натегваше на клепачитѣ ми. Мжчехъ се да гледамъ и да стоя буденъ, но колкото повече правѣхъ усилия да не склопя клепачитѣ си, толкова по-скоро тѣ се затваряха и изново се унасяхъ сладко въ прегрждкитѣ на Морфея, но тутакси пакъ нѣкой ме удряше и азъ пакъ скачахъ като подплашенъ заекъ. Най-после съмна и азъ трѣбаше да стана, защото полицейскитѣ щѣха да дойдатъ на работа и отъ моя страна би било неприлично да се изтѣгамъ. Умрѣлъ за сънь станахъ, омихъ се съ два пръста и седнахъ да броя минутитѣ, които бѣха много дълги. Бѣхъ вече забравилъ оня кошмаръ, който цѣла нощь ме мжчи, но, когато ме извикаха при директора, краката ми се подкосихв отъ страхъ. „Дръжъ се сега да те видя! Викатъ те за инквизиция! Чу ли, какъ ревѣше оня янкеседжия? Ха, да те видя!)" ми шепнѣше нѣкой на ушитѣ, а азъ едвамъ си дигахъ краката да изкача стълбитѣ, които ми се сториха високи като Айфеловата кула. Стражарътъ, който ме пазѣше долу да не избѣгамъ, ме придружаваше на всѣкжде: ще отида да се мия, той подире ми; ще ида по нужда, той на вратата на нужника чака Н. Величество да излезе живъ и здравъ. Дотътрихъ се най-после до кабинета на директора. Стражарътъ ми отвори вратата като кавалеръ на дама и азъ прекрачихъ прага. Влѣзохъ ни живъ, ни мъртавъ и не забравихъ да направя темане, безъ да чакамъ отговоръ на поздрава си. Знаехъ, че нѣма да ми приематъ поздрава, но, ако не поздравѣхъ, можеше да се разсърди и озлоби, а това не бѣше въ мой интересъ. Трѣбаше да се кланямъ противъ волята си и да унижавамъ не само своето човѣшко, но и революционерско достойнство, за да не предизвикамъ и личното отмъщение на своитѣ палачи. Ролята на праведникъ се нахванахъ да играя, та трѣбаше да покажа всичкото си искуство на добъръ актьоръ. Застанахъ до вратата да чакамъ директорътъ, който се преструваше, че е заетъ на масата си, да изправи глава и да ме види. На страна отъ него седѣше копоятъ Жакъ и още единъ полицейски, а предъ тѣхъ единъ дебранецъ —

сѫщиятъ, който билъ съ Пейчиновски, кога го убили. Найпосле, директорътъ дигна глава и ме повика да седна до масата. Предъ него стояха и двѣтѣ писма: шифрованото и откритото отъ П. Стоиловъ. Стори ми се, че и двѣтѣ писма гледатъ на менъ съ пламналитѣ си букви.

— Чие е това писмо? Попита директорътъ и ми посочи отвореното.

— Отъ единъ мой другарь, учителъ въ Одринъ, го получихъ, отговорихъ азъ.

— Знаешъ ли, що ти пише?

— Не си спомнямъ всичко, защото е отдавна.

— А защо ти съобщава, колко войска заминала оттамъ и колко джепане? Що ви интересуватъ тия работи?

— Навѣрно, за да изкаже увѣренностьта си, че нашата държава разполага съ много войска и непременно ще натупа гърцитѣ.

— Отъ писмото не се вижда, че е искалъ да изкаже такъва увѣреность.

— Навѣрно, е искалъ да ми съобщи новини, които бѣха отъ общъ интересъ за всички поданици на Н. В. Султана и за които всички вестници пишеха ежедневно.

— Добре, а какво значатъ думитѣ: „Сега е златенъ моментъ да се направи нѣщо и въ Македония“?

— Сигурно, той иска да каже, да молимъ милостивото правителство да издаде фермани за владици въ Македония, а не само гърцитѣ да иматъ такива въ Битоля, Велесъ, Дебъръ и пр.

— Не се разбира ни най малко, че той е подразбиралъ за владици, като е пишелъ това.

— Споредъ менъ само такъво значение иматъ тия думи въ писмото.

— Пекаля! (добре!) А вижъ почерка на това писмо, не е ли единъ и сѫщъ.

Азъ разгледахъ ужъ много внимателно и сравнявахъ почерка на едното писмо съ оня на другото и решително казахъ: „Малко нѣщо си приличатъ, ама една рѫка не изглежда да е писала и двѣтѣ писма“.

Напротивъ, споредъ менъ много си приличатъ.

Жакъ, който седѣше близо до директора, надникна да сравни и той двата почерка и увѣрено каза: „Една и сѫща ржка! Приличатъ си като две капки кръвь“. Директорътъ се умори вече и ми каза: „Хайде гидъ ашаа!“ (Хайде иди долу!). Азъ скочихъ, иаправихъ пакъ темане и си излезохъ. Стражарътъ ме заведе въ моята нова квартира. Тукъ си отдъхнахъ отъ оня страхъ, който ме бѣ обзелъ, кога ме повика директорътъ. Обаче, опасностьта още не бѣ минала. Подиръ малко докараха въ сжщата стая при менъ и оня дебранецъ, когото видѣхъ въ кабинета на директора и когото азъ считахъ българинъ. По бѣлитѣ шаечни дрехи го познахъ, че е отъ Дебъръ и щомъ влезе, азъ, зарадванъ, че ще имамъ другарь, защото самотностьта ме измжчваше, и отъ братско съчувствие, като го видѣхъ, какъ се свива и не знае, де да се спре, поканихъ го да седне при мене на послано. Той съ благодарность прие и седна. Почнаха тихичко да си приказваме. Разпитахъ го, кой е и защо е арестуванъ. Отначало той скри и ме излъга, че билъ въ кръчма и тамъ се сбили съ единъ гръкъ. По израза на лицето познахъ, че не желае да ми каже истината и безъ да подозирамъ, че той е пратенъ да ме изкушава, разправихъ му и азъ защо съмъ арестуванъ. „Едно пусто писмо намѣрихъ на улицата и за него ме задържаха. Каратъ ме да имъ го чета, ама и дяволътъ не може да го прочете!“ Надвечерь майка ми донесе вечеря и азъ седнахъ да се храня. Поканихъ и него да хапне, понеже нѣмаше ни хлѣбъ, ни нищо. Той съ благодарность раздѣли моята порция. На лѣгане азъ му дадохъ една отъ моитѣ възглавници и покривка. На другия день го извикаха пакъ при директора и следъ половина часъ се върна. Азъ почнахъ да го разпитвамъ съ намерение да му помогна и да го науча, какво трѣбва да говори, за да не пострада. Той пакъ не искаше да ми се открие, но като се увѣри, че азъ нѣмамъ нищо общо съ убийството на Пейчиновски, той ми разправи, че е арестуванъ при мене, за да ме шпионира. Питали го въ какви дрехи сж били облѣчени убийцитѣ, — дали единиятъ не е билъ въ бѣли дрехи, защото азъ бѣхъ въ бѣло, лѣтно палто. Той отговорилъ, че не може да ме вземе на вратъ, защото и двамата убийци били въ черни дрехи и ако единиятъ бѣше въ бѣли, непременно щѣше да забележи, макаръ свѣтлината отъ фенеритѣ да е била слаба. Въ това се увѣрилъ още повече отъ моитѣ думи, азъ ни дума не бѣхъ му казалъ, че ме подозиратъ въ нѣкакво убийство. Азъ мисля, че полицията го е карала да посочи мене, за да я не обвинятъ, какво не е могла да хване още на самото мѣсто убийцитѣ, нито пъкъ да влезе въ диритѣ имъ, но благодарение на предпазливостьта и сърдечния приемъ, който му направихъ, той не е пожелалъ да вземе грѣхъ на душата си. До вечерьта го пуснаха. Късно подиръ вечеря мене извикаха пакъ на изповѣдь при директора. „Сега вечъ ще ми напълнятъ самара съ слама“, си казахъ азъ. „Нощно време на изповѣдь е сигурно за инквизиция. Боже, Боже! Какъ сѫ могли първитѣ християни да изтърпятъ толкова страшни мѫки, безъ да се откажатъ отъ новата си вѣра! Какъ сѫ могли въ срѣднитѣ вѣкове Иванъ Хусъ, Джордано Бруно и хиляди хиляди други да претърпятъ мѫкитѣ на инквизицията: да имъ кѫсатъ месата, да ги горятъ съ нажежени желѣза и живи на клада да ги горятъ! Нима тѣ не сѫ били човѣци като мене, нима тѣ не сѫ усещали болки, нима тѣ сѫ били безъ душа! Съ кремъкъ да ме дератъ, ще търпя и нѣма да призная! Ще имъ докажа, че и свободата на Македония заслужава да има своитѣ мѫченици и светии“... Съ подигната смѣлость азъ влѣзохъ при инквизиторитѣ и не помня, дали направихъ темане. Директорътъ ме покани да седна и ми подаде единъ сръбски вестникъ отъ Бѣлградъ, въ който на кѫсо се съобщаваше за убийството на Пейчиновски и се хвърляха обвинения върху турската полиция, че е спала и пропуснала убийцитѣ да избѣгатъ. Положението на директора на тая полиция бѣ разклатено и честолюбието засегнато. Той бѣ ужиленъ отъ нападкитѣ въ тоя вестникъ и искаше отъ мене да му го преведа точно. За тая цель той ме накара да напиша на български тоя преводъ. Азъ разбрахъ, че той желае да види моя почеркъ и да го сравни съ оня на шифрованото писмо. Спокойно седнахъ и му преведохъ буквално писаното въ антрефилето. Следъ туй ме запита, колко езика зная. Азъ му отговорихъ, че слабо говоря и чета турски, гръцки, сръбски, руски и френски.

— Беей! ти много ученъ си билъ! А каква заплата получавашъ?

— Сто и петдесеть лири, отговорихъ азъ.

— Вай, вай! Сто и петдесеть лири! Значи, ти получавашъ по-голѣма заплата отъ мене! Изказа своето очудване директорътъ, защото, наистина, 150 лири год. заплата бѣха много пари на ония години. Самъ той едва ли получаваше повече отъ 100 лири на книга, защото турскитѣ чиновници рѣдко виждаха заплата. Тѣ се прехранваха съ рушветитѣ, които всѣкой споредъ положението си взимаше: заптието се подкупваше само съ едно кафе или съ една цигара и колкото по-високо се изкачваше по чиновнишката стълба, толкова и рушветитѣ ставаха по-голѣми — $^{1}/_{4}$ бѣла меджедия, цѣла меджедия, лира и пр. Който не разполагаше и не можеше да даде, и за най-малката работа трѣбаше да кисне и да чака съ седмици. Тежко и горко на престѫпницитѣ, които падаха подъ ударитѣ на законитѣ! Тѣ трѣбаше съ две рѫце да даватъ на всички чиновници. Имаше случаи, когато и за най-голѣми престѫпления човѣкъ можеше да се отърве лесно, ако още на полицейския сполучи да намаже колата, до като още никой не е узналъ. Отиде ли въ затвора, научатъ ли се и другитѣ полицейски и чиновници, тежко му! Всѣкой ще го дърпа, до като откѫсне парче отъ месата му. Евреитѣ знаеха най-добре това и свободно се ползуваха отъ тая слабость на турцитѣ — веднага, още въ часа на залавянето тѣ разтваряха кесиитѣ си и се освобождаваха. Рѣдко евреинъ влизаше въ затворъ или и да влезѣше, скоро излизаше дори и за най-голѣма вина. Българинътъ предпочиташе да лежи въ затворъ, отколкото да се прости съ бѣлитѣ си пари, спечелени съ кървавъ потъ. Само когато виждаше зоръ, тогава и ризата отъ гърба си продаваше, за да се отърве. Преди това той все се надѣваше, че скоро и съ малко ще се отърве, та стискаше милата си парица.

Следъ туй директорътъ почна съ присторено любезенъ тонъ да ме убеждава и склонява да кажа, каквото зная.

— Знаешъ ли, че ти можешъ да станешъ голѣмъ чиновникъ на държавата и да получавашъ двойно и тройно по-голѣма заплата, ама трѣба да дадешъ доказателства, че ще бѫдешъ вѣренъ на царя и правителството? Виждамъ, че ти знаешъ ключътъ на това писмо, ама се страхувашъ да не бѫдешъ наказанъ. Турчинъ да не съмъ, въ турската вѣра да не съмъ, ако веднага, щомъ признаешъ и прочетешъ писмото, не те освободимъ и назначимъ на висока служба. Освенъ това ще имашъ и рутбе (орденъ за заслуга). Хайде, кажи, не бой се!

— Благодаря, отъ сърце благодаря, но съжалявамъ, че не зная нищо по-вече отъ това, що Ви казахъ — съжалявамъ, че не зная тоя дяволски ключъ, какъвъ е, за да заслужа тая честь, която ми обещавате.

Директорътъ разбра отъ решителния тонъ на моитѣ думи, че напразно ще се мѫчи да ме измами съ обещания. Ядоса се и съ грубъ, заплашителенъ тонъ почна:

— Ха, съ добро не щешъ да кажешъ, а? Грѣхътъ нека бѫде твой, че ще прибѣгнемъ и до мѣрки, които ще те накаратъ да кажешъ всичко. Ще те смажемъ отъ бой, кокалитѣ ще ти пречупимъ и ако не кажешъ, ще те пратимъ на заточение въ Анадола, тамъ да оставишъ коститѣ си и да изгниешъ като куче, далечъ отъ майка си и сестра си! Язъкъ не е ли за нихъ, да ги оставишъ тукъ да просятъ? На вратъ да ги носишъ! Язъкъ и за твоята младость!...

— Въ рѫцетѣ съмъ Ви, каквото искате, можете да направитѣ съ мене, ама съжалявамъ, че за права Бога ще пострадамъ. Какво да кажа, когато не зная! Нещастие съмъ ималъ да намеря това проклето писмо! Казахъ просълзенъ и разтреперанъ отъ мѫкитѣ, съ които ме заплашваше.

— Заведете го долу! извика разгнѣвенъ директорътъ.

Азъ тръгнахъ като овца на заколение. „Свърши се вечъ изследването. Сега долу ще ми вематъ здравето“, си рекохъ на ума и съ подкосени крака слизахъ по стълбата. Тѣлохранительтъ ми, стражарьтъ, ме заведе въ стаята, дето си лежахъ. Азъ отидохъ на мѣстото си и се свихъ да чакамъ страшнитѣ мѫки. Чакахъ $^1/_2$ часъ, чакахъ 1—2 часа като на тръни; най-малкиятъ шумъ ми се струваше, че сѫ стѫпкитѣ на моитѣ джелати, страхътъ ме измори душевно и макаръ да не смѣехъ да мигна, очитѣ ми почнаха да се затварятъ. Цѣлата нощь прекарахъ съ заешки трепетъ въ душата. Най-после съмна, дочакахъ новия божи день пакъ живъ и здравъ, но още не смѣехъ да се радвамъ: заплашванията на директора още звучеха въ ушитѣ ми: „Не вѣрвамъ да сѫ ме забравили, си мислѣхъ. Трѣба нарочно да сѫ ме оставили да се помѫча душевно и да размисля добре. Сигурно, вечерь или утре вечерь ще ме грабнатъ немилостивитѣ ангели, ще забодятъ душата ми на ръженъ и ще я пекатъ жива на огънь“. При все това азъ бѣхъ доволенъ, че съ нищо не дадохъ поводъ да усиля съмнението имъ. Майка ми редовно идваше всѣкой день да ме види и донесе нѣщо за ядене.

Тя ми съобщи, че сж викали и х. Николова, да го питатъ, дали наистина съмъ билъ заедно съ него на „Орфеумъ“ презъ оная фатална за менъ вечерь, когато стана убийството. Той, разбира се, потвърдилъ моитѣ показания. Това не малко ги е накарало да повѣрватъ и другитѣ мои показания — толкозъ по-вече, че азъ държахъ все едно и сжщо и съ нищо не измѣнихъ показанията, които дадохъ най-напредъ, именно предъ копоя Жакъ. Малко ако бѣхъ се подхлъзналъ, отивахъ по дяволитѣ. Азъ мисля, че майсторски си изиграхъ ролята, макаръ да бѣхъ чиракъ. Върхътъ на изкуството стигнахъ, когато ми поискаха ключътъ за шифъра и азъ веднага бръкнахъ въ джоба си да го извадя. Директорътъ, навѣрно, е помислилъ, че ще извадя искания отъ него ключъ за шифъра, ала азъ наивно му подадохъ ключъ отъ куфаръ. Тая присторена наивна хитрость отъ моя страна го е накарала да помисли, че азъ не разбирамъ ни що е шифъръ, ни ключъ за шифъръ. Присторихъ се на съвършенъ ахмакъ и сполучихъ да го заблудя и да спася кожата си.

Полицейски шпионинъ.

Вечерьта докараха при мене единъ българинъ отъ Воденъ, по име Тръпчевъ. Той се препоржча, че билъ полицейски и че, не помна за какво, го арестували. Седнахме и се разприказвахме като стари приятели. Азъ му казахъ, че познавамъ Дим. и Ив. Тръпчеви, които ми бѣха съученици въ гимназията. Той имъ билъ братъ или братовчедъ. Това послужи като звено за сближение и приятелство помежду ни. Ако той бѣше изпратенъ да ме шпионува, за което азъ нѣмахъ съмнение, понеже по всичко личеше, че иска да ме изкушава, нѣмаше нужда да търсятъ по-глупавъ човѣкъ отъ него за тая дипломатска роль. Или тозъ, който го бѣ пратилъ, бѣ пропусналъ да го научи и дресира, какъ трѣба да се държи съ менъ и какво да говори или пъкъ не е считалъ за нужно да го учи, защото самото звание „полицейски“ е синонимъ на шпионинъ. Бѣ забравилъ поне да му каже, да се не издава, че е полицейски, за да не възбуди у менъ подозрение. И безъ това азъ не бихъ му открилъ сърцето си, особено следъ като узнахъ отъ сърбоманина, защо го бѣха пратили при мене. На плиткитѣ, прозрачни и дебелашки разпитвания, които ми задаваше новиятъ шпионинъ, азъ отговаряхъ съ присторено съжаление, че съмъ жертва на едно дяволско писмо.

— Голѣмъ таксиратъ съмъ ималъ да го намеря и преди още да го отворя, за да видя, какво е, ме заловиха. Да бѣхъ го отворилъ, сигурно щѣхъ да го хвърля и нѣмаше сега да ме държатъ и да ме каратъ да имъ го чета.

— Тъй ли? Ако е само за това, не бой се: съ 20—30 лири ще се свърши работата.

— Ехъ, да ги имамъ, не бихъ ги жалилъ. И 2—3 не мога да дамъ. Па и да ги имамъ, право ли е да ги дамъ, когато нѣмамъ никакъвъ кабахатъ?

— Нѣмашъ ли нѣкой приятель да ти ги даде въ заемъ или подъ лихва, или пъкъ да продадешъ нѣщо, ако имашъ?

— Нали знаешъ? Всички сѫ ти приятели, когато имашъ да ги поишъ и гощавашъ. Престанешъ ли и изпаднешъ ли въ нужда да искашъ отъ тѣхъ, всички те избѣгватъ. А пъкъ сега, като съмъ затворенъ, кой би посмѣялъ да ми помогне? — Не само че не може да бѫде увѣренъ, че ще бѫда скоро освободенъ и че нѣма да му пропаднатъ паричкитѣ, но и да иска да ми помогне, не ще смѣе, за да не си навлече съмнението на властьта, че и той е лошъ човѣкъ за държавата. А пъкъ нѣмамъ ни кѫща, ни лозя, ни нищо друго за продаване. Колкото ми артисваха отъ заплатата, купувахъ си книги, ала и тѣхъ задигнаха. Па и кой мислилъ, че ще ми дойде до главата такъва беля? Живѣехъ си днесъ за утре на три месеца получавахме заплата. До като изтекатъ другитѣ три мѣсеца, паритѣ се свършили.

— Знаешъ ли, какъ казватъ турцитѣ? „Веръ та куртулъ“ (Дай да се отървешъ). Ако дадешъ, ще се отървешъ лесно; ако не, ще лежишъ, кой знае до кога.

— Дошло да се тегли. Какво да правя? Да открадна, не мога; бѣли пари нѣмамъ, жълти — хичъ, защото не съмъ мислилъ за черни дни. Една майка и една сестра имамъ, но и тѣ чакатъ отъ мене. По-хубаво отъ тукъ — въ гробищата.

Така се свърши и това ново изкушение на Исуса Христа отъ Сатаната. Оставаше още и азъ да кажа на моя новъ сатана: „Иди задъ мною, Сатано! Не изкушавай Господа Бога твоего!“ Но и безъ това на другия день той излезе и не се върна вече. Значи, мисията му е била само да узнае, дали имамъ жълтички и да си предложи услугитѣ на посредникъ. Азъ имахъ спестени 90 лири, но ги бѣхъ далъ на Организацията и другаритѣ отвънъ можеха да намерятъ и 120 лири, за да ме освободятъ, но азъ не бѣхъ увѣренъ, че ще сполуча. Страхувахъ се, да не би да ми зематъ парицкитѣ и пакъ да ме държатъ. Освенъ това бѣхъ и много неопитенъ. Ако бѣхъ далъ на Тръпчевъ една бележка до х. Николовъ да депозира 20—30 лири за мене, та, ако наистина ме освободятъ, да си ги вземе, може би, веднага щѣха да ме пуснатъ; ала азъ се страхувахъ и не вѣрвахъ. После, обаче, разбрахъ, че е било възможно това да стане: работата е била още въ ржцетѣ на директора на полицията. Той е можалъ да я препрати на следователя или да я прекрати, ако види, че не е отъ сериозенъ характеръ. Отидѣше ли въ ржцетѣ на мюстентика (на следователя), и той можеше да я прекрати или да ѝ даде ходъ въ сжда споредъ това, дали ще излезе рушветецътъ или не и т. н. Директорътъ на полицията е изпратилъ Тръпчева, за да види, дали може да излезе нѣщо преди да ме е предалъ въ ржцетѣ на следователя, но отъ сондажа, направенъ отъ посредника му, той се е увѣрилъ, че нѣма да се облажи и тогазъ решава да ме зарѣже.

До късно тая нощь стояхме и приказвахме съ Тръпчева. Той бѣше веселъ и съжаляваше, че не е свободенъ, за да се напие. Той развесели и мене, особено като почна да пѣе турски манета и гръцки (паликарски) серенади, макаръ да нѣмаше съ какво да си накваси гърлото. Тая вечерь азъ предполагахъ, че пакъ ще ме викатъ, за да ме наложатъ по турски безъ милость и ако не бѣше Тръпчевъ да ме развлича, сигурно, отъ страхъ и отъ мисъль щѣхъ да се измжча самъ. На обѣдъ не можахъ да се храня: сигурно апетитътъ ми бѣ убитъ, а отъ какъ ме заловиха 2—3 деня не бѣхъ ни ялъ, ни спалъ. Тая вечерь се хранихъ заедно съ Тръпчева и вечеряхъ съ охота, макаръ да ми минаваше презъ ума, че душевадцитѣ ме чакатъ. Споменъ отъ тая вечерь ми остана една гръцка пѣсень, която отговаряше на моето положение. Кой пжть ми дойде на умъ, спомнямъ си за тая вечерь и за онова идеално време. Пѣсеньта бѣше:

Δὲν ἰμπορῶ να τραγουδῶ, (Не мога да пѣя,
Πῶς τραγουδοῦσα πρότα: както пѣехъ напредъ:
Μαράνθηκε ἡ καρδοῦλα μοῦ (Повехна сърцето ми
Σ'αν τὸ μαϊὸ χόρτα. Като майска трѣва).

Запомнихъ и друга една пѣсень, която по-живо рисуваше положението на затворника, именно:

Σαράνδα χρόνια φῆλακη, κόρη καλομάτιανο !
Σ'τὰ σίδερα βαλμένο, σ'τα ιπῶφερα, καϊμενο !
Δὲν ἔχω κάνεις να μ' ἰδεῖ, κόρη καλομάτιανο
Ἀπὸ τοῦς διδικὸς μοῦ σιγγενὶς καὶ ἐξαδελφὸς μοῦ
Μονὸν μία ἄγαπη, κόρη καλομὰτιανο
Πσιλῆ γραφῆ μοῦ στέχνει, καὶ κριφὰ μοῦ παραγγέλει

(40 год. въ затворъ, мила моме!
Въ вериги и тегла, клетникъ!
Нѣма никой да ме види, мила моме,
Отъ моитѣ роднини и братовчеди;
Само едно младо либе, мила моме,
Ситно писмо ми изпраща и тайно ми известява).

Съ тия и съ много други български пѣсни азъ убивахъ времето, което се влечеше като парализиранъ старецъ и ме измжчваше до полуда съ своето незабелезано кретане. Който е чакалъ да дойде известенъ часъ съ нетърпение, знае, колко бавно се минава времето: колкото по-скоро желаешъ да изтече, толкова по-бавно то тече; сжщо и когато искашъ да спишъ: колкото по-вече желаешъ да заспишъ, толкова по-вече сънътъ бѣга отъ тебе. А пъкъ въ затвора това чакане е безконечно: тогазъ всѣка секунда е минута и всѣка минута — цѣлъ часъ, а часътъ — по-дългъ отъ день, деньтъ пъкъ — цѣла година. „День — година" се казва за лѣтния день, а какво да се каже за затворнишкия день? — Дългъ, дългъ като пжть прѣзъ равна и безкрайна пустиня. Ходишъ-ходишъ и пакъ тука; седнешъ, починешъ и пакъ станешъ: вървишъ, вървишъ до умора. Спрешъ, па погледнешъ напредъ, ала пакъ край нѣма. Обърнешъ се назадъ и като да не си ходилъ никакъ. Да се върнешъ, обаче, не можешъ; да не вървишъ напредъ, пакъ не можешъ и виждашъ, че си падналъ отъ умора, па се оставишъ да те носятъ вѣтрища и стихии, на кждето си искатъ. Извадишъ часовника и броишъ секундитѣ: броишъ до 60 и гледашъ на минутната стрелка — тя едвамъ мръднала. Правишъ смѣтка: 60 по 60 = 3600 секунди — единъ часъ, а 12 часа = 43200 секунди или 86400 сек. за едно денонощие, защото и нощитѣ въ затвора сж дни: неработилъ човѣкъ не може и да спи. А колко по 86400 въ годината! — 365 по 86400! Я ако е за нѣколко години? — Па забъркашъ смѣтката и не ти се ще да мислишъ вече за това. Па току почнешъ да пѣешъ, каквото ти текне. Пѣешъ, но и пѣсеньта ти не е пѣсень, а ридание на жена надъ гробъ. Плаче ти се, а не можешъ и да плачешъ. Иде ти да се пукнешъ отъ мжка като въшка на жарь и не се пуквашъ...

Така азъ прекарвахъ дългитѣ дни самъ въ затвора. Бѣха ме вече забравили, не ме викаха на следствие, не ме безпокоеха вечъ. Страхътъ отъ бой и изтезания по лека-лека се дигна отъ душата ми, но тжгата и неизвестностьта ме душеха и измжчваха още по-много. За да разсѣя и прогоня мислитѣ си, декламирахъ всичко, що знаехъ неизустъ: „Майцѣ си“, „Борба“, „На прощаване“, „Хайдути“, „Живъ е той, живъ е“, „Молитва“ и др. стихотвор. отъ Ботева. Тѣхъ бѣхъ давалъ на ученицитѣ да изучватъ наизустъ, за да обогатятъ езика си съ хубави изрази, а главно — за да развия патриотични чувства у тѣхъ. Та по край тѣхъ бѣхъ ги изучилъ и азъ и намирахъ утѣха. Най-ми харесваше стихотвор. отъ П. Р. Славейковъ:

Нека чуе мама
Нека знае за мене!
Нѣма нищо срама
В' мойто положение!

——

Азъ не съмъ злосторникъ,
Ако съмъ затворникъ;
Нито съмъ измѣнникъ,
Прѣдатель, невѣрникъ!...

На втората седмица почнаха да пускатъ и други хора освенъ майка ми да идватъ да ме видятъ. Това показваше, че не съмъ вечъ подъ строгъ полицейски надзоръ и че дѣлото ми не е толкова страшно. Само нѣкои отъ моитѣ ученици идваха да ме видятъ. Хр. Силяновъ, който тогава бѣше въ V кл., идва да ме види и по тоя случай бѣ написалъ една балада, печатана въ първата му сбирка. Той ми бѣ носилъ въ кжщи много стихове, които издаваха, че има поетска дарба и азъ го насърчихъ, като му поразправихъ нѣкои правила отъ стихосложението. Помагахъ му и парично, защото бѣше беденъ. Неговата млада отзивчива и признателна душа е била съкрушена отъ нещастието, което бѣ сполетѣло неговия учитель. Това съчувствие и тая скърбь той бѣ изразилъ въ оная хубава балада, херой на която е зелъ мене. Отъ другаритѣ ми никой не посмѣ да дойде. Само ми пращаха поздрави и цигари по майка ми. Азъ тогава още не пушехъ и не можехъ да намирамъ развлечение въ пушенето.

Рецензии и научни вести.

Les parlers de Nivica et de Turija (Macédoine occidentale). **Par A. Vaillant** (вж. Revue des études slaves, т. IV., стр. 53—66, Paris 1924.).

Следъ книгата на проф. А. Мазонъ „Contes slaves de la Macédoine occidentale“ (1923 г.), за която подробно е реферувано въ „Македонски Прегледъ“, кн. I, стр. 101 нт., току що излѣзлата свезка отъ IV. т. на „Revue des études slaves“ ни донася въ гореозначената студия новъ, интересенъ приносъ за изучването на западномакедонскитѣ наречия отъ сжщата область. Авторътъ е използувалъ съдържанието на седемъ писма, които той е избралъ отъ купъ подобни писма, писани съ грьцки букви отъ българи-македонци, пленници въ Франция презъ 1917—1918 година. Грьцката цензура е спирала всички писма, писани съ кирилица, като е врьщала на изпращачитѣ по една бѣла картичка съ белѣжка: „пишете грьцки.“ Това е означавало само, че трѣбва да се пише поне съ грьцки букви, понеже отдавна гърцитѣ сж свикнали да търпятъ въ подобни случаи *«τὸ σλαυόμικτον ἰδίωμα»* сир., ‚българогласно‘ наречие, стига само писмото да е грьцко. И така сж постжпвали нашитѣ пленници та всичкитѣ имъ писма отъ колекцията на г. Vaillant тъй сж писани. Изцѣло той дава съдържанието само на едно отъ седемтѣхъ и то въ оригиналъ и сетне въ латинска транскрипция, придружена съ французки преводъ. Отъ сжщия Петко Петре(въ) изъ село Нивица (околия Малка Преспа) имало още две писма, адресувани до домашнитѣ му, останали въ Нивица, и едно — до нѣкои македонци въ Америка. Две други писма отъ нѣкой си Никола С. отъ с. Турия били адресувани до жена му и брата му въ сжщото село. Седмото писмо било пратено отъ нѣкой К. Х. П. отъ гр. Леринъ до братовчедитѣ му въ Америка.

Цельта на г. Vaillant е, възъ основа на съдържащия се въ тия писма диялектоложки материялъ — село Нивица е надъ Смърдешъ, а с. Турия е между с. Жервени и с. Неволяни — да допълни студията на проф. Мазонъ, която се основава върху подобенъ материялъ отъ говоритѣ на близкитѣ села: Арменско, Неволяни, Екшису, Мокрени, Вишени, Жервени и Смърдешъ.

Трѣбва да се признае, че авторътъ съ пълно научно разбиране изтъква главнитѣ особености на фонетиката и морфологията на двата сродни говора отъ с. Нивица и Турия, като се ограничава само съ даннитѣ, съдържащи се въ означенитѣ писма, писани отъ прости хора, които знаятъ само своя мѣстенъ, майчинъ езикъ. Че тѣ не сж отъ тѣзи, които чрезъ училищно влияние сж свикнали да си служатъ съ кирилица, се вижда отъ възпроизведения оригиналъ на първото писмо на Петко Петревъ, въ което е употрѣбена гръцката азбука съ познатия вече традиционенъ въ тоя родъ българска писменость правописъ, въ който σ означава *с* и *ш*; ζ = *дз, ж*; τζ и τσ = *ц* и *ч*, μπ = *б* и пр. Ако може да се говори изобщо за нѣкакво външно влияние у тѣзи малограмотни наши хора, то сигурно е гръцко. И г. Vaillant съ право казва, че въ тоя край на Македония (Костурско-Корчанско) „la langue de culture est généralement le grec.“ За това въ позатънтенитѣ кжтове на тая область, гдето слабо е проникнало влиянието на народнитѣ български училища, не е престанало още по примѣра на Данаиловия четвероезичникъ *(Εισαγωγική Διδασκαλία)* да се употрѣбя гръцката азбука; имаме българска ржкописна литература съ гръцко писмо отъ миналото столѣтие, числото на която още се увеличава съ нови ржкописи, които постепенно се откриватъ. По това дадохъ нѣкои подробности въ увода къмъ своето издание „Два български ржкописа съ гръцко писмо“ (вж. „Български Старини“ т. VI). Отъ официално публикуваното отъ турскитѣ власти „Кануннаме“ за Битолския вилаетъ, писано сжщо така съ гръцко писмо на битолско наречие (вж. моето съч. „Единъ документъ отъ първото време на танзимата“ въ Мин. Сбор. XV, 357—392) се вижда, доколко още въ срѣдата на миналото столѣтие изключително е господствувало гръцкото културно влияние въ югозападна Македония. Въ тоя родъ писмени документи се съдържа фонетично предаденъ чистъ народенъ езикъ, като е отбелѣзано дори и ударението на думитѣ по приетия правописенъ обичай въ гръцката писменость. Такъвъ е и езикътъ на използуванитѣ отъ г. Vaillant писма — чистонароденъ български, какъвто се говори въ крайния югозападъ на Македония. Добре е сторилъ и авторътъ по примѣра на проф. Мазонъ, че си е послужилъ съ такъвъ сигуренъ езиковъ материялъ, който изключва подозрение отъ страна на всички, които още даватъ ухо на заблужденията, идещи отъ Бѣлградъ, какво въ Македония нѣмало българи. А какъвъ, ако не чисто български характеръ и въ фонетиката и морфологията и въ синтаксиса па дори и отъ лексикална страна има езикътъ на писмото на Петко Петревъ отъ Нивица? Впрочемъ това всѣки може да види отъ оригинала на това писмо, което е изобщо интересно, та тукъ го възпроизвеждаме заедно съ кирилска транскрипция:

. . . διὰ τὸν Νικόλα Πέτκου Π. χοϱίον Νήβητζη.

Ποζϱάφ ὀτ μένε τατκα βη Πέτκα δὸ βὰς δέτζη σύνοβη Νήκολα Πάνε ἠ Χϱήστο βὴ ποζϱαβέαμ ἠ βὴ τσέληβαμ λήτζετο ἠ ὄτσητε. ποζϱάφ ἠ δὸ Πετκοητζα ἠ δο νεβέστητε ἠ δο τσούπητε... ἠ ποζϱαβεαμ σφήτε μηλόσνο ὀτ σάϱτσε. ἠ πέρβο ὀπήτβαμ ζα ζϱαβηετο βάσε ἠ ζὰ ζήβοτα κάκο πομήνβατε. ἠ βήε ἀκὸ δὰ ὀπήτατε ζαμένε σούμ ζϱάφ δὸ δένεσ φάλα μπόγου κέδεϱ δὰ νέματε ζά μενε τέϱγναφ μπόλεσ... ἠ σούκηϱ νά μπόγα σέγα σούμ δόμπαϱ τούκοὺ δὰ μὴ πούστητε ἄϱτσλακ κόκου δὰ σάκατε ἠ ἀκὸ ὀπήτετε ζα ϱάμποτα νέμαμε τεσκα ϱάμποτα... τσήστοτα γόλεμα σπάνιετο να κϱέβατ σό ιατατση. κέδεϱ δὰ νέμαται... σάκαμ δὰ νάουτσα ὄτι ἤματ σέδομ μέσετζη νεζνάμ κάκοστε ἠ σο ὄβα κνήγα δοσέγα τσέτηϱη κνήγη ἤμαμ πούστενο ἠ ὀτ βὰσ νέματ νικακο. ποζϱάφ δάη μου νά σφητε πϱηατελη ἠ σέλανη ἠ ποζαβέαμ ἠ σὸ ζϱαβιε δὰ σε βηδημε πὸμπεϱζού. ἠ ιας Πετϱε Πετκο πησα.

(Позрȁф от мѐне, тȁтка ви Петка до вас деци сӣнови Нӣкола, Пȁне и Хрӣсто, ви позравѐам и ви цѐливам лӣцето и ȍчите, позрȁф и до Петкоица и до невѐстите и до чупите... и позравеам сфӣте милȍсно от с(ȁ)рце и п(ѐ)рво опӣтвам за зравието вȁше и за жӣвота како помӣнвате. и вӣе ако да опӣтате за мѐне сӯм зрȁф до дѐнес фȁла бȍгу кéдер да нѐмате зȁ мене т(ε)ргнаф бȍлес и шӯкир на бȍга сѐга сӯм добр(а)р, тӯку да ми пӯщите ȁрчлак кóку да сȁкате, и ако опӣтете за рȁбота нѐмаме тѐшка рȁбота... чӣстота гȍлема спȁњето на крѐват сò ятаци. кѐдер да нѐмате... сàкам да нàуча òти имат сѐдом мѐсеци не знàм кàко сте и со òва книга до сѐга чѐтири кнѝги имам пў̀щено и от вас нѐмат нѝкако. поздрàф дàй му не сфите приатели и сѐлани и позравѐам и со зравйе да се видиме пòб(е)рзў̀. и я̀с Петре Петко писа).

Гръцкиятъ адресъ на писмото значи: „За Никола Петковъ П. село Нивица.“

Характеристиката на двата говора, която г. Vaillant дава, потвърдява напълно родствената имъ връзка съ говорите отъ групата на югозападните македонски говори съ второсрично ударение. Въ приведеното писмо както и въ другите, използувани отъ автора, се указватъ колебания, които сочатъ, че третосричното ударение преобладава. Това се обяснява донегде и отъ по-северното положение на селата Нивица и Турия. Материалътъ, съ който авторътъ е разполагалъ, по отношение на ударението е недостатъченъ и не до тамъ сигуренъ, та затова авторътъ не е можалъ нищо определено да каже относително акцента (стр. 60).

Авторътъ старателно избегва изрично да изтъкне българския характеръ на разглежданите отъ него говори, а си служи съ широкото по значение название „slave“. Той отива до тамъ, че обяснявайки турски думи (арчлъкъ, шукюръ) посочва за сравнение употребата на сѫщите думи само у бошняците и сърбите (по речниците на Загребската академия и на В. Караджичъ), когато те сѫ общо употребявани по цела Македония и България. Требва да забележа още, че цигуваната форма „harčluk“ съ своето окончание -лук (вместо турското оконч. -лък) се произнася така само у сърбохърватите та не е сгодна за сравнение въ случая. Думата книга съ значение писмо (epistola) се употребя главно у българите та не е требвало на автора да казва, че била стара „сръбско-македонска“ дума (kniga à coté de pismo est le vieux mot serbo-macédonien, et pismo est le mot savant modern). Ако авторътъ се бе справилъ поне въ Миклошичевия староб. словарь, щеше да види, че книга още въ старобългарския езикъ има значение и на писмо.

Интересно е съобщението на автора, че въ Корчанските села Бобощица (а не „Bobošnica“ !) и Дреново билъ намеренъ единъ големъ рѫкописъ, писанъ съ гръцки букви на местно наречие. Този рѫкописъ сега билъ собственость на

М. Ивковичъ. Присъединяваме се напълно къмъ изказаното отъ автора желание, въ скоро време да се напечати този ржкописъ.

Л. Милетичъ.

× ×

The Nations of To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania.

Издательтъ на това книжовно предприятие, John Buchan, както съобщава въ уводнитѣ бележки, поставени въ началото на всѣки томъ отъ изданието подъ заглавие „Общъ уводъ“ (General Introduction), си е турилъ за задача, въ редица съчинения да представи на по-широката публика едно достжпно изложение на историята на по-главнитѣ народи, които сж играли нѣкаква роля въ културния развой на човѣчеството, като даде и една вѣрна картина на днешното имъ състояние. Той прави това, изхождайки отъ убеждението, че сегашното състояние на отдѣлнитѣ народи и на човѣчеството е резултатъ отъ миналото и може да се разбере само, като се вникне добре въ историческото минало, като се разкрие то по възможность въ всичкитѣ му потънкости и се проследи и въ най-незначителнитѣ нагледъ негови прояви.

Историята въ ново време не се схваща вече като дѣло на събитията, свързани съ живота и дѣянията на царе и държавници, съ походитѣ на военачалници и споровет҃ѣ на партиитѣ, ами то е нѣщо далечъ по-сложно, по-дълбоко. „Нѣма съмнение, всичко това е важно, но то не е всичко, и да се настоява само върху тия страни, като се изключва всичко друго, значи да се гледа на миналото като на една неприветлива пустиня, дето едничкитѣ дѣятели сж военачалници на конь, сждии въ мантия и владѣтели въ багряница.“ Днешното схващане на историята изисква да се проникне по-дълбоко въ пружинитѣ на събитията.

Особено всемирната война повлия да се внесе по-бистъръ погледъ върху историята. Събития, случили се отдавна внезапно, станаха разрушителни сили, които разклатиха спокойствието на хората, и се видѣ, че каквото изглеждаше само една фраза въ учебницитѣ, се превърна въ сериозенъ проблемъ, за който трѣба и да се умира. И мирътъ остави редица проблеми, никой отъ които не би могълъ да се разреши, безъ да се проследятъ неговитѣ корени въ миналото. Излезе наяве, че и най-отдалечениятъ народъ не може да се измъкне отъ влиянието на неговитѣ съседи.

Като последица отъ това вече си пробива пжть съзнанието, че всѣки гражданинъ, отъ когото зависи общата политика на държавата, трѣба да се запознае добре съ историческитѣ събития и съ политическитѣ проблеми въ най-широкъ смисълъ, за да може да заеме правилно становище по въпроситѣ, въ решението на които е поставенъ да земе участие. Всѣки гражданинъ отъ срѣдна ржка вижда сега, че пренебрежителното отнасяне въ тая область не малко е допринесло за всемирната война, и че проблемитѣ отъ външната политика сж за него отъ сжщо такъвъ жизненъ интересъ, както и въпроситѣ за тарифи и данъчна система. Едно време се мислѣше, че една страна може да бжде богата, когато съседитѣ ѝ сж бедни; ала днесъ и най-ограничениятъ вижда, че икономически цѣлиятъ свѣтъ е тѣсно свързанъ заедно, и че бедность на една часть засѣга чувствително благоденствието на цѣлото. Единъ търговецъ вижда своитѣ печалби да намаляватъ поради падането на паричния курсъ въ една страна, която е била главниятъ му пазаръ; той намира своя необходимъ суровъ материалъ скжпъ и рѣдъкъ заради това, че се е измѣстила индустрията въ нѣкоя доста отдалечена страна. Той съзнава, че никоя нация търговски не може да задоволи себе си, и се намира увреденъ не отъ сполуката, ами отъ неуспеха на вънкашнитѣ си другари. И както е въ търговията, така е и въ всичко друго. Мирътъ е главниятъ интересъ на всѣкиго, ала частиченъ миръ е невъзможенъ. Свѣтътъ е тъй крепко скопченъ, щото единъ непокоренъ членъ може да внесе смутъ у всички други.

Ето защо неизбѣжно е, щото интересъ за другитѣ страни, често пжти не твърде желанъ и противенъ, става наложителенъ за широки слоеве, които досега едва сж помисляли за тѣхъ. Разбиране на чуждестраннитѣ условия, макаръ въ първо врѣме това и да не бжде придружено отъ особена симпатия, ни се налага отъ нуждитѣ на всѣкидневния ни животъ. А това разбиране, за да има и най-малка стойность, трѣба да почива върху известно познание на историята на тия страни. Така изучването на историята става достояние на по-широкитѣ кржгове.

Но не сж само утилитарнитѣ съображения, които налагатъ по-широко разпространение на историческото образование. Органическитѣ предмети сѫ винаги нѣщо сложно и изкусно. Такова е и човѣшкото общество и държавата. Половината отъ пакоститѣ въ политиката произлизатъ отъ неразумно опростяване. Така напримеръ погрѣшни сѫ обикновенитѣ абстракции на понятията „политикъ“ и „икономистъ“, и тия погрѣшни понятия не даватъ възможность да се построи върху тѣхъ здрава политика. Така пруското схващане на гражданина като единъ простъ зѫбецъ въ огромната държавна машина, на която той трѣба да подчини своята свобода на мислене и своето нравствено разбиране, и която не му предоставяше никакви права спрѣмо нея и обезличваше неговата личность, не допущайки да се проявятъ въ държавното дѣло никакви морални принципи, бѣше такова ограничено разбиране на държава и гражданинъ, което доведе до тирания, наистина твърде действена, но която трѣбаше да се сгромоляса при сблъскването ѝ съ сложностьта на човѣшката природа.

И болшевизъмътъ тръгна отъ сѫщия възгледъ. Той си помисли, че може да заличи съ единъ замахъ всичко писано отъ вѣковетѣ върху обществената плоча и да напише върху нея, каквото ще; че може да се образува новъ свѣтъ съ човѣшки сѫщества, като че тѣ сѫ четвъртити камъчета въ една детска кутия за строежъ. Болшевизъмътъ поиска да мине като съ гѫба върху цѣлата минала история, мислейки, че може да строи, безъ да се грижи за основитѣ, създадени отъ миналото. И той е една тирания, по-лоша тирания отъ двѣтѣ, защото е по-неразумна. И макаръ да изглежда, че вече е на залѣзъ, той или нѣщо нему подобно пакъ ще се появи, защото представява вѣчния инстинктъ на теоретици, които пренебрегватъ историята и искатъ да механизиратъ и да опростятъ съвсемъ неумѣстно човѣшкия животъ.

Спасително средство противъ такива експерименти, които могатъ да свършатъ само съ хаосъ, е широкото разпространение на историческото схващане, споредъ което „творения, за които времето не е питано, времето нѣма да одобри“.

Историческото разбиране е сѫщо тъй цѣръ противъ другъ видъ абстракции, които водятъ къмъ употрѣба на пусти слова и формули безъ ясенъ и точенъ смисълъ, каквито сѫ изразитѣ „свобода“, „демокрация“, „самоопредѣление“, „класово съзнание“, „пролетариатъ“, „международна солидарность“, „популярно“, „либерално“ и пр. Изучването на историята ни прави предпазливи спрѣмо такива изрази и дава възможность, да ги разбираме въ тѣхнитѣ исторически отношения, помагайки ни да вникнемъ въ пакостното действие на фрази, които иматъ тънъкъ риторически смисълъ, но твърде малко конкретно значение.

Най-сетне историята ни учи да се предпазваме да виждаме въ днешни положения повторение на предишни събития; защото точни успоредици мжчно се намиратъ въ историческото развитие на човѣшкитѣ общества, и нищо не е по-лесно отъ това да вадимъ погрѣшни заключения, които могатъ да водятъ или къмъ паника или къмъ леко самодовѣрие. Често пжти прецеденти отъ миналото сж били свързани съ пакостни последици. И презъ последната велика война въздухътъ бѣше пъленъ съ такива фалшиви прецеденти. Така при избухването на руската революция мнозина си помислиха, че тя е нѣщо много подобно на революцията отъ 1789 година, и очакваха, че новитѣ руски революционни войски ще бждатъ сжщо тъй непобедими, както бѣха ония, които поразиха нападателитѣ на Франция. И при свършъка на всемирната война не малцина си помислиха, че ще настжпи една съвсемъ нова ера, че земята ще се превърне въ страна на герои, напоена отъ духа на окопитѣ, страна на сътрудничество и на национална и международна добра воля. Такива безразсждни идеалисти бѣха слѣпи за уроцитѣ на миналото; и ако тѣ бѣха вникнали въ онова, което стана следъ Наполеоновитѣ войни, тѣ щѣха да намерятъ сигурно по-вѣрни перспективи. Съ удивителна точность историята на тритѣ години следъ Ватерлоо се повтаря и днесъ. И тогава настанаха сжщитѣ икономически бъркотии, настжпи сжщото покачване на скжпотията съ сжщата невъзможность, щото заплатитѣ да вървятъ успоредно съ нея; и тогава сжщото намаление на износа съобразно съ мжчнотиитѣ на паричния курсъ; сжщото катастрофално падане на земедѣлскитѣ цени отъ високото равнище презъ войната; сжщата враждебность противъ спекуланти, сжщото въставане противъ голѣмитѣ данъци и сжщата невъзможность, да се изравни бюджетътъ безъ тѣхъ. И тогава владѣеше сжщиятъ страхъ отъ революция. Обаче страната премина благополучно презъ тая криза и възлезе щастливо къмъ ново благоденствие. Въ тоя случай историческиятъ прецедентъ не може да не ни вдъхне добри надежди за бждещото.

Тъй историята е надъ всичко добра водачка и крепителка на единъ здравъ идеализъмъ. „Истинското минало, казва Карлайлъ, не изчезва; нищо не изчезва, което е било достойно въ миналото; никаква Истина или Доброта постигната отъ човѣка не умира или не може да умре; ами всичко е още тука, и признато или не, то живѣе и действува презъ безкрайна промѣна."

Излизайки отъ такова схващане на историята, John Buchan е пристжпилъ да представи въ редица съчинения историята, както той я разбира, на главнитѣ народи, които иматъ какво-годе значение въ културното развитие на човѣчеството. Така сж излезли вече томове, които излагатъ историята на Велика Британия, Франция, Япония, Италия, Индия, Белгия и Луксембургъ, Британска Америка, Югославия, Балтийскитѣ и кавказски държави, Ирландия.

Въ разглеждания томъ се представя на читателя историята на България и на Румъния. България заима въ тоя томъ 180 страници, въ които е разгледана историята въ 25 глави и икономическитѣ въпроси въ четири глави; къмъ края е прибавена една кжса бележка върху войската въ днешното й състояние и кратка библиография, както и общъ индексъ. Има и петь карти: днешна България, България около 1210 година, границитѣ отъ 1876 до 1913 година и карти за военнитѣ действия въ Румъния презъ 1916. година и за операцитѣ въ Сърбия презъ 1913—1918 година.

Историята на България до началото на великата война (глава I до XI) и последната (XXV) глава, както и библиографията е написана отъ Lady Grogan, G. C. Logio е съставилъ историята презъ време на войната, и H. J. Fisher отдѣла за икономическитѣ въпроси. А цѣлиятъ томъ е излезълъ подъ грижитѣ на Lord Edward Gleichen.

Седмата глава отъ историята на България, която е посветена на Македония и на Македонския въпросъ, показва, колко добре е запозната авторката съ въпроситѣ, които разглежда. Въ не повече отъ осемь страници тя сполучва да даде една много вѣрна картина за македонското дѣло.

Историята на България е тѣсно свързана съ сждбата на Македония. Санъ-стефанскиятъ договоръ бѣ възбудилъ надеждитѣ и бѣ призналъ правата на българскитѣ селяни въ Македония; обаче наредбитѣ на тоя договоръ бидоха измѣнени не въ полза на дѣлото, ами поради съображения, които нѣматъ нищо общо съ интереситѣ на заинтересуваното население. Ето защо отговорностьта за онова, каквото може да се нарече най-лошиятъ периодъ въ цѣлата история на Македония, пада върху силитѣ, които подписаха берлинския договоръ, и не въ малъкъ размѣръ върху Велика Британия, по настояването на която главно станаха промѣнитѣ въ договора.

Поради разни външни и вѫтрешни причини Македонскиятъ въпросъ не можа да се реши по подобие на източнорумелийския въпросъ. Реформитѣ, които се предвидѣха за Македония, трѣбаше да се въведатъ подъ покровителството на Австро-Унгария и Русия, които бѣха най-вече заинтересувани въ Балканския полуостровъ; ала тѣхнитѣ интереси изискваха поддържането на status quo въ Балканитѣ, което бѣше и главната задача на европейската дипломация.

Въ Македония селското население бѣ несъмнено българско; то броеше почти единъ милионъ жители; но покрай това население бѣха представени въ страната и всички други народности. Така по егейското крайбрѣжие и до известно разстояние по-навѫтре въ почти всички главни градове, както и въ села пръснати по южна Македония имаше значително и пъргаво гръцко население. Сетне имаше власи, представляващи румънитѣ, които бѣха главно жители на планински селища или пѫтуващи овчари; албанци заимаха една опасна гранична ивица на западъ и северъ; на югъ отъ Стара Сърбия имаше сръбски села; най-сетне идѣха самитѣ турци, които бѣха правителствени чиновници, земевладѣлци и военни, главно живѣещи въ градове, ала по-бедното съсловие понѣкога сподѣляше и нѣкое село съ своитѣ християнски съседи.

Всѣка отъ балканскитѣ страни се стремѣше да се разшири и гледаше на Македония като на най-сгодно поле за това, при което историческитѣ основания на гърци, сърби и българи се взаимно обезсилваха.

Но каквото и да се казва за миналото, нѣма съмнение, че въ 1876 година, както и презъ следнитѣ трийсеть години славянското население въ Македония се чувствуваше като българско. Добро правило е на Балканитѣ, да се смѣта човѣкъ за такъвъ, какъвто той самъ се чувствува, че е, и преди всичко че той е отъ такава народность, за каквато е страдалъ да бжде. А по физическитѣ белези, по облѣклото, обичаи, нрави и езикъ славянскитѣ селяни сж българи. Като българи тѣ въстанаха противъ турцитѣ въ 1878, 1880 и 1903 г.г.; като българи грѫцкитѣ чети ги нападаха въ 1904 и въ следнитѣ години; като българи младо-турцитѣ ги покровителствуваха и сетне ги преследваха отъ 1908 година насамъ. За тия селяни не е голѣма утеха да имъ се казва, че нѣкои учени етнографи напоследъкъ сж решили, какво тѣ не сж нито българи, нито сърби, ами „македонски славяни", и че ако и тѣ сами да се наричатъ българи, безсъзнателно употрѣбятъ тая дума въ погрѣшенъ смисълъ.

За България при тия условия бѣ невъзможно да остане равнодушна спрѣмо онова, що ставаше въ Македония. Половината отъ населението въ София, така се твърди, е отъ македонски произходъ, и винаги е имало македонци министри въ кабинета и видни офицери въ войската. Учителитѣ въ Македония въ повечето случаи бѣха получили образованието си въ България. Когато положението ставаше несносно въ Македония, съ стотици и понѣкога съ хиляди бѣжанци минаваха българската граница и тука разказваха своитѣ страдания и предизвикваха публични митинги и вълнения. Когато нѣкоя грѫцка чета извършваше клане край Костуръ, това се отекваше въ изгаряне на грѫцкия кварталъ въ Пловдивъ. Изобщо страданията на близкитѣ и роднинитѣ оттатъкъ бѣха за българитѣ една отворена рана, която не можеше да заздравѣе.

Македонскитѣ българи не приеха решенията въ Берлинъ като окончателни. Въ първо време тѣ зеха сждбата си въ собственитѣ си ржце, обаче въстанието въ Струмишката долина и въ срѣдна Македония бидоха потушени съ обикновената суровость. Тогава за известно време македонскитѣ българи се предадоха на старитѣ методи на търпелива подготовка, повѣрявайки поддържането на националния духъ на църквитѣ и училищата.

Въ 1893 година захвана своето дѣло „Вжтрешната организация", съставена на първо мѣсто подъ водителството на двама образовани македонци, Дамянъ Груевъ и Христо Татарчевъ. И въ скоро време тая организация, която въ задачи, образуване, методи и влияние много прилича на синфейнската организация, се прострѣ върху цѣлата страна. Комитетътъ гледаше да закрепи училищното дѣло, да упражнява натискъ върху българското правителство, да държи отворенъ Македонския въпросъ предъ силитѣ и евентуално да има готова въоржжена войска, която да бжде въ състояние, съ или безъ външна помощь да смъкне турската власть и да освободи страната, като я направи автономна область подъ християнски управитель отговоренъ предъ силитѣ. Всички народи трѣбаше да се ползуватъ съ еднакви права. Мисъльта за присъединението на страната къмъ България бѣше по-малко популярна, макаръ и да се поддържаше тя като една алтернатива.

Следъ това се даватъ кжси посочвания върху устройството на организацията, върху финансовитѣ ѝ източници, върху подготовката на военнитѣ сили, върху строгата дисциплина.

И женитѣ бѣха запознати съ тая организация като мжжетѣ. Тѣ служеха често като пратеници и куриери, носѣха храни на скрити мѣста и страдаха повече отъ мжжетѣ, когато идваше време за наказания отъ властьта. Често мжжетѣ казваха: „Ако ние не искахме да отидемъ съ четитѣ, женитѣ ни щѣха да ни накаратъ".

Строгата борба, която се водѣше, извикваше у жителитѣ проява на качества на самопожертвуване, куражъ и преданость, каквито малцина биха очаквали отъ македонскитѣ селяни. Колко пжти хората сж посрещали спокойно заплаха съ мжчения и смърть, какъ твърдо свещеници и жени сж понасяли биене, безъ да изкажатъ нѣщо, какъ хладнокръвно войводи на чети сж застрелвали свои собствени четници съ тѣхно съгласие и после себе си, само да не паднатъ въ неприятелски ржце! По-късно борбата се усложни отъ подновяването на старата вражда между гърци и българи и стана особено жестока и свирепа.

Турскитѣ власти узнаха сигурно за организацията тепърва въ 1897 година. Последваха мжчения, за да се узнаятъ съучастницитѣ и плановетѣ, претръсвания и преследвания, въ които особено страдаха свещеници и учители. Въ 1902 год. генералъ Цончевъ мина съ 400 души българската граница и навлезе въ Македения, дето нѣколко недѣли води партизанска война. Ала Вжтрешната организация не подкрепи движението, та не стана общо въстание. Но то накара Австро-Унгария и Русия да наложатъ като пълномощници на силитѣ единъ планъ отъ реформи. Обаче крайнитѣ елементи не искаха реформи, които можеха да продължатъ турското управление. На терористически предприятия въ Солунъ управительтъ въ Македония, Хилми паша, отговори съ строги мѣрки, които се изразиха въ затваряне на училищата, кланета по села и изпълване на затворитѣ.

Тогава комитетътъ реши да подигне общо въстание, което и избухна на 2 августъ 1903 година, когато телеграфнитѣ линии бидоха пресѣчени, съобщенията прекжснати, и 5000 души въстанници държаха една доста значителна областъ противъ десеть пжти по-голѣмата турска военна сила. Ала найнакрая въстанието не можа да утрае противъ турската войска, която разпръсна или изби въстаницитѣ и изгори селата, които бѣха зели участие въ движението. Така 70000 души останаха безъ подслонъ и се разбѣгаха по планинитѣ. Но въпрѣки голѣмитѣ страдания, морални и физически, които последваха, духътъ на народа не бѣ сломенъ. И въ Тракия, дето сжщо бѣ се разпрострѣло въстанието, около 20000 бѣжанци напуснаха огнищата си и намериха прибѣжище въ България.

Тия събития накараха обаче Австро-Унгария и Русия да съставятъ новъ планъ за реформи, който биде изработенъ въ Мюрцщегъ. Тукъ авторката дава единъ кжсъ прегледъ на тия реформи, както тѣ се прилагаха постепенно, и посочва, какъ всички тия залѣгания е трѣбало да срещнатъ почти непреодолими спънки отъ страна на Германия, която отъ егоистични съображения гледала да подкрепя Турция въ нейната съпротива.

Въ 1904 година минаватъ отъ Гърция чети презъ границата и се нахвърлятъ върху българскитѣ села, за да подбиятъ престижа, който българитѣ въпрѣки неуспеха бѣха спечелили. Отъ северъ пъкъ навлезоха сръбски чети; сжщо се появиха и влашки чети; а пъкъ албански чети имаше винаги. Къмъ тѣхъ се прибавиха най-сетне турски чети като последица отъ подигането на турското национално съзнание поради опасностьта, която заплашваше турската власть въ страната отъ предложенията на съръ Едуардъ Грей за действителенъ контролъ и отъ срещата на царя и краля Едуарда въ Ревалъ въ 1908 г. Така положението въ Македония бѣ станало ужасно, когато настѫпи младотурската революция въ Солунъ на 23 юлий 1908 год. Настана единъ моментъ на силно вълнение и голѣма искрена радость въ Македония. Всички народи, дори и подозрителнитѣ българи помислиха за кѫсо време, че ще бѫде възможно да се живѣе спокойно въ новата отоманска държава, въ която вече можеше свободно да се говори въ парламента.

Презъ октомври 1908 г. България и Австро-Унгария скѫсаха връзкитѣ съ Отоманската империя, които бѣха сѫществували, макаръ и номинално, тъй дълго време. Фердинандъ обяви независимостьта на България и се прогласи царь на българитѣ, а императоръ Францъ Йосифъ присъедини формално сръбскитѣ области Босна и Херцеговина. Германия очевидно бѣше одобрила това присъединение и бѣ готова да се застѫпи за Австро-Унгария при евентуални усложнения.

Но мирътъ въ Македония трая само нѣколко недѣли. Първоначалното опиянение отъ новата ера не можеше дълго да трае, защото имаше коренна противуположность между идеята за обединението на всички като отомански подданници и националистичнитѣ идеи, отъ които бѣха обладани всички балкански народи. Появиха се и вѫтрешни смутове въ Отоманската империя, които не ѝ даваха възможность, да се засили. Въ Арабия избухнаха безредици, въ Албания се водѣше война противъ турскитѣ власти, а и въ Македония се появиха пакъ четитѣ, противъ които правителството захвана да прилага най-сурови мѣрки, що засѣгаха и мирното население. Положението въ Македония се влоши още повече, когато правителството захвана да настанява мохамедански бѣжанци отъ Босна и Херцеговина въ Македония, раздавайки имъ земя зета отъ българското население, което е тъй привързано към земята.

Но не само българитѣ бѣха засегнати отъ тия мѣрки на младо-турското управление, макаръ тѣ да бѣха главно насочени противъ тѣхъ като най-опасната отъ всички националности. И гърцитѣ, поради събитията въ Критъ, бѣха изпаднали въ особена немилость, която се прояви въ икономически бойкотъ и въ мѣрки противъ тѣхнитѣ черкви и училища. Така въ две години младо-турското управление разруши всички илюзии, и стана очевидно, че трѣба да настѫпи скоро чужда намѣса или война.

Следъ като накжсо, но хубаво, се дава едно изложение на Македонския въпросъ и на неговото разрешение, дето авторката показва основно познаване на тоя въпросъ въ всичкитѣ му фази, тя излага въ следнитѣ глави образуването на балканския съюзъ и първата балканска война, разтурването на съюза и международната война. Отдѣлитѣ, които идатъ подиръ това, иматъ вече за авторъ г. Лоджио, който разглежда въ тѣхъ образуването на Радославовия кабинетъ и неговата германофилска политика, избухването на великата война, опититѣ на Съглашението, да привлече къмъ своя страна България, борбата на българската опозиция противъ германофилската политика на правителството, намѣсата на България въ войната и военнитѣ действия на българската войска въ Сърбия, Македония и Добруджа, падането на Радославовия кабинетъ и съставянето на Малиновия кабинетъ, катастрофата на Добро поле и Владайската авантюра, земедѣлцитѣ „обновители“ на работа, Ньойскиятъ договоръ и икономическитѣ му последици и най-новата история, която стига до края на месецъ октомври 1923, когато е печатана книгата.

Въ всички тия отдѣли авторитѣ се явяватъ не само като добри познавачи на материята, която разглеждатъ, вниквайки въ всичкитѣ ѝ потънкости, ами и като извънредно обективни и безпристрастни. Това се вижда за Lady Grogan отъ нашето изложение на главата за Македония. Що се отнася до г. Лоджио, той не пропуска да изтъкне и грѣшкитѣ, които Съглашението и неговата дипломация направи следъ избухването на всемирната война, когато искаше да привлѣче България откъмъ своя страна, както и да посочи всичката несправедливость и неразумность на ньойския миръ и пакоститѣ, които нанесе той на българското племе, и които биха могли да се отклонятъ само отъ една ревизия на неговитѣ постановления, което споредъ автора непременно ще стане, защото както казва Тенъ: „L'iniquité est toujours malhabile; ce qui sort de ses mains n'est jamais viable.

Проф. д-ръ **Ив. Георговъ**

X X

Fritz Goebel. Eine geologische Kartierung im mazedonisch-albanischen Grenzgebiet beiderseits des Ochrida-Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math.-Phys. Kl. 71. Band, 1919 стр. 257—276.

Презъ войната германци и австрийци се бѣха погрижили и за научното изследване на земитѣ, презъ които бѣха преминали тѣхни войски. За тая цель тѣ изпращаха специялни научни мисии, а освенъ това умѣеха да използуватъ най-целесъобразно подготовката на свикани и несвикани подъ знамената работници въ отдѣлнитѣ области на науката. Резултатитѣ отъ тѣхната добре организувана работа бѣха почнали да се появяватъ на свѣтъ още презъ време на войната, а главно следъ последната. До сега сѫ излѣзли голѣмъ брой както отдѣлни съчинения тъй и множество статии въ списанията и известията на академиитѣ на науկитѣ, а настѫпилата презъ последнитѣ години криза попречи да излезатъ и други работи, за нѣкои отъ които бѣха дадени само кѫси предварителни съобщения.

На Македония сѫщо така бѣ обърнато внимание и въ нея бѣха изпратени както научни мисии тъй и отдѣлни учени. Освенъ това на мнозина отъ ученитѣ, дошли съ немскитѣ войски на македонския фронтъ, бѣха дадени улеснения да изучаватъ околноститѣ, въ които действуваха тѣхнитѣ части. Плодъ на тая научна дейность сѫ десетки научни трудове върху македонскитѣ земи: едни засѣгащи отдѣлни области отъ Македония, а други, като ценнитѣ съчинения на Doflein[1] и Kossmat[1], обхващащи по-голѣмата часть отъ тая страна.

Немскитѣ учени проявиха особенъ интересъ къмъ геологията на Македония, затова и за нея се отнасятъ и голѣма часть отъ излезлитѣ върху последната работи. Една отъ тѣхъ, която ще разгледамъ сега тукъ, е излезлата наскоро следъ войната студия на Фрицъ Гьобелъ въ известията на саксонската академия на наукитѣ въ Лайпцигъ подъ надсловъ: „Геложко картиране въ македоно-албанската гранична область отъ дветѣ страни на Охридското езеро“.

Гьобелъ е изучилъ като воененъ геологъ презъ първата половина на 1918 год. една 6—12 клм. широка ивица, простираща се непосредствено задъ фронта въ Западна Македония и Албания отъ Баба планина на западъ до Брежда планина, като за геоложко картиране е използувана подробната и точна карта съ мѣрка 1:25,000, която германцитѣ бѣха издали за нуждитѣ на войскитѣ на южния фронтъ. Последниятъ по време на въпроснитѣ изучвания минаваше отъ Пелистеръ на западъ презъ северната часть на Прѣспанско езеро, между последното и Охридско езеро презъ Малкия Томоръ, покрай Голѣмия Томоръ, излизаше при Трапезица на Охридското езеро и се продължаваше западно отъ последното презъ Мокра пл. и селището Хомешъ.

---

[1] Dr Franz Doflein, Mazedonien, Iena 1921.

[1] Dr Franz Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbnsel, Berlin 1924.

Проучената ивица минава напрѣко презъ продължаващитѣ се съ посока отъ северъ къмъ югъ източни динарски вериги. Тя засѣга 4 такива вериги и 3 включени между тѣхъ млади депресии, така че въ нея се различаватъ въ геотектоническо-морфоложко отношение 7 части, наредени отъ изтокъ къмъ западъ както следва:

1. Планинитѣ Баба и Бигла, 2. Рѣсенска котловина, 3. Галичица планина, 4. Охридски грабенъ, 5. Мокра планина, 6. Горно-шкумбенски грабенъ и 7. Брежда планина.

1. Планинитѣ Баба и Бигла. Двѣтѣ образуватъ прѣдълга верига, която огражда отъ изтокъ басейна на Прѣспанско езеро. Раздѣлени сж съ Гяватска седловина (1170 м.), презъ която минава пжтьтъ Битоля—Рѣсенъ. Южната отъ тѣхъ — Баба пл. — е по-висока (Пелистеръ 2532 м.) и е изградена отъ гнайси и кристалинни шифери. Отъ западната страна на изследваната ѝ часть се простира една около $2^1/_2$ клм. широка ивица надробенъ материялъ отъ флувио-глациаленъ произходъ. Последната постепенно прехожда въ алувиалната Рѣсенска равнина.

Простиращата се северно отъ Гяватска седловина Бигла планина е по-низка (до 1700 м.) и е изградена главно отъ палеозойски (вѣроятно карбонски) шифери, накжсани силно отъ разседи.

2. Рѣсенска котловина. Въ тая котловина, представяща северната часть на голѣмата Прѣспанска депресия, дискордантно на младопалеозойскитѣ шифери, които я обкржжаватъ, се протака въ джга дилувиална тераса, съставена отъ хоризонтални пластове чакълъ, пѣсъкъ и глина. Тя е накжсана сега отъ спускащитѣ се презъ нея потоци.

Въ морфоложко отношение тая тераса се отличава съ слабо хълмистъ характеръ. Издига се на 100-на метра надъ алувиалната равнина. Забележителни по нея сж прѣснитѣ дълбоки ровини, нѣкои отъ които достигатъ до 20 м. дълбочина. Тия ровини даватъ типиченъ отпечатъкъ на мѣстностьта.

Покрита съ оскждна тъмно-червена глина и обсѣяна съ голѣми колкото юмрукъ кварцови валяци, тая хълмиста тераса е годна само за пасище и джбовъ храсталакъ. По нейнитѣ долнища, припокрити съ по-дебелъ глиненъ пластъ, се сѣе на мѣста царевица и пшеница, а лозя има само по височинитѣ непосредствено западно отъ гр. Рѣсенъ.

Между терасата и Прѣспанското езеро се разтила алувиална равнина, която има форма на трижгълникъ, а ареалътъ й възлиза на около 50 кв. клм.. Тя е равна и незабелезано се издига отъ 860 м. надъ морето при брѣга на Прѣспанско езеро до 910 м. при гр. Рѣсенъ. Рѣсенската алувиална равнина се състои главно отъ чакълъ, пѣсъци и глина, съ които е изпълнена нѣкогашната северна часть на Прѣспанско езеро. Тя е плодородна. Въ нея се сѣятъ пшеница и царевица. Само нѣкои нейни пѣсъкливи и чакълести части служатъ за пасище. Подпочвената вода въ нея не е на дълбоко (0·5—2 м.). Южнитѣ й краища, именно около селата Дърмени и Езерени, се наводняватъ пролѣтно време, а презъ лѣтото тамъ върлува силна малария.

3. Галичица планина. Издигаща се до 2005 м. надъ морското равнище, Галичица пл. представя продълговатъ хорстъ, прострянъ съ посока С.—Ю. между Охридската и Прѣспанската депресии. Презъ срѣдата на изследвания й поясъ минава съ сжщата посока надлъжна долина, Томорското поле, което представя малка депресия. Последната дѣли планината на две успоредни вериги.

Въ основата си Галичица пл. е изградена отъ палеозойски шифери. Върху тѣхъ лежи около 30 м. дебелъ пласть отъ пермо-триаски обагрени конгломерати, кварцовъ пѣсъчникъ и глинести шисти. Надъ тѣхъ вече лежи мезозойски (триаски) варовикъ, който изгражда горнището на планината, отличаващe се съ карстовия си характеръ. Този порядъкъ отъ палеозойски шифери, обагрени конгломерати и шисти и варовикъ е нарушенъ на много мѣста отъ множество надлъжни и напречни разседи. Такива се срещатъ особено много на западната страна на планината. При с. Лахци въ шиферитѣ се намира интрузиранъ гранитъ, а въ околноститѣ на с. Елшани — серпентинови ганги.

Шифровата подложка на варовика показва на западната страна предимно източно, а на източната страна пъкъ предимно западно падение, така че проучената часть на Галичица пл. между езерата представя изобщо синклиналенъ хорстъ.

Изграденитѣ отъ палеозойски шифери части на тая планина иматъ леко заоблени форми и сж обрасли съ широколистна гора и храсталакъ. Останалата часть, именно изградената отъ варовикъ, има стръмни спускове и е повечето гола, а на мѣста само е покрита съ рѣдка растителность.

4. Охридски грабенъ. Охридското езеро, повърхнината на което се намира споредъ нови измѣрвания 710 м. надъ морското равнище, лежи въ единъ гребенъ, заобиколенъ съ скалисти стѣни. На южния му брѣгъ, при Миградецъ, и на северния, при Вехчани, се срещатъ терциерни материяли съ каменовжглени пластове. При северния край на езерото грабенътъ се раздвоява на два клона. Западниятъ и по-голѣмиятъ отъ тѣхъ е заетъ отъ наносната Стружка равнина, а източниятъ представя малка равнина сев.-сев.-изт. отъ гр. Охридъ.

Накжсаностьта на зап. страна на Галичица пл. съ напречни и надлъжни разседи се отразява и на източния брѣгъ на езерото, именно въ неговитѣ издадени и вдадени части. При Горица (южно отъ Охридъ) единъ такъвъ издаденъ полуостровъ представя причлененъ островъ, какъвто е и на отсрещния брѣгъ полуостровъ Трапетъ, причлененъ чрезъ алувиални наноси.

Брѣговетѣ на Охридско езеро се характеризуватъ съ клифовитѣ си форми, резултатъ на силното абразионно действие на езернитѣ вълни. Последнитѣ иматъ обикновено силенъ прибой и абрадираще действие. Вследствие на абразията, днешната брѣгова линия не ни показва първичнитѣ краища на грабена. Последнитѣ сж останали въ по-голѣмата си часть вжтре въ езерото.

5. Мокра планина. Мокра се издига з.-ю.-западно отъ Охридско езеро до 1535 м. надъ морското равнище, или съ повече отъ 800 метра надъ повърхнината на езерото. Тя е образувана отъ грамаденъ серпентиновъ щокъ, върху който

на мѣста сж запазени остатъци отъ по-ранщната му варовикова покривка. Северната граница на серпентина минава отъ Пискупати на Охридско езеро съ з.-с.-з. посока до Кадодежъ. Между тая линия и шосето Елбасанъ—Охридъ се простиратъ сиво-маслинено-зелени пѣсъчници и глиненици, размесени съ серпентинъ. Всички тия материяли се отнасятъ въ юрската формация. Само покриващия серпентиновия щокъ варовикъ е отъ кредната формация.

Мокра пл. е богата съ изворна вода, на която тя дължи и името си.

6. Горно-Шкумбенски грабенъ. Тоя 8 клм. широкъ грабенъ се простира съ посока отъ северъ къмъ югъ успоредно на Охридско езеро, отъ което отстои само на 7 клм. Тая депресия не бѣше известна по рано. Тя е изпълнена съ нѣколко стотинъ метра дебели наслаги отъ единъ клонъ на неогенското море, който е стоялъ въ връзка отъ къмъ югъ и юго-изтокъ съ северно-егейския басейнъ.

Терциернитѣ материяли, които изпълватъ грабена, се състоятъ отъ пѣсъчници, конгломерати, глиненици, пѣсъчни глини и мергелъ, пластоветѣ на които образуватъ една проста мулда, точно презъ осьта на която протича р. Шкумба. Последната се е задълбала въ тѣхъ на 200 м. дълбочина, като подъ Голикъ прави свободни меандри въ около 250 м. широка долина, и надъ това селище се стѣснява, понеже рѣката прорѣзва неогенскитѣ пѣсъчници. Долината на р. Шкумба въ тая депресия се различава морфоложки твърде много отъ следващата надолу часть между с. Кукусъ и Елбасанъ, представяща тѣсенъ проломъ. Последниятъ е прорѣзанъ чрезъ назаднала ерозия въ плиоценско и плеистоценско време, когато Шкумба е досегнала въпросната депресия близо при с. Кукусъ. Съ удълбаване на нейното легло р. Шкумба постепенно съ назаднала ерозия е удължавала горното си течение и въ тоя басейнъ, придържайки се о най-низката линия на депресията: осьта на мулдата.

Неогенскитѣ наслаги въ Горно-Шкумбенския грабенъ показватъ повече платообразни форми, които се издигатъ повисоко отъ нивото на Охридско езеро: северно отъ Ращани до 765 м., а при Кърчово и Величани Мокра до 1000 м. надъ мерето. Шкумба и нейнитѣ притоци сж прорѣзали до 200 м. дълбоки долини.

7. **Брежда планина.** При тия изучвания сж засегнати само източнитѣ ӣ склонове, изградени отъ кретацейски варовикъ.

Къмъ работата на Гьобелъ сж дадени две Геоложки карти, нѣколко профили и скици, а сжщо и две фотографически снимки на абразионни брѣгови форми отъ Охридско езеро.

К. Д-въ

ПОПРАВКА. Въ студията на г. Г. Вестителевъ — Градъ Воденъ — да се чете III. Исторически прегледъ на гр. Воденъ и IV. Църковно-училищно и национално развитие на българитѣ въ Воденъ и Воденско (стр. стр. 109 и 117).

Les articles de la Revue en résumés en français

Prof. V. N. Zlatarski. — De l'histoire de St Naoum en Macédoine. (pp. 1—14).

L'étude est consacrée à une nouvelle extraite d'un ouvrage volumineux en langue slave sur la vie et l'œuvre de Saint Naoum, qui fut le disciple de l'apôtre slave Saint Méthode. La nouvelle date du XVIe siècle et se rapporte à la fondation du couvent. Elle décrit l'endroit où il est bâti. On sait que le monastère s'élève sur la rive méridionale du lac d'Ochrida. Enfin, on y trouve des renseignements sur l'érection et la bénédiction de l'église du couvent. En confrontant la nouvelle en question avec les données fournies par deux autres ouvrages traitant également de la vie et de l'œuvre du saint, à savoir 1) un ouvrage en slavobulgare du Xe siècle et 2) une édition grecque parue à Moscopol en 1740 ainsi qu'avec les résultats fournis par l'étude concernant l'église du monastère, l'auteur a pu établir les faits suivants:

1) La nouvelle se base sur les inscriptions gravées su une plaque commémorative découverte dans l'église du couvent. Cette plaque avait été conservée jusqu'au début du siècle écoulé (1806); elle a été détruite dans la suite en même temps qu'une antique fresque par le supérieur du couvent d'origine grecque nommé Stephan;

2) Le couvent a été fondé par St Naoum et l'église a été bâtie en l'an 900 sur l'ordre du prince bulgare Michel-Boris et de son fils — le souverain bulgare — Siméon qui fournirent les fonds nécessaires;

3) Le premier marguillier du couvent a été le prince Michel-Boris ce qui est corroboré aussi par le fait que de nos jours encore on voit son portrait à l'intérieur de la muraille à gauche de l'entrée de l'église. En outre l'église avait été dédiée à l'Archange Michel que le prince avait choisi pour patron.

4) L' église actuelle, au point de vue de la conception du plan et de certains détails d'architecture, est identique à l'église antique du IXe siècle. Toutefois au cours du XIII-e siècle ou au début du XIV-e, elle a subi des modifications (l'aile occidentale a été parachevée, tandis qu'on la surmontait d'un dôme).

*

Prof. J. Radeff. — La Macédoine au point de vue géographique et ethnographique. Centre de la péninsule (pp. 15—38).

Parmi les grands traits géologiques qui caractérisent la péninsule balkanique, il faut distinguer en premier lieu le massif central des Rhodopes et puis deux zones périphériques celle des Alpes Dinariques et du Vieux Balkan (Stara-Planina). Ces traits exercent une influence toute particulière sur la péninsule et donnent un aspect caractéristique à la configuration de son sol. Les grands massifs montagneux entrecoupés de plaines et de vallées plus ou moins étendus constituent généralement le trait commun des régions balkaniques.

Le contour maritime de la péninsule est également très varié. Dans certains endroits il s'allonge parallèlement à la chaîne des montagnes et par ailleurs la coupe pour atteindre dans plusieurs endroits les grands contreforts extrêmes du Massif Central des Rhodopes. En dehors de cette variété du contour maritime, il faut distinguer la différence qui exista entre les diverses eaux au point de vue physique et géographique. La mer Noire se trouve dans la sphère de l'Europe continentale, tandis que la Marmara, l'Egée et l'Adriatique font partie de la sphère méditerranéenne ou plus exactement constituent cette sphère.

La variété du sol au point de vue géologique et morphologique dans les diverses régions de la péninsule de même que celle qui existe entre les diverses mers qui constituent le contour maritime de la péninsule, au point de vue physique et géographique, comme la différence au point de vue morphologique du littoral font que dans la péninsule l'on rencontre fréquemment des régions qui jouissent de nombreuses particularités au point de vue géographique.

La Macédoine, en tant que notion géographique, offre toutefois nombre de traits communs. Dans l'antiquité, cette notion se rapportait à une contrée beaucoup moins étendue qui englobait les montagnes entourant les plaine de Salonique et le golfe du même nom. Toutefois au Moyen-Age à cette contrée on adjoignit aussi les vallées environnantes de sorte que sous Philippe la Macédoine avait atteint les frontières d'un pays offrant des traits identiques au point de vue géographique. A ce point de vue sous l'appelation de Macédoine on entend:

1) *La Macédoine (antique) de Philippe et Alexandre.*
2) *Les plaines de Serrès et de Drama.*

Comme première ceinture de ces contrées ont servi:

1) *La vallée de Nevrocop* y compris la plaine de Zarnévo;
2) *La vallée de la Strouma* qui comprend les territoires depuis le défilé de Rupel jusqu'aux cols dominant Gorna-Djoumaya.
3) *La Péonie* qui comprend les vallées de la haute et de la basse Brégalnitsa depuis Démir-Kapou (Presseka) jusqu'au col de Taore, donnant accès dans la plaine de Scopié.
4) *La Pélagonie* qui comprend les plaines de Bitolia et de Prilep.
5) *L'Anassélitsa* composée de la région de Kostour.

Une seconde ceinture se forme dans la vallée de la haute Strouma, du Vardar, du Tcherni-Drin y compris les dépressions d'Ochrid et de Prespa. Cette ceinture se répartit comme suit:

1) *La dépression* qui comprend les vallées d'Ochrid et de Prespa;
2) *La Dardanie* qui comprend la vallée du haut Vardar jusqu'au col de Toare
3) La plaine de Kotcharinovo jusqu'aux défilés du Rilo et de l'Ossogova planina.

Les vallées et plaines citées plus haut offrent des traits identiques avec une dépression commune vers la mer Egée. Ces terres sont en outre en liaison avec l'Albanie comme avec la partie continentale de la péninsule balkanique par l'intermédiaire du triangle balkanique ou la Haute-Bulgarie.

Au point de vue climatérique elle se trouve en partie ou en totalité sous l'influence de la Méditerranée, principalement par l'intermédiaire de l'Egée et à l'ouest par celui de l'Adriatique

En raison de ses particularités géologiques et morphologiques, comme en raison de la situation centrale qu'elle occupe au milieu de la sphère méditerranéenne et par suite des avantages que lui procure les liens de l'arrière-pays balkanique avec l'Egée, la Macédoine offre une entière cohésion au point de vue géographique, elle forme un pays qui peut avec raison être dénommé le centre des *Balkans*.

C'est au centre de la péninsule des Balkans qu'agissent les multiples facteurs qui donnent au pays sa physionomie géographique. Les réalités géographiques agissant les unes sur les autres fournissent les éléments biologiques au sol. Dans la catégorie de ces derniers on doit classer aussi les éléments humain et culturel qui découlent des habitants de la contrée. Ils ont été formés au cours des siècles selon l'action des forces en présence. De la sorte, tous ces éléments ont pris un caractère tel que la notion géographique devint une notione ethnique.

La Macédoine forme au point de vue géographique et ethnique une unité dont les diverses parties sont en complète harmonie. Il s'ensuit que les deux éléments fondamentaux dans l'établissement de la notion géographique sont toujours *le territoire et la population*. La frontière d'une contrée est fixée par des considérations géographiques, tandis que son caractère ethnique dépend de la population que forme la majorité de ses habitants. Or, le caractère ethnique de la Macédoine est bulgare, car la majorité de sa population est formée par les Bulgares de Macédoine. La solidité et la situation centrale dans les Balkans de la région macédonienne sont corroborées par une foule de faits. *La possession du centre des Balkans est la plus solide garantie de la domination sur toute la péninsule des Bvlkans.*

Ce centre ne peut assurer des avantages au point de vue social et économique qu'à l'Etat qui a le même caractère ethnique que la Macédoine.

Actuellement les torritoires macédoniens sont compris dans la sphère de quatre Etats qui ressentent également la nécessité d'entretenir avec cette contrée des relations tant au point de vue culturel qu'au point de vue commercial et économique. Ces Etats sont la Bulgarie, la Yougoslavie, l'Albanie et la Grèce. En raison des conjonctures économiques et politiques, la Macédoine se trouve partagée entre les Etats mentionnés plus haut. Cependant, il est de toute nécessité de reconnaître son indépendance politique. Une Macédoine unie géographiquement peut uniquement assurer les conditions d'une vie stable au point de vue politique.

Une Macédoine autonome et indépendante aura pour la péninsule des Balkans l'importance qu'a la Suisse pour l'Occident.

L'unité politique de cette contrée assurée, elle deviendra le nœud des Balkans. De la sorte on pourra arriver à la solution d'un des problèmes les plus ardus du Proche Orient.

*

Chr Chaldeff. — La ville de Prilep pour ses écoles. Suite du livre II. (1878—1888). II. (pp. 39—51).

Au lendemain de la déclaration de la guerre russo-turque en 1877-78, la vie scolaire de Prilep fut dominée par une réaction qui caractérisa toute la décade. Les instituteurs capables furent chassés par les autorités turques qui les considéraient comme les premiers coupables des malheurs qui s'étaient abattus sur l'empire. D'autre part, la Bulgarie affranchie du joug étranger ne tarda pas à attirer nombre des fils macédoniens originaires aussi de Prilep, car ils jouissaient de meilleures rétributions et avaient une situation stable. Toutes ces raisons firent au cours de l'année 1877/78, diminuer fort sensiblement le nombre des instituteurs; ils étaient en tout 6 (six) personnes et leurs appointements variaient entre 400 et 4000 piastres.

En dépit de toutes les dfficultés, le comité scolaire et la communauté décidèrent de rechercher un personnel convenable pour lui confier la direction des écoles. Dans ce but le comité scolaire saisit la communauté de la question de déléguer un de ses membres en Bulgarie avec la mission de choisir un *instituteur principal* de valeur. Néanmoins, la communauté fut d'avis que les candidats devaient être recherchés dans le pays même en Turquie. On s'adressa à l'Exarchat qui nomma deux instituteurs ayant parachevé leurs études à Robert College. L'influence de ces deux instituteurs ne tarda pas à se faire sentir et l'organisation des établissements fut assise sur des bases solides. L'école qui ne comptait que deux classes proprement dites en eut en 1886 quatre et le nombre des élèves qui la frèquentaient fut porté à 765. Les instituteurs étaient au nombre de neuf dont les rétributions annuelles étaient de 37,000 piatres. Bientôt l'établissement scolaire qui avait quatre classes proprement dites fut dénommée *gymnase de Prilep.* Au cours de l'année scolaire 1885—86 fut fondé aussi un séminaire dont le cours avait une durée de deux ans. Les prêtres de Macédoine y venaient parachever leur instruction. Mais l'administration turque ne pouvait pas souffrir un foyer semblable de culture. Aussi en ordonna-t-elle la fermeture après une existence d'une année. Les efforts déployés par la communauté en vue de réorganiser les écoles devaient être enfin couronnées de succés. En 1888/89 on vit placer à la tête des établissement de Prilep M. A. Naoumoff qui réforma complètement la méthode d'enseignement. A partir de ce moment commence pour les écoles de Prilep une époque de prospérité qui fera l'objet d'une étude que nous ferons paraître dans le prochain livre. . .

*

V. Doumeff. — Extrait des mémoires de deux institutrices en Macédoine (pp. 52—66).

La première institutrice bulgare en Macédoine a été M-me Nédélia (née en 1826 et décédée. . . .). En 1866/67 et 1867/68 elle avait été institutrice à Prilep où l'on avait choisi un bâtiment pour école de filles et fourni les manuels indispensables. En outre, l'institutrice touchait régulièrement ses appointements. Les seuls obstacles qui entravaient l'activité de l'institutice provenaient de l'opposition des Valaques grécisants et de l'évêque grec Bénoît, car le problème religieux bulgare n'avait pas été encore résolu. En 1868/69, M-me Nédelia fut invitée à venir enseigner à Ochrid. L'automne de la même année, sa fille Stanislava fut nommée à Bitolia. La jeune institutrice avait à peine quinze ans et elle devait travailler dans des conditions bien pénibles. Ainsi elle devait loger dans la salle de classe où durant toute la journée étaient réunies ses élèves au nombre de 12. Mais grâce au zèle de ses élèves qui l'entouraient de tous leurs soins, Stanislava put vaincre toutes les difficultés et la misère ne put avoir raison de son courage. Dans ses notes, elle décrit en détail sa vie et ses occuputions à Bitolia. La population bulgare en était contente, car les enfants acquerraient rapidement l'art de lire et d'écrire. Jusqu'alors ils avaient été obligés de fréquenter des écoles grecques et d'apprendre à lire et à écrire dans une langue qu'ils ne comprenaient pas.

L'école de Slanislava était aussi fréquentée par des élèves valaques et elle leur enseignait à lire et à écrire dans leur propre langue. Un Valaque, père d'un de ses élevès, ayant entendu que son fils lisait en roumain en fut tellement émerveillé qu'il fit don de sa montre à l'institutrice. C'est à une institutrice bulgare que revient l'honneur d'avoir inauguré l'enseignement en langue valaque en Macédoine.

*

A. P. Stoïloff. — Un document relatif à l'époque de la lutte ecclésiastique à Dolen (Région de Nevrocop) (pp. 67—70).

Le document en question est une lettre portant les signatures de plusieurs notabilités du village de Dolen ainsi que du maire et des membres du conseil communal et recouverte de sceaux privés. Elle est adressée à la communauté bulgare de Gabrovo et porte la date du 28 décembre 1871.

A sa lecture on est édifié sur les luttes désespérées contre le Patriarcat œcuménique de Constantinopole qui avaient revêtu une acuité particulière au lendemain du firman impérial instituant l'Exarchat Bulgare (28 février 1870). Le patriarcat grec avait é é effrayé de l'issue que la lutte entreprise par le peuple bulgare avait eue. Dans le but de ne pas se laisser déloger de ses positions antérieures qui lui garantissaient la supprématie spirituelle, il chercha à gagner, par l'entremise du clergé, certaines âmes naïves parmi la population bulgare, afin de provoquer des discordes en créant deux camps opposés celui des Bulgares exarchistes et celui des Bulgares patriarchistes (grécisants).

La lutte entre les deux camps a été âpre quoique le nombre des grécisants fût insignifiant. Mais comme les autorités turques leur prêter constamment leur appui efficace, les exarchistes durent endurer maintes tortures : ils étaient poursuivi et emprisonnés.

C'est une lutte semblable que retrace le document en question. Cette lutte se livrait entre 200 familles bulgares et 50—60 familles patriarchistes (grécisants).

*

P. Tchileff. — Une lettre de Constantin Miladinoff à l'archimandrite Chryssanthe (pp. 71—73).

Constantin Miladinoff est originaire de Strouga. En compagnie de son frère Démètre, il recueillit nombre de chansons populaires bulgares en Macédoine et les fit publier dans un recueil en collaboration avac l'archevêque croate Strosmayer (1861) Constantin Miladinoff, étudiant à l'Université de Moscou, adressa à l'archimandrite Chrysanthe à Kiev une lettre enthousiaste que M. Tchileff reproduit en entier. Nous en extrayons les passages suivants :

Notre cher Vassil Tcholakoff est parti pour notre pays natal, afin de répondre au vœu de notre jeunesse qui veut s'instruire. Je me réjouis que ma patrie aura à accueillir un homme instruit et très utile qui avec dévouement fera tous les sacrifices pour le bien du pays. Il est déjà parti dans le but de faire une tournée dans le pays et visitera surtout les localités qui savent apprécier nos hommes dans les circonstances actuelles très favorables à la renaissance de notre (bulgare) philologie. Cette tournée sera très utile, car elle promet de fournir des données très précieuses.

Plus cette tournée sera élargie, mieux elle pourra être utilisée. Le désir de M. Tcholakoff est de voir un plus grand nombre de localités macédoniennes. . .

Vassil Tcholakoff est l'auteur du Recueil National bulgare édité à Belgrade en 1872.

*

Chansons populaires bulgares de la région de Kostour (Castoria) recueillies par Kaitcho Déliakoff (pp. 74-84).

M. Déliakoff a noté un grand nombre de chansons populaires bulgares de la région de Kostour. Le présent livre de la revue en contient vingt-trois. Les chansons ont été recueillies et notées sous la dictée de vieilles femmes originaires de diverses localités de la région de Kostour notamment de Starioni, Nestiam, Nestémé, Staritchéni, Jajoltzé, Smardéj, Zagoritchani. La pbupart ont été notées en 1913 et d'autres en 1916 et 1922.

*

Prof. L. Miletitch. — Devant les ruines de Melnik (Impressions de voyage de 1914) (pp 85—104).

La ville de Melnik (Macédoine orientale), attribuée à la Bulgarie, au lendemain de la guerre turco-bulgare en 1912, a été au cours de la seconde guerre balkanique occupée par les troupes grecques, qui en vertu du traité de Bucarest, évacuèrent la ville pour la remettre aux autorités bulgares. La population, qui à l'exception de quelques familles, était d'origine grecque, préféra alors s'expatrier et, avec l'aide des troupes grecques en retraite, alla s'établir à Demir-Hissar, Barakly-Djoumaya, Serrès, Drama. Les témoignages de l'histoire établissent que la ville de Melnik, qui au début avait été peuplée de Bulgares, (fait établi par des témoignages datant du XI s) a été ensuite abandonnée aux Grecs. Une remarque de l'Akropolite établit, en effet, qu'en 1264 les habitants de Melnik, étant d'origine grecque, avouaient qu'ils avaient été installés dans cette localité après avoir abandonné Plovdiv. Depuis cette époque jusqu'à nos jours la population avait conservé la langue et la mentalité grecques, en dénationalisant, au cours des siècles, les Bulgares des villages environnants qui quittaient la campagne pour venir se fixer dans la ville.

Curieux de pouvoir contempler la ville qui abonde de vestiges d'une architecture antique, l'auteur a voulu recueillir des renseignements sur la vie et les mœurs des Grecs expatriés. C'est pourquoi, il a visité la localité en mai 1914. Les données qu'il a pu recueillir sur place établissent que la population de Melnik, comptant environ 800 familles dont 70 familles bulgares (grécisants) et 20 familles exarchistes, était à un niveau culturel relativement élevé. La localité possédait des établissements scolaires pour garçons et filles assez bien organisés. La musique était fort goûtée. En dépit de leur aisance relative et de l'abondance de vin, car Melnik est depuis longtemps un centre viticole renommé, les habitants ne semblaient nullement portés à l'intempérance. Leurs moral etait conservé et leurs liens familiaux solides. Au point de vue physique, ils étaient plutôt chétifs et appartenaient à un type assez remarquable par sa beauté. La plupart d'entre eux s'occupaient de commerce et n'étaient pas enclins aux travaux champêtres. Les vignobles étaient généralement confiés aux soins de la population bulgare des environs que l'on payait très médiocrement. La ville de Melnik entretenait des relations très suivies au point de vue culturel et économique avec les centres grecs comme Serrès et Salonique, et, d'ailleurs, avec la Grèce. Jusqu'à la fin du siècle écoulé, les Grecs de Melnik vivaient en très bons termes avec les Bulgares de la ville et des environs. Sous le régime ottoman, ils recevaient clandestinement des journaux d'Athènes et de Trieste. La propagande politique grecque était dirigée d'Athènes, par l'intermédiaire principalement du consulat de Grèce à Serrès. On réussissait de la sorte à inculquer à cette population un patriotisme fanatique et une haine implacable contre les Bulgares. Un certain Svika fut le principal agent de cette propagande. En qualité de directeur d'école, ce dernier avait organisé clandestinement une bande qui avait pour but de contrecarrer en Macédoine le mouvement qui avait déjà pris un certain essor eu faveur de la renaissance bulgare.

L'éditeur donne des détails concernant les événements lors de la première guerre balkanique en 1912. Les Turcs avec lesquels les Grecs de Melnik avaient été jusqu'alors toujours en accord se livrèrent à des atrocités inouïes sur la population bulgare, en massacrant 28 notables de Melnik au moment de leur retraite. Néanmoins après l'occupation de la localité par les troupes bulgares, les autorités bulgares observèrent une attitude irréprochable à l'endroit des Grecs de Melnik et firent preuve d'une grande tolérance. Lors de la seconde guerre balkanique, au moment où le roi de Grèce avait choisi la localité de Livounovo pour établir son Etat-Major, les Grecs de Melnik, profitant de ce que le souverain grec se trouvait si près de leur ville, avaient à maintes reprises chargé des délégations de lui remettre des présents et lui présenter les hommages de la population! Le traité de Bucarest, qui restitua Melnik aux Bulgares, fut une surprise bien désagréable pour les Grecs de Melnik. Le Roi Constantin lui-même avait recommandé à la population d'émigrer en ordonnant aux autorités militaires de prêter leur concours aux réfugiés.

Puis, l'auteur s'arrête sur certaines étapes de la lutte que sous la domination ottomane, les Bulgares exarchistes durent mener contre les Grecs, afin d'obtenir leurs propres écoles et églises. Les Grecs, qui disposaient de 70 églises, ne voulaient pas en céder même une seule aux Bulgares qui durant des siècles ont été l'objet d'une exploitation éhontée de la part de la classe commerçante. Après bien des souffrances, les Bulgares réussirent à se procurer un terrain pour construire une église. Or, les ouvriers travaillant à la nouvelle construction se virent un beau jour exposés à une attaque inattendue de la part des femmes grecques de la ville. Les autorités turques parvinrent non sans peine à rétablir l'ordre. Une centaine de femmes furent condamnées à l'emprisonnement allant de 15 jours à six mois. La guerre balkanique qui éclata le 5 octobre 1912 les empêcha toutefois de purger leur peine.

Les troupes grecques, au moment de leur retraite, ont mis le feu à plusieurs maisons. D'autre part, la population bulgare des villages environnants que l'armée grecque avait livrés aux flammes ne tarda pas à s'adonner à des représailles en démolissant les maisons abandonnées par le Grecs, afin d'en utiliser le matériel à la reconstruction de ses propres habitations. Les autorités bulgares arrivèrent à temps pour sauver la ville de Melnik d'une complète ruine. On put ensuite y installer des familles de malheureux réfugiés de Macédoine que les Grecs avaient chassées. Les gravures qui accompagnent le texte permettent de se faire une idée de l'aspect de la ville.

*

G. Vestiteleff. — La ville de Vodena (pp. 105—122).

Vodena portait dans l'antiquité le nom d'Edessa, appelation phrygienne ou médique provenant de l'abondance des eaux dans la contrée. On la désignait aussi sous le nom d'Egée qui a exactement la même signification que l'appelation précédente Après que les Bulgares se furent établis en Macédoine (VI et VII) la ville a reçu le nom de Vodéna. La signification en est toujours la même.

Edessa avait été la capitale de l'ancien royaume de Macédoine jusqu'au règne d'Archée (413—399 Av. J. C.) qui transféra sa capitale à Pella.

Le chapitre III est consacré par l'auteur à un aperçu historique sur la ville et le chapitre IV (chapitres qui par erreur portent les indications II et III) traite du progrès réalisés par la population bulgare dans le domaine de l'enseignement.

En 1911—12 Vodena comptait une population de 11,200 habitants dont 6170 Bulgares et 4340 Turcs.

La monographie de M. Vestiteleff contient des données puisées aux œuvres des auteurs de l'antiquité, comme à celles des auteurs et explorateurs modernes. L'auteur nous fournit des données particulièrement précieuses qu'il emprunte à Cousinery *Voyage dans la Macédoine Paris 1831 2 vol et à G. Schlumberger l'Epopée bysantine Paris 1900.*

*

Chr. Kotzeff. — Extraits de mes mémoires (pp. 122 — 142)*).

Le vieux révolutionnaire macédonien Christo Kotzeff, originaire de Chtib, fut le camarade de Gotzé Deltcheff, Damé Grouëff, Péré Tocheff et Christo Matoff. Arrêté à la suite d'un assassinat parce qu'on avait découvert sur lui une lettre chiffrée, l'auteur raconte ses souffrances. La police le conduisit dans son domicile où une perquisition fut opérée. Pendant que les agents étaient occupés à perquisitionner, Kotzeff réussit à prévenir sa mère qui descendit dans la cave pour y dissimuler une boîte en fer blanc contenant les archives de l'organisation révolutionnaire, car si cette dernière avait été découverte par le police, tous les siens risquaient d'être condamnés en même temps que lui-même.

---

*) Voir livre I.

Puis il fut emprisonné et subit un interrogatoire de la part du directeur de la police de Salonique. Comme Kotzeff continuait à affirmer qu'il avait trouvé par hasard dans la rue la lettre incriminée, le directeur de la police le menaça de tortures, mais sa menee ne fut pas suivil d'actes. Kotzeff réintégra sa cellule où le lendemain et le surlendemain, sous pretexte qu'ils étaient arrêtés, deux defectives lui tinrent compagnie afin d'essayer d'en obtenir des aveux.

Cependant, le révolutionnaire rusé saisit le but poursuivi par ses compagnons et protesta de son innocence. Le second detective lui exigea même 20—30 livres turques en guise de rançon contre la promesse, de le mettre en liberté, mais Kotzeff déclina l'offre disant qu'il n'avait pas d'argent.

Au cours des longues heures passées dans la prison, l'auteur employait ses loisirs à chanter. Il reproduit dans ses mémoires quelques — unes de ses chansons favorites...

Comptes-rendus.

Les parlers de Nivica et de Turija (*Macédoine occidentale) par A. Vaillant (Revue des études slaves* t. IV, pp. 53–66. Paris 1924. (Compte-rendu par le professeur L. Milétitch (pp. 143—147).

Pour compléter les *Contes slaves* que le professeur Mazon a publiés, il y a un an, M. Vaillant nous annonce des renseignements d'un grand intérêt qui caractérisent les parlers de Nivica et de Turija voisins de la contrée étudiée par le professeur Mazon en Macédoine du sud-ouest sise entre Lérine et Kostour. M. Vaillant a étudié le langage de sept lettres écrites en caractères grecs dans l'idiome en usage dans les deux villages cités plus haut. Les lettres sont écrites par des gens de la région presque incultes qui avaient été retenus en France en 1917 et 1918 comme prisonniers de guerre. Ils ont fait usage de l'alphabet grec parce que le censure grecque ne laissait pas passer des lettres à l'alphabet cyrilien. C'était d'autant plus facile pour eux que, cédant à un vieille tradition conservée dans le sud-ouest de la Macédonie, nombreux sont ceux qui se servent de l'alphabet grec. L'exitence d'une littérature bulgare de ce gerne tant en manuscrit qu'en imprimé témoigne suffisamment de ce fait (Voir la préface de l'ouvrage du prof. Miletitch intitulé: Deux manuscrits bulgares aux caractères grecs. Edition de l'Academie Bulgare des (Sciences 1920). M. Vaillant manie les textes bulgares avec une extrême facilité. Le choix d'un dialecte que l'on ne saurait considérer comme influencé du dehors offre des avantages incontestables pour les recherches de ce genre. Du texte original des lettres reproduites ailleurs, le caractère bulgare du langage des „slaves" macédoniens, comme s'exprime M. Vaillant, ressort d'une manière frappante.

L'auteur de l'étude s'associe au désir exprimé par M. Vaillaot de voir bientôt publier le texte bulgare, de même en caractères grecs, d'un plus grand manuscrit découvert aux villages Bobotchitza et Drénovo, aux environs de Koritsa, et qui actuellement serait entre les mains de M. Ivcovič.

*

The Nations of To-day. A New History of the World. Edited by John Buchan. Bulgaria and Romania. Compte-rendu par le Prof. Iv. Guéorgoff (p. p. 147—157).

L'éditeur de la maison John Buchan a eu l'idée de présenter, dans une sésie de publications, un exposé destiné à un public cosmopolite et traitant de l'histoire des principaux peuples qui ont joué un rôle quelconque dans le domaine de la civilisation anisi qu'un tableau caractéristique de la situation qu'ils occupent actuellement.

Le volume dont nous proposons d'occuper le lecteur est une histoire de la Bulgarie et de la Roumanie. La Bulgarie fut l'objet de l'étude que l'on trouve à la page 180; cette étude consacre vingt-cing chapitre à notre histoire et quatre autres aux problèmes économiques. A la fin ou trouve une remarque succinte sur l'armée bulgare et l'état où elle est reduite actuellements. L'auteur a ajouté à son ouvrage une courte bibliographie ainsi qu'un index général. En appendice, cinq cartes à savoir 1) la Bulgarie actuelle, 2) la Bulgarie aux environs de 1210; 3) la Bulgarie de 1876 jusqu'en 1913 et deux autres représentant le théâtre des opérations militaires en Serbie (1913—1918) et en Roumanie (1916) complètent le texte.

L'histoire de la Bulgarie jusqu'aux premiers jours de la grande guerre (chapitre I chapitre XI) et le dernier chapitre (XXV) qui contient la bibliographie sont dus a la plume de Lady Grogan, M. G. C. Loogio est l'auteur de l'histoire de la guerre et M. H. I. Fisher de la partie concernent les problèmes économiques. Le volume a paru sous les soins de Lord Edward Gleichen.

Le chapitre VII de l'histoire, qui est consacré à la Macédoine, indique que l'auteur est très bien versé dans les questions qu'il traite. Dans moins de huit pages, on réussit à retracer un tableau fidèle de l'œuvre macédonienne.

L'histoire de la Bulgarie dit Lady Grogan est étroitement liée au sort de la Macédoine. Le traité de San-Stefano avait éveillé des espoirs concernant la reconmaissance des droits des paysans bulgares de Macédoine, mais les dispositions de ce traité furent modifiées dans un sens opposé aux intérêts de la population. C'est pourquoi la responsabilité de ce qui peut être appelé la pire époque de l'histoire de la Macédoine retombe sur les puissances qui ont signé le traité de Berlin et en grande partie sur la grande Bretagne qui insista tout particulièrement sur les modifications du traité antérieur.

En raisons de considérations d'ordre intérieur et extérieur, la question macédonienne ne put être résolue à l'instar de celle de la Roumélie-Orientale. Les réformes qui avaient été prévues pour la Macédoine devaient être introduites sous la protection de l'Autriche-Hongrie et de la Russie qui étaient les puissances le plus directement intéresséess aux affaires balkaniques, mais leurs intérêts commandaient le maintien du statu quo dans les Balkans, but auquel tendaient aussi les efforts de la diplomatie européenne.

En Macédoine, la population paysanne était incontestablement bulgare; elle comptait environ un million d'habitants. Mais on rencontrait dans le pays des représentants des toutes les autres nationalités.

Toutes les puissances balkaniques tendaient à agrandir leurs possecsions territoriales aux depens de la Macédoine qui était considérée comme un champ propice aux visées d'expansion nourries par Grecs, Serbes et Bulgares. Toutes ces tendances se contrecarraient mutuellement.

Quoi que l'on puisse dire du passé, il est hors de doute qu'en 1876, de même qu'au cours de la période qui a suivi, la population slave de Macédoine se sentait bulgare. Il est de bonne règle dans les Balkans de considérer l'homme tel qu'il se sent lui-même et d'admettre qu'il appartient à la nationalité à laquelle lui-même a voulu s'incorporer au risque d'endurer des souffrances. Or, au point de vues de leurs mœurs, de leur structure physique, du costume et de la langue les paysans slaves sont des Bulgares. C'est en cette qualité qu'ils s'insurgèrent contre les Turcs en 1878, 1880 et 1903. C'est toujours en cette qualité qu'ils étaient exposés en 1904 et au cours des années qui suivirent aux attaques des bandes grecques. De même cette qualité leur a valu d'abord la protection et ensuite la persécution des Jeunes-Turcs depuis 1908. Ces paysans n'éprouvèrent pas une consolatioo quelconque d'entendre dire que certains ethnographes étrangers auraient décidé récemment qu'ils ne sont ni Bulgares, ni Serbes, mais des *slaves macédoniens* et que malgré qu'eux-mêmes se disent Bulgares, ils emploraient cette appelation dans un sens erronée.

En ce qui concerne la Bulgarie, il lui était impossible de demeurer indifférente à l'égard des événements de Macédoine. La moitiré de la population de Sofia, affirme-t-on, est d'origine macédonienne et le cabinet bulgare a toujours compté des ministres et l'armée d'officiers macédoniens. Les instituteurs de Macédoine ont généralement reçu leur instruction en Bulgarie. Toutes les fois que la situation devenait difficile en Macédoine des centaines de milliers de réfugiés franchissaient la frontière pour raconter leurs souffrances dans des réunions publiques et des meetings. Quand quelque bande grecque s'adonnait à des excès sur la population de la région de Castoria, un quartier grec de Philippopoli était livré aux flammes en guise de représailles. En général, les souffrances des proches et parents de l'autre côté de la frontière constituaient une plaie qui ne pouvait pas cicatriser.

Les Bulgares de Macédoine n'acceptèrnent pas définitivement les décisions de Berlin. En premier lieu, ils prirent leur sort en leurs propres mains. Les insurrections de la vallée de la Strouma et du centre de la Macédoine furent néanmoins réprimées avec une cruauté inouïe. Les Bulgares de Macédoine durent alors pour un certaine temps avoir recours aux vieilles méthodes de préparation patiente, confiant le soin de l'entretien de l'esprit national aux églises et aux écoles.

En 1893 entreprit son œuvre l'Organisation Intérieure placée d'abord sous la conduite de deux Macédoniens éclairés Damian Grouëff et Christo Tatartcheff. Bientót cette organisation, qui d'après ses buts, ses statuts, ses méthodes er son influence rappelle celle des sinn-feiner, eut ses ramifications dans tout le pays. Le comité tendait à consolider l'organisation scolaire, à exercer une pression sur le gouvernement bulgare pour tenir toujours ouverte la question macédonienne auprès des chancelleries européennes et une armée prête pour parer à toute éventualité, afin de pouvoir le cas échéant déposséder les autorités turques et affranchir le pays qui devait être érigé en province autonome avec un gouverneur qui serait responsable devant les grandes puissances. Toutes les nationalitéc jouiraient de droits égaux. La pensée d'une annexion de la Macédoine à la Bulgarie était peu populaire quoiqu'elle fût admise alternativement.

Puis on lit des données succintes sur les statuts de l'organisation, ses ressources et la discipline qui y règne.

Les femmes elles—mêmes y étaient admises au même titre que les hommes. Elles servaient souvent d'-envoyées et de courriers et transportatient des vivres dans des endroits cachés. De même elles étaient beaucoup plus exposées que les hommes quand il était question de représailles. Souvent les hommes disaient: „Si nous n'allions pas rejoindre les tchétas, nos femmes nous auraient châtiés."

Enfin l'auteur s'arrête sur l'insurrection populaire de 1903; les réformes de Murzteg; la lutte revolutionnaire; la révolution jeune-turque et la guerre balkanique.

M. Loogio parle de la participation de la Bulgarie dans la guerre mondiale pour la Macédoine et fait observer que le problème macédonien n'a pas été résolu par le traité de Neuilly qui est une œuvre peu raisonnable et injuste. L'auteur est d'avis qu'il est indispensable de procéder à sa révision, car, dit-il, l'iniquité est toujours malhabile, ce qui sort de ses mains n'est jamais viable.

*

Fritz Goebel. — Eine geologische Kartierung im mazedonische Grenzgebiet beiderseits des Ochrida—Sees. Berichte über die Verhandlungen der Sächsichen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Math-Phys Kl. 71 Band 1919 pp. 257—276. Compte-rendu par le D-r K. Drontchiloff (pp. 158—163).

Au cours de la guerre des savants allemands et autrichiens avaient eu soin de se livrer aussi à des recherches scientifiques dans les contrées traversées par leurs troupes.

La Macédoine attira l'attention de ces missions scientifiques. Ainsi Fritz Goebel, en qualité de géologue militaire, put, au cours de la première moitié de 1919, effectuer certains essais sur un terrain mesurant de 6 à 12 km. et situé à l'ouest de Baba planina jusqu'à Bredja. Cette bande coupe les chaînes dinariques et s'étend sur quatre d'entre elles dont trois en font totalement partie et contiennent des terrains de formation récente. De la sorte, le terrain étudié comprend sept couches différentes au point de vue géologique et morphologique s'allongeant dans la direction de l'est à l'ouest comme suit: 1) Les montagnes de Baba et de Bigla; 2) La vallée de Ressen; 3) La montagne de Galitchitza; 4) La chaîne d'Ochrid; 5) La montagne de Mokra; 6) La chaîne de la Haute Scoumbi et 7) La Bredja.

M. Goebel en fixe l'origine géologique. Il fait accompagner son ouvrage de deux cartes géologiques, de quelques profils et croquis de même que deux photographies prises sur les rives du lac d'Orchid.

БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 3.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1925.

Съдържание.

1 **Л. Милетичъ, Никодимъ Павловичъ Кондаковъ за Македония** (По случай на осемдесетгодишнината му) 1

2 **Проф. Йорд. Ивановъ, Аксиосъ — Велика — Вардаръ.** Приносъ къмъ топонимията на Македония 17

3 **Л. Милетичъ, Къмъ фрескитѣ на манастиря св. Наумъ** 29

4 **Н. А. Мушмовъ, Монетитѣ на Филипъ II Македонски** 39 4

Проф. И. Д. Шишмановъ, Кузманъ Шапкаревъ и Маринъ Дриновъ 51

К. Стояновъ - Вълкановъ, Пѫтешественици по Балканския полуостровъ презъ време на френската революция . 81

В. Думевъ, Изъ споменитѣ на две учителки въ Македония . 91

Езикови и народописни материяли. 1. Бугáри и гъркомáни. По говора на Ениджевардарско. — Записалъ Л. М. 2. Две приказки и една пѣсень по костурския говоръ. — Записалъ А. Кузовъ. 3. Народни пѣсни отъ Костурско. — Изъ сборника на К. Деляковъ 103

Рецензии и книжовни вести.

Prof. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924. 8⁰, 104. — Рецензира Ст. Романски 111

Jord. Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 88—103 Paris, 1922). — Рец. Л. Милетичъ 119

A. Meillet et A. Vaillant, Grammaire de la langue serbo-croate. Paris, 1924. — Рец. Л. М. 121

Jован Цвиjић, Говори и чланци т. I, 264; II, 237; III, 174; IV, 130; Београд, 1921—1923. — Рец. Л. Милетичъ 123

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens. Ouvrage couronné par l'Académie française, Paris 1922, 8⁰ IV, 303. — Рец. С. Мариновъ 142

Георги Трайчевъ, Македонска библиотека: № 1. Мариово, София, 1923 16⁰, 40 стр.; № 2. Дойранъ и неговото езеро, 1923, 16⁰, 52 стр.; № 3—5. Прѣспа, 1923, 92 стр. — Рец. Ст. Романски 149

Едно свидетелство отъ 17. вѣкъ за българитѣ въ Охридъ. — Съобщава Л. М. 150

Къмъ историята на книгата „Македония и Стара Сърбия“ (Makedonien und Altserbien) отъ Сп. Гопчевичъ. — Съобщава Л. М. 151

Следи отъ Българи въ Тесалия. — Съобщава П. Чилевъ . . 153

Съдържанието на книгата въ французко резюме . . . . 155—179

Table de matières.

Page.

L. Milétitch, Nikodim Pavlovitch Kondakov pour la Macédoine (à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire) 1

Prof. Jord. Ivanov, Axios — Vélika—Vardar. Notice toponymique . 17

L. Milétitch, Quelques remarques sur les fresques du monastère Saint Naoum 29

N. A. Mouchmov, La numismatique de Philippe II de Macédoine 39

Prof. I. D. Chichmanov, K. Chapkarev et M. Drinov 51

K. Stoïanov-Valkanov, Voyageurs européens dans la Péninsule Balkanique pendant la révolution francaise 81

V. Doumev, Extraits des mémoires de deux institutrices de la Macédoine 91

Materiaux linguistiques et ethnographiques. 1. Bulgares et Grecomans (Dialecte d'Enidje-Vardar). — Noté par L. M. 2. Deux contes et une chanson nationale (Dialecte de Kostour). — Noté par A. Kouzov. 3. Chansons nationales de Kostour, tirées du recueil de M. Déliakov 103

Comptes-rendus.

Prof. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Leipzig, 1924. 8^0, 104. — Compte-rendu par St. Romansky 111

Jordan Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 86—163. Paris, 1922). — Compte-rendu par L. Milétitch 119

A. Meillet et A. Vaillant, Grammaire de la langue serbo-croate. Paris, 1924. — Compte-rendu par L. M. 121

Jovan Tsviïtch, Discours et articles, vol. I. 264; II, 237; III, 174; IV, 130. Belgrad, 1921—1923. — Compte-rendu par L. Milétitch 123

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens. Ouvrage couronné par l'Académie française. Paris 1922, 8^0, IV. 303. — Compte-rendu par S. Marinov 142

G. Traïtchev, Bibliothèque macédonienne: № 1. Mariovo, Sofia, 16^0 40; № 2. Doïran et son lac, 1923, 16^0, 52; № 3—5. Prespa, 1923, 92. — Compte-rendu par St. Romansky 149

Un document pour les Bulgares d'Okhrid de 17-ème siècle. — Communique L. M. 150

Sur l'histoire du livre „Makedonien und Altserbien" par. Sp. Gopčević. — Comm. L. M. 151

Traces de Bulgares en Thessalie. — Comm. P. Tchilev 153

Les articles de la Revue en résumés en français . . . . . . 155—179

НАРОД. БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

НИКОДИМЪ ПАВЛОВИЧЪ КОНДАКОВЪ ЗА МАКЕДОНИЯ.

(По случай на осемдесетгодишнината му)[1].

Отъ Л. Милетичъ.

Великъ ученъ, рѣдъкъ човѣкъ и горещъ славянинъ, Н. П. Кондаковъ съ свойствената на мѫдрецитѣ скромность безшумно проживѣ две години въ нашата академическа срѣда и си отиде незабелѣзано, тъкмо въ разгара на университетската криза въ края на мартъ 1922 год., за да продължи въ родствената Прага своята тиха, но плодотворна научна дѣйность. Колкото и да бѣ кратковременно пребиването на Никодима Павловича у насъ, то все остави дълбоки следи въ нашата наука, а тъй сѫщо у всички, които неговиятъ просвѣтенъ умъ и свѣтла душа въ близко, лично общение благодатно озариха.

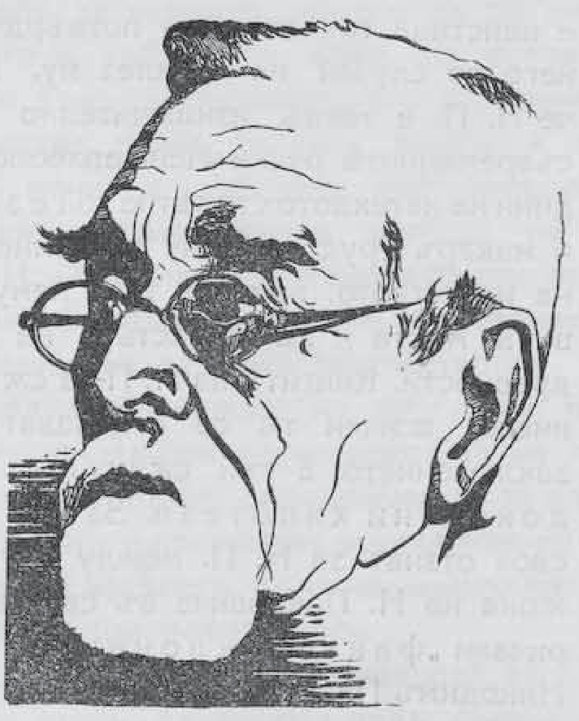

Никодимъ Павловичъ е вече въ преклонна възрасть; сега на 1. ноември чевствуватъ въ Прага осемдесетгодишнината отъ рождения му день, та по тоя случай нашъ приятенъ дългъ е, макаръ и тъй скромно, да отдадемъ почеть на юбиляра, своя почетенъ членъ, заради голѣмитѣ услуги, които той е принесълъ на славянската наука, а въ частность на българската, като е спомогналъ да се разяснятъ много важни историко-етнографски и археоложки проблеми, които отблизу засягатъ България и българското племе изобщо.

---

[1] Четено на 30. IX. 1924 г. въ тържественото засѣдание въ честь на Н. П. Кондаковъ въ историческия клонъ на Българската академия на наукитѣ.

Името на Кондакова особено се разнесе всрѣдъ българската интелигенция, когато се появи неговото крупно съчинение „Македонія, археологическое путешествіе“, издадено отъ руската академия на наукитѣ 1909 год. (8⁰, 308 стр.). Силно бѣ впечатлението у насъ поради дълбоката основателность, съ която тукъ се обясняватъ засегнатитѣ отъ автора въпроси и то съ една необикновена прѣмота, като безпощадно се разкриватъ и всѣкакви конвенционални фалшивости и замъглявания на научната истина.

Така напълно се откри и за насъ, които отдалечъ и малко знаехме Никодима Павловича като човѣкъ, и свѣтлата страна на неговия чистъ и мѫжественъ характеръ. Че Н. П. е наистина такъвъ, сега потвърдяватъ авторитетни отзиви за него по случай на юбилея му. Професоръ Нидерле[1] казва, че Н. П. е заелъ изключително мѣсто не само въ реда на съвременнитѣ руски учени археолози, но че въ деведесеттѣ години на изтеклото столѣтие той е заставалъ на чело на всичкитѣ, и макаръ трудоветѣ му предимно се отнасятъ къмъ историята на изкуството, при все това нему се пада едно отъ най-първитѣ мѣста и въ областьта на изучването на славянскитѣ древности. Книгитѣ на Н. П-ча сѫ истински източници на знанието, всички тѣ се отличаватъ съ анализъ и новость на заключението, а тъй сѫщо и съ отсѫтствие на слабодоказани хипотези. За това и академикътъ Ростовцевъ въ своя отзивъ за Н. П. между друго казва, че хората отъ крѫжока на Н. Павловича въ свое време въ Петербургъ ги наричали „фактопоклонници“. По думитѣ на И. И. Толстой, Никодимъ Павловичъ никога не е билъ само теоретикъ: живата, окрѫжаваща го дѣйствителность неизмѣнно и твърде много го е интересувала. Съ погледа на опитенъ изследователь той се е взиралъ въ явленията на живота, сегашния и миналия, въ тъмнитѣ и хубавитѣ му страни, и тамъ, гдето е чувствувалъ себе си правъ и въ сили, всѣкога е билъ готовъ да приложи своитѣ обширни знания на практика. „По-късно, казва Толстой, струва ми се, азъ проникнахъ въ тайната на обаянието, които упражняваха личностьта на Н. П. и неговитѣ слова: причината на това обаяние се крие въ много тънката системна организация на неговата мисъль и чувствуванията му, въ изумителната сила на осетливостьта (чуткости) на неговия духовенъ апаратъ. За Кондакова нѣма безразлични явления въ живота: всѣко отъ тѣхъ той преживѣва, дълбоко чувствува, както усѣща той и натурата на всѣкиго, който дойде съ него въ съприкосновение, все едно, било че тази натура му е чузда или родствена. Н. П. или скърби и се отвращава, или съчувствува и обича. Затова и неговата беседа така привлича човѣка къмъ себе си, неговитѣ сѫждения никога не биватъ студени и повръхностни; тѣ винаги сѫ дълбоки и пълни съ животрептещъ интересъ за всѣкиго, защото тѣ сѫ основани у него на разбирането и, тъй да се каже, на усѣта му за сѫщината на нѣщата. Тънъкъ изследователь въ науката, Н. П. и въ живота обладава тънко развитъ вкусъ, и за това най-близка, споредъ мене, и най-ярка противоположность на характера, на умонастроението и изобщо на цѣлия духовенъ складъ на Н. П. Кондакова е безвкусието, основано на жизнена простащина (пошлость) и тѫпо безразличие спрѣмо проявитѣ на человеческия духъ въ творчеството."

---

[1] Вж. и току що излѣзлата юбилейна книжка: „Никодимъ Павловичъ Кондаковъ, Прага, 1924, мал. 8⁰, 85. Тукъ има статии отъ проф. Л. Нидерле, Д-ръ Е. Минасъ, проф. А. Муньосъ, академика Д. И. Ростовцевъ, проф. С. А. Жебалевъ и И. И. Толстой.

Това стига, за да нѣма нужда да прибавяме нѣщо и отъ своя страна къмъ душевната характеристика на Н. П-ча както и за да оценимъ по-добре основателностьта и правдивостьта на неговитѣ прѣми и откровени заключения по въпроситѣ, които по-близку ни засѣгатъ въ съчинението му „Македония", за което по-долу ще реферувамъ.

Презъ априлъ т. г. посѣтихъ Кондакова въ Прага и го намѣрихъ твърде заетъ съ работа надъ съчинения, въ които той бърза да сведе въ синтезъ дългогодишни свои изследвания по история на изкуството. Доволенъ бѣше, че бѣ успѣлъ щастливо да завърши и едно свое важно съчинение, което ще бѫде отъ голѣмъ интересъ и специално за българската наука: „Историческіе очерки культуры и искуства восточной Европы въ средные вѣка". Още въ качеството си на университетенъ професоръ у насъ, преди да замине за Прага, Н. П. въ лекциитѣ си често засѣгаше отъ разни страни сѫщата тая тема, важна и за историята на българското изкуство. Съчинението, за което е дума, започва отъ варварскитѣ времена и следи развоя на варварското изкуство и култура на скититѣ и сарматитѣ и изкуството на варваритѣ въ Европа въобще. Въ подробности то съдържа следнитѣ отдѣли: Византийскиятъ дворъ, варварскитѣ и източни одежди на двора. Източнитѣ тъкани (ткани) въ Европа. България и нейнитѣ древности. Въ тази глава подробно се преценява историческото значение на известната съкровищна находка въ Nagy Szent-Miklos въ Унгария. Авторътъ по-нататъкъ преминава къмъ християнството и неговото възприемане отъ народитѣ въ източна Европа. Тукъ влиза въ подробенъ, оригиналенъ разборъ на Панонското житие; говори се и за богомилството, за двоевѣрието, а подиръ туй следва голѣмъ отдѣлъ върху орнаментацията на българскитѣ ржкописи, съ новъ погледъ върху потеклото на „звѣринния“ стилъ отъ XI—XIII в. Преминава се къмъ „Научно построение на етнографическия орнаментъ въ Европа“, прави се характеристика на българскитѣ-македонски народни шевици сжщо и на рускитѣ и ческитѣ. Съчинението се завръшва съ изложение на „основитѣ на историческия развой на орнаментиката.“

⁂

Преминавамъ сега по-подробно да изтъкна тукъ нѣкои интересни страници отъ извѣстното многоважно, у насъ сравнително слабо оценено съчинение на Кондакова „Македония“, плодъ на една научна историко-етнографска експедиция въ Македония, станала по поржка отъ страна на великия князъ Константинъ Константиновичъ, предсѣдатель на руската академия на наукитѣ. Експедицията, ржководена отъ Кондакова, е била организувана въ следния съставъ: Кондаковъ, Н. Милюковъ, проф. по слав. езици П. А. Лавровъ, П. Покрышкинъ, архитектъ и преподаватель въ академията на художествата въ Петербургъ, и художникътъ Д. А. Крайневъ съ единъ помощникъ.

Най-главната задача на експедицията, по думитѣ на Н. П., била да събере на самото мѣсто материяли за бждещето историко-етнографско изследване на по-важнитѣ области и пунктове на Македония; експедицията имала за цель да се стреми къмъ установяването на такива научни, историко-археологически и филологически основания, които биха могли да се използуватъ въ бждеще, когато щѣлъ да се постави на разрешение крупниятъ политически въпросъ, създаденъ както отъ съвременното положение на Македония въ турската империя, тъй сжщо и отъ отношенията къмъ Македония и нейния племененъ съставъ на съсѣднитѣ страни и народи на Балканския полуостровъ. Отъ тоя родъ „пунктове“, казва Кондаковъ, можеше да бжде преди всичко северозападниятъ жгълъ на Македония, сир. мѣстностьта, която се допира о Шаръ планина и Скопската Черна гора, чийто хребетъ отдѣля Македония отъ Стара Сърбия. Именно тази мѣстность служи за арена на стълкновения на племеннитѣ интереси: особено важно бѣ, да се опредѣли нейниятъ дѣйствителенъ етнографски характеръ, а именно чрезъ лингвистиченъ диагнозъ и при помощьта на съображения, откриващи културното ѝ тежнение („тяготение“) къмъ тази или онази страна. Втората, спорна въ етнографско отношение область е по югозападната и южна граница на Македония въ съсѣдство съ Гърция, гдето славянското население засѣга въ гръцки селища, — въ предѣлитѣ на Костурското езеро, гдето племенната борба често се води на църковна почва, а въ последно време се бѣ изострила до тамъ, че бѣ дошло до „уродливи“ насилия и избиване на мирнитѣ жители отъ гръцки чети. Третата область е пограничната съ горня Албания, именно Дебърскиятъ окржгъ, който представява най-мрачния политически пунктъ. Всѣки пжтешественикъ, поне ако е славянинъ, е длъженъ да се отнесе именно къмъ тоя пунктъ съ особено внимание и съ искренна правдивость. Тукъ вѣковното нашествие на албанцитѣ може да се свърши съ пълна албанизация на богатия край, съ унищожението на славянитѣ и окончателно подивяване на страната.

Научната постановка на тия въпроси, които съставятъ „македонската проблема“, споредъ Н. П. се налага. Преувеличаватъ чужденцитѣ, като изкарватъ въ Македония голѣмо смѣшение на раси и езици. А въ сжщность пжтуването по Македония убеждава, че славянското ѝ население преди всичко е съвършено цѣлостно и единно и напълно своеобразно, и ако притежава нѣкои, вмъкнали се въ него чужди елементи — по всѣка вѣроятность сръбски, — то това е само въ мѣстностьта близу до Скопье (5 стр.). Въ подробности авторътъ по различни поводи обосновава това свое общо заключение на разни мѣста въ съчинението си, които тукъ наедно групирани ще изложа.

Появяването на славянскитѣ племена на Балканския полуостровъ е ставало въ зависимость отъ общитѣ преселнишки движения на северъ. Въ историята на заселението на Балканския полуостровъ съ славяни се установява два рода движение — мирно и завоевателно. Славянитѣ обикновено сѫ идвали заедно съ чузди, неславянски орди или непосредствено по следитѣ имъ. Така и при последвалото форсируване на южния Дунавъ въ VII в. славянскитѣ племена, както се вижда, откъмъ изтокъ преминали Дунава подъ водителството на българитѣ (Аспаруховитѣ) или следвайки веднага подирѣ имъ, заселили съвременна България, източна Румелия (Тракия) и, движейки се въ широкъ, странично насочилъ се порой („полосой"), минали презъ цѣла югозападна Македония и достигнали до Охридъ и Дебъръ. Този земедѣлчески захватъ дълбоко на югозападъ на Полуострова дори въ Епиръ е завладѣлъ редъ, вѣроятно, запустѣли области. Съвсѣмъ естествено е, че най-старото българско царство, което се е образувало възъ основа на това земедѣлческо поселение, а устройството му отъ друга страна се е дължало на скитническата българска орда (дружина) както и на ужаса, който тя е навѣвала на Византия, въ последствие е избрало за свои столици Преспа и Охридъ, като най-важни предни (передови) пунктове въ това движение на западъ, спрѣно отъ албанцитѣ (стр. 289). Фактически е вѣрно, че вече въ началото на VIII в. цѣла Македония, освенъ, може би, нейнитѣ източни и западни окраини, е била вече плътно заета отъ славянско население. Съ това се обяснява и самата мисионерска дѣйность на Св. Кирила и Методия, родени въ Солунъ (стр. 22). Много е спомогнала силата на българската държава, за да проникнатъ българскитѣ славяни тъй далечъ въ югозападна Македония: България става въ IX в. първа държава на Балканския полуостровъ, като е добила въ очитѣ на гърцитѣ, макаръ и временно, значение по-високо, отколкото всичкитѣ други държави („значеніе превыше другихъ странъ міра"), та съвсѣмъ естествено е, че разселването на славянитѣ при това първенство на България на Балканския полуостровъ е можело да проникне не само съвсѣмъ близу до Солунъ (което потвърдява и откритиятъ пограниченъ камъкъ съ надписъ на 15 версти отъ Солунъ), но и къмъ Преспанското езеро, гдето Самуилъ утвърди столицата си до Охридъ и Дебъръ. Заселението ще да е станало плътно чрезъ особенъ преселнически потокъ, който идѣлъ изъ самата България (вж. стр. 12).

Съ падането на източното българско царство подъ гърцитѣ въ 1018. година политически е била унищожена само източната половина на Балканското славянство. Напротивъ въ западната часть на българското царство и то именно тамъ, гдето е била премѣстена столицата му — въ Преспа и Охридъ — българската независимость се е упазила и се е оформила въ народната династия на Шишмановцитѣ, която се е издигнала отъ вжтрешния превратъ въ 967. г. Тѣзи български провинции, които се обособили още при царствуването на царь Петра (942—967.), никакъ не били завладѣни отъ гърцитѣ, и тъкмо тамъ се е упжтилъ българскиятъ патриархъ и се установилъ отъ начало въ Воденъ и въ Преспа, а сетне за презъ цѣли столѣтия — въ Охридъ. Този исторически фактъ отъ всичко друго най-ясно потвърдява тѣснитѣ племенни сир. родствени връзки на източно-българското славянство съ славянитѣ на Охридъ, а следователно и изобщо съ славянството на цѣла Македония, или по-точно казано: източно-българското произхождение на македонскитѣ славяни. И наистина, какъ биха могли да се удържатъ Шишмановцитѣ въ тази страна, ако да не е било цѣлото ѝ население дошло тукъ прѣмо изъ сжщинска България, на което указва между друго и самата формация на терена, която естествено допуска преминаването на едно земедѣлческо население изъ България по права линия на Солунъ и нататъкъ къмъ Охридъ (вж. стр. 23).

Ето какъ Кондаковъ схваща историята на Македония отъ римската ѝ епоха до пълното и обългаряване въ X вѣкъ:

Има редъ извѣстия за високата култура на Македония въ римско време и въ началото на сжществуването на византийската империя. Въ нея рано се е разпространило християнството и, разбира се, ненапразно тъй последователно се стремили къмъ нея варвари и номади (кочевники) въ течение на столѣтия. И тази страна не е видѣла покой почти презъ пълни четири вѣка, изгубила е почти цѣлото си предишно население, а когато го е смѣнила съ ново, не е приобрела цѣлостно население нито е получила териториална независимость. Покрай мирното земедѣлческо славянско население въ Македония се явява номадътъ (кочевникъ), природниятъ хищникъ и изнудвачъ, докато сѫщевременно по градоветѣ отчасть уцѣлѣло предишното културно и имотно население, състоеще отъ гърци или ренегати варвари, съ тежнения къмъ византийската империя и враждебни на селата. Затова истински миръ и съ него благосъстояние, доволство, обилие и културенъ подемъ наставатъ въ Македония тепърва въ началото на десетия вѣкъ, когато българскиятъ царь временно е отнелъ цѣла Македония отъ Византия та е престанала да бѫде прицель на варварски налитания. До X вѣкъ центърътъ на тежестьта на българското княжество е билъ на северъ, въ Добруджа съ столица Преславъ. Първитѣ войни на българитѣ — по-точно на българската орда — съ Византия се водѣли изъ Румелия, а не изъ Македония. Княжеството се основало въ 679 год., а около 676 год., както доказватъ извѣстията за обсадата на Солунъ, вече е сѫществувала славянска Македония, която се е стремила да завладѣе Солунъ, като свой естественъ центъръ. Значение на славянски центъръ получава Македония следъ 963 год., а въ 981 год. вече Самуилъ следъ Преспа избира Охридъ за своя столица. Ясно и при това прѣмо доказателство за тъждеството или за непосредствено кръвна родствена близостъ на македонскитѣ славяни съ българскитѣ има на много мѣста въ извѣстнитѣ писма на Охридския архиепископъ, гърка Теофилактъ отъ края на XII вѣкъ, гдето се говори за грубитѣ, невѣжествени, мръсни българи,—„чудовища", жители на Охридската епархия, и гдето между постояннитѣ оплаквания на малодушния и алченъ гръкъ се долавя извѣстенъ страхъ отъ силната, враждебна и неукротима нация. Ако Теофилактъ нарича охридскитѣ славяни българи и съ нищо, както се вижда, не ги отличава и не ги отдѣля отъ българската народность или племе, това е, разбира се, не заради това, че преди туй Охридъ е билъ столица на българското царство, но тъкмо за това, че архиепископътъ добре е знаелъ, съ кого е ималъ постоянни сношения и заради кого той се е принудилъ да се премѣсти въ Солунъ (вж. стр. 53).

И етнографското изследване на Македония — казва Кондаковъ — напълно ясно ни убеждава, че България съ широка етнографска зона („полосой") се простира въ Македония до Охридъ включително. Археологическитѣ изследвания неоспоримо откриватъ само редъ сръбски културни пунктове въ Скопския окрѫгъ. Не може да става и дума, че тъй наречената Стара Сърбия и всичкитѣ мѣста около Ипекъ и Дечанъ — тази сръбска Москва — безспорно принадлежатъ на сръбската нация (290). Понятно е следователно, колко малосъстоятелни и фантастични сѫ били грандиознитѣ замисли („затѣи") у сърбитѣ отъ времето на Милутина и Душана, да завоюватъ Византия. Всичкитѣ приобретения на сърбитѣ въ Македония скоро се изтръгвали изъ рѫцетѣ имъ или сѫ попадали въ рѫцетѣ на независими, феодолни сръбски боляри. Само въ периода отъ 1345 до 1389 Македония фактически е била владѣние на сръбската държава (293).

Кондаковъ прави оценка и на становището, което нѣкои велики държави респективе тѣхнитѣ официални представители заематъ по въпроса за етнографския характеръ на македонскитѣ славяни. Наричайки колебливо и неискрено становището на дипломатитѣ включително и на рускитѣ, като напр. на А. А. Ростковски, Кондаковъ казва: „Мѣстната дипломация или е стояла въ колебливо положение, съ намѣрение да се присъедини въ нуждния моментъ къмъ оногова, на чиято страна бѫде силата, или пъкъ умишлено е преминавала за извѣстно време къмъ слабата страна, разчитвайки тамъ най-много да спечели. Да се вземе страната на българитѣ, струвало имъ се неизносно, тъй като, очевидно, на тѣхна страна бѣ правото. Накратко казано, поразително изключение въ настоящия случай се явява само покойниятъ графъ Н. П. Игнатиевъ, който застана на правата страна на силния (293).

На всички е извѣстно — казва по-нататъкъ Кондаковъ — прѣмо като анекдотъ, че сръбскитѣ политици сѫ предлагали отъ своя страна на българитѣ, взаимно да си подѣлятъ Македония и, както отъ българска страна добре бѣ забелѣзано, се явили дѣйствително въ ролята на злата майка въ Соломоновия сѫдъ. На всички е понятно, и мѫчно би било да се скрие, че при съзнанието на мѫчнотиитѣ или

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

даже на невъзможностьта да се докаже, че македонцитѣ принадлежатъ къмъ сръбската народность, се усилватъ отъ сръбска страна опититѣ, просто да се заплете този въпросъ, да се представя въ Македония вмѣсто една (славянска) национална група, смѣсица отъ всевъзможни раси, единъ видъ хаосъ. Напротивъ — продължава авторътъ — едно просто пжтуване по страната напълно убеждава, че въ лицето на македонскитѣ славяни ние имаме опредѣлена национална група, съвършено ясно принадлежаща на народностьта, която населява сжщинска България („совершено ясно примыкающей къ народности населяющей собственную Болгарію“, 294). На цѣлото пространство, което ние изходихме отъ Охридъ до Скопье и Куманово, живѣе единъ народъ, който и въ IX вѣкъ се е наричалъ българи, когото въ XI в. гърцитѣ така сжщо сж наричали и който самъ пакъ така се е наричалъ и предъ първитѣ европейски пжтешественици, посѣтили страната, както напр. и предъ нашия Григоровичъ. Очевидно е отъ друга страна, и не бива да се премълчава, че съвременния пжтешественикъ сега непремѣнно ще посетятъ разновидни интриганти и политици, и на неговитѣ прѣми въпроси нерѣдко ще дадатъ най-коварни отговори, разбира се това въ градоветѣ, а не и по селата, гдето работата е много по-проста и гдето всички равнодушно наричатъ себе си българи. И тъй единственото справедливо заключение, което се представя на непредубедения възгледъ на всѣки пжтешественикъ, изисква, щото да се предостави почти цѣла Македония на българитѣ съ изключение на нѣкои нейни северозападни мѣстности допирайки се („примыкающихъ“) до стара Сърбия (296).

Нѣма да следимъ класическото описание на художественитѣ старини въ Солунъ, Сѣръ, Скопье и околностьта, Битоля, Охридъ. Авторътъ всжду срѣща и българи и прави ценни белѣжки за тѣхъ. За Скопье казва, че следъ Битоля е главенъ центъръ на Македония, средоточие на българската интелигенция. Сърбитѣ му казвали, че Скопье „нѣкога имало сръбско значително („большое“) население“, или „че било населено съ сърби“, което авторътъ счита, че се нуждае отъ провѣрка. До извѣстна степень, казва К., може само да се повѣрва, че тукъ нѣкога е имало сръбска колония. Колкото се отнася за сега, въ града се изчисляватъ не повече отъ 50 сръбски кѫщи и съвсѣмъ нѣма даже и сръбска черква. Като цитува Гопчевича („Стара Сърбия и Македония“, 1890 г. стр. 182), гдето се казва, че въ Скопье имало 11,000 сърби, отъ които 3500 били мухамедани, че сърбитѣ тукъ говорѣли „доста чисто по турски“, че между тѣхъ имало много побългарени и увлечени отъ българската пропаганда, Кондаковъ белѣжи: „Този цитатъ дава най-добъръ случай, достойно да се оцени слѣпата сръбска политика, която до сега, като отрича всѣка дѣйствителность, безумно фантазира тамъ, гдето би било вече време, да се стѫпи на реална почва“ (стр. 171). Описвайки древното минало на града, намира, че „ако Македония заслужва името многострадална, то предимно това име заслужва градътъ Скопье.“ Кондаковъ нарича Скопския окрѫгъ „чисто български край съ нѣколко вмъкнали се въ него сръбски села („съ немногими, вкропленными въ него сербскими селами,“ стр. 173). За Охридъ казва между друго, че мнозинството отъ жителитѣ му както и жителитѣ на околнитѣ му села изключително сѫ българи, а свърхъ туй, но въ твърде малко количество, въ града има и, както българитѣ ги наричатъ, „сърбомани“ или „патриархисти“ (223). Като видѣлъ по пѫтя отъ Охридъ къмъ Битоля турски войници да прекарватъ оковани въ вериги нещастни българи, въ благородно възмущение авторътъ се провиква: „Тъкмо тукъ, въ центъра на албанското нашествие ни стана най-ясно, до каква степень едностранчиво е извратено разбирането на македонския въпросъ, както сега е поставенъ отъ дипломацията и печата“ (217).

Въ свръзка съ македонската етнографска проблема Кондаковъ внимателно се е взиралъ въ бита на македонскитѣ българи, главно въ материялната култура, отъ художествено гледище. Преди всичко го интересуватъ, разбира се, и народнитѣ носии съ тѣхнитѣ забелѣжителни шевици, върху които обстоятелствено се спира, като при това старателно е фотографирвалъ много, облѣчени въ народна носия групи отъ народа, съ репродукции отъ които е изпъстрилъ книгата си. Изтъква нуждата, да се постави на научна основа историческата етнография на славянитѣ на Балканския полуостровъ, като се направи щателенъ прегледъ на всичкитѣ ранни и късно-византийски паметници, въ които има изобразени битки съ „варваритѣ,“ както и всички миниатури по рѫкописитѣ, за да се открие въ тѣхъ всичко, що може да се отнася до славянитѣ и въ частность до българитѣ. Отъ своя страна посочва за примѣръ етнографското значение на релефнитѣ изображения по златнитѣ съсѫди на знаменитото съкровище, намѣрено на 1799. год. въ Nagy Szent Miklos въ Унгария, което отначало неправилно бѣ наречено „съкровище на Атила“ (вж. за това подробно и въ съч. на Кондакова „Исторія и памятники византійской эмали.“ 1892, стр. 33—39., сѫщо и въ „Извѣстія Отд. рус. языка и словес. И. А. Н. 1906, т. IV, 446 нт). Сега нѣма съмнѣние, че това съкровище е принадлежало на българитѣ и се отнася къмъ времето не по-рано отъ 864. година, когато българитѣ вече приели християнството (на нѣколко предмета отъ съкровището има кръстове и християнски изречения и гръцки пѣснопѣния). Съкровището, съдържаще купъ погребални, чисто язически предмети съ погребално значение, и вѣроятно предназначено за нѣкой български вождъ, е намѣрено въ мѣстность, която българитѣ бѣха отнели отъ аваритѣ. Върху сѫщото съкровище, както видѣхме по-горѣ, Кондаковъ ще даде нови и любопитни обяснения въ съчинението, което смѣта въ скоро време да обнародва. Като втори примѣръ отъ сѫщия родъ К. посочва много интересната миниатюра въ гръцкия псалтиръ отъ библиотеката на св. Марко въ Венеция, гдето е представенъ българоубиецътъ Василий въ триумфална поза, стѫпилъ на пленени българи, облѣчени въ народна носия и паднали на земи предъ него (стр. 36).

Говорейки за народното облѣкло, К. е на мнѣние, че западнитѣ области на Македония,—средоточие и столици на Самуила — и самиятъ гр. Охридъ и сега откъмъ народнитѣ носии сѫ по-български отколкото самата България (35). Главно женскитѣ носии, въ силата на племенния и личенъ консерватизъмъ у женитѣ, съставятъ у народа национална особеность. Българитѣ изобщо, а българскитѣ славяни въ Македония особено представяватъ племе въ висока степень интересно за всѣкакъвъ видъ етнографски изследвания. Преди всичко затуй, че това племе се отличава съ забелѣжителенъ архаизъмъ на народния характеръ. Македонскитѣ славяни сѫ запазили въ пълна сила своя основенъ национален̌ъ характеръ, разбира се и затова, че поради слабото развитие на градоветѣ, сѫ живѣли всѣкога въ и чрезъ селата, запазили си езика, обичайното право и вѣковната си битова обстановка. Една отъ важнитѣ задачи на българската етнография между друго е изучването съ помощьта на сравнително-историческия методъ женскитѣ народни носии и накити у македонскитѣ славяни. Мѫжкитѣ носии нѣматъ това значение, защото тѣ много по-вече се мѣнятъ подъ чузди влияния — албанско, турско-гръцко, куцо-влашко па дори и сръбско, когато напротивъ женскитѣ носии въ Македония съ малко измѣнения, като не се взиматъ въ внимание и нѣкои преувеличения на мѣстната мода, по цѣлото пространство на Македония сѫ почти едни и сѫщи (38). По поводъ на самата орнаментация на женската носия К. забелѣзва, че тя състои изключително отъ геометрически рисунки въ широко-орнаментални редици (полосы). Нерѣдко въ срѣдъ чернитѣ нашивки по срѣдата имъ има бѣли звѣздици или кръстчета. Основниятъ черенъ цвѣтъ у българскитѣ шевици представя грубо подражание на древния тъмно-лилавъ (тъй сѫщо почти черенъ) пурпуръ. По този начинъ пурпурнитѣ нашивки на политѣ, на рѫкавитѣ, на рамената, на боковетѣ и на гърба възстановяватъ най-старинната орнаментика на бѣлитѣ, предимно ленени одежди, съ тъмно лилавъ или черенъ пурпуръ, която тъй богато ни е предадена въ Коптскитѣ гробници. Именно въ стария Египетъ, гдето най-напредъ е била разработена орнаментираната туника съ своитѣ нашивки по огърлицата, рѫкавитѣ и политѣ, извезени въ разкошни образци, се е развилъ голѣмъ клонъ художествена промишленость, чиито издѣлия отначало се разпространявали едва ли не по цѣлия древенъ миръ: най-напредъ отъ самитѣ коптски търговци, сетне и отъ сирийски, а презъ време на исляма и отъ арабитѣ. Тѣ отивали на единия край на тоя миръ—чрезъ Кавказъ и по Каспийско море и по цѣлото Поволожье, а на другия край—по всичкитѣ брѣгове на Африка до Гибралтаръ. Пурпурътъ, както е извѣстно, всѣкога въ древностьта е представявалъ царска боя, принадлежность на царското облѣкло. И ето че пурпурътъ се явява най-обичното украшение на народното облѣкло въ Македония (44). Тамъ въ цѣли мѣстности даже и мѫжетѣ носятъ „черна нарамница“ (връхна дрѣха), плащъ, украсенъ съ бахрома. Жителитѣ на Воденъ и Острово обличатъ дълга до земята вълнена, черна „багряница“. Въ IX в. шоколадната боя на пурпура, натурална и годсподствуваща въ древностьта, е била рѣдка, та се замѣнявала съ тъмно-лилавъ пурпуръ въ различни видове, преминавайки въ черно.

И така, българскитѣ носии, като си изработвали своя типъ приблизително въ това време, трѣбвало да възприематъ именно тоя черенъ цвѣтъ, най-траенъ и най-простъ. Много е важно названието „багряница“. Най-много се приближаватъ къмъ македонското българско облѣкло народнитѣ жнски носии у малорруситѣ, сетне по Поволожето и въ частность у мордвинитѣ и у нѣкои виликоруски околии (с. 45).

Най-голѣмото разнообразие и на украшенията (уборы) на главата—пакъ иде изъ Египетъ и Сирия (47).

Облѣклото на македонскитѣ българи е типично земедѣлческо. Може да се счита за особено характерно туй, че всичкитѣ украшения се водятъ често почти изключително въ една коптска гама на боитѣ: тъмно-лилава или почти черна съ бѣли звѣздици по пурпурно поле или съ пурпурни звѣздици по бѣло поле.

Напротивъ сръбскитѣ украшения се приближаватъ къмъ типа на галунитѣ и позументитѣ („къ типу галуновъ и позументовъ“), иматъ пъстъръ характеръ съ преобладание особено на червената боя и приближаващата се до нея жълто-оранжева. Такъво различие сѫществува напр. и между южно-рускитѣ шевици и севернитѣ.

Пояситѣ, съ които се опасватъ селянкитѣ по Битолско и Охридско та дори изглеждатъ, като че ли иматъ гърбица отзадъ, Кондаковъ туря въ връзка съ модата — отражение на женското облѣкло на византийскитѣ патрицийки въ Цариградъ, поради което тѣ се наричали „опоясани“ (50).

Най-сетне нека спомена, че Кондаковъ въ сжщото съчинение дава основна насока за обяснение на българскитѣ елементи въ тъй наречения тератологиченъ или звѣриненъ орнаменталенъ стилъ, който заедно съ българскитѣ ржкописи е билъ пренесенъ и въ Русия. Буслаевъ смѣташе едно време, че най-старитѣ български ржкописи напълно следватъ византийскитѣ образци и че сетне последователно почватъ да преправятъ тия образци по своему; тая преправка се завръшва въ XII вѣкъ, като се изработилъ „звѣрилниятъ" стилъ или „тератологическата система" въ орнамента. Ала отъ друга страна сжщата тая система почва да напомня най-стария романски стилъ отъ VI—X вѣкъ, тоя стилъ, който по думитѣ на Буслаева ние знаемъ и въ собствено романския стилъ и въ неговитѣ разклонения, въ които има „очевидно сродство съ звѣрилния стилъ на славянскитѣ племена". Кондаковъ отстранява това противоречие като казва, че българскиятъ орнаментъ се е ползувалъ като съ основа, освенъ съ византийския още и съ гръко-източния стилъ, който редомъ съ собствено-византийското изкуство е сжществувалъ и който е родилъ и самото романско изкуство въ Италия и южна Франция и още въ нѣкои негови клонове въ исторически периоди, преминали въ западното изкуство подъ влияние на гръко-източния стилъ. Културата на руския и славяно-българския югъ се е слагала видимо подъ общи условия на влиянието на основната гръко-източна култура. Орнаментиката на българскитѣ ржкописи намира съвсѣмъ близки аналогии въ орнамента на ржкописитѣ сирийски и коптски (58—59). Постоянно трѣбва да помнимъ, че въ IX, X и XI вѣкъ паралелно съ собствено-византийското изкуство е сжществувало архаично течение отъ „кустаренъ" характеръ, което идѣло изъ гръко-източни източници. По такъвъ начинъ и Nagy-Szent-Maklos-ското съкровище е именно произведение на това „културно гръко-източно изкуство, изработено отъ мѣстни майстори на източна Европа по старо-завѣтни образци." Изкуството на Балканския полуостровъ се е намирало въ прѣка зависимость отъ тѣзи културни работилници и то само твърде рано развило у себе си цѣлъ редъ кустарно-художествени промисли, останкитѣ отъ които ние и до сега знаемъ (60).

Всички тия интересни въпроси касателно народно-българския орнаментъ въ шевицитѣ, звѣрилния стилъ и пр. въ свръзка и съ релефитѣ на съсждитѣ въ Nagy-Szent-Miklos-ската находка не сж престанали живо да занимаватъ Ник. Павловича до последно време, та може да очакваме отъ споменатото му съчинение, сега още въ ржкописъ, много интересни нови разяснения и по тия въпроси.

АКСИОСЪ — ВЕЛИКА — ВАРДАРЪ.

Приносъ къмъ топонимията на Македония.

Отъ проф. Йор. Ивановъ.

I.

Вардаръ, най-голѣмата рѣка на Македония, извира отъ юго-източнитѣ склонове на Шаръ-планина, тече на изтокъ презъ Тетовското поле, завива отъ Скопйе на юго-изтокъ, дѣли Македония на две половини и се втича въ Солунския заливъ. Въ Шаръ-планина (Scardus) поставя изворитѣ на Вардара (Аксиосъ) и най-стариятъ географъ, Птолемей (III, 13): "Ἄξιος ποταμὸς (sc. ἄρχεται) ἀπό τε τοῦ Σκάρδου ὄρους". Съ старото си име (Аксиосъ) рѣката се поменава най-първо у Хомера, па така я именуватъ и всички гръцки и латински писатели до срѣдата на срѣднитѣ вѣкове, а нѣкои дори и до днесъ.

Когато презъ VI—VII в. славянитѣ заселиха Македония, тѣ прекръстиха по своему повечето мѣстни названия, и това поставяше въ недоумѣние чужденцитѣ, които спохаждаха новата славянска земя. Вилхелмъ Тирски, който пребroди Балканския полуостровъ и Македония презъ 1168 г., пише по тоя случай: „Българскиятъ необразованъ народъ, който дойде отъ северъ, спусна се отъ Дунава дори до царския градъ (Цариградъ) и, като се спрострѣ отъ Дунава до Адриатическото море, зае всичкитѣ области. Тоя народъ промѣни названията и границитѣ на областитѣ на тая широка земя, която се простира, както казватъ, до 30 деня на длъжь и до 10 деня и повече на ширь. Тая страна наричатъ България" (Guillelmi Tyrensis Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, lib. II, cap. IV). Сжщата участь постигнала и старото име Аксиосъ, което вече звучело по славянски — Велика.

На названието Велика пръвъ обърна внимание, близу преди сто години, прозорливиятъ чески етнографъ П. Й. Шафарикъ и изтъкна, че славянското име на Аксиосъ е било Велика (Sebrané spisy, II, 240, 241). Било обаче поради това, че Шафарикъ не бѣ обосновалъ своего твърдение, било поради недостатъчното проучване на срѣдневѣковнитѣ паметници отъ по-сетнешнитѣ слависти и географи, и до день днешенъ въпросътъ оставаше неясенъ и нерешенъ. К. Иречекъ, въ раннитѣ години на своята учена дѣйность, се изказа колебливо по въпроса за Велика. Той допускаше, горниятъ Вардаръ да се е наричалъ Велика, но бѣше по-наклоненъ да приеме, че рѣка Треска, притокъ на Вардара, е носѣла това име, защото по горното си течение тя и сега се нарича Велика (Історія Болгаръ. Одесса 1878, стр. 53 забелѣжка). По късно, въ изслѣдването си върху християнския елементъ въ топонимията на балканскитѣ земи (въ Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-Hist. Klasse, CXXXVI. 70 сл.; български преводъ на С. Аргировъ въ Псп. LV—LVI, 247), Иречекъ се изказва малко по-положително, какво рѣка Велика „е идентична съ горни Вардаръ или съ неговия притокъ Треска.“ Съ други думи, той приема, че съ името Вардаръ славянитѣ сѫ означавали само горния Вардаръ или неговия притокъ Треска. Г. Баласчевъ, въ книгата си „Климентъ епископъ словѣнски,“ София 1898, XXVIII —XXIX, като разглежда отчасти срѣдневѣковнитѣ паметници, гдето се поменава р. Велика и, като има предъ видъ, че горня Треска, която иде откъмъ Кичево, и сега се зове Велика, идва до заключение, че горниятъ Вардаръ не е носѣлъ името Велика и че старитѣ свидѣтелства се отнасятъ до Кичевската Велика, а не до горния Вардаръ при Тетово. И докато Ягичъ призна косвено това мнение и дори се възхити отъ сближението, което прави Баласчевъ между името Велика (горня Треска) и титула величьскы, даванъ на св. Климента Охридски (Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913, 115, 116), другъ единъ славистъ, Л. Н. Туницкій, се усъмни въ твърдението на Баласчева, какво името Велика, поменато въ нѣкои славянски паметници отъ XIII—XIV в., се отнасяло до рѣка Треска, а не до горното течение на Вардара. Той обаче не отиде по-далечъ къмъ решението на въпроса и се задоволи съ предположението, че не била изключена възможностьта, името Велика да се е било простръло не само на Треска, но и на горния Вардаръ (Св. Климентъ, епископъ словенскій. Сергіевъ Посадъ 1913, стр. 200, 201).

II.

Колебливостьта на мненията по тоя въпросъ ще се отстрани, щомъ проучимъ по-внимателно паметницитѣ, въ които се поменава рѣка Велика и ги съпоставимъ съ съответната сегашна топонимия на Македония. Срв. тукъ приложената географска карта, дето сж отбелѣзани имената на селищата и рѣкитѣ, които се поменаватъ въ паметницитѣ и които сж запазени и до днесъ съ сжщитѣ си названия. Да изредимъ прочее старитѣ свидетелства:

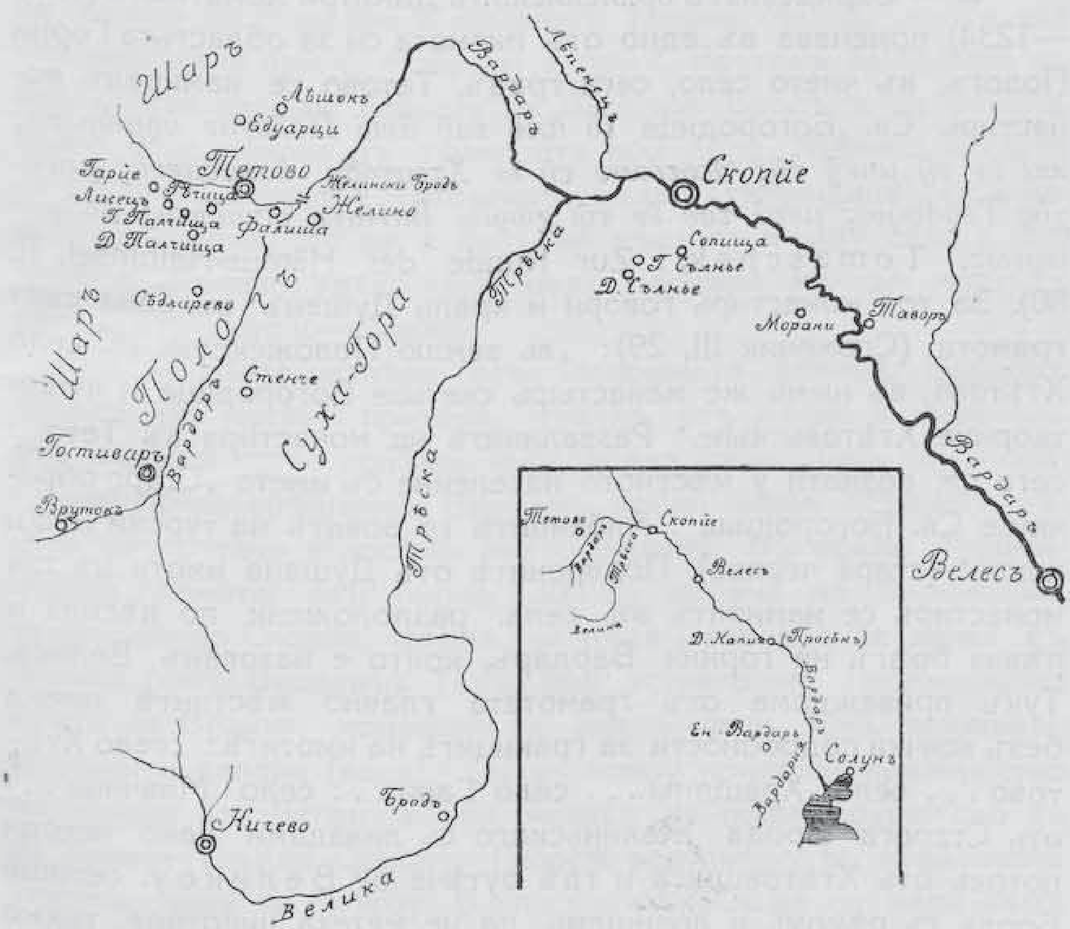
Шаръ
Лѣшокъ
Едуарци
Тетово
Гарйе
Лисецъ
Рѣчица
Г. Палчища
Д. Палчица
Фалища
Желински бродъ
Желино
Сѣдлирево
Шаръ
Пологъ
Вардаръ
Стенче
Суха-Гора
Гостиваръ
Врутокъ
Вардаръ
Лѣпенецъ
Скопйе
Трѣска
Трѣска
Сопища
Г. Сълнье
Д. Сълнье
Морани
Таворъ
Вардаръ
Велесъ
Бродъ
Кичево
Велика
Тетово
Вардаръ
Трѣска
Скопйе
Велесъ
Велика
Д. Капиа (Просѣкъ)
Вардаръ
Ен. Вардаръ
Солунъ
Вардаръ

1.— Между имотитѣ, които българскиятъ царь Константинъ Тихъ (1258—1277) подарилъ на Вирпинския монастирь до Скопйе, едни се намирали въ Тетовско, въ Положкия край, отъ двѣтѣ страни на рѣка Вардаръ, който е именуванъ Велика: „въ Положкой ѡбласти село Рѣчици. . . прѣз брьдо на изворь Пал'чишкж рѣкж . . . вьс краище Лисеч'кѡ . . . прѣзь лжгь прѣко Великж рѣкж, та низь Великж до Хтѣтовьскѫ браздѫ“ (Г. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей. Москва 1911, стр. 16). Поменатитѣ селища—Рѣчица, Палчища Лисецъ, Хтѣтово сѫществуватъ и сега, последното като градъ Тетово, а другитѣ три като села, лежащи юго-западно отъ Тетово, на 3 до 8 километра; има при това две села Палчища, Горно и Долно. Рѣката Велика, за която е дума въ паметника, е горниятъ Вардаръ, който протича на единъ часъ източно отъ Тетово.

2. — Охридскиятъ архиепископъ Димитри Хоматианъ (1217—1234) поменава въ едно отъ писмата си за областьта Горни Пологъ, въ чието село, сега градъ, Тетово се намиралъ монастирь Св. Богородица (*ὁ ἀπὸ τοῦ ἄνω Πολόγου ὁρμώμενος καὶ ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου τῇ ἐν Χτεατόβῃ ἀσκούμενος μοναχὸς Γεράσιμος μετὰ τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Βανίστῃ οἰκοῦντος Δόβρου ἱερέως*. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II, 80). За тоя монастирь говори и краль Душанъ въ една своя грамота (Споменик III, 29): „вь землю Положскоую. . . село Хтѣтова, вь нѥмь же манастырь светыѥ Богородице и чюдотворице Хтѣтовьскыѥ.“ Развалинитѣ на монастиря въ Тетово сега сѫ познати у мѣстното население съ името „Старо оброчище Св. Богородица“. Албанцитѣ го зоватъ на турски „Ески клисе“ (стара черква). Подаренитѣ отъ Душана имоти на тоя монастирь се намиратъ въ села, разположени по дѣсния и лѣвия брѣгъ на горния Вардаръ, който еназованъ Велика. Тукъ привеждаме отъ грамотата главно мѣстнитѣ имена безъ всички подробности за границитѣ на имотитѣ: „село Хтѣтово . . . село Хращаны . . . село Гари . . . село Млачице . . ѡть Старога Брода Желиньского сь ливадами како исходи потокь оть Хтѣтовщицѣ и гдѣ оутѣче оу Великоу. селище Бродь сь рѣкомь и ловищемь, да не метеха никоторе, тькмо Богородица Хтѣтовьска ꙗко оутиче оу Великоу. . . И оу Горнѥмь Полозѣ метохь светы Илиꙗ. Щенче село сь всѣми правинами и сь мегами сь Модричкыми и Гостиварскыми и до метохыѥ светыѥ Недѣлѥ право низь дѣль прѣзь Великоу. . . На Соухои Горѣ планина сь сѣнокоси. . . И долоу на рѣцѣ Вроутკь сь млины и сь земломь. . . Оу Хвалиши нивиѥ. . . Надь Млачицама оть закоутиꙗ до Лѣшкога поути и до Кроушице и до рѣка Хтѣтове. . . И трьгь що ѥ̂ оу Хтѣтовои . . . . село Крьпена . . . . село Седларево . . . . село Старо Желынѥ . . . . оу Ядварцѣхь црьковь . . . . и забѣль

кралıевьства ми Жеднь приложихь“. Повечето отъ изброенитѣ въ грамотата мѣста сѫществуватъ и сега съ старитѣ си имена и лежатъ въ областьта на Пологъ (Горни и Долни), отъ двѣтѣ страни на горния Вардаръ, именно: Тетово, Гарйе, Желино, Стенче (Щенче), Гостиваръ, Суха-Гора (планина), Врутокъ, Фалише (Хвалиша), Седларово, Едуарци (Ядварци), Жеденъ (планина).[1] При с. Врутокъ, което лежи на единъ часъ разстояние юго-западно отъ Гостиваръ, бликатъ нѣколко извора, които се смѣтатъ отъ населението въ Положкия край като глава на Вардара. На австрийската генералщабна карта за начало на Вардара е означенъ потока Мелца, който иде отъ вододѣла при с. Маврово и при с. Врутокъ се събира съ Врутошкия изворъ, главата на Вардара. Бродътъ на Велика, който се поменава въ грамотата при село Желино и гдето се втича въ Вардара Тетовската рѣка (Хтѣтовщица), сега наричана и Пена, ще да е билъ на мѣстото между селата Фалише и Желино, гдето сега надъ Вардара минава мостътъ на шосето Тетово—Скопйе.

3. — Като излѣзе отъ Положката долина, Вардаръ приема два голѣми притока, Треска отъ дѣсно и Лепенецъ отъ лѣво, и става голѣма, многоводна рѣка. Отъ тамъ собствено почва срѣдниятъ Вардаръ, който презъ срѣднитѣ вѣкове сѫщо така е носѣлъ името Велика. Въ краль Милутиновата грамота, отъ около 1300 г., дадена на Вирпинския монастирь до Скопйе, четемъ, че рѣка Лепенецъ се влива въ Велика (сега Вардаръ). Тамъ, при устието на Лепенецъ, на брѣга на Велика, монастирьтъ ималъ свои земи, воденици, градини и канали (вади); „И кь томоу приложи кралıев'ство ми изводе оть Лепен'ца кои исходи на поли Тоурен'ско да си оучини цръкви Светаго Георгꙗ водѣницоу вь краи полꙗ Тоурѣньскога вь брѣгоу Великѥ рѣке и да си вади жита и врьтове вь поли Тоурен'скомь. И дроуги изводь да си изведе одь Велике рѣке, да га оузме подь Тоурѣни вь забѣль кралѥвства ми где може, и да га поведе прѣзь забѣль кралѥвства ми на полѥ Тоуреньско и да си положи дроугоу водѣницоу на брѣге Велике рѣке (Новаковић, Законски споменици. Београд 1912, стр. 610—611).

4. — Въ животописа на краль Драгутина, като се говори за пѫтуването на архиепископъ Данило I отъ Света-

---

[1] Планина Жеденъ се издига северно отъ Суха-Гора, въ завоя на Вардара.

Гора за Сърбия, прибавя се, какъ той се спрѣлъ „подь градь славьныи Скопиѥ, на рѣкоу же глаголѥмоу Великоу“ (Данило, Животи краљева и архиепископа српских. Изд. Даничић. Загреб 1866, стр. 44).

5. — Свидетелство за Вардара, наричанъ Велика, въ по-нататъшното си течение, между Скопйе и Велесъ, намираме въ една краль Милутинова грамота отъ около 1300 г. за имѣния на Хилендарския монастирь въ срѣдна Македония. Въ тая грамота (Споменик III, стр. 12) четемъ между друго, че „оу Скопьскои странѣ вь мѣсто рекомѣмь Тморане келию Свете Петке, кою ѥ быль сьздаль нѣкто протосѣвасть загорьскыи Прибо вь дьни Асѣна цара“. Това село Тморане, сега наричано Оморани или Морани, лежи край дѣсния брѣгъ на Вардара, между Скопйе и Велесъ. Въ грамотата четемъ още, какво Милутинъ, като узналъ, че келията Св. Петка въ Морани имала имоти и „по онои странѣ Велике“, въ землището на село Таворъ, предалъ ги въ владение на келията. И наистина, току-речи на среща на Морани, презъ Вардара, нареченъ Велика, е разположено село Таворъ (Та'оръ), родното село на императоръ Юстиниана I.

6. — Имаме още едно свидетелство за Вардара по̀ на югъ, при Демиръ-Капия, гдето нѣкога се е издигала крепостьта Просѣкъ, но то, поради възможното му двояко тълкуване не може да има веско значение по нашия въпросъ. При все това ние ще го приведемъ. Въ житието на св. Сава, написано отъ Теодосия (XIII—XIV в.), като се говори за царь Калояновия сродникъ Стрѣзо, владѣтель на Просѣкъ, бележи се за Вардара, който мие стръмнитѣ скали на тая крепость, следното: „по̑ ним̈же (т. е. Просѣкъ) прилѣплающїи се рѣка е̑ текущїи Велика Варьдарь нарицаеми“ (Йор. Ивановъ. Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. 251. Цитирамъ своето издание на тоя пасажъ по преписъ отъ XIV в. Изданието на житието отъ Даничича, който погрѣшно приписа авторството му на Доментиана, е по преписъ отъ XV в.). Ако смѣтаме думата Велика като сѫществително, както правятъ нѣкои, тогава приведенитѣ редове биха могли да се използуватъ за твърдението ни, че Вардаръ се е наричалъ Велика. Въ противенъ случай, думата Велика би пояснявала само, че Вардарътъ е голѣма (велика) рѣка.

Ако и да нѣмаме запазени данни за наименованието Велика, давано и на долния Вардаръ, ние допускаме, че ако славянското население е наричало Велика горното и срѣдно течение на рѣката, съ сжщото име то ще е означавало и цѣлата рѣка. Имаме наистина рѣки, които иматъ две имена; едното отъ тѣхъ обаче се дава на началото, изворитѣ на рѣката, а другото бива свързано съ главното течение. Такъвъ примѣръ ни дава рѣка Марица, която въ най-горното си течение, при изворитѣ, е запазила старинското си име Ибъръ *(Ἕβρος)*; рѣка Треска, видѣхме, сжщо така носи въ горното си течение друго име — Велика и пр.

Остава да кажемъ две думи и за мнението, че Треска, притокъ на Вардара, презъ срѣднитѣ вѣкове ще да се е наричала Велика. Гореприведенитѣ свидетелства, че именно горниятъ Вардаръ е носѣлъ името Велика, обезсилватъ и тъй това предположение, но имаме изрично срѣдневѣковно посочване, че Треска се е казвала и тогава пакъ Треска, а не друго-яче. Въ една грамота на краль Милутина, дадена на Вирпинския монастирь до Скопйе, се изреждатъ имоти, подарени на сжщия монастирь: „оу Скопи градѣ и вь области Скоп'скои, въ Трѣсци, и вь Соущици и вь Сълніє, Соул'ни Долнюмь и Горнюмь, или вь Сопиштехь или више Вапешт'ци или въ Трѣсцѣ... виноградъ вь Трѣсцѣ половина“ (Новаковић, Законски споменици. Београд 1912, стр. 610). Поменатитѣ мѣста се намиратъ въ покраината Каршияка, южно отъ Скопйе, между Треска и Маркова-Рѣка. Рѣка Треска се споменава и въ една приписка отъ XVII в.: „сиа книга, глаголема оптои, светои Богородице, Скоп... на рецѣ Треске“ (Стојановић, Стари српски записи и натписи. Београд 1912, № 1886).

Що се отнася до погрѣшното идентифициране у Баласчева на Кичевската рѣка Велика съ Велика въ Душановата грамота, за която стана дума по-горе, трѣбва да забелѣжимъ, че то се дължи на смѣсването на две едноименни села съ име Бродъ, едното въ Положко, другото въ Порѣчието. Отъ контекста личи добре, че думата е за Тетовското село Бродъ.

Отъ гореизложеното става явно, че презъ срѣднитѣ вѣкове славянитѣ сж именували Вардара—Велика, Велика рѣка (т. е. голѣма рѣка). Тукъ е умѣстно да се спремъ на самия произходъ на това име. Знае се, че колониститѣ въ една страна или усвояватъ завареннитѣ мѣстни имена, като ги видоизмѣняватъ споредъ своитѣ звукови закони, или ги превеждатъ на своя езикъ, или, най-сетне, имъ даватъ съвсемъ нови названия. По въпроса за Вардара, славянитѣ сѫ си послужили съ втория случай, т. е. тѣ предали на славянски значението на старото име Аксиосъ. Началниятъ, етимолошки смисълъ на това име още не е установено отъ науката. Едни сближаватъ името *Ἄξιος* съ думата *ἄξος*, което, споредъ Хезихия, на старомакедонски значело *ὕλη*, т. е. гора, дърво, материя; други, споредъ Стефана Византийски, съпоставятъ *ἄξος* съ *ἀγμός*, т. е. счупено нѣщо или стръмно мѣсто (срв. у Hoffmann, Die Makedonen. Göttingen 1906, стр. 31). У елинскитѣ и византийски писатели името Аксиосъ се пише ту *Ἄξιος*, ту *Ἀξιός*; у нѣкои автори срѣщаме дори *Ναξειός*, *Ναξιός* (срв. *Μ. Δημιτσας*, *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας. Ἀθήνησι* 1870, стр. 139 сл.). Най-разпространена е била формата *Ἄξιος*, която съвпада съ прилагателното *ἄξιος*, т. е. достоенъ,важенъ, великъ. У Хомера (Il. B. 849; П, 288; Ф, 141, 157) рѣка Аксиосъ се окачествява като *εὐρυρέων* или *εὐρυρέεθρος*, т. е. широкотеченъ, голѣмъ. У Тимариона, презъ срѣднитѣ вѣкове, намираме бележката: *ποταμῶν δὲ οὗτος* (т. е. *Ἀξιός*) *τῶν κατὰ Μακεδόνα* (т. е. *Μακεδονίαν*) *ὁ μέγιστος· ὃς ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν ̔ορῶν ἀρξάμενος κατὰ μικρὰ καὶ διεστηκότα ῥευμάτια, εἶτα καὶ ἐς μισγάγκειαν πρὸς τῇ καθόδῳ συναγόμενος, Ὅμηρος ἂν εἶπεν, ἠΰς τε μέγας τε, παρά τὴν παλαιὰν Μακεδονίαν καὶ Πέλλαν κάτεισι, καὶ κατὰ τὴν ἐγγὺς πάραλον εὐθὺς ἐκδιδοῖ* (Hase, Notices et extraits, т. IX, часть 2, стр. 159). Съ други думи, гърцитѣ окачествявали Вардаца като широка, голѣма, велика рѣка. А тъкмо така е билъ схващанъ и отъ славянитѣ, т. е. като голѣмъ, великъ, отгдето и името Велика.

III.

Съ течение на времето, при по-къснитѣ етнографски промѣни въ областьта на долния Аксиосъ, се явило и трето име на сѫщата рѣка, името Вардаръ. То измѣстило началното име Аксиосъ и славянското Велика, и сега рѣката е позната отъ всички само съ названието си Вардаръ. Кога се явява прочее това име и какъвъ е произходътъ му? То се срѣща най-напредъ презъ XI в., у Йоана Скилица, гдето четемъ: *Ἀξιὸς . . . ὃν νῦν Βαρδάριον ὀνομάζουσι»* (Cedrenus, II, 455) Теофилактъ Охридски (XI—XII в.), който често е минавалъ рѣката и често я поменава въ своитѣ съчинения и писма, на едно мѣсто (Patr. Graeca CXXVI, 472) казва: *θάθερον δὲ τὸ τοῦ γείτονος παταμοῦ, ὃν ἡ παλαιὰ μὲν καὶ ἑλληνὶς Ἄξιον, ἡ νέα δὲ καὶ βάρβαρος ὀνομάζει Βαρδουάριον*. На друго мѣсто у сѫщия писатель се срѣща по-правата форма на името: *Βαρδάριος*. И Ана Комнина, отъ началото на XII в., бележи (Бонско изд. I, 40), че рѣката се наричала отъ мѣстното население *Βαρδάρος* (вар. *Βαρδάριος*). Цецесъ (XII в.) сѫщо познава новото име на рѣката, което въ по-последнитѣ византийски автори приема по-широко употрѣбление.

Името Вардаръ е интересувало доста отдавна нѣкои византийски и турски писатели, които сѫ дирѣли да обяснятъ неговия произходъ. Така, допълнительтъ на Скилица белѣжи, какво Вардаръ билъ получилъ името си отъ Варда Склиръ, който отбилъ рѣката отъ старото ѝ легло... *ὁ νῦν Βαρδάριον ὀνομάζουσιν διὰ τὸ ὑπὸ Βάρδα τοῦ Σκληροῦ τῆς παλαιᾶς κοίτης μετοχετευθῆναι, ἔνθε νῦν ῥέων φαίνεται* (Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Joh. Skylitzes. München 1906, стр. 30, 40—42). Варда Склиръ наистина ималъ владѣния по долния Вардаръ и може би ще да се е грижелъ за корегирането на рѣката, но обяснението на Скилицовия допълнитель за произхода на името Вардаръ се гради на голото съзвучие между името Варда и първата половина на названието Вардариосъ. Варда Склиръ получилъ владѣния на долния Вардаръ къмъ края на X в., а много по-рано, презъ първата половина на IX в. на долния Вардаръ живѣели така нареченитѣ вардариоти, за които ще се каже по-долу. Освенъ това, византийцитѣ смѣтали името за варварско, както видѣхме отъ цитата изъ Теофилакта, а това тѣ не биха изтъкнали, ако названието идѣше действително отъ името на видния византийски генералъ и кандидатъ за цариградския престолъ, Варда Склиръ. И Варда Фока впрочемъ носѣлъ това име. Не по-здраво се явява и тълкуването на турския географъ Хаджи Калфа отъ XVII в., който прибѣгва до наивна народна етимология, за да обясни името Вардаръ като турска сложна дума отъ вар, което ще рече „има“ и дар, което значи „тѣсно“, т.е. „има тѣсно“, тѣсна рѣка (Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna. Wien 1812, стр. 85-86). Той дори свръзва това обяснение съ една мѣстна турска легенда. Трѣбва да забелѣжимъ, че предполагаемата сложна дума „Вар-дар“, не би могла да сѫществува на турски языкъ; тя би била противъ правилото за образуване на турскитѣ сложни думи. Освенъ това значението, придадено отъ Хаджи Калфа на названието „Вар-дар“ не би отговаряло на реалностьа, защото Вардарътъ е бивалъ винаги означаванъ като широкъ, великъ (Велика). Тафелъ, въ своето капитално съчинение De Thessalonica ejusque agro. Berlini 1839, се въздържа да обясни името, а само го съпоставя съ Bardanius, Bardas, Bardanes и др. подобни, които не сѫ рѣдки у византийцитѣ (стр. 305). Той не препорѫчва да се свръзва името съ туй на барданитѣ напр., илирско племе, за което поменава Страбонъ. По-новитѣ изследвачи, като Иречекъ напр., свръзватъ името Вардаръ съ името на племето вардариоти, но не отиватъ по-нататъкъ въ своитѣ обяснения и не изтъкватъ етимологията на тия имена, нито посочватъ ясно, кое име е произлѣзло отъ другото. Ние ще се постараемъ да направимъ крачка напредъ за разрешението на въпроса.

Кодинъ разказва, какъ византийскиятъ императоръ Теофилъ (829—842 г.) билъ поселилъ въ областьта на Аксиосъ персийски колонисти, които по името на рѣката били назовани вардариоти: *Τούτους* (т. е. *Βαρδαριώτας*) *πάλαι, Πέρσας κατὰ γένος ὄντας, ὁ βασιλεὺς ἐκεῖθεν εἰς τὸ(ν) Βαρδάριον ἐκάθεσε ποταμόν, ἀφ' οὗ καὶ Βαρδαρῶται καλοῦνται* (De officiis aulae Constantinopolitanae. P. Gr. CLVII, 57). Шафарикъ (II, 240—241) смѣташе, че вардариотитѣ сѫ отъ турски произходъ и че въ тѣхния езикъ ще трѣбва да се дири потеклото на името Вардаръ (дар—дер—дере=рѣка). Наистина, Лъвъ Мѫдри въ една отъ новелитѣ си, Василий Българоубиецъ въ една отъ грамотитѣ си за Охридската архиепископия и Ана Комнина означаватъ вардариотитѣ и като турци, но трѣбва да забелѣжимъ, че византийскитѣ писатели наричаха турци и други азиятски или северни народи, напр. маджаритѣ, безъ да придаватъ на това име нѣкое особено етнично значение. Кодинъ е единственъ, който ни дава по-опредѣлени данни за племенния произходъ и за езика на вардариотитѣ. Той освенъ че отбелѣзва изрично персийското имъ потекло (*Πέρσας κατὰ γένος*), но добавя още за вардариотитѣ, които служели за стража въ императорскитѣ дворци, че говорѣли помежду си на своя роденъ персийски езикъ (*κατὰ τὴν πάτριον καὶ τούτων φωνήν, ἤτοι περσιστί*), че носѣли червено облѣкло и персийски шапки като пъпеши. Вардариотитѣ били избѣгали въ Византия по време на арабското завоевание на

Персия. Тѣхниятъ брой се увеличилъ, когато, следъ нѣколко несполучливи персийски възстания, арабитѣ почнали да изнасилватъ населението да приеме исляма. Бѣжанцитѣ персийци намѣрили и тогава прибѣжище въ предѣлитѣ на Мала-Азия, която била подъ властьта на византийцитѣ, врагове на арабитѣ. Една група отъ тия бѣжанци, на брой 7000 мѫже, била настанена въ Синопъ. Съ време, благодарение на новопридошли свои сънародници, персийскитѣ колонисти нарасли до 30,000 души и били използувани отъ Византия срещу арабитѣ. По поводъ на единъ бунтъ, тая военна колония била пръсната отъ императоръ Теофила (829—842) въ различни мѣста на империята, и една часть била заселена въ полето на долния Вардаръ. Съ други думи, така наричанитѣ вардариоти не били отъ турски произходъ, а отъ персийски, и за обяснението на думата Вардаръ не трѣбва да прибѣгваме до турския езикъ, а до езика на персийскитѣ и ирански наречия.

Изхождайки отъ тия факти, ние смѣтаме, че името *Βαϱδάϱιος* (Вардаръ) прѣдставя сложна дума *Βαϱ-δάϱιος*, означаваща буквално „голѣма рѣка“, защото въ персийско-иранскитѣ наречия прилагателното бар, вар, уар, баро ще рече „голѣмъ“, а сѫществителното дария—„рѣка“. Имената на рѣкитѣ Аму-Дария (Oxus у старитѣ) и Сиръ-Дария съдържатъ персийското сѫществително „дария“ (рѣка) и означаватъ „рѣка Аму“ (Аму, Амолъ е име на нѣкогашенъ голѣмъ градъ въ областьта на Оксусъ), „рѣка Сиръ“. (Срв. L. Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie. Paris 1896, стр. 7).

Ако, следвателно, сме прави въ своя изводъ, името Вардаръ, дадено на нѣкогашния Аксиосъ отъ персийскитѣ колонисти въ Солунското поле, е персийска дума и предстазя простъ преводъ на славянското име на Вардара — „Велика“ (рѣка). Персийскитѣ колонисти сѫ заели името на рѣката отъ по-старитѣ славянски племена, които бѣха заседнали на долния Вардаръ, на западъ отъ Солунъ, така нареченитѣ Драговищи и Сагудати, които се поменаватъ съ тия си имена още презъ VII в. Колкото се отнася до грѫцкото прозвище вардариоти, т. е. жители по Вардара, то е било дадено по-късно отъ гърцитѣ на персийскитѣ колонисти. Долновардарското поле е познато и до день днешенъ у мѣстното българско население съ името Вардарѝя, а турцитѣ го зоватъ Вардаръ-оваси, т. е. Вардарско поле. Градътъ, който лежи на пжтя Солунъ—Воденъ, се нарича Енидже-Вардаръ. Едно българско село на долния Вардаръ носи името си по рѣката — Вардаровци. При това село бѣ откритъ единъ отъ каменнитѣ стълбове съ надписъ, поставени отъ царь Симеона на граничната линия между българската държава и Византия въ 904 г.

КЪМЪ ФРЕСКИТѢ НА МАНАСТИРЯ СВ. НАУМЪ.

Отъ Л. Милетичъ.

Манастирьтъ Св. Наумъ е най-очарователниятъ кѫтъ на българското отечество. Природната поезия на самото мѣсто придава на манастиря, кацналъ сѣкашъ лебедъ надъ бистритѣ езерни води, неизразимо вълшебство. А загатната древность на манастирската черква и незаглъхналитѣ още хилядогодишни старобългарски предания около нея съ магична сила те унасятъ въ мечтания за оная чудна и славна епоха, когато подъ закрилата на Бориса и Симеона ревностнитѣ наши Кирилометодиевци развиватъ между новопокръстенитѣ българи въ Охридско просвѣтната си дѣйность. И като проследи човѣкъ всичкитѣ извънредни прояви на българската духовна мощь въ тоя далеченъ край отъ десетия вѣкъ насамъ — презъ времето на Самуиловото царство до пълното унищожение на Охридската патрияршия — не е чудно, защо зѫбътъ на времето всѫду въ България по-вече е изхабилъ споменитѣ за древното българско минало отколкото тукъ, при границитѣ на Гърция и Албания. Но при все туй и въ случая, за да се подържа така опорито старата традиция, се указва особено виновно обаянието на две исторически личности — Св. Климента и Св. Наума. Наумъ се нарича въ новооткритото му житие отъ XVI. вѣкъ братъ, другарь и състрастникъ на блажения Климентъ (вж. Йорд. Ивановъ, Бълг. Старини, 52—55). И съ пълно право, защото, когато царь Симеонъ поставилъ Климента следъ осемгодишно учителствуване въ Кутмичевица за епископъ, между съученицитѣ му само Наумъ е билъ удостоенъ да заеме Климентовото мѣсто на народенъ учитель и просвѣтитель въ сѫщата область, не далечъ отъ Охридъ. Това е станало презъ есеньта на 893. година. Следъ като учителствувалъ седемъ години, къмъ 900. година Наумъ си построилъ съ иждивение на самия царь Борисъ, тогава нарекълъ се съ монашеско име Михаилъ, манастиря на южния източенъ край на Охридското езеро, гдето е проживѣлъ до 910. година и гдето се и поминалъ, шесть години преди Св. Климента.

Нѣма вече съмнѣние, че царь Борисъ е първиятъ основатель-ктиторъ и на манастирската черква и че тя въ най-старата си часть безъ притвора и кубетата, пристроени посетне, и до сега се е запазила (вж. у В. Златарски, Къмъ историята на манастиря Св. Наумъ, печ. въ Мак. Прегледъ кн. II. 8 нт.).

За жалость старата живопись по черковнитѣ стени и на иконостаса не е можала да преживѣе вѣковетѣ; черквата за сетенъ пѫть въ началото на миналия вѣкъ е била наново изписана, твърде нехудожествено. Единъ надписъ надъ входнитѣ врати съ дата 1806. год. казва, че новата зография се дължи на новия ктиторъ, катигумена Стефанъ отъ Пловдивъ. Живописьта на иконостаса пъкъ е била обновена на 1711. год. Фрескитѣ на манастирската черква следователно сега не представятъ отъ чисто художествена страна голѣмъ интересъ; тѣ не биха имали и значителна културно-историческа цена, ако да бѣха досущъ нови. Вече на първъ погледъ се вижда, че и въ сегашната стенна живопись се е запазилъ традиционниятъ споменъ, който свързва черквата и манастиря съ старо-българското му минало отъ времето на Царь Бориса и светитѣ Седмочисленици на чело съ Св. Наума. Тѣ и сега се почитатъ отъ околното население, както и въ старо време. Почитьта къмъ първоучителитѣ Св. Кирила и Методия и тѣхнитѣ ученици въ България най-сетне е била призната отъ черквата. Синодикътъ на царя Борила отъ 1211. год. съдържа славословие и на Климента, Сава, Горазда и Наума. Не по-късно отъ XIII в. е било възприето отъ черквата и тѣхното купно чествуване подъ общото име Седмочисленици *(οἱ ἅγιοι ἑπτάρυθμοι)* и то сигурно найнапредъ въ Охридско. Ясно е, че сегашнитѣ образи на Седмочисленицитѣ, на южната стена на черквата, между които личатъ Гораздъ и Климентъ въ архиерейско облѣкло и Наумъ въ калугерско, сѫ били, вѣроятно дори и на сѫщото мѣсто, още въ първоначалната живопись на черквата. Подновяването ѝ посетне, колкото и да е неумѣло извършвано, не ще да е засегнало съдържанието на старитѣ фрески (вж. тукъ образъ № 3). Най-голѣмо доказателство за туй е образътъ на първия ктиторъ на черквата, българския царь Борисъ, подъ име Михаилъ, който и сега още е запазенъ на лѣво отъ входа на черквата. И. В. Григоровичъ го е забелѣжилъ и казва, че „царь Михаилъ“ е представенъ като ктиторъ на черквата (Путешествіе по Европ. Турціи, 109). Най-вѣроятно е, че тоя образъ е старин-

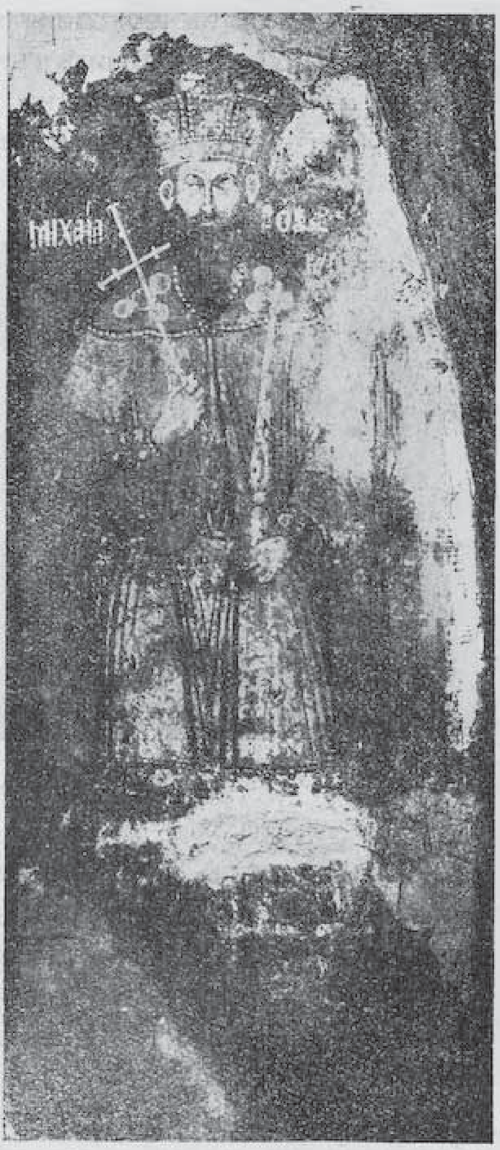

№ 2. — Царь Борисъ-Михаилъ

ски, макаръ и боята по-сетне, па може би и на 1806 г., да е била освежавана. Надписътъ отъ страни е грьцки; ясно се чете само *Μιχαήλ*, а отъ дѣсно ще да е било *ἄρχων (Βουλγάρων)*. Историческата важность на образа достатъчно бѣ изтъкната отъ проф. Златарски (op. c.). Въ свързка съ монашеското име на Бориса е и името на черковния патронъ, архангела Михаилъ, на когото Св. Наумъ отъ почить къмъ царя ще да е посветилъ черквата и манастиря. Когато на 1916. год. бѣхъ въ Охридъ по случай на тържественото отпразднуване хилядогодишнината на Св. Климента, посѣтихъ и манастиря Св. Наумъ. Тогава образътъ на царь Бориса бѣше още въ сравнително добро състояние, но личеше, че враждебна ржка е осакатила отъ часть надписа па и самия образъ. Придружаващия ме фотографъ г. Г. Трайчевъ, най-добриятъ нашъ художникъ-снимачъ на вжтрешни фрески, успѣ да преснеме образа на царь Бориса, както го давамъ възпроизведенъ тукъ (вж. обр. № 2). Както е видѣтъ отъ снимката, фреската, която сега за първъ пжть се обнародва, не ще да е отъ школата на живописцитѣ, които наново сж изписали черквата на 1806. год. Само едно леко пребоядисване на по-стария образъ е вѣроятно.

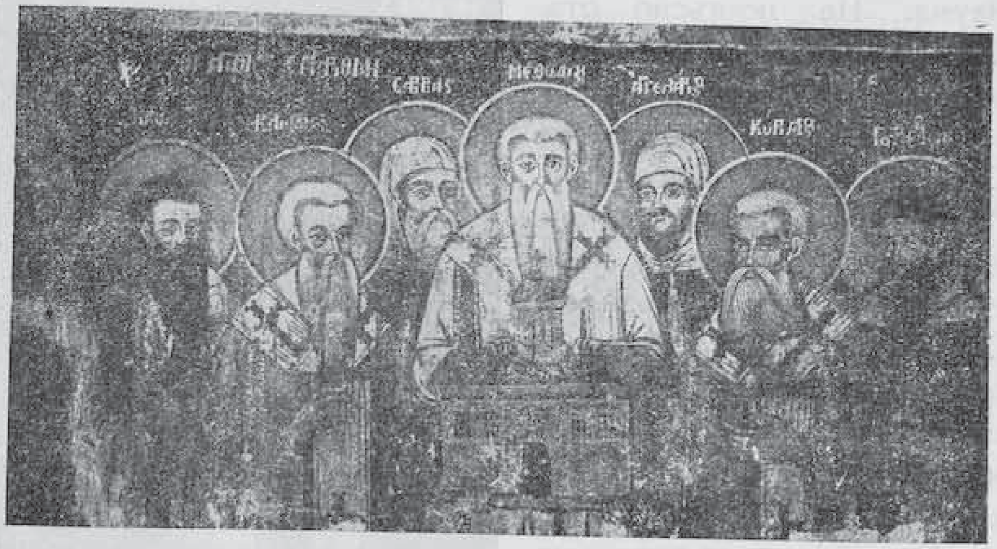

№ 3. — Св. Седмочисленици.

Не малъкъ интересъ представя и другъ единъ старъ образъ, спазенъ въ твърде изхабено състояние въ притвора на лѣво отъ входната врата, образътъ на св. Владимира, Зетски князъ сръбски отъ X. и нач. на XI. вѣкъ. Извѣстна е печалната история на тоя князъ, попадналъ пленникъ у царь Самуила въ Преспа и сетне, спечелилъ любовьта на Самуиловата дъщеря Косара, още когато той билъ въ тъмница, станалъ неговъ зеть и съ негово съгласие, като е призналъ върховната власть на бълг. царь, той наново се върналъ въ Зетската земя, къмъ която се прибавилъ и Драчъ съ околностьта. Преемникътъ на царь Самуила, Иванъ Владиславъ, съ измама погубилъ князa Владимира въ Преспа, отъ гдето Косара пренесла тѣлото му въ неговия дворецъ въ областьта Краина (не далечъ отъ Шкодра) и го погребала въ черквата св. Мария, гдето и сама сетне починала. Трагичната участь на младата княжеска двойка станала предметъ на легендарна повѣсть, която намѣрила широко разпространение у народа и е била приета, поетически украсена, и въ т. нар. Диоклецийска (Дуклянска) хроника отъ XII в. (въ латинския текстъ). Възъ основа на народното предание по-сетне е било съставено и житие на св. Ивана Владимира, чудотворецъ. Той особено е билъ почитанъ и въ съсѣдната Албания, а край Елбасанъ е билъ издигнатъ и манастирь на негово име (алб. Шинъ-Ионъ), гдето има и киворъ съ мощи на светеца. Неизвѣстното славянско житие е било преработено на гръцки, при което найвидно участие ще да е взелъ охридянинътъ епископъ Козма. Житието заедно съ служба на св. Владимира сѫ били печатани на гръцки отъ 1600 год. насамъ нѣколко пѫти, отъ издатели власи и гърци (Венецианско издание 1690, Мосхополско 1746). Не може да се допусне, че тепърва тѣ ще да сѫ

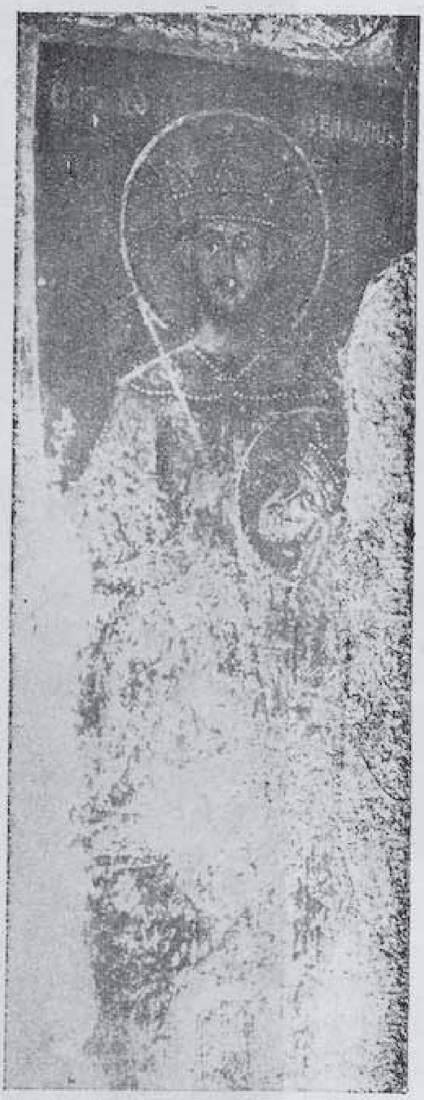

№ 4. — Св. Иванъ-Владимиръ.

измѣнили народното предание въ полза на българитѣ, което направило отъ св. Владимира българинъ, ако и тамъ да се казва, че билъ синъ на Неманя, когото пъкъ сѫщото предание изкарва синъ на бълг. царь Симеона (вж. и Ст. Новаковић, Први основи словенске књижевности међу балк. словенима, 1893; А. Теодоровъ-Баланъ, Свети Климентъ Охридски, София, 1919, стр. 61—63). Ясно е, защо и въ манастиря св. Наумъ се е подържало преданието за св. Владимира въ

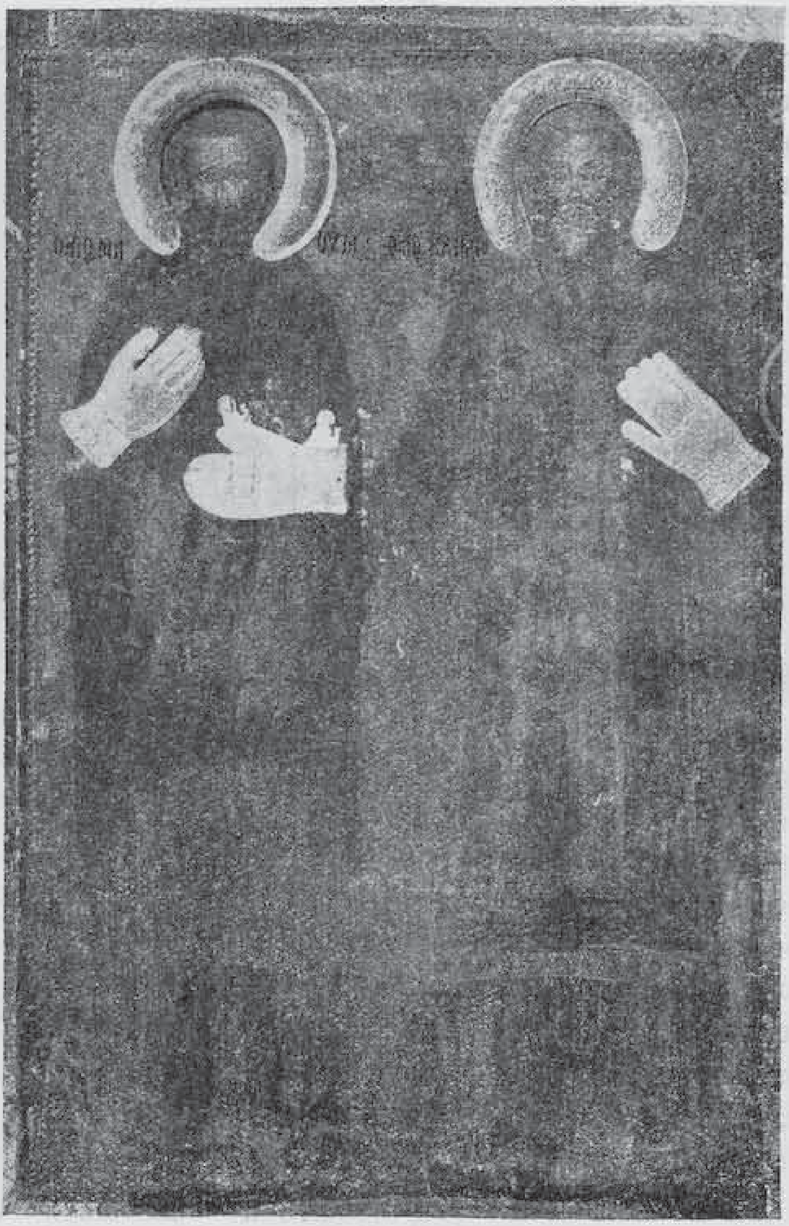

№ 5. — Св. Наумъ и св. Климентъ.

горереказаното значение па и защо и въ черквата се е почиталъ неговиятъ образъ, отъ който направихме възпроизведената тукъ снимка (№ 4.). На нашия образъ св. Владимиръ държи въ рѫка собствената си, посѣчена глава.

Българскитѣ славяни въ времето, когато въ Охридъ се подвизавали св. Климентъ и Наумъ, се простирали много по-назападъ въ Албания. Албанцитѣ, по-стари жители отъ тѣхъ, сетне постепенно измѣстятъ българското население та сега тѣхната етническа гранична линия достига до южния крайчецъ на Охридското езеро, почти до самия манастирь св. Наумъ. Затова традиционната почить къмъ Седмочисленицитѣ, а особено къмъ двамата главни светители, Климента и Наума, както и къмъ неговия манастирь, се подържа и у албанското население до день днешенъ.

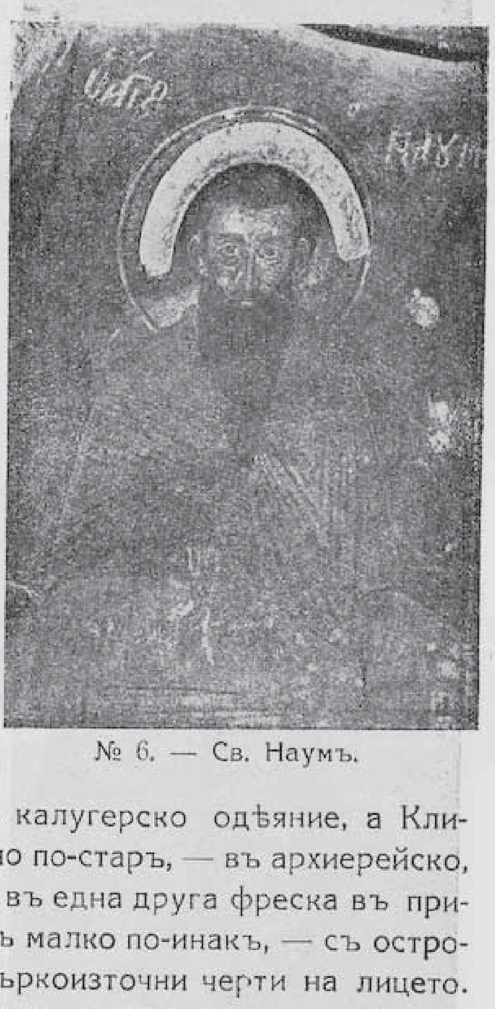

№ 6. — Св. Наумъ.

Въ манастирската черква има и отдѣлна икона на двамата светци, Климента и Наума, очевидно отъ по-нова дата (вж. снимка № 5). Наумъ е представенъ младъ, съ типъ мѣстенъ (охридски?), пакъ въ калугерско одѣяние, а Климентъ, почти еднаквъ съ него, но по-старъ, — въ архиерейско. Св. Наумъ самичъкъ е изобразенъ въ една друга фреска въ притвора (вж. снимка № 6), схванатъ малко по-инакъ, — съ островърха, дълга черна брада и съ гъркоизточни черти на лицето. Изглежда, че живописецътъ не е ималъ предъ видъ добри, стари икони, та се е водилъ въ своята концепция на тѣхнитѣ ликове по съвременни, шаблонни иконописни образци, нѣмайки прѣма историческа връзка съ старовремскитѣ фрески на тия наши светители. Това доказва, че първичната старинска живопись на манастирската черква ще да е била унищожена много отдавна. Само въ една отъ охридскитѣ черкви сѫществуватъ старински образи (отъ XIV в.) на двамата народни просветители, именно въ малката черква т. нар. „Стари св. Климентъ“ (долу въ града), гдето на една отъ стенитѣ още е оцѣлѣла старинска фреска, на която редомъ сѫ изобразени св. Климентъ, св. Никола и св. Наумъ, и то твърде живо, художествено и исторически, може би, най-правдиво. Черквицата е съвсѣмъ тъмна, така че нашиятъ фотографъ, г. Г. Трайчевъ при магнезиево освѣтление можа да направи една снимка, която за жалость не излѣзе доста ясна (вж. сн. № 7). Образитѣ сѫ доста пострадали, боитѣ сѫ избледнѣли и на мѣста изтрити, а стенната мазилка, както се вижда на самата снимка, на косо се е пропукала тъкмо презъ лицето на св. Климента. За жалость и лицето на св. Наума не се вижда ясно. Указва се, че отъ гръцкия надписъ въ горния дѣсенъ край стъклото уловило само началото (вж. преписъ отъ тоя забелѣжителенъ надписъ отъ 1348. г. у Милюкова, Христ. древ. Зап. Македоніи 95). Върху художествената страна на фреската ще оставя да се произнесатъ по-компетентнитѣ. Но и безъ това всѣки може да види, особено въ сравнение съ другитѣ образи на сѫщитѣ светители, чиито репродукции давамъ тукъ, доколко тая стара фреска има далечъ по-висока художествена стойность, излѣзла отъ рѫката на първостепененъ майсторъ, иконописецъ. Климентъ и Наумъ правятъ впечатление на живи портрети; Наумъ държи книженъ свитъкъ въ рѫка и е заелъ жива стойка на мирянинъ.

№ 8. — Катигуменъ Стефанъ.

Тънкитѣ черти и дълбоката сериозность на лицето на Климента, която много личи, правятъ тая негова фреска напълно класическа. До колкото зная, тя до сега нигде не е възпроизведена и заслужава, мисля, сериозно внимание.

Интересенъ е образътъ на новия ктиторъ на манастирската черква, катигумена Стефанъ отъ Пловдивъ, който тъй сѫщо фотографирахме (вж. сн. № 8). Надписътъ отъ лѣво гласи: *Στέφανος ἱερομόναχος καὶ νέος κτήτορ καθηγούμενος του μονῆσ. τᾶυτ. ἐκ Φιλιπȣπόλεως*. Изглежда, че фреската предава сѫщинския живъ портретъ на игумена Стефанъ, който самъ ще да е присѫтствувалъ въ манастиря, когато е била подъ негово настояване наново изписана черквата.

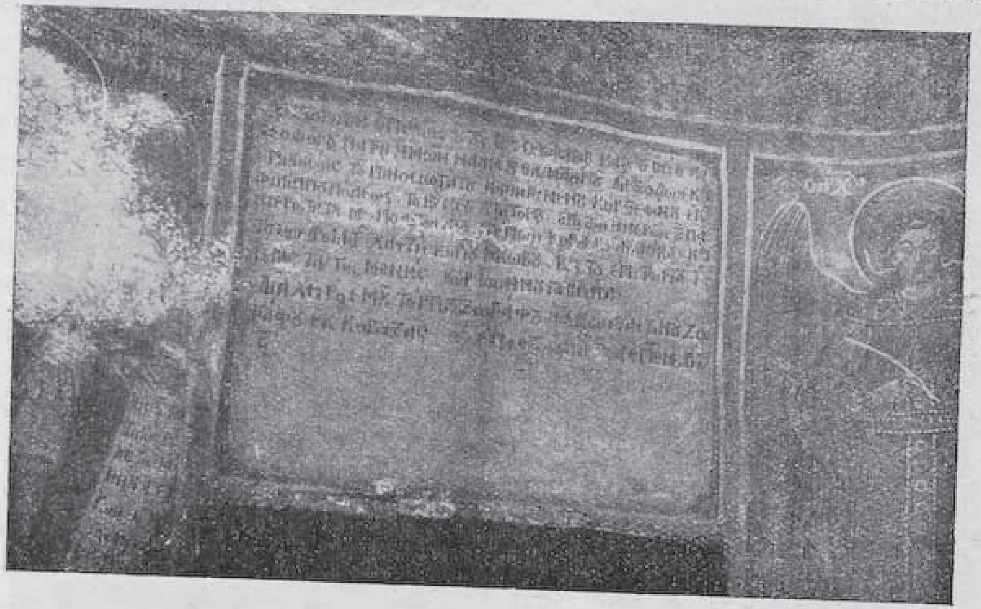

№ 9. — Надписътъ надъ входнитѣ врати.

За това подновяване на зографията, станало на 1806. год., се споменува на голѣмия гръцки надписъ надъ входната врата на черквата. Преписъ отъ надписа биде обнародванъ отъ Милюкова (ор. с. 82) и сетне отъ Йор. Иванова (Бълг. старини изъ Македония, 218). Ние направихме снимка на самия надписъ, която давамъ тукъ подъ № 9. Интересно е, че въ тоя надписъ се казва и името на зографа „Търпо, синъ на зографа Константинъ отъ Корица (Корча)“.

Прибавямъ тукъ и снимка откъмъ входната врата на черквата, презъ която се вижда дори вратата на олтаря (сн. № 10).

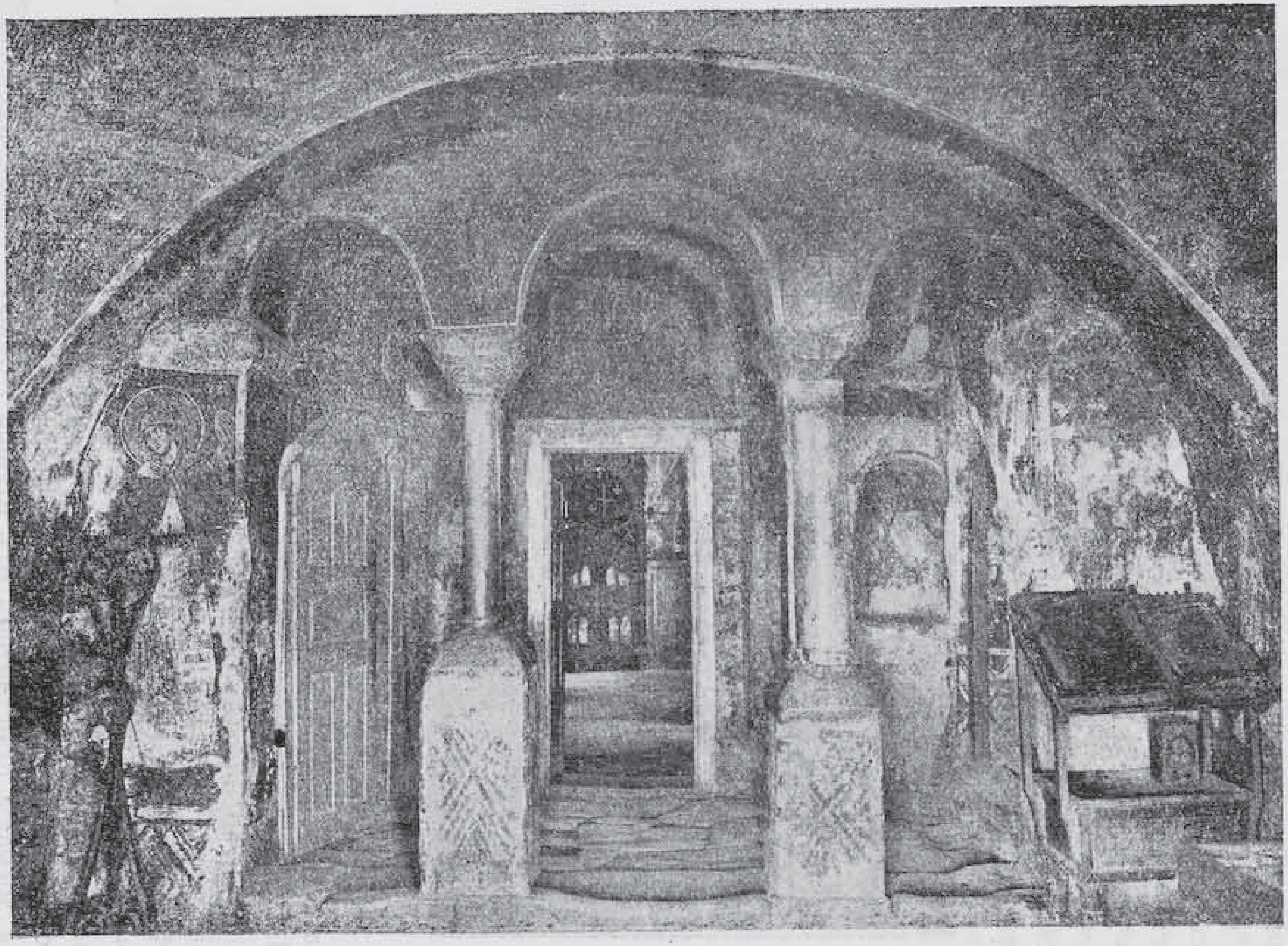

№ 10. — Предверието на черквата.

МОНЕТИТѢ НА ФИЛИПА II МАКЕДОНСКИ

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Характеристика за гениалностьта на Филипа II, за неговитѣ държавнически и военни способности, дава проф. Г. Кацаровъ въ своя интересенъ трудъ: „Царь Филипъ II Македонски“ (София 1922). Филипъ II, освѣнъ поменатитѣ качества, притежавалъ и стопански и финансови дарби и е извършилъ реформи въ македонската монетна система, като е въвелъ прѣвъ между македонскитѣ царе златната монета въ своята държава. Макаръ и монетнитѣ типове отъ времето на Филипа II да не сж много разнообразни, но тѣ заслужаватъ особено внимание по своя хубавъ стилъ, елегантность въ композицията и богатство въ подробноститѣ. Филиповата епоха съвпада съ третия периодъ на моненторѣзането, когато монетното изкуство е достигнало крайни предѣли.

Филипъ, преди да почне да сѣче златни монети, е сѣкълъ сребърни по егинската или фидонската система (финикийско-малоазиатска), която била въ сила и въ грѣцкитѣ градове по македоно-тракийския брѣгъ и която била употрѣбявана и въ Македония преди Архелая (413—399 г. пр. Хр.).

Обикновената евбейска или атическа система имала следнитѣ подраздѣления:

Талентъ=60 мини=6000 драхми, тежалъ 26к.г.	190 гр.
Двойна мина или статеръ (200 драхми)	873 „
Мина (100 драхми)	436.50
Статеръ (дидрахма = 2 драхми)	8.73
Драхма	4.365
Оболъ	0.73

Преди реформата на Солона (V в.) атинянитѣ имали за монетенъ еталонъ дидрахмата, значи монета съ тегло 8 гр. 73. Обаче Солонъ увеличилъ монетата и теглата въ търговията. Това увеличение е станало просто, като е далъ името драхма на двойната драхма или дидрахмата, която тежала 8 гр. 73. Егинската или Фидонската мина, преди реформата на Солона, струвала 70 драхми, а той й далъ стойность 100 драхми. Понеже тази мина теглѣла 611 гр. 10, тя струвала точно 70 атически драхми по 8 гр. 73 $\left(\frac{611.20}{70}=8.73\right)$. Значи отъ това ясно личи, че драхмата, по Солоновата реформа, била старата атическа дидрахма.

На мѣстото на егинската мина (611.10 гр.), която струвала 70 атически драхми (по 8 гр. 73), Солонъ е въвелъ атическата мина отъ 100 драхми, т. е. мината отъ 873 грама (8 гр. 73×100). Тази е високата атическа мина по отношение на низката атическа мина отъ 436 гр. 50.

Ето на кратко, въ какво се е състояла първата работа на Солона по теглото на монетитѣ. Преди него, както и следъ него, егинската или фидонската теглилна система е била следната:

Талентъ (60 мини)	36 кгр. 666 гр.
Статеръ или двойна мина (200 драх.)	1 „ 222.20
Мина (100 драхми)	611.10
Статеръ или дидрахма	12.22
Драхма	6.11

Високата атическа мина отъ 873 гр., която Солонъ въвелъ въ Атина, дава следната таблица:

Талентъ (60 мини)	52 к. 380 гр.
Статеръ или двойна мина (200 драх.)	1 к. 746 „
Мина	873 „
Статеръ или дидрахма	17.46
Драхма	8.73

Отъ изложеното до тукъ се вижда, че съ реформата на Солона монетитѣ отъ атическа система станали по-тежки отъ ония отъ егинска или фидонска система[1].

Предполага се, че първитѣ златни монети сѫ се появили въ времето на Лидийския царь Крезъ (около 560 год. пр. Хр.). Въ началото на V в. пр. Хр. златото въ Гърция е било рѣдкость, а въ Сицилия почти липсвало. Стойностьта на златото варирала споредъ неговото производство, и ако къмъ срѣдата на V в. отношението на златото къмъ среброто е било 14 къмъ 1, къмъ 331 год., то спаднало на 10 къмъ 1. Като главна причина за спадането на златото сочатъ експлоатацията отъ Филипа II и Александра III на златнитѣ мини при Пангей (Пърнаръ-дагъ), отъ дето Филипъ изкарвалъ до хиляда таленти годишно (26200 кг). Навѣрно спадането на златото е накарало Филипа, а сетне и Александра, да установатъ двойната монетна система — златния статеръ и сребърната тетрадрахма[1].

---

[1] Срав. Babelon E., Les origines de la monnaie à Athènes въ Journal International d'archéologie numismatique t. VII 1904, стр. 209 след.

Въ това се състои монетната реформа на Филипа II. Въ 356 г. той е основалъ града Филипи, като центъръ на златнитѣ мини и отъ тамъ се е снабдявалъ съ злато за своитѣ монети. Освѣнъ това, когато Филипъ въ битката при Херонея на 338 г. тури край на гръцката свобода и завладѣ Северна Гърция и Македония, той почна да сѣче своитѣ златни статери съ тяжесть 8 гр. 61, по атическата система и сребърни тетрадрахми отъ 14 гр. 51, по родоската система. Въ сжщото време той запрети сѣченето на други монети въ своитѣ владѣния. Въ това време сребърнитѣ мини при Ауриумъ, които бѣха главния източникъ за атинскитѣ сребърни монети, бѣха на изчерпване, а златнитѣ и сребърни мини, които Филипъ експлоатираше, бѣха въ своя разцвѣтъ. Това още повече съсипа атинската монета, която не можеше вече да конкурира нито по хубость, нито по качество Филиповитѣ монети, защото последнитѣ се отличаваха съ хубавъ стилъ и чистота на златото.[2] Филиповитѣ златни монети конкурираха по хубость и особено по тяжесть и персийскитѣ златни монети на Дари I, който къмъ 515 год. пр. Хр. бѣ почналъ да сѣче съ тегло 8 гр. 41. Всички въ търговията предпочитали Филиповитѣ монети, като по-тежки и по-хубави. Съ даването по-голѣма тяжесть на свойтѣ златни монети отъ Дарийкитѣ Филипъ е преследвалъ, споредъ нумизматитѣ, политическа цель, като е подготвялъ войната противъ перситѣ. Златниятъ статеръ е билъ месечната заплата на войницитѣ.

---

[1] Blanchet A., Les monnaies grecques, Paris 1894 стр. 24 след.

[2] Babelon E., Les monnaies grecques, aperçu historique. Paris 1921 стр. 70 след.

Естествено е, че войницитѣ сѫ предпочитали Филиповитѣ статери предъ Дарийкитѣ. Освенъ това съ тѣзи монети името на Филипа ставало по-популярно между народа.

Още по-интересна е монетната реформа на Филипа II, защото той е първиятъ царь въ Европа, който е почналъ да сѣче златни монети.

За да дадемъ по-ясна представа за относителната стойность на античнитѣ монети съ сегашнитѣ, тукъ ще дадемъ нѣкои сведѣния, придружени съ таблички.[1]

Тегло на монетитѣ и сегашната стойность.

Имената на теглата въ старо време били сѫщитѣ, както на монетитѣ, или съ други думи, монетитѣ били златно или сребърно тегло. Единицата на теглото била драхмата, а нейното умножение — мината и талентътъ, а подраздѣленията — грамъ, оболъ и пр.

Теглото на драхмата е	4 гр. 363

Главни подраздѣления на драхмата.

Грамъ $^{1}/_{3}$ отъ драхма или	1	гр.	454
Оболъ $^{1}/_{2}$ грамъ или $^{1}/_{6}$ отъ драхма .	0	„	727
Халкъ $^{1}/_{8}$ отъ оболъ	0	„	091

Умножение на драхмата.

Мина тежи 100 драхми	436 гр. 300
Талентъ тежи 60 мини или 600 драхми = на	26 к. 178 гр.

Монетната единица, драхмата, която се равнява приблизително на 1 зл. левъ, имала срѣдна тяжесть на атическитѣ монети и въ времето на Перикла (V в.) струвала 0.93 стотинки. Последователно нейната стойность спаднала и въ II в. пр. Хр. струвала само 0.87 ст.

Отъ стойностьта на драхмата зависела и стойностьта на нейнитѣ подраздѣления: дидраха, тетрадрахма и стасеръ; оболъ, халкъ и пр.

Ето дѣленията и подраздѣленията на тритѣ вида монети: медни, сребърни и златни.

---

[1] Тези сведения заемамъ отъ Gache F., Petit manuel d'Archéologie grecque. Paris 1887 стр. 142.

Медни монети.

	л. ст.
Халкъ $^{1}/_{8}$ отъ оболъ	0.02
Двоенъ халкъ	0.04

Сребърни монети.

Половина оболъ	0.08
Оболъ, $^{1}/_{6}$ отъ драхма	0.15
Диоболъ (два обола)	0.31
Тетроболъ (4 обола)	0.62
Драхма	0.93
Дидрахма (2 драхми)	1.85
Тетрадрахма или сребъренъ статеръ	3.71

Златни монети.

Златенъ статеръ	18.54

Една мина струвала 100 драхми или 92 л. 68 ст., а единъ талентъ — 60 мини или 6000 драхми (5560 л. 90 ст.). Елинскиятъ талентъ струвалъ 100 мини. Той е сребъренъ. Златниятъ талентъ представя само едно количество отмѣрено злато, което обикновено се оцѣнявало на 10 сребърни таланта или 600 мини (55600 зл. л.).

Първа Атина въвела бронзовитѣ или медни монети на 406 г. пр. Хр. Въ началото населението не ги е приемало охотно, по-сетне то видѣло тѣхното удобство и преимущество предъ малкитѣ сребърни монети, които лесно се губѣли и почнало да ги приема съ готовность.

Въ Македония въ времето на Филипа II сребърнитѣ статери наричали пентадрахми. Тѣ иматъ нормална тяжесть 14 гр. 51, които отговарятъ на Филиповитѣ голѣми монети, които сега наричатъ тетрадрахми. Пентадрахмитѣ отговарятъ на Коринтийскитѣ или Халкидийскитѣ 5 драхми по 2 гр. 90.[1]

Отъ Филипа II сѫ известни златни монети двойни статери, статери и оболи; сребърни тетрадрахмм и $^{1}/_{2}$ драхми и бронзови монети.

Head[2] приписва на Филипа II, освенъ горнитѣ монети, още и $^{1}/_{8}$, $^{1}/_{4}$ и $^{1}/_{3}$ златни статери на лицето съ главата на Херакла както и сребърни дидрахми, октоболи (8 обола) и драхми, както и бронзови монети съ сѫщото изображение на лицето. Обаче, като се знае, че златнитѣ Филипови двойни статери, статери и оболи, на лицето си иматъ образа на Аполона, както и сребърнитѣ $^{1}/_{2}$ драхми и бронзовитѣ монети, а сребърнитѣ тетрадрахми — образа на Зевса, необяснимо е, защо Хедъ (Historia numorum стр. 223) приписва на Филипа II златни, сребърни и бронзови монети съ образа на Херакла, когато е известно, че подъ Херакловия образъ синъ му Александъръ III е представилъ своя образъ върху своитѣ сребърни и бронзови монети, а впоследствие и Филипъ III Аридей (323—316 г. пр. Хр.) е възприелъ за своитѣ златни, сребърни и бронзови монети сѫщия образъ на Александра съ атрибута на Херакла — лъвска кожа. Навѣрно тукъ има нѣкакво недоразумѣние, и Хедъ погрѣшно отдава монетитѣ съ образъ на Херакла на Филипа II, вмѣсто на Филипа III Аридей. Затова азъ тукъ приписвамъ на Филипа II само ония монети, които иматъ образа на Аполона и Зевса, съ изключение на една сребърна $^{1}/_{2}$ драхма съ образа на Артемида, която предполагамъ, че е сѫщо на Филипа II, понеже тя на опакото си има конникъ, както другитѣ Филипови монети и по тегло тя отговаря на неговитѣ $^{1}/_{2}$ драхми. Табл. I, 7.[1]

---

[1] Babelon E., Traité des monnaies grecques et romaines i, Paris 1901 стр. 414.

[2] Historia numorum, Oxford 1911, стр. 223.

Златнитѣ Филипови монети.

Тѣ на лицето иматъ главата на Аполона съ лавровъ венецъ, а на опакото — двуконна колесница, която препуска на дѣсно и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Въ полето разни символи, които означаватъ градоветѣ, гдето сѫ сѣчени монетитѣ. Табл. I, 2.

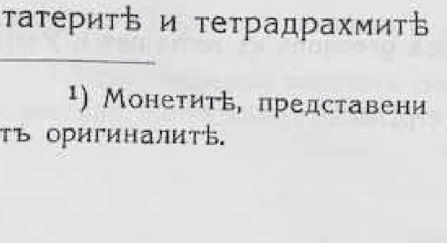

Обр. 1.

Малкитѣ златни монети иматъ сѫщия образъ на лицето, а на опакото — молния (атрибутъ на Зевса) и пакъ символи. Таблица I, 3.

Филиповитѣ двойни статери (обр. 1) сѫ твърде рѣдки, а статеритѣ и тетрадрахмитѣ — най-обикновени монети.

---

[1] Монетитѣ, представени върху таблицата, сѫ намалени съ $^{1}/_{4}$ отъ оригиналитѣ.

Колесницата върху златнитѣ Филипови монети има следното значение: На 356 г. пр. Хр. билъ роденъ синътъ на Филипа II, Александъръ Велики. Презъ сѫщата година ставали въ Елисъ Олимпийски игри съ надпрепускане на колесници. Тамъ Филипъ изпратилъ свои пратеници да взематъ участие въ това надбѣгване. Въ деньтъ на раждането на Александра Филипъ получилъ известие, че неговитѣ пратеници сѫ спе-

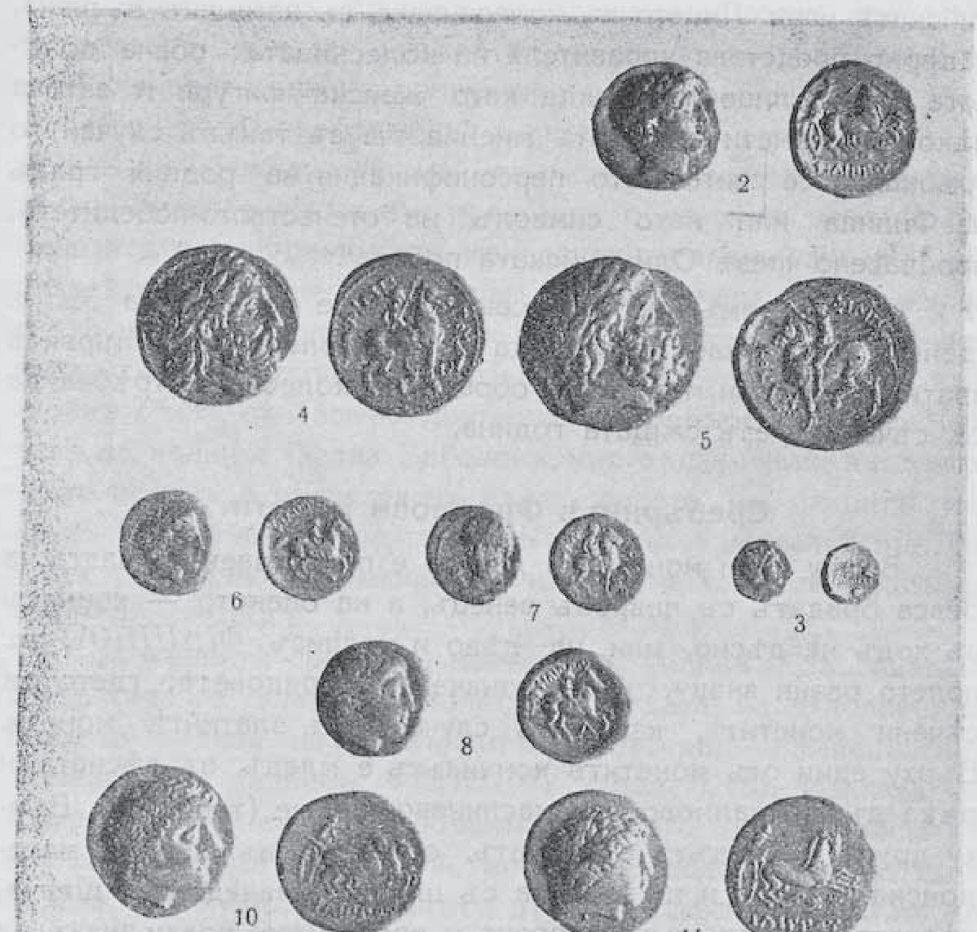

Таблица I.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН
ИНСТИТУТЪ

челили победата. Плутархъ (Alexander, 4.) разказва, че Филипъ, за споменъ на спечелената победа, представилъ върху монетитѣ своитѣ колесници, които взели участие въ Олимпийскитѣ игри. Лицето въ колесницата, съ камшикъ въ ржка, навѣрно представя управителя на колесницата; обаче понѣкога това лице изглежда като женска фигура и затова нѣкои нумизмати изказватъ мнение, че въ такъвъ случай то трѣбва да се счита като персонификация на родния градъ на Филипа или като символъ на отечеството-победитель, прославено чрезъ Олимпийската победа[1].

Като знаемъ, че Александъръ В. е роденъ на 356 г. (деньтъ не се знае), трѣбва да се предполага, че и първитѣ златни Филипови монети съ образъ на колесница трѣбва да сж сѣчени презъ сжщата година.

Сребърнитѣ Филипови монети.

Върху тѣзи монети на лицето е представена главата на Зевса брадатъ съ лавровъ венецъ, а на опакото — конникъ въ ходъ на дѣсно, или на лѣво и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*, въ полето разни знаци, които означаватъ градоветѣ, гдето сж сѣчени монетитѣ, както бѣ случая и съ златнитѣ монети. Върху едни отъ монетитѣ конникътъ е младъ, въ дѣсната си ржка държи палмово или маслинево клонче (табл. I, 4). Върху други, конникътъ е брадатъ, облѣченъ въ широка македонска мантия и на главата съ широка македонска шапка, дѣсната му ржка е разтворена и протегната, прави знакъ на поздравление. Сжщиятъ надписъ и знаци (Табл. I, 5).

За младия конникъ нѣкои нумизмати[2] мислятъ, че той представя надбѣгвачъ на връщане отъ конни надбѣгвания, следъ като е получилъ наградата отъ ржката на сждията, или отъ тържествената процесия, която е ставала следъ игритѣ.

Конникътъ въ македонско облѣкло е взетъ отъ старитѣ македонски монети съ сжщия образъ и той представя македонски конникъ въ народна носия. Този конникъ се различава отъ първия, както видѣхме, както по облѣклото и шапката, тъй и по това, че той е брадатъ. Съ неговия жестъ, който прави съ дѣсната си ржка, той наподобява воененъ началникъ или владѣтель, който въ тържествена процесия поздравява народа, или му обещава миръ и помощь. Като се сравнатъ тѣзи монети съ римскитѣ съ надписъ Adventus avg., които иматъ сѫщото изображение, което представя императора, не може човѣкъ да не дойде до убеждението, че Филиповия конникъ представя самия царь.

---

[1] Müller L. Numismatique d'Alexandre le Grand 1855, стр. 344.

[2] Müller L., цит. съч., стр. 345.

По тѣзи съображения напоследъкъ нумизматитѣ сѫ дошли до убеждението, че конникътъ въ македонска носия върху Филиповитѣ монети представя образа на царя. Върху монетитѣ на по-раншнитѣ македонски и тракийски царе образитѣ сѫ на божества. Филипъ II, по примера на Ахаменидскитѣ царе, е представилъ първъ своя образъ, като конникъ, върху своитѣ сребърни монети, които се отличаватъ съ найхубавъ стилъ отъ всички други негови сребърни монети. Чертитѣ на конника, казва Бабелонъ, много приличатъ на Зевса, чийто образъ е представенъ върху лицето на сѫщитѣ монети[1]. Извѣстно е, казва сѫщиятъ авторъ, че неговитѣ приближени постоянно сѫ ласкаели Филипа, че той приличалъ на Олимпийския богъ.

За малкитѣ сребърни монети на Филипа II за лицето е заетъ типа на златнитѣ монети — главата на Аполона, за опакото — типа на сребърнитѣ дистатери — македонския конникъ и надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ* (табл. I, 6). Изключение прави само монетата съ образъ на лицето на Артемида съ нараменъ колчанъ за стрели, който се подава въ лѣво задъ образа. На опакото конникътъ държи въ дѣсната си рѫка лаврово или маслиново клонче, както е и при сребърнитѣ дистатери (Табл. I, 7.).

Това обстоятелство дава още по-голѣмо основание за да се припише тази монета на Филипа II. Тази монета се съхранява въ Народния Музей въ София, а другъ подобенъ екземпляръ не ми е известенъ.

Бронзовитѣ Филипови монети.

Изображенията върху тѣзи монети сѫ сѫщитѣ, както върху малкитѣ сребърни монети — главата на Аполона и конникъ съ надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ* и разни знаци на монетнитѣ заведения. Табл. I, 8. И тукъ конникътъ държи палмово или маслинево клонче.

---

[1] Babelon E., Les monnaies grecques стр. 101.

Първитѣ монети, сѣчени следъ завладяването на Македония отъ римлянитѣ.

Македонското царство е сѫществувало, като самостоятелно, до 168 г. пр. Хр., когато то изчезва, следъ разбиването на последния македонски царь Персея въ битката съ римлянитѣ при Пидна въ сѫщата година. Въ това време почватъ да се явяватъ Маронейскитѣ и Тасоскитѣ сребърни тетрадрахми, които замѣстватъ македонскитѣ.

Въ 146 г. пр. Хр. Македония била обособена въ римска провинция и почнала да сѣче сребърни монети съ името на римскитѣ управители. Тетрадрахмитѣ на квестора Езиласъ, сѣчени въ 93—92 г. пр. Хр., на лицето си иматъ идеализирана главата на Александра Велики на лицето съ гръцки надписъ, а на опакото съ латински. Табл. I, 9. Значи съ тѣхъ се въвежда латинския езикъ въ македонското монеторѣзане.

Подправенитѣ Филипови монети отъ келтитѣ.

Още съ падането на македонското царство подъ римска властъ тракийскитѣ племена почнали да подражаватъ, кога по-сполучливо, кога несполучливо, монетитѣ на Филипа, Александра В., Маронейскитѣ, Тасоскитѣ и ония на Пеонския царь Авдолеонъ. Типоветѣ постепенно се обезобразяватъ, докато най-сетне достигатъ пълно варварство (вследствие на което тѣзи монети се наричатъ и варварски) сѣченитѣ въ областьта на срѣдни и горни Дунавъ, отъ гдето проникватъ и въ Галия[1].

Келтитѣ, както казахъ, подражавали, между другитѣ, и Филиповитѣ монети. Азъ ще се огранича тукъ да дамъ свѣдѣния само за два златни двойни статера, подражавани на Филиповитѣ златни монети и които сѫ доста голѣма рѣдкость. Тѣзи двойни статери се съхраняватъ въ Народния ни музей.

Нѣма да бѫде безинтересно, ако дамъ преди това тукъ нѣкои кратки сведѣния отъ изследванията на Фореръ за названията у келтитѣ на златнитѣ статери, двойни и тройни, отъ типа на златнитѣ Филипови монети.[2]

---

[1] Babelon E., Les monnaies grecques стр. 158

[2] Forrer D-r R., Keltische Numismatik, Strassburg, 1908 стр.297 след.

Квесторътъ на римския императоръ Валентинианъ (364—375 г. сл. Хр.), Авсони, билъ натоваренъ отъ своя господарь да предаде, като царски подаръкъ, на Триерския граматикъ Урсулосъ нѣколко жълтици. Авсони писалъ на граматика за това и го помолилъ да приеме царския подаръкъ, който се състоелъ отъ 6 златни Филипови статера. Обаче отъ писмото на Авсония се вижда, че тѣзи 6 статера се състоели въ 2 гериона или тройни статери, равни на 3 бигати, както се наричали двойнитѣ статери за различие отъ статеритѣ, които се наричали филиповки по името на Филипа II, както се наричатъ наполеонитѣ по името на Наполеона I и III.

Герионъ у келтитѣ се наричалъ единъ триглавъ великанъ, който живеелъ на островъ Ерития, въ Испания. Неговото име сж получили тройнитѣ статери.

Името бигати на двойнитѣ статери произлиза отъ колесницата съ два коня (бига), която е представена върху златнитѣ Филипови монети.

Въ Македония нѣмало тройни статери, а само въ Галия сж били сѣчени такива.

Отъ тройния статеръ, който Фореръ описва на стр. 297, той заключава, че келтитѣ сж сѣкли и двойни статери, както това впрочемъ се доказва отъ нашитѣ монети. Обаче той не е видѣлъ двоенъ статеръ. Отъ това следва да се заключи, каква голѣма рѣдкость сж съхраняванитѣ въ Народния музей два двойни статера. Споредъ сжщия авторъ двойнитѣ и тройни статери келтийски типъ сж сѣчени въ Галия въ западна Европа, въ областьта между Женева и Лионъ, гдето билъ намѣренъ неговия троенъ статеръ. Обаче нашитѣ два двойни статера сж намѣрени въ Сѣверо-източна България. Значи съ много голѣма вѣроятность може да се твърди, че тѣ сж сѣчени въ старитѣ предѣли на Тракия около II в. пр. Хр., когато келтитѣ сж владѣли тази область.

Ето описанието на тѣзи двойни статери. На лицето е представена главата на Апостола на дѣсно съ тънкъ лавровъ вѣнецъ, съ накъдрени коси, отъ които при ухото се образува единъ кичоръ и една къдрица на челото. На опакото е представена колесница съ два продълговати коня, управявани отъ фигура съ дълги коси. Подъ конетѣ мълния, а подоле, въ отрѣза, надписъ *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Диам. 23 мил., 17 гр. табл. I, 10.

Другиятъ двоенъ статеръ има сжщитѣ изображения, отъ по-друга направа, и подъ коня има тризжбецъ вмѣсто мълния. Това доказва, че тѣ сж сѣчени съ два различни печата. Диам. 22 мил. 17 гр. табл. I, 11.

Келтитѣ сж сѣкли, както казахъ и по-горе, златни статери „филиповки" отъ типа на Филиповитѣ, които сж много по-обикновени и съ които азъ сега нѣма да се занимая, понеже тѣ не влизатъ тукъ въ моята програма.

КУЗМАНЪ ШАПКАРЕВЪ И МАРИНЪ ДРИНОВЪ.

отъ И. Д. Шишмановъ.

I.

Въ 1909 г. бѣхъ избранъ отъ Историко-филологическия клонъ на Българската академия на наукитѣ (тогава още „Българско книжовно дружество“), да държа на главното годишно събрание споменна речь за починалия въ сжщата година дописенъ членъ, К. Шапкаревъ. Въ тая речь, която бѣ напечатана въ Лѣтописа на дружеството (1909, № X), азъ очъртахъ на кратко голѣмитѣ заслуги на покойния, — единъ отъ последнитѣ представители на ония генерации, които подготвиха националното възраждание на България. „Съ това“, казвахъ тукъ, „сж достатъчно характеризувани, както своеобразниятъ умственъ и нравственъ ликъ, тъй и цѣлата дейность на рѣдкия мжжъ, защото и той бѣ преди всичко човѣкъ съ многостранна, непознаваща своитѣ граници енергия, и той бѣ, като мнозина отъ тѣхъ, патриотъ до пароксизъмъ, и неговата едничка мечта бѣ: „да бжда полезенъ роду си“, както се изразява самъ въ предговора къмъ своя „сборникъ“, една фраза, която срещаме у всички начинатели на нашия ренесансъ.“

И наистина, да се издигнешъ съ собствени усилия отъ синъ на бедни безграмотни родители, отъ човѣкъ съ четирекласно образование (и то получено въ гръцко училище), самоукъ въ матерния си езикъ и книжнина — до значението на единъ отъ най-заслужилитѣ за своя народъ деецъ и до висотата на дописенъ членъ на една академия на наукитѣ, комуто видни европейски учени признаватъ заслужена компетентность въ областьта на македонския и общобългарския фолклоръ,[1] това граничи почти съ чудото.

---

[1] Ср. Г. Поливка, Бѣлѣжки къмъ приказкитѣ на Шапкаревия „Сборникъ отъ български народни умотворения“, кн. VIII—IX, Сбм. кн. XVIII стр. 605—614.

Кузманъ Шапкаревъ е наистина въ много отношения една изключителна личность, за това неговиятъ животъ и неговата дѣйность заслужватъ да бѫдатъ обстойно изследвани. За тая цель трѣбва обаче да се прибере и публикува първень неговата обширна преписка, която се е запазила, защото покойниятъ обичаше да кѫта всѣкакви документи.[1]

Въ едно свое писмо до мене отъ 10. I. 1900, като ми съобщаваше, че ималъ нѣкои важни документи по възраждането и че отъ тоя родъ документи (било на гръцки или на български) ималъ само отъ Д. Миладинова около 300 писма, но че „смѫтнитѣ обстоятелства и гръцко-владичкитѣ прѣследвания“ били помели и погълнали всичко, той ми казваше: „Азъ, г-не Д-ре, имамъ тая старческа слабость, както знаете, да държа всекога оригиналитѣ, за да ми се намѣрятъ за въ даденъ случай.“[2]

И наистина Шапкаревъ ценеше не по-малко отъ Раковски, отъ когото притежаваме такъвъ богатъ архивъ, и наймалкия документъ, който би ималъ важность особено за историята на нашето възраждание. Знаейки високата стойность и на своята кореспонденция, той ми писа на 23 юний 1889, какво билъ съобщилъ г-ну А. Теодорову, че завещава на Бъл. Книж. Дружество една важна часть отъ кореспонденцията си и готовитѣ си „огромни“ записки по възражданието на Македония, „въ които, може би, ще се намѣрятъ още нѣкои бабини деветини, за неотдавнешнето ни минало, ако не по-достовѣрни и по-афтентични отъ обнародванитѣ до сега въ М. С. и другадѣ отъ други лица, то поне и не по-лъжовни отъ тѣхъ, толкова повече че сѫ черпени не отъ втори и трети несвѣдущи източници и основани на прости слухове и простонародни мълви, посолени съ надутости и компази и прѣпълнени съ измислици, самохвалства и прѣдположения, а сѫ скроменъ плодъ на лична очевидность и непосрѣдсвенна наблюдателность... Вие навѣрно, ще имате случай да ги видите и да се произнесете подиръ смъртьта ми. Това съмъ ималъ прѣдъ видъ да завѣщая лично Вамъ“, завършваше Шапкаревъ писмото си. Изглежда обаче, че по-късно той ще се е отметналъ отъ намерението си, да завещае архива си на тогавашното Книжовно дружество. По кои причини, не ми е известно. Най е вѣроятно, че ще се е разсърдилъ, за гдето му бѣ съобщено, че нѣкои негови „скромни статии“, не могатъ да се печататъ въ изданията на Дружеството, ако предварително не се преработятъ. Обиденъ, той ми писа по тоя поводъ (п. отъ 14. III. 1903):

---

[1] За щастие Шапкаревъ ни е оставилъ и нѣкои ценни автобиографични бележки. Самъ притежавамъ две такива скици. Едната написа той по моя просба въ 1892, когато събирахъ материали за една история на българската етнография, другата е отъ януарий, 1909 год., значи, съставена е само нѣколко недѣли преди смъртьта му.

[2] Тукъ и по-нататъкъ е запазенъ правописътъ на Шапкарева.

„Азъ прѣдпочитамъ да ги принесѫ во всесожение Вълкану отъ колкото да позволя хората да се гаврятъ съ моитѣ денонощни старчески трудове, които днесь не се оцѣняватъ, а може единъ день ще се потърсятъ, но не ще могатъ да се намѣрятъ.“[1]

Шапкаревъ запази така своя архивъ у себе си. Узнавамъ обаче, че миналата година той билъ предаденъ отъ домашнитѣ му проф. Арнаудову, който готви единъ по-голѣмъ трудъ върху покойния, заедно съ Д. Маринова и Ст. Н. Шишкова единъ отъ последнитѣ представители на една голѣма епоха въ изследването на нашата народоука.[2]

---

[1] При всичко това той не изтегли своитѣ „денонощни трудове“ отъ бѫдещата Академия. Още на 15. VII. 1908, нѣколко месеца преди смъртьта си, той ми писа въ Женева: „А ония бабини деветини (?), по които съмъ заложилъ трудъ, здравіе и младость, още си стоятъ като трушия въ кацата на нашата скоро-бѫдѫща Академия.“ Подобно и на 30. XII. с. г.: „Извѣстнитѣ Вамъ мои рѫкописи отъ 4 години насамъ още киснятъ въ архивата на Бъл. Книж. Дружество ненапечатани, когато други отъ много по-долна важность безконтролно се напечатватъ.“ „При всичко това азъ не се отчайвамъ, висамъ още на писалищната си масичка и се надѣж, че „до ще врѣме“, когато всичко ще разясни хубавичко.“ И мислейки съвсемъ неоснователно, че трудоветѣ му не се приематъ, „защото — какво може да се очаква отъ стари-кюлханета.“ той добавеше съ огорчение: „Блазѣ ни на булгура! Но, както съмъ ималъ смѣлостьта да Ви кажѫ и другъ пѫть, тия старци-кюлханета до-ще врѣме, когато ще ги потърсятъ, но не ще могѫтъ да ги намѣрятъ. Кѫдѣ сѫ сега тие толкова отживѣли вѣка си старци? И съ запалена свѣщь да ги търсимъ, не можемъ ги намѣри! Да, отъ сега натамъ новитѣ звѣзди ще блещукатъ по българското небе, а за една нищожна свѣтлина ще си бѫхтятъ главитѣ въ мъртвитѣ чужди литератури да я намѣрятъ и пакъ не ще могатъ да постигнатъ цѣльта си освѣнъ съ догатки и прѣдположения.“

[2] Проф. Арнаудовъ получилъ, както ми съобщава, отъ Шапкаревия архивъ презъ 1923 год.: а) писма до Шапкарева отъ мене и Д.

Настоящата ми статия, въ която изнасямъ нѣколко писма на Дринова до Шапкарева, има за цѣль да ускори обещаната отъ проф. Арнаудова монография. Ползувамъ се отъ случая, въ видъ на коментаръ къмъ Дриновата преписка, и за да се види, какво бѣше материалното положение и душевното настроение на Шапкарева около времето, когато сж писани Дриновитѣ писма, да напечатамъ и нѣкои по-характерни пасажи изъ доста многобройнитѣ писма на Шапкарева до мене. Нашитѣ писмени сношения датуватъ още отъ първата година, когато станахъ началникъ на отдѣление въ Минист. на просвѣщението. По това време Шапкаревъ бѣше издалъ вече три свои книги: 1) Материали за животоописанието на бр. Миладинови, 2) Русалии, древенъ и твърдѣ интересенъ бълг. обичай, запазенъ и до днесъ въ Южна Македония . . . и 3) Сборникъ отъ народни старини, — 81 приказки, и стъкмилъ бѣше за печатъ голѣма часть отъ своя фолклоренъ сборникъ, главно пѣсни и приказки.[1]

Матовъ, b) етнографски приноси върху храната на македонскитѣ българи, с) ржкописи отъ печатани вече трудове, и мисли да отдѣли и издаде подъ своя редакция, което е за печатане въ СбНУ, и да използува дребнитѣ документи за биографската характеристика на Шапкарева, която сега готви.

[1] Историята на тоя Сборникъ е сама за себе си цѣлъ романъ. Habent sua fata libelli. Въ 1854 г. той вижда за първъ пжть у своя учитель и вуйка, Я. Стрѣзовъ, една тетрадка съ български народни пѣсни, записани съ грънки букви. Интересътъ му за нар. нѣсни се събужда обаче тепърва следъ появата на Верковичевия и Миладиновия Сборникъ. Д-ръ К. Робевъ го подканя, да почне да събира сжщо пѣсни, приказки и т. н. Отъ тая дата Ш. е всецѣло спечеленъ за българския фолклоръ. Той записва материали отъ цѣла Македония. Въ 1884 заминава за Пловдивъ, да потърси помощь отъ тогавашното румелийско правителство за напечатването на материала си („какъ съмъ го преминувалъ презъ турскитѣ погранични митници и разни други страни, само треперящето ми сърдце и испразднатата ми кесия знаеха“ — пише Шапк. въ съставената за мене автобиография). Той чака обаче напрасно въ Пловдивъ цѣли 10 месеца. Само Величковъ, тогава директоръ на Нар. Просвѣщение, му отпуща въ 1885 год. 20 лири за отпечатване III книга на Сборника му съ приказкитѣ. Въ 1886 Шапкаровъ се прибира при брата си въ Самоковъ, при когото прекарва три години. И отъ тукъ сж датувани първитѣ му писма до Дринова и просбитѣ му до министерството. Въ 1888 Стоиловъ се смилява най-сетне за измжчения етнографъ, комуто особено тежи, че живѣе съ семейството си безъ работа на братови разноски, и го назначава нотариусъ при Сливен-

Нѣмайки обаче средства, да ги издаде самъ, той бѣ се обърналъ за помощь къмъ министерството, което тъкмо по онова време замисляше да основе свой собственъ органъ, „Сборника за народни умотворения наука и книжнина.“

Ала министерството вързано отъ единъ специаленъ „Законъ за издирвание старини и за спомагание на научни и книжовни прѣдприятия“, обеща да помогне Шапкареву, само ако представи своитѣ сбирки напечатани — и следъ предварителна рецензия. Обикновено трудоветѣ, за които се искаше субсидия, се пращаха на единъ или двама оценители. Шапкаревъ, нѣмайки възможность да напечата поне една книжка отъ сбирката си, настояваше да се направи за него изключение. Запазилъ съмъ едно прошение на Шапкарева до министерството отъ Сливенъ съ дата 15 октомврий 1888, въ което той моли да му се даде авансъ за първата книга отъ сборника му, която щѣла да съдържа 425 пѣсни или приказки, пословици, гатанки и игри.

Ето това интересно за историка на нашата етнография писмо до министра Живкова: „Като се увѣрихъ отъ прѣжнитѣ Ви нѣколко писма че, макаръ и горѣщо да желаете да ми спомогнете, нъ тъй като по настоящемъ ввѣреното Вамъ министерство не разполага съ достатъчни сумми, щото да удовлѣтвори напълно попрѣднята ми прозба за изданието на цѣлия ми материялъ, то, за да се съобразя отъ една страна съ нуждата, а отъ друга, съ обстоятелствата, смѣтамъ за сега да издамъ единъ само томъ отъ сборника ми отъ 36 само печатни коли, именно, или първата книга отъ първата му часть, съ съдържание отъ 425 пѣсни, църковни, самовилски, трагически и юначески, или пакъ IV-та му книга (часть II) съ сѫщий обѣмъ, съдържающа приказкитѣ, посло-

---

ския сѫдъ. Ала вече следъ месецъ Шапкаревъ е премѣстенъ въ Стара Загора, следъ другъ месецъ (1889) го пращатъ въ Враца въ качество на II мирови сѫдия, гдето се задържа само 1 година; въ 1890 го виждаме първъ мирови сѫдия въ Орхание, отъ гдето внезапно го уволняватъ. Следъ пенсионирането си Шапкаревъ се оттегля въ Самоковъ. Това са етапитѣ на Шапкаревия чиновнишки мартирологъ: три пѫти мѣстения въ разстояние на по-малко отъ 3 години! Тъй се отплащаше българската държава на едного отъ най-заслужилитѣ свои синове. При всичко това Шапкаревъ не се отчая и продължи и въ Самоковъ, да събира разни фолклорни материали и едновремено, да моли министерството за помощь: да напечата Сборника си. Най-сетне, ако и съ голѣми мѫки, той успѣ.

вицитѣ, гатанкитѣ и игритѣ. За напечатванието на една, която и да е отъ двѣтѣ горѣпоменжти книги необходими ще ми бждатъ 2800 лева; а коя именно трѣба да печатамъ, то зависи отъ Вашата заповѣдь. Увѣренъ че почитаемото Министерство на Народното Просвѣщение, въ желанието си да подпомага на народната ни литература и да подкрѣпва труждающитѣ се по нея, не ще позволи да се скапи и изгние въ неизвѣстность едно народно съкровище отъ 30-години непрѣкжснати трудове, честь имамъ, поч. г-не Министре, да Ви помолѭ колѣнопрѣклонно да благоволите и ми отпуснете авансъ горѣпоменжтото количество отъ 2800 лева, необходимо за напечатванието на единъ само томъ отъ извѣстния Ви вече мой сборникъ. А за останжлитѣ му томове нека се на Бога надѣемъ."

Такъвъ авансъ по изложенитѣ горе причини не можа обаче да му се даде. Между туй излѣзе Министерскиятъ Сборникъ и Шапкаревъ на 1. ноемврий 1889 год. ми писа: „. . . нека поне откъслеци само отъ цѣлия ми материялъ за сега се издаджтъ въ Вашето Списание, та за цѣлокупното му издание некъ на Бога се надѣваме за по натамошно врѣме."

Не се мина обаче много и Шапкаревъ, който до тогава залудо бѣ търсилъ издатель за своя сборникъ, намѣри за свое щастие единъ печатарь, който му обѣща „да не иска ни счупена, пара напредъ, додѣто не излѣзе отъ печатъ всѣкоя книжка".

Съ това бѣше изпълнено най-сетне предвиденото отъ закона за научнитѣ и книжовнитѣ предприятия условие. Министерството можа да встжпи въ случая въ ролата си на поощритель на родната литература.

Шапкаревъ по това време ми писа (20. I. 1890): „Почит. Министерство на Народ. Просвѣщение ми обѣщаваше по една извѣстна помощь слѣдъ изданието на всекоя книжка отъ Сборника ми. Тогава неможехъ да се съгласѭ на подобно предложение — да получавамь обѣщаваната помощь слѣдъ отпечатванието на всекоя отъ 10—12-тѣ книжки. Причината бѣше повече отъ извинителна и ясна; защото, за да можехъ да се натоварѭ съ такова едно тяжко прѣдприятие, необходимо бѣше да разполагахъ на каква-годѣ парична суммица за отпечатванието на едната поне, първа книжка, тъй като никой отъ печатаритѣ не се наимаше да печати книгитѣ ми на абсолютенъ почекъ, а всекой претендираше даземе половината поне напредъ, а пакъ азъ бѣхъ съвсѣмъ лишенъ отъ всесилната царица — парата. Сега, не че съмъ станалъ поимотенъ отъ тога, пази Боже, не, нъ другъ единъ непредвиденъ случай даде ми този потикъ, именно: когато преди 1½ мѣсецъ минахъ презъ града Ви, за мое счастие напипахъ единъ печатарь, който се наима съ напечатването на материяла ми въ малки книжки, като ми се обѣща, да не иска ни счупена пара напредъ, додѣто не излѣзе отъ печатъ всекоя книжка, Азъ това и търсехъ. Слѣдъ като се печати една книжка, екземпляри отъ нея ще бѫджтъ представени на почит. Министерство и, ако това послѣднето подържа минжлогодишното си обѣщание, то разбира се ще отпусне извѣстната си помощь. Или ще купи едно извѣстно число екземпляри, съ стойностьта на които да се исплати печатната първа книжка. Това ще става съ всекоя отъ послѣдующитѣ."

На 10. юлий сжщата година Шапкаревъ ми писа отъ Орхание по сжщия въпросъ: „Моитѣ материяли необходимо е да се издаджть сега или никога. Увѣренъ и азъ въ тая необходимость, рѣшилъ съмъ вече тазъ година непремѣнно да започнж изданието на материалитѣ си, макаръ да знамъ и съ дъсчица отъ дукянъ на дукянъ и отъ кжща на кжща ще прося по 5 стотинки, както правятъ, когато предлежи нѣкой бѣденъ и чужденецъ мъртовецъ за погрѣбение. Азъ отъ просенье не се свѣнж, когато се касае за постижението на една свята идея. Тога вѣрвамъ, и самото Министерство нѣма да остане непокъртено."

И наистина, министерството не остана непокъртено и Шапкаревъ можа да пристжпи най-сетне къмъ печатанието на сборника си. „Сборника ми ще започне да се издава не слѣдъ много и Вие ще виждате най-първо всекоя отпечатана кола", ми писа той на 24 септ. 1890. „Съ това трудно дѣло се нагърбихъ основанъ единствено на надѣждитѣ и обѣщанията, които Вие ми дадохте, че почитаемото Министерство не ще ме остави безпомощенъ". Месецъ по-късно той счете за нужно, да ми съобщи отново, че начева да печата, и то вече на една опредѣлена дата (15 ноемврий). Но сжщевремено у него бѣ се появила и друга една мисъль. Желайки да види материалитѣ си по-скоро публикувани, той ги предложи на Министерството срещу една пенсия отъ 300 лева месечно като на учитель или литераторъ: за жалость и за тази идея на Шапкарева нѣмаше законна възможность да се осѫществи. „Не помнѭ добрѣ да ли Ви съмъ съобщилъ че съ непоколебима надѣжда на родолюбивата помощь отъ страна на почитаемото Министерство на Народното Просвещение, азъ отъ 15-й идущий мѣс. Ноемврий започвамъ изданието на сборника ми на отдѣлни части или книжки отъ по 10—20 печ. коли всека. Но при всичко това азъ готовъ бихъ билъ да отстѫпя цѣлия си материялъ на поч. Министерство да го издаде на свое иждивение и за своя смѣтка, само ако бихъ билъ увѣренъ, че то ще ми отпусне пенсия като на учитель и нѣщо като на литераторъ, пенсия, която да може посрѣщна необходимитѣ за прѣпитанието на семейството ми разноски, които, споредъ ежедневното ми наблюдение, не трѣбза да бѫдѫтъ по-малко отъ 300 лева мѣсечно. Ако подобно нѣщо било би възможно, желателно било би да знаѭ , какво е нуждно да направѭ, за да сполучѫ това си желание. слѣдъ което послѣ да се оддамъ исключително на книжевни занятия“.

Следъ като излѣзе първата книга отъ сборника на Шапкарева, нѣмаше вече никакви спънки за останалитѣ. Министерството удържа своето обещание и откупуваше достатъчно екземпляри отъ всѣка една, съ което се осигуряваше печатанието на следующитѣ. Въ септемврий 1896 Шапкаревъ ми писа: „Още миналата година бѣхъ подалъ до Министерството прошение, съ което молехъ го да купи по 200 екземпляра отъ шестьтѣ по-прѣжни книги на сборника ми, както купи отъ двѣтѣ послѣдни. Тога мй се отговори че буджетътъ по спомаганье литературни прѣдприятия билъ изчерпанъ вече“. Тази просба на Шапкарева бѣ сѫщо изпълнена. Сборникътъ му бѣ препорѫчанъ и на училищнитѣ библиотеки. Ала отъ това Шапкаревъ не извлѣче голѣма полза за себе си. „Знаете...,че за отпечатването (на материалитѣ) съмъ жертвувалъ всичко, каквото съмъ могълъ да скѫтѭ въ 30-годишното си служение като учитель у народа...“ ми се оплака той въ 1903 г. (31. VIII). Намѣсто да получи една по-голѣма пенсия, Шапкаревъ бѣ принуденъ, следъ като служи дълго време по сѫдебното ведомство и бѣ мѣстенъ нѣколко пѫти, да се задоволи съ една пенсия, отпусната нему по закона.

Отначало той отказваше. Въ 1889 год. бѣ го съвѣтвалъ мин. Живковъ, да подаде просба за учителска пенсия. По тоя поводъ Ш. ми писа — на 2 авг. с. г.: „Колкото за въпросното прошение по пенсията, за което и самъ г-нъ министрътъ ме подкани съ насърдчение, не знамъ какво да правя, тъй като спорѣдъ свѣдѣнията, които получихъ . . . бѫдѫщата ми пенсия като на учитель, щела да бѫде толко ничтожна, — много подолна отъ сегашната ми плата, щото не ще ми бѫде възможно ца се препитавамъ съ нея, нито като единъ отъ най-скромнитѣ сиромаси и то въ нѣкое затънтено ѫгълче въ България, а камо ли въ столицата или да предприема нѣкое пѫтешествие, нѣкоя обиколка, както мислѭ по Македония, или и другадѣ съ извѣстна цѣль? Ето, почитаеми Господине, кое ме прави да се двоумамъ въ подаванието подобно прошение и отказванието ми отъ службата, която днесъ занимавамъ.“ Следъ тоя оправданъ отказъ азъ предложихъ Шапкареву мѣстото на администраторъ на Министерския Сборникъ, знаейки, колко му тежи службата, която заемаше тогава по сѫдебното ведомство въ Враца[1] обаче оказа се, че заплатата, предвидена за администраторъ, не му стига за издръжка на семейството и той отказа. На 20. IX. 1889 той ми писа по тоя въпросъ: „Казалъ сьмь и сьмь се молилъ, както вече Ви е извѣстно, нееднократно, а и коленопреклонно сьмь падалъ на земята, да ми се найде друго срѣдство за препитание, и мога да махнѫ отъ себе всякоя служба, та ца се заловѭ за перото, но до сега не сьмь сполучилъ да истъргнѫ нищо, нито даже по исканитѣ отъ Васъ съвѣти за постижение на подобна цѣль. Инакъ не ми е възможно, зашото длъженъ сьмь да насищамъ и удовлетворявамъ седьмь зияющи гърла. Приелъ бихъ посочваната отъ Васъ, нъ още неизвѣстна, служба на администраторъ въ списанието Ви, ако не заслужавамъ за друго нѣщо поважно, нъ не знаѭ, въ какъвъ размѣръ би била платата й; ще ли може да удовлѣтвори прѣпитателнитѣ ми нужди, особито въ градъ, като София, дѣто условията за живѣение сѫ по други отъ колко тукъ?"[1]

---

[1] На едно мое писмо, въ което го запитвахъ, защо се е умълчалъ, той ми отговори отъ Враца на 20. XI. 1889: „Оглухнѫль сьмъ дѣйствително въ Вратца, та не се обаждамь, а, ако останѫ тукъ за повече врѣме, увѣрявамъ Ви, принуденъ ще бѫде и съвършенно да занѣмѣа.“

Въ 1890 год. Шапкаревъ бѣше рекълъ, да подаде прошение за пенсия до Народното събрание съ надежда, че министрътъ ще ходатайствува, да му се отпусне и една „прибавочна пенсия", като на литераторъ. На тая тема е писмото му отъ 24 септ. 1890: „Три седмици има още до откриването на Народното Събрание. Тога мислѭ да пратѫ на г. Министра прошение, съ което да искамъ отпущанието на припадающата ми се пенсия. Нъ понеже тя като на учитель 30 годишенъ почти ще ми бѫде недостатъчна за издържанието на шесточленната ми фамилия, то съ сѫщото прошение ще молѭ г-на Министра, да ходатайствува предъ Нар. Събрание, да ми отпусне и то една прибавочна пенсия като на единъ отъ скромнитѣ литератори. До колко надѣждитѣ ми ще бѫдѫть увѣнчани съ сполука, Вие сте въ положение да предвидите. Ако не бѫдѫ излъганъ въ надѣждитѣ си, тога вече ще се търгнѫ отъ досегашната си служба, за да се вдамъ исключително въ книжовното поле. Инакъ ще бѫда принуденъ и за напредъ да се расправямъ съ сѫдебнитѣ канцеларски дребни формалности, макаръ и въпреки наклонностьта и жеанието си.

Да ли Шапкаровъ изпрати до министра Живкова прошението, за което говори въ горното писмо, не помня. Не мога и да кажа, да ли то бѣ внесено въ Нар. Събрание. Допущамъ, че министрътъ не ще е искалъ, да се ангажира съ исканието на Ш. за една специална пенсия като на литераторъ. Тъй че две години по̀късно (1892, м. мартъ) Шапкаревъ, уволненъ въ началото на 1891 отъ своята малка служба по сѫдебното ведомство, се видѣ принуденъ да подаде прошение за обикновена учителска пенсия, което бѣ и внесено за разглеждание въ специалната комисия.[1] Следъ доста дълго чакание Шапкаревъ получи най-сетне исканата пенсия и можа да се оттегли съ семейството си въ Самоковъ, гдето и остана до началото на 1905 г., когато се премѣсти въ София. За жалость, тая пенсия, която отначало бѣше 3248 лева годишно, скоро бѣ значително намалена. На 12 окт. 1895 той ми се оплака: „Знаете, вѣрвамъ, че азъ получавахъ пенсия 3248 лева. Новитѣ съвѣтници по пенсиитѣ намѣрили я за голѣма, та съ едно постановление намалили я на 2379 лева. Както и да бѣше, щехъ да се кърпулямъ съ нея и щехъ да си мълчѫ. Нъ не щешь ли? съ друго постановление, отъ 18 юлий, намалили я още повече — на 1875 лева.“

---

[1] Една година по късно (10 юлий 1890) той отговори на едно мое писмо, въ което предполагахъ, че е отишелъ негде на почивка: „А колкото за почивка отъ моя страна, могѫ да Ви увѣрѭ, г-не, че колкото почивамъ азъ, толко да почива Султанътъ или най-голѣмиятъ Цариградски лѣнивецъ! Нъ, какво да се прави? Иска да се живѣе, идея папо не дава, а седьмъ гърла ежедневно искать да се насищать. На първа рѫка трѣбва да има човѣкъ самосъхранението, а на втора, идеята, когато тази послѣднята не може да удовлетвори първото. Друго би било, разбира се, ако бихъ располагалъ на единъ какъвгодѣ приходецъ! Много желаехъ да се махнѫ отъ тѫзи ми ни по вкуса ни по наклонностьта ми работа, за да се вдамь исключително въ вождѣленитѣ ми занятия, нъ ето че и до днесь желанието ми остава все желание праздно и азъ сьмь принуденъ волею и неволею да слѣдвамь сѫщата за препитание свое и на семейството си, макаръ и да ми е жаль, че губамь драгоцѣнни минути въ дребни формалности, изискуеми инакъ отъ службата.... Азъ бихъ желалъ нѣкоя службица вѫтрѣ въ Министерството или въ библиотеката или въ Книжовното дружество."

И на 24 септ. с. г. той ми писа по сѫщия въпросъ: „А пишущий тие редове, който знаете вече какъ минѫлъ измѫчений си животъ, като се награждаваше въ лошото (!) Стамболово врѣме съ 3248 лева, сега въ доброто врѣме, се награждава съ 156 лев. мѣсечно, колкото за пиперътъ и сольта; а за книга, перо и мастило нѣма, не артисва! И азъ мислехъ да се вдамь съвсѣмь на перото! Тежко ми!“ Една година по-късно (септ. 1896) Шапкаревъ ми съобщи, че подавалъ отново прошение до Нар. събрание, до Министерския съвѣтъ, до Мин. на финанситѣ, дано му се увеличи пенсията, но всичко било за̀лудо. „Вие знаете, почитаеми господине, че отъ прѣди двѣ години малката ми пенсийка, съ която криво лѣво се кърпулехъ, днешното поч. правителство съвсѣмъ не справедливо я окастри на половина, та мѫчно и много скудно могѫ да прѣхранвамъ себе и сѣмейството си. . . Миналата година много се трудихъ, и мѫчихъ, молихъ, кланяхъ се, подавахъ прошения и жалби до Н. Събр., до М. Съвѣтъ, до М. на Финанситѣ и др., дано пукне врагътъ, да успѣѭ да ги прѣклоня въ нѣщо, да възстановятъ поне справедливата ми до негдѣ прѣжня пенсія; нъ не биде възможно. . ." Напротивъ „правителството" намѣсто да увеличи мизерната му пенсия, му наложило даже нѣкакъвъ данъкъ върху нея и му правело удръжки: „азъ отъ начало, при покойний Стамболовъ (Ахъ, кѫдѣ е този омразенъ (!) на мнозина Стамболовъ, нъ който знаеше да оцѣнява и възнаграждава заслужилитѣ?) получавахъ 271 левъ мѣсечно; а при Стоилова 200 лв., най-послѣ при Иванчова свалиха я до минимумъ на 110 лева, отъ които задържватъ стари нѣкакви пенс. удръжки..." (Писмо отъ 1904 г.)

---

[1] За своето уволнение Шапкаровъ ми писа отъ Орхание, гдето служеше тогава (писмото носи дата 15.I. 1891): „Азъ, почит. Г-не, отъ днесь натамъ, благодарение на подли интришки, уволненъ сьмь отъ службата си по сѫдебното вѣдомство. Не се стрескамъ отъ това, а повече, може да се каже, сьмь благодаренъ, тъй като ще имамь възможность да се занимавамь свободно съ любимитѣ си занятия. Това добрѣ; нъ хлябъ? Тукъ е гордевий възелъ; — седьмь гладни гърла зеятъ.“

Не е чудно, че при такава мизерия Шапкаревитѣ писма бѣха често пълни съ горчиви оплаквания противъ жестоката сѫдба, още повече противъ непризнателностьта на хората. Той се утешаваше обаче съ това, че кога да е потомството ще му признае заслугитѣ: „Но нека; обща историческа аксиома е, истинскитѣ патриоти да страдатъ и най-послѣ и отъ гладъ да умрѫтъ; а подиръ вѣкове да имъ се въздигатъ паметници и да имъ правятъ юбилеи, както на послѣдъкъ Колумбу, който биде погрѣбанъ заедно съ оковитѣ си." (Писмо отъ 31 юлий 1892). Недоволството отъ материалното положение правеше, за жалость, стария, немощния мѫченикъ често нервенъ и раздразителенъ. Но това не траеше дълго. „Да не би нѣщо пакъ да се обидихте"—ми пише той на 24. IV. 1903 отъ Самоковъ. „Но нѣма нищо; Вие ще бѫдете вѣрвамъ снисходителни къмъ старцитѣ. Дано и Вие остарѣете, та тогава да видите и се научите, какво нѣщо, каква чума е старостьта, та тога и да ме повѣрвате... Ние старцитѣ, не познаваме що нѣщо е комплиментъ, та си говориме — каквото си мислимъ безъ никакви забикалки. А съ младитѣ е друго нѣщо. Тѣ знаятъ новомодни маниери, които ние нито сме ги сънували." И това бѣше истина. Шапкаревъ бѣше откровенъ — по нѣкога до рѣзкостъ. Но това му се прощаваше, не само като на старецъ, но и като на човѣкъ, чието сърдце бѣ винаги на езика му. Това не му пречеше да бѫде най-искрения приятель и най-признателния почитатель. Но за това и всички ония, които го познаваха отблизу, му останаха вѣрни до последнитѣ дни. Ала и тия, които бѣха влѣзли въ сношения съ него само писмено, като Дриновъ, напр., му бѣха искрено привързани. Нѣма освенъ да се види отъ печатаната по-долу преписка, съ какво уважение се отнася къмъ Шапкарева нашиятъ първъ ученъ отъ онова време. Още въ първото си писмо той благодари за Шапкаревото „добро разположение,“ въ другитѣ отъ все сърдце му честити за праздницитѣ, въ писмото си 1. ян. 1892 моли Шапкарева и за напредъ да не го лишава отъ благоволението си, въ 1899 г. искрено се радва, че Ш. му изпратилъ хубавия си ликъ, който още по-често ще наумява за него, и се подписва „Вашъ горещъ почитатель“, и още въ последното си писмо моли Ш-ва, да не му задиря, че не му отговаря редовно и да вѣрва „въ неговата искрена и неизмѣнна къмъ него почить.“

II.

Ние не притежаваме за жалость отговоритѣ на Шапкарева, да видимъ, какви чувства той е хранилъ къмъ Дринова, но не можемъ да се съмняваме, че ще сж били проникнати отъ сжщото дълбоко уважение, което личи и отъ едно негово писмо до мене отъ 6. III. 1906, получено скоро следъ смъртьта на Дринова: „съ съкрушено сърдце тие дни се научихъ, че многозаслужившій нашъ сънародникъ, многоуважаемий нашь историкъ, славата на народа ни, М. С. Дриновъ, се прѣселилъ въ вѣчностьта и че Вие сте билъ избранъ отъ народа ни, да придружите като общенароденъ делегатъ останкитѣ му до вѣчното му жилище. Лека му пърсть, вѣчна му паметь! Жално ми е, че поканенъ отъ Б. К. Дружество да взема участие въ извършената вчера за успокоение душата му панахида, не могохъ по причина на собствена немощь, да изпълна дълга си къмъ своя приятель и общобългарски уважаванъ труженикъ“. Шапкаревъ по-нататъкъ ми съобщаваше, че „за успокоение на съвѣстьта си за тоя неволенъ свои грѣхъ—решилъ, „да принесе едно жертвоприношение,“ именно да подари на основания по онова време отъ мене Училищенъ музей оригиналитѣ отъ писмата на Дринова до него, на брой 16 (отъ които 3—4 изгубени).[1] „Удобрявате ли тия ми постжпки? Ако сте съгласни, моля, явете ми чрезъ приносителката на настоящето ми, за да Ви ги доставя по-скоро—може и да Ви послужатъ за нѣщо скорошно или макаръ и по късно". По тоя случай Шапкаревъ ми съобщи въ сжщото това писмо, че „такви макаръ и по дребни, кореспонденции съ учени хора отъ разни мѣста азъ пазя и други, които единъ день ще бждатъ достояние на Вашето чедо, — Музея". Азъ благодарихъ Шапкареву за предложения подаръкъ, обаче му писахъ, че пò си има мѣстото, ценнитѣ писма на Дринова да бждатъ предадени на „Архива на Възраждането," следъ като ги използувамъ „за нѣщо скорошно или макаръ и пò късно." — Шапкаревъ се съгласи съ това и щѣше несъмненно да се радва най-много, ако бѣ живѣлъ да види, че тия 13 писма се печататъ въ научния органъ на Македонския институтъ, на който той би билъ най-деятеленъ членъ и сътрудникъ.

---

[1] Изгубени сж само три. Първото е безъ дата, но отъ съдържанието се вижда, че ще е отъ 1886. Отъ сжщата година сж и № 2 (15-II), № 3 (14. III) и № 4 (3. V). Шапкаревъ бѣше по онова време въ Са.

Самитѣ писма не се нуждаятъ отъ дълги коментари следъ извадкитѣ, които дадохъ по-горе изъ писмата на Шапкарева до мене и отъ които се вижда, какво бѣ настроението му въ годинитѣ, отъ които сж датувани Дриновитѣ писма. Ако и да не сж много на брой (преписката между Шапкарева и Дринова по причина на болести или поради политическитѣ събития следъ 1885 г. бѣ прекжсвана нѣколко пжти) — тия писма иматъ голѣма стойность не само за биографа на Шапкарева, а и за тоя на Дринова. Въ тѣхъ се рисува голѣмиятъ нашъ ученъ отъ най-симпатична страна. Особено поразяватъ неговата скромность, неговата готовность да услужи винаги, съ каквото може, и най-вече неговата гореща преданность на македонското дѣло. Той, неполитикътъ, взе както е известно, най-живо участие въ споровetѣ за народностьта на македонското население. (Ср. особено книжката

моковъ. Отъ 1887 година нѣма Дринови писма. Вѣроятно отъ тая година ще е нѣкое отъ загубенитѣ. Отъ 1888 има три, № 5 (18. I), № 6 (17. V.), и № 7 (28 августъ). Въ тая година Шапкаревъ бѣ назначенъ въ Сливенъ, премѣстенъ въ Стара-Загора и отъ тамъ въ Враца. Отъ 1889 — две: № 8 (8. I) и № 9 (14. VIII). Въ тая година Шапкаревъ е мирови сждия въ Враца. Отъ 1890 пакъ нѣма писма (изгубени?). Шапкаревъ е премѣстенъ въ Орхание. Отъ 1891 има две: № 10 (безъ дата) и № 11 (29 XII). Следъ тая дата цѣли 8 години Дриновъ и Шапкаревъ не си пишатъ. Поне нѣма следа въ преписката. № 12 е отъ 6. VI 1899, и № 13, последното Дриново писмо, е отъ 5. I. 1900. Всички писма на Дринова сж датувани отъ Харковъ.

му „Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ“ СПБ. 1888). Но не по-малки заслуги има Дриновъ и като съвѣтникъ на Шапкарева. Въ писмото си отъ 17 май, 1888, той се надява, че горната книжка ще го подбуди, да напише самъ нѣщо по сѫщия въпросъ „за отбрана на хубавата ни македонска народность“, която мнозина сѫ се запретнали „енергично и съ най-разнообразни срѣдства и начини,“ да погубятъ. Особено се възмущава Дриновъ отъ „мръсната рола“ на Драганова въ тая агитация и подканя Шапкарева, да се запретне „да извади неговитѣ шарлатании на явѣ.“ Шапкаревъ послуша Дринова и въ кн. II на Министерския Сборникъ (1890) напечата „Нѣколко думи върху статиитѣ на П. Драганова въ „Извѣстія Санъ-Петерб. слав. благотв. общества“ (стр. 326 и сл.) Въ кн. XII на Сборника се появиха и неговитѣ „Нѣколко бѣлѣжки върху Македонския Сборникъ на П. Драгановъ“ (стр. 51 и сл.). Особено интересно е последното писмо на Дринова отъ 5 Януари 1900, въ което той изказва своята радость, „че македонцитѣ сѫ се разбудили до толкова, дето сами сѫ се вече запретнали, да се борятъ за своето дѣло и се борятъ види се, вѣщо и мѫжски!“ И като съжалява за жъртвитѣ, той бележи, че безъ тѣхъ не може: „прѣдъ историята за тѣхъ ще отговарятъ сърбитѣ, които много спомогнаха и за исхабяванието и на Санъ-Стефанския договоръ.“

Дриновъ не се ограничи обаче, да дава Шапкареву само съвѣти, какъ да дѣйствува като македонски патриотъ, а и какъ да издаде своя сборникъ, знаейки, че и фолклорътъ може да принесе много за тържеството на македонската кауза, извънъ своята чисто-научна стойность. Въ първо време, когато Министерството още не бѣше се ангажирало, да откупува по редъ Шапкаревитѣ книги, Дриновъ обѣщава да поддържа „дѣлото“ на Шапкарева отъ своя страна усърдно предъ Книжовното дружество и се абонирва за 10 екземпляра, ако реши да започне печатанието. Едновременно той ходатайствува и предъ Славянското Благотворително Общество и Географското Общество въ Пбургъ, и предъ К. Н. Станишевъ, сѫщо като него да помогнатъ Шапкареву, та да почне по-скоро, да печата пѣснитѣ си. Но за това пъкъ Дриновъ изисква отъ Шапкарева, сборникътъ му да отговаря на всичкитѣ условия на съвременната наука. За това му дава ока

и точни съвѣти, какъ да записва и печата своитѣ материали: да записва пѣснитѣ вѣрно, както по размѣра имъ, тъй и по народното имъ изговаряние, та сборникътъ му отъ тая страна да излѣзе по-добъръ отъ Миладиновия; да забелязва точно, на кое мѣсто и отъ кого му е казана или пѣяна всѣка пѣсень; да изхвърля ероветѣ въ края на думитѣ, изобщо тамъ, гдето имъ се вече не чуе гласътъ, да означава само съ буква ъ твърдия глухъ гласъ и т. н..

Въ 1891 год. Дриновъ бѣ получилъ вече кн. I, III, IV и V отъ Шапкаревия сборникъ и забелязалъ бѣ въ тѣхъ „доста много любопитни пѣсни, макаръ повечето варианти“, обаче, желанието му „да види монументалния трудъ съвършенъ отъ всѣка страна“, го накара да каже откровено Шапкареву, че, за жаль, покрай хубавитѣ си пѣсни, билъ допусналъ въ сборника си и „нѣколко съвсѣмъ нехелни варианти“, които не съдържатъ нищо ново, а само грозятъ прекрасния му трудъ. — „Па и доста много отъ любопитнитѣ Ви пѣсни сѫ записани не съвсѣмъ добрѣ: безъ размѣръ, безъ ритма, безъ упазванье хубоститѣ на поетический езикъ.“

Отъ по-нататъшнитѣ критични бележки се вижда много добре, какво е мнението на самия Дриновъ за народнитѣ пѣсни. Шапкаревъ се оправдава въ кн. I на сборника си, стр. 16, че приелъ една пѣсень отъ Врачанско (№ 12. Змей и Ненка Попова) „въ която, ясно се вижда... че не е до тамъ запазена ритмата, както и въ много други наши пѣсни. . ., само и само, за да фигуриратъ образци и отъ Врач. говоръ.“ На това Дриновъ възразява, че такива голѣми сборници като Шапкаревия се печататъ не само за филолози и фолклористи, „но и за много пóширокъ крѫгъ читателье, за младитѣ поколения, за които могатъ да иматъ голѣмо въспитателно значение“. Очевидно Дриновъ мислеше тукъ и за националното значение на подобни сборници, имайки предъ видъ, колко сръбскитѣ народни пѣсни дължатъ своята слава на съвършенството и красотата на поместенитѣ въ сборницитѣ на Караджича варианти, избрани съ най-голѣма грижливость и записвани отъ такива майстори-пѣвци, като Тешанъ Подруговичъ, Филипъ Вишничъ и др. И Дриновъ има право. Но като изказва на друго мѣсто желание, Шапкаревиятъ сборникъ да излѣзе по-добъръ отъ Миладиновия, той не взима достатъчно въ внимание, че когато Вукъ Караджичъ (който се роди въ единъ много благоприятенъ за бѫдния сръбски етнографъ исторически моментъ) начена по съвета на Копитара, да събира народни пѣсни въ началото на миналото столѣтие, той завари сръбското племе въ единъ още сравнително първобитенъ стадий на обществено економическо развитие. Тогава школата, казармата и фабриката не бѣха наченали още своето разрушително дѣло и споменитѣ на миналото бѣха още живи у народа. При това Вукъ имà щастие да събира своитѣ материали отъ пѣвци съ голѣмъ талантъ, каквито бѣха, както поменахъ, Вишничъ и Подруговичъ. Въ наше време отвредъ се оплакватъ, че не само българскитѣ, но и сърбо-хърватскитѣ епически пѣсни изчезватъ[1]. Ето защо имаме право, да предположимъ, че ако Караджичъ би се явилъ въ наше време, той не би събралъ, може-би и половината отъ своитѣ пѣсенни съкровища. А и съвременитѣ строго научни възгледи върху събиранието на фолклорни материали, които решително се противятъ на всѣкакви естетически и политически съображения, не биха му позволили, да измѣнява въ интереса на изяществото ни йота въ тѣхния текстъ.

Какъвъ викъ надига съвременната филоложка критика, ако нѣкой фолклористъ си позволи да записва неточно. А Вукъ си позволяваше най-спокойно, не само да изглажда диалектични неточности въ текстоветѣ, а и да пропуща по нѣкога цѣли стихове, ако това му се виждаше полезно въ интересъ на естетиката. Ето защо може да се предположи (ако това и да има видъ на ухрония), че ако и Миладинови да бѣха наченали да записватъ своитѣ пѣсни въ сѫщата епоха, когато начена и Караджичъ, а не половинъ вѣкъ по-късно, и ако да бѣха срещнали по-талантливи народни пѣвци и да бѣха имали такъвъ единъ прекрасенъ съветникъ, като Копитара, и такива възхитени ценители, като Гете, Гримъ, Хумболдтъ и цѣлата романтика, и да бѣха имали сами тънкия естетиченъ вкусъ на Вука въ избора на вариянтитѣ, навѐрно и тѣхниятъ сборникъ би представялъ по-висока художествена цѣнность.

---

[1] Ср. Света Вуловић, въ Годишњица Николе Чупића, 1885, кн. VII; М. Murko въ Известията на Виенската Ак. на Наукитѣ т. 173, Abh. 3, сѫщо т. 176, Abh. 2, за народната епика въ Босня и Херцеговина.

А каквото казвамъ тукъ за братия Миладинови, може да се приложи съ известно право и къмъ Шапкарева. Защото и той почна да събира доста късно, и той нѣма̀ щастието да срещне по пжтя си единъ Филипъ Вишничъ или Тешанъ Подруговичъ.[1] Наистина Дриновъ му замѣсти Копитара, но само до нѣгде. Отъ Харковъ той можеше да дава само най-общи съвети върху научния методъ на записването. И тъй като Дриновъ живѣ въ една епоха, когато науката гледаше вече на фолклорнитѣ материали не само като на произведения на народното творческо въображение — той не можеше да замижи, като Копитара, предъ преправки и поправки, каквито си позволяваше Вукъ. Той никога не би ги одобрилъ, но не би ималъ очевидно и нищо противъ това, Шапкаревъ да избира измежду многото варианти най-добритѣ. Това естествено не би било никакъвъ грѣхъ противъ науката, но би се съжалявало сигурно отъ фолклориститѣ, които често тъкмо въ най-несъвършенитѣ, най-краткитѣ, най-неестетичнитѣ варианти съглеждатъ съ право генезиса на нѣкоя пѣсень, приказка или легенда. — Ето защо бележката на Шапкарева, която Дриновъ не одобрява, не е неумѣстна, когато се касае за едно издание, предназначено да задоволи не само любителитѣ на поетическитѣ красоти, а и хората на науката и специално ученитѣ филолози и фолклористи. А Шапкаревъ имаше амбицията да служи и на втората цель.

---

[1] Ср. Прѣдговора на Шапкарева къмъ кн. I отъ сборника му (стр. I и II): „Злото е само това че, както се забѣлѣзва, отъ день на день по разни причини, за изброението на които не имъ е тукъ мѣстото, со постепенното изгубване на старитѣ людие изчезва неусетимо и заедно со умирающитѣ стари пѣвци и приказвачи погребва се во вѣчний гробъ и поменатото богатство отъ народнитѣ умотворения. Така щото слѣдъ двадесеть години не ще ги има нито половината отъ колкото би могло да се намератъ днесь подобни драгоцѣнности, народни старини, както сега ги нѣма нито четвъртината или осмата часть отъ колко що сжществували прѣди четиридесеть или пендесеть години.“ За доказателство Шапкаревъ привежда два примѣра: Въ Охридъ прѣди нѣколко години живѣялъ единъ 90-годишенъ старецъ — Наумъ, който билъ знаялъ „безбройно число стари геройски пѣсни и между нихъ една пространна за прѣвземането на града ни (Охридъ) отъ турцитѣ“. Като се научилъ за тоя толкова важенъ изворъ, Шапкаревъ незабавно и много пжти отърчалъ дома му, но все не го намиралъ, защото Наумъ билъ просякъ и скиталъ по селата. А и Ш. нѣмалъ винаги свободно време. Единъ день той се решава пакъ „да удари по дирята му“, „но всекой може си въобрази какво е било моето наскърбление, когато за нещастие научихъ се, че този драгоцѣненъ пѣвецъ прѣди шесть мѣсеца билъ умрѣлъ, слѣдователно, заедно съ мъртвото си тѣло завлѣкълъ въ студений си гробъ и въ невъзвратно вѣчно забвение погребълъ и толко народни драгоцѣнности“. — Вториятъ примѣръ на Ш. е заетъ отъ най-близката му семейна среда. Баба му, Арса Стрѣзова, която починала на 95 год. възрасть, знаяла много пѣсни и приказки, но когато се рѣшилъ да ги събере и запише, „тя, отъ дълбоката си старость не бѣше въ състояние да ме снабди, освенъ со една само малка часть отъ изобилното си прѣжно съкровище“.

Съ тая амбиция той и почина на 18 мартъ, 1909 година на 75 годишна възрасть, заетъ до последнитѣ си дни съ прегледа на своитѣ многобройни още рѫкописи. Той остана вѣренъ на думитѣ, съ които завършваше едно свое писмо до мене отъ 6.I. 1906 г.: „Както и да е . . ., до гдѣто у мене „кълка душа“, както казватъ у насъ, азъ не ще се откажа доброволно отъ перото си!“ А въ кратката своя автобиографична скица отъ януарий 1909 г. той пише само 2 месеца преди смъртьта си: „При всичката горѣописана моя недѫгавость, менѣ не се иска още да се опростя съ своитѣ любими занятия по своята специялность, макаръ и некадъренъ вече за работа, — азъ ще си отдъхнѫ не на постелката, а на масата си, както сѫ ми го предсказали мнозина, които сѫ ме познали“.

Тъй почти и стана. Въ последнитѣ си месеци той пригатвяше едно второ издание отъ своитѣ материали за животоописанието на братия Миладинови, поправено и допълнено, „предъ видъ, че наближава 50-годишнината отъ смъртьта имъ“ (11 януарий 1912 г.). Още на 5.II. 1909 г. (6 недѣли преди смъртьта си) той ми писа въ Цюрихъ, гдето се намирахъ тогава, че това второ издание ще стане около 115 страници: „Въ него съмъ притурилъ въ приложение бѣлѣжки за житието и на двама още нашенци ветерани, пок. пок. Андр. Йосифчевъ и Я. Стрѣзовъ и че най-накрай и за своята отлична (?) личность. То е отдавна вече свършено, но азъ постоянно го преглеждамъ и все намирамъ по нѣщо за поправяние и прибавление“.

За жалость Шапкаревъ не доживѣ, да види най-последния си трудъ напечатанъ. Въ отговоръ на мое едно писмо отъ 8.III. 1909 г. отъ Цюрихъ, въ което го подканехъ да довърши авобиографията си, получихъ отговоръ вече не отъ негова рѫка, а отъ сина му, свещеникъ, съ дата 14.III. с. г.:

„На писмото Ви отъ 8-й того до баща ми, натоваренъ съмъ да Ви отговоря вмѣсто него, понеже по настоящемъ той е боленъ и скърби, че не може да Ви пише саморжчно. Съ удоволствие би Ви описалъ живота си въ последнитѣ му години, обаче болестьта не му позволява да направи това. Поржча ми: „отговори Г-ну Шишманову, поздрави го сърдечно, кажи му: ако оздравѣя, ще му пиша, ако ли не — да ме прощава. Вѣчно съмъ признателенъ. Благодаря му за ласкавитѣ думи. Доволенъ съмъ отъ тази морална награда“.

Четире дни по-късно Шапкаревъ не бѣше вече между живитѣ.

III.

Писма на Маринъ Дринова до К. Шапкарева.

1.[1]

Почитаеми Господине Шапкаревъ!

Тритѣ Ви книжки, които ми изпратихте лѣтось, заедно съ поканата, ме заинтересуваха до толко, цѣто азъ съ голѣмо увлечение се взехъ да ги изучвамъ, та да напиша и обнародвамъ за тѣхъ подробни белѣжки. Това азъ искахъ да направя, между друго, и съ цѣль за да подбудя нашитѣ съотечественници да помогнатъ за по-скорошно обнародванье и на другитѣ Ви сбирки. По тая работа азъ бѣхъ намислилъ да направя и нѣкои особни предложения на Б. Книж. Дружество, като смѣтахъ сжщеврѣменно да напиша и Вамъ. Но, за жалость, налегна ме болесть, която ми побърка да извърша до сега тия си благи намѣрения.

Въ отговоръ на частното Ви писмо отъ 22-и августъ ще Ви кажа на кратко това. Въ последнята книга на „Журналъ Министерства Нар. Просвещенія“, академикъ Веселовскій е напечаталъ твърдѣ любопитенъ членъ за Вашитѣ Руссалии. Въ „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ скоро ще се появи и за Вашитѣ приказки доста подробенъ членъ, който е написалъ единъ мой приятель, професоръ Брандтъ. Не се съмнѣвамъ, че тия членове много ще заинтересуватъ специалиститѣ. Твърдѣ е възможно, че русската „Академія Наукъ“, ако я помолите, ще се съгласи да напечата другитѣ Ваши сбирки, но въ такъвъ случай сбиркитѣ Ви ще се печататъ далечъ отъ Васъ, та Вие не ще можете сами да нагледвате печатаньето и коректуритѣ. Предъ видъ на тая и на други нѣкои несгоди по е добре да напечатате и другитѣ части отъ Ваший Сборникъ въ България. Ако тамъ до сега не сте срѣщнали твърдѣ голѣмо съчувствие, причината, види се, е това, дѣто българскитѣ умове бѣха, а сега особно сж улисани съ други работи. Ще ми се да вѣрвамъ, че за напрѣдъ положението ще стои по-благоприятно и за Вашето дѣло. Отъ своя страна азъ усърдно ще поддържа това дѣло прѣдъ Книжовното Дружество. Ако рѣшите да започнете печатаньето, покорно Ви моля да ме абонирате на десеть екземпляра, за които ще Ви съмъ добъръ платецъ. Повече нѣма да се разпространявамъ сега, защото не съмъ яко увѣренъ, че писмото ми, ще Ви завари въ Самоковъ, кѫдѣто го адресувамъ.

---

[1] Това недатувано писмо ще е вѣроятно отъ началото на 1886 г.

Приемѣте искренната ми благодарность за Вашето добро разположение къмъ мене. Истинно почитаещи Васъ

М. Дриновъ.

2.

Почитаемий Господине Шапкаревъ!

Почтенното Ви писмо отъ 24 Януарий получихъ тие дни. У врѣме получихъ и другото Ви писмо отъ 10 Октомврия. На него не Ви отговорихъ, защото трѣбваше по-първо да се разговоря устно за Вашитѣ работи съ нѣкои приятелье въ Москва и въ Петербургъ, за кѫдѣто се стѣгахъ да ида по онова врѣме. Слѣдъ това пѫтуванье, което трая цѣлъ мѣсецъ, азъ се прибрахъ въ Харковъ твърдѣ умаянъ съ различни залиси и болести, пораци които чакъ сега мога да отговора и на двѣтѣ Ви писма. — Както Ви е вече извѣстилъ и г. Сирку русскитѣ специалисти много се радватъ на обнародванитѣ вече Ваши трудове, за които се появиха още нѣколко печатни извѣстия и издирвания. Както тѣ, така и прѣднитѣ рецензии, за които Ви писахъ, сѫ обнародвани все въ такъви журнали, отъ които, за жалость азъ нѣмамъ лишни екземпляри, за да Ви изпратя. Мнозина желаѫтъ да си купятъ Вашитѣ книжки, но за жалость, книжната търговия между Россия и България е много мѫчна работа. При моитѣ работи и залиси азъ въ това нѣщо не мога да Ви спомогна. Съ нетърпѣние очаквамъ да видя обнародвани и другитѣ Ви драгоцѣнни сбирки. Не се съмнѣвамъ, че пѣснитѣ Ви сѫ записани вѣрно, както по размѣра си, така и по народното имъ изговарянье и че отъ къмъ тие страни Ваший Сборникъ ще излѣзе пô добъръ отъ Миладиновский. Не дѣйте забравя да забелѣжвате точно, на кое мѣсто и отъ кого Ви е казана или пѣяна всѣка пѣсень. — За сега ние оттука можемъ да Ви улеснимъ съ слѣднитѣ помощи:

Славянското благотворително общество въ Петербургъ е вече рѣшило, да Ви изпрати 50 рубли книжни, Географическото общество въ Петербургъ токожде, може би, ще Ви даде 50 рубли, макаръ че това не бѣше още съвсѣмъ рѣшено, когато бѣхъ азъ тамъ.

Костадинъ Н. Станишевъ, който, както знаете, живѣе въ Москва, врече ми се да Ви спомогне съ 50 рубли.

Азъ такожде съмъ готовъ да Ви прѣдложа така една сумма, сирѣчь 50 рубли книжни.

И така набиратъ се 200 рубли, половината отъ които ще Ви изпрати изъ Петербургъ г-нъ Сирку, а съ другата половина, която споредъ сегашний курсъ на паритѣ възлиза на 250 франка (левове), задължавамъ Ви се азъ. — Тие дни очаквамъ да ми се обадятъ Дѣловодительтъ на Книжовното Дружество, г. Пѣевъ (изъ София) или братъ ми Найденъ (изъ Ихтиманъ), съ които азъ имамъ смѣтка, но съ които въ послѣдньо врѣме бѣхъ прѣкъснжлъ корреспонденцията си, та сега и не съмъ яко увѣренъ, дѣ се намѣрватъ. Който отъ тѣхъ ми се обади по̀ напредъ, нему ще и да напиша незабавно да Ви изпрати отъ моя страна реченитѣ 250 франка. — Днеска пиша Г-ну Сирку и го моля да се погрижи и той за по скорошното Ви изпращанье и тамошната помощь. — Тие помощи употрѣбете за по̀ скорошно напечатванье на пѣснитѣ, слѣдъ обнародването на които Вие, надамся, лесно ще намѣрите срѣдство за напечатването и на другитѣ Ви материали.

Азъ не съмъ съвсѣмъ напусналъ намѣрението си да напиша за въ нашето периодическо Списание нѣколко бележки върху обнародванитѣ Ви вече книги. Тие дни се стѣгамъ да се завзема за тая работа, ако не ми побъркатъ пакъ други нѣкои залиси и главоболия.

Скоро, най-късно до двѣ недѣли, ще Ви напиша пакъ и тогава ще мога да Ви кажа, какъ съмъ се распоредилъ да Ви се изпратятъ паритѣ. Съ искренитѣ си почитания остаямъ Вашъ

Харьковъ 1886, 15 Февруария. М. Дриновъ.

3.

Харьковъ 1886, 14 Марта.

Почитаемий Господине Шапкаревъ!

Чакъ сега, прѣди три-четири деня, се извѣстихъ, че Г-нъ Т. Пѣевъ се намѣрва въ София. Азъ незабавно му написахъ и го помолихъ да Ви прѣдаде отъ моя страна двѣстѣ и петдесетъ лева, когато се обърнете къмъ него да ги получите писменно или чрѣзъ нѣкой Вашъ пълномощникъ. Като Ви извѣстявамъ за това, моля Ви да ме простите, че поокъснѣхъ съ испълнението на думата си. — Отъ Г-на Сирку нѣмамъ никакви извѣстия, та не зная, да ли Ви сж вече испратили и отъ тамъ обреченaта помощь, или нѣ.

Единъ приятель бѣше взелъ отъ мене за прочитъ Вашето Животоописание на братия Миладинови, та не ми го вече върна, защото го изгубилъ. Много ще ме задължите, ако можете ми испрати другъ екземпляръ.

Душевно ще се радвамъ, ако сте вече захванали да печатате пѣснитѣ, обнародването на които очаквамъ съ голѣмо нетърпѣние.

Вашъ М. Дриновъ.

4.

Харьковъ, 3 Май.

Почитаемий Господинъ Шапкаревъ,

Простѣте ме, за дѣто толко окъснѣхъ въ отговора си на двѣтѣ Ви послѣдни писма. Една отъ главнитѣ причини на това бѣше, че все очаквахъ отъ Г-на Пѣйова, да ли е могълъ той да изпълни поржчката ми зарадъ Васъ, или нѣ. Едвамъ тие дена азъ получихъ отъ Господство му писмо, отъ което съ радость се извѣстихъ, че Вамъ вече сж прѣдадени за моя смѣтка 267 лева и 50 ст. срѣбърни (= 250 л. златни). Радвамъ се, че и Киевското Сл. благотв. общество е рѣшило да Ви подкрѣпи съ 100 рубли. Отъ Петербургъ, освѣнъ 50-тѣ рубли, които вече сте получили, азъ имамъ надѣжда, че ще Ви се изпратятъ още 50-тѣ рубли отъ Географическото Общество. Но кога именно ще бѫдатъ изпратени тѣ, сега или слѣдъ като започнете печатаньето, за това нищо не мога да Ви кажа. Друга помощь изъ Петербургъ за сега азъ не зная да Ви е обрѣчена. — Вѣрвамъ, почитаеми Господине, че горѣзабелѣженитѣ помощи сѫ твърдѣ малко, но мене се иска да вѣрвамъ, че и въ България ще подкрѣпятъ Вашето похвално народолюбиво дѣло. — Азъ искренно бихъ желалъ да започнете вече печатаньето на пѣснитѣ и да издадете пó-скоро поне една часть отъ нихъ.

Еровeтѣ въ края на думитѣ и изобщо тамъ, дѣто имъ се вече не чуе гласътъ, недѣйте писа. Съ буква **ъ** пишѣте твърдий глухъ гласъ който се чуе въ нѣкои слогове (съ ударение) на мѣстото на старобългарскитѣ **ъ, ж**. — Слѣдъ двѣ-три недѣли у насъ вече ще се захванатъ лѣтнитѣ ваканции, та азъ ще имамъ повечко свободно врѣме за да Ви отговарямъ пó съсъ врѣме и пó подробно, ако благоизволите да се обърнете къмъ мене съ нѣкакви питания.

Искренно Ви поздравлявамъ и отъ все сърдце Ви желая добро сздравье. Вашъ

М. Дриновъ.

5.

Любезний Господине Шапкаревъ,

Писмото Ви отъ Солунъ прочетохъ съ голѣмъ интересъ. Искренно е радвамъ, че сте могли прѣзъ послѣднитѣ двѣ години да уголѣмите толко много материала на сборника си. Не се съмнѣвамъ, че ще се възползувате отъ сегашното си отиванье въ Солунъ за да съберете още нѣколко пѣсни, приказки и пр. — Много би било добрѣ, ако сполучите да запишете нѣколко приказки и пѣсни по говора на селата Висока, Сохо, Зарево, кѫдѣто твърдѣ често се срѣщатъ носовитѣ гласове и друзи любопитни архаизми. За издаваньето на материала си не се отчайвайте, трѣбва да се надаме, че сегашнитѣ тежки врѣмена, които така убъркаха и Вашата работа, ще се прѣмахнатъ единъ день. Прѣзъ миналата година азъ обнародвахъ доста дългъ членъ за Македонскитѣ говори, обичаи и пѣсни. Ако не сте имали прилика да се опознаете съ тоя ми трудецъ, азъ ще се погрижа да Ви го изпратя

Като не съмъ яко увѣренъ да ли ще Ви завари това ми писмо въ Солунъ и да ли ще Ви стигне читаво, то и нѣма да се распространявамъ пó вече. По подробно ще Ви напиша, кога се извѣстя, кѫдѣ ще се поселите за пó дължко врѣме.

Отъ все сърдце Ви честитявамъ новата година и оставамъ Вашъ

18 Януария, 1888 г. М. Дриновъ.

6.

Харьковъ 1888, 17 Май

Почитаемий Господине Шапкаревъ!

Писмото Ви отъ 6 Май получихъ вчера и, както видите, отговарямъ Ви незабавно. На по̀ прѣдното Ви писмо, отъ 18 Марта, не съмъ отговарялъ едно, защото ме болѣше дѣсната ржка, та повече отъ единъ мѣсецъ не можѣхъ да пиша, друго, защото не знаяхъ кждѣ да Ви адресувамъ отговора си. Книжката си Ви испратихъ на божа помѣрица: два екземпляра въ Самоковъ и два въ Солунъ. Много се радвамъ, че испратенитѣ въ Сомоковъ Ви сж стигнали читаво и Ви сж подбудили да напишете нѣщо по сжщий въпросъ и за отбрана на хубавата ни Македонска народность. За нейното изубванньe сега сж се запретнали да работятъ мнозина и работятъ енергично и съ найразнообразни срѣдства и начини. Драгановъ также играе една мрьсна роля въ тая агитация. Неговата наука е много слаба, етнографическитѣ му сведения за Македония сж повърхностни и повечето откраднати отъ различни книжки, но той ги предава, като „свои непосрѣдствени наблюдения". Хвали, се че билъ Директоръ на Солунската Гимназия, че двѣ години и половина изучвалъ языка и обичаитѣ на македонцитѣ въ земята имъ, безобразно изопачава чужди мисли и думи за да покаже, че той най добрѣ мисли и говори и пр. и пр. Азъ бѣхъ намислилъ, следъ като се свърши печатаньето на етнографическій ми очеркъ, да взема и да извадя на яве неговитѣ шарлатании, но ако се запретнете Вие за тая работа, то ще бжде много по̀ добрѣ. Ще ми се да вѣрвамъ, че Ламанскій ще напечата Вашитѣ бѣлѣжки. Колкото за нашето Дружество, то имамъ причини да мисля, че то съ благодарность ще обнародва Вашитѣ трудове. — Съ голѣмъ интересъ прочетохъ въ кн. XXIII на Период. списание белѣжкитѣ Ви за Миладинови. Съ нетърпение очаквамъ да видя и члѣнътъ Ви, който ще се появи въ слѣдующата книжка.

И азъ имамъ отъ София добри извѣстия по работата за Ваший сборникъ и душевно се радвамъ, че многогодишний Ви трудъ скоро вече ще излѣзе на свѣтъ и ще ни просвѣти въ много нѣща.

За Торбешитѣ въ сборника на Ястребова нищо не се говори; за тѣхъ споменува твърдѣ кратко Драгановъ въ 2-й Н. на „Извѣстията", страница 86. Тукъ той забелѣжва само това: „Торбеши, справляющіе славу Св. Николаю. Часть ихъ живетъ въ Тетовѣ и въ Призренѣ". Повече нищо. Много добрѣ сте намислили да ни опознаете съ языка на това колѣно. Не се съмнявамъ, че при това Вие ще ни кажете, какви и колко села населява то. Па не забравяйте да ни кажете, истина ли е, че Торбешитѣ наричатъ праздника на Св. Никола слава? Ястребовъ, Драгановъ, както и тѣхнитѣ сърбски учителье казватъ, че вситѣ македонци, та че и нѣкои албанци, употрѣбляватъ това название. Но азъ имамъ причина да мисля, че тие и тука много лъжатъ, и че моитѣ белѣжки за тоя въпросъ въ книжката ми за Дебрянитѣ на стр. 29 сж вѣрни, Азъ мисля, че Вие ще напечатате Сборника си въ София, кѫдѣто, види се, ще и трѣбва да се прѣселите въ скоро време. Много ще ме задължите, ако, следъ получаването на това ми писмо, се потрудите да ми напишете пакъ и ми явите бѫдѫщий си адресъ. Вашъ почитатель

М. Дриновъ.

7.

Харьковъ 1888, 28 Августъ.

Почитаемий Господине Шапкаревъ,

На почтенното Ви писмо отъ 1 Юния не отговорихъ незабавно, защото желаѣхъ да се запозная на първо съ статията Ви въ 23—24 книжка отъ Периодическото Списание, за която ме прѣдизвѣстявахте, че ще бѫде разпратена „слѣдъ два-три деня“, но която азъ могохъ да видя чакъ тие дни. Слѣдъ прочитаньето й азъ вече се стѣгахъ да Ви напиша въ Самоковъ, когато изненадѣйно получихъ ново едно писмо отъ Васъ изъ Сливенъ отъ 10 Августъ. Душевно се радвамъ, че най-послѣ Вие сте се сдобили съ служба, макаръ и скромна. — Неизказанно Ви съмъ благодаренъ за етнографическитѣ и други любопитни и поучителни за мене бѣлѣжки, съ които е прѣиспълнено писмото Ви отъ 1 Юния. Радвамъ се, като гледамъ, че Ястребовската и Драгановска агитации сѫ Ви подбудили, да издигнете авторитетския си гласъ за отбрана на българщината въ Македония срѣщу която сега сѫ се опълчили толкова врагове, както тайни така и явни. Прѣди петь-шесть недѣли азъ се срѣщахъ въ Киевъ съ профессора Ламанскаго, който ми каза, че съ благодарение е приелъ Вашето писмо и ще го напечата въ 6—7 книжка, която, мисля, ще излѣзе до една недѣля. Въ нея ще бѫде помѣстенъ и единъ мой отговоръ Драганову. Съ голѣмо любопитство прочетохъ въ 23—24 книжки отъ Период. Списание Вашата статия за народнитѣ ни пѣсни.[1] Бѣлѣжкитѣ Ви за Кузманъ-Капидановата пѣсень,[2] покрай частний си интересъ, иматъ и едно доста важно общо значение, показващи нагледно, какви бъркотии ставатъ съ народната поезия. Съ нетърпѣние очаквамъ да видя и друзитѣ Ви члѣнове, които сте приготвили за Периодическото Списание.

Брошурата за сърбската пропаганда приехъ съ голѣма благодарность. За подлоститѣ на Групчева имамъ свѣдѣния и отъ друго едно мѣсто, отъ кѫдѣто зная, че, освѣнъ него, и другъ единъ Охридчанинъ, нѣкой си Евровъ, се е продалъ на сърбитѣ. И азъ вѣрвамъ, че тие хубосници нѣма да посърбятъ македонцитѣ, но ние не трѣбва да дрѣмеме особно като виждаме, каква врѣва повдигатъ сърбитѣ съ тия свои мекерета. Много добрѣ бихте направили, ако се вземете да изобличите публично тие безнравственни сѫщества, като опишете тѣхнитѣ позорни работи.

Въ книга 4—5 на Славянскитѣ Извѣстия — Ламанскій е напечаталъ Вашето „объявление“. Но Вие не дѣйте очаква отъ това голѣма облага, защото русский свѣтъ не е навикнжлъ на такъви спомоществования. Азъ бихъ Ви съвѣтвалъ да пристанете на послѣдньото Министерско прѣдложение съ малка една модификация; именно, помолѣте го да Ви отпусне, за първъ пжть около 1500 л., съ които се постарайте да издадете за сега токо 1-вий томъ на Вашия Сборникъ. Излѣзе ли той на свѣтъ, тогава за другитѣ по-лесно ще се намѣрятъ срѣдства. — Евангелскитѣ Ви и апостолски чтения получихъ у врѣме и съ благодарность. Евангелскитѣ азъ имамъ отдавна. — Сърдечно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ почитатель

---

[1] СПсп. кн. XXIII и XXIV, 1888, „За народнитѣ ни умотворения, особено за пѣснитѣ,“ р. 854.

[2] СПсп. кн. XXVII, 1888, „Кузманъ-Капиданъ съсипва Девранитѣ разбойници и водворява миръ и спокойствие въ Охридската каза,“ р. 345.

М. Дриновъ.

8.

Харьковъ 1889, 3 Януария.

Почитаемий Господине Шапкаревъ!

Искренно Ви благодаря, че сте се подсѣтили да ме извѣстите за прѣмѣстваньето Ви отъ Стара-Загора. — Отдавна се каня да Ви напиша, ала отъ пусти залиси не могохъ да привтасамъ до сега.

Съ голѣмо благодарение прочетохъ извѣстията, които ми дадохте съ писмото си отъ 19/7. Въ това, що Ви сж казвали за нѣкакви си Матовски приказки въ Охридъ, има, види се, криво разбрани работи. Матовъ е мой ученикъ и азъ го познавамъ като много добъръ и благонадѣженъ момъкъ. Зная также, че той има къмъ Васъ голѣма почеть. Мене не ми се вѣрва, че Екзархията би правила нѣкакви спънки на Вашето дѣло. Споредъ извѣстията, които азъ имамъ, тя много желае да обнародвате по-скоро Вашитѣ материали.[1]

Съ удоволствие прочетохъ хубавитѣ Ви белѣжки на нѣкои отъ Драгановитѣ бледословия. Радвамъ се, че сте намислили и още пó силно да изобличите тоя шарлатанинъ, услугитѣ на когото, види се високо оцѣняватъ сърбитѣ. Трѣбва да Ви кажа, че сега отъ нова година „Славянскитѣ извѣстия“ се прѣобразуватъ на еженедѣленъ журналъ и ще се редактирватъ не отъ пр. Ламански, а отъ Комаровъ. Това, обаче, нѣма да побърка на Вашата полемика.

Съ удоволствие прочетохъ и статията Ви въ кн. 25 и 26 на Периодическото Списание.[2] Давно Вашитѣ родолюбиви думи пострѣснатѣ „нашитѣ учени . . .!“

А братята сърби сé не мирясватъ и не патасватъ: тѣ съ вситѣ си сили сж се напрегнали, за да прокаратъ поне колко годѣ своитѣ братоубийствени планове въ сегашнитѣ толко злочести за българщината врѣмена.

Прѣди нѣколко врѣме азъ получихъ двѣ нови сръбски брошури по Македонский въпросъ, отъ които едната е издала редакцията на „Одјек", органътъ на най силната за сега сръбска радикална партия. Въ нея сѫ измайсторени нѣколко нови доказателства, които азъ намѣрвамъ за потрѣбно да изоблича, толко повече, защото тѣ сѫ насочени срѣщу мене.

---

[1] Шапкаревъ, когото нещастията бѣха направили мнителенъ и скептикъ, ще се е оплаквалъ вѣроятно Дринову отъ Матова и Екзархията, че правятъ нѣкакви спънки на дѣлото му. Ценenъ е отзивътъ на Дринова за Матова.

[2] СПсп. XXV—XXVI, 1888, „Сръбскитѣ великоидейни напряжения и нашитѣ учени“.

Искахте ли помощь отъ Н. Събрание за обнародваньето на Ваший Сборникъ? Честитявамъ Ви новата година.

М. Дриновъ.

9.

Харьковъ 1889, 14 Октомврий.

Любезний Господине Шапкаревъ,

Искренно Ви благодаря, че безъ да гледате на моята нередовность, не ме забравяте. Жално ми е, че не сте могли да дадете на Книжевното Дружество бѣлѣжкитѣ си за Драгановитѣ статии. Още по́ вече ми е жално, че Вие не можете да пристѫпите къмъ обнародваньето на Сборника. Като гледамъ, съ какво усърдие въ послѣдньо врѣме сърбитѣ сѫ се взели да печататъ етнографически материали съ различни изопачавания, азъ бихъ Ви посъвѣтвалъ да се воспользувате отъ прѣдложението, което Ви е направено сега, за да обнародвате по́ скоро отъ Вашитѣ сокровища поне що годѣ и какъ годѣ.

Пращамъ Ви единъ новъ свой трудъ за „първата българска типография въ Солунъ".[1] Много ще се радвамъ, ако той Ви подбуди да напишете нѣщо върху работитѣ и лицата, за които се говори въ него и за които Вие трѣбва да знаете нѣщо по́вече отъ мене.

Искренно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ

М. Дриновъ.

10.

Харьковъ 1891 (безъ дата).

Почитаемий Господине Шапкаревъ,

Простѣте ми великодушно за това, дѣто толко късно се обаждамъ на писмата Ви отъ 2 Мартъ и 23 Май, заедно съ които ми сте испратили I и VII книги отъ Ваший Сборникъ. Причинитѣ на това сѫ много. Доста е да Ви кажа, че прѣзъ послѣднитѣ два-три мѣсеци бѣхъ много улисанъ съ различни опасни болести, които върлуваха въ семейството ми. Освѣнъ това, по порѫчка отъ Академията, писахъ рецензия за българский Словарь на Дювернуа, който заема около 2,800 страници, — па и славянското Бл. Общество възложи на мене разглежданьето на съчиненията, които бѣха прѣдставени на Гилфердинговската премия. Тия нѣща и много други служебни срочни работи не ми оставиха до сега свободно врѣме за да се нарадвамъ на Вашитѣ нови трудове. Слѣдъ два-три деня ги закарвамъ на Кавказъ, дѣто отивамъ да полекувамъ дѣцата си съ тамошнитѣ минерални води. Тамъ, надамъ се, ще да имамъ доста свободно врѣме за да прѣгледамъ книгитѣ Ви, както ми душа иска.

---

[1] СПСп. XXXI, 1889, „Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги" 1—26. Сѫщо Съчинения на М. С. Дриновъ, 425—447.

Тогава ще Ви напиша по̀ подробно. Сега Ви пиша на бързѣ, за да Ви изкажа искренната си радость, съ която посрѣщнахъ първитѣ книги отъ Ваший отдавна очакванъ многогодишенъ трудъ. Боже помози да го искарате до край и по̀ скоро.

Искренно Ви поздравлявамъ и оставамъ Вашъ почитатель

М. Дриновъ.

Кога ми напишете, явѣте ми, какво положение занимавате сега и дека Ви е постоянното жилище, та да зная, кѫдѣ да Ви адресувамъ писмата си. Настоящето адресувамъ въ София, но не съмъ яко увѣренъ, че то ще Ви завари тамъ.

На Кавказъ мисля да поживѣя не по̀ вече отъ единъ мѣсецъ. Писмата си до мене адресувайте въ Харьковъ, отъ дето ще ми ги прѣпращатъ незабавно.

11.

Харьковъ 1891 29. XII.

Почитаемий Господине Шапкаревъ,

Прѣзъ миналий мѣсецъ Августъ, като се завърнахъ въ Харковъ, хвана ме новомодната болесть, инфлуенца, която се повторва и попотретва, па прѣзъ Октомврий се обърна на плевритъ, послѣ и на pneumonia, въспаление на бѣлий дробъ. Тие болести отъ, които и до сега не съмъ се съвсѣмъ оправилъ, сѫ причината, дето толкова врѣме не се отговорихъ на Вашитѣ послѣдни писма, които съ благодарение приехъ и прочетохъ. Напечатанитѣ вече книги отъ Ваший Сборникъ съмъ получилъ отдавна, — между тѣхъ азъ не намѣрвамъ книга II, но мисля, че Вие считате за таква седмата книга. По причина на рѣченитѣ мои болести, едвамъ тие дни могахъ да захвана да изучвамъ Ваший грамаденъ трудъ, отъ който вече и прочетохъ една часть: книги I, III, IV и V. Тукъ азъ забелѣжихъ доста много любопитни пѣсни, макаръ по̀вечето и варианти, за които желая да напечатамъ по нѣколко белѣжки, но дека и кога, това и самъ още не зная. Много ми е жалъ, че покрай хубавитѣ си пѣсни Вие сте допуснали въ Сборкика и нѣколко съвсѣмъ нехелни варианти, които не съдържатъ нищо ново, а само грозятъ прѣкрасний Ви трудъ. Па и доста много отъ любопитнитѣ Ви пѣсни сѫ записани несъвсѣмъ добрѣ: безъ размѣръ, безъ ритма, безъ упазванье хубоститѣ на поетический езикъ. Вашата белѣжка която е помѣстена въ кн. I на стр. 16, за мене малко е утѣшителна. Такви голѣми сборници, като Ваший, се печататъ не само за филолозитѣ и фолклофиститѣ, но и за много по̀ широкъ крѫгъ читателье, за младитѣ поколения, за които могатъ да иматъ голѣмо въспитателно значение. А за това се изисква, щото пѣснитѣ да сѫ записани така плавно и гладко, както ги пѣятъ изкусни пѣвци и пѣснопойки.

Вѣрвамъ че нѣма да ми се разсърдите за тия откровенни белѣжки, които ми вдъхва желанието да видя Ваший монументаленъ трудъ съвършенъ отъ всѣка страна.

Безкрайно ми е жалко, като слушамъ, че не Ви е спомогнато отъ тамъ, отдето Вие имахте пълно право да очаквате всѣкаква помощь и поддържка въ своето високо родолюбиво дѣло. Тукъ г. г. Ламански и Флорински обнародваха за сборника Ви съчувствени рецензии, въ които приканваха читателитѣ си, да Ви спомогнатъ и отъ своя страна, за да изкарате работата си до край. Но азъ имамъ малка надѣжда, че отъ това ще излѣзе нѣкаква добра облага за Васъ, защото на сегашно врѣме тукашний свѣтъ е много улисанъ съ прѣхраната на дваесе милиона души, които тая година сѫ останали безъ хлѣбъ. — Като гледамъ съ какво задружно съчувствие се отнася всичката българска публицистика къмъ Васъ, азъ сѐ надамъ, че българската интелигенция, макаръ и късничко, ще Ви дойде на помощь. Дай Боже да се изпълни тая надѣжда и да видимъ обнародвани и другитѣ Ви материали.

Като Ви моля и занапрѣдъ да ме не лишавате отъ благоволението си, оставамъ Вашъ почитатель

М. Дриновъ.

1 Януар. 1892. Честита Ви нова година.

12.

Великодушний приятелю
Господине Шапкаревъ,

Безкрайно ме утѣши и зарадва Вашето писмо, отъ 20 Май, което ме увѣри, че Вие сте живъ и здравъ и че великодушно се отнасяте къмъ моитѣ тежки грѣхове спрямо Васъ, къмъ това именно дето оставихъ безъ отговоръ двѣ-три Ваши любезни писма.

Причината на тая моя постѫпка бѣше тежка болесть, която ме мѫчи по́ вече отъ една година врѣме и която толкова разнебити силитѣ ми и обърка работитѣ ми, щото и до сега не мога да дода въ себе си и да се наредя, както трѣбва. — Душевно Ви благодаря за честитяванията и за добритѣ чувства, които ми изказвате. Вашето благоволение всякога е било и ще бѫде скѫпо за мене. — Азъ често прѣроввамъ Вашитѣ почтени трудове и съ благодарность си наумѣвамъ за Васъ. Особно много се ровихъ въ тѣхъ преди два мѣсеца, когато събрахъ градиво за бакърнитѣ гумна или токове.[1] Тие бакърни гумна за които сърбскитѣ пропагандисти сѫ дигнали голѣма врѣва, сѫ митически нѣща и се срѣщатъ въ митическитѣ прѣдания на различни народи, особено въ такива прѣдания, въ които се приказва за змѣйове. Такива прѣдания азъ съмъ срѣщалъ и въ нѣкои стари български книги, та не се съмнявамъ, че трѣбва да се срѣщатъ и въ сегашнитѣ ни народни умотворения.

Но въ Вашитѣ сборници азъ не могохъ да издиря такова нѣщо; не издирихъ и въ другитѣ български етнографически сбирки, които има въ моята библиотека. Много ще Ви бѫда благодаренъ, ако се потрудите да ми явите поне въ нѣколко редовци, срѣщали ли сте въ обнародванитѣ до сега български умотворения нѣкакъвъ споменъ за бакърни (мѣдни) гумна, или токове, и не сте ли слушали нѣкѫдѣ устни, необнародвани още разкази за такива гумна и токове?

---

[1] „Мѣдно (бакърно) гумно, мѣденъ токъ въ словенскитѣ и гръцки умотворения.“ (Изъ „Сборниче за юбилея на професоръ Маринъ Дриновъ, 1869—1899“, София, 1900, 81—127. Сѫщо въ Съчинения на М. С. Дриновъ, т. II. С. 1911, 502—524.

Искренно се радвамъ, че сте се подсѣтили да ми изпратите хубавий си ликъ, който още по́ често ще наумява за Васъ

на Ваший най-горещъ почитатель

Харьковъ 1899 6. Юния. М. Дриновъ.

13.

Харьковъ 1900 5 Януария.

Почитаеми Господине Шапкаревъ,

Честита Ви нова година, която нека Ви бѫде сурова и весела! Азъ и тоя пѫть сè засрамихъ предъ Васъ съ това, дето не отговорихъ до сега на любезното Ви писмо отъ 22 Октомврия, но нѣмаше, какво да се прави. Отъ една страна ме притиска старость съ своитѣ недѫзи и немощи, а пъкъ отъ друга все по́вече и по́вече се натрупватъ различни залиси и главоболия, които неискатъ и да знаятъ за моитѣ немощи. Прѣзъ миналата година азъ, покрай служебнитѣ си залиси, трѣбваше да напиша и доста голѣми официални рецензии за нѣколко доста главоболни книги, между които бѣха такожде дисертациитѣ на Сирку (за патриархъ Евтимий) и на Попруженко (за Българский Синодикъ). Тие работи до толкова поглъщаха времето ми, щото не ми даваха и да си въздъхна. Чрѣзъ тѣхъ азъ все още не мога да свърша и статията си за мѣднитѣ или бакърни гумна и токове.

Искренно се радвамъ, че сте издирили още единъ екземпляръ отъ Солунската книга за Светогорскитѣ монастири. Благодаря Ви за намѣрението, да ми го изпратите, но ми се чини, че ще направите много по́ добрѣ, ако го прѣдадете въ Народната Библиотека, дето той ще се намѣрва, на по́ здраво мѣсто.[1] Азъ, види се, на́ да ли ще мога да се повръщамъ къмъ изданията на Солунската печатница. Съ Македонскитѣ работи сега се запознавамъ само по вѣстницитѣ. Положението е лошо, но за мене е много утѣшително това, че македонцитѣ сѫ се разбудили до толкова, дето сами сѫ се вече запретнали да се борятъ за своето дѣло и се борятъ види се вѣщо и мѫжски. Жално е за жертвитѣ, но безъ тѣхъ не може. Прѣдъ историята за тѣхъ ще отговарятъ сърбитѣ, които много спомогнаха и за исхабяването на Санъ-Стефанския договоръ.

Още веднажъ Ви моля да не ми издирвате за това, дето не Ви отговарямъ редовно, и да вѣрвате въ моята искрена и неизмѣнна къмъ Васъ почить

М. Дриновъ.

---

[1] Тоя екземпляръ Шапкаревъ подари следъ отказа на Дринова на мене съ едно мило писмо отъ 22. XI. 1904 отъ Самоковъ: „Честь имамъ да Ви пратя единъ малъкъ подаръкъ за богатата Ви библиотека: двѣ стари книги, едната гръц. граматика на К. Фотиновъ, а другата, описание на 20 Св.-горски манастири на славянобългарски езикъ, печатана въ нѣкогашната Солунска печатница.

Това имамъ Г-не, това Ви подарявамъ подобно на Евангелската вдовица съ двѣтѣ лепти, като вѣрвамъ че Вие ще имате добрината да приемете тоя ми приносъ съ благосклонность и не ще забравите Вашия вѣчнопризнателенъ

К. А. Шапкаревъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ЕВРОПЕЙСКИ ПѪТЕШЕСТВЕНИЦИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВЪ ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ФРЕНСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ.

Отъ К. Стояновъ-Вълкановъ.

Въ 1762 година въ два противоположни краища на Европа били готови за публиката две съчинения, Емилъ на Русо и нашата Паисиева история. Русо съ своя позивъ къмъ природата най-много съдѣйствувалъ за обновление на Европа; Паисий съ своя патетиченъ езикъ къмъ заспалитѣ си сънародници най-много съдействувалъ за пробуждането имъ отъ летаргия. Колкото и да си мислимъ Паисия слабо засегнатъ отъ европейската култура, неговиятъ горещъ патриотизъмъ има доста нѣщо общо съ идеализацията на простата народна маса отъ Русо, която идеализация намѣри изразъ още въ първото му съчинение, за появата отъ наукитѣ и изкуствата (1749). Следователно, за единъ периодъ отъ 13 години имаме разпространение на тѣзи идеи въ всички посоки.

„Въ сегашно време, говори Хетнеръ, ние едвали можемъ да си съставимъ понятие за онова божествено очарование, което произвеждали на съвременицитѣ, и въ Германия повече отколкото въ Франция, позивитѣ на Русо къмъ природата и първобитностьта, къмъ възраждане и обновление. Още въ 1751 Лесингъ, като заявявалъ за първото съчинение на Русо, казалъ, че за тѣзи възвишени възгледи и стремежи не може да се говори безъ тайно благоговѣние. Но отъ тогава деятелностьта и значението на Русо постоянно растѣли. Даже Кантъ, който дълбоко ненавиждалъ всѣкакви мечтатели, не можалъ да се изтръгне отъ грандиозния мирогледъ на Русо... „Въ името на Русо, говори Гьоте въ „Dichtung und Wahrheit", широко и далече се разпростани мирната община". И още въ младостьта на Нибура (1776—1831), която се пада почти едно поколѣние следъ Русо, последниятъ билъ героя за всички, които се стремѣли къмъ освобождение".[1]

Имаме нѣкои съображения и данни, отъ които се вижда, че Паисий не е останалъ незасегнатъ отъ новото движение. Известниятъ познавачъ на Русия, Anatole Leroy-Beaulieu, посочи, че още преди Петра Велики западнитѣ идеи сж проникнали и въ църковнитѣ кржгове въ Русия и се отразили въ препирнята между царь Алексия и патриарха Никона[2]. Самъ Русо въ своитѣ „Изповѣди" (I,4) ни е посочилъ единъ грѫцки архимандритъ, комуто той е служилъ за преводачъ, който архимандритъ, безъ съмнѣние, все е разказалъ нѣщо за своя преводачъ на свои събратя въ Турция. Нѣколко години преди Паисий да начене своя трудъ, Евгений Вулгарисъ открилъ въ Св. Гора академия, въ която мислилъ дя повика професори отъ Хале.[3] Трѣбва ли да мислимъ, че тази академия, която просжществувала до 1758, е останала неизвестна на Паисия? Най-после, въ 1761 г. самъ Паисий билъ пратенъ въ Карловецъ, който влизалъ въ германската империя; тукъ се срещналъ съ професора Раича, отъ когото е усвоилъ нѣщо отъ новитѣ идеи.

Въ епохата на най-голѣмия възторгъ отъ Русо — 90-тѣ години на XVIII вѣкъ — излѣзло съчинение, което докарало превратъ въ литературата и историята на всички културни народи; то било „Prolegomena ad Homerum" (1795) отъ A. Wolf'a. Тукъ се прокарвалъ възгледътъ, че не единъ човѣкъ, а цѣлъ народъ билъ създатель на Илиада и Одисея. Заедно съ това се усилвалъ интереса къмъ народната поезия, като архивъ на народния животъ, и къмъ народитѣ, които създали такава поезия.

По такъвъ начинъ, превратътъ, произведенъ отъ новитѣ идеи, скоро се почувствувалъ и по отношение на балканскитѣ народи, предимно гърцитѣ. Гърция е била свещена земя за всички ония, за които цивилизацията е била своего рода култъ, затова и пилигримството на ученитѣ за тамъ не е преставало съвършено въ последнитѣ четири вѣка. Сега желанието за подобно посещение обхванало по-голѣмъ кржгъ отъ знаменити хора. Самъ Русо не прави изключение въ туй отношение: поради преследванията за „Емиля“, той мечтаелъ да се пресели въ Гърция и тамъ да свърши живота си. Хегелъ се провикналъ, че ако е позволено да има човѣкъ желание, то е желанието да се отправи къмъ Гърция.

---

[1] H. Hettner, Die deutsche Literatur im XVIII Jahrhundert, III. Teil, 3 стр. 3 Buch, 4—5. 1894.

[2] A. L.-Beaelieu, L'Empire des Tsars et les Russes, III томъ, 178—179. 1896.

[3] Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, Паисий и неговата епоха, СпБАН. VIII.

Но новитѣ идеи поставили на сцената и другъ въпросъ: „Кой ще ни избави отъ гърцитѣ и римлянитѣ?“ Споредъ тѣхъ, не бива да се отива много далече въ възвеличение на древностьта; човѣчеството е повече нѣщо отъ нея, при това, необходимо е самостоятелно народно развитие, за което би било тѣсно само едно следване на античния идеалъ. Следователно, далече сме отъ онова време, когато италиянскиятъ хуманистъ, Romulus Amaseo, поддържалъ въ една речь, произнесена предъ папата и императора Карла V, че италиянскиятъ езикъ трѣбвало да се остави на зеленчукопродавачитѣ и въобще на простолюдието.

Но покрай умствения интересъ, който каралъ хората да обикалятъ разни страни, появили се и политически причини, които ги тласкали къмъ сжщото.

Гиганската борба въ края на XVIII вѣкъ и началото на XIX между французи и англичани, ги караше да се внускатъ въ далечни страни за търсене пазари и съюзници. Балканскиятъ полуостровъ не осталъ незасегнатъ отъ тѣхното любопитство. Англичанитѣ: Dodwell, Leake, Hobhouse, Holland, Hughes; французитѣ: Pouqueville, Beaujour, Cousinery пропжтуваха южната часть на полуострова, а нѣкои отъ тѣхъ специално и Македония.

Dodwell посетилъ Гърция презъ годинитѣ 1801, 1805 и 1806, и неговата книга била преведена на немски. Той билъ потикнатъ къмъ това пжтешествие отъ класически спомени, както се вижда отъ следнитѣ извадки отъ книгата му: „Моето намѣрение бѣше да посетя Гърция, чиито старини да изследвамъ, нейното минало състояние да сравня съ нейното настояще и да не оставя нищо неотбелѣзано, което е ценно за приятеля на класическата старина или може да бжде източникъ за наслада. Никоя друга страна на Европа не предлага подобно множество области, пълни съ найприятни спомени. Едно вжтрешно участие къмъ сжщата вѣе отъ самата почва и едвали има нѣкое мѣсто въ нея, което да не е станало свещено отъ нѣкое събитие."[1]

Той се радва на успѣхитѣ на просвѣщението въ Гърция, които чрезъ усилията на лордъ Guilfort почнали да ставатъ значителни, и очаква, щото въ бѫдеще тя да стане една отъ най-културнитѣ.

Вториятъ англичанинъ (Leake) ималъ крѫгозоръ, за който били тѣсни предѣлитѣ на Гърция. Така, като говори, че нѣкои автори не били щастливи въ намиране рѫкописи, той обръща внимание и върху монастиритѣ на България и Сърбия, които заслужватъ да бѫдатъ посетени съ тази цель.

Той посетилъ Гърция най-напредъ презъ 1802 г., но материалитѣ отъ туй пѫтешествие пропаднали. Повторно се върналъ въ Гърция презъ 1805 г., натоваренъ съ специална мисия отъ английското правителство. Презъ 1806 г. посетилъ и Св. Гора. Отъ тука миналъ нагоре по Струма и посетилъココ Сересъ и Солунъ, а отъ послѣдния градъ той посетилъ Долна и Горна Македония.

Въ края на 1808 пакъ е билъ натоваренъ отъ английското правителство съ мисия въ Гърция.

Отъ мнозина авторътъ се е считалъ, че е отдѣлилъ повече внимание на бедния и варварски албански диалектъ, отколкото заслужва. Той обяснява причинитѣ за това; тѣ сѫ чисто политически: „Последващитѣ събития, които бѣха спрѣли пороя на френската амбиция, трѣбваше да намалятъ политическата важность на Албания, но въ времето, когато тѣзи изследвания бѣха направени, нейниятъ диалектъ бѣ отбелѣзанъ поради промѣнитѣ, които докараха страната, гдето се говори, въ съприкосновение съ нашитѣ собствени неприятели (французитѣ), които не криеха, че искали да прокаратъ пѫть презъ Албания за Гърция. Поради тѣзи обстоятелства, станало е двойно по-интересно да се добие познание за езика на единъ народъ, нередовенъ и недисциплиниранъ като солдати, но притежаващъ съвършено знакомство съ орѫжията; дивъ и невежественъ, но любящъ съ ентусиазъмъ своитѣ родни планини, той прибавя къмъ преимуществата на страната онази решителность да противостои на чужди натрапници и онази увѣреность въ изкуството да се защищава, която е липсвала на нѣкои по-цивилизовани народи въ Европа.“

---

[1] Eduard Dodwell, Reise durch Griechenland während der jahre 1801, 1805 und 1806, Vorwort V—VI.

Ликъ е билъ воененъ; споредъ това, той цени албанцитѣ отъ военна гледна точка и открива у тѣхъ ценни качества. Нуждата не бѣше подсказала да се дирятъ такива и у българитѣ, затова и последнитѣ не притежаватъ подобни качества за него. Повече нѣщо даже. Той си служи съ тѣхъ като мѣрка за сравнение на отрицателни качества: „Характерътъ на севернитѣ и южни албанци се различава, колкото и лицето на страната въ тия две провинции. Сѣверната, голѣма часть, която се състои отъ плодородни равнини и изобилствува съ кавалерия, е населена съ раса, която съединява жестокостьта на албанцитѣ съ тжпостьта на българитѣ.“

Но въпреки това, книгата му е много интересна за насъ, защото авторътъ е опредѣлилъ точно границитѣ на българитѣ. Ще приведа това мѣсто отъ нея: „Най-южнитѣ окржзи, гдето българскиятъ езикъ е въ всеобщо употрѣбление, сж на западната страна отъ Македония нѣколко лева въ съседство съ Корча, а на изтокъ планинитѣ, които заграждатъ голѣмитѣ равнини Солунска, Енидже-вардарска и Воденска. Първиятъ окржгъ (Корчански) е заетъ отъ гърци и албанци, но последниятъ (Воденски) трѣбва да се счита като юженъ край на нова България, тъй като християнитѣ, които говорятъ български диалектъ, се простиратъ отъ тукъ почти непрекжснато презъ северната часть на собствена Македония, както и нейнитѣ провинции Пеония, Пелагония и други нататъкъ презъ цѣла Мизия и вжтрешностьта на Тракия до Дунава и околностьта на Цариградъ. Брѣговетѣ на Тракия само могатъ да се считатъ като часть отъ Гърция, тъй като тамъ преобладава грьцки езикъ, както е било отъ времето на основаване колонии отъ нѣкогашна Гърция въ тази страна“[1].

Вънъ отъ това, авторътъ се сещалъ, че следи отъ българско влияние въ албански езикъ трѣбва да има доста, тъй като имало време, когато Албания била подъ българска власть: „Въ епохата на българското могжщество остатъцитѣ отъ илирийци и епироти бидоха най-подире включени въ границитѣ, въ които се намиратъ отъ тогава. Много славянски думи тогава намѣриха своята форма въ албански езикъ и нарастнаха числено чрезъ сношенията между Албания отъ една страна, Сърбия и България отъ друга. Последната я загражда отъ северъ и изтокъ и презъ цѣла Албания се говори българскиятъ езикъ. Може да се мисли чудно, че при тѣзи обстоятелства пропорцията отъ славянски думи не е по-голѣма". Разбира се, авторътъ, по силата на идеализацията, не пропуща да прибави и следнитѣ думи: „Това може да се счита като доказателство, че мощьта на епирскитѣ и илирийски планини и духътъ на тѣхнитѣ обитатели сж още такива, каквито сж били въ времето на римлянитѣ, за да ги покровителствуватъ отъ пълно подчинение".

---

[1] W. M. Leake, Researches in Greece, 375 (London, 1814).

Ликъ знае, че славянскитѣ названия въ Гърция сж многобройни, всички съ окончания: -иста, -ица, -ици, -аво, -ово. Той намѣрилъ и една книга, *Λεξικὸν τετράγλωσσον*, напечатана най-напредъ въ 1770 година въ Москополе, а подире въ 1802 г. въ Венеция, и съдържаща разкази за сътворението на свѣта и разни приказки на четири езика: гръцки, куцовлашки, български и албански. Тя била издадена на разноски на битолския владика, Нектария, за употрѣбление отъ паството му. Туй е доказателство, че тогава гръцката духовна власть е признавала, че славянското население въ централна Македония е било българско. Самъ митрополитътъ се наричалъ екзархъ на цѣла българска Македония (*μητροπολίτης Πελαγονίας καὶ ἔξαρχος πάσης βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).

Третиятъ англичанинъ, Hobhouse, е пжтувалъ презъ 1809 и 1810, както се вижда отъ заглавието на съчинението му: „A Journey through Albania and others provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810". Вече у него намираме не само възторгъ отъ миналото на Гърция, но и наблюдение на съвременното. Така, като говори за жителитѣ на Атина, той привежда и поговорката, която се среща още у Гибона, но която той чувалъ въ самия градъ: „Лошъ като турцитѣ отъ Негропонтъ, евреитѣ отъ Солунъ и гърцитѣ отъ Атина". Отъ книгата му се учимъ, че Атина на негово време е била прицелна точка на образовани европейци: „Преди малко време едно пжтуване до Атина се считаше значително предприятие, придружено съ трудности и опасности; въ периода, когато всѣки заможенъ младежъ въ Франция и Англия считаше за неизбѣжна часть отъ своето възпитание да прегледа паметницитѣ на изкуството, останали въ Италия, само малко отчаяни учени и артисти се осмѣляваха да се вмъкнатъ между варвари, за да съзерцаватъ развалинитѣ на Гърция. Но тѣзи ужаси напоследъкъ се разпрѣсватъ: Атина понастоящемъ гъмжи отъ пжтешественици, и много отъ нашитѣ хубави съгражданки се изкачиха на канаритѣ на Акропола".[1]

Обаче, съприкосновението съ действителностьта почнало да разбива много илюзии, останали отъ идеализацията на миналото: „Ние не бѣхме много време между атинянитѣ, за да откриемъ несимпатични черти, съ които се отличаватъ отъ другитѣ гърци, макаръ да мисля, че видѣхме у тѣхъ наклонность къмъ клевета и интрига. Единъ французки обитатель, който живѣлъ между тѣхъ много години, говорейки му за тая тѣхна наклонность, му казалъ: „Вѣрвай ме, драги сиръ, тѣ сж сжщата сгань, както въ днитѣ на Милтиада". Тукъ имаме вече обратно явление: отъ сегашното да се сжди за миналото.

Отъ Hobhouse'a се научаваме ние и за друго нѣщо: атинскитѣ губернатори-турци носили българското име войводи.

Другъ англичанинъ, който посетилъ полуострова, е Holland, и неговото съчинение обхваща и Македония (Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813, London, 1815). Само че относително точностьта той стои по-долу отъ Лика, защото докато последниятъ опредѣля границитѣ на албанцитѣ вѣрно, Holland вмъкналъ въ тѣзи граници Охридъ и Костуръ.

При все това книгата му е интересна за насъ, загдето въ нея се изброяватъ главнитѣ станции на пжтя отъ Солунъ къмъ Дунава: Клисола, Сересъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Дупница, София, Берковица, Ломъ и Видинъ. Както виждаме, авторътъ хубаво е схваналъ единството на българскитѣ земи.

За френскитѣ пжтешественици има да отбелѣжимъ, че въ сравнение съ английскитѣ, у тѣхъ възторгътъ отъ миналото на Гърция е още по-голѣмъ и у Пуквиля преминава въ омраза къмъ българитѣ. Така напр., при влизането си въ южнитѣ предѣли на Македония, той се провиква: „Това вече не е страната на полубоговетѣ, богата съ възпоминания, разхубавена отъ митологическитѣ мечти и украсена отъ исторически интересъ. Азъ нѣма вече да произнасямъ хармоничнитѣ имена на градоветѣ на Гърция.“ Въ други мѣста той нарича българитѣ полудиви и необщителни, а българскитѣ имена и названия — варварски. Сжщото явление се повтаря и при посещението му на развалинитѣ на Пела: „Ако сждбата на Пела поражда скръбни размишления върху непостоянството на щастието и суетностьта на свѣтовнитѣ империи, то варварството на нейнитѣ нови обитатели не е по-малко способно да възбуди съжаленията на пжтешественика, който намира у тѣхъ всичко, каквото ненавистьта къмъ чужденцитѣ и невежеството иматъ омразно и отвратително. Въпреки заповѣдитѣ на коменданта на Палатица, само следъ жива разправия и съ пари въ ржката единъ селянинъ ни прие въ колибата си, гдето ние останахме, само колкото време бѣше нужно, за да оставимъ багажа.“ Едно събитие само отъ българската история добило печална известность: заробването на Балдуина (въ 1205 г.), което направило да изтръпне християнска Европа. Следъ 23 години папа Григорий пратилъ свой легатъ при българския царь. Този пратеникъ на мира намѣрилъ само презрение и ругатни у българитѣ: тѣ му показвали черепа на Балдуина. Пуквилъ свръшва разказа си съ видимо задоволство, че поне на негово време потомцитѣ на тѣзи българи заслужено сж данъкоплатци и роби на турцитѣ! . . .[1]

---

[1] Ор. с. 301.

У другитѣ двама пжтешественици срещаме още по-малко сведения за българитѣ. Beaujour е военenъ и се интересува отъ мѣстата само отъ военна гледна точка. Но като говори за селското население въ района на Скопие, Щипъ и Велесъ, той е отдалъ заслужената дань на българското трудолюбие и чистота, които образуватъ контрастъ съ леностьта и нечистотата на другитѣ християни.[2]

Третиятъ пжтешественикъ, Cousinery, съвсемъ друго констатиралъ у българитѣ отъ с. Апостолъ (при развалинитѣ на Пела), а не това, което Пуквилъ. Случило му се на Петровдень да присжтствува на български празденства въ това село и той намѣрилъ повече добродушие и простота у българитѣ, нежели у гърцитѣ.[3]

---

[1] Pouqueville, Voyage dans la Grèce, II, 357, 364, 349; 153—155 отъ I-то издание.

[2] Voyage militaire dans l'Empire Othoman, I, 197.

[3] Cousinr[illegible]y, Voyage dans la Macédoine, 93.

Колкото за омразата, която ужъ българитѣ хранѣли къмъ чужденцитѣ, имаме по-стари и по-нови свидетели, които я опровергаватъ. Истина е, че българитѣ неохотно давали хлѣбъ на такива посетители като Пуквиля, но то е било, загдето не знаяли, че сѫ християни; обаче, щомъ последнитѣ се препорѫчвали за такива и си давали доказателства чрезъ четене Отче нашъ, или нѣкоя друга молитва, получавали всичко, даже често пѫти и даромъ.

При горнитѣ пѫтешественици има да прибавимъ и двама първокласни писатели и поети: Шатобрианъ, основателя на френския романтизъмъ, и Байронъ, най-типичния представитель на английския романтизъмъ.

Шатобрианъ миналъ презъ Гърция на пѫть за Палестина въ 1806 г. и впечатленията си описалъ въ „Itinéraire de Paris à Jerusalem.“ Спарта и Атина, Леонидъ и Перикълъ възкръсватъ съ всичката си сила предъ него, и той би желалъ само едно нѣщо: да живѣе съ последния и да умре съ първия.

Като напускалъ Гърция, Шатобрианъ си задалъ и интересния за насъ въпросъ: какъвъ е характерътъ на съвременитѣ нему гърци. Той намира, че не е видѣлъ достатъчно отъ тѣхъ, за да изкаже мнение върху въпроса; той знае, че имало рѣзки сѫждения върху тѣхъ, но понеже такива се унищожавали отъ опита, самъ не ще да се произнесе; той видѣлъ въ Гърция цѣло разбойнишко племе, майнотитѣ, но ги обявява за славяни и тъй спасява неопетнена репутацията на Леонидовитѣ потомци.

Байронъ, който посетилъ Гърция, Албания и преплавалъ Дарданелитѣ малко следъ Шатобриана, не се увличалъ отъ призраци; образитѣ му сѫ ясни и поезията му не се лишава отъ реалность. Въ неговитѣ произведения гърцитѣ сѫ представени съ всичкитѣ недостатъци на ориенталски народъ. Най-остро се изразява той за тѣхъ въ „Гяуръ“: „Само пороци сѫ въ сърцата на днешнитѣ гърци и презрѣно ласкателство въ устата имъ; всичко, отъ което страда човѣшкия родъ и което го низвежда въ реда на звѣроветѣ, има го у тѣхъ. Лъжата е въ устата имъ, и то противъ тѣхнитѣ родни братя. Тѣ пълзятъ подъ бремето на своитѣ окови не като роби, а като плѣнници на робитѣ, безъ да чувствуватъ скръбь за това.“

„Плѣнници на робитѣ“ е намекъ на ленното владѣние на Атина отъ къзларъ-ага, пазителя на султановия харемъ, у когото дирили покровителство потомцитѣ на Темистокла и Перикла, и което обстоятелство докарало голѣма тѫга и на Шатобриана.

Но въ съчиненията на горнитѣ пѫтешественици има да изтъкнемъ и друга особеность.

До Русо никой не чувствувалъ така дълбоко и не изобразилъ така художествено всичката очеровательна прелесть на величествената алпийска природа, покрай която минавали или съ пълно равнодушие, или съ хладно и безпомощно недоумѣние. За Бернарда Клервалски отъ XII вѣкъ се казва, че често минавалъ покрай Женевското езеро, безъ да го съгледа. У Русо, наопаки, намираме характерно заявление: „Когато ме видите близо до смъртьта, пренесете ме подъ сѣнката на дѫбъ, и азъ ви обещавамъ, че ще оздравѣя“.[1]

Това общение съ природата е отличителна черта на новитѣ пѫтешественици, която повдигнала стойностьта и на българската земя. Ако култътъ къмъ цивилизацията е правилъ Гърция свещена земя за ученитѣ, то култътъ къмъ природата давалъ предимство на българската: Ликъ толкова билъ възхитенъ отъ Воденъ, колкото ни отъ единъ градъ въ Гърция. Ето описанието му у него: „Воденъ по грандиозностьта на своето мѣстоположение, по величието на обикалящитѣ го планини ѝ размѣра на богатата гледка, на която командува, е не по-доленъ отъ кое да е мѣстоположение въ Гърция. Нито Спарта, нито Лариса, макаръ и двет҄ѣ да съединяватъ възвишеность и красота на пейзажа въ най-висока степень, не ми се показаха тъй поразителни, както канаритѣ, водопадитѣ и засмѣнитѣ долини на Воденъ, кацналъ между високи плачини, които се спущатъ въ грамаденъ полукрѫгъ и обгръщатъ голѣмитѣ равнини начело съ Солунския заливъ.“[2]

Съ това свършвамъ разглеждането на свѣдѣнията, които намираме у горнитѣ автори за българитѣ.

---

[1] Confessions, VIII.

[2] Leake, Norhern Greece, III, 271—272.

ИЗЪ СПОМЕНИТѢ НА ДВЕ УЧИТЕЛКИ ВЪ МАКЕДОНИЯ[1]

Отъ В. Думевъ.

V.

Това било на 21 декемврий. Майка ѝ тръгнала за Битоля, но къмъ мѣстностьта „Гявато“ измръзнала и едва била съживѣна въ близката кула (стражарница). Щомъ пристигнала въ Битоля, явила се предъ настоятелитѣ, които ѝ заявили, че били заети съ други работи, та не могли да подържатъ девическото училище. Тя имъ напомнила за изпращанитѣ отъ Тошкова пари, но ѝ отговорили, че тя нѣма право да се мѣси въ смѣткитѣ имъ. Баба Недѣля взела момичето си и се върнала съ него въ Охридъ. Следъ три месеца Станислава се обърнала съ писмо до Битолскитѣ настоятели и ги питала, дали не сѫ съгласни да се отвори девическото училище, и тѣ ѝ отговорили, че имали други разправии въ Битоля.

Баба Недѣля направила полугодишенъ изпитъ въ Охридъ; на изпита били изложени и нѣколко рѫкодѣлия, изработени отъ ученичкитѣ. Настоятелитѣ решили да ги подарятъ на каймакамина, като стойностьта имъ — 450 гроша — изплатятъ на ученичкитѣ; отпосле обаче не сторили това, и баба Недѣля „волею-неволею“ ги изплатила отъ оскѫднитѣ си срѣдства.

До като стопанинътъ на девическото училище билъ въ обтегнати отношения съ владиката, учителитѣ живѣли спокойно, но, когато владиката се сдобрилъ съ домовладиката, сестриното момиче на когото отървалъ отъ потурчване, почналъ да прави на учителкитѣ голѣми главоболия: децата му почнали да чупятъ стъклата по прозорцитѣ на училището, а самъ той постоянно навиквалъ учителкитѣ за най-дребни нѣща. Владиката употрѣбявалъ всички срѣдства, за да затвори училището. Между малкитѣ ученички имало около 20, на които баба Недѣля преподавала само ръкодѣлие — по желанието на родителитѣ имъ; тѣхъ отдѣлила въ една стая на долния етажъ на училището; единъ день осемгодишното момче на домакина, въ отсѫтствие на баба Недѣля, поискало да влѣзе въ тая стая; ученичкитѣ не му отворили; то се оплакало на баща си, който дошелъ предъ вратата, ритналъ я нѣколко пѫти, и тя се откъртила и паднала върху гергефа на една ученичка. Разяренъ, бащата на момчето влѣзълъ въ стаята, грабналъ мангала и го хвърлилъ на двора, а ученичкитѣ оскърбилъ съ най-грозни псувни. Когато се върнала учителката, заварила ученичкитѣ много изплашени. И наистина, децата не се върнали вече въ училище. Следъ десетина дена стопанинътъ заявилъ на баба Недѣля да си търси друга кѫща за училище. Тя му посочила настоятелитѣ, но той сурово ѝ отвърналъ: „Тебе думамъ да излѣзешъ отъ кѫщата ми съ тоя орлякъ; азъ съмъ пазарилъ 50 момичета, а не 200, що си ги довлѣкла; ще ми съборятъ кѫщата. Давамъ ти три дни „мувлетъ“, а после ке фърлямъ всичко“. Баба Недѣля потърсила защита у настоятелитѣ, но тѣ повдигнали рамене. На третия день стопанинътъ почналъ да хвърля презъ прозорцитѣ училищнитѣ вещи. Баба Недѣля и дъщеря ѝ пренесли всичко у съседитѣ, а тѣ се прибрали въ кѫщата на вдовицата Чобанъ Ставровица — временно. Следъ дълги настоявания на баба Недѣля, настоятелитѣ ѝ посочили праздното гръцко училище, въ горния етажъ на който пренесла училищнитѣ вещи. Скоро училището се изпълнило съ ученички; но гъркоманитѣ българи, карани отъ гръцкия владика, условили Савина за гръцки учитель; той дошелъ съ 12 ученика и почналъ да изхвърля ръкодѣлията на ученичкитѣ. Още отъ първия день ученицитѣ на Савина почнали да правятъ пакости на ученичкитѣ: кѫсали имъ книгитѣ, биели ги, хвърляли камъни и др. Настоятелитѣ, които баба Недѣля молила да назначатъ единъ слуга-пазачь на ученичкитѣ, мълчали отъ страхъ да не паднатъ подъ гнѣва на владиката.

---

[1] Вж. Мак. Прегледъ, кн. II. кн. 3, 1925

Баба Недѣля се подпомагала въ работата си и отъ щерка си Станислава. Единъ день Савинъ и единъ владишки слуга дошли въ училището, блъснали вратата и извикали:

„Хей, балкана ли искате да доведемъ тука? Тукъ е Дебъръ, разбирате ли?“ Баба Недѣля му възразила: „Ами тая сабя отъ Гиритъ ли я имате Вие? Изхаби се пущината!“ Савинъ излѣзълъ, но не се отчаялъ: на другия день той дошелъ рано въ училище, изпѫдилъ момичетата, послалъ рогозки и широко-широко наредилъ своитѣ 12 ученици — гъркоманчета; всички други деца посещавали българското училище, рѫководено отъ г. Д. Узуновъ. Като заварила това положение, баба Недѣля и дъщеря ѝ изхвърлили рогозкитѣ, а баба Недѣля грабнала една линия и почнала да гони ученицитѣ на Савина. Тѣ избѣгали. Савинъ се явилъ предъ владиката Милетий, който изпратилъ попъ Стефана да сѫди учителитѣ. По тоя поводъ училището било пренесено въ Кецкаровата кѫща. Така настѫпило спокойствие.

И въ Охридъ настоятелитѣ не плащали заплатата на на баба Недѣля, и тя преживѣвала мѫчно и съ крайна икономия. Срещу Великдень ѝ отпуснали 20 гроша. Три месеца живѣла съ дъщеря си въ кѫщата на Чобанъ Ставревица. Най-после настоятелството имъ дало една стая; презъ деня пренесли дрехитѣ си, а вечерьта баба Недѣля се запѫтила за новата си квартира; но срещналъ я учительтъ г. Д. Узуновъ и казалъ ѝ, че кѫщата ѝ била запечатана отъ властьта. Останала на улицата, баба Недѣля изпаднала въ отчаяние; но по едно време отъ близка една порта се показалъ Кр. Терзиянъ и я заразпиталъ: „кѫде е Славка?“ — „не зная“, отговорила почти съ плачъ баба Недѣля. Терзияновъ я прибралъ въ кѫщата си и я успокоилъ. Дъщеря ѝ пъкъ, като видѣла запечатана вратата, върнала се съ ученичката, която я придружавала и спала у нея. Останали да живѣятъ у Терзиянови.

Наближавалъ праздникътъ Св. Кирилъ и Методий. Баба Недѣля помолила настоятелството да помогне, за да се отпразнува тоя день по-тържествено. Единъ отъ настоятелитѣ, Антонъ Митаковъ, изказалъ опасение да не стане това тържество причина, за да се закрие училището. Заедно съ учителя Константина баба Недѣля отишла при архиерейския намѣстникъ попъ Христо и го попитали, какво мисли по предстоящия праздникъ. Той имъ отговорилъ, че нищо не ще прави, както не сѫ правили никоя година. „Ами голѣма работа ли е да светите вода и да получите 500 гроша?" казала баба Недѣля.

— Какъ ще взема тия пари?

— Ето какъ: баба попадия ще нашари една тепсия коливо и ще я донесе въ черква. Презъ време на литургията ще извадите дискосъ: ние ще пуснемъ бѣло меджидие, други — половина, трети — четвърть и т. н.

— Дали не трѣбва да се каже на владиката?

— Защо ще досаждаме на владиката за единъ водосветъ. Той ще остане доволенъ, като чуе, че сме поставили единъ хубавъ вѣнецъ на портрета му.

Дѣдо попъ се убедилъ. Учителитѣ приготвили вѣнци и за Кошишкото училище. Много любопитни се трупали да гледатъ приготовленията. Еснафитѣ решили молебенътъ да стане въ черквата Св. Врачъ. Владиката обаче научилъ, заплатилъ на свещеницитѣ обещаното отъ еснафитѣ възнаграждение и запретилъ имъ да извършатъ молебена.

Зараньта учителитѣ повели ученицитѣ и ученичкитѣ въ черква. Псалтътъ Миле поръсилъ съ босилкова китка стенитѣ на училището и пѣелъ: „До година по-велико. Народъ да е живъ. Любовьта, която ни е дадена отъ Бога, до вѣка да сжществува, и народната воля да се изпълни". Цѣлиятъ народъ гръмогласно викалъ: „Аминъ". Дѣцата изпѣли нѣколко пѣсни, и народътъ се разотишълъ доволенъ. Ученицитѣ и ученичкитѣ на групи тръгнали да поздравляватъ гражданитѣ съ праздника. Иванъ Паунчевъ приготвилъ обѣдъ за 30 души: учителитѣ, настоятелитѣ и по-виднитѣ граждани. Следъ обѣдъ народътъ, ученицитѣ и ученичкитѣ излѣзли при Джелядинъ беговитѣ конаци. Тоя бегъ билъ като князъ на Охридъ отъ преди единъ вѣкъ, и независѣлъ отъ султана; той вършелъ голѣми изстжпления; поради това Султанътъ изпратилъ свои хора, които го убили, а сараитѣ му изгорили. Само отъ тъмницитѣ му останали останки съ широки зидове, съ желѣзни врати и малки прозорчета. Стари хора казвали, че подъ конака имало скривалище за богатствата на бега; дюлгеритѣ, които градили това скривалище, били поугбени. Въ тѣзи тъмници Джелядинъ бегъ затварялъ всички християни, които не вървѣли по волята му. По едно време се явили харамии, които пакостили на бега; събрали се тогава всички бегове и християни и молили Джелядина да постави за главатарь на хората християнинъ, за да излови харамиитѣ. Затова се пѣела тогава следната пѣсень:

„Собрали ми се собрали
Охридскитѣ бегове
Съ бугарскитѣ кметове.
При Джелядинъ бега отишли,
На Джелядинъ бега казваха:
„Джелядинъ бего господарь,
Дали ти дава китапотъ
Гяуръ билюкбаша да бидитъ,
Арамии да ти излови,
Раята да ти избави
Отъ тия пусти кръвници!
Дей-гиди Кузманъ Карамань,
Джелядинъ беговъ капиданъ!“
и пр.

Следъ нѣколко дни дошли отъ Солунъ Акифъ паша, а отъ Битоля Расимъ паша и моавинътъ Костаки ефенди. Следниятъ день билъ празникъ — Св. Константинъ и Елена. По наредба на настоятелството, следъ черковния отпускъ учителитѣ завели ученицитѣ и ученичкитѣ въ конака, за да честитятъ имения день на Костаки ефенди. Вмѣсто да имъ благодари, Костаки взелъ да ги сѫди, че отворили този день училището, понеже празникътъ билъ гръцки. „Не знаемъ, дали царь Костадинъ билъ гръкъ“, отговорили учителитѣ и си отишли. На другия день Костаки съ юзбашията и единъ стражарь отишелъ въ училището, прегледалъ учебницитѣ на ученицитѣ и книгитѣ на учителитѣ и се върналъ въ конака. Следъ малко, обаче другъ стражарь извикалъ баба Недѣля въ конака. Тукъ Костаки по византийски предразположилъ баба Недѣля къмъ откровеность, но, като се убѣдилъ, че тя е по-стара отъ него, задалъ ѝ направо въпроса: „До тебе дошли книги, които носили заглавие народность; тѣ били изпратени отъ Русия; ти си ги давала на младежитѣ. Ние не те обвиняваме, защото така ти е заповѣдано. Ако признаешъ това, нишанъ отъ царя ще имашъ“.

— Ефенди, отговорила Недѣля, съвестьта не ми позволява да лъжа, за да взема нишанъ: книги, за които ме питате, не съмъ получила.

— Откѫде ти иде заплатата? Отъ Русия ли?

— Не, отъ Охридската община получавамъ заплата.

Следъ тоя разпитъ баба Недѣля била затворена въ една стая на конака, а Костаки повикалъ и настоятелитѣ на разпитъ. Следъ два часа баба Недѣля била изведена на двора предъ Костаки. На страна стояли настоятелитѣ, а до Костаки — юзбашията, две лица на владиката и нѣколко други хора. Костаки се обърналъ къмъ баба Недѣля съ думитѣ: „Върви право въ стаята си!“ Тя тръгнала, но, като се обърнала, забелѣзала, че Костаки я следва съ цѣлата си свита. Помислила, че иде да ѝ се извини, но Костаки следвалъ полека следъ нея. Баба Недѣля влѣзла въ кѫщи, а следъ нея и Костаки съ хората си. Почналъ се обискъ. Костаки забелѣзалъ една черковна книга и извикалъ: „Ето тая книга е печатана въ Русия!“ Баба Недѣля му обяснила, че всички книги се печататъ въ Русия. Обискътъ свършилъ безъ успѣхъ. Тогава Костаки почналъ да ласкае баба Недѣля: „Много малко заплата Ви плащатъ; Вие заслужавате много по-голѣма“. Тя му отговорила, че е доволна и отъ тая скромна заплата. Костаки повторно я попиталъ: „Но какво искате Вие българитѣ? Царь ли?“

— Ние искаме свои черковни пастири, които да не ни клеветятъ, както владиката Милетий искаше да стори спрямо една жена. Ако бѣхъ гъркиня, щѣхте ли да претръсвате кѫщата ми?

— Ние изпълняваме длъжность, затова не трѣбва да ни се сърдишъ, — отговорилъ ѝ Костаки.

Обискътъ продължилъ у настоятеля Якимъ Сапунджиевъ и у учителя Д. Узуновъ: търсили бунтовни книжа, но не намѣрили.

Отъ силни душевни вълнения баба Недѣля заболѣла и почнала дь храчи кръвь. Понеже Охридскиятъ докторъ билъ приятель на владиката, тя се бояла да иска помощь отъ него; затова заминала за Битоля, гдето лѣкаритѣ ѝ помогнали. Тамъ тя се срещнала съ общинаритѣ, но тѣ се показали все така равнодушни къмъ учебното дѣло. Понеже запазила контракта, съ който Битолци се обвързали спрямо дъщеря ѝ, тя настояла, и тѣ се съгласили да потърсятъ кѫща за училище. Баба Недѣля намѣрила такава у Гена Икономова (баща ѝ билъ Софиянецъ, избѣгалъ презъ Кърджалийското размирие въ София) и отворила училището, въ което се събрали 114 ученички. После изпратила сина си Еремия, който довелъ сестра си отъ Охридъ. Понеже ученичкитѣ били много, и по предложение на Н. Робевъ, баба Недѣля изпратила отъ Охридъ Анастасия Терзиянова, най-подготвена отъ ученичкигѣ ѝ. Станислава платила отъ своята заплата на Терзиянова, но Н. Робевъ не устоялъ на думата си и не платилъ нищо за последната.

Станислава получила отъ майка си писмо, че гъркоманитѣ въ Охридъ подкупили стопанина на училището, и то било премѣстено въ друго, благодарение на Антонъ Митаковъ. За щастие, единъ Охридянинъ въ Бѣлградъ подарилъ кѫщата си на черквата въ Охридъ и тая кѫща послужила за училище.

Следъ изпита баба Недѣля прочела въ в. „Македония", че Охридското настоятелство търси учителка. Споредъ контракта настоятелството било длъжно да я предупреди три месеци по-рано. Но тя се приготвила за пѫть; настоятелитѣ обаче ѝ предложили да остане и за следната година. П. Шапкаревъ предложилъ да се впише въ контракта, че ако учителката напусне предвреме, да плати 1000 гроша глоба. Къмъ заплатата ѝ придали 300 гр., и баба Недѣля се съгласила.

Презъ тази, 1870 година излѣзълъ царски ферманъ за независимо българско духовенство. Тоя ферманъ се очаквалъ въ Охридъ като Месия и билъ прочетенъ най-тържествено въ черква отъ Д. Узуновъ. Тъкмо, когато той извикалъ, че Негово В. Султанътъ чрезъ своя ферманъ подарява независимостьта на българското духовенство, свещеникътъ Стефанъ, владишки агентъ, се провикналъ отъ олтаря: „Лайна Ви подари царьтъ!" Д. Узуновъ продължавалъ да говори, попъ Стефанъ отъ олтаря сѫщо не спиралъ да вика противъ него; настѫпилъ смутъ, народътъ се спусналъ къмъ олтаря, но синоветѣ и привърженицитѣ на попъ Стефанъ се изпречили и се заканили, че ще повикатъ Дебранеца Бекиръ-ага, а баба Недѣля, Д. Узуновъ настоятелитѣ, народътъ и учащитѣ се се отправили за конака. Юзбашията пресрещналъ попъ Стефана и синоветѣ му и ги попиталъ за станалото; попътъ казалъ, че Д. Узуновъ челъ нѣкаква яланъ книга. Юзбашията заповѣдалъ да се арестуватъ българитѣ. Д. Мустревъ приближилъ баба Недѣля и казалъ ѝ да се скрие, защото Дебрани я търсили да я убиятъ. Гъркоманитѣ наклеветили Н. Размовъ, че говорилъ противъ пашата, а владиката обвинилъ Гр. Пърличевъ, че ималъ връзки съ сестриника си, който билъ бунтовникъ въ Влашко. Пашата, който билъ подкупенъ отъ гърцитѣ, заловилъ Пърличева, сестра му и по-малкия ѝ синъ, оковалъ ги и ги хвърлилъ въ затвора. Следъ дълги истиндаци, придружавани съ бой, арестуванитѣ вързани били изпратени въ Дебъръ. Следъ 15 дена билъ заловенъ и братътъ на Пърличева, окованъ, изтезаванъ и пратенъ сѫщо въ Дебъръ. Гъркоманитѣ тържествували, а българитѣ се оплакали на пашата. Баба Недѣля, съветвала да се събератъ пари и подаръци за затворенитѣ. Събрали и ги дали на пашата, и той върналъ заточенитѣ въ Дебъръ.

Следъ изпита баба Недѣля заминала за Битоля. Тая година Станислава, дъщеря ѝ, прекарала въ Битоля не по-леко отъ майка си въ Охридъ: обучавала 140 ученички; заплатата ѝ плащали нередовно, а гъркоманитѣ ѝ причинявали голѣми терзания. При хубаво време всѣка срѣда следъ обѣдъ извеждала ученичкитѣ си на полето при „Кисела вода" и тамъ имъ преподавала българска история; но гъркоманитѣ деца и по-възрастни дори ги следили и хвърляли по-тѣхъ камъни и каль; сѫщо правѣли и когато ученичкитѣ минавали изъ улицитѣ. Това я накарало да спре разходкитѣ. Но нѣщо по-лошо: гъркоманитѣ подкупили нѣкои отъ общинаритѣ да ѝ условятъ за помощница една учителка сръбкиня, при която отишли само 20 ученички; тя не успѣла, но половината отъ заплатата на Станислава била дадена на тази учителка. Сръбкинята учителка съскала гъркоманчетата, които не ѝ давали мира: зимно време, едно гъркоманче, замѣрило съ снѣжна топка по-главата, и Станислава паднала въ несвѣсть; когато се свѣстила, намѣрила се въ близка една кѫща, гдето ѝ помогнали. Пъкъ и средствата ѝ били съвсемъ оскѫдни. Единъ день Д-ръ Пѫтелелеевъ я запиталъ: „Станиславо, отдавна не сме ти дали пари: съ що живѣешъ?" —„Ехъ, изплета нѣкоя тантела, или шевица, продамъ ги за 1—2 бешлика и така прекарвамъ." Докторътъ ѝ далъ едно бѣло меджидие и си отишелъ; Станислава забелѣзала сълзи на очитѣ му. Съ тия пари тя си купила еминии (обуща), понеже обувкитѣ ѝ били толкова кърпени, че не могла вече да ги носи. Въ края на учебната година направила „чудесни изпитъ". Дошла и майка ѝ отъ Охридъ. Станислава изплакала предъ нея теглилата си, и въ такова настроение решили да заминатъ за Пловдивъ.

VI.

На пжть за тоя градъ тѣ спрѣли въ Велесъ: първенцитѣ ги задържали нѣколко дена на гости и предложили имъ да останатъ за учителки; поднесли имъ и контрактъ за три години срѣщу 30 хиляди гроша. Подписали контракта и останали. Станислава останала за учителка въ „Спротива“ т. е. въ махалата отъ дѣсния брѣгъ на Вардара, а майка й — въ махалата „Бързорѣкъ“. Квартира имъ дали въ Митрополията. Записали се по 100-тина ученички при двете учителки. Въ Велесъ основали и женско дружество и държали сказки. Отъ членски вноски били събрани 2000 гр. Но и тукъ се натъкнали на пречки: предъ Станислава учителствувала въ това училище нѣкоя сръбкиня; срещу влиянието, което указала върху нѣкои слаби души, Станислава трѣбвало да действува съ средствата на историята.

Къмъ края на м. ноемврий пристигналъ въ Велесъ пратеникъ на В. Левски съ писмо отъ Централния комитетъ и съ поржчка до учителкитѣ да ушиятъ знаме по моделъ, който пратеникътъ имъ далъ. Пратеникътъ билъ Карловецътъ п. Константиновъ. Куфарътъ му останалъ у баба Недѣля и покъсно предаденъ на Народния музей въ София. Учителкитѣ съ сърце се заели съ изработването на знамето, което трѣбвало да свършатъ за 2 мѣсеца. Левътъ билъ ушитъ съ жълточервена коприна, а надъ главата му били извезени думитѣ „Свобода или Смъртъ“, а отдолу — думитѣ „Станете да Ви освободя“. Знамето не било още довършено, когато властьта се е явила да обискира квартирата на учителкитѣ. Сега тѣ живѣели въ кжщата на Георги Колевъ, понеже митрополията взели за училище. Билъ сжботенъ день: домакинътъ запъхтѣнъ имъ съобщилъ, че Зафираки бей, членъ въ сжда, ги е предалъ и че юзбашията идвалъ съ трима стражари. Учителкитѣ смъкнали знамето отъ гергефа и го натъкмили на единъ портретъ като предварително изрѣзали буквитѣ; писмата отъ Левски съ една пѣснопойка пъхнали въ едни обуща. При тѣхъ била приятелката имъ К. Крепиева. Като стъкмили всичко, седнали ужъ да четатъ. Скоро се чулъ тропотъ по стълбата; вратата се блъснала, и въ стаята се изпречилъ юзбашията съ думитѣ „никой да не мърда!“ Стражаритѣ отворили долапитѣ и почнали да тарашуватъ; разпрали възглавницитѣ и разхвърлили вещитѣ; гледали нагоре въ оджака, но нищо не намѣрили.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА

Станислава се вдървила и не смѣела да погледне „щивала“ съ писмата. По едно време юзбашията турилъ ржцѣ на кръста и казалъ имъ: „Ей ходжи, кжде скрихте байрака, що шиехте?“ Учителкитѣ въ единъ гласъ му отговорили, че това ще е нѣкоя клевета: тѣ шили, но портретъ на куче и посочили на стената. Юзбашията погледналъ извезения левъ, провѣрилъ спокойното държане на учителкитѣ, погледналъ още еднажъ мнимото куче, поклатилъ глава и казалъ на стражаритѣ: „Чиканизъ дишари!“ (излѣзте вънъ). Но Зафираки бей настоялъ на своето и казалъ на пашата, че учителкитѣ подтиквали младежитѣ къмъ въстание. Вѣрното било, че тѣ действително всѣка вечерь отивали въ кжщата на Георги Копандовъ, гдето се събирали младежитѣ, чели писмата отъ Ц. К. и пѣели бунтовни пѣсни. Самъ домакинътъ ходилъ въ Битоля съ писмо до руския консулъ Якобовскій, отъ когото просѣли помощь, за да се въоржжатъ нѣколко момчета и да се изпратятъ въ Балкана. Консулътъ посъвѣтвалъ да мируватъ, защото не било време за въстание. Това било на 1871. Зафираки бей настоявалъ да се затворятъ училищата и успѣлъ. Тогава еснафитѣ се опълчили срещу чорбаджиитѣ и поискали смѣтка за училищнитѣ средства, събирани отъ народа. Зафираки бей взелъ страната на чорбаджиитѣ и накаралъ властьта да запрети всѣко събрание на еснафитѣ, а баба Недѣля била изпратена на сждъ въ Битоля и оттамъ въ Солунъ, кждето отишла и дъщеря ѝ Станислава. Тукъ баба Недѣля била освободена.

VII.

На следната 1872 г. Станислава Караиванова е учителка въ г. Воденъ. На пжть за тоя градъ срещнали я Воденскитѣ търговци Нуши Кировъ и Пет. Стоянчевъ: „Е даскала, майка ти остана въ Солунъ да сѣе бугария!“ казали ѝ тѣ, а тя отвърнала: „Богъ на времето посѣ и благослови тоя олтарь чрезъ светитѣ братя Кирилъ и Методий, които просвѣтиха цѣлия славянски родъ; но неприятели посѣха много плѣвели между хубавата пшеница: ето ние съ майка ми сме едни малки работници, които Богъ ни праща да оплѣвимъ нивата му.“

— Сжде тука не ке расте тая китка — казалъ Нуши.

— Ние не се дѣлиме отъ Мегали иклишия—прибавилъ Стоянчевъ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

— Но българитѣ не можаха да се смѣстятъ въ тая Мегали иклишия, та си изпросиха своя черква, и султанътъ имъ я подари съ фермана си — отговорила Станислава.

— Българи въ Воденъ има много малко — казалъ Нуши.

— Ами вие не сте ли българи и не въставате ли противъ еднокръвнитѣ си братя съ тази ваша гъркомания? Отде сте взели езика си, на който се говори въ цѣла Македония?

— А ке речишъ, оти и турцитѣ, що сборуватъ бугарски, сж бугари? — продължилъ Нуши.

— Ахъ, братя, преди 200 години Мегленци, Тиквешани и Родопци бѣха българи християни, но ги потурчиха насила. Така стана и съ васъ: вие сте чисти българи, но патриаршията и владицитѣ ви заблудиха, и сега презирате сжщитѣ си братя!" — обяснила учителката.

— Не — отговорили гъркоманитѣ отъ Воденъ, ние говориме български, но сме гърци. Ето какъ станало това: въ старо време гърцитѣ се били съ варваритѣ и били надвити; варваритѣ завзели цѣла Македония и заплашили народа да не зборува по грьцки, оти ки имъ го сѣчатъ изикотъ. Ето и Александъръ Македонски се училъ и говорилъ по грьцки, а само кога се разлютвалъ псувалъ на майчиния си езикъ — продължилъ Нуши.

— Значи, и царь Александъръ не билъ гръкъ, както и вие не сте гърци. Не варваритѣ — българитѣ — заплашили гърцитѣ да имъ сѣкатъ езика, а гърцитѣ отъ вѣкове се мжчатъ да промѣнятъ езика на народа и ето, вижте, не сж успѣли дори и спрямо тия, които като васъ сж се заблудили и завлѣкли по грьцкото. — Застигнали ги пжтници, и Станислава прекратила разговора.

Вечерьта тя стигнала въ Воденъ и отседнала у найголѣмия Воденски родолюбецъ, Георги Гоговъ. Той я настанилъ въ кжщата си и я гледалъ като своя дъщеря. Още на заранъта Г. Гоговъ свикалъ първенцитѣ на общинско заседание и назначилъ Станислава за писарка. Следъ една седмица се открило първото българско дѣв. училище въ Воденъ, въ кжщата на Г. Гоговъ съ 117 ученички. Отъ Цариградъ пристигналъ учительтъ Д. Македонски и открилъ, пакъ въ кжщата на Г. Гоговъ, и мжжкото училище съ 90 ученика.

Въ Воденъ имало много гъркомани; тѣ имали мжжко и дѣв. училище. Като се открили българскитѣ училища, гърко-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

манитѣ почнали да интригуватъ предъ властьта: наклеветили Д. Македонски, че билъ комита и че готвѣлъ въстание, и каймакамътъ го интерниралъ на седмия день отъ учителствуването му. Децата прибрала Станислава. Следъ две седмици пристигналъ учительтъ Тръпко Ивановъ, когото постигнала сѫщата участь следъ едномесечно учителствуване. Свещеникъ п. Туши не знаелъ да чете български, затова Станислава му преписвала евангелието съ гръцки букви. Черкуването ставало въ градината на Гогова, дето съ килими заградили единъ ѫгълъ. Тълкуването на евангелието извършвала учителката по Неофита Рилски. Въ Воденъ Станислава научила и гръцки отъ жената на Г. Гоговъ, която била гъркиня отъ Сѣръ и внучка на патриархъ Иоакима, следъ смъртьта на когото тя и братъ ѝ Димитраки си раздѣлили по една паница бисери, златни прибори за сладко, сребърни сервизи за трапеза, златни гривни съ по три голѣми брилянта, кръстъ „енголпионъ“, съ който е служилъ патриархътъ, другъ по-малъкъ съ 9 брилянта, много пръстени, между които и голѣмиятъ патриаршески съ по единъ фасулообразенъ отъ двѣтѣ страни изумрудъ, а въ срѣдата съ голѣмъ колко лѣшникъ брилянтъ; покѫщнина и мека мебель. Самъ Г. Гоговъ билъ богатъ човѣкъ, притежавалъ фабрика за коприна, въ съдружие съ нѣкой швейцарецъ. Г-жа Гогова съ мѫжа си приказвала по гръцки, а вънъ — по български. Тя била благородна и благоразумна жена, която държала страната на мѫжа си — българѣела се. Писмения гръцки езикъ Станислава научила отъ гръцката учителка, съ която се уговорила срещу български, но гъркината се отказала отъ последния: „До като имаме бѣлъ хлѣбъ, не ми трѣбва черниятъ!“ Обидила се българката, но оставила гъркинята да се храни съ фанатизма и използувала уроцитѣ ѝ.

Трети учитель дошелъ — дяконъ Агапий Войновъ, но следъ петь седмици и него интернирали посредъ нощь. И учителитѣ живѣли въ кѫщата на Гогова. Тука стануалъ и архим. Павелъ Божигробски. Зиме черкували се въ долния етажъ — салона — на фабриката. Салонътъ билъ приспособенъ съ килими за черква. Много народъ се събиралъ и до сълзи се радвали, че доживѣли да видятъ българско духовенство и да слушатъ служба на български езикъ. Въ тая черква за пръвъ пѫть Воденци отпразнували Св. Кирилъ и Методий.

Езикови и народописни материяли.

I.

Бугàри и гъркомàни.

(Разказано по говора на Ениджевардарско, село Бàровица, отъ Димитъръ Христовъ[1]).

На нàш’то сѐло Бàровица — сàмо бугàри, до двѐсте кỳкьи. Пòпот бѐше бугàрин от сѐлото. Скольò ѝмавме, сàмо дѐца[2] òдеа. Нѝе си ѝмаме нѝви, сѐйовме ръж, увѐс; лòзя ѝмавме. Нàш’то мѐсто е стръмно, планѝна, ѝма гòра, три чàса е гòрата от сѐлото. Пазàрут — ф Гумѐндже, две чàса далѐче отъ сѐлото. Имавме шес кỳкьи гъркомàни у сѐлото. Църква на кỳкьа òдеа.[3] Трѐбе да бѝдит петнайсет годѝни на вàка, се одделѝа бугàрито от гъркомàнито. По-рàно на гръцко бѐше, защò не остàваа тỳрците. По-рàно, кòга се зафатѝ бугарѝята, първи бугàри бѐа тѝя сегàшните гъркомàни. Гърците ги откỳпиа со пàри, пу уруѐтот[4] станàа гъркомàни шес кỳкьи, чорбаджѝйски кỳкьи. Тѝя сѐга тàмока, кà зѐа да рабòтат со пàри, се сторѝа гърци, а нѝе сиромàсите кат’ не сàкухме пàри, нѝе си стòявме на бугàре. И тѝя гърци — амà гръцки не знàят вòда да си посàкат. леб да посàкат — пак бугàри са, — за ѝнат са гърци. „Гърция кье бѝде тỳка, — кажỳваа тѝя, —затòва гърци кье бѝдем; Бугарѝя нѐма да бѝде тỳка, защò да вòдиме по тà политѝка, бугàри да смѐ. Вѝе сиромàсите не разбѝрате от тѝя рабòти“. Кà надвѝя гърците (1913 год.), гъркомàните почнàа шпионлỳците. Нàзе ни гонѝа, заштò нàш’те гъркомàни му кажỳваа на гърците: „Вѝя пà кье подържàват какõмѝти, па кье прàват въстàния, àко сѐдат тỳка. И сѐга — кажỳваа — държат комѝти ф’ кỳкьите, ѝмат ф’ кỳкьите пàстри,[5] ги крѝят кумѝт’то“. Гърците не пѝтуа: „Кадѐ са кумѝт’то?“ Иштонòмут[6] от Гумѐндже дòйде и ни пѝташе — мѐне, Хрѝсто Тàнчо(в), брàт ми Геòрги, Трàйко Янко Тàнчов и Тòде Тàнчов. Той дòйде со гръцкото аскѐр дòма, ф’ нàшите кỳкьи. Истиндàк[7] ни правѝ: „Кадѐ с’ кумѝт’то?“ — вѝка. — „Не ’и знàм“.

[illegible] 3
15

---

[1] Димитъръ Христовъ, съвсемъ неграмотенъ, наскоро пристигналъ отъ Македония, още напълно бѣ запазилъ своя мѣстенъ говоръ. Слабото външно влияние въ говора му тукъ-тамѐ личи и лесно се различава отъ правилния му говоръ.

[2] дѐца = момчета; [3] сир. въ частна кѫща отиваха на черква; [4] хуриетътъ (1908 г.); [5] скривалища; [6] сѫдебенъ следователь; [7] турска дума = изследване.

— „Сѐля̀нето кажу̀ват, тѝя ту̀ва бѐа, ф' тво̀ята ку̀кья“. (Имавме отъ на̀ш'то сой кумѝти Мѝно, Ичко, ама̀ тѝя сѐ бѐа у Буга̀рия то̀гай). Инкя̀рам я̀с — „нѐма“. Той вѝка: „Ка̀жи кумѝт'то, да си сѐдиш ту̀ка; ако не ѝ ка̀жиш, нѐма да си сѐдиш вѐкье. Вѝе зна̀ите като на ту̀рците да лъжите, на̀с не мо̀жи да ни лъжите. Нѝй па̀ламе[1] тѝя рабо̀ти по̀-арно“. На̀п'кон ка̀жа иштоно̀мут: „Легнѐйте човѐкут, удрѐйте му едно̀ я̀ко кьотѐк[2], да 'и ка̀жи кумѝт'то“. Това бѐше ув ѝзбата[3] нътра. Аскѐрут ми легна̀а, зѐа дърво и на̀п'кон ме бѝа по гърбӧт, нѝчкум лѐгнат; едно̀ на гла̀ват' ти сто̀и, едно̀ на но̀зите. Мно̀го ме бѝа, не бро̀ят, без брой. Вѝкух: ох! бо̀ли! Иштоно̀мут — забѝтинут сто̀и прѝ них и глѐда. Ка̀ ме бѝа убàво, му се чинѝ кѐфут на нѐго, ка̀жа: „стѝга!“ И ка̀жа: „Да се чу̀диш два̀йсет и четѝри ча̀са да 'и ка̀жиш, — да на̀йдеш ра̀ат[4]. У во̀ Тра̀йко Янко Та̀нчев (на Пѐтре та̀тко му) нѐ го бѝа, го носѝа на голѐмо съдѝлиште уф Бѐр и го държа̀а пет дѐна и го пусна̀а. Пита̀ли са го за комѝт'то. Ни уставѝа по̀сле. Кат' се отворѝ път за Буга̀рия, бега̀аме си, но̀кье си бега̀аме у Со̀лун. Има двана̀йсе ча̀са до Со̀лун, сос по едѝн ко̀н. Сѐдум ку̀кьи бега̀аме. — Трѐбе дру̀гите да се правѝа гръцки пода̀ници. Не ни ѝскуа[5] на̀зе: „нѐм'ме довѐрие на ва̀зе“. Ѐто та̀ бѐше.

У Со̀лун бѐвме на ѐдна църква, на буга̀рска църква. Католѝчкото владѝка та̀м ни носѝ. Оту му се оплака̀аме: „нѐм'ме па̀ри за а̀н[6]“. Та̀я църква Св. Димѝтри — къдѐ паза̀рут, о̀ще буга̀рски по̀пове ѝдуа, пѐева. То̀гай ф Со̀лун о̀ште рабо̀теше буга̀рското. Идуа и пса̀лтове, шо пѐева. Светѝ Кѝрил на единайсе май та̀мо го правѝвме. Имаше буга̀ре у Со̀лун, — си о̀доа свобо̀дно по чаршѝята. На̀род нѐмаше, — му бѐше страф. Католѝчкото владѝка ни подържа̀ там и леб ни купува̀. Му далѐвме ра̀списка на по̀пот и ни приима̀. Со австрѝйско парахо̀д си дойдо̀вме. Билѐтито ни 'и платѝ ру̀ското консула̀то. Су половѝна запла̀та на Дедѐагач ни пратѝа. Четѝри иля̀ди ду̀ши ф то парахо̀д бѐвме — все буга̀ри бежа̀нци. Чѐтири сѐла от Со̀лунско — съте се бѐа дигна̀ли: сѐло Корѝтин, Бугарѝево, Сарѝпаза̀р и Ватѝлок. Се издига̀а то̀гай тѝя. Защо̀ на едно̀ сѐло флѐгоа то̀гай гърците та учѝтелӧт и по̀пӧт 'и зѐа и за̀кла̀а — от Бугарѝево. И ут тѝя сѐла та̀мо като бѐа кумшѝи, съте се изплашѝа ди за то̀ избега̀а. Сѐ си зема̀а, добийток не си зема̀а. Излего̀а на Дедеага̀ч, се поредѝа по сѐлата, Гюмурджѝнско, Софлу̀йско. Двана̀йсет дѐна сѐдовме в Дедеага̀ч, на ку̀кьа в гра̀дот; ѝмаше ту̀рски ку̀кьа уставѐне пра̀зне, та там седо̀вме цвана̀йсет дѐна. Са̀ми се ра̀нувме.[7] Ни пумужа̀а тѝя — буга̀рското нача̀лник, половѝна заплата си платѝйме до Сеймен-Търново и от там комѝсия ни пу̀сна на Со̀фия, и шеснàйсет кѝла брàшно ни дàде. Си правѝўме[1] леб на гàрата. Ут там на Со̀фия. Брàт ми То̀де умрѐ на ско̀ро, от биѐне умрѐ; и нѐго го бѝа при мѐне, зàедно бѐвме. По̀лошо го бѝа. Яс се вързувàх со кромѝд и со̀ль, та то̀ва бо̀льката я искарà, а той не си правѝ таквàа рабо̀та и си умрѐ.

---

[1] търсимъ, следимъ; [2] турска д. = бой; [3] кѫщата; [4] рахат, тур. д. = спокойствие; [5] искаха; [6] хан, т. д. = квартира, хотелъ; [7] хранихме.

От Со̀лун прѐко морѝня дойдо̀зме. Бѐвме флѐгле мо̀рето да го плѝвиме, чу̀ва Го̀спод — нѐ фàти дългà. Нап'ко̀н кàа се свалю̀вме[2] в Дедеагàч, се почудѝвме кат фатѝ да бу̀чи, отъде като̀ планѝна ѝде. Туку̀ имàа̏ме късмѐт. Я слу̀шав о̀ти фàкя дългà, то̀гай видѐўме, глѐавме.

Тѝя лю̀де въ нàшата зѐмя, чорбаджѝито, о̀ни най-първи правѝа комѝтот. Не[3] брàа на църквата, не кажу̀ваа реч: во̀й е пътот, да нѐ се плàшите от ту̀рците. И тѝя нàп'кон стàнаа Санданѝйска партия — со ту̀рците: „муструмàньи кье бѝдеме“, вѐлюа тѝя, защо̀ ту̀рците пàри им дàзаа. Сандàнски нàп'кон завъртѐ ту̀рска политѝка. Оти то̀й Сарàфов го убѝ и немàше къде да се завърти, нѝгде не го бѐреше нѐго та со ту̀рците завъртѐ политѝката. Нàш'те чорбаджѝи; кат' до̀йде в нàш'та зѐмя Посто̀ль[4]— къдѐ Богоро̀дица, по уруѐтот, по̀фторно комитѐ(т) кье се отво̀реше то̀гай. Посто̀ль ѝдеше там да отво̀ри канàл. Кà отѝде при нѐйните[5] приятеле, ф нѐйната[6] ку̀къа, и се брàа четирмѝна, го убѝя на Посто̀ль. Да нàп'кон като убѝя на Посто̀ль, ту̀рците му плàкюа месѐчно на тѝя, шо убѝя на Посто̀ль. Кà чу̀а о̀ти как стàна за Посто̀ль (ф сѐло Крушàре го убѝя, уф ку̀кята Дѝно Търпова), нàш'те чорбаджѝи отѝдуа на Пàзар (Ениджe) и тѝя посакàа пàри, да го убѝят на Ичо войво̀да, да зѐмат и о̀ни месѐчно пàри. И тѝя се сторѝа Санданѝйска пàртия, да го убѝят на Ичо, да го расѝпат комитѐго. Кà пикàса[7] Ичо, не флѐзе ф тѝя ръце душмàнски. Нàп'кон кà тражѝ Ичо, тражѝ, го убѝ Ичо първото чорбаджѝя, шпио̀н, што кàраше Санданѝйска пàртия. Да по̀сле тѝя со ту̀рците се зѐа джандармѝня уф сѐлото, да се чу̀ват от Ичо. Кà видо̀а на Ичо не мужàа што̀ да му прàват, отудо̀а ф ку̀кята му и убѝя гу̀ тàтко му, осумдесет-годѝшен. Да тѝя, кà излезѐ Ичо комѝтин — на шеснàйсет годѝни бѐше — тѝя го чинѝа Ичо да излѐзе комѝтин и пà тѝя нàп'кон сàкаа да го убѝет на нѐго.

Нàп'кон до̀йде бугàрска во̀йска на Гумѐндже, па тѝя нѐ се дадо̀а на бугàрето, се предадо̀а на гърците. Ка станàа от сѐлата око̀лни даваджѝи от нѝ' — се оплакàа от нѝ — нàп'кон мàа[8] прегледàа давѝята[9] — ѐм бугàрето ем гърците прегледàа, му ѝ предадо̀а на бугàрските комѝти, на чѐтата, да ѝ съди. И тѝя съте ги убѝа нàп'кон. Тѝя занданѝйски бѐа сѐдъм ду̀ши, чѐтири утепàа, а три бегàа уф Амѐрика. Гърците уф сѐлото — гъркома̀нито — ги преда̀дуа, зашто̀ тѝя пред война̀та една̀ недѐла сѐлото Крѝва я горѐа, занданѝйците сос ту̀рците заедно я горѐа. Ичовата чѐта сос Ичо бѐше отѝшла воф Крѝва на̀-госте; го предадо̀а та̀мо. Ка̀ видо̀а о̀ти Ичо избега̀ сос чѐтата, удрѝа му о̀гин на цѐлото сѐло, го изгорѐа. Удрѝа му деветдесѐт то̀па, три дѐна го бѝа. Чѐтата — четирѝйсет ду̀ши ф ку̀кьите бѐа, се бранѐа, бѝха се. Ка видо̀а, со топо̀вето нѝшто не се пра̀ви, удрѝа со о̀гин. За той сѐтне 'и да̀доа на комѝт'то да 'и съдат. Та по̀сле, кога̀ Бугарѝа си избега̀, тѝя занданѝите со̀евете[1] ни тръчкоа[2]. Тѝя занданѝйците стана̀а гъркома̀не. Ту̀рците 'и крѐпуа занданѝйците. Имаше муду̀рин занданѝйски на Гумѐндже. Ка̀ца[3] бѐруа по ма̀лко — ѐдно ру̀пче.[4] Ту̀рците му дадо̀а мно̀го па̀ри. На тѝя, шо го утепа̀а на Посто̀ль, по трѝста лѝри на човѐк му дадо̀а ту̀рците — на четирмѝна по трѝста лѝри, и по̀сле о̀ште месѐчно им дава̀а по една̀ лѝра на дѐте.

---

[1] правихме; [2] свалихме; [3] не = ни, насъ; [4] Апостолъ (войвода); [5] неговитѣ; [6] тѣхната; [7] забелѣза; [8] маа = му я; [9] т. д. = тжжбата.

За Ичо кье ста̀неше па̀кост, ту̀рците кьѐа да го ту̀рат въ за̀твор. Има ѐдно уду̀т — демѐк мѐздра[5] — Корнишо̀р. Ко̀ста Га̀цов кажу̀ваше: да о̀йте да му ка̀жите на Ичо, да не мѝне от Корнишо̀р. А Грѝпа кажу̀ваше, дѐка нѐ го чу̀юм ф на̀щ'то мѐсто, зашто̀ кье му 'й скъ̀ршум но̀дзите ут кулѐньта. По уруѐтот кажу̀ваше така̀. Та то̀й не[6] кажу̀ваше я̀вно: „ту̀рците кье оста̀нат вѐкье, извадѐйте си от у̀мут вѐкье комѝтската рабо̀та — нѐма вѐкье да се рабо̀ти комитлък“. На на̀щ'то Па̀зар учѝтелот Лешкѝнов ту̀рците го обесѝа ф Па̀зар. Зашто̀ ка̀ се върна̀ Посто̀ль уф та̀ зѐмя, се чу̀ — и пазарскѝте сѐла съте 'й градѝа,[7] да го на̀йдат Посто̀ль. Двайсѐтте двѐ дѐна градѐни сѐлата, удрѝа да бѝет. На та̀ граденѝца го предадо̀а учѝтелот, го обесѝа. По̀пут кажу̀ваше: 'тѝдох, го̀ причестѝф, да вѝкаше: от бо̀га да на̀йдат. Жѐните 'й бѝу̀ва: — „от къде кье го намѐрам, не видѐфме“. Сѐдъм ду̀ши не мъчеа; бѝет, бѐсат, мно̀го мъкьи си видо̀фме. . . То̀лко ѝмам разбра̀но я̀с.

София. 19.III. 1919 год. Записалъ Л. М.

II.

Народни приказки и пѣсни по Костурския говоръ.

Ѐдна прика̀зна.

Ѐден мъж и ѐдна жѐна има̀е чу̀пче и дѐте. То̀й мъжо бѝл ло̀вач мно̀го и ло̀ш — тѐку се чѝни. Ѐден дѐн то̀й отѝшол по ло̀ф и у̀дрил двѐ па̀тки; му и занѐсе до̀ма на жѐната и му вѐли цѐли да и сва̀ри, къ-шчо се. Таiа фа̀тва й изку̀бва и ѝ оставѝла над ра̀фо. Ой ма̀цката му̀ ѐ крѐва ѐдната па̀тка и ѐ изѐдва. И та̀іа се умѝва, се чудѝва, шо да пра̀й. За да не е разбѐри мъж му, си е посѐква босѝцата и е сва̀рва со дру̀гата па̀тка. До̀йде мъж му на вечѐрата, е кла̀ве со̀фрата да ѐде и за таксѝрат паднѝва цѝцката къма мъж му. Кьснѝва той и му вѐли: „Шо е во нѐшчо, во̀во не е па̀тка, за̀шчо е мно̀го бла̀го.“ Та̀іа сака̀ла да скрѝе, то̀ку ка вѝшла мъж му шо ке е опика̀са, му ка̀жва ѐве шо се сто̀ри и ка̀ си е посѐче босѝцата. „Брѐ, тѐку бла̀го е мѐсото от чо̀век! Дѝлми е тѐку бла̀го да си ѝ зако̀лиме дѐцата и го̀спо дру̀ги ке ни да̀й.“ Ста̀ва на ра̀ното и му вѐли на жената̀ му: „іаз ке о̀да за дърва, а ти да е запа̀лиш фу̀рната и ко ке до̀йда ке си ѝ изпѐчиме дѐцата.“ Жената̀ му ем е го̀ри фу̀рната, ем пла̀чи. До̀йде чу̀пчето и е опѝтва на ма̀йка му за̀шчо пла̀чи. „Ку̀рбан ке донѐси та̀тко ти, му вѐли, за то пла̀ча.“ Грѐди ѐдна ба̀ба и та̀іа е опѝтва шо пла̀чи. Жѐната му разправѝва ѐве шо му рѐкол мъж му и ка са̀ка да и зако̀ли на децата̀ му. Ба̀бата о̀ди при дѐцата и му вѐли на нѝми да бѐге за̀шчо та̀тко му са̀ка да ѝ зако̀ли и за то̀ пла̀чи ма̀йка му. Туга̀ва чу̀пето се грѐбело. Му вѐли на дѐтето: „А̀йде нѝіа да побѐгниме! Ти зѐвай ми го грѐбено и бѐгай; іас ке търчам по тѐбе и ке вѝкам: „да̀й ми го бра̀тче, грѐбено,“ а ти да не се върнѝваш и све да бѐгаш.“ Та̀ка и направѝле: чу̀пето зѐва ѐдно стомну̀ле со во̀да, а дѐтето — грѐбено и бѐге. До̀шол та̀тко му и ка ра̀збра шо дѐцата побегна̀е се спу̀шчил да и стѝгни. Ко ѝ наблѝжил, му вѐли чу̀пето на дѐтето да го фърли отза̀ди грѐбено и се сто̀ри ѐден о̀рман. Та̀тко му се въртел во о̀рмано отдва̀й излѐгол и па се спу̀шчил да и пу̀шка. Па, ка наблѝза чу̀пето го фърли стомну̀лето и се сто̀ри ѐдно голѐмо мо̀ріе. Та̀тко му не мо̀жел да преплѝва мо̀ріето и се върнал на̀за.

---

[1] соевете = отъ племето, родственицитѣ; [2] гонѣха; [3] каса; [4] т. д.=десеть пари; [5] селска поземелна граница, синоръ; [6] не=ни; [7] заградиха.

Дѐтето и чу̀пето ка бара̀е, бара̀е, найдо̀е по пъто ѐден о̀вчар и ѐдна ба̀ба. Ба̀бата му се измо̀ли на чу̀пето да сѐдни и ѐ изпро̀шчи. Чу̀пето седна̀ло и дѐтето до нѐіа. „Шо кършиш, сѝнко, е опѝтва ба̀бата?“ — „Зла̀то и стрѐбро, ба̀бо“. — „У, сѝнко, прет тѐбе зла̀то, зат тѐбе стрѐбро“. Та̀іа ба̀ба бѝла го̀спо и чу̀пето ълсна̀ло къй флоринѐно. Търна̀ло па̀ да ба̀ре; на дѐтето му се прѐпи во̀да, а во̀да нѝйде не можѐе да на̀йде. Пу̀л'е на пъто ѐдна тра̀га от во̀л и во нѐіа тро во̀да. Дѐтето кѐку се ску̀на да пѝе во̀да от тра̀га, чу̀пето му вѐли: „У, бра̀те ми, не пѝй от та̀іа во̀да, за̀шчо ке се сто̀риш во̀л!“ Найдо̀е тра̀га и от ко̀н, и от нѐіа не го оста̀ви да пѝе, за да не се сто̀ри кон. Крѝшно от чу̀пето дѐтето се на̀пи во́да от тра̀гата на ѐден ѐлен и во ѐднаш се сто̀ри ѐлен. Чу̀пето ка го вѝде на бра̀т му ка̀й ѐлен, зафа̀ти да пла̀чи. Бра̀т му се върнѝва и му вѐли: „Нема̀й стра̀, сѐстро, дур іа̀з ке съм со тѐбе!“ Ка одѐле, одѐле, дойдо̀е до ца̀ротому ба̀шча и чу̀пата вяна̀ла над ѐдна топо̀ла, а бра̀т му влѐгол во ѐдна блѝзка капѝна. Пот топòлата имàше èдна чèжма, дèка и напивàе цàротому кòніа. На рàното òде измикя̀рите да и напѝе кòніата вòда, кòніата ъ̀рже—се кѝне. Измикя̀рите не се разбрàе да се изпу̀ле во вòдата и се вьрнàе нàза и му кàжве на цàро, ка кòніата не сàке да пѝе вòда и ъ̀рже на чèжмата. Оди цàротому сѝн сàм да и напѝе кòніата. Те па се плàше и ъ̀рже. Ко се изпу̀ли тòй у̀горе, пу̀ли èдна чу̀па на топòлата вянàта да ълска къй флòрин. Му вèли на чу̀пата да у̀рви, тàіа не урзѝва. Тугàва тòй клàва бичкиджѝи да посèче топòлата, за да е су̀рве на чу̀пата. Ка секòле шо секòле, на вечèрината останàло òшче трошѝнга за да е ку̀тне и е оставѝе за на рàното. Прèку нòшіата грèй èлено и ка е лѝжи, лѝжи на топòлата е направѝва òшче тèку пòдебèла. Дèнес тàка, у̀тре тàка: тѝіа дèніата е сèче на топòлата, а нòшіата èлено е лѝжи и е прàви пòдебела откèку бèше пóнапре. Една бàба òди при цàротому син и му вèли шо ке е у̀рви на чу̀пата, ту̀ку той да му тàкса èдно кèсе лѝри. И стàна бàбата, си зèва èден сач, èдна церèпна и èдна пиростѝіа и òди пот топòлата, запàльва òган а е клàва пиростѝята на òгно со нòдзите у̀горе. Ка е вѝде чу̀пата му викнѝва отзгòре: „Нè тàка, бàбо, ѝнак клàй е пиростѝята!“ — „Кà, мар чу̀пе ми, слèзи пò-долу и ми я кàжи кá да е клàда!“ И чу̀пето потслèзе и му кàза кà да е клàй пиростѝята. Го клàва сàчо да се гòри па со ръчката къмà òгно. Пà чу̀пето потслèзе да му кàжи ка да го клàди. Тàка напрàви бàбата и со церèпната, дỳр è у̀рва дòлу на чу̀пата. Тугàва цàротому син е зèва на чу̀пата и е занèква во сарàите. На вечèрата обàрва èлено сèстра му, не е нàйдва. По трàгата, по трàгата òй во цàровата къшча. Ка бу̀ва, бу̀ва на врàтата ду̀р я скърши. Три днòви цàро е прàви врàтата и све на вечèрата èлено е кършèше. На дру̀га вечéра цàро повèли да е намàже врàтата со пѝса. Ка у̀дри èлено, му се закачѝе рогòвите и остàна къй вързан за врàтата. На рàното го фàтие, го заколѝе. Ко го изедòе, ту̀гава се нау̀чи сèстра му и фàти да плàчи. Тàіа фàти ѝ собèрва кòскитѣ и ѝ закòпва во бàщчата. От тѝя кòски излèзе èден у̀бав трандàфил. И тàка дèтето от закол'вàйне па на закол'вàйне òйде, а чу̀пата са омъжи за цàротому син.

Дру̀га прикàзна.

Бѝле трѝ етъ̀рви. Станàе свѝте трѝ брàтя и ойдòе на чужѝна. Èден ден и трѝте етъ̀рви излегòе да прèнде на чàрдако. Ка си прендèе, му пàдна веретèното на голèмата. Помѝна èден калу̀гер и му вèли голèмата етъ̀рва да му го дàй вретèното. Тòй му вèли на нèя: „Ке ти го дàм, тòку дай ми да те бàца.“ И тàя си вèли: „Шо ке се стòри ако ме бàци!“ И му дàде да е бàци. Тàка се стòри и со дру̀гата. На мàлата му пàдна вретèното, алà ка нейтèла да е бàци калу̀геро, слèзе си го звè вретѐното. Ка видо̀е дру̀гите етърви, се изплашѝе да не му ка̀жи на мъжите им ма̀лата етърва. Е фатѝе тѝя на ма̀лата етърва и е пикна̀е во ѐдна върчка со пършчѝни. Три годѝни е държѐе во пършчѝните и та̀я стана̀ла сла̀ба и жълта кай во̀сок. Ка звѐе а̀бер, шо грѐде мъжите, е извадѝе отъ бо̀чката. Во недѐлята седна̀е свѝте бра̀тя со жѐните на ча̀рдако. На малѐчката му гредѐше кисловѝна и си гърца̀ше пършчѝнитѣ. Мъж му е опѝтва, шо гърца та̀ка. Етървите му вѐле: „трѝ годѝни во̀шки ядѐше и за то сѐга гърца.“ Мъж му се засра̀ми и му вѐли: „Ста̀ни, жѐно, да мѐсиш пога̀ча и у̀тре ке о̀йме при ма̀йка ти на го̀сти!“ На ра̀ното ста̀ве, ѐ зѐве пога̀чата и търна̀е да о̀де на го̀сти. То̀й не фа̀ти то̀й път, шо о̀де цѐли лю̀дя, амѝ търнал по ѐден о̀рман и е оста̀ва та̀му жѐната. Ка се стемна̀ло, жѐната влѐзе во ѐдна коша̀ра. Утредѐньта та̀я коша̀ра се сторѝла ѐден го̀лем па̀лат. Во па̀лато са̀ма се клава̀ла со̀фрата и са̀ма се крева̀ла. На жѐната нѝшчо не му липсва̀ше — свѐ шо сака̀ше, има̀ше. Жѐната се помо̀ли да му да̀й го̀спо ѐден чѝкрик да си го върти и да си пѐе то шо стана̀ло со нѐя. И во ѐднаж излѐзе пред нѐя ѐден чѝкрик. Цел ден та̀я си седѐше, си го въртѐше чѝкрико и си пѐеше: ка е фатѝе етървите, ка е затворѝе въ бо̀чката, ка е държѐе та̀му три годѝни и ка е оста̀ви мъж му. Отъ мѐсец сѐтне мъж му са̀кал да се нау̀чи шо ста̀на со жѐната му и о̀йде во о̀рмано да е ба̀ра. Ка бара̀ше, пу̀ли пред нѐго ѐден па̀лат. До̀йде до па̀лато и шчу̀ ка ѐдна жѐна да пѐе и да прика̀жва прика̀зната за трѝ етърви. Ка шчу̀ цѐлата прика̀зна, то̀й ра̀збра шо̀ търна жената̀ му отъ сна̀ите, се върнѝва на̀за ѝ зако̀л’ва на нѝми и о̀йде при жѐната му во па̀лато.

Ѐдна пѐсна.

Пилѝшча о̀де на Вла̀шко
Чу̀пите о̀де да бѐлье;
Невѐсти о̀де да пѐре.
„Айте со здра̀віе, пилѝшча!
Клана̀тіе да му но̀сите
На тѝя на̀шчи нашѝнци,
На тѝя бѐли коко̀ни,
На тѝя жълти еврѐйки.
Шо не нѝ и оста̀ве да грѐде
На тѝя на̀шчи момчѝня
При нѐйни ста̀ри та̀ткови
И при нѐйните ма̀йчички,
При нѐйни мла̀ди невѐсти,
При нѐйни дро̀бни дечѝци.“

Записалъ Аргиръ Кузовъ.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

1.

Шо пцѝте ла̀ве, сѐстро Елѐно?
По арамѝ, бра̀те Мита̀не.
Дѐ ке ме скрѝеш, сѐстро Елѐно?
Тѝя са мо̀йте клѐти душма̀ни
Кѐ ме зако̀ле, ке ме исѐче.
Ке ми те скрѝя, бра̀те Мита̀не
У зе́мен кѐрал, у ко̀счин сѐндук
У ко̀счин сѐндук от трѝста ру̀на.
Трѝж му викна̀е, два̀ж му тропна̀е
Ай отворѝ, сѐстро Елѐно.
Я не отво̀рвам, клѐти душма̀ни.
Ай отворѝ ни, мо̀р' Митанѝце.
Не ви отво̀рвам, мо̀р' чѐрни душма̀ни
Дѐка е Мѝтан, мор' Митанѝце?
Мѝтан е с' о̀фци, клѐти душма̀ни.
Па ми удрѝе тѐшките по̀рти
Е посеко̀е и му влего̀е
И е фатѝе за дѐсна ро̀ка
Ка̀жи го Мѝтан, мор' Митанѝце.
Мѝтан ми ѐсти у̀ зѐмен кѐрал
У зѐмен кѐрал, у ко̀счин сѐндук.
У ко̀счин сѐндук от трѝста ру̀на..

Слушана отъ баба К. П. Кирова
отъ с. Смърдешъ.

2.

Ка̀жи, рѐчи, Анке, недѐй лъжи,
Дѐка ти е, Анке, тво̀йто мо̀мче?
Мо̀йто мо̀мче, а̀го, г' отепа̀е
Г' отепа̀е а̀го, клѐти ту̀рци
Клѐти ту̀рци, а̀го, клѐти арнау̀ти.
Кажи, рѐчи, Анке, не ме лъжи
Яс го вѝду, Анке, край Ва̀рдара
Край Ва̀рдара, ку̀чке, крѝва рѐка
Той во̀деше, Анке, трѝста ду̀ши
Трѝста ду̀ши ба̀ш комѝти
То̀й му бѐше байракта̀ро
Пъ̀рви бѐа Костурча̀ни
Вто̀ри бѐа Леринча̀ни
Трѐти бѐа Битолча̀ни.

Слушана отъ г-жа Костова отъ
с. Загоричани.

3.

Голо̀мби, бра̀тя, голо̀мби
Вѝе висо̀ко лѝтате
Цѐла ду̀ня пу̀лите
Да̀ли видо̀'те мо̀мчето?
Невѐсто, мо̀ри, калѐша
Ти го видо̀'ме мо̀мчето
Край мо̀рето се шѐташе
Ка̀мен пернѝца кла̀ваше
Пѐсок постѐла ѝмаше
И на сѝва ко̀ня вя̀ваше.

Слушана отъ баба С. Янекева
отъ с. Нестрамъ.

4.

Дима̀но вѝно червѐно
Заспа̀ло ми е мо̀мчето
На Кара̀ Ка̀мен планѝна
Мѐгю два бѐли камѐня
Откра̀шли му я гу̀ната
Разда̀шли му я за ду̀ша
За ду̀ша бѐла пшенѝца
Червѐно вѝно вѐдрово
Лю̀та ракѝя Ма̀врова.

Слушана отъ баба Наковица въ
с. Нестрамъ.

Записалъ: Калчо Деляковъ.

Рецензии и книжовни вести.

Prof. Dr. Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil. Leipzig 1924. 8⁰. 104.

Най-новата книга на професоръ Вайгандъ върху етнографията на Македония е ценна въ много отношения. Преди всичко, тя е дѣло на единъ отъ малцината западноевропейски учени, които познаватъ страната непосредствено. Сетне, въ нея авторътъ, който се е посветилъ изключително на изучване балканскитѣ народи и тѣхнитѣ езици, излага своитѣ схващания върху тъмнитѣ, сложни и заплетени проблеми по произхода на тия народи и взаимнитѣ отношения между тѣхнитѣ езици.

Познанството на Вайганда съ Македония датува отдавна. Още като младъ романистъ, у него се поражда желание да се отдаде на изучване романскитѣ диалекти на Балканския полуостровъ, като най-слабо изучени отъ всички останали романски езици. На първо мѣсто неговото внимание било привлѣчено отъ езика на т. н. македонски ромъни (цинцаритѣ, куцовласитѣ), който се оказва по-консервативенъ и пази много старинни форми, но чието изучване страдало отъ липса на достатъченъ, сигуренъ и точенъ материалъ. Налагало се, следователно, да бѫде проученъ на самото мѣсто, отъ устата на населението, което го говори. Първото си пѫтуване младиятъ ученъ направилъ презъ лѣтото 1887, въ продължение на три месеца, когато изследвалъ по-специално езика на власитѣ отъ склоноветѣ на Олимпъ, главно въ градчето Влахо-Ливадонъ. Резултатитѣ отъ своитѣ изследвания изложилъ въ излѣзлата презъ следната година книга върху езика на Олимпийскитѣ власи (Die Sprache der Olympo-Walachen, Leipzig 1888). Второ едно пѫтуване, предприето съ подкрепата и съдействието на Кралското Саксонско учено дружество въ Липиска, на Кралската Академия въ Берлинъ и на Пруското правителство, — въ продължение на повече отъ година време, отъ 30 априлъ 1889 до 24 май 1890,—му дало възможность да посети Македония, Албания, Епиръ и Гърция и, проследяйки разпространението на аромънитѣ (цинцаритѣ, куцоаласитѣ), да се запознае отблизу съ етничнитѣ отношения въ тия тогава турски провинции. Въ езика на мегленскитѣ власи — ромънитѣ въ нѣколко села въ Мегленската область, които и по начинъ на животъ, и по физическитѣ си черти, се отличаватъ отъ останалото ромънско население въ Македония — нему се удава да открие единъ особенъ ромънски диалектъ, различенъ отъ диалекта на аромънитѣ, въ нѣкои отношения по-близъкъ до езика на дакийскитѣ ромъни, и по такъвъ начинъ да установи, че сѫществува, покрай дакорамънски, аромънски и истроромънски, и единъ четвърти ромънски диалектъ, който той нарича „влахо-мегленски“ (вж. Vlacho-Meglen, eine ethnographischphilologische Untersuchung, Leipzig 1892). Плодъ на изучванията му при това ново пѫтуване е главно неговото основно съчинение въ два тома върху аромънитѣ (Die Aromunen, ethnographisch-philolologisch-historische Untersuchungen, Leipzig, I Bd. 1895, II Bd. 1894; първиятъ томъ е издаденъ и въ български преводъ, Варна 1899). Първиятъ томъ съдържа много повече отъ това, което би се допуснало отъ насловa на съчинението. Подъ форма на пѫтни бележки и впечатления авторътъ излага, покрай сведенията си за аромънитѣ, наблюденията си върху природата, народа и живота изобщо въ пропѫтуванитѣ покрайнини. Тия наблюдения и сѫжденията по поводъ на тѣхъ, излѣзли изъ подъ перото на единъ безпристрастенъ ученъ, ще запазятъ за винаги голѣмото си значение по въпроситѣ изъ етнографията на Македония и съседнитѣ земи на югъ и западъ. Присѫдата му, изказана въ самото начало (стр. 3—4), по националната принадлежность на македонското население, което той нарича „българи, а не сърби“, не само защото македонцитѣ „сами се наричатъ така“, но и защото „тѣхниятъ езикъ е единъ български диалектъ“, и заявлението му, че за него лично „не сѫществува ни най-малко съмнение, че македонцитѣ трѣбва да бѫдатъ причислени къмъ българитѣ“, бѣха на времето си най-доброто опровержение на „повръхностното“, по неговъ изразъ, решение на тоя въпросъ отъ Гопчевича въ известното му съчинение върху „Македония и Стара Сърбия“. Тия свои възгледи той изложи наново и по-подробно въ една публична лекция въ Липиска въ 1898 г. върху националнитѣ стремежи на балканскитѣ народи (обнародвана въ сѫщата година: Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker, Leipzig 1898; има и български преводъ: Националнитѣ стремления на балканскитѣ народи, превелъ Д-ръ Д. Хр. Протичъ, София 1898), която предизвика въ сръбския печатъ, както е известно, твърде енергични нападки върху автора.

Важно е, че и сега, въ най-новата си книга, следъ като е ималъ възможность да се вдълбочи още повече въ етничнитѣ и езикови проблеми досежно балканскитѣ народи, проф. Вайгандъ стои по въпроса за народностьта на македонското население неуклонно на сѫщото становище, изказано тридесеть години по-рано въ книгата му върху „Аромънитѣ“.

„Главната маса на населението въ Македония — пише той наново — се образува отъ българитѣ, които, начевайки отъ старитѣ политически граници на България, се простиратъ въ една единствена нераздѣлна маса до Преспа и Охридското езеро, на северъ до планината Шаръ, а на югъ достигатъ морето при устието на Вардаръ, до като непосрѣдното крайбрѣжие на изтокъ и западъ припада на гърцитѣ, които, освенъ това, сѫ застѫпени въ градоветѣ; разбира се, повече гърцизмътъ, отколкото гърцитѣ въ етнографически смисълъ, играе известна роль въ градоветѣ и паланкитѣ въ българската областъ“ (стр. 29). Българитѣ именно заематъ по численость първо мѣсто измежду всички други население въ Македония, до като сърбитѣ следватъ на осмо мѣсто, и то подиръ евреитѣ и циганитѣ, и се срещатъ „само въ северна Македония до Скопие". „Разбира се, северно отъ Шаръ-планина, въ Стара Сърбия, тѣ сж по-многобройни, но и тамъ сж доста изтласкани отъ албанцитѣ. Какви промѣни — продължава авторътъ — сж настжпили или тепърва ще настжпятъ, следъ войната, съ щастливия ù за сърбитѣ изходъ, не мога да кажа. Въ всѣки случай, Сърбия ще трѣбва да направи голѣми усилия, въпрѣки страшнитѣ загуби на човѣшки материалъ, въ севернитѣ области на Македония, за да добие надмощие надъ албанцитѣ" (стр. 29—30).

Българскиятъ характеръ на Македония се обяснява отъ проф. Вайнгандъ по следния начинъ. Той приема, подобно на мнозина други учени, че хърватитѣ и сърбитѣ сж дошли на Балканския полуостровъ, и се заселили въ западната му часть, малко по-късно отъ словѣнитѣ, които — още въ края на V в. („im Jahre 493"!) — прекрачили Дунава и проникнали въ Мизия. „Самата Македония била цѣла наводнена отъ словѣнски племена." Гръцкото население на първо време се задържало само въ градоветѣ, повече на югъ близу до морето и въ административнитѣ центрове на източната римска империя, по-малко на северъ, гдето може да бжде споменатъ само Мелникъ, чието население, засилено чрезъ притокъ, можало да се задържи до най-ново време, но другитѣ градове, като Охридъ, Прилепъ, Велесъ и дори разположениятъ доста на югъ Воденъ, били изцѣло славизувани. Раздѣлени на племена, тия славяни, до появата на аспаруховитѣ българи въ края на 7 стол., слабо изпъквали политически (стр. 11).

Следъ образуването на българската държава като една „съюзна държава на славяни и българи" (Bundesstaat der Slawen und Bulgaren), въ 679 г., и съ разширяването границитѣ ù на юго-западъ последвало и политическото присъединение на по-голѣмата часть отъ Македония къмъ България, въ средата на IX стол., когато ханътъ Пресиянъ отнелъ отъ византийцитѣ по-голѣмата часть отъ Македония, отъ Струма до Охридъ. Обаче тепърва „господството на царетѣ Симеонъ и Самуилъ е оня периодъ, въ който Македония била напълно побългарена (Makedonien vollständig bulgarisiert wurde), и то тъй, че българското народно съзнание на населението тамъ до ново време се е запазило по-добре, отколкото въ самата България (das bulgarische Nationalbewusstsein dort bis in die Neuzeit besser erhalten blieb, als in Bulgarien selbst), гдето турцизмътъ и гърцизмътъ въ съдружие почти напълно потискали националното съзнание на населението" (стр. 15. 16. 17). Срещу това, въ по-ново време Ехзархията се явила като факторъ за националното обособение на българщината, особено следъ като тя постепенно, но бърже обсегнала почти всички българи (fast das ganze Bulgarentum), така че името екзархистъ добило не само черковно, но и национално и политическо значение, до като наименованието патриаршистъ има само черковно и политическо (привърженикъ на гърцизма), но не и национално значение, тъй като патриаршисти могатъ да бждатъ не само гърци, но и албанци, аромъни, мегленити и българи. „Тепърва следъ 1878 г. се явиха сърбитѣ съ своитѣ политически претенции върху Македония", подобно на албанцитѣ въ най-ново време. И еднитѣ, и другитѣ обаче предявиха „съвсемъ фантастични искания, но не можаха да намѣрятъ въ самия народъ достатъчна привързаность (haben ganz phantastische Forderugen aufgestellt, aber sie vermochten nicht im Volke selbst den genügenden Anhang zu finden), така че въ сжщинска Македония, следъ отдѣлянето на турското народностно състезание, стоятъ само гърци и българи единъ срещу други, до като въ най-северната часть на Македония (Стара Сърбия) ще се борятъ сърбитѣ съ албанцитѣ за национално надмощие" (стр. 31).

Това, обаче, което отъ начало и до днесъ свързва населението Македония съ България, то е езикътъ. „Българскиятъ народенъ езикъ, както се е говорѣлъ въ Македония (die bulgarische Volkssprache, wie sie in Makedonien gesprochen wurde), образувалъ основата на старобългарския книжовенъ езикъ". Съ разпространението на християнството тоя езикъ, съ азбуката си, преминалъ въ Моравия, отгдето билъ изгоненъ у българитѣ, а сетне отъ тамъ се разпространилъ у другитѣ православни славяни и у ромънитѣ. По такъвъ начинъ „македонскиятъ български езикъ" (das makedonische Bulgarisch) станалъ носитель и посрѣдникъ на християнството и на византийската култура въ православната югоизточна Европа (стр. 15—16). „Характерътъ на македонския старобългарски езикъ (der altbulgarischen Sprache Makedoniens), както е завещанъ въ паметницитѣ отъ времето на първото царство, билъ по времето на царя Самуила и сетне презъ второто царство повлиянъ въ смисълъ на срѣднобългарския езикъ, така че новомакедонскиятъ езикъ по своя характеръ изобщо се поставя на страната на българския езикъ и образува съ него едно единство" (so dass auch das moderne Makedonisch sich durchaus in seinem Charakter auf der Seite des Bulgarischen stellt, mit ihm eine Einheit bildet) (стр. 19). Съ други думи, повтаря авторътъ на стр. 27, следъ като страната била наводнена и свареното население погълнато отъ славянитѣ, тя „станала славянска, а езикътъ старобългарски. Презъ време на второто царство специфично българскитѣ особености, които отличаватъ старо и новобългарски толкова много единъ отъ други въ синтаксиса и въ флексията, достигнали и въ Македония, и така е останало и до день днешенъ; масата на селското население е била и е българска, поне по езикъ (die Masse der Landbevölkerung war und ist bulgarisch, wenigstens der Sprache nach). Сръбскиятъ народностенъ елементъ (Einschlag) проникналъ подъ Стефанъ Душанъ тукъ-таме (stellenweise) въ северна Македония, а единични езикови явления се разпространили отъ тукъ сжщо на югъ, безъ обаче да могатъ да промѣнятъ нѣщо въ характера на езика".

Езиковата граница между българи и сърби, както е очертана на стр. 80 и сл., се представя отъ голѣмата Шаръ-планина, която отъ старо време още съставяла пречка за сношение и проникване ня сърбитѣ на югъ и естествена граница между българи и сърби, до като тепърва въ XVIII и XIX стол., следъ масовото изселяне на тамошното население на северъ отъ Дунава, се вмъкнали между тѣхъ албанци. Северно отъ Шаръ при все това има „известенъ брой български села съ твърде старински езикъ.“ Българи и сърби се допиратъ тепърва на Българска Морава: езиковата граница минава презъ Враня, Нишъ къмъ Зайчаръ на Тимокъ, гдето достига до ромънската говорна область отъ двѣтѣ страни на тая рѣка. „Че говорениятъ въ Вранския и Нишкия окрѫгъ български езикъ е силно повлиянъ отъ сръбски и е craналъ единъ видъ сръбско-български смѣсенъ езикъ (serbisch-bulgarische Mischsprache), можахъ — каже Вайгандъ — да установя въ 1917 год., презъ време на войната, въ Нишъ отъ селяни изъ околностьта“ (стр. 81).

При характеристиката на „македонския български“ езикъ (das makedonische Bulgarisch), авторътъ въ началото още съ право изтъква, че, до като върху българския характеръ на тоя диалектъ по-рано не сѫществувало никакво съмнение, въ по-ново време, чрезъ една по политически причини умѣло водена пропаганда отъ сръбска страна (durch eine aus politischen Gründen geschickt betriebene Propaganda von serbischer Seite), билъ направенъ опитъ да се наложи въ политическия свѣтъ мнението, че „говорениятъ въ Македония славянски езикъ е сръбски диалектъ и населението е сръбско“ (dass die in Makedonien gesprochene slawische Mundart ein serbischer Dialekt, und din Bevölkerung serbisch sei) (стр. 67). Той счита сѫщо неоснователни „всички опити на сръбскитѣ шовинисти“ да изкаратъ езика на македонцитѣ и „като смѣсенъ езикъ отъ неопредѣленъ характеръ“ (als Mischsprache unbestimmten Charakters). Съ нищо неоправдано е, следователно, да се приеме, че „македонскитѣ славяни иматъ свой собственъ езикъ, който стои по срѣдата между сръбски и български“, тъй като „македонски и български въ звуковото си състояние, въ флексията и въ синтаксиса се схождатъ напълно“, съ „незначителни“ отклонения отъ диалектиченъ характеръ, като изпадането на интервок. в (чоек вм. човек), на интервок. х (бея вм. беха) и шч вм. шт (шчо вм. що) (последнитѣ две особености впрочемъ сѫ свойствени и на други български диалекти, извънъ македонскитѣ) (стр. 75). Правейки, съ компетентностьта на специалистъ езиковедецъ, прегледъ на най-важнитѣ особености на македонскитѣ говори, той подчертава именно, че както въ фонетиката (редукция на вокалитѣ а, о, е въ средномак. говори въ ъ, у, и непозната въ сръбски; ѫ> а или ъ като въ бълг., но сръбски у; ъ> о или ъ (въ ър, ъл), до като сръбски а; ь> е и ъ, но сръбски а; липса на характерното за сръбския езикъ музикално ударение), така и въ морфологията и синтаксиса (задпоставенъ членъ, дори троякъ — -но,-во,-то; аналитично склонение; изчезване на инфинитива; аор. форми съ -ф- или -х-, но сръбски -с-; сег. вр. мн. ч. -ме, а не -мо като въ сръбски; сравнит. и превъзходна степень съ по- и най-) „македонски се схожда съ български и се отклонява отъ сръбски,“ та напусто би се търсили такива правилно прокарани сходства съ сръбски“ (стр. 73). Единични особености действително могатъ винаги да се намѣрятъ, но тѣ „нищо не доказватъ“ (nichts beweisen). Такова е напр. особното застѫпничество на праслав. съчетения tj dj въ македонски чрезъ k′ и g′ срещу шт, **жд** въ български, една „звукова особеность, която стои по-близу до сръбски, отколкото до български.“ Вайгандъ обаче намира сѫществена разлика въ произношението на „македонскитѣ палатали k′, g′, които сѫ се развили отъ t′, d′ чрезъ издигане на предния езиковъ гръбъ, до като въ сръбски направо отъ t′-th′-ts′ (c′) се е развилъ единъ палataленъ шушкавъ звукъ (африкатъ)“. Македонскитѣ k′, g′ сѫ стари и стигатъ на северъ въ Моравско, но колкото се отива пó на югъ намаляватъ. „Тия твърде стари форми k′, g′ отъ t′, d′ произхождатъ отъ единъ между сръбската и българската говорна область разположенъ диалектъ (Косово поле), отгдето сѫ се разпространили на югъ, безъ да могатъ да изтикатъ напълно стария български изговоръ.“ Така, въ Битоля се казва свек′а покрай свешник, въ южна Македония — при Влахо-Клисура — свеща като въ български, сетне гак′и, покрай гашник и др. п., а това явно показва, че въ тоя случай „имаме работа съ по-нови пришелци“ (mit jüngeren Eindringlingen). Погрѣшно е, следователно, възъ основа на такова едно единично явление, което не е нито старо, нито общопроникнало, „тъй като на югъ и югозападъ (Струга, Охридъ, Дебъръ) господствуватъ шт- и жд-, да се вади заключение, че македонски е единъ сръбски диалектъ“ (стр. 72). Сѫщо формата на името „бугаринъ“, съ което македонецътъ нарича себе си (въ езицитѣ на околнитѣ народи — гръцки, аромънски, албански и турски — е позната само форма съ -л-), е могла да произлѣзе само отъ „сръбски уста“ (nur aus serbischem Munde stammen, nur im serbischen Munde entstehen; макед. трѣбваше да бѫде българинъ или болгаринъ, срв. вълна, волна, вълкъ, волкъ и под.), да проникне отъ сръбски, и то когато Македония се е намирала подъ сръбска власть, по времето на Стефанъ Душанъ. „Тая форма бугаринъ — казва Вайгандъ — по тоя начинъ е доказателство за признаването и потвърждението на българската народность на македонцитѣ отъ страна на сърбитѣ“ (стр. 74). — За образецъ на езика на македонцитѣ и за да даде възможность за „безпристрастна оценка“ на характера му, Вайгандъ дава, по изданието отъ 1802 г., единъ кѫсъ изъ Четириезичника на попъ Даниилъ отъ Москополе, писанъ въ едно време, когато на Балк. полуостровъ „националнитѣ“ борби не бѣха още познати (българскиятъ текстъ е на западномакедонски диалектъ, и то, споредъ В., не на битолски, както се мислѣше, но на тоя, който се говори въ „Охридъ и Дебъръ“); той го придружава съ паралеленъ български текстъ съ „народенъ, западнобългарски изговоръ“ и съ коментарии; дава сѫщо и една сръбска приказка съ преводъ на македонски диалектъ (битолски) и на български („софийски, шопски диалектъ“). „За мене самия — пише той на стр. 73 — българщината въ Македония е фактъ, доказанъ отъ приведения текстъ на Даниила и отъ мой собственъ опитъ. Когато въ 1887 г. и сетне въ 1889/90 г. пребивавахъ въ Македония, за да се запозная съ тогава още толкова непознатия народецъ аромъни, запознахъ се, ща не ща, съ тамошния славянски диалектъ единствено отъ слушане. Когато сетне следъ връщането въ отечеството си се запознахъ съ българския книжовенъ езикъ, забелѣжихъ, че азъ съмъ билъ вече научилъ въ сѫщность български, а сръбски трѣбваше още да уча (dass ich Bulgarisch bereits in der Hauptsache erlernt hatte, Serbisch aber noch zu erlernen hatte), понеже въ всички сѫществени точки се отклоняваше отъ македонски, ако и въ словаря често да се схождаше, което впрочемъ е и напълно естествено при два езика, които иматъ общъ произходъ. Но пъкъ и въ български има редица думи, които не се срещатъ въ сръбски, а сѫ съвсемъ обикновени въ македонски, напр. железо (срб. гвожђе), град (срб. варош), планина (срб. брдо; срб. планина означава „Bergweide = чалъ), брашно (срб. мука), хубав (срб. леп), лош (срб. рђав) и пр.“.

По-безпристрастна оценка на езика на македонското население и по-чистосърдечно признаване на неговата национална принадлежност не може и да се очаква!

Както се вижда отъ поднаслова на книгата, проф. Вайгандъ разглежда въ нея само една „часть“ отъ етнографията на Македония — историческо-народностната и езиково-статистическата. Въ тритѣ глави, колкото и има книгата — една озаглавена „историческо-етнографски прегледъ“ (с. 1—28), друга „общи белѣжки върху състава, характера и начина на живота на населението“ (с. 29—56) и трета „езикъ, езикови граници и разпространение на народноститѣ въ Македония“ (с. 57—97) — се разглеждатъ по-накратко или по-обширно най-важнитѣ въпроси досежно произхода, националния характеръ, езика и разпространението на всички народности, които сѫ се срещали нѣкога или живѣятъ сега въ Македония. И като се вземе предъ видъ, че Македония въ народописно отношение представя въ малъкъ видъ цѣлия Балкански полуостровъ, лесно се разбира значението на тая книга за етнографията на тоя полуостровъ. Старитѣ народи (македонци, траки, илири, гърци и римляни), средневѣковитѣ и по-нови (готи, вандали, хуни, славяни, българи, сърби, печенези, кумани, турци), които сѫ живѣли или засѣгали въ Македония, както и най-важнитѣ епохи въ историческия животъ на последната (гръцко-римска, българска, сръбска и турска), се разглеждатъ последователно, главно съ огледъ къмъ произхода на днешното ѝ население и за обяснение на нѣкои негови типични особености въ бита и езика. Въ днешния албански езикъ напр. той съзира следи отъ езика на старитѣ траки и по такъвъ начинъ идва да подкрепи съ нови аргументи изказаното по-рано отъ индоевропеиста Хиртъ мнение (въ Festschrift für Kiepert 1898), че днешнитѣ албанци сѫ потомци не на илиритѣ, въ чиято земя днесъ живѣятъ, но на тракитѣ. Именно тракийското племе беси, въ Родопитѣ, което, споредъ историческитѣ известия, се е задържало най-дълго, счита той за родоначалникъ на албанцитѣ, следъ като тѣ, подиръ наводнението на полуострова отъ славянитѣ, потърсили, ведно съ романизуванитѣ траки и римски колонисти, предходницитѣ на днешнитѣ ромъни, и намѣрили прибѣжище въ планинската область между София, Нишъ и Скопие. Съ това се и обясняватъ общитѣ особености въ развитието на албански и ромънски, и специално ония загадъчни албански елементи въ словаря на дакийскитѣ ромъни, занесени споредъ това отъ ромънитѣ следъ раздѣлата имъ отъ албанцитѣ и преселението имъ въ Дакия (стр. 6, 7, 9 и по-специално 11 и след.). Следъ разселянето на ромънитѣ не само на северъ презъ Дунава, но и на югъ въ Македония, па и на северозападъ, вследствие на което сѫ се и създали днешнитѣ четири ромънски диалекта (дакоромънски, аромънски, мегленоромънски и истроромънски), една часть била останала въ планинитѣ въ България — това сѫ тъкмо тия ромъни, които играятъ роль при създаването на второто българско царство — и съ време се слѣла съ българитѣ, слагайки при това своя отпечатъкъ върху езика на последнитѣ. Проф. Вайгандъ именно приема, че всички ония най-важни особености, по които днешниятъ български езикъ се отличава отъ останалитѣ славянски езици (задпоставенъ членъ, аналитично склонение, нова форма за бѫдеще време, *да*- изречения, както и нѣкои особености въ фонетиката и словаря), но които се сподѣлятъ и отъ албански и ромънски, придавайки „новия балкански характеръ на българския езикъ", се дължатъ на „влияние отъ страна на ромънски" (Beeinflussung durch das Rumänische) (вж. отдѣла „Балкански езици", стр. 58—63). Не му е мѣстото да се впускаме подробно въ разглеждането на подигнатитѣ тукъ твърде сложни и трудни въпроси изъ историята на балканскитѣ езици и историческата етнография на Балканския полуостровъ изобщо. Ще забелѣжимъ само, че противъ обяснението на характернитѣ особености на българския езикъ тъкмо отъ ромънски говори фактътъ, че последниятъ въ своя словарь е изцѣло пропитъ отъ славянски, специално български елементи, проникнали въ различни епохи, до като балкано-романскитѣ елементи въ български сѫ незначителни на брой, повече обозначаващи културни понятия, при това главно такива, които се срещатъ и въ гръцки и въ други езици, та въ повечето случаи не се знае дали не сѫ дошли въ български не направо, а чрезъ чуждо посрѣдство. Специално ромънски словарни елементи въ български, особено по-стари, липсватъ почти съвсемъ, едно обстоятелство, при което, щомъ би ставало дума за взаимни влияния, би трѣбвало да се дойде до тълкуване въ противоположенъ смисълъ. —

Трѣбва да се признае, че проф. Вайгандъ, който е ималъ възможность да се движи между жителитѣ на Македония, дава въ втората глава, гдето разглежда по-специално характера на нейното население и начина на негова животъ, много сполучливи характеристики на българина, гърка, аромънина, албанеца и турчина, на тѣхнитѣ психични и морални качества, особено както се проявяватъ тѣ въ личния, семейния и обществения имъ животъ и въ тѣхнитѣ занятия, характеристики, които сѫ резултатъ на рѣдка наблюдателна способность и затова ще запазятъ за винаги своето значение.

Въ заключителнитѣ думи (стр. 98-102) авторътъ описва сегашното положение на Македония, подѣлена следъ войнитѣ между сърби и гърци, подчертава, че „Македония е една историческа, стопанска, съобщително-политическа и географическа цѣлость" и че „една автономна Македония между Бистрица и Дринъ на западъ и Места на изтокъ, до Шаръ-планина и Карадагъ на северъ, би била най-щастливото разрешение, за задоволението и благоденствието на македонцитѣ и за избѣгването на кървави въстания въ бѫдеще".

Ст. Романски.

Jordan Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, t. II, pages 86—103, Paris 1922).

Досега бѣ известно, че въ говора на Солунскитѣ села Вѝсока, За̀рово и Сухо̀ (въ тъй нареченото „Богданско“, Лагадинска околия) има упазени важни старобългарски фонетични архаизми: прями останки отъ двѣтѣ носовки, гласната ы и гл. ѣ, произнасяна като ä, и съгласнитѣ съчетания жд, шт, дз (s). Тия старински черти, съставяващи най-важната характеристика на езика на Св. Кирила и Методия, възбудиха въ свое време особенъ интересъ въ славистическитѣ кржгове и поради обстоятелството, че тритѣ села се намиратъ тъкмо въ область, гдето ще да е била родината на старобългарския Кирилометодиевски говоръ. Така, вземайки въ съображение главнитѣ фонетични отлики на последния, Ягичъ изказа мнение, споредъ мене основателно, че той се е намиралъ нѣгде между Солунъ и Цариградъ (вж. V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 1913 г., стр. 272—273). Въ свръзка и съ тоя въпросъ е отъ немалко значение и едно ново откритие, което дължимъ на проф. Йорд. Ивановъ, а именно, че въ говора на селата Висока и Сухо при известни ограничителни условия и день днешенъ се чува въ края на думитѣ старобългарската тъмна гласна ъ, която въ това си положение по единъ общъ на всички други български говори, както и въ всичкитѣ славянски езици изобщо, фонетиченъ законъ напълно е изчезнала.

Презъ време на балканската война 1912—1913 г. Ивановъ е посетилъ селата въ Богданско и, вслушвайки се въ говора на селата Висока и Сухо, е забелѣжилъ, че ъ-тъ ясно се произнася въ края на прилагателни имена и причастия, окончаващи съ две или три съгласни, и то „най-често въ съчетания отъ прилагателно съ (следваще подиръ него) сжществително въ тѣсно съединение (en liaison intime), като напр.: скъ̀мпъ ли i тютю̀но?; млóго сѝлнъ аскéр е болгáрскъіо аскéр; éндръ грат пáдна; тóс ѝ пръ̀внъ чóвäк в сéлото; плѝткъ гьол; мъндръ мънч (=мжжь); нѝскъ чóвäк; мъ̀шкъ, жéднъ, чьрнъ—чóвäк; слáткъ пекмéс; мéнкъ лäб и пр. Проф. Ивановъ въ горепосочената статия казва, че „мжчнотията да се произнесатъ две или три съгласни въ края на думитѣ, безъ да следва подире имъ въ тѣхна подкрепа една гласна, достатъчно обяснява запазването на крайния **ъ** въ говора на селата Висока и Сухо“ (с. 92). Нѣма съмнение, че въ случая имаме фонетично явление, което дължи произхода си на известна нужда отъ еуфонично естество и че благодарение на тѣсното единение (liaison), за което се каза, ерътъ нѣкакъ се е чувствувалъ сѣкашъ въ срѣдата, а не въ края на думата. Но въпрѣки това мисля, че реченитѣ ограничителни условия, еднакво сжществуващи и въ другитѣ български говори, едва ли биха спрѣли изчезването на крайния еръ и въ тоя, доста консервативенъ говоръ, ако да не е имало и друга, по-силна причина, която решително е подкрепила сжществуващата тенденция да не се изпуска крайниятъ еръ въ звукови съчетания отъ рода на горесказанитѣ. Тази друга причина азъ съзирамъ въ редукцията на гласната **ы**, която въ сжщия говоръ се произнася като ъ, сир. досущъ еднакво съ сжщинския **ъ**, и то не само въ срѣдата, но и въ края на думитѣ, както ни е известно отъ по-рано (вж. А. П. Стоиловъ, Рефлекси отъ старобългарски изговоръ на ы и пр., въ Период. Спис. LVIII; L. Miletič, Bemerkungen zu Oblaks Maced. Studien, въ Archiv für Sl. Philologie XX. 586—587). И проф. Ивановъ съ нови примѣри потвърдява сжществуването на **ъ** въ края на думитѣ вмѣсто староб. потъмнѣло **ы**, нпр. ко́з**ъ**, кра́в**ъ** (множ. число, староб. козы, кравы); ко́тк**ъ**-тä; уши́-тä напе́ренъ; имам ма́лко зъ́мб**ъ** (стб. зжбы) и пр. Веднъжъ затвърдилъ се навикъ да се произнася въ края на думитѣ еровъ звукъ вмѣсто по-старо **ы**, което, макаръ и потъмнѣло, сир. произнасяно като **ъ**, никога не изчезва, може по аналогия да се задържи и сжщински, първоначаленъ **ъ** въ края на такива думи, окончаващи на две и три съгласни, гдето на неговото изчезване се противопоставя тенденция отъ еуфониченъ характеръ, както се каза. Такава аналогия е възможна при две условия: първо, въ посоченитѣ ограничени случаи крайниятъ **ъ** да се е подържалъ известно време и следъ като въ всички други случаи той е изчезналъ, и второ, редукцията на **ы** въ крайнитѣ срички да е настжпила преди изчезването на **ъ** при изтъкнатитѣ специални условия. Мисля, че така ще да е и станало. Редукцията на гласнитѣ въ българскитѣ говори е твърде стара и достига най-ранната срѣднобългарска епоха на езика. Колкото се отнася до говоритѣ въ Богданско, които се указватъ твърде консервативни и по отношение на **ы**, трѣбва да изтъкна, че сжщата особеность отличава и географически най-близкитѣ родопски наречия, въ които и сега има говори, гдето се е запазилъ звукътъ на **ы** и въ които по аналогия на **ы** — нередуцирано и редуцирано — е била засегната и гласната **и**, а именно въ Даръдерско и въ Павликянското наречие, а още повече въ централно-родопския говоръ на Широка лжка и въ нѣкои други говори (вж. у мене „Редукцията на гласнитѣ въ Широколжшкия говоръ“, въ Списание на Бълг. Акад. на наукитѣ, III (2), стр. 1—10). Що се касае до изключението, което говорътъ на село Зарово прави относително ера въ края, ясно е, че то е отъ сравнително по-нова дата, като се е развила метатеза на крайния еръ, преобърналъ се въ т. нареч. вметнатъ еръ.

И тая езикова връзка на Солунско съ Родопския край не е безъ значение за историята на старобългарския езикъ както и за историческата българска диялектология.

Възможностьта да се запази ерътъ въ края на думитѣ по отдѣлни диялекти по-дълго време, отколкото въ други диялекти, се подкрепя отъ подобни явления, отбелѣзани въ други славянски езици. Случаятъ, който ни занимава, ни припомня факти, изтъкнати въ свое време отъ пок. А. Потебня изъ великорускитѣ, особено северовеликорускитѣ говори, въ които и презъ XIII и XIV вѣкъ още се произнасяли и двата ера и въ края на думитѣ, и че въ нѣкои отъ тѣхъ тѣ се одържали и много по-сетне, а въ отдѣлни случаи, главно въ народната поезия, се запазили дори и до наши дни, по подобие на французкото **e** muet, което главно въ пѣнието и сега се вестява като живъ звукъ. Следитѣ имъ сж засвидѣтелствувани и въ текстоветѣ на рускитѣ стихирари отъ XVI и XVII в. (вж. А. Потебня, Къ історіи звуковъ русскаго языка, стр. 35 нат.).

Г. Ивановъ добре забелѣзва, че въ останкитѣ отъ носовки въ говора на селата въ Богданско не се виждатъ никакви следи отъ т. нареч. срѣднобългарско смѣсване на носовкитѣ, съ което по-вече или по-малко се отличаватъ нашитѣ срѣднобългарски писмени паметници. Ала сжщото можемъ да кажемъ и съ огледъ къмъ назалнитѣ останки и отъ другитѣ, по-западни македонски говори, отъ Костурско и тѣхнитѣ колонии (Брацигово, Айдемиръ, вж. у мене: „Арнаутитѣ" въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ, Пер. Спис. LXI, 9, стр. 623—666). Въпрѣки това, смѣсването на носовкитѣ въ срѣднобългарскитѣ паметници толкова опорито, ако и неправилно, се подържа, че не може току тъй да го вземемъ само за книжно явление, за правописна маниера на неукитѣ наши стари писатели. Въ нашитѣ народни говори, особено източнитѣ, има слаби следи отъ замѣна на носовкитѣ следъ небни (палатални) съгласни, ала освенъ туй въ една голѣма българска езикова область, родопската, има и сега по говоритѣ правилни рефлекси на носовкитѣ, които доказватъ, че тѣ фактически при дадени условия сж се смѣсили, особено носовката ѫ чрезъ ж, респективно рефлекса на подирната ъ и пр. (вж. у мене „Слѣды среднеболгарской замѣны носовыхъ въ новоболгарскихъ нарѣчіяхъ", печатано въ „Статьи по славяновѣдѣнію" подъ редакц. В. И. Ламанскаго. II. Спбгъ, 1906, стр. 186—205; вж. и „Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache", Wien, 1911). Отъ факта, че въ носовкитѣ отъ Солунско и югозападна Македония не се констатира смѣсване на носовкитѣ, може само да се заключи, че въ нашата среднобългарска писменость, въ която се явява въпросната замѣна по-правилно застжпена, не сж се отразили народни говори отъ тия южномакедонски говори. Въпросътъ стои още отворенъ.

Поради особената важность, която иматъ съгласнитѣ групи жд, шт, бидейки най-характерна българска черта на Кирилометодиевския езикъ, добре е сторилъ проф. Ивановъ, че е изброилъ въ статията си и думитѣ съ жд, шт, употрѣбявани по говора въ Богданско.

Щѣхме да бждемъ особено благодарни автору, ако бѣ му се удало да запише повече текстове простонародна разговорна проза отъ сжщия говоръ.

Л. М.

Grammaire de la langue serbo-croate. Par **A. Meillet**, professeur au Collège de France et à l'École des Hautes-études, et **A. Vaillant**, professeur délegué à l'École des langues orientales vivantes (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves. III). Paris, 1924, 8°, VIII. 302.

Институтътъ за славянски изучвания (Institut d'études slaves) въ Парижъ издава между друго и серия граматики на славянскитѣ езици, отъ които трета по редъ е посочената горе граматика на сърбо-хърватския езикъ, съчинена отъ проф. А. Мейе и А. Ваянъ. Както и излѣзлитѣ други две граматики отъ сжщата серия, — чешска и полска, и тази има повече практически характеръ на едно по-подробно учебно пособие. Нѣмаме намѣрение тукъ да преценяваме отъ езикословно гледище достойнствата на тая граматика, а искаме само да изтъкнемъ една научна неточность относително югоизточнитѣ граници на сърбохърватския езикъ къмъ съседнитѣ нему западни и югозападни (македонски) български говори. Следъ напредналитѣ въ последнитѣ десетилѣтия диалектоложки изучвания на смежнитѣ между двата езика — сръбския и българския — говорни зони, не може вече да се твърди, че не се знаело точно, где престая сръбо-хърватската и где захваща българската езикова область Вънъ отъ всичко сѫществува и единъ общъ, сигуренъ критерий, по който се познаватъ българскитѣ говори, това сѫ членната форма и аналитичното склонение. Въ граматиката на г. г. Мейе и Ваянъ, сръбо-хърватскитѣ езикови граници не се посочватъ съ нуждната опредѣленость. „На югъ и на изтокъ — казватъ авторитѣ — границата между говоритѣ отъ сръбски типъ и говоритѣ отъ българо-македонски типъ се прелива... Между чисто-сръбскитѣ говори (parlers nettement serbes) въ областьта на Нишъ и чисто-българскитѣ говори около София има прилика, а между еднитѣ и другитѣ се срѣщатъ редъ преходни говори. Общо се приема, че говоритѣ въ Стара Сърбия сѫ отъ сърбо-хърватски типъ, а говоритѣ въ *южна* Македония отъ другъ, различенъ типъ, твърде близъкъ до българския; *ала нѣма точенъ критерий*, който би позволилъ да се различаватъ тия два типа, и, като се вематъ въ внимание мѣстнитѣ говори, *преходътъ отъ македоно-сръбския къмъ македоно-българския* става чрезъ непрекѫсната редица вариации“ (стр. 3). Като се вземе предъ видъ, че тукъ подъ „Стара Сърбия“ се разбира и северна Македония, сир. Скопско и Велешко, излиза, че само въ „южна Македония“, както е изрично и казано, говоритѣ сѫ отъ „българо-македонски типъ“, но че и тукъ сръбскитѣ езикови черти ужъ тъй засѣгатъ на югъ, че не можело да се опредѣли една сѫщинска раздѣлна граница. Това не е съгласно съ установенитѣ въ славистиката факти: българската говорна зона захваща много пó на северъ та дори и за Нишката область не може да става и дума за чисто сръбски говори, както е казано отъ авторитѣ. А относително по-южнитѣ области, тамъ вече се знае по-точно, накѫде отива границата на сръбския езикъ. Нѣма нужда да отиваме далечъ за доказателства; стига да посоча това, що казва проф. А. Лескинъ въ своята, сега за сега най-добра научна граматика на сръбо-хърватския езикъ (A. Leskien, *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*, Haidelberg 1914, 8^0, 588) по този въпросъ, като опредѣля границитѣ на сръбско-хърватската езикова область: „На изтокъ и западъ граничната линия се тегли отъ устието на Тимокъ на Дунава и върви по рѣката на горе до Зайчаръ, отъ тукъ до Сталачъ (Stalać) при вливането на западна въ източна Морава, и сетне въ южна посока презъ Прокуплье и Куршумлия до Яневo (малко югоизточно отъ Прищина) нататъкъ до Призренъ или до сливането на Бѣлия съ Черния升Дринъ, и отъ тукъ по южната граница на днешна Черна Гора (1914) до устието на р. Бояна на Адриятическото море“ (XXI). Проф. Лескинъ, най-тънкиятъ познавачъ на старобългарския езикъ и отъ друга страна не по-малъкъ специалистъ по сърбо-хърватския езикъ, доказалъ го и съ своята сърбо-хърватска граматика, има напълно компетентния усетъ да знае, до кѫде достига границата на сръбския езикъ накъмъ България и Македония, и той безъ оговорки я казва. Това е истината, която бѣхме длъжни да изтъкнемъ. Въ една практическа граматика като тая на Мейе и Ваянъ, да се разправя за преливания на диалекти, преходни зони и пр., въпроси, свързани съ исторически погледъ върху родственитѣ белѣзи на югослав. езици, е повече отъ неумѣстно. Въ предговора авторитѣ разправятъ, че граматиката първомъ е била съчинена отъ проф. Мейе, че той въ рѫкописъ я предалъ на г. Ваянъ, който е слушалъ лекции на г. проф. Беличъ въ Бѣлградъ въ течение на една година та отъ своя страна внесълъ въ рѫкописа много видоизмѣнения, безъ да измѣни общия планъ. Следъ това проф. Мейе наново прегледалъ рѫкописа, а коректуритѣ — проф. Беличъ. Съ огледъ къмъ въпроса, който по-горе ни занимава, тая предговорна история не е безъ значение. Л. М.

Іован Цвијић, Говори и чланци, 4 тома, гол. 8^0. т. I. 264, II. 237 III. 174, IV. 130, Београд, 1921—1923.

Въ четири книги сѫ препечатани по-дребни статии на проф. Цвиичъ, предимно съ съдържание отъ етнографско и политико-общественъ характеръ. Нашето внимание привличатъ сега главно статиитѣ, въ които се засѣга македонскиятъ етнографски въпросъ. Повечето отъ тѣхъ не сѫ нови за насъ, понеже тѣ въ свое време предизвикаха цѣла полемична литература въ защита на българскитѣ етнографски интереси. Критиката на Цвиичевитѣ възгледи върху етнографията на Македония досежно славянското ѝ население доказа не само тѣхната тенденциозность, но и пълната имъ научна несъстоятелность. Цвиичъ не се и опита сериозно да отговори. Между туй сръбската държавна идея, за която Цвиичъ пожертвува името си на обективенъ ученъ, а именно да се завладѣе Македония, се осѫществи, и сега македонскитѣ българи вече сѫ вписани въ официалнитѣ списъци на югославянската държава като „сърби.“ Можехме да предполагаме, че споменатитѣ трудове на Цвиича, изпълнили своята пряма задача да насаждатъ въ умоветѣ на слабо осведоменитѣ въ свѣта фалшиви идеи на една коварна „политическа етнография“, нѣма да се явяватъ въ нови издания. Въпрѣки всѣко очакване обаче тѣ наново се пускатъ на книжния пазаръ заедно съ нѣколко Цвиичови статии отъ другъ характеръ. Предъ видъ на тоя фактъ, длъжность ни е да не ги преминемъ съ мълчание въ страницитѣ на „Македонски Прегледъ“. Разбира се, че съ огледъ на досегашната критическа литература, наша и чуждестранна[1], можемъ по-накратко да си кажемъ думата, като посочимъ само главнитѣ „теории“ на автора досежно македонскитѣ българи, повтаряни нѣколко пѫти въ разни статии. Тѣ всички се свеждатъ къмъ три главни положения:

---

[1] Подробно е указана досежната литература въ следнитѣ трудове: А. Иширковъ, Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славяни, София, 1907, 100, 8^0; — Западнитѣ краища на българската земя. Съ 11 карти. София 1915, 8^0 CXXX+104; — Étude ethnographique sur les Slaves de Macédoine. Réponse a M. I. Zwijitch, Paris, 1908; — Le

1. Въ едни се доказва, че Македония географски толкова била изолирана отъ България и Тракия, щото вече и поради туй не можело, па и не бивало, тя съ тѣхъ заедно да образува една държава, докато съ Сърбия, поради сѫществуващата пряма връзка между Вардарската долина и Моравската, тя трѣбвало да образува едно държавно цѣло. Тази политическа тенденция се прокарва въ статиитѣ: Географске основе македонскога питања (т. I, стр. 181-193); Главне особине централних области Балканскога полуострова (I, 95-144); Географски и културни положај Србије (I, 27—55); Границе и склоп наше земље (III, 195—217), Једна енглеска публикација о балканским проблемима (III, 48—56).

2. Въ други статии авторътъ, по специалность географъ, навлиза въ областьта на сѫщинската етнография и съ смѣлостьта на единъ лаикъ се мѫчи да убеди, че македонскитѣ славяни, ако и отъ край време и сега сами себе си да наричатъ българи, въ сѫщность не били никакви по народность: тѣ били лишени отъ всѣко народностно (национално) съзнание и следователно представявали отъ себе си една още национално „неоформена“ или „флотантна маса,“ както самиятъ авторъ обича да се изразява. Самото пъкъ име българинъ — „бугаринъ“—не трѣбвало да се взема сериозно, сир. въ етничния му смисълъ, защото това име въ Македония ужъ датувало отъ ново време, и то въ съвсемъ друго, до сега отъ никой ученъ не подозирано значение: „бугаринъ“ значело „простъ човѣкъ, ратай, чифчия“. Съ други думи, буквално се повтаря скроената измислица, която Цвиичъ за пръвъ пѫть пусна въ ходъ на 1906 г. въ статията си „Белѣжки по етнографията на Македония“, печ. въ сръбското списание „Дело“ и сетне преведена и на английски и руски. Въ новото издание тоя възгледъ се доказва въ статиитѣ: Етнографске границе балканских народа (I, 152); Македонски словени, аморфна словенска маса, и „балканска“ душа (I, 193-205); Јединство јужних Словена (II, 141—151); Словенска раса и македонско питање (критика на „La race slave“ и „Makedonská otázka“ на проф. Л. Нидерле); О једном бугарском спису (за съчинението на проф. А. Иширковъ, „Западно-българскитѣ земи“); Принципи и методи за израду етнографске карте Балканскога полуострова (III, 31—34, 36—47, 57—63).

---

nom de Bulgare. Eclaircissement d'histoire et d' ethnographie, Lausanne, 1918, 8^0, 67. — Н. Державинъ, Болгаро-сербскія отношенія и македонскій вопросъ, Петербургъ (излѣзло и на французки въ Лозана, 1918 г.: N. Derjavine, Les rapports bulgaro-serbes et la question macédonienne, сѫщо и на нѣмски: Prof. N. S. Derschavin über Makedonien, печ. като № 2 отъ изданието Balkan-Probleme, Leipzig, 1918, 8^0 135). — П. Н. Милюковъ, Сербскіе аргументы (Рѣчь, № 20, 1913); P. N. Miljukoff über Makedonien (№ 1, Balkan-Probleme, 1918, Leipzig). — Dr L. Niederle, Makedonská otázka, 2. изд. Praha, 1906, 8^0 39. — Vladimir Sis, Makedonie, 1914. Praha, 8^0, 220. — I. Ivanoff, La Question Macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris, 1920, 8^0 292; — Les Bulgares devant le congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques, Berne, 1919, 8^0, 225.

3. Възъ основа на първитѣ две положения, авторътъ по-нататъкъ намира, че нѣма основания да се оспорва правото на Сърбия да владѣе Македония, и то толкова повече, че освенъ географичнитѣ и етнографични доводи, въ полза на Сърбия били и други т. наречени отъ автора „антиетнографски необходимости,“ които засѣгали нейни жизнени интереси отъ економически характеръ.

Това свое чисто политическо становище авторътъ прокарва въ статиитѣ: Важност Цариграда и Солуна (I, 116—123); Географски и економски положај Србије (I, 206—212); Могућности за излазак на море (II, 14 нат.), Анти-етнографске нужности (III, 21—22).

I.

Македония въ известнитѣ свои граници сама по себе си е завършена географска цѣлость, заемайки централно мѣсто въ южния дѣлъ на Балканския полуостровъ (вж. и статията на проф. Ж. Радевъ въ „Македон. Прегледъ“, II. 23). И Цвиичъ твърди, че Македония има централно положение въ южната часть на Полуострова съ Тракия откъмъ И. и Албания откъмъ З. (I., 131). Че Скопската область географски принадлежи къмъ Македония, а не къмъ Стара Сърбия, доказва тъкмо фактътъ, че и двѣтѣ сж наведени отъ северъ къмъ югъ, та рѣкитѣ имъ текатъ къмъ Егейското море, когато сжщинската Стара Сърбия — северно отъ Шаръ — наопаки е наклонена къмъ северъ и принадлежи къмъ Дунавския басейнъ.

Цвиичъ признава, че северната часть отъ западната половина на Полуострова безъ Моравската долина е затворена планинска область, принадлежаща къмъ динарската планинска система. Тая область, въ която се е намирала сжщинската Сърбия въ старо време, не е и не може да бжде географска цѣлость безъ моравско-вардарската долина (I, 186). Ала когато изобщо се поставя въпросътъ, има ли Македония географски съобщителни връзки съ България, респективно съ Тракия, трѣбва да се изтъкне, че не само има, но че ги има въ несравнено по-голѣма мѣрка, отколкото между Македония и сжщинска Сърбия. И Цвиичъ признава, че „презъ северозападна Македония минава най-значителната орографска преграда — Шаръ и Карадагъ, които отдѣлятъ Македония отъ Стара Сърбия. На Балканския полуостровъ — казва Цвиичъ — още само Балканътъ и Карстовитѣ планини на Динарската система сж такива важни вододѣли и граници на културни и други влияния“ (I, 143). И наистина, предъ видъ на еднородностьта на славянския етниченъ елементъ въ България, Тракия и Македония, би било чудно, ако липсваха естествени комуникации между тѣхъ, защото какъ иначе би се обяснило въ такъвъ случай между друго и подържането въ течение на вѣкове държавно-политически и културни връзки на България съ Македония. Известно е, че главнитѣ сношения между тѣхъ, особено военнитѣ походи и масовитѣ разселявания, съвсемъ не сж вървѣли презъ далечната и едно време мжчно проходима Моравска долина. Самиятъ Цв. казва, че най-добрата, найсамо главнитѣ „теории“ на автора досежно македонскитѣ българи, повтаряни нѣколко пѫти въ разни статии. Тѣ всички се свеждатъ към три главни положения:

1. Въ едни се доказва, че Македония географски толкова била изолирана отъ България и Тракия, щото вече и поради туй не можело, па и не бивало, тя съ тѣхъ заедно да образува една държава, докато съ Сърбия, поради сѫществуващата пряма връзка между Вардарската долина и Моравската, тя трѣбвало да образува едно държавно цѣло. Тази политическа тенденция се прокарва въ статиитѣ: Географске основе македонскога питања (т. I, стр. 181-193); Главне особине централних области Балканскога полуострова (I, 95-144); Географски и културни положај Србије (I, 27—55); Границе и склоп наше земље (III, 195—217). Једна енглеска публикација о балканским проблемима (III, 48—56).

2. Въ други статии авторътъ, по специалность географъ, навлиза въ областьта на сѫщинската етнография и съ смѣлостьта на единъ лаикъ се мѫчи да убеди, че македонскитѣ славяни, ако и отъ край време и сега сами себе си да наричатъ българи, въ сѫщность не били никакви по народность: тѣ били лишени отъ всѣко народностно (национално) съзнание и следователно представявали отъ себе си една още национално „неоформена“ или „флотантна маса,“ както самиятъ авторъ обича да се изразява. Самото пъкъ име българинъ — „бугаринъ“—не трѣбвало да се взема сериозно, сир. въ етничния му смисълъ, защото това име въ Македония ужъ датувало отъ ново време, и то въ съвсемъ друго, до сега отъ никой ученъ не подозирано значение: „бугаринъ“ значело „простъ човѣкъ, ратай, чифчия“. Съ други думи, буквално се повтаря скроената измислица, която Цвиичъ за пръвъ пѫть пусна въ ходъ на 1906 г. въ статията си „Белѣжки по етнографията на Македония“, печ. въ сръбското списание „Дело“ и сетне преведена и на английски и руски. Въ новото издание тоя възгледъ се доказва въ статиитѣ: Етнографске границе балканских народа (I, 152); Македонски словени, аморфна словенска маса, и „балканска“ душа (I, 193-205); Јединство јужних Словена (II, 141—151); Словенска раса и македонско питање (критика на „La race slave“ и „Makedonská otázka“ на проф. Л. Нидерле); О једном бугарском спису (за съчинението на проф. А. Иширковъ, „Западно-българскитѣ земи“); Принципи и методи за израду етнографске карте Балканскога полуострова (III, 31—34, 36—47, 57—63).

---

nom de Bulgare. Eclaircissement d'histoire et d' ethnographie, Lausanne, 1918, 8°, 67. — Н. Державинъ, Болгаро-сербскія отношенія и македонскій вопросъ, Петербургъ (излѣзло и на французки въ Лозана, 1918 г.: N. Derjavine, Les rapports bulgaro-serbes et la question macédonienne, сѫщо и на нѣмски: Prof. N. S. Derschavin über Makedonien, печ. като № 2 отъ изданието Balkan-Probleme, Leipzig, 1918, 8° 135). — П. Н. Милюковъ, Сербскіе аргументы (Рѣчь, № 20, 1913); P. N. Miljukoff über Makedonien (№ 1, Balkan-Probleme, 1918, Leipzig). — Dr L. Niederle, Makedonská otázka, 2. изд. Praha, 190, 8° 39. — Vladimir Sis, Makedonie, 1914. Praha, 8°, 220. — I. Ivanoff, La Question Macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris, 1920, 8° 292; — Les Bulgares devant le congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques, Berne, 1919, 8°, 225.

3. Възъ основа на първитѣ две положения, авторътъ по-нататъкъ намира, че нѣма основания да се оспорва правото на Сърбия да владѣе Македония, и то толкова повече, че освенъ географичнитѣ и етнографични доводи, въ полза на Сърбия били и други т. наречени отъ автора „антиетнографски необходимости,“ които засѣгали нейни жизнени интереси отъ економически характеръ.

Това свое чисто политическо становище авторътъ прокарва въ статиитѣ: Важност Цариграда и Солуна (I, 116—123); Географски и економски положај Србије (I, 206—212); Могућности за излазак на море (II, 14 нат.), Анти-етнографске нужности (III, 21—22).

I.

Македония въ известнитѣ свои граници сама по себе си е завършена географска цѣлость, заемайки централно мѣсто въ южния дѣлъ на Балканския полуостровъ (вж. и статията на проф. Ж. Радевъ въ „Макед. Прегледъ“, II. 23). И Цвиичъ твърди, че Македония има централно положение въ южната часть на Полуострова съ Тракия откъмъ И. и Албания откъмъ З. (I., 131). Че Скопската область географски принадлежи къмъ Македония, а не къмъ Стара Сърбия, доказва тъкмо фактътъ, че и двете сж наведени отъ северъ къмъ югъ, та рѣкитѣ имъ текатъ къмъ Егейското море, когато сжщинската Стара Сърбия — северно отъ Шаръ — наопаки е наклонена къмъ северъ и принадлежи къмъ Дунавския басейнъ.

Цвиичъ признава, че северната часть отъ западната половина на Полуострова безъ Моравската долина е затворена планинска область, принадлежаща къмъ динарската планинска система. Тая область, въ която се е намирала сжщинската Сърбия въ старо време, не е и не може да бжде географска цѣлость безъ моравско-вардарската долина (I, 186). Ала когато изобщо се поставя въпросътъ, има ли Македония географски съобщителни връзки съ България, респективно съ Тракия, трѣбва да се изтъкне, че не само има, но че ги има въ несравнено по-голѣма мѣрка, отколкото между Македония и сжщинска Сърбия. И Цвиичъ признава, че „презъ северозападна Македония минава най-значителната орографска преграда — Шаръ и Карадагъ, които отдѣлятъ Македония отъ Стара Сърбия. На Балканския полуостровъ — казва Цвиичъ — още само Балканътъ и Карстовитѣ планини на Динарската система сж такива важни вододѣли и граници на културни и други влияния“ (I, 143). И наистина, предъ видъ на еднородностьта на славянския етниченъ елементъ въ България, Тракия и Македония, би било чудно, ако липсваха естествени комуникации между тѣхъ, защото какъ иначе би се обяснило въ такъвъ случай между друго и подържането въ течение на вѣкове държавно-политически и културни връзки на България съ Македония. Известно е, че главнитѣ сношения между тѣхъ, особено военнитѣ походи и масовитѣ разселявания, съвсемъ не сж вървѣли презъ далечната и едно време мжчно проходима Моравска долина. Самиятъ Цв. казва, че най-добрата, найкѫсата съобщителна артерия между България и Македония е пѫтьтъ Куманово—Криворѣчна-Паланка—Кюстендилъ: „Отъ Скопско-Прешовската область има по-добра връзка съ България, отколкото отъ който и да е другъ край не само на централната область, но и на цѣлата Стара Сърбия и Македония, именно чрезъ известния Криворѣчки или Кюстендилски пѫть, който води отъ Скопье презъ Куманово и Крива Паланка за Кюстендилъ. Сега този пѫть е въ по-голѣмата си часть въ лошо състояние и има слаба култура и търговска стойность. При все това той е главниятъ пѫть, презъ който България може да стигне въ централната (македонска) область както и на Моравско-вардарската комуникационна линия“ (I, 138—139). Този пѫть отъ българската граница при Гюшово до Куманово е дългъ само 87 километра. При днешнитѣ усъвършенствувани технически възможности, какво значатъ Осоговската седловина при Деве-баиръ, вододѣлътъ между Струма и Крива Рѣка, рѣкитѣ Пчиня и Крива, щото тоя кѫсъ пѫть чрезъ една желѣзница да стане първостепенна връзка между България и Македония. Касателно до съобщенията между югозападна и източна Македония, както и между тази послѣдната и България и Тракия, излишно е подробно да се спираме; тѣ сѫ известни, — едни вървятъ на длъжъ отъ З. къмъ И. презъ напрѣчни долини, а други въ меридиянска посока отъ С. къмъ Ю. презъ долинитѣ на Струма и Места. И тъй открай време при най-първобитни съобщителни средства сѫ били възможни живи политически и културни сношения между България и Македония, докато наопаки подирната въ старо време е била изобщо изолирана отъ Сърбия.

Тепърва съ завладяването на Моравската долина Сърбия престава да бѫде затворена планинска държава. Чрезъ долината на българска Морава Сърбия придоби възможность да се развива на северъ къмъ Подунавието. Съ време това не я задоволи, и тя почва да се стреми и на югъ, къмъ Егейско море, къмъ Солунъ. И затова ѝ бѣ потрѣбно да навлѣзе презъ Вардарската долина, въ Македония. Прешовската вододѣлна седловина не е висока, желѣзницата лесно я прехвърля, и ето че сега Македония и Сърбия ставатъ изведнъжъ „нераздѣлно географско цѣло“. За да станатъ и политическо цѣло, пречеше фактътъ, че етнографически, и то главно съ огледъ къмъ славянското ѝ население, Македония не е сръбска. Цвиичъ и на това намира извинение. „Има импѐративни географски и икономически необходимости — казва той —; една отъ очевиднитѣ е, че долинитѣ на Морава и Вардаръ образуватъ географска цѣлость; въ тѣхъ трѣбва да се създаде една държава. Въ туй трѣбва да се търси потеклото на оня стремежъ, който се разви въ Моравска Сърбия, именно да се разпространява тя къмъ югъ, въ долината на Вардаръ. Само ако сръбската държава владѣе цѣлата Моравско-вардарска долина, тя би била способна за животъ“ (I. 187—188). И на други мѣста въ статиитѣ си авторътъ е всѐ тъй откровенъ: „Южнитѣ граници на Стара Сърбия непрѣменно трѣбва да се разширятъ и презъ Шаръ планина, главно върху областьта на днешния Косовски вилаетъ" (I, 130); „Долината на Вардаръ, която завръшва въ Солунския заливъ, представява съобщителна артерия, която безъ всѣко съмнение по-централистично влияе върху по-голѣмата часть на Сърбия, отколкото която и да е друга. Заради това Солунъ би могълъ да бжде най-естествено пристанище на Сърбия, ако би успѣла тя толкова на югъ да разширочи своята територия" (II, 15). Това е поне ясно, но съвсемъ не следва отъ тия държавни завоевателни планове на Сърбия да се вади заключение, както прави Цвиичъ, че за България долината на Вардара нѣмала нито комуникационна, нито економическа стойность, че подирната, бидейки отдѣлена отъ България чрезъ Рила, Родопитѣ и Осоговската планина, била „обърнала гърбъ на България", и най-сетне, че „България и Македония следователно не сж географска цѣлость та не могатъ да образуватъ една държава" (I, 189).

Въ Парижката конференция за мира при опредѣлянето границитѣ на Сърбия реепективно на Югославия споредъ нуждата се е земалъ въ съображение и „принципътъ на жизненитѣ (витални) економически и комуникационни интереси, които не винаги се съгласяватъ съ етнографскитѣ факти, та за туй го нарекли принципъ на антиетнографскитѣ необходимости" (I, 187). Разбира се, че по въпроса за Македония този последниятъ е билъ добре дошелъ и сѐ е взелъ въ внимание. Ала Цвиичъ се оплаква, че сжщиятъ принципъ „на антиетнографскитѣ необходимости" не билъ възприетъ, когато се е решавалъ въпросътъ за Шкодра, а сжщо и въпросътъ за Фиуме, макаръ че въ последния случай въ полза на Сърбия билъ е етнографскиятъ принципъ (II, 198). Затова Цвиичъ е на мнение, че принципътъ на естественитѣ граници струва само, ако постоянно е контролиранъ отъ етнографския принципъ („Принцип природних граница вреди само, ако је стално контролисан етнографским принцнпом", II 199). Ала ако така би се постжпвало, тогава българщината на македонскитѣ славяни би била за Сърбия една значителна пречка. Но Цвиичъ отъ това не се опасява, понеже за народностьта на тия славяни, както вече се каза, той си има стъкмена своя теория.

II.

Езикътъ е народностенъ белѣгъ. Въ славистиката възъ основа на македонскитѣ диалекти е установено, че македонскитѣ славяни принадлежатъ къмъ българската народность. Понеже този фактъ е необоримъ, Цв. прави диверсия: не стигало въпросътъ да се решава само по езикови и етнографски критерии, а трѣбвало да се прибѣгне и къмъ единъ другъ критерий: състоянието на народностното съзнание („стање народне свести," I 164). Споредъ него южно отъ Скопье до Солунъ се простира область съ славянско население, което нѣма никакво установено народностно съзнание („које нема никакве чврсте нацијоналне свести"). Гдето се показва нѣщо подобно, това е повърхностно, придобито, внушено отъ чузди пропаганди. За това най-добре е, това население да се нарича просто „македонски славяни.“ Споредъ комуто се падне, то ще стане по народность или българско или сръбско, може би следъ малки гърчения („после незнатних трзавица“) и то повечето въ градоветѣ като Прилепъ, Велесъ, Щипъ, защото селското население почти никакъ нѣмало да се съпротивява (I, 166). Това национално още неопредѣлило се македонско население Цв. нарече съ „ученъ“ терминъ „флотантна словесна маса“. По-после Цв., види се, е съобразилъ, че не бива и населението на Прилепъ да се поставя въ тая несъзнателна народна маса, та помѣстилъ границата на съзнателното сръбско население въ Македония по „на югъ“. „Въ предѣлитѣ южно отъ Прилепъ до Солунъ и накъмъ изтокъ до Места, казва Цв., населението масово се е запазило архаично славянско — като аморфна славянска маса, съ доста примѣси отъ византийска цивилизация, ала безъ национално съзнание, та не е нито сръбско, нито българско“ (I, 193). „Славянското население на Македония въ сжщинския смисълъ на думата, сиречъ южно отъ Прилепъ, не е пречка за разпространението на Сърбия къмъ югъ. И ако е спазило само нѣкои следи, често пжти не ясни, отъ сръбскитѣ исторически предания, въ неговото съзнание нѣма никакви исторически традиции, които биха го съединявали съ България. Това е, взето изцѣло, архаична славянска маса, флотантна маса безъ опредѣлено национално съзнание: това сж македонски славяни“ (I, 200).

Колкото и да е плитко скроена тази измислица за особеното племе „македонски славяни“, при все туй и тя не е оригинална рожба на собствената на Цвиича изобретателность. Знаемъ я отъ по-преди — тя най-напредъ се изнесе отъ Новаковича въ съчинението му „Први основи словенске књижевности међу балканским словенима“ (Београд 1893, стр. 299). Споредъ Новаковича, когато се е основавала славянската книжевность на Балк. полуостровъ, а това е станало следъ Кирила и Методия главно отъ ученика имъ Св. Климента въ югозападна Македония, тогава на Полуострова е имало три вида славяни: българи въ северна България, сръбски славяни и „словѣни нито сръбски нито български“. Наречията и на тритѣ славянски племенни групи и тогава, както и днесъ, се различавали. Въ словѣнската зона се е говорилъ езикътъ на Кирила и Методия, отличаващъ се главно съ носовкитѣ, каквито езикътъ на българскитѣ славяни, както и на сръбскитѣ, не е притежавалъ. Българскитѣ славяни произхождали отъ племето Анти, което преминало Дунава и се настанило главно между него и Стара планина. Още въ първата половина на X. в. тритѣ езикови зони — българска, словѣнска и сръбска — добре се различавали, но сетне почнали словѣнитѣ да се изравняватъ съ другитѣ две групи: словѣнитѣ се присъединявали ту къмъ сръбската народность, ту къмъ българската, обаче този процесъ на присъединяване и до днесъ не билъ довършенъ: „че това изравнение на разнороднитѣ етнографични елементи на Балк. полуостровъ не е лесна работа — заключава Новаковичъ — и че не тъй лесно е вървѣло, доказва фактътъ, че то и день днешенъ, следъ хиляда години, не е могло напълно да се извърши“ (25). Новаковичъ се показа по тия въпроси колкото тенденциозенъ, толкова и невежа, защото тогава вече въ славистиката бѣше установено, че Антитѣ сѫ руско племе, че българскитѣ славяни и въ северна България етнично принадлежатъ къмъ групата на словѣнитѣ, които бѣха заселили и Тракия и Македония, че езикътъ имъ билъ въ основата си еднаквъ, че сѫщитѣ носовки сѫ произнасяли и славянитѣ въ крайдунавска България, следи отъ които се спазили въ езика на седмиградскитѣ българи и въ езика на ромънитѣ въ Дакия и пр. (Вж. затова въ моята критика на туй съчинение на Новаковића въ Бълг. Прегледъ, год. I, кн. 7, с. 108—113; подробно се спира върху Новаковичевото раздѣляне балканскитѣ славяни на три групи А. Теодоровъ Баланъ въ съч. „Св. Климентъ Охридски“, София 1919, стр. 80—93).

Цвиичъ, заловилъ се за тая несъстоятелна теория, намѣрилъ за нуждно да каже въ нейна подкрепа само туй, че той, като разпитвалъ хората въ Македония, лично се убедилъ, че у тѣхъ нѣмало никакви спомени за историческото българско минало, за българскитѣ царе и юнаци, за тѣхнитѣ дѣла. Това се обяснявало съ пропадането на първото източно-българско царство въ нач. на XI. в., поради което престанало е било влиянието на Преславска България върху македонскитѣ славяни (за западнобълг. царство на Самуила Цв. мълчи). Понеже пъкъ Сърбия много по-късно завладѣла Македония, би трѣбвало да има повече спомени въ народната паметъ за тия събития. Но Цвиичъ, понеже не може нищо друго да посочи, освенъ известнитѣ архитектурни, черковни и манастирски паметници отъ времето на сръбското владичество въ XIV. в., голословно твърди, че въ Македония ужъ имало нѣкакви исторически традиции, но не на всѣкѫде. „Като се почне отъ северъ, най-силни сѫ сръбскитѣ исторически предания въ Косовско-Метохийската область. Има ги (безъ да се казва, где и какви) въ южноморавската область отъ Нишъ до Враня; въ Скопско и на изтокъ къмъ Кратово, на западъ къмъ Дебъръ и на югъ още задъ (!) Прилепъ“ Въ последнитѣ области ужъ живѣели многочислени спомени, по-рѣдко пѣсни, повече приказки за Косовския бой, за Неманичитѣ, особено за Царь Лазара и за „силенъ Душанъ“ и за „Крали Марко“. Ужъ въ тѣзи пѣсни „доскоро се пѣело за кръсното име“ — което ужъ въ тѣзи мѣста билъ старъ, специфиченъ сръбски обичай. И тъй Цв. признава, че сега нищо подобно не сѫществува, а кога е било това „до скоро“, не казва. Прибавя още следното: „Интересно е, че почти въ цѣлата западно-македонска и моравско-вардарска страна е разпространена една пѣсень за Кара Георги и сръбското въстание: „Край Морава бел чароде (чадоре?), Кара Георги, Кара Георгия“ (!!). Българската черковно-екзархийска пропаганда ужъ затрила всички тия „важни“ исторически следи (вж. I. 196—198). Сетне пъкъ българскитѣ комити убивали представителитѣ на „сръбското течение“ (претставнике српске струје, 199). На такива жалки и смѣшни аргументи се основава Цвиичъ. Цѣлокупната историческа и етнографска литература, славянска и чузда, най-решително опровергава всички тия басни на г. Цвиича, и ако ги цитувамъ по-горе, правя туй, за да се изрисува той още веднъжъ и на това мѣсто въ цѣлата си голота на съзнателенъ сътрудникъ на една безогледна завоевателна политика. Но не е всичко туй. Понеже покрай езика, като незаличимъ фактъ, се изпречва народното име българинъ (въ западна-Македония произнасяно: бугаринъ), съ което самитѣ македонски славяни сами себе си наричатъ, което е историческо и което, следователно, най-решително доказва, че у тѣхъ има пълно национално съзнание, Цвиичъ има смѣлостьта да пусне въ ходъ едно тълкуване, което не е нищо друго освенъ банална модификация на едно по-старо тълкуване, дадено отъ крайни сръбски шовинисти като Срећковић и Веселиновић. Последнитѣ тълкуватъ името бугаринъ отъ лат. vulgarus (простакъ)[1], досущъ както хърватскиятъ писатель и политикъ А. Старчевичъ, за да унизи сърбитѣ, извеждаше името сърбинъ отъ лат. servus (робъ). Цвиичъ се различава отъ първитѣ съ това, че, не отричайки историческото потекло на името бугаринъ, влага въ него сѫщия смисълъ и то още като увѣрявя, че собствено самитѣ македонци употребявали това име съ значение на простъ човѣкъ, ратай, чифчия. Презъ време на турското иго ужъ името българинъ „изгубило своето етнично значение и станало име на простото бедно население безъ разлика на народность, население чифчийско, което води грубъ животъ, което се поминува съ тежъкъ земедѣлски трудъ“. Ужъ само въ този смисълъ се употребявало това име „въ централнитѣ и южни части на Полуострова;“ само туй значение имало то у гърцитѣ и турцитѣ, сир. означавало рая, простъ народъ. Понеже сърбитѣ въ непрекѫснатата си борба за освобождение, подигайки въстания, били зле гледани отъ турцитѣ, македонскитѣ славяни, у които особено презъ XIX. вѣкъ — до 1881 год. — се разпространило името българинъ, по казаната причина ужъ избѣгвали да се казватъ сърби. Много европейски пѫтешественици и голѣмо число автори на етнографски карти на Балканския полуостровъ, като не сѫ знаели това значение на името бугаринъ, считали сѫ за етнически българи балканското население, което въ сѫщность било отъ твърде различна народность, понеже тѣхнитѣ водачи, турци и гърци, имъ сочили за българи всичката потисната рая“ (II, 41—42). Така отговаря Цвиичъ на проф. А. Ишırковъ (по поводъ на съчинението на Иширкова въ франц. преводъ: Les confins occidentales des terres bulgares. Lausanne, 1916). Иширковъ и по-рано съ свойственото му спокойствие и съ чисто научна аргументация бѣ подложилъ на унищожителна критика Цвиичовитѣ тълкувания относително македонскитѣ българи (вж. съч.: Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония, 1906, София; Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славяни, 1907). Предизвиканъ отъ Цвиича, проф. Иширковъ се принуди на ново да изнесе всичката тенденциозна абсурдность на Цвиичовата приказка за значението на името българинъ въ Македония въ особена брошура на французки: Le nom de Bulgare, Eclaircissement d'histoire et d'ethnographie Lausanne 1918. Не си струва подиръ всичко туй по-вече да се спирамъ при тоя своеобразенъ начинъ на извъртане научната истина. Едно само ще изтъкна тукъ относително фонетичната форма на името бугаринъ, именно че въ нея се съдържа най-силното доказателство, че сърбитѣ, и когато сж владѣли Македония въ XIV. в., сж считали тамкашнитѣ славяни за българи, понеже тъкмо тѣ и никой другъ не сж ги наричали тъй, произнасяйки името българинъ по сръбо-хърватската фонетика съ **у** вм. **ъл** (сир. бугарин, бугари вм. българинъ). Така наричани официално и неофициално отъ новитѣ си завоеватели въ XIV. в., западно-македонскитѣ българи свикнали на тая фонетична форма и продължавали и сетне да я употребяватъ дори и до сега. Още проф. Дриновъ бѣ се досѣгилъ, че въ името бугаринъ се съдържа реченото сръбско влияние, именно че сърбитѣ сж наричали македонскитѣ славяни „бугари“. Формата „бугаринъ“ е стара у сърбитѣ. Въ една титла е казано на латински „Stephanus fidelis in Christo crales Bugarorum“ (вмѣсто Bulgarorum, вж. въ Archiv für sl. Philologie XXI стр. 97; Иширковъ ц. с. 45).

---

[1] П. Срећковић, Историја српскога народа I, 311; Веселиновић, Срби у Маћедонији и у јужној Србији, 1880, с. 46.

Всички пжтешественици, между които не малцина добре сж разбирали езика на македонскитѣ българи, главно славиститѣ на чело съ Григоровича, и които направо сж общаели съ народа безъ да слушатъ какво имъ казвали „тѣхнитѣ водачи турци или гърци“, единодушно свидетелствуватъ, че макед. славяни иматъ пълно национално, съзнание, считайки себе си българи въ истинския смисълъ на думата, Това много добре го знае и Цвиичъ и не може да не го знае, понеже самъ често е пжтувалъ по Македония, съ което толкова се хвали.

III.

Въ една своя ректорска речь върху научния трудъ въ Бѣлградския университетъ (I, 1—49, 1907) Цвиичъ посочва като най-лоша отъ всичкитѣ слаби страни на народния сръбски манталитетъ, която можела да има най-тежки последствия, въображаемото преценяване самъ себе си, култътъ на самия себе си. „Струва ми се, казва Цвиичъ, че смѣя да кажа, че това често е наша особеность. Специално въ западнитѣ области на Сърбия народътъ е надаренъ съ силно въображение, което преминава въ безплодна мечтателность и фантастични измислици“ (32). Затова Цв. съветва: „За нашитѣ национални въпроси трѣбва да се освѣтляватъ ученитѣ кржгове и общественото мнение въ свѣта. Но не бива да се мисли, че е възможно хората да се подведатъ („не треба мислити, да је могућно подвалити“). Нашитѣ противници такива измами („подвале“) ще обнародватъ. Освенъ туй сега народитѣ значително сж се приближили едни къмъ други, тѣ много повече сега се познаватъ и все по-малко има лековѣренъ свѣтъ (вж. стат. „О националном раду“, I, 65). Такива съвети дава, а самъ не ги следва.

Въ една друга своя речь, казана на банкетъ въ честь на англичанина Ситонъ Ватсонъ въ Бѣлградъ, Цвиичъ между друго развива и следнитѣ мисли: „Трѣбва да се внесатъ повече свѣтлина и повече истински демократизъмъ въ интернационалнитѣ отношения. Трѣбва да се защитятъ малкитѣ народи. Нѣма за туй нѣщо по-добра основа отъ принципа на самоопредѣлението на народитѣ и на народнитѣ групи. Това може да се извърши възъ основа на етнографски данни, ако сж обективно установени, или чрезъ плебисцитъ. Къмъ туй трѣбва да се вематъ въ внимание още само най-жизненитѣ економически интереси. Тѣзи принципи бѣха най-добрата основа за пълното разрешение на нашия народенъ въпросъ“ (II, 229).

И тъй: и народно самоопредѣление възъ основа на етнографския принципъ, дори и чрезъ плебисцитъ, но сжщевременно и антиетнографския принципъ въ името на най-жизненитѣ економически интереси! На македонцитѣ не се позволи плебисцитъ, тѣхната етнографска особеность се отрича, въпрѣки че сжществува, че е исторически фактъ, признатъ отъ науката.

Това е нелогично, ще каже нѣкой. Но Цвиичъ въстава и противъ логиката, когато се касае да се постигне една важна цель. Обръщайки се къмъ споменатия англичанинъ, Цв. въ речьта си казалъ: „Вие сте, драги приятелю, необикновенъ британецъ. Отстжпяте отъ онзи британски типъ, както той се схваща тукъ на континента: студенъ, прозаиченъ, безъ въодушевение, чиста логика. Струва ми се, че Вие по нѣкога не вървате много на логиката, както и вашиятъ еднородецъ, Benjamin Brodie, който смѣта, че въображението („имагинациіа“), контролирано чрезъ наблюдения и опитность, е най-благородната особеность на човѣшкия духъ. Противно на това, което се изнасяше за насъ и за което логически се заключаваше, Вие съ интуиция сте почувствували още като младъ Scotus Viator. . .“ (II, 231).

И на друго мѣсто Цв. въстава противъ логиката, съ което добре издава гъвкавата си съвесть. Говорейки за голѣмитѣ териториялни придобивки на Сърбия, не е на мнение, че постигнатото народно обединение ще мине безъ криза. Но това щѣло да бжде преходно явление. Имало прекрасни хора въ Югославия, които обичатъ народното единство, но въ интимни разговори изказвали известни съмнения. „Тѣ разсжждаватъ, казва Цвиичъ, рационалистично, чисто логически опериратъ съ различната история на тѣхнитѣ народни части, съ различнитѣ култури и манталитетъ, които сж се образували подъ влиянието на предишни държави“. Ала известно било, че логиката не е едничкото средство, съ помощьта на което се достига до т. нареч. точни заключения, и особено тя не е единственото средство, съ което се открива истината; защото точни заключения и истината не винаги сж едно и сжщо. Тѣзи, които логически изъ постулати извеждатъ и нижатъ заключения, често пжти не намиратъ истината. Покрай логиката и предъ логиката трѣбва да вървятъ силата на наблюдението и на интуицията, а въ общественитѣ въпроси и единъ силно развитъ моралень усѣтъ. Безъ тѣхъ логиката е суха, неплодна и често пжти и неточна. Тукъ специално имаме такъвъ случай. Има единъ инстинктъ, по-силенъ отъ логиката, по който грамадното мнозинство чувствува духовнитѣ, морални и материялни изгоди отъ задружностьта и обединението („од заједнице и јединства“II, 222).

Отъ това се разбира, че Цв. иска да каже напр. че въпрѣки логиката на нѣщата, той чрезъ наблюдение и пр. е угадилъ, че македонскитѣ българи особено по селата нѣма да се противятъ на обединението съ Сърбия, че следъ малки терзания ще превиятъ вратъ, ще се примирятъ; сѫщо тъй и хърватитѣ и словенцитѣ и пр.. Бѫдещето, безъ съмнение, ще опровергае тая пророческа интуиция на Цв. Много е неприятно Цвиичу, че „западницитѣ“ не считали сърбитѣ равноправни въ културно отношение, сир. че ги смѣтатъ за некултурни. На това се дължели неуспѣхитѣ на Сърбия въ Рапало, именно Лондонскиятъ договоръ отъ 1915 год. щѣлъ инакъ да се измѣни, „ако югославянитѣ да бѣха били културенъ народъ съ минало на висока цивилизация, конкрентно казано да бѣха гърци съ славната грѫцка цивилизация, или италиянци.“ За югославянитѣ малко се знаеше — продължава Цв — преди войната. Които се бѣха потрудили да узнаятъ нѣщо за тѣхъ, разбраха, че тѣ не сѫ диваци, че то е народъ съ голѣмо бѫдеще. Особено впечатление имъ бѣха направили („нај-више их је импресионисала“) голѣмата морална стойность на Сърбия, юнашкитѣ дѣла на нейния народъ и грамадната способность за самопожертвуване. Наистина въ Сърбия има много безграмотни, но мислещитѣ хора отколе сѫ установили, че има другаде и една формалистична грамотность, която много малко струва. Самиятъ Цвиичъ ималъ възможность да се убеди, колко малка стойность има голѣмиятъ процентъ на грамотностьта у словенцитѣ, „чиито глави въпрѣки нея често пѫти сѫ празни, докато въ главитѣ на неписменитѣ балкански селяни кипи; тѣ иматъ народно съзнание, изпълнени сѫ съ исторически традиции, иматъ своя воля и опредѣлена мисъль. Материялната култура малко струва. Не е цивилизация туй, да покриешъ земята съ фабрики.“ Цвиичъ заключава: „Като ще издигаме широкитѣ народни маси, ние ще създадемъ самостоятелна цивилизация, съ която ще допринесемъ къмъ общата мирова цивилизация“ (вж. ст. „Значение на цивилизацията за международнитѣ въпроси“, II, 236—237).

И наистина грандоманската мисъль, че можело да се създаде особена югославянска цивилизация, сериозно засѣда въ главата на Цвиича. Той говори за това на нѣколко пѫти. Въ една статия: „Върху програмата на югославянската демократична лига“ (Женева, 1919, вж. III, 168—174) ние виждаме Цвиича горещъ защитникъ на идеята за сръбска хегемония надъ всички народи въ Югославия — и надъ хърватитѣ и словенцитѣ. Той е за „единствена държава“. Заради тая държава всѣки хърватинъ и словенецъ трѣбвало постоянно да се отърсва отъ областнитѣ си („регионални“) и сепаратистични навици и предразсѫдъци, които сѫ се развили въ историческото минало. „Всѣки членъ отъ нашия народъ отъ Мариборъ, отъ Горица, отъ Адриятическитѣ острови трѣбва да се проникне отъ съзнанието, че сѫ напълно негови земитѣ около Тимокъ, около Скопье и Битоля, че той съ тия свои сънародници има сжщитѣ права, длъжности и сжщитѣ интереси, и че той трѣбва часъ по-скоро да отиде тамъ, да разпространява политически и национални възгледи, както и обратно. Освенъ това всѣки трѣбва да свикне съ туй, че интереситѣ на нашия народъ еднакво сж скжпи, било че се касае за Горица, Истрия или Банатъ, или за известни краища на Вардарска Сърбия. Всички трѣбва да ги защищаваме и да ги запазимъ съ сжщата любовь и енергия. Ще трѣбва възъ основа на общитѣ народни качества да се създаде самостоятелна Югославянска цивилизация. Ще трѣбва да се създаде единъ книжовенъ езикъ, една обща Академия на науктѣ (а сега сжществуващитѣ да останатъ като провинциялни) и пр. и пр. Въ новата държава трѣбва да се централизува всичко, що съставя устоитѣ на държавата и интереситѣ на цѣлото“ (III, 169—170).

Грандиозниятъ планъ за нова цивилизация подробно се развива въ една статия, сказка на Цвичича въ Прага на 1. ноемврий 1922 год.: „Върху основитѣ на югославянската цивилизация“ (IV, 111—120). Грандоманията на автора-политикъ тукъ най-добре е изрисувана и струва да се предаде по-сжщественото отъ съдържанието ù:

Висша, сжщинска и крайна цель на славянскитѣ държави е да създадатъ своя самостоятелна цивилизация, а паралелно съ това и типъ на държава съ високъ моралъ. Славянскитѣ народи ще трѣбва съ своя духъ и по свой оригиналенъ способъ да се проявятъ чрезъ организацията на държавата си, чрезъ начина и посоката на социално-економическата работа и специално въ науката и художествата. Тѣхнитѣ цивилизации (sic) не ще бждатъ копии на нѣкои отъ сжществуващитѣ типове на европейската култура, ами тѣ ще трѣбва органически да поникнатъ изъ народния духъ и да се основаватъ върху най-оригиналнитѣ и най-плодовититѣ имъ особености. А такива особености има. Славянитѣ и като цѣло и въ отдѣлнитѣ групи иматъ въ много отношения инакви основни психични свойства въ различие отъ другитѣ голѣми етнични групи въ Европа, и за това въ много случаи тѣ инакъ реагиратъ спрямо явленията на външния свѣтъ и на живота. Може да се създаде и югославянска самостоятелна цивилизация. Освенъ високата културна цель, създаването на самостоятелна цивилизация има и практично значение, държавна полза. Етнически различнитѣ съставни части на държавата най-добре биха могли да се асимилиратъ чрезъ влиянието на една обща цивилизация, която би способствувала да се създадатъ еднакво мислене и еднакви чувства.

Новата югославянска цивилазация щѣла да се изгради върку проявилитѣ се до сега най-голѣми добродѣтели на тритѣ югослявянски народа: сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Между тѣхъ сръбскиятъ народъ стоялъ на първо мѣсто, той най-ясно е проявилъ, въ националнитѣ си стремежи въ течение на своята история, качества на дълбока и чиста етика, стремежъ къмъ истината и правдата и голѣма способность за безгранично самопожертвуване, най-чистъ идеализъмъ. Освенъ туй сърбитѣ притежавали въ значителна мѣрка наблюдателность, интуитивни способности и фантазия, която, наистина, не винаги е дисциплинирана. Това сж голѣмитѣ добродетели на сръбския народъ, които можели да послужатъ като основа при създаване на сжщинска цивилизация. Тѣ най-добре били олицетворени въ три личности, три типа, които сръбската народна традиция най-високо ценѣла: Св. Сава, Царь Лазаръ и Милошъ Обиличъ. И за Марко Кралевичъ наистина най-много се пѣе и приказва, но той, понеже е представитель на добритѣ и на лошитѣ страни на живота, не се почиталъ тъй дълбоко, както първитѣ трима.

У хърватитѣ не били толкова ясно развити тия добродѣтели, тѣ били развити у тѣхъ въ малъкъ размѣръ поради известни влияния на католицизма. Хърватитѣ като цѣлость сж проявили културна питомость („културне питомине"), особено отъ първитѣ десетилѣтия на XIX в. насамъ, — отъ илирското движение. „Проявиха смисълъ и вкусъ за наука, литература и художество. Югославянската академия на наукитѣ внесе редъ и планъ въ нѣколко значителни научни трудове. Това е единственото поле, на което хърватитѣ можаха свободно или съ най-много свобода да изразятъ своитѣ особености. Тѣхниятъ приносъ за югославянската цивилизация ще става все по-значителенъ" (116).

Словенцитѣ нѣмали своя стара, внушителна история и затова и най-малко у тѣхъ имало исторически традиции. „Тѣ могатъ да бждатъ рационалисти и трезвено да влияятъ въ общото развитие. Тепърва ще трѣбва да се узнаятъ чрезъ непосредствено изучване народната маса специалнитѣ имъ особености. Освенъ туй, словенцитѣ поради своя отдѣленъ книжовенъ езикъ сж на ивицата на сръбо-хърватската цивилизация. Цвиичъ ги изучавалъ, но студиитѣ му още не били завършени. Още сега можелъ да изтъкне, че словенцитѣ проявявятъ трудолюбие и съвестность въ дребни работи („у ситном раду"), топлина на чувството и лиризъмъ. Видѣлъ е и учени хора между тѣхъ съ стремежи за оригинални концепции (117).

И тъй, сръбскиятъ народъ ще даде главната основа за новата цивилизация, като ще помогнатъ съ нѣщо отъ своя страна и хърватитѣ и словенцитѣ. Можело при създаването на югославянската цивилизация да се заеме по нѣщичко добро и отъ другитѣ славянски народи — изъ общославянския духъ и общославянската цивилизация. За тая цель трѣбвало славянитѣ междуособно да се запознаватъ (119). Че отъ другитѣ славяни има какво да се заеме, това е вънъ отъ всѣко съмнение, но повече отъ съмнителното е, че можела като главна основа на т. нар. отъ автора „югославянска цивилизация" да легне домашната култура на Сърбия, за която е всеизвестно, че и въ миналото и сега стои на най-низко стжпало въ цѣлата Югославия.

Въ началото на XIX в., въ времето на князъ Милошъ Обреновичъ, въ Сърбия е владѣела гжста, невежествена мъгла, — кржгла неграмотность и примитивность, а свърхъ това, което е и най-важното въ случая, голѣма нравствена развала средъ народа; по отношение пъкъ на материялната култура — страшна мизерия, тъй добре изрисувана отъ Тих. Р. Ђорђевић въ съч. „Из Србије кнеза Милоша“ (Београд 1924). Въ това сѫщото време въ Македония, Тракия и България сѫществуватъ богати голѣми градове, въ които се запазва известна стара византийска материялна и духовна култура; има хубави и голѣми сгради съ художествени рѣзби по тавани, врати, долапи, за което свидетелствуватъ и сега старитѣ чорбаджийски кѫщи въ Свищовъ, Търново, Елена, Самоковъ, Пловдивъ, Битоля, Велесъ Охридъ и пр. Ако е въпросъ за поставяне основитѣ на замисленитѣ отъ Цвиича въздушни кули — „югославянска цивилизация“ — изъ самата Югославия, би трѣбвало материялъ за тия основи да се потърси най-напредъ у много по-културнитѣ хървати и словенци, а най-после въ Сърбия. Това си е така и цѣлъ свѣтъ го знае. Но при все това, за да не бѫда голословенъ, и понеже въпросътъ е важенъ, нека да се спремъ малко повече върху нѣкои отъ досежнитѣ данни изъ интересната книга на Ђорђевић.

Относително материялната култура, както се каза, Сърбия презъ първата половина на XIX. в. се намира въ напълно примитивно състояние. Тогавашниятъ „Бѣлградски пашалъкъ“, както се е наричала Сърбия презъ времето на Князъ Милоша, е билъ полудива страна, дотамъ прекрита съ гѫсти гори, че на Ламартинъ, комуто се случило въ 1833 г. да мине презъ Сърбия, се присторило, че се намира средъ лѣсоветѣ на Северна Америка. Въ тоя „океанъ отъ гори“, както се изразява Ламартинъ, отъ време на време се срѣщали по-широки пролѫки, изъ които се издигали високи яблани и минарета. Между тѣхъ и около тѣхъ се потайвали полусрутени градовце съ турско, гръцко, цинцарско и сръбско, повечето одродено население. Отстранени отъ тѣхъ, по гѫститѣ гори разхвърлени се спотайвали села съ своитѣ разредени, първобитни кѫщи и съ население, незасегнато отъ градско влияние. Ежедневно то и помннъкътъ му сѫ били угрожавани отъ множество диви звѣрове и грабливи птици, та по-голѣма часть отъ времето си губѣло да се брани отъ тѣхъ, и чрезъ хайки, устройвани по правителствена заповѣдь, да ги унищожава (вж. ц. съч. 217—218). Такава е била Сърбия, която е обемала всичко 24,000 кв. километра, до 1833 г., когато бива уголѣмена до 37,740 кв. клм. Кѫщитѣ не само по селата, но и по градоветѣ били бедни, обикновено обърнати къмъ двора, всички дървени или отъ плетъ или паянтови съ керпичъ, покрити съ слама, а по изключение съ дъштици. Само въ Бѣлградъ кѫщитѣ били покрити съ керемиди. Стъкла (джамове) по прозорцитѣ е нѣмало. Дори въ самия Бѣлградъ „джамлии прозорци“ били рѣдкость. Въ столицата само кѫщитѣ на Княза и братята му имали стъклени прозорци, които пращали въ Землинъ (въ Хърватско) на поправка или дохаждалъ отъ тамъ майсторъ за това. Инакъ всѫду по прозорцитѣ е била налепена „хартија пенджерлија“ (стр. 282).

Не сѫ имали почти никаква покѫщнина за удобство освенъ единъ миндеръ; не сѫ употрѣбявали нито кревати нито маси ни столове. Постилало се вечерь на пода. Така е спѣлъ на земята и самиятъ Князъ Милошъ у дома си до 1834 год. (вж. стр. 283). Когато Пирхъ на 1829 год. миналъ презъ Ягодина, за да може да пише едвамъ му намѣрили една маса и единъ столъ, и то изъ училището. Огледалото е било рѣдка вещь, а по вѫтрешностьта на Сърбия на много мѣста и съвсемъ непозната. До 1841 год. въ Бѣлградъ си служили само съ лоени свѣщи. Въ 1827 год. не е било възможно въ цѣлия Бѣлградъ да се намѣри една лъжица за супа; и въ най-имотнитѣ кѫщи си служили съ дървени лъжици, съ които сърбали изъ дървени чинии, правени отъ „циганитѣ-коритари“. Понеже кѫщитѣ били дървени, всички били пълни съ дървеници, та и самиятъ князъ Милошъ много се оплаквалъ отъ тѣхъ. Сулейманъ-бегъ Яичъ на 1824 год. му изпратилъ нѣкаква пръсть, която помагала (смѣсена съ варь) противъ дървеници. Така примитивно устроенъ билъ животътъ и въ всичко друго. Въ страната е нѣмало дори най-обикновени майстори като „калдъръмджии, дюлгери, налбанти, сарачи, бербери и пр.“, та е трѣбвало и въ Крагуевацъ да ги докарватъ отъ Бѣлградъ. Отъ Австрия е идѣла културата и отъ тукъ сѫ дохаждали не само по-образовани хора за чиновници и учители, но и всички видове еснафски работници, които и день днешенъ въ Сърбия минаватъ подъ нѣмскитѣ си названия, напр. шнайдеръ (шивачъ, кроячъ), шустеръ (обущарь), шлосеръ (желѣзарь) и пр. Че на австрийско влияние се дължи бързото културно подигане на градоветѣ въ Сърбия, това изрично на много мѣста го казва Ђорђевић въ книгата си (вж. 295, 300 и др.).

Трѣбва да изтъкнемъ още, че въ Сърбия тогава и въ малкото градове, които сѫществували, сръбското население е било незначително. „Сръбскиятъ народъ — казва Вукъ Караджичъ — преди и веднага следъ въстанието състоеше само отъ селяни“. По градоветѣ жителитѣ били повече гърци, цинцари, срменци, евреи (305).

Преминавайки къмъ описание на морала и религията у народа, самъ авторътъ ето що казва; „Който би помислилъ, че нашитѣ юначни предци, които въ началото на XIX. в. дигнаха две въстания и извоюваха освобождението отъ турцитѣ, сѫ били високо нравствени хора, горчиво би се излъгалъ“. Моралътъ у народа е стоялъ низко и то отъ доста старо време, за което има данни и у старитѣ пѫтешественици. О. Г. Бусбекъ, минавалъ въ 1555 год. презъ Сърбия, казва, че сърбитѣ сѫ „пияници и фукарй („фукаре“), на които човѣкъ не бива да се довѣрява“. И Ст. Герлахъ (пѫтувалъ презъ 1578 год.) казва, че сърбитѣ сѫ „разюзданъ народъ, който, що се отнася до убийства, грабежи и кражби, не е много по-добъръ отъ турцитѣ“ (вж. ц. с. стр. 195). „Нашитѣ прадѣди преди 100 години — казва Ђорђевић — несъмненно сѫ имали и немалко положителни идеи (традиция, пълна съ народно съзнание, омраза противъ турцитѣ и стремежъ къмъ освобождение), ала високо развити морални идеи тѣ не сѫ имали“. Причинитѣ за туй авторътъ намира въ историческото минало на народа. Бѣгства, въстания, скитане по чузди земи, преживенитѣ ужаси, турскитѣ отмъщения, бунтове, вълнения и най-сетне гладъ (1816—1817 г.) — всичко туй е било причина, че „народътъ въ Сърбия е подивѣлъ“. Горитѣ били пълни съ разбойници и бѣглеци („отметници“) и зли хора; общественитѣ отношения били разклатени, „а моральтъ билъ сведенъ до такава степень, че за него не може да се приказва безъ ужасъ, който помрачава легендарната картина на великитѣ дѣла, които нашитѣ дѣди сж създали съ борбитѣ си за освобождението отъ турцитѣ“ (196 стр.). За да бжде убѣдителенъ, авторътъ изрежда много, едни отъ други по-грозни примѣри. Той е черпалъ отъ прѣми сръбски източници, печатани и непечатани, изъ държавната сръбска архива още отъ началото на XIX в., та всичко, което изнася, е напълно аргументирано. Не влиза въ моята задача въ подробности да следимъ автора по тоя въпросъ, а само ще изтъкна нѣколко примѣра, достатъчни за цельта ми, за да подбия тезата на Цвиича относително една „югославянска цивилизация“, която би се изградила предимно върху сръбски морални основи.

По отношение на обществения моралъ, авторътъ Ђорђевић дава много поразителни примѣри отъ сексуаленъ характеръ. Самиятъваждъ на въстанието Кара Георги билъ толкова невъздържанъ, че една отъ наложницитѣ му, Мария отъ Брусница, го е следвала дори на бойното поле, въ мжжко облекло, носейки неговото знаме. Жена му, за да се избави отъ една такава съперница, е била принудена да употрѣби насилнически средства. Скандалниятъ частенъ животъ на самия князъ Милошъ въ това отношение е билъ всеизвестенъ. Покрай законната си жена той е ималъ цѣла редица наложници, нѣкои отъ които живѣели въ сжщата кжща, гдето е живѣела и жена му. Подирнята съ собствената си ржка е убила една отъ тѣхъ. Когато на 1835 г. князъ Милошъ билъ въ Цариградъ, купилъ си за наложници дори две черкескини. Такива сж били и другитѣ по-видни хора отъ онова време. Хайдукъ Велько при жива жена взелъ и втора и се вѣнчалъ съ нея. Въ двоженство живѣлъ Павле Цукић, а Миленко Стойковић, поречки кнезъ подъ Кара Георги, е подържалъ цѣлъ харемъ (197 стр.). У народната маса моральтъ билъ падналъ още по-долу. Женидби между кръвни родственици взели такива размѣри, че князъ Милошъ е трѣбвало да ги преслѣдва съ тежки наказания. Свекри и девери живѣели съ снахитѣ си, тетки съ братовчедитѣ си, уйчовци съ сестрини дъщери, братя съ сестри и бащи съ дъщери! (198 стр.). Безъ редъ напускане женитѣ си, извънбраченъ половъ животъ, блудства и извънбрачни деца сж били обикновени нѣща. Проституцията и венерически болести навредъ се ширили. На 22 августъ 1835 год. началството на Бѣлградското окржжие съобщава на правителствения „Совѣтъ“, че повечето отъ множеството блудници въ Бѣлградъ сж придошли отъ другитѣ сръбски градове — Шабацъ, Вальево, Смедерево, Крагуевацъ и др. Отъ строгитѣ наредби на князъ Милоша отъ 1826 г. се вижда, че „блудодѣянието“ у народа неимовѣрно се разпространявало (199—200 стр.). Наредъ съ тия пороци вирѣели разбойничества, убийства и кражби. И черкви били обирани (въ 1819 год. и въ 1838 год.). Посочватъ се примѣри отъ безнравственость изъ срѣдата на висшето духовенство. Още по-долу е стояло нисшето духовеоство, чиито престжпления и „блудодѣйства“ били предметъ на публични наказания (203 стр.). Попове били осжждани на смърть за кражби и обири. Въ 1835 год. Крагуевачкиятъ архимандритъ се оплаква на митрополита противъ свещеницитѣ, че тѣ до тамъ се опивали, че явно „единъ другиго яздатъ като коње; изпочупили си главитѣ, издраскали си лицата“ (204). Невежеството между поповетѣ е било голѣмо, и тѣ наравно съ простия народъ подържали най-груби суевѣрия, гонили вештици, изравяли повампирили се умрѣли и пр. (205). И калугеритѣ не били по-добри; между тѣхь е имало „вагабонти, разбойници, убийци, блудници, хомосексуалци, пияници, насилници, просяци“ и пр. Има калугери публично бити отъ властьта; едному ударили 150 тояги. Много малко черкви е имало въ тогавашна Сърбия. Народътъ не е знаялъ най-основнитѣ нѣща отъ християнската вѣра. Празновѣрни обичаи замѣстяли християнскитѣ обреди (209).

Горепризеденото, мисля, е достатъчно, за да можемъ да заключимъ, че щомъ е било такова състоянието на материялната и духовна култура въ Сърбия къмъ половнната на миналия вѣкъ, колкото сетне и да е вървѣлъ общиятъ културенъ напредъкъ съ бързо темпо, все пакъ не ще да е могло да се издигне културното ниво на народа дотолкова високо, щото да може сега човѣкъ да се отдава на фантазии като тия на Цвиича. Отъ друга страна е ясно, че колкото и каквито подобрения въ културно отношение и да сж извършени презъ последнитѣ 60—70 години въ Сърбия, *тѣ почти всички се дължатъ на внесена отъ вънъ, — импортирана чузда култура.*

IV.

Чудно ли е, че при тоя манталитетъ на Цвиича за него е всичко възможно, че той се осмѣлява да прогласи и всичкитѣ славистн отъ първа ржка за заблудени, дилетанти, агенти на чужди пропаганди. Етнографичнитѣ карти за Македония споредъ него сж сгрѣшени, статистичнитѣ данни сж фалшифицирани. Книгата на проф. Нидерле „La race slave“ (Paris 1911), въпреки учеността на автора ѝ не била критична. Нидерле „съ предилецкия“ (сир. съ пристрастие) търсѣлъ да открие всичко, що раздѣля славянитѣ, а не това, що ги обединява. Особено той събралъ „*нѣкои*“ *наблюдения за македонскитѣ славяни, които не били точни. Вмѣсто да остави на бждещето да реши, ще ли македонскитѣ славяни да станатъ сърби или българи, споредъ държавата, която ще ги обсеби,* Нидерле изпадналъ въ грѣшката да разпредѣля, до кжде сж сърбитѣ и до кжде българитѣ въ Македония, както постжпилъ и Флорински. „Тѣ и двамата раздѣлятъ споменатитѣ *флотантни маси* между двѣтѣ народности (сир. сърбитѣ и българитѣ), като не задоволяватъ нито едната нито другата“. Укорява се и Луй Леже, който въ предговора на книгата на проф Нидерле ставалъ „борецъ за българската кауза“. Леже отивалъ до тамъ, че вървалъ, че тѣзи проблеми трѣбвало преди всичко ла се решатъ съ свѣтлината на статистиката. „Статистика на македонскитѣ славяни!“ иронично се провиква Цвиичъ, „Тѣ всичкитѣ сѫ фалшифицирани“ (III, 32—33). И книгата на Нидерле „Македонскиктъ въпросъ“ (Makedonská otázka) не казвала истината. Споредъ Цвиича авторътъ ѝ трѣбвало съ еднаква мѣрка да мѣри, да тури наравно съ Милоевича и Гопчевича и българскитѣ националистични писатели. Нидерле не е ималъ случай лично да се запознае съ македонскитѣ славяни, а си послужилъ съ литература, етнографически карти и статистични таблици, пълни съ неистини и патриотически фалсификати“ (III, 33). Единственитѣ, които сѫ повѣрвали до сега на Цвиичовитѣ „теории“ и които той бърза да спомене, сѫ единъ нѣмецъ, O. Maul, комуто издадената отъ българскитѣ професори етнографична карта на България (Ишарковъ, Милетичъ, Й. Ивановъ, Цоневъ, Романски) се присторила твърде „политическо-тенденциозна“, и още известниятъ ...Херманъ Венделъ, който побърза да укори редакцията на Petermanns Mitteilungen, че е обнародвала картата на българскитѣ професори (вж. III, 47).

Безогледната безскрупулность на Цвиича, когато се касае да услужи на сръбската държавна завоевателна идея, особено полича на 1912 год., когато въ началото на балканската война той обнародва въ отдѣлна брошура статия „Балканската война и Сърбия“ (почти сѫщевременно публикувана въ англ. списание Review of Reviews, Octobre 1912), въ която подробно цитува, съгласно съ съюзния договоръ между България и Сърбия, границата, на югъ отъ която се пада неоспорваната българска етнографска зона, а следъ нѣколко дена извади ново издание, въ което казаниятъ най-важенъ пасажъ бѣ премахнатъ, като сѫщевременно първото издание е било конфискувано отъ сръбското правителство. За тая постѫпка на Цвиича, която тогава въ всички български крѫгове направи тежко впечатление (като лошо предзнаменование за готвената измама спрямо България), азъ остро изобличихъ Цвиича въ статията си „La science et la politique de l'État serbe“ (печат. въ L'Écho de Bulgarie № 2, Mai 1913 г.). Всичкитѣ последвали отъ тогава нещастни за Македония събития, които тикнаха македонскитѣ българи въ двойно черно робство, най-ясно доказаха, каква е била тенденцията, която като черна нишка се провлача въ всичкитѣ Цвиичови трудове досежно Македония. Доколко той слабо чувствува тежката си морална отговорность предъ историята, се вижда отъ неочаквания фактъ, гдето той безъ стѣснение наново издава всички тия свои статии и речи, въ които така безочливо се отрича истината, — отрича се сѫществуването на единъ исторически народъ. Не сме ние, които ще негодуваме заради лошата услуга, която на себе си лично е направилъ авторътъ съ тая си публикация. Отъ прочита на всичкитѣ негови статии, сега така на купъ събрани въ това издание, се изнася много неблагоприятно за автора впечатление и като писатель. Преди всичко не сѫ простителни грубитѣ и обидни изрази по отношение на България и на българитѣ изобщо, които нерѣдко се срѣщатъ въ статиитѣ му. Македонскитѣ българи, които презъ всички времена — подъ влиянието на византийската и западна култура —по-високо сѫ стояли отъ шумадийскитѣ сърби, малко е че Цвиичъ ги нарича безформена маса, лишена отъ всѣко национално съзнание, ами ги обижда още повече, като казва, че споредъ обстоятелствата си мѣнявали националното чувство: „флотантна маса, која си под утицајем прилика мења своја национална осећања“ (II, 189). Това е казано отъ Цвиича на 1920 год., когато вече е можело да се знае, че македонскитѣ българи, именно защото не могатъ да си мѣнятъ народностьта, вече бѣха подновили кървавата борба за освобождение отъ новитѣ си потисници, както я водиха и противъ турцитѣ. Въ тая борба тѣ даватъ най-рицарски неимовѣрни жертви, гинатъ, емигриратъ, лежатъ въ тъмници. Ако да бѣха тѣ „флотантна маса,“ защо не биха предпочели всичкитѣ облаги, съ които сърбитѣ сж готови да ги обсипятъ, стига да склонятъ да се признаятъ за сърби. Този геройски народъ заслужаваше по-инакво отнасяне спрямо него отъ страна на единъ ученъ, ако той да бѣ чистъ служитель на науката, на истината. Въ единъ свой рефератъ върху злобната и хулителна книга по отношение на България, писана отъ гърка Kasasis Néoclés, „Grecs et Bulgares au XIX et XX siècles“ (Paris, 1907), Цвиичъ секундира на автора и твърди, че българитѣ били „подли, варвари и предразположени („предиспоновани“) къмъ насилия“, че съ лукавство завладѣли Източна Румелия, че гонили гърцитѣ, унищожавали градоветѣ имъ (Анхияло) и че изобщо цельта имъ била да унищожатъ гърцитѣ както и сърбитѣ въ Македония, и най-сетне всичко туй ужъ и Казасисъ документално билъ доказалъ възъ основа на статистични данни и пр. (III, 28). Всичко до тукъ казано, разбира се, зле препоржчва Цвиича като писатель. Толкова смѣли отричания на твърдо установени въ славистиката факти най-малко издаватъ единъ повръхностенъ дилетантизъмъ, който внушава недовѣрие и къмъ трудоветѣ му изъ областьта, въ която той борави като специалистъ-географъ. Споредъ мене не може човѣкъ, привикналъ да прави научни изследвания и научни заключения по единъ строгъ методъ на науката въ една научна область, да се приравни съ най-плоскитѣ дилетанти въ друга научна область, боравейки въ нея макаръ и като любитель. А въ случая етнографията не е толкова далечна на географията.

Но и самиятъ стилъ на Цвиича диша дилетантизъмъ; той синтактично е твърде грапавъ и много простъ между друго и поради пречестата употрѣба на чузди думи, непонятни на голѣма часть отъ читателитѣ му, когато сърбо-хърватскиятъ книжовенъ езикъ си има свои напълно обработени съответни изрази. Освенъ личната суета на автора, която явно прозира презъ тия чузди думи, парадирането съ тѣхъ, струва ми се, произтича още и отъ интимното желание да се замъгли по възможность въ нерѣдки случаи очевидната и за самия авторъ несъстоятелность на научната аргументация чрезъ единъ вънкашенъ блѣсъкъ, — голѣма ученость на фразата, като напр.: опсервације, импресионисале, луцидност, креација, имагинација, медитација, „grosso modo“ (често употрѣбявано!), интериер, колорисати, пенетрација, аберација, егзистенција, предиспоновани, партија (=часть, дѣлъ), флотантна маса, аморфна маса, витални, ерудиција, дескрипција, предилекција, аутопсија. Така проф. Нидерле „са предилекцијом тражи све, што дели . . ."; „аутопсија је дакле најважнија карактеристика Јиречекове књиге"; „само онај, који из аутопсије озбиљно познаје Македонију" и пр. и пр.

Като завършвамъ тази своя бѣгла преценка на трудоветѣ на Цвичча касателно Македония, ще му припомня, съ огледъ къмъ застжпяната въ тѣхъ политическа тенденция, една негова мисъль, изказана наистина по чуздъ адресъ (вж. статията му „Корушки плебисцит", II, 188), но напълно приспособима и къмъ собствения му народъ, чийто фанатиченъ представитель се явява самъ той: „Народи, които въ миналото сж много изгубили отъ своя националенъ имотъ, ставатъ лакоми грабители, които на нищо не гледатъ, ако могатъ да обсебятъ макаръ и чузда земя и макаръ че туй и тѣмъ и на цѣлата имъ държава ще създаде въ бждеще най-голѣми несгоди" (Народи, који су у прошлости много изгубили од свога националнога поседа, постају грамжљивци, који се ни нашта не обзиру, ако могу да присвоје ма и туђу област, и ако ће то њима и целој држави у будућности стварати највеће неприлике).

Л. Милетичъ.

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les Macédoniens
Préface de Jacques Bainville. Ouvrage couronné par l'Académie française.
Paris 1922. 8^0, IV, 303.

Общоевропейската война съ своя македонски фронтъ 1915—1918 даде възможность на мнозина европейски учени, общественици, па и изобщо интелигентни люде, да се запознаятъ отблизу съ оня край на Балканския полуостровъ, съ чието име е свързанъ единъ въпросъ, който близу половинъ вѣкъ тревожи европейската политика и който очевидно и следъ отстранението на турското владичество изъ Македония, па и подиръ голѣмата война, остана нерешенъ. Не е речь за публицисти а ла Венделъ, довеждани тукъ отъ една или друга заинтересована държава за да назърнатъ въ тая нещастна страна, та да пишатъ сетне, съ смѣлостьта на очевидци и съ авторитета на непосрѣдни познавачи, по Македонския въпросъ тъй, както се желае отъ тѣхнитѣ прелюбезни посрещачи, развеждачи и гощавачи, въ интереса на тѣхнитѣ, а заедно съ това и на своитѣ лични интереси. Думата е за ония служители на науката, въ разнитѣ нейни клонове, дори геолози, зоолози и ботаници, на които войната даде възможность да престоятъ по-дълго въ Македония и да я изучатъ въ едно или друго отношение, често пжти използувайки за това свободното отъ изпълнение на служебнитѣ си задължения време, а сжщо и за ония интелигентни синове на воюващитѣ небалкански държави, които войната бѣше докарала тукъ и които, изпълнявайки отечествения си дългъ, намираха време да се запознаятъ съ страната и нейнитѣ жители, да си съставятъ свое мнение върху естеството на македонския въпросъ и неговото правилно разрешение, въ интереса на мѣстното население и на мира въ Европа, па дори, по силата на единъ естественъ нагонъ за откриване истината въ служба на обществото, да опишатъ своитѣ впечатления и да изложатъ своитѣ сжждения.

Къмъ тия последнитѣ принадлежи и авторътъ на отбелѣзаната по-горе книга, единъ починалъ въ Македония (Скопье, 23 октомврий 1918) французинъ, Бушие дьо Бель, висшъ финансовъ чиновникъ въ Парижъ — съветникъ-докладчикъ въ Смѣтната палата, — който отъ края на декемврий 1916 заемалъ длъжностьта ковчежникъ въ Главната квартира на Източната армия на съглашенскитѣ войски и като такъвъ прекаралъ шесть месеца въ завоя на Черна и сетне, следвайки движението на армията, при Островското езеро, въ Леринъ и въ Битоля, както и по-нататъкъ въ Прилепъ и Скопие. Книгата е съставена въ Македония презъ време на войната. Ржкописътъ е привършенъ и заключението написано въ Леринъ на 22 септемврий 1918, сиречъ въ едно време, когато войната бѣше още въ своя разгаръ и краятъ ѝ неизвестенъ. Тъй като примирието тогава още не било сключено, то и никое отъ неговитѣ заключения не могло да бжде повлияно отъ тоя фактъ. Сжжденията по въпроса за сждбата на Македония сж правени съ огледъ къмъ разрешението, което трѣбва да му се даде съ договоритѣ за мира следъ войната. Въ спомена за автора, написанъ отъ адвоката при Държавния съветъ и при Касационния сждъ Е. Деде и напечатанъ въ началото на книгата, се казва, че загриженостьта за изхода на войната и „играта на политическитѣ комбинации" трѣбва да сж имали своето отражение върху неговитѣ изучвания и че той, „ако би могълъ самъ, следъ като се подписалъ миръть, да препрочете страницитѣ, гдето е сбилъ толкова ценни и разнообразни сведения, нѣкои отъ неговитѣ разсжждения биха били несъмнено „видоизмѣнени" (стр. III). При все това, документалната страна на работата, споредъ сжщия, ще остане изворъ за сведения отъ земедѣлски, икономически, социаленъ и политически характеръ, толкова по-ценenъ, понеже тия сведения сж събирани на самото мѣсто.

Ала не само това е причината, поради която една такава книга върху Македония и македонцитѣ, написана преди края на войната, съ разсжждения не твърде съгласни съ решението на македонския въпросъ, което намѣри потвърждение въ договоритѣ за мира, се печата въ Франция, съюзницата на Сърбия, три години подиръ войната и при това се награждава отъ Французката академия. Самото това последно обстоятелство прави книгата доста интересна, тъй като свидетелствува, че въ Франция, независимо отъ официалнитѣ срѣди, сжществува течение, което не намира задоволително и трайно разрешението на македонския въпросъ единствено въ полза на Сърбия и Гърция. Въ предговора, написанъ отъ Жакъ Бенвиль, който поелъ задължението да я препоржча на публиката, съ право се изтъква, че „македонската проблема не е нито отъ вчера, нито отъ днесъ" и че Македоскиятъ въпросъ се е натъкналъ на „нови трудности." „Войната, която промѣни толкова нѣща, не промѣни географията. И въ историята особено, и въ политиката, е право да се каже, че нѣма абсолютно начало. Македония има задъ себе си дълго минало. Тя съвсемъ нѣма да престане да занимава Европа." И затова „тая цѣлостна и дълбока студия (съчинението на Бушие дьо Бель) трѣбва да служи за водачъ на тия, които ще има единъ день да решаватъ още единъ пжть нейнитѣ сѫдбини" — сѫдбинитѣ на Македония! И това толкова повече, понеже отъ една страна не е сигурно, дали действително съ договоритѣ за миръ е за винаги отстранена сѫществуващата за французкитѣ интереси на Балканитѣ опасность отъ туряне рѫка върху тѣхъ отъ страна на германцитѣ, а отъ друга, понеже „домогванията на съседнитѣ държави сѫ си останали сѫщитѣ," — все въпроси които пазятъ своя „актуаленъ характеръ," какъвто имали и по времето на написването на съчинението (стр. I, III-IV).

Поради всичко това книгата на покойния Бушие дьо Бель е твърде любопитна за читателитѣ на „Македонски прегледъ", особено съ своитѣ изводи.

Въ увода на тая книга (стр. 1-33) се излага извънредно ясно и прецизно сѫщностьта на македонския въпросъ и неговиятъ развой. Две сѫ, споредъ автора, сѫщественитѣ характерни особености, на които Македония дължи днесъ „своята известность, а сѫщевременно своето величие и нищета". Отъ една страна географическото ѝ положение, като кръстопѫть на всесвѣтски пѫтища: единъ отъ Бѣлградъ, или отъ Нови пазаръ, низъ Вардарската долина за Солунъ, и други — старата via Ignatia — отъ Драчъ пакъ за Солунъ, чието „положение на македонско пристанище почти достига по важность това на Цариградъ или Суезъ", защото, „ако и да не пази толкова отблизу известни пѫтища, то има предимството, бидейки на западъ отъ другитѣ две, да владѣе до известна степень надъ тѣхъ", така че „чрезъ него може да се упражнява сѫщинско господство надъ източно Средиземно море и върху пѫтищата за Азия" (стр. 3). Отъ друга страна—твърде различнитѣ ѝ по произходъ (раса) и по религия населения. „Отъ тоя двоенъ характеръ на Македония е произлѣзълъ цѣлиятъ македонски въпросъ. Тия тъй добре разположени области сѫ по необходимость твърде много желани, а пъстротата на населението имъ дава достатъчни основания за различни домогвания. Касае се, следователно, на кого трѣбва да принадлежатъ. Касае се да се извадятъ изъ анархията сблъскалитѣ се народности, които ги населятъ, за да се установи между тѣхъ политически и икономически редъ" (стр. 4). Отъ историята на въпроса, изложенъ следъ това накратко съ огледъ къмъ интереситѣ на силитѣ и на домогванията на съседнитѣ държави, се вижда значението му въ съвременния международенъ животъ и необходимостьта отъ едно окончателно и правилно разрешение, поставено по това време въ рѫцетѣ на армиитѣ. По изказанитѣ тогава общи думи на Лойдъ Джорджъ за „въстановяването на Стара Сърбия и за правата на народноститѣ да разполагатъ сами съ себе си", както и на Уилсонъ — за приятелското уреждане споровετѣ между балканскитѣ държави „възъ основа на народностьта и на сузеренството, установени исторически", авторътъ заключава, че „балканскитѣ въпроси изобщо и македонскиятъ специално ще бѫдатъ поставени за проучване и разглеждане", и се заема да издири „възможнитѣ решения" и да разпознае „най-доброто" отъ тѣхъ. Съ огледъ къмъ сѫществуващитѣ интереси, които „се преплитатъ, хармониратъ или си противодействуватъ", неговото изследване на Македонския въпросъ се раздѣля естествено на две части: преди всичко „по отношение на интереситѣ на македонскитѣ населения, сетне по отношение на тия на европейскитѣ държави и на цѣла Европа“ (стр. 29—30).

Отъ „македонскитѣ интереси“ (les intérêts macédoniens) естествено най-важни сѫ „народностнитѣ и религиозни интереси“ (intérêts de race et de religion). Три групи народности населятъ Македония: една „оспорвана народность“ (une race disputée) — „македонскитѣ славяни или накратко македонцитѣ“ (Slave Macédoniens ou Macédoniens tout court), които образуватъ ядката на селското население; „три стремящи се къмъ господство народности“ (trois races aspirant à la domination) —българи, сърби и гърци; три далечни на спора народности — власи, турци и евреи. Никоя отъ тия народности обаче не населя опредѣлена територия, а всички се преплитатъ по цѣлата страна. Покрай народностнитѣ интереси излизатъ на лице и други — областни интереси, не по-малко „реални“ отъ тѣхъ. „Изучването на народноститѣ трѣбва прочее да се допълни съ изучването на страната, и само така ще могатъ да се преценятъ аспирациитѣ и нуждитѣ на македонскитѣ населения“ (стр. 38—39).

Преди всичко „оспорваната народность — македонскиятъ славянинъ“ (стр. 40—86). „По всички полета на Македония — пише авторътъ — се срѣща (se retrouve) една народность отъ селяни, съ славянски диалектъ (parlant un dialect slavon), отъ източно-православно вѣроизповѣдание, която показва на видъ повечето отъ присѫщитѣ на всички славянски народи признаци“. Тия бѣдни хора именно иматъ „малко завидната привилегия“ да бѫдатъ оспорвани отъ три различни народа: отъ българитѣ, които ги смѣтатъ свои „по езикъ и по сърдце“, позовавайки се и на „Велика България, създадена съ Санъ-Стефанския договоръ“ и на името „българинъ“, подъ което „жертвитѣ на Берлинския договоръ се борѣха противъ турското иго“; или отъ сърбитѣ, които ги считатъ „сърби“, тъй като държавата на Душана Велики включвала „цѣла Македония“, „литературата и паметницитѣ, преживѣли турското господство“, въскресявали „сръбското“ име, езикътъ „не е български, както казватъ нѣкои невежи или злонамѣрени, а старосръбски (vieux serbe), сръбски спрѣнъ въ своето развитие“, и при това празднували „слава“ като сърбитѣ; най-сетне отъ гърцитѣ, за които решаваще значение има не произходътъ, нито езикътъ, но „духътъ“, културата, която е гръцка, та както за французитѣ се казва, че сѫ латини, за македонцитѣ можело да се каже, че сѫ гърци.

Отъ тоя споръ би трѣбвало да се заключи, че македонцитѣ не ще да иматъ „собственъ народностенъ характеръ“. При все това, трѣбвало да имъ се намѣри „едно име.“ Гърци очевидно не сѫ. Но „ако по известни черти въ нравитѣ, вѣрата, езика той (македонскиятъ селянинъ) прилича на българина, по други прилича на сърбина и не се схожда точно нито си единия, нито си другия“ (с. 43). Тукъ авторътъ въ белѣжка заявява, че „македонскиятъ диалектъ се приближава повече до български, отколкото до сръбски.“ Ако при това отбелѣзва, позовавайки се на Викторъ Беραръ (Victor Bérard, la Turquie et l'Hellénisme contemporains), че „1. македонскиятъ, като сръбския и въ отлика отъ български, не употрѣбява членъ“ и 2. „македонското сѫществително се скланя като сръбското сѫществително,“ до като „българското сѫществително не се скланя“, това ясно показва, че той, въпрѣки близу двегодишното си престояване въ Македония, не си е билъ далъ трудъ да се запознае колко-годе съ езика на тамошното население за да знае поне, че, тъкмо обратното, македонскитѣ говори употрѣбятъ членъ (дори троенъ) и сѫ загубили склонението на сѫществителното, досущъ като въ българския езикъ. Колкото се отнася до третата и последна особенность, по която македонски се схожда ужъ съ сръбски — мѣстоимение *я* „като въ сръбски“, а не *азъ* като въ български, — знае се, че тая форма на мѣстоимението не е специфично сръбска и македонска, а я има и въ други български говори, извънъ македонскитѣ, както и въ други славянски езици.

Погрешно е, разбира се, и твърдението, че въпросната „народность“ се отличава „ясно отъ другитѣ три“ (българи, сърби и гърци) по това, че нѣма нито съзнание, нито националенъ животъ,“ сир. по това, което, споредъ автора, повече отъ „етничнитѣ и езикови особености,“ има решаваще значение за опредѣляне националностьта на македонцитѣ. Той казва: „Попитайте единъ селянинъ отъ околностьта на Острово или на Битоля, какъвъ е, и той ще ви отговори деветь отъ десеть пѫти: „македонецъ.“ Но това заявление нѣма никакъ характеръ на една патриотическа изповѣдь. Запитаниятъ я е направилъ сѫщо така чистосърдечно, както би казалъ: „казвамъ се Димитъръ.“ Той заявява, че е житель на Македония, и толкова.“ (с. 44). Това е очевидно една констатация, изпитвана сигурно много пѫти отъ самия авторъ, която обаче, както е известно, нищо не показва. Ако македонскиятъ селянинъ, когото вѣковнитѣ страдания сѫ направили да бѫде твърде недовѣрчивъ и предпазливъ, заявява предъ единъ чужденецъ, при това отъ редоветѣ на съглашенската армия, въ която бѣха и сърбитѣ, че е „македонецъ“, това още не показва, че той нѣма „съзнание“ какъвъ е. Странно е, че въ тоя случай не е казвалъ „деветь пѫти отъ десеть,“ че е сърбинъ.

Тукъ авторътъ заключава, че славянското население на Македония трѣбва да бѫде отдѣлено като „особено“ (à part), на което би подхождало най-добре името „македонски славяни“ (Slaves Macédoins) или просто „македонци“ (Macédoniens). Като разглежда следъ това положението му като земедѣлецъ, живота му въ семейството, обществения, религиозния и държавния му животъ, и преценява неговитѣ нужди, първата отъ които е „сигурностьта,“ той повтаря пакъ, че то нѣмало „национално съзнание“ и че би „принадлежало безразлично и доброволно на която и да било държава, ако тя би знаяла да го покровителствува, да го разбере и да го привърже къмъ себе си“ (стр. 80). Нѣкакъ различно звучи това, което се казва почти непосрѣдствено подиръ горното: „Най-голѣма грѣшка би се направила действително, да се гледа на тая народность само като на една невежествена маса, една „етнична материя,“ която може всѣки да мѣси по-волята си. Ако македонцитѣ бѣха до такава степень безформени

(amorphes), не биха запазили въ продължение на столѣтия, подъ
турска власть, своята вѣра и своитѣ нрави"... Твърдение, съвсемъ про-
тивно на теорията на сръбския геологъ и географъ Цвиичъ за „без-
форменостьта" на „македонскитѣ славяни," очевидно позната на на-
шия авторъ.

Разглеждайки следъ това „борещитѣ се народности" (les races
en conflit), българи, сърби и гърци, той твърди, че „българското насе-
селение въ Македония има двоенъ произходъ: емиграция на жители отъ
България и българизация на македонскитѣ славяни" (стр. 87). Първи-
тѣ били „планинци отъ Балкана и Родопитѣ", които отъ незапомнени
времена слизали въ Солунското и Сѣрското поле, мжжетѣ като ра-
ботници и ґратаи, женитѣ като слугини. Повечето отъ тѣхъ, следъ като
спечелвали нѣкоя пара, се връщали въ селата си, но нѣкои оставали,
оженвали се, ставали „изполичари" при чифлицитѣ или „собственици"
и незабелѣзано се намножавали. „Ролята имъ е толкова по-значител-
на, понеже, като се сливатъ съ македонското население, тѣ го аси-
милиратъ (!) малко по малко. Тѣ го асимилирватъ, преди всичко, за-
щото много му приличатъ. Етничнитѣ и диалектични различия сж не-
значителни; нравитѣ сж идентични както при работата, тъй и въ се-
мейния животъ. Но българскиятъ селянинъ, приблизително въ всичко
подобенъ на македонския, сжщевременно го превъзхожда, като пред-
ставя по-напредналъ видъ (spécimen) отъ сжщия типъ" — като зе-
медѣлецъ (стр. 87—88). Следъ това дохаждатъ — като фактори на „бъл-
гаризма" въ Македония — екзархията, сетне „една висша класа, единъ
видъ буржуазия", състояща се не отъ земевладѣлци, индустриалци или
търговци, но отъ учители и хора съ свободни професии, изобщо отъ ин-
телигенцията, и най-сетне вжтрешната организация. Колкото се отнася до
сърбитѣ (стр. 94 и сл.), тѣхното разпространение и влияние въ Македо-
ния преди балканскитѣ войни било съвсемъ слабо, и то по две причини
твърде ограничено сръбско емигриране въ Македония (сърбитѣ еми-
грирали по посока на северъ), сетне — липса на самостоятелна черк-
ва, по подобие на българската екзархия, за отличие отъ патриарши-
ститѣ. Срещу тия две народности, гърцитѣ—и гърцизмътъ—сж силни въ
градоветѣ и асимилирватъ постоянно и твърде лесно българитѣ. Прецe-
нявайки значението на тия народности, авторътъ заключава, че ако
нѣкой би се опиталъ въ 1912 година безпристрастно да опредѣли бжде-
щето на Македония, той би казалъ: „Ако Македония остане, както е
сега, открито игрище на съперничеството на тритѣ народности: гръцка,
сръбска и българска, последната би побѣдила безъ друго" (стр. 122).

Съ огледъ къмъ това, любопитно е заключението на автора
(стр. 285 и сл.) за справедливото разрешение на македонския въпросъ,
като се вземе предъ видъ преди всичко „европейското равновесие",
именно „установяване на Балканитѣ държава или държави силни, спо-
собни да противостоятъ на напора на централнитѣ сили", сетне „ре-
алнитѣ нужди на македонскитѣ народности", като чрезъ „окончателенъ
териториаленъ статутъ на Македония", не възъ основа на народности-
тѣ, но на географическото положение, се осигурятъ на всѣка об-
ласть необходимитѣ изходи, така че при една „организация възъ

основа областна се облагоприятствува икономическата солидарность на населението, като му се гарантира националната и религиозна свобода“ (tout en garantissant la liberté des races et des religions).

Той намира, че териториалното положение, установено въ 1913 год. съ Букурешкия договоръ, бѣше тъкмо едно отъ тия, съ които се наруши „европейското равновесие на изтокъ“. „Като се раздѣли почти цѣла Македония между Сърбия и Гърция, остави се една България отчаяна, но твърде силна, за да прави да се чувствува нейното отчаяние“. Вънъ отъ това, съ тоя миръ не можаха да бждатъ задоволени и „сжщинскитѣ интереси“ на Сърбия и Гърция, тъй като той не имъ осигуряваше друго, освенъ едно „притежание временно, твърде застрашено—завоювани области“. Ужъ раздѣлата била направена „възъ основа на народноститѣ“, а поради сжществуващето и по-нататъкъ българско „влияние“, „пропаганда“, Сърбия и Гърция повели „политика на пълна асимилация и на изпжждане на непримиримитѣ“ (une politique d'sssimilation à outrance et d'expulsion des irréductibles). Съ откжсването на по-голѣма часть на Македония отъ Солунъ и на Струмската долина отъ Сѣръ били пренебрегнати и териториалнитѣ интереси. „Положението отъ 1913 г. не би трѣбвало прочее да се запази, както и всѣко подобно нѣщо, безъ да се изложи Европа отново на страшни премеждия“.

Има обаче едно разрешение на Македонския въпросъ, съ което биха се осигурили мирътъ и спокойствието на Балканския полуостровъ и въ Европа. „Ако редътъ и сплотеностьта на полуострова не бждатъ основани върху сръбско-гръцка хегемония и българско смазване, едничкото срѣдство да се осигури мирътъ е да се привлѣче България за поддържането му, като се възстанови балканскиятъ съюзъ, развaленъ въ 1913 год.“. Необходима е за това ревизия на границитѣ въ Букурешкия договоръ. „На югоизтокъ България би могла да запази областитѣ на Сѣръ, Драма и Кавала. На югозападъ българо-сръбскитѣ граници биха били тия, които бѣха опредѣлени въ конвенциитѣ отъ 1912 год. и които Сърбия считаше тогава като съвсемъ изгодни (avantageuse). Сърбия би се простръла безъ съпротива до Карадагъ (Скопска Черна гора). За опредѣляне принадлежностьта на Скопската долина арбитражътъ на съюзнитѣ сили би могълъ съ полза да замѣсти арбитража на Царя“ (с. 294). Въ такъвъ случай България, задоволена въ националнитѣ си аспирации, би се грижила главно за независимостьта си, на която „германскиятъ империализъмъ“ би билъ най-голѣмиятъ врагъ. Разположена въ сърдцето на Балкана, България би му станала най-естествениятъ стражъ, ограденъ отъ Сърбия на северо-западъ и Гърция на юго-изтокъ. По такъвъ начинъ би се създало единъ видъ „спонтанно“ равновесие, тъй като тритѣ държави не би имали вече противоположни интереси, имайки обаче единъ общъ — взаимната си свобода. За това не би била необходима и специална конвенция.

Срещу това, ако се възстанови едно положение, което, като създаденото съ Букурешкия договоръ, би оставило една България неблагодарна и страшна срещу една Гърция и една Сърбия преситени, то въ такъвъ случай би се задържала само „балканската и македонска анархия“ (l'anarchie balkanique et macédonienne).

Както е известно, стана последното.

С. Мариновъ.

Георги Трайчевъ, Македонска библиотека: № 1. Мариово, София 1923. 16⁰, 40 стр., № 2. Дойранъ и неговото езеро, 1923, 16⁰, 52 стр., № 3—5. Прѣспа, 1923. 8⁰, 92 стр.

Вследствие на това, че „македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ“ и „на днешната младежь и школското поколѣние — бждещето гражданство, може би, е орисано да види и зарегистрира (!) освобождението на поробенитѣ български земи“, авторътъ на горнитѣ книжки счита, че се налага „високъ патриотиченъ дългъ“ да бжде запозната „тая младежь по-отблизу съ поробенитѣ краища“. Отъ друга страна, необходимо е, пакъ по неговитѣ думи, да се отклони „сжщата тази младежь отъ разнитѣ криминална и булевардна литератури (тъй !) съ неморално съдържание“, като се даде „на детето друго по-полезно четиво“ (стр. 3—4). Това сж причинитѣ, които сж подбудили тоя добъръ българинъ — патриотъ и педагогъ — да се заеме съ издаването редица книжки, въ които да бждатъ описани разнитѣ покрайнини и различни страни отъ живота на населението въ поробеното му отечество.

Тритѣ първи книжки отъ тая „Македонска библиотека“, излѣзли изъ подъ перото на самия ѝ редакторъ, съдържатъ кратки описания на три кжта отъ Македония: „Мариово“ (областьта на дѣсно отъ Вардаръ, между Тиквешъ, Саригьолъ, Раецъ и Битолско), Дойранъ и Прѣспа. Географски и геоложки белѣжки, народни предания и исторически сведения, сведения за населението и състоянието му въ културно-просвѣтно отношение, за националнитѣ, черковнитѣ и религиознитѣ му борби, за говора и носията му, за неговия поминъкъ въ миналото и сега, белѣжки за старини и пжтища, сведения за отдѣлнитѣ селища и численостьта на жителитѣ имъ и пр. и пр. се даватъ по-подробно или по-накратко, често само съ нѣколко думи, въ зависимость отъ сжществуващата литература и отъ белѣжкитѣ на самия авторъ. Не липсуватъ дори сведения за най-новитѣ военни събития, придружени понѣкога отъ наивни и пресилени възклицания, като това за „фаталното Добро-поле“: „Ахъ това Добро-поле, колко майки разплака! Не ще дойде ли (тъй!) день да се реванширашъ (!) и оправдаешъ хубавото си име „Добро-поле“, което сега напомня само тжга и скръбь ?!“ (Мариово, стр. 39).

Въпрѣки компилативния характеръ и общедостжпната форма на тия описания, въ които не се знае, кое е заето и възпроизведено отъ другаде и кое е ново, все пакъ въ всѣко отъ тѣхъ се намира по нѣщо любопитно и за учения. Въ първата книжка напр. е разправено подробно — по-подробно, отколкото отъ А. П. Стоиловъ въ Период. спис. 47,750 — преданието за произхода на името „Мариово“ отъ името на султанката Мара, сестра на Шишмана, жена на Мурадъ I (стр. 10—13). Изтъква се, че Мариово (тур. Мариова) е едничка сжществуваща у населението форма на това име и че Морихово (за което Стоиловъ казва, че се употрѣбя отъ турцитѣ въ Прилепъ, покрай реченото Мариова) е книжовна форма на името, която той намира употрѣбена най-рано отъ сръбския географъ Цвиичъ, когото и счита за неинъ родоначалникъ. Колкото се отнася до тълкуването, което авторътъ дава на това име, трѣбва да се забелѣжи, че свързването му съ името на Мара, като Мара-ова (земя на Мара), толкова по-лесно, понеже тая покрайнина е принадлѐжала до най-ново време на султанката и населението ѝ се ползувало съ известни привилегии, ужъ наследени отъ времето, когато султанката-християнка я е владѣла, е очевидно чисто народно осмисляне на това име и нѣма нищо общо съ първоначалния му произходъ. Преди всичко, установява се, че то е много по-старо отъ времето на завладѣването на България отъ турцитѣ и оженването на Шишмановата сестра Мара за султанъ Мурадъ I. Въ хрисовула на византийския императоръ Василий II Българоубиецъ отъ 1019 г., въ който се изброяватъ подведомственитѣ на Охридската архиепископия епархии, споменува се подъ ведомството на Мегленския епископъ *(ἐπίσκοπος Μογλαίνων)*, между друго, и областьта *Μερίχοβα* (. . . *τὴν Μερίχοβαν*), очевидно нашето Морихово (вж. Byzant. Zeitschrift II, 1893, стр. 42).

Въ втората книжка — Дойранъ и неговото езеро — намираме, покрай друго, доста подробно описание на риболовството въ езерото, гдето се посочватъ риболовскитѣ уреди съ наименованията имъ, които могатъ да бѫдатъ използувани за българския технически словарь (с. 41—49).

Третата книжка, която по обемъ е по-голѣма (тя представя три номера заедно), а по съдържание е най-интересната, се пълни отъ подробни сведения за селищата въ Прѣспанско, за характера и занятието на населението, за неговата численость, за състоянието му въ национално, черковно, а особено въ просвѣтно отношение, сведения, които авторътъ е могълъ да събере при многократнитѣ си пѫтувания въ тая область като училищенъ инспекторъ на Охридската епархия, било самъ, било придружавайки охридско-прѣспанския митрополитъ Борисъ. Но и тя, както и първитѣ две, си остава изобщо едно популярно, компилативно, често нескопосно описание, въ което чуждо и свое, известно и неизвестно, важно и неважно сѫ изпромѣсени безъ редъ.

При една по-грижлива редакция, една „Македонска библиотека", чрезъ издаването на малки книжки въ общедостѫпна форма върху Македония и македонцитѣ, би могла действително да даде полезно четиво въ рѫцетѣ не само на нашата учаща се младежь. Нашата литература, откъмъ описание на земята и народа ни, за жалость, е още съвсемъ бедна.

Ст. Романски.

Едно свидѣтелство отъ 17. вѣкъ за българитѣ въ Охридъ.

Миналото лѣто като преглеждахъ стари рѫкописи касателно историята на нашитѣ павликяни-католици въ римската архива на вѣрската пропаганда (на Piazza d'Espagna), между други намѣрихъ едно длъжко изложение, въ което се говори за охридскитѣ жители като българи (вж. папката: Scrit. Rifer. nei Congregat. „Bulgaria et Valachia dal 1638 al 1699“, т. I. стр. 13—19). Изложението е изпратено отъ охридския католишки архиепископъ до кардинала Барберини (Antonio Barberini Albici) и почва тъй: „Въ града Охридъ, въ кралство България, подъ тиранията на турцитѣ се намира твърде стара метрополийска черква подъ название Св. София. Отъ много вѣкове, откакъ това кралство бѣ завладѣно отъ невѣрницитѣ, сжщата черква нѣма свой Пастиръ отъ латински обредъ. Напротивъ жителитѣ българи и гърци, схизматици отъ източно вѣроизповѣдание, винаги сж си поставяли свой Пастиръ отъ гръкоизточенъ обредъ, та иматъ тукъ и патриархъ, независимъ отъ Цариградския, поради стари привилегии, дадени на тая църква“ и пр. („Nella cittá di Ochrida nel Regno di Bulgaria sotto la tirannide di Turchi si trova l'antichissima chiesa Metropolitana sotto l'invocatione di S-ta Soffia. Sono molti secoli, che doppo l'occupatione d'Infideli del Med. Regno fu la detta chiesa vacante di Pastore di rito latino. Nondimeno li Bulgari et Greci scismatici habitanti di rito orientale sempre hanno consecrato il proprio Pastore di rito greco et là il titolo di Patriarcho independente da quello di Constantinopoli per l'antichi privilegij, concetti alla detta chiesa. . .“)

Въ изложението по-нататъкъ се обяснява историята на черковни и лични разпри по заемането на охридската епархия и въ заключение се доказва, че въ сжщность никакви католици е нѣмало въ Охридъ, та затова на 1651 год. нѣкой си Андрей Богданъ, родомъ албанецъ (di natione et lingua Albanese), ако и да е билъ назначенъ за Охридски епископъ, не се подчинилъ на Конгрегацията и не отишелъ въ Охридъ, а се настанилъ въ Призренъ, въ Сърбия („Arcivescovo Bogdan, in vece d'obedire alla S-ta Congregatione si ritiró in Servia nelli luoghi della giurisdittione del vescovo di Prisren). Въ свое оправдание сжщиятъ възразява, че не е намѣрилъ никакви католици въ Охридъ и въ околностьта му та не само било безполезно да седи тамъ, но било опасно дори и за живота му. Хърватинътъ францисканецъ Рафаелъ Литаковичъ (поминалъ се на 1649 г.), когато билъ въ Римъ на 1647 год., подвелъ Конгрегацията, че ужъ въ Охридъ имало до 15,000 католици, само за да го назначатъ за Охридски епископъ, въ което и сполучилъ. Отъ друга страна многочислени католици въ Призренско настоятелно искали да имъ се изпрати специаленъ свещеникъ.

Л. М.

Къмъ историята на книгата „Македония и Стара Сърбия“ отъ Сп. Гопчевичъ.

Следъ Санстефанския договоръ, споредъ който Македония се призна за бъпгарска земя, отъ сръбска страна сериозно се подхвана и систематично се засили специална етнографска и историческа литература, задачата на която бѣше да подготви почва на сръбскитѣ притезания върху Макецония. Когато се появиха книгитѣ на Веселиновић (Србија и Македонија, 1880), Срећковић (Из историје српске, 1884 и др.), Ст. Протић (Македонији и Македонцима, 1888) и др., въ това време се основа (1886 г.) съ сжщата пропагандаторска цель и дружеството „Св. Сава“ въ Бѣлградъ, което почна да издава свой органъ, периодич. сборникъ „Братство“. Върхътъ на тая литературна пропаганда биде достигнатъ съ съчинението на Гопчевича, излѣзло първомъ на нѣмски и веднага преведено на сръбски и на руски (Sp. Gopčević, Makedonien und Altserbien, Wien 1889). Съчинението наистина произведе сензация, но не такава, каквато авторътъ и вдъхновителитѣ му сж очаквали: критиката, въ която взеха участие видни учени: Ягичъ, Нидерле, Нерингъ, Томашекъ, Науманъ, Милюковъ, Флорински, единодушно признаха книгата за плоска фалсификация. Ягичъ, както е известно, за нея каза: тенденциозно-некритичнитѣ твърдения на Гопчевича да се опровергаватъ е почти излишно: съчинението само се осжди. Жално за хубавата хартия и за хубавия печатъ — двetѣ най-добри страни на съчинението“ (Archiv f. sl. Ph. XV. 619). Гопчевичъ, спечелилъ си до тогава име на виденъ журналистъ, пропжтувалъ далечни страни, така се оскандали и морално пропадна, че името му вече не се чу.

Сега едно ново сръбско книжовно известие иде да припомни на света за нещастния Гопчевичъ и да смекчи вината му, като го представя донегде жертва на сръбското дружество „Св. Сава,“ въ което Гопчевичъ ще да е ималъ негли известно довѣрие, като е основалъ съчинението си върху материяли, дадени му отъ сжщото дружество. Ето какво четемъ въ единъ очеркъ на досегашната дейность на дружеството „Св. Сава,“ отъ Іов. Хаджи-Васиљевић, обнародванъ въ „Братство,“ кн. XVIII, год. 1924. („Прилике под којима је постало Друштво Св. Саве и његов рад от постанка до сада“, 1—14): „Отъ спис. „Братство“ Дружеството съ прекжсвания издаде 14 книги и други 23 дружествени издания. Покрай „Братство“ още отъ самото начало Дружеството издаваше и други полезни книги. Ако и да не носи, по понятни причини („из појимљивих разлога“), етикета на Дружеството Св. Сава, на половина е негово и монументалното въ свое време съчинение на Спиродонъ Гопчевичъ „Македония и Стара Сърбия“, което се обнародва първомъ на нѣмски езикъ и което упражни голѣмо влияние, за да се образува правилно сжждение въ европейското обществено мнение върху Македония. Нѣщо повече: за това съчинение може да се каже, че го стъкми тогавашното главно настоятелство на дружеството Св. Сава („Више од тога, за ово се дело може рећи, да га је и уредио ондашњи главан одбор Д-ва Св. Саве“). Всичко, каквото бѣ на автора (Гопчевичъ) необходимо за това съчинение: „материялъ, статии върху отдѣлни въпроси, описи, карти, статистики и пр., всичко туй главното настоятелство на дружеството Св. Сава готово му го даде на разположение. Кое въ оригиналъ, кое въ сръбски преводъ дружеството Св. Сава разпръсна около 3000 екземпляра отъ съчинението на Гопчевича“ (ц. с. стр. 6—7). За да се характеризува по-добре, какво е самото дружество Св. Сава, въ отчета между другитѣ му заслуги се изтъква и следното: „Когато сръбскиятъ народъ въ Стара Сърбия и Македония бѣ принуденъ да грабне оржжието, за да се брани отъ българската кама и револверъ, дружеството Св. Сава зае покрай дружеството „Народна одбрана" първо мѣсто въ подпомагането и организуването на тая отбрана. Най-развититѣ наши четнишки войводи — Бабунски и Довезенски Костичъ и др. бѣха питомци на Дружеството. Въ сжщото време у него намираха прибѣжище и подкрепа и войводитѣ Глигоръ Соколовичъ, Мицко и много други и пр." (стр. 10). По-нататъкъ се казва, че изданията на дружество Св. Сава „Последни борацъ" и Бдинова „Историја Бугаризма" били похарчени въ 20,000 екземпляри (7). Сжщото дружество сега е обявило конкурсъ съ награда за съчинение на тема: „Милошъ С. Милојевичъ и нашата просветно-политическа дейность въ неосвободенитѣ земи отъ 1865—1885 год."

Л. М.

Следи отъ българи въ Тесалия.

1. Известно е, че въ сегашна Гърция сж запазени много славянски названия на цѣли области (Кравара, Загорохоря, Забардохоря и пр.), както и на планини (Кишава и пр.), на рѣки (р. Бистрица, название на стар. Алиакмонъ), на градове (Тирнавосъ, Волосъ, Загора, Дибри и пр.) и на села (Граници, Арахови отъ Ряхово, Деляни, Герени и пр.).

Въ VII томъ (1918 г,) на Известия на Историко-филоложкото дружество въ Атина, на стр. 452 четемъ отъ Янопулосъ подъ заглавие „Богомили" кратко описание на едно село Богомилъ въ Южна Тесалия: „Богомилъ, село на изтокъ отъ Ипати и банитѣ, на разстояние 20 минути и отъ града и отъ банитѣ. Тукъ живѣятъ около́ 30 гръцки семейства, а черквата имъ се нарича св. Тройца. На южната стѣна на черквата сж зазидани мраморни части, взети отъ старогръцки храмъ, съ старогръцки надписъ, а при лѣвата часть на вратата се намира византийски капителъ и пр." На края авторътъ задава въпроса: „Името на селото нѣма ли нѣщо общо съ ересьта на богомилитѣ?"

Отговорътъ на този въпросъ не може да бжде другъ освенъ че названието произлиза отъ средновѣковнитѣ българи богомили. При това трѣбва да се знае, че близкиятъ градъ Ипати въ времето на римския императоръ Августъ се е наричалъ Augusta, а въ срѣднитѣ вѣкове Нова Патра, като централенъ градъ на цѣла Тесалия. Никифоръ, единъ отъ синоветѣ на Михаила Комнина (1204—1217), управлявалъ този градъ, който се е считалъ и като важна крепость. Явно е следователно, че Алексий I Комнинъ (1081—1118 г.), който преследвалъ богомилитѣ и искалъ да ги унищожи, тукъ е заточилъ богомили.

Село Богомила се срѣща и въ Македония (Велешко), което безсъмнено е получило името си отъ Бабунскитѣ богомили.

2. Нека по този поводъ да спомена, че въ архивата на възраждлнето въ София се съхранява едно писмо, адресирано отъ едно село Алмира, близу до гр. Ипати (южна Тесалия), до известния отъ времето на възраждането Александъръ Екзархъ въ Цариградъ, съ дата м. септемврий 1850 г. отъ селянката Калина Стойку. Писмото е написано на гръцки езикъ. Въ това писмо Калина Стойку моли за сина си Константинъ Стойку, да бжде освободенъ отъ Цариградския затворъ

гдето е билъ изпратенъ, наклеветенъ, че ужъ билъ разбойникъ. Писмото освенъ подписа Калина Стойку носи и нѣколко други подписи на първенци отъ сжщото село, между които личатъ следнитѣ имена: Мито, Нечко, Личо, Лало, Димо и пр.

За етнографията, която изследва процеса на погърчването въ южна Македония, горнитѣ данни сж твърдѣ поучителни, за да се обясни, какъ голѣмото село Колакия (при устието на р. Вардаръ) отъ двоезично преди 50 години, когато населението му е говорѣло и двата езика, гръцки и български, сега е чисто гръцко. Сжщо така с. Богачко (= болгарчко село), гр. Негушъ и много други села около Солунъ, Сересъ, на югъ отъ Драма и пр. сж били погърчени подъ влиянието на гръцката черква и гржцкото училище. Българското възраждане донегде спрѣ този процесъ, нѣгде само го забави. Но при сегашното положение въ гръцка Македония, безъ черкви, училища, национална култура и пр., процесътъ ще се ускори.

П. Чилевъ.

Les articles de la Revue en résumés.

L. Milétitch, Nikodim-P. Kondakov pour la Macédoine.

Dans un discours, prononcé le 30.IX. 1924 à la séance solenelle de l'Académie des sciences bulgare à l'occasion de quatre-vingtième anniversaire du célèbre savant russe, l'académicien Nikodim Pavlovitch Kondakov, le professeur Milétitch a démontré les grands mérites de l'illustre russe pour la science slave et particulièrement pour la science bulgare, faisant allusion surtout à son pur et brave caractère qu'il à toujours manifesté, servant la vérité scientifique. Kondakov n'aime pas à explorer des hypothèses peu documentées, mais ayant pour base des données vérifiées, il a toujours montré un bon logique et une franchise irréprochable dans ses conclusions scientifiques. Tel nous apparaît-il dans son ouvrage capital „La Macédoine, un voyage archéologique" (1909), résultat d'une expédition scientifique dans la Macédoine, organisée avec la participation des éminents professeurs russes Milioukov, Lavrov et autres. Le but de cette expédition fut d'établir, sur des données historiques, archéologiques et philologiques, le vrai caractère ethnique de la population slave de Macédoine. Et c'est grâce au bon fondement et à la bonne foi du Kondakov, que son livre „La Macédoine", dans lequel il a exposé les résultats de ces recherches dans la Macédoine, nous apparaît une base classique pour les questions du problème ethnique macédonien. Ayant donné expression de ses vifs regrets que, de ce côté-ci, cet ouvrage même aujourd'hui reste peu apprécié, le professeur Milétitch fait un aperçu critique des idées principales de l'auteur, par rapport au caractère ethnique des Slaves de Macédoine. Toutes les acquisitions de la science conduisent l'auteur à la conclusion que sur toute l'étendue qu'il a parcouru dans son voyage, notamment d'Okhrid à Scopié et Koumanovo, vit un peuple, qui portait au IX-ème siècle encore le nom de Bulgares, que les Grecs au XI-ème siècle appelaient aussi Bulgares et qui seul devant les premiers voyageurs qui avaient visités la Macédoine, p. ex. devant le savant russe Grigorovitch (1844), s'appelait ainsi. Aujourd'hui même tous les Slaves de Macédoine, et surtout les paysans, s'appellent tout bonnement Bulgares. Les recherches ethnographiques dans la Macédoine, dit Kondakov, nous font facilement croire qu'avec une vaste zone ethnique, Okhrid y compris, la Bulgarie actuelle s'étend dans la Macédoine. La Serbie a compté la Macédoine dans ses limites seulement de 1345 à 1389. Mais elle perdit vite ses conquêtes territoriales dans ce pays, voilà pourquoi l'influence intellectuelle et culturelle serbe n'a pas laissé de traces durables sur la population de la Macédoine. Un simple voyage dans la Macédoine nous convainc que les Slaves de la Macédoine sont un groupe national bien déterminé, appartenant à la nationalité, qui peuple la Bulgarie proprement dite (p. 294). En vue de l'impossibilité de prouver que les Macédoniens appartiennent à la nation serbe, les Serbes s'éfforcent d'embrouiller la question de tous les moyens, pour représenter la Macédoine devant le monde étranger, non pas comme un pays peuplé d'une nationalité nettement prononcée, mais comme un assemblage de races, un vrai chaos. Cependant, l'unique conclusion juste pour le voyageur non prévenu est que presque toute la Macédoine, à l'exception de quelques régions du nord-ouest touchant la Vieille-Serbie, doit être annexée à la Bulgarie (p. 296). Kondakov estime aussi le district de Scopié comme une région nettement bulgare et adresse des reproches à l'aveugle politique serbe, qui nie jusqu'aujourd'hui même toute vérité et se nourrit de folles ambitions dans un moment, où elle doit mettre pied sur un terrain plus solide (p. 171).

Dans le même ouvrage avec le problème ethnique macédonien Kondakov parle de la vie des Bulgares macédoniens, surtout de leur culture matérielle, d'un point de vue historique et artistique.

Les costumes nationaux l'intéressent vivement et il s'arrête en détail sur leurs broderies. Jugeant les costumes des contrées occidentales de la Macédoine — la capitale et le centre du tsar bulgare Samouil,—Kondakov les trouve „plus bulgares" que ceux de la Bulgarie même (p. 35), naturellement les costumes de femmes qui caractérisent la particularité du genre. Leurs ornements consiste exclusivement en figures géometriques, disposées en lignes larges. Des astérisques et des petites croix en blanc au milieu des broderies en noir n'y sont pas rares. La teinte noire, servant de fond des broderies bulgares, représente une imitation grossière de l'antique lilas-foncé presque noir—le pourpre. Il apparaît des temps les plus reculés comme l'ornement le plus préféré du costume national dans la Macédoine. On y rencontre dans des régions entières même les hommes portant des habits en noir, avec une écharpe parée de franges. Les habitants d'Ostrovo et de Vodéna portent un long habit de laine noire — „manteau de pourpre.“ Les ornements des costumes serbes, au contraire, sont bariolés et c'est le rouge et l'orange qui domine les teintes de leurs habits. Kondakov parle aussi du style ornemental, appelé teratologique, qui a été transporté plus tard en Russie avec les manuscrits bulgares (p. 58—59).

J. Ivanov, Axios—Vélika—Vardar. Notice toponymique.

Se basant sur des documents du moyen âge et sur la toponymie actuelle de la Macédoine, l'auteur arrive aux conclusions suivantes :

1) La grande rivière macédonienne, qui porte aujourd'hui le nom de Vardar, était appelée Axios par les Anciens et Vélika par les Slaves du moyen âge.

2) Le nom de Vélika, qui veut dire grande (c'est-à-dire rivière), est calqué sur la dénomination Axios, prise au sens de *ἄξιος* (digne, important, grand). Les Anciens, eux aussi désignent l'Axios *(Ἄξιος, Ἀξιός)* comme *εὐρυρεών, μέγας, μέγιστος*.

3) Treska, grand affluent du Vardar, qui de nos jours encore est nommée Vélika dans son cours supérieur, portait le même nom de Treska au moyen âge, tandis que la dénomination de Vélika s'applique au Vardar depuis sa source principale, à Vroutok, jusqu'à son embouchure.

4) Une colonie d'origine et de langue persane (*πέρσας κατὰ γένος... κατὰ τὴν πάτριον καὶ τούτων φωνὴν, ἤτοι περσιστί*), installée par l'empereur Théophile (829—842) dans la plaine du Bas-Vardar, donna le nom actuel de la rivière. Les idiomes perso-iraniens nous expliquent l'etymologie du mot Vardar: bar, baro, var, ouar signifie „grand“; darya veut dire „rivière“, d'où Var-dar (*Βαρδάριος*), „grande rivière“, ce qui n'est qu'une simple traduction du slave Vélika (c.à.d. réka).

5) Quant à la dénomination „Vardariotes“ (à partir du XIe siècle), c'est-à-dire habitants du Vardar, elle serait donnée aux colons persans par les Grecs.

L. Milétitch, Quelques remarques sur les fresques du monastère de Saint Naoum.

Il est incontestable que le monastère de Saint Naoum, situé au bord sud-oriental du lac d'Okhrid, et mieux dit l'église-même du monastère, est aujourd'hui la plus vieille antiquité d'architecture bulgare, parce que tous les indices permettent de la rapporter vers l'époque du tsar bulgare Boris (la fin du IX-ème siècle), quand St. Naoum et son compagnon d'exploits St. Clément l'ont construite dans le district d'Okhrid avec les moyens et sous la protection du Tsar. On peut admettre que le narthex et les coupoles de ladite église ont été bâtis plus tard, au XIV-ème siècle.

D'une grande importance historique sont les fresques de l'église du monastère, dont le sujet prouve qu'ici s'est conservée sans interruption l'ancienne tradition de l'époque, où le monastère fut fondu. Les fresques ont été renouvellées. La dernière rénovation de la peinture murale de l'église date de 1806, d'après la grande inscription au-dessus de la porte d'entrée (v. fig. № 9), mais la circonstance que aujourd'hui même s'est conservée la fresque du tsar Boris avec son nom de moine Michaïl (v. fig. № 2), comme fondateur du monastère, dédié par son nom à St. Archange Michel, cette circonstance-même parle d'une continuité indirecte de la tradition vieille-bulgare. L'importance historique de cette image du tsar Boris fut suffisemment démontrée par le professeur Zlatarsky (v. Revue macédonienne, fasc. II, 8 et suiv.). La fresque qui représente les Sept Saints *(οἱ ἅγιοι ἑπτάριθμοι)*, notamment St. Cyrille, St. Méthode et leurs éléves Naoum, Clément, Sava, Anghélari et Gorazd (v. fig. № 3), est d'accord avec la tradition encore vivante, d'après laquelle les Sept Saints sont vénérés aujourd'hui même non seulement par la population bulgare, mais aussi par la population albanaise des environs. D'un aussi grand intérêt est la fresque de St. Ivan Vladimir (fig. № 4), le malheureux gendre du tsar bulgare Samouil, tué par le successeur de Samouil, Ivan Vladislav. Sur la fresque St. Vladimir tient à la main sa tête coupée. Une tradition vivante s'est maintenue pour lui aussi dans les environs d'Okhrid et en Albanie — un monastère bâti auprès d'Elbassan porte son nom (Chin-Ion).

Le fondateur du monastère, St. Naoum, est bien-entendu sujet d'une vénération particulière dans le monastère et dans les environs. Il a été le plus proche collaborateur de St. Clément et son successeur comme „instituteur du peuple" dans la région de Koutmitchévitsa. Il est à noter que dans les fresques de l'église ce fait historique s'est commemoré — il s'y trouve une icône sur laquelle sont peints tous les deux, St. Clément et St. Naoum ensemble (v. fig. № 5). St. Naoum seul est peint sur la fresque № 6. Ces images sont plus récentes; sans doute leurs traits ont été conçus et reproduits autrement par l'ancienne peinture de l'église, plus proches de la vérité historique, peut-être. Pour le moment il existe une seule fresque du XIV-ème siècle sur laquelle St. Clément et St. Naoum sont représentés très vifs avec la main d'artiste. Elle se trouve sur un mur dans la petite église „Vieux Saint Clément" à Okhrid dans un état assez mutilé (v. fig. № 7). Elle est sans doute d'une importance historique et artistique aussi grande et mérite notre attention. L'image № 8 représente le rénovateur de la peinture murale de l'église en 1806, l'abbé Stephan de Philippopoli, ce que nous apprenons par l'inscription au-dessus de la porte d'entrée (fig. № 9). Sur la figure № 10 on voit le porche de l'église.

Les figures № № 1—10 sont obtenues par le photographe G. Traïtchev, accompagnant le professeur Milétitch dans son voyage à Okhrid en 1916. Elles sont publiées maintenant pour la première fois à l'exception de la figure № 10.

N. A. Mouchmov, La numismatique de Philippe II de Macédoine.

Après les notes sur les types des monnaies de Philippe II, l'auteur s'arrête sur les $^1/_2$ statère, $^1/_4$ et $^1/_8$ de statères avec la tête d'Héraclès que B. Head (Historia Numorum p. 223) attribut au même roi. D'après l'auteur toutes ces petites pièces d'or ainsi que les octoboles, les drachmes et les monnaies en bronze avec la tête d'Héraclès sur le droit appartiennent à Philippe III Arideé. On sait que les distatères, les statères et les oboles de Philippe II ont sur le droit la tête d'Apollon, ainsi que les $^1/_2$ drachmes et les pièces en bronze, tandis que les tetradrachmes — celle de Zeus. La tête d'Alexandre le Grand assimillée sous les traits d'Héraclès avec la dépouille de lion était admise, pour les pièces d'argent, par Alexandre et après par son héritier Philippe III Aridée. D'après l'auteur, toutes les pièces avec l'effigie d'Héraclès sur le droit doivent être attribuées à ce dernier roi et non pas à Philippe II.

Dans la série des types de Philippe II l'auteur décrit une $^1/_2$ drachme ayant sur le droit l'effigie d'Artémis avec le carquois et sur le revers le cavalier macédonien au pas à droite tenant une palme, dans le champ le protomé d'un pégase vollant et la légende *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*. Diam. 14 mm., 2 g. 46 pl. I 7. Cette pièce intéressante et rare il l'attribut à Philippe II à cause du poids correspondant aux monnaies d'argent de ce roi et surtout à cause du cavalier qui est tout-à-fait identique à celui de tetradrachmes de Philippe II.

L'auteur décrit, en outre, encore deux distatères du type celtique du cabinet des médailles de Sofia. D'après Dr. R. Forrer (Keltische Numismatik, p. 297) les tristatères et les distatères de type celtique, ont été frappés en Gaule, dans Europe de l'ouest, dans la région entre Génève et Lyon, où était trouvé le tristatère décrit par lui. Cependant pour les deux distatères du cabinet des médialles de Sofia, et présentés sur pl. I 10—11, ayant été trouvés en Bulgarie du nord, dans la région du Danube, on peut en conjecturer que ces distatères ont été frappés dans l'ancien territoire de la Thrace, vers le II-ème siècle avant l'ére chrétienne, lors de la domination celtique dans cette région.

Prof. I. D. Chichmanov, K. Chapkarev et M. Drinov.

En l'an 1909 mourut à Sofia à l'âge de 75 ans l'éminent ethnographe macédonien K. Chapkarev, dont le grand recueil de traditions populaires sert depuis longtemps à tous ceux qui s'occupent de folklore aussi bien bulgare que balkanique.

Ses parents étant pauvres et illettrés, Chapkarev ne suivit que les quatre classes d'une école secondaire grecque et s'instruisit tout seul dans sa langue maternelle. Ce fut un vrai „selfmade man“ qui s'éleva peu à peu jusqu'à devenir un des fils les plus estimés de sa nation et même membre correspondant de l'Académie des sciences bulgare à qui les savants européens les plus éminents reconnaissaient la plus grande compétence dans le domaine du folklore bulgare en général. C'est pourquoi la vie de cet homme qui contribua puissamment au mouvement de la renaissance des Bulgares macédoniens doit intéresser aussi bien l'historien de notre ethnographie que celui de notre renaissance en général. Mais avant d'écrire une biographie documentée de Chapkarev il faudrait tout d'abord publier sa vaste correspondance. C'est pourquoi le prof. Chichmanov publie pour la première fois dans cet article 13 lettres de M. Drinov, célèbre historien bulgare, professeur ordinaire à l'université de Kharkov (mort en 1906), adressées à Chapkarev. Ces lettres montrent clairement que Drinov fut en partie pour Chapkarev ce qu'avait été Kopitar pour Vouk Karadjitch: un maître et un conseiller tout en étant son sincère admirateur.

Drinov ne refuse ni son soutien moral ni matériel pour faciliter l'apparition du grand Recueil de chansons populaires de Chapkarev. Dans ce but il cherche des fonds auprès des particuliers et sollicite des subsides des sociétés savantes russes. Il enseigne à Chapkarev l'art de noter les traditions populaires afin que son Recueil fût meilleur que celui des frères Miladinov, car il lui attribue non seulement une importance scientifique, mais également éducatrice pour les jeunes générations.

Mais Drinov ne se borne pas seulement à ces conseils.

Etant lui-même un des plus grands connaisseurs de l'ethnographie et de la renaissance macédonienne (comme le prouvent quelques-uns de ses ouvrages scientifiques et critiques concernant la Macédoine) il engage Chapkarev à prendre la plus grande part dans la lutte contre la propagande serbe en Macédoine. A ce point de vue sont particulièrement intéressantes les lettres №№ 6, 7, 8, 9, 11 et 12. Dans celle du 17 mai 1888 (№ 6) il écrit à Chapkarev (à qui il avait envoye deux exemplaires de son livre intitulé „Quelques mots au sujet de la langue, des chansons populaires et coutumes des Slaves de Dèbre“ (S.-Pbourg 1887), livre qui même jusqu'à présent n'a pas perdu de son importance: „Je me réjouis beaucoup que (ces livres)... vous ont incité à écrire également quelque chose sur le même sujet et pour défendre nos belles populations macédoniennes. A leur perte travaillent à présent beaucoup de gens et ils le font avec énergie et par toute sorte de moyens“. . . De même dans la lettre de 28 août 1888 (№ 7) Drinov exprime son plaisir que les efforts de deux ennemis les plus déclarés de la cause macédonienne à cette époque (le consul russe Iastrebov et le „charlatan“ Draganov) l'ont poussé de faire entendre sa voix autorisée „pour la défense de la cause bulgare contre laquelle en ce moment tant d'ennemis s'acharnent (aussi bien déclarés que cachés)“. — En désignant deux Macédoniens qui d'après ses renseignements se sont vendus aux Serbes, Drinov ajoute dans la même lettre: „Certes ces deux chenapans ne vont pas serbiser les Macédoniens. Mais nous ne devons pas nous endormir sourtout en voyant quel bruit mènent les Serbes autour de ces deux mercenaires... Vous feriez bien de démasquer publiquement leurs actions honteuses“. — Le 3 janvier 1889 (№ 8) Drinov écrit entre autre: „Et nos frères les Serbes ne se tiennent toujours pas tranquilles... Avec toutes leurs forces ils tâchent de réaliser au moins une partie de leurs plans fratricides à ces moments tellement malheureux pour la cause bulgare. Il y a quelques temps j'ai reçu deux nouvelles brochures serbes sur la question macédonienne dont l'une a été publiée par la rédaction de l'„Odjek“, organe du parti serbe le plus puissant en ce moment. Il s'y trouvent de nouvelles preuves machinées ingénieusement que je vois nécessaire de démasquer, car elles sont dirigées contre moi“.

La plus interessante est cependant la dernière lettre de Drinov à Chapkarev du 5 janvier 1900 dans laquelle l'historien, vieilli et souffrant, en lui mandant qu'il suit en ce moment les affaires macédoniennes seulement par les journaux, dit son opinion au sujet des luttes armées des Macédoniens de cette époque contre le pouvoir turc: „La position est mauvaise. Mais ce qui me console c'est le fait que les Macédoniens sont déjà éveillés au point de lutter eux-mêmes pour leur propre cause et qu'ils le font paraît-il habilement et avec courage. Je pleure les victimes, mais c'est inévitable. Devant l'histoire c'est les Serbes qui en auront la responsabilité qui ont également beaucoup contribué à la destruction du traité de San Stephano“.

Comme commentaires à ces lettres le prof. Chichmanov donne de nombreux extraits de lettres de Chapkarev adressées à l'auteur qui illustrent les idées et les dispositions du vieux ethnographe macédonien à l'époque de sa correspondance avec Drinov.

K. Stoïanov-Valkanov, Voyageurs européens dans la Péninsule Balkanique pendant la révolution française.

Après la grande révolution française l'intérêt pour les pays de l'Europe sud-orientale et particulièrement pour la Grèce s'accroît chez les nations de l'Europe occidentale. Au début du XIX-ème siècle une quantité d'Anglais et de Français se lancent à des voyages lointains vers l'Orient et s'arrêtent surtout à la Péninsule Balkanique. D'aucuns d'eux visitent aussi la Macédoine. Des opinions très intéressantes sur la Grèce et sur la Macédoine sont tirés des ouvrages de quelques-uns de ces voyageurs, notamment les Anglais Dodwell, Leake, Hobhouse, Holland et les Français Pouqueville, Beaujour, Cousinery et Chateaubriand. W. M. Leake, surtout, a prêté un grand intérêt aux Bulgares de la Macédoine et a tâché de déterminer même les limites des Bulgares: „Les districts les plus méridionaux de la Macédoine, où la langue bulgare est d'une pratique générale, sont les quelques villages de la Macédoine occidentale, dans le voisinage de Kortcha et à l'est — les montagnes qui entourent les vastes plaines de Salonique, d'Enidjé-Vardar et de Vodéna. Le district de Kortcha est occupé des Grecs et des Albanais, mais le district de Vodéna doit se considérer comme limite méridionale de la Nouvelle Bulgarie, parce que les chrétiens qui parlent „le dialecte bulgare" s'étendent sans interruption de Vodéna, par la région septentrionale de la Macédoine proprement dite, par ses provinces la Péonie, la Pélagonie et d'autres encore, par la Mœsie toute entière et par l'intérieur de la Thrace jusqu'au Danube et les environs de Constantinople. Il n'est, que les bords de la Thrace, qu'on peut considérer comme appartenant à la Grèce, parce que c'est la langue grecque qu'y domine, comme pendant le temps, où la Grèce d'autrefois avait fondu des provinces dans ce pays". Il est très intéressant qu'aux yeux de l'Anglais observateur n'a pas échappé le fait, que, „dans toute l'Albanie on parle bulgare", d'où il conclue que le nombre de mots bulgares dans la langue albanaise doit être considérable. Leake sait que les nombreux noms dans la Grèce se terminant en -ista, -itsa, -avo, -ovo sont des noms slaves. Il a trouvé aussi un exemplaire de *Λεξικὸν τετράγλωσσον* (dictionnaire en quatre langues), de prêtre Daniel de Moskopolé, datant de 1770.

L'Anglais Hobhouse, ayant voyagé en 1809 et séjourné en Grèce, communique le fait que les gouverneurs d'Athos portaient le nom bulgare de voïvoda. Holland (1815) a passé par la Macédoine et énumère les noms des stations sur son chemin de Salonique vers le Danube. Pouqueville trouve les paysans bulgares de la Macédoine demi-sauvages et insociables. Beaujour, comme militaire, s'intéresse à la Macédoine, essentiellement d'un point de vue militaire. Mais quand il parle de la population rurale des environs de Scopié, de Chtip et de Vélès il loue chez les Bulgares leur amour de travail et leur propreté.

Cousinery contrairement à Pouqueville trouve chez les Bulgares du village d'Apostol (auprès des ruines de Péla) plus de bonhomie et de simplicité que chez les Grecs. Dans les ouvrages de tous on voit le grand intérêt qu'ils prêtent à la belle nature de la Péninsule Balkanique. Leake admire surtout les environs de Vodéna, s'exprimant que, dans toute la Grèce, on ne trouve rien de plus merveilleux. Sa situation splendide, la grandeur des montagnes environnantes, la beauté du panorama qui se découvre aux yeux du spectateur, la font une des plus jolies villes de Macédoine.

V. Doumev, Extraits des mémoires de deux institutrices de la Macédoine (Suite de fasc. II de la Revue macédonienne).

Nédélia et sa fille Stanislava continuent d'exercer leur difficultueuse profession d'institutrices sous l'œuil persécuteur des Grecomanes. L'évêque d'Okhrid essaye de fermer l'école, usant de tous les moyens possibles; d'autre part les membres du comité administratif de l'école ne payent pas régulièrement le maigre appointement des deux institutrices, de sorte qu'elles souffrent la misère et restent un certain temps sans logement, poursuivies par les Grecomanes. Mais malgré toutes les entraves qu'elle rencontre sur son chemin, Nédélia réussit à organiser une sollenité, à laquelle prennent part non seulement ses élèves, mais aussi les habitants de la ville en masse. L'évèque et les Grecomanes sont piqués au vif et cherchent l'occasion de se venger à grand-mère Nédélia comme la principale initiatrice de tout. Peu après, arrivent dans la ville Akiphe pacha de Salonique et Rassim pacha de Monastir, accompagnés par le garde de corps, le Grec Kostaki. Ce dernier essaye d'arracher à Nédélia l'aveu, comme si elle recevait de la Russie des livres intitulés „Nationalité", et comme si elle les propageait parmi la jeunesse. Il l'interroge si elle recevait ses appointements de la Russie, bien qu'il savait que c'est la comune d'Okhrid qui lui payait. Après cet interrogatoire arrangé exprès, Nédélia est emprisonnée dans une pièce du konak. Alors les membres du comité administratif d'école sont interrogés à leur tour, en présence d'un capitaine turc et de l'évêque d'Okhrid. On fait une perquisition de la maison habitée par grand-mère Nédélia, pour chercher les livres imprimés en Russie; on n'y trouve rien. Kostaki demande à Nédélia: „Que voulez-vous les Bulgares? Un tsar?" Une perquisition des maisons des membres du comité est faite aussi par la police turcque, pour chercher des livres compromettants, mais toujours en vain. Cependant l'institutrice Nédélia tombe gravement malade à cause des fortes agitations de l'âme. Alors elle part pour Monastir, puis de nouveau retourne à Okhrid.

Une ère nouvelle et plus heureuse arrive pour l'activité de l'école bulgare en 1870 avec l'émanation du firman de Sultan, qui proclame l'indépendance de l'église bulgare. L'enthousiasme du peuple bulgare à Okhrid, où l'ordre du Souverain a été lu publiquement, est grand. Les Grecomanes ayant gagné le pacha à leur côté par de l'argent essayent de sémer encore une fois l'effroi parmi les Bulgares. Le pacha emprisonne le citoyen bulgare Parlitchev, une des notabilités d'Okhrid, sa sœur et son fils puîné. Mis aux fers il est envoyé à Dèbre. L'institutrice Nédélia part pour Monastir, où elle vit plus tranquillement avec sa fille. Plus tard elles vont s'établir à Vélès. Dans cette ville elles ont brodé en secret l'étendard pour la prochaine insurrection du peuple en Bulgarie, projetée par le révolutionnaire diake Levsky. Il a porté l'inscription: „Liberté ou mort". Mais la police, ayant flairé l'affaire, fait une perquisition de leur maison, et peu s'en fut que l'étendard ne fût découvert. Une effervescence s'empare de toute la jeunesse de la ville. A l'instigation de quelques tchorbadjii, la police arrête Nédélia et l'envoie au tribunal de Monastir, où elle réussit à se justifier. En 1872 elle est institutrice à Vodéna, dont la population compte beaucoup de Grecomanes. Ils se mettent à lutter contre les instituteurs bulgares, à les calomnier devant les pouvoirs turcs. Mais le peuple bulgare triomphe d'avoir vu—clergé et instituteurs—leurs frères de race et, rassemblés dans une maison servant d'église en 1872, les Bulgares de Vodéna célèbrent, pour la première fois la fête de St. Cyrille et Méthode.

Matériaux linguistiques et ethnographiques.

1. Bulgares et Grecomanes. L'émigré Dimitri Christov, arrivé de la Macédoine grecque, (le village de Barovitsa, district d'Énidje-Vardar) en 1918, nous raconte dans son dialecte qu'il a conservé propre, non influencé d'où que ce soit (il ne sait ni lire, ni écrire), pourquoi il a été forcé de quitter le village et le pays natal avec sa famille et ses proches parents.

Tous les habitants du village sont Bulgares. Mais quelques familles, compromises pendant la domination turque comme complices dans le mouvement révolutionnaire macédonien, se déclarent Grecomanes, après la retraite des troupes bulgares de la Macédoine en 1913, et se mettent à dénoncer et à persécuter cruellement leurs frères de race—Bulgares devant les pouvoirs turcs. Dimitri Christov et ses frères ont subi surtout les conséquences de cette rage grecomane, parce-que leur famille comptait un voïvoda-révolutionnaire, dont les Grecomanes craignaient la vengeance. Christov décrit, comment les Grecs les ont battus avec cruauté et son frère Georges a décédé des suites de ses blessures; comment ensuite, avec beaucoup d'efforts et bien des souffrances ils sont venus en Bulgarie par Salonique et Dédé--Agatch. Le dialecte est particulièrement intéressant entre celui de Koukouch et celui de Kostour, connu ordinairement comme dialecte de Vodéna, la plus grande ville des environs. (Noté par L. M.).

2. Dans le dialecte de Kostour sont donnés deux contes et une petite chanson nationale (notés par A. Kouzov).

3. Suivent quatre chansons nationales dans le dialecte de Kostour, tirées du recueil de M. Déliakov, dont 23 chansons sont publiées dans la Revue Macédonienne fasc. II (p. 74—84).

Comptes-rendus.

Prof. Dr Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil. Leipzig, 1924. 8⁰, 104. Compte-rendu par St. Romansky.

Le plus récent ouvrage de M. Weigand, professeur à l'Université de Leipzig, sur l'ethnographie de la Macédoine est une précieuse acquisition pour la science, d'une part, parce qu'il émane d'un des peu nombreux savants de l'Europe occidentale qui possèdent des connaissances indirectes sur ce pays; de l'autre, parce que dans cet ouvrage, l'auteur qui s'est adonné à étudier exclusivement les peuples Balkaniques, leurs pays et leur langues, expose ses idées sur les problèmes obscurs et compliqués concernant l'origine de ces peuples et leurs rapports mutuels.

M. Weigand connaît la Macédoine depuis longtemps: pendant l'été de 1887 au cours de trois mois et treize mois pendant 1889—90, il a parcouru la Macédoine et ses pays voisins, l'Épire, la Grèce et l'Albanie, dans le but d'étudier la vie et la langue des Valaques (Koutsovalaques, Tsintsares qu'il appelle Aroumaines), de sorte qu'il a eu la possibilité de connaître de près tous les éléments ethniques de la Macédoine en général. Dans son ouvrage capital résultat de ces recherches dans la Macédoine, „Die Aromunen, ethnograhisch-philologisch-historische-Untersuchungen" (Leipzig, I Bd. 1895, II Bd. 1894), il tranche cathégoriquement avec l'audace d'un thémoin oculaire, la question de la nationalité des Slaves de Macédoine, qu'il appelle „Bulgares" et non pas „Serbes". non seulement parce qu'eux-mêmes ils s'appellent ainsi, mais aussi, parce que leur langue est un dialecte bulgare. Il y déclare aussi que pour lui n'existe ni le moindre doute „que les Macédoniens doivent être comptés parmi les Bulgares". Dès lors jusqu'aujourd'hui même, ayant eu la possibilité d'approfondir davantage les problèmes ethniques et linguistiques des Balkans, il soutient la même thèse, malgré toutes les vicissitudes de la fortune. „Les Bulgares forment la partie essentielle de la population macédonienne", écrit-il à la page 29 de son nouvel ouvrage; „ils s'étendent en masse compacte de la frontière bulgare actuelle jusqu'à Prespa et le lac d'Okhrid; au nord ils touchent les monts de Char et au sud la mer Egée à l'embouchure de Vardar; le littoral d'appartient aux Grecs qui se installés aussi dans les villes; bien entendu, c'est plutôt l'hellénisme et non pas les Grecs comme élément ethnique qui joue un certain rôle dans les villes et les villages de la région bulgare". Par leur nombre les Bulgares occupent la première place parmi toutes les autres nationalités, tandis que les Serbes occupent la huitième (après les Turcs, Grecs, Albanais, Aroumaines, Juifs, Tsiganes) surpassant seulement les Valaques de Mégléna, les Circaciens, les Arménienes et les Tatares et habitent la Macédoine du nord jusqu'à Scopié. Bien entendu au nord du Char, dans la Vieille-Serbie, il sont les plus nombreux, mais dans cette région même ils sont mêlés avec les Albanais.

Weigand explique le caractère bulgare de la population macédonienne d'abord avec l'unité de race de la population qui avait occupée, lors de l'avènement des Slaves dans la Péninsule Balkanique, la Mœsie, la Thrace et la Macédoine, et admet avec d'autres savants encore que les Croates et les Serbes sont venus plus tard et ont occupé la partie occidentale de la Péninsule; ensuite, avec l'expansion de la puissance politique bulgare à la moitié du IX-ème siècle et surtout pendant le règne des tsars Boris et Siméon, quand la Macédoine a été bulgarisée à tel point que la conscience nationale bulgare de sa population s'y est conservée jusqu'aujourd'hui mieux qu'en Bulgarie même (das bulgarische Nationalbewusstsein dort bis in die Neuzeit besser erhalten blieb, als in Bulgarien selbst); à la fin, avec la langue qui pour lui n'est qu'un dialecte bulgare (das makedonische Bulgarisch). La langue de Cyrille et Méthode de IX-ème siècle représente le „bulgare populaire", comme il a été parlé de la population rurale de la Macédoine. Cette même langue a créé au cours de son développement les particularités de phonétique, de flexion et de syntaxe qui caractérisent la langue bulgare d'aujourd'hui envers les autres langues slaves. L'élément serbe apparaît plus tard çà et là (stellenweise) dans la Macédoine du nord, pendant le règne de Stephan Douchan, et certains traits de leur langue se sont répandus d'ici vers la Macédoine du sud, mais ils sont venus plus tard (jüngere Eindringlinge) et deviennent plus rares à mesure qu'on s'éloigne de la limite serbe. Tel est le cas avec les mots isolés qui renferment les consonnes k',g' (de tj, dj) correspondant aux mots bulgares avec št, žd qui d'ailleurs ne sont pas venus du serbe, mais d'un dialecte à la limite des régions dialectales serbe et bulgare — celui de Kossovo-polé. La forme serbe du mot „Bulgare" — „bougarine",—nom national de la population de Macédoine, est une preuve suffisante que les Serbes-mêmes ont reconnu la nationalité bulgare des Slaves macédoniens. Pour donner de la valeur à sa thèse et donner la possibilité pour un jugement impartial de la langue des Macédoniens, Weigand cite un passage du „Dictionnaire en quatre langues" *(Λεξικὸν τετράγλωσσον)* de prêtre Daniel de Moskopolé (d'après l'édition de 1802), écrit dans une époque quand les „luttes de nationalité" étaient encore inconnues aux habitants de la Péninsule. La partie bulgare de ce dictionnaire est en dialecte macédonien de l'ouest: d'Okhrid et Dèbre.

A part les Bulgares Weigand fait des recherches détaillées sur les autres éléments ethniques peuplant la Macédoine des temps les plus reculés jusqu'à nos jours, et vu que la Macédoine représente toute la Péninsule Balkanique en „miniature", on comprend l'importance de ce livre pour l'ethnographie de la Péninsule toute entière. Les peuples anciens (Macédoniens, Thraces, Illyriens, Grecs, Romains), ceux du moyen âge et les plus récents (Gothes, Vandales, Huns, Slaves, Bulgares, Serbes Pétchénègues, Koumanes, Turcs) qui sont passés par la Macédoine ou s'y sont installés, aussi bien que les époques les plus importantes (greco-romaine, bulgare, serbe, turque), sont examinés dans un ordre successif principalement par rapport à sa population d'aujourd'hui et en vue d'explication de certaines particularités caractéristiques de leurs langues et leurs genres de vie. Ainsi dans la langue albanaise il entrevoit des vestiges de la langue des anciens Thraces et il vient appuyer par d'arguments nouveaux l'opinion de linguiste Hirt (Festschrift für Kiepert 1898) que les Albanais descendent des Thraces et non pas des Illyriens. Notamment il considère les Besses, comme tribu souche des Albanais, qui après l'envahissement de la Péninsule par les Slaves a trouvé refuge dans la région montagneuse entre Nich, Sofia et Scopié, avec d'autres Thraces romanisés et les colonistes romains. Ainsi s'expliquent les particularités communes de la langue albanaise et la langue roumaine avec ses branches (daco-roumaine, aroumaines, melgéno-roumaine, istro-roumaine). Une partie de ces Roumaines est restée dans les régions montagneuses de Bulgarie; ce sont les mêmes qui ont joué un certain rôle pendant la seconde époque du royaume Bulgare; plus tard ils se sont confondus avec les Bulgares en laissant des traces de leur langue dans la langue bulgare: Weigand croit que toutes les particularités de la langue bulgare actuelle (article postpositif, déclination analytique, nouvelle forme pour le futur, prépos. *da* + propos. comme substitue à l'archaïque infinitif et d'autres changements dans la phonétique et le lexique) qui se trouvent aussi dans le roumain et l'albanais, se serait dû à l'influence du roumain (Beeinflussung durch das Rumänische, v. pp. 58—63).

L'auteur du compte-rendu estime que, contre cette explication de ces traits, caractérisant la langue bulgare par rapport aux autres langues slaves, parle le fait que le vocabulaire roumain est plein d'éléments slaves et spécialement d'éléments bulgares, passés dans la langue roumaine en diverses époques historiques, tandis que les éléments balkano-romains dans la langue bulgare sont insignifiants par leur nombre et la plupart d'eux sont des termes désignant des idées culturelles, qui se rencontrent en grec et en d'autres langues encore, de sorte qu'on ne saurait pas dire s'ils sont passés du romain directement ou par l'intermediaire d'une autre langue. D'autre part les particularités de flexion et de syntaxe s'expliquent comme résultat d'un développement naturel et spontané de la langue bulgare, de sorte qu'il n'est par nécessaire de les considérer comme influence roumaine. Et la circonstance que les éléments lexiques roumains manquent dans la langue bulgare surtout d'une date plus ancienne est une preuve que si on pouvait parler des influences réciproques, il aurait fallu supposer le contraire.

En outre, M. Weigand nous donne des types de toutes les nationalités et religions dans la Macédoine: Bulgare, Grec, Turc, Aroumain, Albanais etc., leurs qualités morales et leur psychologie se manifestant dans leur vie individuelle et sociale, dans leur famille, leurs occupations quotidiennes etc. Il faut savoir gré à M. Weigand pour les caractéristiques les plus réussies de ces types, qui ne perdront jamais de leur importance, étant faites avec une rare capacité d'observation, beaucoup de franchise et d'impartialité.

A la fin, Weigand nous donne une description detaillée de l'état actuel de la Macédoine, partagée entre Serbes et Grecs, souligne qu'elle représente „une intégrité géographique, historique, politique et économique“ et qu'„une Macédoine autonome ayant pour limites Bistritsa et Drin à l'ouest, Mesta à l'est, jusqu'au Char et Karadagh au nord, aurait été la solution la plus heureuse de la question macédonienne non seulement pour assurer la prospérité de ses habitants, mais aussi pour mettre fin à des luttes sanglantes dans l'avenir qui menacent la paix des Balkans.

Jordan Ivanov, Un parler bulgare archaïque (Revue des études slaves, II, 86—163, Paris, 1922). Compte-rendu par L. Milétitch.

Dans cet article le professeur Ivanov nous révèle un archaïsme phonétique d'une grande importance qui s'est maintenu, dans le parler des villages de Visoka et Souho, auprès de Salonique, à savoir, que dans ces villages s'est conservée aujourd'hui même la prononciation de la voyelle vieille-bulgare ъ, disparue dans les autres dialectes bulgares aussi bien que dans toutes les langues slaves d'après une règle phonétique générale. La prononciation de l'er final dans ledit parler est restreint et dépend de certaines conditions phonétiques. Elle s'est bien conservée surtout dans les adjectifs qui se terminent en deux ou trois consonnes, le plus souvent en liaison intime avec un substantif qui les suit. Cela se voit clairement aux exemples cités par M. Ivanov. M. Milétitch estime que cette condition, qui existe aussi dans d'autres parlers bulgares, ne saurait pas exercer une influence aussi conservatrice par rapport à l'er final, ne saurait pas être la cause unique dans le cas. Il est d'avis que la réduction très forte de la voyelle ы, qui dans le même parler se prononce comme ъ à la fin des mots aurait exercé aussi une influence quelconque pourque, en présence des susdites conditions de caractère euphonique, l'er final se soit maintenu, prononcé de la même manière que le ы final réduit, dans le même parler. Par ex. кòзъ (=козы), кràvъ (=кravы) etc.

De sorte que dans le cas qui nous préoccupe, nous avons un fait venu par le chemin de l'analogie phonétique. De tout cela suit que la réduction de la voyelle ъı dans ce parler doit être d'une date reculée, quand l'er final, au moins en présence des susdites conditions, se serait encore maintenu. Pour se justifier M. Milétitch ajoute des exemples analogiques des parlers, non très loin de ceux-là, dans les Rhodopes et signale aussi les dialectes russes du Nord où l'er final a disparu très tard, et dans leurs chansons nationales ses traces ne sont pas disparues aujourd'hui même, fait prouvé par A. Potebnia (Къ istorii zvoukov russkago iazyka, p. 35 et suiv). L'archaïsme phonétique en question est d'une importance d'autant plus grande, vu que dans le même parler se sont conservés les vestiges des voyelles nasales, qui nota bene ne montrent aucune trace de confusion moyenne-bulgare de ces voyelles; il s'y sont conservés encore des vestiges de la prononciation de la voyelle ъı, aussi bien que de celle de ѣ prononcé comme ä, à la fin щ, жд (cht, jd), en un mot, tous les traits caractéristiques du vieux-bulgare, dont on cherche la patrie exactement dans la région de „Bogdansko" non loin de Salonique, où se trouvent les villages de Souho, Vissoka et Zarovo.

Grammaire de la langue serbo-croate. Par **A. Meillet,** professeur au Collège de France et à l'Ecole des Hautes Etudes et **A. Vaillant,** professeur délégué à l'Ecole des langues orientales vivantes. — Paris, 1924, 8°, VIII, 302. Compte-rendu par L. Milétitch.

Ayant démontré le caractère pratique de la susdite grammaire, destinée à être plutôt un instrument de travail à l'usage des débutants, l'auteur du compte-rendu attire l'attention sur une grave inexactitude dans le livre, concernant la limite sud-orientale de la langue serbo-croate envers la limite des parlers bulgares voisins. Les auteurs s'expriment qu'on ne saurait pas dire où finissent exactement les parlers de la région dialectale serbe et où commence ceux de la région bulgare, de sorte qu'on passe du type macédonien-serbe au type macédonien-bulgare par une série continue de variations (p. 3). L'erreur consiste dans le fait que sous le nom de Vieille-Serbie les auteurs comprennent aussi la Macédoine du nord, avec les districts de Scopié et Vélès; pourtant, il est bien connu que la limite des parlers serbes passe un peu plus au nord et ne franchit pas les monts de Char et Kara-Dagh de Scopié. De point de vue purement linguistique, on ne pourrait pas considérer même les parlers de la région de Nich, comme des parlers exclusivement serbes. Pour ne pas aller très loin M. Milétitch cite le professeur Leskien, un des meilleurs spécialistes, sans doute, dans le domaine du vieux-bulgare et du serbo-croate. Dans son ouvrage

„Grammaire de la langue serbo-croate“ (Heidelberg 1914, 8°, 588) il écrit sur la limite de la langue serbo-croate: „A l'est elle va de l'embouchure de Timok, sur la rivière-même jusqu'à Zaïtchar et d'ici jusqu'à Stalać où la Morava de l'ouest se jette dans la Morava de l'ouest, continue dans une direction méridionale par Prokouplé et Kourchoumlia à Janevo (à sud-est de Prizrend), par Prizrend, jusqu'au confluent de Beli et Tcherni Drin, ensuite recule sur la limite méridionale de Monte-Negro actuel“. C'est la vraie limite de la langue serbo-croate, admise dans la slavistique. Il n'est pas sans importance le fait que M. Vaillant, (avant que cette grammaire soit parue), a suivi une année entière les cours de M. Bélitch à Belgrad et que les épreuves-mêmes du manuscrit ont été revues par M. Bélitch.

Jovan Tsviitch, Discours et articles, 8°, vol. I, 264; II, 237; III, 174; IV, 130; Belgrad, 1921—1923. Compte-rendu par L. Milétitch.

Le professeur Tsviitch a fait réimprimé en 4 volumes ses discours et ses articles, dont la plupart touchent la question ethnique macédonienne. Leur tendance est bien connue: préparer l'opinion publique dans le cas d'une eventuelle occupation serbe de la Macédoine, dont la population slave M. Tsviitch tend à représenter comme une masse „amorphe et flottante“, privée de toute conscience nationale, donc, commode à être nationalisée par l'État qui l'aurait soumise, soit la Bulgarie, soit la Serbie. D'après Tsviitch, la Macédoine n'est pas un ensemble géographique; elle est séparée de la Bulgarie par de hautes montagnes; par contre, elle forme une intégrité géographique, économique et par conséquent politique avec la Serbie par la facile voie de communication entre la vallée de Morava et celle de Vardar qui la lie à la Yougoslavie.

La Yougoslavie atteignit déjà le but de sa politique conquêrante, elle est maintenant „beata possidens“ de la Macédoine, et Tsviitch pourrait être satisfait que, par ses articles et ses discours concernant la Macédoine, auxquels il sacrifia son nom de savant consciencieux pour servir l'idée nationale serbe, il aurait rempli au moins son devoir envers la patrie. Mais il croit, peut-être, que ses sophismes et ses théories tendencieuses par rapport aux Bulgares de la Macédoine méritent d'être immortalisées, voilà pourquoi il les a lancé au marché de livres, recueillies ensemble dans une nouvelle édition. C'est une occasion pour l'auteur du compte-rendu de les soumettre à une critique détaillée, pour prouver leur invalidité complète.

En premier lieu la thèse soutenue par Tsviitch que la Macédoine est géographiquement complètement isolée de la Bulgarie et qu'elle forme, par contre, un ensemble géographique avec la Serbie est injuste. Bien entendu, nous envisageons la vraie Serbie, la Serbie ethnique, dont la limite du sud ne franchit pas les monts de Char. Tsviitch soutient lui-même qu'à travers la Macédoine nord-occidentale passe une des plus grandes barrières orographiques, le Char et le Karadagh, qui séparent la Macédoine de la Vieille-Serbie. Sur la Péninsule Balkanique, continue-t-il il n'est encore que le Balkan et les Alpes Dinariques qui servent de limites et de voies naturelles d'influences et de cultures différentes (vol. I, p. 14). Et, en effet il aurait été étrange si, ayant en vue le même caractère ethnique des Slaves peuplant la Bulgarie, la Thrace et la Macédoine, il manquait dans ces temps reculés, des voies de communications naturelles entre elles. Et comment on saurait expliquer autrement les relations politiques et culturelles entre la Bulgarie et la Macédoine, pendant des siècles entiers, s'il n'y avait pas ces voies de communication indirectes entre les deux pays? L'histoire nous aprend que les grandes migrations des peuples, aussi bien que les campagnes militaires dans la Péninsule Balkanique ne sont pas passés par l'éloignée et l'impraticable, en ce temps-là, vallée de Morava. Tsviitch lui-même avoue que la plus courte et la plus facile artère de communication entre la Bulgarie et la Macédoine est le chemin Koumanovo—Krivoretchna Palanka—Kustendil. „Les communications entre la région de Scopié—Prechovo et la Bulgarie sont plus faciles qu'avec n'importe quelle autre région non seulement de la Macédoine centrale, mais aussi de la Vielle-Serbie et de tout le reste de la Macédoine; c'est le chemin connu sous le nom de Krivoretchki ou Kustendilski, conduisant de Skopié—Koumanovo—Kriva-Palanka à Kustendil. Maintenant il est dans un mauvais état, mais malgré tout, il est la voie principale par laquelle la Bulgarie est en communication avec la Macédoine aussi bien qu'avec la ligne Morava-Vardar" (I, 138—139). De Ghiochévo — la frontière bulgare actuelle — à Koumanovo il n'est que 87 km. et avec les moyens techniques d'aujourd'hui ce court passage pourrait devenir, moyennant une ligne de chemin de fer, une voie de communication de première importance entre la Bulgarie et la Macédoine. On sait bien qu'il y a encore d'autres chemins naturels qui mettent en communication la Bulgarie, la Thrace et la Macédoine; il n'est donc aucune raison de point de vue la situation géographique de la Macédoine qui pourrait justifier les aspirations conquérantes de Serbie dans ce pays.

Une entrave encore plus grave pour ces aspirations consiste dans le fait que la population slave de la Macédoine n'est nullement serbe. Tsviitch estime qu'il y a „des nécessités impératives géographiques et économiques" qui, au cas de besoin, justifient une conquête. Et puisque la vallée de Vardar est en communication avec la vallée de Morava par chemin de fer, il s'en suit que la Macédoine et la Serbie doivent former une intégrité politique, un même état (I, 187—188). Il est indespensable aussi que la Serbie possède une issue sur la mer Egée, donc, elle doit compter Salonique dans ses limites (II, 15). M. Milétitch estime que si Tsviitch ne basait ses théories que sur de „telles nécessités politiques“ on pourrait le considérer au moins comme un homme servant une politique ayant pour but de conquêrir à tout prix. Mais il veut dissimuler cette tendance de la politique serbe sous des arguments quasi scientifiques. Il ne rejette pas cathégoriquement le principe dit national ou ethnique et se plaint même que ce principe n'a pas servi de base, en faveur de la Serbie, par rapport à la question de Fioumé (II, 198). Il soutient même expressément que le principe des frontières naturelles est de valeur seulement quand il est contrôlé par le principe ethnique (II, 199). Mais cela le conduit à se contredire soi-même, quand il s'agit de la Macédoine, où les Slaves, d'après toutes les données de la slavistique, ne sont pas Serbes mais Bulgares, qui repoussent eux-mêmes la domination serbe dans leur pays. Pour atténuer cet argument le plus important dans le cas et en vue de l'impossibilité de „métamorphoser“ les Bulgares macédoniens en Serbes, Tsviitch fait recours à un autre principe — „l'état de la conscience nationale“. Il trouve que les Slaves de la Macédoine sont dépourvus de conscience nationale, de sorte qu'ils représentent une masse „amorphe et flottante“ qui pourrait être nationalisée, quoique par certaines „convulsions“, pourrait devenir serbe. Les Slaves macédoniens peuplant la région au sud de Prilèp ne sont ni Serbes, ni Bulgares (I, 193). Dépourvue de conscience nationale est aussi la population au Sud de Scopié même (I, 166). Il n'est pas difficile pour l'auteur du compte-rendu de prouver toute l'invalidité de cette théorie de Tsviitch, démentie d'ailleurs par les plus célébres slavistes aussi bien, que par beaucoup de voyageurs érudits.

Il est trés intéressant qu'au nom de „Bulgare“ dont le Slave macédonien s'appelle soi-même et dont il rejette cathégoriquement l'affirmation qu'il est dépourvu de conscience nationale, Tsv. donne une originale interprétation de mauvais aloi. Comme le publiciste et homme d'Etat croate Startchevitch expliquait le nom de „Serbe“ provenant du mot latin servus, aussi les écrivains chauvains serbes Sretchkovitch et Vesselinovitch inventèrent que le nom de „Bulgare“ provient du mot latin vulgarus c'est-à-dire — „bonhomme“. Tsviitch reprend cette interpétation et ajoute que les „Serbes macédoniens“ de peur d'être persécutés par les Turcs, ont commencé à s'appeler dans une époque récente! „Bulgares“ — nom désignant le raïa en général, sans attacher à ce mot la signification de l'élément ethnique. Le fait que Tsviitch a récouru à de tels bas moyens pour défendre sa théorie, dans un moment, où il est déjà établi par la science que les Slaves macédoniens s'appellent Bulgares pendant des siècles entiers avant et après la domination turque, ce fait-même trahit la faiblesse et l'invalidité de son argumentation. Il existe déjà une longue polémique sur le nom de „Bulgare". M. Ichirkov s'occupa spécialement de cette question (v. Ichirkov, Le nom de Bulgare, Lausanne 1918, 8°. 67) et Tsviitch n'a pas essayé de donner jusqu'aujourd'hui même de plus sérieux arguments en faveur de son audacieuse interprétation qui n'a rien de commun avec les donées de la science. M. Milétitch s'arrête sur d'autres théories de Tsviitch encore, dont il se contredit soi-même, se déclarant tantôt pour un certain principe antiethnique au nom d'intérêts „économiques vitaux", tantôt pour le principe défendant le droit des nationalités de disposer d'elles-mêmes (II, 229), tantôt il se révolte contre la logique-même (II, 231), attribuant à la politique le droit de „l'imagination" contrôlée par „l'observation" etc.; Miletitch s'arrête d'avantage à l'idée mégalomane de Tsviitch: ayant pour base les qualités morales du peuple serbe, en second lieu des peuples croate et slovène (II,236—237, IV, 111—120), on pourrait créer une civilisation originale yougoslave. Conformément à cela Tsviitch se déclare pour une hégémonie serbe dans l'État Yougoslave (III. 168—174). Ayant créé cette civilisation indépendante la Yougoslavie en aura un bénéfice considérable: les divers éléments ethniques de l'État Yougoslave pourraient s'assimiler par l'influence bienfaitrice de cette unique civilisation qui va contribuer à inspirer des idées et des sentiments identiques ches ces peuples différents. M. Milétich réfute cette théorie de Tsviitch en démontrant que la nation serbe ne possède aucunes conditions pour créer cette civilisation originale à laquelle aspire M. Tsviitch. Les Croates et les Slovènes sont beaucoup plus civilisés; et ayant en vue la culture morale et matérielle de la Serbie d'avant son affranchissement de la domination turque on voit qu'elle a été beaucoup plus en arrière même de Bulgarie, Thrace et Macédoine d'alors. Le progrès intense de la Serbie dans la seconde moitié du XIX-ème siècle est dû aux emprunts culturels de l'Autriche surtout, ce que prouvent la quantité de termes allemands, employes dans la langue serbe. En faveur de sa thèse, M. Milétitch cite des passages très intéressants tirés du nouveau livre de Tihomir P. Djordjevitch „La Serbie du prince Miloche" (Belgrad, 1924), dans lequel sont donnés des documents attestant la misère morale et matérielle de la Serbie d'alors.

Après tout cela Milétitch n'est point étonné que M. Tsviitch déclare les meilleurs slavistes qui se sont occupés de la question ethnique macédonienne, égarés, dilettantes, agents de propagandes étrangères etc., et les statistiques de la Macédoine pour falsifications (III, 32—33). L'auteur du compte-rendu rappelle la conduite de Tsviitch lors de la publication de son article „La guerre Balkanique et la Serbie" (1912). Il se hâta à lui donner une seconde édition dans laquelle élimina le passage le plus important de la convention entre la Bulgarie et la Serbie concernant la Macédoine, pour ne pas empêcher les projets conquêrants du gouvernement serbe. Il fait allusion aussi au langage indécent, que Tsviitch a tenu part rapport à la nation bulgare dans le compte-rendu sur le livre du Grec Kasasis — Grecs et Bulgares au XIX-ème et XX-ème siècles, Paris, 1907, (III, 28). Le style de Tsviitch possède une quantité de mots étrangers qui le rendent obscur et ridicule.

Edmond Bouchié de Belle, La Macédoine et les macédoniens. Préface de Jacques Bainville. Ouvrage couronné par l'Académie française. Paris, 1922. 8°, IV, IV, 303. Compte-rendu par S. Marinov.

L'auteur du compte-rendu rappelle avant tout le fait que la guerre mondiale, avec son front macédonien pendant 1915—1918, a donné la possibilité d'un nombre considérable de savants, hommes d'État et intellectuels européens en général, de séjourner plus longtemps dans la Macédoine et de connaître de près le pays et sa population. Il faut compter parmi ces visiteurs qui se sont intéressés plus au moins à la question macédonienne, l'auteur du livre cité, Edmond Bouchié de Belle, conseiller référendaire à la Cour des Comptes, qui, de fin de décembre 1916 jusqu'à sa mort (23 octobre 1918 à Scopié) occupa le poste de payeur au Quartier Général de l'armée d'Orient, séjourna au cours de six mois dans la boucle de Cerna, puis suivit l'armée sur le lac d'Ostrovo, à Florina, à Monastir, d'où il passa, à Prilep et Scopié. Les manuscrits de son ouvrage ont été achevé à Lérine (Florina), le 22 septembre 1918, avant que l'armistice fut signé, par conséquent, il faut considérer cet ouvrage sur la Macédoine et les Macédoniens comme un jugement impartial sur la question macédonienne, non influencé aucunement par l'issue de la guerre: ses conclusions ne sont pas tout à fait d'accord avec la solution de cette question par les traités de paix. Ce qui est curieux, c'est qu'un tel livre a paru en France, l'alliée de la Serbie, trois ans après l'armistice et de plus, il est couronné par l'Académie française. M. Bainville, qui a prit le charge de le présenter au public, souligne que le problème macédonien n'est ni d'aujourd'hui ni d'hier et que la question macédonienne s'est heurtée à des „nouvelles difficultés". „La guerre qui a changé bien des choses, n'a pas changé la géographie. . . La Macédoine a derrière elle un long passé. Elle ne cessera pas non plus de préoccuper l'Europe. Cette étude approfondie devra servir de guide à ceux qui auront un jour à décider encore une fois de ses destinées" (pp. III-IV). Donc, il existe en France, hors des milieux officiels, des personnes qui estiment que malgré tous les traités de paix la question macédonienne reste encore irrésolue.

Deux caractères essentiels, d'après Bouchié de Belle, ont vallu à la Macédoine sa rénommée, faisant à la fois sa grandeur et sa misère: c'est d'abord sa position au carrefour de voies terrestres qui est en même temps un centre de rayonnement sur les routes de mer: la route de Belgrad (ou de Novi-Pazar) par Scopié et la vallée de Vardar; la route de Dourazzo par l'Albanie — la fameuse via Ignatia des Romains — toutes les deux descendant au Salonique, un port macédonien qui vaut presque en importance celui de Constantinople ou de Suez, ayant l'avantage de commander même les deux précédents dans une certaine mesure, se trouvant plus à l'ouest; ensuite, la Macédoine étant le champ clos de races et de religions fort diverses. La race qui l'emporte cependant est celle „qu'on retrouve dans toutes les campagnes de Macédoine, une race de paysans, parlant un dialecte slavon, de religion grecque orthodoxe et qui présente la plupart des apparences ethniques habituelles aux peuples slaves. C'est „la race disputée". „Ces pauvres gens ont le peu enviable privilège, continue Bouchié de Belle, d'être revendiqués par trois nationalités différentes: les Bulgares, les Serbes et les Grecs. Etre peuple contesté, forme en somme, un statut international équivalent à celui de territoire contesté".

Bouchié de Belle estime que „ce qui fait un Bulgare, un Serbe, un Grec, c'est plus que toute particularité ethnique ou linguistique, c'est „la conscience qu'il a de sa nationalité et sa participation à une vie nationale organisée"; il a cependant raison à moitié seulement, parce qu'il n'existe point de doute, que la langue est une des conditions essentielles pour la particularité ethnique et la conscience nationale d'un peuple. N'est pas conforme à la réalité aussi l'affirmation que „le peuple en question se distingue nettement des trois autres par le fait qu'il n'a ni conscience, ni vie nationales." L'auteur dit: „Demandez ce qu'il est à un paysan de Monastir. Il vous répond neuf fois sur dix: „Makédon." Mais cette déclaration n'a nullement le caractère d'une profession de foi patriotique. L'interrogé l'a fait aussi bonnement qu'il dirait: „Je m'appelle Dimitri". Il constate qu'il est habitant de la Macédoine et c'est tout" (p. 44). Evidemment c'est un fait constaté souvent par Bouchié de Belle, lors son séjour dans la Macédoine, une constatation sans importance, cependant. Si le paysan macédonien, que les souffrances séculaires ont rendu méfiant et précautionneux, déclare devant un étranger, de l'armée des alliés, par dessous le marché, à laquelle s'étaient associes aussi les Serbes, qu'il est „Makédon", cela ne prouve pas encore que la conscience nationale lui fait défaut. L'étrange, c'est qu'il n'a pas dit dans ce cas-là neuf fois sur dix: „Serbe." Et c'est la raison principale pour laquelle Bouchié de Belle classe donc, à part cette population, à laquelle le nom de „Slaves macédoniens" ou simplement „Macédoniens" paraît le mieux convenir, d'après lui.

Les pages qui suivent (p. p. 44—80) sont consacrées à ce paysan macédonien et à la terre qu'il cultive, à sa famille, sa vie sociale et religiuse, à ses soins, dont le premier au point de vue politique, l'unique besoin même, c'est le besoin de la „sécurité." Ayant examiné tout cela, il fait l'observation suivante: „La plus grosse erreur consisterait, à ne voir dans cette race qu'une masse inorganique, une matière ethnique, pétrisable à volonté. Si les Macédoniens avaient été amorphes à ce point, il n'auraient pas conservé pendant de siècles, sous régime ottoman, leur foi et leurs mœurs." C'est un argument fondamental à faire réfuter aussi la theorie du géographe et géologue serbe Tsviitch, d'après laquelle „les Macédoniens sont une masse amorphe et flottante, commode à être nationalisée par qui que ce soit".

Ayant examiné de près la valeur des trois races en conflit, Bouchié de Belle fait la conclusion suivante: „Quiconque aurait assayé en 1912, avant les guerres balkaniques, de préjuger de l'avenir du conflict macédonien il aurait, sans doute, ainsi résumé les résultats de son anquête: „Si la Macédoine reste, comme elle est à présent, un champ clos, ouvert à la concurrence des trois races: grecque, serbe, bulgare, c'est la dernière qui l'emportera infailliblement" (p. 122).

Faisant une appréciation raisonnée des intérêts vitaux de ces trois, „races en conflit," des intérêts des „races à l'écart" (Valaques, Turcs, Juifs) qui peuplent la Macédoine, des intérêts régionaux, de ceux des États balkaniques et des Grandes Puissances, à la fin des intérêts d'ordre international en général, Bouchié de Belle trouve le statut territorial, établi en 1913 par le traité de Bucarest, un des plus propres à détruire toute espèce d'équilibre européen oriental. Partageant presque toute la Macédoine entre la Serbie et la Grèce, il laissait une Bulgarie exaspérée et assez forte pour sentir son exaspération. De plus, ce traité, en compromettant la paix européenne, ne satisfaisait pas en somme les intérêts véritables de la Serbie, ni de la Grèce, puisqu'il ne leur assurait qu'une „possession très précaire, très menacée, des régions conquises". Le partage étant prétendu basé sur les nationalités, la Bulgarie pour y faire échec, s'efforçait de maintenir en Macédoine grecque ou serbe son influence, sa propagande. Cela obligeait la Grèce et la Serbie à une politique d'assimilation à outrance et d'expulsion des irréductibles. Les intérêts territoriaux étaient également défavorisés: Salonique perdait son arrière-pays, les provinces serbes, séparées de l'Egée, l'étaient également de l'Adriatique: la vallée de la Strouma n'avait plus de sortie sur la plaine de Sérès. En un mot „le régime de 1913 ne saurait donc être conservé, toutes choses égales d'ailleurs, sans exposer à nouveau l'Europe à de terribles mésaventures". A la fin il n'existe qu'une, „une et une seule" solution de la question macédonienne, qui saurait assurer la paix des Balkans: „Si l'ordre et la cohésion de la Péninsule ne sont pas fondé sur une hégémonie serbo-grecque et un écrasement bulgare, l'unique moyen de l'assurer serait d'associer la Bulgarie à leur maintien, de refaire cet accord balkanique écroulé en 1913. Une révision de frontières du traité de Bucarest serait indispensable. Au sud-est la Bulgarie pourrait garder les régions de Sérès, Drama et Kavalla, et à l'ouest les frontières bulgaro-serbes seraient celles qu'avaient fixées les conventions de 1912 et que la Serbie considérait alors comme tout à fait avantageuses. La Serbie s'étendrait sans conteste jusqu'au Kara-Dagh. Pour l'attribution du bassin de Scopié, l'arbitrage des Puissances alliées remplacerait celui du Tsar avec avantage" (p. 294). Les aspirations de la Bulgarie satisfaites, son unique souci deviendrait celui de son indépendance et l'impérialisme germanique deviendrait son principal ennemi. Instalée au cœur du Balkan, la Bulgarie en deviendrait la gardienne naturelle la Serbie l'encadrant au Nord-Ouest, la Grèce au Sud-Est. Il se produirait ainsi une sorte d'équilibre spontané, les trois États n'ayant plus d'intérêts contradictoires et ayant en commun celui de leur liberté respective. „Un régime qui, comme le traité de Bucarest, mettrait une Bulgarie mécontente et redoutable, en face d'une Grèce et d'une Serbie rassasiées, mais insuffisamment fortes, ne pourrait que maintenir l'anarchie balkanique et macédonienne" (p. 299).

C'était l'opinion d'un français d'une remarquable intelligeance sur le problème macédonien, formée dans la Macédoine-même, en contact avec les faits réels. La solution qui fut donnée à ce problème et bien connue de tous.

G. Traïtchev, Bibliothèque macédonienne: № 1. Mariovo, Sofia, 1923, 16⁰, 40; № 2. Doïran et son lac, 1923, 16⁰, 52; № 3—5. Prespa, 1923, 8⁰, 92. Compte-rendu par St. Romansky.

Ce sont quelques numéros d'une série de livres populaires destinés pour la jeunesse des écoles. Les trois premiers, écrits par le rédacteur-même, renferment les descriptions sommaires de trois régions de Macédoine: le Morichovo (la région sur la rive droite de Vardar, entre Tikvèch et Sari-giol, Raets et les environs de Monastir), Doïran et Prespa. Ce qui est intéressant dans le premier livre, c'est la légende sur l'origine du nom „Mariovo", dont l'auteur appelle la susdite région, venu du nom de la sultane Mara, sœur du tsar bulgare Ivan Chichman, marié au sultan Mourade II, qui aurait reçu cette terre en cadeau de son mari: Mari-ova c'est-à-dire la terre de Mara. Cette légende est racontée ici avec plus de détails que la même dans la „Périod. Spisanie" (Revue périodique) 47, 750. L'auteur admet cette interprétation de l'étymologie de ce mot, soulignant que c'est l'unique forme juste, employée par la population des environs qui ne connaît point la forme savante du nom — „Morichovo“. L'auteur du compte-rendu estime que le rapprochement du nom de la région avec le nom de la Sultane est une belle et pure légende, evidemment une étymologie populaire de ce nom et n'a rien de commun avec son origine. Il est d'une date beaucoup plus ancienne que la conquête de la Bulgarie par les Turcs et le mariage de la sœur du tsar Chichman avec le sultan Mourade II. Dans l'édit de l'empereur byzantin Basile II de 1019, dans lequel sont énumérés les diocèses de l'archevêché d'Okhrid, parmi les suffragants de l'évêque de Megléna *(ἐπίσϰοπος Μογλαίνων)*, se trouve aussi le nom d'une région de *Μεϱίχοβα*, sans doute le nom de Morichovo actuel (v. Byzantinische Zeitschrift II, 1893, p. 42).

Le second livre de la Bibliothèque macédonienne nous donne aussi des notes assez détaillées sur la pêche du lac de Doïran (p. 41—49). Le troisième qui est le plus intéressant de tous renferme des renseignements sur le caractère de la population de Prespa, ses métiers et son industrie, sa vie sociale et religieuse, et surtout sur ses écoles.

Un document pour les Bulgares d'Okhrid de 17-ème siècle. Communique L. M.

L'été dernier M. Milétitch a trouvé, dans les archives de la Propagande religieuse à Rome, un exposé de 17-ème siècle, envoyé par un évêque catholique d'Okhrid au Cardinal Barberini à Rome. Entre autre, il dit que la ville d'Okhrid se trouve dans le royaume de Bulgarie, que les habitants d'Okhrid sont Bulgares et Grecs schismatiques, qu'ils ont leur propre patriarche, indépendant du patriarche de Constantinople etc. En 1651 le prêtre Andrei Bogdan, natif d'Albanais, a été nommé évêque d'Okhrid, mais n'ayant trouvé point de catholiques ni dans cette ville, ni dans la banlieue, il est allé à Prizrend „en Serbie“, parce-que, il y avait un nombre considérable de catholiques qui l'avaient instamment prié qu'un prêtre catholique spécial leur fût envoyé. Son prédécesseur Raph. Litakovitch, né en Croatie, étant à Rome en 1647, pour se faire nommer évêque, a inventé devant la Congrégation que la ville d'Okhrid et la banlieue comptaient 15,000 catholiques. Il a réussi dans son but, mais peu après il est mort en 1649.

Sur l'histoire du livre „La Macédoine et la Vieille-Serbie“, par St. Goptchévitch. Communique L. M.

„Bratstvo“, l'organe de la société serbe „Saint-Sava“, formée dans le but de lutter contre le bulgarisme dans la Macédoine, publie liv. XVIII 1924 (p. 1—14) un compte-rendu détaillé par Iovan Hadji Vasilévitch sur l'activité de la Société du début de sa fondation (1886) jusqu'à nos jours. L'auteur avoue avec franchise que l'ouvrage connu de Goptchévitch „La Macédoine et la Vieille-Serbie (Vienne 1889) avait été, au fond, l'œuvre de la société Saint-Sava. „Quoiqu'il ne porte pas, pour des raisons bien connues, „l'étiquette" de la société St. Sava, dit l'auteur, mais il est à moitié son œuvre, cet ouvrage monumental de Goptchévitch „La Macédoine et la Veille-Serbie", paru d'abord en allemand qui exerça une telle influence sur l'opinion publique européenne et contribua pour qu'un vrai jugement sur la question macédonienne s'y formât. Par surcroît, on peut dire que c'est le comité administratif de la Société d'alors, qui l'a arrangé. Tout ce qui était nécessaire à l'auteur (Goptchévitch) pour cet ouvrage (articles sur diverses questions, descriptions, illustrations, statistiques etc.) tout cela lui était donné d'avance par le corps administratif de la Société. Ensuite la Société lança en partie l'original allemand, en partie la traduction serbe, en 3,000 exemplaires".

Ce livre fut blâmé de suite par la critique, comme une plate et évidente falsification. Ces aveux de Vasilévitch nous apprennent comment elle a été faite.

Traces de bulgares en Thessalie. Communique P. Tchilev.

Dans le liv. VII du „Bulletin de la Société historique et philologique" à Athènes (1918, p. 452), M. Ianopoulos fait une description sommaire d'un village de Thessalie de sud, à l'est de la ville d'Ipati, portant le nom de „Bogomil", habité aujourd'hui par 30 familles grecques. M. Ianopoulos suppose que le nom du village doit être dans quelque rapport avec l'hérésie des Bogomiles. Ici M. Tchilev rappelle encore le nom du village de „Bogomila" en Macédoine (auprès de Vélès). A ce propos il communique, ayant pour source une lettre de 1850, gardée dans les „Archives de la Renaissance" à Sofia, que, auprès, de la même ville d'Ipati se trouvait, il y a 75 ans, un village habité de Bulgares macédoniens demi-hellénisés, qui cependant n'avaient pas encore oublié leur langue maternelle et portaient des noms slaves. La lettre est écrite par la paysanne Kalina Stoïkou, signée encore par les paysans du même village: Mito, Netchko, Litchko, Dimo etc. L'hellénisation dans la Macédoine du sud a marché très vite; quelques villages du district de Salonique complètement hellénisés aujourd'hui ont été, il y a 50 ans, bulgares.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

avoue avec franchise, que l'ouvrage connu de Goptchévitch „La Macédoine et la Vieille-Serbie" (Vienne 1889) avait été, au fond, l'œuvre de la Société Saint-Sava. „Quoiqu'il ne porte pas, pour des raisons bien connues, l'étiquette de la société St. Sava", dit l'auteur, mais il est à moitié son œuvre. Cet ouvrage monumental de Goptchévitch „La Macédoine et la Vieille-Serbie", paru d'abord en allemand, qui exerça une telle influence sur l'opinion publique européenne et contribua pour qu'un vrai jugement sur la question macédonienne s'y formât. Par surcroît, on peut dire que c'est le comité administratif de la Société d'alors qui l'a arrangée. Tout ce qui était nécessaire à l'auteur (Goptchévitch) pour cet ouvrage (articles sur diverses questions, descriptions, illustrations, statistiques etc.) tout cela lui était donné d'avance par le corps administratif de la Société. Ensuite la Société lança en partie l'original allemand, en partie la traduction serbe, en 3000 exemplaires".

Cet livre fut blâmé de suite par la critique, comme une plate et évidente falsification. Ces aveux de Vasilévitch nous apprennent comment elle a été faite.

Traces des bulgares en Thessalie. Communiqué P. Tchilev.

Dans le livr. VII du «Bulletin de la Société historique et philologique» à Athènes (1918, p. 452), M. Janopoulos fait une description sommaire d'un village de Thessalie du sud, à l'est de la ville d'Ipati, portant le nom de „Bogomil", habité aujourd'hui par 30 familles grecques. M. Janopoulos suppose que le nom du village doit être dans quelque rapport avec l'hérésie des Bogomiles. Ici M. Tchilev rappelle encore le nom du village du „Bogomila" en Macédoine (auprès de Vélès). A ce propos il communique, ayant pour source une lettre de 1850, gardée dans les Archives de la Renaissance à Sofia, qu'aux environs de la même ville d'Ipati se trouvait, il y a 73 ans, un village habité de Bulgares macédoniens demi-hellénisés, qui cependant n'avaient pas encore oublié leur langue maternelle et portaient des noms slaves. La lettre est écrite par le paysans Kanio Stoïkov, signée encore par les paysans du même village: Milo, Netchko, Litchko, Dimo etc. L'hellénisation dans la Macédoine du sud a marché très vite; quelques villages du district de Salonique complètement hellénisés aujourd'hui ont été, il y a 50 ans, bulgares.

МАКЕДОНСКИ
ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1925.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА I, КНИГА 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L' INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE I, FASC. 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1925.

Съдържание.

Проф. П. Мутафчиевъ, Сръбското разширение въ Македония презъ срѣднитѣ вѣкове 1

Проф. А. Иширковъ, Географската връзка на Македония съ България 27

Проф. Йорд. Ивановъ, Българо-албанската етнична граница . 36

Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония . 49

Д. Гаджановъ, Мохамедани православни и мохамедани сектанти въ Македония 59

Ив. Снѣгаровъ, Книжовни опити на охридско наречие съ гръцко писмо 67

Народни пѣсни отъ Мориово. Записани отъ Кр. Биневъ. Съобщава проф. Гавр. И. Кацаровъ 85

Народни пѣсни отъ Костурско. Записалъ Калчо Деляковъ 93

Рецензии и книжовни вести.

А. М. Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи. Т. I. Казань, 1918, 8^0, 284. — Рецензира Л. Милетичъ 95

Иванъ Снѣгаровъ, Историята на Охридската архиепископия отъ основаването й до завладяването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ. Томъ I. София, 1924, 348. — Рец. К. Стояновъ-Вълкановъ 100

Проф. В. А. Погорѣловъ, Даниловиятъ Четиреезичникъ. София, гол. 8^0, 48. 1925. — Рец. Л. Милетичъ 104

Влад. Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ К. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ. София, 1924. — Рец. А. П. Стоиловъ 108

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, мал. 8^0, 229. — Рец. Л. Милетичъ 115

Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone, 1919, 8^0, 278.— Рец. Ст. Романски 122

Naša Južna Srbija. „Нова Европа", књига X. број 11. Zagreb, 1924.— Рец. проф. Ив. Георговъ. 139

Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les Éléments exterieurs de la Nationalité Paris, 1922, 228. — Рец. проф. М. Арнаудовъ.

Slovanský Přehled. 1914-1924. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého. Uspořádali A. Frinta a A. Tichý. Praha 1925, 8^0. 408. — Рец. Ст. Романски 164

Съдържанието на тази книга на „Македонски прегледъ" въ французско резюме .167—195

Table de matières

Prof. P. Moutaftchieff, L'expansion serbe en Macédoine pendant le Moyen Age 1
Prof. A. Ichirkoff, Lien géographique de la Macédoine avec la Bulgarie 27
Prof. J. Ivanoff, La frontière ethnique bulgaro-albanaise 36
Iv. Snégaroff, Novelles données sur le caractère bulgare de la Macédoine 49
D. Gadjanoff, Musulmans orthodoxes et musulmans sectaires en Macédoine 59
Iv. Snégaroff, Essais littéraires sur le dialecte d'Ochrida, en caractères grecs 67
Chansons populaires de Moriovo. Recéeillies par Kr. Boneff. Communiquées par le prof. G. Katsaroff 85
Chansons populaires de la région de Kostour. Communique K. Deliakoff 93

Comptes-rendus.

A. M. Selichtcheff, Essais d' une dialectologie macédonienne. Tome I, Kazane, 1918, 8⁰, 284. — Compte-rendu par L. Milétitch 95
Iv. Snégaroff, Histoire de l'archevêché d'Ochrida, depuis sa fondation jusqu'à la conquête de la Peninsule de Balkans par les turcs. Tome I, Sofia, 1924, 8⁰, 348.— Par K. Stoyanoff-Valkanoff 100
Prof. V. A. Pogoréloff, Le Dictionnaire en quatre langues de Danaïl. — Par L. Milétitch 104
Vladimir Sis, La correspondence échangée entre D-r C. Jireček et Marine Drinoff. Sofia, 1924. — Par A. P. Stoiloff . . . 108
Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, 8⁰, 229. — Par L. Milétitch 115
Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone 1918, 8⁰ 278. — Par St. Romansky 122
Naša Južna Srbija. „Nova Europa“. Livre X, № 11. Zagreb, le 11 Octobre 1924. — Par le prof. Ivan Gueorgoff 139
Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Éléments exterieurs de la Nationalité. Paris, 1922, 228. — Parle prof. M. Arnaoudoff 152
Slovanský Přehled. 1914-1924. Apropos de la soixantième anniversaire de Adolf Černý. Prague, 1925, 408. — Par St. Romansky 164
Les articles de la Revue en resumés en français . . . . 167—195

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

СРЪБСКОТО РАЗЩИРЕНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ СРѢДНИТѢ ВѢКОВЕ

Отъ проф. П. Мутафчиевъ.

I.

Въ една своя статия покойниятъ Дриновъ преди 30 години бѣ посочилъ, че до последнитѣ десетилѣтия на XIII в. сърбитѣ не бѣха засѣдали трайно въ Македония и че тамошното славянско население само се е съзнавало пъкъ и чужденцитѣ сж го считали за българско.[1] Къмъ приведенитѣ отъ него данни науката днесъ би могла да прибави още много. Тѣхъ изнесе и г. Йорд. Ивановъ въ книгата си „Българитѣ въ Македония.“ — Въ Македония до края на XIII в. не е имало никакви сърби и не може да се приведе нито едно известие, което да доказва противното.

Все пакъ още презъ втората половина на XII в. сръбската държава прояви стремежа да се шири въ тая посока и вече къмъ срѣдата на XIV в. цѣла Македония бѣ подъ сръбска властъ.

Кои бѣха истинско сръбскитѣ земи, що насочи сръбскитѣ интереси къмъ югъ, какъвъ характеръ носѣше сръбското разширение въ Македония, при какви исторически обстоятелства се извърши то и кои бѣха неговитѣ главни моменти?

Славянското преселение въ Балканския полуостровъ бѣ завършено къмъ срѣдата на VII в. Славянитѣ, които се настаниха тукъ, принадлежаха къмъ две етнически групи — източна и западна. Преди да се явятъ на полуострова, границата помежду имъ е била областьта около Тиса и срѣдния Дунавъ въ днешна Унгария. При заселването първитѣ заематъ източната и южната части на полуострова, когато вторитѣ се настаняватъ въ северозападния му жгълъ, заемайки и днешното Хърватско. Това първоначално териториално разпредѣление на двѣтѣ етнически славянски групи въ балканскитѣ земи не се отрича и отъ видни представители на днешната сръбска наука.[1]

---

[1] М. Дриновъ, Имали ли сж сърбитѣ нѣкоя власть въ Македония преди XIII в.? — Въ сборника на Ofeïcoff, La Macédoine, 1887. Гл. Съчинения, I, 563—579.

Едва нѣколко десетилѣтия, следъ като славянското преселение било завършено, на полуострова се явиха българитѣ. Тѣхното настаняване въ областьта между Дунава и Балкана, споредъ думитѣ на византийския лѣтописецъ, станало „по договоръ“ (*ὑπὸ πάκτον*) съ мѣстнитѣ славянски племена[2]. Славянското мнозинство въ новооснованата държава и непрекжснато растящето му влияние тукъ направиха отъ последнята въ разстояние на векъ и половина политически центъръ, къмъ който тежнѣеха всички разпокжсани славянски племена отъ източната група. Именно това обстоятелство обяснява два основни политически факта въ нашата стара история: че веднага следъ създаването на българската държава вниманието на най-енергичнитѣ ѝ владетели е било насочено къмъ югъ и югозападъ и че включването на по-голѣмата часть отъ македонскитѣ земи въ българскитѣ държавни предѣли е станало до такава степень незабѣлѣзано и безъ всѣкакви шумни събития, че днесъ ние не знаемъ точно кога, какъ и при какви обстоятелства то е било извършено.[3] Македонскитѣ славяни навѣрно сами сж съдействували на тоя обединителенъ процесъ, а Византия, тогава заета на изтокъ въ борба съ арабитѣ, не е била въ състояние да му противодействува. Вече при Бориса по-голѣмата часть отъ източния дѣлъ на балканското славянство е била обединена въ една държава; отдѣлнитѣ племенни названия срѣдъ него почнали да затъмняватъ и съзнанието за близкото родство помежду тия племена бива вече изразено въ новото държавно име българи, което става и тѣхно общо национално име. Съ това било подчертано още по-силно различието между тѣхъ и съседитѣ имъ отъ западната група.

---

[1] Ст. Станојевић, Историја српског народа. 2 изд. Б. 1912. стр. 32. — „Срединoм VII века слободни Словени са доњег Дунава заузели густом популацијом целу источну половину и цео југ Балканског Полуострва, а аварски Словени западне и северо-западне крајеве.“ — Аварски славяни нарича Станоевичъ тия, които се намирали подъ властьта на аваритѣ въ унгарската равнина. Часть отъ тия аварски славяни обаче принадлежала къмъ източната славянска група, както за това свидетелствува старата славянска топонимия низъ източната половина на днешно Маджарско.

[2] Theoph, ed. De Boor 359_{17}.

[3] Златарски В., Ист. на бълг. държава I 342 и Bury, A., History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I London 1912 стр. 372, го отнасятъ къмъ царуването на Пресияна (единъ и сжщъ съ Маламира у Bury); Иречекъ, Історія болгаръ, Одесса 1878 стр. 185, изглежда, че предпочита да го отнесе къмъ началото на Борисовото царуване. На сжщото мнение е и Баласчевъ, Най-старата слов. държава на Балк. п-въ. София 1924 стр. 15.

За областитѣ, които тия последнитѣ заели на полуострова, намираме точни сведения въ едно отъ съчиненията на византийския императоръ Константинъ Багренородни. Като предава едно легендарно известие за произхода на сръбскитѣ племена и тѣхното първоначално появяване въ балканскитѣ земи,[1] Багренородни разказва следньото за окончателното имъ заселване въ областитѣ, които тѣ и въ негово време, презъ X в., продължавали да заематъ: „Понеже сегашна Сърбия и Пагания и тъй наречената земя на захълмцитѣ и Травуния и земята на каналититѣ се намираха (въ VII в.) подъ властьта на ромейския императоръ, но бѣха запустени отъ аваритѣ, — тъй като тия последнитѣ изгониха отъ тамъ ромейското население, което сега населява Далмация и драчката область — то императорътъ (Ираклий, 610—641 г.) настани сжщитѣ сърби въ тия земи. И тѣ останаха подвластни на императора на ромеитѣ.“[2]

Всички тия области, въ които се заселили сърбитѣ, сж добре известни. Захълмье, Травуния (слав. Требинье), Каналия (слав. Конавлье), Пагания (Неретва) се намирали въ крайбрѣжната область на сегашнитѣ Черна Гора, Херцеговина и часть отъ Босна.[3] Още пò на северъ и северозападъ сж били земитѣ, заети отъ хърватитѣ. Най-югоизточната отъ всички тия области е била тая на сжщинскитѣ сърби. Споредъ опредѣлението на Иречека тя се простирала на югъ до изворитѣ на Лимъ и планината Проклетия на линията Ипекъ—Подгорица. Нейна юго-източна граница е била реката Рашка, лѣвъ притокъ на Западна Морава. Отъ нея добила названието си и цѣлата областъ — Рашка (виз. Ῥάση). Поради положението си въ централната планинска областъ племето сърби се издигнало надъ останалитѣ племена отъ сѫщата група и къмъ IX в. неговото име получило значение на общо название за всички сродни нему племена отъ адриатическия брѣгъ до низинитѣ на Сава.

---

[1] За тая часть отъ известието на Багренородни гл. Дриновъ ц. м. стр. 565 сл., а сжщо и К. Гротъ, Извѣстія Константина Багрянороднаго о Сербахъ и Хорватахъ. Зап. Импер. русс. геогр. общ. т. IX стр. 75 сл.

[2] Const. Porphyrog. De administr. imperio, ed. Bonn 153_9

[3] Гл. Jireček, Geschichte der Serben. I. 117 сл.

Съ обособеностьта на сръбскитѣ племена като едно етнично цѣло, различно отъ това на останалото балканско славянство, се обяснява другъ единъ исторически фактъ, който въ случая заслужва да бѫде отбѣлѣзанъ: съпротивлението имъ срещу всички опити на българскитѣ владѣтели да подчинятъ тѣхнитѣ земи. Докато македонскитѣ славяни постепенно и незабелѣзано влѣзоха въ предѣлитѣ на българската държава, която обхващаше сродно тѣмъ население, сърбитѣ презъ дългия периодъ отъ IX до XI в. съ ожесточение се борѣха за своята независимость и отдѣлно политическо сѫществуване отъ българитѣ. За македонскитѣ славяни българската държава, чийто центъръ тогава лежеше далечъ на североизтокъ, бѣ държава своя и тѣ търсѣха единение съ нея; за сърбитѣ тя си оставаше винаги една чужда и неприятелска сила, отъ която тѣ съ всички средства се стремѣха да се упазятъ. И докато Самуилъ се опираше на македонското население въ отчаяната борба за спасението на **българската** независимость, нуждна бѣ тежката рѫка на Симеона и на сѫщия тоя Самуилъ, за да се държатъ сърбитѣ въ подчинение. Нѣкои днешни сръбски учени отказватъ да гледатъ на Самуиловата държава като продължение на източното българско царство. За тѣхъ тя е само едно „славянско царство въ Македония“[1], чиито жители новата сръбска наука охотно провъзгласява за сърби. Забравятъ сръбскитѣ историци свидетелствата на тогавашното време, споредъ които сѫщиятъ Самуилъ, вѣренъ на традициитѣ на Симеона, бѣ пребродилъ сръбскитѣ земи отъ Шкодра до Зара и, като въ неприятелска страна, бѣ удавилъ въ кръвь и огънь всѣко съпротивление предъ себе си.[2]

фалш!

---

[1] Гл. Б. Прокиħ, Постанак једне словенске царевине у Маħедонији у X веку (Глас срп. краљ. акад. 76 стр. 212—307).

[2] Гл. Гильфердингъ, Исторія сербовъ и болгаръ. Собр. сочиненіи, I. стр. 213 сл.

II

До втората половина на XII в. сърбитѣ не еднажъ постигаха държавното си обединение, но никога тѣхнитѣ политически граници не надхвърляха предѣлитѣ на етническото имъ разпространение. Къмъ Македония, въпрѣки благоприятнитѣ моменти, които презъ тоя периодъ имъ се прѣдставяха, тѣ никога не се опитваха да се разширятъ. Въ времето на Бориса предѣлитѣ на сръбската държава къмъ Македония стигаха до областьта на р. Рашка. Тѣхна погранична крепость тукъ бѣ едноимениятъ градъ при днешния Нови Пазаръ.[1] Тамъ продължаваха да бѫдатъ тия предѣли и следъ симеоновата смърть, когато Чаславъ бѣ успѣлъ за кѫсо време да обедини всички сръбски земи.[2]

Падането на Западното Българско царство доведе и покорението на сръбскитѣ покрайнини отъ Византия. Епохата на робството не трая за сърбитѣ по-вече отъ двадесетина години. Стефанъ Воиславъ въ 1040 г. успѣ да извоюва независимостьта на сънародницитѣ си и да разшири властьта си на северозападъ къмъ Босна и на северъ къмъ Ибаръ и Западна Морава. Сръбскиятъ ученъ Станоевичъ счита, че въ новата Воиславова държава билъ обединенъ почти цѣлиятъ сръбски народъ.[3] А между това на югъ тя не достигаше нито Косово поле, нито пъкъ областьта около сливането на двата Дрима. Въ сѫщото време обстоятелствата бѣха се сложили тъй, че сърбитѣ лесно можеха да се увлѣкатъ и да се опитатъ да разпрострatъ владѣнията си къмъ Македония. Македонскитѣ българи, пригнетени отъ суровата византийска власть, не по-малко отъ сърбитѣ търсѣха възможностьта да се освободятъ отъ нея. Ако това македонско население се чувствуваше единъ народъ съ сърбитѣ, то несъмнено не само би потърсило помощьта на Воислава, за да свали чуждото иго, но сторило би всичко, за да влѣзе въ предѣлитѣ на неговата държава. Вмѣсто това българитѣ изъ областитѣ около Нишъ и Скопье предпочетоха отдѣлно да поведатъ борба за освобождението си и издигнаха за царь потомъка на единъ отъ прежнитѣ си владѣтели — самуиловия внукъ

---

[1] Porphyrog. De administr. 154_{21} сл.

[2] Гл. Станојевић, id. 52.

[3] Станојевић, id. 63.

Петра Дѣлянъ.[1] Отдѣлно отъ сърбитѣ възстана тогава и населението на драчската область, което провъзгласило за български царь Тихомира.[2] Обединили силитѣ си, възсталитѣ българи имаха да изнесатъ тежка борба съ Византия. Главнитѣ действия се водѣха къмъ Солунъ и Островo. Земитѣ на северъ къмъ Скопье и задъ Шаръ, очистени отъ византийскитѣ гарнизони, бѣха оставени безъ всѣкаква защита и отъ възстаницитѣ. При все това Воиславъ не направи никакъвъ опитъ да ги завземе. Не стори той това и следъ разгрома на възстанието. Би ли останалъ той тъй безучастенъ къмъ сѫдбата на тия покрайнини, ако тѣ наистина бѣха сръбски?

Тридесеть години по-късно, когато основаната отъ Воислава държава още сѫществуваше, българскитѣ боляри *(οἱ κατὰ τὴν Βουλγαρίαν προέχοντες)* въ Северна Македония повдигнаха ново възстание. Макаръ тѣхниятъ вождъ Георги Войтѣхъ да произхождалъ отъ старото българско болярство изъ епохата на Симеона и Петра — билъ отъ рода на Комханитѣ *(τοῦ τῶν Κομχάνων γενοῦς καταγόμενος,* Scyl. 715_{20}), — възстаницитѣ чувствуваха нужда отъ по-авторитетна и знатна личность, която да застане на чело на движението. И тъй като отъ потомцитѣ на старата българска династия нѣмаше подходящо лице, Войтѣхъ и другаритѣ му поискаха отъ сръбския князъ Михаила да имъ изпрати сина си Константина Бодинъ. На чело съ Войтѣха скопскитѣ боляри посрѣщнаха Бодина въ Призренъ и тукъ го провъзгласиха за български царь. Византийскиятъ лѣтописецъ Скилица, който разказва за тия събития, представя работата тъй, като че ли съ това сърбитѣ предприели подчинението на България.[3] Самитѣ скопски боляри обаче до такава степень се стремѣли да подчъртаятъ независимия и национално-български характеръ на движението, че когато сръбскиятъ принцъ дошелъ при тѣхъ, тѣ, съ провъзгласяването му за български царь, му промѣнили и името — отъ Константинъ на Петъръ.[4] Призренъ и тогава (1073 г.) оставалъ вънъ отъ предѣлитѣ на сръбската държава. И тоя пжть Скопье и Нишъ били главнитѣ центрове на българското възстание[1].

---

[1] Cedrin. ed. Bonn. II. 527_5.

[2] Id. 528_{10}: *Τειχομηρὸν . . . βασιλέα προχειρίζονται Βουλγαρίας.*

[3] Scyl. 714_{22}: *τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος . . . τὴν Βουλγαρίαν ἐξῆλθε καταδουλωσομένον.*

[4] Id. 715_{21}: *. . . βασιλέα Βουλγάρων αὐτὸν ἀνακηρύξειν. Πέτρον ἀντὶ Κωνσταντίνου μετονομάσαντες.*

Следъ като и то било потушено, Бодинъ наследилъ Михаила на сръбския престолъ. И той е първиятъ сръбски владѣтель, който се опита да отмѣсти границитѣ на сръбската държава къмъ югъ. Единъ сръбски лѣтописецъ съобщава, че следъ смъртьта на норманския краль Роберта Гвискаръ, който бѣ завоювалъ гр. Драчъ отъ византийцитѣ, Бодинъ успѣлъ да го заеме, а следъ това, при мира, сключенъ съ императора Алекси Комнинъ, го повърналъ назадъ.[2] Това известие обаче не е вѣрно. Алекси Комнинъ си възвърналъ Драчъ като подкупилъ оставения отъ Гвискара гарнизонъ и мѣстнитѣ италиянски колонисти.[3] Драчъ тогава не билъ завладѣванъ отъ сърбитѣ. Опитътъ имъ да използуватъ затрудненото положение на Византия и спечелятъ земя на адриатическото крайбрѣжие останалъ суетенъ.[4] Може би само Шкодра бѣ падналъ по това време подъ тѣхна власть.

Малко по-щастливи бѣха сърбитѣ на югоизтокъ. Тукъ къмъ края на XI в. границата имъ бѣ отмѣстена до крѣпостьта Звечанъ (при днешна Митровица). Бѣдитѣ, които бѣха й навлекли печенежскитѣ нашествия презъ 1090—1091 г., не позволяваха на Византия да започне сериозни действия срещу сърбитѣ. И тѣ се възползуваха отъ случая. Въ 1093 г. научаваме за единъ тѣхенъ набѣгъ, при който били опустошени околноститѣ на Тетово и Скопье.[5] Но той не имъ донесълъ никаква облага. Въ края на XI в. Косово поле още лежеше вънъ отъ сръбскитѣ предѣли.

III.

Въ началото на XII в. сърбитѣ отново паднаха подъ политическата зависимость на Византия. Презъ първата половина на сжщия вѣкъ като дейна сила срещу западнитѣ провинции на обширната византийска империя изстжпиха маджаритѣ. Стремежътъ на сръбскитѣ жупани да се освободятъ отъ върховенството на Византия намѣри у маджаритѣ една естествена опора. Това обстоятелство предизвика измѣстването на центра на сръбската съпротива отъ крайморието къмъ североизтокъ, въ областьта на Рашка, около планината Копаоникъ и р. Ибаръ. Но издигането на Унгария къмъ срѣдата на XII в. като една силна държава даде нови насоки на сръбската история и на сръбскатѣ държавни аспирации. До тоя моментъ сръбскитѣ владѣтели, стремещи се да обединятъ областитѣ, обитавани отъ сърби, насочваха вниманието си къмъ западъ и северъ. Сега вече северозападнитѣ сръбски земи отчасть бѣха завладѣни отъ маджаритѣ, отчасть пъкъ бѣха предметъ на завоевателнитѣ имъ аспирации. Увлѣчени въ борбата срещу Византия за независимостьта си, жупанитѣ на Рашка не можеха да влѣзатъ заради тия земи въ конфликтъ съ маджаритѣ, на чиято помощь сами разчитаха. За сръбското държавно нарастване оставаха отворени следователно само посокитѣ къмъ югъ и изтокъ. Така още въ края на XII в. стана това, което се повтори въ последнята четвърть на XIX в. При отнетата възможность да добиятъ естествено разширение на държавата си чрезъ присъединението на истински сръбскитѣ покрайнини на северозападъ, къмъ Босна и далматинското крайбрѣжие, на сръбскитѣ държавни водачи презъ XII в. не оставаше друго, освѣнъ да потърсятъ, — както и тѣхнитѣ приемници слѣдъ 1877 г., — компенсации къмъ Западна България и Македония. Отъ този моментъ вече тия земи станаха за сърбитѣ предметъ на въжделѐния, отъ които тѣ до епохата на турското завоевание никога не се отказваха, макаръ често и да биваха принудени временно да ги сподавятъ.

---

[1] Scyl. 717_7 сл.

[2] Popa Dukljanina lětopis. ed. Črnčić. 1874 стр. 54.

[3] Anna Comn., ed. Reifferscheid I 199_5.

[4] Въ борбитѣ тамъ Бодинъ билъ повторно плѣненъ, Anna Comn. I 253_2.

[5] Anna Comn. II 39_8.

Въ 1183 г. маджари и сърби проникнаха съ опустошения въ долината на Морава и стигнаха доридо София. Когато половина десетолѣтие по-късно кръстоноситѣ на Фридриха Барбароса на пѫть презъ полуострова вече бѣха стигнали въ източна Тракия, сръбскиятъ жупанъ Стефанъ Неманя, възползуванъ отъ обстоятелството, че византийскитѣ войски бѣха отстѫпили къмъ Цариградъ, отново нахлу на югоизтокъ като зае и отчастъ разруши византийскитѣ крепости въ цѣлата областъ между Нишъ, София, Скопье и Призренъ[1]. Една година по-късно сърбитѣ бѣха поразени отъ византийцитѣ при Морава и прогонени изъ заетитѣ мѣста, но все пакъ Неманя сполучи да запази владѣнието на Косово поле. Призренъ обаче и тоя пжть остана вънъ отъ сръбскитѣ граници, които още минаваха далечъ на северъ отъ Шаръ[1].

---

[1] Šafařik. Památky, биогр. на Ст. Неманя, гл. VII, стр. 8_{16}.

Въ 1201 г., следъ мира между Калояна и Византия, Северна и Средня Македония, съ Скопье и Просѣкъ на Вардара, бѣ включена въ предѣлитѣ на второто българско царство.[2] Две години по-късно, следъ упорити борби съ маджаритѣ, Калоянъ бѣ успѣлъ да изтръгне отъ тѣхъ и моравската область. На сръбското разширение, спрѣно на западъ и северъ отъ маджаритѣ, бѣха заприщени сега по тоя начинъ и пжтищата къмъ югъ и изтокъ. Сърбитѣ трѣбваше да се помирятъ съ положението си и да чакатъ нови благоприятни дни. Такива настжпиха за тѣхъ следъ убийството на Калояна. Въ България бѣха избухнали смутове. Срещу узурпатора Борилъ бѣха се обявили най-близкитѣ роднини на покойния царь. Единъ отъ тѣхъ, Калояновиятъ племенникъ, севастократоръ Стрезъ, за да се спаси отъ преследването на Борила, билъ принуденъ да търси убѣжище въ Сърбия. Сръбскиятъ жупанъ Стефанъ Немановичъ го посрещналъ като скжпъ гостъ. Постжпкитѣ, които Борилъ правилъ, за да му бжде предаденъ Стрезъ, останали напразно; не помогнали и заплашванията съ война. Тъй демонстративно било вниманието, оказвано на Стреза отъ сръбския владѣтель, че боляритѣ на последния ,почнали да роптаятъ: тѣ основателно се страхували, че жупанътъ може да навлѣче на страната си тежки беди.

Покровителството, което Стефанъ оказалъ на видния българинъ-бѣжанецъ, не се дължало нито нито на лична привързаность, нито пъкъ произтичало отъ дълга на гостоприемството. Разчетътъ, съ който Стефанъ приелъ Стреза и го пазилъ отъ Борила, става ясенъ отъ по-нататъшнитѣ събития. Стрезъ и Стефанъ завързали преговори съ българситѣ велможи въ Македония, които, изглежда, сжщо били недоволни отъ управлението на узурпатора Борилъ и били готови да се отметнатъ отъ него. Тѣ съ готовность се съгла-

---

[1] Jireček, Gesch. d. Serben, I 274; Станојевић 95.

[2] По-подробно въ моята работа Владѣтелитѣ на Просѣкъ. Сб. А. Н. I. 41.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

сили да признаятъ за господарь Стреза, чието близко роднинство съ Калояна вече му създавало достатъченъ авторитетъ. Еднажъ почвата тъй подготвена, Стефанъ далъ на Стреза военна помощь, и последниятъ навлѣзълъ въ Македония. Неговото появяване било сигналъ за общо отмѣтане отъ Борила: знахоу бо его, — говори за Стреза единъ тогавашенъ сръбски авторъ, — загорци и людїе и къ немоу мнозы прихождахоу[1]. Македонскитѣ земи, на които Стрезъ сега станалъ владѣтель, образували, споредъ думитѣ на самия Стефанъ поль царствиꙗ блъгарьскаго.[2] Но намѣрението на сръбския жупанъ не било само да разпокѫса и отслаби България. Изглежда, че той е изтръгналъ отъ Стреза обещанието, щото тоя последниятъ да бѫде нѣщо като неговъ васалъ. Създаването на отдѣлно българско княжество въ Македония, било за сърбитѣ само средство и първа стѫпка за по-нататъшното му пълно присъединение къмъ Сърбия.

Но въ лицето на Стреза сърбитѣ бѣха намѣрили човекъ, който не тъй лесно могълъ да се остави да бѫде използуванъ като чуждо орѫдие. Докато положението му не било още достатъчно закрепено и се нуждаелъ отъ тѣхната помощь, Стрезъ търпѣлъ намѣсата на сърбитѣ въ вѫтрешнитѣ дѣла на княжеството си. Почувствувалъ се еднажъ достатъчно затвърденъ, той не само че почналъ да се държи спрѣмо сърбитѣ напълно самостойно, но и почналъ да преследва тия отъ своитѣ велможи, които били спечелени за сръбскитѣ интереси. Въ 1209 г., година следъ издигането на Стреза за владѣтель на македонскитѣ земи, сърбитѣ трѣбваше да се убедятъ, че плановетѣ имъ за завладѣването на Македония и сега бѣха останали тъй же суетни, както и по-рано, по времето на Калояна.

Стрезовото княжество съ столица Просѣкъ на Вардара преживѣ следъ тая дата едва петь години. Презъ тоя периодъ Стрезъ бѣ се помирилъ отново съ Борила, сключваше съюзи съ владѣтеля на Епиръ и съ латинцитѣ, които владѣеха Цариградъ, но отношенията му къмъ сърбитѣ оставаха винаги неприятелски. Въ 1214 г. той съ епирския деспотъ

---

[1] Житието на св. Сава отъ Теодосия, изд. на Даничича 1860 г., стр. 105.

[2] Šafařik, Památky XVI, 22_{56}. Подробно за всичко това въ „Влад. на Просѣкъ“ стр. 58.

Михаила започналъ война срещу сръбския жупанъ. Отъ нея той вече не се върналъ. Народното предание и сега сочи въ Жеденския дервентъ на Вардара, между Скопье и Тетово, „Стрезовото кале“, гдето македонскиятъ князъ билъ убитъ една нощь въ лагера си отъ заговорници, вдъхновени отъ сърбитѣ[1].

Следъ смъртьта на Стреза неговитѣ земи бѣха завладѣни отъ латинцитѣ. Въ 1216 г. тѣ минаха подъ властьта на епирския деспотъ, който нѣколко години по-късно вече бѣ господарь на цѣлата область отъ Места до Адриатическо море. До 1230 г. епирската държава оставаше най-голѣмата политическа сила на полуострова. Нейното могжщество бѣ сломено въ битката при Клокотница, следъ която цѣла Македония и Албания отново влѣзоха въ предѣлитѣ на българското царсто и останаха тамъ чакъ до смъртьта на Калимана I (1246 г.). Презъ цѣлия тоя периодъ Сърбия, доволна, че можеше да запази своето сжществувание и независимость, бѣ принудена да живѣе подъ покровителството на единъ или другъ отъ силнитѣ си съседи. Нейнитѣ граници оставаха задъ Шаръ на линията, която бѣ достигнатв още при Неманя въ края на XII в.

IV.

Международното положение на Балканския полуостровъ следъ 1246 г. отново започна да се слага благоприятно за сърбитѣ и това събуди заглъхналитѣ цѣло полустолѣтие у тѣхъ апетити. Следъ смъртьта на Калимана България загуби всичкитѣ си южни провинции, отъ Мидия до Драчъ и отъ Янина до Велбуждъ. Предприетитѣ на два пжти опити опити да си ги възвърне[2] свършиха съ неуспѣхъ. Като съперници за владѣнието на Македония сега бѣха изстжпили главно две сили — никейската империя и възстановеното следъ Асѣна II епирско деспотство. Първиятъ периодъ на борбата помежду имъ свърши съ победата на никейцитѣ. За да противостои на несравнено по-силния си противникъ, който вече владѣеше цѣла

---

[1] Владѣтелитѣ на Просѣкъ, стр. 78, сл.

[2] Първиятъ пжть при Мих. Асѣня 1254 г., гл. G. Acropolita, ed. Heisenberg. 118. За временното владѣние на Сев. Македония отъ българитѣ при Константинъ Асѣня говори Вирпинскиятъ хризовулъ, ако разбира се бжде отхвърлено мнението на Баласчева за неговата подложность (гл. Минало II 178 сл.).

Македония съ часть отъ Албания до Адриатика, епирскиятъ деспотъ Михаилъ II бѣ образувалъ срѣщу му широкъ съюзъ. Въ него влизаха и сърбитѣ. Военнитѣ действия почнаха въ 1258 г. Докато епирцитѣ се разправяха съ крепоститѣ въ Южна Македония, между Вардара и Адриатика, сръбскиятъ краль Урошъ I нахлу отъ северъ и опустоши земитѣ до Прилепъ[1]. Северна Македония за трети пѫть вече виждаше сръбски войски. Но и сега, както по времето на Бодина и Стефана Неманя, това бѣ предимно единъ набѣгъ за плячка и една военна демонстрация. Както Кичево, той и Прилепъ се удържаха срещу сърбитѣ. Последниятъ градъ наскоро бѣ заетъ отъ епирцитѣ, които бѣха бързо напреднали къмъ северъ. Тѣхниятъ успѣхъ обаче сѫщо не бѣ траенъ. Презъ следнята 1259 г. никейцитѣ си възвърнаха загубеното.

Слѣдъ тая дата, въ продължение на по-вече отъ 20 години, Македония остана подъ властьта на вече възстановената византийска империя. Презъ това време обаче срещу нея бѣ се създала нова опасна коалиция. На чело на неприятелитѣ ѝ сега бѣ кральтъ на Неаполъ и Сицилия, Карлъ Анжуйски, който бѣ се изстѫпилъ като наследникъ на прогоненитѣ отъ Цариградъ латинци. Къмъ противовизантийския съюзъ, освенъ венециянцитѣ и дребнитѣ франкски и гръцки владѣтели въ Тесалия и южна Гърция, бѣха привлѣчени още българитѣ и сърбитѣ. Военитѣ действия, почнати отъ Карла въ Албания презъ 1281 г., се развивали нещастно за неаполитанцитѣ. Предвидено било презъ следнята 1282 г. да се нанесе решителенъ ударъ срещу Цариградъ; венециянската флота трѣбвало да подкрепи действията по море. Презъ пролѣтьта сѫщата година обаче сицилийската вечерня погреба всички надежди, възлагани на това голѣмо предприятие. България, изтощена отъ преживѣнитѣ граждански войни при Ивайло и намираща се подъ непрекѫснатата опасность на татарскитѣ нашествия, бѣ неспособна за каквато и да било нападателна война. Отъ крайно заплетеното и несигурно положение въ Балк. полуостровъ се възползуваха само сърбитѣ. Тѣхната южна граница до тоя моментъ все още се намираше на сѣверъ отъ Липлянъ и Призренъ.[2] Сега, презъ пролѣтьта 1282 г., преди да станатъ известни събитията въ Сицилия, новиятъ сръбски краль Милутинъ нахлу съ войскитѣ си въ северна Македония и до есеньта с. г. завзе цѣлата область отъ Кюстендилъ и Пиянечко до Тетово.[1] Походътъ, който Михаилъ Палеологъ бѣ почналъ да готви, за да изтласка сърбитѣ, бѣ осуетенъ поради смъртьта на тоя енергиченъ византийски императоръ. Неговиятъ наследникъ, безволниятъ и малодушенъ Андроникъ II, за да се отърве отъ татаритѣ, които като наемници бѣха повикани да участвуватъ въ тоя походъ, ги изпратилъ сами срещу сърбитѣ. Татаритѣ стигнали до Липлянъ и Призренъ, но се задоволили да се награбятъ съ плячка и се върнали назадъ. Следъ тѣхъ Милутинъ, безъ усилия и безъ да срещне противодѣйствие, заелъ презъ пролѣтьта 1283 г. Поречието, Кичевско и Дебърско.[2] За пръвъ пѫть Северна Македония отъ двѣтѣ страни на Вардара до Плачковица и дримскитѣ тѣснини южно отъ Дебъръ вече минаваше подъ сръбска власть. Вънъ отъ заетата отъ сърбитѣ область оставаха Щипъ, Велесъ, Просѣкъ, Прилепъ и Охридъ.[3]

---

[1] Acrop. 145_{21}.

[2] Pachym. I. 352_{16}, ed. Bonn.; Данило, Животи краљева и архиепископа српских, изд. Даничић стр. 107.

Византия не можеше да се помири съ станалото, но неспособното цариградско правителство не бѣ въ състояние и да го поправи. Увлѣченъ въ започналитѣ тогава богословски спорове, загриженъ отъ възобновенитѣ нападения на турцитѣ въ Мала Азия и отъ опасностьта отъ татарски нашествия въ Тракия, неспособниятъ Андроникъ бѣ оставилъ съвсемъ на заденъ планъ интереситѣ на империята низъ балканскитѣ провинции. Неприятелствата между сърби и византийци тукъ траяха повече отъ десетилѣтие и половина и бѣха се изродили въ хронически погранични набѣзи, които не промѣняха въ нищо създаденото тамъ положение. Мирътъ бѣ възстановенъ едва въ 1298 г., когато византийското правителство бѣ принудено да признае свършенитѣ факти.

Тъй остана границата на сърбитѣ въ Македония цѣли

---

[1] Данило 108. Прьвѣѥ приѥть оба Полога сь градовы ихь и сь областию, и градь славьныи Скопиѥ, по сихь же Овьче Полѥ и Злетово и Пиıаньць

[2] Id. 114: въздвигь се иде, и приѥть землю дьбрьскоую сь вьсѣми градовы и дрьжавами ихь; такожде и дрьжавоу земле кычавьскыѥ сь градовы и областию ихь; поречьскоую землю такожде сь градовы и областию ихь.

[3] Jireček, Gesch. d. Serben I 334 сл.; ср. Баласчевъ, Минало II. 25.

45 години (1283—1328). При междуособната война, която въ края на тоя периодъ бѣ избухнала въ Византия между Андроника II и неговия внукъ, по-сетнешния императоръ Андроникъ III, градоветѣ Струмица, Просѣкъ, Мелникъ, Прилепъ и Охридъ още бѣха византийски. Въ първитѣ три града бѣха потърсили убѣжище привърженицитѣ на стария императоръ,[1] когато Охридъ и Прилепъ бѣха заети отъ неговия внукъ.[2] Единъ отъ византийскитѣ боляри, Михаилъ Асѣнь, потомъкъ на българскитѣ Асѣновци, който билъ заелъ крепостьта Просѣкъ, за да не падне въ ржцетѣ на Андроника III, още въ сжщата 1328 г. я предалъ на сърбитѣ.[3] Навѣрно тогава били завладѣни отъ тѣхъ градоветѣ Щипъ и Велесъ.[4] Помаменъ отъ тия леки успѣхи, Стефанъ Дечански на следнята година се явилъ и подъ Охридъ, но при вестьта че Андроникъ наближава, бързо отстжпилъ назадъ, като загубилъ и нѣкои отъ крепоститѣ изъ областьта къмъ Кичево и Дебъръ.[5]

Сръбското разширение въ Македония, извършвано въ политическо отношение за смѣтка на Византия, засѣгаше чувствително и българскитѣ интереси. Въ края на XIII в. българскитѣ владѣтели бѣха го търпѣли, тъй като вжтрешното положение на царството не имъ позволяваше никаква активна политика навънъ. Сега, въ края на двадесетьтѣ години на XIV в., обстоятелствата бѣха далечъ по-благоприятни и Михаилъ Шишманъ не можеше да остане безучастенъ къмъ новитѣ сръбски опити да измѣстятъ границитѣ си още по-вече на югъ. Между него и Андроника бѣ сключенъ съюзъ срещу сърбитѣ. Докато българитѣ довършваха приготовленията си, византийскитѣ войски минаха сръбската граница откъмъ битолско и завзеха нѣколко крѣпости.[6]

---

[1] Cantac. ed. Bonn. I 284_{15}, 285_{1}; за Мелникъ Gregoras I 285_{1} сл.; Cantac. I. 285_{20}.

[2] Cantac. I 277_{19}, 278_{7}, 285_{10}.

[3] Greg. I 413_{17}, Cantac. I 285_{10}.

[4] Данило 197: кралю землıамь многыимь дрьжавы грьчьскые прѣдавьшиимь се, и грады ихь же приеть, ихь же имена си соуть: градь славныи Велесь, градь Просѣкь, градь Штипь.

[5] Cantac. I 428_{15}.

[6] Cantac. I 428_{16} споменува *Βουτζοῦνιν* (Бучино, до Прилепъ на Черна) *Δεβρίτζαν* (Дебрица), *Καβαλλάριον* и *Σιδηρόκαστρον* (Горни Демиръ Хисаръ на пжтя Кичево-Прилепъ). За тия крепости гл. и Баласчевъ Минало II 36. За днешната область Дебърца, северно отъ Охридъ, у Новаковић, Први основи слов. књижевност^{и} стр. 234.

Катастрофата при Велбуждъ и смъртьта на Михаила Шишманъ извършиха пъленъ обратъ въ балканскитѣ отношения. Андроникъ оставилъ на западъ пълководеца си Сиргиянъ, а самъ побързалъ на истокъ, гдето, при настѫпилото за България смѫтно време, завзелъ подбалканскитѣ градове отъ Месемврия до Ямболъ.[1]

Сърбитѣ обаче и тоя пѫть не предприели нищо решително срещу южния си съседъ. Трѣбваше единъ новъ случай да имъ помогне. Сѫщиятъ Сиргиянъ, оставенъ презъ 1330 г. за началникъ на византийскитѣ войски въ битолско, уличенъ въ нѣкакъвъ заговоръ срещу императора, избѣгалъ въ Сърбия. Отъ тамъ съ сръбски войски и албанци той навлѣзалъ въ южна Македония като завладѣлъ дори и Костуръ. Бързото пристигане на Андроника турило край на това лесно завоевание и сърбитѣ отново се оттеглили назадъ, но измѣната на Сиргияна не останала за тѣхъ съвсемъ безрезултатна: тѣ запазили Прилепъ, Охридъ, а вѣроятно и Струмица (1334 г.).[2] Извѣстно е въ всѣки случай, че въ 1336 г. Радовишъ вече билъ сръбски.[3] Около това врѣме надъ областьта отъ Струмица до Щипъ и Стобъ при Рила билъ поставенъ за управитель извѣстниятъ Хрельо. Тъй несигурна обаче била връзката на тия земи съ Сърбия, че Хрельо нѣколко години по-късно се отметналъ отъ Душана, сближилъ се съ византийцитѣ и отъ столицата си Струмица[4] управлявалъ областьта си като независимъ господарь.

Повторно се опиталъ Душанъ да използува обстоятелствата веднага следъ неочакваната смърть на Андроника III.

---

[1] Cantac. I 431$_{14}$ сл.

[2] Първитѣ сръбски свидетелства (грамоти) следъ завладеването на Прилепъ сѫ отъ 1335 г. гл. Новаковић, Прилеп у првој половини XIV. века. Глас 80, 7. Възъ основа на едно твърде неопредѣлено мѣсто у Данило, 226, Флоринскій, Южные славяне и Византія во второй четверти XIV в. II 70, счита, че между другото въ 1334 г. сърбитѣ запазили още и Воденъ и Костуръ. Това не е вѣрно. Кантакузинъ съобщава (гл. по-долу стр. 17 заб. 3) за подчинението на Воденъ нѣколко години по-късно; все тогава, заедно съ Беръ, ще е билъ окончателно взетъ и Костуръ. Впрочемъ самъ Флорински на друго мѣсто (стр. 87) говори, че Воденъ (Едеса) билъ завладѣнъ отъ сърбитѣ едва при Кантакузиновата междуособица.

[3] Cantac. I 475$_{11}$.

[4] Greg. II 626$_{15}$. За Хреля по-подробно у Баласчевъ, Минало II, 42 сл.

Той разчиталъ, че залисаното съ вѫтрешнитѣ мѫчнотии регенство не би могло да окаже нуждната защита на южна Македония, а изоставенитѣ на собственитѣ си сили мѣстни гарнизони не ще бѫдатъ въ състояние да му се опратъ. Но съображенията му излѣзли погрѣшни. Прѣдизвестени за похода му крепоститѣ и градоветѣ въ южна Македония не само че будно се охранявали, но прибрали въ стѣнитѣ си и селското население изъ околноститѣ заедно съ неговитѣ стада. За това Душанъ, който билъ стигналъ до Солунъ, трѣбвало да отстѫпи назадъ съ праздни рѫце[1].

Неочаквано благоприятни условия настанаха за сърбитѣ къмъ края на сѫщата 1341 г., когато византийскитѣ земи отъ Тракия до Адриатика бѣха обхванати отъ нова гражданска война. Иванъ Кантакузинъ, пълководецъ и довѣрено лице на Андроника III, бѣ се провъзгласилъ за императоръ въ Димотика и отъ тукъ поведе борба срещу регентството на малолѣтния Иванъ V Палеологъ. Опитътъ на Душана да превземе тогава Воденъ не сполучи[2], но за това пъкъ развитието на византийската междуособица коренно промѣни отношенията въ западнитѣ области. Кантакузинъ разчиталъ на поддръжката на Хреля, но отъ македонскитѣ градове едничъкъ Мелникъ[3] държалъ страната на новия императоръ. Всички останали му затворили вратитѣ си. Подгоненъ отъ противницитѣ и изоставенъ отъ войницитѣ си, на Кантакузина оставалъ едничъкъ изходъ — да бѣга въ Сърбия. Тукъ той очаквалъ да намѣри не само подслонъ, но и помощь за продължение на борбата. Първото условие обаче, което тукъ му поставили, било да отстѫпи Мелникъ и да придума Хреля да признае отново властьта на Душана. Хрельо, между това вече билъ принудилъ лишения отъ припаси градъ да се предаде. И сега, разбралъ че не може да разчита на никаква подкрепа отстрана на византийцитѣ, той побързалъ да предупреди постѫпкитѣ на Душана и му се подчинилъ[4]. Срещу помощьта, която Душанъ трѣбвало да окаже на Кантакузина, било условено да си подѣлятъ остатъка отъ Южна Македония, като предоставятъ на всѣки градъ да се предаде комуто иска[1]. Цариградското правителство отъ друга страна предлагало на Душана да му отстжпи съ изключение на Солунъ всички македонски градове западно отъ Кавала, стига кральтъ да предаде Кантакузина или поне да го задържи подъ стража[2]. Душанъ предпочелъ да продължи да покровителствува своя гость. Опитътъ на сърбитѣ и на Кантакузина къмъ края на 1342 г. да превзематъ Сересъ билъ отбитъ отъ гарнизона и гражданството, но за това пъкъ Душанъ съ подкупъ успѣлъ да завладѣе Воденъ[3]. Презъ зимата сжщата година съ смъртьта на Хреля неговитѣ земи били окончателно присъединени къмъ Сърбия, чиито граници вече опирали до Рила и вододѣла на Пиринъ.[4]

---

[1] Cantac. II 79_{10}.

[2] Id. II 255_{10}.

[3] Id. 232_4,

[4] Cantac II 275_{22} сл., ср. Greg. II 654_6.

Кантакузинъ накрай почувствувалъ, че по-нататъшното му пребиване въ Сърбия е не само безполезно, но и опасно за неговата сигурность. Съ обещаната сръбска помощь той видѣлъ, че нищо не ще може да свърши, когато отъ друга страна Душанъ продължавалъ да го използува като орждие на завоевателната си политика. За това той подъ благовиденъ предлогъ напусналъ Сърбия. Вече наскоро следъ това между двамата досегашни съюзници отношенията били явно неприятелски: продължението на сръбскитѣ завоевания могло да стане едничко за смѣтка на земитѣ, надъ които Кантакузинъ самъ аспиралъ.

Още на следнята 1344 г. Кантакузинъ заминалъ за Тракия, гдето трѣбвало да се реши спорътъ за цариградския престолъ. Въ продължение на три години следъ това борбата между него и цариградското правителство продължи съ крайно ожесточение, при което бѣха забравени всички жизнени интереси на империята. Земитѣ на западъ отъ Места бѣха оставени безъ всѣкаква защита. Въ тѣхнитѣ градове се борѣха привърженицитѣ на Кантакузина и на Ивана Палеологъ. Партизанската ненависть, засилена и отъ нараслитѣ социални противоречия, бѣ се развила до такава степень, че противницитѣ бѣха готови, както напр. това стана въ Солунъ, да търсятъ помощьта на чужденцитѣ. Нѣкои градове и крепости, останали вѣрни на цариградското правителство, за да не паднатъ подъ властьта на Кантакузина, предпочитаха да отворятъ вратитѣ си всѣкиму другъ, но не и на ненавиждания узурпаторъ. Слабитѣ византийски гарнизони въ тия градове, малочислени и злѣ въоржжени, сами бѣха деморализирани всрѣдъ гражданската междуособица, а тѣхнитѣ началници, — готови да вcritical страната на всѣки, който имъ осигури по-голѣми изгоди. Не се чувствувалъ никакъвъ авторитетъ и власть, която да се грижи за общитѣ нужди и възпре евентуалната външна опасность. Градоветѣ бѣха изолирани единъ отъ другъ, всѣки единъ удавенъ въ собственитѣ си размирици. При това, докато едни държаха съ едното правителство, други предпочитаха противното. Областьта отъ Родопитѣ до залива Арта и на северъ къмъ Албания лежеше като готова плячка за всѣки, който би поискалъ да я грабне. Сърбитѣ бѣха най-близко до нея и Душанъ бѣ най-малко човѣкътъ, който би се отказалъ да използува тъй създадената възможность. Тъй въ продължение на две години (1344—1345) цѣлата южна Македония на изтокъ до околноститѣ на Кавала и на западъ до Адриатика бѣ напълно присъединена къмъ Сърбия. Едничъкъ само Солунъ остана до край подъ скиптъра на византийския императоръ.

---

[1] Greg. II 656_{18}.

[2] Cantac II 306_{10}.

[3] Id. II 301_{2}.

[4] Id. II 328_{6}.

Пълното завладѣване на Македония отъ сърбитѣ, както отъ гореизложеното се вижда, бѣ извършено въ продължение на единъ периодъ отъ 63 години (1282—1345). Въ тоя периодъ ясно се очертаватъ четири момента: 1) Годинитѣ 1282—1283, когато, възползувани отъ трудното международно положение на Византия и отъ смъртьта на императора Михаилъ Палеологъ, сърбитѣ заеха Северна Македония — Поречието съ Кичево, Дебъръ, Скопье, Овче поле и областьта около горня Брѣгалница; 2) времето на първата византийска междуособица (1327—1328), която имъ даде часть отъ централна Македония съ Просѣкъ, Щипъ и Велесъ; 3) измѣната на Сиргияна, чрезъ която тѣ къмъ 1335 г. станаха господари на Струмица и Прилепъ, и най-сетне 4) годинитѣ 1342—1345, когато гражданската война въ Византия имъ позволи да заематъ и остатъка отъ южнитѣ и източни македонски земи.

V.

Бързото подчинение на Македония, Албания, Епиръ и Тесалия отъ сърбитѣ, бележи Иречекъ въ сръбската си история, е фактъ, който заслужва удивление. Не трѣбва обаче да се забравя, добавя той, че заемането на тия земи, при тогавашнитѣ дълги войни въ византийското царство, бѣ лесно и че бѣ извършено безъ да бжде дадено дори и едничко голѣмо сражение, а само съ блокада на крепости и градове.[1]

Тия думи на известния историкъ се нуждаятъ отъ една поправка: дори и малкитѣ сражения не бѣха нуждни на сърбитѣ, за да станатъ тѣ господари на всички тия области. Презъ цѣлия стогодишенъ периодъ, — отъ времето на Уроша I, когато тѣ подновиха стремежа си за разширение къмъ югъ, та до пълното завладѣване на македонскитѣ земи отъ Душана, — е известно само едно по-значително сблъскване между сърби и византийци. То бѣ въ 1258 г., когато византийскиятъ комендантъ на Прилепъ съ слабия си гарнизонъ се опита на открито поле да срещне войскитѣ, изпратени въ Македония, за да съдействуватъ на епирския деспотъ Михаила II.[2] Въ всички останали случаи дълговременната блокада, придружена съ опустошението на полетата и спиране на подвоза на храни, бѣха главнитѣ средства, чрезъ които сърбитѣ сломяваха съпротивата на македонскитѣ градове. Тъй бѣ взетъ напр. Мелникъ отъ Хреля и Воденъ отъ Душана. За тоя последенъ градъ Кантакузинъ разказва, че билъ подложенъ на блокада цѣли единадесеть години.[3] Нищо чудно, че изоставенитѣ на собственитѣ си сили македонски градове не бѣха въ състояние да живѣятъ въ постоянна несигурность и лишения и че тѣхнитѣ жители предпочитаха накрай да отворятъ вратитѣ си на чужденцитѣ, които безнаказано разоряваха околноститѣ и рушеха благосъстоянието имъ. При това населението на тия градове, българско въ мнозинството си, нѣмаше и за какво да държи особено много за византийската власть. Общиятъ упадакъ на империята, започналъ отъ времето на Михаила Палеологъ (1259—1282) и изразенъ между другото въ развитие на привилегиитѣ на мѣстнитѣ династи, въ увеличението на данъчнитѣ тегоби и въ необузданитѣ злоупотрѣбления на чиновничеството, не бѣ отъ естество да поддържа вѣрноподаническитѣ чувства у македонското население къмъ старата власть. Най-сетне, уморено отъ междуособицитѣ и отъ войнитѣ между епирци, никейци и италиянци, — борби и междуособици, на които отъ втората половина на XIII в. македонскитѣ земи бѣха постояниятъ театъръ, — тукашното население бѣ паднало въ това тжпо и безнадеждно равнодушие, при което нему бѣ вече еднакво безразлично, кой отъ тѣхъ ще го владѣе. Тѣ всички бѣха чужденци. Това, което то искаше, бѣ — да му се даде миръ и сигурность. Най-добре е изразено това душевно състояние на измжченитѣ македонски българи у Акрополита, византийски писатель отъ XIII в., който презъ царуването на Михаила Палеологъ известно време билъ натоваренъ съ управлението на Западна Македония. Оплаквацъ се отъ равнодушието на тукашното население къмъ интереситѣ на империята и отъ готовностьта, съ която то посрещало враговетѣ ѝ, той добавя: „такива сж жителитѣ на западнитѣ земи; тѣ лесно се подчиняватъ на всѣки господарь и тъй избѣгватъ бедитѣ и спасяватъ имотитѣ си“[1]

---

[1] Jireček, Gesch. der Serben I 369.

[2] Acropolita ed. Heisenb. 145_{23}. Гл. по-горе стр. 12.

[3] Cantac. III 127_{10}.

Развалата всрѣдъ представителитѣ на византийската власть и необузданиятъ егоизъмъ на мѣстнитѣ първенци, които въ трусоветѣ на междуособната война презъ 40-тѣ години на XIV в. и въ разразенитѣ съ нея социални сътресения бѣха загрижени да спасяватъ само своето лично положение, още по-вече улесняваха завоевателната политика на сърбитѣ. Градътъ Верия (днешниятъ Беръ), блокиранъ дълго време безуспѣшно отъ тѣхъ, най-сетне билъ превзетъ отъ Душана, следъ като мѣстнитѣ властели били попкупени съ пари и съ голѣми обещания.[2] Тъй билъ завладѣнъ и Сересъ.[3] Чрезъ предателство Душанъ сполучилъ да си възвърне и временно загубения Воденъ.[4] Видѣхме вече, че по сжщия начинъ по-рано сърбитѣ бѣха станали господари и на Просѣкъ. Начинътъ, по който били завладѣни останалитѣ македонски градове, а неизвестенъ, но обстоятелството, че не се споменуватъ никакви борби около тѣхъ, показва, че тѣ сж минали подъ сръбска власть незабѣлѣзано и навѣрно чрезъ сжщитѣ срѣдства, както и споменатитѣ.

---

[1] Acrop. 167$_{20}$

[2] Cantac. III .31$_{12}$. *Βεῤῥοιωτῶν τοὺς δυνατωτάτους χρήμασι καὶ μεγάλαις ἐπαγγελίαις διαφθείρας. . , ἔπεισεν. . . τὴν πόλιν παραδοῦναι.*

[3] Id. II. 551$_{21}$: . . *ἐπιθέμενος Φεραῖς, εἷλε, τῶν τὰ ἐκείνου ᾑρημένων ἔνδον πραξάντων, ὡς ἐλάβοντο καιροῦ.*

[4] Id. III. 160$_{20}$. *Ἔδεσσαν ἐπόρθησεν, ἑλὼν τινων προδοσίᾳ τῶν τἀκείνου ᾑρημένων.*

Своето запазване Солунъ длъжеше на положението си при морето, отъ гдето можеше да получава нужднитѣ му припаси. Опасностьта за него идѣше отъ ожесточената борба, която вече цѣло десетилѣтие се водѣше между раздѣленото му на два непримирими лагера гражданство. Къмъ 1350 г. партията на тъй нареченитѣ „зилоти“, която представляваше низшитѣ слоеве на населението му, бѣ готова да предаде града на сърбитѣ. Душанъ, разказва по тоя случай Ив. Кантакузинъ въ своитѣ мемуари, „не щадѣше никакъ пари, но изразходваше въ голѣмо количество, а обещаваше още по-вече. . . Той бѣ спечелилъ зилотитѣ, а чрезъ тѣхъ бѣ убедилъ мнозина отъ гражданитѣ да взематъ страната му“.[1] Само бързото пристигане на императора отъ столицата спасило града.

VI

Разпадането на Душановата държава и политическото обособление на македонскитѣ земи отъ останалитѣ сръбски области бѣ завършено десетилѣтие следъ смъртьта на Душана. Къмъ 1366 г. Вълкашинъ, Углешъ и Дѣяновци бѣха вече самостойни господари на македонскитѣ области отъ Прѣспа и Дримъ до Родопитѣ и Рила. Презъ 1371 г., следъ Чирменския бой, турцитѣ завзеха Източна Македония. Марко, синътъ на Вълкашина, и Константинъ Дѣяновъ станаха тѣхни васали докато най-сетне следъ смъртьта имъ въ 1394 г. и тѣхнитѣ земи минаха подъ прѣката власть на султана. Сръбското владѣние на Северна Македония отъ Шаръ до Бабуна и Брѣгалница бѣ траело следователно не по-вече отъ 85 години (1282—1366 г.), когато пъкъ Южна Македония отъ Сересъ до Костуръ и Охридъ бѣ сръбска отъ цѣлата епоха на срѣдньовѣковието едва 25 години (1342—1366). Дори ако за край на сръбското господарство тукъ бѫде счетена годината 1394, когато земитѣ на Марко и Константина бѣха заети отъ Баязида, то все пакъ съответнитѣ периоди не бѣха по-голѣми отъ 110 год. (за Северна) и 50 год. за Южна Македония.[2]

---

[1] Cantac. III 109_{20}. *Κράλης γὰρ οὐδαμῶς ἐφείδετο χρημάτων, ἀλλὰ πορεῖχέ τε πολλά, καὶ πλείω ἐπηγγέλλετο;* 110_{2}: *ἀφειδῶς οὖν ἐκκενῶν τὰ χρήματα, τούς τε Ζηλωτὰς καὶ δι᾽ἐκείνων οὐκ ᾽ολίγους ἔπεισε τῶν πολιτῶν αὐτῷ προσέχειν.*

[2] За нѣкои области и градове изъ Срѣдня Македония като напр. Щипъ, Велесъ, Струмица и Прилепъ тоя периодъ е 60—70 г. Гл. по-горе стр. 15.

Все пакъ, и въпрѣки своята недълготрайность, сръбското владичество въ Македония е оставило тамъ значителни следи. Думата ни е за паметницитѣ отъ средньовѣковието. Днешниятъ ученъ, който изследва миналото на Македония по оцѣлѣлитѣ ѝ старини, пръснати низъ различнитѣ ѝ краища, среща много черкви и монастири, които му говорятъ за времето на Душана и Уроша или му нашепватъ имената на малки и голѣми тамошни сръбски властели. А срещу тѣхъ почти липсватъ паметницитѣ, отъ които той би могълъ да долови националния български периодъ на македонската история. Не е чудно, че нѣкои археолози и историци на изкуството по тия външни признаци сж твърде склонни да виждатъ само сръбската епоха въ срѣдньовѣковното минало на македонскитѣ земи и да вадятъ отъ това заключение за тѣхния сръбски характеръ.

Несъмнено сръбскитѣ владѣтели и първенци бѣха проникнати отъ благородния стремежъ къмъ строителство и всѣки единъ отъ тѣхъ считаше за дългъ да остави следъ себе си нѣкое благочестиво дѣло. Но сравнителната оскждность на българскитѣ паметници въ македонскитѣ земи се дължи не на обстоятелството, че може би у българскитѣ владѣтели тая черта е била по-слабо развита, а на времената, които последваха старобългарския периодъ тамъ и на обстоятелствата, при които тия земи за сетенъ пжть бѣха владѣни отъ българскитѣ царе.

Въ българскатѣ държавни предѣли се намираха македонскитѣ покрайнини презъ цѣлото царуване на Бориса, Симеона, Петра и Самуила, т. е. въ разстояние на 180 години. Това бѣ времето на най-голѣмия разцвѣтъ на българския държавенъ животъ, на необикновенъ националенъ подемъ и всестранно творчество. За строителната дейность на българскитѣ владѣтели презъ тоя периодъ обаче ние днесъ имаме найоскждни сведения. Отъ друга страна създаденото тогава отъ тѣхъ е било заличено отъ буритѣ, настжпили следъ падането на първото българско царство и въ историческитѣ превратности на по-къснитѣ векове. Отъ „бѣлитѣ църкви", които споредъ сказанието на Исаия[1] Борисъ билъ построилъ **на рѣцѣ Брѣгалници, на Овчи Поли,** днесъ надъ земята не е останала следа; сѫщото е и съ дворцитѣ, които, споредъ пространното житие отъ Теофилакта, Борисъ билъ подарилъ на Св. Климента въ Дѣволъ[1]. Паметницитѣ, които споредъ житието му отъ Хоматияна, Св. Климентъ оставилъ изъ югозападна Македония,[2] много отдавна сѫ изчезнали и само случаятъ презъ време на голѣмата война откри въ Албания единъ отъ каменитѣ стълбове, които въ старата Главиница разказвали за покръщението на българитѣ.[3] Построенитѣ отъ Самуила дворци и черква св. Ахилъ на едноименния островъ въ Прѣспанското езеро бѣха разрушени отъ франкитѣ и нѣмцитѣ, византийски наемници, при потушаването на българското възстание въ 1073 г.[4]

---

[1] Изд. отъ Љ. Стојановић, Споменик III (1890), стр. 191.

Що се отнася до периода на повторното обединение на македонскитѣ земи при второто ни царство, той бѣ тукъ твърде кратъкъ и твърде неспокоенъ, за да могатъ търновскитѣ царе да мислятъ за каквато и да било строителна дейность.[5] Напротивъ, на пълно вѫтрешно спокойствие и външна сигурность се радваше сръбската държава отъ момента, когато тя се разпрострѣ надъ Македония, та до времето, когато тукъ се явиха турцитѣ. И именно това обстоятелство даде възможность на сръбскитѣ първенци да отдѣлятъ повече внимание на вѫтрешната строителна дейность. Отъ друга страна съ времето, презъ което сърбитѣ владѣха Македония, се приключваше срѣдньовѣковието. Черквитѣ и монастиритѣ, оставени тамъ отъ тѣхъ, бѣха последнитѣ паметници на християнската старина въ Македония и нѣма нищо чудно въ това, че измежду всички други тѣ сѫ запазени днесъ сравнително най-добре и въ най-голѣмъ брой.

---

[1] Бильбасовъ, Кириллъ и Меѳодій II 292 и 359.

[2] Id. 303 сл., 373 сл.

[3] Гл. Златарски, Намѣрениятъ въ Албания надписъ съ името на князъ Бориса—Михаила. Slavia II 1923, отд. отпеч., стр. 1—31.

[4] Scylitzes, 718_{25}. За развалинитѣ на черквата гл. И. Ивановъ. Изв. Арх. Д. I, 67 сл.

[5] Калоянъ завладѣ Македония въ 1201 г. Цѣлото му царуване до 1207 г. бѣ изпълнено съ войни срѣщу маджари, латинци и византийци. Царуването на Ив. Асѣня, който отново я завладѣ съ битката при Клокотница 1230 г., следъ тая дата сѫщо тъй протече въ войни и усложнения както на северната, тъй и на южната граница на царството.

VII.

Не би билъ безинтересенъ въ случая и другъ единъ въпросъ, — какви бѣха етнографскитѣ последици отъ сръбското господство въ Македония презъ разглежданото време и какъ се е отнасяло тукашното население къмъ сръбскитѣ си господари.

За широка сръбска колонизация въ Македония, която би могла да измѣни народностния ликъ на македонската земя презъ и следъ периода на сръбското владичество, не може и дума да става. Сръбското завоевание привлѣче тукъ изъ сръбскитѣ земи отдѣлни преселници — чиновници, началници на крепости, военни или граждански управители на разнитѣ области. Навѣрно тукъ сѫ били настанени и обикновени членове на сръбското болярско съсловие, на които правителството раздавало земи съ подвластно население. Тѣ сѫ заели може би части отъ доменитѣ на бившитѣ византийски прониари — тъй се наричаха тогава условнитѣ собственици на голѣми поземлени владѣния. Тоя новъ управнически и привилегиранъ елементъ обаче далечъ не е билъ тъй многочисленъ, за да се почувствува въ етнографскитѣ отношения на страната. Дори и тия сръбски първенци, които бѣха преживѣли Душана и отъ областитѣ на неговата държава си създадоха независими владѣния въ македонскитѣ земи, сѫ били принудени да направятъ концесии на националната традиция и самосъзнанието на своитѣ поданници. Заради това тѣ се явяватъ въ извѣстията отъ по-късната епоха не като сръбски, а като български владѣтели, както е напр. случаятъ съ Константина Драгашъ, владѣтель на областьта отъ Тиквешко и Велесъ до Кратово, Велбуждъ и Мелникъ.[1] Отъ извѣстията които имаме за Вълкашина и Марка,[2] вѣроятното заключение е, че тѣ по произходъ сѫ били българи. Но дори и да се приеме твърдението, че сѫ били сърби, все пакъ остава фактътъ, че както въ литературната традиция, тъй и въ народната поезия на сърби и българи тѣ се явяватъ като български владѣтели.[1]

---

[1] Известията за Константина воевода блъгар'ски у Йорд. Ивановъ, Българетѣ въ Македония, стр. 44 сл. За родословието му и границитѣ на неговото княжество гл. отъ сѫщия авторъ Сѣверна Македония стр. 111 сл., 124 сл.

[2] Събрани отъ В. Йордановъ, Крали-Марко, София 1916 стр. 6 сл. и особено въ статията му „Чий е билъ Крали-Марко". Псп. кн. 61 стр. 453—459; гл. сѫщо Йорд. Ивановъ, Бълг. въ Македония 41.

Въ разцвѣта на своята мощь сърбитѣ гледали на Македония като на завоювана чужда земя и за това, както Милутинъ, тъй и Стеф. Душанъ сж се титулували, освѣнъ господари на сърбитѣ, но и владѣтели на „българскитѣ страни.“ Като на чужденци гледало на сърбитѣ и самото македонско население и за това търсѣло сгодата да се освободи отъ тѣхъ. Твърде характеренъ въ това отношение е случаятъ, за който разказва Ив. Кантакузинъ. — Когато презъ 1350 г. той потеглилъ отъ Солунъ срещу заетитѣ отъ сърбитѣ градове въ юго-западна Македония и вече се намиралъ въ Верия (днесъ Беръ), „явиха се при него пратеници отъ най-виднитѣ градове, които по-рано бѣха подчинени на ромеитѣ, но отдавна вече бѣха завладѣни отъ сърбитѣ. Тѣ тайно преговаряха и го молѣха да дойде при тѣхъ, като обещаваха да го приематъ и да изгонятъ сърбитѣ. Не само отъ другитѣ градове, но и отъ самото Скопье, което се счита столица на Краля,... дойдоха явно пратеници, които общо отъ града канѣха императора да настжпи, за да му предадатъ града“.[2] Отъ по-нататъшния разказъ на Кантакузина се вижда, че специално за Скопье въпросътъ не е за нѣкакъвъ заговоръ на незначителенъ брой градски първенци, а за решение, което било обсжждано отъ гражданитѣ и отъ което тѣ се отказали, отстжпвайки на увещанията на архиепископа и на страха отъ отмъщението на Душана.[3]

Скопье, което още презъ царуването на Милутина бѣ станало престоленъ градъ, презъ времето на разказванитѣ събития се намираше вече отъ 70 години подъ сръбска власть. Гръцко население въ него презъ срѣднитѣ векове едва ли е имало, както нѣма и днесъ: за такова, поне въ размѣри, които би могли тукъ да се вематъ подъ внимание, нѣма никакви известия. Както неговитѣ жители, тъй и тия на останалитѣ македонски градове, за които говори Кантакузинъ, сж били българи. И ако тѣ, още при първата весть за появяването на императора въ Солунско, били готови да се отърватъ отъ досегашнитѣ си господари, това показва, колко слаби корени бѣ пуснала тукъ сръбската власть. Дори и на върха на своята мощь сърбитѣ си бѣха останали пришелци въ тия земи. България по това време бѣ твърде немощна, за да се опита да имъ ги оспори. Но, неочакващи никаква помощь отъ нея, македонскитѣ българи бѣха готови да предпочетатъ всѣка друга власть предъ властьта на сърбитѣ.

---

[1] Гл. сръбскитѣ и македонски народни пѣсни приведени у Йор. Ивановъ, Бълг. въ Македония, 42 сл. и Вел. Йордановъ, Крали-Марко 8.

[2] Cantac. III 133_{15} сл.: *ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισήμων πόλεων αἳ Ῥωμαίων μὲν ἦσαν ὑπήκοοι τὸ ἀρχαῖον, χρόνον δὲ ἐδούλευσαν οὐκ ὀλίγον Τριβαλοῖς, ἧκον διαλεγόμενοι κρύφα καὶ δεόμενοι ἥκειν παρ' αὐτούς, ὡς εἰσδεξόμενοι ἐκβαλόντες Τριβαλούς. οὐ μόνον δὲ ἐκ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς Σκοπιᾶς, ἣ δοκεῖ βασίλεια Κράλη εἶναι. . . πρέσβεις ἧκον ἀναφανδὸν ἀπὸ τῆς πόλεως κοινῇ βασιλέα καλοῦντες ἥκειν ἐπὶ αὐτούς, ὡς παραδώσοντες τὴν πόλιν.*

[3] Cantac. III 134_{16}.

ГЕОГРАФСКАТА ВРЪЗКА НА МАКЕДОНИЯ СЪ БЪЛГАРИЯ.

Отъ Проф. А. Иширковъ.

Въ 1916 година сръбскиятъ професоръ Јован Цвијић издаде въ Парижъ — Ньойшатель книгата Questions balkaniques (балкански въпроси). Въ нея между другитѣ статии има една, която носи заглавие Les bases géographiques de la question macédonienne (Географски основи на македонския въпросъ), а като подотдѣлъ въ тая статия „Македония и България.[1]

Проф. Цвиичъ представя връзката на България съ Македония по следния начинъ: „За източната или българска часть на Балканския полуостровъ долината на Вардаръ е почти безъ значение (въ сръбския преводъ: „нѣма ни съобщителна, нито економическа стойность“). Тя е отдѣлена отъ България съ планинитѣ Рила, Родопи и Осоговъ, най-масивни и най-високи или почти най-високи планини на Полуострова. Като изключимъ Алпитѣ и Пиринеитѣ, въ никоя часть на Европа не сѫществува такава яка природна граница както сѫ тѣзи масиви, които се простиратъ между България и Македония. Долината на Вардаръ е периферна по отношение на България, тя не привлича голѣмитѣ български стопански и съобщителни струи, които сѫ насочени безъ изключение къмъ Черно море или къмъ пристанищата на Бѣломорска Тракия. Тѣзи пристанища образуватъ естественитѣ изходи на Марицината и Местина долина. Всички морфоложки елементи на България иматъ посока западъ-изтокъ или югъ-изтокъ и очевидно въ противность на морфоложкитѣ посоки на Македония (въ сръбския преводъ прибавено: „који су као и они Србије смисла С-Ј.). Източната часть на полуострова обръща гърбъ на тази покраина (у превода: Моравско-Вардарска долина). България и Македония не сѫ географско единство и само привремено могатъ да образуватъ една държава, като се стекатъ особено благоприятни обстоятелства, но не за дълго време“.[1]

---

[1] Тая статия е помѣстена въ сръбски преводъ въ I томъ на Цвиичовитѣ „Говори и чланци“, Београд 1921 г., стр. 183—190. За „Говори и чланци“ вижъ „Македонски Прегледъ“, год. I, кн. III, стр. 123—142, рецензия отъ проф. Л. Милетичъ.

Цитиранитѣ изявления на проф. Цвиича иматъ толкозъ голѣма антропогеографска и историческа стойность, колкото и писаното отъ Иван Иванић, че въ Сѣрско се говори така чисто сръбски както въ Бѣлградъ[2], или отъ проф. Т. Ђорђевић, че сръбски училища въ Македония не сѫ прекѫсвали своята дейность отъ срѣднитѣ вѣкове до днешния день.[3]

Балканскиятъ полуостровъ е планинска страна, но между неговитѣ планини се разтилатъ много долини, равнини и полета, които сѫ тѣсно свързани помежду си чрезъ проломи и низки седловини. Затова нашиятъ полуостровъ се отличава съ голѣма проходность особено въ срѣдната и източна часть. Колкото се отнася до Осоговска-планина, която собствено дѣли България отъ Вардарска Македония, тя съ своето орохидрографско устройство, височина и проходность нѣма нищо общо съ раздѣлителнитѣ планини на Европа, които сѫ послужили като етнографски граници между отдѣлни народи, както е случай и съ Шаръ-планина. Съ своитѣ разлати издънки на югъ и северъ, съ своитѣ широки гърбища, Осоговъ не само не раздѣля, а напротивъ свързва населението отъ двѣтѣ страни на вододѣла си. Областьта Пиянецъ, която е спазила въ името си наименуването на стара Пеония,[4] се разтила еднакво на югъ по срѣдна Брѣгалница и на северъ въ източния Осоговъ до Кадинъ мостъ на р. Струма.[5] Далеко на северъ, на югъ и западъ отъ Осоговъ-планина, споредъ грижливитѣ изследвания на самия Цвиичъ, живѣе едно и сѫщо племе, което се нарича шопи.[6] Проф. Йор. Ивановъ въ своята хубава книга „Сѣверна Македония“, като разглежда историческата сждба на Кюстендилско отъ най-старо време до наши дни, изтъква съ многобройни факти голѣмата връзка въ географско, политическо и етнографско отношение на сегашна юго-западна висока България съ северна Македония безъ огледъ на политическото господство върху тия земи. Цѣлата книга на г. Иванова представя силно противопоставяне на Цвиичовото твърдение, че Осоговъ-планина е голѣма прѣчка за съобщение между България и Македония. Характерно е, че проф. Цвиичъ твърди това, следъ като познаваше добре книгата на Иванова и самъ той бѣше вече написалъ въ 1904 година следнитѣ редове:

---

[1] Jovan Cvijić, Questions balkaniques, Paris—Neuchatel, I, стр. 40.

[2] Иван Иванић, Македонија и Македонци, Београд, 1906.

[3] La Serbie, II, № 47.

[4] Проф. Д-ръ Г. И. Кацаровъ, Пеония. София, 1921.

[5] Йорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония. София 1906, стр. 214.

[6] J. Цвијић, Основе за географију etc., I, стр. 179—181; сѫщо Дедијер, Нова Србија, стр. 100—104.

„Отъ Скопско-Прешовската область има по-добра връзка съ България, отколкото отъ кой и да е другъ край не само на централната область, но и на цѣлата Стара Сърбия и Македония, именно чрезъ известния Криворѣчки или Кюстендилски пжть, който води отъ Скопье презъ Куманово и Крива-Паланка за Кюстендилъ. Сега този пжть въ по-голѣмата си часть е въ лошо състояние и има слаба култура и търговска стойность. При все това той е главниятъ пжть, презъ който България може да стигне въ централната (македонска) область, както и на Моравско-вардарската комуникационна линия“.[1]

Макаръ проф. Цвиичъ и да прави по-нататъкъ уговорки, все пакъ признава голѣмото значение на Кюстендилския пжть за свръзката на Македония съ България (Основе etc., стр. 53).

Въ срѣдата на Балканския полуостровъ има три главни срѣдища на съобщение и търговия, чието възникване и дълго просжществуване се длъжи най-вече на тѣхното добро географско положение: това сж София, Скопье и Нишъ. Тѣ лежатъ въ голѣми плодородни полета и сж важни кръстопжтища на Балкански полуостровъ; тѣ образуватъ сжщевременно върховетѣ на важенъ политически и стратегически тригълникъ. Когато тѣзи три града сж се намирали подъ една власть, както е било случай при римлянитѣ, византийцитѣ, българитѣ и турцитѣ, тѣхната планинска область съ своитѣ полета, проломи и проходи е служила за важно бойно поприще при разширение и защита на държавата. Преди да се построи желѣзенъ пѫть между Нишъ и Скопье отъ една страна и София—Нишъ отъ друга, най-удобно е било съобщението между София и Скопье по Кюстендилския пѫть.

---

[1] Јован Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и и Старе Србије, Београд 1906, кн. I, стр. 51; сжщо въ Говори и чланци, Београд, 1921, т. I. стр. 138—139. Сравни рецензията на Л. Милетичъ въ „Македонски Прегледъ“, год. I, кн. 3, стр. 126.

Югозападна висока България, въ която лежи София, столицата и политическия центъръ на българската държава, е тѣсно свързана съ Македония и Сърбия чрезъ удобни важни пѫтища, които сѫ играли голѣма роль въ историческо време, не сѫ изгубили своето значение и днесъ, а удобни мѣста за прокарване на нови пѫтища въ свръзка съ новата техника сѫществуватъ неизползувани още за голѣмото съобщение между тѣхъ.

Презъ Владайската низка седловина (853 м.) минаватъ отъ най-старо време и до днесъ два важни пѫтя отъ София за Македония: единиятъ презъ Радомиръ, Кюстендилъ, Крива-Паланка и Куманово за Скопье, другиятъ се отдѣля отъ Радомиръ и отива за Дупница, Горна-Джумая и все по долината на Струма за Демиръ-Хисаръ и Бѣло море (при Солунъ и Кавала). По посока на първия пѫть е прекарана желѣзна линия въ България до Гюешево (117 км.) въ политѣ на граничната Уземска седловина, а въ Македония отъ Скопье до Куманово. По посока на втория пѫть е прекарана отъ Радомиръ нататъкъ тѣснолинейка до Марно-поле на грѫцката граница и до Петричъ на р. Струмица. По̀ на истокъ, отъ Самоковското поле, което е свързано по два пѫтя съ София, минава конски пѫть презъ високата Демиръ-Капия за Разлогъ и по долината на Места за Неврокопъ и Бѣло море въ източна Македония. Сега главното съобщение между България и източна Македония презъ Родопитѣ става по добро шосе отъ с. Бѣлово за Разлогъ, а проектирана е и се строи тѣснолинейна желѣзна линия отъ Сарамбей презъ Чепино за Разлогъ и Неврокопъ.

Северномакедонскиятъ надлъженъ пѫть, който е продължение на Босненския, свързва Скопье, главния градъ на северна Македония, съ Адриатическо море на западъ и съ София и Цариградъ на истокъ. Той е игралъ голѣма роль въ срѣднитѣ вѣкове, а най-вече подъ турското владичество, когато съобщението на Дубровникъ и Венеция съ България и Цариградъ се извършвало главно по него. Босненскиятъ пѫть е описанъ добре отъ J. Ердиљановић и Р. Т. Николић[1] и отъ Коста Н. Костић,[2] а отъ Скопье до низината на Марица при Долна-Баня отъ Иорданъ Ивановъ.[3]

Сѣверномакедонскиятъ надлъженъ пѫть почва отъ Скопье, който е разположенъ на двата брѣга на Вардаръ, гдето той навлиза въ Скопско плодородно поле. Градъ Скопье се намира въ най-горната часть на Македония и е най-важенъ възелъ на пѫтищата, които идатъ отъ Албания, Босна, България, южна Македония и Сърбия.[4]

Отъ Скопье отива сега шосе по хълмиста плодородна равнина до градъ Куманово, който е сѫщевремено станция на желѣзницата Скопье—Бѣлградъ. Отъ тамъ нататъкъ пѫтьтъ се изкачва презъ Нагоричната покрайнина, която се наричала по-рано Жеглигово, на Страцинската височина (около 800 м.), северно отъ с. Страцинъ. Тая височина е издънка отъ Козякъ-планина, на върха ѝ сѫ разположени Страцинскитѣ ханища и въ турско време имаше малка казарма.籐Вододѣлната Страцинска височина има важно стратегическо значение. По-рано дотамъ се събирали прѣки пѫтища отъ Куманово презъ с. Добрешани и отъ Прешово. Отъ Страцинскитѣ ханища се спуща пѫтьтъ стръмно презъ покрайнината Славище за долината на Крива рѣка и стига градъ Крива-Паланка, построенъ отъ Байрамъ паша въ 1634 година при царуването на Султанъ Мурада IV. По-рано пѫтьтъ, за да отбѣгне дивитѣ гористи части отъ долината на Крива рѣка минавалъ презъ с. Конопица и по склоноветѣ на Осоговъ-планина. Отъ Крива-Паланка пѫтьтъ се лесно възкачва на низката Уземска седловина (около 1100 м.), която се казва още Деве-баиръ или Деве-багъръ. Отъ Уземската седловима се веднага слиза въ желѣзнопѫтната станция Гюешево (940 м.), отъ дето захваща желѣзната линия за Кюстендилъ—София. До като желѣзната линия върви по долината на р. Бистрица за Кюстендилъ, шосето се измича покрай политѣ на Осоговъ-планина.

---

[1] J. Ердиљановић и Р. Т. Николић, Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и турско доба. Историйско-географска расправа. Београд 1899, стр. 89-99.

[2] Коста Н. Костић, сѫщото заглавие, Београд 1900, стр. 350-388.

[3] Иорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 140-154.

[4] Подробно описание на Скопье ни е оставилъ покойниятъ В. Кѫнчовъ. То е печатано въ Периодическо Списание на Книжовното Дружество кн. LV—LVI и въ отдѣленъ отпечатъкъ, София 1896, стр. 156.

Пѫтьтъ Скопье—Кюстендилъ, който сръбскиятъ патриархъ Бркичъ въ 1771 година нарича „болшая дорога“ има голѣмо значение за тѣсната връзка между България и Македония. Когато въ 1873 година се построи желѣзната линия Солунъ—Скопье, се захванаха земленитѣ работи за постройка на желѣзната линия отъ София за Кюстендилъ, Крива-Паланка, Куманово, Скопье; въ Радомирското поле и до днесъ личатъ насипитѣ на желѣзнопѫтното трасе на тая линия отъ това време. Българскитѣ правителства отдаваха винаги голѣмо значение на тоя пѫть и въ времето отъ 1889 до 1912 г. многократно се водиха преговори съ смѣнливъ успехъ между България и Турция за желѣзнопѫтната връзка на Гюешево, докѫдето бѣше свършена нашата желѣзнопѫтна линия въ 1910 година, съ Куманово, което отстои на 67 км. отъ границата[1].

Висока турска политика, която се много влияеше и отъ различни заинтересувани велики сили, попрѣчи да се свърже съ желѣзна линия Гюешево съ Куманово. Не вѣрвамъ сега да сѫ настѫпили по-благоприятни времена за такава една желѣзнопѫтна връзка по единъ пѫть, посоченъ отъ самата природа и използуванъ за примитивно съобщение хиляди години. Сърбитѣ знаеха много добре народностното значение на тоя пѫть за българитѣ, затова тѣ бѣха насочили въ надвечерието на балканската война всички свои четнишки движения къмъ него. Въ 1911 година, когато пѫтувахъ по тоя пѫть, тѣ бѣха се настанили вече въ нѣкои села край него, между които и въ Горно Нагоричане. Голѣмо усилие сториха тѣ да проникнатъ и въ Крива-Паланка, но не бѣха успѣли: имаше само 12 сърбомани срещу 1250 екзархисти. Голѣма бѣше борбата и за Страцинъ.[2]

Когато сърбитѣ водиха преговори съ българското правителство за така наречената „спорна зона“ въ Македония, се стремѣха да останатъ въ нея всички стратегически пунктове. На Криворѣчния пѫть тѣ бѣха запазили за спорната зона цѣлата Страцинска височина.

---

[1] Преговоритѣ е изложилъ инж. Д-ръ Йорданъ Данчевъ въ книгата Das Eisenbahnwesen in Bulgarien, Leipzig 1917, стр. 42—48.

[2] Въ Страцинскитѣ ханища попитахъ единъ селянинъ, какъвъ е по народность, а той избѣга безъ да ми отговори. Попитахъ единъ пѫдаръ за сѫщото; той съ иронична усмивка ми каза, че е сърбинъ и прибави пакъ съ усмивка, че и азъ бихъ induced сърбинъ, ако живѣехъ тамъ.

Уземската седловина, която е само 160 метра по-висока отъ Гюешево и на чиято височина лежатъ малки селища, не дѣли населението отъ двѣтѣ страни на политическата граница: то е едно и сѫщо по езикъ, народность и обичаи. На пазаренъ день въ Крива-Паланка еднакво сѫ застѫпени носиитѣ на Кюстендилско, Козякъ и Славище. Напразно проф. Цвиичъ увѣрява чуждия свѣтъ, че България съ своята орохидрографска направа е дала гръбъ на Македония. Достатъчно е да се прекара желѣзна линия между Гюешево и Куманово, за да бѫде София отдалечена отъ Скопье само съ 230 км. желѣзенъ пѫть, когато Бѣлградъ е отдалеченъ съ 454 км. и Нишъ съ 210 км. Но може ли да се сравни културно-стопанското въздействие на провинциялния градъ Нишъ съ това на столица София върху северна Македония, поставени при еднакви политически условия?!

Кюстендилското поле, което по своето плодородие, красивость и особено географско положение заема видно мѣсто между покрайнинитѣ на българскитѣ земи, лесно се сношава съ Македония и презъ низката източна часть на Осоговъ-планина, която е много разчленена и презъ която водятъ много пѫтища, както възъ доловетѣ на рѣкитѣ така сѫщо и по широкитѣ вододѣлни била. Отъ всички тия пѫтища най-удобенъ е тоя, който води отъ Кадинъ мость, на пѫтя отъ Кюстендилъ за Дупница, къмъ прохода Черната скала на границата и отъ тамъ слиза въ Царево село въ долината на Брѣгалница. Още преди балкакската война турцитѣ бѣха направили добро шосе, което свързваше Черната скала съ Срѣдна Македония презъ Царево село, Кочани и Щипъ. Поради стратегически смѣтки българитѣ не бѣха построили шосе до Черната скала, и това удобно проходно мѣсто (919 м. високо) служеше само за мѣстно съобщение и за преминаване на македонски четници. Когато Българското правителство поднови преговоритѣ съ младотурското въ 1911 година за желѣзопѫтната връзка на Гюешево съ Куманово, последното предложи да стане тя презъ Черната скала, като се свърже срѣдището на Македония — Градско — презъ Щипъ и Кочане съ Черната скала. Въ Балканската война по-голѣмата часть отъ 13 Рилска дивизия заедно съ щаба си мина въ Македония презъ прохода Черната скала. Въ мирнитѣ преговори въ Букурещъ (1913 г.) сърбитѣ предлагаха на българитѣ да предпочетатъ по изборъ Струмишко или Беровско безъ Царево село. Тѣ познаваха добре значението на Черната скала за тѣсната връзка на България съ Македония презъ нея, затова и не се съгласяваха да слезатъ българитѣ на Брѣгалница при Царево село.

Балканската и съюзнишката война показаха, че въ Осоговската планина и прѣко нея могатъ да се водятъ войни въ голѣмъ размѣръ. И действително Осоговъ-планина далеко не отдѣля така яко Македония отъ България както сж отдѣлени повечето македонски покрайнини една отъ друга чрезъ високи планини, напр. Охридската отъ Преспанската, Преспанската отъ Пелагонийската, Пелагонийската отъ Тетовската и Скопската и т. н. Не сж нито масивностьта, нито височината на Осоговъ-планина, които дѣлятъ Македония отъ България, а политическата граница по-рано на Турция, а сега на Югославия, сжщо и лошата воля на съседитѣ ни да се свърже нашата желѣзнопжтна мрежа съ македонската. Самъ Цвиичъ признава, че висока култура, модерна техника и яка експанзивна народна мощь могатъ пакъ да се справятъ съ тежката проходность на пограничнитѣ планини.[1] Всички тѣзи качества ги има българскиятъ народъ. Както по-рано не сж го спрѣли високитѣ планини да се разсели прѣко тѣхъ и да се свърже въ политическо, духовно и етнографско цѣло вѣкове наредъ, той ще може да стори сжщото и въ бждеще, дори и прѣко тежкитѣ политически граници, които по-силно го дѣлятъ отколкото мощнитѣ планини.

Преди Балканската война проф. Цвиичъ е сочилъ винаги долината на р. Струма като пжть на България за Македония, за Бѣло море, дори за Солунъ,[2] но го е поставялъ на по-низка степень отъ криворѣчния. Въ приведеното въ началото на статията негово изявление за географската връзка на България съ Македония той нищо не пише за Струма и нейната долина. Като имаме предъ очи времето, когато е писана тая статия (1916 г.), лесно ще се досетимъ, защо той е пропусналъ тоя важенъ пжть за съединение на българскитѣ земи отъ дветѣ страни на Рила. Прекаленитѣ искания на сърбитѣ по-послѣ, въ Ньойи, досежно източнитѣ граници на Сърбия оправдаватъ напълно нашитѣ подозрения за опущението: сърбитѣ искатъ за себе си и долината на Струма.

---

[1] Јован Цвијић, Говори и чланци I, 140.

[2] Сравни въ Основе за географију etc, I, стр. 52, у Говори и чланци, I, стр. 140.

Прави тжжно впечатление, когато единъ ученъ иска да подчини науката на политическитѣ домогвания на своето правителство. Понижава се много стойността на тоя ученъ, когато той, като разчита на незнанието на своитѣ четци, не казва истината. Колкото сж редоветѣ на приведенитѣ Цвиичови изявления въ началото на статията, толкова сж и грѣшкитѣ. Преди всичко Родопитѣ и Рила не дѣлятъ България отъ долината на Вардаръ, тѣ лежатъ на страна, въ областьта на други рѣки. България не обръща гръбъ на Моравско-Вардарската долина, наопаки, голѣма нейна часть е била винаги гръбнакъ на цѣлата Българска земя, въ която влизатъ Македония и областьта на Българска Морава. Ако проф. Цвиичъ по-добре бѣше проучилъ Балканската история, образуването на Балканскитѣ държави, тѣхното население въ културно-стопанско и езиково отношение и ако искаше да бжде искрененъ служитель на науката, не щѣше възъ основа на геоморфоложки основи да отрича географското единство на България и Македония, та дори и въ областьта на Струмската долина. Той забравя, че когато България и Македония сж били едно цѣло, долината на Българска Морава, която му дава сега право да обоснове географскитѣ права на Сърбия върху Македония, е била въ българска власть и то много по-дълги години отколкото въ сръбска. Когато хилядогодишната Унгарска държава, създадена въ рамкитѣ на идеална географска область, се разпокжса въ Парижъ възъ основа етнографска, несправедливо бѣше да се разпокжсва Македонската етнографска область и нейниятъ дѣлежъ да се оправдава чрезъ географски принципи, като се представятъ тѣ по най-своеобразенъ начинъ отъ защитницитѣ на дѣлежа.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

БЪЛГАРО-АЛБАНСКАТА ЕТНИЧНА ГРАНИЦА.

Отъ Проф. Йор. Ивановъ.

I.

Когато презъ VII вѣкъ бѣ завършено въ главната си часть славянското преселение и настаняване на Балканския полуостровъ, българскитѣ славянски племена бѣха проникнали здраво въ Албания до Адриатическото море. Тамъ тѣ образуваха **български колонии**, които на мѣста, особено въ срѣдня и южна Албания, бѣха дали чисто български характеръ на страната; уцѣлѣлитѣ отъ многобройнитѣ нашествия и обири на северни народни албански селища бѣха останали като острови срѣдъ българославянското море, което залѣ току-речи цѣлия полуостровъ. Повечето отъ градоветѣ и селата, планинитѣ и рѣкитѣ, проходитѣ на Албания получиха български имена и форми, запазени и до день днешенъ. Ето напримѣръ български имена на планини въ Албания: Голобърдо, Островица, Буковикъ, Томорица, Гора, Мокра, Черменикъ, Черникъ, Булчица, Баба, Корабъ, Пресѣка, Кошница, Думбра, Галовица, Смолика и др.; имена на рѣки: Сушица, Лешница, Дунавецъ, Бѣлица, Раица, Острена, Завалина, Вида-Звезда и др.; имена на селища: Бѣлградъ (Бератъ), Божиградъ, Звезда, Горица (Горджа, Корча), Голѣми, Лясковикъ, Градецъ, Косовецъ, Селце, Водица, Деброво, Крушово, Капиново, Слатина, Шумица, Търново, Висока, Радомиръ, Братомиръ, Червени, Бѣлина, Душница и др.

А че славянскитѣ племена, заселени въ Албания, особено въ срѣднята ѝ и южна часть, припадали къмъ югоизточния т. е. български дѣлъ на южнитѣ славяни, това се вижда ясно и отъ топонимията, която издава български езиковни особености, а не сръбски. Ето нѣколко примѣра, взети отъ мѣстнитѣ названия на вжтрешна Албания или отъ пограничнитѣ българо-албански области. Старобългарското ѣ, което се е изговаряло като ä (я, e͡a), срѣщаме съ стария му изговоръ въ имената: *Βελάγραδα* (въ документи отъ XII в.) вм. Бѣлградъ албански или Бератъ; *Πριζδριάνα*, *Πρισδίανα*

(XI в.) вм. **Призрѣнъ**, *Δεάβολι* (XI в.) вм. **Дѣволь**, *Δρεανο-*
βισκός (XIV в.) вм. **Дрѣновьскъ**, *Χτεάτοβον* (XIII в.) вм. **Хтѣтово**
сега Тетово, *Τριστεανίκον* (XIV в.) вм. **Трьстѣникъ**, *Δρεάνοβον*
(XIV в.) вм. **Дрѣново**; градътъ Лясковикъ въ южна Албания
и сега пази старинното произношение на **ѣ** като **я**. Малкиятъ
йеръ (**ь**, който въ българскитѣ говори се изяснява въ **е**, а
въ сръбскитѣ въ **а**, въ албанската славянска топонимия звучи
по български, т. е. като **е** : Дебъръ вм. **Дьбрь** (сръбски Да-
бар), с. Деброва (по горня Шкумба), с. Булгарецъ, с. Ржмбецъ
(Корчанско), с. Боровецъ, с. Проздовецъ (по срѣдния Дѣволъ),
с. Дудовецъ, с. Росковецъ, с. Градецъ (Бератско), с. Гарецъ
(по горния Матъ), с. Тупецъ, с. Нашецъ (Призренско), с. Звѣр-
нецъ (на Артенския заливъ), гр. Поградецъ и др. Старобъл-
гарската група **ръ, лъ** между съгласни се предава сжщо така
по български начинъ: с. Търнаво, с. Върбяни (въ областьта
на Грамосъ), с. Бързеща, с. Вулчанъ по горня Шкумба), пла-
нина Черникъ, с. Булгарецъ (Корчанско), мѣстность Булге-
ритъ, кула Булгеритъ (при долния Матъ) и др. Носовки (**ѫ, ѧ**)
сж запазени напр. въ имената: Свентогорани (XIII в.) въ Ва-
лонско, с. Ржмбецъ (Корчанско), Лангавица (притокъ на Шкум-
ба); или безъ носовия призвукъ, но съ съответна българска
гласна: с. Капиново, мѣстность Капиново (Бератско). Бъл-
гарското **щ** и **жд** срѣщаме напр. въ: с. Саждани (Бератско),
с. Радожда (вм. **Радобоужда** XIV в., Елбасанско), с. Гражданъ
(Корчанско), с. Пещянъ (Бератско) и др.

За закрепване на българскитѣ колонии въ Албания по-
могна българската държавна властъ. При царетѣ
Бориса, Симеона, Петра, Самуила, Радомира, Владислава,
Калояна, Асѣня II албанскитѣ предѣли съставяха яка и нераз-
дѣлна часть отъ българската държава.

Българщината тамъ бѣ се проявила и въ кул-
турно отношение. Още презъ IX в., при Бориса, христи-
янството се ширѣше изъ Албания до Адриатика, пропо-
вѣдвано на български езикъ. Св. Климентъ Охридски
учителствуваше тамъ на деца и на възрастни и проповѣдваше
на своята родна речь. Градъ Главница при Валона бѣше едно
отъ любимитѣ свърталища на Климента, който тамъ бѣ въз-
дигналъ и каменни колони съ надписи за това, какъ бъл-
гарското племе приело Христовата вѣра и какъ благочестието
се ширѣло изъ българската земя. Подобна колона съ над-

писъ бѣ открита, презъ време на последнята война, при с. Балши, между Валона и Бератъ. Запазената часть отъ надписа (на гръцки) гласи: . . . „българскиятъ князь Борисъ, преименуванъ Михаилъ, се кръсти заедно съ дадения му отъ Бога народъ въ година 6374 (866 сл. Хр.)“. При Главница и при Охридъ князь Борисъ бѣше подарилъ на Климента мѣста за отмора, а въ Дѣволъ, източна Албания, сжщиятъ Борисъ бѣ отредилъ за светителя три дворци. Св. Наумъ, проводенъ отъ Симеона въ западна Македония и въ Албания, помагаше въ всичко на своя другарь Климента. И сега още албанцитѣ, ако и мохамедани, почитатъ св. Наума, чиито останки се покоятъ на южния брѣгъ на Охридското езеро. Единъ отъ ученицитѣ на Климента, Марко, светителствуваше като епископъ въ Дѣволъ и пръскаше божието слово на български езикъ. Въ града Бератъ (Бѣлградъ), централна Албания, и сега се почитатъ останкитѣ на Климентовитѣ другари, светитѣ Горараздъ и Ангелари, ученици на Кирила и Методия. Въ околностьта на Елбасанъ се издига прочутиятъ монастирь Шинъ Йонъ (Св. Иванъ), посветенъ въ честь на царь Самуиловия зеть Ивана Владимира. Тамъ се съхранява тѣлото на светеца, и въ черковнитѣ пѣснопѣния св. Владимиръ се слави като „гордость на България“. На южнитѣ пъкъ врата на черквата още стои мряморенъ славянски надписъ за възобновлението на монастиря прѣзъ XIV в. Преди половинъ вѣкъ, когато още не бѣше решена гръцко-българската черковна разпря, монастирьтъ раздавалъ на своитѣ поклонници щампи, изобразяващи живота и мжчението на светеца, съ надписъ: ц҃рь с҃тый Іѡаннъ Владимиръ ѿ земли Болгарскїѧ.

Презъ време на първото българско царство албанскитѣ крайща се намираха подъ прѣката черковна юрисдикция на българската патриаршия. Това се продължи и при така нареченото западно българско царство, при Самуила, Радомира и Владислава. Нѣщо повече. Дори и следъ като България подпадна подъ Византия, българското духовно право надъ Албания бѣше отново затвърдено. Императоръ Васили Българоубиецъ съ хрисовули постави албанскитѣ области, населени съ албанци и българи, подъ властьта на Охридската българска патриаршия. Въ тия хрисовули срѣщаме следнитѣ градове и крайща, подчинени на Охридъ: Колония, Дѣволъ, Воюса, Главница, Канина, Черникъ, Химара, Ореонъ, Драчъ, Адрианополъ Албански, Призренъ, Липянъ и др. Властьта на българската патриаршия надъ Албания продължи близо осъмь и половина столѣтия, отъ прогласяването на патриаршията при царь Симеона та до 1767 г., когато бѣ унищожена духовната самостойность на Охридъ и подчинена на Цариградъ. Къмъ края на срѣднитѣ вѣкове и презъ първитѣ три-четири столѣтия на турското владичество, покрай горепоменатитѣ албански краища, подчинени на Охридъ, изпъкватъ и други такива, преименувани или съвсемъ нови градове и области, подвластни все на Охридъ: Шпатъ, Елбасанъ, Музакия, Гора, Мокра, Валона, Бѣлградъ (Бератъ), Корча съ Звезда (Селасфоръ) и др. Презъ всичкото това дълго време албанската черква се величаеше като „българска"; въ Албания се печатаха животописи и служби на светитѣ Климента, Наума, Ив. Владимира, чиито останки почиватъ въ албано-български предѣли, и въ тѣзи книги светцитѣ се славятъ като „свѣтилници на България", като „стълбове на българската земя".

Най-сетне и откъмъ търговско-поминъчна страна българска Албания презъ срѣднитѣ вѣкове е представяла нѣщо по-уредено и сигурно, отколкото Албания напр. презъ турското владичество, когато страната бѣ станала непристжпна, безъ пжтища, свърталище на разбойници. Презъ българско време стариятъ пжть Via Egnatia още се подържалъ; пжтуването по него и по неговитѣ по-малки артерии е било гарантирано отъ редъ крепости и кули, пазени отъ български гарнизони и стражи. Дубровчани и др. търговци, които сж улеснявали вносната и износна търговия на България, сж бродѣли еднакво и презъ българска Албания, закриляни отъ българскитѣ царе. Асѣнь II напр. ги улеснява да купуватъ и продаватъ свободно и к **земѧ Арбанаскѫѧ и въ Дѣволскѫѧ хѡрѫ**, дето да имъ се дава свободенъ пжть изъ клисуритѣ и крепоститѣ.

Не е чудно, следвателно, ако, при горнитѣ условия (при силни български колонии, при българска държавна и духовна власть, при българска търговия, книжнина и пр.), частъ отъ албанскитѣ крайща презъ срѣднитѣ вѣкове били получили български колоритъ и българско национално съзнание. За такъво съзнание говорятъ и факти като следнитѣ:

Когато, следъ убийството на царь Ивана Владислава при Драчъ, България останала безъ царь и Охридъ съ царица Мария се предалъ на Василия Българоубиецъ (1018 г.), само срѣдня Албания, дето имало силно българско население, решила да продължи неразната борба. Тамъ се държали още известно време царскиятъ синъ Прусианъ, юначниятъ Ивачъ и войводата на Бератъ — Елемагъ. Голѣмото българско възстание презъ 1040 г. избухнало най-напредъ въ два пункта — единиятъ въ Нишъ, другиятъ въ западна Албания, дето бунтовницитѣ превзели силната крепость Драчъ и провъзгласили за български царь храбрия воинъ Тихомира. По-късно, при възстанието на българитѣ въ Скопйе, 1073 г., взели участие и призренци, въ северна Албания, които тогава се чувствували българи. Къмъ тѣхъ се присъединили и българитѣ въ Дѣволъ, въ юго-източна Албания.

Самитѣ чужденци презъ онова време, когато Албания бѣ подъ властьта на Византия, сж схващали земитѣ западно отъ Охридъ като български. Нормани и кръстоносци, които тогава настжпватъ, презъ Адриатика, отъ Драчъ за Битоля, Солунъ и Цариградъ, наричатъ Албания „българска земя“. Българската култура изобщо дотолкова е била своя въ Албания, че областнитѣ албански князе презъ XIV в., като Андрея Гропа, Карло Теопия и др., сж сѣкли монети съ славянски надписи, градили сж черкви и монастири пакъ съ надписи на славянски езикъ, на който езикъ, покрай гръцкия, се извършвало и богослужението.

Турското владичество на Балканския полуостровъ докарало гибель на българщината и на българската култура въ срѣдневѣковна Албания. Чисто албанскитѣ крайща въ Албания, бидейки лишени отъ яко национално съзнание и отъ свой книжовенъ езикъ, по-лесно се отдали на турското насилие отъ вѣрска страна. Следъ приемане на мохамеданството, албанцитѣ станали владѣтелско племе и въ разстояние на три-четири вѣка сполучили да омаломощятъ българско-християнскитѣ колонии, да ги ограбятъ, изтрѣбятъ или принудятъ да се изселятъ. Най-дълго време се запазили българитѣ въ юго-източна Албания, гдето тѣхниятъ елементъ билъ по-компактенъ, именно по р. Дѣволъ, по горня Шкумба, по Гора, Мокра и др. Областьта Опара, западно отъ Корча, въ началото на XVI в. била още населена съ българи. Сега българскиятъ елементъ въ Албания е запазенъ главно въ областьта Голо-бърдо и по склоноветѣ на Ябланица, на западъ отъ Черния Дринъ, между Дебъръ и Струга.

Албанското нашествие продължило и въ македонскитѣ български земи, главно отъ сто и петдесеть години насамъ То се дължи на ослабването на централната турска власть, особено прѣзъ XVIII в. Презъ втората половина на тоя вѣкъ анархията въ Турция бѣ стигнала до последенъ предѣлъ. Властьта на султана бѣше съвсемъ безсилна предъ подигналитѣ се областни управници, главно албанци. Цвѣтущиятъ голѣмъ влашки градъ Москополе, между Опара и Корча, биде оплѣненъ и населението му пръснато. Албанецътъ Али-паша Янински (1741—1822 год.) се прогласи за независимъ владѣтель. Той оплѣни цѣла западна Македония. Юго-източна Албания бѣ заета отъ албанско население, а повечето отъ българскитѣ жители бидоха пропѫдени или избити. Тогава албанцитѣ се добраха яко до Охридското езеро, до самия монастирь Св. Наумъ. Българскиятъ елементъ въ източна Албания намалѣ съвсемъ при следващитѣ нови албански нападения, при Джелалединъ-бей и Асланъ-бей. Преди половина вѣкъ българитѣ сѫ се държали още въ с. Булгарецъ, Синица, Брадвица, Рѫмбецъ и въ самия градъ Корча, а сега на лѣво отъ Дѣволъ изцѣло български сѫ само две села — Бобощица и Дрѣново. Подобенъ на Али-паша е билъ и Мустафа-паша Шкодренски, отъ първата половина на XIX в. Той заграбилъ отъ турцитѣ областитѣ до самия Вардаръ. Централната власть сполучила наистина да отбие грабителскитѣ му походи, но българското население пострадало много, и въ западна Македония се явили албански селиша, напр. въ Прѣспа, въ Битолско, въ Прилепско. Най-нови бѣха нападенията на албанцитѣ въ Дебърско и Гостиварско. Тия албано-мохамедански насилия принудиха много български крайща да се изселятъ и на мѣстото имъ да се явятъ слѣзли отъ планинитѣ албански купчини, както напр. между Кичево и Гостиваръ, по източнитѣ склонове на Рудока и Шаръ. Албанцитѣ така заели и дервента между Скопйе и Тетово, както и долината на Вардара западно отъ Скопйе. Друга група албанци слѣзла дори южно подъ Скопйе. Скопска Църна-гора, особено северо-източниятъ ѝ дѣлъ, е цѣлъ албански. Повечето обаче отъ скопскитѣ албански групи сѫ по-стари и датуватъ отъ време на турско-австрийската война, 1689 г., когато часть отъ християнското население отъ тоя край се изсели въ Австрия. Албанци сѫ се доселвали и въ градоветѣ на Македония; тамъ обаче тѣ скоро сѫ се претопявали срѣдъ турцитѣ, следъ като изгубвали езика си. Така, битолскитѣ, охридскитѣ, стружкитѣ, скопскитѣ и пр. турски жители се състоятъ главно отъ претопени албанци. Въ Гостиваръ мохамеданското население сега говори турски и се смѣта за турско; знае се обаче отъ всички гостиварци, че тѣзи турци сѫ сѐ албанци и че само една стара фамилия води потеклото си отъ малоазийски преселенци турци. Не се знае положително, отгде сѫ нѣколкото албанско-християнски селища въ Македония, както напр. ония въ Дебърско: дали сѫ мѣстни жители или пъкъ добѣгали изъ Албания като християни. Второто предположение може би ще е по-вѣроятно, като се има предъ видъ, че повечето отъ мѣстнитѣ названия на тѣхния край сѫ български.

II.

И тъй, албано-българскитѣ етнографски граници въ течение на турското владичество се измѣнили силно въ полза на албанския елементъ, който измѣстилъ повечето отъ старитѣ български колонии въ Албания, пъкъ дори заелъ извѣстни покрайнини и села въ западна Македония. Сегашната западна граница на българското племе спрѣмо албанското върви по една линия, която почва на северъ отъ Шаръ, върви презъ Дебърско, Охридско, по Горни Дѣволъ та до Грамосъ и Горуша планина, на западъ отъ Костурско. Ето прочее тая линия проведена по-подробно:

1. Шарско. Доскоро въ науката, щомъ дойдеше въпросъ за северо-западната граница на българското племе въ Македония, всички се водѣха по гребена на Шаръ-планина: на северо-западъ отъ него се поставяха албански и сръбски селища, на юго-изтокъ български. Сега обаче, откато шарскитѣ пазви станаха по-достѫпни за наблюдение и за разузнаване, разкри се цѣла задшарска българска покрайнина, за която по-рано имахме само смѫтни, несигурни вѣсти. Тая покрайнина се образува отъ три групи: Сиреничъ, Жупа, Гора. Първитѣ две граничатъ на северъ съ сръбско население, пъкъ и говорътъ имъ представя преходно сръбско-бъл-

гарско наречие, та тука не се спираме на тѣхъ. Тукъ ни интересува областьта Гора, разположена между Шаръ, Рудока и Коритникъ, по притоцитѣ на Люма: Плава, Млака и др. Цѣлата тая котловина се обитава отъ старо българско население горани, горалии, които презъ XVII—XVIII в. били насилени да приематъ мохамеданство. Тѣ сж извѣстни и съ името торбеши, давано имъ обикновено отъ околнитѣ българи; горалиитѣ обаче сами се зоватъ турци, ако и въ интименъ разговоръ да признаватъ, че ги викатъ торбеши и че сж мѣстни стари жители отъ български родъ, приели мохамеданство. Горанскитѣ торбеши говорятъ у дома си български. Тѣхниятъ говоръ е продължение отъ сжщото онова наречие, което се говори въ Скопското поле и отчасти въ Тетовско. Говорътъ е аналитиченъ, съ изгубени падежи, безъ сръбски квантитетъ, съ троесрично ударение, като се брои отъ края на думата. Употрѣбяватъ се и членувани форми съ -отъ, -та, -то, -овъ, -ва, -во и пр., ако и не тъй обилно. Вокалната система е като въ скопската Блатия и въ Каршияка. Речникътъ е сжщо такъвъ. Съ други думи, торбешкиятъ говоръ въ Гора е яко отличенъ отъ сръбския езикъ и ярко личи изобщо българскиятъ му характеръ.

Земята на горани е гола, студена и неплодородна, но отъ друга страна е богата съ паша и е пригодна за дребно скотовъдство. Овчарството тамъ щѣше да вирѣе много добре, ако да не бѣха золумитѣ на албанцитѣ. Горани не обичатъ твърде своитѣ западни съсѣди, люмскитѣ албанци, едни отъ най-свирепитѣ планинци въ Албания, а себе си смѣтатъ, и съ право, като най-кротки и мирни хора. Албанското влияние тамъ е сполучило да се наложи, и въ нѣкои горански села населението е вече двуезично, та се говори български и албански, а други села вече съвсемъ сж поалбанчени. Това е станало презъ първата половина на XIX в., когато албанцитѣ бѣха станали всесилни въ северна Македония и когато Абдурахманъ паша и Хавзи паша владѣеха Тетовско и Скопско почти като самостойни господари.

Сега въ Гóра се говори български въ селата: Бродъ, Ресталица, Зли-потокъ, Крушово, Глобочица, Борйе, Црънольево, Забодъ, Пакиша, Враница, Кръстецъ Горни, Кръстецъ Долни, Врапча, Драгачъ, Любоища, Кукаляне, Лещане, Радеша, Млика, Кошарище, Очикле, Ново-село, Оргоста, Орѣшекъ, Шишевецъ и др. Въ последнитѣ петь-шесть села се говори повече или по-малко и албански. Голѣма часть отъ мжжетѣ въ Гора, поради своитѣ странствувания изъ България, като бозаджии и салепчии, говорятъ добре и източно-български книжовенъ говоръ. Расовото и езиковно единство съ православнитѣ българи, въпрѣки религиозната разлика, се чуствува твърде у горани, и то много повече, отколкото туй ще се намѣри напр. у родопскитѣ помаци.

Край прохода, що води отъ Тетово за Призренъ презъ Шаръ, сж настанени нѣколко албански села. Тѣзи села отдѣлятъ Гора отъ българскитѣ села въ Тетовско. Но юго-източниятъ дѣлъ на Гора опира на Рудака планина, чиито източни склонове сж заселени съ българи отъ Горни-Пологъ (Гостиварско). Пжтьтъ, който съединява българитѣ отъ Гора съ тия отъ Горни-Пологъ, иде отъ Крушевецъ, Зли-потокъ, Ресталица и презъ седловината Враца слиза въ Горни-Пологъ къмъ селата Горяни, Пожарени, Сѣнокосъ и др. Отъ Врацата на югъ гребеньтъ на Рудока служи за граница между българи и албанца, именно по линията: Враца върхътъ кота 1550, височината на Мавровскитѣ ханове (сега вече значителна махала отъ българското село Маврово).

Следвателно, спусъцитѣ на сжщинския Шаръ сж заети главно отъ българското население, и гребеньтъ на тая планина не бива да се смѣта за точна граница на българското племе, което прескача и на северъ отъ него. Малкитѣ албански оазиси не нарушаватъ българското единство на шарскитѣ поли. Само билото на Рудока (друго-яче смѣтана за южна Шаръ-планина), отъ Врацата та до Маврово, служи за граница между българи и албанци.

2. Дебърско. Въ Дебърско българскиятъ елементъ е групиранъ въ мѣстноститѣ: Мала-Рѣка, Поле (Дебърско), Жупа, Дримъ-колъ, Голо-бърдо, следвателно по двѣтѣ страни на Черни Дринъ, съ централно мѣсто гр. Дебъръ. Главното племенно название на тукашнитѣ българи е мияци, а покрай него въ употрѣба сж и други локални, като поляни, кецкари, обяли. Въ Дебърско се намира и една отъ най-значителнитѣ българопомашки групи, наричана тукъ торбеши или курки. Както въ областьта Гора, така и тукъ торбешитѣ приели мохамеданството въ по-ново време и то подъ натиска на мохамеданитѣ албанци, които постоянно грабѣли хри-

стиянскитѣ села и избивали населението. Още се знаятъ помашки села, въ които преди 50 години имало и християнски кѫщи, а сега сѫ изцѣло мохамедански. Особено поучителна въ случая се явява кондиката на монастиря Св. Иванъ Бигоръ въ Дебърско[1]. Тая кондика била почната презъ XVIII в. и сетнѣ допълвана и презъ началото на XIX в., когато монастирьтъ билъ възобновенъ. Въ тоя паметникъ имената на монастирскитѣ дарители отъ Дебърско и източна Албания сѫ разпредѣлени по мѣстожителство, по градове и села. Отъ селата съ българско християнско население, записани преди стотина години въ кондиката, сега половината вече сѫ или чисто мохамедански или сѫ останали съ по-малъкъ брой християнски кѫщи. Тамъ сѫ изредени имена и на такива християнски села, които сега сѫ разорени съвсѣмъ и населението имъ избито или пръснато. Има най-сетне имена на дарители и отъ такива дебърски села, които преди 100—200 години били български, а сега сѫ не само помохамеданчени, но били принудени да приемитъ езика на своитѣ насилници, албанцитѣ. Ето за примѣръ имена на дарители отъ тѣзи нѣкогашни български села: Цвѣтко, Дрозда, Петка, Влайка, Вида, Стоянъ, Нова, Богданъ, Велянъ, Недѣлко, Груйо и др. Ето и имена на села, нѣкога българохристиянски (въ кондиката), а сега мохамедански, съ матеренъ езикъ български или албански, въ покраината Голо-бърдо (Албания): Борово (сега помаци т. е. мохамедани съ български езикъ), Голѣмо Острени (помаци, съ двѣ кѫщи християни), Тучепи (помаци, 5 кѫщи християнски), Отишане (помаци, 2 кѫщи християнски), Трепчаница (помаци), Сърпетово (помаци, които говорятъ повече албански), Заборье (помаци, преди 30 години християнитѣ се изселили въ Солунъ) и др. Въ покраината Поле Дебърско: Пишкопия (сега албанци мохамедани), Кърчища Долно (помаци), Поцести (помаци, вече говорятъ и албански), Деоляне (помаци, но говорятъ и албански), Макеларе (помаци, говорятъ и албански, 15 кѫщи българи православни), Граждани (помаци, говорятъ и албански, 4 кѫщи български християнски) и др. Въ покраината Мала-Рѣка: Присойница (помаци), Жерноница (помаци), Могорче (помаци, 2 кѫщи бълг. християнски) и др. Въ покраината Жупа: Дългашъ (говорятъ турски, 4 кѫщи бълг. християни), Елевци Долно (говорятъ турски, нѣколко кѫщи бълг. християни), Власики (албански говорятъ), Баланци (помаци), Житинени (помаци) и др. Кондиката съ тѣзи си данни е твърде цененъ паметникъ за българщината въ Дебърско, та заслужава да се издаде цѣлата; отъ нея ще научимъ не само каква е била българската ономастика въ Дебърско преди 100—200 години, но главно ще знаемъ, кои сѫ били тогава българскитѣ селища, сега помашки, двуезични (български и албански) или вече албанизирани, ако и въ населението имъ да тече българска кръвь.

---

[1] Вж. за тая кондика и въ статията на проф. Л. Милетичъ въ Спис. на Бълг. Ак. на наукитѣ, XVI, стр. 21 сл.

Крайната западна граница на българското племе въ Дебърско, въ която се включватъ и нѣколко полуалбанизирани български села, заедно съ помашкитѣ, които говорятъ български, е следнята: Отъ при Мавровскитѣ ханове, при кота 1550, границата слиза на югъ по гребена на планината и отъ 1500 отива право на западъ презъ долината на р. Радика, като оставя въ българската область помашкото с. Жерноница, пресича билото на Дешатъ планина и на западъ стига до р. Дринъ по хълма Кенокъ. Отъ Кенокъ линията върви по р. Дринъ на югъ до срещу Дебъръ, минава западно отъ сѫщата рѣка и отъ притока ѝ Вида-Звезда се възкачва на югъ по хълма Грюка Маде (Голѣма Рѣка), кота 1214, 1195, завива по гребена на Голо-бърдо и включва въ българския дѣлъ крайнитѣ села: Търново, Косовецъ, Себища, Борово, Стеблово, па стига по върховетѣ кота 2312, 2282 надъ с. Ябланица. Отъ тия върхове границата следва на югъ по гребена на Ябланската планина и включва въ българския дѣлъ цѣлия Димъ-колъ, чиито села всички сѫ български.

3. Охридско. Съ това име означаваме селищата въ Охридската котловина, около Охридското езеро. Тукъ спада и Стружкото поле съ покраината Дебърца. Цѣлиятъ току-речи Охридски басеинъ наоколо е заселенъ съ чисто българско население, съ изключение на юго-западния брѣгъ на езерото, заетъ отъ албански села. Западната българска етнографска граница върви по гребена на Ябланската планина, коти 2282, 2210, 1980, и стига до прохода Кяфа-Тане, кота 1019, дѣто пѫтьтъ отъ Охридско преваля въ долината на Шкумба. На западъ отъ Кяфа-Тане има само едно българо-помашко село Раица, но тамъ българскиятъ говоръ вече отстѫпва на албанската речь. На югъ отъ речения проходъ,

по брѣга на езерото има нѣколко български кѫщи и въ с. Линъ. Оттамъ до монастиря Св. Наумъ се редятъ албански села: Пискупати, Ходуница, Мамулища, Червенака, Поградецъ, Старово, Загоричани, Тушемица. Въ горепоменатата кондика на Св. Иванъ Бигоръ часть отъ жителитѣ на Старово сѫ означени като българи християни. Знае се и за с. Тушемица, че преди 50 години тамъ е имало българи, часть отъ които се преселили въ Солунъ, а други въ Охридъ и другаде. А още по-рано, презъ 1858 год., когато тия крайща е спохождалъ съ научна цѣль австрийскиятъ консулъ Ханъ, цѣлото население въ с. Линъ е било българско. Тогава въ Ходуница е имало една българска кѫща. Сега монастирьтъ Св. Наумъ съ село Любаница съставятъ здрава ограда на българщината. Селянитѣ обаче въ Пишкупия, юго-източно отъ монастиря, сѫ двуезични, съ езикъ български и албански. Албанското влияние се засилило тамъ въ края на XIX вѣкъ; въ времето на Хана селото било чисто българско.

4. Горни Дѣволъ (Корчанско). Горни Дѣволъ държи долинитѣ, които сѫ на югъ отъ Охридското и Прѣспанско езера, именно Корчанско и Билишко. Тѣзи долини припадатъ къмъ Адриатическия басейнъ, дето се влива р. Дѣволъ като притокъ на Семени. Българскиятъ елементъ въ Корчанско е твърде слабъ. До неотколе български се е говорѣло явно въ две махали на града Корча[1] и въ нѣкои отъ селата на околията. Сега български уединени кѫщи има въ Корча, въ Совяни, Синица, Рѫмбецъ, а изцѣло български сѫ голѣмитѣ села южно отъ Корча—Бобощица и Дрѣново, чийто говоръ представя най-старинни български особености, та е познатъ отчасти вече и въ науката. По време на Хановото пѫтуване, имало 10 български кѫщи и въ с. Пиргъ, което е северозападно отъ корчанското езеро Маликъ.

Повече българско население е запазено въ източната половина на Корчанско, именно въ Билишката нахия. Часть отъ населението тамъ е двуезично, та говори еднакво български и албански. Българи има въ самата Билища (Биклища, Биглища), Долна Лобаница, Братвица, Хотища, Прогри и др., а други села сѫ изцѣло български, като: Шулинъ, Пустецъ,

---

[1] Презъ 1889 г. българитѣ въ града си бѣха отворили свое училище, посещавано отъ 40 деца.

Лѣшка (Ляйтиза), Врѣбникъ, Косинецъ, Лабаница; други пъкъ по̀ на изтокъ сѫ чисто български и спадатъ подъ Костурско. Съ други думи, Горни Дѣволъ е запазилъ още българско население и то на по-малки групи на лѣво отъ р. Дѣволъ, а на по-голѣми въ десно отъ сѫщата рѣка, къмъ Костурско.

Ако изключилъ речената разсеяна, по-малка часть българи въ Корчанско и държимъ за ония села, които сѫ въ десно отъ Дѣволъ, то българската етнична граница върви така: отъ Св. Наумъ линията слиза на югъ и обгрѫща Пишкопие, завива на юго-изтокъ и пресича Суха-гора (южната часть на Галичица, на австрийскитѣ карти поставена погрешно между двата южни Преспански залива). отива на върха Иванъ, кота 1734, при прохода Звезда, и по десния брѣгъ на Дѣволъ ударя къмъ Билища, сетне завива на югъ по вододѣла на Дѣволъ и Бистрица, като оставатъ на изтокъ костурскитѣ български села, а на западъ албански селища.

5. Костурско. Костурско, съ своитѣ покраини Пополе, Кореща, Костенария и Нестрамъ, е добре известно съ своята корава и изпитана българщина, за да не се спираме тукъ повече на него. Границата между българското племе и албанското минава по следнята линия, вървейки отъ Билища на югъ, съ крайни български села: Лабаница, Косинецъ, Кърчища, Ново-село, Папратско, Тръстика, Гърляни, Калевища, Слимница, Яновени, Омотско, Горни и Долни Нестрамъ, Забърдени, Сконско, Езерецъ; оттукъ завива на изтокъ и като обхваща българскитѣ села Видолуща, Жиковища, Либешово, Нестиме, Бѣла-църква, които подпадаха нѣкога подъ Лапчишката околия, линията отива на стратегичния мостъ на р. Бистрица, наричанъ Смикси. Тоя юго-западенъ жгълъ на българското племе се допира до Грамосъ и Горуша-планина, северно чело на Пиндъ, при коти 1536, 1500. На югъ отъ Горуша, именно отъ височината Одра, границата на българщината завива на изтокъ и граничи отъ южната си страна съ гръцки елементъ.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

НОВИ ДАННИ ЗА БЪЛГАРЩИНАТА ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Цѣлата срѣдневѣковна и нова история на Македония краснорѣчиво говори, че тази земя по своя етниченъ ликъ предимно е българска. И може да се мисли, че излишно би било да се доказва единъ несъмнѣнъ фактъ, признаванъ открито отъ всички европейски пѫтешественици и езиковѣди. При все това сега като че ли най-вече отъ всѣки другъ пѫть ние сме принудени да доказваме тази очевидна етнографска истина, защото заинтересовани съседни народи — сърби и гърци продължаватъ да заблуждаватъ свѣта, че въ владѣната отъ тѣхъ часть на Македония нѣмало никакви българи.

Поради това мислимъ, че и ние сме длъжни да продължаваме да изнасяме предъ свѣта доказателства въ полза на народното ни дѣло. Но и независимо отъ това, даннитѣ, които по-долу съобщавамъ, си иматъ своя културно-исторична научна стойность.

Презъ 1918 г., търсейки старини въ гр. Охридъ, азъ намѣрихъ много свидетелства за българския обликъ на Македония, които досега не сѫ обнародвани. Повечето отъ тѣхъ произхождатъ отъ XIX в., а именно до създаването на Бълг. Екзархия, а нѣкои сѫ отъ края на XVIII в. Едни отъ тѣхъ сѫ мѣстни, други — чужденски. Съ разреденъ шрифтъ изтъквамъ по-важнитѣ мѣста изъ цитуванитѣ източници.

I.

Извѣстниятъ фолклористъ Козма Шапкаревъ отъ Охридъ на нѣколко мѣста въ своята рѫкописна автобиография, писана въ 1864 г. въ Прилепъ[1], нарича български своя произходъ и майчинъ езикъ. Още въ началото той пише: „Родословіе и житіе Кузмана, сына Тасева (Анастасова), сына Пасхалова, сына Михаила Шапкарова отъ Охридъ. Михаилъ Шапкаровъ, родомъ българинъ отъ с. Лесковецъ, единъ часъ въсточно отъ Охридъ, на западното ребро на планината Петрино.“

---

[1] Тоя рѫкописъ намѣрихъ въ кѫщата на роднина на К. Шапкаревъ.

Като говори за срѣщата си въ Битоля съ нѣколцина кукушани, които му предложили да стане учитель въ Кукушъ, Шапкаревъ забелѣзва въ скоби:

„Кждѣ не бѣше уще възродена искрата за любовьта къмъ матернийтъ български языкъ.“

Когато въ 1855 г. Шапкаревъ и вуйчо му Янаки Стрѣзовъ се условили за учители въ охридскитѣ общински гръцки училища, тѣ сж имали за помощникъ съгражданина си Константинъ Хр. Узуновъ (чичо на чутовния охридски войвода Хр. Узуновъ), който въ 1860 г. е заминалъ да следва въ Русия и следъ три месеца е умрѣлъ тамъ. За последния Шапкаревъ пише:

„ . . . Констандинъ Хр. Узуновъ първъ той ми даде поводъ да сѣ заучамь на майчинийтъ ми языкь. Той ми даде единъ букварь, защо тога Български немаше въ нашиве стърни, нито мислеше некой за Български, но сега хвала Богу, ми ги научи буквите, и ми вджхнж най-първжтж искрицж на любовьтж кьмь майчинийть си языкъ.

Презъ тригодишното си учителствуване въ Струга (1856—1859) К. Шапкаревъ счита за доста забележително събитие отъ своя животъ, че се научилъ да чете и пише на български.

„Първо що за първъ пжть язъ въведохъ въ училището да сѣ учить и майчинийть ни языкъ Българскійтъ, кой отъ единъ вѣкъ почти (70 години) напредъ бѣше исчезналъ. Слѣдователно сѣ въведе и въ Църквата. На това въвежданіе причина бы приснопамятній Димитъръ Миладиновъ. Той приснопамятній мжжъ быдеещемь отъ многу годины Елински учитель, можитъ и гръцки спомагатель, а Български гонитель, на послѣдните си години (по подраженіе на С. Павла) позна заблужденіето въ кое сѣ нахождаше не само народътъ Български, що насѣляватъ цѣла Македонія, но и сжщіи той, и сѣ отхвърли отъ заблужденіето си и съ пламеннж ревность сѣ грижи дури до мѫченическатѫ си смърть за нравственното разбудвейнѣ на народътъ и за въвежданіето на Българскійтъ языкъ по Българските училища и църкви, въ кои бѣше влѣзълъ гърцкійть языкъ. Това поприще слѣдуваещемъ приснопамятнійть мѫжь ми даде таковъ поводъ и мене да въведѫ въ училището ми Българскійтъ языкъ, кого бѣхъ сѣ научилъ малу да читамь уще на 1856 г. въ Охридъ отъ Костадина Хр. Узуновъ.“

По-доле Шапкаревъ казва, че сѫщиятъ К. Узуновъ му изпратилъ отъ Кукушъ „доволни български Буквары и Св. Историй, издадени отъ Архимандрита Парѳенія Зографскаго, сегашній Поліянски (Кукушки) владыка.“[1]

За възраждането на своя учитель Дим. Миладиновъ Шапкаревъ разказва следното:

„ . . . дури не бѣше учителствувалъ въ Магарево (до 1850 год. б. н.) или може малу нѣщо и по напредъ бѣше страшенъ Елинистъ фанатикъ за грѫцизмътъ, може и многу да іе повредилъ Българскѫтѫ народность. Но отъ тога, незнамъ по коіѫ причинѫ, възбудило сѣ іе было малку чувство народности; кога бѣше въ Бытоля (въ 1853 г. б. н.), бѣше доволно славянистъ, и на пѫтя дури и фанатикъ. Слѣдъ Бытоля направи едно обхожденіе по Ерцеговина и Босна и Сърбия чрѣзъ Мостарскыйтъ Владыка, а кога се врати отъ тамъ на 1856—1857 г., сѣ появило бѣше у него едно съвсемъ друго нѣщо. Онъ тогава сѣ преправилъ бѣше отъ Савелъ на Павелъ, бѣше се възродило у него едно ненаситимо родолюбіе, до толкова щото дури до фанатизмъ допираше. Но какъ да іе, това негово родолюбіе многу спомогна на заспалійтъ ни до тога народъ, който ни гри (?) не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность.“

Фактътъ, че Дим. Миладиновъ се е самосъзналъ като българинъ отъ съприкосновението си съ сръбската интелигенция, явно показва, че той, както и всички негови съплеменици сѫ били българи по потекло, езикъ, нрави, обичаи, историческо минало, исторически идеали и пр. Ако не сѫ били вложени въ него отъ природата тѣзи български етнически елементи, той е щѣлъ подъ влиянието на сръбската култура да се обяви сръбски славянинъ, а не българинъ, а сѫщо тъй и на съотечественицитѣ си трѣбвало да втълпява сръбско съзнание.

---

[1] Епископъ Партений билъ родомъ отъ с. Галичникъ (Дебърско) и ревностенъ радетель за възвеждането на македонското наречие за книжовенъ български езикъ.

Народнитѣ пѣсни, събрани въ Македония и издадени отъ братя Миладинови, Шапкаревъ нарича български:

„Нека забѣлежиме, че предъ да ходить въ Русiя (Константинъ), завзѣха сѣ двата брата Д. и К. да съберать колко не можать *народни български пѣсни* кои съ толку възхищенiе сѣ прiимаха отъ всiйтъ славенски свѣтъ и многу трудове положиха дури събраха 700, а особито Димитрiа, кога бы въ Прилѣпъ, въ Кукушъ, въ Струга и проч.“

Като причина за изпѫждането на кукушкия гръцки владика Мелети, Шапкаревъ изтъква обстоятелството, че той „недозволявалъ на кукушаны да си въведѫтъ въ училището и църквата *народнiйтъ си Български языкъ*“.

Въ писмата на К. Шапкаревъ намѣрихъ едно твърде интересно писмо на охридскитѣ братя Паунчеви (търговци и видни български църковнообществени дейци въ Солунъ) до х. Георги Бучковъ, отъ Солунъ въ Кукушъ съ дата 3 януари 1869 г. То е писано на охридски говоръ съ гръцки букви. Бр. Паунчеви изказватъ радостьта си отъ разрешението на българския църковенъ въпросъ. Предаваме цѣлия текстъ:

„Господине х. Георгие Бучковъ въ Кукушъ
Солунъ на 3 януари 1869.

Ви честитвиме новата година, за многу години и ви заключвиме писма отъ милиотъ синъ Ваши.

И сега слободно и вистинско ви пишиме оти вопросотъ се свърши, правителството ни даде правдината и победа на *народотъ Български* да си правать *соборъ отъ Владици Балгарски* и проче.

И така Балга́рскитѣ прѣдставители тилеграфисаха на Балга́рските владици Видинский, Софийский, Нишавский, Ловчанский и друзи колко и познаветъ за чисти балгари, отъ кои нѣколцина дойдоха въ Цариградъ право на Балгарската община, за да седатъ на соборотъ. Кога ке дойдатъ свитѣ Владици, тога ке отберитъ народотъ *Архиепископъ* и така сетнѣ ке се канатъ прѣдставители отъ *свитѣ балгарски епархии*, за да се чинатъ канонисмата нови.

Животъ да му подаритъ Господинъ Богъ на Султана наши татко Абдулъ Азиза. Аминъ.

Ве благоцеливаме братя Конст. Паунчеви.“

Сжщитѣ братя Паунчеви съ писмо на гръцки отъ Солунъ съ дата 2 мартъ 1870 г. сж изказали на К. Шапкаревъ въ Кукушъ своята радость отъ разрешението на църковния въпросъ, като му предали на турски и самата телеграма отъ Цариградъ, въ която се казва: „искания ферманъ добихме и направихме молебенъ за царя, и вие сжщо направете молебенъ, бждете доволни, не дигайте шумъ“, а самитѣ Паунчеви съобщаватъ на К. Шапкаревъ, че българитѣ въ Солунъ сж отпразнували тържествено издаването на фермана, като извършили молебенъ за дългоденствието на султанъ Абдулъ Азиса. Ето тази часть отъ писмото:

Χθὲς ἐλάβομεν τηλέγραφον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τοῦ κυρ̀ Τζαμ . . . (не се чете) *λέγοντα οὕτω· Ἰςτεδιίμίς γιμπι φερμάν Ἀλιῆ ἀλδήκ, φ...* (не се чете) *ἐτήκ, βὲ παδισαχμηζὰ δοβὰ ἐτήκ, σίς δὰ δοβὰ ἐδέσενες, μεσοὺρ ὀλάσανες, γιουρουλτὶ ἔτμεεσενες. Στρόυμνιτζαα βε Κ.. σια* (не се чете) *μπίλδερύσενες.*

Οἱ ἀδελφοὶ Κωνστ. Παούντζου.

Χθὲς ἑωρτάσαμεν ἡμεῖς ἐδῶ εὐχηθέντες... τῆς μακροβιώσεως Βασιλέως μας Ἀπτοὺλ Αζὶς ἐφέντου μας.

Въ друго писмо отъ 22 февруарий 1871 г. братя Паунчеви съобщаватъ на К. Шапкаревъ въ Кукушъ, че народнитѣ работи въ Цариградъ вървѣли твърде добре и че народнитѣ представители дѣйствували за изработването на уставъ и после да изберать екзархъ. Освенъ това представителитѣ на Македония сж решили, щото и тѣ да заседаватъ заедно съ другитѣ въ църковния съборъ: „*Τὰ ἐθνικὰ ἐν Κωνσταντινούπολει βαίνουσιν λίαν κάλῶς. Οἱ ἀντιπρόσωποι ἐργάζονται εἰς τὴν μεταρύθμισιν τοῦ κανονισμοῦ πρῶτον, καὶ ἔπειτα θα προβῶσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν; τοῦ ἐξάρχου. Οἱ τῆς Μακεδονίας ἀντιπρόσωποι ἀπεφάσισαν ἵνα καὶ οὗτοι συνεδριάζουσι μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοφώνως*“.

Козма Шапкаревъ е получавалъ въ Кукушъ цариградския български в. „Македония“ чрезъ солунскитѣ търговци братя Паунчеви, които почти въ всѣко писмо му съобщаватъ, че му изпратили броеве отъ този вѣстникъ, като въ писмото си отъ 19 май 1869 г. тѣ изказватъ очудване, че той не е получавалъ редовно вестникъ „Македония" *(ὅτι τὰ φύλλα τῆς Μακεδονίας δὲν σᾶς ἔρχονται τακτικὰ καὶ ὅτι λείπουν)*, а въ писмото си отъ 22 февр. 1871 г. му съобшаватъ, че две седмици вече в. „Македония" не е дошелъ *(ὡς τὴν προλαβοῦσαν οὕτως καὶ ταύτην τὴν ἑβδομάδα ἡ Μακεδονία δὲν ἦλθεν)*.

Въ отговоръ на заявлението на българитѣ отъ Охридската епархия за възстановяване на Охридската патриаршия, народнитѣ пълномощници въ Цариградъ (Д-ръ Ст. Чомаковъ, Хр. Тъпчилещовъ, Добровичъ, Захари К. Гюровичъ, Стефанъ Камбуроглу, Муравеновъ и Анастасъ П. Шурбановъ отъ Охридъ съ писмо отъ 19 юли 1867 г. сж обещали на охридчани да работятъ енергично за осжществение на тѣхното желание, като признаватъ, че Охридската патриаршия била автокефална църква на българския народъ. Тѣ пишатъ на полуохридско нарѣчие:

„Земаещемъ общата анафора (заявление б. н.) отъ вашата епархия охридска и со тая анафора отеднажъ и со общи чахтъ изкажвите волята, що имате, за да стечите и да застоите патришкото Охридско и отъ своята Булгария, санки отъ Первата Юстиниана (защо Охридъ що бѣше чиста таткоина отъ великиотъ царъ Юстиниана и той я чести на петиотъ синодотъ (собрание церковно), за да будитъ патришко самоглавно) и сега то(ва) самоглавно патрико предъ (100) сто години го урна и расипа Стамболскиотъ гръцки патрикъ Самуилъ... Ега и ние ваши едногласни братя дексвиме благодарно вашето достойно и фалено побарвайне отъ свиотъ булгарски народъ, за да бидиме како отъ ваше лице овде (во Стамболъ—Цариградъ) токму седумь години за изпобарвенето отъ Булгарското церковно избарвайне".

Понататъкъ представителитѣ обещаватъ да действуватъ енергично за възстановление на Охридската патриаршия, „не само защо ке се изправитъ градотъ Охридъ, що той величенъ Охридъ отъ стари заманъ е билъ учитель на славянскиотъ и булгарскиотъ езикъ и на любословието и отъ първо е билъ само-главна църква отъ булгарскиотъ народъ, да иматъ свекогажъ напрежнината отъ свекоя друга булгарска епархия, ами и защо ова Охридско патришко дотраи хиляда и двѣстѣ години... Ега то Охридското патришко имъ раздаватъ на свиотъ Булгарски народъ и милетъ едно патришко православно, що да е темелъ на свитѣ светени апостолски канони (правила) отъ Христовата църква. И за да земитъ край овая молитва, що молитвитъ свиотъ православниотъ булгарски народъ, е първо потрѣбно и отъ сега вамо... уще поголѣмъ мукаетъ да имате".

Българскиятъ църковенъ смѣсенъ съвѣтъ, състоящъ се отъ Панаретъ Пловдивски, Иларионъ Макариополски, Н. Д. Минчооглу, Хр. Тъпчилещовъ, х. Ив. х. М. Пенчовичъ, Гечалоглу, Д. Ив. Гешоглу, д-ръ Ст. Чомаковъ, Захари х. Иововъ и Д. Зах. Струмски, е изпратилъ окржжното си отъ м. ноемврий 1868 год и до стружани, които нарича свои еднородци, и като имъ съобщава, че преди една седмица той имъ изпратилъ проектитѣ на Високата Порта за разрешението на църковния въпросъ и че многожеланата свобода за молене на своя езикъ се доби, поканва и стружани да изкажатъ съ писменъ адресъ своята благодарность на султана и да отслужатъ на Никулденъ благодарственъ молебенъ.

II

Въ предговора на една гръцка книга, безъ начални листа печатана въ 1794 г. и съдържаща (изглежда, II издание на Данииловия речникъ) и глави съ религиозно, физикоматематично и календарно съдържание, се казва, че е съставена за мизодакийцитѣ, българитѣ и албанцитѣ, за да научатъ „ромейския езикъ": *εἰς τρόπον ὅπου οἱ Μυσιοδάκες, οἱ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανίται, διὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ συνετέχη τὸ παρὸν, εἰμποροῦν κατ᾿ ἀρχὰς νὰ γυμνασθοῦν τὰ Ῥωμαϊκὰ εἰς το βιβλιάριον αὐτὸ καὶ ἔπειτα ὅταν ἔχουν τὸν τρόπον νὰ καταγίνουν καὶ εἰς ἄλλα μαθήματα δεινότερα καὶ ὑφιλοτέρας θεωρίας.*

Тукъ подъ «*βούλγαροι*» авторътъ, разбира македонскитѣ българи, понеже българскиятъ отдѣлъ въ рѣчника е съставенъ на македоно-българско наречие.

Съ писмо отъ 13 априлъ 1793 г. москополецътъ сакелари и свещенопроповѣдникъ Даниилъ съобщава на охридския сакелари попъ Стефанъ (родоначалникъ на сегашната охридска фамилия попъ Стефаниеви), че му изпраща съ своя ученикъ гръцки речникъ, за да го преведе на български въ течение на една седмица, защото следъ Великдень искалъ да го изпрати въ Венеция за печатане. При това той го моли да се вслуша въ говора на родителитѣ си, за да нѣма нѣкоя грѣшка:

Ἰδοῦ στέλνω μὲ τὸν παρόντα Δημήτριον ἕν σύντομον λεξικὸν διὰ νὰ τὸ μεταγλωτίσης βουλγαρικὰ καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ βάλης τὰ δυνατεῖα διὰ νὰ τελειωθῇ μὲ μίαν ἑβδομάδα ὅτι μετὰ τὸ Πάσχα θέλω νὰ τὸ στέλλω εἰς Βενέτιαν διὰ νὰ τυποθῇ· πλὴν πρόσεχε καλὰ διὰ τὴν εὐωχὴν τῶν γονέων σου ὅπου νὰ μὴ γένῃ κανένα λάθος.

Назначениятъ, следъ смъртьта на Калиника, охридски митрополитъ Иосифъ (1843 г.) стоялъ въ Цариградъ и управлявалъ Охридската епархия изпратениятъ отъ него протосингелъ Неофитъ, по народность българинъ. Съ писмо отъ 26 юлий 1843 г. охридскитѣ църковни настоятели (епитропи) сѫ отговорили на митрополита Иосифа, че охридчани сѫ приели протосингела Неофита съ прилична честь, понеже билъ човѣкъ благоразуменъ, добродетеленъ, тѣхенъ сънародникъ и владѣелъ мѣстния славянобългарски диалектъ, който билъ необходимъ за всѣки, който е въ всѣкидневни сношения съ селянитѣ. Ето гръцкиятъ текстъ: *Χάριτας ἀϊδίου εἰς διαπρύσιον εὐγνωμοσύνην κηρύττομεν διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ῥηθέντος κὺρ Νεοφύτου, ὅς κατόχου τοῦ ἐγχωρίου διαλέκτου τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς τῆς ὁποίας οἱ τὰ χωρία... ἐργόμενοι εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ στεροῦνται διὰ τὰς καθημερινὰς συγκινωνίας καὶ δοσοληψίας πρὸς αὐτούς, καὶ ὡς φέροντος χαρακτῆρα ἐνάρετον καὶ συνδιαλεκτικόν.*[1]

Въ книгата *Νεωτάτη διδακτικὴ γεωγραφία Εὐρώπη*, отъ Николай Лоренти, т. II, издадена отъ Гариола и Референдари въ Виена въ 1838 г. на стр. 416 се казва, че гр. Битоля (наричанъ, споредъ автора, въ древно време *Ὀκτώλοφον* на р. Еригонъ) има около 15,000 жители, отъ които повечето сѫ власи и българи, занимаващи се съ памукопроизводство.

На сѫщата стр. четемъ, че около с. Дриново (Дрѣново?) разположено на едноименното си езеро, се намиратъ 8 села населени отъ 2000 българи и евреи.

---

[1] Писмото намѣрихъ въ Охридъ и имамъ пъленъ преписъ.

На стр. 445 за Охридъ се казва, че има 7000 жители — повечето българи и мохамедани (*τοῦς πλείστους Βουλγάρους καὶ Μουχαμεδανοὺς*). Тукъ е отбелѣзано, че около гр. Ресенъ има 25 села, населени само съ българи (*πέριξ τῆς ὁποίας εὑρηνται 25 χωρία κατοικούμενα ὑπὸ μόνων Βουλγάρων).*

Въ московолската служба на Св. Иванъ Владимиръ синаксарътъ започва съ думитѣ: *Οὗτος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἁγιώτατος Ἰωάννης ποτὲ εἶχε κάποιον χωρίον τῶν βουλγάρων Βλαδίμιρον καλουμένον..*

Въ книгата *Γεωγραφία μεθοδικὴ καὶ καταγραφὴ ἁπάσης τῆς οἰκουμένης* отъ професора по медицина архимандритъ Диониси Пиру Тесалиецъ, II издание, въ Навплия, 1834 год., на стр. 249 и 250 се казва, че въ Европейска Турция се говорѣли различни езици, именно: новогръцки, турски, български, гръколатински, албански, еврейски (спорадично) и арменски (*Ἐπειδὴ καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία κατοικεῖται ἀπὸ τόσα ἔθνη ἕπεται ὅτι νὰ ὁμιλῶνται καὶ διάφορα γλῶσσαι ·δηλαδὴ ὁμιλεῖται ἡ Νεοελληνική, ἡ Τουρκική, ἡ Βουλγαρική, ἡ Γραικολατινική, ἡ Ἀλβανιτική, ἡ Ἑβραϊκὴ διεφθαρμένη καὶ ἡ Ἀρμενική).* За сърби авторътъ не споменува, защото Сърбия била въ това време свободно княжество а въ познатитѣ нему области въ Европ. Турция нѣмало сръбско население. Ималъ е предъ видъ главно Македония, Тракия, Албания и България.

Въ книгата *Σχολαστικὴ Γεωγραφία*, съставена на нѣмски отъ Адамъ Християнъ Гаспари и преведена на гръцки отъ последното 8-о издание отъ Кириакъ Капетанаки за гръцкитѣ училища, печатана въ Виена 1808 год,, на стр. 331—332 се казва, че жителитѣ на Македония сѫ турци, българи и власи. Авторътъ дѣли Европ. Турция на: Румелия, България, Македония, Албания, Гърция и Мизия, Архипелагъ, Сърбия, Босна и Бесарабия. Подъ „България“ той разбира областьта между Дунавъ, Черно море, Сърбия и Стара планина (329 стр.), а Македония се дѣли отъ Румелия (Тракия) съ пл. Пангеонъ, отъ България и Сърбия съ р. Искъръ, отъ Албания съ Акрокеравнийскитѣ планини, отъ Гърция съ Олимпъ (стр. 331).

Въ *Νέον μαρτυρολόγιον*, II, издание на Стефанъ Конст. Спатару, 1856 г. въ Атина, на стр. 222 се казва, че мѫченикътъ за християнска вѣра, 20-годишниятъ български Спасо (по гръцки Анастаси), е пострадалъ въ Солунъ въ 1794 год. 19 августъ и е произхождалъ „отъ българскитѣ предѣли отъ Струмишката епархия, наричана въ старо време Тивериополъ, отъ с. Радовишъ“ (*ἤτον ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Στρούμιτζας, ἡ ὁποία τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐκαλεῖτο Τιβεριούπολις ἀπὸ χώραν λεγομένην Ῥάδοβισι*). Житието е надписано:

Ἀναστασίου τοῦ Βούλγαρι (на Анастаса българина).

На стр. 223 въ сжщото житие се казва, че турцитѣ се мжчили да го потурчатъ, обаче „тоя добъръ юноша, макаръ и да бѣше българинъ т. е. дебелоглавъ и неграмотенъ (*ἀλλ᾽ ὁ καλὸς ἐκεῖνος νεανίας, ἀγκαλὰ καὶ νὰ ἦτον βούλγαρης, νοὺς δηλαδὴ παχὺς καὶ ἀγράμματος*), остана твърдъ въ бащината си вѣра“. На стр. 258 се разправя, че мжче-ница Злата, пострадала въ м. октомври 1795 г., „която на нашия простъ диалектъ се превежда Хриса, бѣше отъ една епархия на България, наричана Мъгленъ, отъ нѣкое село по име Слатина“: *ὅπερ εἰς τὴν καθ᾽ ἡμᾶς κοινὴν διάλεκτον ἑρμηνεύεται Χρύση, ἤτον ἀπὸ μίαν ἐπαρχίαν τῆς Βουλγαρίας, ἐπονομαζομένην Μογλένων, ἔκ τινος χωρίου καλουμένου Σλατένα.* Въ общата служба за всички нови християнски мжченици, въ канона, стр. 267, сжщиятъ мжченикъ Спасъ или Анастаси отъ Струмица е възпѣванъ като българинъ: *Ἄλλον τιμῶ Ἀθανάσιον σὺν Ἀναστασίῳ τῷ «Βουλγάρει»* (чествувамъ другия Атанасъ заедно съ българина Анастаси). Сжщо и св. Злата на стр. 270: *Μαρτύρων νέον ηὔξησαν ἀριθμόν. . . Χρυσῆ τε ἡ παρθένος τὸ Βουλγαρίας ἐγκαλλώπισμα.* (Наново се увеличи броятъ на мжченицитѣ. И дѣвицата Хриса, украшението на България.

Свидетелствата въ тази книга за българщината въ Македония придобиватъ още по-голѣма важность, защото, както се казва на стр. 229—230, сборникътъ е издаденъ въ Атина съ спомоществователи: атинскиятъ св. синодъ, духовни сановници, видни атински граждани, хиоскиятъ митрополитъ, хиоски граждани и светогорскитѣ монастири.

Горе изложенитѣ безпристрастни и искрени свидетелства красноречиво говорятъ, че Македония, за която сега заинтересувани страни сж създали изкуственъ споръ, въ момента, когато тя е била въ националенъ сънъ, била считана отъ свѣта за българска, а не за сръбска!

МОХАМЕДАНИ ПРАВОСЛАВНИ И МОХАМЕДАНИ СЕКТАНТИ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Д. Гаджановъ

лекторъ по турски езикъ въ бълг. университетъ.

Презъ лѣтото на 1916 година пжтувахъ по Македония съ цель да изуча мюсюлманското население въ езиково, културно и етнографско отношение. Даннитѣ, съ които до тогава разполагахме по тоя въпросъ, бѣха непълни и несигурни. Въ официални сведения за мохамеданското население въ Македония често пжти албанци сж представени като турци и наопаки; дори и православни албанци съ вземани за българи. А и понятията ни за различната култура, обществената дееспособность и национално-политическитѣ стремежи у различнитѣ мохамедански групи ни бѣха твърде неясни.

Пжтувахъ отъ Горна-Джумая по направление къмъ Куманово — Скопье — Прищина — Призренъ, отъ тамъ на югъ къмъ Дебъръ — Охридъ и на изтокъ къмъ Битоля и Вардарската долина.

Между другитѣ въпроси, които ме интересуваха, особено внимание обърнахъ и върху вѣроизповѣднитѣ отношения у мухамеданитѣ. Тукъ накратко ще съобща по-главнитѣ данни, които събрахъ по тоя въпросъ.

Въ времето на Мохамеда всички мюсюлмани сж били православни и имали за вѣрую: „Единъ е богъ и Мохамедъ е неговъ пратеникъ“. Следъ смъртьта на Мохамеда обаче, презъ времената на неговитѣ апостоли Абубекиръ, Османъ и Юмеръ и особено въ време на Мохамедовия зеть Али, възникватъ сериозни даже и кървави борби между неговитѣ наследници за кой да бжде халифъ, т. е. Мохамедовъ замѣстникъ на земята. Поради тѣзи борби става историческата битка при Кербеля (градъ въ Месопотамия) между последователитѣ на казания Али и последователитѣ на Муавне, главенъ претендентъ за Мохамедовъ замѣстникъ, вследствие на която бѣ, че разцеплението въ мохамеданския свѣтъ стана окончателно и сѫществува и до днесъ. Отъ тогава датиратъ и религиознитѣ секти у мюсюлманитѣ. У насъ, въ България, мюсюлманитѣ сектанти сѫ известни подъ общото име „алиянци“, и българинътъ изопачава името на Мохамедовия зеть Али и го обръща на Св. Илия. Нищо вѣрно, разбира се, нѣма въ това. „Алиянци“ е българско название отъ турското „Алеви“, а последното значи „привърженикъ на Али“.

Следъ битката при Кербеля мохамеданитѣ се раздѣлиха на две религиозни групи: на православни „тарикъ-мюстекимъ“ или истински Мохамедови наследници и на сектанти „тарикатъ“ или „дервиши“, повечето отъ които сѫ привърженици на Али, а нѣкои пъкъ се считатъ като потомци и наследници на Мохамедовия приятель (сухабе) Абубекиръ. Православнитѣ мохамедани ходятъ на джамии съ минаре или въ месчиди безъ минаре (махаленски джамийки) и тамъ си правятъ намаза. Сектантитѣ не ходятъ на джамии, а иматъ специални молитвени домове (теке, завие, дергяхъ), гдето вмѣсто намазъ правятъ „зикиръ“ (поменъ). Въ тѣзи „зикири“ сектантитѣ фиксиратъ погледа и ума си въ въображения образъ на Али и съ часове викатъ високо: „Я Аллахъ!“ (О, господи!“); „Аллахъ!“ (господи!); „Аллахъ хай“ (живъ е господь или има богъ); „Ху, ху, ху“! (той, той, той!). Много отъ сектантитѣ иматъ и особени орѫжия и инструменти, съ които играятъ и гледатъ да се измѫчатъ въ паметь на мѫченическата смърть на Алиевитѣ синове и внуци на Мохамеда— Хасанъ и Хюсеинъ. Даже алиянцитѣ аджеми (персийци) си устрояватъ и кървави боеве съ ножове и сопи, въ време на които последватъ и смрътни случаи. Православнитѣ мюсюлмани постятъ за рамазана, докато повечето отъ сектантитѣ не постятъ като първитѣ, а се въздържатъ деветь дни презъ годината отъ вода. Това правятъ, защото въ битката при Кербеля Алиевиятъ синъ Хюсеинъ билъ обсаденъ, водата отбита и цѣли деветь дена останалъ безъ вода. Ако не пиятъ вода, това не имъ прѣчи да пиятъ конякъ, ракия даже и вино. Мохамедъ е забранилъ употрѣбата на спиртни питиета, но за сектантитѣ това запрещение не се смѣта задължително. Даже напоследъкъ сектанти сѫ отворили и кръчми. Главното казино въ Скопье, край Вардара, се държи отъ такъвъ турчинъ сектантъ, който продава всѣкакви спиртни питиета.

Мюсюлманитѣ, най-после, по сжщитѣ исторически причини се дѣлятъ и на „сунити“ (обрѣзани) и „шиити“ (необрѣзани). Персийцитѣ и всички турци, последователи на Али, сж шиити.

Сектантитѣ отъ своя страна се дѣлятъ но дванадесеть главни секти. Всѣка секта си има свои разклонения, та всичко секти и подсекти има четиридесеть и осемъ. Тукъ ще изброя имената на тѣзи секти, отъ които ги има и въ България.

Главнитѣ 12 секти сж: халвети, руфаи, кадри, саади, шазели, бекташи, мевлеви, джилвети, накши, халиди, дусуки, синани. Отъ тѣзи секти не всички се намиратъ у насъ въ България и въ Македония. Въ България най-много има бекташии, накши, кадрии, шазелии и руфаи. Навсѣкжде низъ България има сектанти, но най-много ги има въ Делиормана. Почти цѣлиятъ Делиорманъ е сектантски. Аккадънларско и Силистренско принадлежатъ къмъ бекташийската подсекта, известна подъ името „къзълбаши“. Истински бекташии има около Кьосе-Абдийско, на югъ отъ Тутраканъ. Западниятъ Делиорманъ пъкъ изповѣдва накшийското сектанство, главното теке на който се казва „Демиръ-Баба“ и се намира въ Кеманларско. И въ Македония има разпространени доста секти. Понеже турското правителство по-рано много криво е гледало на нѣкои сектантски религиозни схващания, то много алиянци сж били принудени да се спотайватъ и да се преструватъ за православни мохамедани. Сега, следъ станалитѣ политически промѣни подиръ войнитѣ въ Македония, числото на сектантитѣ ще да се е увеличило, понеже вече нѣма кой да ги преследва.

Въ Македония доста е разпространена бекташийската секта. Бекташиитѣ и къзълбашката подсекта сж най-свободомислещитѣ мохамедани. Женитѣ имъ не се криятъ отъ християнитѣ и не изпълняватъ обредитѣ и обичаитѣ на православнитѣ мохамедани. Тѣзи сектанти даже иматъ съвършено противоположни схващания отъ ония на правитѣ мохамедани. Докато последнитѣ смѣтатъ, че мюсюлманскиятъ пророкъ е Мохамедъ, първитѣ проповѣдватъ, че Мохамедъ билъ единъ обикновенъ узурпаторъ и че съ измама е изтръгналъ отъ ржцетѣ на Архангела Гаврилъ свещения коранъ, изпратенъ отъ бога за спасението на хората. Споредъ тѣхъ опредѣлениятъ отъ бога истински пророкъ билъ Мохамедовиятъ зеть Али. Даже тѣ отиватъ и по-далечъ и казватъ, че Али не е никой другъ освенъ самиятъ богъ въ човѣшки образъ, — богочеловѣкъ. Тукъ тѣ иматъ вече съприкосновение съ християнски схващания. Тѣ иматъ допирни точки и съ индийски вѣрвания, вѣрватъ въ метемпсихозата. И тъй, докато православнитѣ мохамедани се смѣтатъ за гости на тоя свѣтъ и мислятъ, че блаженството е на другия свѣтъ, „ухреви", т. е. хора на задгробния животъ, казанитѣ сектанти мислятъ, че и раятъ и пъкълътъ сѫ тукъ и че съгласно съ вѣрванията имъ въ метемпсихозата единъ човѣкъ следъ смъртьта си може пакъ да се роди като човѣкъ, или пъкъ да се яви на свѣта въ видъ на куче, котка и пр., т. е. че всичко зависи отъ неговитѣ добри или лоши дѣла.

Духовниятъ центъръ на бекташиитѣ въ Македония е Тетово, а въ Албания — Елбасанъ. Тѣ си иматъ и текета. Най-хубавото теке, отъ многото които съмъ виждалъ, е бекташийското теке въ Тетово, находеще се на западната страна на града. То състои отъ много разкошни постройки, издигнати съ разноскитѣ на прочутия албански бегъ и диктаторъ Реджебъ Паша, отъ Люма, който е налагалъ волята си на султана. Синъ му Абдураманъ Паша пъкъ е построилъ прочутото Тетовско кале на западнитѣ височини на града.

Известниятъ скопски управитель Хавзѫ Паша билъ братъ на Реджебъ Паша; и двамата сѫ били бекташии и враждебно настроени спрѣмо турската държава. Чрезъ тѣхното влияние бекташийството е пуснало дълбоки корени между албанцитѣ. Казаното теке е на името на светията Серсемъ Али Баба, който е дошелъ отъ Анадола. Въ текето, което е построено преди 150 години, се намира и гробницата на светията. Въ друга една стая има други единадесеть гробници на други бекташийски светии. Най-разкошна гробница е мряморната гробница на самия Реджебъ Паша, която се намира въ отдѣлна стая. По-богато теке за сега надали има и въ Турция, защото това теке притежава чифлици, лозя и други имоти не само около Тетово, но и въ Тирана, Елбасанъ, Солунъ и Цариградъ.

Освенъ бекташиитѣ въ Тетово има още и сектанти кадрии, руфаи, синани, халвети и накши. Въ Тетово има всичко петь текета.

Бакташии имало по-рано и въ Скопье, обаче тѣ избѣгали въ време на първата сръбска окупуция 1913—1915. За сега въ Скопье има сектанти руфаи, мавлевии, кадрии, синани, халветии (всички съ по едно теке) и само единъ човѣкъ отъ шазлийската секта, именно скопскиятъ мюфтия, който наяве изпълнява и обредитѣ на православнитѣ мохамедани, за да има тѣхното благоволение.

Сжщитѣ секти се намиратъ и въ Битолско, Щипско и Велешко, но въ Щипско и Велешко преобладаватъ къзълбашитѣ. Въ Щипско къзълбашки центрове сж селата Дорфулии, Каратманлии, Татарли, Джумали и Габеръ, а въ Велешко — селото Иванли. По на юго-западъ бекташиитѣ иматъ доста силни корени въ Прилепско съ центъръ с. Канатларъ, гдето е и текето имъ.

Въ западна Македония, на югъ отъ Тетово, имено въ Гостиварско, Кичевско, Дебърско и Охридско най-разпространена е подсектата „хяяти", клонъ отъ главната секта „халвети", та затова се казва и „халветии-хаяти". Основательтъ на тази подсекта въ Румелия е нѣкой си шеихъ Мехмедъ Баба, който е дошелъ отъ Кония и посетилъ най-напредъ Сѣръ, после отишелъ въ Кичево и най-после въ Охридъ, гдето почиватъ и останкитѣ му. Текето му въ Кичево е построено преди 226 години. Охридското му теке е отъ по-късно време. Докато въ началото тази секта била предметъ на грозни преследвания, отпосле тя много се е разпространила и почнала да вербува много последователи между православнитѣ мохамедани. Въ Гостиваръ има само хаяти; сжщо и въ Кичевско тази секта нѣма конкурентка. Въ Гостиваръ си иматъ само едно теке, а въ Кичево три. Въ Дебъръ има освенъ разпространенитѣ хаяти, още и кадрии и накшии и само единъ бекташия. Той е дошелъ напоследъкъ отъ Елбасанско за разпространението на бекташийството, като се ползува отъ сегашната свобода, понеже по-рано турското правителство грозно е преследвало бекташилъка.

И въ Струга има хаятии, но и накшии и бекташии. Първитѣ две секти си иматъ и по едно теке, докато бекташиитѣ сж само нѣколко души, дошли отъ Елбасанско пакъ по агитация.

Въ Охридско главната секта е хаятийската, но има малко и накшии. Първитѣ иматъ доста солидно теке.

И тъй, въ източна Македония преобладаватъ къзълбашитѣ, въ северо-западната часть, начевайки отъ Тетово и на северъ къмъ Прищина и Призренъ, както и въ Елбасанско първенството държатъ бекташиитѣ, а въ юго-западна Македония най-влиятелна секта е хаятийската.

Ще дамъ тукъ нѣкои сведения и за отношенията между сектантитѣ и правосливнитѣ мохамедани.

Следъ битката при Кербеля, както се каза, настжпва разцепление между мохамеданския свѣтъ и се образуватъ сектитѣ. Всички секти, които сж били въ предѣлитѣ на по-после основаната турска империя, по политически причини сж били принудени да се спотайватъ, да се съобразяватъ съ догмитѣ на православнитѣ мохамедани, даже да ходятъ и въ джамиитѣ имъ, само и само да не възбуждатъ подозренията на последнитѣ та да не бждатъ преследвани. Сектантитѣ пъкъ, които сж живѣли въ предѣлитѣ на друга държава, както е случаятъ съ къзълбашитѣ персийци (шиити), сж водили открита борба и сж проявявали явна омраза противъ православнитѣ. Тази омраза е предизвикала редъ кръвопролитни и нескончавми войни между Турската империя и Персия. Безпощадно сж се изтребявали едни други и откарвали въ робство. Даже това взаимно гонение щѣло насмалко коренно да измѣни турската завоевателна политика. Явузъ Султанъ Селимъ I по едно време се отказалъ отъ турската завоевателна политика въ Европа и възнамѣрявалъ да покори цѣлия мюсюлмански свѣтъ въ Африка и главно въ Азия, за да прокара навсѣкжде православието. На тази политика се дължатъ покорението на Египетъ и Арабия, както и многобройнитѣ му войни съ персийскитѣ еретици. Отъ тогава датира и заселването на къзълбашкитѣ плѣнници въ Европейска Турция, които сж запазени и до днесъ. Селимъ I живѣлъ само осемь години, та не успѣлъ да осжществи плановетѣ си. Синъ му султанъ Сюлейманъ Велики отправилъ погледитѣ си повече къмъ Европа.

Живущитѣ пъкъ въ Турция еретици чрезъ своето приспособяване постепенно добиватъ широкъ просторъ, проникватъ даже и въ султанския дворъ и харемъ, та се срѣщатъ султани сектанти, които покровителствуватъ тази или онази секта. Особено бекташиитѣ добиватъ голѣмо влияние и играятъ твърде голѣма историческа роля въ сждбинитѣ на турската империя.

Основатель на тази секта е известниятъ между мюсюлманитѣ Хаджи Бекташъ, съвремениккъ на султанъ Османъ. Хаджи Бекташъ благословилъ първата турска организирана пехота, именно яничарската. Яничаритѣ после се считали като покровителствувани отъ духа на Хаджи Бекташъ и постепенно всички станали бекташии. Цѣли вѣкове, прочее, Турция се намира подъ властьта на бекташийската яничарска войска. Интересното е, че следъ покоряването на България основата на тази сектантска войска сѫ образували потурченитѣ българчета между Дунава и Стара Планина. На това се дължи, че бекташийството по-рано е било твърде разпространено и между населението въ Европейска Турция. Тукъ имало съ хиляди бекташийски текета. Когато тази войска станала опасна за сѫществуването на Турция, султанъ Махмудъ я обявява за еретическа и я унищожава. Тогава се събарятъ почти всичкитѣ бекташийски текета и бекташиитѣ се обявяватъ за врагове на исляма и на държавата.

Понеже изобщо сектантитѣ сѫ били много разпространени въ империята, турскитѣ султани и разни шеихюлислями сѫ гледали, щото съ разни дарове и облаги да привлѣкатъ нѣкои отъ тѣхъ, за да ги обезврѣдятъ по отношение на православнитѣ мохамедани. Нѣкои отъ сектитѣ обаче не се подавали на такива залъгалки и нормално сѫ слѣдвали своето историческо развитие. Затова бекташиитѣ никога не сѫ прекѫсвали духовнитѣ си връзки сѫ къзълбашитѣ персийци. Тѣ неохотно сѫ отивали па даже често и отказвали да се биятъ съ персийцитѣ, вследствие на което е фалирала и панислямскκта политика на Явузъ Султанъ Селимъ.

Омразата, прочее, между правовѣрни и сектанти мохамедани е вѣковна и има своето историческо оправдание. Докато правовѣрнитѣ смѣтатъ другитѣ за еретици, последнитѣ иматъ много лошо мнение за първитѣ, като ги считатъ за мръсно потомство на мюсюлманския Юда (Йезидъ) и крайно невежи, понеже били „бабаи", т. е. каквото сѫ видѣли отъ дѣди и прадѣди, сѫщото правѣли въ джамията, гдето всичко ставало само за показъ, „захири", когато другитѣ били, като привърженици на Али, този вѣковенъ изворъ на свѣтлина и наука, „батни", т. е. духови, единъ видъ спиритисти. Коренни различия има въ религиознитѣ имъ схващания, и отъ това и голѣмата имъ взаимна омраза. Особено тази омраза е грозна между алиянцитѣ къзълбаши и бекташии отъ една страна и православнитѣ мохамедани отъ друга. Вследствие на тѣзи имъ отношения алиянцитѣ въ България сѫ привързани къмъ българската държава и предпочитатъ да живѣятъ въ България, отколкото да се изселятъ въ Турция и да се намиратъ под скиптъра на султана, когото тѣ смѣтатъ еретикъ и не го признаватъ за халифъ. Не единъ пѫть алиянцитѣ сѫ се оплаквали и лично на мене, че у насъ всички ги смѣсватъ съ православнитѣ мохамедани подъ общото понятие „турци“, а никой почти не знае или поне не обрѫща внимание на сѫществуващия вѣковенъ антагонизъмъ — борбата между „зеленитѣ“ (православнитѣ мохамедани) и „червенитѣ“ (алиянцитѣ).

Езикови и народописни материяли.

Книжовни опити на охридско наречие съ гръцко писмо.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Епохата на възраждането бѣше време, когато по-събуденитѣ българи бѣха обхванати отъ жажда за четмо и писмо на родния си езикъ. Всѣки просвѣтенъ българинъ, почувствувалъ въ себе си писателско влѣчение, се опитвалъ да увеличи родната книжнина съ преводи, по-рѣдко съ оригинални произведения. Всѣки пишелъ на своето наречие. По-старитѣ сѫ били свършили гръцко училище, а по-младитѣ — българско. Едни отъ първитѣ пишели съ гръцка азбука на български, други пъкъ се стремѣли чрезъ самообразование да достигнатъ по книжовность сънародницитѣ си български възпитаници. Тази категория български книжовници се срѣщала най-вече въ южната половина на Македония, гдето и българското съзнание е било доста издигнато, но и влиянието на гръцката образованость сравнително е било по-голѣмо, отколкото въ другитѣ български земи.

Единъ отъ самороднитѣ български писачи е и баща ми, Ионче П. Снѣгаровъ. Роденъ къмъ 1840 г. въ гр. Охридъ, махала „Панданосъ" (до катедралната църква „св. Климентъ"), той се училъ въ охридското гръцко училище, по всѣка вѣроятность у Дим. Миладиновъ, и добре е усвоилъ гръцкия литературенъ езикъ. Следъ това той е работилъ кюркчилъкъ (кожухарство), а после отворилъ бакалница въ Охридъ на житно пазарище (до джамията). Той живо се интересувалъ отъ религиознонравствени въпроси и въ праздници цѣлъ день се затварялъ въ кѫщи и е челъ книги. Дотолкова билъ увлѣченъ въ въпроситѣ на духовния животъ, че съмахаленцитѣ му го наричали „калугеръ", и се оженилъ твърде късно, къмъ 40-годишната си възрасть.

Подъ напора на духовнитѣ си интереси, той не се задоволявалъ само съ четене, а и превеждалъ отъ гръцки на охридско българско наречие разни религиозно-нравствени книги, съ цель не да ги печати, а само за удовлетворение на своето ученолюбие и родолюбиво чувство, навѣрно и за просвѣта на своитѣ близки, на които ще да е давалъ да четатъ преводитѣ му.

Запазени сѫ три такива рѫкописни сбирки. Началнитѣ и последнитѣ имъ листа сѫ скѫсани. Въ едната сбирка сѫ запазени отъ 13—168 стр., мал. 8⁰. Тя съдържа: 1) тълкуване на десетьтѣ Божии заповѣди, 2) мѫкитѣ въ ада, 3) житие на св. Антони Велики, 4) изяснение на Отче Нашъ, 5) две молитви къмъ св. Богородица, 6) молитва преди причещение, 7) молитва следъ причещение, 8) апокрифно послание на Ис. Христа или Камъкъ падна отъ небето (само 2 стран. запазени).

Отъ втората сбирка сѫ запазени 5—126 и 134—187, 190—193, 204—227 стран., 16°. Съдържа: 1) гръцки думи и изрази (очевидно, извадени отъ нѣкое гръцко съчинение), преведени на български, 2) лѣкарски съвети и житейски мисли, 3) Сънъ на св. Богородица, 4) за петъцитѣ, 5) молитва къмъ св. Богородица, 6) акатистъ за св. Богородица, 7) 2 молитви къмъ Господа, 8) житие на св. Антони Велики, 9) тропарь за св. Никола, 10) житие на св. 40 Мѫченици, 11) житие на св. Екатерина, 12) житие на св. Никола, 13) за Второто пришествие, 14) житие на св. Наумъ Охридски, 15) житие на св. Теодоръ Тиронъ, 16) житие на св. Харалампи (последнитѣ листа изгубени).—Отъ третата сбирка сѫ запазени цѣли само 8 листа 8° и 2 полускѫсани. Тя съдържа: 1) Помилуй ме Боже, 2) Благослови, душе моя, Господа, 3) разказъ за пренасянето на мощитѣ на св. Никола, 4) житие на св. Еразмъ, 5) житие на св. Иванъ Владимиръ, 6) шестопсалмие.

Съ особена грижливость е писана първата сбирка. Почеркътъ въ всички страници е ясенъ и хубавъ. Преводачътъ се старае да предаде точно всички български звукове. По образеца на келийнитѣ книжовници, той е украсилъ първата страница отъ Размишлението за мѫкитѣ въ ада съ винетки по четиритѣ полета, а въ други преводи началната буква на първата дума е орнаментирана. Въ края на житието на св. Антония и на изяснението на Отче Нашъ преводачътъ се подписалъ. Ето първиятъ му подписъ:

„Ова се пѝса от мѐне Йо̀нче П. Снѐгар от о̀хрит на̀ 1870. Априлѝу на 25.

Препѝсано от гъ̀рцки ѝзик на бу̀гарски о̀т Өисавро̀с Дамаскѝну“.

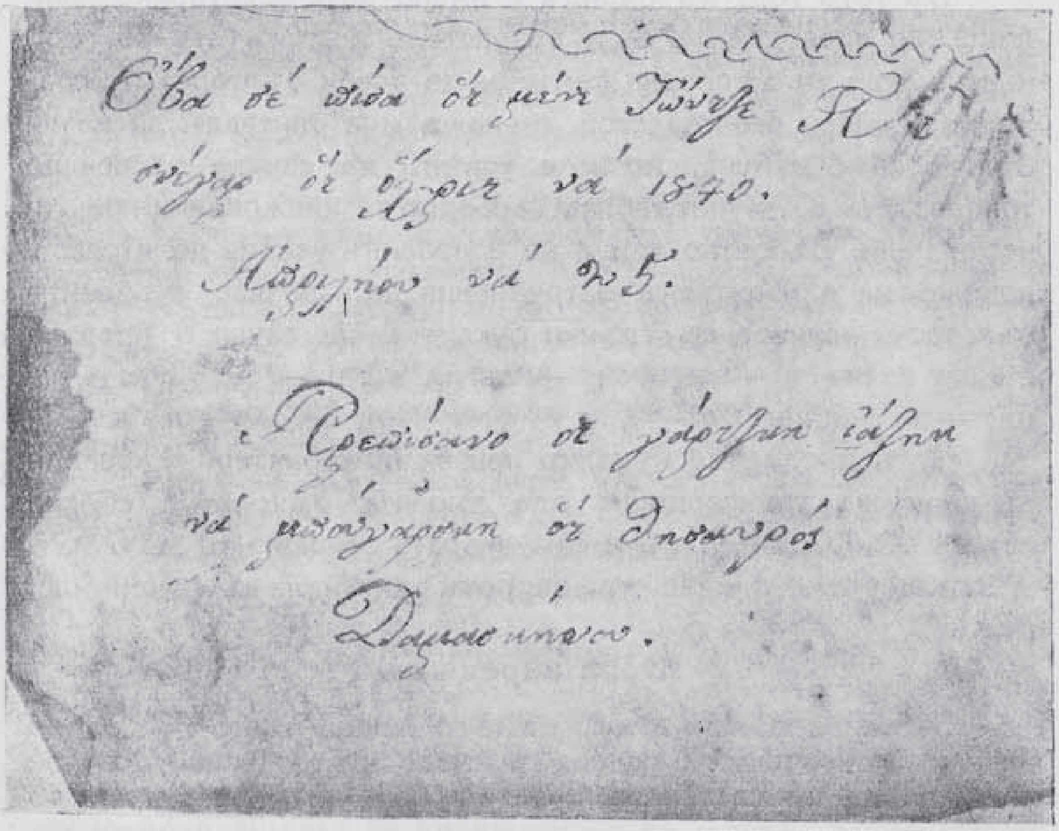

Преводачътъ употрѣбява тритѣ гръцки ударения (´`῀) споредъ гръцкитѣ граматически правила, като различава дълги и кратки гласни. Надъ началнитѣ гласни букви на думитѣ той туря придихание (᾿῾). Гласнитѣ: η, ο и съгласната ϱ въ началото на думитѣ иматъ гжсто придихание (῾). Сжщо и препинателнитѣ знакове сж гръцки, прѣката речь е заградена съ кавички, а преносътъ на срички се означава съ две чертички =.

Като преводачъ Йонче Снѣгаровъ проявява добро познаване на книжовния гръцки езикъ, рѣдъкъ езиковъ усетъ и богато езиково творчество. Той образува отъ чисто охридски лексични елементи сложни думи, напълно съответни на високопоетичнитѣ гръцки думи и изрази, каквито особено се срещатъ въ молитвитѣ и псалмитѣ. Ако бедностьта и тежкитѣ грижи за издържката на голѣмото му семейство (стари родители, двама по-малки братя и една сестра) не бѣха спъвали книжовнитѣ му занятия, то по всѣка вѣроятность той би се предалъ на учителското поприще и би оставилъ следи въ книжовното поле по примѣра на своя съвременникъ Козма Шапкаревъ.

Въ 1870 год. въ Охридъ е имало вече българско училище, но преводачътъ билъ възрастенъ момъкъ (27—28 год.) и не е могълъ да следва тамъ, за да усвои българската грамотность. При все това той, изглежда, се опитвалъ да научи българската азбука, но не е успѣлъ да свикне на нея до толкова, че да я употрѣбява свободно за книжовни и практически цели. Вѣроятно той и не е правилъ усилия да я усвои, понеже не е изпитвалъ затруднения да изразява особенитѣ български звукове съ гръцки букви. Така: звука б предава съ *μπ;* звука ж — съ *ζι;* ц — съ *τς, πζ;* ч — съ *τζ;* ш — *σσ,* шч — *στζ* или *στ;* кс — *ξ,* пс — *ψ;* я — *ια;* йе, ье — *ιε;* ѫ — *α.*

Тукъ предаваме нѣколко негови по-характерни преводи въ кирилска транскрипция отъ първата рѫкописна сбирка изъ № № 1, 2, 3, 4, 5 и 6 и отъ втората сбирка изъ № 6 и № 9, а сѫщевременно и две страници отъ оригинала въ факсимиле.

Вто̀ра на̀реджба.

Вто̀ра на́реджба ıе о̀ти да нѐ го вѝкаш ѝмето Госпо̀дово на́ нестрѐкьни ра́боти, чу̀нки да ѝмаш му̀кает, нѝкога да нѐ се за́калниш во̀ светѐното Ева̀нгелıе нѝ во църкивата, нѝ во̀ нѐшчо дру̀го, за́шчо на вистѝната да́ се за́калниш ѝмаш го̀лем грѐф на̀ ду̀шата тво̀я. Нѝ жѝми Хрѝстоса да̀ не вѐлиш нѝкога, ни жѝми Прѐчиста, нѝ во нѐбето да́ се ка́лниш, нѝ во зѐмята, нѝ во гла́ата, о̀ти нѐможиш ѐдно вла̀кно да на̀праиш църно алѝ бѐло. Ту̀ку са̀де вѝстина, вѝстина, нѐ нѐ, да вѐлите. То̀лку са́де да̀ се ка̀лниш, за̀шчо по̀йкıето от то̀а ıѐ пѐкол на ду̀шата чо̀ечка. Да̀ до̀йдит врѐме ѝ во апса́ана да влѐзиш, а̀ма да нѐ се за̀калниш нѝ на вистѝната, нѝ на я̀ланот. По̀арно да̀ си про̀дайш сѐ шчо̀ ѝмаш ѝ да да̀йш ѐршчо да̀ ти поба́рает, от ѐли шчо̀ да̀ се за́калниш. По̀арно да се мъ̀чиш на̀ о̀вой вѐк ма̀лу врѐме о̀т ѐли шчо̀ да се мъ̀чиш во̀ то̀й дру̀гиот вѐк бесмъ̀ртно. По̀арно да̀ се у̀биеш о̀вдека, ту̀ку да нѐ го зга̀зиш ѝмето Христо̀сово. За̀шчо а̀ко се мъ̀чиш овдека за ѝмето Христо̀сово, а та̀мо на то̀й вѐк се чѝниш свѐтен и мира̀хчиа от ра̀йот. За̀шчо и свѐтците, големосведо̀ците свѐти Гео̀ргиа и Димѝтриа и дру̀ги свѐтци от нѝшчо друго нѐ се освѐтиа ѝ се спа́сиа са̀де, за̀шчо се мъ̀чиа о̀вдека на о̀вой вѐк за ѝмето Христо̀сово. Ѐга, и мѝе благосо̀ени хрѝстяни, áко сàкате дà се стòрите кàко сведòците, не лексàйте го Гòспода, ѝ да се не кàлните въ стрàшното ѝме нѐгово, нѝ на вистѝната, нѝ на я̀ланот, амѝ нѝ да псỳете на Гòспода кòга да ви дòйт нѐшчо гѝбалка, алѝ сиромàшчия, зàшчо и тòа ѥ̀ пѐкол на дỳшата чòечка. Амѝ ѐрколку да пàтит чòекот, сѐедно трѐбит дà го слàвит Гòспода. И мàкар да се осирòмашит, мàкар дà се пòболит, мàкар дѐте дà му ỳмрит, мàкар жѐна му, алѝ кѥрка му, алѝ нѐкой дрỳги свòй, дà не пòпсонет Гòспода, зàшчо Гòспот ѥ̀ дòбар и пòзнаат фàйдето. Сàде да вѐлиш òти нѐ сум дòстоен и дрỳги пойкѥ лòши дà пàтам òт Гòспода, зàшчо сỳм грѐшен и нѐстрекѥн, зàшчо Гòспот сѝте лòши, шчò и дàат на чòекот, сѝте пòради грехòйте нàши и дàат. Зàшчо глѐдат Гòспот, òти не òдиме прàво прѝ него, за òва нѝ се лѝотит кàко тàткото (на) сѝна си. И пàк не нѐ мъчит тòлку, кòлку го угòрчвиме мѝе на лòшите нàши, зàшчо àко не мъчеше кòлку му чѝниме кàбает мѝе, сѐм кя̀ не загỳбеше вò ѐден сàат, дà не клàйт во вѐчниот пѐкол пòради мнòгуто нàши грѐхои. Амѝ кàко любочòечен шчò ѥ̀ и дòбар, не нѐ мѣ̀чи со сàта лѝотина, тỳку помàлу не мъчит, зà да се покàйме от грехòйте нàши. За тòа ѐрколку дà не мъчит Гòспот, нѝкога да не го попсòниме, амѝ да мỳ го слàвиме светѐното ѝме нѐгово, и сѐедно сѐбе си дà се чиниме кабаѐтлии, и нѐ Гòспода, òти тòй го знàйт фàйдето нàше.

Трѐкя нàреджба.

Трѐкя нàреджба Госпòдоа ѥ òти да вàрдиш и дà и чѐстиш празнѝците от сàта гòдина и кòлку прàзници сѐ гòлеми. И на Велѝпеток ѝ на Велясѫбота рàбота да нѐ фàтиш. Ѐднакво ѝ на дрỳгите Влàдични прàзници ѝ от дрỳги прàзници дà и дъ̀ржиш и дà и чѐстиш, àко сàкаш дà ти дàйт Гòспот дòбрина и рàатлак ѝ на òвой вѐк, ѝ во тòй благосòениот рàйот. И пàк кòга да празницвиш ѝ не рàботаш, да нѐпиеш и да нѐ се пѝяниш ѝ да чѝниш дрỳги дя̀волски рàботи, амѝ да óдиш во цъ̀рква, ѝ да го слỳшаш вечѐрното и утрѐвното, ѐднакво и светéната литỳргия. И тòга дà си òдиш дòма ти дà се рàдвиш ѝ да го слàвиш Гòспода. И àко имаш пòйкѥ мàнджи, дàй ѝ по сирòмаси да я̀дет ѝ да те прошчàвает, тòга дà ти дàйт Гòспот пòйкѥ тѐбе дòбрини. И àко чѝниш прàзник от свѐтец (гòсти), да нѐ и вѝкаш богàтите люгѥ, шчò нѐ ти го ѝмает за àтар, амѝ вѝкни сиромàсите, шчò не мòжеет дà ти го натплàтеет, зàшчо àко дà и вѝкниш богàтите, за àтар ти нѐмат Гòспот, òти богàтите тѝ го натплатя̀вает. И пàк да ѝмаш мỳкает во недѐлите ѝ во празнѝците от сàта гòдина да нѐфатиш рàбота, нѝ да кѝнисаш път зà баздрѝгянлак, нѝ да ѝграш игрàйнчки, алѝ òра, òти игрàйнчките и òрата дя̀волски изнао̀жгячки и ра̀боти (сѐ). Еллѝнците бесбожѐвните и планоса̀ните, шчо̀ невѐрвеа Бо̀га, шчо̀ не надѐя за̀ вайскърственѥ ѝ за су̀д, тѝе и чѝнеа нѝми и ѝграа, и пѝеа, ѝ се пия̀неа, ѝ се радвеа со игра̀йнчки. Амѝ мѝе хрѝстяне нѐ ѥ прилѐгано да чѝниме така во празнѝците на̀ши. Ту̀ку ко̀га да̀ ѥ пра̀зник ѝ не ра̀боташ и сѐдиш, та̀ка бес нѐкоя ра̀бота, тога мѝсли се шчо̀ си сто̀рил ка̀бает до то̀га на Го̀спода. Мѝсли си грехо̀йте тво̀й, мѝсли а и смърта, мѝсли се о̀ти ка̀ко кѥ̀ се мъчиш по̀ради грехо̀йте тво̀й, а̀ко нѐ се по̀кайш. О̀вие мѝсли и, и пла̀чи, и ѓъчи, и пожа̀лайсе, и кя̀ те про̀стит Го̀спот. Одей на чо̀ек, шчо̀ зна̀йт да̀ те дѝдаксат и да̀ те по̀водит. Одей при нѐкой а̀рен и мъдар да̀ ти ка̀жит шчо̀ а̀рно да сто̀риш да пойдиш во ра̀йот. Тѝе да̀ и чѝниш. Ко́га да̀ не ра̀боташ, нѐ да сѐдиш да гърдо̀зборвиш, и нѐ да збо̀рвиш бестрѐкьни збо̀рой со ю̀наци ча̀пкуни. Нѝ да шѐташ о̀кулу гра̀дот, за̀ да глѐдаш жѐни, шчо̀ кя̀ те бендѝсфеет. Нѝ да я̀диш, нѝ да пѝеш са̀-ден, сѝот дѐн, ка̀ко дѝвина, ту̀ку и ма̀нджата, и пиа̀чката да̀ ти бѝдит ма̀лу. За̀шчо о̀т мно̀гуто ма̀нджи и пѝачки нѝкогаш а̀рно нѐ се сто̀рило, са̀де па̀рите сѝ и а̀рджиш, и сна̀гата сѝ ѥ на̀тежвиш, и ду̀шата сѝ ѥ зѝандиш, и и ра̀змешвиш кейфо̀йте от сна̀гата, и ло̀ши лѐзети бѐриш во ду̀шата тво̀я ѝ во сърцето твоѥ, и сѝ го за̀гинвиш у̀мот и мѝслата тво̀я во бестрѐкьни масла̀ати, ѝ го забо̀рааш Го̀спода, ѝ се чѝниш со̀сем седа̀лишче от дя̀волот. За о̀ва ѝмайсе му̀кает от мно̀гу пѝенѥ ѝ от мно̀гу я̀денѥ и по̀йкѥ от пианшчѝната, о̀ти и та̀я се бро̀йт со дру̀гите грѐхои, и мно̀зина и кла̀де во̀ пѐколот. За о̀ва, хрѝстяни мо̀й до̀бри, има̀йте се му̀кает отъ пияншчѝната. Ту̀ку ко̀лку са̀де да пѝяме, ко̀лку за ку̀вет на сна̀гата ѝ за здра̀вѥ, а по̀йкѥто ѥ от дя̀волот. И о̀ва да̀ го дъ̀ржиш во празнѝците. Ко̀га да сѐдиш бѐс ра̀бота ѝ да збо̀рвиш со нѐкого чо̀ека, нѝкога да нѐ го о̀тсудвиш нѐкого, ту̀ку сѝте добри и свѐтени збо̀рви и. Шчо̀ ѥ а̀рно за ду̀шата тво̀я и за дру̀гѥго чо̀ека, то̀а збо̀рви и вѐли. А дру̀ги чуш чо̀ек, шчо нѐ ѥ мѐгю вам, да нѐ го о̀тсудвиш, а̀ко и ду̀шман тво̀й да ти ѥ, за̀шчо отсудвѐнѥто ѥ го̀лем грѐф. И слу̀шайте шчо̀ вѐлит Го̀спот: не су̀дите, да нѐ (се)[1] отсу̀дите. Ова ѥ трѐкята на̀реджба Госпо̀доа, шчо̀ ѥ рѐче, блаосо̀ени хрѝстяни, и вардѐте а сѝте.

За недоказа̀ните мъки от недобитериса̀ниот пѐкол.

Ако от Мойсеа ѝ от Проро̀ците не слу̀шает, ма̀кар а̀ко нѐкой о̀т умрѐните да̀ се ва̀йскърстит не вѐрвет, вѐлит Госпо̀дарот на 16 гла̀ва от Лука̀, во параволѝата от бога̀тиот и о̀т Ла̀зара, шчо̀ бидвѐешчим на го̀лема мъка, мъчѐешчим, ба̀раше ѐдна ка̀пка во̀да во̀ пла̀менот горѐешчим, не по̀годи на бара̀нѥто нѐгово, амѝ чу́ от чужджолю̀бачот Авра̀ама братопѝзмачот и непомѝловяч о̀вие збо̀рой: „Смѝсли се, о чѐдо, о̀ти тѝ си и зѐде арнотѝите на жѝотта тво̀я, а о̀вой сѝромаф Ла̀зарос ѝмаше жа̀лой, и гла̀дос, и жѐдос, а сѐга се вѐселит ѝ се ра̀двит, здобивя̀ешчим от мъките нѐгой натплашча̀йнѥто. И тѝ пък шчо̀ ѝмаше то̀га сѐкакво снъжовно разгоо̀рвенѥ, да̀ се мъчиш сѐга пък вѐчно.“ От ко̀га вѝде жѐлниот, о̀ти не нао̀жгяше ѝч помило̀ванѥ̀ за̀ него, му тѐкна за бра̀кя му ѝ го молеше Авра̀ама да̀ го пу̀шчит Ла̀зара, алѝ нѐкой дру̀ги от умрѐните во ку̀кята нѐгоа, да ѝм ка̀жит мъките, шчо̀ и ѝмаше то̀й, за̀ да се устра̀шеет, да̀ се пока̀ет, за̀ да нѐ се мъчеет и тѝѥ та̀ка. А то̀й му̀ рѐче нѐму: „И ѝмает кнѝгите о̀т Проро̀ците, и нѐка и слу̀шает нѝми, и нѐка и слу̀шает зборо̀йте нѝзни, да̀ ѥ испра̀веет жѝотта нѝвна. Нѐмай га̀йле за̀ бра̀кя ти, ѝмает тѝе да̀скали и прика̀жвачи, нѐка и вѐрвеет.“ А бога̀тиот рѐче: „И я̀с и слу̀шаф пѝсмата, ама̀ нѐ вервеф, амѝ чинеф о̀ти се прѝказми и я̀лан. За́ то̀а рѐче: „Нѐ, та́тко, не вѐрвеет пѝсмата то̀лку, ко̀лку а̀ко се ва̀йскърстит нѐкой от умрѐните.“ Му вѐлит Авра̀ам: „Ако пѝсмата нѐ и вѐрвеет, ни алѝ нѐкой о̀т умрените, а̀ко ста̀нит, нѐ (кя) вѐрвеет.“ Оти ѥ вѝстина, бра̀кя, о̀ти а̀ко о̀т пѝсмата не вѐрвеет неко̀лцина, шчо̀ и ѝсбрае и испоглѐдае то̀лку найу̀чени да̀скали и свѐтени мѫжи и и сто̀рие нѝми ка̀ко нѐялан и нѝкоя шерѐшчина, алѝ грешка не на̀йдоа во̀ ним, ка̀ко да завѐрвеет на стана̀тите у̀мрени, шчо̀ мно̀зина станае спро̀ти фанта̀сиа и дя̀волска ра̀бота и и повра̀тие на̀йбашта от пра̀виот пѫт и фърлие на загинвѐнѥто. На̀йпойкѥ то̀га кя̀ се зду̀маше дя̀волот, ка̀ко вѐлит Вулгарѝас Ѳеофѝлактос, гледа̀ешчим, ка̀ко лю̀гѥто вѐрвеет на умрѐните, да и садит рабо̀кѥто от лошѝната нѐгоа, ко̀лку са̀каше на буда̀лите за пѐколот, да̀ се чѝнеет мно̀гу меша̀инци ка̀таден, ка̀ко на врѐмето от иконовойва̀чите и дру́гите ерѐтици, шчо̀ ѝмаше цъ̀рквата та̀коф джѐйнк. Амѝ сѐга нѐможит ду̀шманот да пла̀носат нѐкого, чу̀нки и исба̀рае пѝсмата мо̀шне скъпо и со му̀кает кандилата от вѐкоф, и свѐтеет ка̀ко видѐлото отъ сънцето, за то̀а се глѐдает нѝз ними арамѝите ѝ се позна̀вает. Ѐга, нѝми нѐка и вѐрвиме, бра̀кя, и ба̀раме вайскърственѥ̀ о́т умрѐните. Овѥ̀ и пѝсаф о̀вдека на̀ зафашча̀нѥво от о̀вой збо̀р, за́ да не ко̀тисат нѐкой нѐумен да рѐчит: „о̀вѥ писа̀ниве сѐ я̀лан“, ка̀ко неко̀лцина бу̀дали шчо̀ вѐлеет, оти Го̀спот ѥ̀ помѝловяч, нѐмъчит нѝкой хрѝстянин, ту̀ку невѐрните и ко̀й до̀йде да̀ ни ка́жит алѝ ѥ вѝстина, шчо̀ вѐлеет кнѝгите за пѐколот, и дру̀ги та̀кви бъртвачки. . . Нѐ ѥ о̀ва, нѐ ѥ, амѝ ѥ ѝхтиза, алѝ во̀ ра̀йот да сѝ со дружѝната от ангѐлите, да̀ го сла̀виш за́едно со́ ними Госпо̀дарот сѐкогаш; алѝ со̀ дяво̀лите да̀ се мъчиш во пѐколот небитерѝсано. И ко̀лку ѥ ждрѐпчето о̀т правѐдните забла́жено, то̀лку пък ѥ мертѐбето о̀т тѝе, шчо̀ кя се мъчеет, жѐлно и жа́лiовно, о̀ти здобивя̀нѥто от свѐтците ѥ ѐдно о̀пшчо а̀рно и свѐтекмил, вò него шчò се сѝте арнòтии, шчò мòжит да ра̀зберит чоѐчкиот у̀м. И мъката пък ò̀т мъчнѝците ѥ ѐдно лòшо болѐнѥ и мъка свѐцела, пòлоша, найпойкѥ и пòсилна от сѝте прòвремни мъки. По́знай, ега, òти бо́лята и мъките от òваа жѝвот вòдеднош нѐ се. За̀ тòа нѐ се мъчеет сѝте па̀рчина òпшчо от снъгата, амѝ понѐкое, чу̀нки ѐдно лòшо ѥ от òчите, дру̀го от у̀шите, дру̀го от сърцето, ду̀ри до дру̀гите па̀рчина. Нѝкое от о́вѥ нѐ ѥ òпшчо, шчò да и мжчит сѝте па̀рчина от снъгата, амѝ ѐдно на ѐдна стърна, амѝ глѐдаме ѐдна от òвѥ бòли, от зъбите, алѝ от у̀шите, алѝ от òчите гòлема мъка му да̀ат на па̀твачот. . . Ка̀ко да глѐдаш ѐден у̀лок да ѝмат на сѝте па́рчина гòлема бòлес ѝ да нѐ ѥ нѐкое мѐсто, шчо да нѐ го бо̀лит, амѝ на ѐдно врѐме да па̀твит на̀йсилни мъки, во сърцето, во гла́вата, во у̀шите, во òчите и ѐднакво на сѝте стърни от сна̀гата и та̀ка да бѝдит на крѐвет мъчѐешчем. Кòлкава мъка мѝслиш да у̀знаат тòй? Шчò ра̀бота мòжит да ѥ пòжелна и достòена за сòлдзи? Навѝстина не са̀де чòек едкòдушен твой, амѝ ѐдно гòедо да глѐдаш да стòйт на пътот та̀ка да се мъчит. Со та́коф ка̀бил и стò ка́той пòлошо ѝмает да се мъчеет грѐшните во пѐколот, на сѝте узна́вячки стърни сò ними, шчò стòрие ка̀бает на Гòспода. Ка̀ко òвдека здòби зѐфкот от грѐхот, та̀ка та̀мо да у̀знает мъката нѐгоа. Кòлку стòрие пойкѥ грѐхой, да ѝмает сѐкакви мъки во тòа нера̀досно мѐсто, шчò кя бѝдит сѐкаква мъка, жа̀л и съкълма, гòренѥе от òган, от сту̀т на̀йсилен, от ча̀т на̀йпламлив, от сура̀тите от дявòлите на̀йстрашни, кърцка́нѥто от зъбите, кѐдос нетѝвната, гнъсòтиа и смъргя непретърпена, цървец нѐзаспан и сѐкаква нечѝстиа и мъка. Пòйкѥ от сѝте òвѥ мъки, шчò и рѐкофме, кя бѝдит одричвѐнѥто от Гòспода, òти òва ѝмат пòйкѥ да и у̀жалвит, ка̀ко òвде пòдолу кя рѐчиме на та̀ксот нѐгоф, за да пѝшиме първо за полѐсните мъки. Наòжгяме во пѝсмата, òти грѐшните кя ѝмает дѐвет мъки. Първо гòренѥто от òгнот, ка̀ко пѝшит свѐти Матѳѐас, ка̀ко от у̀стата от Госпòдарот: *„Πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον»*, чу̀нки, „Бѐгайте ò̀т мене прòклети во òгнот вѐчен“. Да нѐ ти се чѝнит да ѥ тòй òган, ка̀ко òвой, шчò ѥ òвдека на вѐкоф, шчò го коландѐрисфиш? Амѝ у̀шче тòлку пòсилен от òвой òган. Тòй, шчò ѥ пòферк от òвой на трѝ ра̀боти. Първо, ѥ тѐмен, бес вѝдело, са̀де гòренѥто шчò го ѝмат. Второ, нѐ се па̀лит от нешчо кѐресте, чу̀нки от дърва, алѝ от дру̀го, амѝ сѐкогаш гòрит у̀шче пòсилно. Трѐкьо, ѥ неу̀гаснат, шчò нѝкога не у̀гасвит, ни òвенвит. Клай, ега, во у̀мот твòй, òти ка̀ко да глѐдаш ѐдна фу̀рна гòлема, шчò да гòрит ка̀ко Вавилòнската, и во стрѐт òгнот да стòйт ѐден врзан, и ръце и нòдзе со сѝнджири, да гòрит, та̀ да не мòжит да у̀мрит, та нѝ да се дойзгорит, ка̀ко па̀твеет òвдека лòшите лю́гѥ, амѝ сѐедно да гòрит во толка̀виот òган, бѐс да ѝмат на̀деш да ѝзлезит нѐкога от неугасна̀тиот пла̀мен.

---

[1] изпуснато.

Изъ житието на св. Антони Велики.

Слу̀шайте, блаосо̀ени хрѝстяни, ѐдно чу̀десно ка̀жвенѥ и мо̀шне файдѐливо о̀т свѐтего та̀тка на̀шего Анто̀ниа голѐмиот, ка̀ко му о̀тиде дя̀волот къде аскетѝсфеше во но̀шта. Ко̀га голѐмиот Анто̀ниос аскетѝсфеше во пустелѝата, ѝдит дя̀волот во по̀лношта ѝ му клю̀кна на вра̀тата, за̀ да му отворит. Ста̀на, ѐга, Анто̀ниос, и ко̀га о̀твори вра̀тата, глѐдат а̀пансас чо̀ек, ба̀шка от чо̀ек. И му вѐлит свѐтецот: „Кой си ти, шчо̀ клю̀каш на по̀лнош на̀врата? И шчо̀ са̀каш?“ Му вѐлит дя̀волот: „Яс сум дя̀волот“. И му вѐлит нѐму свѐтецот: „Ка̀ко до̀йде, на̀йлош, о̀вде“? Му вѐлит нѐму дя̀волот: „До̀йдоф да ти рѐчам ка̀ко се бѝет калугѐрите и дру̀гите хрѝстяни псуѐешчим на сѐкой са̀ат и ка̀ко миря̀ните ко̀лай и превършчам на мо̀ето сака̀нѥ“. Му вѐлит свѐтецот: „На̀йлош, за̀шчо го чѝниш?“ То̀а му вѐлит дяволот: „Яс и каска̀ндисфам калугѐрите, зашчо сто̀пан ми Еосфо̀рос ѝмат го̀лем каска̀нджилак на̀ ним, за̀шчо Го̀спот кя̀ го напрайт падна̀тиот та̀кс от ангѐлите, шчо̀ се сто̀рие дя̀воли, от а̀рните и снижѐните калугери. За о̀ва ѝмаме то̀лку каска̀нджилакъ на̀ ним“. Му вѐлит свѐтецот: „Чу̀нки до̀йде о̀вде, о дя̀воле, те прѐколвам во Го̀спода от сѐшчо, той шчо̀ са̀здаде сѝте, да сто̀йш ту̀ка, ду̀ри да ѝскажиш сѝте шчо̀ и чѝниш“. Му вѐлит дя̀волот: „За̀шчо ме върза, Антоние? Яс до̀йдоф да тѝ се по̀фалам ка̀ко се гѝбает калугѐрите и дру̀гите хрѝстяни, и тѝ ме върза“. Му вѐлит свѐтецот: „Рѐчи ми рабо̀кѥто от дяво̀лите шчо̀ чѝнеет на калугѐрите и на дру̀гите хрѝстяни“. Му вѐлит дя̀волот: „Слу̀шай, Анто̀ние, мѝе бѐфме първо а̀нгели и Есфо̀рос първиот наш от фодулшчѝната ѝспадна, за̀шчо са̀каше сто̀лот нѐгоф да го̀ кла̀йт на̀т Го̀спода, мислѐешчим сѐбе си да се сто̀рит ѐднакоф со Го̀спода“. (Кя бѝдам еднакоф со Вѝшниот). И здумвѐешчим о̀ва, па̀дна до̀лу во пеко̀лите, и мѝе одѐешчим по̀ него и по̀ради нѐго, от а̀нгели се сто̀рифме дя̀воли. За то̀а ѝмаме каска̀нджилак на калугѐрите и на праославните хрѝстяни и и гѝбаме. И дру̀го нѐ не у̀марвит по̀йкѥ от мо̀лбата, от по̀стот и от снижѐнѥто, шчо̀ го чѝнеет калугѐрите и дру̀гите прао̀славни хрѝстяни. За то̀а се печа̀лиме и мѝе мо̀шне да и сто̀риме нѝ да се мо̀леет, нѝ да по̀стеет, амѝ да бѝдеет дѐмбели и да се фодула̀йсфет, а дру̀ги да велѐет се лѝчни, бидвѐешчим гърди, а дру̀ги пък о̀ти се проко̀псани, а не позна̀вает ни а̀лфа, и ѝм кла̀аме душма̀ншчина мѐгю ѐдного и дру̀гѥго, за да се ка̀рает. И по̀ради о̀ва о̀диме от мѐсто на мѐсто. Едни и чѝниме да го арнѝсфеет Христоса, и дру̀ги да оста̀вает калугѐрската жѝот и да се чѝнеет мѝряни, и со той ка̀бил и зѐмаме за̀едно во вѐчниот пѐкол. Амѝ слу̀шай и о̀ва, свѐтец Господоф, о̀ти дру̀го не нѐ гибат, ни мо̀лбата, ни по̀стот, ко̀лку сниженѝето. И нѐго го глѐдаме на мно̀гу калу̀гери, а на ма̀лу мѝряни. Амѝ и

нѝм то̀лку мно̀гу се печа̀лиме да и търниме ко̀н нас, ко̀лку цървецот, шчо па̀сит во дрѐвото и се пѐчалит да го ѝсушит, и да го сто̀рит бѐс род, шчо̀ да се кла̀йт в'о̀ган. Со та̀ква ту̀рлиа се печа̀лиме и мѝе, шчо̀ да го ису̀шиме сърцето от тѝе, шчо рабо̀тает рабо̀кѥто Госпо̀дои, по̀сле да и фъ̀рлиме во вѐчниот пѐкол.

Ексѝгисис от Отче наш.

„Та̀тко наш, шчо̀ си на не́беси“. Оти да̀ го ашикерла̀йсфит нѐкой Хрѝстоса, да̀ го вѝкнит „та̀тко“, а̀рно ѥ. За̀шчо То̀й рѐче нѝз про̀рокот Да̀вида: „яс рѐкоф бо̀гои кя бѝдите, и сѝной от Вѝшнего сѝте“. Амѝ то̀й, шчо̀ са̀кат да го мо̀лит Го̀спода ка̀ко Та̀тко, трѐбит да чѝнит сѝте тѝе, шчо̀ са̀кат та̀ткото. За̀шчо а̀ко сѝнот не го чѝнит сака̀йнѥто от та̀ткото, та̀ткото не го̀ любит.

„Нѐка се о̀светит ѝмето тво̀е“. Ка̀ко да се о̀светит ѝмето Госпо̀дово, о̀ти не ѥ свѐтено и пресвѐтено, и праведно навѝстина? Амѝ ка̀ко се о̀светвит ѝмето Госпо̀дово? Ка̀ко? Ко̀га да и чѝниме мѝе арекса̀ните от Го̀спода и сака̀нѥто нѐгово, се о̀светвит ѝмето негово от на̀с. Ко̀га да чѝниме мѝе до́бро, се славит ѝмето Госпо̀дово.

„Нѐка до̀йдит царшчѝната тво̀я“. Ду̀шата го мо̀лит Го̀спода да ѥ пу̀шчит царшчѝната нѐгоа, чу̀нки по̀мошта нѐгоа да ѥ по̀можит от дяво̀лите, шчо̀ ѥ ѝмает исплѐткана. Ка̀ко ѐдно сѐло, шчо̀ ѥ затво̀рено от ду̀шмани, го мо̀лит ца̀рот да до̀йдит да и ѝсечит душма̀ните ѝ да го курту̀лисат сѐлото, та̀ка и ду̀шата го мо̀лит ца̀рот от нѐбето да ѥ пу̀шчит помошта негоа, да ѝстерат ло̀шите мѝсли от дя̀волот, шчо ѥ ѝмает исплѐткана.

„Нѐка се сто̀рит сака̀нѥто тво̀е, ка̀ко на нѐбеси, и на̀ земи“. Са̀нки, ка̀ко на нѐбеси се ангѐлите мѝрни и бес гюру̀лтилак и са̀де сѐ на сла̀ва и фа̀лба Госпо̀да, мо̀лит и ду̀шата да се сто̀рит сака̀йнѥто Госпо̀дово и на̀ земи, ка̀ко шчо и на нѐбеси сѐ ангѐлите ра̀атни, бес гюру̀лтилак и бес лю̀тина и ло̀шина.

„Лѐбот наш катадѐшниот да̀й ни го нам дѐнеска“. Лѐп наш ката̀дешен се вѐлит на три. Първиот се вѐлит светѐниот ба̀кшиш от божѐвните и прѐчисти и стра̀шни та̀йни, да̀ ни го да̀ат ка̀таден да се причѐствиме сѝте дни от жѝотта на̀ша. И вториот се вѐлит, да̀ ни го пу̀шчит лѐбот о̀вой, шчо̀ го ѝмаме ѝхтиза ка̀таден, шчо живѐйме сѝте. И трѐки се вѐлит, да ни го пу̀шчит небѐсниот лѐп, чу̀нки да̀рот Божии со ду̀ша и снъга да не ра̀нит, за̀шчо да̀рот Го̀сподоф ѥ то̀й, шчо ра̀нит и о̀живят чо̀ека, збо̀рот Го̀сподоф, ка̀ко шчо вѐлит: „Не са̀де со лѐп жѝвейт чо̀екот, амѝ и со сѐкой збор, шчо ѝзлегвит низ у̀стата Госпо̀доа“.

„И оста̀й ни кабаѐтите на̀ши, ка̀ко шчо и мѝе оста̀аме на кабаетлѝите на̀ши“. Овдека ба̀раме и мо̀литва, и клѐтва. Мо̀литва, за̀шчо вѐлиме: „оста̀й ни нам кабаѐтите на̀ши“. И а̀рно ба̀раме да нѝ и о̀стайт грехо̀йте на̀ши. Амѝ вѐлиме, да ни и о̀стайт та̀ка, ка̀ко шчо и прошча̀аме и мѝе душма̀ните на̀ши. И мѝе жѐлни кой ду̀шман прошча̀аме како трѐбит? Ега, ѐве къде ба̀раме клѐтва и не бла̀ософ. За о̀ва нѐка го кла̀йме во у̀мот наш той збор, шчо ба̀раме от Го̀спода. И ка̀ко ба̀раме да ни про̀стит той грехо̀йте на̀ши, та̀ка и мѝе нѐка и про̀стиме душма̀ните на̀ши, за̀ да бѝдит мо̀лбата на̀ша благоприя̀тна на Го̀спода и да ни о̀стайт и на̀шите грѐхой.

„И не внѐсфи не на̀м во гѝбанѥ, амѝ куртулѝсай не от ло̀шото“. Ба́раме от Го̀спода да нѐ не прѐдайтъ во рж̀цете от дя̀волот, да не гѝбат, и не о̀ти се мо̀лиме да не зѐмиме со̀сем гѝбанѥ, амѝ да́ нѐ не о̀стайт со̀сем и да не нѐ гѝбат до кра́й. За̀шчо со мно̀гу ло̀шине и мъки кя о̀диме въ царшчѝната Госпо̀доа. И то̀й шчо не па́твит на о̀вой век нѐшчо мъка, алѝ сирома̀шчина, нѐка зна̀йт, о̀ти нѐмат наслѐднина со Го̀спода, ка́ко шчо вѐлит: „Кой ѥ татко той, шчо не го̀ мъчит сѝна му? А а̀ко сте бес мъчѐнѥ, ко̀пили сте, и не сѝной.“ Арниот та̀тко, шчо го лю̀бит сѝна му, го мъчит, за да се сма̀дрит; а̀ко го мъчит, го любит. Амѝ той сѝна си, шчо̀ го нѐ мъчит, не го̀ любит, амѝ го ѝмат ка́ко ко̀пил, и ѐр шчо̀ да сто̀рит, не му̀ велит нѝшчо. За̀шчо? За̀шчо не го̀ любит. Амѝ та̀ткото, шчо̀ го лю̀бит до̀бро сѝна си и са̀кат да се сто̀рит а̀рен чо̀ек, за̀ да ѥ здо̀биет сто̀ката нѐгоа, го у̀чит ка̀та ден. И ко̀га кя вѝдит, о̀ти се по̀врашчат от ло̀шите, шчо и чѝнит, и на мъчѐнѥто, шчо му чѝнит, спро̀тивно не му збо̀рвит, то̀га го взѐмат до̀ма си и го кла́ат и сѐдит до̀ него и я̀дит от ѐшчо я̀дит та́тко му и на умира̀нѥто го чѝнит мира̀хчия. Со той ка̀бил чѝнит и та̀ткото нѐбесен на́ нас, ко̀га да̀ не мъчит, и мѝе не псу̀еме на ло̀шите тѝе, шчо ни ѝдеет, амѝ по̀йкѥ го благода̀рвиме Го̀спода со сѐ ду̀ша. То̀га ни го да̀ат лѐбот нѐбесен, и ко̀га кя у̀мриме, не чѝнит мира̀хчии от царшчѝната нѐгоа. Ега, се мо̀лиме, о̀ти да не мъчит ко̀лку са̀кат той, амѝ да нѐ не о̀стайт со̀сем во ръцете дя̀волски. За̀шчо то̀й ѥ сѝлен да не курту̀лисат от ръцете нѐгой.

„Оти тво̀я ѥ царшчѝната, и сѝлата, и сла̀вата от Та̀тка, и от Сѝна, и Свѐтего Ду̀ха сѐга и сѐкогаш и во веко̀йте вѐчни“. Еднакво и по̀пот сѐ мо̀лит на Го̀спода и вѐлит: „Оти тѐбе прѝлегат да ти ба̀рает сѝте, за̀шчо тѝ си ца̀рот сѝлниот, по̀йкѥ от сѝте сѝлни ца̀рой, за́шчо си сѝла, и сла̀ва, и сла̀виш тѝе, шчо о̀деет по сака́нѥто тво̀ѥ“. . . И то̀га на кра̀йот вѐлит мо̀лбата: „Амѝн“, сака̀ешчим да ка̀жит, ка̀ко са̀глам и вѝстинска чес и сла̀ва нѐ ѥ дру̀га, от ѐли шчо гледа̀нѥто от тво̀ѥто лѝце, чу̀нки гледа̀нѥто тебе от Свѐта Тро̀йца, вѐлям от Та̀тка, ѝ от Сѝна, и от Свѐтего Ду̀ха. Та̀я, ѐга, мо̀лба седѝдаксвит на на̀м, ка̀ко се дѝдакса и от Хрѝстоса на светѐ

ните Апо̀столи, за да се сто̀риме свѐтени и учѐници Христо̀сои, ка́ко и тѝе, шчо о̀деа по Хрѝстоса, и ко̀га кя̀ се сто̀риме свѐтени, да смѐ и врѐдни да го зѐмаме лѐбот нѐбесен, ве́лям то̀й, шчо сто̀йт по̀пот на вра̀кѥто от светѐниот а̀лтар и вѐлит „Свята̀я святѝх“, нема̀ешчим спро̀ти нѐкого а̀смалак, ни нѐкой да ѥ во грѐф, ни да ѝмат ло̀ша мѝсля на нѐкого. И пак вѐлит: „Простѝте се, причестѝте се со божествѐните и свѐтени и прѐчисти тайни“. Чу̀нки нѐка ѝмаме право̀славна вѐра и нѐка вѐрваме пра̀во и до̀бро Госпо̀дарот наш Ийсуса Христа̀ и о̀ти та̀я ѝста ѥ снъгата и кърфта Христо́соа, и не друга, алѝ на о̀браз нѐгов, амѝ о̀пшчи тѝе ка̀ко рѐче: „Оваа ѥ снъгата мо̀я, тая, шчо за̀ вам се кършит за оставлѐние от грехо̀йте“. И ѐднакво: „Оваа ѥ кърфта мо̀я, та̀я, шчо за̀ вам се ту̀риват за оставлѐние от грехо̀йте“. Не рече: „Оваа ѥ за о̀браз от снъгата мо̀я, алѝ от кърфта моя“, ами „о̀ваа ѥ“, дѐмек та̀я иста. За о̀ва по̀пот вѐлит: „Пра̀во и вѐрно вѐрвите, та̀ка и го зѐмате до̀брите и правѐдните, ка̀ко та̀я ѝста снъгата и кърфта от Госпо̀дарот наш Ийсуса Христа̀.“ И да̀ат сла̀ва на Бо̀га Отца той, шчо не до̀стоа нас да зѐмиме от пречѝстите нѐгой та̀йни. Сетне велит: „Бла̀ософ да бѝдит Го̀сподоф на ва̀м со него̀ата до́брина и любочоѐшчина сѐга и сѐкогаш и во веко̀йте ве́чни.“ Са̀нки, да бѝдит сѐкога дарбѝната Госпо̀доа и блао̀соот со събарот. И събарот го сагламла̀йсфит збо̀рот от по̀пот и вѐлит: „Амин“. Са̀нки, да бѝдит та̀ка, ка̀ко шчо вѐлиш, Вла̀дико.

Край от ексигисфѐнѥто на Отче наш.

1870. Отпѝсано от ръката от Йо̀нчета П. Снѐгар от Охрит на 25 Априлѝу. Отпѝсано от *Θησαυρὸς Δαμασκήνου*.

Мо̀лба на пресветѐната Богоро́дица.

Дѐвойко Владѝчице Богоро̀дице, тѝ, шчо Бо̀га Слова со снъга го ро̀ди. И зна̀м и по̀знам, оти нѐ ѥ досто̀йно и прилѐгано да ѥ̀ глѐдам ико̀ната от тѐбе чѝста, от тѐбе свеко̀гашна дѐвойка, от тѐбе, шчо снъга и ду̀ша ѝмаш чѝста и немолѐпсана, со мо̀йве о̀чи испога̀нети да ѥ глѐдам и со бу̀зи нѐчисти да ѥ цѐливам, алѝ да мо̀лям. Ем пра̀во ѥ тво̀ята чисто̀тиа да се гнъсит о̀т мене ѝзвалкан. Иля̀ чу̀нки се сто̀ри Го̀спот, нѐго, шчо го ро̀ди, чо̀ек, за да и викнит грѐшните на пока̀йванѥ. Има̀ешчим на̀деш, и яс ѝдам прѝ тебе со со̀лдзи молѐешчим: дѐксай ми о̀ваа мо̀лба от мно̀гуто ло̀ши и гнъсни каба̀ети и однесѝ му я на Самородѐниот тво̀й Сѝн и Го̀спот, чинѐешчим рѝджа да̀ ми ѥ помѝлойт мо̀ява жѐлна ду̀ша. По̀ради бо̀лукот от бесзаконѝите мо̀и, се за̀пирам да̀ му се о̀пулям и да му ба̀рам прошча̀анѥ. За то̀а те кла̀ам тѐбе ѐлджиа и риджа̀джиа, о̀ти от мно̀гуто и го̀леми да̀рбинѥ, шчо зѐдоф от сазда̀ачот мой Го̀спода, неата̀рджиа, от сѝте яс жѐлен се ка̀заф и се сто̀риф ка̀ко пилѝшчата, о̀миасаф ка̀ко ним, би-

двѐешчим сѝромаф от аретѝите, а бо́гат от зефко̀йте, ѝсполнат со стра̀м и о̀дричан от приателшчѝната Госпо̀доа, шчо се пла̀чам от ангѐлите, шчо̀ сум по̀смеян от дяво̀лите, и пизмѐешчим от лю̀гѥто, кара̀ешчим от рабо̀кѥто мо̀и ло̀ши, и прет смърта у̀мрен бидвѐешчим и прет судѝшчето сам о̀тсуден бидвѐешчим, и прет небитериса̀ниот пѐкол самомъчен бидвѐешчим. За то̀а, ѐга, при тво̀ята мѝлос бѐгам.

Владѝчице Богоро̀дице, я̀с шчо сум бо̀рчлиа от недоброѐните кѥ̀си; я̀с шчо со а̀рдженѥ со ка̀фпии ѥ ѝзарджиф сто̀ката татко̀а ми; я̀с шчо сто̀риф курва̀ршчина по̀йкѥ от кафпѝата; шчо прѐстъпиф от номот по̀йкѥ от Манасѝс; я̀с шчо по̀йкѥ от бога̀тиот непомѝловяч, бидвѐешчим лако̀миот ѝзмекяр, съдот о̀т ло̀шите мисли, а̀зното от ло̀шите и гнъсни збо̀рой и чу̀ш от сѐкаква а̀рна ра̀бота, помѝлой ми снижѐнѥто, смѝлой се на бо̀леста мо̀я. Го̀лема ѥ ѝмаш лю̀бовта̀... Нѝкой нѐможит ка̀ко ти, Майко Госпо̀доа. Сѝте ти се мо̀жни, ка̀ко шчо прѐтеквиш от сѝте сазда̀ачки. Нѝшчо нѐ ти ѥ нѐможно, са̀де а̀ко да нѐсакаш. Не преглѐдви ми со̀лдзите. Не огнъси се от мо̀йте я̀кои, не пострамо̀тви ми на̀дешта, шчо ѥ ѝмам на̀тебе. Амѝ со майкѝните тво̀й рѝджи забарвѐешчим помиловя̀нѥто от свеа̀рниот Син и Го̀сподот тво̀й, досто̀й ме, жѐлниот и недостоѐниот ѝзмекяр твой, да си зѐмам първата лѝчбина и гърдотѝата от кѥйфо̀йте да ми се ѝстайт, да се курту̀лисам от грѐот, а да се по̀робам на правѝната. Да ѥ слѐчам гнъсотѝата от снъжо̀вниот зѐфк ѝ да о̀блечам осветвѐнѥто от чистотѝата ду̀шовна. Да се у̀мъртвам на вѐкот, а да жѝвеям на аретѝата. Одѐешчим, за̀едно со̀ мене бѝди; во мо̀ре да плѝвам, за̀едно бѝди, истервѐешчим тѝе, шчо ло̀шо о̀згора ме бѝеет дяволи; ра̀збуден бидвѐешчим, да̀вай ми га̀йрет, ра̀згоо̀рви ме; боледвѐешчим, да̀вай ми здра̀вѥ; ко̀га да се бѐсправям, куртулѝсай ме; ко̀га да се на̀дупвам, сма̀дри ме. Зафметлайсфѐешчим на смърт, бърго фта̀сай, кажвѐешчим мѐне стра̀шен на душма̀ните, шчо̀ се не глѐдает ка̀таден, за да разбѐреет сѝте, шчо̀ ме мъчеет бѐсправо, чий ѝзмекяр сум. Навистина, преарна Владѝчице Богоро̀дице, по̀чуй ми о̀ваа рѝджа мо̀я и не пострамо̀тви ме от на̀дешта мо̀я, шчо̀ си на̀деш от сѝте кра̀ишча от зѐмята. Нау̀чи ми я̀зикот мо̀й да збо̀рвит фа̀йдето. Нау̀чи ми о̀чиве да глѐдает право от аретѝата правѝната; но̀дзете мо̀й да търчает несо̀пнато по заблажѐниот път от нарѐджбите Госпо̀дои; и ръцете мо̀й ѐднакво сто̀ри и за досто̀ено да и крѐвам ним на Вѝшниот. Исчѝсти ми у̀става за со дерзновѐние да го мо̀лит Та̀тка стра̀шниот Го̀спода и прѐсветен. Отворѝ ми и у̀шите, за да слу̀шам по̀йкѥ от мѐдот побла̀гите от светѐните книги збо̀рой ѝ да и чинам нѝм, държѐешчим о̀т тебе. Дай ми врѐме от пока̀йвянѥ и повра̀шчайне от мѝсли, и куртулѝсай ме от а̀пансас смърт. Отсуден от рабо̀тата мо̀я, ва̀рди ме. На̀й-сетне ти до̀йди на оделвѐнѥто от ду̀шата от жѐлната мо̀я снъга. Олесфѐешчим мъ

ката и недоказа̀ната боля, неразгоорѐното съкълдѝсфенѥ разгоорвѐешчим и куртулисфѐешчим от тѐмните лѝца от дяво̀лите, от най-го̀рните джѝндой вѐтровни, и от забѝтите от темнѝцата иставя̀ешчим, и рукописа̀ните от мно̀гуто мо̀й грѐхой расипвѐешчим, осво̀й ме на Го̀спода и достовя̀ешчем на стра̀шното су̀дишче, да се за̀стоам от дѐсната стърна Госпо̀да, и мира̀хчия сто̀ри ме от мно̀гуто арно̀тии. Ова исповѐдвенѥ ти го но̀сам, Владѝчице Богоро̀дице, видѐлото от потемна̀тите мо̀й очи и разго̀орот от мо̀ява ду̀ша, шчо̀ си мо̀я на̀деш и риджаджиа. Мо̀лбата лю̀безно сто̀ри а ка̀бул и почѝсти ме от сѐкакво измолѐпсванѥ от снъгата и от ду̀шата, и досто̀й ме на о̀вой век неотсу̀дено да се прѝчествам от пресвѐтената и прѐчиста снъга и кърф от Сѝнот и Бо̀га твой, а на послѐжниот, от най-бла̀гата и нѐбесна вѐчера от зѐфкот от ра̀йот, тамо шчо̀ ѥ седелѝшчето от сѝте, шчо се весѐлет. И от о̀вие арно̀тии погодвѐешчим, яс недо̀стоен да го про̀славам во веко̀йте вѐчни свечѐсното и великолѐпото ѝме от Сѝна ти и Бо̀га твой, той шчо и дѐксат сѝге тѝе, шчо со̀ сѐ ду̀ша се пока̀йвяєт, по̀ради тѐбе, шчо се сто̀ри риджа̀джиа и кѐфилка за сѝте грѐшни. И по̀ради тѐбе свефа̀лена и прѐарна, Владичице, се курту̀лисвит сѝйот сой чо̀ечки, фалѐешчим и и блаосовя̀ешчим Та̀тка и Сѝна и Свѐтего Ду̀ха, свесветѐната Тройца и еднобѝдвена сѐга и сѐкогаш и во веко̀йте вѐчни. Амин.

Мо̀лба прет светѐното прѝчѐственѥ.

Вла̀дико Госпо̀даре Христѐ Боже, многомило̀стиве и многопомило̀вячу, ѐким от ду̀шите и от снъгите на̀ши, шчо се кладе на̀ кърст и ни прѐдаде нам о̀вѥ та̀йни от светѐната снъга и кърф твоя, во нѝми шчо са̀глам се на̀ожгяш ту̀ка. Ѐве дѐнеска ѝдам со стра̀х и по̀трес на о̀ваа стра̀шна и свѐтена та̀рпеза да се прѝчестам от светѐната и божѐвната твоя снъга. Амѝ се пла̀шам и ѝмам стра̀х да не дойдвѐешчим нѐготов и нейсправен да го на̀терам на налю̀твенѥ та̀ков Вла̀дика сведъ̀ржител, нѐму, шчо му се трѐсеет сѝте у̀мски сѝли и сѝте сазда̀ачки, и да се сто̀рам о̀тсуден от по̀тежки мъки. Ка̀ко да ко̀тисат ѐден нѝкаков цървец, ѐден съд нѐчист и съд от лекса̀йне, ѐден ра̀ботник от бесзако̀ниа, ѐдно чѐдо от дя̀волот, со рабо̀кѥто мира̀хчиа от пѐколот, от божѐвните на̀реджби лѐксаач, и кѐстерме да рѐчам, ѐдна сазда̀ачка най-недосто̀ена, немира̀хчиа от сѐкое а̀рно и съд от секаква нечисто̀тиа да го зѐмит свесѝлниот Го̀спод от сѝте? Како да се здру̀жит со снижѐниот фо̀дулот, лю̀тиот со пито̀мниот и неизмолепса̀ниот? Ангѐлите се трѐсеет и сѝте а̀зи се трѐсеет. Найсветѐниот от сѝте лю̀гѥ не котѝсфеше да го фа̀тит пречѝстото тво̀ѥ тѐме и ашикерла̀йсфеше, оти нѐ беше до̀стоен да̀ ти го о̀твързит рѐменот от ско̀ренот тво̀й.

Верхо̀вниот от апосто̀лите твой вѐлеше: ѝзлези о̀т мене оти сум грѐшен, Го̀споди. Вѐрниот и богочѐсниот юзба̀шия ашикерла̀йсфеше, о̀ти нѐ беше до̀стоен ни во ку̀кята нѐгоа да влѐзиш. И яс ка̀ко да ко̀тисам то̀арен со грѐхой, да те зѐам во ку̀кята мо̀я? Ако лебо̀йте тѝе от *Πρόθεσις*, шчо бѐа са̀де сѐнка от о̀вой леп и по̀напрет о̀браз, не я̀деше нѐкой, ѐлюм а̀ко бѐше чист и неиспо̀ганет, ка̀ко да ко̀тисам я̀с да те зѐам нѐчист и свѐгнъсен? Ако го̀лем грѐф и бесзако̀ниа бѐше да се добѐреше до ко̀фчегот от за̀ветот, то̀й шчо бѐше о̀браз от о̀вой леп, за та̀я ма̀ана, шчо се мъчи по̀пот Оза̀н со а̀пансас смърт, ка̀ко да не се у̀страшам я̀с недо̀стоен, зема̀ешчим тебе Бога от сите, да не па̀там по̀тежок пѐкол?...

О свѐарни Госпо̀даре! Ко̀лку ѥ подосто̀йно от ко̀фчегот то̀а та̀йно! Како да не се у̀плашам, ѐга, зема̀ешчим Го̀спода от то̀лкова голѐмшчина? Се трѐсам, ега, яс желен и се са̀сшчисвам, мислѐешчим вишѝната от царшчѝната и бо̀лукот от кабаѐтите мо̀й, о̀ти сѝте мой снъжовни и ѝзарджиф на сѐкакви бесзако̀нии. Нѝкога не се за̀преф от снажо̀вното мо̀е сака̀ние, ни нѐкоя от нарѐджбите тво̀й до̀вардиф. Сѐкоя узна̀вячка и сѐкое па̀рче испо̀ганиф, ра̀сипаф, о̀гърдиф, дю̀кян дя̀волски се сто̀риф. Любочоѐчните чѐрева тво̀й и у̀горчиф со ра̀бокѥ и со збо̀рой, со у̀мот и со мѝсля. Нѐ сум до̀стоен да влѐзам во мона́стирот твой, да ѥ глѐдам светѐната тво̀я ѝкона. Недо̀стоен сум от христя̀нското вика̀ние. Недо̀стойно га̀зам о̀пульот от зѐмята тво̀я. Недо̀стойно го глѐдам видѐлото от сънцето тво̀ѥ. Недо̀стойно го зѐмам вѐтрот тво̀й. Мѝ ѥ стра́ф да влѐзам къде зѐтот на сва́тба тво̀я, да нѐ се връзам и ръце, и но̀дзе и да́ ме фърлеет а̀нгели во понатрѐжната тѐмница, не има́ешчим ру̀тишче от сва́тба. Ка̀ко да ко̀тисам, Вла́дико, от ангѐлите да тѐ зѐам во испогана̀тава мо̀я снъга, шчо се сто̀ри спѝлие от ара́мии и змѝи и сѐкакви дѝвинѥ седа̀лишче? Ка́ко да влѐзиш во ду̀шава мо̀я, шчо се сто̀ри ка́фпия от дяво̀лите? Ка̀ко да се упо̀коиш во сърцево мо̀ѥ, то̀я, шчо, ѥ съд от сѐкаков лошо̀тилак и нечисто̀тиа и пострамо̀твенѥ? Ка́ко да по̀миниш немо̀лепсан нѝз гнъсниве мо̀й бузи? Нѐ ѥ стърна на ду̀шава мо̀я неиспога̀нета. За то̀а мѝ ѥ стра́м да се по̀кажам яс недо̀стоен. Иля̀, а̀ко и болукот от бесзаконѝите мо̀й ме пла̀шит и ме трѐсит, ама̀ дно̀то от мѝлоста тво̀я и мо̀рето от помиловя̀нѥто тво̀ѥ ми да̀ат надеш. Недоказа̀ната тво̀я арно̀тиа ми да̀ат на̀деш да се ка̀жам, паметвѐешчим тѝе на̀йблаги збо̀рой, шчо и рѐче ко̀га бѐше о̀вдека на вѐкоф снъжовно: „Е́лате, прѝ мене сѝте мъчни и тоа̀рени, я̀с да вѐ раатла̀йсам ва̀м“. И пак: „Нѐмает ѝхтиза здра̀вите за ѐким, амѝ тѝе, шчо̀ се ло̀шо. Нѐдойдоф да̀ и вѝкнам правѐдните, амѝ грѐшните на пока̀йвянѥ“. Чу̀нки, ега, помило̀вячу, нѐдойде да и вѝкниш правѐдните, амѝ грѐшните ѝ да и раатла̀йсаш мно̀гу мъчните и тѐшко тоарѐните. Де́ксай и мѐне грѐшен. Ко̀га да пла̀чам, разгоо̀ри ме; о̀кьорен, опвидѐлви ме; у̀мъртвен, ожѝви ме; осиро̀машен, збога̀ти ме; гла̀ден, насѝти ме; жѐден, на̀пи ме; бо̀лен, излѐкви ме. Не гнъси се от пля̀гите, Го̀споди, о̀ти ко̀лку сум испля̀госан со грѐхои, то̀лку кя̀ се сто̀рит чу̀дна и сла̀вна дарбѝната тво̀я во̀ мене, о̀ти не се о̀гнъси от та̀коф измо̀лепсан и гнъсен, амѝ у̀шче на̀йпойкѥ артѐриса, къде бесзаконѝата се болуккла̀йса. Огреших по̀йкѥ от кафпѝата, по̀йкѥ от а̀сота, блюдски вървѐешчим жѝотта и по̀йкѥ от тело̀на сто̀риф бесзако̀ниа. Амѝ ка̀ко шчо не и сто̀ри кіо̀тии со̀лдзите нѝвни, нѝто се о̀гнъси от бесзаконѝите нѝвни, ка̀ко милосърдлѝвиот и помило̀вячот, та̀ка дѐксай ме и мѐне недо̀стоен и про̀сти ме от ѐден, шчо̀ ти фта̀саф по̀йкѥ и жа̀лям по̀малу. Яс нѐмам то̀лку со̀лдзи да и ѝзмиам чѐсните и светѐните тво̀й но̀дзе, ами пречѝстата и бесценѐтата кърф, шчо́ ѥ ту̀ри на кърстот порадѝ лю̀бофта наша, фта̀сфит да̀ и ѝзмиет сѝте грѐхой от вѐкоф. По̀ради да̀рот куртулѝсай ме мѐне о̀тсуден, да не мѝ се сто̀рит артерѝсфенѥ от грѐот о̀ваа мо̀я ло̀шина. Ей, на̀йблаги Господо̀ре Иѝсусе, ти се мо̀лям на тво̀ята арно̀тиа, да ми се сто̀рит о̀ва сфѐтено причѐственѥ от вѐчната тво̀я ца̀ршчина ка̀пар. И досто̀й ме да върван на о̀вая живот и тѐсниот и жа̀ловен път, шчо́ со проврѐмното лошопътвенѥ да по̀годам от небѐсното забла̀жвенѥ, шчо̀ да да те фа̀лям ѝ да те сла̀вам со недозафатѐниот твой Та̀тко и светѐниот Дух, во веко̀йте. Амин.

Изъ акатиста за св. Богородица.

Ра̀двисе, по̀ради тебе ра̀доста ке зба̀лснит.
Ра̀дви се, по̀ради тѐбе клѐтвата кѐ се ѝстайт.
Ра̀дви се, от со̀лдзите от Ева куртулисфѐнѥто.
Ра̀дви се, висо̀чина мъчна за ка̀чвейнѥ во мѝсли чо̀ечки.
Ра̀дви се, глобо̀чина недоглѐдана и на о̀чите а̀нгелски.
Ра̀дви се, оти си столнина от цар.
Ра̀дви се, оти го дъ̀ржиш той, шчо и държит свѝте.
Ра̀дви се, дзвѐздо, шчо̀ го ка̀жвиш сънцето.
Ра̀дви се, сърце от бо̀жевно затру̀пвенѥ.
Ра̀дви се, по̀ради тѐбе шчо̀ се обновят вѐкот.
Ра̀дви се, по̀ради тѐбе шчо̀ се чѝнит ру̀лче сазда̀ачот.
Ра̀дви се, нѐвесто неневѐстена.

Тропарьтъ за Св. Никола.

Ка̀нон на вѐрата и ѝкона на питомшчѝната и да̀скал на забѝтлокот те прѝказа на ста̀дото тво̀ѥ вистѝната от рабо̀тите тво̀й ѝ за то̀я стече со смирвѐнѥто тво̀ѥ височѝната, богашчѝната. Та̀тко, свешченонача̀лник Нико̀лае, мо̀ли се на Хрѝстоса Го̀спода да̀ ни спа̀сит ду̀шите на̀ши.

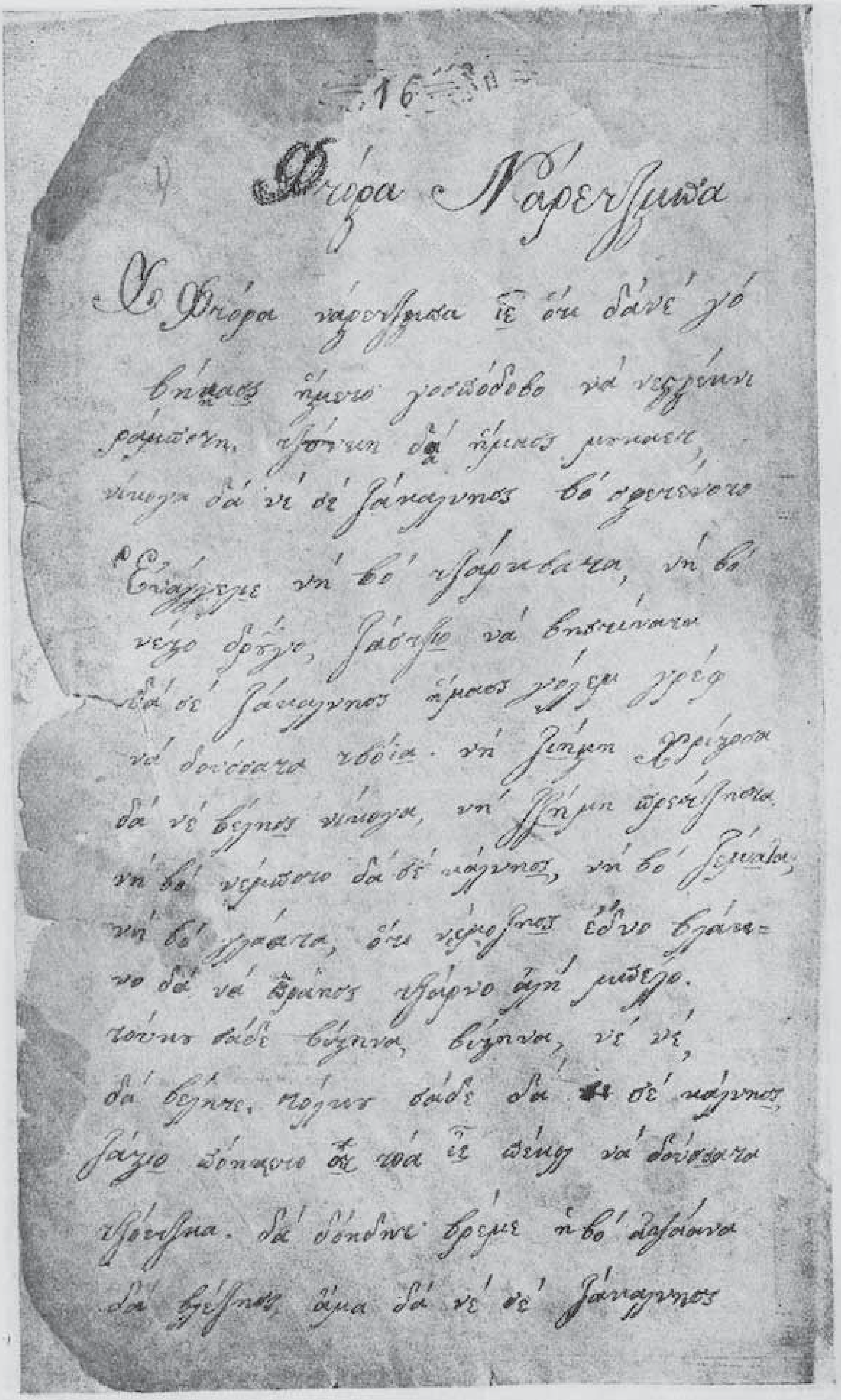

16

Φτόρα Ναρέτζμικα

Ἡ Φτόρα ναρέτζμικα ἔ ὄυ δα νέ γό
βήκας ἥμετο γοσπόδοβο νά τζζρένι
ρομπότη. τζήτκη δά ἤμκας μνογκη,
μνογκη δά νέ σέ ζάκαλνηος βό σβετοτο
Ἐβάγγελιε νη βό τζάρκβατα, νή βο
νέζο δρύγο, ζάστζο νά βησειναιν
δά σέ ζάκαλνηος ἤμκας γόλεμ γρέχ
νά δουσσατα τβόια. νή ζήμκη Χρήζορα
δά νέ βήκνος μνογκη, νή ζζήμκη ωρεζζηοτα
νή βό κρήπονο δά σέ κάλνηος, νή βό ζζεμιάτα,
νή βό ζζρατα, όζι κέρμεζνος έδνο βράνε-
νο δά νά βρήκος τζάρνο ὀρή μέδεζο.
τούνη σαδέ βήζηνα, βήζηνα, νέ νέ,
δά βήκνε. τόρμη σαδέ δα σέ κάλνηος
ζάζιο ὄπηκονο δέ τοά ἔ ωένζζ νά δουσσατα
τζάτζηνα. δά δόνδνε βρέμε ἤ βό ἄδοβονα
δά βρέζζνος, ἄμα δά νέ σέ ζάκαλνηος

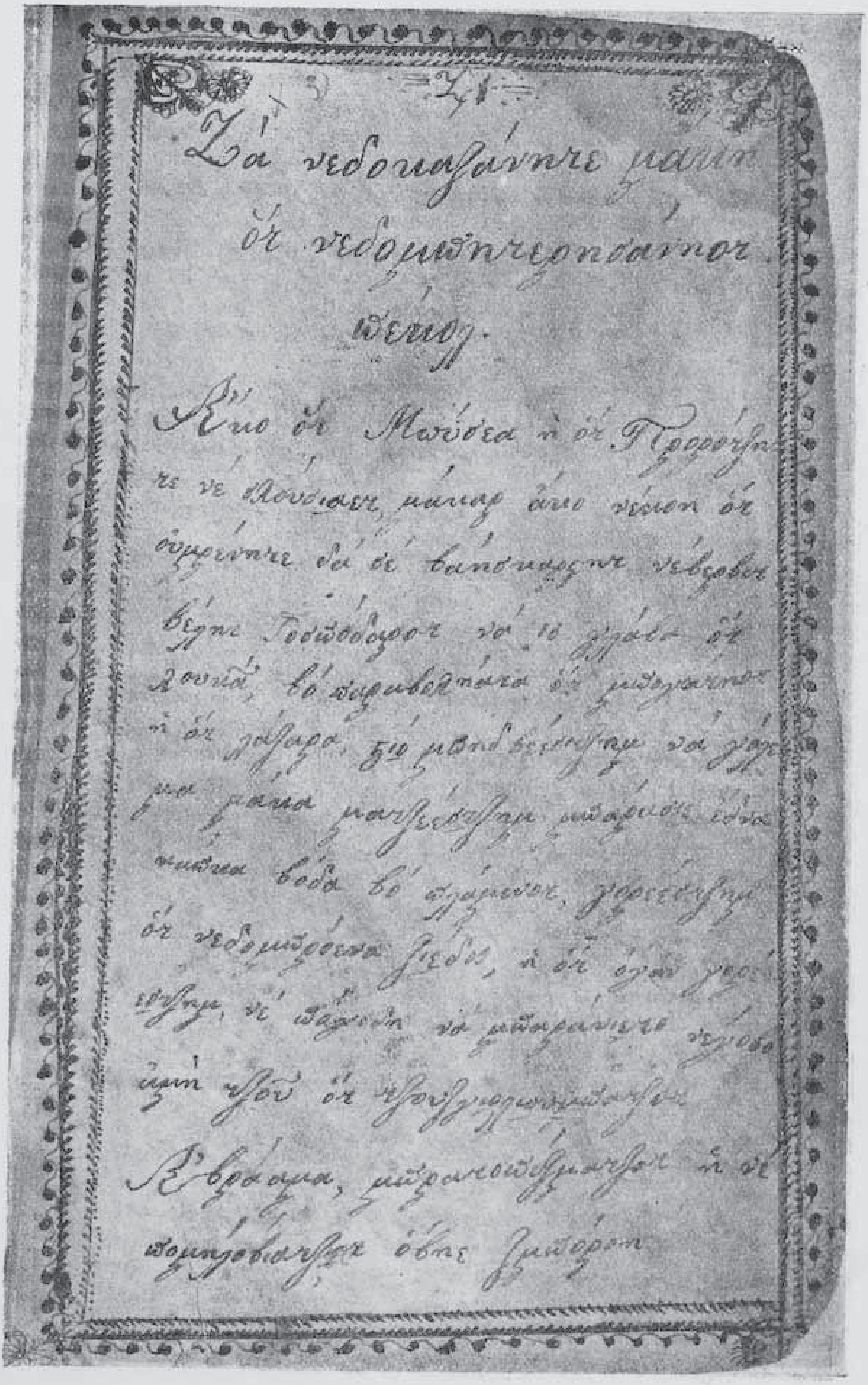

Народни пѣсни отъ Мориово.

Записани отъ Кр. Биневъ. Съобщава проф. Гавр. И. Кацаровъ.

Пѣснитѣ, които даваме тука, сѫ били записани отъ Кръстьо Биневъ, родомъ отъ с. Витолища (Мориовско), свършилъ българската гимназия въ Битоля (1908 г.), следъ което билъ учитель въ селата Витолища и Полчища, а презъ последнята война (1916—1918 г.) билъ секретарь-бирникъ въ с. Витолища. Баща му, Биньо Андоновъ, е билъ дълго време екзархийски учитель и се е ползувалъ съ добро име въ Мориовско и Прилепско. Презъ 1915 г. на връщане отъ Прилепъ той билъ убитъ отъ гъркомани отъ с. Бешища и Полчища по пѫтя между манастиря Св. Илия и с. Полчища. Неговиятъ синъ е билъ твърде събуденъ и даровитъ момъкъ и се е отличавалъ и съ голѣмо родолюбие. Обаче презъ априлъ 1918 г. и той билъ убитъ на пѫть къмъ с. Живово, гдето отивалъ да раздаде пари на семействата на ония, които били въ редоветѣ на войската. Убийцитѣ не били заловени.

Тия сведения дължа на г. Симеонъ п. Стефановъ, учитель въ Хасково, който презъ 1918 г. ме придружаваше при моята археологическа обиколка въ Мориовско.

Когато презъ августъ 1918 г. пѫтувахъ по Мариовско, намерихъ въ кѫщата на Кр. Биневъ единъ неговъ рѫкописъ, който, освенъ едно описание на с. Витолища, съдържа и пѣсни, приказки, суевѣрия и пр., записани отъ него. Като мисля, че тѣ заслужаватъ известенъ интересъ, позволявамъ си да ги съобща въ страницитѣ на това списание.

I.

Великденски пѣсни.

На великденъ по насъ на хоралището моми и невѣсти се хващатъ на танецъ. Докато едни отъ тѣхъ играятъ хоро, други, наредени въ лична редица около тѣхъ, пѣятъ пѣсни. Вървежътъ на пѣвачкитѣ е бавенъ и равномѣренъ. И пѣенето така сѫщо е бавно и монотонно, обаче толкозъ бавно, че човѣкъ, който предварително не знае пѣсеньта, не може да схване никакъвъ смисълъ отъ нея, нито една дума отдѣлно не може да чуе, толкозъ повече, че иде редъ, съ цель да се спази тоновиятъ размѣръ, когато последната сричка отъ една дума свързватъ съ първата сричка отъ следващата дума.

По такъвъ начинъ се получава само една бъркотия отъ низки и високи тонове и не се образуватъ слогови стѫпки, а тонови, гласови, които, разбира се, пречатъ да се открие смисълътъ и на най-простата дума. Така че една пѣсень като долната, за да се изпѣе до край, трѣбва непремѣнно да я пѣятъ цѣлъ день. Всѣки слогъ, извивкащъ възвишение на гласа, — което е отличителната черта въ тия пѣсни, — се придружава и съ единъ лекъ ударъ на краката, когато се образуватъ разкрачитѣ. Цѣлата верига отъ пѣвачки е раздѣлена на групи, въ които влизатъ най-малко по две, а най-вече по 4—5 лица. Когато челната група изпѣе единъ стихъ, последниятъ се подзема отъ съседната, и така нататъкъ се предава до край, докато дойде редъ на новъ стихъ. Тѣзи пѣсни, които се отличиватъ още и съ извънредния си темпъ, се наричатъ Великденски пѣсни, които вече сж станали пословични у насъ.

1.

Море Димче, протогьерче,
Иди викай селаните:
В' село дошли сеймените
Да разгодатъ конаците
Кой двоица кой троица
Руса Дона четворица.
Тамо ми е булукбашот
Ягне печатъ, каве варатъ
Каве пиат, шекер зобат
На Дона ѝ говорея:
Мари Доно, руса Доно,
Я постели на високо
На високо на широко
Клади зглавье на високо
Над зглавьето бардак вода
Во бардакот киска цвеке
Редко вода да пиеме.

2.

— Ей, Златковице, невесто,
Имате село големо,
Встред село вода студена.
Имате отбор юнаци,
Се́ отбор млади момчаци
Имате моми убави
И църнооки невести
И калешвици[1] вдовици.
— Дей гиди земски войвода,
Найстина село големо,
Встред село вода студена,
Имаме отбор юнаци
И сиротици вдовици
И църнооки невести.
Немаме моми убави
Угу сестрица Божана
И тая ни е свършена
В'земенне келар ни седи.
— Ей Златковице, невесто,
Яс ке ти дада наддада
Да м'я Божана излажиш,
Яс ке ти купа сагия
Сагия от бугасия.[2]
И Златковица невеста
Бъргу се назад поврати,
Викна сестрица Божана.
— Излези, мори сестрице,
Сестрице, бела Божано,
До високото бунище
Да видиш чудо големо
Сете ми мъртви станале,
Сиви галаби кай носат,
Бела пченица ми къват.
Злато и сребро блувяат
Еве и азе си набрав.
Тогай Божана с'излага
Излезе на двор до надвор
На високото бунище.
Тогай я татар узело.
Узело млада Божана.
Кай що Божана одеше
Църна се земя цепеше,
Кай що Божана плачеше
Кървава роса росеше.

3.

Стано ле Стано Праовко,
Не чула ли си разбрала,
Излегол татар войвода
Наред ми реди селата.
Кай що го в'село дочуле

---

[1] Чернооки. [2] Коприна.

Сете от село бегале.
Големо село Праово[1]
Оно седело, чакало
Голем е обед готвело:
До девет крави ялови
Триесет брави угичи,[2]
Петнайсет църни кокошки
Педесет бели погачи
И шейсет танки мазници.
Три дни ми седе в селото:
Три си го зари найдоа:
Троица момци бегаа,
Три си му коньe пукнаа,
Три си му ърта сбеснеа.
Татар му вели говори.
— Дей гиди старци, Праовци,
Дал' ке ми момци найдите
Дал' ке ми коне плакяте
Дал' ърти ке наместите
Ел' ке ми Стана дадите?
Праовци велат, говорат
— Дей гиди, татар войвода
Ниту ти момци надяме
Ни ту ти коньe плакяме
Ни ту ти ърти бараме
Нито пък Стана даваме
Стана ни крепи селото
Стана ни върла вергия!

4.

Калина тенка маджарка,
Пленили ми я маджари
До девет бракя маджари
Водеа ми я Калина
Около коло земята
Па ми а назад вратиа
Довели ми я над село.
Они и велат говорат:
— Калино, тенка Калино,
Познаваш ли си селото
Разнаваш ли си ма'лото?
— Маджари клети маджари,
Дека су село видела
Дека су ма'ло седела
Ни си познавам селото
Ни си разнавам ма'лото,
Нашето село големо
Нашето ма'ло убаво.
— Дей гиди тенка Калино,
Дей гиди мома убава,
Соблечи руо гурбетско
Облечи свила коприна
Удри си весот над око
Со девет реда алтъни
Десетйот бели карагрош
Иди се вати на танец,
Но не се вакяй кай-годе,
Току се вати до танчар.
Соблече руо гурбетско
Облече свила коприна
И ми се вати на танец
Раздели снаа и золва.
Сестра й танец водеше
Снаа ѝ песни годеше:
Дей гиди клета маджарко,
Що не се вати кай-годе
Току се вати до танчар.
Раздели снаа и золва?
Она ѝ вели говори:
— Недо ле, мила сестрице,
Марие, млада невесто,
Та не су клета маджарка,
Току су тенка Калина,
Що ме плениа маджари.
— От тука, клета гурбетко!
Калина беше убава,
На летно сънце прилика
На месечина — дружина.
— Недо ле мила сестрице,
Лицето ми е грозвато
Сало и катран топено
За тоа ми е грубено.
Недо ле, мила сестрице,
Развърни танец край порти
Дал' ке ме мене откинеш
От тия клети маджари.
Развъртеле ми танцеви,
Край порти ми заминале,
Тогай Калина ми влезе

---

[1] Споредъ посочванията на лицето, което разправя пѣсеньта, село Праово се намира въ Костурско.

[2] Които водятъ стадото.

Во татковите ѝ дворови.
Загнали ми се маджари
Калина да я откинат.
— Оттука клети маджари!

— Калино, мори Калино,
Дал' не т'йе жал за детето?
— Алал ви чина детето
А вие мене парите.

II.

Водички пѣсни.

На Ивановъ день (Водици) по нашенскитѣ села момитѣ иматъ обичай отъ кѫща въ кѫща да пѣятъ пѣсни, които наспоредъ възрастьта и положението на лицата, въ честь на които се пѣятъ, носятъ различни оттенъци, макаръ и да сѫ известни у народа подъ общото име водички пѣсни. Ето нѣкои отъ тѣхъ:

1. На мома

— Ве́лико, ве́йко ве́зана,
Ей гиди кни́го пи́шана,
Та́ що си то́лку у́бава?
Ел' си пред цръква пи́шана,
Ел' си в'градина никната?
— Мо́мички, ми́ли се́стрички,
Ни́ су пред цръква пишана
Ни́ су в'гради́на ни́кната
Ни́ су от Бога па́дната —
Ми́ла ме ма́йка ро́дила
Бла́го ме млеко до́ила
В'ро́йно ме ви́но ка́пала
На́ сънце ме́ е греала
На ветър ме́ е лу́лала:
За́ тоа су́ си у́бава
Ка́ко църве́но я́бъко.

2. На малко, 5—10 годишно дете.

— Ми́ло, църве́но ябъко,
Та́ каде си́ ми и́грало
Играчкум до́ма си́ дойде,
В'ма́йкини ску́ти па́днало?
— Ма́ле ле, ми́ла, ма́йко ле,
Играло су́м си и́грало
По́край на бела Ду́нава
Чу́дно сум чу́до ви́дело:
Ри́ба во мо́ре и́граше
Со́ србет во́да це́пеше
Со крилята́ я пли́скаше
Ду́ри ме ме́не у́топи.

3. Пакъ на малко дете, овчарче

Мило Ко́йче, ма́лечка́во
Бо́г да би́е тво́йта ма́йка
Що́ те пу́щи на плани́на
На́ плани́на со́с дружи́на
Дру́жина́ е ра́згоди́ла
Ко́й яло́вар, ко́й мазни́чар
Ко́йчета́ го на́годи́ла
Со дребните шиле́жи́ня
Из ситна́та детели́на,
Из честа́та чу́мери́ка.
Ви́кна Ко́йче та́ запла́ка:
„Ле́ле Бо́же, ду́р до Бо́га,
Ка́ ке по́йда ка́ ке ка́жа
На́ мойо́т ми ста́ри та́тко
На́ мо́йта ста́ра ма́йка!

4. На 50 годишенъ човѣкъ, доволенъ отъ всичко.

Кръстато кралот седеше
Кърстата риба ядеше
Кърстато вино пиеше
И сам на себе велеше:
„Сполай му, Боже, на Бога
Така ме вака зарадва
Снаа ми обед да готви
Керка ми слуга да служи
Синови измет да прават
Внучиня шенлък да прават.

5. На момъкъ, готовъ за оженване.

Юнак ше́та по́ поле
Ка́ко па́ун кра́й море,

Ни го сти́га сти́гнало,
Ни́ го стре́кя стре́тнало.
Сустреле ми го сустреле
Дó три убáви девойки:
Първа му дáде я́бъко,
Втора му дáде зла(т) пръстен
Тре́кя му ни́що не дáде.
Не́я вáти зá ракáта
Си́ я върли нá коня́та,
— Нá ти, мале, зá отмена
Нá татка ми за промена
Нá сестра ми зá лесáта[1]
А на ме́не зá посте́ла.

6. На по-състоятеленъ момъкъ, готовъ за оженване.

Шета юнак низде града,
Низде града Цариграда,
Раци држи во джепови,
Ни купуа, ни продава:
Джеповите му са пъни
Пъни рамни леблебия
Леблебия, суво грозье.
Що догледа едно зърно
Едно зърно, църно грозье
Грозье беше мошне скапо
Едно зърно две иляда
Юнак даде три иляда
Си го узе църно грозье
Си го върза в'марамата.
Си киниса да си оди
Ми одило до пол пата
На пат му се вода припи,
Си отвърза мармата
Да ми зобне църно грозье.
Чудом тогай се зачуди
Не ми било църно грозье
Току било мало моме
Променето, накитено.
Кай що стое, слънце грее.
Си го вати, си го узе
Го занесе дури дома.

7. На беденъ момъкъ за оженване.

— Смилянине, горянине,
Ал' си женен, ал' армасан?
— Ни су женѐн, ни армасан,
Мома луба от селото
Тука близо во ма'лото
Едѐн плет ни дели само
И високото бунище.

8. Друга вариация.

— Смилянине, горянине,
Смил ти пояс половина.
Ал си женен, ал армасан?
— Ни су женен ни армасан,
Мома луба от селото
Близо тука во малото
Плет ни дели дворищата
Зид ни дели катищата.
Що й дава(хъ) сѐ зимаше:
Дай ябъко, изеди го,
Дай й киска,[2] износи я
Дай кутия, сокърши я
Дай шамия, сокини я
Пущи пърстен, врати ми го!
Леле Боже, дур до Бога,
Що да права за момиче?

9. На невеста, на която искатъ да напомнятъ последствията отъ неверностьта.

С'невеста се Марко подиграва
Подиграва, наговара
На негова премлада невеста:
— Кога одиш на Дунав за вода
Кой ти крева[3] кованото ведро
Кой ти дава дунки и калинки?
— Ми креваят дунавките моми
Ми даваят дунки и калинки.
— Изнеси ми, бре млада невесто,
Да с'промена, млада да с'нареда
Во твоето невестинско руо.
Му изнесе млада Марковица
Му изнесе нейно бело руо.
Се премени Марко, се нареди
Си опаша тая остра сабя
И си крена кованото ведро
Ми отиде на Дунав за вода.
Се наведе Марко да залее
Се зададе Дойчин добър юнак:
— Чекай, чекай, млада Марковице,

---

[1] Леса: дългитѣ плитки на косата. [2] Китка. [3] вдига.

Да ти крена кованото ведро
Да ти дада дунки и калинки.
Ни постоа Марко, ни почека,
Си извади сабя колаклия
Му пресече тая руса коса
Си я кладе в'кованото ведро
Та си дойде Марко дури дома.
На невеста Марко й велеше:
Дали свекя, млада, ке ми светиш,
Или слуга, млада, ке ми служиш?
— Яс не можа слуга да ти служа
Да н'ти чаша, Марко бре, препъна
Ами свекя, Марко, ке ти света.
Тогай Марко бъргу си соблече
Си соблече нейно бело руо
И накладе оно до два огна
А невеста мегю ни а кладе
И зафати она да ми гори.
К'а изгоре горе до колена
Она удри молба да се моли
„Да ли, Марко, тебе не т'йе жалба
Тежка жалба за твоята става?[1]

. . . .
. . . .

10. На човѣкъ, който се гордѣе съ синове и дъщери.

Повалил се велик Пео:
— Яс сум велик и по-велик
И от цара и от везира:
Имам двори самотвори
Со подпори позлатени
Среде двори — бела кула
На кулата яребица.
Али рекол, ал' не рекол,
Речта пошла дур до царот.
Царот пущил два абара
Два абара, два татара
Що дойдоа на Пеови
На Пеови тежки порти.
Дваж викнуат, триж кликнуат.
Се появи Пеовица:
— Ела, ела, та кой вика?
Не е тука велик Пео.
— Мори, мори, Пеовице,
Та каде е велик Пео?
— Си отиде всред селото.
— Мори, мори, Пеовице,
Що се Пео валба валил
Имамъ двори самотвори
Среде двори бела кула
На кулата яребица.
— Море, море, два абара
Два абара, два татара,
Що се Пео валба валил
Порта ми е велик Пео,
Подпорите — синовите
Бела кула — млада снаа
Яребица — мила кьерка,
Това ми се валба валил.

11. На мома, готова за омжжване.

Мома мети лепа църква
Со два страка босилкови
Ка си мети, Бога моли:
— Дай ми, Боже, попа свекра
А свекърва — попадия
А момчето — младо дяче.
Како Бога що помоли
Така Господъ ѝ поможе
Та ѝ даде попа свекра
А свекърва — попадия
А момчето — младо дяче.

12. На момъкъ за женене отъ срѣдна ржка.

Шета юнакъ самъ по поле
Како паун покрай море
Ни го стига стигнуало
Ни го стрекя стретуало
Сустреле ми го сустреле
До три убави девойки.
Първа беше бела та цървена,
Втора беше танка та висока,
Трекя бѣше мошне църноока.
Ал умирам, мале, ал я зимам
Или ода горе арамия
Или ода в' поле кеседжия.

---

[1] Понеже тази пѣсень продължава още, то отъ нея се пѣятъ само първитѣ нѣколко стиха.

13. На грамотенъ момъкъ за оженване.

Коня вяа лудо младо
Коня вяа дуру лета
В' раце държи сиви сокол.
Шо помина край чешмата
Тамо срете мало моме,
Поли фърчи гайтан сфърчи.
Се уплаши сива коня
Му откина сиви сокол
Му откина бърза коня
Та си дойде дури дома
На майка му на поплака:
— Варай, мале, мила мале,
На пат срету мало моме
Поли фърчи, гайтан сфърчи
Се уплаши бърза коня
Ми отлетна сиви сокол.
— Варай сину, мили сину,
Сиви сокол ке долета
Бърза коня ке си дойде.
Лажи, мами, мала мома
Дуру да я излажиме
Дуру дома да доведиш.

14. На човѣкъ, който има дете за учене.

Невеста Марко велеше
— Невесто млада, убава,
Излези на двор до надвор
Що ми се псете разлале
Що ми ли госье идаят.
Невеста на двор излезе
И бъргу назад се врати:
— Марко ле, мили стопане,
Добри ни госье идаят
Отъ светогорскийот манастир
Сете кралеви, баневи.
Машко ни дете сакаят
Занаат да го научат
Пребела книга да държи
Прецърно писмо да пише.
— Невесто, млада, убава,
Дете е мало малечко
Не може книга да държи
Не може писмо да пиши
Дочека госье, изпрати . . .

15. На богатъ човѣкъ.

Кинисува Марко и си нарачува
На негова премлада невеста:
— Ой, невесто, мило мое добро,
Ти да станеш утре само рано
Да и скорниш твойте измекяри
Да и пущиш во сури говеда
Да заколат крава яловица
Да умесат пет бели погачи
Да наточат три здравици вино
И още толку баш лута ракия
Да си спрегнат тая четврът кола
Та да дойдеш на Божйо кръщене
Та на сете рака да му бакниш
А на мене рака и колено
Кой да види млада да завиди
Кой да чуе млада да заблази:
— Блазе си му Марко со невеста
Али ми е от кукя богата
Али ми е от рода голема
Али ми е от Марка учена.
Не ми била от рода голема
Не ми била от кукя богата
Току била от Марка учена.

16. На овчаринъ.

Ми никнала перунига
Встреде търло овчарово
Овчар ми я преградуа
Прѐградуа, притърнуа
Кавал кърши, колчье къка[1]
Перче сечи, плет я плѐти.
Кога станал утро застро[2]
Не ми била перунига
Току била мала мома.
Си я ватил за раката
Си я довел дуру дома
И извикал на майка си:
— На ти, мале, за отмена
А на татка за промена,
А на бацка за перчето
А на дотка [3]) за лесата
А на менѐ за постела.

---

[1] Набива. [2] Рано. [3] Сестра.

17. На бездетна невеста.

Стой невеста среде двори
Среде двори на мрамори
На чорапи прошарени
Со налони шиклосани.
Као що стои съзи рони
Пърсти кърши, коси корни.
А догледа свекърва ѝ:
— Ой невесто, мила снао,
Що си стоишъ среде двори,
Среде двори, на мрамори
На чорапи прошарени.
Со налони шиклосани?
— Варай, мале, мила мале,
Дел' ме питаш, ке ти кажа
Сърце ми е изгорено
Оти пуста рода немам
Мой еснафки деца имат
Кои по две, а кой по три
А яс немам нито едно.

18. По случай на прѣсенъ мъртвецъ.

Моли се, Досто, моли се
Моли се на темни темничари
Да дадат темни клучове
Отклучи темна зандана
Да видиш бело видело
Да видиш рода голема
Да видиш татко и майка
Да видиш браkя и сестри
Како е жалба за тебе
Со църни кърпи на глава
Како жалаят за тебе.[1])

III.

Битови пѣсни.

Между пѣснитѣ, относещи се до домашния битъ на селянина, се срѣщатъ повечето такива, които изобразяватъ положението само на жената или взаимнитѣ отношения между мѫжъ и жена въ по-ново време. Ето напримѣръ три такива пѣсни.

1.

— Мари ой невесто църноока,
Що ти уста подгорела
Како црепна[2] негорена?
Що ти очи пропаднале
Како шлупка ореова?
Що ти лице повенало
Како лимон во пазуа?
— Море ой Стояне, мой Стояне,
От твоитѣ неправини:
Мене водиш, друго лубиш.
— Мори ой невесто църноока,
Ако луба друго лубе,
Да ми пукне машко дете!
— Ой Стояне, мой стопане,
Не къни се в' машко дете,
Машко дете заедничко
Закъни се в' църни очи.
— Ой невесто църноока,
Ако луба друго лубе
Да ми пукне бърза коня!
— Ой, Стояне, мой стопане,
Бързя коня пчошка[3] рана
Закъни се в' твойта майка.

2.

Невесто гюзел убава,
Що кротко одиш на вода,
Да ли ти тежат стомните
Ели ти тежи герданот
Ели си болно лежало?
— Ай гиди лудо и младо,

---

[1] Тази пѣсенъ се пѣе, когато се случи въ кѫщи скорошенъ мъртвецъ. При пѣенето пѣвачкитѣ държатъ рѫцетѣ си спуснати на доле, докато при другитѣ водички пѣнси се хващатъ рѫка за рѫка и пѣейки подскачатъ.

[2] Подница. [3] Кучешка.

Ниту су болно лежало
Ниту ми тежат стомните
Ниту ми тежи герданот
Туку ми тежи меракот
Меракот ми è в' Битола
Во битолските апсани.

3.

Невесто, калеш Митанке,
Татко и майка сборвая
За тебе да те остават.
— Ей гиди братче, по-мало.
По-мало братче, по-умно,
Що мана мене найдоа?
Ели не меса, не печа,
Ели не клавам, не кревам
Ели не чакам, изпракям?
— Невесто, калеш Митанке,
Маната ти е голема
Камо ти дете во раци?
Камо ти лулка на глава?
— Ей гиди братче, по-умно,
Ставата ми е невеста
Сърцето ми е моминско.

Народни пѣсни отъ Костурско.

Записалъ Калчо Деляковъ.

1.

Еремби́цице, колумби́цице,
Ло́вом те ло́ва ду́р'да те фа́та
Ду́р'да те фа́та, да те затво́ра
Да те затво́ра на кулуфи́я[1]
Да те нара́на с го́рска пчени́ца.
Да те напи́я студе́на вода
(Отъ с. Нестрамъ).

2.

Зе́вай ме лу́до со се́вда
Оти ке ме зе́виш без се́вда
Се́вдата е́сти голе́ма
То́кмо со е́'на плани́на
Ме́до шеке́ро се ме́си
Се ме́си, а не се де́ли
Ама́ севда́та се де́ли.
(Отъ с. Смърдешъ).

3.

Са́кам де́войка от се́лото
Са́кам но не́ ми е да́ве.
Се́н'на на по́то да че́кам
На е́на те́сна ули́ца
На е́на че́рна тъмни́ца
По́минви Ри́нка По́пова
От ло́зйето ми гре́дише
Пълна шеми́я со гро́зйе.
— По́дай ми Ри́нко тро'гро́зйе!
И та с'изма́ми му да́де.
Той не му фа́ти гро́зйето
Ту́ку му фа́ти ро́чето
Ро́чето бе́ло черве́но.
Ри́нка му ре́че поле́ка:
— Сто́яне, мла́ди Стоя́нчо,
Пу́шчи ми ми́ло ро́ката,
Па ми ти фа́ти сърцето.
(Отъ с. Нестрамъ)

4.

Потърни́ си ни́ско кърпа.
До́це мо́ри,
Да ти бе́ле, тво́йте ли́ца
До́це мо́ри,
Мо́йте ли́ца бе́ли е́са
Ва́не бре,
Бе́ли, бе́ли да черве́ни
Ва́не бре,
Не́ка ти е ни́ско кърпата
До́це мо́ри,
Да́ ти че́рне тво́йте о́чи
Тво́йте о́чи, твойте ве́жди.
— Мойте о́чи че́рни е́са
Ва́не бре,
Че́рни, че́рни ка́й чере́ши.
Мойте ве́жи че́рни е́са
Ка́й мо́рски пияви́ци.
(Отъ с. Жижелце).

5.

Петро́вден ми до́йде
Мо́мче не ми до́йде

---

[1] Кафезъ.

Ни́то книга пу́шчи
Ни́то пари пу́шчи.
Де́ца да му ра́на
Ту́фяко му про́да
Фу́стано му про́да
Бе́дел да му пла́та.
По́ника да о́ди
Ти́ло да си скърши
Гла́ва да не върни
Та́м да си оста́ни!
Ако той залюби
Мла́да там гърки́ня,
Да не се кердо́са
Ве́ки сам да ку́ка.

(Отъ с. Старичане).

6.

Еле́на ду́ша бе́реше
Ни́кой при не́я не́маше
Ма́йка му си я пла́чеше:
— Еле́но си́нко, Еле́но,
Какво́ да пра́ва при́кето
Де́вет гирди́и дими́тни
Осем прега́чи платнѐни
Де́сет кошу́ли лене́ни
Пе́т власени́ци власе́ни?
По́стой поча́кай, Еленко,
Дур' да ти до́йди та́тко ти
Да ти напра́ви се́ндука
Да ти оста́ви пендже́ра
Да напра́ви парма́ци
Неве́сти оти́ве на църква
Еле́на да се погле́два
Мо́мите о́де за во́да
Еле́на да се пропу́ле.

(Отъ с. Нестрамъ).

7.

Е́ бре ода́йче шаре́но
Огано да те изго́ри
Пла́мено да те пламно́са
Я и́мам де́вет годи́ни
Ас но́тре не́мам влезе́но
Посте́ла не́мам посла́на
Перни́ца не́мам легна́то
Огано да те изго́ри
Ти́ си причи́на за ме́не.

(Отъ с. Нестрамъ).

8.

Е мор' неве́сто кале́ша,
Изва́ди гла́ва пенже́ра
Да ти го пи́ша ли́цето
Ли́цето бе́ло черве́но
Да ти го пи́ша на кни́га.
Утре ке о́да чужѝна
Чужи́на пу́ста дале́кна,
От Анадо́лу по-до́лу
Още три дена по-до́лу.
Пи́смо да пу́шчиш не гре́ди
Му се раси́пва пи́смото,
Ла̀пка да пу́шчиш изгнѝва.

9.

Мор' неве́сто че́рноока,
Пу́шчи мо́мче на чужи́на
Ти го пу́шчи за годи́на
Той ти до́йде през годи́на
Да ти се́нни до коле́но
Да отпле́ти петли́ците
Да ти ви́ди кошу́лата,
Кошу́лата неопра́на
Неопра́на три годи́ни,
Три годи́ни три ме́сеци.
— Не́мам са́пун да испе́ра
Тво́йто ли́це два калъпи
— Не́мам во́да да испе́ра
Твойте о́чи два изво́ра
— Не́мам ко́пан да изчу́кам
Твойте но́зи два копа́ни
— Не́мам пло́ча да истре́са
Твойте грънди ра́мна пло́ча.

(Отъ с. Жижелце).

---

[1] Ябълка.

Рецензии и книжовни вести.

А. М. Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи. Т. I. Казань, 1918, гол. 8^0, 284.

Дължимъ особена признателность на професоръ А. М. Селищевъ за неговия сериозенъ трудъ, посветенъ на македонскитѣ наречия, съ който е направена вече значителна крачка напредъ, за да се сдобиемъ съ една систематична западнобългарска диялектология на по-широка основа, каквато за сега ни липсува. Интересътъ къмъ историята на българския езикъ и специялно къмъ западната му половина се прояви у Селищева още бидейки студентъ въ Казанския университетъ, на чиито срѣдства той презъ лѣтото 1914 година предприе научна обиколка въ България и отъ тукъ — въ Македония, въ Тетовско. За голѣмото му увлѣчение къмъ всичко, относеще се до българския езикъ и до българската писменость отъ времето на българското народно възраждане, свидетелствува неговиятъ интересенъ „Отчетъ о занятіяхъ за границею въ лѣтнее вакансіонное время 1915 года“ (Казань, 1915, 8^0 105). Въ отчета първо мѣсто е дадено на статията „Замѣтки о говорахъ Тетовскаго округа“ (1—33), съдържаща кратка характеристика на звуковетѣ и формитѣ на говора въ Долни Пологъ, къмъ която сѫ прибавени образци отъ говора на жителитѣ въ гр. Тетово и селата Лешокъ, Теарце и Горяне. Бурнитѣ събития следъ обявяването на всеобщата война не благоприятствуваха за научна работа, при все това Селищевъ е успѣлъ къмъ края на войната съ голѣми мѫжки да отпечата посочения по-горе трудъ „Очерки по македонской діалектологіи“. Липса на срѣдства му попрѣчили да обнародва втората часть на Очеркитѣ, чийто рѫкописъ въ последствие, за жалость, той загубилъ.

Непосрѣдственото запознаване съ българскитѣ говори въ Тетовско е увлѣкло Селищева да изучава възъ основа на цѣлокупната до сега печатана диялектоложка литература изобщо македонскитѣ наречия и то въ тѣхната органична връзка и съ наречията въ западна и източна България. Така С. придобива широкъ погледъ върху цѣлата българска диялектология, както никой другъ отъ чуздитѣ слависти. Освенъ материялитѣ, относещи се къмъ съвременнитѣ македонски говори, С. е използувалъ и печатани книги отъ втората половина на 18. и началото на миналия вѣкъ, които иматъ диялектоложка стойность, понеже съдържатъ съвременния на авторитѣ имъ говоръ, неповлиянъ отъ българския книжовенъ езикъ. Особено голѣмо значение е отдалъ С. на известния Четириезичникъ на Данаила по изданието отъ 1802 г.

(първото издание се е явило къмъ 1770 год.): *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἤτοι τῆς ἁπλῆς ῥωμαΐκης, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς*. Селищевъ много право е оценилъ значението на тая книга и по въпроса за етнографската принадлежность на славянското население на Македония. Авторътъ на *Διδασκαλία*, свещеникътъ и учитель Даниилъ, родомъ македонски влахъ („дакомизиецъ" сир. аромънинъ) отъ Мосхополе, не намира въ Македония други славяни освенъ българи и къмъ тѣхъ, покрай другитѣ две негръцки народности — албанцитѣ и власитѣ, той се обръща въ книгата си съ позивъ, да се постараятъ да изучатъ гръцкия езикъ: „Вие албанци, власи, българи — чуздоязичници, възрадвайте се и се пригответе всички вие да станете гърци; отхвърлете варварския си езикъ и нрави... Събудете се отъ дълбокия сънъ на невежеството, учете гръцкия („ромейския") езикъ, майка на мѫдростьта и пр." Цѣлиятъ гръцки текстъ на този интересенъ позивъ, съ преводъ на български, е обнародванъ отъ Й. Ивановъ въ статията „Гръцко-български отношения преди църковната борба" (въ „Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, София 1912 г., стр. 163—165). Цельта му е била, както той самъ по-нататъкъ казва, да приучи чуздоезичницитѣ чрезъ усвояването на гръцкия езикъ да станатъ грамотни, да умѣятъ да пишатъ и да смѣтатъ. Правъ е С. като казва, че само тази последната задача ще да е ималъ предъ видъ и нашиятъ Архимандритъ Теодосий, който е билъ чуздъ на всѣка панромейска тенденция и който напротивъ всѣчески се е стаалъ „да послужи на полза своему роду болгарскому", когато на 1841 год. се е решилъ да препечата въ своята печатница въ Солунъ Данийловия Четиреезичникъ, въ който вмѣсто албански е поставенъ „караманлийски" езикъ: „Книга за наученіе трихъ ѧзы́ковъ — славѧно-болгарскіи, и гре́ческыѧ и карамалийцкои." Заслужва да изтъкнемъ и тукъ, че въ пълното заглавие на *Διδασκαλία*-та се казва, че книгата се посвещава на пелагонийския (битолски) митрополитъ Нектарий като се прибавя и титлата му „ексархъ на цѣла българска Македония": *«Μητροπολίτης Πελαγονίας ὑπερτίμος καὶ ἔξαρχος πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας.»* Така правилно исторически сѫ схващали тогава образованитѣ македонски гърци и власи преобладаващето етнично значение на българщината въ Македония.

Въ „Очеркитѣ" си С. е далъ на Даниловата Дидаскалия особено видно мѣсто: той въ описанието на звуковетѣ и формитѣ на македонскитѣ наречия винаги излиза, като отъ по-стара основа, отъ езиковитѣ данни, съдържащи се въ нея, като ги допълва и обяснява съ тѣмъ съответни изъ другитѣ македонски и изобщо български говори. Затова е далъ общо заглавие на изложението си: *«Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία* и македонскіе говоры." Този планъ на изложението донегде зле се е отразилъ върху системната прегледность на използувания богатъ диялектоложки материялъ. Поради това още повече се чувствува липсата на единъ какъвгоде индексъ на съдържанието на книгата, за което, безъ съмнение, немалко сѫ виновни и изключителнитѣ условия, при които се е печатала книгата. При все това за специалиста тя дълго ще запази трайна цена на сериозенъ трудъ по българска диялектология.

Авторътъ предпазливо борави съ преразличния въ качествено отношение езиковъ материялъ, черпанъ изъ нашитѣ фолклорни издания. Благодарение на строгия си критиченъ методъ той не се заблуждава относително действителната фонетична стойность на разнообразната графика на своитѣ източници. За пълнота на граматичната характеристика на отдѣлнитѣ говорни групи авторътъ самъ не ще да е претендиралъ, като си е ограничилъ задачата съ своята изходна база — Даниловата Дидаскалия.

По-добре и подробно е представена фонетиката на говоритѣ. Всички по-важни и спорни въпроси обстойно се разглеждатъ и съ рѣдка предпазливость се даватъ заключителни мнения. Така нпр. основно е разгледанъ въпросътъ за рефлекситѣ на *tj* и *dj* въ македонскитѣ наречия, (стр. 126—160). Следъ подробенъ анализъ на доводитѣ касателно произхода на рефлекситѣ *к'*, *г'* въ македонскитѣ говори, С. съ право се присъединява къмъ изказаното отъ наша страна мнение, че той е вънщенъ, чуздъ. Въ аргументацията си много умѣстно е използувана историческата топонимика споредъ срѣдовѣковни писмени източници. Така напр. решаеще значение относително въпроса за първенството на *к'* или *шт* има фактътъ, че въпрѣки сегашната общоприета въ централнитѣ западни говори форма *гак'и* (=гаци) въ територията на сжщата говорна область се намира село подъ име Кривогаштани. Тъй се е наричало сжщото село (въ Прилепско) и въ XVIII. в., а това село се споменува и въ единъ сръбски хрисовулъ, даденъ на манастира Трескавецъ въ първата половина на XIV. вѣкъ: „Спась во Кривогаштанехь.“ Сжщо такъво значение има относително *жд-г'* името на селото Саждово, което се намира въ западния жгълъ на Прилепско (130). Въ свръзка съ тоя въпросъ С. по-подробно говори за раннитѣ колонизационни опити на сърбитѣ въ Македония въ XIII. и XIV. в. Съ влиянието, упражнявано отъ страна на сръбскитѣ гарнизони, боляри, преселенци и главно администрацията, а най-сетне и на писменостьта може да се обяснятъ известнитѣ, спорадически вмъкнали се въ езика на нѣкои македонски българи сръбски фонетични черти, а именно произношението *к'*, *г'* вмѣсто *щ*, *жд*, и *у* вмѣсто *ж*. По-интенсивна колонизация ще да е ставала въ северна Македония (134). Добре се досеща С., че за разпространението на *к'*, *г'* ще да е благоприятствувало и обстоятелството, че е сжществувала и въ Македония, както и дори въ най-източнитѣ български говори, склонность да се развиватъ секундарнитѣ съгласни *к'*, *г'*, независимо отъ каквото и да е чуздо влияние, като нпр. въ думитѣ люг'е, брак'а, майк'а, люлк'а, пък' (= пжть), г'адо (= дѣдо), клаг'енец и пр., както се говори нпр. по Родопитѣ, въ Елена, Дрѣново, Котелъ, Чепино, Широка лжка и пр. (138).

Относително втората сръбска фонетична черта, *у* вмѣсто *ж*, тя се срѣща само по граничната зона въ северна Македония — въ Долни-Пологъ и частично въ Скопско покрай правилната българска замѣна *а* вмѣсто *ж* (въ Скопската Черногория, гдето се казва пут, дуб, муж, куде) и по̀ на северъ, въ Кумановско и Вранския окрѫгъ, и въ северната часть на Кратовско (майку, сестру и пр.).

По спорния въпросъ за изключителнитѣ случаи, гдето въ сѫщитѣ говори сѫществува произношение *а* вм. *ѫ* въ глаголния суфиксъ *нѫ*, който гласи *на*, а сѫщо тъй и въ окончанието на имперфектъ 3. л. мн. ч. (*х*)*а* вм. *хѫ*, мисля, че по-приемливо е да съзираме въ тия изключения запазено по-старо българско произношение на носовката, а не обратно, че то е донесено отъ югъ, както мисли С. (с. 40—41). Защото щомъ приемаме, че рефлексътъ *у* вм. *ѫ* е чуждо влияние, не бива да предполагаме, че то е трѣбвало да измѣсти по-старата българска замѣна на носовката досущъ последователно, сир. безизключително, както става, когато се касае за действие на звуковъ законъ. Трѣбва да признаемъ, че С. за разяснението на тоя фонетиченъ въпросъ, както и на всички други и отъ по-малко значение напълно методически постѫпва, вземайки въ съображение всички по-важни езикови данни. Далечъ би ме завело подробно да следя интересното съдържание на „Очерки-тѣ“, пъкъ и не му е мѣстото въ това списание. За това ще се огранича да посоча само нѣкои мѣста отъ по-общо значение, и то главно съ огледъ къмъ общобългарското езиково единство, за което македонскитѣ говори даватъ обиленъ доказателенъ материялъ.

Основателното вникване въ българската диялектология не можеше да не убеди автора, че въпрѣки секундартитѣ различия, които отличаватъ българскитѣ говори по цѣлата територия отъ изтокъ до крайния западъ при албанскитѣ граници старобългарското езиково единство въ тѣхъ е очебиеще. Затова Селищевъ безъ всѣкакви оговорки смѣта всички македонски говори за български въ пълния етнографски смисълъ на думата. И етничнитѣ му наблюдения въ самата Македония касателно народностното съзнание на простото население сѫ го убедили, че тукъ понятията езикъ и народъ досущъ се покриватъ. Възторженъ изразъ на това си убеждение той дава въ послесловието на книгата си, гдето казва: „Македония е люлката на българското възраждане. Отъ тукъ сѫ излѣзли раннитѣ будители на българския народъ. Тамъ сѫ се писали първитѣ книги на „препростия“ некниженъ езикъ въ полза на народа. Пакъ тамъ, въ българската печатница въ Солунъ сѫ се печатали нѣкои отъ тѣзи книги. Въ македонскитѣ манастири — Слѣпченския, Трескавичкия, Кичевския (Пречиста), Дебърския (Св. Иванъ), Лѣсновския и нѣкои други, и презъ времената на турското иго славянската писменость не е прекѫсвана въпрѣки угнетението отъ страна на турцитѣ и фанариотитѣ и разбойничеството на арнаутитѣ“ (283).

Единството на народния духъ особено се явява въ единството на езика. Авторътъ го посочва като изброява до 32 езикови характеристични особености, еднакво свойствени на говоритѣ въ Македония и на говоритѣ въ югозападна и източна България (278—279). Процеситѣ, преживени въ македонскитѣ говори, сѫ били преживени и въ говоритѣ въ България, всичкитѣ или или нѣкои отъ тѣхъ, най-често говоритѣ въ югозападна България. Тѣзи процеси сѫ ставали или едновременно и въ Македония и въ Бълария, или въ различно време, но сж произлизали отъ една обща причина (стр. 277). Отъ друга страна, вземайки македонскитѣ говори като цѣлость, С. дава и обща характеристика на македонскитѣ говори, като изброява до 47 тѣхни особености, голѣма часть отъ които, разбира се, се срѣща и въ другитѣ немакедонски български гевори (262—265). Най-сетне С. усърдно се е постаралъ, въпрѣки недостатъчностьта на разполагаемия материялъ, особено отъ гледна точка на диялектоложката топография, да нахвърли и една подѣлба на македонскитѣ говори на две голѣми диялектни групи, западна и юго-източна, които обхващатъ цѣла Македония. Първата група заема областьта на западъ отъ рекитѣ Вардаръ и Черна, а втората — областитѣ на южнитѣ и юго-източнитѣ предѣли на Македония, които почватъ отъ Преспанското и Островското езеро подъ колѣното на р. Черна и продължаватъ на изтокъ, включвайки въ себе си и областьта между Вардаръ и Струма заедно съ южната часть отъ Кратовско.

Основанията за тая двойна дѣлидба се даватъ въ характеристиката на двѣтѣ главни диялектни групи (266 нат.). Въ бждеще има да станатъ поправки относително подробноститѣ на тая класификация. Главенъ отличителенъ белегъ на западната централна група безъ съмнение ще остане тройниятъ членъ.

Ще трѣбва да се прибави като характеристиченъ белегъ и ударението. Въ случая третосричното ударение покрай тройния членъ биха най-силно характеризували централната диялектна група. Другитѣ два-три характеристични белега на първата група сж отъ второстепенно значение, а засягатъ отъ частъ и въ областьта на втората група. Въ подробности и тази подирната ще трѣбва да претърпи поправки.

Описанието на отдѣлнитѣ говорни групи у автора (267 нат.) е доста сумарно, та не винаги е ясно, кой белегъ е свойственъ само на дадена говорна група, и кой — и на други. При изброяването на характернитѣ фонетични и морфологични белези на подирнитѣ трѣбваше да се дава поне по единъ типиченъ примѣръ, толкова повече понеже едни и сжщи характеристични формули често се повтарятъ и при описанието на други говори, като общи изцѣло или отъ часть.

По въпроса за взаимоотношенията между македонскитѣ говори отъ една страна и съседнитѣ имъ източно-български и сръбски отъ друга, С. съвсемъ умѣстно отдава решаеще значение на общата на македонскитѣ и всички български говори система на склонението: загубата на падежнитѣ форми и замѣната имъ съ синтактично адекватни нови, аналитични форми у тѣхъ е съвършено еднаква. Дали това явление се дължи на вжтрешни причини отъ фонетиченъ и психологиченъ характеръ, или на влияния външни, все едно общностьта на процеса си остая фактъ както за България тъй и за Македония, и не губи значението си дори и въ случай, ако би се доказало, че първиятъ потикъ къмъ загубата на падежнитѣ форми и изравняването имъ съ помощьта на генераленъ падежъ съ предлози е даденъ отъ чуздоезична, неславянска стихия (181). Селищевъ приема, че при изработката на българската склонитбена система все ще да е имало и чуздо-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

езично влияние, на което указватъ и съседнитѣ езици — ромънскиятъ, албанскиятъ и новогръцкиятъ. Добре е забелѣзано, че между българския и ръмънския въ това отношение има по-голѣмо сходство, понеже и въ двата езика въ основата на общия падежъ е легнала именително-винителната форма, чрезъ която се предава и родителенъ-дателенъ падежъ съ предшествуващъ предлогъ. Напротивъ въ албанския и гръцикя езикъ за общъ падежъ сѫ послужили и други форми, а родителенъ и дателенъ падежъ се изразяватъ чрезъ флексивни срѣдства (182). Ако бѣ авторътъ въ свръзка съ това явление обърналъ внимание и върху сѫществуването на подобно сходство въ формата и употрѣбата на постпозитивния членъ въ първитѣ два езика, щѣлъ е негли да дойде до по-друго заключение относително първопричината на въпросното подобие у тѣхъ. Може би по опредѣленъ отговоръ на тия въпроси ще се даде въ втория тимъ на „Очеркитѣ“ (вж. 210), ако авторътъ успѣе да надомѣсти загубения рѫкописъ.

И по въпроса за причинитѣ да изчезне инфинитивъ — еднакво въ източнобългарскитѣ и македонскитѣ говори — авторътъ остая въ недоумѣние, като посочва пакъ само на еднаквата сѫдба на инфитивната форма въ българския, ромънския, албанския и новогръцкия езикъ (234—237). Процесътъ на изчезването на инфинитивъ въ българския езикъ е сравнително отъ по-нова дата, та споредъ мене доста ясенъ: той е последица на засилената употрѣба на да-изречения първомъ съ финално значение.

Предъ видъ на широкия интересъ на автора къмъ най-загатнитѣ въпроси отъ историята на българския езикъ, които въ своитѣ „Очерки“ сега само зачеква, и при основнитѣ му познания на българския езикъ може да се надѣваме, че и въ бѫдеще той ще продължи щастливо започнатитѣ си български студии.

Л. Милетичъ.

Иванъ Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия отъ основанието ѝ до завладѣването на Балканския полуостровъ, I томъ, София, 1924, 348 (цена 100 лева).

Македония е представлявала политическо цѣло въ времето на Филипа. Въ Самуилово време тя е станала краеѫгъленъ камъкъ на владѣнията му, а презъ останалитѣ времена е била присъединявана къмъ разни балкански държави. Единъ исторически индивидуалитетъ представлява Охридската архиепископия, която просѫществува около 750 години (1018—1767). Презъ тоя огроменъ периодъ тя си има своята интересна история. Тази история е приковавала върху себе си вниманието не само на българи, гърци и сърби, но и на чужди учени. Презъ XVII вѣкъ Дюканжъ издалъ списъка, макаръ и непъленъ, на Охридскитѣ архиепископи; презъ миналия вѣкъ авторътъ на капиталния трудъ по византийското право Zachariae von Lingenthal посветилъ на автокефалната Охридска църква съдържателна студия „Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche“ (1864), а подиръ малко и австрийскиятъ консулъ Ханъ посветилъ особена глава на архиепископията въ съчинението си „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“ (1867). Въ началото на нашия вѣкъ и Иенския професоръ H. Gelzer написа съч. „Der Patriarchat von Achrida“ (1902).

Обаче, всички тия трудове оставя задъ себе си горното съчинение на г. Снѣгаровъ. Самъ природенъ охридчанинъ, той се пренесълъ въ миналото като истински синъ на Македония: „Ето вече 30 години, какъ поробена и бунтовна Македония държи Балканския полуостровъ въ нервна треска и цѣла Европа въ тревога. Страданията ѝ не само не намаляватъ, но отъ день на день се увеличаватъ. Една вѣковна тирания се замѣни съ друга, по-безчовѣчна. При все това Македония не умира, а съ още по-буенъ пламъкъ и съ по-мощна упоритость се бори за своята независимость. . . Предъ тоя дивенъ фактъ наблюдательтъ неволно се запитва: отгде черпи тази земя-мѫченица своята несломена воля за свобода, своя непреклоненъ борчески духъ? Отговоръ дава историята: отъ своето дълговѣковно минало, презъ което Македония е била самостойна културно-историческа величина“.

Въ времето на Самуила архиепископията е била патриаршия като продължение отъ Доростолската. Около 995 година тя е имала около 23 епархии. Милюковъ и Успенски при своята научна обиколка въ Преспа и Охридъ презъ 1898 сѫ сполучили да прочетатъ нѣкои отъ тѣзи епархии въ надписитѣ на „великата църква“ на островъ Ахилъ въ Преспанското езеро. При това Успенски предполага, че въ олтаря на казаната църква били устроени катедри за всички епископи на българското царство: въ центъра три, които сѫ били по-високи и по-широки отъ другитѣ, а отъ двѣтѣ страни до тѣхъ още по деветь. Тъй се получаватъ 21 епархии, но успехитѣ на Самуила все сѫ прибивили нѣщо върху това число.

Отъ патриарситѣ на западното царствò имаме да отбележимъ: избѣгалия отъ Доростолъ Дамянъ, Германъ, отъ когото се мисли, че получило името си едноимѐнното село въ Преспа, Николай, Филипъ и последния Давидъ.

Докато по-рано се мислѣше, че покорението на България отъ Василия е било безусловно, сега се приема възгледътъ, че България се предала при известни условия. Самъ Василий заявява това недвосмислено въ своята грамота: *ὑπόσπονδον τὴν χώραν ταύτην ὁ θεὸς ἡμῖν ἐδωρήσατο* (договорно тази страна Богъ намъ подари). Не толкова походитѣ на Василия въ разстояние на 40 години, колкото готовностьта му да запази привилегиитѣ на знатнитѣ и независимостьта на българската църква му осигуриха подчинението на България. Впрѣки нечутата жестокость на Василия спрѣмо 15 хиляди Самуилови войници, той призналъ България за цѣло и недѣлимо нѣщо, и въ туй отношение може да послужи за поучение на днешнитѣ свои гръцки почитатели, които се възхищаватъ отъ жестокостьта му, но забравятъ издаденитѣ му грамоти за българската църква.

При характеристиката на Самуила авторътъ е отишелъ малко далече въ своята любовь къмъ антитезитѣ. Той намира, че Самуилъ не ѐ лишенъ отъ известно благородство, че не се виждало да е билъ мъстителенъ, обладавалъ родителска нѣжность, ималъ чувствително

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

сърдце, но въпрѣки това въ него добило надмощие езическото начало. По-добре се обясняватъ действията на Самуила съ примѣритѣ отъ ветхия заветъ и съ византийското съседство. Че ветхиятъ заветъ се ползувалъ съ обаяние въ българския дворъ, доказва се отъ имената на 4-мата братя. Тогавашното общество не се е състояло само отъ светии, но и отъ кръвожадни елементи. Задачата на християнството била да изкоренява последнитѣ, но то и до день днешенъ нѐ е завършило тази своя мисия. Презъ XVII вѣкъ въ Франция имаше повече християнство, нежели презъ XVIII; при все това, отъ мемоаритѣ на Флешие знаемъ, че прѣзъ XVII вѣкъ убийствата тамъ били обикновено нѣщо.

Но още следъ смъртьта на Василия византийцитѣ почнали да посягатъ на правата на българската автокефална църква. Сполучливиятъ изборъ на Иоана Дебърски си останалъ уникумъ въ аналитѣ на архиепископията. Този светитель счелъ за своя свещена мисия да събере цѣлия български народъ въ една родна църква и да затвърди духовното му единство и културна самобитность (55). Но следъ него почнала печална ера въ живота на архиепископията; иерарситѣ се избирали отъ гръцкия клиръ въ Цариградъ; престолътъ заелъ Левъ, който полемизиралъ съ латинитѣ при раздѣлението на църквитѣ.

Но интересно е за забелѣзване, че и архиепископитѣ-гърци упорито защищавали привлегиитѣ на архиепископията и никакъ не понасяли, тя да бѫде подчинена на Цариградския патриархъ. Какъ се обяснява това? Интереситѣ на паството въ тоя случай се схождали съ ония на пастиритѣ: бидейки обширна, архиепископията доставяла значителни приходи и увеличавала блѣсъка на кириариситѣ, а като призната отъ византийската държава тя придавала и независимость на действията имъ. Но сами архиепископитѣ намирали несигурни своитѣ права, облегнати само върху грамотитѣ на Василия Българоубиеца. Тѣ искали по-древна и по-силна санкция и най-после я намѣрили въ отождествяването на архиепископията съ оная на Justiniana Prima. Това станало презъ XII вѣкъ.

Византийското високомѣрие, което не могло да търпи независима България, доказало своето кѫсогледство скоро следъ покорението ѝ. За вѣкъ и половина Византия съвсемъ се разнебитила. Сърбия и България се освободили. Обаче съ освобождението балканскитѣ отношения се забъркали още повече. Областитѣ минавали отъ едни рѫце въ други. Дохождането на кръстоносцитѣ на Балканитѣ откривало въпроса за отношенията на православнитѣ църкви къмъ папата. Въ Византия повдигали въпроса за съединение на църквитѣ, въ Търново прегърнали унията. Охридската архиепископия преживѣла полувѣковна пертурбация (1186—1234), но пакъ се запазила. Причината за тази жизнеспособность се крие нѐ само въ фикцията за Justiniana Prima, а още и въ привързаностьта на народа къмъ дѣлото на св. Климента.

Гърцитѣ неохотно сѫ признавали автокефалностьта на славянскитѣ църкви и гледали да ги премахнатъ, щомъ се осѣщали достатъчно силни за това. Още въ 1272 г. императоръ Михаилъ Палеологъ издалъ една грамота, съ която подканвалъ тогавашния Охридски архиепископъ да си прибере отъ Търновската и Ипекска църкви всички ония епархии, които се споменуватъ въ грамотитѣ на Василия II. На Лионския съборъ въ 1274, гдето се прокарала унията между двѣтѣ църкви, източната и западната, пратеницитѣ на императора повдигнали въпросъ за неканоничностьта на тия две църкви, учредени презъ време на латинското господство въ Цариградъ (1219 Ипекската архиепископия, 1234 Търновската патриаршия), и за каноничностьта на Охридската архиепископия поради фикцията за Justiniana Prima. Съ подобна благосклонность сé отнасялъ и синътъ на Михаила Палеолога, Андроникъ Стари. Останала е интересна плащаница отъ онова време, подарена на архиепископа, съ следния надписъ: *μέμνησο, ποιμὴν Βουλγάρων, ἐν θυσίαις ἄνακτος ᾿Ανδρονίκου Παλαιολόγου* (припомни си, пастирю на българитѣ, въ свещенодействията за вожда Андроника Палеолога).

Тази плащаница се явява камень претъкновения за днешнитѣ сръбски историци и политици, защото тя свидѣтелствува, че и византийскитѣ императори считали паството на Охридския архиепископъ българско, понеже самиятъ архиепископъ е билъ „пастиръ на българитѣ."

Особенъ интересъ представлява шеста глава, посветена на вътрешното състояние на архиепископията въ XI и XII в.в. При архиепископа Иоана църквата е била заета съ своето устройство: тя почти възстановила старитѣ си граници, отворила въ всѣки градски центъръ епископска катедра и се грижела да повдигне духа на народа; затова пъкъ единението между нея и народа е било пълно. Но съ дохождането на архиепископитѣ-гърци разединението почнало. Главниятъ недостатъкъ на старогръцката култура — презрението, което хранѣли гърцитѣ къмъ другитѣ народи, считани отъ тѣхъ за варвари, си останало и въ византийската епоха, и то следъ като християнството го осѫдило. Писмата на Теофилакта сѫ доказателство както за високомѣрието на владѣтелитѣ, тъй и за омразата на подчиненитѣ къмъ тѣхъ.

При все това, тогавашната сила на вѣрата е изглаждала много нѣщо отъ търканията между пастира и паството. За Теофилакта св. Кирилъ и Методий сѫ блажени отци и учители, Борисъ е билъ християнѣйши български царь, а св. Климентъ — новъ Павелъ за новитѣ коринтяни.

Въ XI и XII вѣкове въ Византия имало голѣмъ нравственъ упадъкъ: суевѣрие, жестокость, пиянство, развратъ, кражби на държавнитѣ средства; анархични прояви сѫ били обикновено явление. Упадъкътъ обхваналъ и монастиритѣ. Тази развала много благоприятствувала за разпространение на богомилството. Въ XI и XII вѣкъ богомилството успѣло да се разшири по цѣлия Балкански полуостровъ и на западъ. Още въ XI вѣкъ богомили е имало, освенъ въ българскитѣ области, даже и въ главнитѣ градове на Гърция (230).

Богомилството много е смущавало Охридската църква; то е фаворизирало и социалното движение, което се проявило въ аграрното въстание на Лазара, за когото се говори въ писмата на Теофилакта.

За нравственото състояние нѣма нѣщо похвално да се каже: между народа сѫществували полигамията и незаконното брачно съжителство. Обаче духътъ за високи подвизи не изчезналъ съ св. Ивана

Рилски. Презъ време на византийското робство живѣли: Прохоръ Пшински, Гаврилъ Лѣсновски, Иоакимъ Осоговски и Илarионъ Мъгленски.

Сръбската държава при Стефана Душана е владѣла цѣла Македония. Охридъ подпадналъ подъ властьта му още въ първитѣ години на царуването му (около 1334). Обаче щастието и тукъ се усмихнало на архиепископията: вмѣсто да бѫде третирана презрително, както при българскитѣ царе Калояна и Ивана Асѣна II, тя е била удостоена съ благосклонното внимание на Душана, едно, защото той е уважавалъ грамотитѣ на византийскитѣ императори и на българскитѣ царе, като смѣталъ, че така по-лесно ще може да привърже разнородното население къмъ държавата си, и друго, защото архиепископията му била нужна въ борбата му съ Цариградската патриаршия. Действително, въ 1346 г. Ипекската архиепископия била въздигната въ патриаршия, създадена съ съдействието на двѣтѣ български автокефални църкви — Търновската и Охридската.

Следъ разпадането на Душановото царство архиепископията спечелила нѣкои отнети епархии въ западна Македония, благодарение на Вълкашина и Крали-Марко, па даже придобила и нови въ източна Македония, благодарение на Углеша. Но турската опасность накарала сръбскитѣ владѣтели да дирятъ съюзници, и тѣ помислили за помирение съ патриарха въ Цариградъ, като му възвърнали нѣкои отнети епархии. Въ такъво положение заварило архиепископията турското владичество.

Съ това свършвамъ разглеждането на първия томъ. Дано бѫдемъ щастливи да видимъ и втория томъ, за турското владичество, когато предѣлитѣ на архиепископията излѣзли и вънъ отъ Балканския полуостровъ.

К. Стояновъ — Вълкановъ.

Проф. В. А. Погорѣловъ, Даниловиятъ Четиреезичникъ (Печат. въ Сборникъ на българската академия на наукитѣ, истор. филол. клонъ, книга 11, стр. 1—48, София, 1925).

Попъ Даниилъ, родомъ влахъ отъ Мосхополе (Корчанско), по занятие даскалъ, сериозно е вѣрвалъ, че невежеството на християнскитѣ народи въ Македония — власитѣ и българитѣ па и на албанцитѣ ще може да се премахне само чрѣзъ гръцката култура, предъ която той е благоговѣялъ. Затова той е станалъ ревностенъ агитаторъ на гръцката велика идея, да се погърчатъ тия народи, като усвоятъ гръцкия и отхвърлятъ родния си езикъ. Въ услуга на сѫщата идея той е съчинилъ единъ видъ гръцко-влашко-~~българско~~ макед.-албански разговорникъ. Първото издание на тоя разговорникъ въ форма на четириезиченъ речникъ е печатано подъ заглавие: »*Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἤτοι τῆς ἁπλῆς Ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς*«. (Начално учение, съдържаще четириезиченъ речникъ на четиритѣ простонародни езика, именно на простогръцки, мизовлахийски, български и албански). Второ издание е последвало на 1802 година. Англичанинътъ William Martin-Leake го преиздаде на 1814 год. въ Лондонъ въ латинска транскрипция на негръцкитѣ фрази. Има ромънско издание отъ P. Papahagi въ Букурещъ 1909 год. (вж. рецензия на проф. Ст. Романски въ Пер. Спис. LXX, 462—467).

Годината и мѣстото на първото издание на Четириезичника не сѫ положително установени. До сега бѣше известно само второто издание отъ 1802 год., за което съ голѣма вѣроятность се предполага, че е печатано въ Венеция. За първото издание се сѫдѣше по спомenатата книга на англичанина Ликъ, озаглавена „Researches in Grece“, (London 1814), въ която то е препечатано, като е прибавенъ въ речника и английски преводъ на фразитѣ. Ликъ нищо положително не казва, где и кога е било печатано изданието, съ което си е послужилъ, а само изказва предположение, че то ще да е било обнародвано „вѣроятно въ Мосхополе преди 50-тина години: I believe at Moskhópoli about fifty years ago“ (381; Селищевъ, Очерки по Мак. диалектологіи, 14) Споредъ това се пресмѣташе датата на първото издание къмъ 1764 год., като се вематъ 50 години преди 1814, когато е отпечатано английското издание. Добре забелѣзва Селищевъ, че Ликъ не би казалъ това, да е ималъ на рѫка второто издание, гдето ясно е опредѣлена годината на отпечатването му: *Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αωβ'*—1802. А и въ заглавието на това издание е казано, че е поправено и допълнено съ прибавление на полезни и любопитни сведения. И действително въ него има до $2^1/_2$ пѫти повече прибавени текстове на четиреезичнитѣ паралели, отколкото въ изданието на Ликъ.

Понеже е най-вѣроятно, че поправкитѣ и допълненията сѫ внесени отъ самия авторъ Даниилъ, растоянието отъ 50 години между първото и второто издание, както го предполага Ликъ, се указва голѣмо и твърде въпросително. Ала при липса на други данни въпросътъ така стоеше откритъ. Сега иде статията на г. Ив. Снѣгаровъ, печатана въ тази книга на „Мак. Прегледъ“ (вж. „Нови данни за българщината въ Македония“ стр. 49—58) да хвърли нова свѣтлина върху него. Снѣгаровъ въ Охридъ е ималъ на рѫка единъ екземпляръ отъ Данииловия Четириезичникъ (безъ началнитѣ му листове) съ ясно означена дата на изданието 1794 година (вж. по-горе 55 стр.). Още по-важно е за въпроса, който ни занимава, че Снѣгаровъ е ималъ на рѫка и оригинално писмо на самия авторъ „мосхополецътъ сакелари и свещенопроповѣдникъ Даниилъ“, датувано отъ 13 априлъ 1793 година, съ което съобщава на охридския сакелари попъ Стефанъ (родоначалникъ на сегашната охридска фамилия попъ Стефаниеви), че му изпраща по своя ученикъ Димитри гръцки речникъ, за да го преведе на български въ течение на една седмица, защото следъ великденъ искалъ да го изпрати въ Венеция за печатане; при това той го моли, да се вслуша въ говора на родителитѣ си, за да нѣма нѣкоя грѣшка. Снѣгаровъ цитува въ извадка и досежното мѣсто отъ гръцкия текстъ на самото писмо.

Отъ това съобщение на Снѣгаровъ донегде се обясняватъ два въпроса. Първо, че Даниилъ въ 1793 год. е билъ живъ и че е бързалъ да напечата „речника“ въ Венеция, което е и станало въ 1794 година. Не е ли това издание, екземпляръ отъ което е ималъ на рѫка г. Снѣгаровъ, въ сѫщность първото издание на Четириезичника, препечатано сетне, на 1814 година, отъ Ликъ?

Понеже Попъ Стефанъ, отъ когото се иска да преведе българската паралела, е билъ охридчанецъ, несъмнено е, ако той действително е извършилъ превода, че ще да е предалъ въ него охридския говоръ. За сега на това се противи гръцката графика на изданието отъ 1802 год. (Ликъ е предалъ българскитѣ думи съ латинска транскрипция, твърде неточно). Въ изданието отъ 1802 год. българскиятъ еровъ вокалъ (ъ) се предава чрезъ гръц. буква ᾳ, докато гръц. буква α тукъ означава наше **а**. Въ охридския говоръ старобълг. носовка **ѫ** се произнася въ кореннитѣ срички като **ъ**, напротивъ въ битолския говоръ се произнася като **а**. Въ Четириезичника обаче правилно срѣщаме **а** (гръц. α) вмѣсто стб. **ѫ** въ корена и въ суфикситѣ, напр.: зáбите, гулáбите, капѝната, мáдриот, мáжите, мáчит, нáтре, пáпокот, пáт, рáка и пр. Така се говори въ Битолско, а по охридски: зъ́би, мъ́жки. пъ́т, мъ́чит и пр.. Само въ единъ примѣръ въ Четириезичника се срѣща ъ (гръц. ᾳ): кътник (κᾳτνητ). Съ огледъ къмъ това езиково противуречие, щѐ трѣбва да се реши въпросътъ следъ единъ щателенъ прегледъ на българския текстъ на Четириезичника въ сравнение съ битолския и охридския говоръ, защото не е изключена възможностьта, тукъ да е играла роля и нѣкоя външна намѣса при самото печатане на книгата, напр. да сѫ били внесени поправки отъ лице, говореще битолски говоръ; допустимо е и друго, — самиятъ попъ Стефанъ въ своя рѫкописъ да е предалъ бълг. гласна ъ (вм. староб. **ѫ**) чрезъ α, защото може би не е знаялъ, какъ инакъ да я предаде съ гръцко писмо.

На 1841 год. е напечатано българско издание на Четириезичника въ българската печатница на архимандрита Хаджи Теодосия въ Солунъ. Въ това издание е употрѣбено кирилско писмо, а освенъ това вмѣсто албанския и влашкия е поставенъ турски езикъ („караманлийски"). Затова заглавието гласи: **Книга за наученіе трихъ ѧзиковъ, славѧно-болгарскіи и греческыѧ и карамалицкои**". Върху това издание писа М. М. Дриновъ въ стат. „Нѣколко бѣлѣжки за триезичната Солунска книга" (въ „Книжици за прочитъ, VIII—X, стр. 195—101, Солунъ 1891). За Даниилoвия Четириезичникъ говори Йорд. Ивановъ въ „Гръцко-български отношения преди църковната борба" (Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, 1912, стр. 162—166) и въ „Българитѣ въ Македония", София, 1915 год. стр. 72.

Четириезичникътъ е използуванъ въ славянската филология като източникъ за изучване югозападното македонско наречие първомъ отъ Миклошича, а напоследъкъ отъ А. Селищевъ въ съчинението му „Очерки по македонской діалектологіи" (вж. за това въ рецензията ми върху труда на Селищева въ тази книга на „Мак. Прегледъ").

Поради историческото значение, което Четириезичникътъ има, налагаше се едно критично издание отъ наша страна, въ което биха се оправили немалкото неясности и грѣшки на оригиналното издание, произлизащи главно отъ неумѣлата гръцка транскрипция на българскитѣ фрази. И солунското издание не е лишено отъ много грѣшки. Селищевъ, като посочва нѣкои отъ тѣхъ, казва: „подобныя искаженія испещряютъ каждую страницу солунскаго изданія" (16).

Проф. В. А. Погорѣловъ съ своето издание на Четириезичника изпълни една празнина въ нашата научна литература. Следъ като посочва неудовлетворителностьта на досегашнитѣ издания, П. подробно се спира върху множеството неточности на солунското издание, отъ което дава и малъкъ образецъ (стр. 5), обяснява грьцката графика на българския текстъ и най-сетне преминава къмъ кратка характеристика на звуковетѣ и формитѣ на езика (13—19). Проф. Селищевъ между туй бѣ далъ въ своитѣ „Очерки" много по-подробна и научно обоснована характеристика на езика на българската часть на сѫщия Четириезичникъ.

Проф. Погорѣловъ, отблизу запознатъ съ българския езикъ, съ малки изключения задоволително е изпълнилъ задачата си, така че неговото издание вече може прѣмо да послужи всѣкиму, безъ да има нужда да се отгатва истинската езикова форма, както често неясно е предадена и въ солунското издание.

Погорѣловъ е препечатилъ въ първия стълбецъ, който следва отъ стр. 20 до края, гръцката часть на оригинала; въ втория стълбецъ — българската часть съ гръцко писмо пакъ споредъ оригинала (изданието отъ 1802 г.); въ третия стълбецъ сѫ наредени българскитѣ думи и фрази, както сѫ печатана съ кирилица въ солунското издание, и най-сетне следва, въ четвъртия стълбецъ, българската транскрипция на автора. Въ края е приложенъ индексъ на думитѣ по азбученъ редъ (43—48).

Следъ като прегледахъ българската часть отъ Четириезичника въ изданието на Погорѣлова, намѣрихъ следнитѣ неточности въ дадената отъ него транскрипция, които ще трѣбва да се поправятъ, като ще трѣбва да се чете:[1] ре́ките (вмѣсто: реките 20); дъ́рвя (вм. де́рвя ib.); ве́лаат (вм. фе́лаат 22); ъ́рш (вм. е́рш, ib.): ма́жите (вм. мажите ib.); о́станвит (вм. оставит ib.); ро́дваат (вм. родваат, 23); ко́лай (вм. ко́лаи ib.); да се ра́нит (вм. — ранит, ib.); сту́дено (вм. студено ib.); би́диш (вм. бидиш 24); че́твърток (вм. четворток ib.); сфе́ко бо́гат (вм. сфе́го — 24); сирома́сите (вм. си́ромасите ib.); ла́ни (вм. лаии ib.); до не́бот(о) (вм. —не́бот, 25); ни́кой (вм. не́кои ib.); от гро́зи́е (вм. грози́е ib.); и то́гаш (вм. и то́гас ib.); бо́чвите (вм. бо́сфите ib.); ке фъ́рлям (вм. ке фа́рлям, ib.); че́ля(д)та (вм. че́ляда ib.); леща и сла́док (вм. леща и ? 26); гъ́рлот(о) (вм. гъ́рлот, ib.); да държиш (вм. да де́ржиш, ib.); ви́но (вм. ви́на. ib.); на тво́ито за́наат (вм. на фто́ито —, ib.); скъ́ршено (вм. ска́ршено, 27); ба́хча (вм. ба́лча (!), ib.); два хе́ндека (вм. — хъ́ндека, 28); че́лот(о) (вм. че́лот, ib.); со тупа́ница (вм. с(и) тупани́ца, ib.); от но́сот (вм. от но́сат, ib.); да тъ́рпам (вм. — те́рпам, ib.); не́ка вла́зает (вм. — влозает, 29); каза́ндиса (вм. ка́зандиса ib.); со врете́ното (вм. со врете́нота, 30); сирома́сите (вм. си́ромасите, ib.); къ́лчища (вм. ка́лчища, 31); тфо́ета (вм. фто́ета, ib.); сбо́рот (вм. спо́рот, ib.); ло́шиот (вм. ло́шьот, ib.); от о́ко (вм. от о́к, ib.); те́сна са́я (вм. — ша́я, 32); бъ́рго (вм. ба́рго, ib.); дъ́лга (вм. далга, ib.); не́йце (вм. нейде, ib.); и́сушит (вм. и́сюшит, ib.); ф ку́-

---

[1] Въ скоби е посочена погрѣшната транскрипция; цифрата означава страницата.

кята (вм. фюкята (?) ib.); дзи́здот (вм. чи́стот, 33); се́чит (вм. сечит, ib.); ко́га (вм. кога, ib.); фъ́рлиш (вм. фарлиш, ib.); петли́ците (вм. пе́тлиците, ib.); от стре́бро (вм. от стреброт, ib.); ко́сата на́ша (вм. — на́шя ib.); бо́лхите (вм. бо́лките, ib.); ло́шо (вм. лошо, 34); въ́рзан (вм. ве́рзен, ib.); и ме тъ́р̥гаа (вм. — тъ́ркаа, ib.); лажи́ците (вм. лалиците, ib.); дъ́р̥жиш (вм. да́ржиш, ib.); те́нджерот (вм. тенджерот, ib.); не́коа ма́нджа (вм. никоа манджа, ib.); зѐтот (вм. зѐтото, ib.); сфа́тот (вм. сфатот, ib.); на сфи́те (вм. на сфите, 35); скъ́ршени (вм. скаршини, ib.); ку́рвалък (вм. ку́рвалак, ib.); на вре́мето (вм. на вре́месо, 36); сфър-шената (вм. сфарше́ната, ib.); гъ́р̥мит (вм. га́рмит, ib.); сака́ици (?) (вм. сака́ичи, ib.); въ́р̥шиш (вм. ве́ршиш, ib.); зъ́рното са́мо (вм. — са́ма, ib.); и црѐвата (вм. и чирѐвата, 37); скъ́р̥шит (вм. скаршит, ib.); да и мъ́лѕи (вм. да и ме́лѕи, 38); и гъ́л̥таш (вм. — га́лташ, ib.); да и стъ́л̥чиш (вм. да исталчиш, ib.); на вдо́йците (вм. на двойците, 39); ни́хните мъ́рсули (вм. ни́хните, ib.); и ни́хните су́сливи (вм. ни́хните су́сливи, ib.); замра́зено (вм. за́мразен, 40); кла́иш (вм. клаиш, ib.); да го въ́р̥жиш (вм. — ве́ржиш, ib.); да го то́ариш (вм. — то́ъриш, ib.); се стра́мит (вм. се страмит, ib.); да се за́гърниш (вм. зага́рниш, ib.); да и́граш хо́рот(о) вм. — хо́рот, ib.); поте́чени (вм. поте́чена, ib.); църве́ната (вм. църве́нета, 41); за неве́стите (вм. за неве́стисе, ib.); за ту́рците (вм. ва — ib.); ше́с (вм. шеш, ib.); шесна́есет (вм. ше́шнаесет, ib.); два́есет и ше́с (вм. — ше́ш, ib.); да дъ́р̥жиме (вм. дъ де́ржиме, 42); зе́миме (вм. земиме, ib.); проща́аньето (вм. прощаан'ето, ib.); ра́(й)от (вм. ра́(и)от, ib.).

Л. Милетичъ.

Владимиръ Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ Константинъ Йос. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ („Годишникъ“ на Народната библиотека въ София за 1923 год. София, 1924, стр. 121—281).

Въ новоизлѣзлия „Годишникъ“ на Народната библиотека въ София за 1923 година е напечатана поменатата по-горе статия отъ г. Владимиръ Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ Константинъ Йос. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ. За пръвъ пѫть тукъ сѫ обнародвани въ оригиналъ 71 писмо отъ Иречека до Дринова, съхранявани въ архивния отдѣлъ на библиотеката. Отъ тѣхъ 31 писмо (I—XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVIII—XXXIII) сѫ писани на чехски езикъ, а останалитѣ 40 — на български. На първитѣ е даденъ и български преводъ. Тѣ сѫ отъ 1871—1891 год. Въ края на студията г. Сисъ дава къмъ всѣко писмо твърдѐ ценни обяснения, и съ тѣхъ студията добива истински наученъ характеръ и буди голѣмъ интересъ. Първо и първо, писмата ни откриватъ, съ какво голѣмо внимание се е отнасялъ Иречекъ къмъ Дринова отъ начало на своята научна дейность, бидейки още гимназистъ, и колко високо е оценявалъ неговитѣ трудове и наставления (на първо време не се е познавалъ лично съ него, запозналъ се е по-късно — презъ 1875 г.); и второ, чрезъ негово главно въздействие той е обикналъ българския народъ, неговото минало та написа епохалната История на българския народъ (1876 г.). Не върху всички интересни сведения, които съдържатъ писмата на

Иречека, азъ ще се спра, а само върху ония точки въ тѣхъ, които се отнасятъ до Македония. Важно е да се изтъкнатъ на особно мѣсто последнитѣ, защото покойниятъ ученъ не се изказа открито и решително по спора ни съ сърбитѣ по етнографския обликъ на населението въ Македония. Наистина той въ своитѣ трудове счита Македония за българска земя и населението ѝ за българско, а не за сръбско, ала все оставаше загатка, защо като голѣмъ славянски ученъ не издигна авторитетния си гласъ противъ фалшивата теза на сърбитѣ, да изкарватъ българското население въ Македония за сръбско. Може би, това му се е налагало поради положението, което заемаше въ Виена като професоръ, на когото лекциитѣ сѫ слушали мнозина сръбски студенти. Отъ кореспонденцията му съ Дриннова сега се вижда, че още въ ранни години Иречекъ недвусмислено се е изказалъ предъ Дринова, какво е мнението му за народностьта на славянското население въ Македония, като строго осѫжда сръбскитѣ шовинистически писачи, че изопачаватъ истината. Но да оставимъ да говорятъ самитѣ извадки отъ писмата му, споредъ хронологическия редъ, както сѫ напечатани.

1, „Miklosich въ най-новото си съчинение отказва българския езикъ да е притежавалъ, когато и да е било, истински носовки; ѫ отъ памтивека било изговаряно като ъ, а rhinesmus при ѫ и ѧ е звучелъ силно въ говора на северодунавскитѣ словѣни (словѣнє), населяващи Дакия и Унгария. Колкото за носовкитѣ, искамъ да се противопоставя на неговото мнение.

„*Σουνδέασκος* (сѫтѣска) 1019 при Кюстендилъ, *Πρωτοκνενζη* 1346 въ Македония и т. н. И въ мѣстнитѣ названия отъ Преспанско и Костурско, които се намиратъ въ пѫтнитѣ бележки на европейци, които незнаятъ български нито дума, има на мѣста носовки. Че се е чувалъ нѣкѫде пъленъ rhinesmus, съ изключение на нѣколко думи и имена, наистина бихъ се съмнявалъ; сѫщо и въ XII—XIV в., безъ съмнение, се е срещалъ нарѣдко“[1]).

Въ обяснителната забележка къмъ това писмо (250—251) г. Сисъ дава обстоенъ рефератъ върху студията на Иречека за носовкитѣ, Starobulharské nosovky[2], въ която сѫ събрани дотогавашнитѣ вести за носовкитѣ.

Отъ начало Иречекъ предпазливо се отнасялъ за сѫществуване носовки въ нѣкои днешни български говори, но откакъ Дриновъ му съобщилъ нѣколко думи съ носовки изъ Костурско[3], той се увѣрилъ, че сѫ запазени въ говоритѣ на българитѣ въ Костурско и Лѫгадинско[4].

Въпросътъ за назализъма въ днешнитѣ български говори, предимно въ Македония, предизвика да се създаде богатичка литература у насъ и въ чужбина. Тя е подложена на разглеждане съ нови при-

---

[1] Писмо IV отъ 21 май 1875 г. изъ Прага.

[2] Č. Č. Museja III (1875) 325—330.

[3] Срв. бПСп. XI—XII (1876) 163—164.

[4] Вж. студията му за езернитѣ селища въ стара България (Č. Č. Museja IV 1875 стр. 437—439).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

носи къмъ него отъ г. проф. Л. Милетичъ[5], отъ мене[6] и напоследъкъ отъ г. проф. Йор. Ивановъ[7].

2, „Познавате ли Many Ad. Walher, Through Macedonia to the Albanian lakes (презъ Преспа, Охридъ, Гйорджу, Костуръ и т. н.) London, 1864. Купихъ тази книга и я чета. Хубави илюстрации“[8].

За това съчинение въ нашата книжнина нищо не е писано. Навѣрно, въ него ще има нѣкои интересни сведения за историята и етнографията на Македония. Въ изброенитѣ отъ Иречека за споходенитѣ области и градове отъ Walher, се споменува и „Гйорджу“: това е турското наименование на градъ Горица, Корча.

3. „Пълниятъ текстъ на берлинския миръ излѣзе вече въ вестницитѣ. . . C'est dit, c'est fait, c'est canonné. . . La Bulgarie est dechirée en cinq parties: La Bulgarie, la Rumélie Orientale, la Dobroudja roumaine, Pirot et Cie serbe, et la Macédoine, qui reste sous la domination de S. M. le sultan.

„Въ работитѣ на конгреса се появи сжщото непознаване на условията на Балканския полуостровъ, сжщата славянофобия и русофобия, както биваше по-рано. Мислѣхъ, че за основа ще сеವзематъ постановленията на Цариградската конференция, удобрени отъ всичкитѣ велики сили, съ автономия на българитѣ до Охридъ и Костуръ, но като основа послужи — територията окупирана отъ руситѣ. Източниятъ въпросъ никакъ не е премахнатъ. Предвиждамъ нови революции и войни“.

Следъ това му пише: „Българитѣ сж сега очернени предъ Европа . . . никой отъ дипломатитѣ не се застжпва за тѣхъ . . . но се намѣриха нѣколцина, които ратуватъ за правото на българския народъ, и то въ Германия. Славниятъ етнографъ Hellwald, редакторъ на „Ausland“, берлинскиятъ географъ Kiepert въ своя „Globus“ и виенскиятъ журналистъ K. E. Franzos въ „Augsburger Allg. Ztg.“ сж вашитѣ главни защитници“.

„Въ Бѣлградъ сж излѣзли 2 брошури отъ истински мияци: Старосрби. Написао Дим. Алексjевић из Раосока (у околини Дибре), Београд 1878, малъкъ 8^0 43 стр. — Којој словенској грани припадају Словени у горњој Албанији и у Македонији. Писао Деспот Бацовић из Македоније, 48 стр. Има тукъ и миячки пѣсни и по тѣхъ се доказва, че мияцитѣ сж сърби. Вукъ Караджичъ, ако би възкръсналъ, би се ужасилъ отъ този „сръбски езикъ“.[9]

Знае се, че въ Цариградската конференция отъ представителитѣ на всички велики сили, държана на 21 декември 1876, се взело решение, къмъ България да се включатъ и градоветѣ: Нишъ, Скопье,

---

[5] Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ носовки въ тѣхния езикъ, ПСп. LXI (1900) 642—656.

[6] Остатъци отъ назализъма въ солунскитѣ села Зарово и Висока, ПСп. LXI 703—712.

[7] Un parler bulgare archaïque, Revue des études slaves II (1922) fasc. 1 et 2, 86—103.

[8] Писмо XV отъ 25 декемврий 1876 изъ Прага.

[9] Писмо XXIX отъ 7 августъ 1878 изъ Houška u Brandýsa nad Labem.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Битоля, Тиквешъ, Струмица, Велесъ, Костуръ и Сѣръ, чието население въ мнозинството е било и до днесъ е българско.[10] Възъ основа на това решение Иречекъ се е надѣвалъ поне на българитѣ въ Македония — до Охридъ и Костуръ да се даде автономно управление, но не станало.

Брошуритѣ на Дим. Алексијевић и Деспот Бацовић, сѫ печатани първоначално въ официоза на сръбското правителство „Србске Новине“ 1878 г. и оттамъ излѣзли въ отдѣлни брошури. И двамата писачи сѫ отъ школата на Милош Милојевић, П. Срећковић, Ив. С. Ястребовъ и др., които „подкрепятъ“ тезата: „Где је слава, ту је србин“ или пъкъ: „Небо је плаво србске боје, На небу седи србин бог, А око њега анђели срби“, както възпѣваше Милош Милојевић своя народъ. Тия фантазии отъ школата на Милоевича своевременно се осѫдиха отъ нѣкои сърби, като Кујунџић и Новаковић[11], но последниятъ следъ нѣколко само години тръгна по стѫпкитѣ на тая школа[12], и днесъ истински негови подържатели сѫ бѣлградскитѣ професори Цвијић, Белић, Цвјетић и др.[13] Дриновъ въ своята съкрушителна критика презъ 1888 год. на сборника отъ Ив. С. Ястребовъ[14] даде обстоенъ разборъ и на цѣлата дотогавашна сръбска шовинистическа книжнина, па и на спомената брошурка отъ Бацовића. Дриновъ съ исторически, етнографически и лингвистични данни направи на прахъ и пепель тази книжнина, като тенденциозна и почиваща на фалшива почва.

4. „До сега се мислѣше, че княжеството е отечество за всѣки Българинъ, гдѣто и да е роденъ; отъ сега насамъ илюзиитѣ за панбългаризма, прѣдъ които треперѣше Европа, сѫ пропаднѫли — Българитѣ изъ Румелия, Македония и особено изъ Бесарабия не сѫ българи“.[15]

Този пасажъ се отнася по адресъ на Ст. Стамболовъ, който въ Народното Събрание по него време е говорилъ противъ своитѣ политически противници, родени въ казанитѣ части отъ българскитѣ земи. Иречекъ съ малко ирония съобщава на Дринова за това непатриотично държане на Стамболова въ Народното събрание и навежда редица факти, като изключването на Грекова, Евлоги Георгиевъ, дѣдо Климентъ и др.

Въ сѫщото писмо по-нататъкъ му пише: „. . . Стамбуловъ и Comp. агитирахѫ, столицата да се прѣнесе изъ Срѣдецъ въ Търново или въ Рущукъ. Правата причина на тази имъ идеа, казватъ, е била, че тука не могатъ да се правятъ политически демонстрации като въ Търново напр., да се тероризира правителството, но не знамъ, до колко е това истина. Тѣхното желание не ще се испълни. Срѣдецъ като столица е единственъ остатъкъ отъ Свето-Стефанска България — нейнъ центъръ. Македонци и Румелийци ще гледжтъ на всѣко прѣмѣстване на столицата като на отстжпване отъ всенародната идея“.

---

[10] Documents diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875-1876-1877. Paris, 1877.

[11] „Гласник“ 38 кн. (188[illegible]).

[12] ћ и ђ у македонским народним дијалектима, „Глас“ XII кн. (1889).

[13] Вж. критиката върху Цвиичовата теория на г. проф. Л. Милетичъ въ „Македонски Прегледъ“ I кн. 3, стр. 123-142.

[14] Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ. Спб. 1888.

[15] Писмо XXXIV отъ $^{27}/_{15}$ Априлий 1880 изъ Срѣдецъ.

По-обстойно пише по тоя въпросъ въ писмо XXIV отъ 1. IV. 1878 изъ Прага, а именно: „Столицата не може да бжде другъ градъ освенъ Средецъ, въ средата на българската земя — че нали това е вашата стара идея: помните ли още, какъ нѣкога си въ ноемврий 1875 г. при „Štěpán“ (хотелъ въ Прага) преди обѣдъ говорихме много за това, цѣлото бждаще на Балк. полуостровъ обсжждахме, какъ съединявахъ Сърбия съ Черна Гора, както Влашко съ Молдавия? . . Разбира се, Вашиятъ Средецъ не е сега наистина нито civitas ampla et nobilis на римлянитѣ, нито изящно седалище на българскитѣ царе и румелийскитѣ беглербегове; никаква среда земли, гдѣ сходятся вся благая; трѣбва отново да се изгради нова държава, новъ градъ. Споредъ моето мнение, старитѣ български държави се разпаднаха, защото тѣхнитѣ центрове (Преславъ, Охридъ, Търново) се намираха много настрана. Въ Македония трѣбва турскиятъ Солунъ по възможность да се изолира и всичката търговия да се прѣнесе въ Кавала, въ хубавата Кавала (Neopolis, byz. Chrisopolis) съ нейното романтично мѣстоположение, съ стария замъкъ върху скалата и съ просторното пристанище. Отъ Средецъ би могло да се построи железнопжтна линия до Кюстендилъ и отъ тукъ въ една посока презъ долината на Струма, презъ Сересъ къмъ Кавала и въ друга посока презъ Велесъ, презъ долината на Черна къмъ Битоля и Охридъ. Македония трѣбва колкото се може повече да се свърже съ цѣлокупна България! Въ Дебъръ, Преспа, Тетово и въ Корчанско трѣбва да се въведе военна организация, както въ Кавказъ. Между македонскитѣ ромжни може да се подържа националната ромжнска партия (имате само 50 хиляди ромжни) срещу елинската партия. Егейското българско крайбрѣжие трѣбва да се пославянизира, трѣбва да се поселятъ тамъ колонисти, българи отъ севернитѣ земи и руси, може би, руси отъ Добруджа (моряци и рибари). Но преди всичко трѣбва да се осуети инвазията на западнитѣ спекуланти, които „съ четири очи“ гледатъ новото елдорадо. Бианкони, който за тази цель състави вече и брошрра „L'Orient dévoilé“ се застжпва за гърцитѣ (въ „Messager d'Athénes).“

Предъ съображенията на Иречека, столицата на България да остане въ София (Срѣдецъ), а не въ другъ градъ, всѣки българинъ трѣбва да се поклони. Допускамъ, че Дриновото и неговото авторитетно мнение по тоя въпросъ сж били отъ голѣмо значение да не се премѣсти столицата въ другъ градъ, каквото е било желанието на Стамболова и др. Съ това би се нанесълъ съкрушителенъ ударъ на националнитѣ ни идеяли, както изтъква много основателно Иречекъ.

Колкото до въпроса за построяване на желѣзница София—Кавала, както и за побългаряване на българското бѣломорско крайбрѣжие, просто човѣкъ остава очуденъ отъ истинското схващане на нѣщата и искренния съвѣтъ на Иречека.

5. „Вашето тълкуване на титлата на св. Климентъ Величьскаго като епископа Великие Морави ми се види съвсѣмъ право, тѣмъ по-вече, когато така се чете и въ ржкописа на синодика, и когато, освѣнъ това, има и географически основания за него. Велика нѣма си мѣсто въ срѣдовѣковната Македония, не се намира между названията на епархиитѣ нито 1019 нито послѣ, не се споменва нийдѣ нито като градъ, нито като предѣлъ, а рѣка Велика, както се нарича Треска и както се вика и сега горното ѝ течение (Вардаръ се нарича Великаа, ако помня добрѣ, само у Даниила, и то при устието на Треска, до Скопие) има само хидрографическо зеачение: долината й се вика отъ старо врѣме Порѣчь“.[16]

По въпроса на титлата на св. Климента Величьски и за епископията му напоследъкъ г. проф. В. Н. Златарски посвети специялна студия подъ заглавие Де се е намирала епископията на св. Климента Охридски.[17] Сжщо и за името Велика, както се е наричала р. Треска и горното течение на р. Вардаръ, написа особена студия г. проф. Йор. Ивановъ, Аксиосъ — Велика — Вардаръ.[1] Много е интересно, че долината на Вардаръ се е именувала въ старо врѣме Порѣчь, но въ кой паметникъ се срѣща това старо българско име, за жаль, Иречекъ не посочва. Дали не се смѣсва тукъ областьта Порѣчье въ Кичевско съ долина на Вардаръ?

6. „Отъ книгата „Слꙋженїе еврейско“ 1839 има единъ хубавъ екземпляръ въ Соф. Нар. Библиотека (43 л. и 7 л. абонати всѐ отъ Македония, и по селата) подаръкъ на старата учителка Недѣля Петкова отъ Сопотъ, която е учителствувала 1870—1875 въ Солунъ. Въ екземпляра има и бѣлѣжка за печатницата, която бѣше при църквата въ Вардарската улица; печатарь беше „Дедо Теодосий“, ученикъ Велю Негревъ отъ Дебарски Галичникъ, а причината на изгорението бѣше грънкий калугеръ Хрисантъ отъ Геритъ (*Κρήτη*).“

„За Пейчиновича зная още една негова бѣлѣжка отъ 1807 г. въ Иловичката кръмчия, ржк. отъ 1262 г., сега въ Загребъ, препечатана отъ Миклошича Lex. palaeosl. p. XII (krmč. mih.). Славейковъ ми е разказвалъ единъ пжть, че Паисий е умрѣлъ нѣйде въ Егри-Паланка или Куманово и че това го е чулъ преди 40 години (1854) отъ македонски калугери въ Цариградъ, ученици на Кирила Пейчиновича, който, види се, е билъ сжщо отъ Паисиевия кржгъ. Всѣкакви нѣща за тия лица може би има въ старитѣ години на „Цар. Вѣстникъ“, гдѣто видѣхъ (въ екземпл. на Соф. Нар. Библиотека) нѣкои любопитни описания на македонскитѣ мънастири[19].“

Бележката отъ учителката Недѣля Петкова на „Слꙋженїе еврейско“ е изцѣло приведена отъ г. проф. Б. Цоневъ при описанието на тая книга[20].

---

[16] Писмо LXIX отъ 26 май 1885 г. изъ Прага.

[17] „Македонски Прегледъ“ I кн. I, 1—14.

[18] Ц. сп. кн. 3, 17—28.

[19] Писмо LXX отъ 8 Декемврий 1889 изъ Прага.

[20] Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София. София, 1910. 502.

Освенъ изнесенитѣ легенди за родното мѣсто и смъртьта на Паисий Хилендарски отъ г. проф. Йор. Ивановъ[21] и напоследъкъ отъ г. В. Н. Кралевски[22], Иречекъ ни дава и друга: споредъ дѣдо Славейковъ, „Паисий умрѣлъ нéйдѣ въ Егри-Паланка или Куманово“.

Наистина, въ първитѣ, па и въ последнитѣ годишнини на „Цариградски Вѣстникъ“ (1848—1862) има ценни сведения по нашето минало, особено по описанията на нѣкои манастири и области отъ книжовника Йорданъ Хаджи Константиновъ Джинотъ[23].

Като изтъкнахъ горнитѣ бележки отъ писмата на Иречека, относещи се до Македония, не мога да мина мълкомъ и познатото му мнение за Веда Словена отъ Ст. И. Веркевичъ, което въ нѣколко писма е споменато[24]. Ето какво пише по тая фалшификация:

„Ако стигнете до Македония или Родопитѣ, заинтересовайте се моля, за прочутитѣ епически Веди на г. Верковича. Верковичъ не се е стеснявалъ да отбележи лицата и селата, отдето е черпилъ тѣзи „съкровища“ на древната мждрость. За мене тѣзи „Веди“ съставляватъ цѣла комедия. Проф. Chodzko (полякъ) отъ Парижъ пише ми писма съ по 12 страници, за да ме убеди въ истиностьта на Верковичовото откритие. Верковичъ, което е много интересно, не иска, въпрѣки увещанията на своитѣ приятели, никакъ да се защищава и посочва францускія Дозонъ, който билъ всичко разследвалъ и прогласилъ недопустима възможностьта за фалшификатъ“.[25]

„. . . Щж Ви пратя Гейтлеровата книга за родопскитѣ Веди,[26] която се печати тука. Много учено ги брани; все санскритъ, литва, зендъ и древнитѣ Тракийци мѣркатъ ти се предъ очитѣ, и коси настръхватъ отъ глжбока филология. Краль Талатинъ (recte Латининъ, въ сръб. пѣсни) му е краль на древнитѣ *Ταυλάντιοι* въ Ипиръ или по-добре отъ Dentheletue, Юдитѣ сж Венди и пр.! И Срезнѣвскій брани Ведитѣ. Верковичъ седи въ Загребъ и ужасно ме опсова въ „Obzor“, отъ чието самолюбие „napastujem tudji trud (sic!), каже, въ тоя знаменитий документъ“[27].

„Верковичъ пжтува по Русия и продава Ведитѣ, бѣше и въ Виена и искаше да дойде въ Прага, но на време се научи, че тамъ въ тази Прага живѣятъ зли Лестригони и Циклопи, които не вѣрватъ въ Родопския Вишна“.[28]

---

[21] Исторія Славѣноболгарская, София, 1914.

[22] Родното мѣсто и гроба на отца Паисия, сп. „Пролой“ II (1923) кн. 17 и 18, стр. 518—527.

[23] Вж. „Цариг. Вѣстникъ“, година А, число 7 отъ 28.X. 1850, ib. № 44 отъ 24.IV. 1851, ib. № 59 отъ 3.XI. 1851, ib. № 204 отъ 18.XII. 1854, ib. № 412 отъ 1.I 1859 и др.

[21] Мнението на Иречека и изобщо на мнозина учени по въпроса за Веда Слозена е изложено подробно отъ проф. Ив. Д. Шишмановъ въ Glück und Ende einer berühmten litterarischen Myystification Веда Словена, („Archiv für slav. Philologie“ XXV. 1903) и Френската наука и „Веда Словена“ съ особенъ огледъ къмъ критиката на Луи Леже, („Сборникъ въ честь и паметь на Луи Леже“, София 1925.) — Срв. у менъ, Показалецъ II. София, 1918. 31—38.

[32] Писмо III отъ 7.V. 1875 изъ Прага.

[26] Poetické tradice Thráků i Bulharů. Praha, 1878.

[27] Писмо XXV отъ 4.IV. 1878 изъ Прага.

„Знаете-ли, че ние, азъ и Вие, сме „славянски софти и дервиши? Верковичъ подалъ въ С. Петербургъ едно прошение до Стоилова[29], въ което се оплаква че „славянскитѣ софти и дервиши“, както Иречеки, Дринови, Ламански,[30] Уварови[31], Василчикови[32] и др., съ своята злоба и пакость сж го лишили отъ сладкитѣ плодове на тежкитѣ му трудове. II томъ[33] на Ведитѣ се печати съ помощь на Аксакова[34] и др.“[35].

„За Верковича приехъ отъ Вацова една важна ржкописна сказка, написана отъ него въ Загребъ като народна, за да угоди на Хърватитѣ: „Предание на Белю юнакъ и за неговитѣ три мнука Рюенъ, Хърватинъ и Българинъ“(!)[36]

„Източника на Верковичевий Орфей. Азъ нарочно въ статията за Чепинскитѣ пѣсни[37] избѣгвахъ да кажж една думж за „Ведитѣ“. Освѣнъ това за съжалѣние имамъ тъй малка начитанность въ тия фалсификати гдѣто не се сѣщамъ за подробноститѣ имъ. Славейковъ впрочемъ единъ пжть ми разказалъ, какъ сж се фабрикосали „Ведитѣ“, споредъ наивното признание на едного отъ сътрудницитѣ имъ, когото познавамъ лично, но незнаѭ дали той мисли да публикува нѣйдѣ тая работа“.[38]

А. П. Стоиловъ.

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, мал. 8⁰ 229. Съ една етнографическа и една политическа карта на Балканския полуостровъ

Ческиятъ ученъ и публицистъ Владимиръ Сисъ, известенъ у насъ между друго и като авторъ на бележититѣ съчинения „Критическитѣ дни на България“ (Kritické dny Bulharska, Praha, 1924) и „Македония“ (Makedonie, Praha, 1914, гол. 8⁰ 220), миналата година издаде гореозначената нова книга, въ която накратко се излагатъ въ особено критично освѣтление най-важнитѣ моменти отъ политическата и културна история на балканскитѣ държави: Ромъния, Сърбия, Гърция и България съ специаленъ огледъ къмъ Македония, Тракия и Добруджа. Книгата е била замислена преди избухването на всеобщата война. Поради craналитѣ въ края на подирната голѣми политически и териториялни промѣни на Балканския полуостровъ, планътъ и съдържанието й значително били преправени, каквото съ огледъ на новитѣ събития да може да послужи на главната идея на автора — федерацията на югославянскитѣ народи. Осжществението на тая велика идея се налага, за да се спаси южното славянство отъ подредената роля, която досега е играло въ угода на неславянскитѣ си съседи. Единъ „Новъ Балканъ" ще трѣбва да се образува, за да се преродятъ културно и политически враждуващитѣ сега помежду си южни славяни.

---

[28] Писмо XXXI отъ 13.XII. 1878 изъ Прага.

[29] Покойниятъ български държавникъ Д-ръ К. Стоиловъ.

[30] Вл. Ив. Ламанскій (1833—1893), професоръ по слав. езици въ Петроградъ, виденъ руски славистъ, авторъ на научни трудове, като „О славянахъ въ М. Азіи, Африкѣ и Испаній“ (Спб., 1859), „Сербія и южнославянскія провинцій Австріи“ (Спб., 1864), „Новѣйшіе памятники древнечешкаго языка“ (Спб., 1879) и др.

[31] Ал. С. Графъ Уваровъ (1824—1884), руски археологъ.

[32] Князъ Ал. Илар. Василичковъ (1818—1881), руски политически икономистъ, секундантъ въ дуела на поета Лермонтовъ.

[33] „Веда Словенахъ. Обрядни пѣсни отъ язическо врѣмя“. (Спб., 1381). I томъ излѣзълъ въ Бѣлградъ, 1884.

[34] Ив. С. Аксаковъ (1823—1886), апостолъ на славянството съ перо и слово, предлагано му българския престолъ.

[35] Писмо XXXII отъ 27/15 Априлий 1880 изъ Срѣдецъ.

[36] Писмо XXXV отъ 22 юний 1380 изъ София.

[37] Вж. ст. отъ Иречека Помашки пѣсни отъ Чепино, ПСп. VIII (1884) 76—94.

[38] Писмо LXVIII отъ 9 Априлий 1885 изъ Прага.

Както и въ другитѣ си съчинения касателно България и Балканския полуостровъ, авторътъ и въ този си трудъ добросъвестно и твърде умѣло е използувалъ досежната специялна историческа литература, така че въ пълно познаване всички по-важни исторически фактори той е могълъ да бжде обективенъ въ заключителнитѣ си преценки.

Признавайки легитимнитѣ исторически и етнографски права на Ромъния, Сисъ изтъква и слабата й страна, произлизаща отъ това, че при изключителни обстоятелства тя си присъедини етнически ней чузди области, главно български и руски. Отношенията й къмъ Русия въ бждеще особено ще безпокоятъ ромънскитѣ държавници (стр. 24). Чехословакия по отношение на този въпросъ, който единъ день ще се решава между Ромъния и Русия, трѣбва да се държи на страна (27),

Бѣгло минавайки историята на Сърбия (29—64), С. не пропуска да отбележи, че Сърбия съ специялно споразумѣние съ Австрия си бѣ осигурила на Берлинския договоръ нейната подръжка при ревизията на Санстефанския договоръ та успѣ да изтръгне отъ Санстефанска България въ своя полза до 23,800 квадратни километра български поморавски области съ градоветѣ Нишъ, Враня и Пиротъ. Подкрепяна отъ австрийския делегатъ графъ Андраши, Сърбия на Берлинския конгресъ бѣ поискала за себе си голѣма часть и отъ Македония и часть отъ западна България съ граници: Дебъръ, Велесъ, Щипъ, Джумая Кюстендилъ, Радомиръ, Драгоманъ, Кула и Видинъ. Решителното съпротивление на руската делегация тогава осуети изпълнението на планувaното заграбване и на тия български земи (46).

Правдиво се преценяватъ егоистичнитѣ побуждения на Сърбия, за да нападне България въ 1885 година и особено ролята на краль Милана въ тая война (49-54). Следъ всичко станало между Сърбия и България сключването на Балканския четворенъ съюзъ въ 1912 година трѣбвало да се смѣта преди всичко за успѣхъ на руската политика (57). Колкото за измѣната на Сърбия въ 1913 година, не можемъ напълно се съгласи съ автора, че тя била последствие само на австрийски и гръцки интриги, когато се знае вече поведението на сръбската дипломация презъ лѣтото на 1912 година, преди обявяването на войната, но следъ като договорътъ съ България бѣше подписанъ. Ако Сърбия още на Берлинския конгресъ е искала Дебъръ и Велесъ, по-близу до истината ще да е, ако се каже, че по-скоро тя е изкусила гръцкитѣ дипломати на чело съ Венизелосъ, които отначало бѣха склонни да приематъ една граница съ България на двайсетина километра северно отъ Солунъ. Именно сръбската политика, въпрѣки съюзния договоръ съ България, решително е следвала старата концепция на радикалната партия на Пашича, да се стреми къмъ територияално разширение на изтокъ и югъ (57). Сърбия, която обемаше 48,300 кв. километра, успѣ следъ голѣмата война да се уголѣми, да стане държава отъ 244,550 кв. килом. съ 13 милиона жители. И следъ това пакъ се продължава Пашичевата политика, насочена вмѣсто къмъ Адриатическото — къмъ Егейското море, вмѣсто къмъ Триестъ и Фиуме — къмъ Солунъ. (62). На тая политика се дължатъ неуспѣхитѣ ѝ на западъ, — отстѫпкитѣ ѝ, направени на Италия по адриатическото крайбрѣжие. Жертвуватъ се интереситѣ на Хърватско и Словенско, за да се шири Сърбия по долината на Морава и Вардаръ. Че съ това България се ощетява и се прави неприятель, за сѫщата сръбска политика е маловажно. И при все туй България е склонна да подаде рѫка за споразумѣние, като се реши сѫщевременно и македонскиятъ въпросъ по единъ, задоволителенъ и за двѣтѣ страни начинъ. А този е: Македония, въ рамкитѣ на Югославия, да се наслаждава, ако не съ пълна самостоятелность, то поне съ правата на малцинствата, гарантирани въ мирнитѣ договори. Чехословакия има най-голѣми симпатии къмъ Югославия, но тъкмо за това трѣбва твърде да съжалява поради тѣзи неприятелски отношения на подирната къмъ България. Югославия трѣбва да си поправи поведението и да поведе истинска славянска политика, да стане рѫководна славянска държава на Балканитѣ (64).

Въ прегледа на политическата история на Гърция (65—87) между друго се изтъква участието на българитѣ въ гръцкото въстание,—на повече отъ 2000 българи, подъ владичеството на Марко Боцарисъ (род. отъ Воденъ), Хаджи Михаилъ отъ Коприщица, Хаджи Христо отъ Пловдивъ (76). Напразно българитѣ проливали кръвьта си за Гърция, защото ни капка гръцка кръвь никога не се е пролѣла за България; гърцитѣ сѫ били и си оставатъ за винаги крайни неприятели на българския народъ (77).

До 1912 год. Гърция обемаше 80,000 кв. километра съ 2,600,000 жители, почти всички гърци съ изключение на нѣколко десетки хиляди албанци, турци и куцовласи. Съ Букурещския миръ 1913 год. Гърция се увеличи съ 40,000 кв. килом. земя, а жителитѣ ѝ се удвоиха. Освенъ и Епиръ и турската часть на Тесалия въ новата гръцка държава се включва и южна Македония съ пристанищата Солунъ и Кавала и съ градоветѣ Костуръ, Леринъ, Воденъ, Енидже Вардаръ, Кукушъ, Сѣръ и Драма, и съ островитѣ Критъ, Тасосъ, Митилини, Хиосъ, Самосъ и други малки острови. Добре се разкрива двоеличната роля на Гърция спрѣмо България и сетне, презъ време на всеобщата война, спрѣмо нейната съюзница Сърбия (81—82). Гърция късно се вмѣсва въ всеобщата война; въ надвечерието на българската катастрофа гърцитѣ тайно бѣха се уговорили съ германцитѣ да имъ се предадатъ. Въ Парижъ, презъ време на конференцията на мира, билъ изнесенъ тоя фактъ, но го минали мълкомъ. Съ мирния договоръ Гърция щедро бива възнаградена съ нови придобивки, и то благодарение на подръжката на Англия, чиито интереси се посрѣщатъ съ интереситѣ на Гърция. Затова Венизелосъ лесно е повлиялъ върху Лоидъ Джоржъ, за да се ослаби естествениятъ съюзникъ на Русия, България, да се отдалечи тя отъ Бѣло море. Това становище, което Венизелосъ е застѫпялъ, е било въ съгласие съ английската политика, и затова Англия, противъ волята на Франция и на Америка, се застѫпила, щото Гърция да получи и двѣтѣ Тракии — западна и източна — и да се настани на Босфора като стражъ на Дарданелскитѣ проливи (83). Съ Ньойския и Севърския миръ Гърция порастна до държава съ 174,000 кв. километра голѣма и съ 7,400,000 жители. Неестественото уголѣмение на Гърция се дължи на случайната мощна подръжка, която тя намѣри въ Англия. Турцитѣ, организувани военно отъ Мустафа Кемалъ, мѫчно понасяха, че Гърция следъ Севърския миръ се настани и въ Мала Азия съ голѣмия пристанищенъ градъ Смирна. Тѣ решиха да я пропѫдятъ отъ тамъ. Избухна сѫщинска война между Турция и Гърция, въ която Англия не се реши сериозно да я подкрепи, и тя биде окончателно бита. Турцитѣ си възвърнаха загубенитѣ земи до р. Марица. Първоначалниятъ английско-гръцки планъ, да се изгонятъ турцитѣ отъ Европа и да се обкрѫжи България съ гръцка ограда, а Цариградъ съ проливитѣ да се интернацианилизува, и то тъй, щото всецѣло да се намира подъ влиянието на английския авангардъ, Гърция, не можа да се осѫществи (84).

Не е по силитѣ на Гърция окончателно да задържи новитѣ си териториялни придобивки. Тя и културно е останала по-назадъ отъ другитѣ балкански държави. Училищното дѣло на кралството дори е по-лошо, отколкото въ бившата турска Македония, гдето гръцкитѣ училища, чиято задача бѣ да пропагандиратъ елинизма подъ ведомството на гръцката патриаршия, по-добре бѣха наредени. Сега македонскитѣ гърци, откакъ се присъединиха къмъ Гърция, се оплакватъ, че училищата имъ сѫ въ голѣмъ упадъкъ. Гърция сега се крепи главно отъ сръбско-българското съперничество. Сближението на България съ Югославия или тѣхното съединение е противъ гръцкитѣ интереси: негова първа жертва би били пристанищата Солунъ и Кавала, а съ тѣхъ и цѣла Южна Македония наедно съ Тракия. Затова усилията на Атинската политика сѫ насочени главно само къмъ туй, щото Бѣлградъ всячески да се подбужда противъ България и да се осуетява всѣки опитъ за едно югославянско-българско сближение (86).

Въ сбито изложение се минаватъ главнитѣ моменти отъ историята на България и се изтъкватъ особено събитията отъ културно-историческо значение (88—146). Добре верзиранъ въ нашата история, авторътъ си служи и съ съчинения отъ най-нова дата.

Следъ като се изброяватъ въстаническитѣ опити на българитѣ да се освободятъ отъ Турция, говори се за българското просвѣтно дѣло отъ времето на възраждането до освобождението на България въ сравнение съ просвѣтата на тогавашна Сърбия. Докато България въ 1836 година имаше вече 233 училища, въ Сърбия тѣ бѣха само 72;

въ 1862 г. българскитѣ училища сѫ 809, а сръбскитѣ — 321; въ 1867 — 1063, сръбскитѣ — 382; въ 1876 бълг. училища достигатъ до 1479, а въ Сърбия — само 582. Въ числата на българскитѣ училища не влизатъ училищата въ Македония; заедно съ тѣзи подирнитѣ въ 1876 год. бълг. училища сѫ били 1898 срещу 582 сръб. училища. Окрѫзитѣ Търновски, Русчушки, Старозагорски, Пловдивски, Видински и Кюстендилски въ 1878 година сѫ имали повече училища отколкото цѣла тогавашна Сърбия. Статистическитѣ сравнения сѫ правени възъ основа на автентични сръбски и български източници. Интересна е най-новата политическа и военна история на България до наши дни, която авторътъ основно е изучилъ та е можалъ, ако и бѣгло, да я изрисува въ най-отличителни ѝ черти. За насъ специяленъ интересъ представятъ страницитѣ, относещи се до Балканската война 1912 г., която свърши съ подѣлбата на Македония (122 нат.).

Съ вещина и пълна компетентность се обясняватъ поводитѣ да се дойде до сръбско-българското споразумѣние въ 1912 година, войната и изневѣрата на Сърбия до Букурещкия миръ. Тѣзи страници въ книгата на Сиса заслужватъ вниманието на всички, които се интересуватъ за причинитѣ и последствията на блканската война. Лоялностьта на България и нанесената ѝ неправда отъ страна на нейнитѣ съюзници сѫ представени съ голѣма убедителность. И причинитѣ, за да участвува България въ всеобщата война противъ своитѣ вчерашни неприятели, главно Сърбия, сѫ добре обосновани. Колкото се отнася до настроението на българската войска презъ време на всеобщата война, авторътъ, за жалость, съвсемъ го е прекалилъ, като казва, че генералъ Жековъ е успѣлъ да запази дисциплината само като ужъ били застрелени до 2000 войника и като били осѫдени на затворъ до 80,000 души. Въ сѫщность нито една десета отъ тия числа не е била достигната. Поради обикновено малодушие и непокорство въ ужасната и дълга война, разбира се, е имало дезертерства и неизпълнение на дългъ. Недоволството въ армията къмъ края на войната не е, както трѣбва, разяснено. Инакъ авторътъ понататъкъ вѣрно излага събитията до сключването на Ньойския миръ. Говорейки за характернитѣ черти на българитѣ, авторътъ привежда една интересна сръбска характеристика на българския народъ изъ официозния вестникъ „Српски Дневник" отъ 1857 год., която струва да се цитува: „Подиръ сърбитѣ, българитѣ, които числено сѫ по-силни отколкото сръбскиятъ народъ, заематъ безъ съмнение предно мѣсто въ Турция. Българитѣ, които винаги сѫ били храбъръ (statečny) народъ, подъ тежкото иго на турската тирания сѫ изгубили своя войнственъ духъ. Наистина, постоянно сѫ се явявали по планинитѣ хайдуци, които по духъ и храбрость въ нищо не отстѫпватъ предъ хайдуцитѣ отъ врѣмето на Кара-Георги, но може да се каже, че войнствениятъ духъ не преобладава у мнозинството на българския народъ въ така мѣрка, въ каквато тя се срѣща у сърбитѣ. Ала българитѣ затова пъкъ сѫ по-способни и по-похватни въ всѣка възможна работа отъ сърбитѣ; у тѣхъ има по-малко отмъстителность, несъгласие и раздори отколкото ги има у сърбитѣ; иматъ повече смисълъ за порядъкъ и не се увличатъ въ нищо друго освенъ въ работа.

Когато изчезне изъ тѣхната земя турската безредица и когато българитѣ ще сѫ сигурни, че работятъ за себе си, а не за турцитѣ, обитаванитѣ отъ тѣхъ области поради тѣхното трудолюбие ще се преобърнатъ въ градини" (145). Още по-интересна е една друга, пакъ сръбска характеристика на българина, която авторътъ привежда изъ в. „Видовдан" отъ 1868 год. 18 февр.: „Обиколени отъ ромъни, гърци, албанци и отъ неприятелитѣ турци, преследвани до днесъ отъ фанариотитѣ, потискани отъ турскитѣ гарнизони въ Видинъ, София, Варна, Шуменъ и Русчукъ, — българитѣ загубили предишния си войнственъ духъ, който ги е въодушевявалъ презъ първитѣ столѣтия на народната имъ свобода. Това не означава, че българската майка не е способна да отхрани юнакъ: въ България юнашка кръвь сѫщо тъй е попръскала гроба на свободата; Боцарисъ и други българи сѫ се били за кръста въ гръцкото възстание; други юнаци сѫ воювали за свободата на Ромъния и за своитѣ сръбски братя; годинитѣ 1835, 1836, 1840, 1844 и 1866 сѫ изпълнени съ български въстания. Ала това сѫ уединени събития, българинътъ въобще е миролюбивъ и мекъ, има здрава интелигенция, жива фантазия, съ една дума той е способенъ за велики дѣла — физически и морални; за жалость нѣма възможность достатъчно да развие тѣзи свои способности, на които не може да посвети нужднитѣ грижи. Той е гостолюбивъ, както всичкитѣ славяни, скроменъ, набоженъ, ала не прекалено (биготенъ), нито фанатиченъ. Надъ всичко обича своята мила, хубава, нещастна родина". Къмъ туй Сисъ отъ своя страна прибавя: „Последнитѣ думи се отнасятъ и къмъ днешно време. Българинътъ обича своето отечество и най-много го обича, когато е нещастно. Ала любовьта си къмъ него не проявява съ плачлива сентименталность, а съ твърдокоръ стремежъ да му помогне, да го види пакъ щастливо и славно. Въ тази истинска българска любовь къмъ отечеството се таятъ предзнаменование за по-добри дни на България и сигуренъ залогъ, че политическиятъ, културенъ и стопански животъ на българския народъ пакъ ще се върнатъ въ нормалнитѣ си релси" (146).

Въ отдѣла „Славянскитѣ загуби на Балканския полуостровъ" авторътъ се възмущава противъ изкуственитѣ граници на създадената велика Гърция въ ущърбъ на България: тѣзи граници сѫ преди всичко противославянски. И уголѣмяването на Югославия не може да изкупи вредата, която се нанася на славянството съ осакатяването на България, стисната съ ромънско-гръцки клещи. И тази Югославия, каквато е сега, не е въ състояние да вдъхне респектъ на всичкитѣ явни и тайни неприятели на славянскитѣ интереси, бидейки и тя обиколена отъ всички страни съ неприятелски държави. Само единъ съюзникъ на Балканитѣ може да има Югославия, а този е България. И тъкмо въ тѣзи български области, съ които ромънитѣ и гърцитѣ се обогатиха, се крие залогъ за стопанско процъвтяване и стопанска самостоятелность не само на България, но и на всичкитѣ южни славяни, на цѣлата онази Югославия, която единъ день ще се образува (147—149).

Особено внимание отъ наша страна заслужва отдѣлътъ „Маке донияˮ (150—176), гдето благодарение на основателнитѣ познания на автора по всички въпроси касателно Македония всичко по-важно и на кѫсо е казано, колкото е необходимо за да се освѣтли македонскиятъ въпросъ. Тази глава на книгата, както и следващитѣ две върху Тракия и Добруджа (177—202) би трѣбвало да се явятъ изцѣло преведени на български въ отдѣлна брошура. Даватъ се паралелно разни статистики върху населението на Македония, отъ които се вижда, че числото на македонскитѣ българи достига до единъ милионъ и нѣщо повече, като се в429ематъ въ огледъ и помацитѣ. Изброявайки чуздитѣ учени, които смѣтатъ македонскитѣ славяни за българи, особено се подчертава фактътъ, че безъ изключение всичкитѣ чески историци, етнографи и езиковедци, между които сѫ П. Шафарикъ, Нидерле, Иречекъ, Перволфъ, Гайтлеръ, Вондракъ и пр., съ една дума всички представители на ческата наука смѣтатъ Македония за българска земя. Противъ тази истина до сега ни единъ чески ученъ нигде не се е обявилъ въ ческата научна литература, — не се срѣща противно мнение (155—56).

Следъ кратъкъ исторически прегледъ се обясняватъ българското духовно възраждане въ Македония и последвалитѣ събития до следъ Берлинския договоръ. Следва изложение на македонския въпросъ подиръ освобождението на България до наши дни. Сръбската завоевателна политика спрѣмо Македония е добре охарактеризувана. Тя си служи съ фалшиви филологически доводи, за да прикрие чисто политически и икономически свои интереси, поради които Македония биде похитена. Но съ сръбската окупация на Македония още не е свършенъ македонскиятъ въпросъ, понеже той не е само въпросъ балкански а е въпросъ югославянски въ широкия смисълъ на думата. Днешна Югославия, която ламти за Солунъ, не може да го има безъ съучастието на българитѣ, и то противъ гърцитѣ, които отнеха на славянството 400,000 македонски българи. Сърбия трѣбва да поправи своя грѣхъ и да спомогне справедливо да се разреши македонскиятъ въпросъ. Това го диктуватъ и жизненитѣ ѝ економически интереси. Българитѣ признаватъ подирнитѣ, така че и Югославия трѣбва да зачита националнитѣ права на българитѣ (173). Колкото се отнася до самитѣ македонци, трѣбва да се изтъкне, че най-сетне и шефътъ на „Вѫтрешната македонска революц. организацияˮ, Тодоръ Александровъ, не е противъ Сърбия, стига Македония да се управлява споредъ волята на македонското население, а не по чужда ней, неприятелска воля (175). Цитува се и мнението на английския генералъ и министъръ Thomson, който въ 1923 год. посѣти Македония и обнародва въ лондонския „Observerˮ статия върху македонския въпросъ, гдето се казва, че северна Македония се държи въ покорность чрезъ щикове, като се употребяватъ насилнически мѣрки за посърбяване на нейното население. Томсонъ намира, че има едно разрешение на македонската проблема, а именно да се образува отъ Македония автономна държава въ федеративна Югославия съ главенъ градъ Солунъ.

И въ изложението на тракийския и добруджанския въпросъ (177-202) се показва все сѫщиятъ ясенъ и правдивъ погледъ на автора. Той следи събитията презъ последнитѣ войни 1912—1918 и следъ това до 1924 година. Къмъ македонския въпросъ, като часть отъ общия югославянски, се прибавя и тракийскиятъ, чието разрешение трѣбва да стане въ полза на България, което ще бжде въ интереса и на цѣлото славянство, защото и тукъ се касае до изходъ на море. Относително Добруджа добре е посочено преди всичко нейното голѣмо икономическо значение за България. Решението на добруджанския въпросъ ще може да стане само съ натискъ върху Ромъния отъ вънъ.

Последнята глава на книгата е посветена на югославянската федеративна идея, която авторътъ подробно развива (205—229). Ако тая идея се осжществи, като се образува велика югославянска държава отъ Черно до Адриатическо море, тогава ще се образува „Новъ Балканъ“ — мощна югославянска федеративна държава съ 20 милиона жители, опиращи се на три морета. Да се осжществи това — е въ ржцетѣ на самитѣ южни славяни. Отъ тѣхъ и само отъ тѣхъ зависи да се създаде „Славянски Балканъ“. И въ тая заключителна часть на книгата си авторътъ е положителенъ, реаленъ, основавайки своитѣ доводи на ясни логически предпоставки.

Л. Милетичъ.

Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone 1919. 8^0, 278

Тая книга на бѣлградския професоръ Беличъ, излѣзла по време на сключването на договора въ Ньойи, принадлежи изцѣло къмъ сръбската полемична литература по македонския въпросъ. Нейниятъ авторъ, както се знае, бѣше се запретналъ още презъ балканската война, наредъ съ своя колега, професора по геология и география Цвиичъ, да пропагандира съ всички сили и срѣдства мнимитѣ сръбски права върху Македония. Редица негови съчинения отъ пропаганденъ и полемиченъ характеръ, излѣзли отъ тогава насамъ, свидетелствуватъ за ревностьта и усърдието, съ които се бѣше отдалъ въ служба на сръбското завоевателно дѣло. Позната е неговата книга „Сербы и болгары въ балканскомъ союзѣ“ (С.-Петербургъ 1913, 83 стр.), излѣзла разширена и съ добавки сжщо на сръбски: „Срби и бугари у балканском савезу и међусобном рату“ (Београд 1913, 188 стр.). Следъ това се редятъ: Взаимныя отношенія балканскихъ союзниковъ, докладъ (Петроградъ 1915; стр. 5—36, 138—145, 146—161: Сербо-болгарскій споръ за обладаніе Македоніей), Србија и југословенско питање (Ниш 1915, 4^0, 99 стр., второ, съкратено издание въ Jugoslovenska biblioteka, Ню-Йоркъ 1916), La carte linguistique de la péninsule des Balkans (въ спис. La Nature, № 2325 отъ 20. IV. 1918, стр. 246—250), Ami Boué et la question macédonienne (La Patrie Serbe II, 10 (1918), стр. 418—433), Les cartes ethnographiques et historiques au service de la propagande bulgare (La Patrie Serbe II, 11—12, 1918, стр. 505—527), L'avenir des langues dans la Péninsule Balkanique (La Patrie Serbe II, 11—12 (1918), стр. 534—539), Les revendication des Bulgares à la lumière de leurs propres actes (Paris 1919, 4^0, 24 стр.) и др. Цитуваното въ наслова съчинение на Белича, което на вжтрешната корица носи подзаглавие „етнографически и политически студии" (études ethnographiques et politiques), не се отличава сжществено отъ изброенитѣ нито по съдържание, нито по характеръ. Въ нѣкои негови глави дори сж възпроизведени нѣкои отъ тѣхъ повече или по-малко точно. Очевидно предстоящето тогава разрешение на спорнитѣ въпроси между българи и сърби, подиръ голѣмата война, сж потикнали автора да събере своитѣ сжждения по македонския въпросъ, като ги разшири съ нѣкои допълнения, ржководенъ отъ мисъльта, че не е било излишно, по онова време „да се познаватъ подробноститѣ на тоя въпросъ" (стр. 6—7). Съ времето, когато излѣзе съчинението — подиръ примирието, — се обясняватъ надменниятъ тонъ и непристоенъ езикъ: въ това отношение то превъзхожда всички други съчинения отъ сжщия авторъ. При все това, излѣзло изъ подъ перото на едничкия днесъ по-виденъ сръбски филологъ, който при това е положилъ всички усилия научно да обоснове сръбската теза, като сжщевременно дискредитира българската наука, то се срѣща цитувано нерѣдко дори и въ научни работи. Затова тъкмо не бива да остане неотбелязано въ страницитѣ на „Македонски прегледъ".

Книгата на Белича върху „Македония" е раздѣлена на четири части: „върху народното съзнание на македонцитѣ" (стр. 19—92), „върху етнографията на Македония" (стр. 91—174), „върху културата на Македония" (стр. 175—228) и „върху езика" (стр. 229—275). Той иска да докаже, че въ всѣко отношение Македония е по-близко свързана съ Сърбия, отколкото съ България. Това свое становище, различно отъ становищата, на които били застанали нѣкои други сръбски учени, както и несръбски, които по тоя въпросъ наливатъ вода въ сръбската воденица, той формулира самъ въ „Увода" (стр. 14). Въ отлика отъ „патриарха на съвременната сръбска (!) славистика, професоръ Ягичъ", който ужъ наричалъ „Македония преходна страна между сръбския и българския народъ", сетне въ отлика отъ парижкия професоръ Мейе, който намира у македонското население „общитѣ особености (les biens communs) на всички южни славяни", и отъ професоръ Цвиичъ, който вижда въ него една „преливна маса (une masse flottante), способна да се преобразува еднакво въ сърби или въ българи", той „се сили да покаже у македонцитѣ (dans le tout macédonien) онова, което се намира въ по-тѣсно родство (affinité) съ сръбския народъ, отколкото съ българския", добавяйки, че каквото отъ тия становища и да се избере „едно нѣщо остава вънъ отъ всѣко съмнение, а то е, че не може да се говори за никакво особено право (aucun droit spécifique) на българитѣ или на България върху тая область" (!). Заслужва да се изтъкне специално за становището което се приписва на покойния вече Ягичъ, че то съвсемъ не е такова, каквото го представя проф. Беличъ. Въ 1908 г., говорейки за българскитѣ диалекти, къмъ които подвежда и македонскитѣ, Ягичъ казва: „Малко особено положение заематъ македонскитѣ диалекти, които, както въ звуково отношение, така и въ словаря, показватъ нѣкои съгласия съ сръбски (Anklänge an das Serbische). Чрезъ загубата на склонението и употрѣбата на задпоставенъ членъ (дори въ троенъ видъ) македонски стои обаче много по-близко до български, отколкото до сръбски (schliesst sich dennoch das Mazedonische im überwiegenden Teil näher an das Bulgarische als an das Serbische an). Направениятъ въ ново време опитъ да се постави единъ македонски диалектъ за книжовенъ езикъ за страната трѣбваше, дори ако да е мисленъ за добро, да бѫде решително отхвърленъ като излишно разцепване на духовнитѣ сили. Каквато сѫдба и да бѫде отредена на многоизпиталата земя въ най-близко бѫдеще, тя е свързана още сега чрезъ черква и училище съ България, тъй както Стара Сърбия, до колкото е още славянска—съ Сърбия" (вж. Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX, Berlin und Leipzig 1908, стр. 21—22). Тоя начинъ на невѣрно и неточно цитуване и използуване имената на авторитетни учени е характеренъ, както ще се покаже и по-нататъкъ, за цѣлото съчинение на Беличъ, и нѣма нищо общо съ присѫщата на единъ ученъ добросъвестность.

Любопитно е за начина на неговата работа и за цельта, която преследва, и особното освѣтление, подъ което излага той все въ „Увода" развоя на македонския въпросъ. Той го поставя въ тѣсна връзка съ дветѣ политически течения у великитѣ сили по отношение на Турция: руското влияние и германското влияние (непосрѣдствено и посрѣдствено — чрезъ Австро-Унгария). Съ засилянето на освободената отъ нея България съ цель да добие надмощие въ източата половина на Балканския полуостровъ Русия мислила, че служи на собственитѣ си интереси, като създаде преграда на австроунгарския и германски напоръ къмъ Цариградъ и Мала-Азия. Затова, пише Беличъ, естествено е, че не само рускиятъ журнализъмъ и руската политическа литература, но сѫщо и тия на народитѣ, които се намираха въ приятелски връзки съ Русия, бѣха наклонни (fussent portées) да разглеждатъ македонския въпросъ въ полза на българитѣ, защото това отговаряше на общитѣ схващания на руската политика; но по-интересно е, че противницитѣ на Русия считаха сѫщо, че България представяше най-удобното срѣдство да достигнатъ Цариградъ и да спънатъ руското влияние. И затова Германия и Австро-Унгария бѣха еднакво готови не само да подкрепятъ българскитѣ претенции върху Македония, но сѫщо да подпомогнатъ, въ краенъ случай, България въ всички нейни домогвания да се освободи отъ Русия" (стр. 9). България, следователно, е имала най-добри случаи да използува и двете тия течения за известно време, безъ да се „пазари" за цената, срещу която се даваха тия облаги. Тя била щедро възнаграждавана отъ „журнализма и политическата литература, които и услужваха не само по македонския въпросъ, но и по всички други, които се отнасяли до Балканския полуостровъ". Срещу това „Сърбия, съ своитѣ искания, съ желанието за свобода и независимость на народа си, безъ да ще да знае за какъвто и да било компромисъ, е останала вънъ отъ тия течения, съвсемъ изолирана, изоставена на собственитѣ си сили" (!). Та затова, казва той нататъкъ, Сърбия била „оставена въ сѣнка, никога неоценена, незачитана, като че всичко това, което се беше случило на Балканския полуостровъ, не се отнасяше до нея“ (стр. 10). При това се считало ужъ за „маловажно“ да се знаятъ „исканията и желанията на мѣстното население.“ „Националното съзнание“ на последното, което до 1878 ужъ „намирало пълното си осѫществяване въ политическата и национална общность съ Сърбия“, следъ освобождението на България, когато „възможноститѣ за македонското освобождение станали двойни, и македонското национално съзнание се насочило споредъ тая двойна възможность.“ И понеже „на Сърбия се падна да освободи Македония, тогава когато България трѣбваше да действува въ Тракия,“ „това щастие натежало силно въ везнитѣ, защото, споредъ националното съзнание на мѣстното население, освободительтъ трѣбваше да спечели въ националния споръ.“ И проф. Беличъ продължава: „Мѣстното население получи своето освобождение отъ сърбитѣ, които станаха въ негови очи великитѣ герои, очаквани отъ многобройнитѣ поколѣния на тѣзи добри хора съ патриархални нрави. Съединението на Сърбия и Македония се извърши съвсемъ просто, почти механически“ (!) (стр. 12). Съ това се и „разрешилъ окончателно“ още тогава македонскиятъ въпросъ, въпросъ при това „доста ясенъ.“ И ако презъ великата война е направенъ опитъ да бѫде подигнатъ наново тоя въпросъ, това било направено отъ българитѣ, за да го „използуватъ за своитѣ егоистични цели.“

Това твърдение, съ което Беличъ започва своята книга, се оборва отъ дадения по-горе списъкъ на негови съчинения, отъ който ясно се вижда, че тоя въпросъ и за самия него отъ 1913 г. не е преставалъ да „сѫществува“. Па дори и до днесъ, подиръ голѣмата война, следъ като за втори пѫть по силата на единъ договоръ за миръ сърбитѣ владѣятъ Македония, македонскиятъ въпросъ не е престаналъ да сѫществува нито вънъ отъ Сърбия, нито въ самата Сърбия. Три години подиръ последния договоръ, познатиятъ френски писатель Жакъ Бенвиль, въ предговора на една книга отъ починалия въ 1918 год. въ Македония французинъ Е. Бушие де Бель „Македония и македонцитѣ“, издадена подиръ смъртьта му (Парижъ 1922), като я препорѫчва на публиката, пише: „Македонската проблема не е нито отъ днесъ, нито отъ вчера... Македония има подире си дълго минало. Тя съвсемъ нѣма да престане да занимава Европа. Тая пълна и дълбока студия (препорѫчваното съчинение) трѣбва да служи за водачъ на тия, които ще има единъ день да решаватъ още единъ пѫть нейнитѣ сѫдбини“ (стр. I и IV). Това се пише въ Франция, съюзницата на Сърбия, въ предговора на една книга, премирана при това отъ Френската академия (вж. Македонски прегледъ, кн. III, стр. 143). Въ самата Югославия пъкъ при разискванията по провѣрката на последнитѣ избори за представители въ Скупщината въ Брѣгалнишкия окрѫгъ правителственитѣ депутати въ верификационната комисия обвинявали демократитѣ, че спечелили избора, като си послужили съ „най-безсъвестна агитация“, обещавайки „автономна Македония“ и дори нѣщо повече — „независима Македония“

(независна Македонија) и премахване границата (укинути границу) съ България (вж. бѣлградския в. Време, г. V, бр. 1159 отъ 11.III. 1925, стр. 4). Какво по-голѣмо доказателство, че македонскиятъ въпросъ съществува сжщо така живо и днесъ, шесть години подиръ излизането на книгата на проф. Беличъ, който отричаше неговото сжществуване, като при това продължава да тревожи вжтрешното спокойствие на Югославия? Очевидно е, че македонцитѣ, които въ 1920 г. гласуваха за комунисти, а сега за една опозиционна партия, която се обвинява въ подобни агитации, съвсемъ не сж проникнати отъ „национално съзнание“ за единство съ сърбитѣ, както твърди Беличъ.

„Националното съзнание на македонцитѣ“ е предметъ на цѣла една часть — първата — отъ книгата на Белича, защото, споредъ него, „това е най-важниятъ елементъ отъ моралния животъ на всички народи“ (стр. 19). Ала вмѣсто да проследи и изложи всички факти изъ духовния животъ на народа, въ които се е проявило това съзнание поне презъ последното столѣтие та до днесъ, авторътъ, подъ предлогъ ужъ да изпъкне това съзнание „въ всичката си чистота“, се задоволява да „избере три момента изъ неговата история“: първата половина на XIX стол., като се позовава единствено на френския ученъ Ами Буе, епохата на освобождението на България, и като си служи само съ петиции на македонското население по време на Берлинския конгресъ (1878), и момента на балканскитѣ войни отъ 1912 и 1913 и времето непосрѣдствено подиръ тѣхъ, възъ основа на впечатленията на руския социалистъ Водовозовъ, пжтувалъ въ Македония презъ времето, когато тя се намираше подъ сръбска власть (1914). За възраждането на Македония, за писатели отъ Македония, които наричатъ своя езикъ „български“ (като Кирилъ Пейчиновичъ 1816), за борбитѣ за черковна независимость, за учебното дѣло, за сведенията на множество други пжтешественици, запознати съ Македония непосрѣдствено, — нито поменъ. Това е своеобразенъ наученъ методъ на единъ ученъ, който се задоволява да си подбере само такива факти, които му трѣбватъ, за да подкрепи едно предварително съставено мнение, което нѣма нищо общо съ действителностьта и което е въ пълно противоречие съ цѣлия животъ на македонцитѣ презъ изтеклото столѣтие и до днесъ. Още по-печално е, че съчиненията на речения френски ученъ, пжтувалъ изъ Европейска Турция отъ 1836 до 1838 г. и запознатъ непосрѣдствено съ Македония и нейното население, най-голѣмия авторитетъ за българския характеръ на Македония, сж използувани отъ него крайно тенденциозно.

Любопитно е, че въ 1913 г., въ съчинението си „Сербы и болгары въ балканскомъ союзѣ“, стр. 68, проф. Беличъ корѣше Ами Буе, че той въ своята етнографска карта е означилъ Македония като българска, между друго, възъ основа на „твърде повръхностни осведомления, несъмнено, отъ твърде елементаренъ характеръ“ (очень поверхностныхъ освѣдомленій, несомнѣнно, очень элементарнаго типа). Той действително се билъ ползувалъ и отъ описанията на пжтешественици и автори на етнографски трудове като Pouqueville, Cousinéry и Griesebach, ала тѣхната „компетентность въ опредѣляне етнографията на Македония не е ни най-малко по-висока отъ тая на Ами Буе“ (но ихъ компетентность въ опредѣленіи етнографіи Македоніи нисколько не выше А. Буэ). Изобщо той характеризуваше Ами Буе като единъ „повръхностенъ етнографъ“ (поверхностнаго этнографа), затова и авторъ на една „невѣрна, сумарна“ (невѣрная, сумарная) етнаграфска карта. Сега обаче, споредъ сѫщия Беличъ, Ами Буе е авторъ на значителни трудове върху Европейска Турция (il est inutile d'insister sur l'importance des travaux d'Ami Boué en ce qui concerne l'étude de la Turquie d'Europe). Освенъ поменатата карта на Европейска Турция и Гърция (излѣзла 1847 въ нѣмския Physikalischer Atlas на D-r Heinrich Berghaus), негови сѫ и „две важни съчинения“ (deux importants ouvrages) — „Европейска Турция“ (La Turquie d'Europe, Paris 1840, 4 тома) и „Сбирка пѫтеводители по Европейска Турция, между 1836 и 1838 г.“ (Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe, Vienne 1854, 2 тома). Изобщо „Ами Буе е единъ отъ тия пѫтешественици, които сѫ пропѫтували сръбскитѣ и български земи, чието значение не би могло никога да се оцени достатъчно“ (Ami Boué est un des voyageurs ayant parcouru les pays serbe et bulgare dont on ne saurait jamais assez estimer l'importance) (стр. 20, 21). По отношение на Македония и нейното население „този виденъ пѫтешественикъ (ce voyageur éminent) ни е доставилъ преценки, които иматъ сега особено значение“ (une signification spéciale — стр. 23).

Тая внезапна промѣна въ мнението на проф. Беличъ по отношение на трудоветѣ на Ами Буе, съ което се и признава тѣхното действително значение за изучването на Балканския полуостровъ, се дължи, освенъ на обстоятелството, че Ами Буе се отзова твърде ласкаво за качествата на сръбския народъ, отгдето Беличъ (стр. 22) заключава, че споредъ Ами Буе сръбския народъ стои „на първо мѣсто между народитѣ на Балканския полуостровъ“, но и на това, че възъ основа на неговитѣ съчинения, въ които се споменуватъ тукъ-таме и сърби въ Македония, той можелъ да заключи едно „основно схващане“ (conception fondamentale) у Ами Буе досежно „националното съзнание на македонцитѣ и отношението имъ къмъ съседнитѣ народи, сърби и българи“, и то ужъ „напълно противоположно“ на идеитѣ, които европейскитѣ писатели му приписвали, „основавайки се единствено върху боитѣ на неговата етнографическа карта, като имъ придавали съвсемъ неточно значение“ (en se basant seulement sur les couleurs ethnographiques de sa carte, et en leur donnant une valeur tout à fait inexacte — стр. 21).

Проф. Беличъ не обръща внимание, че Ами Буе, независимо отъ своята карта, е формулиралъ своето „основно схващане“ относително разпространението на българитѣ и на сърбитѣ на Балканския полуостровъ така, че картата му се явява просто илюстрация на това схващане. Именно, по думитѣ на Ами Буе „българитѣ заематъ България Долна Мизия и по-голѣмата часть отъ Горна Мизия, като образуватъ главната ядка на населението въ Македония (ils forment le noyau principale de la population de la Macédoine), съ изключение на най-югозападната ѝ часть задъ Костуръ и по Бистрица (Индже-Карасу). . . Намиратъ се още българи пръснати или събрани въ села въ Тракия, дори до Текирдагъ (Булгаркьой), а сѫщо и въ югоизточна Сърбия“ (La Turquie d'Europe II, p. 5). Говорейки подиръ това за разпространението на сърбитѣ, той казва: „Сърбитѣ обематъ жителитѣ на Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна-гора и една часть отъ населението на пашалъцитѣ Прищина, Печъ (Ипекъ) и Призренъ“, гдето тѣ, смѣсени съ албанцитѣ, най-сетне се поалбанчили (ibid., p. 5). Това толкова ясно и категорично разграничение между сърби и българи въ Македония за Белича нѣма значение.

Напротивъ, той се старае да изкара, че въ цѣлото съчинение на Ами Буе „господствува“ една „главна мисъль“, а именно, че се правѣло „разлика твърде ясна (très nette) между населението на Горна Мизия (на южна Сърбия, на източна Стара Сърбия) и на Македония, отъ една страна, и населението на България отъ друга, защото, до като българитѣ отъ България мечтаели единствено за руска помощь, съгласявайки се да бѫдатъ присъединени къмъ Русия въ замѣна на освобождението отъ турско иго, населението на Горна Мизия и на Македония, сир. на централна Турция, се стремѣло само да се присъедини къмъ Сърбия“ (стр. 23). Въ подкрепа на това той цитува единъ пасажъ отъ Ами Буе, гдето се казва, че „въ своето недоволство гърцитѣ обръщатъ очи къмъ краль Отонъ, българитѣ и сърбитѣ отъ централна Турция и Албания — къмъ князъ Михаилъ, а българитѣ отъ България сѫ единственитѣ, които предвиждатъ възможностьта да станатъ руси“ (La Turquie d'Europe IV, 71). Беличъ обаче пропуска да отбележи, че още на следната страница самъ Ами Буе пояснява своята мисъль: „Славянитѣ отъ тая империя (Турция), както всички потиснати и недоволни народи, търсятъ външна подкрепа на своитѣ оплаквания; напълно естествено е, че тѣ ще се отнасятъ предпочтително къмъ тая отъ християнскитѣ сили, която е най-съседна, къмъ тая, която е отъ сѫщата религия и отчасть отъ сѫщата раса, и най-сетне къмъ тая, която отъ дълго време е най-враждебната на турцитѣ и най-благосклонна на християнскитѣ поданици на последнитѣ“ (ibid., p. 72). Нѣма никакво съмнение, следователно, че ако „на българитѣ отъ Мизия и Македония“, както казва Ами Буе, „всичкото внимание е обърнато къмъ това, което става въ Сърбия“, то това се дължи споредъ него на обстоятелството, че сѫ „много далечъ отъруситѣ за да могатъ да очакватъ разумно действителна помощь“ (ibid. 102). Вънъ отъ това, не бива да се забравя, че по времето на пѫтуването на Ами Буе споменътъ за освобождението на Сърбия бѣше още съвсемъ прѣсенъ. Въ началото на 1834 г., следъ едно внушено отъ срѫбския князъ Милошъ въстание въ Крушевецъ, цѣлата область северно отъ Нишъ се изтръгна отъ турска власть чрезъ присъединение къмъ Сърбия. Въ граничнитѣ до новата държава области на западна България бѣха зачестили въстания, не безъ потикъ и обещания отъ срѫбска страна (вж. моитѣ Австрийски документи по Нишкото българско въстание отъ 1841 г., въ СбНУ. XXVI, 1912, с. 8 и сл.). Самъ Ами Буе казва за въстанието отъ 1836 „между българитѣ отъ 200 села въ Пиротско и Моравско (les Bulgares des 200 villages du district de Scharkoë et parmi ceux de la vallée de la Morava), че е резултатъ на „агенти измамници (agent troupeur), които увѣрявали, че сърбитѣ ще протегнатъ рѫка на своитѣ братя“ (ibid. 33). Колкото се отнася до думитѣ на Ами Буе, че „българитѣ“ отъ Мизия и Македония „мечтаятъ“ (ils rèvent) въстановяването на „голѣмата сръбска държава (le rétablissement du grand empire serbe) която да включва, освенъ Сърбия, и гореказанитѣ провинции (сиречъ, както пояснява Беличъ, южна Сърбия, източна Стара Сърбия и Македония), една часть отъ Албания, земята на черногорцитѣ, стара Рашка и Новопазарския пашалъкъ“, като възклицава, че това би било действително „една хубава държава“ (un bel empire), която би трѣбвало да добие още и Босна, или поне да я има като съюзница подъ собственъ владетель, независимъ отъ Портата“, това у Ами Буе е очевидно една литературна комбинация, за чието отгатване самъ Беличъ дава ключа, казвайки, че не бивало „да се подозира въ тия думи временно разположение, създадено отъ вниманието на сръбския князъ (par l'atten du prince serbe) или по влияние на сърбитѣ“ (стр. 24). Това става още по-ясно, като се има предъ видъ, че, преди да пѫтува въ Македония, Ами Буе пропѫтувалъ на длъжъ и на ширъ Сърбия, удостоенъ отъ вниманието на сръбския князъ, а сѫщо и голѣмиятъ интересъ на Ами Буе къмъ историята на сърбитѣ: въ сѫщия томъ на това негово съчинение има пространни глави, въ които се излага тая история, особено най-новата, напр. „историята на Кара-Георги и на князъ Милошъ“ (по Ранке и Вукъ Караджичъ, стр. 255-363), „историята на Босна и Херцеговина“ (стр. 364-388), „история на черногорцитѣ“ (стр. 388-411), и дори се дава въ преводъ законника на Стефанъ Душанъ отъ 1349 г. (стр. 426-441).

Проф. Беличъ обаче дава съвсемъ друго значение на тия и още подобни изрази у Ами Буе, плодъ на политически комбинации за възможната подѣлба на европейска Турция. За него тѣ сѫ доказателство, че македонлитѣ по „национално съзнание“ били сърби, а не българи! Отъ предприетото пъкъ следъ поменатитѣ въстания обезорѫжение на „българитѣ въ Мизия“ въ 1837 год., както и отъ мѣркитѣ, вземани за осуетяване подозираната отъ тѣхъ пропаганда отъ сръбска страна, особено отъ страна на „княжеското семейство“ (вж. у Ami Boué, ц. с. 103), Беличъ вади заключение, че „ограниченията въ употрѣбата на сръбското име въ тия области (въ Македония и Горна Мизия) били напълно естествени, като се вземе предъ видъ, че турскитѣ власти трѣбваше да гледатъ на него като на белегъ, особено важенъ за връзка съ Сърбия“, нѣщо, което сърбитѣ постоянно твърдѣли, но което твърде често се оспорвало (стр. 27).

Така и той, дружно съ всички други сърби, твърди, че името сърбинъ въ Македония е излѣзло изъ употрѣба въ Македония вследствие на преследването на турцитѣ подиръ сръбското въстание въ началото на XIX в., и замѣстено съ името „бугаринъ“, което ни най-малко не било национално име на македонското население (le nom bulgare, à côté du nom serbe, était dénué de signification nationale). Това погрешно значение му били дали чуждитѣ пжтешественици, вследствие на недостатъчно познанство. Чудно е при това, че и проф. Беличъ, като езиковедецъ, излиза да твърди, че българското име въ Македония има „винаги сръбската фонетична форма: бугари“ (стр. 44), до като поне той трѣбваше да знае и да не крие, че тая форма е диалектична, специално въ северна Македония, и че покрай нея се употрѣбятъ сжщо така диалектично: бъгари въ североизточна Македония, сетне болгари, богари и булгари въ южна и югозападна Македония. Но дори и да бѣше въ цѣла Македония употрѣбата само формата бугари, която, споредъ него, „би могла да се роди само въ сръбски уста“, това не може да бжде доказателство, че македонското население е сръбско. Изтъквано е не единъ пжть, че тъкмо това име, проникнало подъ тая форма отъ Сърбия въ Македония за именуване на тамошното население, е ясно доказателство, че самитѣ жители на Сърбия сж считали и наричали македонското население българи, а не сърби.

Тръгналъ по тоя пжть, Беличъ отива да отрече каквото и да било значение на етнографската карта на Ами Буе (стр. 39 и сл.). Последниятъ билъ ценenъ въ наблюденията и въ подробноститѣ, но не и въ „обобщенията“ (les généralités), които заемалъ отъ други автори, негови съвременници. Така и въ обобщенията досежно разпредѣлението на главнитѣ народностни групи на Балканския полуостровъ и тѣхното изображение на картата, Ами Буе билъ „лишенъ отъ оригиналность и давалъ доказателство за некомпетентность.“ Въ това отношение той се билъ повлиялъ отъ авторитета на Шафарикъ, доказателство за което намира въ обстоятелството, че Ами Вуе въ картата си (1847) билъ „възприелъ разграничителната линия (между българи и сърби), теглена отъ Шафарикъ върху неговата карта отъ 1842 год.“ (стр. 41). И това твърдение обаче се оказва невѣрно. Не само, че у Ами Буе има „сръбски оазиси въ южна Македония“ (при Битоля, Ресенъ и Охридъ), за които забелязва и самъ Беличъ, че липсуватъ у Шафарика, но и самата гранична линия при Морава е прекарана у него различно отъ Шафарика. Така у него Ново-бърдо, като албански островъ, е въ българската етнична область, у Шафарика обаче — въ сръбска. Ако е въпросъ, кой отъ кого въ тоя случай се е ползувалъ, то нѣма съмнение, че Шафарикъ е използувалъ за своята карта, между друго, излѣзлото въ 1840 г. съчинение на Ами Буе, което му е било добре познато (срв. P. I. Šafařik, Slovanský narodopis, W Praze 1842, стр. 42). Обстоятелството, че Ами Буе, който въ своитѣ „Пжтеводители“ отбелязва на нѣколко мѣста въ Македония и Моравско сърби покрай българи (Беяичъ стр. 40—41 ги изброява всички), безъ да ги е нанесълъ навсжде, е лесно обяснимо, като се вземе предъ видъ, че може да се касае за малочислено градско население отъ сърби пришелци, чието присжтствие въ македонскитѣ градове е напълно естествено, но което нѣма значение за етничния характеръ на областьта. Беличъ обаче вади отъ това заключение, че Ами Буе не е правилъ въ Македония разлика между българи и сърби и че е давалъ „безразлично двѣтѣ имена на едно и сжщо население“, което ужъ наричалъ сжщо и съ общия терминъ „южни славяни“! Сжщественото и положителното, което ужъ могло да се извади отъ съчиненията на Ами Буе, е, че „националното съзнание“ на населението въ Горна Мизия и Македония по време на неговото пѫтуване (1836—1838) било „сръбско, а не българско“! Това за първата половина на XIX стол.

За времето на сръбско-турската и руско-турската война (1876—1878) той намира красноречиви доказателства за „толкова естественото душевното разположение на македонското население“ за присъединение къмъ Сърбия въ ония петиции, които македонското население отъ разни мѣста изпратило, „чрезъ посрѣдството на сръбския князъ и на английскитѣ консули, за да изложи на членоветѣ на Берлинския конгресъ своитѣ желания за съединение съ Сърбия“ (стр. 47). Знае се, по чий починъ бидоха пращани тия петиции: отъ планина Бабуна (10 май 1878) отъ планината Козякъ (2 юний 1878), отъ манастира Пречиста (15 юний 1878), отъ Гилянско, Скопско, Тетовско (18 юний 1878), отъ градъ Скопие (20 юний 1878 — безъ подписи), отъ Кумановско и пр. (1 юлий 1878 — лично до Бисмарка и до конгреса за произвеждане анкета за непоносимия животъ подъ турцитѣ). Самиятъ фактъ, че тѣзи петиции се отправятъ до Конгреса, когато се узна, че тия области се оставятъ пакъ подъ турска власть, обясняватъ достатъчно тѣхнитѣ мотиви и не могатъ въ никой случай да служатъ като доказателство за сръбското „национално съзнание“ на населението: последното въ тоя моментъ е било въ положението на онзи, който, за да се избави отъ ада, билъ готовъ да се улови за опашката на дявола. Сѫщинското „национално съзнание“ на македонското население по това време бѣше достатъчно проявено въ борбитѣ за черковна независимость, въ създаването на своя национална българска черква подъ Екзархията, както и въ създаването на свои „национални“ български училища. Но това „национално съзнание“, разбира се, не бѣше сръбско.

За да докаже пъкъ сръбското „национално съзнание“ у македонското население по време на балканскитѣ войни, Беличъ излага мнението на единъ едничъкъ писатель, руския социялистъ Водовозовъ, когото той намира за нужно да характеризува като човѣкъ „неподкупенъ и прямъ“ (toujours intègre et droit — стр. 54), като такъвъ, който не се щади, нито щади другитѣ, когато се касае за истината (стр. 60). Тоя руски публицистъ и общественикъ пѫтувалъ въ Македония, презъ зимата 1914/1915 год., когато тя бѣше вече подъ сръбска власть, за да се запознае съ „действителното състояние на нѣщата.“ Водовозовъ намѣрилъ, че националното съзнание на македонцитѣ „не е било никога нито дълбоко, нито добре установено.“ Стигало да си отидатъ „размирнитѣ български елементи“, които, въ всѣки случай, представяли „незначителна часть отъ населението“, за „да склонятъ останалитѣ славяни, безъ всѣко усилие, да станатъ сърби“ (стр. 62). Той възхвалява „голѣмата културна работа“, извършена въ кратко време отъ сърбитѣ въ Македония, съ което и обяснява „какъ македонското население се е присъединило толкова лесно и охотно (à plein gré) къмъ сръбския режимъ“: пълна лична сигурность, превъзходни училища и аграрна реформа (стр. 63 и сл.). Срещу Милюкова и всички други руси и не руси, които мислятъ, че Македония е населена отъ българи, Водовозовъ излиза съ твърдение, че „много грешатъ тия, които сѫ защищавали аспирациитѣ на България върху Македония“ (стр. 72). Нѣма съмнение, че споредъ Беличъ, той е правиятъ, а всички други грѣшатъ, защото най-сетне той се намѣрилъ измежду десетки други, следъ като пѫтувалъ въ Македония при съдействието на сръбската власть, да се „проникне“ отъ „убеждението, че македонското население най-много се доближава до сърбитѣ, че е повече сръбско, отколкото каквото и да било друго“ (стр. 88).

Това сѫ тѣ тритѣ случая—мнимитѣ „твърдения“ на Ами Буе (1836-1838), петициитѣ до Берлинския конгресъ (1878) и „анкетата“ на Водовозова,—съ които Беличъ установява „моралното“ право на Сърбия да владѣе Македония, понеже нейното население по „национално съзнание“ било сръбско. За десеткитѣ и стотици други свидетелства и на пѫтетишественици, и изъ вѫтрешния животъ на страната, които установява тъкмо противоположното, проф. Беличъ не споменува ни дума. Въ разглеждането си на атласа на Ризовъ, Беличъ казва, че той греши противъ „всички основни принципи на науката“, преди всичко затова, „защото отъ всички материали той взема само тия, които сѫ благоприятни за неговата теза, като премълчаве тия, които би могли да я съборятъ“ (стр. 94). Тия думи на Белича не сѫ за никого толкова умѣстни, както за самия него въ тоя случай.

Етнографията на Македония е предметъ на втората часть въ книгата на проф. Беличъ. Въ нея собствено се разглеждатъ само етнографскитѣ карти досежно Македония. Въ това отношение, споредъ него, била създадена такава „бъркотия“ (confusion) вследствие на „некритичния“ начинъ, по който билъ представенъ македонскиятъ въпросъ, напр. въ атласа на Ризовъ, че обикновениятъ читатель не можелъ да се ориентира. Затова Беличъ се видѣлъ принуденъ да се ограничи тукъ, като даде само „основнитѣ критерии“ и прецени „етнографската основа на работата на цѣли поколѣния.“ Въ сѫщность задачата на Беличъ е да намали ефекта и значението на атласа на Ризовъ (Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници, Берлинъ 1917), който чрезъ голѣмия брой „добре възпроизведени“ карти можелъ да даде „лъжлива представа“ (une impression fausse) за вѫтрешната си стойность. За тая цель той възпроизвежда in-extenso една своя статия, посветена на тоя атласъ, въ която се нахвърля върху атласа и неговия авторъ съ думи и изрази, които впрочемъ се срещатъ често и на други страници въ книгата на Белича, но които повече характеризуватъ лицето, което ги пише, отколкото тия, до които се отнасятъ.

Тоя атласъ „и по духъ, и по употрѣба и разпредѣлба на материалитѣ“ билъ дѣло на единъ „дипломатъ“, „нѣкогашенъ агентъ на царь Фердинандъ въ Македония“, който „нѣмалъ навикъ да избира срѣдства, за да достигне наложената отъ политиката на българския народъ цель“, изобщо на „човѣкъ, който нѣмалъ нищо общо съ науката“, нѣщо „твърде тънко за тоя, който по-преди се занимавалъ съ комитаджийски чети (bandes de comitadjis) и тѣхнитѣ добре известни дѣла"! (стр. 93—94). Обстоятелството, че въ сжщность Ризовъ е авторъ само на предговора, докато останалото е изработено отъ двама университетски професори—Иширковъ (етнографската часть) и Златарски (историческата) — не могло да спаси „антинаучния характеръ" (la nature antiscientifique) на работата. И въ що се състои собствено тая противонаучность? Преди всичко въ това, че въ тоя атлазъ били подбрани само такива карти, които сж „благоприятни" на тезата на автора. Ако потърси човѣкъ да види отъ съчинението на Беличъ, кои карти собствено сж изпуснати у Ризова, намира, че това сж отъ една страна картитѣ на Флорински и Нидерле, а отъ друга—сръбскитѣ карти на Драгашевичъ (1883) и Цвиичъ (1913). Въ първитѣ две впрочемъ Македония е представена като българска, така че по отношение на етнографския характеръ на страната не измѣнятъ нищо въ идеята, която се добива отъ атлаза. Колкото се отнася до поменатитѣ две сръбски карти (къмъ тѣхъ би могла да бжде причислена и картата на сръбската „омладина" отъ 1893 г., въ която е представена като сръбска и почти половината отъ България!), тѣ сж съставени съ огледъ къмъ сръбската политика въ Македония, та затова тъкмо тѣ „нѣматъ нищо общо съ науката." Напусто Беличъ се сили (на стр. 132) да умаловажи значението на възпроизведенитѣ две сръбски карти: на Давидовичъ (отъ 1848 г.) и на Дежарденъ (1853). За първата той не казва нищо друго, освенъ че се отнася къмъ 1821 г. (remontant à l'année 1821) и то затова, защото неговата „Исторія народа сръбскогъ" (Бѣлградъ 1848 г.), къмъ която е приложена картата, издадена на срѣдства на сръбската държава и преведена на френски езикъ, е била печатана и по-рано (Виена 1821). Право се бележи въ обяснението на атлаза, че издаването на тая книга на срѣдства на сръбското правителство и превеждането ѝ на френски, за ползуване отъ чужденци, ясно показва, че отбелязанитѣ въ картата граници на сръбското племе напълно отговарятъ на тогавашнитѣ сръбски схващания. На това Беличъ нищо не възразява. И какво ли би могълъ да възрази? Втората карта пъкъ — на Дежарденъ — била „несржчна компилация" (une lourde compilation). И толкова. „Компилация" действително, но съставена, споредъ думитѣ на самия ѝ авторъ, „по Давидовичъ и други сръбски писатели", което ясно показва, че разграничението на „Србія и землѣ у коима се србскій говори" въ нея е съгласно съ понятията на сръбската интелигенция по негово време.

Измежду етнографскитѣ карти на чужди автори досежно Македония, излѣзли преди 1880 г. — на Шафарикъ (1842), Ами Буе (1847), Лежанъ (1861), Мирковичъ (1867), Макензи и Ирби (1867), Ербенъ (1868), Реклю (1876), Кипертъ (1876) и Карлъ Саксъ (1877), Беличъ отбира като „основни" (fondamentales) две: на Шафарикъ и на Ами Буе. Всички други, по негово мнение, представятъ просто „леки модификации" на тия две, чиято основна концепция ни най-малко не се промѣня. По тѣхъ били работени картитѣ на Лежанъ, на Кипертъ и на Карлъ Саксъ, до като картитѣ на Мирковичъ, на Макензи и Ирби и на Реклю, които „не струватъ нищо" по въпроса за етничното разпредѣление, били прости копия на поменатитѣ карти (стр. 96 и сл.). Ала Лежанъ, Карлъ Саксъ, Макензи и Ирби, па дори и известниятъ географъ Кипертъ сж все лица, които сж пжтували или живѣли въ Европейска Турция, познаватъ я следователно непосрѣдствено, и тѣхното съгласие относително разграничението между българи и сърби съ българския характеръ на Македония е най-доброто доказателство, че всичко това отговаря на действителностьта. Дори единъ Ханъ, пропжтувалъ Македония, отбелязва на картата си, възпроизведена въ атлаза, но неспомената отъ Белича, поименно селищата, въ които живѣятъ българи и сърби.

За Белича обаче това единодушие се дължи на картитѣ на Шафарикъ и Ами Буе, чийто авторитетъ се налагалъ на цѣлата етнографична литература по Балканския полуостровъ до къмъ 1880 г. „Тѣзи карти се оказватъ фатални по много въпроси и, понеже пледираха въ полза на единъ само балкански народъ, българитѣ, тѣзи правѣха всичко, въ продължение на последнитѣ четиридесеть години, да възпрепятствуватъ на всѣко друго научно съчинение да придобие авторитетъ и да каратъ винаги да се прибѣгва до гледищата и до аргументитѣ, представени въ тия карти“! Необходимо било, следователно, да бждатъ развѣнчани и тия две карти, авторитетътъ имъ да бжде подроненъ, и затова Беличъ излѣзе, както се изтъкна вече, съ твърдение, че картата на Ами Буе, единъ отъ найдобритѣ познавачи на етнографията на Европ. Турция и специално на Македония, не била ужъ оригинална, а изработена подъ „влиянието“ на картата на авторитетния по славянски въпроси Шафарикъ. Отъ друга страна пъкъ най-слабата страна на Шафариковата карта била, че нейниятъ авторъ не е можелъ да се „документира“ на самото мѣсто относително границата между българи и сърби. Това, което е недостатъкъ у Шафарика, Беличъ не желае да счете за достоинство у Ами Буе, единъ толкова добъръ познавачъ на Македония, на сръбскитѣ и български земи, единъ ненадминатъ приятель и почитатель на сърбитѣ, който не би се повлиялъ отъ никого за да означи Македония като сръбска, ако тя действително би била населена отъ сърби. Шафарикъ поставялъ раздѣлението на балканскитѣ народи възъ основа на тѣхнитѣ езици. Най-важната особеность на българския езикъ обаче шт и жд (вм. tj и dj) имала значение само за сжщинска България, за югоизточна и източна Македония — „околноститѣ на Солунъ и сетне отъ вододѣла между Вардаръ и Струма на изтокъ“, — сир., казано на съвремененъ политически езикъ, само за тия македонски земи, които по Букурешкия договоръ не влѣзоха въ Сърбия! Беличъ не отказва, че „нѣкои особености“, като загубата на склонението, употрѣбата на члена и пр. се отнасятъ и до останалитѣ „области“, ала тѣ не били „характерни за българския езикъ като такъвъ“! Тѣ се били развили въ „нѣколко езика въ източната (!) часть на Балканския полуостровъ, като включили едновременно македонскитѣ диалекти, сжщо както и нѣколко сръбски, български, албански и ромънски диалекти“! Вънъ отъ това, „почти сигурно“ било, че произходътъ на тия особености „не е славянски“! Изобщо, той иска да докаже липса на критика (manque de critique) при разграничението на езицитѣ у Шафарика, а въ сжщото време, че Шафарикъ „обичалъ да черпи материяли отъ изводи, действително твърде малко критични“! Нѣкой си Никола отъ Магарево (при Битоля), живущъ въ Велесъ, разправялъ на Шафарикъ въ 1826 г., когато билъ въ Нови Садъ, и той си взелъ бележки (тѣ били открити въ архивата на Шафарика), че „всички жители източно отъ линията Нишъ-Прищина говорятъ български и че всички славяни отъ Македония се наричатъ българи (se donnent le nom de Bulgares)“. „Думитѣ на тоя търговецъ — добавя Беличъ — се покриватъ напълно съ картата на Шафарика“ (стр. 106). Но картата на Шафарика се схожда напълно и съ всичко това, което пише Ами Буе и други познавачи на Балканския полуостровъ преди него, които сѫ му били ценни извори, та нѣма съмнение, че картата на Шафарикъ въ това отношение остава неоценимъ документъ. Опитътъ на Беличъ да намали това нейно знааение е малко съвмѣстимъ съ престижа на единъ ученъ.

Гнѣвна е критиката на Беличъ върху българскитѣ карти, обнародвани отъ Ризовъ — картата на „българската университетска компания“ (Иширковъ, Милетичъ, Цоневъ, Ивановъ и Романски) и на В. Кънчевъ. За да изтъкне невѣрностьта на последната, която почива върху статистиката на Кънчевъ на Македония, той изтъква, че докато Кънчевъ наброява въ цѣла Македония 700 души сърби, българинътъ д-ръ Сливенсонъ въ една брошура, обнародвана въ Сливенъ (1913), наброявалъ въ Кумановска околия 16.023 сърби и 16.358 българи, въ околията Крива-паланка 10.820 сърби и 13.412 българи и т. н. (стр. 133). Самъ Беличъ обаче знае, че въ тоя случай се касае за „сърбомани“, каквито въ близкитѣ до сръбската граница македонски кѫтища се бѣха навъдили доста подъ влияние на засилената сръбска пропаганда, но това не му прѣчи да обяви работата на Кънчевъ за „фалшификация“. Относително първата, Беличъ се сили да умаловажи нейното значение не съ факти, а съ думи и изрази като: „престѫпление“ (crime) на „научната компания въ България“ (стр. 132), „българската коалиция жертвува охотно науката“ (la coalition bulgare sacrifie aisément la science — стр. 135), „фантастични образи“ въ „картата на българската научна коалиция“ (la coalition scientifique bulgare), „лъжи“ (mensonges), които българскитѣ учени искали да прокаратъ за „чисти истини“ и пр. и пр. Когато чете човѣкъ тия редове, действително недоумява, дали чете съчинението на единъ ученъ, или на единъ махленски бѣлградски вестникъ.

По-внимателенъ въ изразитѣ си спрямо Нидерле, когато разглежда неговата карта (стр. 150—157), той отрича значението на последната за етнографията на Македония, защото и той, като Шафарикъ, не е ималъ възможность да изучи въпроса на самото мѣсто (sur place), а е билъ принуденъ да се довѣрява на литетатурата. Нищо обаче не спира Беличъ да заяви, че видниятъ днесъ чески етнографъ „не е специалистъ“ (M. Niederle n'est pas spécialiste) по всичко, по което пише, та затова предпочита единъ еклектизъмъ (un éclectisme particulier). Преди това, той се нахвърля яростно върху Флорински (стр. 142—150), отрича качествата му на ученъ, търси да изтъкне противоречия въ това, което е писалъ, за да завърши, че етнографската му карта нѣма значение, понеже, въ противоречие съ първото издание (1907), гдето означилъ часть отъ източна Сърбия (Моравско) съ български цвѣтъ, въ второто (отъ 1911г.) покрива вече цѣла източна Сърбия съ цвѣта на сърбитѣ, а сѫщо и часть отъ северна Македония, означава обаче срѣдна и южна Македония като българска (срв. и стр. 240).

Известно е че и сръбскиятъ ученъ Цвиичъ бѣше изпадналъ въ подобенъ грѣхъ. Въ 1912 г., при започването на войната съ Турция, той бѣше начърталъ границата между българи и сърби въ Македония точно споредъ съюзния сръбско-български договоръ, признавайки, чё областьта на югъ отъ нея въ етнографското отношение е безспорна българска областъ, а въ 1913 г. промѣни това си мнение и начерта карта, споредъ която южна и източна Македония се отличава съ особена боя за особена народность — „македонски славяни“. Тая промѣна, естествено, не се и споменува отъ Белича, който излага надълго (стр. 158—174) Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония и на Балк. полуостровъ изобщо възъ основа на съчинението му „La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine“ (Paris 1918). Той е, споредъ него, единъ отъ „най-призванитѣ“ (les plus qualifiés) да се произнесатъ по тия въпроси, и неговата теория, отначало срещана съ недовѣрие, била ужъ, „благодарение на вѫтрешнатаси стойность, спечелила въ странство повече последователи, отколкото тия на Нидерле и Флорински“(!). Въ това свое съчинение Цвиичъ раздѣля южнитѣ славяни по отношение на „психични“ особености и „антрпологически“ характеръ на два дѣла. Гранична линия е р. Искъръ и вододѣлътъ между тая рѣка и р. Марица. Населението, което живѣе източно отъ тая линия, не притежава „психичнитѣ“ особености на населението западно отъ нея (не познава обичая „Слава“, „задругата“, нѣма „исторически традиции“, тъй живо спазвани у последното), а при това у него преобладава „монголоидниятъ“ типъ, особено колкото се отива по-източно къмъ Черно море! Това раздѣление се прави възъ основа на белези отъ съвсемъ ефимеренъ характеръ. Политическата тенденция обаче прозира ясно, като се вземе предъ видъ, че тая граница се признава отъ самия Цвиичъ за „не твърде опредѣлена“ (marquée), тъй като къмъ нея сръбското и българско население се било прониквало едно въ друго — „въ областьта между Тимокъ и Искъръ (шопитѣ) и въ сѫщинска Македония южно отъ Велесъ“. И понеже тия области се намирали въ „тѣсни отношения“ съ съседнитѣ страни, Цвиичъ дава, все възъ основа на „психическитѣ качества“ на населението, друга класификация на южнитѣ славяни въ четири голѣми групи или типове: динарски (източна и централна Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна Гора и Приморието съ Истрия), централенъ (Стара Сърбия, западна и срѣдна Македония, източна Сърбия и западна България), източнобалкански (останала България, „Румелия“, Тракия и източна Македония) и панонски (Банатъ, Бачка, северно хърватско съ Славония и Словенско). Спирайки се подробно върху „централния“ типъ, който се простира отъ Косово до Ихтиманъ, обемайки областитѣ на севѐръ и на югъ, въ самия центъръ на Балк. полуостровъ, и въ които се различаватъ нѣколко „вариации“, но чието население се характеризувало общо съ „липса на индивидуалность, и на „добре развито национално съзнание“, съ „архаизъмъ въ нравитѣ“ и „тенденция къмъ реализъмъ“, сир. съ съвсемъ мѫчно доловими признаци, Беличъ обобщава мислитѣ на Цвиича, заключавайки, че „западна Македония съ областьта северно отъ Демиръ капия, сетне Стара Сърбия, източна Сърбия до линията, която съединява Кула, Трънъ, Брѣзникъ и други мѣста въ тая посока, представя оная часть отъ централния типъ, която принадлежи на сръбския народъ; жителитѣ на южна Македония, македонскитѣ славяни, се намиратъ въ преки отношения съ първата група и заедно образуватъ една група по психичнитѣ си качеста. Отъ тамъ не е мѫчно да се заключи, че тѣ могатъ да образуватъ една нацонална общность (une communauté unique nationale), защото македонскитѣ славяни нѣматъ опредѣлено националпо съзнание, но притежаватъ въ сѫщото време пълно психично сродство съ другитѣ вариации на централния типъ“ (стр. 167—168).

Особено любопитно е, че проф. Беличъ намира, какво съ това разграничение на „централния типъ“ и съ неговитѣ подраздѣления се съгласяватъ сѫщо даннитѣ на езика. На петтѣ „психични вариации“ на Цвиича въ тоя типъ отговаряли въ общи черти петь „диалектични групи“, които Беличъ различава въ тая область (с. 170). Изобщо „общитѣ черти на централния типъ сѫ придружени сѫщо отъ общи езикови черти“. „Могло би — продължава той — да се каже сѫщо, безъ да има опасность да се каже нѣщо невѣрно, че централниятъ психиченъ типъ, grosso modo, въ посоченитѣ отъ г. Цвиичъ граници, има сѫщо свои характерни езикови особености“ (172—173). Дори, споредъ Белича, нѣщо повече — той се характеризувалъ съ своитѣ езикови особености много по-добре, отколкото другитѣ „психични типове“ на Цвиича. Областьта на тоя централенъ типъ отъ лингвистично гледище представяла „зона“, въ която сръбскиятъ езикъ е изгубилъ своя „цвѣтистъ акцентъ“, замѣненъ съ просто ударение (ictus accentologique); инфинитивътъ сѫщо се изгубилъ, като се замѣнилъ съ други конструкции; въ говора на тая „зона“ се развива по-голѣма опредѣлителность, въ резултатъ на която се развила членната форма въ нѣколко диалекта; най-сетне покрай именнитѣ окончания за изразъ на падежни отношения „се настанява все повече и повече употрѣбата на предлозитѣ“ (с. 173). Това сѫ, разбира се, най-характернитѣ особености на българския езикъ изцѣло и, следователно, най-доброто доказателство, че тия диалекти сѫ български. Споредъ Белича обаче, това не е тъй, защото „тия особености сѫ чужди не само на сръбския езикъ, но и на старобългарския“. Тѣ всички били внесени въ тая „зона“ подъ влиянието на „други лингвистични и етнографични срѣди“, които предхождали „хронологически“. При това, както се изказва той на друго мѣсто (с. 101), тѣ не били „характерни за българския езикъ като такъвъ“, защото сѫ се били развили и въ други езици въ „източната часть“ (!) на Балканския полуостровъ, включително съ „македонскитѣ диалекти, сѫщо както и въ нѣкои сръбски диалекти“, сетне албански и ромънски. За него било „почти положително“, че по произходъ тѣ не сж „славянски". Не могатъ при това да се вематъ за доказателство, че диалектътъ, който ги притежава, е български, защото тѣ сж нови, развити въ „историческо време", както и въ български, и че „по-стариятъ български езикъ не ги познавалъ". Тая теория на Белича за тѣхния произходъ е отдавна позната. Тя обаче ѐ лишена отъ всѣкакъвъ здравъ смисълъ, върѣки че паралелизмътъ на българския езикъ въ това отношение съ другитѣ балкански езици, преди всичко съ ромънски и албански, да учудва мнозина. За изчезването на склонението въ български, следъ излизането на изследването на Карлъ Майеръ по тоя въпросъ и последвалитѣ критики отъ Ягичъ, Милетичъ и др., стана вече съвсемъ ясно, че се дължи на вжтрешно развитие на българския езикъ. Сжщо въпросътъ за развоя на задпоставения членъ за всѣки непредубеденъ славистъ е ясенъ само по себе си, като се вземе предъ видъ, че подобно явление сжществува диалектично и въ великоруски, а сжщо че отъ праславянско време сложнитѣ форми при прилагателнитѣ имена, които намиратъ подобие на литовскитѣ съответни форми, сж въ сжщность форми съ задпоставенъ членъ. Но дори и да биха били всички тия особености развити въ българския езикъ подъ чуждо влияние, самото обстоятелство, че тѣ сж общо достояние на македонскитѣ диалекти, както и на останалитѣ български диалекти, говори за сжществуваще отъ попреди езиково единство между тѣхъ, отколкото на които и да било отъ тѣхъ съ сръбски. Старината въ тоя случай нѣма значение, защото, въ края на краищата, всѣки езиковъ белегъ, характеренъ за единъ езикъ наспроти други, не е изконенъ, а развитъ съ течение на времето.

Съгласуването на идеитѣ на Беличъ по отношение на македонскитѣ диалекти съ теорията за „психичнитѣ" групи на Цвиича говори за едно planомѣрно поставяне сръбската наука въ услуга на сръбската политика. Достатъчно е само да се изтъкне, че въ отдѣла за „езика на македонцитѣ" Беличъ иска да различи още отъ преди кирилометодиевската епоха единъ западномакедонски диалектъ и другъ старобългарски (vieux slave — въ югоизточна Македония), при което отношенията на последния съ български „съответствуватъ напълно на отношенията на „западномакедонски съ сръбски", и че границата на тоя „западномакедонски" диалектъ съвпада приблизително съ днешната сръбскогръцка граница на югъ и сръбскобългарската (по вододѣла между Вардаръ и Струма) на истокъ, както може да се види и на картата (стр. 237), за да стане това още по-ясно.

Не би имало край, ако бихме искали да изнесемъ поне най-важнитѣ невѣрни твърдения и преднамѣрени обобщения, които се намиратъ и въ тоя отдѣлъ за езика, както и въ предходния, гдето се говори за „културата на македонцитѣ", която е представена, разбира се, като сръбска. Достатъчно е да споменемъ, че дори вметнатата тука глава за „старитѣ сръбски паметници въ Македония" отъ Петковичъ, гдето се изброяватъ подновенитѣ и съградени черкви презъ времето на сръбското владичество (XIV в.), — а напр. за българския царь Самуилъ, чието библейско име било показвало „повече арменски, отколкото славянски произходъ", се казва само, че билъ градилъ черкви въ „чистъ византийски стилъ“ и близко до областьта, гдето действувалъ Св. Климентъ, билъ съградилъ „демонстративно“ черква на името на Св. Ахилъ, патрона на гръцкия градъ Лариса, докато сръбскитѣ царе действували съвсемъ другояче, като „реставрирали“ черквата Св. Наумъ, на Охридското езеро (въ XIV в.), и под., — сѫщо така напълно пригодена за целитѣ на сръбската политика, за да се види, че това е у сърбитѣ национална болесть.

Когато човѣкъ прелиства тая книга на професоръ Беличъ, действително недоумява, какъ е възможно такова падение у единъ ученъ, че за угода на политически домогвания да обяви война на истината и на всички нейни авторитетни защитници. Действително у сърбитѣ, както се вижда, разлика между наука и политика не се прави. Географията, етнографията, филологията, историята, археологията, па ако щете и геологията и предисторията сѫ приложни науки на политиката. Ала всѣко нѣщо трѣбва да има граница.

Ст. Романски.

Naša Južna Srbija. „Нова Европа“, књига X, број 11. Zagreb, 11. октобра 1924.

Скоро следъ свършъка на войната е захванало да се издава въ Загребъ списание подъ заглавие „Нова Европа“, което излиза три пѫти въ месеца, а именно на 1., 11. и 21. отъ всѣки месецъ, и дава статии съ кирилица и латиница. Посочениятъ брой отъ 11. октомврий 1924. година е посветенъ изцѣло на „наша Южна Сърбия“, т. е. на Македония подъ сръбска власть, и съдържа на 40 страници 8 статийки съ следнитѣ заглавия: Јужна Србија и Југословенство отъ Веселин Вукићевић, судија у Кавадару (6 страници); Geografski položaj i komunikacije Južne Srbije отъ Dr. Petar Jovanović, docent Univerziteta u Skoplju (4 страници); Чије је словенско становништво Јужне Србије? отъ Ђорђевић, професоръ универзитета у Београду (5 страници); Etnički položaj srba Stare Srbije i Macedonije medju južnim slovenima отъ Dr. Jovan Erdeljanović, profesor Univerziteta u Beogradu (8 страници); Преглед најглавнијих особина дијалеката у Јужној Србији отъ Dr. B. Zeрић, професор Универзитета у Скоплу (4 страници); Pravni poredak u Južnoj Srbiji отъ Vladimir Zakić, sudski pripravnik u Skoplju (1 страници); Струмица и Струмичка Област отъ Сл. Татић, адвокат у Струмици ($5^{1}/_{2}$ страници) и Iz naše narodne muzike u Južnoj Srbiji отъ Vladimir Gjorgjević (3 страници).

Както се вижда отъ това съдържание, разглеждана е Македония подъ сръбска власть откъмъ разни страни, като грижливо се редятъ статийкитѣ съ латиница и кирилица, за да не се скърши хатърътъ ва хърватитѣ, въ чийто главенъ градъ излиза и списанието, макаръ разправитѣ да сѫ очевидно все отъ чисти сърби, както се вижда не само отъ крайно шовинистичния духъ, въ който тѣ сѫ написани, ами и отъ злобата, която диша въ тѣхъ спрѣмо всичко българско. Явно е, че тоя духъ на злоба, която помрачава всѣко чувство на мѣрка и на благоприличие, е засегналъ и най-културнитѣ слоеве на сръбството. И такава неприязънь, такова явно пренебрегване на най-елементарна правда лъха отъ тия статийки, щото човѣкъ не знае, какво да изтъкне, за да посочи това настроение на авторитѣ.

Вече въ първата статийка авторътъ, сѫдия въ Кавадарци, разказва, какъ на 5. априлъ 1867. година въ Букурещъ било подписано отъ единъ български съборъ, свиканъ по починъ отъ сръбския дипломатически представитель тамъ и отъ руския, Офенбергъ, и на който участвували най-виднитѣ тогавашни българи отъ по-главнитѣ български градове въ Турция, Румъния и Русия, споразумение между българитѣ и Сърбия, съ което се възприела идеята за едно Югославянско царство отъ сърби и българи, гдето и двата езика щѣли да бѫдатъ еднакво служебни. Ала веднага българитѣ проявяватъ своето вѣроломство: въ сѫщата година се образували два комитета, румънски и български, въ Букурещъ, които пъкъ сключватъ договоръ съ участието на румънското правителство за общо действуване между двата народа съ цель, да се образува влашко-българска държава. И съвсемъ естествено е, че сръбското правителство, виждайки неискреностьта на българитѣ, захванало да се сближава тогава (?) съ турцитѣ, да изпѫжда българитѣ изъ своитѣ училища въ Бѣлградъ, на които преди това било широко отворило вратитѣ, и разпуснало българскитѣ легионери. Разбира се, че Русия, смѣтайки всичко това извършено по влияние отъ Виена, станала недовѣрчива спрѣмо Сърбия и се обърнала къмъ българитѣ, които веднага (вече на 28. февруарий 1868?!) подъ неинъ натискъ получили отъ Портата фермана за образуването на екзархията. Така и въ най-ново време се пише въ „Нова Европа“ история въ Сърбия! И авторътъ тъй забърква въпроса съ екзархията, щото за сръбския четецъ излиза, като че ли тоя ферманъ отъ 1868. (!) година опредѣля на българитѣ 25 епархии, на сърбитѣ само 4, а останалитѣ 8 останали „мешовите“, отъ което трѣбва да се получи впечатление, като че тия 8 „мешовите“ епархии сѫ сръбски и български. Една отъ последицитѣ все на тоя ферманъ е, че Сърбия захваща да плува въ австрийскитѣ води, а друга, че съ това се туря основата на санъ-стефанска България! И тръгва авторътъ да пише история, както нему уйдисва, безъ да се взира въ действителностьта. Както не знае и не хае, кога е издаденъ ферманътъ за екзархията, така си подбира по своя фантазия и по-нататъшнитѣ събития. И толкова всичко е своеволно скроено, щото мѫчно може да се изтъкватъ всички очевидно умишлени грѣшки. Голѣма роля въ фантазиитѣ на автора играятъ „македонствујушчи“, които му сѫ много пригодни, за да си реди той българската история следъ освобождението. А екзархията и екзархиститѣ, като първоначалното зло на всичко, нѣма да бѫдатъ у него, естествено, на почеть. Тѣ сѫ „лоповски патриоти“ (сир. вагабондски патриоти) и „волови, магарци и свињска стока“; екзархията е причината, че се разкѫсватъ природнитѣ връзки между вардарската и моравската долина, тя поддържа неприроднитѣ връзки между София и Македония; всичко това естествено става съ помощьта на турската власть, която е противъ сръбството. Все старата пѣсень!

Българскиятъ престолъ, види се още князъ Александъръ, приема съ отворени обятия ония, които идатъ отъ Македония и сѫ минали презъ тамошнитѣ екзархийски школи, и имъ дава „сва чиновничка звања“. Тѣ тука образуватъ веднага силна организация и ставатъ държава въ държава. Тая организация чрезъ своя членъ Паница посѣга на Стамболова въ 1891. година (види се по внушение на престола!), но убива Бѣлчева! Ала Кобургъ, още не успѣлъ да попълни „гарнизона“ съ „македонствијушчи“, излиза победенъ, и Паница е застрелянъ. Обаче каквото не сполучва Паница, извършва нѣколко месеца следъ неговото застрелване Наумъ Тюфекчиевъ, който по „највишем нарећењу“ убива Стамболова!

Въ време на своето владичество Фердинандъ Кобургъ е примамилъ отъ Македония до 150,000 души и съ помощьта на тѣхния организуванъ терорь и „пандурског лакејства“ е успѣлъ да стане самодържецъ български. А пъкъ „македонствујушчи“ ставатъ неотговорни силни фактори въ България, лѣятъ кръвь по Македония, гдето въвеждатъ терорь и предизвикватъ сърби и гърци за отбрана, поставятъ своята майка екзархия въ своя служба, нареждатъ коварното (мучки) нападение на Овчо поле въ 1913. година и така предизвикватъ войната между българи и сърби, въ 1915. г. хвърлятъ България въ войната на страната на централнитѣ сили, избиватъ презъ тая война до 30,000 сърби и „масакриратъ“ сръбскитѣ войници по болницитѣ, опитватъ се да организуватъ следъ войната терорь въ „Южна Сърбия“, убиватъ въ 1923. година Стамболийски и до 18,000 български селяни и отнематъ властьта отъ рѫцетѣ на българската демокрация, заповѣдвайки въ сѫщата година поголовно избиване (покољ) на българскитѣ трудещи се маси, извършвайки всичко това било по заповѣдь, било по закрила на чужденеца на престола, очевидно и на царь Бориса!

Докато Сърбия презъ цѣлия деветнайсети вѣкъ била заета съ своето вѫтрешно устрояване, та да стане способна да бѫде Пиемонтъ на всички южни славяни, и тепърва следъ като се оформила въ организувана национална държава, взела да хвърля погледъ преко границитѣ си, — България не е могла въ краткото време отъ четвърть вѣкъ да създаде национална душа и общо съзнание, а се е занимавала да утвърди на престола една чужда династия, но не да образува широка демокрация. По внушение на владѣтеля и водени отъ мегаломанство, българскитѣ държавници гледали винаги оттатъкъ държавнитѣ граници и съ това приспивали широкитѣ народни маси спрѣмо вѫтрешнитѣ работи.

Едва въ 1918. година българскитѣ народни маси се запитали, кой ги води на клане, и тогава тръгнали, водени отъ Даскалова, къмъ София и взели за пръвъ пѫть властьта въ свои рѫце. Така въ дванайсетия часъ българскитѣ държавни мѫже отвърнали погледъ отъ съседнитѣ граници и захванали да образуватъ „хомогенна“ народна душа. Но пакъ въ една нощь изпъкватъ тия пусти „македонствујушчи“, които се явяватъ винаги като нѣкой deus ex machina, и колейки българския народъ утвърдяватъ наново „Кобурга“ и самодържавието. Така постоянно се разиграва въ България кървавата кама на „македонствувацитѣ“ разочарувани емигранти, които единъ видъ я наказватъ за това, че тя прибързано и необмислено ги е прибрала у себе си, безъ да се запита, дали е дорасла за това.

Сърбия напротивъ гледа първенъ да се организува съ всичката си енергия, и тепърва следъ цѣло столѣтие отъ такава усилена работа сърбитѣ, организувани и въодушевени, сѫ полетѣли въ 1912. година преко Куманово къмъ „Южна Сърбия“, „своята люлка“. И тамъ тия „сурови и храбри горштаци“ сѫ заварили своитѣ братя: „людье съ златни зѫби, съ отлично разбиране на търговия и борса, съ знаене на нѣколко езика“. И съединени следъ толкова вѣка, тѣ се братски (?) прегърнали и почувствували, че се взаимно допълнятъ.

Но докато шумадийскиятъ селянинъ намѣрилъ тамъ свой братъ, сръбскитѣ политически вождове сѫ виждали въ населението само „македонствујушчи“ и сѫ го държали седемь години подъ извънконституционенъ режимъ. Едва въ 1919. година Бѣлградъ видѣлъ, че между „македонствуващитѣ“ въ София и народа въ „Южна Сърбия“ нѣма нищо общо, и че всички „връзки“ били само последица отъ кърваво насилие. И щомъ тамошниятъ народъ получилъ конституционната си свобода, скѫсалъ съ комитетитѣ и съ плебисцитъ (вѣроятно въ време на тъй свободнитѣ избори!) доказалъ, че нѣма нищо общо съ „македонствуващитѣ“ и съ тѣхния върховенъ покровитель въ София. Днесъ вече народътъ въ „Южна Сърбия“ проявява като „слободан грађанин“ (!) своята лоялность спрѣмо държавата и своя несъмненъ „југословенски (!) характеръ“ и „Южна Сърбия“ вече не е дойна крава на „горски началници“. Ето защо изгладнѣлитѣ „плъхове“ (парцови) се взаимно колятъ въ мишеловката, въ която сѫ попаднали, подмамени отъ голѣмото изобилие.

Преди образуването на българската държава и идването на „Кобурга“ българскитѣ революционери като Ботева, Каравелова, Раковски сѫ се жертвували за югославянската държава; само „македонствуващитѣ“ не сѫ могли да се издигнатъ надъ племенния шовинизъмъ. Интересно е, че тука се допущатъ нѣкакви племенни чувства на „макадонствуващитѣ“, когато македонцитѣ трѣбваше да бѫдатъ прави сърби! Двайсеть години тѣ сѫ живѣли отъ терoръ, присламчени около българския престолъ, който днесъ е разклатенъ, та се крепи отъ „македонствуващитѣ“, които никога нѣма да приематъ югославянската идея. Само българската селска демокрация е напуснала мегаломанството и е съзнала, че интереситѣ на българския народъ сѫ тъждествени съ интереситѣ на „трудовата и земледѣлска демокрация“, на която сърбитѣ не само трѣбва да симпатизуватъ, ами дори да ѝ дойдатъ на помощь, ако потрѣбва.

Мисля, че нѣма какво да се изтъква плиткостьта на тая статия, въ която тъй явно личи съзнателното и безсъзнателно изкривяване на най-обикновени исторически фактове и дори дати, за да отговарятъ тѣ на идеитѣ, чувствата и желанията на сѫдията авторъ, комуто би трѣбвало правдата да бѫде преди всичко близка до сърцето. Но какво може да се очаква отъ единъ простъ сѫдия сръбски, когато, както ще видимъ по-нататъкъ, дори и сръбски университетски професори изпадатъ до тамъ, щото да изопачаватъ и най-очевидни и общопознати истини.

Въ втората статия на доцента на скопския университетъ Петъръ Ивановичъ „Географическото положение и съобщенията на Южна Сърбия“ авторътъ намира, че източната граница на „Южна Сърбия“ спрѣмо България била най-естествената граница, каквато може да се мисли, както билъ казалъ и Цвиичъ, че „съ изключение на Алпитѣ и Пиренеитѣ нѣмало такава крепка граница и по-голѣми прегради за съобщение, както сѫ тия масиви между България и Македония“.

„Южна Сърбия“ антропогеографски представлява преходна область, защото тука се чувствува влиянието на всички околни земи, а особено онова, що иде отъ северъ и отъ югъ (но не толкова и отъ изтокъ!). Ала тя сама нѣма голѣмо единство, вече заради това, че е раздѣлена на сравнително уединени котловини, свързани наистина много или малко съ вардарско-моравската долина. Но понеже тая долина проявява влиянието си по цѣлия Балкански полуостровъ, затова тя въ сѫщность съставя не толкова географска колкото политическа цѣлость.

Обаче ако и да е преходна область, „Южна Сърбия“ има особено значение за сръбската държава: тя завзима централно положение въ южния ѝ дѣлъ. Тя съставя ядката на Балканския полуостровъ и неговия ключъ, защото който държи тая область, той заповѣдва на най-голѣмия дѣлъ на полуострова. За Сърбия пъкъ тая земя има още това значение, че я приближава здраво къмъ срѣдиземноморската область и ѝ дава възможность за най-близки връзки съ нея. Тази вардарско-моравска долина е била единъ отъ главнитѣ пѫтища за съобщение и въ Византийската империя. Презъ него сѫ ставали всички (!) голѣми движения и прониквания, било военни било културни или заселнишки, които сѫ бивали насочвани презъ Балканския полуостровъ въ срѣдиземноморска посока. Поради това голѣмо значение на тия пѫтища именно и всички балкански народи отъ най-старо време до днесъ сѫ се стремѣли да ги иматъ въ своя власть.

Отъ съобщенията къмъ западъ важни сѫ пѫтьтъ призренско-шкодренски, който свързва „Южна Сърбия“ и центра на Балканския полуостровъ съ Медовския заливъ, една отъ най-достѫпнитѣ точки на Адриатическо море, и драчкиятъ пѫть, старата Via Egnatia, която свързва „Южна Сърбия“ и центра на Балканския полуостровъ съ южната часть на Адриатическо море. И както съ отстѫпването на Фиуме на Италия югославянската държава въ северния си дѣлъ се лиши отъ най-добрия излазъ на морето, така съобщенията на „Южна Сърбия“ сѫ лишени отъ своитѣ крайни точки, Солунския и Медовския заливъ.

Ужъ най-зле била свързана „Южна Сърбия“ съ България, къмъ която водятъ два пѫтя, на северъ отъ Куманово и Скопье презъ Крива паланка и Кюстендилъ за Дупница и София и на югъ отъ Овчо поле преко Радовишъ и Струмица за Струмската долина.

Но ако въ тая статия на сръбския университетски преподаватель въ Скопье има сравнително по-малко изопачаване на истината, каквото впрочемъ стои въ връзка и съ самия предметъ на статията, другитѣ двама професори отъ Бѣлградския университетъ не се стѣсняватъ вече никакъ да си служатъ съ явно и значително изкривяване и фалшифициране на фактоветѣ, само и само да представятъ предъ своитѣ читатели македонското славянско население за чисто сръбско, плувайки при това въ водитѣ на Цвиичовата аргументация. Интересно е при това, както ще изтъкнемъ по-нататъкъ, че двамата професори явно си противуречатъ по единъ основенъ въпросъ за произхода на македонскитѣ славяни.

Първата отъ тия статии е отъ професоръ Тих. Ђорђевића и разглежда въпроса: Чие е славянското население на Южна Сърбия?

„Южна Сърбия“ въ течение на времето е била арена на борби на разни народи, които сѫ я завоевавали, оставяйки следи отъ своята власть всрѣдъ народа. Само отъ единъ народъ, който е сполучилъ за нѣкое време да подчини тая страна подъ себе си, не сѫ останали никакви забележителни следи, — именно отъ българитѣ! И все пакъ въпрѣки очевидностьта и яснотата на работитѣ, въ науката била хвърлена една измама, че населението на „Южна Сърбия“, което е наследило въ срѣднитѣ вѣкове Византия и нейната култура въ тая страна, гдето сѫ се разиграли най-важнитѣ събития отъ сръбската история, не било сръбско, ами българско. И тая измама е била тъй изкусно поддържана въпрѣки своята фалшивость, щото авторътъ на драго сърце се е отзовалъ на поканата на редакцията на „Нова Европа“, да обясни, какви сѫ жителитѣ на „Южна Сърбия“. Чудно е, когато работата е тъй ясна и проста, защо тя трѣбва още да се обяснява на сръбскитѣ читатели, щомъ у тѣхъ не може да има съмнение за това. Напротивъ, отъ това поставяне на въпроса е вече явно, че тука се намираме именно предъ единъ за самитѣ сърби съвсемъ не простъ въпросъ, та става нужда отъ специално разглеждане, за да му се даде единъ за сърбитѣ удобенъ и приемливъ отговоръ. Нали отъ българитѣ и отъ тѣхното кратковременно (?) владичество не сѫ останали никакви следи въ Македония (въ истинскитѣ ѝ граници, не въ ония, които ѝ даватъ сръбскитѣ автори), какъ тогава сполучватъ тѣ въ последно време въ кѫсъ срокъ да въведатъ цѣлъ свѣтъ, пъкъ и тамошното „славянско“ население, въ заблуждение, че то не е сръбско, а българско?

Славянскитѣ жители въ Южна Сърбия сѫ клонъ отъ ония „славяни“, които нѣкога сѫ обитавали въ срѣдна Европа между Карпатитѣ и Алпитѣ и презъ шестия и първата половина на седмия вѣкъ сѫ минали въ голѣми маси Сава и Дунава и се поселили на Балканския полуостровъ до Морея на югъ, до Адриатическо море на западъ и до Бѣло и Черно море на изтокъ (и югъ). Въ онова време всички тия южни славяни сѫ били единъ народъ и се наричали съ общото име „словени“, съ което ги назовавали всички народи, съ които тѣ сѫ влизали въ допиране; това име имъ е останало, докато се развили „областнитѣ“ имена сърби, хървати, словенци, българи. Всички тѣ сѫ говорили единъ езикъ, който се наричалъ словенски езикъ, и сѫ имали сѫща вѣра и култура, сѫщи обичаи и занятия, та не сѫ се никакъ различавали единъ отъ другъ, както и днесъ не се различаватъ много. И при все това авторътъ твърди, че македонското славянско население днесъ е чисто сръбско и нѣма нищо българско, ни една църква, ни единъ манастиръ, ни единъ градъ, ни една книга, ни единъ споменъ за народно предание и пѣене!

Интересно е, че колегата на г. Ђорђевића, проф. Ердељановић въ следната статия изказва другъ възгледъ по тоя въпросъ. Той твърди, че наистина южнитѣ славяни, когато сѫ дошли на югъ, сѫ съставяли една славянска маса, но вече раздѣлена на племена, доста сродни и преходещи едно въ друго. Ала вече въ старата обща родина на южнитѣ славяни отвѫдъ Карпатитѣ сърбитѣ и хърватитѣ сѫ съставяли здрава цѣлость, още тамъ отдѣлно, сгрупирана докато другитѣ южни славяни сѫ образували само по-малки или по-голѣми групи съ общото име „словени".

И действително, споредъ най-точнитѣ дани на славянската историческа етнография южнитѣ славяни още преди времето на заселването имъ сѫ разпадали въ два клона, които очевидно сѫ се отличавали вече и езиковно, притежавайки още тогава характернитѣ отлики на своя езикъ. Заради това и тия характерни белези се намиратъ още въ най-старо време въ познатитѣ отъ тогава имена. Тия два главни клона сѫ сърбо-хърватитѣ, които сѫ тръгнали отъ общата прародина на славянитѣ, североизточно отъ Карпатитѣ, къмъ срѣдния Дунавъ и отъ тамъ се заселили въ северозападния дѣлъ на Балканския полуостровъ; другиятъ пъкъ клонъ, словенитѣ, тръгнали край Прутъ къмъ долния Дунавъ въ днешна Румъния и отъ тамъ минали Дунавъ, заемайки България, Тракия и Македония, и стигнали дори до Адриатическо море презъ Албания и навлѣзли въ Гърция до Пелопонезъ. Границата между тия два клона югославяни, както е явно отъ езиковни форми на мѣстни имена между двѣтѣ голѣми области, е вървѣла горе-долу отъ Дунава по Морава и отъ тамъ на северъ отъ Шаръ къмъ Шкодра до Адриатическо море. Ще приведемъ върху туй едно-две мнения на учени, запознати добре съ тоя въпросъ и ползуващи се съ обща известность и безпристрастие. Така чешкиятъ ученъ Niederle твърди, какво „племената, заселени въ областитѣ отъ Охридъ и Дебъръ, Българска Морава и Тимокъ на изтокъ сѫ били въ тѣсно сродство откъмъ езиковна и етнографска страна" (Slovanské starožitnosti, díl II, 1906. Стр. 401).

Иречекъ въ своята „История на сърбитѣ" посочва така мѣстноститѣ, които завзели сърбитѣ въ самото начало: „Отъ славянскитѣ племена, които сѫ слѣзли на Балканския полуостровъ, сѫщинскитѣ сърби най-напредъ се заселили въ вѫтрешностьта на страната; тѣ сѫ живѣли по-навѫтре отъ Дунава и отъ морето въ долинитѣ на рекитѣ Лимъ, Ибъръ и западна Морава" (Geschichte der Serben, I, 9, 10). Рускиятъ историкъ Т. Флоринскій, членъ на сръбската академия, опредѣля така мѣстото, което завзели сърбитѣ: „Около X. вѣкъ сърбитѣ се явяватъ като вече напълно заселено племе и завзиматъ почти сѫщитѣ предѣли, които заиматъ и днесъ. . . Отъ тукъ (отъ Адриатическо море) къмъ юго-изтокъ надлъжъ по Шкодренското езеро и по планинитѣ къмъ Призренъ и къмъ изворитѣ на Морава. На изтокъ мѫчно може да се посочи границата на разпространението на сръбския елементъ: той се е сливалъ съ българския, но вѣроятно не е минувалъ оттатъкъ Морава" (Южные Славяне и Византія во второй четверти XIV вѣка. Выпускъ второй. Образованіе Сербскаго царства.) Leskien въ своитѣ лекции върху „Ethnographie und älteste Geschichte der slavischen Stämme" отъ 1877. година опредѣля (днешната) граница на българското племе: Дунавъ до устието на Тимокъ, Тимокъ, Нишъ, южния връхъ на Охридското езеро, Преспанското езеро, Костурско езеро, устие на Вардаръ (стр. 24). Сърбитѣ поставя той до Стара Сърбия (Новопазарски санджакъ). И Ягичъ въ разправата „Die slavischen Sprachen" въ „Kultur der Gegenwart, 1908. брои македонскитѣ наречия въ групата „Български езикъ", а границитѣ на сръбския езикъ опредѣля както следва: „Щокавскиятъ диалектъ (значи сѫщинскиятъ сръбски езикъ) обгръща Сърбия до кѫде Стара Сърбия, Босна, Херцеговина, Далмация, Черна гора, югоизточнитѣ части на Хърватско, цѣла Славония и части отъ южна Унгария" (стр. 25). Повече е излишно да се простираме по тоя въпросъ.

Споредъ г. Ђорђевића обаче българи сѫ собствено само обитателитѣ на дунавска България, гдето южнитѣ славяни се смѣсили и слѣли съ монголския народъ на прабългаритѣ и сѫ получили „сасвим друге народне одлике". Всички други южни славяни „од Соче до Солуна, и од Јадранског мора до планине Балкана" сѫ прѣки потомци на словенитѣ. Монголската кръвь и монголскиятъ характеръ сѫ образували отъ славянитѣ между Дунава и Балкана друго племе (другъ „свет"), различно отъ югославянското. Тия българи иматъ другъ тѣлесенъ изгледъ, други морални качества, „суровост и грубост", които често преминаватъ въ звѣрство; и тия качества сѫ основни признаци на българския характеръ, както ги показва цѣлата българска история, и последната война. Сѫщото твърди и г. Ердељановић, който намира произхода на тия качества въ старото тракийско-романско население и въ византийскитѣ гърци, които пъкъ сѫ възприели тая свирепость и кръвожадность отъ предно-азиатскитѣ и егейски племена. Впрочемъ за обяснението на тия особени признаци на българската народна душа трѣбвало да се чакатъ по-основни изследвания.

Това обвинение въ свирепость, жестокость и кървожадность, които се изкарватъ като черти на българския характеръ, получени въ наследство отъ туранскитѣ българи, се подмѣта напоследъкъ често отъ сръбска страна, за да се очерни българскиятъ националенъ характеръ предъ чуждия свѣтъ. Въ подкрепа на това сърбитѣ посочватъ и нѣкакви изстѫпления, които сѫ били извършени отъ българи въ време на свѣтовната война. На такива долни подмѣтания и клевети мѫчно е да се отговори, особено когато тѣ тъй настойчиво се поддържатъ отъ сръбска страна. На това ние бѣгло ще отговоримъ съ нѣкои фактове отъ сръбската история. Сръбски владѣтели, които сѫ чисти славяни, сѫ се отличавали съ голѣма жестокость. Така краль Милутинъ е билъ единъ отъ безпощаднитѣ характери въ цѣлата история. Той е лишилъ отъ зрение своя синъ Стефанъ, подирния Стефанъ Урошъ III. И Вълкашинъ е билъ единъ отъ най-жестокитѣ хора въ историята; той издайнически убива царя Уроша, сина на Душана.

Въ най-ново време сърбитѣ избиха пакъ по най-звѣрски начинъ своя кралски домъ, като въ това избиване зеха участие върховетѣ на сръбското общество.

Ами убиването на учителя Лютвиевъ въ Прилепъ, ами жестокото избиване на българи въ началото на сръбско-българската война презъ 1913. г., както и въ Скопье въ началото на войната презъ 1915. година? Ами безскрупулното избиване на голѣми маси албанци? Ами звѣрското отнасяне къмъ македонскитѣ българи въ съвсемъ мирно време безъ особенъ поводъ, върхътъ на което представява безмилостното избиване на селянитѣ въ Гарванъ? Не надминаватъ ли всички тия случаи онова, което сърбитѣ навождатъ, за да подкрепятъ своето обвинение въ жестокость противъ българитѣ?

Следъ като, продължава авторътъ, „монголскитѣ“ българи се смѣсили съ южнитѣ славяни между Дунава и Балкана и се образувалъ новиятъ български народъ, вече не е имало никакво съприкосновение и смѣсване между тѣхъ и южнитѣ славяни въ „Южна Сърбия“, та да може да се извади заключение, че и тамъ сѫ се образували българи. Наистина тѣ, ползувайки се отъ „общи размирици“ и безъ всѣкакви мѫчнотии сѫ сполучвали, както и въ последната свѣтовна война, да завладѣятъ за кратко време и „Южна Сърбия“, сѫщо както сѫ завладѣвали и други сръбски земи, но тѣ не сѫ могли да побългарятъ тамошното население, а сѫ му оставали чужди, живѣейки само по градове и гарнизони. Народътъ тамъ, противъ който българитѣ сѫ се отнасяли все свирепо и жестоко, като сѫщи тирани, винаги имъ давалъ отпоръ и често е въставалъ противъ българската власть или се е изселвалъ. Е какъ тогава, пита авторътъ, е могълъ той да ги обича и да се смѣсва съ тѣхъ?

Но не само тия славяни нѣмало защо да се побългарятъ, ами българитѣ не сѫ оставили никаква следа отъ себе си тамъ. Отъ тѣхъ не е останала, както се каза вече, никаква църква, никакъвъ манастиръ, никакъвъ градъ, никаква книга, никакъвъ споменъ въ преданията и пѣснитѣ. Напротивъ, всичко тамъ е сръбско! И църкви и манастири и надписи. И народната традиции знае само сръбскитѣ исторически събития, сръбски исторически мѣста и личности. Такива личности сѫ Стефанъ Неманя, Свети Сава, Стефанъ Дечански, царь Лазаръ, Милошъ Обиличъ, Миланъ Топлица, Иванъ Косанчичъ, Милошъ Обреновичъ, вѣроятно всички известни въ всѣко македонско село; сетне Момчилъ войвода, хайдукъ Велко и пр. Къмъ историческитѣ мѣста принадлежатъ покрай Крушевацъ, Будимъ, Темешваръ, Варадинъ и Прилепъ, Скопье, Битоля, Охридъ, Кратово, па дори и Костуръ.

А наопаки традицията въ „Южна Сърбия“ не знае нищо за България и нейната история, дори и въ сборницитѣ, съставени отъ българи. Въ подкрепа на това се посочва и нѣкакъвъ пасажъ отъ нѣкаква неназована книга съ народни пѣсни отъ българина П. Драгановъ.

И проф. Ердељановић въ своята статийка крои историята по своя воля и твърди, че сърбитѣ отъ самото начало, като дѣлъ отъ групата на хърватитѣ и сърбитѣ, сѫ изпълнили цѣлия северозападенъ край на полуострова, па „заедно съ другитѣ южни славяни“ (кои сѫ тѣ?)

се настанили по течението на Вардара и Струма, „а можеби понѣкѫде и по-далечъ на изтокъ“, па и далечъ на югъ по Гърция дори до Пелопонезъ.

Сродството между българи и сърби било тъй голѣмо, че не можело да се тегли точна граница между тѣхъ и трѣбвало да се приеме единъ преходенъ поясъ, който, тръгвайки отъ Дунава, върви между долинитѣ на Тимокъ и Искъръ, обгръщайки и София и двѣтѣ страни на струмската долина до Бѣло море между заливитѣ Солунски и Орфански. Източнитѣ краища на тоя поясъ сѫ близки до българитѣ, западнитѣ близки до сърбитѣ. „По лингвистичнитѣ изследвания се знае, че у мнозинството на тоя преходенъ поясъ народниятъ езикъ има сръбска основа, а така сѫщо и отъ етнологически изследвания е явно, че и обичаитѣ и социалниятъ животъ носятъ сръбски характеръ“ !

Авторътъ сетне говори на приумица за монголски расови особености у южнитѣ славяни, сир. у българитѣ, на изтокъ отъ преходния поясъ, срещу които стоятъ свойства на динарска раса на западъ и въ Македония. Сетне съ общи думи, нагласени за повърхностни сръбски четци, засѣга езика, пригаждайки тия белѣжки къмъ своето становище, че въ Македония живѣятъ прави сърби. Сърбитѣ (!) въ „южна Стара Сърбия и Македония“ (и ония останали подъ гръцка власть) говорятъ на наречия, които спадатъ въ групата на югоизточнитѣ сръбски говори. Наистина езикътъ на тая югоизточна група има нѣкои езиковни свойщини, които измежду славянитѣ иматъ само още българитѣ (членъ, липса на инфинитивъ и на склонение, особено бѫдеще време), обаче това не сѫ свойщини отъ славянски произходъ, ами тия югоизточни сърби сѫ ги възприели сѫщо както и българитѣ отъ езика на балканскитѣ старозаселенци, вѣроятно отъ старитѣ траки.

Разбира се, че на помощь за тезата се вика и „славата“, която не билъ ималъ никой другъ славянски, дори никой другъ европейски народъ.

Макаръ авторътъ и да твърди, че у македонскитѣ сърби въ предишни времена сръбското национално съзнание е било твърде разпространено, отъ друга страна обаче казва, че „у мнозинството македонски сърби националното съзнание е въобще слабо“. Македонскитѣ сърби поради географскитѣ, политически и етнически връзки съ севернитѣ сърби били винаги въ тѣсно сближение съ последнитѣ, отъ което е произлѣзло тѣхното единение съ сърбитѣ отъ старата сръбска държава на Неманичитѣ, особено пъкъ поради това, че тѣ били непрекъснато 130 (?) години подъ властьта на Неманичитѣ. Всичко това е имало рѣшително значение за тѣхното национално и етническо бѫдеще.

Така се е затвърдило у тѣхъ сръбското национално съзнание, което ги е карало да взиматъ живо участие въ нещастията и величието на сръбското племе и да свързватъ своето богато народно пѣсничество и народнитѣ си традиции съ сръбското име и сръбскитѣ херои, на чело на които стои „чувени српски јунак и краљ Марко Краљевић“.

А защо после е ослабнало това силно национално съзнание у „македонскитѣ сърби“? И на това сърбитѣ — естествено и г. Ердељановић — си иматъ готовъ отговоръ. Тѣ сѫ най-отдалечени отъ сърцето на сръбското племе, най-напредъ сѫ били откѫснати отъ него и попаднали подъ тежкото турско иго и подъ сѫщо тъй тежката гръцка духовна власть. А когато отъ края на 16. вѣкъ сърбитѣ въ Стара Сърбия зели да се бунтуватъ противъ турцитѣ, името сърбинъ е станало тъй омразно, щото македонскитѣ сърби, силно потиснати, не сѫ смѣли да се наричатъ вече сърби — въпрѣки тѣхното силно национално съзнание! — и захванали да се назоваватъ християни, негде славяни (?), а въ най-южнитѣ(?) краища „булгари“, „бугари“, което „безсъмнено е произлѣзло отъ първичното „vulgari“ (малко било вѣроятно, щото у гърцитѣ да се е запазило това име като споменъ отъ нѣкогашното българско владичество подъ тия „сърби“, съ която дума ги наричали гърцитѣ и турцитѣ, за да ги означатъ като простъ, примитивенъ народъ!).

И българитѣ владѣели надъ „македонскитѣ сърби“ въ X. и XI. вѣкъ, малко повече отъ 100 години, а после още два-три пѫтя въ XIII. вѣкъ но само нѣколко години. Ала отъ това владичество не сѫ останали никакви следи и спомени, никакво предание. Тепърва въ XIX. вѣкъ, когато българитѣ се пробудили национално, сетили се за нѣкогашната власть на тѣхнитѣ царе въ Македония и „Стара Сърбия“ и захванали тамъ жива пропаганда, и понеже тя е била водена противъ гърцитѣ отъ славянски народъ и съ руска помощь, естествено е, защо голѣмъ брой „сърби“ отъ Македония и южна „Стара Сърбия“ въ първо време се присъединили къмъ българитѣ. Но когато българитѣ взели да ги побългаряватъ съ помощьта на училищата и църквитѣ, населението въ голѣмъ брой взело да се опира и да преминава къмъ сръбската църква, когато тя се основала тамъ. Така „по най-точни сведения“ се знае, че въ началото на XX. вѣкъ въ бившитѣ вилаети косовски, битолски и солунски имапо надъ 730,000 (?) славяни патриаршисти, а само (?) 560,000 екзархисти. А това се обяснява съвсемъ естествено: народната маса на „македонскитѣ сърби“ е чувствувала българитѣ като нѣщо чуждо и не ги е разбирала, пъкъ не е имала съ тѣхъ и никакви географски и етнически връзки и сношения, нито задружни исторически спомени и традиции отъ миналото.

Нека най-сетне споменемъ, че що се отнася до численностьта на сърби и българи, тя се крои както всичко друго; така сърбо-хървати има 10,200,000, а българи само 3,300,000 отъ които „приличенъ брой“ въ Македония подъ гръцка власть, вѣроятно въ крайна източна Македония, защото подъ гърцитѣ има и 250,000 до 300,000 сърби.

Както се вижда, за сръбскитѣ професори и сръбската наука малко вѫжатъ мненията на най-добритѣ познавачи на македонското население и на неговия езикъ, както и на историческитѣ факти отъ миналото и на историята на възраждането на българитѣ, въ което немалъкъ дѣлъ иматъ македонскитѣ българи, които въ много отношения изнапредватъ българитѣ отъ другитѣ земи.

Тѣ не искатъ да знаятъ за мнението на единъ Ягичъ, който е тѣхенъ и който, видѣхме по-горе, се произнася за принадлежностьта на македонскитѣ наречия, като ги поставя въ групата на българския езикъ. За тѣхъ малко важи мнението на тѣхния академикъ, руския езиковедецъ Т. Флоринскій, който и въ своитѣ „Лекціи по славянскому языкознанію, томъ I. Киевъ 1895“ казва: „. . . необходимо признать что въ Сан-Стефанскомъ договорѣ 1878 г. въ общемъ вѣрно отмѣчены предѣлы этнографической Болгаріи“ (стр. 58), и още: „... площадь сербо-хорватскаго языка . . . идетъ по западчому берегу Скадарскаго озера, въ сѣверной части его сворачиваетъ на В и ЮВ и долиной р. Зеты, черезъ города Гусинье, Дьяково доходитъ до Призрена, затѣмъ поварачиваетъ на СВ. и С. горами, расположенными на лѣво отъ Болгарской Моравы, направляется къ Нишу, черезъ Нишевцы къ Тимоку, и Тимокомъ достигаетъ Дуная выше Видина“ [1]. (Стр. 217). Две години следъ излизането на това съчинение Флорински биде избранъ за членъ на сръбската академия.

Малко важи за бѣлградскитѣ професори и мнението на видния познавачъ на историята и етнографията на Балканския полуостровъ К. Иречекъ, когото тѣ въ последнитѣ години на живота му искаха да привлѣкатъ въ бѣлградския университетъ. А той писа между друго още въ 1909. година въ статията си „Die Balkanvölker und ihre kulturellen und politischen Bestrebungen“: „Западнобългарското наречие, говорено между София и Охридъ“ (Urania, II. Jahrgang, № 13, 27, März 1909, стр. 195), а за завладяванията на Стефанъ Душана, които очевидно се отнасятъ на първо мѣсто и за Македония, забелѣзва: „Ала както голѣми придобивки на земи, така и царството бѣха само ефемерни“ (страница 226).

Малко ги е грижа сръбскитѣ учени за онова, каквото за езика и народностьта на македонското славянско население казватъ най-виднитѣ представители на славянската наука като чехитѣ Шафарикъ и Нидерле, руситѣ Григоровичъ, Гилферднигъ, Соболевски, Милюковъ и Кондаковъ, словенецътъ Облакъ и немцитѣ Мазингъ, Лескинъ, французиинътъ Луи Леже, полякътъ Брюкнеръ и пѫтешественици, които основно сѫ се запознали съ населението на самото мѣсто, между които напоследъкъ и немскитѣ учени Вайгандъ и Гелцеръ.

Както се вижда отъ посоченитѣ пасажи, сръбскитѣ професори твърдятъ, че отъ българското „владичество“ въ Македония не е останало никакъвъ остатъкъ, докато сърбитѣ сѫ оставили дълбоки следи въ страната и въ народното съзнание. А ако царството на Самуила, който е билъ именно мѣстенъ македонски царь, се нарича отъ всички свестни историци западнобългарско царство, макаръ то да не се е появило следъ завоюване отъ дунавскитѣ българи, а се образувало на македонска почва; ако покорительтъ на това царство императоръ Василий се нарича българоубиецъ, това за сръбската наука не е никакъвъ исторически фактъ.

Сѫщо и въ 1040 г. внукътъ на Самуила се прогласява въ Нишъ и Скопье, „главенъ градъ на България“, както казва византийскиятъ историкъ Скилица, отъ въстаницитѣ за български царь. А и норвежкиятъ войвода Харалдъ, който е помагалъ за потушаването на въстанието въ Македония, въ народнитѣ норвежки пѣсни се нарича „опожаритель на българитѣ“ (Bolgara brennir). Или можеби и тогава тази дума е означавала „vulgari“, значи прости, простаци и „земя на простацитѣ“! Все затова, види се, и Стефанъ Душанъ, който отъ българскитѣ земи владѣе именно Македония, се нарича царь на българитѣ, сир. царь на простацитѣ. И следъ като се разпада Душановото царство, владѣтелитѣ, които владѣятъ надъ македонски области, често се наричатъ, макаръ и да сѫ родени сърби, български кралье и князе и се казва за тѣхъ, че царуватъ надъ българска земя. Така пише и сръбскиятъ писатель Михаилъ отъ Островица презъ 15. вѣкъ въ своята хроника за Вълкашина и за неговия братъ Углеша, които именно владѣятъ въ „южна Сърбия“, така говори за Вълкашина албанецътъ Музаки въ 1510 година; така последниятъ нарича и Крали Марко rè di Bulgaria, както го назовавава и цариградчанинътъ Спандуни Кантакузинъ въ 16 вѣкъ (seigneur de Bulgarie).

---

[1] Споредъ него дори и въ Зайчаръ, Гърляни и Велики Изворъ се говори на българско наречие.

А и първитѣ турски писатели, които само два вѣка следъ покоряването на Балканския полувстровъ пѫтуватъ между друго и по Македония, за която тѣ естествено знаятъ, че е страна, която турцитѣ завладѣватъ отъ сръбски владѣтели, пишатъ винаги за населението, че то е българско. Тъй историкътъ и географътъ Хаджи Калфа, говорейки за жителитѣ на Костуръ, Билища, Населица, Битоля, Охридъ и пр., нарича ги българи. Сѫщо и Евлия Челеби около срѣдата на сѫщия вѣкъ, споменавайки между друго селата Нагоричани (североизточно отъ Скопье), Изворъ (Велешко), нарича ги български села. И това правятъ турски писатели, които исторически непосрѣдно познаватъ тѣзи мѣста като сръбски владѣния, защото последнитѣ имъ владѣтели сѫ сръбски князе. И тѣ ли мислятъ съ това название „прости хора, простаци“? И тогава ли вече това население се бои да се нарича прѣдъ турцитѣ сърби? Чудно е само, защо и призренското, новопазарското население малко пò на северъ не се бои да се нарича сръбско (каквото то си е), ами туй прави само онова население, което по всички данни на славянската наука, па и по своето собствено национално съзнание си е било винаги българско. Такова го знаятъ и всички по-нататъшни пѫтешественици, които пѫтуватъ по или презъ македонски краища, между тѣхъ дори и сърби. Тъй представительтъ на католишката пропаганда епископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ (къмъ срѣдата на XVII. вѣкъ), тъй единъ руски пленникъ въ Турция (въ втората половина на XVII. вѣкъ), както и сръбскиятъ писатель Йеротей Рачанинъ (въ началото на XVIII. вѣкъ), сърбинътъ отъ Дубровникъ Маринъ Кабога (въ сѫщото време), печкиятъ сръбски патриархъ Мойсей (въ сѫщото вроме), френскитѣ консули Пукевиль, Божуръ, Кузинери (въ началото на XIX. вѣкъ), френскитѣ учени Викенель и Ами Буе (въ първата половина на сѫщия вѣкъ), нѣмскиятъ ученъ пѫтешественикъ Гризебахъ (презъ сѫщото време), рускиятъ монахъ Партений и рускитѣ слависти Григоровичъ и Гилфердингъ (около средата на XIX вѣкъ), босненскиятъ сърбинъ Стефанъ Верковичъ, французинътъ Лежанъ, немцитѣ Ф. Ханъ и Бартъ, англичанитѣ Макензи и Ирби, англичанитѣ

Тозъръ и Ивансъ (все въ началото на втората половина на XIX. вѣкъ) и др. Най-сетне и родоначалникътъ на сръбската история Йованъ Раичъ въ края на XVIII вѣкъ казва, че Косово поле граничи съ българската земя.

Що се отнася до обяснението на думата „бугаринъ", съ която се наричатъ македонскитѣ българи, отъ латинското vulgaris, което опорито се поддържа отъ сръбскитѣ учени, и което застѫпя и г. Ердељановиħ, като се свързва то още и съ аргументи, че македонскитѣ „сърби" не сѫ смѣели да се наричатъ „сърби" заради това, защото това име е било станало омразно на турцитѣ заради постояннитѣ въстания, — това обяснение е тъй просто и зле стъкмено, щото следъ онуй, което се е вече казало по това, е подъ всѣко достойнство на единъ сериозенъ човѣкъ да се спира още на него и да го оборва. То не заслужава повече отъ едно презрително съжаление.

Не ще се спирамъ специално върху следнитѣ статии. Ще изтъкна накратко, че г. В. Ђериħ, професоръ въ Скопье, въ своята статийка „Прегледъ на най-главнитѣ особености на диалектитѣ въ Южна Сърбия" посочва само на фонетичната страна на тия наречия и на ударениито, като гледа да сближи фонетиката имъ къмъ сръбския езикъ и да дойде най-сетне до заключението: „. . . споредъ това тия наречия можемъ да наречемъ сръбски, както въ редицата отъ миналитѣ вѣкове толкова хора, родени въ тия краища, сѫ наричали себе си, своята земя и своя езикъ. Нѣкои хора сѫ казали за тѣхъ погрѣшни мнения, понеже не сѫ ги добре познавали, други, защото сѫ гледали на думитѣ, а не на езика, а на нѣкои въобще не имъ е било за истината". Това заключение не заслужава особено разглеждане следъ всичко казано по-горе.

И другитѣ статийки сѫ проникнати отъ сѫщия духъ и прошарени съ сѫщо такива „истини". А надеждата на сърбитѣ издава г. Татиħ, адвокатъ въ Струмица, въ своята статийка за Струмица и Струмишко въ следнитѣ думи: „Когато еднажъ се изкорени комитетското зло. . . тогава вече второто и трето поколѣние ще даде на нашата държава въодушевени борци и труженици за държавата и обществото . . . и съзнателни и добри югославяни (речи: сърби) и граждани на тая държава". Тия думи сѫ ясни, особено като въ тѣхъ се признава, че днешнитѣ жители на страната не сѫ съзнателни „югославяни" (сир. сърби). Тогава за какво сѫ всичкитѣ умувания и извъртания въ другитѣ статии?

Проф. д-ръ Ив. Георговъ.

Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les Éléments exterieurs de la Nationalité. Paris 1922. Payot et Cie, 228 стр.

Авторътъ е единъ отъ известнитѣ социолози и фолклористи на Европа. Отъ неговото перо ние имаме нѣколко ценни изследвания върху обредитѣ, култа и мититѣ на разни страни и епохи, всички основани на сравнителната етнографска метода и всички проникнати отъ критическия духъ, който владѣе въ съвременната наука за бита и творчеството на народа. Заслужватъ да бѫдатъ отбелязани изследванията му върху Табу — запрещенията съ религиозно-магическа основа („Tabou et le Totémisme à Madagascar“), върху тотемизма — почитането на единъ символически представитель на племето („L'Etat actuel du Problème totémique“), върху етнографията на Алжиръ („Etudes d'Ethnographie algérienne“), върху цѣлокупния животъ на областьта Савоя въ Франция („En Savoie“, 4 т.), върху обредитѣ при разни посвещения („les Rites de Passage“), върху разни проблеми на религиозната и поетическата старина (петьтѣ тома „Religions, Moeurs et Légendes“), и т. н. Като последна работа въ тази дълга серия изучавания, трѣбва да изтъкнемъ широко земисления трудъ върху характера и значението на народноститѣ, отъ който сега имаме излѣзълъ първия томъ, посветенъ на „външнитѣ елементи на народностьта“.

Авторътъ съзнава всичкото реално значение на народностьта; защото и безъ последната европейска война, водена, между друго, въ името на потъпканитѣ народностни права, за всички сериозни политици е била ясна ролята, която се пада на националното самочувствие въ конфликтитѣ и домогванията на разнитѣ държавни групировки. Представяйки отъ себе си единъ феноменъ повече емоционаленъ, народностната идея не е могла да бѫде убита или отстранена отъ никакви груби интереси; и всѣки, който иска да схване историческия процесъ като нѣщо сложно, гдето наредъ съ чисто икономически и политически фактори влизатъ и явления изъ обсега на тъмната колективна психика, трѣбва да държи смѣтка за народностния принципъ, изненадвалъ тъй често политицитѣ отъ старата школа, съ всичко непредвидено и мощно въ него. Европейската война, установила едно привидно равновесие, означава едновременно и тържество и поражение на принципа: и въпросъ е, дали бѫдещитѣ конфликти нѣма да възникнатъ тъкмо върху почвата на тѣзи масови афекти, на тая незадоволена жажда за проява на народностьта, — на народностьта, ограничена, гнетена и дълбоко обидена отъ натрапеното владичество на друга народность, дори когато въ материално отношение игото е по-изгодно отъ свободата и самостойностьта.

За да се заеме съ решението на една такава задача, каквато е изследването на понятието „народность“, авторътъ се е опиралъ не само на огромния публикуванъ материалъ, но и на личнитѣ си проучвания въ Европа, особено въ Полша и въ северна Африка. Така той е могълъ да допълни чуждитѣ наблюдения съ свои, да разбере съ собственъ погледъ нѣщата, които мнозина не съглеждатъ, и главно — да изучи на самото мѣсто динамиката на народностната идея при сблъскването на нѣколко етнически елемента съ най-противоположни тенденции. Нѣма съмнение, за автора би било крайно поучително, ако той можеше да надзърне въ отношенията на Балканитѣ, гдето нѣколко коренно различни по скрити тенденции племенни групи, въпрѣки толкова голѣма културна и историческа общность, водятъ отчаяно борба помежду си. Но и безъ това той изглежда доста информиранъ отъ богатата литература — не всѣкога благонадежна — върху сръбско-българскитѣ и гръцко-българскитѣ взаимни отношения, поради което мненията му представятъ особенъ интересъ за насъ, българитѣ. Както и трѣбва да се предполага, македонскиятъ въпросъ — като въпросъ, който лежи на съвестьта на европейската дипломация, и като голѣма опасность за мира на близкия Изтокъ — занимава неведнажъ и този ученъ. И ние ще изтъкнемъ неговото становище, като разглеждаме основнитѣ идеи и плана на цѣлата книга.

Глава I. е озаглавена „Опредѣления на народностьта" (Les définitions de la Nationalité). Както навредъ, гдето имаме работа съ широко разпространени социални явления, познати въ безброй вариации, и тукъ едно точно и общеприето опредѣление не е още дадено. Какво трѣбва да разбираме подъ религия, раса, тотемизъмъ, християнство и т. н. — не е тъй лесно да се каже. Практически тия нѣща сѫ сѣкашъ ясни; теоретически тѣ предизвикватъ редица недоумения, и на край — науката се колебае да изтъкне малкото конститутивни черти. Така и при понятието „народность" теоритическата рефлексия стои безпомощна да реши сама въпроса. Давани сѫ много дефиниции, и нѣкои отъ тѣхъ разглежда авторътъ, но ни една не задоволява напълно. Auerbach, въ книгата си „Races et Nationalités d'Autriche-Hongrie" (Парижъ 1917) казва: „Народностьта е нѣщо, което стои надъ различнитѣ елементи, които могатъ да се анализуватъ. Тя има коренъ и оправдание въ съзнанието и волята на хората, които се групиратъ подъ нейната егида, ако тѣзи хора, безъ огледъ къмъ потекло, езикъ и религия, сѫ претърпѣли сѫщитѣ сѫдбини въ течение на една дълга фаза, живѣятъ сѫщия животъ, иматъ сѫщитѣ учреждения, почитатъ сѫщитѣ предания, стремятъ се къмъ сѫщия идеалъ. . ."

Това е тъй — съ огледъ напр. къмъ старата австрийска идея у нѣкои подданици на старата Австро-Унгария; но то не е тъй съ огледъ къмъ антагонизма, който дѣлѣше чеси или поляци отъ нѣмци, унгарци отъ хървати и т. н. и който избухна съ такава сила при обявяване на европейската война. Това е тъй — за известенъ периодъ отъ историята на Балканския полуостровъ, когато мнозина българи се гърчеятъ и признаватъ патриарха; но то не е тъй за Паисия по-рано и за епохата на черковната борба по-късно, когато, въпрѣки толкова общи културни особености, наследство отъ Византия, българи и гърци повеждатъ отчаяна борба за надмощие. За кое народностно съзнание говоримъ собствено ние? Кой исторически периодъ, кои обществени крѫгове и какви елементи на подсъзнателния и съзнателния духовенъ животъ имаме предъ видъ? Нѣщата се нуждаятъ отъ много и много оговорки, за да стоимъ върху почвата на действителнитѣ факти.

René Johannet, въ книгата си „Le principe des Nationalites" (Парижъ 1918) довежда народностьта въ свръзка съ държавата и дава опредѣлението: „Народность е идеята за една колективна личность, промѣнчива по вдъхновение, съзнание, сила и величина, която стои въ свръзка съ държавата, било че тя представя една цѣлостна държава изчезнала, било че съвпада съ една цѣлостна държава настояща, било че се стреми или се подава за образуване на една цѣлостна държава въ бѫдеще, и която търси въ характернитѣ черти на потеклото си оправдание за своето тържество и за своитѣ претенции". Но тази дефиниция има недостатъка да обвързва твърде много народностната идѣя за една друга, близка често ней, не обаче и хомогенна. И правъ е английскиятъ историкъ Green, когато — сѣкашъ като критика на изтъкнатото мнение — пише: „Държавата е нѣщо случайно; тя може да се основава и разтуря и не е за мене нѣщо реално; но народностьта е твърде реална; нея вие не можете нито да основете, нито да разтурите."

Авторътъ навежда, редомъ съ тѣзи общи дефиниции, нѣкои мнѣния на учени, които се явяватъ „защитници на даденъ народъ въ борбата му съ други народи". Така той спира внимание на книгата на нашия ученъ Йорданъ Ивановъ, „Le Bulgares devant le Congres de la paix" (Бернъ 1919) и цитува отъ нея следнитѣ редове: „Народностьта е сборъ отъ хора, които иматъ обща физическа и духовна индивидуалность, общи предания и домогвания. Елементитѣ, които образуватъ и подържатъ народностьта, сѫ: единство на расата, географически граници, политическо единство, история и предания, литература, начинъ на живѣене и общи културни прояви; колкото повече тѣзи елементи сѫ на лице у дадена народность, толкова повече нейнитѣ членове сѫ яко свързани, и толкова повече народностното чувство, което ги въодушевява, е горещо и силно." Тази дефиниция Gennep намира за „по-научна отъ предходнитѣ, понеже е морфологична", но той я обявява за „незадоволителна, тъй като съпоставката на изброенитѣ елементи не опредѣля още една народность; потрѣбна е поне тѣхната комбинация; и свръхъ това, съгласно съ цитуваната забележка на Ауербаха, липсува още нѣщо, което е отъ психически разредъ. Къмъ това Ивановъ забравя да ни каже, дали всички елементи сѫ еднакво необходими и какво настѫпва, когато липсува единъ отъ тѣхъ." — Но г. Ивановъ би могълъ да възрази, мисля азъ, отъ своето становище: зависи, кои елементи липсуватъ, и дали сѫ въ сила поне толкова, за да може да сѫществува племенното сцепление; защото покрай неизбежнитѣ черти има и вторични; и защото вмѣсто силно развитото народностно съзнание (при пълнота на елементитѣ) може да настѫпи едно по-слабо, съ разхлабена връзка на членоветѣ.

Ако г. Ивановъ държи премного на известни черти, сматряни като неизбѣженъ патримониумъ на народностьта, Israël Zangwill (The Principle of Nationalities, Ню-Йоркъ 1917) отива въ противоположната крайность да отрича почти всѣко историческо съдържание въ нея. „Нито тъждеството на расата, нито това на езика, или на религията, или на територията, или на интереситѣ, или на цивилизацията, или на душата не е необходимо за една народность... И все пакъ народностьта не е нѣкаква илюзия или нѣкаква случайность. Въ течение на последната балканска война човѣкъ можеше да наблюдава кейоветѣ на Ню-Йоркъ да гъмжатъ отъ балканци, които се борѣха, за да се качатъ на параходитѣ за Европа, готови да напуснатъ приятелитѣ си, американското си благосъстояние, и да положатъ живота си за отечеството... Това е единъ психологически феноменъ, който има своитѣ правилни закони на потекло, развой и израждане.“ Но и Zangwill не успѣва да опредѣли точно тия закони, да ни накаратъ да доловимъ по-ясно тази „форма на чувството“, този „духъ на групиране“, който се възпламенявалъ и добивалъ пълно съзнание само „въ моменти на опасность.“

Достигналъ така до единъ отрицателенъ резултатъ при разбора на разнитѣ дефиниции на народностьта, A. van Gennep подчертава, че трудностьта за това лежи както въ самата природа на социалнитѣ факти, така и въ обстоятелството, гдето думата народность не се употрѣбява въ еднакъвъ смисълъ презъ разни периоди. Въ глава II. на труда си, „Народность и човѣчество“, той показва, какъ варира по епохи понятието и какъ то е много по-старо, отколкото означението му („nationalité“). Въ XVIII. вѣкъ „народность“ и „отечество“ сѫ синоними, и национализъмъ и патриотизъмъ сѫщо. Много по-рано, у Данте, чувството за една обединена и свободна Италия е сѫщо тъй народностно. Но редомъ съ това монархическата багра на понятието, която води къмъ роялизъмъ, се мѣни бързо въ революционерска и републиканска, която се комбинира съ лозунги за братство и равенство, върху почвата на класово или икономическо освобождение...

Изглежда, като че ли van Gennep не прави разлика между преходни настроения и трайни вѫтрешни разположения; и, загриженъ да намѣри една дефиниция на народностьта, която би подхождала за всички народи, той опразня понятието отъ неговия живъ, реаленъ смисълъ, обявява го едва ли не за нѣщо проблематично. Въ действителность той би трѣбвало да слѣзе малко по-близо до истинската, исторически дадената народность, за да схване всичкото дълбоко значение на колективния националенъ духъ, да я почувствува не като нѣщо колебливо, неустановено за социолога, а като мощна психическа величина, готова да отстоява характера, влиянието, самобитностьта си найрешително. Има единъ начинъ на философско абстрахиране, който ни отдалечава отъ правдата на живота; и van Gennep често не е далечъ отъ него, когато се сили да обобщава, безъ да навлиза въ по-обстойни анализи.

Глава III. се занимава съ „символитѣ на диференциацията“. Всѣка организована група, за да се различава отъ всички други и за да се утвърдява, има нужда отъ еднакви видими знаци. Първобитната форма на тѣзи отличителни черти сѫ татуирането, багренето на тѣлото, дупченето на кожата и пр., които изведнажъ се хвърлятъ въ очи. Костюмътъ е най-предпочитаниятъ символъ за народностни или областни отличия, и неговото значение, практическо и теоритическо, е отдавно познато. Но не трѣбва да се забравя, че той, въ формата на разни провинциални носии, характеризира не само народностьта, но и класата; и че той странствува и се шири или стѣснява въ зависимость отъ политически влияния, моди, икономически условия, и т. н. Изобщо, въ Европа привързанностьта къмъ този старъ колективенъ белегъ отпада видимо бързо, и само въ срѣди, недокоснати отъ новия животъ, той се крепи още тукъ-таме. На негово мѣсто, вече отъ порано, се явява знамето, съ опредѣлени багри, нанесени на платъ. Отправна точка тукъ е военниятъ прѣпорецъ, който обединява въ една воля, въ едно колективно чувство всички войници. И интересно е, какъ въ последната война признаването на известни новосформирувани държави отъ страна на Съглашението стана чрезъ връчване на „национално“ знаме, както бѣ случаятъ съ знамето, предадено съ съответния церемониалъ на доброволцитѣ поляци и чеси. Доколко този символъ има актуална стойность, показватъ факти на запрещението му въ други случаи, както напр. въ Унгария, гдето полицията разкъсва всички женски дрехи на ромънкитѣ, въ които се съчетаватъ тритѣ ромънски бои: синьо, жълто и червено.

Известно съмнение — като народностенъ белегъ — будятъ жилищата[1] и обичаитѣ. Често тѣ се притеглятъ като доказъ въ полза на тази или онази страна при спорове между съседи, безъ съ това да е сторено нѣщо сериозно въ защита на дѣлото. Който е проследявалъ история и миграция на народнитѣ праздници, обреди и всевъзможни обичаи, той знае, какъ въ същность тукъ рѣдко има нѣщо напълно почвено и какъ въ повечето случаи се касае за широко разпространени ила заети фолклорни явления. A. van Gennep се спира на знаменитата слава, която нѣкои броятъ за нѣщо специфично сръбско, за да оправдаватъ владичеството на Сърбия върху всички мѣста, гдето тя се среща. „Този обичай, казва авторътъ, съществува въ нѣкои области на Македония, но не въ всички. Сърбитѣ претенциратъ, че той е типиченъ за тѣхната народность, и изтъкватъ разпространението му въ западнитѣ Балкани; тѣ твърдятъ, че българитѣ не го познавали и се основаватъ на този фактъ, за да искатъ анексията къмъ Сърбия на македонскитѣ области, гдето се чествува обичаятъ слава На което българитѣ отговарятъ, че слава-та съществува и въ чисто български земи, макаръ и подъ формата на по-други подробности отколкото тия въ Сърбия; тѣ добавятъ, че сѫщиятъ обичай се среща и въ други славянски земи, подъ разни форми, каквото въ Украина, Велико-Русия, и пр. Прочее, този аргументъ не е благоприятенъ само за сърбитѣ, и той доказва, че сърби, българи, руси и пр. спадатъ и въ тази точка къмъ една опредѣлена група народности, което се знаеше и безъ това“. И Gennep отправя за сръбската теза къмъ книгата на T. P. Джорджевичъ, Macedonia (London 1918), а за българската — къмъ книгата на Н. С. Державинъ, Les Rapports bulgaro-serbes (Lausanne 1918). Той заключава, че слава-та, собствено, нѣма стойность на наученъ аргументъ за никого, тъй като при нея се касае за една универсална позната форма на култа на героитѣ и светцитѣ, — заедно съ съответнитѣ възпоминателни обреди, — която се среща толкова у срѣдневѣковнятѣ европейски народи и у мусулманитѣ на Индия и на северна Африка, колкото и у малокултурнитѣ племена. „Дори подробноститѣ на обичая нѣматъ стойность на етнически или народностенъ критерий, понеже тѣ се заематъ отъ едно мѣсто на друго". И сжщото важи за коледнитѣ или лѣтнитѣ обичаи, както и за обичаитѣ при раждане, женитба и смърть. За нѣкои отъ годишнитѣ обичаи на Балканския полуостровъ доказитѣ сж дадени, струва ми се, въ моитѣ „Студии върху българскитѣ обреди и легенди", ч. I—IV.

---

[1] Като отхвърля, съ огледъ къмъ мнението на атропогеографитѣ, значението на жилищния покривъ, авторътъ има предъ видъ между друго и сърбина Ив. Цвиичъ. За картитѣ въ книгата на последния (La Peninsule Balkanique. Paris 1918), гдето е дадено разпредѣлението на типоветѣ кѫщи, той белѣжи: „най-малкото, което може да се каже за тѣхъ, то е, че тѣ нѣматъ никаква научна стойность“.

Глава IV. е посветена ня езиковия символъ („le symbole linguistique"). Нѣма съмнение, това е „най-очебийниятъ и най-упоритиятъ" белегъ за диференциация и колективно сцепление, и не напразно изследователитѣ въ миналото иматъ тъкмо говора предъ видъ, и после обичаитѣ, и после костюмитѣ и най-сетне расата или социалния животъ, кога искатъ да опредѣлятъ принадлежностьта на дадена народность. Обаче до края на XVIII. вѣкъ правителствата не сж смѣтали народния езикъ като важенъ елементъ при завоевания или мирни анексии, и никоя власть не е запрещавала употрѣбата на известенъ диалектъ, дори кога нѣма нищо общо съ държавенъ езикъ. Едва въ течение на XIX. вѣкъ, поради събуденото народностно съзнание, засилването на печата, тържеството на демократическитѣ идеи и проникването на принципа за обучение на родния говоръ, езикътъ се превръща въ светиня и въ оржжие за борба на народитѣ; и не единъ помѣстенъ говоръ има динамическата тенденция да се издигне до литературенъ езикъ, щомъ задъ него стои една народностна група съ повишено самосъзнание. Въ страни като Швейцария, гдето се спосрещатъ нѣколко идиома, борбата за подържане родния говоръ означава стремежъ да се подчертае численното надмощие на този или онзи народностенъ елементъ. И сжщото се наблюдавало, споредъ A. von Gennep, въ Македония, гдето мѣстнитѣ групи, които говорѣли различни диалекти, били дотолкова преплетени, че се явявало „невъзможно" да се свърже страната съ една отъ тритѣ голѣми съседни държави. И авторътъ се позовава за тая погрѣшна мисъль на единъ тъменъ сръбски авторитетъ (V. Djerić, „Ethnographie des Slaves de Macédoine"), който, разбира се, има интересъ да умаловажава доминиращата етническа и езикова група, като я представя равна на останалитѣ и при това разпокжсана отъ чужди елементи. Но който познава по-отблизу етнографската карта на Македония, той забелязва, какъ вторичнитѣ говори — гръцки и албански (да не говоримъ за сръбски, който захваща едва отвъдъ северна Македония, а въ самата Македония е застжпенъ по-рано отъ отъ отдѣлни пришелци, днесь отъ официалната власть, доколкото тя иде отъ Сърбия), — не сж тъй кръстосани, иматъ точно очертани области въ периферията на западъ и на югъ, и само турскиятъ се врѣзва като ивица или като оазиси, и то пакъ доста изолирано. Въ всѣки случай между Македония и Швейцария има дотолкова една сжществена разлика, доколкото въ Швейцария има свобода на народноститѣ и мирно състезание на говоритѣ, когато въ Македония днесъ народностното съзнание на болшинството е официално отречено и езиковото му чувство грубо потъпквано чрезъ пропагандата на чуждия сръбски езикъ.. По-щастливъ е A. van Gennep, когато цитува наблюдението на руския пѫтешественикъ отъ 1845 г., Викторъ Григоровичъ. Споредъ тогова, ученъ славистъ и обективенъ сѫдия, българитѣ въ Македония често си служили вънъ отъ кѫщи съ гръцки и турски (Григоровичъ дори не споменава сръбски!), или съ нѣкаква смѣсь отъ български, гръцки и турки думи; но дома, въ интименъ крѫгъ, тѣ говорили само български. Този случай крие нѣщо мистично въ себе си, той може да се обобщи въ принципъ: родниятъ говоръ служи за семейно общуване, той върви успоредно съ чувството за прѣки връзки, когато общественитѣ отношения са нуждатятъ отъ езика само като отъ техническо срѣдство и на този езикъ не се придава друга стойность. „Именно чрезъ прехвърляне върху групи все по-широки и по-широки (село, областъ, държава, отечество въ най-широкъ смисълъ, и народъ или народность) на това чувство, първоначално само семейно, се получава съвременниятъ езиковъ символизъмъ“.

Глава V. е посветена на „езиковитѣ статистики“. Класирането на народитѣ споредъ езика или диалекта имъ може да бѫде само приблизително, тъй като то не съвпада нито съ териториалното разпредѣление на групитѣ, нито съ колективнитѣ имъ потрѣбности или икономическитѣ имъ интереси. И все пакъ, понеже езикътъ е единъ отъ основнитѣ факти на обществения животъ и най-очебиенъ белѐгъ на диференцирането, то изглежда да бѫде най-сгодното. Единъ езикъ става траенъ елементъ на историята отъ момента, когато бѫде зачисленъ въ речникъ и се превърне въ органъ на литературата. Но това фиксиране не настѫпва за всички езици едновременно. Въ всѣки случай, въ Европа то е почти привършено къмъ времето, когато белгийскиятъ ученъ Quetelet основава въ XIX. вѣкъ научната статистика. Езиковитѣ статистики, обаче, се натъкватъ на многобройни затруднения, и малко отъ тѣхъ вдъхватъ пълно довѣрие. Откъмъ положителность и сигурность първо мѣсто държи тая на белгийското правителство. Много се злоупотрѣбява съ понятията „майчинъ“ езикъ и „употрѣбителенъ“ езикъ (Umgangsprache). Въ Австрия, въ Унгария въ Ромъния и т. н. тѣзи понятия даватъ поводи за недоразумѣния, които преиначаватъ основно картината на езиковитѣ и народностни групи, съ числото на тѣхнитѣ членове. Пристрастието на административнитѣ власти, колебанието на самитѣ жители, когато тѣ сѫ отъ смѣсени бракове или говорятъ нѣколко езика, внасятъ тукъ голѣма неразбория. Единъ полски ученъ опредѣля съ 10 процента фалшификацията на официалната германска статистика за смѣтка на поляцитѣ. „Гърцитѣ броятъ въ Македония за свои всички ония, които били изпитали влиянието на елинската култура, така че известенъ видъ прическа, обуща, панталони стига, за да се зачисли като гръкъ единъ индивидъ, който не знае нито дума гръцки и се обявява енергично за българинъ или сърбинъ. Българитѣ и сърбитѣ, на свой редъ, водятъ споръ по диалектологичния въпросъ и класуватъ едновременно споредъ майчиния и употрѣбителния езикъ, както имъ прилегне". Но би трѣбвало да се забележи на автора, че има българи и българи, и че ако нѣкои дилетанти у насъ не пробиратъ много критериитѣ си и изпадатъ въ крайноститѣ на сръбскитѣ шовинисти, въ замѣна почти всички български учени, истинскитѣ учени, школуванитѣ филолози и етнографи, знаятъ мѣрка въ спора съ сърбитѣ, и мненията имъ досежно македонскитѣ българи се взиматъ като самата истина отъ компетентнитѣ учени въ чужбина. Бихъ рекълъ дори, че българи и сърби се отличаватъ и въ областьта на научното издирване така принципиално, както се отличаватъ тѣ по редъ други черти на племенната си психология. И, като абстрахираме тукъ и тамъ отъ известни изключѐния, могло би да се твърди: докато българската наука се стреми да служи добросъвестно на истината и да държи смѣтка за народностнитѣ домогвания само доколкото тѣ стоятъ въ рамкитѣ на подпълно оправданитѣ претенции, сръбската наука се поставя изцѣло въ услугитѣ на политиката и не се бои отъ явно пристрастие и груба тенденция, въ зависимость отъ временитѣ държавни интереси или отъ други нѣкакви съображения, които нѣматъ нищо общо съ чистото знание. Името на геолога-антрополога Цвиичъ е синонимъ на този родъ сръбска наука, способна на безбройни превращения и скарана по правило съ истината, щомъ трѣбва да се ощетяватъ бъльаритѣ. Самъ Gеппер смѣта, въ една забележка (стр. 114), че сръбски и български „се разпознавали лесно" единъ отъ другъ: „първиятъ има склонения съ много падежи (както въ руски и пр.), а вториятъ знае само два или три падежа, споредъ диалектитѣ; първиятъ нѣма опредѣлителенъ членъ, вториятъ го има, и то като запоставенъ на сѫществителното (както въ ромънски и шведски). Тѣзи черти иматъ съвсемъ по-друго значение отколкото сходства или разлики на речника". И това показва въ случая правилна ориентация на автора въ нашитѣ домашни разпри.

Глава VI. е посветена на „другитѣ методи за класиране," именно на школскитѣ, изборнитѣ и вѣроизповѣднитѣ статистики.

Преди всичко Gеппер изтъква, колко недостатъчни и объркани сѫ статистикитѣ, основани едновременно на нѣколко принципа. За „типиченъ примѣръ" той взима пакъ Македония. Българи, сърби и гърци, чиято главна маса е организована въ държави, не могатъ да се споразумѣятъ върху демаркационната си линия. Българскитѣ статистики на Македония се основавали, споредъ Gеппер, на „народностното съзнание," т. е. а) езика, (безъ разлика на майчинъ и употрѣбителенъ) б) религията (признаване екзархията) и в) заявената народность при преброяване (тенденция къмъ плебесцитъ). Сръбскитѣ изчисления били правени възъ основа на а) диалектоложкитѣ факти, б) сходство на обичаитѣ, в) религията, г) говорниятъ ѐзикъ; „но това сѫ, както се вижда, подвижни основи, които, въ всѣки случай даватъ поводъ за безконечни спорове между специалисти отъ различна компетенция. Гърцитѣ, найсетне, отстраняватъ всѣкакви подобни елементи, взимайки за свои всички граждани и селяни на страната, които сѫ изпитали влиянието на елинската култура." Като символи на елинизма тѣ смѣтатъ не само народнитѣ пѣсни и приказки, гдето могатъ да се срещнатъ класически реминисценции, но и употрѣбата на технически думи отъ гръцко потекло (дори на думата философия!), заемка на моди и носии отъ Атина, и пр. Но „този метъръ е тъй еластиченъ“ споредъ Gennep, щото приложенъ къмъ Европа би довелъ да това, да причисляваме къмъ Франция дворовeтѣ на Елисавета или на Ваймаръ, или къмъ Германия — Петроградъ и Стокхолмъ ... Ясно е отъ тѣзи съпоставки на гръцки, сръбски и български методи у Gennep, че на по-голѣма обективность — въ очитѣ на читателя — могатъ да претендиратъ само последнитѣ, взели за изходна точка най-ярки признаци на дълбокото племенно чувство.

И при тая глава отъ труда на van Gennep личи старанието му, да се покаже, че стои надъ партийни и национални спорове и да представя работитѣ така, като че всички заинтересувани страни иматъ известно право. Тази квази-обективность нѣма нищо научно въ себе си, тя характеризира по-скоро стремежа да се угоди на всички и страха отъ взимане решително становище въ полза на неудобната за нѣкои истина. Голѣми учени и добри познавачи на Македония, като Нидерле, Милюковъ и др. не се побояха да кажатъ откровено цѣлата истина върху българскитѣ права и българската неволя, безъ да правятъ реверанси на сърби и гърци.

Като говори за статистикитѣ по училища, Gennep отбелязва тѣхната относителна стойность като мѣрило за народноститѣ. Гърцитѣ напримѣръ иматъ (по-право, сѫ имали) въ Бруса 2500 ученици, срещу 5000 турски, и все пакъ те не образуватъ половина отъ населението, а едва една десета. А тъкмо върху своитѣ школски статистики гърцитѣ градятъ въ Мала-Азия, Македония и Тракия своитѣ чрезмѣрни претенции, блѣнувайки за една Велика Гърция.

Изборнитѣ статистики по народность биха били по-надежни, ако да нѣмаше голѣма разлика между теория и практика на изборитѣ и ако свободата на гласуването не бѣше въ много страни илюзорна, а сѫществуването на известна народность поставено въ зависимость отъ шовинизма на господствуващето племе. Това важи и за вѣроизповѣднитѣ статистики. „Помацитѣ“ на Балканския п-овъ биватъ вреждани отъ мусулманитѣ между турцитѣ, „патриаршиститѣ“ между гърцитѣ. „Само въ групата екзархисти, бележи авторътъ, религията съвпада малко или много съ българската народность“ (184), както признава това анкетата на Карнегиевата комисия. Гърцитѣ броятъ всички, които признаватъ цариградския патриархъ, за елини, тѣ говорятъ за „елини отъ циганско потекло,“ за „българогласни елини,“ и пр. Статистиката на Калкиопуло за Македония презъ 1912—1913 г. почива тъкмо на този несъстоятеленъ принципъ, и Gennep е правъ, като я отхвърля решително (135). Все тъй скептически се отнася той къмъ пруски, полски, унгарски, австрийски и други статистики, гдето има преднамѣрено смѣсване на понятията и желание да се увеличи на книга броятъ на известна народность.

Въ края на тази глава авторътъ разглежда територията, родната земя като символъ на народностьта, за да ѝ признае голѣмо значение въ образуването на онова чувство, което въ по-ново време наричаме патриотизъмъ. Това чувство е старо, има го изказано литературно още въ XII. вѣкъ напр. въ френския героически епосъ Chanson de Roland, гдето „la douce France“ се призовава като най-любимъ предметъ. Политиката трѣбва да зачита много този символъ и това чувство, тъй като заради тѣхъ могатъ да бждатъ жертвувани дори насжщи икономически интереси, както е случай съ французитѣ отъ севернитѣ провинции, завърнали се дома следъ страшното опустошение на страната, предпочитайки бедната колиба дома предъ сигурния покривъ въ чужбина. Не би ли могло да се каже това и за много българи? И не се ли дължи голѣмата македонска и тракийска емиграция въ предѣлитѣ на българското царство между друго и на това, че тѣзи македонци и тракийци сж насилствено прогонени отъ роднитѣ си огнища или пъкъ въ невъзможность да живѣятъ спокойно съ своето българско чувство при една тираническа администрация дома?

Глава VII. и VIII. разглеждатъ сложната „проблема на границитѣ.“ Тя е разучвана особено отъ английски специалисти, и то поради голѣмото разнообразие на границитѣ въ предѣлитѣ на грамадната британска империя. Теоретицитѣ тукъ спадатъ къмъ две главни групи: едни подчиняватъ всички относни елементи на единъ единственъ елементъ, стратегическия; други смѣтатъ границата не факторъ на раздѣлата, а факторъ на сближението. Еднитѣ и другитѣ сж съгласни помежду си дотолкова, доколкото отричатъ всѣка научна стойность на старата теория за естественитѣ граници. По-голѣмото число географи споделятъ мнението на Fawcett (Frontiers, a political study, 1918), че идеална граница би била оная, която свежда до минимумъ рисковетѣ на конфликти и войни между съседни държави, бидейки сжщевременно способна да отговаря на необходимоститѣ за защита, безъ да спъва обаче приятелскитѣ съобщения.“ Особено важни въ народностно отношение се явяватъ лингвистичнитѣ граници, тъй независими отъ естествени, политически и административни граници. Лингвистичнитѣ граници сж нѣщо ново като научно понятие, и то въ зависимость отъ материала, събиранъ за тая цель едва въ XIX. вѣкъ. Първъ единъ французинъ, Tourtoulon, прави опитъ за теглене на една подобна граница, като изучи на самото мѣсто, къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, дѣлитбената линия на двата главни диалекта въ Франция, langue d'oïl и langue d'oc. Лингвистичнитѣ граници, като изключимъ случаитѣ на насилствено денационализиране и емиграция, не подлежатъ изобщо на голѣми колебания. Границата между валонски и фламандски въ Белгия напр. не варира отъ VI. вѣкъ насамъ; тая между нѣмци и французи въ Швейцария, въпрѣки нѣкои преливания, запазва отъ незапомнени времена равновесието на двата елемента; границата между литовски и руски почти не се мѣни отъ XIII. вѣкъ насамъ; и т. н.

Несъмнено, тѣзи лингвистични граници на географитѣ иматъ твърде относителна стойность, тъй като научната диалектология не знае точни граници, или пъкъ признава само граници на всѣки отдѣленъ езиковъ фактъ. За диалектъ науката говори само тогава, когато нѣколко подобни факти съвпаднатъ по граници и обуславятъ едно колективно чувство у населението. А това трѣбва да ни накара да бѫдемъ предпазливи. Толкова по-вече, че не сѫ езиковитѣ данни, които решаватъ въпроса за границитѣ на държавитѣ, тъй като икономически и стратегически доводи биватъ поставени — отъ силнитѣ — на първъ планъ, както бѣше случай при конференцията за миръ следъ последната война. На езиковитѣ граници, спрегнати съ едно народностно самочувствие, ще държатъ обаче — и съ право — всички потиснати народи, жадни за държавно самоопредѣление, тъй като това е единичкото тѣхно духовно достояние, което не може да се оспорва.

Глава IX. (последна) е посветена на „другитѣ символи“ на народностьта, извънъ посоченитѣ. Единъ такъвъ символъ е народностната или държавната карта. Всѣки разбира гордостьта на англичанина, когато той види червената багра на земитѣ отъ британската империя, или тая на пангерманиста, който отбелязва почти навредъ по картата на Европа малки или голѣми петна отъ нѣмски агломерации. Картата, подобно на цифритѣ въ статистиката, иде да задоволи интереса ни за точность — но въ сѫщото време и незаконния интересъ да заблудимъ другитѣ за смѣтка на своята географска площь. Картата на „Велика Ромъния“ у D. Mitrany напр. е нѣщо „наистина ужасно“, съ тенденденцията си да подчертава ромънския елементъ въ смѣсенитѣ мѣста; тя е и „научно невѣрна“. Картата на Цвиичъ, както установява това карнегиевата анкета, тегли граници, които варииратъ споредъ политическия моментъ: въ 1909 г. тѣ сѫ едни, въ 1911 други; а на проф. Беличъ, нахвърляна въ надвечерието на втората балканска война, при спечелена сръбска побѣда, задоволява, съ своитѣ диалектоложки граници, най-неумѣренитѣ сръбски блѣнове. И Gennep отправя по този въпросъ (203) къмъ „доброто изложение за картографията на Македония“ въ цит. книга на Йорданъ Ивановъ, което е отново доказъ за довѣрието, което храни къмъ научното обоснование на българската теза отъ българскитѣ учени, въ противоположность на заблудитѣ, сѣяни отъ сръбска страна. На последнята той прави единичката концесия, да приеме, възъ основа на В. Джеричъ, че Македония не е нито държавенъ нито народностенъ, а чисто географски терминъ, тъй като въ нея обитавали „българи, сърби, гърци, евреи и малки групи турци и аромъни“. (213). И фактътъ, че Gennep поставя българитѣ на първо мѣсто, показва най-добре, доколко той е скептикъ по отношение на великосръбската идея за нѣкаква „Стара Сърбия“.

Съ тѣзи наблюдения и мнения ние зачекнахме, по сѫщество, доста отъ съдържанието на книгата. Наведохме нѣкои идеи на автора за да поличи неговото старание за безпристрастие; отбелѣзахме и всичко, което се докосва до Македония, която не веднажъ служи като илюстрация къмъ това или онова теоритичско схващане. Gennep иде тамъ да подкрепи косвено правата кауза на македонското население, петимно да намѣри поне между представителитѣ на чистата наука малко симпатия за своитѣ страдания въ името на народностния си идеалъ. Нека се надяваме, че и въ останалитѣ томове на своя трудъ авторътъ не ще престане да следи положението на нѣщата въ Македония, за да си спечели благодарностьта на онеправданитѣ. Въ найблизкия томъ той обещава да говори върху „вѫтрешнитѣ елементи и факторитѣ на народностьта“: тема необикновено важна, съ огледъ къмъ голѣмитѣ национални въпроси, които занимаватъ държавници и обществено мнение на Европа въ настоящия моментъ.

Проф. М. Арнаудовъ

Slovanský přehled. 1914-1924. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého. Uspořádali A. Frinta a A. Tichý. Praha 1925. 8°, 408.

Това е сборникъ, издаденъ въ честь на ческия писатель Адолфъ Черни за шестдесетгодишнината отъ рождението му, по модата, която сѫществува днесъ, важни дати изъ живота или книжовната дейность на учени и писатели да бѫдатъ увѣковѣчавани съ сбирки отъ статии отъ тѣхни ученици, приятели и почитатели. Освенъ като поетъ (съ псевдонимъ Янъ Рокита), Адолфъ Черни се слави особено като най-добъръ познавачъ и изследвачъ на лужичкитѣ сърби (близъкъ на чехитѣ славянски народъ въ Германия), като ратникъ за националното имъ закрепване и дори освобождение. По цѣлия славянски свѣтъ обаче той е известенъ най-вече съ своята дейность за взаимно упознаване и сближение между славянскитѣ народи, като основатель и редакторъ на списанието „Славянски прегледъ“ — „сборникъ“ отъ статии, кореспонденции и вести върху културния, книжовенъ, стопански, общественъ и политически животъ на славянскитѣ народи. Това списание, основано въ 1898 г. въ Прага, бѣше заело веднага първо мѣсто измежду всички други отъ тоя родъ у славянитѣ като огледало на духовния животъ на цѣлото славянство. Въ началото на общоевропейската война, до когато бѣха излѣзли отъ него шестнадесеть тома, то биде спрѣно.

Редакторитѣ на отбелязания юбилеенъ сборникъ, ученици на Адолфъ Черни, сѫ имали щастливата идея да възкресятъ съ него не само името на списанието „Славянски прегледъ“, но и характерътъ на съдържанието му, още повече, понеже съ тоя юбилей съвпада двойниятъ юбилей на самото списание, единъ веселъ — двадесеть и петь години отъ основаването му, а другъ скърбенъ — десеть години отъ спирането му. Така, съ съдействието на старитѣ сътрудници на „Славянски прегледъ“, както и на нѣкои нови, биде съставенъ тоя юбилеенъ „сборникъ отъ статии, дописки и вести изъ славянския животъ“, въ който се излага развоя въ живота на славянитѣ презъ последнитѣ десеть години, ознаменувани най-вече съ създаването нови славянски държави.

Подиръ редица статии, посветени на живота и дѣлото на юбиляра (с. 5—58), идатъ други, посветени на „славянитѣ и славянството“ изобщо (с. 59—232), а следъ тѣхъ — на „отдѣлнитѣ славянски народи“ (с. 233—289). Голѣмо мѣсто въ втория дѣлъ обематъ статии върху състоянието на славянскитѣ изучвания и създаденитѣ славянски институти извънъ славянскитѣ страни — Франция, Германия, Англия и Америка, — гдето интересътъ къмъ славянството подиръ голѣмата война се е засилилъ твърде много; въ други статии на сѫщия дѣлъ сѫ описани, отъ различни автори, повече или по-малко подробно, различнитѣ славянски дружества за сближение между отдѣлнитѣ славянски народи (Ческо-лужичко дружество „Адолфъ Черни“ въ Прага, Ческо-полски клубъ въ Прага, Ческо-руско единство, Ческо-югославянска лига и пр.), между които и за дружеството „Чехословашко-българска взаимность“ (отъ Вл. Сисъ). Тукъ се чете сѫщо едно описание „Рилска нощь“ отъ Карелъ Дрожъ, изъ необнародвания още неговъ пѫтеписъ „Трето пѫтуване въ Рилската планина“.

Прави впечатление, че въ третия дѣлъ, може би случайно, отдѣлнитѣ славянски народи не сѫ застѫпени равномѣрно. Така въ групата „Южни славяни“ до българитѣ се отнася само статията на Б. Пеневъ върху „Днешната българска литература“, а на Югославия сѫ посветени петь статии върху различни страни изъ културния животъ, на новата държава, на първо мѣсто измежду които стои статията на Х. Рипка: „Възникването на кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ.“

Авторътъ на тая статия, голѣмъ сръбски приятель, разправя съ пламенно слово за сръбскитѣ борби презъ великата война, чийто край докара създаването на днешна Югославия. При това той си позволява по отношение на българитѣ изрази, които стоятъ въ пъленъ дисонансъ съ тона на цѣлия сборникъ и съ дейностьта на юбиляра като ратникъ за славянско сближение. „Презъ есеньта 1915 г. — пише той, — вследствие на коварната засада (po úkladném zasažení) на България сръбската войска била принудена да отстѫпи безнадеждно изъ собствената си земя“ (с. 328). Мисля, че сега, десеть години подиръ започването на войната, е вече крайно време не да се квалификуватъ, а да се обясняватъ събитията изъ живота на славянитѣ, особено въ общославянски органи, какъвто е „Славянски прегледъ“. Следъ разкритията, които се направиха върху събитията, които предхождаха намѣсата на България, е ясно за всѣки непредубеденъ човѣкъ, че заставането на България на страната на Централнитѣ сили, а не на Съглашението, е естествено последствие отъ категоричния отказъ на Сърбия да отстѫпи Македония, тоя кѫтъ българска земя, за който единствено тя води две години по-рано войната съ Турция. При това България се намѣси въ войната тогава, когато Сърбия щѣше да бѫде прегазена отъ войскитѣ на Централнитѣ сили и безъ съдействието на България, която желаеше по тоя начинъ да си запази Македония, за да не падне въ чужди рѫце.

Отъ думитѣ на сѫщия авторъ, че въ Балканската война 1912—1913 били „освободени и последнитѣ сърби отъ турско иго“ (с. 324), би могло да се заключи, че споредъ него Македония е населена съ сърби. Това обаче стои въ противоречие съ други мѣста на сѫщия сборникъ, гдето не се признава такова нѣщо. Именно на стр. 323, гдето се даватъ статистически сведения за Югославия, се съобщава, че въ нея живѣятъ 8,964,673 „сърбохървати (включително съ македонци).“ Македонци като народность, разбира се, не сѫществуватъ, но това наименование е единъ удобенъ терминъ за тия, които отъ политичность къмъ сърбитѣ не смѣятъ да нарекатъ жителитѣ на

Македония съ сѫщинското имъ народностно име българи. Тъкмо като такива сѫ означени тѣ въ приложената къмъ сѫщия сборникъ етнографска карта на славянството, изработена по картата на Нидерле та нѣмаше нужда да се прикрива тѣхната етнична принадлежность въ статиитѣ на самия сборникъ.

Ческата наука по славянски етнографски въпроси, отъ Шафарика до Нидерле, е била винаги пряма и независима, въ служба само на истината. Не е за вѣрване, че сега би изневѣрила на създадената традиция.

Ст. Романски.

Les articles de la Revue en résumé.

L'expansion serbe en Macédoine pendant le Moyen Age, par le professeur P. Moutaftchieff, p. p. 1—26.

Les slaves qui, jusqu'au milieu du VIIe s. s'étaient fixés dans la Péninsule des Balkans, appartenaient à deux groupements éthniques : le groupement de l'Est, qui occupa la partie orientale et la partie méridionale de la péninsule et le groupement de l'ouest qui s'installa dans le recoin nord-ouest de la péninsule et dans les territoires constituant la Croatie d'aujourd'hui.

Toute la population slave se trouvant dans la partie sud-est des Balkans était unie en Etat dès la première moitié du IXe s. par les Bulgares, et reçut leur nom national. Les territoires de la Macédoine firent partie de l'Etat bulgare durant tout le règne de Boris, de Siméon, de Pierre et de Samouïl, c. a. d. pendant une période de 180 années (838—1018). Ces provinces furent de nouveau rattachées à la Bulgarie sous le règne de Kaloyan, de Strèse et d'Ivan-Assène, pendant le second royaume Bulgare, pour une période de 30 années (1201-1214 ; 1230-1246).

Le groupement d'ouest des Slaves qui vinrent s'installer dans les Balkans occupa les territoires qui constituent aujoud'hui le Monténégro, e sud-ouest de la Serbie, la Bosnie, la Hertzegovine et la Dalmatie. La province Serbe se trouvant située le plus loin dans la direction du sud-ouest, était la province des véritables serbes qui s'étendaient de la lrivière Raška, près de la ville de Novi-Pazar. Vers le IXe siècle, lorsque es Slaves de la Macédoine avaient déjà fini par constituer un tout uni avec le peuple bulgare, le peuplade des Serbes s'éleva au dessus des autres peuplades et son nom fut adopté par elles comme nom national.

Jusqu'au milieu du XII. s. les peuplades serbes réussirent plus d'une fois à refaire leur nullité nationale et politique. mais leurs frontières n'ont jamais dépassé les limites de leur éxpansion ethnique. Pendant cette période de l'histoire, les Serbes n'ont jamais cherché à étendre leurs territoires du côté des terres Macédoniennes, malgré les cas et conditions favorables qui se présentèrent plus d'une fois. Les Slaves de Macédoine avaient alors la conscience bulgare et soulignaient eux-mêmes, tel par exemple le cas de 1073, leur différenciation éthnique avec les serbes. Tous les mouvements des Slaves de Macédoine pendant le XI. s. et leurs luttes contre l'autorité de Byzance portaient un caractère national bulgare.

Pendant la seconde moitié du XII. s., la Hongrie devint un Etat fort et c'est justement ce fait qui donna une nouvelle orientation aux aspirations politiques serbes. Jusque là, dans leurs tendances à parfaire l'unification politique de tous les Slaves serbes, les souverains Serbes portaient toute leur attention vers le nord et le nord-ouest, vers les terres habitées par des Serbes. Or ces territoires venaient d'être en partie occupés par les hongrois et le reste faisait l'objet de leurs compétitions. Seules les directions vers le sud et vers le sud-est restaient donc accessibles à un agrandissement de l'Etat serbe. C'est ainsi que se produisit alors vers la fin du XII. s. ce qui devait depuis se répéter dans l'époque la plus récente de l'histoire — dans le dernier quart du XIX s. La Bulgarie occidentale et la Macédoine attirèrent l'attention des serbes et céux-ci prodiguèrent tous leurs efforts en vue de leur conquête. Cependant les efforts des rois serbes d'étendre leur domination sur la Macédoine restèrent malgré tout stériles jusqu'en 1282 et les frontières sud de l'Etat serbe se trouvaient bien loin au nord de la montagne Char (derrière Prizrène et Lipliane). Le grand affaiblissement de la Bulgarie survenu par suite des guerres civiles et des invasions tartares, ainsi que la dislocation rapide de Byzance, après la mort du premier des Paléologues pendant les dernières décades du XIII. s. permirent aux serbes de s'emparer dans l'espace de 65 ans (1282—1345) des terres de la Macédoine. Dans cette periode d'expansion, on peut clairement distinguer quatre étappes successives: 1. La période de 1282 à 128 lorsque, mettant à profit la situation internationale difficile de Byzance, immédiatement après la mort de Michel Paléologue, les Serbes s'emparent de la Macédoine du nord — la contrée riveraine de Brégalnitza avec Kitchevo et Debr, Skopié, Ovtché Pole et la région se trouvant dans le cours supérieur et moyen de la Brégalnitza. 2. La période de la première guerre civile en Byzance (1327—1328), qui leur vallut une partie de la Macédoine Centrale avec Prossek, Chtipe et Vélès. 3. La trahison de Sirghian au moyen de laquelle ils étendirent, vers l'année 1335, leur domination sur Stroumitza et Prilèpe. 4. Les années de 1342 à 1345, lorsque la guerre civile en Byzance leur permit d'occuper presque sans efforts le reste des territoires Macédoniens, se trouvant au sud et au sud-est.

La domination rapide de la Macédoine par les Serbes s'effectua sans que ceux-ci eussent essuyé une résistance quelconque de la part des byzantins, sans même qu'ils aient eu à soutenir un combat serieux. La blocade de longue durée, les difficultés de transport de vivres, et là où ces conditions n'étaient pas suffisamment efficaces, — la trahison, tels étaient les moyens généralement utilisés par les Serbes pour arriver à mettre la main sur les villes et places fortes macédoniennes, abandonnées à leurs propres ressources et destins. La fatigue de la population locale des guerres sans fin qui furent soutenues dans les divers recoins de la Macédoine pendant le XIII. s., les luttes de partis et les haines de classes, et, enfin, la vénalité et la corruption des chefs byzantins — s'étaient là les meilleurs alliés de la politique impérialiste serbe.

La conquête entière de la Macédoine par les Serbes fut achevée sous le régne de Douchan. La décadence du royaume de Douchan commença vers 1366 et le signal de cette décadence fut donné par une pénétration de la conscience politique des territoires Macédoniens exercée par ceux d'entre eux qui avaient conservé intact leur caractère macédodonien. Vers l'année 1366, Valkachine, Ouglech et les Déyans s'étaient déjà proclamés seigneurs indépendants des provinces Macédoniennes de Prespa et Drine, aux Rhodopes et au Mont Rilo. En 1371, après la bataille de Tchirmène, les turcs s'emparèrent de la Macédoine Orientale. Le reste de la Macédoine passa sous leur domination en 1394.

La domination serbe de la Macédoine, du nord de Char à Babouna et Brégalnitza n'a donc pas duré plus de 85 ans (1282—1366), cependant que la Macédoine du Sud, de Serrès à Kostour et Ochrida ne fut serbe que 25 ans, durant toute la période moyenâgeuse (1342—1366). Même si on adopte comme date marquant la fin de la domination serbe dans ces provinces l'année 1394, la durée respective de la domination serbe n'a pas été plus longue de 110 ans pour le nord de la Macedoine et de 50 ans — pour le sud de la Macédoine.

Malgré la courte durée de la domination serbe en Macedoine, les monuments qui y furent laissés par les Serbes et qui sont conservés aujourd'hui encore dans cette province, sont plus nombreux que ceux provenant de la periode nationale bulgare de l'histoire de la Macédoine. Ce fait qui paraitrait étrange à premier abord, s'explique néanmoins d'une manière fort simple. La rareté relative des monuments bulgares en Macédoine est dûe aux années troubles qui succedèrent dans cette province l'époque bulgare. Ce que les rois bulgares avaient crée en Macédoine (838—1018) fut effacé pendant les troubles qui suivirent la chute du prémier royaume Bulgare, tandis que la période de la réintégration de la Macédoine dans les frontières de l'Etat bulgare (1201—1214, 1230—1246) fut trop courte et trop inquiéte pour y laisser des traces d'une activité créatrice de paix. Les églises et les monastères, construits par les Serbes en Macédoine y furent en outre les derniers monuments de l'histoire du christianisme dans cette province et il n'est point étonnant que ces monuments soient aujourd'hui encore conservés en meilleur état.

La domination serbe de la Macédoine n'eut pour cette dernière aucune conséquence ethnographique. Lorsqu'ils s'y furent installés, les Serbes eurent la qualité de fonctionnaires de l'autorité centrale ou de souverains qui reçurent les terres des anciens gros propriétaires byzantins. Jusqu'à l'époque de la conquête turque, la population macédonienne vivait avec la conscience parfaite de son origine bulgare, et après la chute de l'Etat de Douchan, les souverains des territoires Macédoniens, tels que Valkachine, Marko et Constantin étaient considérés comme souverains bulgares par les Serbes eux-mêmes.

D'autre part, durant toute l'époque de la domination serbe, non seulement la population Macédonienne considérait les Serbes comme des étrangers, dont elle cherchait à écarter l'autorité sur elle, mais les rois serbes eux-mêmes considéraient la Macédoine comme un pays conquis.

Lien géographique de la Macédoine avec la Bulgarie. Par le professeur A. Ichirkoff, p.p. 27-35.

Repondant aux déclarations du professeur de Belgrade J. Cvijić que la Bulgarie est séparée de la valée du Vardar par une haute chaîne de montagnes, qu'elle ne présente point avec la Macédoine une unité géographique et que ces deux contrées ne pourraient, constituer qu'un Etat uni sans durée (Questions balkaniques Paris—Neuchatel, I, p. 40), le professeur A. Ichirkoff prouve une foule de conditions géogrophiques à l'appui, que cette affirmation est erronée. Le mont Ossogovo qui s'étend entre le cours moyen de la Strouma, en Bulgarie, et la Brégalnitza, affluent du vardar, en Macédoine, par sa structure orohydrographique non seulement ne separe, mais bien au contraire relie la population établie des déux côtés de sa crète. La route à travers la valée d'Ouzem constituant le prolongement de la route de Bosnie reliait et relie toujours à travers Skopié la Mer Adriatique à la Bulgarie et à Constantinople. De même la Vallée de la Tcherna Skala (Rocher Noir, 919 m.) sur le mont Ossogovo présente les meilleures conditions pour relier la vallée de la Strouma, dans la région de Kustendil, a celle de la Bregalnitza, aux environs de Tzarevo-selo. La liaison qui existe entre la Bulgarie Occidentale et la Macédoine Orientale sur la vallée de la Strouma, et que le prof. Cvijić ommet à dessein de signaler, est de son côté partculièrement remarquable. Plus loin vers l'est, la continuité de liaison ne manque pas non plus entre la vallée de la Maritza et de la Mesta à travers les Rhodopes. Une ligne de chemin de fer déceauville est déjà en voie de construction à travers le défilé d'Eli-Déré et elle rattachera la plaine de la Maritza près de Sarambey à Razlogue et Nevrocope sur Mesta. Par sa structure géographique la Bulgarie non seulement ne s'écarte nullement de la vallée de la Moravie et du Vardar, mais tout au contraire, une grande partie de son territoire a toujours constitué la colonne vertébrale de toute la terre Bulgare qui englobe la Bulgarie et la Moravie Bulgare. Les Bulgares qui étaient séparés dans le passé par les montagnes, réussirent à parfaire à travers les siècles leur unité ethnographique, intellectuelle et politique. Or ce qui les sépare aujourdhui en Bulgarie et en Macédoine, ce n'est pas les montagnes et leurs hauteurs impraticables, mais les frontières politiques tracées par les puissances victorieuses, sans nul souci des liens ethnographiques et économiques qui rattachent les deux contrées.

La frontière ethnique bulgaro-albanaise, par le professeur J. Ivanoff, p.p. 36-48.

Dans la première partie de son article, l'auteur parle des colons slaves établis en Albanie au moyen âge et de leur sort pendant la domination turque. L'étendue et l'importance de cette colonisation se reconnaît surtout à l'abondance de la toponymie slave et aux emprunts lexiques albanais faits au slave. Quant à l'appartenance linguistique de ces colons au groupe bulgare, principalement en Albanie centrale et méridionale, elle est nettement affirmée par les anciens noms de lieux mentionnés dans les documents médiévaux. Tels par exemple: *Βελάγραδα* (**Бѣлградъ**, aujourd'hui Bérat), *Δεάβολι* (**Дѣволъ**), *Χτεάτοβον* (**Хтѣтово**, auj.

Tétovo), *Πριζδριάνα* (Призрѣнъ). *Δρεάνοβον* (Дрѣново). *Δρεανοβισκός* (Дрѣновьскъ), *Τριστεάνικον* (Тръстѣникъ), Sventogorani (Свѧтогорани), Радокоужда (auj. Radojda), etc.

La toponymie actuelle de l'Albanie offre une multitude de cas attestant le traitement bulgare des ъ ь, ѣ, ѫ, ѧ, щ, жд, comme par exemple: Débré (Дьбрь), Débrova, Boulgarets, Boulghérite, Rạmbets (Рѫбьць), Langavitsa (Лѫгъвица), Kapinovo (Кѫпиново), Gradets (Градьць), Pogradets, Borovets, Zvernets, Tạrnava, Bạrzechta, Vạltchan, Vạrbiani, Tchernik, Grajdan, Radojda, Pechtian, etc.

Dès le IX-e siècle, une grande partie de l'Albanie tomba sous le pouvoir des Bulgares. Les agglomérations slaves en Albanie, grâce à leur rattachement linguistique au groupe des Slaves de l'Etat bulgare, commencèrent à se sentir, comme ces derniers, Bulgares de nationalité. Sous les rois Boris, Siméon, Pierre, Samuel, Radomir, Jean Vladislav, Kaloïan, Assen II, etc., l'Albanie faisait partie de l'Etat bulgare. Vers la fin du X-e s., le centre politique et spirituel bulgare fut transféré à Okhrida, sur les confins bulgaro-albanais. Les diocèses d'Albanie restèrent plusieur siècles sous l'autorité religieuse de l'Archevêché autonome bulgare d'Okhrida, ce qui contribua à l'affermissement du sentiment national bulgare dans le pays.

La conquête turque et l'introduction de l'islam parmi le plus grand nombre des Albanais eurent une répercussion néfaste sur l'élément bulgare. Les colonies bulgares furent pillées et la population poursuivie ou massacrée. L'élément bulgare résista plus longtemps dans les régions du Dévol et de la Chkoumbie supérieure. La province Opara, sur le Dévol, était encore peuplée de Bulgares au commencement du XVI-e s. Les guerres austro-turques et l'anarchie en Turquie, qui au XVIII-e et au début du XIX-e s. était arrivée à son comble, facilitèrent la poussée albanaise vers l'est: des oasis albanaises dans la Macédoine de l'ouest et en Vieille Serbie apparurent et imprimèrent un nouveau cachet ethnique à ces régions.

Dans la deuxième partie de son article, M. Ivanoff établit le tracé actuel qui sépare les deux groupes ethniques, le bulgare et l'albanais:

1. Région du Char. La crête du Char est considérée généralement comme ligne frontière de l'élément bulgare, au nord-ouest de laquelle sont placées des agglomérations serbes et albanaises. Les investigations de M. Ivanoff permettent de faire une correction sensible à cette ligne: une partie du versant nord du Char proprement dit est peuplée également de Bulgares, notamment le bassin de Gora, enfermé entre le Char, la Roudoka et le Koritnik, avec une vingtaine de villages parlant le bulgare et cinq à six villages bilingues (bulgare et albanais). Les habitants de Gora, nommés Goranis ou Torbèches, confessent l'islam qu'ils embrassèrent il y a deux cents ans. Leur parler partage toutes les particularités du dialecte de la Karchi-Yaka et de la plaine de Skopié et diffère sensiblement de la langue serbe: c'est un parler analytique, sans déclinaison, se servant d'articles définis, ne connaissant pas la quantité des voyelles, etc., tout à fait donc comme en bulgare. Au nord-ouest

du Char, la ligne de démarcation ethnique suit la crête de la Roudoka jusqu'à Mavrovo où commence la région de Dèbre.

2. Région de Dèbre. L'élément bulgare est groupé en cinq localités, à savoir: Mala-Réka, Polé, Joupa, Drime-Kol, Golo-Bardo, sises à l'est et à l'ouest de la rivière Drine, avec la ville de Dèbre comme centre. Le groupe le plus considérable de la population bulgare porte le nom de Miaks; les autres groupes sont connus sous les noms de Polians, Ketskars, Obialis. Le groupe des Bulgares mahométans, appelés Torbèches et Kourkis, occupe l'ouest de la région de Dèbre; ils ont embrassé l'islam successivement pendant les deux derniers siècles, comme il appert du Typicon du monastère St Jean Bigore. M. Ivanoff, basé sur ce précieux document, donne des détails très intéressants sur la propagation de l'islam dans la région et sur l'albanisation de bon nombre de villages bulgares chrétiens. Actuellement, la frontière qui separe les deux éléments passe comme suit: partant des hans de Mavrovo, côte 1550, la ligne descend au sud en suivant la crête de la montagne, puis, de la côte 1500, elle se dirige à l'ouest, passe la vallée de la Radika, en laissant du côté bulgare la village torbèche de Jernonitsa, traverse la crête du Déchate pour atteindre par la colline Kènok la rivière de Drine; de là, la ligne longe la rivière qu'elle traverse à l'ouest de Dèbre, monte sur la colline Gruka-Madé, côtes 12 4, 1195, suit la crête de Golo-Bardo, côtes 23 2, 2282, au-dessus du village Yablanitsa, se dirige vers le sud, suit la crête de la montagne de Yablanitsa, en laissant à l'est la localité Drime-Kol dont tous les villages sont bulgares.

3. Région d'Okhrida. Cette région comprend les villes et les villages du bassin du lac d'Okhrida, y compris la plaine de Strouga et la localité Débertsa. Excepté les côtes sud-ouest du lac, tout le bassin est habité par des Bulgares. La ligne ethnique suit la crête de la Yablanska-Planina, côtes 2282, 2210, 198, traverse le défilé de Kiafa-Tanè, côte 10, et descend au village de Line, au bord du lac d'Okhrida. Le seul village bulgaro-mahométan — Raïtsa, sis à l'ouest de cette ligne, est sur le point de s'albaniser: sa population est bilingue. De Line, dont la population en 1 5 était toute bulgare, maintenant presque totalement albanisée, la ligne suit le bord du lac jusqu'au monastère de St Naoum, où recommence l'élément bulgare.

4. Région de Kortcha, ou Koritsa (anc. Goritsa). Elle comprend les localités sises au sud des lacs d'Okhrida et de Prespa, notamment les districts de Kortcha et de Bilichta, dans le bassin supérieur du Dévol. Excepté les grands villages de Bobochtitsa et de Drénovo, dont le parler bulgare archaïque est connu aux slavistes, tout le reste du district de Kortcha est habité par des Albanais. Il y a quelques dizaines d'années, l'élément bulgare se tenait encore dans certains villages; en 1889, le bulgare était parlé dans deux quartiers de la ville même de Kortcha, et une école bulgare avec 40 élèves y fonctionnait. Le district de Bilichta, par contre, est peuplé dans sa plus grande majorité de Bulgares, quoique un certain nombre des villages bulgares est bilingue. En quittant le monastère de St Naoum, la frontière ethnique se dirige vers

e sud, traverse la Souha-Gora (c'est-à-dire la partie sud de la Galitchitsa), et par le mont Ivan, côte 1734, et le défilé de Zvezda, longe en amont du Dévol, se dirige vers Bilichta, puis tourne au sud, en suivant la ligne de partage des eaux du Dévol et de la Bistritsa.

5. Région de Castoria. Cette région, comprenant les subdivisions locales de Popolé, Korechta, Kosténaria et Nestram, est bien connue à la science par sa population bulgare et par son parler bulgare archaïque. La frontière entre l'élément albanais et l'élément bulgare suit la ligne suivante: de Bilichta elle se dirige vers le sud, en laissant du côté bulgare les villages: Labanitsa, Kossinets, Kartchichta, Novo-Sélo, Papratsko, Trastika, Garliani, Kalévichta, Slimnitsa, Yanovéni, Omotsko, Gorni et Dolni-Nestram, Zabardéni, Skonsko, Ezérets; de là, elle quitte les agglomérations albanaises et se dirige vers l'est, ayant à sa gauche l'élément bulgare et à sa droite l'élément grec.

Nouvelles données sur le caractère bulgare de la Macédoine

Par Iv. Snégaroff, p. p. 49—58.

Faisant des fouilles et poursuivant une étude sur place, l'auteur a découvert en 1918 à Ochrida des nouvelles données fort interessantes sur l'élément bulgare en Macédoine vers la fin du XIX. siècle. Ces données sont d'origine locale et étrangère. Parmi les premiers qui sont une expression sans équivoque de la conscience bulgare des slaves de Macédoine, il convient de citer en premier lieu, par suite de leur importance, les citations que l'auteur fait d'une autobiographie manuscrite datant de l'année 1865 et due à la plume du célèbre folcloriste Kouzma Chapkareff, né à Ochrida. On y trouve la reproduction de passages de lettres de Chapkareff, ainsi que d'une lettre adressée aux habitants d'Ochrida par les plénipotentiaires nationaux de Macédoine à Constantinople.

Les témoignages étrangers sont des extraits de lettres des patriotes macédoniens, appartenant à une autre nationalité que la nationalité bulgare et d'ouvrages de géographie grecs, dans lesquels, parmi les diverses nationalités qui peuplent la Macédoine, il n'est pas question de serbes, mais de bulgares. Dans le nombre de ces témoignages, une édition inconnue jusqu'ici du célébre ouvrage de Danaïl, de Moscopolis — Manuel de Conversation en quatre langues, imprimé à Vénise et datant de 1794 (*Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον* etc.) présente un intérêt historique et littéraire tout particulier. Une lettre adressée par ce même Danaïl au prêtre bulgare d'Ohrida Stefane et datée du 13 avril 1793, que M. Snegaroff a eu en mains à Ochrida, présente une valeur encore plus considérable. Dans cette lettre, l'auteur du *Διδασκαλία* dit qu'il envoie son manuscrit contenant „un dictionnaire de mots grecs", pour qu'il soient traduits par le prêtre Stéfane en bulgare, et prie ce dernier d'observer avec soin la prononciation de sa mère, pour que toute faute soit évitée. Cette partie nous montre clairement à qui est due la partie bulgare du „dictionnaire" de Danaïl.

Le prêtre Stéfane appartient à la famille des Stéfanieff qui existe aujourd'hui encore à Ochrida.

Une autre lettre grecque adressée par les membres du Conseil de fabrique, des églises d'Ochrida à l'évêque Jossiff (1843), d'Ochrida, est également d'un grand intérêt. Cette lettre annonce à l'évêque que les habitants d'Ochrida sont contents du protosinguel Néophite, envoyé par lui, car il connait la langue bulgare du pays (··· *ός κατόχου τοῦ ἐγχωρίου διαλέκτου τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς τῆς ὁποίας οἱ τα χωρία. . .*)

Sont aussi intéressants à noter les extraits d'une Géograhie grecque de l'Europe, datant de 1838, dans laquelle il est dit notamment que Ochrida possede 7,000 habitants en majeure partie des Bulgares et des Musulmans, qu'il existe dans la région de la ville de Ressène 25 villages habités par des Bulgares. Dans un autre ouvrage de géographie, encore grec, datant de 1834, son auteur, professeur en médecine, l'archimandrite Dionyse Pirou de Thessallie, dit que diverses langues sont en usage en Turquie d'Europe et notamment: le grec, le turc, le bulgare, le grécolatin, l'albanais, le juif et l'arménien; la langue serbe n'est pas mentionnée.

Dans l'ouvrage *Σχωλαστική Γεωγραφία*, traduit en grec par Kiriak Kapétanaki (édité à Vienne en 1808), il est dit que les habitants de la Macédoine sont des „Turcs, des Bulgares et des Valaques".

Dans un ouvrage grec „*Νέον μαρτυρολόγιον*" (Athènes, 1856, II. édition) il est question de martyres bulgares, nés en Macédoine, et notamment d'„Anastase le Bulgare" né dans les frontières bulgares du diocèse de Stroumitza, du village de Radovitch, ayant été soumis à des tortures à Salonique le 19 août 1794, et de la martyre Zlata, en grec *Χρυσα*, torturée pendant le mois d'octobre 1795, née dans le village de Slatina, dans un diocèse „de Bulgarie nommé Maglène". Sa gloire est chantée en „l'honneur de la Bulgarie" (... *Χρυσῆ τε ἡ παρθένος τὸ Βουλγαρίας εγκαλώπισμα*).

Musulmans orthodoxes et musulmans sectaires en Macédoine, par D. Gadjanoff, maître de conférances du turc à l'Université de Sofia, pp. 56-66.

L'auteur a parcouru en 1916 la Macédoine pour étudier la population musulmane au point de vue de la langue, de la culture et de l'ethnographie. Son attention a été entre autre particulièrement absorbée par l'étude des rapports cultuels chez les musulmans, dont il fait un bref compte-rendu dans son article. A la suite d'un avant-propos succinct dans lequel il est question des diverses péripeties de l'histoire du schisme religieux chez les musulmans, schisme qui les sépare en des groupements cultuels distincts: orthodoxes ou vrais disciples de Mahomet, et sectaires, on y trouve l'énumération des douze principales sectes dont certaines ont des adeptes parmi les musulmans de Macédoine. Parmis ces sectes, celle qui se trouve être la plus importante en Macédoine c'est la secte des Bektachi et sa sous-secte — celle des Kazalbaches qui considèrent comme vrai prophète non pas Mahomet, mais son gendre Ali.

Le centre intellectuel des belktachi, c'est la ville de Tétovo. On y trouve en outre d'autres sectaires: les Kadri, les Rouffaï, les Sni,ani les Halvéti et les Nakchi. On trouve à Tétovo cinq sanctuaires (tékés) de sectaires. Avant la guerre mondiale, à Skopié aussi on trouvait des Bektachi; ils ont quitté le pays au moment de la première occupation de la Macédoine par les troupes serbes 1913—1915. On y trouve encore des sectaires: Rouffaï, Mavlevi, Kadri, Sinani, Halvèti. Chacune de ces sectes possède à Skopié un sanctuaire. On trouve les mêmes sectes dans la région de Bitolia, Chtipe et Vellès. Dans les deux derniers départements les Kazalbaches ont la prédominance. Dans le département de Chtipe les centres des Kazalbaches sont notamment les villages de Dorfoulii, de Karamanli, de Tatarli, de Djoumali et de Gaber; dans celui de Vellès, — le village d'Ivanli. Un peu plus au sud, les Bektachi ont des centres plus importants dans le département de Prilèpe, surtout dans le village de Kanaplar où se trouve leur sanctuaire.

En Macédoine Occidentale, au sud de Tétovo, notamment dans la région de Gostivar, de Kitchevo, de Debr et d'Ochrida, la sous-secte des „Hayati", subdivision de la secte des Halvèti, est la plus repandue. Le fondateur de cette sous-secte en Roumélie est le Cheik Mehmed Baba originaire de Konia et mort à Ochrida. Son sanctuaire construit à Kitchevo date d'il y a 226 ans et celui construit à Ochrida est de date plus récente. Des „hayati" seuls existent à Gostivar et dans la région de Kitchevo. A Debr, outre des Hayati on trouve aussi des Kadri et des Nakchi. A Strouga on trouve en outre des Bektachi. La principale secte de la région d'Ochrida est celle des Hayati.

Ainsi donc, les Kazalbaches predominent dans la Macédoine Orientale, les Bektachi dans la partie nord-ouest, depuis Tétovo et vers le nord dans la région de Prichtina et Prizrène, ainsi que dans celle d'Elbassan, tandis que dans le sud-ouest de la Macédoine la secte la plus influente est celle des Hayati.

Dans sa conclusion, l'auteur examine les rapports entre les sectaires et les mahometans orthodoxes et il parle de leurs luttes acharnées. Malgré les persécutions dont ont été l'objet les sectaires en Turquie, certaines sectes ont réussi à se répandre beaucoup et à gagner de l'influence même à la Cour du Sultan et dans son Harem. Les Bektachi ont joué un rôle historique important dans les destinées de la Turquie. Le fondateur de la secte, Hadji Bektache etait aussi considéré comme le patron des janissaires. L'influence de cette secte diminua beaucoup après la suppression du corps des Janissaires. Mais en revanche, la haine réciproque entre sectaires et mahométans orthodoxes n'a fait que s'accentuer, et elle existe aujourd'hui encore.

Essais littéraires sur le dialecte d'Ochrida, en caractères grecs, par Ivan Snégaroff, p. p. 67—84.

Pendant la periode de la renaissance bulgare, la langue littéraire bulgare commune n'était pas encore formée en Macédoine et chaque écrivain se servait du dialecte regional et même d'une orthographe propre. Surtout les écrivains bulgares qui avaient fait leurs études dans des écoles grecques ne pouvaient se libérer de l'infuence de leur dialecte maternel. Tels sont par exemple les folcloristes bien connus les frères Miladinoff, l'évêque Parténi de Polénine (Doiran), Cousma Chapkareff, Grigore Parlitcheff, etc. En outre, un grand nombre des anciens éléves d'écoles grecques écrivaient en bulgare en faisant usage des caractères grecs, et cela non seulement dans leur correspondance privée et leurs notes particulières, mais aussi dans leurs ouvrages. L'un de ces écrivains régionaux bulgares c'était justement Iontché P. Snégaroff, père de l'auteur Iv. Snégaroff. Né en 181 à Ochride, Iontché Snégaroff a étudié à l'école grecque et à la fin de ses études a il s'est adonné à la profession de pélissier et d'épicier. Portant un vif intérêt aux questions religieuses, il s'enfermait chez lui les jours de fête et traduisait du grec dans son dialecte d'Ochrida, en employant les caractères grecs, divers ouvrages du culte, surtout du recueil *Θησαυρός Δαμασκήνου*. On a pu conserver trois recueils manuscrits contenant des traductions de ce genre. M. Iv. Snégaroff nous rapporte 8 extraits transcrits en caractères cyrilliques tout en observant néanmoins toutes les particularités de la langue et de l'orthographe de l'original. Trois fac-similés sont joints à l'article et reproduisent le texte de l'original lui-même, et notamment la notice autographe de l'auteur (voir ci-dessus page 69), portant: „Ceci a été écrit par moi Iontché P. Snégar, d'Ochrida, en 1870, le 25 avril. Traduit du grec en bulgare et extrait de *Θεσαυρός Δαμασκήνου*". Les deux autres fac-similés joints à l'article sont des reproductions de deux pages de l'original (p. p. 16 et 41).

Comme traducteur, Iontché Snégaroff fait preuve d'une connaissance profonde du grec littéraire. N'ayant aucune notion du bulgare littéraire, il traduit dans son propre dialecte, tout en composant souvent des mots compliqués, pour mieux interpréter le sens de l'original, surtout quant à ce qui concerne les psalmodies et les prières. Il fait généralement preuve d'une rare compréhension de la langue et d'une riche puissance créatrice dans le domaine du langage. Dès l'année 1870, une école bulgare existait déjà à Ochrida, mais Iontché Snégaroff était à cette époque déjà âgé de 27—28 ans et il n'a pu suivre les cours de cette école pour étudier le bulgare.

Les extraits reproduits et provenant du manuscrit de Iontché Snégaroff (page 70 et suivantes) ont, outre leur importance littéraire et historique, aussi une importance remarquable du fait qu'ils constituent une contribution appréciable dans le domaine de l'étude des dialectes de la Macédoine du sud-ouest. Un des grands avantages que présente au point de vue scientifique ce manuscrit, c'est qu'il marque aussi l'accent national pur dans la prononciation des mots. Cherchant les expressions les plus suggestives, l'auteur se sert souvent de mots turcs, alors en usage dans le langage populaire des habitants d'Ochrida.

Chansons populaires de Moriovo. Recueillies par Kr. Boneff. Communiquées par le professeur G. Katzaroff, p. p. 85—93.

La région montagneuse de Moriovo, en Macédoine, est peuplée d'une population bulgare qui, vivant assez isolée du reste de la population de Macédoine, a pu conserver des particularités caractéristiques dans le langage et la poésie populaire. Le regretté Kr. Boneff né dans le village de Vitolichté, dans la même région, et ancien instituteur à l'école de son village natal, a recueilli, dans son dialecte maternel, des chansons, légendes et traditions populaires de Moriovo. Il fut tué en 1918. Lorsque, pendant le mois d'août de la même année le professeur G. Katzaroff était en voyage dans la région de Moriovo, il découvrit dans la maison du regretté Boneff un autographe contenant, outre une description du village de Vitoliché, des notes sur le folclore prises par lui: chansons et légendes populaires. Le professeur Katzaroff extrait de ce recueil manuscrit les chansons populaires qu'il publie maintenant et qui suscitent un double intérêt scientifique; au point de vue du folclore, car, à l'exclusion de trois, elles sont des chansons rituelles chantées à Pâques et à la St. Jean (I, II), et reproduisent d'autre part le dialecte régional sur lequel très peu des études ont été jusqu'à présent publiés.

Chansons populaires de la région de Kostour. Communique Kaltcho Délianoff, p.p. 93-94.

Huit chants lyriques redigés dans le dialecte de Kostour sont publiés. Ils sont tous extraits du recueil manuscrit de K. Délianoff, qui a également servi pour la publication des chants populaires de la région de Kostour dans la Révue de Macédoine, fascicule II p. p. 74—84, fascicule III, p. 110.

Comptes-rendus.

A. M. Selichtcheff, Essais d'une dialectologie macédonienne Tome I. Kazane, 1918, 8^0, 284. — Compte-rendu par L. Milétitch.

Comme étudiant à l'université de Kazane, le professeur Selichtcheff s'était déjà vivement interessé aux dialectes populaires bulgares et spécialement à ceux de Macédoine. Pendant l'été de 1914, il entreprit un voyage d'études et visita la Bulgarie et la Macédoine, et notamment la région de Tétovo (Dolni Pologue), où il a étudié les dialectes régionaux en contact immédiat avec le peuple. Il fait communication de ses études dialectiques dans son ouvrage „Отчетъ о занатіяхъ за границею въ лѣтнее ваканціонное время 1914" (Казань, 1915, 8^0 105). Ici on trouve en premier lieu la caractèristique des parlers du département de Tétovo. Plus tard, en 1918, Selichtcheff publia son ouvrage ci-dessus, „Очерки по Македонской діалектологии", dans lequel, prenant pour base le dialecte de Bitolia et d'Ochrida tel qu'il figure sur l'édition de Danaïl *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία*, édition datant de 1802, il fait un tableau comparatif des parlers populaires de Macédoine, en les comparant aux autres parlers bulgares. Selichtcheff apparait très versé dans le domaine de l'étude des dialectes populaires bulgares et son ouvrage constitue un essai sérieux en vue de la création d'une dialectologie systematique de la Bulgarie de l'Ouest sur une base plus vaste. Ayant reussi à se pénétrer du caractère, des liens fondamentaux qui rattachent entre eux tous les dialectes bulgares, Selichtcheff n'a pu s'empêcher de se convaincre sur le caractère bulgare des dialectes macédoniens, fait qu'il souligne expréssement. Le développement historique du bulgare ancien suivi, dans les provinces les plus occidentales de la Macédoine, la même voie qu'en Bulgarie orientale. Ici et là, et pour les mêmes raisons fondamentales, presque les mêmes conditions historiques ont modifié tant les sons que les formes, qui ont produit le caractère nouveau bulgare de la langue. Le critique s'arrête à quelques explications historiques de Selichtcheff relativement à quelques particularités phonétiques des dialectes macédoniens, entre autre des consonnes k', g' que l'on trouve parfois à la place des anciennes consonnes bulgares шт (cht) et жд (gd). Quant à la classification des dialectes macedoniens que fait Selichtcheff, en les répartissant en deux groupes principaux — dialectes de l'ouest et dialectes du sud-est — le critique estime que comme trait caracteristique du premier groupe on doit considérer les trois articles et l'intonation sur la troisième syllabe.

En consequence, on doit faire des corrections dans les détails de la classification, mais à la suite d'une étude plus complète et plus approfondie des dialectes macédoniens. Selichtcheff s'est surtout basé, dans l'élaboration de son ouvrage, sur les ouvrages dialectlogiques déjà publiés, qui pourtant sont assez incomplets relativement à des groupes entiers de dialectes, voici pourquoi, sa discription n'embrasse que les caracteristiques les plus saillantes. La phonétique est plus minutieusement et plus completement exposée. Le critique espère que Selichteff, qui se montre comme un connaisseur très approfondi de la langue bulgare, pourra continuer les études bulgares, si heureusement commencées dans ce tome I.

Ivan Snégaroff, Histoire de l'archevêché d'Ochrida depuis sa fondation jusqu'à la conquête de la Peninsule des Balkans par les turcs. Tome I, Sofia, 1924, 8⁰, 348. Comfte-rendu par K. Stoyanoff-Valkanoff.

Après la liste des archevêques d'Ochrida, depuis Ducange (XVII, 1), on voit paraître plus tard, dans la seconde moitié du siècle passé, l'ouvrage de Zachariae von Lingenthal „Beiträge zur Geschichte der bulgaricchen Kirche" (1864), consacré à l'église autocéphale d'Ochrida. Comme second ouvrage par ordre d'importance, il convient de noter celui de H. Gelzer „Der Patriarchat von Achrida" (1902). Mais ces ouvrages n'avaient fait que poser les fondements d'une histoire détaillée et critique du glorieux patriarchat bulgare d'Ochrida, qui, malgré l'inconstance du sort politique de la Macédoine, exista sans interruption depuis 1018 jusqu'en 1767. Un Macédonien né à Ochrida, M. Iv. Snegaroff, nous présente le premier tome de son oeuvre conçue avec maîtrise „Histoire de l'archevêché d'Ochrida", qui, selon les mots du critique, dépasse de beaucoup, par ses qualités, toutes les productions scientifiques parues jusqu'ici sur la même question. Dans son avant propos, l'auteur se demande à quoi est dû le fait que, malgré ses souffrances séculaires, la

Macédoine trouve, aujourd'hui encore, en elle-même des forces suffisantes pour lutter pour son indépendance, et repond: „cela est dû à son passé plusieurs fois séculaire durant lequel la Macédoine a été une puissance indépendante au point de vue culturel et historique."

Sous le règne du roi bulgare Samouïl, l'archevêché d'Ochrida constituait un patriarchat avec environ 23 diocèses. Il reussit à conserver son indépendance durant des moments bien critiques, jouissant de l'appui bienveillant des empereurs byzantins. Un saint suaire qui lui fut donné par le fils de Michel Paléologue, Andronic le Vieux, objet très intéressant et portant l'inscription: *Μέμνησο ποιμὴν Βουλγάρων, ἐν θυσίαις ἄνακτος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου* („souviens-toi pasteur des bulgares, au moment de la célébration du service saint, du duc Andronik Paléologue). L'archevêque Théophylacte, quoique grec, se comportait avec beaucoup de respect à l'égard du passé historique bulgare de l'archevêché. Pour lui, les Saints Cyrille et Méthode étaient des pères et des maîtres bienheureux, le roi Boris était le plus chrétien des rois bulgares, tandis que St. Clément — un nouveau Paul pour les corinthiens. Le critique suivant l'exposé de l'auteur, basé sur une méthode strictement scientifique, ne s'arrête que sur certains des points les plus importants de l'histoire de l'archevêché. Il souligne que l'hérésie des bogomiles, qui était très repandue même en Macédoine, troublait beaucoup l'Eglise d'Ochrida. Et l'abaissement moral dans la société et dans le sein du clergé, pendant le XII—XIII s. sur lequel l'auteur s'arrête longuement entravait son développement regulier. Malgré cela, l'archevêché survit à la domination serbe sur la Macédoine. L'ouvrage se termine par l'instauration du régime turc, lorsque le Patriarchat d'Ochrida s'était un peu resaisi après la dislocation du royaume serbe de Douchan, et lorsque certains de ses diocèses qui lui étaient soustraits en Macédoine occidentale lui furent restitués et qu'il venait d'acquérir en outre de nouveaux diocèses en Macédoine de l'Est.

Professeur V. A. Pogoréloff, Le Dictionnaire en quatre langues (livre de conversation en quatre langues) de Danaïl (Publié dans le „Recueil de l'Accademie de Sciences Bulgare". Section historique-philologique, livre 11, p. p. 1—48, Sofia 1925). — Compte-rendu par L. Milétitch.

Le prêtre Danaïl, d'origine valaque, né au village de Moschopolé (region de Kortcha), instituteur de profession, a vecu pendant la seconde moitié du XVIII s. Il a serieusement et sincerement cru que l'ignorance des peuples chretiens, comme les valaques, les bulgares et même les albanais, ne pouvait être guérie que par la propagation de la culture grecque, devant laquelle il ne pouvait cacher son admiration profonde. Voici pourquoi, il devint un propagateur zélé de la grande idée grecque, — de gréciser ces peuples, et après leur avoir fait apprendre le grec, leur faire repudier leur langue maternelle. Pour contribuer dans la voie de la réalisation de cette idée, il composa une espèce de livre de conversation grec—valaque—bulgare—albanais: „Dictionnaire en quatre langues" (*Λεξι-*

κόν τετράγλωσσον), contenant en realité non pas des mots seuls, mais des phrases tout entières, sous forme de conversations. Il n'a pu être exactement établi où et quand a été publiée la première édition du Dictionnaire en quatre langues de Danaïl, on sait seulement que la seconde édition date de 1802. La première édition a été reéditée par l'anglais William Martin-Leake (London 1814), qui émet la supposition que la première édition qui lui a servi pour faire imprimer son édition à lui, serait publiée environ 50 ans avant la sienne. Cette question ce trouve actuellement éclaircie grâce à la communication de M. Iv. Snegaroff (voir p. 55 de ce fascicule de la Revue de Macédoine), à savoir que Danaïl se disposait en 1793 à faire imprimer son livre de conversation à Vénise, ce qui fut réalisé en 1794. Les traductions furent faites par le prêtre bulgare Stéfane, originaire d'Ochrida. Par conséquent, la première édition doit être rapportée non vers l'année 1764, comme Leake croyait, mais vers l'année 1794.

En 1841, une édition bulgare du cours de conversation de Danaïl parut à Salonique, avec cette différence essentielle que l'albanais et le valaque furent remplacé dans cette édition par le turc, ce qui fait qu'en realité le cours de conversation devient à trois langues. Dans la philologie slave, l'ouvrage de Danaïl a été très souvent utilisé, notamment sa partie bulgare redigée dans le dialecte pur de la Macédoine du sud-ouest, dialecte d'Ochrida, dont la phonétique y est reproduite au moyen de caractères grecs. Mais l'emploi de ces trois éditions était sérieusement entravé par suite des nombreuses erreurs et obscurités qu'on relevait dans la transcription des phrases bulgares. Voici pourquoi, le besoin s'était déjà depuis longtemps fait sentir d'une nouvelle édition critique du cours de conversation de Danaïl. Ce vide fut rempli par le professeur Pogoréloff, qui publie, dans son ouvrage sus-mentionné, une nouvelle éeition de ce cours de conversation sur la base des éditions de 1802 et de 1841, en reproduisant aussi les textes bulgares en caractères cyrilliques. Le professeur Pogoréloff, possédant bien la langue bulgare, a pu arriver à corriger les nombreuses inexactitudes des anciennes éditions. Malgré tout, il n'a pu lui aussi éviter quelques erreurs, et dans un grand nombre de cas il a omis de marquer l'intonation des mots ou encore il a parfois mal compris la transcription grecque non suffisamment claire. Le critique s'est efforcé de corriger les inexactitudes relevées dans l'édition du professeur Pogoréloff, qu'il désigne au fur et à mesure, tout en indiquant aussi la forme la plus exacte qu'il juge indispensable de leur donner, selon sa propre compréhension.

Vladimir Sis, La correspondance échangée entre D-r Constantin Jos. Irеček et Marine Drinoff (Publ. dans l'„Annuaire" de la Bibliotqêhue Nationale de Sofia, pour l'année 1923. Sofia, 1924. p. p. 121—281). Compte-rendu par A. P. Stoïloff.

D-r Ireček connaissait Marine Drinoff de longue date. Pendant qu'il était encore lycéen, à Prague, Ireček a porté un vif intérêt aux œuvres de notre historien Drinoff, et il a fait personnellement sa connaissance en 1875. L'„Histoire du peuple bulgare“ d'Irеčеk parut l'année suivante en 1876. Depuis lors, une correspondance suivie s'échange entre les deux savants, qui ne s'interrompt qu'à la mort de Drinoff. Dans l'archive du regretté Drinoff qui fut transportée, avec sa propre bibliothèque, dans la Bibliothèque Nationale de Sofia, Vl. Sis a pu prendre connaissance du conténu des lettres adressées par Irеčеk à Drinoff, sur lesquelles il fait dans son article intéressant une communication détaillée.

Le critique s'intéresse particulièrement aux passages des lettres d'Irеčеk où il est question de la Macédoine. Comme historien du peuple bulgare, Irеčеk n'a pu s'empêcher d'avoir une opinion exacte sur la Macédoine bulgare, ce qui d'ailleurs apparait clairement dans ses ouvrages d'histoire. Mais dans ses lettres adressées à Drinoff, on trouve des passages intéressants dans lesquels Irеčеk s'exprime plus directement sur le caractère bulgare des Slaves de la Macédoine et réprouve sevèrement la propagande anti-bulgare menée même par les représentants de la science serbe relativement à la Macédoine. Le critique reproduit des extraits des passages les plus importants des lettres d'Irеčеk. Le démembrement de la Bulgarie dans le Congrès de Berlin indigne Irеčеk:

„La Bulgarie est déchirée en cinq parties: la Bulgarie, la Rouméle Orientale, la Dobroudja roumaine, Pirot et Cie serbe, et la Macédoine, qui est sous la domination de S. M. le Sultan“. Dans le Congrès, la slavophobie a pris le dessus et voici pourquoi, on n'a pas voulu prendre pour base les décisions prises par la Conférance de Constantinople — accordant l'autonomie aux bulgares jusqu'à Ochrida et Kostour, et de cette façon, la question d'Orient n'a pu être résolue et des nouvelles revolutions et guerres sont à prévoir“. Il attaque les écrivains chauvins serbes Dim. Alekssievitch et Despote Badjovitch, qui alterént la vérité en présentant la langue des Bulgares de Macédoine comme étant Serbe. „Si Vouk Karadjitch resuscitait — dit Irеčеk — il serait effrayé de cette langue serbe“. Irеčеk estime que Sofia doit être conservée comme capitale de la Bulgarie, car elle est située au milieu des terres bulgares.“ „De Sofia („Srédetz“) — continue Irеčеk — on pourrait construire une ligne de chemin de fer jusqu'à Kustendil et de là la ramifier en deux: vers la direction de Cavalla à travers la vallée de la Strouma et à travers Serrès, et vers Bitolia et Ochrida, à travers Vellès et la vallée de la Tcherna“.

„La Macédoine doit, autant que possible, se relier davantage à la Bulgarie unie“ (lettre XXIV du 1. IV. 1878). De même dans ces autres lettres, Irеčеk fait entrer la Macédoine dans les frontières ethnographique de la Bulgarie sans la moindre hésitation et connaissant mieux que quiconque ses destinées dans le passé. De ce fait, ses lettres adressées à Drinoff acquièrent pour la question nationale de la Macédoine aussi le caractère de documents scientifiques de grande valeur.

Le critique s'arrête aussi sur l'opinion émise par Irеčеk relativement à l'origine des chants épiques que St. Verkovitch publia sous le titre „Veda Slovena“. Pour Irеčеk, aucun doute ne pourrait exister sur le fait qu'il s'agit là d'un falsificateur adroit, malgré certains savants qui, dans le temps, s'étaient posés comme défenseurs de Verkovitch, entre autres le linguiste tchèque, le professeur Geitler, qui Ireček ironise vertement.

Pour mieux faire comprendre le texte des lettres citées le critique les accompagne de notes biographiques détaillées.

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924 8⁰ 229. — Compte-rendu par L. Milétitch.

Le savant et publiciste tchèque Vladimir Sis, bien connu en Bulgarie par ses ouvrages „Jours critiques pour la Bulgarie“ et „Macédoine“ (Prague 1914), a publié l'année passée „Nový Balkán“, ouvrage dans lequel il expose sous une lumière particulièrement scientifique les moments les plus importants et les plus saillants de l'histoire politique et culturelle des Etats Balkaniques jusqu'à nos jours. Son ouvrage a pour but de faire la lumière sur les conditions historiques et culturelles chez les Slaves du sud, conditions qui imposent la réalisation de l'idée d'une fédération politique des Slaves du sud, dont l'auteur est un partisan enthousiaste. L'auteur examine en grands traits l'histoire de la Roumanie, de la Serbie, de la Grèce, de la Bulgarie, — en consacrant particulièrement son attention pour l'éclaircissement des trois grandes questions d'un interêt actuel — la question de la Macédoine, celle de la Thrace et enfin celle de Dobroudja. L'auteur est versé à fond dans l'histoire la plus récente des Etats balkaniques et juge d'une manière très compétente les événements qui conduisirent la Bulgarie et la Serbie jusqu'aux derniers conflits sanglants. L'auteur accuse avant tout la politique de la Serbie reprise avec un redoubiement d'efforts par le parti radical de Pachitch qui cherche, à l'encontre des interêts légitimes de la Bulgarie, à étendre les territoires serbes au sud, en Macédoine et vers la mer Egée. Pour atteindre son but, la Serbie sacrifie les intérêts de la Croatie et de la Slovenie vers la mer Adriatique. Malgré la grande injustice commise à son égard par les traités de paix de 1913 et 1918 la Bulgarie est encore disposée à tendre la main à la Serbie en vue d'une entente fraternelle. Il est de l'intérêt non seulment de la Serbie, mais de toute la race slave, à ce que la Serbie revise sa conduite et devienne un Etat slave qui donne le ton à la situation dans les Balkans.

La Grèce est sortie de la grande guerre agrandie d'une manière absolument immérite, avec 174.000 klmc. de superficie et 7.400.000 habitants. Elle atteignit ces résultats grâce à l'appui de l'Angleterre, qui en se servant de la Grèce, n'a que le souci de ses propres intérêts. Il est cependant au dessus des forces de la Grèce de pouvoir définitivement conserver ses nouvelles acquisitions territoriales. Même au point de vue du développement culturel, elle est restée plus en arrière que les autres Etats balkaniques. Actuellement, la Grèce est surtout aidée dans ses projets par la rivalité serbo-bulgare. Voici pourquoi, les efforts du gouvernement d'Athènes tendent principalement à dresser constamment Belgrade contre la Bulgarie et à faire échouer toute tentative de rapprochement bulgaro-yougoslave.

Malgré le joug turc qui pesait sur elle, la Bulgarie réussit pendant la 19-e siècle à se relever au point de vue intellectuel beaucoup plus que la Serbie. L'auteur prouve ceci en reproduisant des données statistiques sur le nombre des écoles nationales dans les deux pays de 1836 à 1878, données qu'il puise à dès sources très authentiques, serbes et bulgares. En 1876 le nombre des écoles bulgares, sans compter celles se trouvant en Macédoine, atteint le chiffre de 1479, tandis qu'en Serbie il n'existe à cette même èpoque que 582 écoles. En ajoutant au nombre des écoles de Bulgarie celui des écoles de Macédoine, on constate qu'il existait en 1876 à 1898 écoles bulgares! La renaissance nationale bulgare se réalisait donc à grands pas. En reproduisant des citations de journaux serbes paraissant à cette epoque, et notamment du „Srbsky Dnevnik“ de 1857 et du „Vidovdan“ de 1858, Sis prouve qu'à cette même époque l'opinion publique en Serbie était amicalement disposée à l'égard des Bulgares et qu'elle leur reconnaissait des qualités nationales et intellectuelles très précieuses, tout en avouant que ces qualités manquent aux Serbes eux-mêmes. La Yougoslavie actuelle qui s'est agrandie aux dépends de la Bulgarie, n'est pas en mesure d'imposer le respect à tout les ennemis ouverts ou cachés des intérêts Slaves, car elle est entourée de tous les côtés d'Etats ennemis. La Yougoslavie ne peut avoir dans les Balkans qu'un seul allié — c'est la Bulgarie. Mais pour cela, il faudrait avant tout resoudre le problème macédonien, que l'auteur examine avec minutie, ainsi que les problèmes de la Thrace et de la Dobroudja (177—202). L'auteur reproduit des données statistiques sur la population slave de la Macédoine qui est bulgare et qui atteint le chiffre d'environ un million d'âmes, y compris les Pomaks de la Macédoine. Sis fait remarquer que tous les historiens, ethnographes et slavistes tchèques, à commencer par P. Shafarik, Ireček, Niederlé, Pervolf, Geitler et Vondrak, en un mot tous les représentants de la science tchèque considèrent la Macédoine comme une terre bulgare.

La politique militariste serbe à l'ègard de la Macédoine est bien caracterisée. La Macédoine fut ravie par la Serbie et, avec l'aide de celle-ci, — par la Grèce aussi. Mais l'occupation de la Macédoine ne signifie nullement que la question macédonienne est reglée, car, ce n'est point là une question simplement balkanique, mais une question yougoslave dans le sens large du mot. La Yougoslavie d'aujourd'hui qui cherche à acquérir Salonique, ne peut l'avoir sans le concours des bulgares, et cela contre les Grecs qui ont soustrait aux slaves 400.000 bulgares de Macédoine. La Serbie doit corriger sa faute et contribuer à une resolution équitable de la question macédonienne. Ses intérêts économiques vitaux l'exigent. L'auteur cite ici l'opinion bien connue du général anglais Thomson, ancien ministre, qui, en 1923 visita la Macédoine et publia dans l'„Observer“ de Londres un article sur la question macédonienne, en concluant qu'il n'existe qu'une seule solution du problème macédonien — elle consiste à faire de la Macédoine un Etat autonome, ayant pour ville principale Salonique et faisant partie de la Yougoslavie fédérative.

Le dernier chapitre de l'ouvrage est consacré à l'idée d'une fédération Yougoslave, que l'auteur examine en détails (205—229). Si cette idée se réalisait, alors un „Nouveau Balkan“ serait crée — un Etat fédératif Yougoslave avec une population de 20 millions d'habitants et riverain de trois mers. La réalisation de ce projet ne dépend que des slaves du sud eux- mêmes. Il dépand d'eux, et d'eux seulement à ce que le „Balkan slave“ soit crée.

Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone. 1918. 8⁰, 278. Compte-rendu par St. Romansky.

Cet ouvrage de M. Belitch, professeur à l'université de Belgrade, paru au temps de la conclusion du traité de Neuilly, appartient tout entier à la littérature polémique serbe sur la question macédonienne. Il est bien connu que ce monsieur s'etait adonné, pendant la guerre balkanique encore, à côté de son collègue M. Tsviitch, professeur de géologie et de géographie à la même université, à propager, à tous forces et moyens, les prétendus droits serbes sur la Macédoine. Une série d'ouvrages, parus depuis ce temps, énumérés dans le compte-rendu, sont le résultat de ses occupations. L'ouvrage examiné qui porte comme sous-titre „études ethnographiques et politiques“ ne diffère des autres ni par les idées, ni par le caractère ; de plus, dans certains de ses chapitres sont répétés quelques-uns d'eux plus ou moins précisément. Il l'emporte sur les autres cependant par son langage indécent et par son ton arrogant. Mais puisqu'il figure très souvent cité par des savant qualifiés, comme ouvrage émis de la plume de l'unique philologue serbe plus en vue qui par dessus le marché a fait tout son possible pour appuyer la thèse serbe et discréditer la science bulgare, il ne doit rester non signalé.

Quant à l'idée principale de l'ouvrage, M. Belitch lui-même relève dans l'introduction qu'elle diffère de celles des autres savants serbes et non serbes, qui se sont prononcés sur la question macédonienne en faveur des Serbes. Il ne cite que feu le professeur Jagitch, le prof. Meillet et le prof. Tsviitch. Au premier qu'il appelle „patriarche de la slavistique serbe (!) contemporaine“ il attribue l'opinion qu'il nomme la Macédoine „une contrée de transition entre le peuple serbe et le peuple bulgare“. Mais il est bien connu que ce grand savant s'est prononcé d'une manière cathégorique, il n'y a pas longtemps, seulement sur le caractère de la langue macédonienne dans le sens que „le macédonien s'approche beaucoup plus (im überwiegenden Teil) du bulgare que du serbe“, et pour le pays — „quelle que soit dans un proche avenir la destinée de cette terre éprouvée, elle est liée à la Bulgarie par son église et par son école, de même que la Vieille Serbie, tant qu'elle soit encore slave, — à la Serbie (v. Die Osteuropeeschen Literaturen un die slavischen Sprachen. Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX, Berlin und Leipzig 1908, c. 21—22). Il est clair que M. Belitch a donné un tout autre sens à la pensée de Jagitch. Cette manière de citer les savants éminents à son profit est très caractéristique pour l'ouvrage tout entier du professeur Belitch : mais elle n'est pas propre a un savant consciencieux. Il cite plus loin, M. Meillet qui est d'avis qu'on „trouve dans la Macédoine les biens communs de tous le peuples slaves du Sud.“ Professeur Tsviitch soutient qu'on voie dans la population de Macédoine „une masse flottante, capable de se transformer également en serbe ou en bulgare." M. Bélitch, en opposition de tous, s'efforce d'indiquer, à ses propres paroles, „dans le tout macédonien la partie qui se trouve dans une affinité plus étroite avec le peuple serbe qu'avec le peuple bulgare" (p. 14). C'est une théorie curieuse, parce que tous les connaisseurs de la Macédoine ont toujours relevé que la Macédoine est une province bulgare. Cela était dû, d'après M. Belitch, à l'histoire même de la question macédonienne, toujours dans la dépendance des intérêts des Grandes Puissances. Les Russes avaient espéré qu'une grande Bulgarie avec sa prédominance dans les Balkans aurait sévi les dessèins des autres, prédominance qui seule aurait pu être capable d'endiguer la poussée austro-hongroise et allemande vers l'Asie-Mineure. „Il est tout naturel, écrit-il, que non seulement le journalisme et la littérature politique russes, mais aussi celle des nations qui se trouvaient liées à la Russie par des liens amicaux, fussent portées à traiter la question macédonienne en faveur des Bulgares, parce que cela répondait aux conceptions générales de la politique russe ; mais ce qui est plus intéressant, c'est que les adversaires de la Russie estimaient aussi que la Bulgarie constituait le moyen le plus commode d'atteindre Constantinople et d'entraver l'influence russe. Et c'est ainsi que l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie étaient également prêtes à soutenir non seulement les prétentions bulgares sur la Macédoine, mais aussi à aider la Bulgarie, le cas échéant, dans toutes ses velléités de s'émanciper de la Russie." „La Serbie", d'après lui, „était restée dans l'ombre, toujours méconnue, laissée en dehors de toute considération, comme si tout ce qui s'était passé sur la Péninsule ne la regardait pas. Mais il échut à la Serbie de libérer la Macédoine, tandis que la Bulgarie devait agir de même envers la Thrace. La population indigène a reçu sa libération des Serbes. L'union de la Serbie et de la Macédoine s'est effectuée tout simplement presque mécaniquement" ! (p. 12). L'affirmation de M. Belitch que la question macédonienne a reçu une solution définitive lors de la „libération" de la Macédoine encore, et que cette question n'existe plus, mais ce sont les Bulgares qui l'ont remise à l'ordre du jour pour en profiter, est réfutée du fait-même que M. Belitch depuis 1913 n'a pas cessé d'écrire sur le même sujet, comme on voit de la liste de ses ouvrages. Bien plus, cette question préoccuppe non seulement les deux pays intéressés, mais aussi tout le monde étranger. Ainsi, en 1922, l'écrivain français Jacques Bainville écrit dans la préface du livre „La Macédoine et les Macédoniens" (Paris 1922) par le feu Edmond Bouchié de Belle, ouvrage couronné par l'Académie Française : „le problème macédonien n'est ni d'aujourd'hui, ni d'hier. La Macédoine a derrière elle un long passé. Elle ne cessera pas non plus de préoccuper l'Europe. Cette étude (l'œuvre qu'il récommande) complète et approfondie devra servir de guide à ceux qui auront un jour à décider encore une fois de ses destinées" (p. I. IV). Dans la Scoupchtina de Belgrade, lors des débats de la commission de vérification des pouvoirs des dernières élections du département de Brégalnitsa (Macédoine), les radicaux du gouvernement s'attaquent aux démocrates de l'opposition qu'ils ont gagné les élections à la suite d'une agitation dans cette région, en promettant aux habitants, une Macédoine autonome, même indépendente et supression de la frontière avec la Bulgarie (v. le journal „Vreme“ de Belgrad, an. V, № 1159 de 11.III. 1925 (p. 4).

Pour soutenir sa thèse, Belitch prend pour base la conscience nationale du peuple, les données de l'ethnographie, la civilisation et la langue des Macédoniens. Ce sont les quatre parties de son livre. Cependant M. Belitch ne recueille que de matériaux qu'il croit favorables à sa thèse passant sous silence tous ceux qui pourraient la renverser, et leur donne non pas la valeur que leurs auteurs leur ont donnée, mais celle qu'elle lui a plû de leur donner. Mais une telle méthode, d'après M. Belitch lui-même, est un péché „contre tous les principes fondamentaux“ de la science (p. 94).

Ainsi pour prouver que les Macédoniens ont une conscience nationale serbe il évite d'examiner et d'exposer les faits de la vie intellectuelle du peuple, dans lesquels elle s'est manifestée, au moins pendant le siècle dernier, et sous prétexte qu'il veuille la „faire ressortir dans toute sa pureté“, il se contente de choisir „trois moments de son histoire“: les affirmations d'Ami-Boué pour la première moitié du XIXe siècle; quelques pétitions au nom de la population de Macédoine, au temps du Congrès de Berlin (1878), pour l'époque de l'affranchissement de la Bulgarie; les impressions du socialiste russe Vodovozov, voyagé en Macédoine quand elle était déjà sous la domination serbe (1914—1915), pour le début du XX siècle. Il passe sous silence les faits importants, tels la renaissance de la Macédoine, les écrivains du pays, les luttes pour l'indépendance religieuse de 1830 à 1872, l'activité scolaire dans la Macédoine, les renseignements d'un grand nombre de voyageurs avant et après Ami-Boué etc. etc.

Professeur Belitch emploie la même méthode pour les ouvrages d'Ami-Boué, un auteur qu'il a traité tout autrement auparavant: dans son ouvrage „Serbes et Bulgares dans l'Union Balkanique“, paru en russe (1913), Belitch lui reproche d'avoir indiqué sur sa carte ethnographique de la Turquie d'Europe, la Macédoine comme une région bulgare, se basant seulement sur „les renseignements superficiels et très élémentaires sans doute“; il en avait puisé aussi des ouvrages des voyageurs-écrivains comme Poqueville, Cousinéry et Griesebach, mais „leur compétence sur l'ethnographie de la Macédoine n'est pas supérieure à celle d'Ami Boué“; en un mot il caractérisait Ami-Boué comme „un ethnographe superficiel“, et qualifiait sa carte „sommaire et inexacte“. Dans le présent ouvrage le même Belitch est d'avis „qu'il est inutile d'insister sur l'importance des travaux d'Ami Boué, en ce qui concerne l'étude de la Turquie d'Europe“. Il est l'auteur de „deux importants ouvrages“: La Turquie d'Europe, Paris 1840, 4 volumes, et Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe, Vienne 1854, 2 volumes. „Ami Boué, écrit-il, est un des voyageurs ayant parcouru les pays serbe et bulgare, dont on ne saurait jamais assez estimer l'importance. Ce voyageur éminent nous a fourni des appréciations sur la Macédoine et sa population qui ont, de nos jours, une signification spéciale“ (p. 25). Ce changement subit du prof. Belitch est dû non seulement à la circonstance qu'Ami Boué parle en termes très flattants du peuple serbe qui avait alors à peine conquis son indépendance politique, mais aussi au fait qu'en se basant sur quelques passages dans ses ouvrages où Ami Boué fait mention de la présence des Serbes épars ça et là dans la Macédoine, il a saisi „une conception fondamentale, concernant la conscience nationale des Macédoniens. Les écrivains européens ne s'en apperçoivent pas, parce qu'ils prennent pour base seulement les couleurs ethnographiques de sa carte en leur donnant une valeur tout à fait inexacte (p. 21).

M. Belitch ne dit pas cependant que, quant il s'agit de délimitation de la frontière serbe et bulgare, la carte d'Ami-Boué n'est qu'une illustration de cette „conception fondamentale" exprimée dans son ouvrage „La Turquie d'Europe", II, p. 5: „Les Bulgares (Boulgar dans les langues de ce pays") occuppent la Bulgarie, la Mœsie intérieure, et la plus grande partie de la Mœsie supérieure, tandis qu' ils forment le noyau principal de la Macédoine, à l'exception de la partie tout à fait S.-O. depuis Castoria et sur l'Indgé-Karasou. . . . . On trouve encore des Bulgares épars ou même réunis en villages dans la Thrace, jusque dans le Tékir-Dagh (Bnlgarskoë), et même dans le S.-E. de la Servie". Parlant ensuite de l'expansion des Serbes, il écrit: „les Serbes comprennent les habitants de la Servie, de la Bosnie, et d'Herzégovine, de Montenègro et une partie de ceux des pachaliks de Prichtina et d'Ipek et dè Prizren. Dans ces dernières contrées, il est évident, que les Serbes s'étant allies avec les Albanais ont fini par devenir des Arnaoutes" (ibid. p. 6).

Cette délimitation des Bulgares et des Serbes, si claire ei si déterminée n'est d'aucune importance pour le professeur serbe. Son attentiou est attirée par les passages comme le suivant: „dans leur mécontentement les Grecs tournent les yeux vers le roi Othon, les Bulgares et les Serbes de la Turquie centrale et de l'Albanie vers le prince Michel, et les Bulgares da la Bulgarie sont lès seuls qui prévoient la possibilité de devenir Russes (v. IV, p. 71). Cela suffit au prof. Belitch pour qu'il en tire la conclusion que „l'idée principale qui domine tout l'ouvrage, c'est qu'il y a une différence très nette entre la population de la Haute Mésie, d'une part, et celle de la Bulgarie, d'autre part, parce que, tandis que les Bulgares de Bulgarie rêvaient uniquement de secours russe, en consentant d'être incorporés à la Russie en échange de leur libération du joug turc, la population de la Haute Mésie et de la Macédoine, c'est-à-dire celle de la Turquie centrale, n'aspirait qu'à s'unir à la Serbie" (p. 23). Mais M. Belitch passe sous silence le fait qu'à la page suivante encore Ami Boué s'explique clairement: „les Slaves de cet empire, comme tous les peuples opprimés et mécontents, cherchent un appui extérieur à leurs doléances, il est tout naturel qu'ils s'adressent préférablement à celle des Puissances chrétiennes qui en est la plus voisine, à celle qui est de la même religion et en partie de la même race, et à celle enfin qui, depuis longtemps a été la plus hostile aux Turcs et la plus favorables aux chrétiens sujets de ces derniers" (vol. IV, p. 72).

Donc, l'auteur du compte-rendu démontre que tous les efforts de M. Belitch de prouver que les ouvrages de l'éminent écrivain français attestent la conscience nationale serbe des Macédoniens restent infructueux.

Les pétitions envoyées au Congrès de Berlin (1878) par l'intermédiaire du prince serbe ou des consuls anglais au nom de la population de Macédoine ne nous disent aussi rien sur la conscience nationale serbe (!) des Macédoniens. La circostance même que les pétitions ont été envoyé au temps où la Bulgarie fut dépiécée, où la Thrace et la Macédoine lui furent arrachées et restaient encore sous le joug turc, cette circostance suffit, pour qu'on voie que le désir des Macédoniens de s'unir à la Serbie n'était pas dicté d'un sentiment serbe.

Quant aux impressions de Vodovozov, ayant voyagé en Macédoine pendant l'hiver de 1914—1915 sous la protéction des pouvoirs serbes, ses déclarations ne peuvent pas avoir l'importance de celles de Milioukov, parcouru la Macédoine pendant la domination turque encore, bien que Belitch trouve nécessaire à souligner que Vodovozov a toujours été „intègre et droit".

Dans la deuxième partie de l'ouvrage, consacrée à l'ethnographie de la Macédoine, sont examinées plutôt les cartes ethnographiques sur ce pays. La tâche principale de l'auteur est de diminuer l'importance de l'atlas du diplomate bulgar Rizov (1917), „qui par le grand nombre de cartes bien executées pourrait donner une impression fausse sur sa valeur intrinsèque" (page 92). D' une manière très propre à lui, prof. Belitch le qualifie tout de suite comme ouvrage d'un „agent du Gouvernement du tsar Ferdinand dans la Macédoine d'autrefois" qui, „pour atteindre le but imposé par la politique du peuple bulgare, n'a pas pris l'habitude de choisir ses moyens", un homme „qui n'a rien à voir avec la science," qui „ne s'occupait auparavant que des bandes de comitadjis et de leurs actions bien connues"! (p. 93). Au fond, Rizov n'a écrit que la préface de l'ouvrage, tandis que les cartes sont recueillies et executées par les professeurs Zlatarsky et Ichirkov. Mais „cella n'a pas sauvé la nature antiscientifique de cet album", écrit M. Belitch. Et tous le crime des écrivains bulgares consiste en ceci que l'atlas ne renferme pas les cartes de Niederle et Florinskij et les cartes serbes de Dragachevitch (1883) et de Tsviitch (1913). Mais les deux premières ne changent en rien l'idée de l'atlas, parce qu'elles considèrent la Macédoine aussi peuplée de Bulgares. Les deux dernières sont executées évidemment en considération de la politique serbe, et n'ont rien à voir avec la science, elles sont en opposition complète avec les deux cartes serbes, réproduites dans l'atlas, de Davidovitch (1848) et de Déjardin (1853). M. Belitch s'efforce de diminuer l'importance de ces dernières. Mais elles son exécutées à l'époque où la Serbie ne faisait pas de politique avec la Macédoine, elles illustrent la vue serbe à l'égard de la nationalité des Macédoniens.

Quant aux cartes executées par les auteurs étrangers — de Safařik (1842), d'Ami Boué (1847), de Lejan (1861), de Mirkovitch (1867), de Makensie et Irby (1867), de Erben (1868), de Reclus (1876), de Kiepert (1876) et de Karl Sax (1877) — Belitch n'en trouve que deux de fondamentales: „celle de Safařik, el celle d'Ami Boué. Toutes les autres ne représentent qu'une modification légère de celles-ci, modification qui ne changent nullement leur conception essentielle“.

Mais si cette modification ne change en rien la conception essentielle de toutes ces cartes, c'est à plus forte raison qu'elles répondent à la réalité, constatée par des connaisseurs directs de la Turquie d'Europe, auteurs des cartes (Lejean, Karl Sax, Mackensie et Irby, Kiepert). Cependant Belitch les considère comme des simples réproductions faites d'après les cartes de Šafařik et d'Ami Boué, qui ont „été fatales“ à beaucoup de questions concernant l'ethnographie de la Péninsule Balkanique (p. 97). Quant à la carte d'Ami Boué (1847)“, quoiqu'il ait voyagé dans les provinces serbes et bulgares de Turquie, ce que Šafařik n'a pas fait, elle a été établie sous l'influence prédominante de la carte et de l'autorité de Šafařik. Et la carte de ce dernier n'était pas exacte, écrit Belitch, parce qu'elle se basait sur la langue des Macédoniens, qui n'était pas connue suffisamment à cette epoque et ensuite Šafařik ne connaissait pas le pays directement. En un mot, les recherches de Šafařik „manquent de critique“. M. Romansky estime que Šafařik connaissait bien les ouvrages d'Ami Boué, et les avait consulté pour sa carte, parce qu'il savait qu'Ami Boué était un des meilleurs connaisseurs de la Macédoine. De son côté Ami Boué admirait les Serbes à tel point qu'aucune autorité ne pourrait l'emprêcher de représenter la population macédonienne serbe et non pas bulgare, si elle était en réalité serbe.

Les cartes bulgares plus récentes n'ont pas de valeur pour Belitch: celle de Kantchov (1900) était une „falsification“, la carte de la „coalition universitaire bulgare Ichirkov, Miletitch, Zonev, Ivanov et Romansky“ était un „crime“ de la „compagnie scientifique bulgare“ qui avait pour but de vouloir faire prendre les „ménsonges pour de pures vérités et d'induire ainsi le public dans une erreur centaine“ (!) (p. 137). La carte de l'éminent ethnographe tchèque Niederle n'avait pas de valeur parce que M. Belitch croyait que Niederle „n'est pas spécialiste“, qu'il préférait „un eclectisme particulier“. Florinskij était „un novice dans l'ethnographie aussi bien que dans la linguistique; il avait fait une erreur ayant corrigé dans son édition de 1911 la frontière entre les Bulgares et les Serbes de l'édition de 1907 dans la Serbie de l'Est et dans la Macédoine du Nord, quoique en faveur des Serbes.

L'unique carte d'un auteur compétent, d'après Belitch, est celle du prof. Tsviitch (1913). Mais il ne dit pas que Tsviitch a fait aussi l'erreur de Florinskij, ayant changé, au cours de quelques mois seulement, son point de vue en considération de la politique serbe, par dessus le marché par rapport à la délimitation ethnique de la Macédoine. M. Bélitch le considère comme „un des hommes les plus qualifiés“ pour donner des jugements sur les questions ethnographiques, bien que sa spécialité soit la géologie et la géographie. Il expose longuement sa vue sur la répartition de la population de Macédoine et sur les Slaves du Sud en général, prenant pour base l'ouvrage de Tsviitch „La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine“ (Paris 1918). Tsviitch fait la répartition de la population sur une base principale nommé „l'ensemble des caractères psychiques“, base tout à fait éphémère évidemment, pour en tirer des conclusion à volonté. Ainsi il place parmi les Slaves du Sud une population „type central, embrassant la Vieille Serbie, la Macédoine occidentale et centrale, la Serbie orientale et la Bulgarie occidentale, et un autre type „balkanique oriental, embrassant le reste de la Bulgarie, la Roumélie, la Thrace et la Macédoine orientale“ (p. 161). M. Belitch s'arrête spécialement sur le type „central“, qui se répand „de Kossovo, en Vieille Serbie, jusqu'à Ihtiman, à l'Est, en Bulgarie, en embrassant les contrées au Nord et au Sud dans le centre même de la Péninsule Balkanique“, une zone où la „population se trouve en affinité plus étroite avec le peuple serbe qu'avec le peuple bulgare“. Il distingue un „groupe de la population de transition, entre le Timok et l'Iskar, dans la Bulgarie occidentale“. Il constate que dans sa partie occidentale, c'est-à-dire dans celle qui est contiguë à la frontière du royaume de Serbie jusqu'à Kula, Trn, Breznik, puis dans la partie centrale de la Macédoine, la population est plus proche du peuple serbe que du bulgare“ (p. 163). Il est curieux, que dans la répartition de ce type en variétés“, la Macédoine méridionnale est séparée du reste de la Macédoine. Belitch explique que „la Macédoine occidentale et méridionale, separée chez M. Tsviitch en deux „variétés“, ne représente, en principe, qu'une variété linguistique jusqu'à la ligne de partage entre le Vardar et la Struma, la ligne que mentionne aussi M. Tsviitch comme ligne de démarcation très importante entre les groupes des traits psychiques; ce n'est qu'à l'extrême pointe du Sud-Est et du Sud que le dialecte de cette contrée a quelques différences“ (p. 168). Un chapitre de l'ouvrage de Belitch est consacré à la langue de cette partie de la Macédoine, où l'auteur tâche à prouver l'affinité avec la Serbie, et désavoue le caractère bulgare des traits les plus caractéristiques de la langue (l'article postpositif, déclination analytique, disparition de l'infinitif etc.), traits communs à tous les dialectes macédoniens, démontrant nettement leur affinité avec la langue bulgare.

La limite linguistique de cette région de la Macédoine à l'Est et au Sud coïncide avec la frontière politique de la Serbie fixée par le traité de Bucarest (1913). Et il ne peut pas être autrement, dès que le géologue etgéographe Tsviitch et le linguiste Belitch se sont mis aux service de la politique serbe, laquelle est la maladie du peuple serbe.

L'auteur du compte-rendu fait cette conclusion: Quand on feuillete le livre du prof. Belitch, on ne peut pas comprendre une pareille chute chez un savant, qui a déclaré la guerre à la vérité et à tous ses partisans, pour servir la politique de son peuple. Evidemment chez les Serbes on ne fait pas différence entre la politique et la science. La géographie, l'ethnographie, la philologie, l'histoire, l'archéologie, même la géologie et la préhistoire, sont ancilae civilitatis.

Naša Južna Srbija. „Nova Evropa“, Livre X, N⁰ 11, Zagreb, le 11 Octobre 1924. Compte-rendu par le professeur Ivan Guéorgoff.

Le No ci-dessus de la revue „Nova Evropa“ (L'Europe nouvelle), que les serbes éditent à Zagreb, est entièrement consacré à la Macédoine, qui, selon la nomenclature administrative serbe s'appelle „Serbie du sud". Ce No de la revue contient huit articles traitant différents sujets, toujours sur la Macédoine: relativement aux caractères ethniques des slaves de Macédoine, à leur langue et aux liens géographiques qui rattachent la Macédoine à la Serbie et à la Bulgarie. Les auteurs sont Vesseline Voukitchévitch, juge en Macédoine, Djordjevitch et Erdelianovitch, professeurs à l'université de Belgrade, Iovanovitch et Tseritch, professeur à Skopié, un autre avocat et enfin un juge-assesseur en Macédoine.

Toutes les études des sus-dites personnes, dont le critique fait remarquer les titres et qualités au début même de son analyse, ont l'unique preoccupation principale de prouver, que les Slaves de Macédoine ne sont pas des bulgares, quoique eux-mêmes se considèrent comme tels et quoique leur langue, par sa consonance et par la structure extérieure de ses mots, soit bulgare, car, les apparences seules portent à croire que cette langue est bulgare, cependant qu'en réalité elle constitue une variété de la langue serbe. Enfin la situation géographique elle-même de la Macédoine prouve, de l'avis de ces auteurs, que cette dernière se rattache naturellement beaucoup plus à la Serbie qu'à la Bulgarie.

Le critique a la patience d'exposer le contenu de chacune des études mentionnées, en exprimant à chaque instant son étonnement et son indignation de la falsification de certaines verités scientifiques, unanimement reconnues et respectées jusqu'aujourd'hui — dans l'unique désir d'aboutir à la conclusion qui soit en concordance avec le but essentiel, poursuivi par les auteurs. Dans ces articles aussi, la science est entièrement placée au service de la politique, et ceci est l'œuvre d'auteurs dont les quatres soni des profeseurs d'universités serbes. On pourrait de même difficilement s'expliquer comment ces professeurs se sont resolus à apposer leur signature dans ce No de la revue, à le suite de l'éditorial qui respire l'ignorance et l'incompétence complètes, dû à la plume du juge de Kavadar, Voukitchevitch qui, sous pretexte de faire l'histoire de la Macédoine et des Slaves du sud, raconte une foule de mensonges forgés de toute pièce et portant un caractère absolument banal. Dans le second article, P. Iovanovitch, professeur agrégé à l'université de Skopié, répète les éxagérations tendencieuses déjà connues du professeur Cvijitch, cherchant à établir qu'entre la Macédoine et la Bulgarie Occidentale il existe, soi disant, une barrière naturelle comme celle des Alpes et des Pyrenées qui sépareent au nord l'Espagne et l'Italie. (Sur ce point, Cvijitch est entièrement dementi par le professeur Ichirkoff dans l'article qui parait dans le présent No de la „Revue de Macédoine").

L'auteur du troisième article se laisse entraîner bien loin dans la campagne contre la vérité: „A qui appartient la population slave dans la Serbie du sud?" — le professeur de Belgrade T. Djordjevitch. Il assimile les Slaves bulgares qui ont peuplé la Bulgarie et la Macédoine aux peuplades croates et estime qu'aux premiers temps après leur installation dans la Peninsule des Balkans, ils ont tous constitué un seul et unique peuple, parlant la même langue! Il avait besoin d'établir ce point pour pouvoir soutenir que les Slaves de Macédoine sont, avec les Serbes un même peuple, sans toutefois pouvoir expliquer comment ces derniers ont cessé d'être identiques aux Slaves bulgares. Son collègue le professeur Erdelianovitch qui consacre son article à „La situation ethnographique des Serbes en Vieille Serbie et en Macédoine", a cru inutile de faire recours à la même altération de l'histoire: il reconnait par contre que les Slaves du sud, à leur arrivée dans la Péninsule des Balkans, étaient déjà divisés en deux groupes, car pendant qu'ils peuplaient encore l'ancienne patrie commune des Slaves, derrière les Carpathes, les Serbes et les Croates constituaient déjà ensemble une unité ethnique, defférente et séparée du groupe des „Slovènes". Malgré cela, Erdelianovitch arrive tout de même à prouver que les Bulgares de Macédoine sont tout simplement des Serbes! Tous les deux professeurs forgent arbitrairement de toute pièce l'histoire, telle qu'elle leur convient et ils se placent dans la situation de leur collègue, le juge de Kavadar, auteur du premier article. Le critique s'étonne avec droit que dans leurs articles, les professeurs serbes, ont entre autre un langage très indigne et très offensant lorsqu'ils parlent des Bulgares et du peuple bulgare. Se basant sur les ouvrages de dizaines de représentants en vue de la science, slaves ou non slaves, le critique n'a aucune peine pour prouver le manque de fondement et l'argumentation manifestement tendencieuse des auteurs serbes, tout en citant unanimement juste le contraire, à savoir que depuis les temps les plus reculés et jusqu'aujourd'hui le nom de Bulgares en Macédoine est passé dans l'histoire, que les Bulgares de Macédoine constituent une unité ethnique avec les Bulgares de Bulgarie et ceux de Thrace, que tous les linguistes jouissant d'une grande autorité considèrent les dialectes slaves de Mecédoine comme une branche de la langue bulgare et non comme une branche de la langue serbe, etc.

Le critique objecte avec preuves à l'appui aux représentants de la science serbe qui s'oublient dans leur argumentation et dans les jugements tendencieux qu'ils emettent sur le peuple bulgare qu'ils qualifient d'arriéré, de rude, de cruel, de sanguinaire. En reproduisant des exemples tirés de l'histoire serbe, il prouve que la cruauté est pour les Serbes un trait caracteristique qui est passé dans l'histoire. Le peuple bulgare est connu comme un peuple plus calme, plus pacifique dans la péninsule des Balkans et s'adonnant avec passion au labeur paisible

Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les éléments extérieurs de la Nationalité. Paris 1927. Payot et C-ie, 228 p. Compte-rendu par le professeur M. Arnaoudoff.

Le grand sociologue et folcloriste A. van Gennep a cherché, par son ouvrage ci-dessus désigné, de donner une explication basée sur la science, de la notion complexe de nationalité. L'auteur reconnait toute la signification pratique de la nationalité qui surtout pendant le dernier conflit européen se manifesta comme un facteur psychologique de première importance. Mais considérant la nationalité comme un phénomène plutôt émotionnel, il conçoit qu'elle ne soit pas susceptible d'une définition facile et strictement déterminée. Le chapitre I de l'ouvrage prouve combien il a été au dessus des forces de l'auteur de traiter avec succès le sujet qu'il s'est proposé d'examiner: „Les définitions de la Nationalité". Les définitions de la notion de nationalité, données jusqu'à présent, ne lui paraissent nullement satisfaisantes. Il ne peut se mettre entièrement d'accord avec la définition du professeur bulgare Iordan Ivanoff, dans son ouvrage „Les Bulgares devant le Congrès de la Paix" (Berne, 1919) qu'il reproduit dans son ouvrage. Il la trouve plus scientifique que les autres qu'il reproduit aussi, car elle est morphologique, mais il la trouve quand même non satisfaisante. Obtenant un résultat négatif à la suite de l'analyse minutieuse des diverses définitions proposées, A. van Gennep souligne que la difficulté de trouver une bonne définition de la nationalité réside tant dans la nature même des phénomènes sociaux que dans le fait que le mot nationalité n'a pas toujours possédé le même sens à travers les âges. Le rapporteur fait justement remarquer à l'auteur de l'ouvrage qu'il ne fait pas une distinction suffisamment nette entre les dispositions de sentiment passagères et les dispositions constantes qui se manifestent intérieurement; que, soucieux de trouver une définition de la nationalité qui convienne à toutes les nations, il enlève à cette notion son sens vif et réel et c'est à peine s'il ne la proclame comme quelque chose de problématique. Il existe un moyen de faire abstraction de l'équité humaine. Et van Gennep souvent ne se trouve pas éloigné de ce moyen lorsqu'il s'efforce de généraliser, sans entrer dans des analyses plus étendues.

Le rapporteur suit avec une attention critique l'exposé de l'auteur dans les chapitres qui suivent, dans lesquels l'auteur expose „les symboles de la définition": le costume, les coutumes nationales, la langue. L'auteur conteste avec raison à la coutume „Gloire" cette importance ethnographique que les ethnographes serbes veulent lui attribuer, en se servant tendencieusement de cette coutume nationale comme d'un argument en faveur de la thèse serbe, à savoir que les Slaves de Macédoine sont soi-disant d'origine serbe. Parlant de la langue (le symbole linguistique), l'auteur le considère de bon droit comme la marque „la plus habituelle et la plus tenace" de la différenciation ou de la cohésion collective. Il est en partie informé également sur le role que cette marque de la nationalité joue dans le problème ethnographique de la Macedoine. Malheureusement, l'auteur n'est pas bien renseigné, car il s'appui également sur l'opinion d'une autorité serbe bien obscure (V. Djerić, „Ethnographie des Slaves de Macédoine"). Il est de même insuffisamment renseigné sur cette même question lorsqu'il émet un jugement sur l'importance des „statistiques linguistiques" (chapitre V). A noter que Gennep a bien saisi que les langues serbe et bulgare sont faciles à différencier l'une de l'autre, car: „la première possède des conjugaisons avec plusieurs cas (comme la langue russe, etc.), tandis que la seconde ne connait que deux ou trois cas, selon les dialectes; la première ne possède pas d'article déterminatif, trandis que la seconde en possède (comme dans la langue roumaine et suédoise). Ces traits ont une importance toute autre que les ressemblences ou les différences du dictonnaire".

Mais généralement, Gennep se réserve de s'exprimer d'une façon plus précise sur les questions nationales qu'il pose et qui sont l'objet de grandes discussions. Le rapporteur a raison de remarquer que cette espèce de demi-objectivité, qui consiste à présenter les choses de telle façon que toutes les parties intéressées aient une part de droit, n'offre rien de scientifique en soi ; elle caractérise plutôt la tendence de plaire à tous et la crainte de prendre parti d'une manière décidée en faveur de la vérité qui ne convient pas à certains. Des grands savants et des bons connaisseurs de la Macédoine comme Niederlé, Milioukoff etc. n'ont pas craint d'exprimer sans équivoque et avec sincérité toute la vérité sur les droits bulgares et l'infortune bulgare en Macédoine. Ce n'est pas ainsi que procède A. van Gennep lorsqu'il parle des cartes ethnographiques d'origine serbe, roumaine (les cartes de Bélitch, de Csvijitch). Il reconnait il est vrai des bons côtés à la carte du professeur Iordan Ivanoff, figurant dans l'ouvrage de ce dernier ci-dessus mentionné, mais en prenant pour base les affirmations de V. Djerić, il fait des concessions en acceptant que le mot Macédoine n'est pas un terme d'Etat ni de nationalité, mais un terme purement ethnographique, étant donné qu'elle est habitée par: „des Bulgares, des Serbes, des Grecs, des Juifs et des petits groupes de Turcs et d'Aroumains" (213). L'auteur du compte-rendu exprime sa satisfaction du fait que Gennep, en plaçant les Bulgares à la première place, démontre d'une façon éloquente combien il est sceptique à l'égard de l'idée de la Grande Serbie relativement à l'existence d'une „VieilleSerbie" dans le sens d'une Macédoine Serbe.

Slovanský přehled (Revue slave). 1914—1924. Recueil édité en l'honneur du soixantième anniversaire de naissance d'Adolf Černý, sous la redaction de A. Frinta et A. Tichý. Prague. 1924. 8⁰, 408 p. — Compte-rendu par St. Romansky.

L'auteur du compte-rendu applaudit à l'heureuse pensée des redacteurs de ce recueil volumineux, de commémorer d'une manière aussi suggestive le soixantième anniversaire de la naissance de leur maitre Adolf Černý, écrivain tchèque bien connu et grand pionier de la connaissance reciproque et du rapprochement mutuel des peuples slaves. Ce recueil resuscite non seulement le nom, mais aussi et surtout l'esprit du contenu de l'œuvre la plus importante d'Adolf Černý — de la revue „Slovanský přehled" (Revue slave), commenceé en 1898 et suspendue en 1914, par suite de la guerre. C'est dans l'esprit et dans le plan même de cette dernière revue qu'a été redigé ce „recueil d'articles, de correspondances et d'informations sur la vie slave", par des disciples, des amis et d'admirateurs du pionnier reputé de l'idée slave, et surtout par les anciens collaborateurs de la Revue, de sorte qu'il se présente aujourd'hui comme un complément de cette revue, donnant une idée du développement culturel et politique de la race slave durant les dix dernières années.

En attirant l'attention sur l'article de H. Ripka „La création du royaume des Serbes, Croates et Slovènes", dans lequel l'auteur de l'article parle avec enthousiasme des luttes serbes pendant la grande guerre, l'auteur du compte-rendu fait remarquer que H. Ripka, manifestement un grand ami des Serbes, se permet de faire usage à l'égard des Bulgaries, d'expressions qui sont en contradiction frappante avec l'esprit de rédaction de tout le recueil et avec l'activité de celui à la mémoire duquel il est consacré. „Pendant l'automne de l'année 1915 — écrit M. Ripka — par suite d'un guet-apens perfide (po úkladném zasažení) tendu par la Bulgarie, l'armée serbe fut obligée d'évacuer ses propres territoires“ (p. 328). L' auteur du compte-rendu estime qu'aujourd'hui, dix ans après le commencement de la guerre, ils est déjà bien temps non pas de qualifier, mais d' expliquer les événements survenus dans las vie des Slaves, surtout dans des organes panslaves comme c'est le cas de „Slovanský Přehled“. A la suite d' une lumière abondamment répandue sur les événements qui ont précédé la participation de la Bulgarie dans la guerre, il est évident pour quiconque désire raisoner sans parti pris que l'entrée de la Bulgarie dans la guerre aux côtés des Puissances Centrales, et non aux côtés des Puissances de l'Entente, est le résultat du refus catégorique de la Serbie de restituer la Macédoine, ce coin des territoires bulgares pour lequel uniquement la Bulgarie a fait la guerre contre la Turquie deux ans auparavant. A ajouter en outre que la Bulgarie entra en guerre à l'époque où la Serbie se trouvait déjà sur le point d'être occupée par les armées des Puissances Centrales, même sans l'appui de la Bulgarie, dont le seul désir en l'occurence c'était de conserver la Macédoine.

Les paroles du même auteur, qu'à la suite de la guerre balkanique de 1912—1913, ont été libérés „jusqu'aux derniers, tous les Serbes vivant sons le joug turc“ (p. 324), permettent de conclure que, de son avis, la Macédoine est peuplée par des Serbes. Le critique fait remarquer que cet avis de l'auteur est en contradiction manifeste avec d'autres passages du recueil en question, où cette circonstance n'est pas admise, Justement avant l'article de M. Ripka (p. 323) on lit des données statistiques sur la Yougoslavie, où il est dit qu'elle est habitée par une population de 8.964.672 „Serbo-croates (y compris les Macédoniens).“ Naturellement il n'existe pas de nationalité macédonienne, mais cette dénomination constitue un terme commode pour ceux qui, par égards pour les Serbes, n'osent pas nommer les habitants de la Macédoine de leur nom national de Bulgares. C'est comme tels vue sont désignés ces derniers sur la carte ethnographique des Slaves, exécutée d'après la carte Niederlé et annexée au même recueil, de façon qu'il n'était nullement nécéssaire de dessimuler leur appartenance ethniques dans les articles du recueil lui-même.

Le auteur du compte-rendu souligne enfin que la science tchèque a toujours depuis Šafařik jusqu'à Niederlé, fait preuve, lorsqu'il s'est agi de questions ethnographiques, d'une indépendance et d'une franchise dont la seule préoccupation fut de sauvegarder la vérité. Il n'est nullement possible de penser qu'aujourd'hui elle va abandonner ses traditions séculaires.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

l'auteur du compte-rendu fait remarquer que M. [illegible] grand nombre [illegible] Serbes, se permet de faire usage à l'égard des Bulgares d'expressions qui sont incompatibles avec l'esprit de [illegible] de tout le recueil [illegible]

[illegible]

Les paroles du même auteur, [illegible] de la guerre balkanique de 1912—1913, ont été [illegible]

[illegible]

Le [illegible] du compte-rendu [illegible]

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ
ГОДИНА I, КН. 5 и 6.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN
ANNÉE I, FASC. 5 ET 6.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1925.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КН. 5 И 6.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 5 ET 6.

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1925.

1
2
3
4

Съдържание.

1 **Ив. Снѣгаровъ, Византийски свидетелства отъ XI—XIII в. за българския характеръ на Македония** 1

2 **Н. А. Мушмовъ, Наколни жилища на Охридското езеро при гр. Струга** 18 4

3 **Ив. Снѣгаровъ, Жития на народни светии, писани на охридско наречие съ гръцко писмо** 23

4 **Leon Lamouche, La Macédoine au temps des Turcs** 35

Леонъ Ламушъ, Македония презъ време на турското владичество 47

Хр. Чанковъ, Едно неизвестно писмо на Р. Жинзифовъ . . 60

Проф. Ст. Романски, Македонскитѣ ромъни . . 63

Проф. Д-ръ П. Никовъ, Австрийски консули въ Турция за българитѣ въ Македония 97

В. Думевъ, Изъ споменитѣ на две учителки въ Македония . 127

Кр. Биневъ, Езикови и народописни материяли отъ Морихово. Съобщава проф. Г. И. Кацаровъ 151

Народни пѣсни отъ Костурско. Отъ К. Деляковъ и В. Шановъ 165

Рецензии и книжовни вести.

N. van Wijk, Zur Grenze zwischen dem Ost- und Westbulgarischen (Archiv für slavische Philologie, 39 Band. 3—4 Heft, 1925, s. 212—215). — Рецензия отъ Ст. Романски . . 169

Д-р Василије Ђерић, Неколико питања о дијалектима у јужној Србији (печ. въ „Гласник Скопског ученог друштва", Скопље, 1925, с. 1—33). — Отъ проф. Б. Цоневъ . . . 173

Rudolf Künzl-Iizerský, Ustup Bulharska do světové války (печ. въ „Slovanský Přehled", 1925, č. 5—6, стр. 345—358). — Отъ Л. Милетичъ 187

Hermann Wendel, Von Marburg bis Monastir (Вж. „Kreuz und quer durch den slawischen Süden", Frankfurt a. M. 1922, 1—125). — Отъ Л. Милетичъ 190

E. N. Tsouderous, Le rélevement économique de la Grèce (La Grèce économique), Paris, 1920, стр. 230. — Отъ В. Алексиевъ 200

Hermann Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt a. M. 1925, стр. 793. — Отъ Л. Милетичъ 203

Ernest Denis, Du Vardar à la Sotcha, Paris, 1923, стр. 349.—Отъ Ст. Романски 220

Jean-José Frappa, Makédonia. Souvenirs d'un officier de liaison en Orient. Paris, 1921, c. 283. — Отъ Л. М. 223

Edouard Combe, La protection des minorités (печ. въ „Bibliothèque Universelle et Revue de Genève", Octobre, 1925, стр. 1772—1735). — Отъ Л. М. 225

Jovan Cvijić, Balkanské otázky. Přeložil V. Horník. V Praze 1924. Отъ Л. М. 228

Нова латинска писменость за македонскитѣ българи подъ Гърция. Abecedar. *Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Π. Δ Σακελλάριου*, 1925, 8⁰ 40. — Отъ Л. М. 229

Чузди писатели за македонскитѣ българи въ XIX. вѣкъ. — Д-ръ Никола В. Миховъ, Населението въ Турция и България презъ XVIII и XIX. в. София, Т. I, 1915, 433; т. II. 1924, 332. — Отъ Л. Милетичъ 233

Шестдесетгодишнината на Проф. Люборъ Нидерле. — Отъ Л. Милетичъ 257

† Професоръ Никола Милевъ. — Отъ А. Кулишевъ . . . 258

† П. Чилевъ. — Отъ А. П. Стоиловъ 259

Съдържание на книгата въ резюме на французки . . 261—278

Table des matières.

Iv. Snégaroff, Témoignages byzantins du XI au XIII siècle sur le caractère bulgare de la Macédoine 1
N. A. Mouchmoff, Cités lacustres sur le lac d'Ochrida près de Strouga 18
Iv. Snégaroff, Vies des saints nationaux, écrites dans le dialecte d'Ochrida à l' alphabet grec 23
Leon Lamouch, La Macédoine au temps des Turcs 47
Chr. Tchankoff, Une lettre inédite de R. Jinsifoff 60
Prof. St. Romansky, Les Roumains de la Macédoine 63
Prof. D-r P. Nikoff, Les consuls autrichiens en Turquie sur les Bulgares de la Macédoine (Rapports officiels de 1845, 1871 et 1874) 97
V. Doumeff, Extraits des souvenirs de deux institutrices en Macédoine 127
Kr. Bineff, Matériaux ethnographiques de la contrée de Morihovo (Macédoine) 151
Chants populaires de la contrée de Kostour (Kastoria) . . . 165

Comptes rendus.

N. van Wijk, Zur Grenze zwischen dem Ost- und Westbulgarischen (Archiv für Slavische Philologie, 39 Band, 1923). Par le prof. St. Romansky 169
D-r Vassilli Djeritch, Quelques questions concernant les dialectes de la Serbie du Sud. Uskub, 1925. — Par le prof. B. Tzoneff 173
Rudolf Künzl-lizerský, Ustup Bulharska do světové války (La participation de la Bulgarie dans la guerre mondiale). Prague, 1925. — Par L. Miletitch 187
Hermann Wendel, Von Marburg bis Monastir (2-ème édition) Frankfurt a M., 1922. — Par L. Miléticth 190
E. N. Tsouderous, Le relèvement économique de la Grèce. Paris, 1920, p. 230. — Par V. Aleksieff 200
Hermann Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt a. M. 1925, 793. — Par L. Milétitch . 203
Ernest Denis, Du Vardar à la Sotcha. Paris, 1923. — Par St. Romansky 220
Jean-José Frappa, Makédonia. Souvenirs d'un officier de liaison en Orient. Paris 1921, 233. — Par L. M. 221
Edouard Combe, La protection des minorités (Bibliothèque Universelle et Revue de Genève. Octobre 1925). — Par L. M. . . 111
Iovan Cvijić, Balkanské otázky. (I. Tzviitch, Questions balkaniques). Trad. par V. Horník. Prague 1924. — Par L. M. . . 223
Les caractères latins mis à l'usage des Bulgares de Macédoine sous la domination grecque. Abecedar, Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, 1925, 8^{0} 40. — Par L. M. 229
Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet des Bulgares de Macédoine. D-r Nicolas V. Michoff, la population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. — Sofia, t. I. 1915; t. II. 1924. — Par L. Milétitch. 233
Le soixantième anniversaire du professeur Lubor Niederlé. — Par L. Miletitch 259
Le professeur Nicolas Mileff (Nécrologue). — Par A. Koulicheff . 258
P. Tchileff (Nécrologue). — Par A. P. Stoiloff 259
Les articles de la Revue en resumés en français . . . . 261—278

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ
ДАРЪ ОТЪ МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ВИЗАНТИЙСКИ СВИДЕТЕЛСТВА ОТЪ XI, XII И XIII В. ЗА БЪЛГАРСКИЯ ХАРАКТЕРЪ НА МАКЕДОНИЯ.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Основата, върху която се издигнали и развили Самуиловото царство и Охридската архиепископия, е била българската областъ, която сега наричаме Македония. Войнитѣ на Византия съ Самуиловата държава и домогванията на цариградската патриаршия за подчинение на охридския диоцезъ сѫ давали поводъ на гръцкитѣ писатели да говорятъ за политикоикономическото и църковно положение на Македония и да наричатъ съ сѫщинското етнично име нейното славянско население, което е било обектъ на гръцкитѣ аспирации. Изучвайки живота на Самуиловото царство и на Охридската архиепископия по византийскитѣ хроники и други документи, безпристрастниятъ историкъ не може да не признае факта, че Византия официално и неофициално е признавала тѣзи две исторически величини за български и тѣхния жизненъ центъръ Македония — за строго българска земя.

Въ току що излѣзлата моя книга „История на Охридската архиепископия“ т. I. (София, 1924, стр. 347) има много подобни указания, отъ които тукъ ще предамъ по-сѫщественитѣ.

Византийскиятъ императоръ Василий II е билъ нареченъ *Βουλγαρόκτονος* (Българоубиецъ), защото е водилъ почти полувѣковна борба съ царь Самуила и неговитѣ приемници, които сѫ били родомъ отъ сегашна Македония и чиито войски се рекрутирали главно отъ населението на тази страна. Този фактъ красноречиво говори, че охридскитѣ царье Самуилъ, Гавриилъ, Романъ и Иванъ Владиславъ както и тѣхниятъ народъ сами се наричали българи и своята държава сѫ наричали България.

Като говори за покоряването на Самуиловата държава (1018 г.), византийскиятъ хронистъ Михаилъ Аталиотъ заключава: „И България, която отъ всички се признаваше за трудно побѣдима и твърде неодолима и която не се подчини нито на единъ отъ императоритѣ *(καὶ τῆς Βουλγαρίας δυσκαταμαχήτου καὶ πολλῆς δυσαλώτου γινωσκομένης παντάπασιν καὶ μηδενὶ τῶν βασιλέων ὑποταγείσης)*. . ., императорътъ блѣскаво я завладѣ. . ." [1]

Тукъ, несъмнено, писательтъ нарича „България" западното българско царство съ столица гр. Охридъ, защото източното българско царство бѣ покорено отъ византийцитѣ преди 40 години.

Следъ завладяването на Охридъ, Василий Българоубиецъ църковно е подчинилъ всички области въ бившето Самуилово царство на охридския архиепископъ Иоанъ, когото и въ тритѣ си хрисовула, дадени нему, нарича архиепископъ на България и подчинеиитѣ му епархии — български епископии, а пасомитѣ българи. Така, въ първия си хрисовулъ той казва: „Въ различни времена Богъ е дарявалъ на нашето царство велики и безбройни блага, но всичкитѣ тѣхъ превъзхожда съединението на властьта на българитѣ съ властьта на ромеитѣ подъ единъ яремъ. Поради туй ние утвърдихме благочестивейшия монахъ Иоана да бѫде архиепископъ на България. . ." [2] Въ втория хрисовулъ императорътъ тегли строга граница между българскитѣ епархии и гръцкитѣ, т. е. граница между българския елементъ и гръцкия, като отождествява и слива въ една българска църква епархиитѣ на двѣтѣ бивши български царства — западното (на Самуила) и източното (на царь Петра). Той заповѣдва: „Тъй като, следъ изложението на този сигилий относно това, каква епархия да има всѣка българска епископия, светейшиятъ архиепископъ на България помоли царство ни да състави и другъ сигилий за останалитѣ негови епископии, които не бѣха изброени въ първия сигилий поради това, че съседнитѣ митрополити ги бѣха заграбили и присвоили, и тъй като царство ми не желае да допусне никой отъ тѣхъ или отъ тѣхнитѣ хора нито на една крачка навѫтре въ българския диоцезъ, то постановихме, сегашниятъ светейши архиепископъ да има и да държи всичкитѣ български епископии, които при царь Петра и Самуила сѫ владѣели тогавашнитѣ архиепископи . . . и установяваме, сегашниятъ архиепископъ на България да има такъвъ диоцезъ, какъвто е ималъ при царь Петра и да владѣе и управлява всичкитѣ епископи на България. . ." [1]

---

[1] Ed. Bonnae, стр. 234.

[2] Вж. въ моята кн. „История на Охр. архиепископия, т. I, стр. 55.

По-нататъкъ споменува епархиитѣ гр. Дрѫстъръ и Видинъ, въ които влизала цѣла крайдунавска България, и генетично свързва българската патриаршия при царь Петра въ Дрѫстъръ съ Охридската архиепископия: „Заповѣдваме епископътъ на Дрѫстъръ да има 40 клирици и 40 парици, тъй като въ царуването на Петра въ България тази епископия блѣщяла съ достойнството на архиепископия (разбирай: патриаршия), а следъ това архиепископитѣ сѫ преминали отъ едно мѣсто въ друго, единъ въ Триадица,[2] другъ въ Воденъ и Мъгленъ, сетне ние намѣрихме сегашния архиепископъ въ Охридъ. . ." [3]

Въ сѫщия хрисовулъ покорительтъ на Охридска България заповѣдва на Дирахийския (драчкия) митрополитъ „да остане само съ своя престолъ. . . и да не престѫпва въ епископиитѣ на България *(καὶ μὴ ἐπιβαίνειν ταῖς τῆς Βουλγαρίας ἐπισκοπιαῖς)*, защото — казва той — ние утвърдихме тѣхъ за архиепископи на България. . ." [4] Ясно е, че тукъ се наричатъ епископии на България епархиитѣ на изтокъ отъ Драчъ, сир. сегашна Албания, която тогава била масово населена съ българи, и Македония.

Между пасомитѣ на Охридската архиепископия императорътъ различава три православни етнични елемента: българи (най-многобройния), власи и вардарски турци. Въ края на втория си хрисовулъ той казва: „Постановяваме, щото светейшиятъ архиепископъ на България . . . да събира канонични данни отъ всички тѣхъ,[5] и отъ власитѣ по цѣла

---

[1] Ibid, стр. 57.

[2] Срѣдецъ, сега гр. София.

[3] Ibid. стр. 57 и 9: . . . *ἐπὶ Πέτρου γὰρ βασιλεύσαντος ἐν Βουλγαρίᾳ αὕτη μὲν τῷ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀξιώματι ἐλαμπρύνετο. Μετὰ δὲ τοῦτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαινόντων τῶν ἀρχιεπισκόπων, τοῦ μὲν εἰς Τριάδιτζαν, τοῦ δὲ ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλαίνοις, εἶθ' οὕτω ἐν τῇ Ἀχρίδῃ τὸν νῦν εὕρομεν ἀρχιεπίσκοπον.*

[4] Ibid. стр. 58.

[5] Отъ изброенитѣ въ хрисовулитѣ български градове.

България, и отъ вардарскитѣ турци, доколкото ги има въ българскитѣ предѣли" *(καὶ λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν πάντων καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδαρεῖον Τουρκῶν, ὅσοι ἐντὸς Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσί).*[1]

Съ други актове всички области, които влизали въ Охридския диоцезъ, Василий Българоубиецъ е отдѣлилъ въ една голѣма автономна провинция, наричана отъ него и следъ него България, съ главенъ административенъ центъръ гр. Скопье, който заради това въ Цариградъ билъ наричанъ митрополия на България *(καὶ Σκοπίων, τῆς μητροπόλεως Βουλγαρίας).*[2]

Като говори, че импер. Василий е оставилъ въ България предишнитѣ данъци, Кедринъ нарича гражданитѣ-данъкоплатци на царь Самуила българи: *Βασιλείου γὰρ τοῦ βασιλέως, ὁπηνίκα Βουλγάρους ἐχειρώσατο . . . ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένειν καταστάσεως καὶ οὕτω διεξάγεσθαι καθώς που ὁ Σαμουὴλ διωρίσατο, καὶ διδόναι τὸν ζεῦγος βοῶν ἔχοντα Βούλγαρον. . .*[3]

Сжщо и ослѣпенитѣ отъ импер. Василия 15,000 Самуилови войници: *Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἑαλωκότας τῶν Βουλγάρων ἀμφὶ τὰς ιε, ὥς φασίν, ὄντας χιλιάδας ἀπετύφλωσε. . .*[4]

Въстанието подъ водителството на Петъръ Делянъ и Тихомиръ въ 1040 г. се представя отъ византийскитѣ хронисти Кедринъ и Скилица като масово въстание на всички българи отъ Нишъ до Навпактъ (въ Епиръ) и Драчъ противъ грѫцкото иго *(Ῥωμαϊκὸν ζυγόν)*.[5]

Земята, която била наново завладѣна отъ визант. императоръ Михаилъ IV Пафлагонски следъ потушаването на това въстание, се нарича България: *καὶ καταστησάμενος πάντα τὰ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ στρατηγοὺς ἐν τοῖς θέμασι τάξας, εἴσεισιν ἐν τῇ βασιλίδι* (и като нареди (импер.) всички работи въ България и постави стратези въ темитѣ, влѣзна въ столицата).[6]

---

[1] Ibid. стр. 58 и 62.

[2] Кедринъ у Migne t. 122, col. 260.

[3] Ibid. col. 263—264.

[4] Ibid. col. 199.

[5] Вж. Migne t. 122. col. 260, 261, 264. — История на Охр. архиепископия, стр. 64.

[6] Migne t. 122, col 255; сжщото казва и Мих. Аталиотъ (Ed. Bonnae, 10).

Византия е наричала българско и въстанието съ центъръ Скопье въ 1073 г.[1]

Въ писмото си, въ което знаменитиятъ охридски архиепископъ Теофилактъ се оплаква, че охридскиятъ бирникъ е взелъ за воденицитѣ му повече данъкъ, отколкото отъ охридскитѣ граждани, последнитѣ той нарича „българи“.[2] Сѫщо и въ писмото си до видинския епископъ: „Куманитѣ[3] вършатъ нашествия, но що представляватъ тѣ въ сравнение съ охридчани, които ни нападатъ отъ града... Наддѣляватъ лоши поселенци. Но тѣ сѫ деца въ сравнение съ нашитѣ български поселенци. . ., въ сравнение съ нашитѣ диви мокряни?“[4]

Сѫщиятъ нарича църквата въ гр. Верия (Беръ, Караферия) „една отъ прекраснитѣ български църкви“, „една отъ седемьтѣ съборни църкви, които е построилъ онзи най-християнскиятъ Борисъ, българскиятъ царь.[5]

Областьта, въ която се намира гр. Охридъ, той нарича „България“, както се вижда отъ молбата му до единъ визант. сановникъ да намали гарнизона въ Охридъ, защото иначе тоя градъ „ще изчезне отъ България.“[6] И въ друго писмо той признава земята, гдето е живѣелъ, за българска. „Необходимо ми е — пише той на сановника Анема — да измисля нѣкое лѣкарство, тъй като за насъ отдавна живущитѣ въ българската земя дивотията е станала съжителница“. . .[7] „Ти самъ знаешъ — пише Т. на Офеомаха —, че българскитѣ работи сѫ такива: който се осмѣли да вземе властьта, той има предъ очи образа на войната.“[8]

Единъ разкалугеренъ монахъ и въстаналиятъ архиепископски парика (чифлигарь) Лазарь създали цѣло обществено движение противъ Теофилакта. Въ писмото си до императорския братъ Адрианъ, като горчиво се оплаква отъ тѣзи свои противници, Т. се провиква: „О, небо и земя! съ мене се подиграватъ двама българи!“, сир. Лазарь и монахътъ.

---

[1] Скилица у Migne t. 122, col. 445—449.

[2] Migne t. 126, col. 449.

[3] Видинскиятъ епископъ се оплаквалъ отъ куманскитѣ нападения отъ северъ.

[4] Ibid. col. 337.

[5] Migne t. 126, col. 529.

[6] Ibid. 533.

[7] Ibid. col. 396. [8] Ibid. col. 376.

Българи нарича Теофилактъ цѣлото си паство: „Какво общо иматъ българитѣ съ цариградския патриархъ — протестира той противъ домогванията на патриарха, — който нѣма нито право да ржкополага въ тази страна, която си е избрала автокефаленъ архиепископъ, нито нѣкаква друга привилегия?“ (*Τίς γάρ ἐν Βουλγάροις μετουσία τῷ Κωνςταντινουπόλεως πατριάρχῃ, μήτε χειροτονίας ἐπ᾽ αὐτῇ δίκαια ἔχοντι, λαχούσῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτοκέφαλον, μητ᾽ ἄλλο τι διαδεξαμένῳ κατὰ ταύτης προνόμιον).*[1]

За Теофилакта св. Кирилъ и Методий и ученицитѣ имъ сж „блажени отци и учители“, които „просвѣтиха страната на българитѣ.“[2] Въпросътъ за кирилометодиевия езикъ, върху който славиститѣ дълго време спориха, за Теофилакта е положително разрешенъ, именно че Св. Братя сж превели свещенитѣ книги на български езикъ: «*Καὶ παρὰ τούτου τὴν χάριν ταύτην αἰτοῦνται γράματά τε ἐξευρέσθαι δαπύτητι Βουλγάρου γλώσσης κατάλληλα καὶ δυνηθῆναι τὰς θείας γραφὰς πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ ἔθνους τῇ ἑρμηνείᾳ μεταγαγεῖν... ἐξευρίσκουσιμὲν τὰ Σθλοβενικὰ γράματα, ἑρμηνεύουσι δὲ τὰς θεοπνεύστους γραφὰς εκ τῆς Ἑλλάδος γλώσσης εἰς τὴν Βουλγαρικήν*).[3] Св. Климентъ е „пръвъ епископъ отъ българска народность“ (*Βουλγάρῳ γλώσσῃ πρῶτος ἐπίσκοπος,*“ „другъ Павелъ за другитѣ коринтяни — българитѣ“ (*καὶ Παῦλος ἄλλοις τοῖς Βουλγάροις Κορινθίοις ἄλλος γενόμενος).*[4]

Убеденъ, че българската народность на паството му е каноничната основа на автокефалния му престолъ, Теофилактъ винаги се е чувствувалъ и е работилъ като архиепископъ на българския народъ и затова понѣкога той се е наричалъ български архиепископъ въ собственъ смисълъ: *Ὁ δὲ πάσης Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος.*[5]

Презъ XII в., следъ потушенитѣ въстания въ XI в. и голѣмия византийски гнетъ настанало видимо затишие: българскиятъ народъ не проявявалъ бурно своя духъ, но при все това Византия го чувствувала като голѣма етнографска величина въ своитѣ предѣли. Въ омразата си къмъ българската народность, която споредъ Теофилакта по отношение къмъ гърцитѣ била „кърмачка на всѣка злоба“, византийскитѣ писатели взели да отбѣгвать думата „България“ и „българи“ за крайдунавската область и я наричали Мизия и Загорье. По силата на тази тенденция тѣ почнали да притурятъ къмъ българскитѣ имена на епископскитѣ градове въ Охридския диоцезъ старогръцкитѣ названия: *ὁ Σαρδικῆς ἤτοι Τριαδίτζης, ὁ Ἐδέσσης ἤτοι Μογλένων* и пр. Тогава и охр. архиепископи притурили *πρώτης Ἰουστινιανῆς* къмъ *Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας*, за да заздравятъ основата на своята автокефалия.

---

[1] Вж. писмото Ibid. col 416—418.

[2] Ibid. col. 1194—1195.

[3] ibid. col. 1196.

[4] Ibid. col. 1217.

[5] Ibid. col. 73; вж. за това повече въ книгата ми „Ист. на Охр. архиепископия“, стр. 222—224.

При все това въ Византия, колчимъ се споменѣло за Охридската область, продължавали да я считатъ българска земя. Така Нилъ Доксопатъръ, като разправя за начина, по който се назначавали охридскитѣ архиепископи следъ смъртьта на Василия II до негово време (1143 год.), казва: *Διὸ καὶ ἕως τοῦ νῦν ἡ Κύπρος καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπὸ μὲν τοῦ βασιλέως λαμβάνουσι ἐπισκόπους*[1]. Подъ *Βουλγαρία* той разбира земитѣ, които влизали въ Охридския диоцезъ, а главно Македония като централна.

Ана Комнина, говорейки за р.升Дринъ и охридското езеро и за преименуването на Лихнида въ Охридъ отъ царь Самуила, нарича последния *τοῦ Βουλγάρου βασιλέως*.[2]

Въ акта на цариградския съборъ отъ 1143 г. охридскиятъ архиепископъ Иоанъ Комнинъ, който билъ византийски принцъ, се споменува като *τοῦ πανσεβάστου σεβάστου καὶ μεγάλου Δρουγγαρίου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας*.[3]

Въ акта на цариградския помѣстенъ съборъ отъ 1170 год. се казва, че Кипърскиятъ архиепископъ Иоанъ е помолилъ събора да не приписва на неговия престолъ нѣкаква претенция за първенство, ако изказва мнение преди „блаженейшия архиепископъ на България“ *(πρὸ τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας)*, а въ своя подписъ говори, че за да не обвиняватъ престола се подписалъ „следъ блаженейшия архиепископъ на България“ *(μετὰ τὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον*

---

[1] Migne t. 132, col. 1097.

[2] Migne t. 131, col. 929; вж. сжщо въ моята „Ист. на Охр. архиепископъ“ стр. 33.

[3] *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ*, V, 85.

Βουγαρίας)[1]. Тоя български архиепископъ билъ присѫтствувалиятъ на събора Охридски архиепископъ Константинъ.

Единъ Охридски архиепископъ, който, бидейки по свои работи въ Цариградъ, е благословилъ незаконния бракъ на импер. Алексия II Комнинъ, (1180—1183) съ Ирина (дъщеря на Андроника Комнинъ), е нареченъ отъ писателя Никита Хониатъ „пастиреначалникъ на българитѣ" (*ἀρχιποιμένα τῶν Βουλγάρων).*[2]

Презъ първитѣ десетилѣтия на XIII в. българската стихия въ Охридския диоцезъ била тъй мощна, че охридскиятъ архиепископъ бикъ принуденъ да пише на приятеля си, Керкирския митрополитъ Васили Педиадитъ, че между българитѣ той „се оварварилъ": т. е. се побългарилъ: *Καὶ γάρ, ἅγιέ μου δέσποτα, οὐδὲν ἐμοί γε βεβαρβαρουμένῳ ἀνδρί (χρόνιος γὰρ ἐν Βουλγάροις ἐγώ)*.[3] И наистина, той билъ доста асимиларанъ съ българското си паство, като билъ проникнатъ отъ голѣма любовь къмъ него и разбиралъ душата му. Заради това и паството му се отнасяло къмъ него съ безгранично довѣрие. То гледало на него като на библейски първосвещеникъ и сѫдия. Пасоми отъ разни краища се явявали предъ Хоматиана като предъ духовенъ лѣкарь и безъ стѣснение разкривали своята болка, скръбь или престѫпление. Просителитѣ сѫ го наричали „всесветейши архиепископъ на цѣла България" *(Παναγιώτατέ μου δέσποτα ἀρχιεπίσκοπε πάσης Βουλγαρίας)*.[4] Етничнитѣ различия между паството и архиепископията не сѫ пречили за тѣхната близость, защото последната е продължавала да проявява традиционната си толерантность къмъ националния животъ на паството си. Хоматианъ е обичалъ паството си не само като християнска маса, както е правилъ Теофилактъ, а като българска. Той, тъй да се каже, цѣлъ день се движилъ между народа и не е изказвалъ ни най-малко негодувания противъ него и охридчанитѣ частно. Напротивъ, отъ писмита му се изнася впечатление, че като че ли тегота го е мѫчила безъ съприкосновение съ народа. За да има близки отношения съ паството, доста му е помагало знанието на българския езикъ. Че Хоматианъ е знаелъ българския езикъ — ако не литературния, то простонародния, — се вижда отъ отговора му на десетия въпросъ на сръбския краль Стефанъ Радославъ: „Тълкуването на тази дума трудно е да се предаде на безискусна (проста) речь. А българскиятъ езикъ не знае нито що се казва сѫщность, природа и единица, нито що се нарича ипостась и личность и що се нарича цѣло и частно, защото тѣзи думи се употрѣбяватъ отъ философията и гръцкия езикъ, когато иска да се изрази нѣщо относно Св. Троица и въплощението на Сина Божия“.[1] Подъ „български езикъ“ той разбира говоримия езикъ на народа, срѣдъ който е живѣлъ — на охридскитѣ българи. Въ краткото си житие за Св. Климента той говори за съчиненията на светителя така, като че ли самъ ги е челъ и разбралъ. И недопустимо е Хоматианъ да не е научилъ българския езикъ презъ време на своето дългогодишно живѣене между българи (около 20 години като архиепископъ и около 8—10 години като хартофилаксъ на Охр. архиепископия). Подъ напора на чувството си на пълно сливане съ българското си паство той въ единъ актъ нарича Охридската епархия епархия на България.

---

[1] Вж. „История на Охр. архиепископия", стр. 86 и 87.

[2] Migne t. 139, col. 613 и 616.

[3] Pitra VII col. 40; 351—362; вж. „История на Охр. архиепископия", стр. 96 и 97.

[4] Вж. повече за това въ цитир. ми книга стр. 248 и 302.

Въ надписа на една икона (Исусъ Христосъ съ тръненъ венецъ), която е подарилъ на архиеп. църква, Хоматианъ се подписалъ пастиреначалникъ на българитѣ:

Κόσμος Κοσμήτωρ τοῦ κόσμου τῆς εἰκόνος
Σὺ δὲ βράβευσον τὸν κατ᾽ εἰκόνα κόσμος
Δύσμορφον αἶσχος τῶν παθῶν μου καθάρας
Ἐκ Δημητρίου ποιμενάρχου Βουλγάρων

(Украшение на иконата, украсителю на вселената, отъ Димитрия пастиреначалникъ на българитѣ; Ти пъкъ награди (ме) съ украшението по образа (Ти), като очистишъ грозния позоръ на страститѣ ми).[2] А въ писмото си до Керкирския митрополитъ Василия Педиадитъ признава каноничностьта, сир. светостьта на българскитѣ църковни книги. Това признание е достатъчно основание, за да бѫде отхвърлено отъ Хоматиана всѣко подозрение, че е преследвалъ българската писменость.

---

[1] Pitra, col 701; вж. у мене ц. съч. стр. 249.

[2] Вж. въ Сб. Мин. Нар. Просв. X, 570; вж. у мене ц. с. 249.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Хоматианъ съ ревностьта на Теофилакта е усилвалъ
култа на св. Климента и другаритѣ му. За него св. Климентъ
билъ „великій ѽтць нашь и бльгарскіи свѣтильникъ" бълга-
ринъ по народность, а ржкоположилиятъ го Методий „архие-
пископъ Моравѣ и Бльгаріи". Климентъ билъ епископъ „въ-
сѐму Илирӥку и обьдрьжещеи земли бльгарскому ёзыку" въ
илирийския градъ Лихнидонъ, и „по миссійскому ѐзыку" Ох-
ридъ, и „въ Кефаліи ӥменуѐму блъгаірскимъ ѐзыком Глàв-
ница". Климентъ, споредъ Хоматияна, „нравь некроткїй" на
българския народъ „въ благыи прѣложи ѽбразъ" „ӥ варвар-
скїй сӥ соўровіи ёзыкъ въ ёзыкь стъ своимь потьщанїемь
прѣлòжи[1].

Въ службата си за св. Климента Хоматианъ казва за
себе си, че е прославилъ съ пѣсни „ȃрхıерѐя хв҃а и чюдотвор-
ца Клїмента, ёпископа бльгарска иже вь Охриде".[2] На друго
мѣсто той го слави като „бльгаромь оучителя".[3] Въ житието си
той казва още, че въ Охридъ въ негово време още сж сжще-
ствували оставени отъ св. Климента „Въспоминанїа ӥ свещен-
нїе книгы" и каменни стълпове съ български надписи въ
Главеница.[4] Това е най-красноречиво свидетелство за неговата
търпимость и почитъ къмъ българската писменость. Въ акто-
ветѣ на архиепископа Хоматианъ срѣщаме чисто български име-
на, много отъ които сж високопоетични. Въ охридската тема:
Братанъ Радовъ, Грида Дража, Дровославъ, Драгомадъ, Са-
ракинъ, Добри, Велканъ — отъ охридскитѣ села Власто (сега
Велесто), Ела (сега Елшани?), Езеряни, Роби; Михаилъ Бо-
риславъ (четецъ и хартуларий на малката сакелия), Георги Ку-
рица (отъ Охридъ), Десиславъ (въ Охридъ), Радо (въ Мокра
и Преспа), Слава, Стана и Прѣво отъ с. Расина (Ресенъ?),
Бѣлославъ и Тихота Бѣли; — въ Пелагонийската тема: Геор-
ги *τοῦ Βλάζνου* Болеславъ (царски кастринъ), Михаилъ *Ζβε-
ρία* (Звѣря?), Радославъ, Владимиръ (свещеникъ); — Въ
Скопската тема: Литовой Георги, Мила, Иоанъ Тихомиръ
(архонтъ), Вълканъ Продановъ (архонтъ). Срѣщатъ се още
имена Мануилъ Десковски (първенецъ), Верота, Бѣлослава.

---

[1] Жития на св. Климентъ, у Йор. Ивановъ, Бълг. старини, стр. 60 62 и 63.

[2] Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словенски стр. 45 (мѕ)

[3] Ibid.

[4] Йорд. Ивановъ, Бълг. стар. 62.

Мирослава, Славъ, Иоанъ Драгоста. Доста говорятъ за приспособлението на архиепископията къмъ българската стихия срѣщанитѣ български нарицателни думи въ нѣкои нейни актове, напр. на *κατὰ τὴν ἐξερίαν* (при езерото), *σθλάνιτζα* (или постланица, за синодната зала)[1]. Това по всѣка вѣроятность ще да е било вследствие употрѣбата на българския езикъ въ архиепископската канцелария.

Смѣло може да се твърди, че и архиепископитѣ следъ Хоматиана се отличавали съ сжщата толерантность къмъ българския националенъ животъ на паството си. Константинъ Кавасила е прославилъ съ дивни пѣсни св. Кирила и Методия, св. Климента и св. Наума, а архиеп. Григорий — св. Климента, като български просвѣтители и апостоли. За Константина Кавасила св. Кирилъ и Методий сж били учители-корифеи на българската земя. „*Ἀκόλουθος γέγονες* — пѣе той за св. Наума — *τῶν κορυφαίων διδασκάλων τῶν Βουλγάρων κλίματος*“ (последвалъ си, преподобне, корифеитѣ-учители на страната на българитѣ). Почти въ всѣкоя негова пѣсень е споменато името „български (рѣдко мизийски) народъ“; напр. за св. Наума „*Βουλγάρων κεκλήρωσαι τό κλίμα* (наследи земята на българитѣ); „*Βουλγάρων δὲ γένος διὰ σοῦ ἀνήγειρεν ὁ Κύριος*“ (чрезъ тебе Господь въздигна българския народъ), „*ὁ τῶν Βουλγάρων ὅσιε*“ (о преподобни светецъ на българитѣ); „*τῶν Βουλγάρων ἄγροικον ἐδίδαξας λαὸν*“ (училъ си дивия български народъ); „*Βουλγάροις τε σὺν Μεθοδίῳ αὖθις ἐφώτισας* (пакъ просвѣти заедно съ Методия българитѣ); *εἰς τὴν γῆν γὰρ τῶν Βουλγάρων ἐξέδραμεν ἅπασαν ὁ θεῖος σου φθόγγος καὶ περάτων μέχρι τὰ σὰ ῥήματα*“ (защото божествения ти гласъ се разнесе по цѣлата земя на българитѣ и твоитѣ речи отвждъ границитѣ). Особенно бележитъ е следниятъ изразъ, гдето Константинъ Кавасила се чувствува часть отъ българския народъ и нарича диоцеза си България: „*Ὁ πατὴρ ἡμῶν καὶ μέγιστος προστάτης καὶ φωστὴρ διαπρύσας Ναοὺμ ἐπέφανε σήμερον, δεῦτε συνδράμωμεν τῶν Μυσῶν ἡ πληθὺς τούτῳ, χαίροντες*“ (нашиятъ отецъ и найвеликъ застжпникъ и свѣтилникъ Наумъ се яви днесъ, елате, мизийско множество, да се съберемъ съ него); „*Ἀξιοχρέως*

---

[1] За всичко това вж. История на Охр. архиепископия, стр. 250.

τιμᾶ σοῦ ἡ Βουλγαρία τὴν μνήμην" (достойно България ти чествува паметьта).[1]

Нѣма съмнение, че охр. архиепископи-химнописци разбирали подъ „България" и „българи", между които сѫ действували светитѣ седмочисленици, своя диоцезъ и своето паство.

Именно поради тая тѣсна връзка между Охридската архиепископия и българската народность византийскиятъ императоръ Андроникъ Палеологъ (старши) е нарекълъ охридския архиепископъ пастиръ на българитѣ въ плащаницата, която той е подарилъ на архиепископската църква: *Μέμνησο, ποιμὴν Βουλγάρων ἐν θυσίαις Ἀνδρονίκου Ἄνακτος Παλαιολόγου* (споменувай (ме), пастирю на българитѣ, въ жертвитѣ (си). Отъ импер. Андроника Палеолога):[2] Сѫщо и византийскиятъ писатель Ефремъ го нарича първосвещеникъ на българитѣ: *στεφθεὶς κεφαλὴν βασιλικῇ ταινίᾳ παρ᾽ ἀρχιθύτου Βουλγάρων Δημητρίου.*[3]

Съ отсѫтствието на елинизаторска политика въ Охридската архиепископия се обяснява фактътъ, че презъ византийското владичество славянската писменость е вирѣела въ охридския диоцезъ и че охридското паство е живѣло съ твърдото убеждение, какво Охридската или Първоюстинианската архиепископия е българска. Изразъ на това народно убеждение виждаме въ номоканона на Слѣпченския монастиръ „св. Иванъ", гдето въ главата за правата на афтокефалнитѣ църкви, следъ изложєнието на правата на източнитѣ патриаршии, се говори: „О ѡхрйдском йже и бльгарскы нарицает се, Кѵпрьском же й йверском. неподлежещее же патрїарху коѐму, бльгарскаа ѥсть црковь рекше Охридскаа юже почьте царь Іюстинїань." По-доле срещу реда „Прѣдпочйтати се блаженѣйшаго архїепископа прьвые Іустинїанїе нашего" е написано отъ сѫщия авторъ съ червено мастило: „ô Бльгарском".[4] Изобщо нѣма фактично основание, за да твърдимъ (както изследвачитѣ Голубински и В. Макушевъ), че всичкитѣ охридски архиепископи-гърци, начевайки отъ Лева, сѫ водили елинизаторска политика. Охридскитѣ архиепископи-гърци сѫ имали интересъ да затвърдятъ своето положение на автокефални български духовни началници и се стараели да вървятъ по срѣденъ пѫтъ: нито да притискатъ националното чувство на негръцкото си паство, нито пъкъ много да се грижатъ за неговото развитие. Чрезъ първата мѣрка тѣ сѫ запазвали инородния характеръ на паството си, който имъ е билъ необходимъ като основа на тѣхното автокефално положение; чрезъ втората — българското имъ паство е оставало въ полусъзнание и не можело да създаде националенъ црковенъ въпросъ. Съ последнята мѣрка тѣ сѫ оправдавали и надеждитѣ, които сѫ възлагали на тѣхъ византийскитѣ императори.

---

[1] Вж. Ист. на Охр. архиеп., стр. 251.

[2] Ibid. стр. 160.

[3] Вж. Migne t. 140, col 10-37; Ист. на охр. архип. 111 бел. 4.

[4] МСБ., XIII, 250.

Съперничеството между гръцкитѣ царства — Никейско и Епирско, образувани следъ падането на Цариградъ подъ латинитѣ (1204 г.), е предизвикало остра борба между Никейската патриаршия и епирскитѣ архиереи. Понеже на чело на последнитѣ стоялъ охридскиятъ архиепископъ Димитри Хоматианъ, то той билъ най-вече изложенъ на нападкитѣ на никейскитѣ патриарси и сѫщевременно най-усилено билъ защищаванъ отъ епирскитѣ владици. Въ тази полемика и еднитѣ и другитѣ рѣзко разграничавали Охридската архиепископия като етнично различна отъ дветѣ гръцки църкви (въ Епиръ и Никея), а именно като българска. Никейскиятъ патриархъ Мануилъ е считалъ за голѣмо унижение, щото охридскиятъ архиепископъ да рѫководи гръцкитѣ иерарси въ Епиръ, защото споредъ него той, като български архиепископъ (не само по юрисдикция, а и по народность), нѣма за такъво влияние нито образование, нито способности (патриархътъ напълно сподѣля старогръцката поговорка: *πᾶς μὴ ἕλλην βάρβαρος*). Че действително патриархътъ считалъ Охрид. архиепископия като чисто българска, показва още и увещанието му къмъ епирскитѣ архиереи „да не желаятъ да стоятъ по-доле отъ онѣзи северни варвари християни (сир. мизийскитѣ българи), които търсятъ на изтокъ (т. е. въ гръцката църква) действителни иерарси по нѣмане на свои.“ Тукъ патриархътъ открито счита за единъ народъ охридскитѣ и мизийскитѣ българи.

На посланието на патр. Мануила отговорилъ най-старият епирски митрополитъ Иоанъ Апокавкъ, който силно защищава достойнството на охр. архиепископъ, когото навсѣкжде нарича „архиепископъ на България“, а неговия архиерейски съборъ — „съборъ на българскитѣ епископи“ за разлика отъ епирскитѣ епископи, които били гръцки. „Не бихъ прибѣгналъ — пише той — да ржкоположа сегашния керкирски митрополитъ . . ., ако архиепископътъ на България не бѣше го опредѣлилъ за Гребенската църква, и азъ го взехъ отъ хора на българскитѣ епископи и го присъединихъ къмъ нашия синодъ.“[1] Изтъквайки величието на Охридската архиепископия и страстното желание на цариградски клирици да станатъ нейни кириарси, той нарича нейнитѣ иерарси „епископи въ България“ и нейния престолъ — „български престолъ“: *οἱ δὲ κατὰ Βουλγαρίαν ἐπίσκοποι κατά τε προσόδους, κατά τε τοπικὰσ θέσεις κὰὶ ὑψηλογούμενοι, ὡς πολλοὺς τῶν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τροφίμων καὶ σὺν ἐκείνους κἀμὲ ἐρᾶν ἐπιβῆναι θρόνου βουλγαρικοῦ)*[2]

Сжщо и въ писмото, изпратено на никейския патриархъ следъ коронясването на Теодора Комнина отъ охр. архиепископъ, епирскитѣ архиереи напълно разграничаватъ себе си отъ епископитѣ въ съседния тѣмъ Охридски диоцезъ, като наричатъ себе си подведомствени на царигр. патр. престолъ западни иерарси, а вторитѣ — подведомствени на автокефалния архиепископъ на България: . . . *ἔτι δὲ καὶ τῇ κατὰ Βουλγαρίαν αὐτοκεφάλῃ ἀρχιερατικῇ ἐξουσία καὶ τοῖς ὑπ᾽ αὐτὴν ἐπισκόποις.*[3]

Новиятъ никейски патриархъ Германъ II прокарва сжщия възгледъ за Охр. архиепископия, какъвто и предшественикътъ му Мануилъ. Въ писмото си до Хоматиана, когото изобличава за коронясването на Теодора Епирски за царь, се сили да докаже, че актътъ му е голѣмо църковно беззаконие, съ това, че архиепископитѣ на България нѣмали право да варятъ и освещаватъ миро и да каронясватъ царье: „Блаженнейши архиепископе на цѣла България! Кои отъ архиепископитѣ на България нѣкога сж вѣнчавали царье? Кога архипастирътъ на Охридъ е протегналъ патриаршеска ржка и възвеличилъ царствующа глава?“ Патриархътъ явно свързва Охридъ съ България като централенъ пунктъ на едно етнично цѣло, църковно независимо и отлично отъ диоцеза на гръцката патриаршия, която Хоматианъ ужъ мислѣлъ да разцепи чрезъ своята намѣса въ работитѣ на епирската държава. „И противъ природата на елея, твоето помазание произведе вълнения и смутове противъ Църквата, като разломи единството на гръцката патриаршия на две“ *(τὸν ἑνιαῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς πατριαρχίας εἰς δύο διελεῖν ἀποθρασυνάμενον)* [1]

---

[1] Вж. История на Охр. архиепископия, стр. 105—107.

[2] Ibid. стр. 129.

[3] Ibid., стр. 112.

Въ защитното си писмо до патр. Германа II Хоматианъ високо държи знамето на България, като отдѣлна национално-църковно единица, правото на нейния свещеноначалникъ да коронясва царье: „Ти пишешъ..., че сѣкашъ никога никой не е билъ вѣнчанъ отъ ржката на свещеноначалника на България.“[2] По-нататъкъ, като се стреми да изведе своето право на коронация отъ привилегиитѣ на папата, подъ чието ведомство първоначално е билъ диоцезътъ на Първа Юстиниана, изрично нарича този диоцезъ българска страна: „Великиятъ ромейски царь и славенъ Юстинианъ . . ., като нарекълъ пръвъ между всичкитѣ свещеници светейшия папа на стария Римъ, следъ това втория следъ него нарекълъ блаженейшия цариградски, подиръ него изведнажъ споменува архиепископския престолъ на България. Него и нарича Юстиниановски, тъй като отъ тамъ е водилъ потеклото си и . . . е присъединилъ тази българска страна къмъ областитѣ на римската империя.“[3]

По-нататъкъ той противопоставя своята страна — Охридската областьь, която нарича България, на Сърбия, която по постановленията на импер. Юстиниана трѣбвало да бжде подъ духовната власть на бълг. (охридския) архиепископъ. „Защото, за да се каже непозволено, отъ тамъ (сир. отъ Никея) въ наше онеправдание бѣ ржкоположенъ архиепископътъ на Сърбия, която . . . направляватъ къмъ богоприятни дѣла и къмъ длъжното иерарси, отъ древность подчинени на епархията на престола на България споредъ горе-споменатото постановление на Юстиниана. Що значи това, щото при сжществуването на архиереи въ това мѣсто и на епархиаленъ архиепископъ, т. е. архиепискспа на България поставенъ отъ тѣхъ на престола, да бжде провъзгласенъ единъ натрапникъ за архиепископъ?"[1]

---

[1] Ibid. стр. 117.
[2] Ibid. стр. 118.
[3] Вж. Ibid. стр. 122 и 123.

Етничното разграничение между Охридската область и Сърбия Хом. прави и въ писмото си до своя пасомъ Стефана Неманя, къмъ когото се обръща: *τῷ μεγάλῳ Ζουπάνῳ πάσης Σερβίας καὶ Διοκλείας ἀγαπητῷ ἡμῖν τέκνῳ,* а себе си нарича *ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας;* сжщо и въ изобличителното охридско съборно писмо до монаха Сава, който самоволно се провъзгласилъ за сръбски архиепископъ, Хомотианъ се обръща: *Δημήτριος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας... τῷ... υἱῷ τοῦ μεγάλου Ζουπάνου Σερβίας κυρῷ Σάββᾳ.*[1] А въ текста четемъ: „Ако пъкъ ти наново си произведенъ за архиерей като че за безепископска Сърбия, то ти повече отъ всѣкиго другиго знаешъ, че Сърбия се намира въ диоцеза на престола на България. Ако именно нѣкоя Сърбия е избрала за епископъ архиерея на гр. Раса, който се ржкополага отъ архиепископа на България, то той по такъвъ начинъ вѫпрѣки канонитѣ се е облѣкълъ въ архиерейско достоинство".[2]

По силата на своето съзнание, че Охридъ е истински духовенъ престолъ на България и че нейниятъ иерархъ е всебългарски архиепископъ, Хоматианъ претендира и за Търново и цѣлото тогавашно българско царство: „Ако пъкъ прибавимъ и поставянето на иерархическа глава въ Загора, то ще намѣримъ, че и това неканонично утвърждава (никейскиятъ патриархъ) тамошнитѣ древни предшественици, които правото слово на Църквата нарече прелюбодейци и натрапници. И не само това, а и наше право наруши, тъй като Търново е часть отъ нашата епархия."[3] Хоматианъ нарочно именува търновското царство Загора, за да подчертае, че тя е само една область отъ цѣлокупна България, която съставлява неговъ диоцезъ съ столица Охридъ.

Сжщо и въ съборния актъ противъ поставенитѣ отъ царь Калояна епископи въ Македония Охридската църква е наречена църква на България, а търновската область пъкъ — Загора: „Този новъ патриархъ (сир. търновскиятъ патриархъ) постави епископи-българи по всичкитѣ епархии на българското царство“ (*κατὰ πάσης τῆς Βουλγαρίας ἐκκλησίας*).

---

[1] Ibid. стр. 136 и 291.

[2] Ibid. стр. 138.

[3] Ibid. стр. 124.

Отъ всички горе изложени ясни и самоволни свидетелства се вижда, че както за официалния тъй и за учения грѣцки свѣтъ днешна Македония съ рѣкитѣ Струма, Вардаръ, Дримъ и Бистрица е била сѫщинската издревна българска земя, люлка на българщината, и затова нейното постоянно име е било „България“, независимо отъ това, дали тя е влизала въ българската държава или не и дали има бълг. царство или не.

Поради това следъ унищожението на Охридската архиепископия въ титула на костурския митриполитъ тя е била наречена древна България въ противовесъ на старопланинска България, която е била смѣтана за по-нова.

Този фактъ показва, че земята, наричана „България“, всѣкѫде и всѣкога отъ византийскитѣ граждани, е била населена съ компактна славянска маса, която е говорѣла български, чувствувала се е и е действувала съ българско съзнание и сама се е наричала съ името „българинъ“, „българи“. Ако и днесъ следъ вѣковни страдания и при нови изтезания тази маса продължава упорито да се чувствува и да се нарича такъва, това несъмнено се дължи на туй, че тя е българска по своята природа.

НАКОЛНИ ЖИЛИЩА НА ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО ПРИ гр. СТРУГА.[1]

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Наколнитѣ жилища сѫ строени презъ каменната, бронзовата и желѣзна епохи. Първитѣ наколни постройки, открити въ английската область, датиратъ отъ преди 5000—3500 години пр. Хр., а тѣхното силно разпространение датира около 3500—2100 години пр. Хр. и продължава по-късно. Наколни или езерни жилища сѫ открити по много мѣста въ Европа. Много племена въ Азия, Африка, Америка и Океания продължаватъ да живѣятъ и днесъ въ подобни жилища. Най-добре проучени сѫ наколнитѣ жилища въ швейцарскитѣ езера, въ Тиролъ и Горна Италия. Тѣ сѫ били построени на различни разстояния на вѫтре въ езерата. Най-старитѣ жилища били разположени на 40—90 м., когато по-новитѣ сѫ се отдалечавали отъ брѣга по нѣкога на 200—300 м. Това отдалечаване отъ брѣга е било срѣдство за запазване отъ дивитѣ звѣрове, отъ ненадейно неприятелско нападение или отъ грабежъ. Колкото страхътъ е билъ по-голѣмъ, толкова и жилищата били строени по-далечъ отъ сушата.

Тѣзи жилища, строени отъ дървета и прѫти, сѫ били издигнати надъ водата върху платформа, която се крепѣла отъ забити въ дъното на езерото колове. Тѣзи колове били толкозъ много, щото понѣкога заемали голѣми пространства отъ два и три хектара. Тѣзи леки постройки, покрити съ слама и тръстика, често бивали унищожавани отъ пожаръ. Когато се изпочупвало всичко, на сѫщото мѣсто се построявало друго жилище. Всички тѣзи, натрупвани въ водата пластове съдържатъ ценни за изучване материали.

---

[1] Името Струга произхожда отъ рибнитѣ ловища въ града, наричани на старобългарски езикъ строугы, един. число строуга. (Срав. Йор. Иоановъ, „Българитѣ въ Македония", 1915, стр. 23).

Въ Швейцария надводнитѣ жилища сж почнали да се правятъ къмъ края на неолитния периодъ около 3500 години пр. Хр. и сж изчезнали къмъ края на бронзовия периодъ (около 1000 години пр. Хр.) и даже къмъ началото на желѣзния периодъ (около 1500 г. пр. Хр.). Херодотъ (V,16) разказва, че въ негово време по Балканския полуостровъ имало езерни наколни жилища; на пр. на езерото Тахино и Бутковското езеро жителитѣ живѣели по следния начинъ: „Всѣки човѣкъ или семейство има върху скелята (на наколното жилище) една колиба, въ която живѣе, и единъ капакъ презъ скелята, който води долу въ езерото. Малкитѣ деца вързватъ за крака съ вжже, отъ страхъ да не се търколнатъ долу. На конетѣ си и на добитъка си даватъ за храна риба; тя се въди въ такова голѣмо количество, че ако нѣкой отвори капака и пусне съ вжже една малка кошница па следъ малко я извлѣче навънъ, тя е пълна съ риба".

Дългата епоха отъ 3500—500 г. преди Хр. има три подраздѣления (периода), които сж получили името си отъ надводнитѣ жилища.

1. Робенхаузеновъ периодъ (селище въ Цюрихското езеро). Между предметитѣ отъ този периодъ не се срѣщатъ орждия, направени отъ металъ, а изключително отъ камъкъ, кости, еленови рогове и пр. Глиненитѣ сждове, които се срѣщатъ тамъ, сж правени на ржка, т. е. безъ помощьта на грънчарско колело. Тѣ сж груби, плитки и безъ орнаменти.

2. Локриенски периодъ (Locras, селище въ Биенското езеро). Презъ този периодъ се срѣщатъ между каменнитѣ орждия и такива направени отъ чиста медь, чиито форми наподобяватъ каменнитѣ. Глиненитѣ сждове сж правени сжщо на ржка. Тѣ сж плитки, както и презъ робенхаузовия периодъ, но по стенитѣ имъ се срѣщатъ и нарѣзи, като орнаменти. Много отъ сждоветѣ сж нагласени за окачване.

2. Моргиенски периодъ (Morges, селище въ Женевското езеро). Въ това селище се срѣщатъ много предмети (сѣчива отъ лѣянъ бронзъ: брадви, сърпове, юзди отъ коне, голѣми кърфици, фибули и др.; каменни и глинени калъпи за отливане на бронзови предмети. Глиненитѣ издѣлия сж отъ доста добра направа, нѣкои отъ тѣхъ сж пра-

вени на колело. Срѣщатъ се глинени лъжици и сѫдове въ разнообразна форма, чиито стени сѫ украсени съ орнаменти, рѣзки, черти, нарѣзи и др. геометрически орнаменти.

Освенъ тѣзи предмети, които ясно характеризиратъ всѣки единъ отъ тѣзи три периода, срѣщатъ се и други, направени отъ дърво, кость, еленовъ рогъ, намѣрени сѫ тъкачни части отъ мрежа за ловене риба, житни зърна, даже и единъ видъ хлѣбъ, направенъ очъ просо. Намиратъ се многобройни кости отъ животни, употрѣбени за храна.

Всѣки разбира, отъ какъвъ голѣмъ интересъ е изучването на тѣзи находки, които ни говорятъ за нравитѣ, обичаитѣ и живота на обитателитѣ на надводнитѣ селища. Всичкитѣ непотрѣбни нѣща (строшени сѫдове, орждия, останки отъ храна и пр.) отъ жилищата сѫ били изхвърляни въ водата, гдето постепенно се напластявали въ дъното на езерото. Тамъ сѫ попаднали така сѫщо случайно изтървани предмети (здрави орждия, сѫдове и др.)

Предметитѣ за домашна употрѣба обикновено се намиратъ въ основитѣ на надводнитѣ жилища, — между другитѣ тамъ се намиратъ останки отъ храна и черепи отъ сѫдове. Всичкитѣ тѣзи глинени нѣща твърде рѣдко се намиратъ въ нѣкой глиненъ сѫдъ. За жалость цѣли глинени сѫдове твърде рѣдко се намиратъ, а повечето черепи отъ сѫдове.

⁂

До сега на Балканския полуостровъ наколни жилища, или слѣди отъ такива, бѣха открити въ Преспанското езеро, близу при селото Наколецъ, което навѣрно носи името си отъ тѣзи жилища. Напоследъкъ следи отъ подобни жилища бѣ открила драката, която работѣше по пречистването на Гебедженското езеро, близу при Варна. Въ варненския археологически муаей се съхраняватъ намѣрени въ езерото колове отъ надводни жилища. Следи отъ сѫщитѣ жилища сѫ намѣрени и въ езерото Тахино и др.

Тѣзи случаи на Балканския полуостровъ ми дадоха поводъ, да си спомня за детинството си и да се замисля за напустналия отъ преди 40 години свой роденъ градъ Струга и за неговото езеро. Добре помня, когато като деца отивахме, лѣтно време, на езерото да се кѫпемъ. Както въ самото езеро, тъй и по брѣга намирахме глинени, изпечени, доста изтрити черепи отъ сѫдове и съ тѣзи „керемидки“ се забавлявахме да ги хвъргаме по повърхностьта на водата та следъ бурно време вълнитѣ на езерото пакъ да ги изхвърлятъ на брѣга. Сѫщо по брѣга на езерото, както и въ самото езеро намирахме разни изгладени камъни отъ различна голѣмина. Въ онова далечно време никое отъ насъ децата не си задавахме въпросъ, какво означаватъ тѣзи глинени черепи и гладени камъни. Дали тѣ не сѫ сѫдове и сѣчива отъ жители на предисторически времена, които сѫ живѣли въ езерото на наколни жилища? Че тѣзи глинени черепи и нѣкои отъ гладенитѣ камъни трѣбва да сѫ отъ много стара епоха, ми даватъ поводъ да вѣрвамъ и дървенитѣ колове, забити въ езерото на около 200—300 метра отъ брѣга, които и до днесъ сѫ запазени на 4—5 метра дълбочина. Предполагамъ, че тѣ сѫ останки отъ предисторически наколни жилища, защото никой не помни, кога сѫ забивани въ езерото тѣзи колове. Тѣ не сѫ колове отъ рибарски колиби отъ по-ново време, защото е немислимо да е имало нѣкога толкозъ много рибарски колиби, които да обхващатъ таквозъ голѣмо пространство, колкото е това, усѣяно съ колове отъ двете страни при устието на р. Дримъ. Отъ тръстиката, която расте сега въ езерото на доста далечно разстояние отъ брѣга, се доказва, че нѣкога брѣгътъ на езерото е достигалъ близу до тръстиката и въ това време трѣбва да сѫ забивани коловетѣ въ езерото за постройка на наколни жилища.

Въпросътъ, дали въ Охридското езеро е имало наколни предисторически жилища, не е изследванъ, защото до сега никой не се е занимавалъ съ изследването на поменатитѣ черепи, за които казахъ по-горе, нито съ проучването на историята на находящитѣ се, забити въ дъното на езерото колове. Като знаемъ отъ направенитѣ изследвания, че въ Преспанското езеро е имало наколни жилища, съ много голѣма вѣроятность можемъ да допустнемъ, че и въ Охридското езеро при Струга е имало сѫщо такива жилища. Освенъ това, рибарскитѣ колиби, които и до днесъ сѫществуватъ въ северозападната часть на езерото къмъ Струга, срещу мѣстностьта, наречена „Айротъ“ и които стружани наричатъ „ловища“, по постройката си на колове, забити въ езерото, тѣзи рибарски колиби навѣрно сѫ останки по традиция на наколнитѣ жилища отъ предисторическо време.[4] Но тѣзи колиби, които сѫ само нѣколко и сѫ построени съвсемъ близу до брѣга на езерото, не трѣбва да се смѣсватъ съ коловетѣ, забити на далечно днесъ разстояние отъ брѣга и които заематъ много голѣмо пространство по северния брѣгъ на езерото. Тѣзи многобройни колове по никакъвъ начинъ не могатъ да означаватъ останки отъ подобни рибарски колиби или ловища, а навѣрно сѫ останки отъ наколни жилища.

По предположението, че е имало наколни предисторически жилища въ Охридското езеро, ето какво казва проф. Иширковъ въ своята статия „Охридското езеро и градъ Охридъ“ (Лѣтописъ на Бълг. Акад. на наукитѣ 1915, отдѣл. отпеч. стр. 11): „Дали въ Охридското езеро е имало наколни жилища, явление, което е било много разпространено въ швейцарскитѣ езера, не се знае още; въ тази посока не сѫ правени изучвания. Нѣма съмнение, че край брѣговетѣ на Охридското езеро е имало интензивенъ животъ още въ предисторическа епоха и бѫдещи разкопки ще ни дадатъ сигуренъ материалъ за това“.

Обаче за пълното осветление на този въпросъ апелирамъ къмъ стружката интелигенция да се заинтересува съ него и да събере сведения отъ стари хора, дали помнятъ нѣщо за забититѣ колове въ езерото, дали сѫ намѣрени по брѣга или въ самото езеро нѣкакви сѣчива отъ кость, камъкъ, бронзъ или желѣзо, като брадви, чукове, длета и др. и да събератъ по-голѣмъ брой глинени черепи отъ изхвърлянитѣ на брѣга отъ вълнитѣ на езерото. Отъ тѣзи сведения и материали ще може да се изясни подигнатиятъ отъ мене въпросъ.

ЖИТИЯ НА НАРОДНИ СВЕТИИ, ПИСАНИ НА ОХРИДСКО НАРЕЧИЕ СЪ ГРЪЦКО ПИСМО.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Охридската патриаршия, макаръ и официално и литургийно да си е служила съ гръцкия езикъ, никога не е изгубвала съзнание, че е българска по произходъ и паство. Заради това нейнитѣ кириарси винаги тържествено се подписвали *ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ πάσης Βουλγαρίας.* И образованитѣ охридчани, ако и да сѫ пишели на гръцки, не преставали да се чувствуватъ българи, да обичатъ Охридската патриаршия, като велика народна светиня и олицетворение на народната духовна мощь, и съ всички сили да бранятъ нейната автокефалия отъ домогванията на Фенеръ. Тѣ не сѫ изгубили тѣзи чувства и следъ унищожението на Охр. патриаршия. Нѣщо повече. Любовьта имъ къмъ нея се превърнала въ болестна тѫга за изгасналата отечествена слава. Всички граждани и гражданки — учени и прости — сѫ живѣли съ чаровния споменъ за „светата патрикана“ и се движели отъ свѣтлата мечта за нейното възстановление. Фанариотскитѣ владици сѫ схващали това общо настроение на охридчани и не сѫ правили опити да изкоренятъ отъ душитѣ имъ спомена за независимата родна църква, както имъ завещалъ унищожительтъ на Охр. патриаршия, цариградск. патриархъ Самуилъ. Даже най-яростниятъ фанариотски митрополитъ въ Охридъ, Мезети, който отъ омраза къмъ българския народъ изгорилъ охридската митрополия и заедно съ нея архивата на бившата Охр. патриаршия, все пакъ билъ принуденъ да отстѫпи на силното родолюбие на охридчани като осветилъ първото охридско българско училище (въ квартала Кошница).

Образованитѣ охридчани, занимавайки се съ своя всѣкидневенъ занаятъ (шивачество, кожухарство, бакалия и др.), въ праздници и презъ свободнитѣ часове отъ дѣлничнитѣ дни се вдълбочавали въ съчиненията на Платона, Аристотеля, Плутарха, Ипократа и други старогръцки писатели. Сѫщевременно тѣ се ровили въ стари охридски книги, за да разширятъ познанията си за славното минало на своя градъ и въ роднински срещи или вечеринки да ги предаватъ въ поучителни разкази на младитѣ, които захласнати сѫ ги слушали. Отъ тоя родъ интелигентни охридчани е билъ известниятъ въ нашата историческа наука Г. Бодлевъ, който е водилъ руския ученъ Григоровича низъ галериитѣ на охридскитѣ старини и е преписалъ кодекса на Охр. пхтриаршия, като е измѣнявалъ нѣкои неприятни нему мѣста отъ документитѣ ad gloriam patriae. Обаянието отъ родното минало особено сѫ усилвали женитѣ, които презъ зимни нощи сладкодумно сѫ разказвали на своитѣ деца и внуци за охридски царье и юнаци, за патриарси и светци.

Истински синъ на своето време, баща ми Йонче П. Снѣгаровъ сѫщо така е израсналъ и живѣлъ подъ чара на миналата родна сила. Майка му баба Кира, потомка на Кузманъ-капитанъ, — легендаренъ народенъ юнакъ, възпѣтъ съ омировска пластичность отъ Гр. Пърличевъ, му пѣла и приказвала за стари юнаци и святи мѫжье и му вдъхнала гореща любовь къмъ своя родъ и народнитѣ светини. Известно е, че въ началото на XVIII в. образовани клирици отъ Охридъ, Корча и Мосхополе сѫ взели да пишатъ и издаватъ служби и жития на Св. Седмочисленици и др. мѣстни християнски мѫченици, съ цель да усилятъ у народа култа къмъ тѣхъ, а чрезъ това и привързаностьта му къмъ Охр. патриаршия, силно застрашена тогава отъ фанариотитѣ. Сѫщиятъ стремежъ се появилъ въ Охридъ и др. съседни градове презъ време на Църковната борба, когато възстановлението на Охридската патриаршия била всенародна мечта, все съ цель да се изтъкне нейната святость и, следователно, каноничность и равностойность съ другитѣ праваславни патриаршии. Въ 1859 г. учениятъ охридчанинъ и атински учитель Димица (отъ охридската фамилия Димзовци до Горни Сарай) написалъ и издалъ въ Атина полемичната книга «*Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας*», въ която излива своята тежка скръбь за загиналата родна светиня — Охр. митрополия, люто напада нейния унищожитель патриарха Самуила и пламенно защищава нейното право да бѫде възстановена. Въ 1858 г. Партений Зографски, родомъ отъ с. Галичникъ, прѫвъ превежда на български (дебърско наречие) пространното житие на Св. Климента Охридски.

Подбужданъ отъ желание да прослави своя родъ и да възбуди силно родолюбие въ свои роднини и познати, сѫщо и Йонче П. Снѣгаровъ последвалъ Партения Зографски и превеждалъ отъ грѫцки на охридско наречие съ грѫцко писмо кратки жития на народни светии. Запазени сѫ жития за трима волнопочитани отъ охридчани светии: Наумъ Охридски, Иванъ Владимиръ (зеть на царь Самуила) и Еразмъ (св. Размо).

Житието на св. Наума по съдържание по-скоро е житие на св. Седмочисленици. То не е букваленъ преводъ, а свободенъ, твърде сбитъ разказъ по Теофилактовото житие на св. Климента. Съставительтъ споменува само по-важнитѣ факти изъ дейностьта на св. Братя и ученицитѣ имъ. Отъ областитѣ, гдето тѣ сѫ действували, той съвсемъ замълчава за Моравия и Панония както и за тѣхнитѣ владѣтели. Изобщо той избѣгва старитѣ названия на земи и градове, като нарича споменаванитѣ мѣста съ съвременнитѣ имъ имена. Освенъ това той говори за нѣща, които не се срѣщатъ въ Теофилактовото житие. Още въ началото на разказа се казва, че св. св. Кирилъ и Методий лично сѫ проповѣдвали християнството въ България. Тази мисъль, несъмнено, е отражение на утвърденото презъ време на църковния въпросъ общенародно убеждение, че св. Солунски братя сѫ първопросвѣтителитѣ на българския народъ. За св. Наума се говори, че билъ най-младъ отъ всички кирилометодиеви ученици и тѣхенъ послушникъ, а следъ идването имъ въ България нераздѣленъ спѫтникъ и сътрудникъ на Климента. Негово любимо мѣсто било околностьта къмъ с. Старово (на южния брѣгъ на Охридското езеро, до Поградецъ).

При все туй, понеже по-голѣмата часть отъ съдържанието на този разказъ е заетъ изъ Теофилактовото житие, можемъ да го считаме за вторъ — следъ Партениевия — български преводъ на това житие.

Житието на св. Ивана Владимира е преводъ на краткото грѫцко житие на сѫщия светия, съставено, по всѣка вѣроятность, отъ китийския митрополитъ Козма, игуменъ на елбасанския монастиръ „Св. Ив. Владимиръ", а въ 1699 г. мѣстоблюститель на охридския престолъ. Гръцкото кратко житие е било издадено четири пѫти заедно съ пространното житие и службата на св. Ив. Владимиръ: въ 1690 г. въ Венеция отъ елбасанския свещеникъ Иоанъ, въ 1741 г. въ Мосхополския сборникъ отъ жития и служби на охридски светии, въ 1774 г. отдѣлно отъ Глика и въ 1856 г. въ Венеция съ пожертвуванията на елбасанския митрополитъ Иоаникий, игуменъ на елбасанския монастиръ „св. Ив. Владимиръ" и нѣкои добри християни. Въ 1802 г. службата на св. Ив. Владимира била напечатана съ нѣкои поправки на славяноруски езикъ въ Венеция по почина на хилендарскитѣ проигумени Лука и Партения и съ пожертвуванията на триестския търговецъ Хаджи Теодоръ Мекша[1].

Преводътъ на Йонче П. Снѣгаровъ е пръвъ и, доколкото знаемъ, единственъ новобългарски преводъ на краткото житие. Преводачътъ е ималъ на рѫка четвъртото издание на службата на св. Ив. Владимира. Макаръ и да следва краткото житие, той се стреми да го разкаже свободно, като че ли го възпроизвежда по паметь. Това се вижда отъ обстоятелството, че той изпуска нѣкои елементи отъ гръцкото житие, напр. известията, че Нѣманя билъ синъ на Симеона, а Симеонъ — дѣдо на Ив. Владимиръ; че охр. архиепископъ Николай е възпиталъ светеца; че братътъ на Владимировата жена билъ таенъ еретикъ и епитета „другъ Юда Искариотски" и пр. Сѫщо е изпустналъ хронологичнитѣ сведения за монастирския храмъ и смъртьта на Ив. Владимира, израза: *καθὼς ἔχομεν ἀπὸ παλαιοὺς ἀκουσμένον* (както сме чули отъ старитѣ). Споредъ гръцкото житие, франкитѣ (*φράγγοι*) искали да дигнатъ тѣлото на светеца единъ пѫть, а споредъ преводача — много пѫти. Освенъ това той добавя нѣща, за които се говори само въ пространното житие. Къмъ предсмъртната молитва на Ив. Владимира е прибавилъ за уяснение думитѣ: „121 псалмосъ", които нѣма въ житията. Израза «*Ἰλλυρικὸν καὶ Ἀλβανίαν*» предава съ една дума: „Арнаутлокот". Израза: «*Στραφεὶς οὖν διὰ νὰ ἔλθῃ ἐδῶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν*» е превелъ: „Идеешчем во Елбасан"; думата *ξενοδοχεῖα* (странноприемница) — „ханой за рахатлифсейне сиромаситѣ".

---

[1] Ст. Новаковић, Прве основе словенске књижевности, стр. 244.

Четвъртото издание на службата на св. Владимира, по което се е водилъ преводачътъ Йонче Снѣгаровъ, е озаглавено: «*Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ*» съ съдържание: 1) предговвръ на първия издатель свещ. Иоанъ; 2) изображение на Ив. Владимира въ царско облѣкло съ текстъ подъ него: *Τὸ τῶν χαρίτων κλέος Ἰωάννης πάσης Ἀλβανίας καὶ Βουλγαρίας εὐσεβὴς βασιλεὺς ὁ θαυματουργὸς μεγαλομάρτυς ὁ χαριτόβρυτος καὶ ὄντως μυροβλύτης ὁ Βλαδίμηρος* (благоименитата слава на даровете̌, Иванъ Владимиръ, благочестивъ царь на Албания и България, чудотворецъ, великомѫченикъ, изворъ на благодать и мироточивъ); 3) службата, въ която двѣтѣ жития влизатъ като синаксари; 4) стихове отъ Козма Никийски; 5) изображение на светията, лежащъ въ рака; 6) две пѣснени статии отъ Теодоръ х. Филипиди; 7) молебственъ канонъ и 8) съобщение за надписа върху вратата на монастирския храмъ. Житията сѫ били съставени възъ основа на старобългарско житие. Указание за това има въ самитѣ тѣхъ. Така, въ пространното житие стр. 15 ясно се казва: *εἰς τὸ βουλγαρικὸν Συναξάριον εἶναι πολλὰ καὶ ἀνεκδιήγητα καὶ ἀμέτρητα* (въ българския синаксаръ благодеянията на светеца сѫ много, неизказани и безбройни); *ὁ λόγος καὶ ἡ πολιτεία τοῦ Ἁγίου μεθερμηνεύθη εἰς τὰ Ῥωμαΐκὰ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τῶν Βουλγάρων*. А въ краткото житие, стр. 27, авторътъ отбелязва, че имало голѣмо грьцко житие и служба, които се изгубили, обаче въ „сръбскитѣ“ (чети: славянскитѣ) книги по-добре сѫ се запазили животътъ и чудесата на светеца *(εἰς δὲ τὰ βιβλία τα Σερβικὰ σώζεται κάλλιτερα ὁ βίος καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου)*. Сѫществуването на славянско житие на Ив. Владимира се потвърждава и отъ факта, че о. Паисий Хилендарски е челъ такъво житие (вж. Йор. Ивановъ, История славѣноболгарская, стр. 33—24). — Отъ съобщението, че голѣмата грьцка служба била изгубена, Новаковичъ заключава, че житието било съставено по предание, а не по нѣкакъвъ текстъ (цит. съч. 251 и 253). Обаче думата *σώζεται* (се пази) въ горецитуваното мѣсто ясно показва, че авторътъ е виждалъ славянското житие, което се е пазѣло въ монастиря „Св. Ив. Владимиръ“. А обстоятелството, привеждано отъ Новаковича въ полза на неговото мнение, че въ едното житие слав. текстъ е нареченъ български, а другото — сръбски, показва не, че съставительтъ не е знаелъ слав. житие, а по-скоро, че двѣтѣ гръцки жития сѫ произведения на двама различни автори, което се потвърждава и отъ вѫтрешнитѣ имъ различия и отъ съобщението на първия издатель, свещ. Иоанъ, че мнозина сѫ поправяли житията. Славянското житие, което сѫ имали на рѫка авторитѣ на гръцкитѣ жития (Козма Китийски и нѣкой отъ монаситѣ въ монастиря „Св. Ив. Владимиръ“) по всѣка вѣроятность е било отъ сръбска редакция, и единиятъ ималъ предъ видъ неговия езикъ, който е билъ старобългарски, а другиятъ — неговитѣ фонетични сходства съ славянскитѣ книги, писани и печатани въ съседната на Албания Черна-гора.

Житията сѫ били съставени въ 1689 г., което се установява отъ съобщението въ краткото житие, че отъ възстановлението на монаст. храмъ „Св. Ив. Владимиръ“ (1380 г.) до написването на житието сѫ минали 309 г. А кога е било съставено слав. житие, не се знае. Но многото анахронизми въ гръцкитѣ жития по отношение на историята на южнитѣ славяни (Ив. Владимиръ е нареченъ синъ на Нѣманя, а последния — синъ на бълг. царь Симеона, монастирътъ билъ построенъ въ ѕтз (=607=709 г. вѣроятно, вмѣсто ѕфз =999 г.) даватъ основание да се мисли, че и то е било съставено късно, следъ смъртьта на светеца по предания, запазени въ елбасанския монастиръ. При все туй житието на Ив. Владимиръ не е лишено отъ известна достовѣрность: въ много нѣща, както признава и Хилфердингъ, то е отпечатъкъ на историческо предание и потвърждава диоклейския лѣтописъ за сѫщото лице.

Между пространното и краткото житие има нѣкои фактични различия: въ първото родината на Ив. Владимиръ е наречена страна на мизийцитѣ, въ второто е посочено родното му мѣсто — с. Владимиръ (или Владимирово). Споредъ краткото житие, Ив. Владимиръ билъ възпитанъ отъ охр. архиепископъ Николай, който не се споменува въ пространното. Споредъ краткото житие, Владимировата жена, която е подстрекнала Ив. Владимира да убие мѫжа ѝ, се разкаяла следъ убийството на Ив. Владимира, а въ простр. житие не се говори нищо за това. Споредъ простр. житие, отъ поставянето мощитѣ на Ив. Владимира до съставянето на житието изминали повече отъ 700 години, а споредъ краткото — 780 г.

За времето и обстоятелствата, при които билъ възстановенъ храмътъ на монастиря „Св. Ив. Владимиръ“ се съобщава само въ краткото житие.

⁂

Св. Еразмъ, който по съзвучие на името му се смѣсвалъ съ Кирилометодиевия ученикъ Гораздъ, е християнски мѫченикъ отъ гр. Антиохия, пострадалъ при римския императоръ Диоклецианъ. На пѫтя Охридъ-Струга, на единъ хълмъ до езерото при с. Гѫбавци е кацнала стара църквичка на негово име. Тукъ всѣка година на 1 юний, деньтъ на паметьта му, масово се стичатъ богомолци отъ Охридъ, Струга и селата. Не е известно, какъ се е развилъ въ Охридско култъ къмъ този малкопопуляренъ първохристиянски мѫченикъ: дали защото той е пострадалъ въ Лихнида (старото название на Охридъ) или пъкъ защото сѫ били пренесени тукъ негови мощи? Въ житието, преведено отъ Йонче П. Снѣгаровъ, ясно се казва, че св. Еразмъ е проповѣдвалъ християнството въ Охридъ и обърналъ къмъ Христа много езически народъ. Въ всѣки случай не може да се отрече, че култътъ къмъ св. Еразма въ Охридско е отъ твърде древно време и, по всѣка вѣроятность, е преминалъ у българитѣ отъ старитѣ християнски жители на този край. Основание за това предположение ни дава единствената до сега известна славянска служба на този христ. мѫченикъ, която се намира на л. 243б—246а въ единъ общъ рѫкописенъ славянски миней (сръбска редакция) отъ 1435 год., пазенъ въ Софийската народна библиотека подъ № 122 (136). Тази служба е озаглавена: „сⷮаго мученика Еразма Лихнидиньскааго.“ Цѣлиятъ рѫкописъ е писанъ отъ граматикъ изъ Охридската епархия, защото въ сѫщия миней на 27 юлий, л. 370а, на редъ съ службата на св. Пантелеймонъ, е помѣстена службата на св. Климента Охридски подъ заглавие: „Вь тъжде день свѣщенномученика Климента ѡхрідскаго.“ Обстоятелството, че съставительтъ на сборника нарича св. Еразма Лихнидски, а не Охридски, показва, че той го смѣталъ за Охридски мѫченикъ преди още да бѫде Лихнида преименувана въ „Охридъ“, сир. преди заселването ѝ съ славяни. Сигурно той е взелъ службитѣ на двамата охридски светии отъ частенъ миней, въ който тѣ ще да сѫ били по-пространни и ще да е имало, както обикновено се е практикувало, и тѣхнитѣ синаксари (жития за прочитане въ църква въ светийния праздникъ).

Между славянската служба на св. Еразма и житието, написано отъ И. Снѣгаровъ, има съгласие въ нѣкои сведения. И въ двата ръкописа се говори за гр. Антиохия, за импер. Диоклециана и Максимиана като мъчители на светеца, за изцелението на детето на Анастасия; св. Еразмъ е представенъ като архиерей, проповѣдникъ на евангелието и чудотворенъ целитель. Само въ едно се различаватъ: въ службата на нѣколко мѣста се споменува Лукрида като мѣсто, просвѣтено отъ св. Еразмъ, а въ житието — освенъ Охридъ, градоветѣ Фримонъ и Хермелия. Това различие е достатъчно основание, за да твърдимъ, че И. Снѣгаровъ не е знаелъ слав. служба, а е ималъ на ръка, както въ всички свои книжовни работи, гръцко житие или гръцка пространна служба съ синаксаря на светията въ отдѣлно издание или въ гръцки миней за м. юний. Както и да е, неговото житие за св. Еразмъ е също така пръвъ и единственъ до сега новобългарски преводъ, както и житието на Ив. Владимира. Предаваме текстуално тритѣ жития въ кирилска транскрипция.

Житие на Св. Наумъ.

Свѐти На̀умъ бѐше на врѐмето от свѐти Кѝрила и Меѳо̀диа, што се мъчеа за̀едно во Бугарѝата и вра̀шчаа планоса̀ните на праосла́внина и кнѝжіето и препѝсаа на іезик бу̀гарски со сло̀а бу̀гарски нéа диаѳѝки и палеа̀ диаѳѝки. Тога со Св. Клѝмета и со дру̀зи хойдоа во Ро̀ми. Тóга бѐше вла̀дика го̀лем Адриано̀с велѝкиот. И ко̀га чу идѐйнето от сф(етците), ѝзлезе на̀пречек со сѝте вла̀дици и но̀гу и чѐсти. Св. Наумъ по̀-млат бидвѐешчем и бѐше по̀слушник на сите. Та̀мо ко̀га влѐгоа во гра̀дот го̀леми чудѐсии сто̀риа, сѐкакви бо̀лести излѐквеа, ку̀ци, слѐпи, глу̀и, нѐми и но̀гу, шчо и прифа̀шчаше, на̀йда курту̀лма. Владѝката со Божѝо ашикерла̀йсвене ра̀збра идейнето от сф(етците) и ѝ по̀моли за да му и кажетъ книжіето, шчо и препѝсаа. То̀га и той и ексѐтаса[2] и чу̀нки нéнайде ѝнглашлок нѝгдека и вевѐоса[3] и псѝфиса,[4]

---

[1] Лоукридо свѣтло, весели се. Лоукридскаа мѣста свѣтозари словесыи просвѣтивъ, Лукридо ликыстоуи, яко же кринъ процвѣтай.

[2] отъ гръцкия гл. ἐξετάζω (изпитвамъ).

[3] отъ βεβαιῶ (удостовѣрявамъ).

[4] отъ ψηφίζω (гласувамъ, обявявамъ).

за да се вèрни, зà да се дàдат на сèта зèмя да се ỳчат кнѝжiето, зà да си пèет на iезикот нѝхнии. И кòга кинѝсаа да си ѝдеет нàзат, сѝот грàт стàна да ѝспратит и нòгу бòлни дòйдоа и св(èтците) и излèкфаа. И со гòлема жàлба се одèлиа от св(èтците) и св(èтците) им дàдоа насàети и сѝ се одèлиа. Св. Кѝрилос тàмо òстана. И идèешчем, сф(èтците) кирѝксфеа сèкъде ѝмето Хр(истòсоо) и клàдоа и хапсàана и тѝе се помòлиа на сф. Дух. Тòга чàста се òтвори хапсàаната се стòри гòлемо трèсенiе земя. И джисдойте и кỳките и им испàднаа от тѝе шчо и мъчиа сф(èтците). И сф(èтците) си излèгоа радвèешчем и си фтàсаа во Бугàриа и поèлвачот от бугàрите, шчо се вѝкаше Михайл, и дèкса сф(èтците) со гòлем чèс, и и слỳшаше сф(èтците) свèшчо да му рèчва. И со поèлята от сф(èтците) и рàстури кнѝжието сèкъде, за да се прѝкажит името Хр(истòсоо) и да си пèйет на ièзикот нѝхнии. И нàшите, шчо бèа пот поèлята от Михàйла, пòела да се пот поèлята от сф(èтците). И сф(èтците) сѝте си се раздèлиа. Сф. Климет со сф. Нàум òстана во Охрит. И сф. Клѝмет се стòри владика, за да сфèтит от дидаскалѝата нèгоа вистѝнското Богупознàйне. И чỳнки сам не мòжеше сèкъде да iе спрòстрит Божевнѝната, на сѝте рàботи го клàаше сф. Нàума. И сф. Нàум никой път не се одèлвеше от сф. Клѝмета. И пойкiето сèдейне от сф. Нàума бèше кон Стàроо òттаде езеро. Тàмо кирѝксфеше името Хр(истòсоо), нèму шчо трèбит да му се поклòнвиме слàва и чèс сèга и от вèка до вèка амин.

Житие на Св. Иванъ Владимиръ.

Денèшниоф сфèти Йòан на царòйте най-сфетèниоф, таткòйна му бèше èдно сèло се вѝкаше Владѝмирон, за тòо и сфèти Йòан се вѝкна Владѝмирос. От сòй цàрски, тàтко му и мàйка му хрѝсяни, тàтко му се вѝкаше Неèман и мàйка му Анна, прèсфетен фѝлис от сфèтен кòрен, ỳшче отъ мàлечок цвѝтлеше со хàрнини, со пòс, со агрѝпнии со сирòмаси помиловя̀йне и бèше сат чѝс и сфèтен. Тàтко му и мàйка му го жèнаа за кèрка му от царот Самуѝл. И тòй си вàрдеше девòйстото чинèешчем нàй-харни работи. Пòтем смърта отъ родѝтели(те) му, сàмопòелвач бидвèешчем iе пòрасти вèрата, клàде дàскали и тèляли, за да се покàйвает сѝте на вèрата хрѝсянска. Нàпрай манàстири, църкви, хàной за рахатлèй-

ефене сиромàсите, нàпрай и болници. Ѐдин дѐн му дòйде нàум да нàпрайт ѐдна църква во плàнина в ѐдно мѐсто пустѐлиа, шчо бѐше сфе́ со бàзіе и хòйдоа со трòйца от голѐмците от цàрството нѐгоо, гьò по лòф, и нѝм не им кàжваше. Пу̀лит тàмо ѐден òрел ѝмаше сгòра на крѝліето ѐден кърст нàй-цвитлиф и търчѐешчем да го фтàсат, влѐзе во бàзіето. И òрелот сѝ се зàстой и той бѐше àхрангел и го зàстоа кърстот къде шчò іе и нàпрай църквата. Ту̀ка му̀ іе сѐга на тòа мѐсто и липсàната. Тòга се поклòниа и пòела, да напрàет църква и сѐдум пъти во дѐнот ѝдаше се поклòнвеше дѐйна и нòшя чѝнеше агрѝпнии. Затòо и жѐна му ѝмаше шу̀бе да не хòйт по дру̀зи жени, зашчо сò неа не се добѐрвеше. Затòо си го клàде брàта е да го зàгубит и кисѐджиа да се стòрит от царшчѝната, и тàка да си кáжит еретѝст(во)ото. Зàшчо бѐше еретѝк. Тѝе днѝ цàрот шчò се вѝкаше Порфирогѐни, ѝмаше дженк со бугàрите, со сърбите, со Нѐмечко и надѐлвеше. И тàка прѝблиза до цàрството отъ сфети Иòана. Тòга се пусатлàйса сфети Йòан со сфети Дух со дáрот господоф. И ѝзлезе со àскерот и чàста го нàдели. И се стòри пòелвач от сѐта Булгàриа и от Сърбиа и от Арнáутлок(от). Идѐешчем во Ѐлбасан, тòга нàйде врѐме шу̀ра му, слегвѐешчем от койна, го удри со саблиата да го прѐсечит, ѝля по пу̀стина се ѝзмъчи. Тòга сфѐтецов сам му я дáат сабѝата нѐгоа и му вѐлит, зѐми я и за праведнѝната, праославнѝната пресечѝ ми а глàва, за осфедофчѝната Христòсоа вѐра да се стòрам ку̀рбан. Тòга му̀ я прѐсече глàата со негòата сáбиа. О чудо! Сѝ а грàбна со негòйте ръце сфетѐна глàа сф(ѐтецот) и хич не слезе от мъската и сф(ѐтецот) сàмо търчаше псалвѐешчем и фалѐешчем Гòспода, велѐешчем псалмòс 121: „се зарадваф на постѐлието, на кукята Госпòдаа хòйме“, и дру̀зи нàпът си вѐлеше. Тàквото котѝсфейне пулѐешчем, àскерот се почу̀диа, плàчеа, тъжеа, се дрòбеа, търчаа да го фàтеет загу̀бвачот, амѝ чàста нѐго го прѝфати, о чудо големо! си и ѝ̀деше мѐсата. И кàко го вѝдоа сѝот век, излѐгоа пòпой, влàдици, гòлемци да го пречѐкает най-голѐмиот цар, тàткото от вдойците и от сиромàсите вàрдачот, хойдоа пò него, дури си дойде на мѐстото и си слѐзе и си а пòклона глàата со негòйте ръце велеешчем: „Господи, на твòйте ръце го òстаам ду̀хот мой“. Тога се чуя псàлвейне нѐбесно и си нàполна местото (со) хубайна мѝризба ду̀ховна, и го зако̀паа дево̀йскиот и ца̀рскиот труп и шчо се найдоа ту̀ка владици, по̀пой, а̀скерот и сѝот λάοσ[1] и но̀гу сиро̀маси и вдо̀йци го пла̀чеа ка̀ко го стра̀двиа та̀коф ва̀рдач, но̀гу ку̀ци и бо̀лни, са̀мо целива̀ешчем светѐната лѝпсана, се лѐквеа. И пѐрачот[2] от ло̀шо по̀лошо по̀мина. Проклетата стопанка, жена му царицата мно̀гу пишман чинѐешчем, се мѐтано̀иса,[3] плачеешчем, вика̀ешчем и тъжѐешчем, ба̀раше простѐниа и от ка̀ко ıе зако̀паа светѐната липсана[4] напра̀я църква прика̀зана. Но̀зина са̀каа да го прекрѐнет и нѝкако не мо̀желе, то̀лку пъта фра̀нсази го до̀несле до Шкумıе[5] и пак и им ѝсбега, и но̀гу пѫти и сфѐтен пла̀мен на селя̀ните им се ка̀жвеше и та̀ка го зѐмаа со лита̀нии, со мо̀лби го̀леми и го но̀сеа во мана̀стирот и, шчо̀ да ви рѐчам, ка̀таден чѝнит сѐкакви чудѐсии. Шчо да не ва̀рдит и да не чу̀ват от ло̀шо, да ни ıе молба̀джиа за грехо̀йте на̀ши да го смѝлит Го̀спода за ла́озот грѐшен и грехо̀йте да ни и про̀стит по̀ради мо̀лбата от сфѐти Ѝо̀ана денѐшниоф.

Житие на Св. Еразмъ.

Овой сфѐтен денѐшниоф сфѐти Ра̀змо бѐше от Антио̀хиа, бѐше на врѐмето (от) Диоклитиано̀с и Максимиано̀с. Първо расчѐтилок жѝвя, на то̀лку досто̀енıе фта̀са, шчо зѐмаше ра̀начка от гавра̀ните и да̀рой големи от Господа се до̀стой. Зато̀о, бес са̀кайне нѐгоо, се сто̀ри вла̀дика. Сѐтне сѐвда Бо̀жиа земѐешчем, шеташе апо̀столски, кириксфѐешчем[6] зборот Го̀сподоф от Вангѐлıето и чинеше чудѐсии мно̀гу. Зашчо седвѐешчем во Охриг гра̀дот, та̀мо вайскърсти ѐдно дете умрено, и та̀тко му от дѐтето Анастас шчо се вѝкаше го покърсти за̀едно со дру̀зи мно̀гу. И така ѝскърши шчо имаше ѝдоли. Во сѐдум дни го дѝдакса ла̀озот исправѐешчем на богопозна̀ıейне. И чу̀нки бѐше на врѐмето от ца̀рот Максимиано̀с шчо сѐдеше во Ерму̀полис, ойде ѐден и му ка̀за, оти Бо̀гой се иска̀ршиа от ѐден чо̀ек, шчо ıе от Антио̀хиа, — за сфѐти Ра̀змо шчо кѝриксфит Го̀спот Иисус(а) шчо го у̀дриа

---

[1] гръцка дума народъ.

[2] отъ глагола опервамъ (убивамъ).

[3] гръцка дума: се разкая.

[4] гръцка дума: останки, мощи.

[5] р. Шкумба въ Албания.

[6] отъ гръцка дума *κήρυξ*: проповѣдникъ.

на̀ кърст. И ца̀рот пу̀шчи люгіе, и го донѐсоа сфѐтецоф прѐт него и го о̀пита, ега[1], него и му рече: „Кой си ти и на кой го̀спот се по̀клонвиш?“ И сфѐтецоф си ма̀лчеше. За то̀о ц(а̀рот) се на̀люти и по̀ела да го бѝет на лѝцето. И сфѐтецоф о̀питвит ма̀аната за бия̀йнето. И ц(а̀рот) се отго̀ори и му вѐлит: „За̀шчо не́ се по̀клонвиш на бого̀йте?“ И сф(етецоф) ве́лит: „На кой бо̀гой вѐлиш да се по̀клонам?“ То̀га ц(арот) се за̀радва и го зѐде сф(ѐтецоф). И хо̀йдоа во църквата от Дѝа. И св(ѐтецоф) се по̀моли на Го̀спода. Му вѐлит на ц(а̀рот): „Кой го̀спот ми вѐлиш да се по̀кланам?“ И ц(арот) му го ка̀за идо̀лото от Дѝа шчо бѐше ба̀карно. То̀га сфѐ(тецот) се о̀пули на̀ него со гнъ̀сно опу̀лвейне. О чудо, вча̀ста па̀дна и се скърши па̀рчина и от идо̀лото ѝзлезе ѐден смо̀к шчо за̀губи но̀гу ѝнсан. И ц(арот) съ вра̀ти со го̀лем страм, и ла̀озот се у̀плашиа от смо̀кот, му паднаа на но̀дзете от сфѐтецоф, завѐрваа на Христоса и се кърстиа от сфѐтецоф 20,000 люгіе. Сѐтне го о̀пра сфѐтецоф смо̀кот и се фа̀ти сф(ѐтецоф) от а̀скерот со сѝот ла̀ос шчо завѐрваа, се за̀стоа при ца̀рот и 20,000 шчо се кърстиа, им прѐсече гла̀йте. И сф(ѐтецоф) го о̀блече со ру̀гихче ба̀карно наго̀рено. А со поѐлата Господо̀оа жѐшкото се сто̀ри сту̀дено. Сѐтне го затво̀риа во хапса̀ана, и Ахрангел му̀ се ка̀за и го курту̀лиса от хапса̀аната. Ка̀ко го курту̀лиса Ахрангел, сф(ѐтецоф) хо̀йде во ѐден гра̀т шчо се вѝкаше Фримо̀н, за да кѝриксат и та̀мо збо̀рот от Ванге́люто и да вра̀тит но̀гу при Господа. И та̀ка сто̀ри. На̀йсетне хо̀йде во гра̀дот Хермелѝан, та̀мо си сѐдна. И ко̀га до̀йде врѐме от починвѐйнето нѐгоо си се по̀клона ко̀н Анадол трѝ пъти и се по̀моли на Го̀спода да ха̀ризвит прошча̀вайне от грехо̀йте и жѝвот вѐчна на тѝе, шчо кѐ се помо̀леет на ѝмето нѐгсо и му го чинат дѐнот, са̀нки па̀метот. (Чу̀ се) о̀т него сфѐтен глас, шчо̀ вѐлеше, та̀ка ке бѝдит ка̀ко шчо̀ се по̀моли и по̀йкіе не се сто̀рит. Ова чува́ешчем от небеси, сфѐтецоф се за̀радва но̀гу, вѝде на̀й-цвитлиф вѐнец къде сле́гвеше на̀ него, ѐднакво вѝде и бу̀люци а̀нгели со хо̀ра про̀роци и апо̀столи, шчо̀ ѝдаа да го пречѐкает. Тога рѐче: „Го̀споди Иисусе Христе, дѐксай го ду̀хот мой!“ и си да̀де ду̀ша и та̀ка си хо̀йде радвѐешчем на̀ небо.

---

[1] Прочее.

LA MACÉDOINE AU TEMPS DES TURCS.

Par le Colonel Leon Lamouche.

Ancien membre de la mission de réorganisation de la Gendarmerie Ottomane en Macédoine.

On a, surtout depuis une trentaine d'années, tant parlé de la Macédoine, que personne ne peut ignorer l'importance de cette région dans les questions orientales.

On peut dire, en effet, qu'elle est le cœur de la Péninsule Balkanique; elle en est le centre géographique et la quintessence ethnographique, puisque, dans un espace restreint, elle en réunit toutes les races. Pourtant, les rédacteurs des traités qui mirent fin à la grande guerre, semblent l'avoir ignorée. En tout cas, ils n'ont rien fait pour résoudre le grave problème qui tint si longtemps l'Europe dans l'inquiétude, qui amena l'écroulement de l'Empire Ottoman et qui, aujourd'hui, menace encore de troubler la paix si précaire du Proche-Orient.

Je n'ai pas l'intention de traiter la question de Macédoine telle qu'elle se pose actuellement, ni d'en rechercher la solution; je veux seulement apporter à son étude une contribution rétrospective. Plus qu'aucune autre, cette question est un héritage du passé; il est donc utile de savoir sous quel aspect elle se présentait avant les événements qui ont transformé cette partie de l'Europe, c'est-à-dire au temps où la Macédoine, ou suivant la dénomination officielle d'alors, les Trois-Vilayets de Roumélie, était une province ottomane.

Ayant séjourné dans cette région pendant une période particulièrement agitée, de 1904 à 1909, entre la grande insurrection d'Ilin Den (1903) et la révolution jeune-turque (1908), je puis apporter un témoignage direct, d'autant mieux informé que mes fonctions d'instructeur de la Gendarmerie Ottomane me permettaient de savoir exactement ce qui se passait. Bien que membre de la section française de la Mission Militaire Internationale, chargée, à la suite des accords de Mürzsteg, de éorganiser la Gendarmerie en Macédoine, et après avoir, en cette qualité, résidé pendant près d'un an à Serrès, j'avais, dès le commencement de 1905, été appelé à Salonique par le général italien De Giorgis, chef de la Réorganisation, pour faire partie de son état-major, ce qui me procura de nouvelles facilités d'information et la possibilité de voir l'ensemble du pays, dont je connaissais déjà certains points par un voyage antérieur.

La Macédoine, en effet, n'était pas, pour moi, une terre inconnue. Initié, dès ma jeunesse, aux choses slaves par notre grand slaviste, le regretté Louis Léger, dont, en 1881 et 82, étant élève à l'Ecole Polytechnique, je suivais les cours à l'Ecole des Langues Oriantales, je m'étais passionné pour ces questions et la connaissance que j'avais déjà pu acquérir des diverses langues du Proche-Orient, me valut, quelques années plus tard, la faveur d'être attaché, au 2" Bureau de l'Etat-Major de l'Armée, chargé de l'ètude des armées étrangères. Cet emploi me procura l'occasion de visiter deux fois les pays balkaniques en 1892 et en 1896.

Si l'on juint à ces antécédents quelques ouvrages publiés, des diplômes acquis à l'Ecole des Langues Orientales, on comprendra que j'étais naturellement désigné pour faire partie de la mission envoyée en Macèdoine dans le but, non seulement de concourir à la réorganisation de la gendarmerie ottomane, mais aussi d'établir dans cette région tragique, un état de choses supportable pour ses habitents de toutes races.

Lors de notre arrivée en Macédoine, la population était encore sous l'impréssion de la grande insurrection d'Ilin Den (St-Elie), qui, commencée le 2 août 1903, dans la région de Monastir, avait, pendant près de trois mois, tenu le pays en ètait de guerre. A Salonique, on montrait les effets de la terrible explosion du 29 avril, qui avait détruit la Banque Ottomane et plusieurs immeubles du Quartier Franc.

Avec leur nombreuse armée composée en partie de batallions de rédif (armée de réserve) venus d'Anatolie, les Turcs devaient nécessairement avoir raison de cette révolte, mais la répression causa plus de dommages encore que l'insurrection elle-même. Bien des villages et même de petites villes comme Krouchévo, non loin de Monastir, furent détruits en tout ou en partie. Comme il arrivait toujours en pareil cas, un grand nombre d'habitants des deux sexes s'étaient réfugiés en Bulgarie.

Les autorités turques avaient été effrayées de la puissance, de la cohésion, de la constitution intelligente, de l'organisation rèvolutionnaire, dite Organisation intérieure. Quoique le caractère national de cette dernière fut nettement bulgare, son but était la réalisation d'une administration macédonienne autonome, et sa devise „La Macédoine aux Macédoniens" (Makédonia za Makédonsitê). Et de fait, des éléments non bulgares, des Valaques, comme à Krouchévo, ainsi que des Bulgares patriarchistes, conséquemment grécophiles, prirent part à l'insurrection d'Ilin Den avec les exarchistes. Donc, pour les Turcs, le Bulgare était l'ennemi et un ennemi dangereux qu'il fallait combattre par tous les moyens.

Mes rapports avec la population chrétienne me conduisirent à cette conclusion qu'elle était très fatiguée par cette longue période de troubles et ne demandait que la paix et la possibilité de travailler tranquillement. On sait que les Bulgares de Macédoine, comme ceux de la Bulgarie indépendante, sont essentiellement des laboureurs, avec cette différence cependant, qui explique en partie les mécontentements, que les paysans de la Bulgarie sont propriétaires de la terre qu'ils cultivent, tandis que les Macédoniens étaient exclusivement des métayers, travaillant sur les grands domaines (tchiftliks) des beys turcs.

Si Hilmi Pacha, l'inspecteur général des Trois Vilayets, avait sincèrement voulu la pacification de son ressort, avec l'aide de ses conseillers, les agents civils russe et autrichien, des officiers européens de la Gendarmerie et plus tard des conseillers financiers, il aurait pu y parvenir assez facilement.

Mais ce digne serviteur d'Abdul Hamid, d'ailleurs intelligent et fin, ne pouvait songer à rétablir la paix par la justice et la liberté. La maxime „Diviser pour régner" était bien faite pour plaire à l'esprit astucieux des Vieux-Turcs. Hilmi Pacha y recourut, et pour avoir plus facilement raison des Bulgares, il encouragea les Grecs. L'hostilité entre ces deux nationalités remonte au Moyen-Âge, aux guerres des tsars bulgares contre les empereurs buzantins. La conquête turque ne l'a apaisée que momentanément, car les Grecs ont profité des importants privilèges donnés par les Sultans à leurs Patriarches et à leur clergé pour essayer d'helléniser tous les chrétiens orthodoxes de l'Empire. Aussi le réveil de la nationalité bulgare au commencement du XIX-e siècle, devait-il entraîner une reprise de la lutte contre l'hellénisme, lutte qui aura son dénouement en 1870 par l'érection de l'Exarchat bulgare. On sait que le mouvement qui amena la création d'une église bulgare autonome, que les Grecs déclarèrent schismatique, n'avait rien de religieux; aucune différence dogmatique ne sépare les exarchistes des patriarchistes; mais la constitution théocratique de l'Empire Ottoman qui faisait des patriarches et des évêques les chefs civils des chrétiens sujets turcs, ne permettait à une nationalité d'être reconnue officiellement comme nation (millet) distincte, qu'à condition de former une église séparée.

Dans la lutte pour l'autonomie religieuse et intellectuelle, particulièrement vive à partir de 1830, les Bulgares de Macédoine n'avaient pas montré moins d'activité que leurs frères de Mésie ou de Thrace. Dès 1830, les diocésains d'Uskub réclamaients un évêque bulgare et c'est dans la région de Koukouch, au Nord de Salonique, que commença en 1859, le mouvement tendant à la constitution d'une église bulgare de rite oriental unie à Rome. La première circonsouption de l'Exarchat, d'après le firman de 1870, renfermait le diocèse macédonien de Vélès (Keuprulu), et aussitôt après, deux autres diocéses, ceux d'Uskub et d'Ohrida, demandaient à y être incorporés et obtenaient satisfaction en 1872, après qu'une enquête officielle eut constaté que plus des deux tiers des habitants chrétient de ces diocèses étaient bulgares. La création de l'Exarchat qui donnait une existence officielle à la nation bulgare (Bolghar milleti) facilita naturellement le développement de ses institutions religieuses et scolaires, mais ces institutions existaient antérieurement et leur développement répondait aux sentiments et aux désirs de la population; il est tout à fait faux de prétendre que c'est la propagande exarchiste qui a rendu Bulgares les Slaves de Macédoine.

Ainsi, lorsque les agents civils et les missions militaires arrivèrent en Macédoine au printemps de 1904, alors que s'apaisaient les derniers soubresauts de la grande insurrection, la lutte se continuait bien plus entre les Grecs et les Bulgares, qu'entre ces derniers et les Turcs. Les autorité ottomanes soutenaient ouvertement les Grecs et facilitaient leurs propagande. Les premières réclamations que je reçus en arrivans à Serrès, chef-lieu du secteur confié aux officiers français, émanaient de villageois auxquels les autorités avaient enlevé leurs livre d'église slavons pour les remettre à l'évêché grec qui voulait leur substituer des livres grecs. Dans beaucoup de villages. sous des prétextes divers, on avait fermé les églises et les écoles bulgares. Dans un gros bourg exclusivement bulgare, que j'ai visité peu après, Gorno Brodi, au nord, de Serrès, on avait été plus loin. On avait livré, non pas aux Grecs, car il n'y en avait pas dans cette localité, mais aux Bulgares patriarchistes, grécophiles, la belle église et la vaste maison d'école, construites par les Exarchistes. Privés d'école bulgare, certains habitants avaient envoyé leurs enfants aux écoles grecques, mais les directeurs de celles-ci m'avouèrement que, dès qu'une organisation de fortune eut permis de rouvrir les écoles bulgares, les élèves forcés des écoles grecques, y étaient accourus en foule.

Les événements de 1903, les accords de Mürzsteg, l'envoi des missions européennes, avaient mis de nouveau la question macédonienne à l'ordre du jour, et nombreux étaient les ouvrages, les articles de journaux ou de revues qui s'en occupaient. Si l'on met à part les écrits d'auteurs serbes, toutes les polémiques portaient sur la question de savoir si l'élèment dominant, en Macédoine, était grec ou bulgare.

Les autorités turques ne voÿaient aussi, parmi les chrétiens indigènes, pour les combattre ou les favoriser, que des Grecs et des Bulgares. Plus tard, quand les premiers abusèrent de la bienveillance turque et deviendront dangereux, on leur opposera les Valaques longtemps acquis à l'hellénisme, mais parmi lesquels commençait à se manifester un mouvement d'émancipation, encouragé par la Roumanie, et, en général, marchant d'accord avec le mouvement bulgare. Les Valaques, en effet, faisaient souvent cause commune avec les Bulgares, dans la lutte contre l'hellénisme. J'ai connu, à Ohrida, notamment, des prêtres et des paroisses valaques qui s'étaient placés sous la juridication spirituelle de l'Exarchat bulgare.

Personne alors ne songeait aux Serbes. Les gens bien informés savaient qu'il existait une certaine propagande serbe dans les kazas (arrondissements) voisins du royaume ou de la Vieille Serbie, que, dans ces régions, des bandes serbes entraient parfois en conflit avec des bandes bulgares, mais on n'y attachait pas grande importance. Les fonctionnaires civils et militaires turcs, les officiers italiens chargés de la réorganisation de la gendarmerie, les consuls des puissances occidentales eussent été bien étonnés si on leur avait dit qu'il existait des populations serées à Monastir ou à Ohrida, voire même à Vélès ou à Prilep, considérés avec raison comme des foyers de bulgarisme.

Chaque fois que la population chrétienne se croyait menacée, elle s'enfuyait en Bulgarie, même celle des districts voisins des frontières serbes. Ce phénomène s'était déjà produit souvent antérieurement. Il prit une intensité particulière après l'insurréction d'Ilin Den, et le grand nombre de réfugiés, qui constituait une gêne serieuse pour la Bulgarie, donna lieu à des négociations et à un accord entre les gouvernements turc et bulgare, en vue de faciliter leur retour. On observera le même phenomène à chaque cause de panique, par exemple lors des massacres de Chtip et de Kotchana (décembre 1911 et août 1912).

En dehors de ces exodes accidentels et temporaires, un mouvement d'émigration à titre définitif s'ètait ètabli depuis longtemps, plus particulièrement depuis 1878, de la Macédoine vers la Bulgarie. L'accroissement rapide de la population de Sofia est dû en grande partie aux Macédoniens. Parmi ces émigrés se trouvait un grand nombre d'hommes intelligents et instruits dont l'activité, dans leur pays, etait gênée par la concurrence grecque et l'hostilité turque. Ils conquirent très vite, dans l'Etat bulgare en formation, des situations importantes dans la politique, l'enseignement, l'armée, les professions libérales. Cette circonstance explique les relations qui existaient entre les révolutionnaires macédoniens et des éléments habitants en Bulgarie, mais, eux aussi, d'origine macédonienne.

La distinction entre les populations grecques et bulgares était facile au point de vue ethnographique et linguistique, mais des considérations religieuses et culturelles, économiques aussi parfois, intervenaient pour compliquer la question. Un certain nombre de Bulgares étaient restés attachés au Patriarcat, fréquentaient ses églises et envoyaient leurs enfants aux écoles grecques. Bien qu'ils ne parlassent, à leur foyer, que le bulgare et souvent ignorassent complètement la langue hellénique, les Grecs, et aussi les autorités turques, les tenaient pour Grecs. Naturellement leurs compatriotes exarchistes les voyaient de mauvais œil, les considéraient comme traîtres et étaient parfois conduits à des représailles à leur égard. Les Grecs en tiraient argument pour prétendre que les bandes bulgares essayaient, par la force, de changer le caractère ethnique du pays, ce qui était absolument faux. Si les komitadjis ont, effectivement, exercé des violences sur des individus isolés ou des villages grecs, c'était à titre de vengeance ou de menace, mais jamais il n'est venu à l'idée d'aucun d'entre eux d'obliger un véritable Grec à se dire Bulgare. Au contraire, l'activité essentielle des bandes d'andartes (komitadjis grecs), était consacrée à contraindre des villages bulgares ou valaques à se déclarer grecs, ou à empêcher les Bulgares patriarchistes de se joindre à leurs frères de race et de langue.

D'une manière générale, les villages chrétiens de l'intérieur du pays étaient bulgares, quelquefois valaques, notamment dans les environs de Monastir ; les Grecs se trouvaient, comme partout, dans la région littorale. Dans les villes principales, la population avait pris, en grande partie, le caractère grec, ce qui s'explique facilement par la prédominance religieuse, intellectuelle et économique de l'hellénisme. Les bourgeois, Grecs ou hellénisés, obligeaient les domestiques, les ouvriers, qui dépendaient d'eux, à s'helléniser aussi. Ce travail de dénationalisation était très facile à obsérver à Serrès, ville importante où j'ai vecu près d'un an. Néanmoins, un grand faubourg populaire restait complètement bulgare.

A Salonique, ville en grande majorité israélite, mais où la population chrétienne était principalement grecque et constituait un ardent foyer d'hellénisme, j'ai pu, au contraire, constater en cinq ans, un développement très important de l'élément bulgare.

Ainsi, malgré un certain calme extérieur, la lutte continuait entre les nationalités chrétiennes, avec la complicité des autorités turques, dont les troupes coopéraient parfois avec les bandes grecques contre les bandes bulgares. Cette lutte se manifestait par des attentats commis même à l'intérieur des villes, comme ceux dont j'ai été témoin, à Serrès, sur un libraire bulgare, à Salonique sur un notable commerçant bulgare, sur un inspecteur des écoles roumaines, etc..

L'Organisation intérieure, moins active en apparence, conservait toute sa puissance. Sa formation, dont les bandes étaient l'élément le plus visible, mais non le plus important, était remarquable. Elle couvrait tout le pays d'un réseau serré de commandements, d'émissaires, de courriers, de dépôts; ses milices étaient dissimulées sous les dehors de paysans pacifiques, mais prêts à prendre les armes. Elle avait ses tribunaux, auxquels les villageois, dédaignant les juges turcs, soumettaient leurs litiges. Elle avait même organisé des cours du soir et du dimanche pour développer l'instruction des paysans.

Ses bandes, ordinairement bien armées et bien équipées, étaient d'une bravoure et d'une audace extraordinaire. Souvent, quelques hommes, retranchés dans un bâtiment, tinrent tête à plusieurs compagnies et plus d'une fois les troupes durent employer l'artillerie. Rarement les komitadjis étaient faits prisonniers; le plus souvent, ils réussissaient à s'échapper, car les soldats qui craignaient les bombes, n'osaient pas trop s'approcher; sinon, ils se défendaient jusqu'à la mort, ou même, le cas s'est présenté, se tuaient les uns les autres au moment de tirér leurs dernières cartouches.

En lisant, au cours de ces récentes années, le récit des derniers épisodes de l'insurrection irlandaise, j'ai souvent été frappé de l'analogie des procédés des Sinn-Feiners avec ceux de l'Organisation révolutionnaire macédonienne; mais moins heureux que leurs émules d'Irlande, les komitadjis macédoniens n'ont pas réussi à donner la liberté à leur pays.

Notons ici un fait à l'honneur des Turcs. Malgré toutes les difficultés qu'ils éprouvaient de la part des Chrétiens, et des Bulgares en particulier, ils ne se sont jamais complètement départis de leur tolérance en matière religieuse et nationale; les faits contraires ne furent que des incidents isolés. Non seulement les autorités ottomanes n'ont jamais, à notre époque, essayé de convertir des Chrétiens à l'Islam, mais elles ne les ont jamais empêchés de se dire Grecs, Bulgares, Serbes, Valaques, etc., de parler leurs langues et de les enseigner dans les écoles. Aussi, les établissements scolaires avaient-ils pris un grand développement en Macédoine; Grecs et Bulgares rivalisaient sur ce terrain; presque tous les villages étaient arrivés à avoir leur école, beaucoup en avaient deux, une grecque et une bulgare. Bien que la population slave y fut relativement peu nombreuse, Salonique, avec ses deux lycées, de garçons et de filles, et son école de commerce, remarquablement organisés, ses deux imprimeries, ses librairies, était un centre important de culture bulgare.

En 1912, il existait en Macédoine 1141 écoles bulgares avec 1884 maîtres ou maîtresses et 65.474 élèves, sans compter les institutions bulgares catholiques, de Monastir, Koukouch, Salonique (séminaire tenu par les Lazaristes), et les écoles protestantes. Des gymnases, des écoles normales, des écoles professionnelles, existaient dans plusieurs villes notamment à Monastir, Uskub, Prilep, Vélès etc. A la même époque, le clergé exarchiste comprenait en Macédoine 7 évêques, 7 vicaires épiscopaux, et 1132 prêtres desservant 1293 églises ou chapelles.

Les diverses nationalités pouvaient librement célébrer leurs fêtes religieuses ou scolaires. Les autorités civiles et militaires ottomanes assistaient, dans les écoles, aux distributions des prix, ou plutôt aux solennités qui en tenaient lieu. J'ai vu, à Serrès, le 1-er mai, une fête des écoles grecques, où toutes les fillettes parurent en toilettes blanches ornées d'écharpes bleues, vivantes bannières de l'hellénisme. Du reste l'exhibition du drapeau grec, l'exécution de l'hymne national hellénique par les fanfares, étaient largement tolérées. Les Bulgares étaient plus discrets et pour cause. Ils pouvaient cependant célébrer aussi leurs fêtes et j'ai vu, au jardin public de Salonique, une séance de gymnastique fort réussie donné à l'occesion de la fête des S-ts Cyrille et Méthode, les apôtres des Slaves, saints nationaux des Bulgares. J'anticiperai sur les années ultérieures, pour rapporter un fait très caractéristique dont j'ai été témoin à Constantinople. C'était deux ans après la révolution jeune-turque. On avait commencé à incorporer les Chrétiens dans l'armée et beaucoup de Bulgares de Macédoine avaient été affectés à la garnison de Constantinople. Le jour des S-ts Cyrille et Méthode,ils furent conduits en détachements à l'église bulgare, sur les bords de la Corne d'Or, et autorisés ensuite à prendre part aux réjouissances champêtres, organisées par la colonie bulgare de la capitale, près des Eaux-Douces d'Europe. Les officiers et gradés turcs qui avaient conduit les détachements furent invités à y assister et acceptèrent l'invitation.

Où pourrait-on, aujourd'hui, dans la Macédoine serbe ou grecque, fêter de cette façon S-ts Cyrille et Méthode?

Les événements de Macédoine eurent certainement une influence directe ou indirecte sur la révolution de juillet 1908, mais ces considéràtions ne rentrent pas dans mon sujet. Je me bornerai à rappeler que cette révolution mit fin, comme par un coup de baguette magique, à toutes les luttes nationales et politiques. Les chefs de bandes descendirent des montagnes et vinrent à Salonique fraterniser avec les officiers qui, la veille encore, les poursuivaient et les combattaient.

Fidèles à leur dévise „La Macédoine aux Macédoniens", les chefs de l'Organisation intérieure étaient tout prêts à coopérer avec l'Union et Progrès en vue de l'établissement d'un régime administratif libéral, basé sur l'égalité de toutes les nationalités. Les comités révolutionnaires se transformèrent en clubs constitutionnels bulgares. Quand, à la suite du coup d'état réactionnaire d'avril 1909, Mahmoud Chevket décida de marcher sur Constantinople pour renverser Abdul Hamid et sauver la Constitution, les anciens komitadjis et nombre d'autres volontaires formèrent une légion bulgare, commandée par les célèbres voïvodes Sandanski et Tchernopéïev, qui entra à Constantinople avec le corps d'armée de Salonique.

Malheureusement, l'esprit étroit, le nationalisme excessif des Jeunes-Turcs, ne leur permirent pas d'utiliser ces bonnes volontés. Toute une série de mesures maladroites, le désarmement brutal de la population, l'interdiction des associations politiques, se rattachant à une nationalité, — ce qui entraînait la dissolution des clubs constitutionnels bulgares — et surtout la tentative d'établir en Macédoine, dans le but avoué d'y créer une majorité musulmane, des immigrés (mohadjirs) venant de Bosnie et d'Herzégovine, dissipèrent bientôt les illusions qu'avaient pu concevoir les populations macédoniennes et leur montrèrent qu'elles n'avaient rien gagné au changement de régime. Au contraire, à l'administration négligente et souvent dédaigneuse, mais cependant tolérante, des Vieux-Turcs, succédait une politique d'intolérance et d'ottomanisation. Les Chrétiens n'étaient d'ailleurs pas seuls à en souffrir; les Arabes et les Albanais musulmans, ménagés jadis par Abdul Hamid, ressentirent aussi les effets de la manie assimilatrice des adeptes de l'Union et Progrès. Ce furent ces mécontentements accumulés qui causèrent les révoltes successives des Albanais, facilitèrent la réconciliation des Grecs et des Bulgares, et amenèrent la catastrophe de l'Empire Ottoman et le démembrement de la Turquie d'Europe.

Après un moment d'accalmie, qui suivit la révolution de 1908 et la chute d'Abdul Hamid en 1909, la situation redevint à peu près la même qu'auparavant, si ce n'est que les différentes nationalités chrétiennes se rapprochèrent devant le danger commun et cessèrent de se combattre.

Je quittai d'ailleurs la Macédoine en Juillet 1909 et n'eus plus de relations aussi directes avec ses habitants, bien que mes rapports avec les quatre députés et le sénateur, qui représentaient les Bulgares macédoniens au Parlement ottoman me permissent de me tenir au courant de la situation. A propos des députés bulgares. Je rappellerai que l'un d'eux, Pantché Dorev, représentant du sandjak de Monastir, fut le seul membre du Parlement qui, le 15 avril 1909, osa protéster contre la violence faite à la représentation nationale et demanda à ses collègues de reppousser la démission imposée au président de la Chambre par les troupes révoltées, à l'instigation d'Abdul Hamid.

Puis, arriva la guerre balkanique de 1912, résultat naturel des fautes des Jeunes-Turcs. L'accord secret du 29 février entre la Bulgarie et la Serbie, avait reconnu le caractère principalement bulgare de la plus grande partie de la Macédoine, puisque le gouvernement serbe s'engageait à renoncer à toute revendication sur un territoire qui comprenait Vélès, Prilep, Monastir, Ohrida, tandis que, dans la zone que, depuis, on a appelé „contestée", où se trouvaient Koumanovo, Uskup, Kalkaldélen, Kitchévo, la delimitation définitive devait à défaut d'entente entre les parties intéressées, être remise à l'arbitrage de l'Empereur de Russie.

Les sentiments des Macédoniens se manifestèrent par la part qu'ils prirent à la guerre. Seize mille volontaires accoururent sous les drapeaux bulgares et formèrent une division dite de Milice macédonienne (Makédonsko Opltchénié) comprenant 15 bataillons d'infanterie plus quelques unités auxiliaires. Un certain nombre de ces volontaires étaient déjà établis en Bulgarie, mais non naturalisés, d'autres venaient de l'étranger (dont 275 d'Amérique), ou de Thrace (1.215), mais 12.400 s'étaient enfuis de la Macédoine turque; les kazas (arrondissements) de Monastir, Vélès, Dibra, Kostoria, Koukouch, Ohrida, Prilep, Chtip, fournirent les plus gros contingents.

Cette milice macédonienne prit une part utile aux opérations militaires, notamment en novembre 1912, dans les Rodopes, où fut fait prisonnier le corps de Javer Pacha, devant Boulaïr, en novembre et décembre, et à Charkeuy où, à la fin de janvier 1913, elle fit échouer la tentative de descente d'Enver Bey.

Il est impossible de ne pas reconnaitre, dans tous ces faits, les preuves d'un sentiment national nettement caractérisé. Lorsqu'on a vécu au milieu de ces populations, quand on a vu l'ardeur de leurs luttes, quand on a été témoin de leurs efforts vers le progrès social et le développement intellectuel, on ne peut pas souscrire aux affirmations de certains auteurs contemporains qui prétendent ne voir dans les Slaves macédoniens qu'une masse amorphe, une pâte molle susceptible de prendre l'empreinte qu'un conquérant leur donnera.

Si les Bulgares de Macédoine ont su résister à l'action, si puissante pourtant, de l'hellénisme, appuyée sur une incontestable supériorité culturelle et économique, sur la force de l'Eglise et bien souvent aussi sur l'autorité de l'Etat turc, s'ils ont réussi, malgré tous les obstacles, à reconstituer leur nationalité, à donner à leur œuvre scolaire le développement dont j'ai été témoin, c'est qu'ils avaient conscience de l'idéal pour lequel ils travaillaient, combattaient, souffraient et mouraient quand il le fallait.

МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.[1]

Отъ полковникъ Леонъ Ламушъ,
бившъ членъ на мисията за реорганизация на турската жандармерия въ Македония.

Толкозъ много се е говорило за Македония, особено отъ тридесетина години насамъ, че не може да не знае всѣки важностьта на тая область по въпроситѣ на Ориента.

Може да се каже, наистина, че тя е сърдцето на Балканския полуостровъ; тя е географическиятъ му центъръ и етнографическа квинтесенция, тъй като въ едно ограничено пространство тя е събрала всички раси. Обаче редакторитѣ на договоритѣ, които туриха край на голѣмата война, изглежда да не я познаваха. Въ всѣки случай, тѣ не направиха нищо, за да разрешатъ тежката проблема, която тъй дълго държа Европа въ тревога, която доведе пропадането на Отоманската империя и която днесъ още заплашва да смути несигурния миръ на Близкия истокъ.

Нѣмамъ намѣрение да разглеждамъ македонския въпросъ тъй както той се слага актуално, нито да диря разрешението му; азъ искамъ само да дамъ единъ ретроспективенъ приносъ къмъ изучването му. Повече отъ всѣки другъ, тоя въпросъ е наследство отъ миналото; полезно е, прочее, да се знае, въ какъвъ видъ се е представлявалъ той преди събитията, които преобразиха тази часть отъ Европа, т. е. презъ времето, когато Македония или споредъ тогавашното официално наименование — Тритѣ румелийски вилаета, бѣ една отоманска провинция.

---

[1] Тази статия на почитаемия полковникъ Ламушъ, която той ни изпрати специално, за да я обнародваме въ „Макед. Прегледъ“, ние я даваме въ оригиналъ на французки, а сжщевременно и въ български преводъ. (Редакц.).

Живѣлъ въ тази область презъ единъ особено буренъ периодъ — отъ 1904 до 1909 г., между голѣмото Илинденско въстание (1903 г.) и младотурската революция (1908 г.) — азъ мога да говоря като непосредственъ свидетель, още повече че бѣхъ добре информиранъ, тъй като функциитѣ ми на инструкторъ на турската жандармерия ми позволяваха да зная точно, какво ставаше. Макаръ и членъ на французката секция на Международната военна мисия, натоварена вследствие на Мюрцщегското съглашение да реорганизира жандармерията въ Македония и, следъ като въ качеството на такъвъ бѣхъ живѣлъ почти една година въ Сересъ, азъ, въ началото на 1905 година, бѣхъ повиканъ въ Солунъ отъ италиянския генералъ Де Джиорджисъ, шефъ на реорганизацията, за да се информирамъ и да добия обща представа за страната, отъ която вече познавахъ известни пунктове отъ едно по-раншно пѫтуване.

Въ действителность Македония за мене не бѣше непозната страна. Посветенъ още отъ младини въ славянскитѣ работи отъ нашия голѣмъ славистъ, покойния Луи Леже, чиито курсове въ Ecole des Langues Orientales следвахъ презъ 1881 и 1882 година, като ученикъ въ Ecole Polytechnique, азъ се бѣхъ пристрастилъ къмъ тия въпроси, и познанията, които бѣхъ вече придобилъ по различнитѣ езици на близкия изтокъ ми доставиха нѣколко години по-късно случая да бѫда причисленъ къмъ 2-о бюро на генералния щабъ на армията и да бѫда натоваренъ съ изучването на чуждитѣ армии. Тази длъжность ми достави случая да посетя на два пѫти балканскитѣ страни -- презъ 1892 и 1896 година.

Ако се прибавятъ къмъ горeказаното нѣколкото публикувани трудове, дипломитѣ, получени въ Ecole des Langues Orientales, ще се разбере, че твърде естествено азъ бѣхъ опредѣленъ да взема участие въ изпратената въ Македония мисия, чиято цель бѣше не само да съдействува на реорганизацията на турската жандармерия, но сѫщо така да установи въ тази трагична страна едно състояние на нѣщата, поносимо за нейнитѣ жители отъ всички раси.

Въ време на нашето пристигане въ Македония населението бѣше още подъ впечатлението на голѣмото Илинденско въстание, което, започнало на 2.VIII. 1903 г. въ Битолската область, бѣше държало въ течение на три месеца страната въ военно положение. Въ Солунъ показваха действието на страшната експлозия, станала на 29 априлъ, която бѣше разрушила Банкъ Отоманъ и много кѫщи отъ квартала Франкъ.

Съ тѣхната многочислена армия, съставена отчасти отъ редифи (войски отъ запаса), дошли отъ Анадола, турцитѣ непремѣнно трѣбваше да се справятъ съ това въстание, обаче усмиряването причини още повече загуби отколкото самото въстание. Много села и даже малки градове като Крушово, недалечъ отъ Битоля, бѣха разрушени изцѣло или отчасти. Както винаги е ставало въ подобни случаи, едно голѣмо число жители отъ двата пола бѣха избѣгали въ България.

Турскитѣ власти бѣха уплашени отъ могѫществото, отъ стегнатостьта и отъ интелигентния съставъ на революционната организация, наречена Вѫтрешна организация. Макаръ националниятъ характеръ на тази последната да бѣше чисто български, нейната цель бѣше създаването на едно автономно македонско управление, а нейниятъ девизъ — „Македония за македонцитѣ". И наистина, небългарски елементи, — власи, както въ Крушово, а така сѫщо българи патриаршисти, следователно гъркофили, взеха участие въ Илинденското въстание заедно съ екзархиститѣ. Прочее за турцитѣ българинътъ бѣше неприятель и неприятель опасенъ, който трѣбваше на всѣка цена да бѫде победенъ.

Моитѣ сношения съ християнското население ме доведоха до заключението, че то бѣше твърде уморено отъ този дългъ периодъ на смутове и не искаше нищо друго освенъ миръ и възможность да работи спокойно. Знае се, че българитѣ отъ Македония, както и тѣзи отъ свободна България сѫ главно земедѣлци съ тази разлика, обаче, която обяснява отчасти недоволствата, че селянитѣ въ България сѫ собственици на земята, която обработватъ, докато македонцитѣ бѣха изключително изполичари, работещи по голѣмитѣ владѣния (чифлици) на турскитѣ бейове.

Ако Хилми паша, главниятъ инспекторъ на тритѣ вилаета, искрено желаеше умиротворението на своята область, съ помощьта на съветницитѣ си гражданскитѣ агенти — русинъ и австриецъ, европейскитѣ офицери отъ жандармерията и по късно финансовитѣ съветници той твърде лесно можеше да го постигне.

Но този достоенъ служитель на Абдулъ Хамида, уменъ и тънъкъ впрочемъ, не можеше да мисли да възстанови мира чрезъ справедливостьта и свободата. Максимата „раздѣляй, за да владѣешъ“ бѣше твърде добре измислена, за да се хареса на лукавия умъ на старотурцитѣ. Хилми паша прибѣгна къмъ нея и, за да се справи по-лесно съ българитѣ, той окуражи гърцитѣ. Враждата между тѣзи две националности започва още отъ срѣднитѣ вѣкове, отъ войнитѣ на българскитѣ царье срещу византийскитѣ императори. Покоряването имъ отъ страна на турцитѣ не я усмири, освенъ за кратко време, защото гърцитѣ се ползуваха съ значителни привилегии, дадени отъ султанитѣ на тѣхнитѣ патриарси и духовенство, за да се опитатъ да елинизиратъ всичкитѣ православни християни въ империята. Така възраждането на българската националность въ началото на 19 в. трѣбваше да повлѣче едно възобновяване на борбата срещу елинизма, борба, която имà своята развръзка въ 1870 г. съ създаването на българската екзархия. Известно е, че движението, което доведе създаването на автономна българска църква, която гърцитѣ обявиха за схизматична, нѣмаше нищо религиозно; никаква догматична разлика не дѣли екзархисти отъ патриаршисти; но теократичното устройство на отоманската империя, която правѣше патриарситѣ и владицитѣ граждански шефове на християнитѣ, турски поданици, не позволяваше на една националность да бжде призната като отдѣленъ народъ освенъ при условие да образува една отдѣлна черква.

Въ борбата за религиозна и просвѣтна автономия, твърде енергична отъ 1830 год. насамъ, българитѣ въ Македония развиха не по-малка деятелность отъ братята си въ Мизия и Тракия. Въ началото на 1830 год. епархийскитѣ свещеници въ Скопие поискаха български владика, а въ 1859 г. въ Кукушката областъ — северно отъ Солунъ — започна движението, което целѣше основаването на една българска църква съ източно богослужение, присъединена къмъ Римъ. Първата областъ на Екзархията, споредъ фермана отъ 1870 г. обгръщаше Велешката македонска епархия, и наскоро следъ това двете други епархии — Скопската и Охридската — помолиха и тѣ да бждатъ включени и бѣха удовлетворени презъ 1872 г. следъ като чрезъ официална анкета се установи, че повече отъ две трети отъ жителитѣ християни на тия епархии бѣха българи. Създаването на Екзархията, която даваше едно официално сжществуване на българския народъ (булгаръ миллети), улесни, естествено, развитието на неговитѣ религиозни и училищни институти, които впрочемъ сжществуваха и преди това, и тѣхното развитие отговаряше на чувствата и желанията на народа; съвсемъ погрѣшно е да се твърди, че екзархийската пропаганда е направила македонскитѣ славяни българи.

И така, когато цивилнитѣ агенти и военнитѣ мисии пристигнаха въ Македония презъ пролѣтьта на 1904, въ това време, когато утихваха последнитѣ тръпки на голѣмото въстание, борбата продължаваше много повече между сърбитѣ и българитѣ, отколкото между тия последнитѣ и турцитѣ. Турскитѣ власти открито подържаха гърцитѣ и улесняваха тѣхната пропаганда. Първитѣ оплаквания, които получихъ при пристигането си въ Сересъ, главенъ градъ на сектора, повѣренъ на французкитѣ офицери, изхождаха отъ селянитѣ, на които властитѣ бѣха отнели черковнитѣ славянски книги, за да ги предадатъ на гръцката митрополия, която искаше да ги замѣсти съ гръцки книги. Въ много села, подъ различни претексти, бѣха затворили българскитѣ черкви и училища. Въ едно голѣмо село, изключително българско, което малко следъ това бѣхъ посетилъ, Горно Броди, на северъ отъ Сересъ, бѣха отишли по далеко; бѣха предали не на гърцитѣ, защото такива нѣмаше въ това мѣсто, но на българитѣ патриаршисти, гъркофили, хубавата черква и обширната училищна сграда, построени отъ екзархиститѣ. Лишени отъ българско училище, нѣкои жители бѣха изпратили своитѣ деца въ гръцкитѣ училища, но директоритѣ на тия последнитѣ ми признаваха, че щомъ едно щастливо стечение на обстоятелствата би позволило да се откриятъ българскитѣ училища, ученицитѣ, принудени да посещаватъ гръцкитѣ училища, масово биха се върнали въ българскитѣ.

Събитията презъ 1903 година, Мюрцщегското съглашение и изпращането на европейски мисии бѣха поставили македонския въпросъ отново на дневенъ редъ, и съчиненията, статиитѣ въ вестницитѣ и списанията, които се занимаваха съ него, бѣха многобройни. Ако оставимъ настрана това, що сръбски автори пишеха, всички полемики се отнасяха до това, да се знае, дали преобладаващиятъ елементъ въ Македония е гръцки или български.

Турскитѣ власти не виждаха сжщо така, между мѣстнитѣ християни, за да се борятъ съ тѣхъ или да ги покровителствуватъ, други освенъ гърци и българи. По-късно, когато първитѣ злоупотрѣбиха съ благоволението на турцитѣ и станаха опасни, противопоставиха имъ власитѣ, които отъ дълго време бѣха спечелени за елинизма, но между които започна да се проявява едно движение на еманципирване, окуражавано отъ Ромъния и изобщо вървяще въ съгласие съ българското движение. Въ действителность власитѣ често действуваха заедно съ българитѣ въ борбата срещу елинизма. Азъ познавахъ въ Охридъ влашки свещеници и енории, които се бѣха поставили подъ духовното ведомство на Българската екзархия.

Никой тогава не мислѣше за сърбитѣ. Твърде осведоменитѣ хора знаеха, че сжществуваше известна сръбска пропаганда въ каазитѣ (околиитѣ), съседни на сръбското кралство или на Стара Сърбия, че въ тѣзи области сръбски чети влизаха понѣкога въ стълкновение съ български чети, но на това не придаваха особена важность. Турскитѣ граждански и военни чиновници, италиянскитѣ офицери, натоварени съ реорганизацията на жандармерията, консулитѣ на западнитѣ сили биха били много удивени, ако имъ бѣха казали, че въ Битоля или Охридъ сжществува сръбско население, даже въ Велесъ и Прилепъ, смѣтани съ право като огнища на българизма.

Винаги, когато християнското население се виждаше заплашено, то бѣгаше въ България, дори това отъ съседнитѣ на сръбската граница окржзи. Това явление се бѣ случвало често и по-рано. То обаче стана особено интензивно следъ Илинденското въстание, и голѣмото число бѣжанци, които съставляваха едно сериозно затруднение за България, даде поводъ за преговори и за едно съглашение между турското и българското правителство съ цель да се улесни тѣхното връщане. Сжщото явление се наблюдава при всѣка причина за паника като напримѣръ въ време на кланетата въ Щипъ и въ Кочани (декември 1911 и августъ 1912 г.).

Вънъ отъ тия случайни и временни изселвания, едно движение за окончателно емигриране отъ Македония къмъ България се бѣше установовило отъ дълго време, особено отъ 1878 г. Бързото нарастване на населението на София се дължи въ голѣма степень на македонцитѣ. Между тѣзи емигранти имаше голѣмо число интелигентни и образовани хора, дейностьта на които въ тѣхната страна бѣ стѣснявана отъ гръцката конкуренция и турската враждебность. Тѣ заеха въ формиращата се българска държава твърде скоро важни мѣста въ политиката, просвѣтата, армията, свободнитѣ професии. Това обстоятелство обяснява отношенията, които сѫществуваха между македонскитѣ революционери и елементи, живущи въ България, и тѣ сѫщо отъ македонски произходъ.

Различието между гръцкитѣ и българскитѣ населения, бѣше лесно обяснимо отъ етнографично и езиково гледище, но съображения религиозни, културни, по нѣкога сѫщо и економически се намѣсваха, за да усложнятъ въпроса. Известно число българи бѣха останали привързани къмъ патриаршията, посещаваха нейнитѣ черкви и изпращаха децата си въ гръцки училища. Макаръ че тѣ говорѣха — въ домоветѣ си — само български и често не знаеха никакъ гръцкия езикъ, гърцитѣ, а сѫщо и турскитѣ власти ги смѣтаха за гърци. Естествено, тѣхнитѣ съотечественици екзархисти ги гледаха съ лошо око, смѣтаха ги за измѣнници и идваха понѣкога до репресалии по отношение на тѣхъ. Гърцитѣ вадѣха отъ това аргументъ, за да твърдятъ, че българскитѣ чети опитватъ насила да измѣнятъ етническия характеръ на страната, нѣщо, което бѣше съвсемъ невѣрно. Ако комитаджиитѣ наистина упражняваха насилия върху отдѣлни индивиди или върху гръцки села, това бѣше за отмъщение или заплашване, но никога не бѣ дохаждало на ума на никого отъ тѣхъ да принуждава единъ истински гръкъ да се нарича българинъ. Напротивъ, сѫществената дейность на андартскитѣ чети (гръцки комитаджии) бѣше посветена на това — да принуждаватъ български и влашки села да се обявяватъ гръцки и да прѣчатъ на българитѣ патриаршисти да се присъединяватъ къмъ тѣхнитѣ братя по раса и езикъ.

Изобщо християнскитѣ села въ вѫтрешностьта на страната бѣха български, нѣкѫде влашки, особено въ околностьта на Битоля; гърцитѣ се намираха както навсѣкѫде въ крайбрѣжната область. Въ по-главнитѣ градове населението, въ голѣмата си часть, бѣ взело гръцки характеръ, нѣщо лесно обяснимо съ религиозното, интелектуалното и економическо надмощие на елинизма. Гражданитѣ, гърци или погърчени, заставяха слугитѣ, работницитѣ, които зависѣха отъ тѣхъ, сѫщо да се погърчватъ. Тази работа на денационализиране много ясно се наблюдаваше въ Сересъ, важенъ градъ, въ който азъ живѣхъ близу една година. При все това едно голѣмо предградие остана чисто българско.

Въ Солунъ, градъ въ голѣмото си болшинство еврейски, но кѫдето християнското население бѣше главно гръцко и представяваше едно огнище на елинизма, азъ можахъ, напротивъ, да констатирамъ въ петь години твърде значително развитие на българския елементъ.

Така, въпрѣки едно известно външно спокойствие, борбата между християнскитѣ народности продължаваше съ съучастието на турскитѣ власти, на които отрядитѣ сътрудничеха понѣкога на гръцкитѣ чети срещу българскитѣ. Тази борба се изразяваше чрезъ атентати, извършени даже въ вѫтрешностьта на градоветѣ, като тия, на които бѣхъ свидетель въ Сересъ върху една българска книжарница, въ Солунъ върху единъ известенъ български търговецъ, върху единъ инспекторъ на ромънскитѣ училища и пр.

Вѫтрешната организация, по-малко активна повидимому пазѣше всичката си сила. Нейниятъ съставъ, на който четитѣ бѣха най-видимиятъ елементъ, но не най-важниятъ, бѣше забележителенъ. Тя покриваше цѣлата страна съ една силна мрежа отъ командуващи, разузнавачи, куриери, складове. Доброволцитѣ ѝ се укриваха подъ външностьта на мирни селяни, готови, обаче, да вzематъ орѫжието. Тя имаше свои сѫдилища, предъ които селянитѣ, пренебрегвайки турскитѣ сѫдии, излагаха тѫжбитѣ си. Тя бѣше устроила даже вечерни и недѣлни курсове, за да подигне образованието на селянитѣ. Нейнитѣ чети, обикновено добре въорѫжени и добре екипирани, бѣха извънредно храбри и смѣли. Често нѣколко души, окопани въ нѣкоя кѫща, не отстѫпваха предъ нѣколко роти и много пѫти войскитѣ трѣбваше да употрѣбяватъ артилерия. Рѣдко комитаджии сѫ били хващани въ пленъ; най-често тѣ успѣваха да се измъкнатъ, защото войницитѣ, които се страхуваха отъ бомби, не смѣеха да се приближаватъ; въ противенъ случай, тѣ се защищаваха до смърть или пъкъ — случвало се е — се убиваха единъ други съ последнитѣ си куршуми.

Като четѣхъ презъ последнитѣ години за крайнитѣ епизоди на ирландското въстание, азъ често бивахъ поразяванъ отъ сходството между постжпкитѣ на синфайнеритѣ и тѣзи на македонската революционна организация; но по-малко щастливи отъ своитѣ ирландски съперници, комитаджиитѣ не успѣха да дадатъ свобода на своята страна.

Нека тукъ отбележимъ единъ фактъ, който правѣше честь на турцитѣ. Въпрѣки всички мжчнотии, които имъ създаваха християнитѣ, а особено българитѣ, тѣ никога не измѣниха напълно на тѣхната търпимость по отношение на религията и народностьта; противни факти бѣха само отдѣлни случаи. Не само че никога турскитѣ власти, въ наше време, не сж се опитвали да обръщатъ християнитѣ на мусулмани, но тѣ никога не сж имъ прѣчили да се наричатъ гърци, българи, сърби, власи и пр., да говорятъ на своитѣ езици и да се учатъ на тѣхъ въ своитѣ училища.

Сжщо така учебнитѣ заведения бѣха получили голѣмо развитие въ Македония; гърци и българи си съперничеха въ това отношение; почти всички села бѣха достигнали да иматъ свое училище, а много имаха по две — едно гръцко и едно българско. Солунъ, съ двете свои гимназии, девическа и мжжка, и съ своето търговско училище, превъзходно организирани, съ двете свои печатници, съ своитѣ книжарници бѣше важенъ български културенъ центъръ.

Въ 1912 г. въ Македония имаше 1141 български училища съ 1884 учители и учителки и 65474 ученика, безъ да се смѣтатъ българскитѣ католически институти въ Битоля, Кукушъ, Солунъ (семинария, държана отъ Лазаристи) и протестантскитѣ училища. Гимназии, основни училища, професионални училища сжществуваха въ много градове, като Битоля, Скопье, Прилепъ, Велесъ и пр. Въ сжщото време екзархийското духовенство броеше 7 епископи, 7 епископални намѣстничества и 1132 свещеника, които служеха въ 1293 черкви и параклиси.

Разнитѣ народности можеха свободно да празднуватъ своитѣ вѣрски и училищни праздници. Турскитѣ граждански и военни власти присжтствуваха въ училищата при раздаването на наградитѣ или по-скоро на тържествата, които ставаха въ тѣхъ. Азъ видѣхъ въ Сересъ на 1 май единъ праздникъ на гръцкитѣ училища, гдето всичкитѣ момиченца се явиха въ бѣли рокли, украсени съ сини ленти, живи флагове на елинизма. Впрочемъ носенето на гръцкото знаме и изпълняването на гръцкия народенъ химнъ бѣха широко търпѣни.

Българитѣ бѣха по-скромни, и имаше защо. Тѣ можеха при все това да празднуватъ своитѣ праздници, и азъ видѣхъ въ градската градина въ Солунъ едно гимнастическо представление, дадено съ голѣмъ успѣхъ по случай праздника на Св. Св. Кирилъ и Методий, славянскитѣ апостоли, български народни светци. Ще прескоча нѣколко години напредъ, за да разкажа единъ фактъ, твърде характеристиченъ, на който азъ бѣхъ свидетель въ Цариградъ. Това бѣ две години следъ младотурската революция. Бѣха започнали да приематъ християни въ армията и много българи отъ Македония бѣха назначени въ Цариградския гарнизонъ. На праздника на Св. Св. Кирилъ и Методий тѣ бѣха доведени въ строй въ българската черква на брѣга на Златния Рогъ, а следъ това имъ бѣ позволено да вЗематъ участие въ градинското увеселение, организирано отъ столичната българска колония близу при Европейскитѣ Сладки води. Турскитѣ офицери и подофицери, които бѣха довели отдѣлението, бѣха поканени да присѫтствуватъ на увеселението, и тѣ приеха поканата.

Где би могло днесъ въ сръбска или гръцка Македония да се празднува така Св. Св. Кирилъ и Методий?

Събитията въ Македония имаха, разбира се, прѣко и непрѣко влияние върху революцията презъ юлий 1908 година, но разглеждането имъ въ това отношение не влиза въ моята тема. Ще се огранича да припомня, че тази революция, като ударъ на вълшебна прѫчка, тури край на всички национални и политически борби. Войводитѣ слѣзоха отъ планинитѣ и дойдоха въ Солунъ да се побратимятъ съ турскитѣ офицери, които до вчера още ги преследваха и се сражаваха съ тѣхъ.

Вѣрни на девиза си „Македония за македонцитѣ", водачитѣ на Вѫтрешната организация бѣха напълно готови да сътрудничатъ съ „Обединение и напредъкъ", за да може да се установи единъ свободенъ административенъ режимъ, основанъ на равенството на всички народности. Революционнитѣ комитети се преобразиха въ български конституционни клубове. Когато, вследствие на преврата на революционеритѣ презъ априлъ 1909 г. Махмудъ Шевкетъ реши да настѫпи къмъ Цариградъ, за да свали Абдулъ Хамида и да спаси конституцията, бившитѣ комитаджии и множество други доброволци образуваха български легионъ, командуванъ отъ знаменититѣ войводи Сандански и Чернопѣевъ, който влѣзе въ Цариградъ съ Солунския армейски корпусъ.

За нещастие, ограниченията умъ, извънмѣрниятъ национализъмъ на младотурцитѣ не имъ позволиха да реализиратъ тия добри намѣрения. Цѣлата редица отъ неразумни мѣрки, бруталното разоржжаване на населението, забраняването на политическитѣ сдружения съ национална боя—нѣщо, което повлѣче разтурянето на българскитѣ конституционни клубове, и главно опитътъ да заселятъ въ Македония, съ признатата цель да създадатъ въ нея едно мусулманско болшинство, — имигранти (мохаджири) отъ Босна и Херцеговина, разрушиха илюзиитѣ, които можеха да иматъ македонскитѣ населения, и имъ показаха, че тѣ нищо не сж спечелили отъ смѣната на режима. Напротивъ, небрежната и често отнасяща се съ презрение, но при все това толерантна администрация на старотурцитѣ бѣ наследена отъ една политика на непримиримость и на отоманизиране. Християнитѣ не бѣха впрочемъ единственитѣ, които страдаха: арабитѣ и албанцитѣ — мусулмани, покровителствувани нѣкога отъ Абдулъ Хамида, почувствуваха сжщо ефекта на асимилаторската мания на привърженицитѣ ни „Обединение и напредъкъ". Тъкмо това набрано недоволство причини непрекжснатитѣ бунтове на албанцитѣ, улесни помирението между гърци и българи и доведе катастрофата на турската империя и отдѣлянето на Турция отъ Европа.

Следъ единъ моментъ на затишие, който последва революцията презъ 1908 год., и падането на Абдулъ Хамида презъ 1909 г. положението стана пакъ почти сжщото както и преди това, съ тая промѣна, че разнитѣ християнски народности се сближиха предъ общата опасность и престанаха да воюватъ.

Азъ напуснахъ впрочемъ Македония презъ юлий 1909 г. и вече нѣмахъ непосредствени отношения съ жителитѣ й, макаръ че моитѣ връзки съ четиримата депутати и сенатора, които представяваха българитѣ македонци въ турския парламентъ, ме държаха въ течение на положението. A propos за българскитѣ депутати. Ще припомня, че единиятъ отъ тѣхъ, Панче Доревъ, представитель на Битолския санджакъ, бѣше единствениятъ членъ на парламента, който на 15 априлъ 1909 год. се осмѣли да протестира срещу насилието, упражнено върху народното представителство, и поиска отъ своитѣ колеги да отхвърлятъ наложената оставка на председателя на Камарата отъ разбунтуванитѣ чрезъ подстрекателството на Абдулъ Хамида войски.

Следъ това дойде Балканската война въ 1912 г., естественъ резултатъ отъ грѣшкитѣ на младотурцитѣ. Тайното съглашение отъ 29 февруарий между България и Сърбия бѣ признало предимно българския характеръ на по-голѣмата часть отъ Македония, тъй като сръбското правителство се задължаваше да се откаже отъ всѣкакви претенции върху територията, която обхващаше Велесъ, Прилепъ, Битоля, Охридъ, докато въ зоната, която въ последствие нарекоха „спорна", и въ която се намираха Куманово, Скопье, Калканделенъ (Тетово), Кичево, трѣбваше окончателното разграничаване, въ случай на несъгласие между заинтересуванитѣ страни, да бѫде предоставено на арбитража на руския императоръ.

Чувствата на македонцитѣ се проявиха въ участието, което тѣ взеха въ войната. Шестнадесеть хиляди доброволци се притекоха подъ българскитѣ знамена и образуваха една дивизия, наречена Македонско опълчение, съдържаща 15 пехотни дружини и нѣколко помощни единици. Известно число отъ тѣзи доброволци бѣха вече настанени, но не натурализирани въ България, други идваха отъ чужбина (отъ които 275 отъ Америка) или отъ Тракия (1,215), но 12,400 бѣха избѣгали отъ Турска Македония; каазитѣ (околиитѣ) Битолска, Велешка, Дебърска, Костурска, Кукушка, Охридска, Прилепска и Щипска, доставиха най-голѣми контингенти.

Тази македонска милиция взе едно полезно участие въ военнитѣ действия, особено презъ ноемврий 1912 г. въ Родопитѣ, гдето бѣ плененъ корпусътъ на Яверъ Паша, предъ Булаиръ въ ноемврий и декемврий, и въ Шаркьой, гдето въ края на януарий 1913 г. осуети опита за десантъ на Енверъ бей.

Невъзможно е да не се признаятъ въ всичкитѣ тия факти доказателства за едно ясно опредѣлено национално чувство. Когато човѣкъ е живѣлъ срѣдъ това население, когато е видѣлъ горещината на неговитѣ борби, когато е билъ свидетель на усилията му къмъ социаленъ напредъкъ и интелектуално развитие, той не може да се съгласи съ твърдението на известни съвременни автори, които искатъ да виждатъ у македонскитѣ славяни само една аморфна маса, едно меко тѣсто, способно да приеме отпечатъка, който единъ победитель му даде.

Ако българитѣ отъ Македония можаха да се противопоставятъ на въздействието на елинизма, толкова мощно и облегнато върху едно неоспоримо превъзходство, културно и економическо, на силата на църквата и много често сѫщо и на авторитета на турската държава, ако тѣ успѣха, въпрѣки всички прѣчки да възстановятъ своята националность, да дадатъ на своето учебно дѣло развитието, на което бѣхъ свидетель, това е защото тѣ имаха съзнанието за идеала, за който тѣ работѣха, борѣха се, страдаха и мрѣха, когато бѣ необходимо.

ЕДНО НЕИЗВЕСТНО ПИСМО НА Р. ЖИНЗИФОВЪ.

Съобщава Хр. Чанковъ.

Забележителенъ остава въ нашата литература поетътъ Райко Жинзифовъ, който съ право се нарече пѣвецъ на македонската неволя. Роденъ въ гр. Велесъ — всрѣдъ тежко и робско време — той до последния часъ на живота си не се откѫсна отъ хубавата своя татковина. За нея той сложи живота си на изпитание, докато дойде моментътъ всецѣло да се жертвува. Въ частния и общественъ животъ той непрестано работи за правдинитѣ и свободитѣ на своя измѫченъ народъ. Въ малкитѣ си стихове, писани по разни случаи, е обрисувалъ тежненията на македонския народъ. Ако има нѣщо, което е много по-характерно въ неговитѣ съчинения, то е, че той наистина се старае да пише на български книжовенъ езикъ, но при все това винаги примѣсва и своето македонско — велешко наречие. Достатъчно е да хвърлимъ погледъ върху неговата поема „Кървава кошуля“, за да се увѣримъ въ особеностьта на неговия езикъ.

Ние можахме да намѣримъ едно негово саморѫчно писмо, което заедно съ портрета си го е изпратилъ на своя добъръ приятель Запряновъ. Въпросното писмо има повече частенъ характеръ. То е изпратено отъ Одеса на пѫть за Москва въ 1870 г. месецъ августъ. Покрай общитѣ работи — за приятели, познати и живота Жинзифовъ отдѣля мѣсто и за обществени въпроси, проявява особенъ интересъ за „Горски пѫтникъ“ на Г. С. Раковски, за Българското книжовно дружество, тогава основано въ Браила, и др. Езикътъ и тукъ е все такава смѣсица още и съ нѣкои русизми.

Ето и самото писмо, което даваме въ точенъ преписъ, като запазваме напълно правописа и интерпункцията на оригинала, който се намира въ архивата на тукашното Велешко братство.

Одеса. Августъ 10, 1870.

Брате Запряновъ!

Вчера получихъ твое-то братско писмо отъ 1-и текущаго. Ей! Ей! братко и азъ самичъкъ не знамъ и още не могѫ да си объясня каква бѣше тая наша раздѣла. Безъ съмнѣніе ты бѣше замѣтилъ на параходъ-тъ, че у мене въ очитѣ ми вьртѣхѫ сѫ слъзы-тѣ. Брате! Ей Богу, не ти правамъ коплименты ама ти казвамъ право-то: азъ се раздѣлихъ съ брата си. Слѣдователно считай ме и имай ме за брата. „Братъ брата не хранитъ, тежко кой го нема", казва наша-та пословица. Писмо-то ти ще го вардамъ до гроба. Много ти сьмъ благодаренъ за това че ты извърши кое бѣхъ ты нарачалъ. Кажи много здраво-живо отъ мене на А. . . (забравихъ ѝ отчество-то): прати ми, ако ѥ възможно, портретъ-тъ на помалка-та. Отъ твой-тѣ портреты ѥдинъ зе г. Кимельскыи. Спиро Стомяняковъ обѣща ми се да ти събере нѣщо, сирѣчъ не голы имена ами настоящи именя. Разбирашъ ли? Едно неизвѣстно лице праща ти чрезъ мене ѥдна турска лира, съ просба да изпращашъ ѥдинъ екз. отъ Пѫтникъ въ ѥдно изъ Български-тѣ училища. Ако желаешь да узнаешь какво азъ направихъ овдѣ то попытай Друмева или Стоянова. Тѣ, като имъ прочиташь тѣзи мои словца, дьлжны сѫ да ти кажять, защо-то и ты си, брате, ѥдинъ отъ тѣзи кои-то съчувствоватъ искрено на Дружество-то. Брате, Николая Христофоровича нема го въ Одесса, и не знамь кога ще си доде отъ Харковъ, а азъ сутря ще вървя за въ Москва, но отъ тамо непременно ще му напишя за Пѫтникъ-тъ. Поклони ся отъ мене К. Поповичу и С. Радулову, и Б. Нешову, и Чолакову и на синца кои ще пытать за мене грѣшнаго скитника. Не могѫ да разбера какво ѥ това нѣщо че Пѫтникъ-тъ го нема въ Одесса! Ей! Запряновъ! ами какво ще кажешь отъ мене Василіу Поповичу? Кажи му още ѥднождъ и ты: да не кинитъ (искѫсва) това кое напише. Знай брате, че като ти пиша това писмо, азъ ѣмъ мрѣнѫрыбѫ съ чървено крымско вино, но вѣрвай ми, брате, че азъ въ сѫ-що-то време се сълзы ліямъ като си вспоминавамъ за тебе, за Друмева, Стоянова, С. Радулова и труженника Паничкова, и пр. и пр. Кажи много здраво-живо отъ мене и на баба Хаджийка. Ако щешь кажи много здраво-живо отъ мене и на Нѣмче-то Вильгельма. Брате Запряновъ!

Искамъ да те утѣшя. Азъ ти казахъ, и пакъ ти казвамь, че въ Москва ты имашь другари (ти знаешь кои) кои-то те уважаватъ. Ами кажи ми, брате, закакво азъ попросихъ ти извѣстны-тѣ твои портреты? Запряновъ, стига, вече! Ще ти напиша пакъ, но изъ бѣлокаменна-та Москва. Чекамъ тамо твой-тъ отговоръ. Быди ми здравъ и живъ. Твердѣ ıе вѣроятно че пакъ ще се видимь. Кланяй ся отъ мене С. Радулову, К. Поповичу, Друмеву, Стоянову, С. Мѫнзову, Іанякову и пр. и пр.

Твой отъ сърдце

Жинзифовъ.

МАКЕДОНСКИТѢ РОМЪНИ.

Отъ проф. Ст. Романски.

Измежду разнороднитѣ населения, които пъстрятъ етничния образъ на Македония, има едно, което говори езикъ, близъкъ до езика на ромънитѣ северно отъ Дунава и представя живъ споменъ отъ романизуването на Балканския полуостровъ следъ завладяването му отъ Римъ. Това население, известно въ историята по общото за ромънитѣ име власи (гръцки *βλάχοι*, ед. ч. *βλάχος* отъ слав. влахъ), се нарича сега отъ околнитѣ народи, гърци и българи, съ две присмивателни имена: куцовласи (гр. *κουτσο-βλάχοι*, отъ '*κουτσός*' куцъ, кривъ), сиречъ не прави, навѣрно по езикъ, власи, наспроти ромънитѣ отъ карпатскитѣ земи, или цинцари (отъ числителното ţintĭ (цинцй), лат. quinque, петь, вмѣсто cincĭ (чинч), както е у останалитѣ ромъни). Само себе си това население никога не нарича съ тия имена, а се нарича аромъни (armînĭ, arămînĭ); едничка тая негова честь, която живѣе въ Мегленско и се отличава и по езикъ отъ аромънитѣ, си служи съ славянското наименование власи. Затова тъкмо професоръ Г. Вайгандъ, най-добриятъ изследвачъ на езика и бита на тия ромъни, предложи въ науката наименованията аромъни (Aromunen) за народностьта, аромънски (aromunisch) за езика имъ, та по такъвъ начинъ да се отличаватъ ясно не само отъ съседнитѣ си мегленски власи, но и отъ ромънитѣ северно отъ Дунава и отъ ония въ полуострова Истрия.[1]

---

[1] G. Weigand, Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch- historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romunen oder Zinzaren. Leipzig, I Bd. 1895, II Bd. 1894. Първиятъ томъ е преведенъ и на български: Аромжне. Етнографическо-филологическо-историческо (така!) издирвания на тъй наречения народъ македоно-ромжне или цинцаре. Съ 18 снимки въ текста и една етнографическа карта. Прѣвелъ отъ нѣмски Д-ръ Ср. Дановъ. Варна 1899. Преди това Вайгандъ издаде изследванията си: Die Sprache der Olympo-Walachen, Leipzig 1833, и Vlacho-Meglen, Leipzig 1892.

Въпрѣки това, въ науката, както и въ печата изобщо, това наименование не си е пробило напълно пжть. Покрай него, както и покрай обозначението южни ромъни (фр. Roumains de sud, нѣм. Südrumänen, ром. Romînĭ de sud), съ което тѣ се противопоставятъ на севернитѣ, карпатскитѣ ромъни, много по-често се употрѣбя наименованието македонски ромъни, македоромъни (фр. Macédo-roumains, нѣм. Makedorumänen, ром. Macedorominĭ; dialectul macedoromîn = македоромънски диалектъ). Това последното се явява почти отъ самото начало, когато тия южни сънародници на карпатскитѣ или дакийски ромъни ставатъ известни въ науката, и се дължи не само на недостатъчното познанство на сжщинското имъ разпространение, но и на по-голѣмата известность на Македония измежду всички съседни области въ Балканския полуостровъ като историческо понятие. Още въ 18 стол. нѣмскиятъ ученъ Тунманъ въ своитѣ знаменити „Изследвания върху историята на източнитѣ европейски народи“ (Joh. Thunmanns Untersuchungen ueber die Geschichte der oestlichen europaeischen Voelker I, Leipzig, 1774), който е посветилъ специаленъ любопитенъ дѣлъ на историята и езика на албанцитѣ и власитѣ (Ueber die Geschichte und Sprache der Albaner und Wlachen), ги означава общо македонски ромъни може би затова, че тѣ, споредъ него, независимо отъ разпространението имъ въ Тракия („половината отъ жителитѣ ѝ, и въ Албания, съставятъ три четвърти отъ населението на Македония и Тесалия“). Любопитно е, че дори първата граматика на езика на тия ромъни, съставена отъ единого отъ най-културнитѣ имъ представители въ началото на изтеклото столѣтие, Михаилъ Г. Бояджи, по произходъ отъ разорения отъ Али-паша Янински градъ Москополе въ Епиръ, емигрантъ и учитель по гръцки езикъ въ Виена, излѣзла на 1813 г., е наречена „ромънска или македоновлашка“ (*Γραμματικὴ ῥωμανικὴ ἤτοι μακεδονοβλαχικὴ* = Romanische oder macedonowlachische Sprachlehre, Виена 1813; преиздадена въ Букурещъ 1863). По добре разбрани причини, наименованията македоноромъни, македоноромънски се употрѣбяха най-често въ Ромъния и отъ ромъни, особено преди Балканската война.[1]

---

[1] Още ромънскиятъ поетъ Д. Болинтиняну, който е пжтувалъ между аромънитѣ, ги нарича общо „ромъни отъ Македония“ или „македонски ромъни“, Români din Macedonia, Români Macedoni (срв. Călĕtorii la Românii din Macedonia şi muntele Athos de D. Bolintineanu, Bucu-

Въ науката то се задържаше, освенъ по силата на традицията, и поради това, че по такъвъ начинъ македоно-ромъни (за народностьта) и македоно-ромънски (за езика) удобно се съпоставятъ съ дако-ромъни и дако-ромънски, истро-ромъни и истро-ромънски, мъглено-ромъни и мъглено-ромънски, както се именуватъ останалитѣ клонове на ромънската народность и тѣхнитѣ диалекти. Обаче вънъ отъ обстоятелството, че и мъглено-ромънитѣ, сир. власитѣ отъ Мъгленско, область, която лежи въ срѣдата на Македония, сѫ така сѫщо македоно-ромъни, то не отговаря и на действителното разпространение на аромънитѣ, които сѫ по-многобройни и по-стари въ другитѣ югозападни области на Балканския полуостровъ, именно въ Тесалия, Епиръ и Албания, гдето е и тѣхното срѣдище, отколкото въ самата Македония, гдето собствено въ по-голѣмата си часть сѫ пришелци отъ югозападъ.

Презъ време на войната, именно въ края на лѣтото 1916, имахъ възможность да пропѫтувамъ нѣкои кѫтчета на Македония, да посетя и да се запозная отъ аромънскитѣ селища съ Битолско и изобщо съ разпространението на ромънския елементъ въ Македония. Използувайки непосрѣднитѣ си проучвания и наблюдения, тукъ давамъ общъ очеркъ върху тоя елементъ, главно съ цель да се опредѣли мѣстото му въ етничния и културенъ образъ на Македония.

II.

Народностнитѣ последици отъ разширението на римското владичество на изтокъ върху земитѣ на Балканския полуостровъ сѫ различни отъ тия, които виждаме на западъ — въ Галия и Пиринейския полуостровъ. Тия последнитѣ земи били скоро романизувани, и то до такава степень, че днесъ въ тѣхъ, съ изключение на едно незначително кѫтче въ Пиринеитѣ, се говорятъ езици, които водятъ потеклото си отъ латински. Не е тъй съ балканскитѣ земи, гдето разпространението на тоя езикъ не съответствувало на размѣритѣ, въ които се била разпространила римската власть по онова

---

reşti 1863, както и предговора му къмъ второто издание на граматиката на Бояджи). То е възприето и въ книгата на французина Пико върху тия ромъни, гдето е преведена най-важната часть отъ съчинението на Болинтиняну, включително съ фантастачнитѣ цифри на тѣхния брой (E. Picot, Les Roumains de la Macédoine. Paris 1875).

време. Нито славата на Римъ, нито мощната му държавна организация, нито военната му сила, нито усилията му да покрие всички провинции съ пжтища и добре устроени градове и села, нито упорството на колониститѣ отъ Италия и отъ други кжтища на империята въ употрѣбата на латинския езикъ не могли да сломятъ авторитета на гръцкия езикъ въ южнитѣ части на Балканския полуостровъ. Тоя езикъ запазилъ своето значение дори и следъ премѣстването на столицата отъ Римъ въ Константинополъ (Цариградъ) и отдѣлянето на източната империя отъ западната. Латинскиятъ езикъ се е затвърдилъ въ адриатическото прибрѣжие и крайдунавскитѣ земи, до като въ южнитѣ — въ Македония и еленизуванитѣ тракийски провинции — се е употрѣбялъ все още гръцки. Възъ основа на езика на намѣренитѣ надписи, градски монети и попжтни камъни днесъ е опредѣлена доста точно границата на употрѣбата на двата езика. Тя започва на Адриатическото море при града Лешъ (Lissus), върви презъ северна Албания и северна Македония, минава южно отъ Скопье (Scupi), завива на северъ за да мине между Бѣла Паланка (Remessiana) и Пиротъ, чиято околность, заедно съ Кюстендилъ (Pautalia) и София (Serdica) сж били гръцки, пресича Стара планина и по нейнитѣ северни склонове, оставяйки Вратца и Никюпъ (Nicopolis) въ обсега на гръцкия езикъ, стига до брѣговетѣ на Черно море, гдето се говорѣло сжщо гръцки (вж. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I, Wien 1902, 13 и след.; сжщо Geschichte der Serben I, 38 и сл.).

Източници за разпространението на латинския езикъ между илиритѣ били римскитѣ колонии въ Далмация, които отчасти замѣстили гръцкитѣ, отчасти намалили тѣхното значение. Въ вжтрешностьта тая роля играли главно римскитѣ военни лагери. Особено покрай Дунава, отъ устието на Сава до вливането му въ Черно море, имало цѣла верига крепости, чието предназначение било да бранятъ границитѣ на империята. Въ състава на римскитѣ легиони, които квартирували тукъ, влизали мжже както отъ самата Италия, така и отъ романизуванитѣ провинции. Съ време, вследствие на преустройството на войската и нейното увеличение, въ състава й почнали да влизатъ и лица измежду мѣстното население. Покрай крепоститѣ се създали търговски предградия, чието население бързо се романизувало. Войницитѣ, които нѣмали право да се женятъ, живѣели въ полузаконенъ конкубинатъ съ жени отъ предградията. Следъ 20-25 годишна служба тѣ бивали уволнявани, като получавали въ даръ земя, добитъкъ, роби и семе за посѣване. Селищата на тия оземлени римски ветерани, покрай градищата, играли ролята на огнища за романизуване околното население. Съ тѣхъ била изпълнена особено областьта покрай Дунава, по Тимокъ и Морава, до Скопье и Призренъ на югъ и къмъ Доинъ и Срѣмъ (Sirmium) на западъ, както може да се сжди по тогавашнитѣ наименования на населенитѣ мѣста (срв. Jireček, Rom. I, 12). Тая романизация обаче не можа да се затвърди върху завладѣнитѣ отъ Траяна земи северно отъ Дунава, въ Карпатитѣ. Съ изпразването на Дакия отъ римскитѣ войски при Аврелиана (271 година) подъ напора на народностнитѣ нашествия отъ северъ, тя била опразднена и отъ римскитѣ колонисти и отъ романизуваното население. Съ никакви сериозни доводи не може да бжде подкрепено мнението, че днешнитѣ ромъни въ земитѣ на нѣкогашна Дакия, за които дори до XIII стол. нѣма никакъвъ поменъ въ историята, сж потомци на тия колонисти и на романизувани даки (траки). Противъ такъвъ единъ народностенъ континуитетъ въ карпатскитѣ земи, както и въ земитѣ северно отъ Дунава изобщо, говори особено фактътъ, че старитѣ мѣстни имена — имената на по-голѣмитѣ рѣки, планини, градове и пр. — въ днешния ромънски езикъ, до колкото сжществуватъ, се явяватъ не въ форма, наследена направо отъ латински, но тъй, както сж промѣнени тѣ въ славянски уста. Дори името на най-голѣмия тукъ притокъ на Дунава, р. Олтъ, която тече презъ Седмиградско, пресича южнитѣ Карпати и слиза въ Влашката равнина, известно отъ латинскитѣ надписи подъ форма Alutus, не гласи у ромънитѣ Alutul, както би трѣбвало да бжде, ако ромънитѣ отъ онова време насамъ биха населяли непрекжснато неговитѣ брѣгове, а Oltul (старобълг. Олътъ, -ul е членътъ). Днешнитѣ ромъни следователно сж населили карпатскитѣ земи тепърва следъ като тия земи били заети и дълги вѣкове обитавани отъ български славяни.

Отъ изложеното по-горе е ясно сжщо, че и южнитѣ ромъни, които днесъ живѣятъ въ Тесалия, Епиръ и Южна Албания и засѣгатъ и въ Македония, не сж исконни жители на тия земи, въпрѣки че сѫ засвидетелствувани исторически тукъ по-рано, отколкото севернитѣ ромъни въ Карпатитѣ. Нѣма съмнение, че прадѣдитѣ на тия два главни клона на ромънитѣ, както и на истрийскитѣ ромъни и на мъгленскитѣ власи, ще сѫ живѣли нѣкога въ по-голѣма близость и тепърва сетне чрезъ разселяне се разширили и отдѣлили. Голѣмата близость на тѣхнитѣ диалекти, несъмнениятъ имъ произходъ отъ единъ общъ езикъ, праромънски (Urrumänisch), който води потеклото си отъ говорения на Балканския полуостровъ латински, говори противъ предположението, тъй охотно възприемано отъ страна на ромънскитѣ историци, че ромънитѣ населятъ отъ римско време насамъ непрекѫснато всички тия земи, въ които и днесъ живѣятъ. Общитѣ особености, които ромънски, особено дако-ромънски, сподѣля съ полуроманизувания езикъ на днешнитѣ албанци, на първо мѣсто даннитѣ за албанско влияние върху ромънски, сѫ не по-малко тежъкъ доводъ срещу теорията за дакийския произходъ на ромънитѣ. Отъ друга страна пъкъ въ римскитѣ колонии край адриатическия брѣгъ се е развилъ съ време отдѣленъ романски езикъ, известенъ въ науката подъ името далматски, доста различенъ както отъ ромънски, така и отъ романскитѣ особености на албански; последното лице, което е могло да говори тоя езикъ, е починало неотколе (вж. Bartoli, Das Dalmatische, Bd. I. II, Wien 1906).

Всички доводи и съображения отъ историченъ и лингвистиченъ характеръ говорятъ въ полза на мнението, което днесъ се възприема дори и отъ страна на ромънски изследвачи[1], че мѣстото, гдето се е одържалъ романскиятъ и романизуванъ елементъ, отъ който произхождатъ днешнитѣ ромъни въ четиритѣ свои клона, трѣбва да е било въ обсега на нѣкогашнитѣ римски провинции Срѣдиземна Дакия (Dacia mediterranea), Дардания и Горна Мизия (Moesia superior), именно тамъ, гдето сѫ засвидетелствувани повече селища съ римски имена, а следователно и римската колонизация е била по-силна. Това е областьта на Сърбия до Дринъ и Срѣмъ, заедно съ югозападна България и северна Македония. Известниятъ изследвачъ на ромънския езикъ проф. Г. Вайгандъ, който ограничава тая область въ трижгълника между София, Нишъ и Скопье, сиречь въ границитѣ на Срѣдиземна Дакия и отчасть Дардания, остроумно се досѣща, че новоизникналото южно отъ Дунава име Дакия е очевидно указание за многолюдно преселяне на населения отъ сжщинска Дакия на югъ (вж. Ethnographie von Makedonien, Leipzig 1924, 11-12).

---

[1] Така напоследъкъ отъ професора отъ Университета въ Клужъ, Седмиградско, Silviu Dragomir, Vlahii si Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic, Cluj 1924, p. 112.

А тъкмо въ тая область, въ която днесъ нѣма никакво ромънско население, се оказватъ редица ромънски мѣстни имена, най-вече въ граничната ивица между Сърбия и България, а сжщо и по планинскитѣ склонове около Софийското поле. По името на Влашка планина надъ Пиротъ може да се сжди за характера на населението, което е обитавало нѣкога тия мѣста; имена като Банишоръ, Бовъ, Гургулятъ, Крецулъ, Вакарелъ, Пасарелъ, Пурченица и под. сж явно ромънски (срв. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien 123; G. Weigand, Rumänen und Aromunen in Bulgarien, въ неговия Jahresbericht des rum. Inst. XIII, 40 и след., съ карта). Тукъ именно трѣбва да се търси люлката на ромънската народность. Тукъ е могълъ да се сформира ромънскиятъ езикъ съ общитѣ особености, които намираме и въ четиритѣ му диалекта. За това сж били достатъчни три столѣтия, и тѣ сж тия, които следватъ непосрѣдствено подиръ идването на славянитѣ на Балканския полуостровъ (VII—IX в.). До VI в. тукъ се е говорилъ все още латински — за последенъ пжть, като говоренъ въ войската, се споменува тоя езикъ у византийския историкъ Теофанъ въ 579 г. (ed. Bonn. I, 394). Отъ тогава до края на X в. изчезва всѣкакъвъ споменъ за тоя езикъ и за населението, което го е говорило. Къмъ края на тая прароменска епоха спада и началото на разселянията на ромънитѣ въ разни посоки, постепенно и незабелязано, досущъ тъй, както е станало движението на власитѣ въ края на срѣднитѣ вѣкове презъ Босна къмъ Далмация и Хърватско и проникването имъ на островъ Кръкъ (Велия) и полуострова Истрия, което може да се проследи по исторически свидетелства. Така южнитѣ ромъни, навѣрно по-рано отъ всички други, сж се откжснали отъ общата ядка и, гонейки своитѣ стада по сочнитѣ пасбища на високитѣ планини на Македония, проникнали въ Тесалия и Епиръ, отгдето въ ново време се разпространяватъ наново на северъ.

III.

Тия тъкмо ромъни се споменуватъ въ историята най-рано отъ всички други. До като ромънитѣ въ Дакия излизатъ на лице тепърва подиръ XII стол., а за присжтствието на ромъни въ адриатическото прибрѣжие преди това време може да се сжди само по характера на нѣкои собствени имена на лица, за ромъни въ южна Македония се заговорва още презъ втората половина на X стол., и то въ свръзка съ българската история. Разправяйки за вдигането на българитѣ въ Македония срещу Византия при смъртьта на Цимисхий и качването на престола на Василий II (976) подъ водителството на четирмата Шишманови синове, Давидъ, Мойсей, Аронъ и Самуилъ, византийскиятъ хронистъ Кедренъ съобщава, че първиятъ отъ тѣхъ, Давидъ, падналъ убитъ между Костуръ и Прѣспа въ мѣстностьта, наречена „Хубави дървета“ отъ нѣкакви „власи скитници“ (*τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας Καλὰς δρῦς παρά τινων Βλάχων ὁδιτῶν.* Kedrenos, ed. Bonn. II 435). Това известие е любопитно още затова, че ромънитѣ тукъ се явяватъ подъ славянското си наименование власи. Славянитѣ, специално българскитѣ славяни, сж посрѣдницитѣ, прѣко които византийскитѣ гърци се запознали съ новата народность, образувана, както може да се сжди и по даннитѣ на езика, подъ тѣхно влияние. Отъ друга страна тия власи се характеризуватъ като скитници, скитащи се (*ὁδῖται*), нѣщо, което се съгласява съ тѣхното вѣковно занятие — да скитатъ като пастири съ своитѣ стада по планини и полета, споредъ хода на годишнитѣ времена. Че отъ тия обитатели на планинитѣ нерѣдко излизали страшни разбойници, за това разправятъ и до най-ново време всички пжтешественици по Македония, Албания и Гърция.

Сждейки по едно известие, което се отнася все къмъ това време, власитѣ населяли вече планината Пиндъ, гдето ги намираме и днесъ. На четвъртата година отъ качването на престола на Василий II Българоубиецъ — къмъ 980 год. — на единъ византийски първенецъ, стратегъ, на име Николица (*Νικουλιτσᾶς*), било повѣрено управлението на власитѣ въ Елада (*τὴν ἀρχὴν τῶν Βλάχων Ἑλλάδος*). Елада като византийска область *(θέμα)* тогава е обсѣгала северна Гърция съ Тесалия. Самата длъжность показва, че власитѣ тогава вече били добили известно значение въ държавата, ако и не тъкмо такова, каквото се представя отъ нѣкои ромънски историци (напр. отъ G. Murnu, Vlahia Mare, București 1913, 18 и сл.; или отъ N. Iorga, Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani, An. Ac. Rom., ser, II, t. XXXV, Buc. 1913, 132 и сл.). Тукъ, по склоноветѣ на Пиндъ и въ Тесалия, тѣ сж живѣли въ по-компактни маси. Ала вънъ отъ това доста тѣхни сънародници сж се намирали пръснати и пò на северъ, въ границитѣ на Самуиловата държава. Това се вижда отъ грамотата на Василий II отъ 1019 г., съ която подъ ведомството на Охридската архиепископия се поставяли сжщо „власитѣ отъ цѣла България“ *(καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων)* пръснати по нейнитѣ планини *(ὅσοι ἐντὸς Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσί)* (вж. Byzant. Zeitsrhrift II, 46).

Какви сж били тѣзи власи, може да се види отъ разказа на византийския бояринъ Кекавменъ отъ втората половина на XI стол., който описва вдигнатото отъ тѣхъ въстание презъ 1066 г. и е най-добриятъ изворъ за живота имъ по онова време. Тѣхнитѣ главатари, когато били запитани отъ коменданта на Лариса, Николица, внукъ и едноименникъ на поменатия „управитель на власитѣ“ Николица, где сж по това време — месецъ юний — стадата и женитѣ имъ, отговорили: „въ българскитѣ планини“ *(εἰς τὰ ὄρη Βουλγαρίας)*. Кекавменъ пояснява, че било обичай, стадата и семействата на власитѣ да прекарватъ отъ априлъ до септемврий по високитѣ планини и по най-студенитѣ мѣста (Cecaumeni Strategicon, edd. B. Wassiliewsky et V. Jernstedt, Petersburg 1896, стр. 68—69). Тѣ били дошли да придуматъ Николица да се постави на чело на въстанието, ала последниятъ, за да ги отклони отъ решението имъ, обърналъ имъ внимание, че въстание по това време е несгодно не само за жителитѣ въ полето, които сж заети съ жетва, но и за тия измежду власитѣ, чиито семейства и стада сж „въ планинитѣ на Македония“, защото тамъ могатъ да бждатъ ограбени отъ царскитѣ хора. Сжщо както днесъ власитѣ пасатъ лѣте стадата си по високитѣ планини на Македония и Албания, а есени слизатъ да зимуватъ въ Тесалия, така е било и преди деветь вѣка. Тесалия станала тѣхна страна; тя постепенно била колонизувана отъ тѣхъ, особено съ постепенното изчезване на българско-славянския елементъ. Споредъ Кекавменъ, рѣката Плересъ, която имала отъ двѣтѣ си страни голѣми полета, минавала „презъ срѣдъ воаситѣ, като ги раздѣляла на две“. Това се съгласява и съ преданието у Олимпийскитѣ власи, отбелязано отъ Вайгандъ (Die Sprache der Olympo-Walachen, Leipzig 1888, 11—12), че последнитѣ се били преселили отъ полето при завладяването на страната отъ турцитѣ. Въ севернитѣ предѣли на Тесалия, въ съседство съ Пиндскитѣ власи, живѣе днесъ население, което се нарича копачари (отъ стбълг. копати, копаѭ) и представя, все споредъ преданието, отдавна погърчени власи (срв. Weigand, Arom. I 130). Не само склоноветѣ на Пиндъ, но и съседната Тесалийска равнина, както и Епиръ, били по онова време вече напълнени съ власи. Нѣма следователно нищо странно въ това, че последнитѣ се осмѣлявали вече да вдигатъ и въстания, каквото е тъкмо поменатото въстание отъ 1066 г., по времето на императора Константинъ Дука, вследствие на наложенитѣ отъ него нови данъчни тежести. Любопитно е при все това, че двамата най-видни влашки главатари отъ Лариса носятъ славянски имена: единиятъ Беривой *(Βεριβόου τοῦ Βλάχου)*, другиятъ Славота *(Σθλαβωτᾶν τὸν Καρμαλάκην)* (вж. за това въстание подробно у Murnu, цит. съч. 83 и след.).

Следъ всичко това нѣма нищо чудно, ако тъкмо тая покрайнина на Балканския полуостровъ, склоноветѣ на Пиндъ и съседната планиниста часть отъ Тесалия, вече носятъ името „Влахия“, което понѣкога се давало и на цѣла Тесалия. Така я нарича въ XII стол. рабинътъ Бениаминъ Тудела, който, на пѫть отъ Испания за Иерусалимъ, минава презъ Гърция покрай тая провинция (вж. Tafel, De Thessalonica ejusque agro, Berlin 1839, p. 473). Така — „Влахия“ или „Голѣма Влахия“ — се нарича тя и по времето на разпокѫсването на византийската империя отъ латинцитѣ, въ началото на XII стол. Никита Хониатъ (Акоминатъ) изрично отбелязва, че „Голѣма Влахия *(Μεγάλη Βλαχία)* се нарича планинската область на Тесалия“ (ed Bonn. 841). Следъ победата на Иванъ Асенъ II надъ солунския царь Тодоръ (1220), въ рѫцетѣ му падатъ сѫщо Албания и Голѣма Влахия (Acropolites I 43). Ала и западно отъ Пиндъ, въ Епиръ, е имало тогава сѫщо власи, както и днесъ. Кекавменъ разправя, че идвайки отъ северъ власитѣ се пръснали по цѣлия Епиръ (*διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ*; вж. Cecaum. Strateg. 74). Часть отъ него, Етолия, почнала да се зове „Мала Влахия", а самото Епирско деспотство се наричало отъ сърбитѣ „Влахиотска земя" (срв. Иречекъ, Исторія болгаръ, Одесса 1878, с. 289). До падането си подъ турцитѣ тия земи минаватъ отъ една ржка въ друга, най-после попадатъ и подъ сръбска власть. Голѣма Влахия, земята на „мегаловлахититѣ" (*Μεγαλοβλαχίτας*, Pachimeres I 83), по известно време ще е сжществувала дори като самостоятелна държавица (срв. подробно у Murnu, цит. съч. 163 и сл., 213 и лед.).

Отъ всичко това се вижда, че склоноветѣ на Пиндъ съ околнитѣ планинисти мѣста на Тесалия, Епиръ и Албания представятъ сжщинското отечество на аромънитѣ. Въ тѣхъ сж се прибрали подиръ идването на турцитѣ за по-сигуренъ животъ и ония тѣхни сънародници, които въ по-рано време сж се били смъкнали въ Тесалийското поле и въ градоветѣ, до колкото не сж били погълнати отъ господствуващата гръцка народность. Благодарение на непристжпностьта на жилищата си, тѣ сж се радвали на известни правдини, за каквито не могли и да мечтаятъ жителитѣ на полскитѣ мѣста, наводнени отъ преселници турци отъ Азия (коняри). Презъ XVIII в. тукъ възникнали цвѣтущи градове, съ силно развити занаяти и съ търговски връзки не само съ останалитѣ провинции на обширната Османска империя, но и извънъ нейнитѣ граници. Единъ отъ тѣхъ — Москополе — станалъ сжщинско срѣдище на култура и просвѣта; въ него имало едно прочуто на времето си висше училище *(Νέα 'Ακαδέμια)* и гръцка печатница. Създала се и литература, която, въ духа на времето и при особнитѣ условия за духовенъ животъ въ обиколеното отъ гърци аромънско население, се култивирала на гръцки езикъ съ рѣдки прояви на употрѣба на родния диалектъ (срв. Per. Papahagi, Scriiotori aromâni în secolul al XVIII. Вис. 1909, реф. отъ мене въ Пер. Сп. 70, 462 и сл.).

Краятъ на XVIII и началото на XIX стол. се оказали сждбоносни за спокойствието и благоденствието на аромънитѣ по Пиндъ и въ Епиръ. Презъ време на произволното управление на Али паша Янински (1741—1822) аромънскитѣ градове, лишени отъ дотогавашнитѣ си правдини, силно пострадали и населението имъ се пръснало. То потърсило прибѣжище преди всичко въ близкитѣ покрайнини на южна и западна Македония, чиито аромънски селища датуватъ все отъ това време. Въ преданията за произхода на отдѣлнитѣ родове въ последнитѣ се помнятъ още мѣстата, отъ где сж дошли тѣхнитѣ родоначалници. Отъ тия предания, още съвсемъ живи, се установява, че най-много аромънски колонисти въ Македония произхождатъ освенъ отъ споменатия вече градъ Москополе още и отъ близкитѣ тамъ селища: Николица, Линотопи и др. Къмъ тѣхъ се прибавятъ сѫщо пришелци и отъ Албания, напр. отъ Лънга, югозападно отъ Охридското езеро, и отъ областитѣ Музакия — музакери — и Фаршери — фаршериоти. Последнитѣ и до днесъ ясно личатъ, спазвайки прастарото си занятие — овчарството, а сѫщо и своята носия.

Нѣкои отъ тия аромънски селища станали сами следъ време изходища за нова аромънска колонизация въ Македония. Въ това отношение на първо мѣсто стои градътъ Крушево, отгдето сѫ се разселили аромъни въ повечето градове на северна Македония, като Прилепъ, Велесъ и Скопье.

IV.

Власи въ Македония се намиратъ почти навредъ по градоветѣ; тѣ се занимаватъ съ търговия (бакали, кръчмари, ханджии) или занаяти (златари, котлари и пр.). Повече обаче влашкото население е прибрано въ малки групи села, рѣдко чисто влашки, въ западна и южна Македония. Най-значителната отъ тия групи е Битолската, която освенъ града Битоля, обсѣга и други аромънски селища по склоноветѣ на планината Перистеръ и въ областьта северно отъ нея. Сетне дохождатъ малки купчини села въ южна Македония, между Костуръ и Беръ. Мъгленскитѣ власи северно отъ Гевгели образуватъ група за себе си.

Вайгандъ изчислява македонскитѣ ромъни на 80,000 души. Въ днешно време тоя брой тѣ не достигатъ. Презъ последнитѣ тридесеть години тѣ не само не сѫ се увеличили, но сѫ и намалѣли, главно вследствие на изселяния въ Ромъния и другаде. Достатъчно е да се отбележи примѣрътъ съ Гопешъ, чието население въ по-голѣмата си часть се е изселило. Къмъ това трѣбва да се прибави и изчезването вследствие на погръчване и побългаряване, единъ процесъ, на който и засилената съ подрѫжката на ромънското правителство национална пропаганда не можа да тури край. По моитѣ изчисления, броятъ на власитѣ въ цѣла Македония не надминава 70,000 души.

Въ Битолската влашка група спадатъ следнитѣ македонски градове и села:

Битоля. — Споредъ най-добритѣ познавачи на Македония, власитѣ въ Битоля наброяватъ отъ 7,000 (Кѫнчевъ) до 8,000 (Weigand). И днесъ тѣ не надминаватъ това число, въпрѣки че нѣкои ромънски статистики го удвояватъ (Codrescu за 1906 г. дава числото 15,000!). Въ 1916 г. Битоля имаше население 36,000 д., отъ които 17,000 православни, 200 католици, 12,000 турци, 1,300 албанци мохамедани, 500 цигани мохамедани и 5,000 евреи и разни други народности. Православнитѣ сѫ собствено българи (около 10,000) и власи (около 7,000), защото гърци въ Битоля нѣма, освенъ нѣколко погърчени влашки семейства. Власитѣ сѫ по занятие главно търговци и занаятчии; между тѣхъ има доста богати, които притежавали и чифлици въ турско време. Тѣ сѫ въ грамадното си мнозинство привърженици на гръцката партия. Опитъ за отваряне ромънско училище билъ правенъ още въ 1866 г., ала едва въ 1878 г. било отворено такова — за момчета. Въ 1905 г. това училище имало 5 отдѣления и въ него следвали всичко 65 деца. Въ 1903 г. било отворено и друго ромънско училище, смѣсено, въ Мечкарь-махла (съ 66 деца въ 1905 г.), а въ 1905 г. и трето — въ Арнаутъ-махла (14 деца). Въ 1880 г. билъ отворенъ и ромънски лицей, а по-късно и едно девическо педагогическо училище за подготвяне учителки (1893). Ромънското правителство полагало усилия да направи отъ Битоля културенъ центъръ на аромънската народность, ала въ самия градъ тая идея намирала малко привърженици. Отъ всички аромъни тукъ само 118 семейства били спечелени за ромънската идея, останалитѣ сѫ гъркомани. На това се дължи и слабото посещение на ромънскитѣ първоначални училища.

По произходъ аромънитѣ въ Битоля сѫ преселници отъ градоветѣ Москополе, Николица и Линотопи, но има сѫщо и много придошли въ по-ново време отъ околнитѣ мѣста, особено отъ Крушево. Голѣма часть отъ жителитѣ на близкитѣ села Търново и Магарево упражняватъ занаятитѣ си въ Битоля.

Нижополе. — Аромънско село на $1^1/_2$ ч. югозападно отъ Битоля, на р. Драгоръ въ планината Перистеръ. Населението му, числено намалѣло (всичко 1228 д.), се състои предимно отъ аромъни, преселени отъ Грамосъ, но има и фаршериоти, които се занимаватъ съ овчарство. Въ общия брой влизатъ и до 50 кѫщи българи. По-рано е имало и албанци-мохамедани. Ромънско училище е отворено още въ 1881 г., ала населението въ по-голѣмата си часть остава гъркоманско.

Търново. — То е най-близкото до Битоля село въ североизточнитѣ поли на планината Перистеръ. Населено е само отъ аромъни (1735 д.), стари преселници. По-рано е имало и до 30 кѫщи албанци-мохамедани, които сетне се изселили. Главното занятие на населението било абаджийството. Женитѣ сѫщо се занимавали съ обработката на вълнени тъкани и плетива. Напоследъкъ се отворили фабрики за платове, фланели и пр. На заможностьта на населението, подадено на влиянието на града Битоля, трѣбва да се дължи, че то е силно предадено на гърцизма, въпрѣки че тукъ е било отворено първото ромънско училище въ Турция (1864). Отначало това училище посещавали повече отъ 80 ученика, ала напоследъкъ броятъ на ученицитѣ се движелъ между 20 и 30.

Магарево. — Чисто аромънско село до Търново, една рѣка ги дѣли. Населението му, по произходъ главно отъ Грамосъ, по-рано достигало до 3000 души (Кѫнчевъ — 2,400 власи, Codrescu — 150 националисти и 2850 гъркомани, отъ които 50 ромънизувани албанци), сетне обаче понамалѣло: 1492 д. все аромъни въ 1916 г. Ромънско училище било отворено още въ 1880 г., ала въпрѣки това национализацията не напреднала много.

Маловища. — Западно отъ Битоля, високо въ една падина на планината Перистеръ, е разположено влашкото село Маловища (вл. Моловище — 1629 д. ж.). До неотколе то е било по-голѣмо, но неговитѣ жители, които като търговци отиватъ повече въ Сърбия и Ромъния, по-малко въ България, постепенно сѫ се изселили. Въ София сѫ отъ Маловище семействата Палигора, Гаки Трифоновъ и др. Тѣхното главно занятие нѣкога е било овчарството, за което много помагали голѣмитѣ пасбища по склоноветѣ на планината около селото. Заселено е сѫщо отъ москополци, които при идването си заседнали близу при с. Кажани, а сетне се прибрали въ по-запазеното землище на днешното село. По нѣкои особености на своя езикъ жителитѣ на това село се отличаватъ отъ населението на близкитѣ влашки села, поради което Вайгандъ допуска, че тукъ ще сѫ се заселили съ време и нѣкои скитащи се изъ околностьта влашки семейства, а сѫщо така и мъгленски власи (Arom., I, 39—40). Ромънско училище е било отворено за първи пѫть въ 1880 г., въпрѣки противодействието на селянитѣ, все гъркомани. Въ 1882 г. било отворено и женско ромънско училище. Напоследъкъ въ тия училища имало 2 учители и 2 учителки.

Ресенъ.— Всичкото му население е 4566 д., отъ които 259 православни, 1484 турци (главно потурчени албанци), 110 албанци и 382 цигани. Въ броя на първитѣ, покрай българитѣ, влизатъ и 50 кѫщи власи, които произхождатъ отъ Москополе, отъ Вртени (въ планината Грамосъ), има сѫщо дошли отъ Гопешъ и др. По занятие сѫ търговци (бакали) и занаятчии (шивачи, обущари и др.) Една часть отъ тѣхъ сѫ гъркомани и пращатъ децата си въ гръцко училище, въ което имало 60 деца (съ 2 учители). Ромънско училище сѫществува отъ 1892 г. и се посещава отъ 15—16 деца (1 учитель и 1 учителка). Ромънска черква нѣма, та власитѣ се черкуватъ въ българската черква.

Янковецъ. — Лежи на 2 клм. западно отъ Ресенъ, на пѫтя за Охридъ. Има 162 к. съ население 788 д., отъ тѣхъ 20 к. власи, всички други българи. Тукъ прекарватъ сѫщо отъ 5 до 15 семейства „каракачани." Власитѣ сѫ главно отъ Николица и отъ Грамосъ. Най-многото отъ тѣхъ сѫ търговци, и то въ Ресенъ. Ромънско училище е отворено още въ 1897 г., ала поради борбата съ гъркоманитѣ, които тукъ сѫ повече, често е затваряно. Въ ромънското училище имало напоследъкъ 32 деца, съ единъ учитель и една учителка.

Изтокъ. — Въ планината „Изтокъ" между Прѣспа и Охридъ има влашки „каливи", сир. колиби — Вайгандъ при своето пѫтуване презъ лѣтото 1889 видѣлъ две такива лѣтни влашки села (Arom. I, 41). Тукъ идватъ всѣко лѣто власи отъ Самарина, Периволи и др., 400—500 семейства, стоятъ съ стадата си отъ Гергьовдень до Димитровдень и за зимата се връщатъ назадъ въ „Енишеръ" (Лариса), Тесалия. Часть отъ тѣхъ, до 200 кѫщи, зимуватъ въ близкия Ресенъ. Единъ „челникъ" — старейшина на такива пастирски семейства — има до 2-3 хиляди овци, кози, а освенъ това и хергелета коньe.

Петрино и Илино. — Въ планината Петрино и въ Илино има влашки колиби. Тукъ лѣтуватъ власи отъ Музакия (Албания), около стотина кѫщи. Такива „музакери" дохождатъ лѣтно време и засѣдатъ по цѣлата верига на Галичица, изобщо всѫде, гдето намѣрятъ добри пасбища: къмъ Кривени, Леорека, Плаке, Крушйе, Бовно, Ехла („Евла") и пр. Зиме се прибиратъ въ Долна и Горна Музакия и къмъ „Веларди" (Бератъ).

Охридъ. — Власитѣ въ Охридъ живѣятъ въ две близки, но отдѣлни махали: едната — Горната махала или мах. Св. Георги — въ източната часть на града, навѫтре въ равнината, а другата — Долната махала или мах. Св. Никола, въ югоизточната часть, по-близу до езерото. Когата пѫтувалъ Вайгандъ, между власитѣ въ тия махали живѣли мохамедани (Arom. I, 51). Сега, покрай власитѣ, тукъ има българи, най-вече отъ околнитѣ села, които замѣстили изселилитѣ се влашки и мохамедански семейства. И тукъ има власи отъ Москополе, но повечето сѫ отъ Лънга, отъ Грабова, отъ Нича, а има и фаршериоти и музакийци, отъ областитѣ Фаршери и Музакия въ Албания, дошли най-вече отъ 25 години насамъ. Последнитѣ именно попълватъ броя на изселващитѣ се охридски власи.

Въ Охридъ има две влашки черкви (по тѣхъ се именуватъ и махалитѣ) и две влашки училища — по едно въ всѣка махала. Най-напредъ е отворено ромънско училище въ Горната махала въ 1868 г., едновременно съ българското училище. Пръвъ учитель билъ Георги Томара, отъ Периволи, който се училъ въ Ромъния. Въ 1878 г. било отворено училище и въ Долната махала, но до 1897 г. то е било гръцко, а отъ тогава насетне се преподавало ромънски. Имало е порано 10—15 кѫщи гъркомани, които ходѣли да се черкуватъ въ Вароша. Всички ромънски учители сѫ четирма, единъ учитель и три учителки, по двама въ всѣка махала. Въ училището на Горната махала имало до войната 65 деца, а въ Долната махала — 35 деца.

Струга. — Власитѣ тукъ не надминаватъ 50 кѫщи, а по-рано сѫ били още по-малко: Вайгандъ отбелязва само 100, души а Кѫнчевъ и не споменува власи въ Струга. По произходъ сѫ все отъ сѫщитѣ мѣста, отъ които и тия въ Охридъ, особено отъ Москополе — все търговци. Най-новитѣ измежду тѣхъ сѫ дошли отъ Музакия, Албания — търговци, кираджии, овчари, обикновени слуги. Тѣ си пазятъ носията, особено женитѣ. Повечето обаче сѫ отъ близкитѣ влашки села, Горна и Долна Бѣлица (Beala din sus, Beala din gios), и се занимаватъ съ бакалъкъ и галантерия. Ромънско училище сѫществува отъ 1906 г. насамъ съ единъ учитель и една учителка и съ 43 деца преди закриването му поради войната. Пръвъ учитель е билъ Георги Зографъ отъ Нижополе (училъ се въ Битоля), втори — Таки Пердики отъ Периволи (училъ се сѫщо въ Битоля), трети — Георги Михчя (училъ се въ Битоля и въ Куртя де Арджешъ, Ромъния). Ромънска черква нѣма.

Горна и Долна Бѣлица. — Горна Бѣлица и Долна Бѣлица (Beala din sus, Beala din gios) сѫ две влашки села западно отъ Струга, на границата съ Албания. Наричатъ се по името на р. Бѣлица, която минава край тѣхъ и се стича въ р. Дринъ.

Въ Горна Бѣлица има до 200 к. власи, отъ които около 40 к. сѫ фаршериоти, а въ Долна Бѣлица 120 к. власи и 2-3 к. албанци (мохамедани). Мѫжетѣ отъ първото село сѫ главно търговци и овчари, а отъ второто — търговци и чифчии, работници по чифлицитѣ. Отъ Горна Бѣлица особено тѣ ходятъ като търговци въ Дебърско. И отъ двѣтѣ села има преселници въ Струга и Охридъ (отъ по-старо време), въ Тирана (богати търговци), въ София и Софийско (с. Враждебна) и другаде.

Гъркоманитѣ и въ двѣтѣ села сѫ много, особено въ Долна Бѣлица, гдето било отваряно ромънско училище още въ 1890 г., ала поради малкия брой на ученицитѣ и несигурния животъ на учителитѣ било закрито. Ромънското училище въ Горна Бѣлица е по-ново (отъ 1905 г.) и напоследъкъ имало 4 учители (3 учители и 1 учителка). Черквитѣ и въ едното и въ другото село сѫ въ рѫцетѣ на гъркоманитѣ.

Гопешъ. — Историята на това чисто аромънско село, на 5 часа пѫть северозападно отъ Битоля, е интересно като типично за сѫдбата изобщо на аромънскитѣ села въ Македония. Споредъ преданието, селото нѣкога е било четвърть часъ по-долу отъ мѣстото, гдето се намира днесъ. Тукъ е било гора, въ която, вследствие на турски насилия, жителитѣ единъ по единъ си изнаправили кѫщи по-нагоре въ гората. Затова днесъ още, когато нѣкой отива къмъ срѣдището на селото, гдето е сега общината, казва: „отивамъ въ гората“ ('n-kodru). Къмъ това най-старо население, което се занимавало съ кираджилъкъ и терзилъкъ, придошли аромъни отъ Москополе, около 40 к., които и по занятие се отличавали отъ първитѣ — търгували съ боя (ƀroștĭ — червена боя), съ елбасанско дървено масло и пр. чакъ до Шкодра. Други 20-25 семейства дошли отъ Фурка, по занятие кираджии и чобани, 20-тина кѫщи отъ Николица (занятчии, кираджии, овчари) и отъ другаде. Така се намножило постепенно селото и достигнало до 800 кѫщи, но сетне почнало постепенно да намалява чрезъ изселяне, особено въ България и Ромъния. Този процесъ продължавалъ непрекѫснато, та въ 1916 г. голѣма часть отъ кѫщитѣ бѣха праздни. Тогава имаше 216 к. съ 1070 д., отъ които 9 кѫщи българи отъ Смилево и близкитѣ села, дошли следъ изгарянето на селата имъ по време на въстанието (1903).

За сѫдбата на отдѣлнитѣ родове можемъ да имаме идея отъ следната направена отъ мене анкета: отъ рода Пица, който брои около 10 кѫщи, има въ Гопешъ 3 сем., въ Софли 5—6 сем., въ Саранци и др.; Дабо — 5 семейства, всички въ София и Мездра; Цингара — 3 сем. въ Гопешъ, други въ Битоля и въ Плѣвенъ, гдето единъ отъ тѣхъ подарилъ мѣсто за училището; Петре или Петреску — 1 сем. въ Гопешъ; Гюламила — 1 сем. въ Гопешъ, 2 въ Битоля, другитѣ въ София (единъ отъ тѣхъ е председатель на ромънската колония тукъ); Караджа — 3 семейства въ Гопешъ, другитѣ въ София; Белчо — 6 сем. въ Гопешъ; Нанчо — 1 сем. въ Гопешъ, 1 въ Битоля, едно въ Орхание; Кошка — 4 сем. въ Гопешъ, въ Фердинандъ, въ Годечъ; Ракочъ — 4 сем. въ Гопешъ, а другитѣ въ Радомиръ и въ София; Торбо — по 1 сем. въ София, Орѣхово, Фердинандъ; Бело — 4 сем. въ Гопешъ, други въ Битоля, въ София и др.; Питка — 2 сем. въ София; Трънча—6 семейства въ София, въ Варваринъ и другаде; Йованъ — 4 сем. въ Гопешъ, има въ Прищина и въ София; Нена — 4 сем. въ Гопешъ, други въ Фердинандъ, София и др.; Прику и Теку сѫ гопешки семейства въ Дупница и Кюстендилъ (отъ последнитѣ има и въ София); Михче — 3 сем. въ Гопешъ, другитѣ въ Радомиръ; Чапанъ — тѣ били по произходъ отъ Магарево, но се преселили отъ Гопешъ въ Орхание; Димка — 1 сем. въ Гопешъ, други въ Орхание; Грамостянъ — всичкитѣ въ

Плѣвенъ; Симча—въ София; Чукне—3 сем. въ Плѣвенъ, други въ Битоля; Ерка — 5 сем. въ Битоля, Прищина и другаде.

Любопитно е, че аромънски родове Караджа, Белчо и Кошка има сѫщо въ Маловища, а Пица — въ Беръ (Верия).

Вследствие на сношенията на гопешани съ Ромъния, националистичната пропаганда тукъ хванала по-здрави корени, отколкото въ другитѣ аромънски селища въ Битолско. Затова помогнала и Македонската организация, особено подиръ въстанието (1903). До тогава националисти и гъркомани били почти по равно, но сетне последнитѣ силно намалѣли — до третина отъ населението. Ромънското училище, което било отворено въ 1868 г. отъ гопешанина Димитрий Козмеску, първоначално се помѣщавало въ частна кѫща, сетне за известно време въ една сграда съ гръцкото (но въ различни етажи), а по-късно се сдобило съ собствено здание, привършено въ 1902 г. съ дарение отъ нѣкое „дружество" въ София. Непосрѣдно преди войната ромънското училище посещавали 120 деца, а гръцкото само 60. Националисти и гъркомани се черкуватъ въ една черква — отъ едната страна се пѣе гръцки, а отъ другата — ромънски. Има по двама свещеници, отъ самия Гопешъ, за едната и другата партия.

Крушово. — Тоя западномакедонски градъ е най-голѣмото аромънско селище въ Битолската область. Разположенъ високо надъ Прилепското поле въ планината, която го огражда отъ западъ, той е заселенъ на мѣстото на единъ турски чифликъ. Преди да дойдатъ власитѣ, чифликътъ е билъ притежание на нѣкой си Киримъ-бегъ, паша въ Битоля. Имало десетина кѫщи сламени, „съ ръжѐница покри́ени", гдето живѣли българи, работници при чифлика. Къмъ края на XVIII в. дошли власитѣ, които „правили хатъръ" на Киримъ-бега, икрамосвали го, та се заселили въ чифлика му: на проф. Вайгандъ разправяли, че тоя чифликъ билъ откупенъ отъ власитѣ отъ Москополе и Грамосъ за 400.000 гроша (Aromunen I 33). Освенъ отъ Грамосъ и Москополе („Воскополе"), тукъ се заселили постепенно и власи отъ Дениско, отъ Мецово (викатъ имъ „моцани"), отъ Самарина, Периволи (т. н. колибари), отъ Дениско, Линотопи и Николица. Повечето отъ тѣхъ, преди да заседнатъ въ Крушово, скитали изъ разнитѣ краища на Македония. Въ това отношение любопитенъ е разказътъ на дѣдо Стерю Коста Курте, 82 годишенъ (въ 1916 г.), роденъ въ Крушово. Баща му дошелъ на това мѣсто 20 годишенъ, нежененъ, отъ Мориховскитѣ планини, гдето, като всички, билъ колибаринъ съ други власи. Той билъ отъ „Грамосъ". Съ 12.000 брави се дигнали. Избѣгали отъ Али паша отъ Янина, който „повелялъ" до Вардара. Когато дошелъ, всрѣдъ Крушово, на мѣстото, гдето е сега гръцката черква, имало изворче подъ една круша, на която била прикачена икона. Той билъ съ тримата си братя и отъ всички четирма души сега има 14 кѫщи. Тогава дошли и други: Колчо Казанъ (сега 5 кѫщи — една е въ София), Кардуловци (5 кѫщи), Чумковци (3 кѫщи, останалитѣ се изселили въ Солунъ, въ Ромъния), Дима Дико—Диковци (4 кѫщи), Ставре лу Ангеле — Ангелевци (3 кѫщи), Дина Кацаволу (3 кѫщи — изселили се въ Скопие, баща имъ билъ кираджибашия). Все отъ Грамосъ били: Дичо Коку — 4 кѫщи (кяи = кехаи били), Кота Котори — 4 кѫщи Которовци (единъ отъ тѣхъ отишелъ преди войната съ овцитѣ си въ Солунъ и тамъ останалъ), Стерю Баждавела — 3 кѫщи, Таховци — 4 кѫщи: Костадинъ, Душо, Янаки и Карадимитрий (изселили се въ София), Стерю Гашу — 2 кѫщи, Наки Шкаперда — 4 кѫщи (отъ тѣхъ има въ Египетъ и въ Скопие), Николчо Тежу — 2 кѫщи, братята Зерде — 2 кѫщи, Тасе Теля — 3 кѫщи. Отъ Дениско се знаятъ: Михалъ Денискьотъ — 4 кѫщи (2 кѫщи се изселили въ Солунъ следъ въстанието въ 1903 г.), Иванъ Бошнякъ, чиито потомци живѣятъ въ Солунъ, но иматъ кѫщи за лѣтно време и въ Крушово. Отъ Самарина има две кѫщи, викатъ имъ Самаринци (Samarina) — и двамата се изселили въ Египетъ, но кѫщитѣ имъ въ Крушово си стоятъ. Отъ Периволи: Томчо Манаковъ — Манаковци (4 к.), Стерю и Никола Пажикъ (2 к.), Ушо (Стерю) Йота (5 к.). Отъ Мецово: Пито Жово Моцанъ съ братята си (5 к.), Коста Моцанъ (2 к.), Нашко Моцанъ (2 к.). Има сѫщо единъ Коле Фаршериотъ — три кѫщи измрѣли, единъ живъ — по името се вижда, че е отъ фаршериотитѣ въ Албания. И т. н. и т. н.

„Грамослиитѣ", които дошли съ овцитѣ си, населятъ и до сега източната часть на града, наречена „Струнга". По-късно дохождатъ и българи — „мияци" отъ Лазарò-поле, Галичникъ, Тресанче — и населятъ махалата „Рамнище“. Въ „Чирешъ“ — горната махала — сѫ смѣсь, българи и власи (гъркомани), а въ „средината“ на града — само власи (гъркомани), както на северната страна — „Мочуръ-маалеси“ — само българи. Българитѣ днесъ сѫ най-вече отъ полето — Прилепско. До преди 25—30 години „мияцитѣ“ не се мѣсили нито сѫ тѣхъ, нито съ власитѣ. Въ западната часть на града има „Арнаутска махала“ (или „Коленауче-маале“), 70—80 к., ала тукъ не се говори вече албански, а влашки и български. Затова и статистиката на българскитѣ военни власти отъ 1916 г. не отбелязва никакви албанци въ Крушово.

Споредъ тая статистика всичкото население на града съставятъ 5201 д. православни, отъ които 2316 българи, 2378 „гърци“, сир. гъркомани, и 507 власи, сир. аромъни-националисти. Когато Вайгандъ посетилъ Крушово (1889 г.), населението възлизало на 12.000 д.: 7.000 аромани, 4.000 българи и 800 албанци. Това население, не само влашкото, но и българското, намаляло значително вследствие на постепенно изселяне, засилено особено подиръ въстанието (1893), когата голѣма часть отъ града изгорѣлъ.

Власитѣ отъ Крушово се занимаватъ най-вече съ скотовъдство: пасатъ овци и кози въ планинитѣ. Които иматъ повече овци, отиватъ въ Охридско, Кичевско и Велешко — тамъ сѫ планинитѣ голѣми. Тѣхнитѣ семейства живѣятъ въ Крушово. Други отъ това население, които се змнимаватъ съ търговия или съ занаяти — главно златари („арджинтари“), — живѣятъ въ Солунъ, Скопие, Битоля, Прилепъ и другаде.

Въпрѣки усилията за пробуждане ромънско национално чувство презъ последнитѣ петдесеть години, голѣмото мнозинство отъ крушовскитѣ власи си останали гъркомани. Споредъ както ми разправи (1916) стариятъ ромънски свещеникъ папа Сотиръ папа Стерю, който отъ преди 36 години е свещеникъ въ Крушово, той има само 125 кѫщи въ енорията си отъ общия брой 1270 к. отъ общия брой 480 к. сѫ „чисти“ българи, останалитѣ гъркомани — повече власи, отколкото българи; преди въстанието (1903) енорията му броила 282 к., но отъ тогава насетне тѣ намалѣли вследствие на постоянно изселяне. Борбата за национално възраждане започва отъ края на 60-тѣ години, когато билъ направенъ (1869) пръвъ опитъ за отваряне ромънско училище отъ учителя Стерю Н. Чонеску

(Чона), който се училъ въ Букурещъ, а по-късно следвалъ въ университета въ Яшъ. Той събралъ за тая цель у дома си 20-тина деца. Следъ месецъ, вследствие на интригитѣ на охридския гръцки владика, това училище било затворено отъ правителството. Вториятъ му опитъ да отвори училище въ сжщата кжща (1873) пакъ не сполучилъ. Тепърва въ 1876 г. успѣлъ да открие училище окончателно; три години по-късно се основало и ромънско дезическо училище, а 1889 — сжщо едно смѣсено училище въ махалата „Чирешъ". Въ тритѣ ромънски училища имало около 300 ученика, съ 4 учители и 5 учителки. По едно време при централното училище били отворени и два класа търговско училище (două clase comerciale 1899—1902) (за ромънскитѣ училища въ Крушово вж. сжщо Theodor T. Burada, Cercetări despre şcoalele româneşti din Turcia. Bucureşti 1890, стр. 48 и сл., и Mihail-Vivgiliu Codrescu, Istoricul şcoalelor române din Turcia etc., Buc. 1906, 55 и сл.). Срещу това, гъркоманитѣ имали 5 училища основни и единъ гимназиаленъ класъ. По-рано имали втори и дори трети гимназиаленъ класъ. Презъ 1916 г. имаха 4 училища. Подиръ завземането на Македония отъ сърбитѣ гръцкитѣ училища били затворени.

Ромънска черква въ Крушово се отворила въ 1894 г., 16 януарий, когато ромънскиятъ свещеникъ служилъ първата литургия на ромънски въ единъ параклисъ. Опитътъ отъ предната година (1893) не сполучилъ: ромънскиятъ свещеникъ билъ афоресанъ отъ гръцкия архиерей. Сега било дадено разрешение съ султански ферманъ. Собствено борбитѣ на власитѣ да се отдѣлятъ и въ черковно отношение отъ гърцитѣ започнали по-рано — въ 1884 г. Тѣ искали да служатъ на ромънски въ гъркоманската черква, но гъркоманитѣ не ги оставяли. Ставали често сблъсквания, боеве и под. Въ реченния параклисъ се служило до 1905 г., когато била осветена изградената въ сжщия дворъ ромънска черква, започната въ 1897 г. Въ това отношение власитѣ последвали българитѣ. Между последнитѣ и гъркоманитѣ първото стълкновение станало въ 1868 г., една година подиръ съзиждането на черквата въ българската махала. Въ 1871 г. българитѣ взели черквата и се отдѣлили отъ гърцитѣ. На тая черква иконостасътъ е билъ направенъ отъ орѣхово дърво отъ майсторъ Петре и Тимя (Евтимий), и двамата крушовчани. Последниятъ билъ калфа на първия и продължилъ работата следъ неговата смърть. Въ ромънската черква пъкъ иконостасътъ е направенъ отъ липово дърво отъ майсторъ Несторъ, българинъ отъ Лазарò-поле, който работилъ година и половина. Великолепниятъ по своята художествена рѣзба иконостасъ въ главната черква въ Крушово, изгорѣла по времето на въстанието, е възпроизведенъ по фотография въ книгата на Вайганда, Aromunen II, табл. III.

Тръстеникъ. — Било е чисто влашко селце, южно отъ Крушово, но отъ тридесеть години насамъ е съвсемъ пусто. Основано било едновременно съ Крушово отъ население, което произхождало отъ Москополе, Поляна (при Самарина) и др. До преди петдесетина години то е било цъвтеще влашко селище, чиито жители се занимавали предимно съ котларство (били gănusari сир. „калайджии“), но отъ тогава насетне населението му, вследствие на общия стремежъ на власитѣ да се прибиратъ за сигурность въ по-голѣми селища, почнало да се изселя постепенно въ Крушово, Прилепъ и другаде, докато най-сетне съвсемъ се изселило. По време на пѫтуването на Вайганда (1889) то още сѫществувало и наброявало 180 д. ж. (Arom. I. 287); ромънинътъ J. Nenițescu (1892) сѫщо го отбелязва, и то съ 400 д. ж. (стр. 87); Кѫнчовъ — 95 д. власи.

Бирино. — Малко по-рано отъ Тръстеникъ е запустѣло и влашкото селище Бирино, основано все по времето, когато се заселило Крушово, сѫщо така не далечъ отъ него. Жителитѣ му се преселили най-вече въ Крушово, а отъ тамъ въ Прилепъ и другаде.

Прилепъ. — Българската статистика отъ края на декемврий 1915 г. отбелязва въ Прилепъ 20.375 д. ж., отъ които мохамедани (турци и цигани) 4.703 д. и християни (българи и власи) 15.672 д. Власитѣ собствено не надминаватъ сега 150 д. (30 семейства), ако и по-рано да сѫ били повече: Вайгандъ (1889) ги пресмѣта 500 д., Неницеску (1892) — 1000 до 1100 д., Кѫнчовъ (1900) — 480 д. Тѣ сѫ всичкитѣ нови пришелци, отъ 50—60 год. насамъ, дошли тукъ отъ Крушово или отъ близкитѣ до него сега пусти влашки села — Бирино и Тръстеникъ. Така Кирю Димитриу Плочарь е дошълъ преди 50 години съ баща си отъ Крушово. Сѫщо Стерю Дим. Буздра, роденъ въ Прилепъ (54 год.), е отъ семейство Крушовско; дѣдо му обаче се билъ преселилъ въ Крушово отъ с. Бирино. Родътъ Капка е сжщо отъ Крушово: това сж собствено две кжщи — една „ромънска" (Михаилъ) и друга „гръцка" (гъркоманска — Ташко). Отъ Тръстеникъ сж нѣколко кжщи „калайджии" (4 семейства). Пакъ отъ Крушово е Вангели Думитреску Коменджия. Тѣ сж всичкитѣ „ромъни", сир. аромъни негъркомани. Такива сж още: Кости Пендифранга, братъ му Наумъ Пендифранга, Мичу Евтимиу Маджаръ, Ванчо Каша (децата му сж въ Америка), Орданъ Димитрий (баща му билъ „калайджия"), Коли Кафеджи, Спиро и Георги Маджаръ (двама братя), Теохарий Капиданъ (има трима сина: Перикле, живописецъ, Ставри и Теодоръ — последниятъ е сега професоръ въ Университета въ Клужъ, Седмиградско), Кости Тофа и Михаилъ Марачине (сега въ Ромъния). Михаилъ Анастасе Ручина е билъ „ромънинъ", по после станалъ „гъркоманинъ". Гъркомани, все крушовчани по потекло, сж още: Тома и Кости Барда (двама братя), Горчо Гира, Христо и Димитрий Маджаръ (една влака съ „ромънитѣ" Маджаръ), една кжща Дамовци (3 братя: единъ отъ тѣхъ, Таке Даму, живѣе въ София, другитѣ двама Наумъ и Христо, останали въ Прилепъ), Гика Костандинъ, сетне Димитрий и Ташко Кърцута, чиято жена е отъ Москополе.

Всичкитѣ сж добри занаятчии, главно шивачи, папукчии, златари (argintari), котлари, а сжщо и търговци.

Както се вижда и отъ дадения списъкъ, повечето отъ тѣхъ (около 20 к.) се чувствуватъ и считатъ „ромъни", по-малко се гърчеятъ (около 10 к.). Борбата за национално еманципиране и тукъ е била не по-слаба, отколкото въ по-чисто ромънскитѣ селища. Влашка черква била построена въ 1871 г. и надъ вратата имало надписъ на плоча: *Ἑλληνική-βλαχική ἐκκλησία* (гръцко-влашка черква). Съ султански ферманъ се разрешавало да се построи черква за „announcedвласитѣ" (влахтай-фасанж"). Вследствие на нареждането на Гръцката патриаршия да не се признаватъ власитѣ за отдѣлна народность, надписътъ билъ смѣненъ съ другъ на обратната страна на сжщата плоча, който и до сега се чете надъ вратата: *Ἑλληνική ἐκκλησία ἡ Μεταμόρφωσις* (гръцка черква Преображение). Тя била собствено построена за гъркоманитѣ власи и българи. За да освободятъ своята черква отъ тѣхъ, българитѣ дали за издигането ѝ 25,000 гроша. Останалитѣ суми били събрани на голѣмитѣ по онова време прилепски панаири. Вследствие на постояннитѣ караници съ гъркоманитѣ, власитѣ-националисти отъ 30-тина години насамъ се черкували въ българската черква.

Въ черковния дворъ на гръцката черква има постройка за гръцко училище. Имало гръцко училище и отвънъ черковния дворъ. Учитель и учителка били пратени отъ гръцкия *Σύλλογος*. Издържали се отъ гръцкото правителство и мѣстната община.

Ромънско училище било отворено въ 1878 г. отъ учителя Димитраки Николеску, отъ Търново, който се училъ въ педагогическо училище (școala normală) въ Букурещъ. Записани били около 35 деца, момчета и момичета. Тогава постѫпилъ и прилепскиятъ учитель г. Стерю Буздра, който ми каза, че покрай аромънчетата се записали да се учатъ и българчета: нѣкой си Василъ Томовъ, телеграфистъ (по време на войната — въ Скопие), Христо Попадамовъ — свещеникъ нейде въ България и др. Въ борбата за националното си и просвѣтно еманципиране отъ гърцизма власитѣ и тукъ били подкрепяни отъ българитѣ. Подиръ Балканската война тукъ учителствувалъ Димитрий Жога, отъ Търново, свършилъ Битолския ромънски лицей, който преди това билъ учитель въ ромънското училище въ Битоля (5 години), а още по-рано въ Мъгленско и въ Куманово (1901—1902). Презъ 1915 г. въ ромънското училище въ Прилепъ имало всичко 20 деца — ученици и ученички.

Любопитно за отношенията между българи и власи въ Македония и за отношенията имъ къмъ гърцизма е това, което ми разправи единъ българинъ отъ Прилепъ, Иванъ Шабановъ (60 годишенъ, въ 1916 г.). Отъ 1859 до 1862 г. той се училъ въ гръцкото училище въ Магарево, гдето тогава учителствувалъ нѣкой си „Ставросъ Апостолидисъ", сиречь Кръстьо Апостоловъ, българинъ отъ Ресенъ. Последниятъ се билъ училъ въ Атина и билъ класенъ учитель въ Магарево въ гръцкото училище, което сѫществувало отъ по-рано. Учитель въ първоначалното училище билъ Костадинъ Кокошу, гръкъ отъ Кожани. Шабановъ училъ една година при Кокошу и една при Ставросъ Апостолидисъ. Въ една година се минавали два класа. Въ Магарево свършилъ четвърто отдѣление въ основното училище (презъ първото полугодие) и I—III класъ отъ трикласното училище. Първитѣ три отдѣ ления следвалъ въ гръцкото училище въ Прилепъ при Петъръ Орловъ, навѣрно отъ Костуръ. Подиръ него учителствувалъ Кузманъ Шапкаревъ отъ Охридъ. Последниятъ преподавалъ и на български. Когато „гърцитѣ“ сир. гъркоманитѣ се отдѣлили отъ българската черква, Петъръ Орловъ станалъ пѣвецъ въ българската черква. Преди Петъръ Орловъ е учителствувалъ въ Прилепъ Ксенофонъ Жинзифовъ — едвамъ го помни: русо момче съ сини очи. Жинзифовъ дошелъ за частенъ учитель у Хаджи Илия, отгдето и билъ поддържанъ, а преподавалъ и въ училището при черквата. Останалитѣ учители били издържани отъ черквата. —

Въ повечето градове на северна Македония се намиратъ власи (цинцари), които сѫ преселени главно отъ Битолско. Така крушовчани, като дребни търговци, има въ Велесъ (около 40 кѫщи), гдето отъ 1893 г. има и ромънско училище. Въ Скопие има много повече власи (до 150 кѫщи), раздѣлени на „ромъни“ и гъркомани, последнитѣ отъ които поддържали гръцко училище. Отъ Крушово сѫ власитѣ и въ Куманово, гдето сѫ не повече отъ 20 семейства, ала си имали ромънско училище, отворено въ 1898 г.

Южно отъ Битоля има малко власи въ Леринъ (около 30 семейства). Тѣ държатъ съ българитѣ и бързо се побългаряватъ. Вайгандъ (Arom. I. 122) сочи едного, по произходъ отъ Невеска, като водитель на българската партия. По своето положение Леринъ свръзва Битолската влашка група съ южномакедонскитѣ влашки селища.

V.

Власитѣ въ южна Македония сѫ пръснати на малки купчинки по планинскитѣ прегради между котловинитѣ, които пъкъ сѫ населени най-напредъ отъ българи, сетне отъ турци и албанци. Въ градоветѣ, пъстри по своето население, наслѣзли и заседнали сѫщо власи отъ планинитѣ. Така, има малки влашки островчета въ планинитѣ между Леринското поле и Островската котловина, отъ една страна, и Костурската отъ друга (Невеска и Песодеръ), между Костурската и Островската (Клисура), между Островската котловина и Солунското поле (селата въ планината Негушъ). За тѣхното разпространение и численость къмъ края на войната може да се намѣри нѣщо въ антропогеографската студия на Бор. Ж. Милојевић, Јужна Македонија (Насеља срп. земаља X, 1921).

Невеска. — Богато село, разположено високо въ склоноветѣ на планината Вичъ, южно отъ Леринъ. Има 500 кѫщи каменни, двуетажни. Населението е заможно. Мѫжетѣ сѫ търговци въ Египетъ и Ромъния. Има и такива, които се занимаватъ съ овчарство. Опитъ за отваряне ромънски училища билъ правенъ въ 1875 г., но било отворено тепърва въ 1878 г.

Бѣлкаменъ. — Лежи по срѣдата между Леринъ и Невеска, високо надъ Леринското поле. Има около 150 кѫщи власи и 50 к. албанци-християни (срв. Милојевић, Јужна Македонија 20). По-рано власитѣ били по-малко (споредъ Вайгандъ и Кѫнчевъ — 100 души). Селото е основано въ 1848 г. отъ албанци, които дошли отъ Епиръ, с. Пилкадесъ (срв. Кънчевъ 88). Ромънско училище, издържано отъ ромънската държава, сѫществува отъ 1880 г., ала редовно е действувало само отъ 1890 до 1905 г. Борбата срещу гърцизма, на чиято страна сѫ и мѣстнитѣ албанци, била непосилна за националистично настроенитѣ власи. Жителитѣ сѫ изключително овчари, които пасатъ стадата си лѣте по Нередска планина, а есени отиватъ да зимуватъ въ Солунското поле. Семействата имъ оставатъ презъ всичкото време въ селото.

Негованъ. — Това село е основано къмъ 1860 г. отъ албанци, преселени отъ Епиръ (Аргирокастро), като тия въ Бѣлкаменъ. Отъ Бѣлкаменъ пъкъ дошли въ сѫщото село и 20 кѫщи власи. Влашкото население е значително намалѣло: Милоевичъ отбелязва по време на войната само 3 к. власи, покрай 110 к. албанци, докато Вайгандъ — 20 к. власи, 150 к. албанци, а Кѫнчовъ — 100 д. власи, 620 д. албанци.

Въ сѫщата околность, споредъ Кѫнчовъ (стр. 250), е имало власи и въ с. Елово (90 д. власи, 750 албанци-християни). Милоевичъ 20 отбелязва само 6 к. албанци и никакви власи.— Имало е, споредъ Кънчевъ 103, сѫщо въ с. Лѣсковецъ нѣколко кѫщи власи отъ Невеска.

На планинската преграда между Битолското поле и Костурската котловина има сжщо едно влашко село, съвсемъ уединено. То е

Песодеръ (Псодеръ, аром. Писодери), чисто аромънско село (200 к.), на пжть отъ Леринъ за Костуръ, при изворитѣ на р. Бистрица. Населението произхожда отъ Албания. Мжжетѣ и до най-ново време отивали тамъ по печелба като ханджии (срв. Weigand, Arom. I 123—124).

Инакъ въ Костурско има власи, освенъ въ самия градъ Костуръ, още и въ Хрупище.

Костуръ. — Власитѣ (не повече отъ 20 кжщи) сж се преселили преди 50 години отъ Самарина и Грамосъ. Тѣ сж до толкова подавени отъ грѫцкото влияние, насаждано чрезъ църквата и училището, че и у дома говоримиятъ езикъ е грѫцки. Въ това отношение тѣ подѣлятъ сждбата на голѣма часть отъ българитѣ, които сж погърчени. Затова и не сж отбелязани въ статистиката на Кжнчовъ (Weigand — 100 д., Мишевъ 13—14 к., Милоевичъ — 50 к.).

Хрупище. — Паланка край р. Бистрица, южно отъ Костурското езеро, $1^1/_2$ ч. далечъ отъ Костуръ. Населението (750 к.) е смѣсено. Покрай българи (300 к.), турци (250 к.), има и власи до 200 к. (1000 д.), часть отъ които сж погърчени (Милоевичъ 18 отбелязва 50 к. погърчени „словени и власи“, Мишевъ — 20 к. гърци). Власитѣ сж по произходъ отъ Самарина, Песодеръ, Грамосъ, а има и фаршериоти. Тѣ се намиратъ подъ силното влияние на ромънската пропаганда. Ромънско училище е отворено въ 1881 год. Въ 1905 г. имало по 50 ученици и ученички, обучавани въ едно училище, но по отдѣлно, съ 4 учители и 2 учителки.

Освенъ това, въ Костурско има власи, преселени въ по-ново време отъ други мѣста, въ следнитѣ села:

Несрамъ — десетина кжщи власи, покрай 455 к. българи. Тѣ сж се настанили тукъ преди 50 години — къмъ 1877 г. Завимаватъ се и до днесъ съ овчарство.

Маврово — на източната страна на Костурското езеро — 3 кжщи власи, преселени отъ Грамосъ (Милоевичъ 41). Инакъ населението (250 к.) се състои почти отъ по равно число българи и турци, при това часть отъ първитѣ сж погърчени.

Въ планинската преграда между Костурската и Островската котловина има малка група влашки селища, която служи отъ своя страна като етнична преграда между българското население отъ Костурско и Островско.

Клисура (Влахоклисура). — Това градче, 5 часа пѫть далече отъ Костуръ, е най-голѣмото и съвсемъ чисто аромънско селище въ планината Мурикъ. Населението наброява около 700 кѫщи. Мѫжетѣ сѫ гурбетчии: най-вече търговци, и златари, които отиватъ въ Цариградъ, Браила и Букурещъ. Тукъ е започнало преподаване на ромънски още въ 1862 г. отъ пионеръ на ромънската просвѣта въ Македония, Апостолъ Маргаритъ, родомъ клисурчанинъ. Националното съзнание, въпрѣки гръцкитѣ интриги, е доста високо.

Сисаний (Шайнли). — Лежи южно отъ Влахоклисура и е било нѣкога голѣмъ цвѣтущъ градъ. Сетне населението му се изселило въ Блаца, Кожани и Сачища (споредъ Вайгандъ въ Сисаний все пакъ имало около 100 д.; споредъ Кѫнчовъ — 400 власи и 400 гърци; Милоевичъ не го и отбелязва).

Блаца (Гръцка Блаца). — Основано отъ власи, преселени отъ близкия градъ Сисаний и полупогърчени (споредъ Вайгандъ — 800 д., Кѫнчевъ — 1200 гърци и 1300 власи, у Милоевичъ липсува!).

Вайгандъ споменува и друго едно влашко селище при Сисаний—Пепелище, съ около стотина д. ж. (Arom. I 100). — Близко е селото Лѫка, което има стотина кѫщи, отъ които 20 к. сѫ власи, останалитѣ турци и цигани.

Сачища (Шатиста). — Населението му (споредъ Кѫнчовъ, въ 1900 г., 4800 д.) се състои изключително отъ погърчени власи, отъ които по времето на пѫтуването на Вайгандъ само старитѣ разбирали влашки (вж. Arom. I. 129). Тѣ сѫ преселени отъ Сисаний, отъ гдето произхождатъ сѫщо жителитѣ на Блаца и Кожани. Въ 1912 г. тукъ се пресели всички българи отъ село Дупякъ, което било изгорено отъ турцитѣ (вж. Милоевичъ 103).

Кожани. — Сѫщо както въ Сачища и въ Блаца, и тукашнитѣ власи сѫ се преселили отъ Сисаний и се погърчили. Тѣ сѫ около 60 кѫщи.

Въ Островската котловина, по склоноветѣ на планинитѣ, които я ограждатъ, има сѫщо нѣкои влашки селища.

Патечинъ. — Чисто влашко село, 150 к. Основано е въ началото на 19 стол. отъ фаршериоти, които избѣгали отъ насилията на Алипашовото управление и се заселили тукъ въ гората — „у скришно мѣсто“. То било първоначално лѣтно село отъ колиби, за подслонъ на семействата на власитѣ, които пасѣли стадата си въ планината, а зиме всички слизали въ полето. Подозирани, че даватъ храна на комититѣ въ планината, тѣ се принудили преди 20 години да напуснатъ овчарството, разпродали стадата си и тръгнали по печалба въ Америка. Семействата имъ живѣятъ тукъ въ хубави двуетажни кжщи (вж. Милоевичъ 101—103). Това е, безъ съмнение, сжщото село — Патичино, — което споредъ Кънчевъ (с. 149) е било населено само отъ 100 д. българи.

Горно Граматиково. — Сжщо като Патечинъ, първоначално влашки колиби, а сега чисто влашко село, въ които живѣятъ семействата на власи гурбетчии — 100 к. (срв. Милоевичъ 23. 109). Имало ромънско училище отъ 1888 г. —Такова е и влашкото село с. Кждрово въ Солунско 100 к. (Милоевичъ 26. 109). По-рано въ селои мало само 2—3 к. турци.

Селото Граматиково по своето положение и минало състояние въ планината Караташъ не е далечъ отъ познатата влашка група въ планината Докса, западно отъ Беръ и Негушъ. Тая група по времето на пжтуването на Вайганда се е състояла отъ 8 влашки села (колиби): две на име Селя (или Шеле), едно по-голѣмо (400 к.) и друго по-малко, западно отъ него (200 к. фаршериори) — Горно и Долно Селя, — сетне Волада (50 к.), Маруша (130 к.), Доляни (90 к.) Ксероливада (150 к.), Кастаня (70 к.), Царковянъ (50 к.). Споредъ Кжнчовъ, тѣ били обитавани отъ 7890 д. Преселили сж се отъ Пиндскитѣ села, главно отъ Периволи и Авдела, и прекарватъ тукъ за паша на стадата си лѣтно време, а за зимуване слизатъ съ семействата си въ Беръ и въ Солунското поле. Инакъ въ града Беръ, гдето има ромъни около 60 кжщи, ромънското училище, отворено въ 1870 г., се посещавало предимно отъ децата на тия власи отъ планината, които слизали зиме въ града. Изглежда, че не всички тия лѣтни села още сжществуватъ. Милоевичъ споменува само „Кшероливада“ и друго едно „Колибитѣ“ като лѣтни овчаски села на това мѣсто, чиито жители сжщо слизатъ зиме въ Беръ (вж. стр. 127). Освенъ въ Беръ, власитѣ отъ тия села слизатъ да зимуватъ и въ Негушъ, гдето сжщо има влашка колония отъ около 50 семейства.

Въ планината Паякъ, въ съседство съ мъгленскитѣ власи, има сжщо така лѣтна колония Пиндски аромъни, наречена Ливади. Собствено това сж две такива колибарски села — Ливадия и Ливадица, или Голѣма и Малка Ливада, — които по Димитровдень слизатъ съ челядьта си и стадата си въ полето, а по Гергьовдень се връщатъ въ планината.

Между Негушъ и Воденъ, подъ Караташъ, не далечъ отъ Горно Граматиково, има влашко село Фетица (50 к.), чийто жители лѣте излизали съ семействата и стадата си въ Каймакчалакъ. Презъ лѣтото оставатъ въ селото само 2—3 души (срв. Милоевичъ 128).

Въ Воденъ, както и въ Негушъ, има влашко население (около 200 к.). Нѣкои сж търговци, сега повечето овчари, чиито семейства оставатъ тукъ презъ цѣлото време на годината. Тукашното ромънско училище, отворено въ 1905 г., се посещавало и отъ децата на власи отъ планината, които зимували тукъ.

Въ Гевгели има сжщо така власи (20 к.) и ромънско училище.

Въ самия градъ Солунъ влашкото население не личи. То, покрай българското, чрезъ бързото си погръчване винаги е спомагало за засилянето на гръцкия елементъ въ града. Ромънското търговско училище, открито въ 1899 г., е създадено повече съ огледъ къмъ аромънското население въ вжтрешностьта на Турция. Ромънско основно училище било отворено едва въ 1900 г.

Въ източна Македония твърде много власи отъ Московполе, отъ Пиндскитѣ сега, отъ Влахоливада, а сжщо и нѣколцина отъ Влахоклисура, сж се заселили въ града Сѣръ. Тукъ тѣ сж собствено онова население, което представя гръцкиятъ елементъ (повече отъ 10,000 д.). Ромънското училище, отворено въ 1900 г., е могло да привлѣче децата само на поновитѣ колонисти.

Има власи сжщо така въ Баракли-Джумая (или Долна-Джумая — повече отъ 100 кжщи), Демиръ-Хисаръ (20 к.), а особено въ с. Горни Порой (200 к. — има и ромънско училище отъ 1900 г.) Пò на северъ, все източно отъ Вардаръ, има власи въ Г. Джумая (съ ромънско училище), Кочани (съ ромънско училище) и др. Инакъ тѣ сѫ съвсемъ пръснати по планинитѣ — Осоговската пл., Родопитѣ, както ги има тукътаме и въ срѣдна Македония — Морихово и др.

VI.

Отдѣлна, географически добре обособена група въ Македония представятъ мъгленскитѣ власи, които и по езикъ, физически типъ и начинъ на животъ се различаватъ сѫществено отъ останалитѣ македонски власи (цинцари, аромъни). Това сѫ собствено единадесеть села, нѣкои отъ тѣхъ вече на пѫть да се побългарятъ, въ областьта Мъгленъ, северно отъ Солунъ, западно отъ Гевгели, и затова сполучливо наречени отъ първия изследвачъ на тѣхния езикъ, битъ и разпространение мъгленски власи (G. Weigand, Vlacho-Meglen. Leipzig 1892).

Езикътъ имъ е до толкова различенъ отъ езика на аромънитѣ, че последнитѣ не го разбиратъ, та затова, когато се срещнатъ единъ аромънинъ и единъ мъгленски влахъ, служатъ си обикновено съ македонския международенъ езикъ — български. Установява се именно, че езикътъ на мъгленскитѣ власи въ много отношения е по-близъкъ до дакоромънски, отколкото до аромънски, особено въ словаря, но при все това е до толкова различенъ отъ него, че трѣбва да бѫде считенъ за отдѣленъ ромънски диалектъ, покрай тия два и покрай истроромънски. При това, оказва се, че и тѣ, като другитѣ три ромънски клона, не сѫ изконни жители на областьта, гдето се намиратъ днесъ. Това се вижда отъ мѣстната номенклатура, която е изцѣло българска — дори имената на селата сѫ български. За преселяне отъ другаде нѣма никакъвъ споменъ, още по-малко за преселяне отъ югъ, отъ гдето аромънитѣ се пръснали изъ Македония. Явно е, че тѣ сѫ дошли и заседнали тукъ при раздѣлата на прааромънитѣ и разселянето имъ въ разни посоки и навѣрно по-късно отъ всички други, но въ всѣки случай независимо отъ аромънитѣ. Има учени, които дори искатъ да ги изкаратъ часть отъ „балканскитѣ власи“, които взеха участие при създаването на второто българско царство при Асеновци (Weigand, Ethonographie von Makedonien 12 и след.).

Още при първото си посещение на тѣзи власи Вайгандъ забележилъ монголския имъ типъ, по който тѣ личатъ веднага не само накъмъ аромънитѣ, но и накъмъ околното българско население. Той изказа догадка, че тѣ ще да представятъ поромънено монголско население. Покойниятъ Иречекъ свърза тоя фактъ съ историческото свидетелство за заселянето на плѣнени печенези въ тоя край въ 1091 година, за да изтъкне, че тѣ ще да представятъ кръвни потомци на тия тъкмо печенези; отъ подобни заселени въ Софийско печенези се обясняватъ особенитѣ физически черти на Софийскитѣ шопи (Archiv für slav. Phil. XV, 97-98).

Въ противоположность на аромънитѣ, които сж или овчари и кираджии въ планинитѣ, или търговци и занаятчии въ градоветѣ, мъгленскитѣ власи се занимаватъ съ земедѣлие, градинарство и копринарство. Затова и аромънитѣ отъ близкото лѣтно село Ливади въ Паякъ-планина, които за презъ зимата слизатъ въ едно отъ тия села, Черна рѣка, гледатъ надменно къмъ тѣхъ и, въпрѣки че нерѣдко в979 иматъ жени измежду тѣхъ, никога не даватъ свои момичета за жени на мъгленски власи. Земята е богата, но повечето отъ селата въ турско време били бейски чифлици, вследствие на което населението тънѣло въ бедность. Презъ войната пъкъ тукъ минаваше солунскиятъ фронтъ.

Вайгандъ, възъ основа на сведения на кметоветѣ (коджабашии), изчислява (1889) населението въ всичкитѣ 11 села на 1645 кжщи съ кржгло 14000 д. ж., а именно: Нонте (Нотйе) — 450 к., 3900 д.; Бориславъ (Бориславци) — 45 к. 450 д.; Лупци (Лугунци) — 120 к., 900 д., Ошинъ — 230 к., 1500 д.; Люмница — 350 к., 3000 д., Хума — 70 к., 700 д., Сирминина — 60 к., 500 д., Койнско (Коница) — 100 к., 850 д., Купа — 80 к., 800 д., Църна рѣка — 80 к., 800 д.; Борсвица — 130 к., 1000 д. (по-малки сж тия цифри у Кънчевъ 152—153).

Населението на първото отъ тия села Нонте, е мохамеданско. Преминало къмъ мохамеданството въ края на XVIII стол. и бърже се приспособило къмъ него. Жителитѣ на останалитѣ села сж православни. Тѣ се намиратъ подъ силното влияние на околното българско население, на което сж възприели и носията. Пѣятъ български пѣсни и сж на пжть да се побългарятъ. Въ с. Църна рѣка населението е полупобългарено, а въ близкото Бешовица — съвсемъ. По времето на пѫтуването на Вайгандъ само старитѣ въ това село знаели още влашки.

За възбуждане национилното чувство у влаcитѣ въ Мъгленско билр отворени и ромънски училища, подиръ 1890 година, въ нѣкои отъ тия села: въ Люмница, въ Лунца, Хума, Бориславъ, Купа. Съ това се бѣше отбило доста гръцкото влияние.

*

Отъ изложеното до тукъ е ясно, че македонскитѣ ромъни, които принадлежатъ къмъ два клона отъ ромънския родъ, аромъни и мъгленски власи, не представятъ по-компактно население нигде въ Македония, нито дори въ западнитѣ и южнитѣ ѝ предѣли, гдето се срѣщатъ по-често. При това и тѣхната численость е ограничена, ако и да се страшно преувеличаваше отъ ромънска страна, особено презъ време на Балканската война, когато се говорѣше на всеуслишание за 1,200,000 ромъни на Балканския полуостровъ, отъ които само въ Македония 500,000[1]!

Пастирскиятъ животъ и уединеностьта въ малки групи по планинитѣ сѫ спомогнали най-вече за запазването на тѣхния езикъ и националность. Съ слизането въ равнинитѣ и градоветѣ се създаватъ условия за смѣсване съ мѣстното население. Особено въ градоветѣ влиянието на гърцизма чрезъ черквата и училището е до толкова силно, че въ повечето отъ тѣхъ собствено аромънитѣ сѫ едничкитѣ негови представители. Силната нацонална пропаганда, подета още отъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ насамъ и щедро подържана отъ ромънското правителство, малко помага за спасението на ромънизма въ Македония и изобщо въ югозападнитѣ краища на полуострова отъ предопредѣлената му сѫдба. Условията подиръ войнитѣ, въпрѣки привиднитѣ гаранции, които се даватъ на малцинствата съ договоритѣ за миръ, въ това отношение сѫ още по-неблагоприятни.

---

[1] Вж. напр. въ брошурата România şi popoarele balkanice, Bucareşti 1913, стр. 34 (издадена отъ „Лигата за културно единение на всички ромъни). Срв. сѫщо Д. Мишевъ, Куцовласитѣ въ Македония (статистиченъ етнично-църковно-училищенъ огледъ). София 1918.

АВСТРИЙСКИ КОНСУЛИ ВЪ ТУРЦИЯ ЗА БЪЛГАРИТѢ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

(Официални рапорти отъ 1846, 1871 и 1874 година).

Отъ професоръ д-ръ П. Никовъ.

И безъ това е вече твърде дълга редицата отъ автентични известия и свидетелства отъ старо и ново време, които сж изнесени досега на разни мѣста въ съответната литература за Македония и които по единъ ясенъ и категориченъ начинъ опредѣлятъ националната принадлежность на македонското население. Все пакъ обаче е полезно и дори необходимо да се повтаря непрестанно истината за Македония, да се изтъква и подчертава всичко онова, което служи за нейното уясняване, догдето тя се наложи не само на съзнанието, но и на волята на всички. Тази истина е, която смущава и винаги ще смущава духа и парализира дѣсницата на ония, които, наложили се днесъ като владетели на Македония и издавайки се за нейни освободители отъ робство, на първо мѣсто се постараха да освободятъ и лишатъ нейното население, въпрѣки неговата воля, отъ елементарното човѣшко право — да си служи съ своя езикъ въ църква, училище и общество. Тази вѣчна истина, която освѣтява и винаги ще освѣтява и посочва тежкия пжть на македонеца, се илюстрира наново чрезъ предлаганитѣ тукъ на вниманието на читателя извадки изъ до сега неизвестни официални документи отъ преди освобождението на България, които ясно сочатъ българския националенъ обликъ на македонскитѣ земи. Това сж тайни, повѣрителни консулски рапорти, отправени отстрана на австрийски консули въ Турция до австроунгарския министъръ на външнитѣ работи въ Виена. Азъ ги намѣрихъ и преписахъ презъ 1924/5 г. въ Виенската държавна архива и ги изнасямъ тукъ безъ особенъ коментаръ, защото тѣ сами говорятъ и свидетелствуватъ ясно и опредѣлено. Ще изтъкна само важния фактъ, че авторътъ на повечето рапорти, които по-долу обнародвамъ, а особено на най-интересния между тѣхъ (вж. по-долу подъ № VI), е австрийскиятъ консулъ Кнапичъ, по народность сърбинъ или хърватинъ. Той изтъква народното съзнание на македонскитѣ българи и говори за националнитѣ имъ борби и политически тежнения по онова време съ голѣма откровеность и точность, така че неговитѣ сведения, които засѣгатъ цѣла Македония, иматъ значение на забележителни исторически документи, които историцитѣ не ще могатъ пренебрегва. Съ изключение на първия рапортъ, който е отъ 1846 год., всички други се отнасятъ къмъ 1871—1874 г. Тукъ обнародвамъ съдържанието на тѣзи консулски рапорти, доколкото се касаятъ специално до Македония, не само въ български преводъ, но и въ оригиналния имъ нѣмски текстъ, като указвамъ точно сигнатуритѣ на оригинала въ Виенската държавна архива, гдето се съхраняватъ. Нумерацията (съ римски цифри) на преведения текстъ се повтаря и при самитѣ оригинали, които следватъ въ края, така че преводътъ може да се сравнява съ оригинала.

I.

На първо мѣсто ще дамъ извадки отъ единъ рапортъ на Graf Philipp Cavriani, втори преводчикъ при австроунгарската легация въ Цариградъ, отъ 1846 г., до посланика графъ Stürmer за едно негово пжтуване изъ Албания и Македония. Преписъ отъ този рапортъ е билъ препратенъ на Външното министерство въ Виена, заедно съ следното писмо на посланика, което предавамъ изцѣло, тъй като то съдържа и изяснява накратко дългия рапортъ на Cavriani.

№ 1 Бук. Н. Цариградъ, 7 януарий 1845.

Ваша Свѣтлость, високородни Княже!

Азъ имахъ вече честьта да съобща на Ваша Свѣтлость за завръщането на ц. и кр. легационенъ помощникъ-преводчикъ, графъ Филипъ Кавриани, отъ неговото пжтуване въ Македония и Албания.

Съгласно съ полученото поржчение, той е записалъ направенитѣ презъ време на своето пжтуване наблюдения и ми ги е представилъ въ покорно приложения рапортъ, който съдържа нѣкои данни за положението на пропжтуванитѣ отъ него, отъ европейци рѣдко посещавани страни, заслужаващи вниманието на Ваша Свѣтлость.

Както се вижда отъ този рапортъ, графъ Кавриани е взелъ направлението отъ Солунъ къмъ Лариса и Воло и се отправилъ презъ Фарсала за Трикала и презъ Пиндъ, който дѣли Тесалия отъ Албания, за Янина, а отъ тамъ пакъ на югъ до гръцката граница за Арта и Превеза. Следъ това той потеглилъ на северъ къмъ Делвино, Авлона и Бератъ до Дурацо, отгдето презъ Елбасанъ и Битоля се завърналъ въ Солунъ. Следъ като си починалъ малко време въ последния градъ, той предприелъ втори излетъ къмъ Атонската планина и най-първитѣ точки на околностьта — Кавала, Драма и Сѣресъ.

Както графъ Кавриани се е убедилъ съ собственитѣ си очи, на границата къмъ Гърция царува най-голѣмо спокойствие и военниятъ управитель на Търново, Авни паша, чрезъ своята енергия и будность е постигналъ, щото преминаването на гръцкитѣ клефти е станало много по-рѣдко и всѣки може спокойно да си гледа работата.

Вжтрешното положение на Албания се представя като достойно за оплакване вследствие на натиска, който упражнява именно по-долното турско чиновничество надъ селското население, обедняването на което расте отъ година на година. Ето защо между мусулмани и християни царува еднакво недоволство и увеличава симпатиитѣ на последнитѣ за Русия, докато въ областьта на Арта и Превеза английскиятъ консулъ, невъзпиранъ отъ никакъвъ агентъ на друга нѣкоя велика сила и окуражаванъ отъ близостьта на Ионийскитѣ острови, упражнявалъ върху тамошнитѣ работи неограничено влияние.

Съ най-ярки краски е обрисувано управлението на областьта Кавала отъ мюдира Мехмедъ бей, който, при всичко че дължи своето мѣсто на нашия тамошенъ консулъ, винаги се старае да му прѣчи въ неговитѣ длъжностни и частни работи, и дори е искалъ да го убие. Въ Сѣрския окржгъ турскитѣ власти съперничатъ съ гръцкия митрополитъ, за да изстискатъ отъ нещастното население най-тежкитѣ данъци.

Последнитѣ подробности азъ счетохъ, че трѣбва да ги съобща повѣрително на Решидъ паша и да поискамъ него-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПЈЕ

вата намѣса, за да се тури по възможность край на това мжчително положение.

Презъ време на цѣлото си пжтуване графъ Кавриани е намѣрилъ у турскитѣ управители и власти, благодарение на даденитѣ му отъ мене и отъ ц. и кр. консулъ Михановичъ препоржки, най-задоволителенъ приемъ.

Приемете, Ваша Свѣтлость, израза на моето дълбоко почитание.

Графъ Щюрмеръ".[1]

Графъ Кавриани въ рапорта си, за който е дума въ писмото на графъ Щюрмеръ, следъ като говори на дълго и широко за положението въ Тесалия и Албания, преминава върху последната часть отъ своето пжтешествие, именно въ областьта на Сѣресъ, Драма, Кавала и дава за състоянието на българското население на тѣзи мѣста и за теглилата му отъ золумитѣ колкото на турската власть, толкова и на гръцкия владика следното интересно описание:

„Това (т. е. симпатиитѣ въ полза на Русия. — П. Н.) е обаче още повече така у българската рая, която живѣе въ Солунския санджакъ, нѣщо, което азъ имахъ случай често да наблюдавамъ при втория си излетъ отъ Солунъ въ областитѣ на Кавала, Драма и Сѣресъ". Тукъ авторътъ дава накратко впечатлението си отъ св. Гора и продължава така:

„Въ никоя часть на пропжтуванитѣ отъ мене провинции на турската държава азъ не намѣрихъ подобно управление на терор, както въ областьта на Кавала. Мюдирътъ на този градъ, Мехмедъ бей, едно парвеню, което дължи своето мѣсто на посрѣдничеството на австрийския консулски агентъ, така злоупотрѣбява съ властьта, която има въ ржцетѣ си, че не само притиснатата навсѣкаде въ турската държава рая, но и мусулманското население говори съ отвращение за него. Той се обогатява съ паритѣ на поданицитѣ на своя господарь и твърде често се случва, че, ако стане нѣкое убийство, извършилиятъ го избѣгва ненаказанъ, щомъ като е подѣлилъ съ него плячката. Но, въпрѣки отвращението, което всички хранятъ къмъ него, никакъвъ гласъ не се издига противъ него, защото той има единъ мощенъ покровитель въ своя непосрѣдственъ началникъ, каймакама на Драма, Шерифъ ага, който, при всичко че веднъжъ го билъ уволнилъ отъ мюдирското мѣсто заради неговото позорно управление, пакъ го възстановилъ преди година и половина. Мехмедъ бей е съумѣлъ така да спечели благоволението на Шерифъ ага, че този заплашва съ заточение всѣкиго, безъ разлика на религия, който би се оплакалъ противъ мюдира. Последниятъ, който, както се каза, дължи своето мѣсто на австрийския агентъ, вмѣсто да му се покаже затова благодаренъ, използува всѣки случай, за да му направи сѫществуването въ Кавала нетърпимо и да му прѣчи както въ неговитѣ частни, така и въ длъжностнитѣ му работи. На два пѫти дори той е комплотиралъ противъ живота му. Сѫщо и въ изпълнението на султанскитѣ заповѣди този мюдиръ се показва твърде немарливъ: четири царски фермани, които сѫ били изпратени отъ Цариградъ за благото на християнскитѣ поданици, сѫ били оставени отъ него безъ всѣкакво внимание да лежатъ задъ дюшека на неговия миндеръ.

---

[1] Вж. Wiener Staats-Archiv, — Türkei VIII, fasz. 19.

Подобно положение на работитѣ азъ намѣрихъ въ Сѣресъ, гдето мѣстото на каймакамъ заема Омеръ паша, единъ слабъ човѣкъ, който се води отъ всички; той е напълно въ рѫцетѣ на своитѣ синове, които си служатъ съ неговото име за да се обогатятъ. Положението на раитѣ въ тѣзи области е непоносимо, защото тѣ иматъ да понасятъ не само натиска на своитѣ турски господари, но и тѣхниятъ върховенъ пастиръ, седящиятъ въ Сѣресъ митрополитъ злоупотрѣбява съ своята сила за да изтиска отъ своята епархия най-тежкитѣ данъци. Оплакванията противъ него достигнали до ушитѣ на Цариградския патриархъ, който е билъ готовъ да го свали. Обаче богати парични подаръци, както и благоприятни свидетелства, които митрополитътъ е съумѣлъ да изнуди отъ раята съ помощьта на турскитѣ власти и да ги изпрати въ Цариградъ, отстранили застрашаващата опасность отъ уволнение, и този недостоенъ върховенъ пастиръ продължава сега съ още поголѣма смѣлость своето жестоко поведение къмъ повѣреното му паство. Дано даде Господь, щото изпращането на единъ комисаръ, който е пристигналъ отъ Цариградъ въ ония мѣста, да даде златни плодове на тамошното население. Той се показалъ много деятеленъ, събиралъ отъ мѣсто на мѣсто сведения, смѣнялъ чиновницитѣ, и вече се говорѣше, че Омеръ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

паша не е сигуренъ за мѣстото си. За жалость азъ не можахъ да узная името на тоя старъ достоенъ човѣкъ".[1]

II.

Интересни и твърде характерни сѫ нѣкои документи по борбата на македонския българинъ за църковна свобода. Най-напредъ ще приведа изцѣло единъ рапортъ отъ 1871 год. за борбата на македонскитѣ българи въ Воденъ.

„Ц. и кр. австроунг.
консулство въ Солунъ.
№ 5.

Солунъ, 10 юний 1871.

Високородни Графе!

Търканията между българския и гръцкия елементъ на религиозна почва не сѫ изкарали до сега на яве въ Солунския санджакъ никакви или пъкъ само съвсемъ незначителни явления. За това азъ нѣмамъ по това и нищо да съобща на Ваше Превъзходителство. Онова пъкъ, което се е случило въ това отношение въ Битолския санджакъ, гдето българскитѣ стремежи къмъ еманципиране се преследватъ настоятелно, е било за всѣки случай отдѣлно съобщавано на Негово Превъзходителство ц. и кр. посланикъ въ Цариградъ отъ ц. и кр. вице-консулъ г. Окули въ Битоля.

Въ последно време обаче сѫ станали и въ нашата область случки, които показватъ, че националнитѣ стремежи на българитѣ се разрастватъ, а държането на мѣстнитѣ власти къмъ тѣхъ е несигурно.

Така презъ последнитѣ дни се дигнали българскитѣ жители на пазарния градъ Воденъ, отстоящъ 12 часа отъ Солунъ, да искатъ отъ каймакама да имъ се предаде една гръцка църква за отслужване божествената служба на български езикъ и съ български свещеникъ. Каймакамътъ, който не могълъ да удовлетори това желание, предложилъ своето посрѣдничество предъ гръцкия владика, обаче този изходъ се смѣтналъ само като единъ отказъ, чрезъ който подбудената отъ нѣкоя страна тълпа трѣбвало да се предизвика да пристѫпи къмъ произволи, за да прокара своята воля.

---

[1] Пакъ тамъ. Ad. № 1, Lit. H. Constantinopel, 7 Jänner 1846.

И така една църква биде отворена съ сила отъ българитѣ, божествената служба започната, но още недовършена, когато мѣстната власть по настояване на владиката се намѣсила съ сила, за да разпръсне събранието, да изпраздни църквата и да я затвори.

При това, събранието настоявало да се противопоставя и казватъ, че се е дошло до лоши безредици, при които били нанесени сѫщевременно тежки наранявания на едната и на другата страна и особено на не твърде многобройно застѫпената полиция.

Така ми се описа случката отъ достовѣрно мѣсто; разследването, което се започна веднага и за което солунскиятъ мютесарифъ се отправилъ лично за Воденъ, е още въ ходъ и последниятъ още не се е завърналъ, за да науча отблизу по-точни и опредѣлени сведения за работата — а особено за извора, отгдето това движение въ Воденъ е излѣзло така ненадейно.

Азъ ще имамъ следователно честьта по-нататъкъ още да рапортирамъ на Ваше Превъзходителство.

Въ крѫговетѣ на тукашнитѣ управителни власти сѫ на мнение, че на лежащитѣ въ основата на воденската случка стремежи на българитѣ трѣбва да се отдаде едно по-дълбоко значение, и то последователно, защото ако се позволѣше отстранението на гръцкото духовенство по стълбата на църковната йерархия, въ кратко време турскиятъ мюдиръ би трѣбвало да последва гръцкия попъ.

Сѫщо такъвъ докладъ правя сѫщевременно и на Негово Превъзходителство ц. и кр. посланикъ при Високата Порта, Фрайхеръ фонъ Прокешъ Остенъ.

Премете и т. н. Фонъ Кнапичъ".[1]

До Негово Превъзходителство
Графъ фонъ Бойстъ и пр., Виена.

---

[1] Wiene Staats-Archiv. Pol. Arch. Ber. aus Saloniki 1871.

III.

За сжщата случка въ Воденъ съобщава и другъ единъ рапортъ на сжщия консулъ отъ 11 юлий 1871 г. до Външното министерство въ Виена. Отъ него привеждаме само следнитѣ извадки:

„Високородни Графе!

Противостоенето на българитѣ бѣше доста сериозно и упорито. Тѣ не искали да напуснатъ локала на църквата, която своеволно отворили, и противостояли накрай съ сила на нѣколкократнитѣ покани на каймакама, който лично се явилъ на мѣстото, при което били наранени трима души отъ жандармерията, а самиятъ каймакамъ се отървалъ отъ единъ ударъ съ ножъ, който билъ опредѣленъ за него, само чрезъ едно щастливо обръщане“.

Следъ като дава следъ това още много подробности за случката, продължава:

„Движения въ сжщия смисълъ както въ Воденъ се забелязватъ вече сжщо въ Кукушъ и въ Струмица; обаче, до като въ първия градъ българитѣ привърженици на гръкия владика иматъ решително надмощие, въ Струмица влиянието на владиката е наистина по-слабо, обаче въ всѣки случай отъ такова естество, че може да се избѣгне едно пълно скжсване.

Трѣбва да констатирамъ тукъ, че напоследъкъ азъ намѣрихъ у главния управитель Фабри-паша, следъ неговото завръщане тукъ отъ Цариградъ, лично много по-меки схващания върху църковнитѣ стремежи на българитѣ, отколкото сж ония, които тукъ владѣятъ въ чиновническитѣ кржгове . . . .“

Фонъ Кнапичъ.[1]

Рапортътъ е отправенъ до графъ фонъ Бойстъ

IV.

По-нататъкъ ще приведа два документа, отъ които се вижда, съ каква самоотверженость, дори съ цената на живота си, македонскиятъ българинъ въ Велесъ е бѣ готовъ да стане въ защита на своята токо що придобита църковна свобода. Това сѫ рапорти на австроунгарския консулъ въ Солунъ. Привеждаме ги изцѣло.

---

[1] Wien. Staats-Archiv. Pol. Arch. Berichte aus Salonik 1871.

Ц. и кр. австроунг.
консулство въ Солунъ. Солунъ, 26 май 1874.
№ 6.

Високородни графе,

Имамъ честь да съобща на В. Пр., че вчера сутриньта ненадейно е била реквизирана военна сила за отдалечения 7 часа отъ тукъ и лежащъ на желѣзопѫтната линия градъ Велесъ, за да се намѣси въ единъ кофликтъ, избухналъ тамъ между българитѣ и власитѣ.

Причина затова дало, както се научавамъ, погребението на тѣлото на една починала влахиня, което, споредъ желанието на нейнитѣ държащи съ гръцката патриаршия роднини, трѣбвало да стане въ самия църковенъ дворъ, докато българскиятъ тамошенъ владика твърдѣлъ, че не може да допусне това поради настроението на българитѣ, които били още повече огорчени чрезъ напоследъкъ повторно произнесеното отлъчване, но че нищо не би ималъ да възрази, ако мрътвецътъ бѫде погребанъ въ мѣстото гдето се погребватъ победни хора, което се намира извънъ църковния дворъ.

Велесъ брои надъ 20,000 жители, раздѣленъ е чрезъ р. Вардаръ на две равни части, отъ които всѣка има само по една църква, за които претендиратъ българитѣ, защото тѣ образуватъ и въ дветѣ части решителното болшинство, а влашкитѣ фамилии сѫ въ малцинство (споредъ българитѣ броятъ 50 до 60, споредъ гръцката партия 350 кѫщи).

Споредъ една заповѣдь, дадена преди дълго време отъ Цариградъ българитѣ трѣбвало да отстѫпятъ на власитѣ една отъ дветѣ църкви, обаче досега сѫ се противопоставили упорито на това, основавайки се на горнитѣ числени отношения на жителитѣ.

При казания конфликтъ отъ страна на българитѣ сѫ паднали нѣколко убити и ранени. Не може още да се прецени, дали тѣзи въ всѣки случай прискръбни, а въ последствие може би сѫдбоносни ексцеси сѫ били предизвикани отъ самитѣ българи и власи, или пъкъ по-скоро отъ страна на правителственитѣ органи, които може би сѫ искали да използуватъ случая съ този споръ, за да отнематъ съ сила отъ българитѣ една отъ църквитѣ.

И дветѣ партии сѫ се обърнали впрочемъ телеграфически до своята върховна църковна власть въ Цариградъ за разрешение на спора.

За жалость, въ последно време сѫ се случили въ Велесъ вече нѣколко случая на опорочени погребения.

Еднакъвъ докладъ правя сѫщевременно и на Н. Пр. ц. и кр. посланикъ въ Цариградъ Zichy.

Приемете etc.
Кнапичъ"[1].

Рапортътъ е адресуванъ до Негово Превъзходителство графъ фонъ Андраши и пр. въ Виена.

V.

„Ц. и кр. австроунг.
консулство въ Солунъ.
№ 7.

Солунъ, 31 май 1874 г.

Високородния графе,

Въ продължение на моя преданъ докладъ отъ 26 т. м. бр. 6 имамъ честь да съобща на В. Пр. следнитѣ по-нататъшни и сигурни данни за добре известния вече конфликтъ между българитѣ и власитѣ въ Велесъ.

Тѣлото на починалата влахиня въ Велесъ стояло вече 2—3 дни непогребано, когато тукашниятъ жандармерийски полковникъ Салимъ бей, по съобщение на каймакама, който не се обича отъ тамошното българско население и затова е напълно лишенъ отъ влияние, е изпратенъ тамъ съ порѫчение да тури край на това положение.

Салимъ бей свикалъ по този случай на съвещание българскитѣ и влашкитѣ първенци съ съответнитѣ имъ духовни представители и предложилъ да се отдѣли отъ църковния дворъ на Св. Сотиръ, гдето били погребани вече нѣколко души отъ фамилията на починалата и затова по искането на сродницитѣ на сѫщата трѣбвало и тя да се погребе, една часть, да се снабди съ собственъ входъ и да се опредѣли за въ бѫдеще като гробница на влашкото население, което се държи съ православната гръцка партия.

---

[1] Wien. Staats-Archiv. Berichte aus Saloniki 1874.

Предложението се одобрило както отъ българския владика така и отъ гръцкия духовникъ и изобщо отъ всички присѫтствуващи; веднага се отправили за мѣстото, за да пристѫпятъ тутакси къмъ изпълнение на този планъ, за който мислѣли, че дава изходъ отъ конфликта, и за да извършатъ още сѫщата вечерь погребението.

Между това обаче, населението на Велесъ се научило за това и се стекло — българи и власи — въ голѣми маси къмъ църковния дворъ.

Отначало българитѣ държали лоялно поведение и заявили, че тѣ не признаватъ съгласието на своя владика за съставеното споразумение и че се противопоставятъ на сѫщото толкова повече, че тѣ тъкмо токо що били провъзгласени отъ Солунския гръцки архиепископъ като схизматици, и затова отъ своя страна трѣбва да протестиратъ, че въ тѣхнитѣ църкви и гробища пристѫпватъ гръцки свещеници.

Българитѣ и власитѣ се сборичкали следъ това, при което, както се види, не останали безучастни и заптиитѣ на Салимъ бея, и сблъскването се свършило съ това, че отъ българитѣ паднали на мѣсто двама мрътви и, както се твърди, още други единадесеть българи били повече или по-малко тежко наранени.

Отъ страна на власитѣ имало само нѣколко ранени.

Едва когато тѣзи ексцеси преминали, Салимъ бей реквизиралъ една рота отъ резервния полкъ, който тъкмо що се събралъ тукъ на обикновенитѣ годишни упражнения. Спокойствието въ Велесъ не е било обаче по-нататъкъ смутено, защото каймакамътъ заповѣдалъ още сѫщата вечерь да се въорѫжи цѣлото турско население, а забранилъ отъ друга страна на християнското население, подъ страхъ на строго наказание, да напуща жилищата си.

Тѣлото на влахинята било погребано следъ това при единъ манастиръ близо до Велесъ, — и така се свършила тази работа съ това, гдето българската партия постигнала своята цель, нѣщо, което нѣма да остане по всѣка вѣроятность безъ влияние за по-нататъшното развитие на тѣхното политическо-религиозно движение.

Поради двамата убити българи, Омеръ паша заповѣдалъ да се заведе следствие, обаче отъ чисто частно-правно гледище, безъ да се смѣсва въ него религиозниятъ въпросъ.

По въпроса — какъ трѣбва да се държатъ за въ бждеще мѣстнитѣ власти при подобни случки — тукашното главно управление е запитало въ Цариградъ, обаче досега отговоръ не е дошълъ, както не е било отговорено и порано на отправенитѣ отъ българска и гръцка страна запитвания до тѣхнитѣ духовни върховни началства въ столицата.

Еднакъвъ докладъ правя сжщевременно и до Н. Пр. ц. и кр. посланикъ графъ Zichy въ Цариградъ.

Приемете etc. Кнапичъ"[1].

Докладътъ е отправенъ до Негово Превъзходителство графъ Андраши и пр. въ Виена.

VI.

Най-интересниятъ документъ, изхождащъ отъ перото на единъ австрийски сърбинъ и консулъ австрийски въ Солунъ, е рапортътъ № 5 на често споменатия вече Кнапичъ отъ 12 май 1874 г., който ясно и опредѣлено очертава и установява българския характеръ на цѣла Македония. Привеждамъ изцѣло този забележителенъ документъ.

„№ 5. Солунъ, 12 май 1874.

Високородни Графе,

Въ продължение на моя преданъ докладъ отъ 21 м. м. бр. 4 имамъ честь да съобща на В. Пр. следнитѣ данни за отношението на гръцкото и българското население въ тукашния вилаетъ и за тѣхното становище по владѣещия тукъ църковенъ споръ.

Въ Солунския санджакъ изключително гръцко население има само въ казитѣ на Касандрия и Айнеросъ — стария Халкидически полуостровъ — и после въ срещуположнитѣ западни брѣгове на залива, което естествено се държи съ Патриаршията и не се засѣга отъ владѣещия църковенъ споръ. Напротивъ, населението въ казитѣ Дойранска, Авретъ-Хисарска, Струмишка, Воденска, Ениджевардарска е почти изключително българско. По-смѣсено е въ двѣтѣ кази, Караферия и Няуста, гдето гръцкиятъ езикъ, както изобщо въ главнитѣ градове, е повече въ употрѣбение.

---

[1] Wien. Staats- Archiv. Pol. Arch. Berichte aus Saloniki 1874.

Явно сѫ застанали на страната на Екзархията жителитѣ на тѣзи области досега само въ Дойранъ, Струмица и въ главнитѣ градове, и то не безъ многобройни и разнообразни прѣчки, предизвикани отъ гръцкото духовенство. Общото настроение обаче, както въ градоветѣ, така и по селата остава при всичко това въ полза на екзарха; така напр. отъ 40 села, принадлежащи къмъ Солунската епархия, сѫ предани на българското дѣло не по-малко отъ 30, не могатъ обаче да се наложатъ, защото гръцката партия на Солунския митрополитъ работи противъ това и досега имъ е възпрепятствувала да се конституиратъ въ особна партия.

Въ главния градъ Солунъ наддѣлява гръцката партия. Обаче малкото привърженици, които Екзархатътъ брои тукъ, би се развили скоро до една силна партия, ако българитѣ биха успѣли да прокаратъ и за Солунската епархия единъ народенъ владика. Естествено, че тогава би преминали на тѣхна страна многобройнитѣ привърженици по селата.

Въ Битолския санджакъ — праседалището на славянското население на Македония — съ население изключително българско сѫ населени казитѣ Леринъ, Кичево, Велесъ, Охридъ, Прилепъ, Преспа, Ресенъ, Тиквешъ, Рудникъ, Острово и Караджова, и само въ деветѣ кази, Кожани и Селфидже, се намира гръцко, по брой незначително, малцинство, докато мнозинството — почти три четвърти — сѫ мохамедани.

Въ нѣкои отъ гореказанитѣ окрѫзи, така въ Леринъ, Охридъ, Битоля, се намира (покрай турското, което се среща навсѣкаде) и влашко население, което въ своитѣ симпатии е раздѣлено между Екзархата и Патриархата, ала найвече се държи съ последния, докато българското население въ всички онѣзи области симпатизира изключително на новата национална църква, изказало се почти безъ изключение въ нейна полза и само въ нѣкои центрове се възпира отъ пълно отпадане отъ тази църква чрезъ натиска на гръцкото духовенство.

Демонстративното и внушително посрѣщане, направено на назначения напоследъкъ за Охридски български митрополитъ Натанаилъ, е едно доказателство, колко силна се чувствува тази партия въ цѣлия битолски санджакъ и колко сериозно тя си е поставила задачата да разшири все повече и повече своето независимо положение и да принуди

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

турското правителство постепенно да заеме съ български владици и още други епархии.

Къмъ Сѣрския санджакъ принадлежатъ казитѣ Сѣресъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Неврокопъ, Разлогъ и Зъхна. Само въ главнитѣ градове Сѣресъ, Демиръ-Хисаръ и Мелникъ, както и отчасти въ главния градъ Неврокопъ и въ мѣстностьта Зъхна, гръцкото население е въ болшинство, докато въ всички други кази то спада спрямо владѣещето българско население до едно малцинство, което почти изчезва. Съ изключение на главнитѣ градове и на мѣстностьта Зъхна, както отчасти и на Сѣрската околия, гдето броятъ на селата, населени отъ гърци, почти достига числото на българскитѣ, всички други кази сѫ се изказали въ полза на Екзархата и очакватъ, че ще имъ се позволи съответната организация чрезъ създаване на епархии съ българско духовенство и училища.

Удивително изпъква упоритата привързаность къмъ дѣлото на Екзархата особено у българитѣ въ Сѣрския санджакъ. Всички усилия на мѣстнитѣ власти да ги спечелятъ наново за гръцката партия, не само не сѫ имали никакъвъ успѣхъ, но сѫ дали тъкмо обратни резултати, като по такъвъ начинъ и ония, които дотогава сѫ били нерешителни, сѫ минали на страната на националиститѣ. Изобщо всички сѫ единодушни въ мисъльта, по-добре да претърпятъ каквото и да било преследване, отколкото да се отдадатъ пакъ на владичеството на гръцката йерархия.

Въ Драмския санджакъ, гдето християнското население въ сравнение съ мохамеданското е слабо представено, отношението на националноститѣ е повече размѣсено, отколкото въ останалитѣ споменати вече санджаци. Въ казитѣ Драма, Правища, Кавала, Сарѫ-Шабанъ и Енидже гръцкото население преодолява — съ изключение на Ахърчелебийската околия, гдето деветь села иматъ само българско население и се държатъ съ Екзархията; сѫщото е по-нататъкъ отчасти и въ селата: Пласна, Просочанъ, Волако и Чобалища, отъ които мнозинството, именно 370 срещу 330, принадлежатъ на българската партия, докато каймакамството на Енидже е изключително гръцко, а Габрово — наполовина гръцко. Еникьой, при всичко че е българско, признава ксантийския гръцки владика.

За да се установи точно отношението между българитѣ, които сж за Патриаршията или пъкъ за Екзархията, трѣбваше да послужи Комисията, за която се говори въ споменатия въ началото мой рапортъ, тя обаче не е могла да се образува. Следъ като Патриаршията е настояла, при това ново повторно разпитване на българитѣ да се задава въпросътъ въ смисълъ, дали тѣ искатъ да останатъ въ гръцката религия или искатъ да бждатъ схизматици, а споредъ сващането на Българската екзархия, би трѣбвало да се запитватъ: дали искатъ да се провъзгласятъ за Гръцката патриаршия или за Българската екзархия, и понеже Портата не се намѣсила решително при това несъгласие на двѣтѣ върховни църковни авторитети, Комисията изостанала; разбира се, съ полза за Гръцката патриаршия, която при едно повторно и добросъвестно запитване би била победена.

Отъ тогава работитѣ вървятъ тукъ по своя естественъ пжть. Дѣлото на българитѣ изглежда че е изоставено отъ тѣхното собствено правителство, което по-рано ги е подкрепяло, а гръцкото духовенство, начело съ недавна новопристигналия влиятеленъ митрополитъ Йоакимъ Солунски и оня отъ Струмица, удвоява своитѣ усилия, за да накара отцепилитѣ се българи да се върнатъ. Митрополитъ Йоакимъ е предприелъ за тази цель сега едно пжтуване изъ епархията си, следъ като е отлжчилъ преди заминаването си публично схизматичнитѣ българи. Последниятъ пъкъ, Струмишкия митрополитъ, действува съ всички само възможни средства за сжщата цель и при това се подкрепя вѣрно отъ валията Омеръ паша, който за тази цель миналата седмица е заминалъ специално за Струмица.

На това положение на работитѣ би трѣбвало да се отдаде, гдето въ последно време азъ получихъ запитване отъ разни страни, дали ц. и кр. консулство не би могло да даде на българитѣ единъ съветъ, какъ трѣбва да се държатъ въ сегашното трудно положение и дали тѣ, въ случай че продължаватъ да се държатъ на страната на Екзархията, биха могли да разчитатъ на нѣкаква подкрепа отстрана на ц. и кр. правителство ... Затова съобщавамъ и на ц. и кр. посланикъ въ Цариградъ и моля ц. и кр. легация да ми даде нужднитѣ за случая насоки относно моето държане спрямо казаното запитване.

Приемете и т. н. Фонъ Кнапичъ."[1]

До Негово Превъзходителство
Г-нъ графъ Андраши и пр. и пр.
въ Виена.

VII.

Другъ единъ твърде интересенъ документъ за македонскитѣ земи имаме тукъ отъ 5 октомврий 1874 година. Въ него австрийскиятъ консулъ въ Призренъ, Липихъ, следъ завръщането си отъ своето служебно пѫтуване въ Скопие, Нишъ и Прищина, съ рапортъ № 4, отъ Призренъ, 5 октомврий 1874 г., дава на министра на външнитѣ работи въ Виена, графъ Андраши, подробни сведения за състоянието на своята служебна область въ църковно, политическо и военно отношение. Ще направя тукъ нѣкои извадки, които засѣгатъ македонскитѣ земи.

„Въпросътъ за признаването или непризнаването авторитета на екзарха и на неговитѣ владици, изпратени въ Скопие и Нишъ, държи духоветѣ на православното население въ всички засегнати отъ менъ градове въ непрестанно възбуждение.

Българитѣ въ Тетово, Скопие и Куманово, + както и полупобългаренитѣ сърби отъ Враня и Гиланъ, сѫ разцепени на две партии отъ | които едни признаватъ преданитѣ на патриарха и още отъ по-рано служащи владици, а други — новитѣ назначени отъ екзарха, и образуватъ два лагера, които се каратъ взаимно толкова повече, че служащитѣ единъ до другъ владици имъ даватъ най-плачевенъ примѣръ чрезъ скѫсване на всѣкакви сношения и чрезъ всѣкакъвъ видъ интриги.

Въ Скопие владѣе митрополията още владиката Паисий, който е билъ поставенъ отъ патриарха. Неговиятъ български противникъ владика Доротей се старае следователно да го измѣсти отъ сѫщата. Въ време на моето пѫтуване първиятъ се намираше въ Тетово за да убеди своитѣ тамошни привърженици да издържатъ противъ екзархийската партия и навѣрно още, за да си осигури владението на тамошния владикатъ, на новостроящата се църква, на църковното имущество и на училището. Въ Скопие има той малко привърженици, обаче тѣзи принадлежатъ повечето на чорбаджийскитѣ фамилии. Народътъ е въ своето подавляеще мнозинство противъ него и не го допуща дори да влѣзе въ църквата. По-голѣмо влияние има той въ полето, въ Куманово и въ Враня; въ последния градъ той резидира отдавна и си е придобилъ значително имущество. Наистина и тамъ посещението на църквата не се позволява на малкото останали нему вѣрни духовни лица и на тѣхнитѣ привърженици, обаче по селата на окрѫга той все още може да разчита на една доста силна партия.

---

[1] Wien. Staats-Archiv. Pol. Arch. Consularberichte aus Saloniki 1874.

Българскиятъ владика Доротей малко време преди моето пристигане въ Скопие бѣше отпѫтувалъ за Битоля, за да се оплаче противъ Паисия и да издействува неговото изтласкване, постѫпка, която надали ще му се удаде, тъй като правителството гледа съ удоволствие на църковното разцепление на Скопскитѣ българи, и докато то явно прокламира своя неутралитетъ, не изпуща случая тайно да насърчава по-слабата патриаршеска партия, нѣщо, което разгневенитѣ въ висока степень затова екзархийски привърженици твърдятъ, че могатъ да докажатъ. Азъ се съмнявамъ, дали спокойствието между двѣтѣ партии ще може да се запази дълго време и малкото просвѣтени между християнското население на Скопие сѫ въ това отношение много загрижени".

Следъ като говори по-нататъкъ за Нишъ, Лѣсковецъ и Пиротъ, Липихъ продължава:

„Призренската епархия не проявява, съ изключение на Гиланъ, чието българо-сръбско смѣсено население клони къмъ Екзархията, никакво разцепление въ църковнитѣ работи......

Азъ мисля, че мога да характеризирамъ политическото положение на християнско-славянското население, което положение въ тѣзи мѣста обикновено върви рѫка за рѫка съ църковнитѣ работи, така че въ Нишъ и Призренъ населението, като сръбско, въ своето болшинство здраво държи за традициитѣ на своето предосманско време на разцвѣтъ и очаква своето спасение отъ една великосръбска бѫдеща държава; населението обаче на Скопие, колкото и да е наистина още безъ енергия и притиснато, мисли и чувствува твърде силно по български, за да може да се усъмни човѣкъ въ това, че то ще се присъедини къмъ една евентуална автономна България. Би трѣбало поне да се има предъ видъ обстоятелството, че скопскитѣ българи почватъ да се считатъ като единъ македонски откжслекъ отъ цѣлата нация, отдѣлѐнъ отъ собственитѣ Дунавски българи, тенденция, която е особено силно застжпена въ интелигентния Велесъ, и отъ тамъ живо се разпространява. Дали тя ще има за бждещето практически последици, не може въ всѣки случай още да се предвиди. . . . .

Що се отнася до Дебъръ, християнскиятъ славянски елементъ е толкова малочисленъ, щото не е важно, какво поведение държи въ църковно отношение. Може само толкова да се каже, че той, ако и да е български, се държи отъ сегашния владика въ зависимость подъ Патриаршията. . . ."

По-нататъкъ се говори въ рапорта на дълго за албанскитѣ земи, за албанцитѣ въ пограничнитѣ на Македония територии, за военнитѣ отношения по тѣзи мѣста и пр.[1]).

Рапортътъ е подписанъ отъ Ф. Липихъ и адресуванъ до графъ Юлиусъ Андраши въ Виена.

⁂

Въ следнитѣ страници предавамъ нѣмскитѣ оргинали на дадeнитѣ въ преводъ по-горе документи. Нѣкои отъ тия документи се печататъ тукъ изцѣло, а други въ извадки, именно предаватъ се само тия мѣста отъ тѣхъ, които засѣгатъ Македония, както е сторено и въ превода. Именно:

---

[1] Wiener Staats-Archiv. Polit. Arch. Consularber. aus Prisren 1874.

I.

№ 1 Lit. H. Constantinopel, 7 Jänner 1846.

Durchlauchtig Hochgeborner Fürst,

Ich hatte bereits die Ehre Euere Durchlaucht die Rückkunft des k. k. Internuntiaturs-Dolmetschergehilfen, G-fen Philipp Cavriani, von seiner nach Macedonien und Albanien unternommenen Reise anzuzeigen.

Dem erhaltenen Auftrage gemäss hat derselbe das Resultat seiner auf dieser Reise gemachten Beobachtungen zu Papier gebracht und mir in dem gehorsamst nebenfolgenden Berichte vorgelegt, welcher über den Zustand der von ihm bereisten, durch Europäer seltener besuchten Länder, manche Angaben enthält, die Euerer Durchlaucht hohe Aufmerksamkeit in Anspruch nehmen dürften.

Wie aus diesem Berichte ersichtlich ist, hat Graf Cavriani von Salonich aus die Richtung nach Larissa und Volo eingeschlagen und hat sich über Pharsala nach Tricala und über den Pindus, welcher Thessalien von Albanien trennt, nach Janina, von dort aber wieder südwärts an die Gränze Griechenlands nach Arta und Prevesa begeben. Sodann reiste er gegen Norden nach Delvino, Avlona und Berat bis Durazzo, von wo er über Elbassan und Monastir (Bitoglia) nach Salonich zurückkehrte. Nachdem er sich kurze Zeit in letzter Stadt erholt, unternahm er einen zweiten Ausflug nach dem Berge Athos und den vorzüglichsten Punkten der Umgegend, Cavalla, Drama und Seres.

Wie sich Graf Cavriani mit eigenen Augen überzeugte, herrscht an der Gränze gegen Griechenland die grösste Ruhe, und der Militärgouverneur von Tirnova, Avni Pascha, hatte es durch Energie und Wachsamkeit dahin gebracht, dass die Uebertritte der griechischen Klepften viel seltener geworden waren und dass Jedermann seinen Geschäften mit Ruhe nachgehen konnte.

Der innere Zustand von Albanien wird als ein beklagenswerther dargestellt, in Folge des Druckes welcher namentlich die untergeordneten türkischen Beamten über das Landvolk ausüben, dessen Verarmung mit jedem Jahre zunimmt. Unter Muselmänern und Christen herrscht daher gleiche Unzufriedenheit und steigert die Sympathien der letzteren für Russland, während in den Districten von Arta und Prevesa der englische Consul, durch keinen Agenten einer anderen Grossmacht gehindert und durch die Nähe der jonischen Inseln aufgemuntert, einen unbeschränkten Einfluss auf die dortigen Angelegenheiten üben soll.

Mit den grellsten Farben ist die Verwaltung des Districts von Cavalla unter dem Müdir Mehmed Bey geschildert, welcher, wiewohl er seinen Posten der Unterstützung unseres dortigen Consularagenten verdankt, ihn in dessen ämtlichen und Privat- Geschäften stets hinderlich in den Weg zu treten sucht, und sogar nach dem Leben getrachtet haben soll. In dem Bezirke von Seres wetteifert die türkische Behörde mit dem griechischen Metropoliten um von der unglücklichen Bevölkerung die drückendsten Abgaben zu erpressen.

Diese letzteren Details glaubte ich im vertraulichen Wege zur Kenntniss. Reschid Paschas bringen und seine Verwendung in Anspruch nehmen zu sollen um wo möglich einem so leidigen Zustande ein Ziel zu setzen.

Während dieser ganzen Reise hatte sich Graf Cavriani, dank sei es den ihm von mir und vom k. k. Consul von Mihanovits verschafften Empfehlungen, bei den türkischen Gouverneuren und Behörden der zuvorkommendsten Aufnahme zu erfreuen.

Genehmigen Eure Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefen Verehrung.

Gf. Stürmer.

Dies ist aber noch mehr bei dem bulgarischen Rajas der Fall, die im Sandschakate von Salonich ansässig sind, was ich bei meinem zweiten Ausfluge von Saloniki in die Gegenden von Cavala, Drama und Seres öfters zu bemerken Gelegenheit fand . . . .".

„In keinem Theile der von mir durchwanderten Provinzen des Türkischen Reiches fand ich eine solche Schreckensregierung als im Districte von Cavala. Der Mudir dieses Ortes Mehmed Bey, ein Emporkömmling, welcher der Verwendung des österreichischen Consular-Agenten seine Stelle verdankt, missbraucht seine in Händen habende Gewalt dermassen, dass nicht nur die überall im türkischen Reiche gedruckten Rajás, sondern auch die muselmänische Bevölkerung nur mit Abscheu von ihm sprechen. Er bereichert sich mit dem Gelde der Unterthanen seines Herrn, und sehr oft geschieht es, dass wenn ein Mord begangen wird, der Thäter sobald er die Beute mit ihm getheilt ungestrafft entkömmt. Doch trotz des Abscheues, den man allgemein gegen ihn hegt, erhebt sich keine Stimme gegen ihn, denn er hat einen mächtigen Beschützer an seinen unmittelbaren Vorgesetzten, dem Kaimakam von Drama, Scherif Aga, der ihn, obwohl schon einmal seiner schändlichen Verwaltung wegen der Müdirstelle entsetzt, doch wieder vor $1^1/_2$ Jahren in derselben bestätigte. Mehmed Bey wusste sich so bei Scherif Aga in Gunst zu setzen, dass dieser ohne Unterschied der Religion jedem, der gegen den Mudir Klagen vorbringen würde, mit dem Exil drohte. Letzterer, wie schon erwähnt, seine Stelle dem österreichischen Agenten verdankend, anstatt sich ihm dafür dankbar zu erzeugen, benützt jede Gelegenheit, ihm seine Existenz in Cavala unerträglich zu machen und sowohl in seinen Privat- als ämtlichen Geschäften hinderlich in den Weg zu treten. Zweimal sogar trachtete er ihm nach dem Leben. Auch in Ausführung der grossherrlichen Befehle zeigt sich dieser Müdir sehr lässig, denn vier kaiserliche Fermane, die zum Wohle der christlichen Unterthanen aus Constantinopel geschickt wurden, liess er gänzlich unbeachtet hinter dem Polster seines Sophas liegen.

Eine ähnliche Lage der Dinge fand ich in Seres, wo Omer Pascha, ein schwacher, von jedem geleiteter Mann, die Stelle des Kaimakams inne hat; er ist ganz in den Händen seiner Söhne, die sich seines Ansehens bedienen, um sich zu bereichern. Die Lage der Rajas in diesen Districten ist unerträglich, denn sie haben nicht nur den Druck ihrer türkischen Herren zu ertragen, sondern auch ihr Oberhirt, der in Seres residirende Metropolit missbraucht seine Gewalt, um von seiner Diözese die schwersten Abgaben zu erpressen. Klagen gegen ihn gelangten zu den Ohren des Patriarchen von Constantinopel, der auch ihn abzusetzen bereit war. Aber reiche Geldgeschenke, sowie günstige Zeugnisse, die der Metropolit durch die türkischen Behörden den Rajas abzunöthigen wusste und sie nach Stambul schikte, entfernten die gefürchtete Gefahr der Absetzung und dieser unwürdige Oberhirt setzt nun mit desto grösserer Kühnheit sein hartes Benehmen gegen die ihn anvertraute Herde fort. — Möge es der Himmel fügen, dass die Sendung eines Comissärs, der aus Constantinopel in jene Gegend kam, der dortigen Bevölkerung goldene Früchte bringe. Er zeigte sich sehr thätig, zog von einem Orte zum anderen Erkundigungen ein, machte Veränderungen unter den Beamten, und es ging schon die Rede, dass Omer Pascha nicht mehr auf seinem Platze sicher sei. Leider konnte ich den Namen dieses greisen würdigen Mannes nicht in Erfahrung bringen.

II.

K. u. k. österr-ungar.
Konsulat Salonich.
Nr. 5.

Salonich, 10. Juni 1871.

Hochgeborner Graf!

Die Reibungen zwischen dem bulgarischen und dem griechishen Elemente auf religiösem Gebiete haben bisher im Sandgiak von Salonich keine, oder nur ganz unbedeutende Erscheinungen zu Tage befördert. Ich hatte daher Euerer Exzellenz hierher auch nichts zu melden, — und was sich in dieser Hinsicht im Sandgiak von Monastir ereignete, woselbst bulgarische Emanzipationsbestrebungen mit Nachhalt betrieben werden, wurde Seine Exzellenz dem k. u. k. Botschafter in Constantinopel von k. u. k. Vice-Konsul H. Oculi in Monastir von Fall zu Fall einberichtet.

In letzterer Zeit sind jedoch auch in hiesigem Distrikte Erscheinungen vorgekommen, welche beweisen, dass die nationalen Bestrebungen der Bulgaren in Zunahme begriffen sind, das Verhalten der Landesbehörden gegenüber denselben aber noch ein unsicheres ist.

So machten sich die letzteren Tage die bulgarischen Einwohner des 12 Stunden von Salonich entfernten Marktflekens von Vodina zusammen, um von dem Kaimakam die Übergabe einer griechischen Kirche zur Abhaltung eines Gottesdienstes in bulgarischer Sprache und mit einem bulgarischen Geistlichen zu verlangen. Der Kaimakam, der diesem Ansinnen nicht nachkommen konnte, schlug seine Vermittlung bei dem griechischen Bischofe vor, — allein dieser Ausweg ward selbst nur als eine Ablehnung angesehen wodurch die, wie es scheint, von irgend einer Seite instigierte Menge veranlasst werden sollte, zu Eigenmächtigkeiten zu schreiten, um ihren Willen durchzusetzen.

Eine Kirche ward also von den Bulgaren mit Gewalt eröffnet, ein Gottesdienst installiert und noch nicht beendet, als die Lokalbehörde über Andringen des Bischofs mit Gewalt interveniert, um die Versammlung auseinander zu treiben, die Kirche zu leeren und zu schliessen.

Dabei verharrte die Versammlung in Widersetzlichkeit und es heisst, dass es zu argen Exzessen kam, bei welchen mitunter schwere Verwundungen einer und der anderen Seite und insbesondere der nicht sehr zahlreich vertretenen Polizei-Mannschaft beigebracht worden waren.

So wurde mir der Vorhalt von glaubwürdiger Seite geschildert. Eine Untersuchung, die sofort eingeleitet wurde und zu der der Mutesarif von Salonich sich persönlich nach Vodina begeben hat, ist noch im Zuge und Letzterer noch nicht zurückgekehrt, um von dem Sachverhalte näheres und bestimmteres, vorzüglich aber die Quelle aus der diese Bewegung in Vodina so unerwartet hervorgegangen ist, näher kennen zu lernen.

Ich werde also Euerer Exzellenz hierüber noch später zu berichten die Ehre haben.

In den Kreisen der hiesigen Verwaltungsbehörde ist man der Meinung, dass den dem Vorfalle von Vodina zu Grunde liegenden Bestrebungen der Bulgaren eine tiefere Bedeutung beizulegen ist, und das folgerichtiger Weise, — wollte man die Entfernung der griechischen Geistlichkeit auf der Skala der kirchlichen Hierarchie gestatten, den griechischen Popen über nicht lange Zeit türkischer Mudir folgen musste.

Gleichlautenden Bericht erstatte ich unter Einem an Seine Exzellenz den k. u. k. Botschafter bei der hohen Pforte Freiherr von Prokesch-Osten.

Geruhen Euere Exzellenz den wiederholten Ausdruck meiner grössten Hochachtung und tiefsten Verehrung gnädig aufzunehmen.

v. Knapitsch.

Seine Excellenz dem
Hochwohlgeborenen Herrn
Grafen von Beust
etc. etc. Wien.

III.

K u. K. österr.-ungar.
Konsulat
Salonich.

Salonich, 11. Juli 1871.

Hochgeborner Graf!

Ich bin nun in der Lage meinem Berichte vom 10-ten v. M. Z. 5 einige nähere Daten über den bemeldeten Vorfall in Vodina folgen zu lassen.

Die Widersetzlichkeit der Bulgaren war eine ziemlich ernste und hartnäckige. Sie wollten das Lokale der Kirche, die sie eigenmächtig eröffneten, nicht verlassen und widerstanden den mehrmaligen Aufforderungen des persönlich am Platze erschienenen Kaimakam schliesslich mit Gewalt, wobei 3 Mann von der Gendamerie verwundet und der Kaimakam selbst nur durch eine glückliche Wendung von einem Messerstiche, der ihm bemeint war, verschont blieb. . . . .

Bewegungen in demselben Sinne wie in Vodina haben sich übrigens auch schon in Kilkitsch und in Strumnitza wahrnehmen lassen; allein während in ersterem Orte die dem griechischen Bischofe anhängenden Bulgaren ein entscheidendes Übergewicht haben, sind in Strumnitza die Einflüsse des Bischofs zwar schwächer, aber doch immerhin der Art, um einen völligen Bruch zu vermeiden.

Ich muss hier konstatieren, dass ich letzthin bei dem General-Gouverneur Fabri-Pascha nach seiner Rückkehr aus Konstantinopel hieher, persönlich viel mildere Auffassungen über die kirchlichen Bestrebungen der Bulgaren gefunden habe, als jene sind, die in türkischen Beamtenkreisen hier obwalten: . . . .

v. Knapitsch.

Seine Excellenz dem
Hochwohlgeborenen Herrn
Grafen von Beust
etc. etc. Wien.

IV.

Salonich, 26. Mai 1874.

K. u. K. österr. ungar.
General Consulat
in Salonich
№ 6.

Hochgeborner Graf!

Ich beere mich Euerer Excellenz zu berichten, dass am gestrigen Morgen plötzlich Militärmacht nach der 7 Stunden von hier entfernten auf der Salonich-Usküper Eisenbahn gelegenen Stadt Kiöprülü (:Welesa:) requirirt wurde, um in einem zwischen den Bulgaren und den Walachen daselbst enstandenen Conflikte einzuschreiten.

Die Veranlassung hiezu both, — wie ich vernehme, — die Beerdigung der Leiche einer verstorbenen Walachin, die nach dem Wunsche des zum griechischen Patriarchate haltenden Verwanten derselben im Kirchhofe selbst statt finden sollte, während der bulgarische Bischof daselbst behauptete, dass er dies wegen der Gesinnung der Bulgaren, die durch die letzthin wiederholt erfolgte Excomunicirung nur noch erbitterter wären, nicht zugeben könne, jedoch nichts dagegen einzuwenden habe, dass die Leiche auf dem für ärmere Leute benützten, ausser dem Kirchhofe gelegenen Platze beerdiget werde.

Kiöprülü zählt über 20.000 Einwohner, ist durch den Wardarfluss in zwei gleiche Theile getheilt, von denen jeder nur eine Kirche hat, die von den Bulgaren beansprucht werden, weil Letztere auf der einen, wie der andern Stadthälfte die entschiedene Majorität bilden die walachischen Familien aber in der Minderzahl — nach Angabe der Bulgaren 50 bis 60, nach Angabe der griechischen Parthey 350 Häuser zählen.

Nach einem seit längerer Zeit ergangenen Befehle aus Konstantinopel hätten die Bulgaren eine der beiden Kirchen den Wallachen überlassen sollen, widersetzten sich dem aber bisher standhaft aus obigen, dem Verhältnisse der Einwohnerzahl entnommenen Gründen.

Bei dem in Rede stehenden Conflikte sollen von Seite der Bulgaren einige Todte und Verwundete vorgenommen sein. Noch nicht beurtheilen lässt sich, ob die Veranlassung zu diesen immerhin bedauerlichen und für die Folge vielleicht] verhängnissvollen Excessen durch die Bulgaren und Walachen selbst gegeben, oder nicht vielmehr von Seite der Regierungsorgane hervorgerufen wurde, die vielleicht die Gelegenheit des Streites benützen wolten, um den Bulgaren eine der Kirchen mit Gewalt abzunehmen,

Beide Partheien haben sich übrigens wegen Entscheidung des Streites telegrafisch an ihre vorgesetzte oberste Kirchenbehörde in Konstantinopel gewendet.

Leider sind Fälle von beanständeter Beerdigung von Verstorbenen in Kiöprülü in letzterer Zeit schon mehrmals vorgekommen.

Gleichlautenden Bericht erstatte ich unter Einem an S-ne Excelenz den k. u. k. Botschafter Grafen Zichy v. Vasonykeö in Konstantinopel.

Geruhen etc.

Knapitsch.

Seine Excellenz dem Hochwohlgeborenen Herrn Grafen von Andrassy
etc. etc. Wien.

V.

K. u. k. österr. ungar.
General Consulat
in Salonich.
№ 7.

Salonich, 31. May 1874.

Hochgeborner Graf!

In Verfolg meines ergebensten Berichtes vom 26-ten l. M. Z. 6 beehre ich mich Euerer Excellenz nachstehende weitere und zutreffende Daten über den nun näher bekannten Conflikt zwischen den Bulgaren und den Walachen in Kiöprülü zu melden.

Die Leiche der verstorbenen Walachin in Kiöprülü war bereits durch 2 oder 3 Tage unbeerdigt geblieben, als über Meldung des bei der bulgarischen Einwohnerschaft daselbst unbeliebten und deshalb auch völlig einflusslosen Kaimakams, der hiesige Gendarmerie Oberst Salim Bey mit dem Auftrage dahingeschickt wurde, diesem Zustande ein Ende zu machen.

Salim Bey versammelte zu diesem Behufe die bulgarischen und walachischen Notablen mit ihren respectiven geistlichen Vorständen zn einer Berathung, und machte den Vorschlag, dass von dem Kirchhofe von S-t Sotyr, woselbst schon mehrere Angehörige der Familie der Verstorbenen beerdiget wurden, und deshalb nach dem Wunsche der Verwandten auch Letztere zur Erde gebracht werden sollte, ein Theil abzusondern, und mit einem eigenen Eingang versehen künftighin als Friedhof für die zur orthodoxen Parthei stehende walachische Bevölkerung zu bestimmen wäre.

Der Vorschlag fand sowohl bei dem bulgarischen Bischofe als bei dem griechischen Geistlichen, und überhaupt bei allen Anwesenden Anklang; man verfügte sich auch sofort an Ort und Stelle um diesem, wie man glaubte, dem Conflikte einen Ausweg eröffnenden

Plane die Ausführung auf dem Fusse folgen zu lassen, und die Bestattung der Leiche noch an demselben Abende vorzunehmen.

Mittlerweile hatte aber die Einwohnerschaft von Kiöprülü von diesem Vorgange Kenntniss erhalten und strömte nun — Bulgaren und Walachen—in grosen Massen nach dem Kirchplatz.

Zuerst eine loyale Haltung annehmend, erklärten die Bulgaren nunmehr, dass sie von der Zustimmung ihres Bischofes zu dem kombinirten Ausgleiche nichts wissen wollten und sich demselben um so mehr widersetzten würden, als sie ja soeben erst von dem griechischen Erzbischof von Salonich als Schismatiker erklärt worden wären und deshalb ihrer Seits protestiren müssen, dass ihre Kirchen und Friedhöfe von griechischen geistlichen betreten wurden.

Bulgaren und Walachen kommen hierauf in ein Handgemenge, an dem wie es scheint die Zaptiemannschaft des Obersten Salim Bey nicht unbetheligt blieb, und das damit endigte, das 2 Bulgaren todt am Platze blieben, und wie man behauptet eilf andere Bulgaren mehr oder weniger schwer verwundet wurden.

Von Seite der Walachen sollen nur ein Paar Verwundete vorgekommen sein. Erst als diese Excesse bereits vorüber waren requirirte der Oberst Salim Bey eine Compagnie von dem soeben zu den gewöhnlichen jährlichen Exercitien hierorts versammelten Landwehrbataillone; die Ruhe in Kiöprülü wurde jedoch nicht weiters gestört, denn der Kaimakam befahl noch am selben Abende dass sich die gesammte türkische Bevölkerung zu bewaffnen habe und verboth anderseits der christlichen Einwohnerschaft unter strenger Strafe ihre Wohnungen zu verlassen.

Die Leiche der Walachin wurde sohin bei einem Kloster in der Nähe von Kiöprülü zur Erde gebracht, und so endete diese Angelegenheit damit, dass die bulgarische Parthei ihren Zweck erreichte, was voraussichtlich auf die weitere Gestaltung der politisch-religiösen Bewegung derselben nicht ohne Einfluss bleiben wird.

Wegen der beiden getödteten Bulgaren liess Omer Pascha die Untersuchung einleiten, jedoch vom rein privatrechtlichen Standpunkte ohne die religiöse Frage in dieselbe einzubeziehen.

Wie sich die Lokalbehörden bei künftigen ähnlichen Zwischenfällen benehmen sollen — darüber wurde von Seite dieses Gen-l Gouvernements Anfrage nach Konstantinopel gemacht, — eine Antwort ist aber bisher eben so wenig, als auf die früheren von bulgarischer und griechischer Seite an ihre geistlichen Oberbehörden in der Hauptstadt gerichteten telegrafischen Anfragen zurückgelangt.

Gleichlautenden Bericht erstatte ich unter Einem an Seine Excellenz den k. u. k. Botschafter Grafen Zichy v. Vasonykeö in Constantinopel.

Geruhen etc.

Knapitsch.

Seiner Excellenz
dem H. Herrn Grafen
v. Andrassy etc. in Wien.

VI.

Nr. 5. Salonich, 12. May 1874.

Hochgeborner Graf!

Im Verfolge meines ergebensten Berichtes vom 21. v. M. Z. 4 beehre ich mich Euerer Exzellenz nachstehende Daten über das Verhältnis der griechischen und bulgarischen Bevölkerung im hiesigen General-Gouvernement und über deren Stellung zu dem daselbst obwaltenden Kirchenstreit einzuberichten.

Im Sandschak von Salonich befindet sich nur in den Kazas von Kassandria und Aineros — der alten chalcidischen Halbinsel — ferners auf den gegenüberliegenden westlichen Gestaden des Golfs eine ausschliesslich griechische Bevölkerung, die natürlich zum Patriarchate steht und von dem herrschenden Kirchenstreite nicht berührt wird; hingegen ist die Bevölkerung in den Kazas von Doiran, Avret-Hissar, Strumitza, Vodina, Ienidje-Vardar fast ausschliesslich bulgarisch; gemischter in den beiden Kazas von Karaferia und Niausta, woselbst die griechische Sprache, wie überhaupt in den Hauptarten, mehr im Gebrauche ist.

Offen für das Exarchat Partei genommen hat die Einwohnerchaft dieser Distrikte bisher nur in Doiran, Strumitza und in den Hauptorten und nicht ohne zahlreiche und manigfaltige, von der griechischen Geistlichkeit angezettelter Hindernisse. Die allgemeine Stimmung sowohl in den Landstädten als in den Dörfern bleibt aber nichts destoweniger dem Exarchate zugetan; so sind zum Beispiele von den zur Eparchie von Salonich gehörigen 40 Dörfern nicht weniger als 30 der bulgarischen Sache ergeben, vermögen sich aber nicht zur Geltung zu bringen, weil die griechische Partei des Erzbischofs von Salonich dagegen arbeitet und eine eigene Konstituierung derselben bisher verhindert hat.

In der Hauptstadt Salonich ist die griechische Partei vorherrschend; ein kleinerer Anhang den das Exarchat hier zählt, würde sich aber schnel zu einer starken Partei entwickeln, wenn es den Bulgaren gelingen sollte, die Ernennung eines nationalen Bischofs auch für die Diözese von Salonich durchzusetzen; natürlich würde sich dann der ganze starke Anhang auf dem Lande sofort an ihre Seite schlagen.

Im Sandschak von Monastir — dem Ursitze der slavischen Bevölkerung Mazedoniens sind die Kazas von Florina, Kitschevo, Velesa, Ochrida, Perlepe, Prespha, Resna, Tikwesch, Rudnik, Ostrovo und Karadschova von einer ausschliesslich bulgarischen Bevölkerung bewohnt und nur in den beiden Kazas von Koschany und Selfidsche befindet sich eine der Zahl nach unbedeutende griechische Minorität, während die Mehrzahl — ungefähr drei Viertel Mohammedaner sind.

In einigen der obgedachten Distrikte, — so in Florina, Ochrida, Monastir, findet sich (nebst der überall vorkommenden türkischen) eine walachische Bevölkerung vor, die in ihren Sympathien zwischen dem Exarchate und dem Patriarchate geteilt ist, meistens aber mehr zu letzteren hält, — während die bulgarische Bevölkerung aller jener Distrikte ausschliesslich mit der neuen Nationalkirche sympathisiert, sich fast ausnahmslos für dieselbe erklärt hat und nur in einigen Hauptarten durch den Druck der griechischen Geistlichkeit vom gänzlichen Abfalle von dieser Kirche abgehalten wird.

Der demonstrative imponierende Empfang der dem letzthin für Ochrida ernannten bulgarischen Bischof Nathanail bereitet wurde, ist ein Beweis, wie stark sich diese Partei im ganzen Sandschak von Monastir fühlt und wie ernst es ihr darum zu tun ist, ihre selbstständige Stellung nach und nach immer mehr auszubreiten, und die türkische Regierung allmählich zur Besetzung von noch anderen Eparchien mit bulgarischen Bischöfen zu veranlassen.

Zu dem Sandschak von Seres gehören die Kazas von Seres, Demir-Hissar, Melenik, Nevrokop, Razlok und Zichna und nur in den Hauptstädten von Seres — Demir-Hissar und Melenik sowie zum Teile im Hauptorte von Nevrokop und in der Landschaft von Zichna ist die griechische Bevölkerung in der Mehrzahl, während sie in alle anderen Kazas gegenüber der herrschenden bulgarischen Bevölkerung zu einer verschwindend kleinen Minorität herabsinkt. Mit Ausnahme der Hauptstädte und der Landschaft von Zichna, wie zum Teile auch des Distriktes von Seres, woselbst die Zahl der von Griechen bewohnten Dörfern ungefähr jener der bulgarischen gleichkommt, haben sich alle andern Kazas für das Exarchat erklärt und stehen in Erwartung, das ihnen eine entsprechende Organisation durch Errichtung von Eparchien mit bulgarischer Geistlichkeit und bulgarischen Schulen gestattet sein werde.

Die hartnäckige Anhänglichkeit an die Sache des Exarchat's tritt insbesondere bei den Bulgaren im Sandschakate von Seres auffallend hervor. Alle Anstrengungen der Lokalbehörden sie wieder für die griechische Partei zu gewinnen, haben nicht nur keinen Erfolg gehabt, sondern gerade in das Gegenteil umgeschlagen, indem dadurch auch die bisher unentschlossenen sich auf die Seite ihrer Nationalen gestellt haben, und man allgemein in den Gedanken einig ist, lieber jedwede Verfolgung zu erdulden, als sich der Herrschaft der griechischen Hierarchie wieder Preis zu geben.

Im Sandschak von Drama, wo selbst die christliche Bevölkerung im Vergleiche zur mohammedanischen nur gering vertreten ist, sind die Nationalverhältnisse mehr gemischt als in den übrigen bereits gedachten Sandschakaten; Im Kaza von Drama, Pravista, Cavalla, Saryschaban und Jenidsche ist die griechische Bevölkerung vorherrschend — der Distrikt von Achyr-celebi ausgenommen, woselbst 9 Dörfer eine durchaus bulgarische Einwohnerschaft haben und es mit dem Exarchate halten; dasselbe ist ferners zum Teile auch in den Dörfern von Plevna, Prosocian, Valaco und Cobalista der Fall, von denen die Mehrzahl, — nämlich 370 gegen 330 Häuser der bulgarischen Partei angehören, -- während die Kaimakamie von Jenidje ausschliesslich griechisch, Gabrova zur Hälfte griechisch, zur Hälfte bulgarisch ist — und Jeni-Kiöyi obgleich bulgarisch, den griechischen Bischof von Xanti anerkennt.

Um das Verhältnis zwischen den Bulgaren, die für das Patriarchat oder für das Exarchat gesinnt sind, genauer festzusetzen, hiezu hätte die Kommission dienen sollen, von der in meinem Eingangs gedachten Berichte die Rede ist; selbe ist aber nicht zu Stande gekommen, nachdem — wie hier verlautet, von Seite des Patriarchats darauf bestanden wurde, die Bulgaren bei dieser wiederholten Einvernehmung in dem Sinne zu befragen, ob sie bei der griechischen Religion verbleiben, oder Schismatiker sein wollen, während nach der Auffassung des Exarchat's die Frage dahin zu lauten gehabt hätte: ob sie sich für das griechische Patriarchat oder für das bulgarische Exarchat erklären wollten; da bei diesem Zwiespalt unter den beiden höchsten kirchlichen Autoritäten, die Pforte nicht entscheidend eintrat, so unterblieb die Kommission, natürlich zum Vortelle des griechischen Patriarchats, das bei einer abermaligen und gewissenhaften Befragung der Bulgaren den kürzeren gezogen hätte.

Seitdem gehen die Dinge hier ihren natürlichen Gang. — Die Sache der Bulgaren scheint von ihren eigenen Regierung, die sie früher offen unterstützte — aufgegeben, und die griechische Geistlichkeit mit dem erst kürzlich neu angekommenen einflussreichen Erzbischof Ioakim aus Salonich und jener von Strumitza an der Spitze, verdoppelt ihre Anstrengungen, um die abtrünnigen Bulgaren zur Umkehr zu bewegen. Mgr. Ioakim ist deshalb dermalen auf einer Rundreise in seiner Diöcese begriffen, nachdem er vor seiner Abreise die schismatischen Bulgaren öffentlich exkommunizierte, — und Letzterer, der Erzbischof von Strumnitza wirkt durch alle nur möglichen Mitteln zu demselben Zwecke hin, und wird hiebei von dem Gen-e Gouverneur Omer Pascha, der in dieser Absicht die vorige Woche eigens nach Strumitza gegangen ist, treulich unterstützt.

Dieser Sachlage mag es zuzuschreiben sein, dass mir in letzter Zeit von verschiedener Seite Anfragen zugekommen sind, ob das k. u. k. Consulat den Bulgaren nicht einen Rat, einen Einschlag erteilen könnte, wie sie sich in der gegenwärtigen misslichen Lage verhalten sollen, und ob sie im Falle des Ausharrens bei dem bulg. Exarchate auf eine Unterstützung der hohen k. u. k. Regierung rechnen dürften . . . Hierüber berichte ich zugleich an den k. u. k. Gesandten in Konstantinopel und erbitte mir von der k. u. k. Botschaft die Erteilung der erforderlichen einschlägigen Weisungen, bezüglich meines Verhaltens der gedachten Anfrage gegenüber.

Geruhen Euere Exzellenz . . .

Knapitsch.

Seiner Excellenz
dem Herrn Grafen Andrassy etc. Wien.

VII.

Z. 4. Prisren, den 5. Oktober 1874.

Hochegeborner Herr Graf,

Anlässlich meiner nach Skopia, Nissa und Pristina unternommenen Dienstreise, deren Antritt ich mit Bericht vom 4. September d. J. Z. XVIII der hohen k. u. k. Botschaft anzuzeigen nicht ermangelte und von welcher ich am 3. d. M., wie ich ebenfalls der hohen Botschaft mit Bericht vom 4. d. M. Z. XIX meldete, am 3. d. M. zurüchgekehrt bin, war ich in der Lage, über die konfessionellen, politischen und militärischen Verhältnisse meines Amtsbezirkes einige Wahrnehmungen zu machen, welche ich mir in Nachfolgendem ergebenst vorzulegen erlaube.

Die Frage der Annahme oder Ablehnung der Autorität des Exarchen und seiner nach Skopia und Nissa entsendeten Bischöfe hält die Gemüter der christlich orthodoxen Bovölkerung sämtlicher von mir berührter Städte in fortwährender Aufregung.

Die Bulgaren Kalkandelens, Skopia's und Komanova's, sowie die halbbulgarisierten Serben Vranja's und Gilan's sind in zwei Parteien gespalten, welche teils die noch von früher her fungierenden, dem Patriarchate ergebenen, teils die neuen vom Exarchate ernannten Vladiken anerkennen und zwei Lager bilden, die sich umso heftiger befehden, als die nebeneinander amtierenden Bischöfe, denselben durch den Abbruch jeden Verkehrs und durch gegenseitige Ränke aller Art das kläglichste Beispiel geben.

In Skopia hat der vom Patriarchate eingesetzte Bischof Païsios noch die bischöfliche Residenz inne. Sein bulgarischer Gegenbischof Dorotheos bemüht sich daher, ihn aus derselben zu verdrängen. Gelegentlich meiner Reise befand sich Ersterer in Kalkandelen, um seine dortigen Anhänger zum Ausharren gegen die Exarchatspartei zu bestimmen und wohl auch, um sich den Besitz des dortligen Vladikates, der in Neubau befindlichen Kirche, des Kirchenvermögens und der Schule zu sichern. In Skopia besitzt er nur geringen Anhang, doch wird dieser gerade aus den Primatenfamilien gebildet. Das Volk in seiner überwiegenden Mehrheit ist gegen ihn, und verwehrt ihn sogar den Eintritt in die Kirche. Grösseren Einfluss besitzt er auf dem Flachlande, in Komanova und Vranja, an welch' letzterem Orte er lange residiert und sich ein beträchtliches Vermögen erworben hatte. Zwar ist auch dort den wenigen ihm getreulichen geistlichen und ihren Anhängern der Kirchenbesuch verwehrt, aber im Landbezirke kann er noch immer auf eine ziemlich starke Partei rechnen.

Der bulgarische Bischof Dorotheos war kurz vor meiner Ankunft in Skopia nach Monastir gereist, um gegen Païsios Klage zu führen und dessen Verdrängung zu erringen, ein Schritt, der ihm kaum gelingen wird, indem die Regierung die kirchliche Spaltung der Bulgaren Skopia's mit Vergnügen sieht, und während sie offen ihre Neutralität proklamiert, es insgeheim an Aufmunterungen für die schwächere Patriarchatspartei nicht fehlen lässt, was die darüber im hohen Grade ergrimmten Exarchatsanhänger beweisen zu können behaupten. Ich zweifle dass die Ruhe zwischen beiden Parteien auf die Länge wird bewahrt werden können und hegen diesfalls auch die wenigen Aufgeklärten unter der christlichen Bevölkerung Skopia's ernste Besorgnisse . . . .

Die Eparchie von Prisren weist, mit alleiniger Ausnahme Gilan's, dessen bulgarisch-serbische Mischbevölkerung zum Exarchate hinneigt, keine Spaltung in kirchlichen Dingen auf . . . .

Die hierlands Hand in Hand mit den confessionellen gehenden politischen Zustände der christlich slavischen Bevölkerung glaube ich kurz dahin charakterisieren zu können, dass dieselbe in Nissa und Prisren, als eine der Grossen Mehrzahl nach rein serbische, welche an den Traditionen ihrer vorosmanischen Blütezeit mit Zähigkeit festhält, ihr Heil von einem groszserbischen Zukunftsstaate erwartet, während jene Skopia's, energielos und gedrucht wie sie zwar noch ist, doch zu sehr bulgarisch denkt und fühlt, als das man ihren künftigen Anschluss an ein allfälliges autonomes Bulgarien bezweifeln könnte....

Was Dibre anbelangt, ist dort das christlich-slavische Element ein so verschwindend kleines, dass an seiner kirchlichen Haltung nicht viel gelegen ist. Es wäre nur allenfalls soviel zu sagen, dass es, obgleich bulgarisch, von dem gegenwärtigen Bischofe in Abhängigkeit von dem Patriarchate erhalten wird . . . .

An Seine Excellenz dem hoch-
wohlgeborenen Herrn Julius
Grafen von Andrassy etc.
in Wien.

ИЗЪ СПОМЕНИТѢ НА ДВЕ УЧИТЕЛКИ ВЪ МАКЕДОНИЯ.[1]

Отъ В. Думевъ.

Главното занятие на воденци било бубарството: цѣлата околность подъ Воденъ и надъ града била осѣяна съ черничеви дръвчета и градини съ най-разновидни плодове, смокини и лозя. „Воденъ е разположенъ на една висока равнина, съ малъкъ наклонъ къмъ юго-изтокъ; презъ него текатъ две рѣки, които се спущатъ въ четири ръкави и образуватъ нѣколко голѣми водопади, а подъ тѣхъ и надъ тѣхъ други. Въ многобройнитѣ пещери подъ града и подъ влиянието на варовитата вода се образували чудни сталактити и сталагмити. Срѣдъ градини, осѣяни съ смокини и нарове, е стариятъ манастиръ Св. Тройца, съ стари гробища и мозайка отъ римско време. Надъ Воденъ е с. Владово, гдето рѣката образува три водопада. Шосето отъ това село за града е много красиво. Отсрѣща е стариятъ римски пѫть Via Egnatia: Солунъ—Битоля—Охридъ—Адриатика. Гори съ орѣхи и кестени покриватъ близкитѣ села, а на югъ и надъ тѣхъ се издигатъ вѣковни чемширови гори. Има и много руди и горещи извори. Къмъ с. Църковени има канари, между камънитѣ на които лъщатъ свѣтли като брилянтъ камъчета. Отъ това село е билъ единъ народенъ човѣкъ — рускиятъ куриеръ Нуши, — който сѫщата година билъ уловенъ отъ турцитѣ и убитъ следъ жестоки изтезания."

Дейностьта на Станислава повдигнала духа. Сѫщата година и за Св. Кирилъ и Методий билъ въ Воденъ учитель и Д. Македонски, който държалъ прочувствена речь. Населението на Воденъ било възбудено и решило да си вземе една отъ черквитѣ — Св. Врачъ. На праздника Св. Костантинъ и Елена по уговоренъ планъ храбриятъ Григоръ Чамовъ, Петъръ Божковъ и Ичо Занешовъ отворили черквата, и свещеникъ Туши почналъ служба; черквата се изпълнила съ народъ, начело съ първенцитѣ: Д. Занешовъ, съ синоветѣ си Зано и Вани, Хр. Камче, Хр. Лимбарчевъ, Г. Гоговъ, Калимата, Н. Люшката, Ив. Бизовецъ, Ташко Костадиновъ, Иванъ Сребре, Д. Фотевъ, Н. Ивановъ и др. Гъркоманитѣ се оплакали на каймакама, който веднага се явилъ съ нѣколко стражари и заповѣдалъ на народа да напустне черквата. Стариятъ Занешъ (дѣдо Мицъ) казалъ: „Ефендимъ, нека свършимъ молитвата, па ще излѣземъ“. Каймакамътъ обаче заповѣдалъ на стражаритѣ да разгонятъ богомолцитѣ: стражаритѣ почнали да удрятъ народа съ прикладитѣ на пушкитѣ и грубо да ги изблъскватъ; тогава жената на Хр. Камчевъ ударила съ чадъра си каймакама по рѫката; тоя още повече се разярилъ, и черквата се обърнала на бойно поле. По едно време Петъръ Бошковъ дръпналъ учителката и презъ олтара извелъ нея и ученицитѣ. Минавайки край кѫщата на Лазо Бинчевъ, гдето били събрани много жени, тя била заобиколена отъ тѣхъ; тѣ я сграбчили и искали да я хвърлятъ въ рѣката; но по-възрастнитѣ ученици се спустнали и я отървали. Повечето отъ българитѣ въ Воденъ по тая случка били арестувани, а по-главнитѣ следъ две седмици били изпратени въ Солунъ: Зано Занешовъ, Христо Занешовъ, Петъръ Божковъ, Христо Камчевъ, Христо Лимбарчевъ, Ташко Николовъ и Никола Люшката. Тѣ били затворени въ „Канли-куле“. Следъ една седмица дошелъ въ Воденъ самиятъ Солунски валия, за да анкетира случката. Станислава извела ученицитѣ и ученичкитѣ на срѣща; децата изпѣли пѣсень за Султана и хвърляли цвѣтя; една ученичка поднесла на валията букетъ и писмена молба за освобождение на затворенитѣ българи. Учителката пъкъ му изпратила подаръкъ едни везени чехли. Това било седмица предъ Коледа. Тя взела отпускъ и заминала за Солунъ, гдето се явила предъ жената на валията, на която се оплакала отъ гърцитѣ и заключила: „Милостива госпожо, ние искаме само да се молимъ Богу и за Царя на своя роденъ езикъ. Въ Воденъ има 7 черкви, а ние се черкуваме въ кѫща! Въ града има 3 училища, а ние учимъ въ кѫщи. За 80 деца гърцитѣ държатъ и тритѣ училища, а азъ съ 210 ученици и ученички се измѫчвамъ въ една кѫща отъ две стаи. Моля Ви, госпожо, подействувайте предъ Вали-паша да освободи невиннитѣ наши затворници". При тия думи тя прибавила и една везена възглавничка. Жената на валията я попитала, кой е изработилъ възглавничката и, като научила, че тя била работа на учителката, поржчала й следъ изпита да дойде пакъ въ Солунъ и да я научи на везъ. Сжщевременно й обещала да ходатайствува за затворницитѣ. И наистина, тѣ били освободени предъ нова година. Съ тѣхъ се върнала и тя въ Воденъ. Посрѣщането било цѣло празненство. Една седмица следъ това черквата Св. Врачъ била предадена на българитѣ. Въ горната часть — женската черква — Станислава почнала да обучава децата. Родолюбецътъ Раздълъ Говъ Г. продължавалъ да издържа училището и нея: кжщата на тоя голѣмъ българинъ оставала отворена за всѣки странникъ и приятель на българската идея.

---

[1] Вж. Мак. Прегледъ, кн. 3.

Отъ Екзархията отпуснали на учителката възнаграждение по 1 л. т. месечно; отъ Нова година общината й дала квартира у Зано Занешовъ, а Г. Låговъ продължилъ да й праща храна. Къмъ края на мартъ дошелъ екзархийски ревизоръ г. С. Бобчевъ: изпиталъ нѣколко ученици и ученички и като научилъ, че учителката изпълнява и длъжноститѣ писарь на общината, черковенъ пѣвецъ и преписвачъ на българския текстъ на евангелието съ гръцки букви, съгласилъ общината да й плаща по 4000 гр. годишно.

Единъ пролѣтенъ день, минавайки пакъ край Лазо Бинчевъ, жената на последния най-любезно я поканила на кафе и учителката повѣрвала, че тая гъркоманка се е примирила; но, когато следъ посещението се върнала въ училище, прилошело й и почнала да усѣща силни болки въ корема. Училищниятъ слуга се досѣтилъ и набързо заклалъ една патица, топлата кръвь отъ която далъ на учителката да пие; повикали и лѣкарь, който й помогналъ да се спаси отъ отравянето.

Училището напредвало; децата се възхищавали особено отъ българска история, за която искали постоянно да имъ говори учителката. Въ Воденъ Станислава се запознала съ жената на каймакама, която много й помогнала, като пращала стражарь, който охранявалъ учителката и децата, когато излизали на полето.

VIII.

Като навършила 3 години като учителка въ Воденъ, Станислава Караиванова заминала за Солунъ при майка си. Изпратили я всички ученици и ученички. Като платила кирия за коня, останала само съ 2 бешлика. На „Кремното" я настигналъ Филипъ Николовъ, който ѝ далъ 2 лири и я изпратилъ съ думитѣ: „Учителко, срамъ ме е, че не ти се отплатихме за твоитѣ трудове. Заслугитѣ ти сж голѣми. Моля ти се, върни се и не оставяй децата ни на улицата". Но тя отказала, защото била викана отъ майка си да я замѣсти.

Въ Солунъ заварила 84 ученички, събрани отъ майка ѝ, баба Недѣля. Тя заминала за Русия, за да отведе 4 бедни, но отлични ученички въ Русия, и Станислава я замѣстила. Отъ бележкитѣ на майка си ето що привежда Станислава: когато пристигнала въ Солунъ, баба Недѣля имала отъ Петъръ Мусевичъ препоржчително до охридянина Димитъръ Паунчевъ; последниятъ я отправилъ до Георги Яковоъ, а този я настанилъ въ кжщата си. На другия день подписала контрактъ съ общината; заплатата ѝ щѣла да ѝ се изпраща отъ Цариградското читалище. Насте Стояновъ взелъ контракта, за да го подпишатъ Д. Паунчевъ и Петъръ Шумковъ, но не ѝ го върналъ вече.

За 11 май тя и учительтъ Вениаминъ, който учителствувалъ въ махалата Св. Атанасъ, украсили училището и поканили единъ случайно минаващъ гръцки владика, който отслужилъ мобеленъ за светитѣ братя. Учительтъ държалъ речь, децата изпѣли нѣколко пѣсни и оттамъ отишли на полето, дето до късно се веселили.

Баба Недѣля открила първото дѣвическо у-ще въ Солунъ на 12 май 1871 г. и писала на Петъръ Мусевичъ да съобши това на Цариградското читалище. Следъ три месеца и сама писала на Читалището да ѝ пратятъ малко пари, но отговоръ не получила. А ученичкитѣ се увеличавали. Единъ отъ настоятелитѣ, Георги Кехайовъ, ѝ далъ 200 гр. Съ тѣхъ и съ прихода отъ ржкодѣлия, които баба Недѣля сама изработвала, се подържала. Кжщата ѝ била много несгодна; тя служила и за училище. Единъ день хазяйката ѝ заявила, че не може повече да остави кжщата си за училище, защото ето втора година не сж ѝ платили нищо. Баба Недѣля бележи, че българскитѣ първенци въ Солунъ били раздѣлени на две партии: Паунчева и Дебранска. Паунчевъ билъ хитъръ и лукавъ човѣкъ; той пречелъ на противницитѣ си да не могатъ да издържатъ училището, и то наистина скоро се закрило. Гражданитѣ молили баба Недѣля да го отвори, но тя нищо не могла да стори. Привърженицитѣ на другата партия ѝ разправяли, че на 1864 г. учительтъ Георги Динката (Дързиловичъ), родомъ отъ Загоричани, направилъ списъкъ на българскитѣ кѫщи въ Солунъ, тѣ се указали тогава 860. Като слушала това, домѫчнѣло ѝ и отишла при Никола Бакалина, когото молила да даде кѫщата си за училище; той се съгласилъ срещу 6 л. т. годишенъ наемъ, като му се даватъ 3 л. т. въ предплата. Съгласила първенцитѣ, и училището било наново открито съ 50 деца отъ двата пола. Гражданинътъ Велю Георгиевъ ѝ далъ 200 гр. и казалъ ѝ: „Труди се, и Богъ нѣма да те остави“! Но срѣдства отъ никѫде не идвали — нито отъ настоятелитѣ, нито отъ Цариградъ. Вече и хлѣбарьтъ и бакалинътъ не давали на баба Недѣля повече на вѣра. По това време получила писмо отъ сина си, въ което ѝ съобщавалъ, че билъ годенъ и че щѣлъ да се жени; затова я молилъ да си дойде. Въ това писмо синътъ писалъ на майка си между другото и това: „Хора, които дохаждатъ отъ Солунъ, разправятъ, че ти страдашъ, а и в. „Турция“ писа, че учителката въ Солунъ търпи за хлѣбъ!“ Обаче съвестьта на баба Недѣля не ѝ дала да зарѣже училището и децата. Пъкъ и била много задлъжнела и не могла да се изплати. Въ такова положение баба Недѣля недоумявала, що да прави. Отъ хазяина обаче узнала, че писмата, които изпращала за Цариградъ чрезъ Д. Паунчевъ, не стигали за мѣстоназначението си: Д. Паунчевъ умишлено ги задържалъ. Д. Якавовъ ѝ далъ 1 бѣло меджидие и я молилъ да не напуща работата си. Единъ день Д. Паунчевъ я поканилъ на обѣдъ, на който присѫтствували двамата владишки хора, които я бѣха сѫдили въ Охридъ. Единиятъ отъ тѣхъ я попиталъ, знае ли гръцки и, като научилъ, че не знае, заговорилъ съ Д. Паунчева на гръцки: „Още ли ще стои тази тукъ?“ — Ще си върви, но още не сме ѝ платили“ — отговорилъ Паунчевъ. Костаки казалъ на Паунчева, по-скоро да ѝ платятъ, за да се махне. Следъ обѣдъ Паунчевъ ѝ казалъ: „Учителко, чудя се на ума ти; нима мислишъ, че отъ Читалището ще ти пратятъ пари? Излъгана си, а ние сме се объркали и не можемъ да ти платимъ". Тъкмо по това време билъ дошелъ отъ Пловдилъ книжарьтъ Д. Манчовъ. Отъ него научила, че той пращалъ чрезъ Д. Паунчевъ много учебници, за да ги разпраща споредъ нуждата, а той не е изпълнилъ това. Манчовъ я посъветвалъ да се върне въ България, защото щѣлъ да настани децата й. Баба Недѣля си дала още единъ месецъ срокъ и съ Вельо Негревъ се явили предъ добрия и богатъ дѣдо Ичо да даде нѣкоя пара и да прати внучкитѣ си въ училище; дѣдо Ичо имъ отговорилъ, че всѣки месецъ давалъ по 1 бѣла меджидия, но добавилъ, че българската община не се оправя, затуй пращалъ внучкитѣ си въ гръцко училище. Той имъ съобщилъ още, че презъ годината Хюсни паша му казалъ, че, ако българитѣ искатъ черква, трѣбва да подадатъ заявление и че той ще имъ даде една отъ гръцкитѣ черкви. По тоя случай дѣдо Ичо срещналъ Шумкова, който увѣрилъ Паунчевъ и имъ предложилъ да подадатъ заявление, обаче Паунчевъ му отговорилъ, че това не било негова работа. Дѣдо Ичо се ангажиралъ, но все пакъ поканилъ по-видни граждани, за да събератъ волни пожертвувания за училище; събрали пари, но нищо не станало, защото нѣмало инициатива и съгласие. Дѣдо Ичо пратилъ внучкитѣ си на училище и накаралъ и попъ Георги да прати децата си.

По съветитѣ на Н. Бакалина, баба Недѣля се отправила за помощь и при отца Аверкия въ Зографския метохъ въ Солунъ, обаче той й казалъ: „Кой те кара тукъ да стоишъ? Защо не си идешъ въ България?" При такова положение тя била повикана отъ руския консулъ въ Солунъ да посочи бедни, но отлични ученички за учение въ Русия и да ги съпроводи сама до тамъ.

IX.

Станислава замѣстила майка си, но нѣмотията скоро и нея сполетѣла. Единъ день училището било посетено отъ калугера Апотолий отъ с. Гърдоборъ; той изпиталъ децата и похвалилъ учителката. Тя му обяснила за задължението на Цариградското читалище и за положението на общината — причини, които спъвали училището и работата. Той я утешилъ и обещалъ да говори на старцитѣ въ Св. Гора, които отивали, за да спомогнатъ. „Крепете се, божиятъ промисълъ е опредѣлилъ майка Ви и Васъ за Македония, на която Солунъ е центъръ. Вашитѣ имена ще останатъ въ нейната история". Следъ нѣколко дни Н. Бакалинътъ и Г. Казанджиевъ ѝ казали, че монахътъ отъ руския метохъ въ Солунъ искалъ да я види. Станислава взела две ученички и отишла въ метоха. „Като научи бедственото ми положение, той се възмути: „Какъ може това да бѫде? Толкозъ пари сѫ влѣзли въ тази община. Ето нѣколко години единъ благодетель праща по една голѣма сума за дев. училище; преди два месеца презъ мене минаха пакъ пари, и азъ ги дадохъ на г. Паунчевъ и Насте Стояновъ! Имайте търпение, работитѣ ще се оправятъ". Върнахъ се, но съ праздни, рѫце и почнахъ да бода на гергефъ до срѣдъ нощь. „Чудно нѣщо! Като гладува човѣкъ, какви ли не възбуди се роятъ. Търпение, все това пусто търпение отъ всѣкѫде и отъ всички звънти въ ушитѣ ми! А следъ полунощь, май месецъ е, виждамъ разкоша на природата и си представямъ богата трапеза съ вкусни блюда, които благоухаятъ срещу праздния мой долапъ и шишето вода на бедната ми масичка. Рано ставамъ и тръгвамъ за училище. Децата ме срѣщатъ, и азъ ги гледамъ гладна, гледамъ съ завистъ симити въ рѫцетѣ на нѣкои". . .

Срещнала и Димитъръ Терзията, който ѝ разкрилъ работи отъ общината, за които тя казва, че се срамува да ги изнесе. Българскиятъ благодетель Петъръ Беронъ изпратилъ отъ Франция едно голѣмо количество пари на Солунската община за направа на девическо училище, но тия пари оставали у Паунчева. Отъ Св. Гора изпратили 300 лири за подържане българското училище. Когато учителствувалъ въ Солунъ С. Божковъ, нѣкой консулъ подарилъ 50 лири — всичко все въ общината потъвало. . .

Споменатиятъ по-горе Аверкий отъ Зографския метохъ повикалъ Станислава и ѝ предалъ едно писмо и 10 лири, пратени отъ Светогорскитѣ старци; далъ ѝ и свои две лири. Писмото гласѣло:

„Святий Мученикъ Георгій.
Благороднѣйшіи Господжи,

Истиннопатриотическитѣ Ваши чувства и самоотверженіе Ваше за образованието на нашитѣ братя южно македонци убедиха нась, за да можите по-свободно да действувате въ това избрано отъ Васъ високо поприще, да Ви принесемъ скромното си пособіе въ 10 лири турски, които като получитѣ отъ подателя сего собрата нашего отецъ Аверкія, просимъ да ни почтете съ своето увѣдомленіе.

Ви поздравляваме съ Св. праздници господни и молимъ благодатьта Божія да продължи въ здравіе Вашій столь многополезній за нашето отечество животъ.

5 Януарій 1871.

Ваши
Усерднѣйшіи Богомолци:
Игуменъ Славяно Болгарскія
Общежителнія обители
Зографскія
Архимандритъ Климентъ
съ Братія его."

Като получила паритѣ, Станислава тръгнала да дири по-широка кжща за училище; помолила общинаритѣ, но тѣ не обърнали никакво внимание на думитѣ й. Тогава дала на Георги Карадалията една лира за да събере общинаритѣ, но още при първата срѣща тѣ се спрѣчкали; ала все пакъ при второто събрание намѣрили по-широка кжща у Вангелъ Х. Япиджията. Премѣстила се въ новото училище, но и тукъ прѣчка: Вангелъ Япиджията дължелъ на нѣкого си Максимъ, който преди срока на записа настоятелно искалъ отъ Вангелъ паритѣ си. Дебранитѣ разбрали, че Максимъ действува по гръцко внушение. Вангелъ предложилъ кжщата си на общината съ 20 л. по-долу, но общинаритѣ не се съгласили да я купятъ. Дѣдо Ичо, Георги Кехайовъ и Ц. Якововъ решили да я купятъ и да я оставятъ за училище, но тъкмо при условието се явилъ Д. Паунчевъ и казалъ:

„Вие решихте да купите тая кжща, но никой не ще одобри това, защото тя е тѣсна; срамота е за насъ солунци; трѣбва да вземемъ голѣма кжща за училище и за черква."

— Тѣсна-широка, тя ще бжде нашъ малъ, — каза Ц. Якововъ.

— Спандиевата кжща бѣше широка, но, когато решихме да я купимъ, единъ се дърпаше насамъ, другъ — нататъкъ, затова сега нѣмаме една педя общинско мѣсто, — добави дѣдо Ичо.

— Вие знаете, но ще станатъ раздори въ общината, — рекълъ Паунчевъ и си отишелъ. Следъ нѣколко дена Максимъ взелъ кѫщата на В. Япиджията и заповѣдалъ на учителката да я освободи, иначе щѣлъ да изхвърли дрехитѣ и ученицитѣ ѝ. Грубото обращение на Максима пронизало сърдцето ѝ. Тя отишла при Панайотъ Лазовъ, народенъ човѣкъ, и му се оплакала. Тоя Панайотъ Лазовъ, бащата на когото приживе си купилъ мѣсто за гробъ, защото гърцитѣ му заявили, че не приематъ въ общитѣ гробища да се погребватъ нечиститѣ българи, билъ отъ Дебъръ, ѝ казалъ да иде и да каже на Максима, че ще излѣзе, когато тоя, който я довелъ тукъ, ще ѝ заповѣда да направи това. Той ѝ разправилъ, какъ братътъ на „комшийката“ ѝ Елена, архимандритъ въ Критъ, ѝ писалъ сѫщо да не дава кѫщата на българитѣ, които били проклети. Лазовъ говорилъ и на общинаритѣ, и тѣ най-после условили учителитѣ съ заплата 20 л. т. годишно. Въ туй събрание Д. Паунчевъ се противопоставилъ подъ предлогъ, че общината нѣмала пари, но не успѣлъ.

Гръцката патриаршия изпратила схизмата, за да се прочете въ черква. Това било въ деня на Св. Харалампия. Гръцкиятъ владика се качилъ на амвона и казалъ: „Благочестиви християни, имамъ заповѣдь отъ Божия представитель патриарха да прочета тая анатема: които отъ българитѣ се отрекатъ отъ мегали иклишия и патриаршията, да бѫдатъ проклети отъ 318 патери и да се наричатъ схизматици“... Народътъ страшно се настроилъ срещу гръцкото духовенство; анатемата направила българитѣ по-смѣли, и още сѫщия день се събрали и решили да направятъ махзари до Садразама (Великия везиръ) и до българскитѣ владици въ Цариградъ. Училището се изпълнило съ народъ. Тукъ билъ и Коста Сарафовъ, който казалъ, че не трѣбва да се плашатъ отъ беззаконата схизма на патриарха. „Гърцитѣ ни афоресаха, защото не имъ позволяваме да разполагатъ съ българитѣ, както искатъ. Трѣбва да се покажемъ, че сме зрѣлъ народъ, а не като овци да се оставимъ на гърцитѣ да ни стрижатъ,“ — добавилъ той.

Учительтъ Сапунджиевъ направилъ махзаритѣ, които се подписали отъ 60 души. Дошелъ и Д. Паунчевъ. Вельо Негревъ го поканилъ да се подпише: „То е моя работа,“ казалъ той, „азъ пъкъ друга работа ще свърша; дайте махзаритѣ, азъ ще ги пратя по вѣренъ човѣкъ, хемъ и пари не ще давате."

— Да си помислимъ до утре, — отговорилъ Ц. Якововъ. Паунчевъ се разсърдилъ и си отишелъ. Не ги дали махзаритѣ на Паунчевъ, защото миналитѣ години правили подобни противъ гръцкитѣ насилия, дали му ги, а той ги пратилъ на гръцкия владика; това казалъ Ц. Якововъ. Махзаритѣ изпратили по австрийската поща. На това събрание разгледали и вървежа на училището. Наумъ Стрезовъ похвалилъ работата на учителката. Ц. Якововъ предложилъ да се увеличи заплатата ѝ съ 6 л. т. отъ общинскитѣ пари, които били у Насте.

Понеже не се получилъ на време отговоръ на махзаритѣ, направили нови, подписани и подпечатани съ печатитѣ на всичкитѣ „мухтари" отъ Солунската околия. Д. Паунчевъ отказалъ да ги подпише, защото не било време за тѣхъ. Станислава бележи, че, споредъ нея, Д. Паунчевъ е билъ въ услуга на гръцкия владика въ Солунъ и се чуди, какъ общинаритѣ го търпѣли. Тоя фактъ ние нѣмаме възможность за сега да провѣримъ и го предаваме само като сведение отъ споменитѣ на учителката Станислава.

Учителитѣ основали и женско дружество „Възраждание": майкитѣ на ученицитѣ и други жени и мжже били членки на дружеството. Имената на първитѣ членки-основателки били тѣзи: баба Султана Ичова; Недѣля П. Караиванова; Ангелинка Георгиева; попъ Петъръ Димитровъ; Гена Петрова; учитель Хр. Захариевъ; Мария Андонова; учителка Ст. Банчеева; Стояна Иосифова; Андрей Илиевъ; Катерина Архимандритова; попъ Ив. П. Георгиевъ; баба Гуга Бунджулица; Попъ Ив. Панчовъ; Катерина Димитрова; Георги Костадиновъ; София Паянова; Христо Стояновъ; Фани Костадинова; Стефанъ Г. Динковъ. 1872 г. ноемврий 20.

На едно общинско събрание учителката получила писмо отъ П. Р. Славейковъ отъ Цариградъ, въ което между другото ѝ писалъ: „Пратихме Ви 4 л. т. отъ Читалището чрезъ Д. Паунчевъ, а ето става 2 месеца не отговаряте за получаването имъ." Тя подала писмото на общинаритѣ, и тѣ се спогледали. Г. Кехайовъ запиталъ тогава Паунчева, защо не е предалъ паритѣ на учителката, а той отговорилъ, че мислѣлъ да ѝ ги прихване на заплатата. Кехайовъ го изобличилъ, че държалъ общината въ незнание. На другия день Паунчевъ ѝ далъ 4-тѣ лири.

Въ следното събрание общинаритѣ обмислили по-сериозно „основаването“ на мѫжко училище. Повикали за учитель Г. Мановъ отъ Дупнишка Джумая. Следъ месецъ изпратили и отъ Цариградъ учителя М. Боботановъ, който основалъ мѫжко дружество за подържане на училището. Тя предупредила Бобатанова съ положението на общината и го съветвала да бѫде предпазливъ; но той се оказалъ твърде честолюбивъ, за да приеме съветитѣ ѝ.

X.

Още когато Станислава напустнала Воденъ, получила много писма отъ ученичкитѣ си, а сега на 1873 г. 5 януари и отъ общината съ следното съдържание:

„Уважаема Учителко Славко,

Приехме прѣдрагото Ви писмо отъ пръвний того, на което съдържанието утѣши развълнуванитѣ ни сърца отъ жалостьта, която причини оттеглюването Ви отъ града ни. Увѣрени на Вашитѣ родолюбиви чувства, считаме се за честити, като не ще бѫдемъ лишени отъ Васъ. Приемете поздравитѣ ни и поздравете госпожа майка Ви.

За сега толкова. Оставаме уважающи Васъ

Членове на Воденската Община:

Попъ Туше, Георги Гоговъ, Вани Занешовъ, Иванъ Безовали, Димитъръ Занешовъ, Димитъръ Калимаевъ, Христо Йончевъ, Христо Камчевъ, Петъръ Божковъ, Ичо Занешовъ“.

Станислава имъ отговорила, че ще се върне, но желателно е да ѝ прататъ контракта за тригодишно учителствуване съ настоящата. Тѣ ѝ писали:

„Воденъ, 22 януари, 1873 г.

Госпожице Станиславке!

Като не ни позволява времето да Ви пишемъ по-подробно, казваме Ви само, което извърши общината вчера на 21 настоящаго двѣ работи, твърдѣ умѣстни. Първата е тая: замѣсти мѣстото на досегашнiй епитропъ Ичо Занешъ съ Мице Х. Лембаръ, а втората подписа Вашето условно писмо за три години т. е. отъ 1 авг. 1870 год. до 1 сѫщи 1873 год. Това условно е написано на гръцки съ цѣль да бѫде съдържанието му понятно за всички. Съдържанието му е слѣдното: Обязватъ се подписанитѣ да Ви платятъ сто и двадесеть (120) л. т. за три години. Писмото е подписано отъ слѣднитѣ

12 лица: попъ Туше, Георги Гоговъ, Мице х. Лемберъ, Ташко Костадиновъ, Димо Бобарецъ, Йованъ Безовецъ, Петъръ Божковъ, Иванъ Сребре, Д. М. Фотевъ, Хр. Камче, Хр. Ношче и Никола Ивановъ.

Надѣваме се обаче да се подпишатъ до двадесеть подписа, и тогава ще Ви повикаме съ тилиграфъ. Бѫдете прочее готови за тръгването Ви къмъ Воденъ. Условното си писмо ще получитѣ, щомъ пристигните въ Воденъ и почнитѣ училищнитѣ си дѣйствия. Засега толкова.

Воденска Община.

П. П. Утрѣ или въ другидень ще дойдатъ нарочно за Васъ петимата училищни настоятели, бѫдете готови за тръгване. Поздравъ отъ Елена и Пенелопи.

Георги Гоговъ".

Настоятелитѣ дошли, учителката предала ученицитѣ си на М. Боботановъ и заминали за Воденъ. На „Кремното" излѣзли да я посрещнатъ всичкитѣ й ученички и ученици съ майкитѣ си. Въ нейно отсѫтствие ги е занимавалъ дяконъ Агапий Войновъ. На другия день започнала работата си, обаче условието не й се врѫчило. Живѣла въ кѫщата на Зано Занешевъ; заплата не получавала, защото настоятелитѣ чакали обещаната помощь отъ Цариградъ. Госпожата на Зано била добра, но, като дъщеря на гъркомани родители, и не я гледала съ много добро око. Всѣки месецъ идвалъ български свещеникъ да свети вода, а следъ него Зановица викала гръцки, за да й чете по гръцки, безъ сама да знае думица гръцка. Учителката я запитала: „Г-жа Зановице, не те ли е страхъ отъ Зано, като викашъ гръцки свещеникъ?" а тя й заявила, че баща й билъ богатъ, и затова не се боела.

Останала безъ пари, Станислава задлъжнѣла и се принудила да си продаде горната голѣма дреха! Къмъ м. мартъ заминалъ презъ Воденъ единъ книжарь отъ Ресенъ, и тя взела учебници за 450 гр., раздала ги, но повечето отъ ученичкитѣ не донели пари, и книжарьтъ й взелъ часовника, подаренъ й въ Битоля отъ цинцарина. Свръхъ това момчето на гъркоманина Лазо Бинчевъ ударило съ камъкъ по глава учителката, когато минавала за училище. Родителитѣ му го изпратили въ Солунъ да се учи, а то, незнайно какъ, избѣгало въ София и оттамъ следъ нѣколко месеци писало имъ, че трѣбва да се откажатъ отъ гърцизма. Майката отишла при учителката да ѝ прочете писмото и я поканила въ кѫщи; Станислава дълго мислила, но все пакъ се решила и отишла. Сега Лазо Бинчевъ я посрещналъ много любезно и ѝ казалъ, че той е българинъ. Съобщила това на Георги Говъ, обаче той ѝ казалъ, че Лазо Бинчевъ не може да бѫде българинъ; и наистина, скоро Л. Бинчевъ се отметналъ и продължилъ да бѫде единъ отъ враговетѣ на българщината въ Воденъ.

Г-жа Славка Караиванова се спира подробно върху благородния образъ на Георги Говъ и пише: „Грѣшно ще бѫде, ако премълча и не кажа нѣщо за многозаслужилия и многострадалния Гого. Той първъ откри въ кѫщата си българска черква, мѫжко и девическо училище; на свои разноски поддържаше учитель и учителка; сегизъ-тогизъ ходѣше по селата и агитираше да се отварятъ български училища; кѫщата му приличаше на общъ домъ за всички българи. Тукъ идваха всички селяни за съветъ, какъ да постѫпятъ, за да си откриятъ училища. Хаджи Павелъ Божигробски, когото Екзархията изпрати въ Воденъ за владика (?), Гого го прие и храни нѣколко месеци. Г. Гого прави печати на всички селски общини, праща писма и телеграми до Цариградското читалище и до Македонската дружина, за да ги уведомява за хода на народнитѣ дѣла. При избиране на първия български Екзархъ, той бѣ избранъ и изпратенъ въ Цариградъ за представитель. И всичко на лични разноски! Очевидка съмъ, какъ еднажъ госпожата му наброи 350 турски лири и му ги изпрати въ Цариградъ! Каквито разходи потрѣбваха, г. Гого ги даваше, до като работата му въ фабриката тръгна зле, и той обеднѣ: остана му само единъ ханъ, отъ наема на който се подържаше. Гърцитѣ обаче подбутнаха турцитѣ, и тѣ затвориха лицето на хана му, предъ който построиха кафене. Най-сетне г. Гого почна да продава: предъ очитѣ ми и предъ г. П. Мусевъ продаде нѣкои отъ скѫпоцѣнноститѣ си за 190 л. т., за да плати дългъ, направенъ за народни работи; отнесе се до Македонската дружина за помощь отъ 50 л. т., за да доизплати тоя дългъ, но не бѣ удовлетворенъ, та се принуди да продаде една бахча (градина) и едно лозе, а следъ нѣколко месеци заложи и останалитѣ брилянтни украшения на жена си. Едничката му щерка, Пенелопа, отчаяна, засъхна и умрѣ на 18 г. възрасть отъ скоротечна туберкулоза. Не съмъ въ състояние да опиша печалната и мрачна картина на Говия домъ, нѣколко години само преди това царски! . . . И въ такова положение г. Гого не изгуби присѫтсвие духа, но страдаше и единъ день ми извика: „О нещастни български народе! Дали нѣкога Богъ ще простре десницата си и ще те избави отъ тия неприятели, които немилостиво смучатъ кръвьта и душата ти?“ Единъ день получи писмо отъ Цариградъ отъ г. Груева, който му съобщаваше, че Екзархията не може да му отпустне исканата помощь, и че той трѣбва да се оттегли отъ обществените работи, на които прѣчелъ, и да ги остави на общината. Г. Гого заохка, извика жена си, прочете пакъ писмото и повторно извика: „Охъ, тежко и горко на мене! Кѫде отидоха моитѣ трудове и моитѣ жертви!“ Въ това нервно раздразнение ми продиктува отговора на Груевото писмо, въ което като излагаше своитѣ възгледи по народното дѣло, молѣше да се назначи комисия да проучи неговитѣ действия. Презъ всичкото това време охкаше и ронѣше сълзи. Изведнъжъ изохка силно и се простна: единиятъ му кракъ и едната рѫка му се вдървиха, устата му останаха полузатворени, а очитѣ — неподвижно разкрити. Следъ два часа се посвѣсти, но езикътъ му бѣше надебелѣлъ, та едва проговаряше смѫтно неразбрани думи“. . .

Наближилъ изпитътъ, а следъ него Станислава решила да замине отъ Воденъ; общинаритѣ не ѝ платили; тя се отчаяла и отишла у Гого за сбогомъ: той лежалъ неподвиженъ и повече съ движения, отколко съ думи ѝ изразилъ отчаянието си, че съ нейното заминаване народното дѣло съвсемъ ще замре. На прощаване съ госпожата му последната, въпрѣки тежкото материално положение, почти насила ѝ дала една л. т. за пѫтни разноски. „Следъ три месеци получихъ писмо отъ г-жа Гогова, която ми съобщи, че многострадалниятъ, но многозаслужилъ нейнъ мѫжъ г. Георги Гоговъ починалъ“, пише г. Станислава. До 1884 г. нищо не знаела за сѫдбата на г-жа Гогова; на тая година научила отъ единъ чоденецъ, че била въ България и, като телеграфистка въ Царибродъ, търсила я чрезъ колегитѣ си и я открила въ Варна, гдето съ пране на чужди дрехи се препитавала. Ужасена, че внучката на патриарха и жената на най-голѣмия родолюбецъ отъ Воденъ е изпаднала въ такова положение, тя ѝ изпратила пѫтни и я прибрала при себе. Чрезъ г. Д. П. Македонски установила самоличностьта ѝ и че тя е жена на Г. Гоговъ и чрезъ Д-ръ Молловъ, Сава Доброплодний, Д. Цанковъ, Грековъ, Стоиловъ и Бурмовъ, които сѫ познавали Г. Гоговъ, който е добилъ образованието си въ Атина, Русия и Виена била ѝ издействувала отъ Народното Събрание народна пенсия отъ 50 л. месечно. Г-жа Гогова следъ това заминала за Цариградъ при роднинитѣ си.

XI.

Баба Недѣля, която била заминала за Русия, получила отъ Солунската община пълномощно, подписано и отъ руския консулъ въ Солунъ, за да попроси помощь за направата на българска черква въ града. Секретарьтъ при руския консулъ г. Карановски ѝ далъ препорѫчително писмо. Баба Недѣля събрала 40 л. т. Княгинята Хорусова ѝ подарила 20 черковни книги въ хубава подвързия, а игуменътъ отъ Московския манастиръ Св. Алексѣя, от. Антоний — 4 чифта свещенически одежди и нѣколко черковни книги. Въ тоя манастиръ оставила 4-тѣ ученички; тамъ имало още 6 отъ България. На връщане минала презъ Бесарабия, а въ Киевъ още срещнала двама свои роднини свещеници, братя Дѣльови: тѣ събрали 14 л. Въ Свищовъ женското дружество ѝ дало 4 л. т., Варненската община 100 гр., а въ Цариградъ се похвалила г. Груеву за подаръка отъ Свищовското женско дружество и му ги дала, за да ги препрати на дъщеря ѝ. Когато се върнала баба Недѣля въ Солунъ, заварила отъ ученичкитѣ на дъщеря си, оставени да ги обучава учительтъ Боботановъ, само 12!

Като стигнала въ Солунъ и Станислава, открила девическо училище въ Вардаръ-махала; отъ Екзархията ѝ пращали по 1 л. т. месечно, които тя давала за наемъ на кѫщата — училище и жилище. Вечерь заедно съ майка си работила везъ, за да изкаратъ срѣдства за прехрана. Пристигнали книгитѣ и одеждитѣ, майка ѝ ги взела отъ руското консулство, а Насте ги прибралъ у дома си. Минавало време, а общинаритѣ нито дума не отваряли за покупка на мѣсто за черква; майка ѝ дала 1 л. т. на Георги Карадалията, и той заинтересувалъ учителя Боботановъ съ въпроса: отецъ Аверкий подарилъ 50 л. т., еснафитѣ събрали 30; съ тѣзи пари и съ

40-тѣ л. т., донесени отъ майка ѝ отъ Русия, купили кѫщата на Максимова; тогава повикали попъ Петъръ отъ Зарово, гръцки свещеникъ въ Сѣресъ, и братъ му попъ Иванъ отъ Негованъ. Тѣ се облѣкли въ новитѣ руски черковни одежди и свещенодействували въ кѫщата на Максимова, която на първо време послужила за черква. Попъ Петъръ съ сладкопойния си гласъ и съ красноречието си въодушевявалъ народа. Простодушнитѣ българи съвсемъ зарѣзали гръцкитѣ черкви; дори и първенци съ госпожитѣ си почнали да посещаватъ покрай гръцкитѣ черкви и българската.

Епитропъ на черквата обаче успѣлъ да се нареди Насте, който не давалъ никому смѣтка, а, когато народътъ му поискалъ такава, той заявилъ, че черквата имала дългъ, че той далъ нѣколко хиляди гроша свои пари и че, ако рече да си ги върне, трѣбва да я продаде! Всички се чудѣли: черквата, била масово посещавана, приходъ имала, а въ дългъ била. Въ сѫщность Настевъ и други още се гърчеели: братъ му се вѣнчалъ въ гръцка църква; дете на Паунчевъ било кръстено въ гръцка черква; а родолюбецътъ Г. Динковъ се оженилъ за гъркиня и се вѣнчалъ въ Прилепъ; Ст. Салгънджиевъ се вѣнчалъ въ Кукушъ. Но такива родолюбци били рѣдки: такъвъ билъ и попъ Гьошо отъ Ресенъ, който, за да отвори българска черква въ Ресенъ, се запопилъ; преди да се запопи, добило му се дете: цѣлъ месецъ държали детето некръстено, до като отишелъ въ Битоля да го кръсти български свещеникъ; въ село отвелъ жена си, за да си вземе молитва отъ български свещеникъ. Преследванъ обаче, попъ Гьошо трѣбвало да избѣга въ София, безъ да намѣри тамъ у владиката Милетий заслуженъ приемъ. И Якововъ заболѣлъ, а той цѣлото си състояние прахосалъ по народни работи: молилъ чрезъ брата си попъ Петра да му почете и да го причести, но последниятъ не се явилъ подъ разни предлози — Якововъ умрѣлъ въ скърбь, че не могълъ предъ смъртьта си да чуе български свещеникъ да му почете! Като привежда тия примѣри, г-жа Станислава казва, че тъкмо родолюбцитѣ свръшвали най-печално! Якововъ билъ погребанъ отъ гръцки попове, които докаралъ Д. Паунчевъ.

Къмъ края на годината дошелъ Г. Динковъ, учитель въ Загоричани, за да се споразумѣе съ Боботанова по заплатата му, която Македонската дружина му изпращала отъ Цариградъ, да му се праща въ селото, но не успѣлъ, защото Боботановъ му искалъ „взятка". Тоя Боботановъ е билъ и въ ролята на училищенъ инспекторъ, както се титулувалъ той. За него г-жа Станислава нищо лестно не казва, както и за Насте и Паунчевъ.

По Динковъ съветъ било подновено женското дружество въ Солунъ подъ име „Българска Зора"; той имъ направилъ печатъ, съставилъ уставъ и записалъ освенъ старитѣ и нови членки, които редовно посещавали събранията.

Гърчеещитѣ се българи наклеветили предъ Екзархията попъ Петъръ, по внушение на гърцитѣ, които завиждали на стойката и на гласа му, обаче народътъ се застжпилъ, и Екзархията го запазила.

Г-жа Станислава имала стари монети, намѣрени въ Воденско; г. Паунчевъ се явилъ предъ нея и казалъ ѝ, че Екзархията търсѣла старини. Тя му ги предала, но по-късно разбрала, че той ѝ ги присвоилъ, и то като случайно научилъ отъ жена си, на която Станислава показала тия старини.

Изпититъ завършили, в. „Право" похвалилъ успѣха на ученицитѣ, но положението на баба Недѣля и на дъщеря ѝ било тежко. Ето защо Станислава се обърнала писмено до Македонската дружина за помощь, но получила следното писмо:

„Почитаема Г-це Учителко
въ Солунъ.

Вашето почтено писмо съ дата отъ 4 того приехме и бързаме да Ви отговоримъ: и дѣто да ни разказвате нѣщо за Васъ и Вашето положение, нiй бѣхме твърдѣ извѣстни отъ нашiй събратъ г. С. Бобчевъ, който бѣше прѣди врѣме посѣтилъ Воденъ въ обхожданието си въ Македония. Ный сме твърдѣ добрѣ извѣстни за жертвитѣ, които сте правили по заглжхналитѣ мѣста на Македония отъ 5—6 години насамъ и тъй сме възхвалявали подвизитѣ на младата Ви възрасть и този пжть при приемането на Вашето писмо, въ което Вие изказвате желание да служите народу си пакъ въ Македония и този пжть казваме нiй се чудимъ на самотверженостьта Ви и Ви ржкоплѣщимъ; въ сжщото врѣме намъ е жално, като се виждаме принудени за сега да не приемемъ напълно Вашето хубаво и похвално предложение т. е. да плащаме цѣлата Ви годишна заплата. Истина е, че и нашата дружина е готова да служи на Македония по съразмѣрность съ срѣдствата, съ които разполага. А въ послѣдно врѣме нашитѣ дѣйствия се разпръснаха за повече мѣста въ Македония, ния трѣбваше да хванемъ икономия въ разполаганието на срѣдствата си, а за Васъ прочие сме готови да направимъ, щото трѣбува, а именно като Ви спомогнемъ материално една часть, разбира се, като се настаните нѣкждѣ и урѣдитѣ както надлѣжи, нѣщо, което ний вѣрваме, че сте най-способни да извършите. Колкото за книги, ний сме готови да Ви пратимъ, колкото трѣбватъ, стига да ни се извѣсти у врѣме. Толкозъ можемъ да Ви кажемъ за това. А има и друго: като съвѣстна учителка Вие трѣбва да се потрудите, за да се учатъ нашитѣ по Македония да плащатъ макаръ по-малко за учителка, защото тѣ инакъ не ще узнаятъ цѣната на учението.

Съ поздравленията си оставаме

Ваши доброжелатели.

За Българското читалище опрѣдѣлена комисия:

С. С. Бобчевъ

21 септ. 1873 г. Цариградъ. М. Моравеновъ

Ив. Говедаровъ

„И тъй, пише г-жа Станислава, нашата работа тръгна по старому т. е. да работимъ безплатно.“

Понеже училището станало черква, трѣбвало да се наеме кжща за училище, но никой отъ настоятелитѣ не мръдвалъ; въ началото на м. октомврий дошелъ при баба Недѣля г. Атанасъ Кушовалията, бившъ народенъ представитель въ Църковния съборъ въ Цариградъ и училищенъ настоятель въ Кукушъ, и предложилъ на г-ца Станислава да приеме учителско назначение въ Кукушъ; сега настоятелитѣ се погрижили и наели кжща за дев. училище въ Вардарска махала. На 6 октомврий училището било открито, но повечето отъ ученичкитѣ били се записали вече въ гръцкитѣ училища. Станислава се погрижила и възвърнала 29; другитѣ всѣки день напущали гръцкитѣ и прииждали въ българското.

Настоятелството обаче не разполагало съ срѣдства, и попъ Петъръ посъветвалъ баба Недѣля да тръгне да събира изъ селата на Солунската областъ помощь. Тя била снабдена съ пълномощно до „почетнитѣ първенци въ Солунската область,“ подписано отъ 20 членки на женското дружество „Зора“ — 20 XI. 1873 г. И тъй: Станислава останала да учителствува, а майка ѝ тръгнала по просия! Баба Недѣля посетила най-първо с. Стояково, гдето я приели „много добре“: тамъ събрала 150 гр. и пратила 2 ученички на учение въ Солунъ при дъщеря си Станислава; отъ страна на женитѣ на Стояково било изпратено благодарствено писмо до дружеството „Зора“ за това, че били честити да видятъ „женска дружина, за да просвѣщава женскій полъ, отъ който се очакватъ много добрини за народа ни.“ Отъ голѣма любовь попъ Стоянъ и Милчо Стойновъ изпратили момичетата си да се учатъ за учителки. Следъ Стояково посетила с. Драгомирци, турски чифликъ, „живописна мѣстность“; гостувала у учителя Димитъръ, който отпосле ходилъ да се учи въ Русия заедно съ попъ Петъръ, но по липса на срѣдства се върналъ; на пѫтя до селото турци го заловили и били до смърть. Като се оправилъ, станалъ свещеникъ въ селото си. И оттукъ били изпратени нѣколко момичета на учение въ Солунъ; селянитѣ записали 100 гр. помощь. Въ Гуменджа събрала 450 гр. отъ 40 записани членки. Отъ Гуменджа отишла въ с. Либово; било праздниченъ день; баба Недѣля държала на селянитѣ речь за ползата отъ науката. „Добродушнитѣ хорица толкова се насърдчиха, щото веднага пристѫпиха къмъ дѣло.“ Тамъ ѝ дали 80 гр., записали 15 кила (по 100—120 оки килото) и обещали да изпратятъ нѣколко момичета, особено едно много красиво момиче на нѣкоя вдовица, по което лудувалъ единъ турчинъ.

Въ с. Баялци ѝ дали 60 гр. и скромно благодарствено писмо да ги приеме, „както Исусъ прие лептата на бедната вдовица, и не забравяйте вашитѣ погинали братя и сестри“ — 6. II. 1874 г. Тукъ учителствувалъ Христо С. Костадиновъ. Въ с. Пелорика (?) слушала следния расказъ: въ село имало черквица, която била развалена отъ незапомнени времена; единъ 70-годишенъ старецъ я поправилъ и останалъ да живѣе съ бабата си въ черквата; като копаелъ единъ день въ градината, почвата хлътнала, и старикътъ пропадналъ въ отворилата се дупка; на виковетѣ му се притекла бабичката му и му помогнала да излѣзе изъ ямата. Подъ ямата се оказалъ единъ стълбъ, кладенче, заприщено съ стени отъ хоросанъ и нѣколко „старини.“ Научили се енидже-вардарскитѣ чорбаджии за находката, поискали отъ дѣдо Атанасъ да имъ предаде намѣреното; старикътъ заявилъ, че ще ги предаде на руския консулъ, а енидже-вардарци предупредили гръцкия, който се явилъ при дѣдо Атанасия и билъ представенъ за руския консулъ. Наивниятъ старецъ предалъ всичко на мнимия руски консулъ и поискалъ срещу това черковни одежди и черковни книги. Гръцкиятъ консулъ си заминалъ и следъ нѣколко дена изпратилъ 3—4 книги: горкиятъ старецъ разбралъ измамата, разболѣлъ се и умрѣлъ отъ мжка за сторената грѣшка. Въ Пелорика записали 15 кила жито и четири момичета за училище.

Когато Воденскиятъ владика посетилъ Стояково и узналъ, че попъ Стоянъ убеждавалъ селянитѣ да подпомагатъ девическото училище въ Солунъ, ударилъ му две плесници.

„Въ Енидже-Вардаръ, пише баба Недѣля на дъщеря си, не ми се отиваше, защото знаяхъ, че тамошнитѣ гъркомани сж по-лоши и отъ турцитѣ! Тѣ иматъ двама учители и две учителки гърци, а въ града не се чува гръцка дума“! Все пакъ отишла и се явила предъ унийта свещеникъ Епифаний, който събралъ 73 гр. и пратилъ бедното момиче Мария Капитанчева да се учи въ Солунското дев. училище. Въ с. Въдрища нѣмало ни черква, ни училище, когато за пръвъ пжть минала; но сега имали и черква и училище. Баба Недѣля разгледала черквата и въ дъното на олтаря видѣла замрежени отъ паяжина нѣколко икони, една отъ преди 733 г. отъ нѣкой си Тимо и жена му Елена съ стари български надписи. Тѣзи събрали 55 гр., обещали и жито да дадатъ.

Презъ Воденъ тя заминала за с. Почепъ, турски чифликъ. Тукъ попътъ ѝ разправилъ, че, когато въ Янина владѣлъ Али-паша, обещавалъ охоленъ животъ на всички, които сж въ неговата область; турцитѣ-помаци въ Мъгленско много измжчвали българитѣ, и селенитѣ отъ Почепъ забѣгнали въ Янинско. Когато се научилъ обаче султанъ Махмудъ, убилъ Али-паша и присъединилъ владенията му, а селата раздалъ на беговетѣ като плячка за услугата имъ. Оттогава и Почепъ останалъ чифликъ. Селото имало хубаво мѣстоположение; въ мѣстностьта „Маргаритъ“—равнище — стърчели много развалини; легендитѣ разправяли, че туй билъ дворецътъ на нѣкоя царска щерка, която имала и „тарапана“ (рѣзачница на монети); при разработване на земята селянитѣ често намирали стари пари, нѣколко отъ които взели заедно съ една книга отъ нѣкогашната бълг. печатница въ Солунъ и ги предали по-късно въ Софийския нар. музей. Печатницата работила подъ управлението на Неофита Дебранецъ и родолюбеца Вельо Негревъ отъ Галичникъ — 1846 г. На 1848 г. гърцитѣ запалили печатницата, и тя изгорѣла до основи.

Въ Кукушъ стояла повече: „Драго ми бѣше да гледамъ уредбата на училището имъ. Тукъ събрахъ 459$^{1}/_{2}$ гр., безъ да има нужда да „убѣждавамъ". Кукушани отправили и писмо до „Зора" — 19. IV. 1874 г. Въ с. Хърсово намѣрила познатия ѝ учитель Стойновъ който се каелъ, че училъ гръцки: „Сега приличамъ на закъснѣлъ пѫтникъ: слънце изгрѣло, дружина отминала рано, а азъ тичамъ да я стигна"! Събрала ѝ сто гр. Въ Дойранъ намѣрила попъ Георги, познатъ отъ Солунъ: той билъ отъ ония рѣдки родолюбци, които дали всичкото си имане „за народнитѣ работи". Сега гъркоманитѣ не му давали мира. Тукъ събрали 972$^{1}/_{2}$ гр. и 2 момичета за училище. На връщане за Солунъ минала презъ с. Дамянъ. Отседнала у дѣдо Митре: „Мене работятъ шесть сина, а на бабата шесть снахи, и всички при мене", захвалилъ ѝ се той. На въпроса, какъ държи тая челядь въ послушание, старецътъ казалъ: „Азъ държа кесията и заповѣдвамъ на синоветѣ си, бабата държи ключоветѣ и заповѣдва на снахитѣ. Когато нѣма мене, заповѣдва най-голѣмиятъ ми синъ; когато нѣма бабата, заповѣдва най-голѣмата снаха. Наредъ работятъ, и за всѣко нѣщо имаме законъ. Ние съ бабата избрахме и женитѣ на синоветѣ си. Бабата ми бѣше хубава и умна; такива избрахъ и на децата си — да ми се не сърдятъ". Черква нѣмали: „Още не е излѣзълъферманъ, а сума пари сме потрошили", каза дѣдо Митре. Тукъ ѝ събрали сто гр. и 10 к. жито, а лично ней дѣдо Митре далъ и 40 гр. Оттукъ баба Недѣля се върнала въ Солунъ.

Тя по настояването на Охридския владика Натанаилъ, който по това време дошелъ въ Солунъ, ходила и въ Киречь-кьой, но гръцкиятъ владика заплашилъ селянитѣ, и тя се върнала безъ успѣхъ.

Въ края на 1874 г. въ Солунъ дошелъ дѣдо Славейковъ. Той ги похвалилъ съ успѣха, който констатиралъ на изпита, и особено доволенъ останалъ отъ обиколката на баба Недѣля и 14-тѣ ученички, които тя довела отъ околноститѣ на учение въ Солунъ.

Дѣдо Славейковъ насърдчилъ баба Недѣля и обещалъ да се застѫпи предъ Македонската дружина, но следъ нѣкое време научила, че последната го изключила. Настоятелитѣ въ Солунъ не платили даже наема на кѫщата за дев. училище; само книжарьтъ г. Евровъ далъ 198 гр., а остатъка платила баба Недѣля.

При това положение тя се отчаяла и решила да се прибере въ България. Надъ всичко единъ отъ гражданитѣ, Димитъръ Бакалинътъ, ѝ съобщилъ, че гърцитѣ се заканвали да затворятъ българскитѣ училища и лично на учителкитѣ да напакостятъ, за гдето баба Недѣля събирала помощи; заканата се отнасяла и до подписалитѣ пълномощници; учительтъ Захариевъ изтрилъ своя и на попъ Петра подписи; последниятъ ѝ съобщилъ, че отъ Екзархията му заповѣдали да я предупреди да престане да ходи изъ областьта, че ще бѫде заточена въ Азия. Баба Недѣля не знаела, какъ да окачестви поведението на Екзархията спрямо две жени, решени на всички лишения, да не бѫдатъ насърдчени и подпомогнати въ трудното имъ дѣло.

Срѣдства нѣмала; дъщеря ѝ Станислава писала въ Воденъ, но никакъвъ отговоръ, а оттамъ имала да взима срещу заплатата си; затуй изпратила майка си въ Воденъ. Тукъ заварила като учитель г. К. п. Стефановъ отъ Силистра. Касиерътъ на Воденската община, Калимаевъ, не се съгласилъ да отпустне пари, и баба Недѣля се върнала въ Солунъ безъ срѣдства. Понеже и на К. п. Стефанова не платили, той напусналъ; назначенъ билъ за учитель и Г. Маджунковъ отъ Щипъ, а Стефановъ тръгналъ изъ селата за помощи. Когато Стефановъ се явилъ въ Солунъ, билъ наклеветенъ предъ Екзархията отъ Д. Паунчевъ като прахосникъ на събиранитѣ помощи; Екзархътъ го извикалъ, взелъ му „тевтера" и го натирилъ; нещастниятъ „родолюбивъ Стефановъ", заподозрѣнъ отъ турцитѣ, билъ заловенъ и обесенъ. Зла участь ималъ и Маджунковъ: останалъ безъ срѣдства, понеже общината нищо не му платила, билъ принуденъ да бѣга.

Станислава изкарала две години въ Солунъ; на изпита въ края на втората година присѫтствували рускиятъ и френскиятъ консули и двама свещеници отъ рускитѣ метоси. Училищнитѣ настоятели Коце и Д. Паунчевъ отсѫтствували! Следъ изпита била поканена на обѣдъ у руския консулъ Якубовски, който ѝ окачилъ златенъ медалионъ и пилъ наздравица за успѣха на славянския езикъ въ родината на Св. Кирила и Методия. Втори пѫть г. Якобовски повикалъ Станислава и ѝ съобщилъ, че единъ отъ общинаритѣ я обвинилъ въ политическа дейность, поради което за идната година нѣмало да я назначатъ за учителка. Станислава пише, че тя и майка ѝ наистина везѣли едно знаме, което и сега се пазѣло отъ сина на Димитъръ Малешевски отъ Берово, който билъ образувалъ чета въ френския женски колежъ на Вардаръ-махала. Г. Якобовски я увѣрилъ, че тя и майка ѝ ще останатъ издържани отъ здраво мѣсто. За жалость, Якобовски заболѣлъ отъ гърло и скоро починалъ. Майка ѝ се разболѣла отъ тифусъ, срѣдства нѣмала, и Станислава за втори пѫть молила Македонската дружина за пари, но последната ѝ отказала. Времето за отваряне училището наближило, а срѣдства липсвали. Получила телеграма отъ Кюстендилъ — отъ сина на баба Недѣля — да се прибератъ; воденци отново поканили Станислава за учителка, но братъ ѝ дошелъ и я отвелъ въ Кюстендилъ. Останала майка ѝ да се разплати. По покана на Воденци заминала, но следъ 15 дена се върнала, защото се убѣдила, че воденци нѣматъ намѣрение да ѝ платятъ. Нѣмало какво да се прави, замислила да иде въ Цариградъ и съ документитѣ си да си иска паритѣ. Случайно срещнала дошлия въ Солунъ търговецъ Петъръ Увалиевъ, който ѝ платилъ таксата за парахода. Въ Цариградъ се явила предъ Говедаровъ и С. Бобчевъ, но последниятъ ѝ заявилъ, че нѣмалъ време, и излѣзълъ изъ стаята. Обиколила владицитѣ, а тѣ я пратили въ Екзархията, но и тамъ не я приели. Обиколила всички, но отъ никѫде помощь. Явила се и предъ П. Р. Славейковъ „като при страдалецъ“: той я препорѫчалъ на г. Станковъ въ Одринъ, за кѫдето заминала и направила контрактъ за себе и за дъщеря си и се върнала въ Цариградъ за потвърждението му, тъй като половината щѣла да се плаща отъ Екзархията; последната обаче запретила на баба Ненѣля да отиде въ Одринъ. Най-после се явила и предъ Екзархъ Антима, който просто и чисто ѝ заявилъ, че „развалила“ Солунската община! Баба Недѣля се върнала въ Солунъ и постѫпила пакъ учителка; най-после успѣла да вземе 40 л. т. отъ воденци и да се изплати. Освободителната война я заварила въ Солунъ и едва следъ свършека ѝ писала на дъщеря си дълго писмо въ Кюстендилъ, въ което ѝ съобщавала, че тръгва за свободна България: „Отивамъ си дома, но, както дойдохъ бедна, така си и отивамъ“. Станислава пъкъ отъ Кюстендилъ заминала за учителка въ КривоРѣчна Паланка и презъ войната едва се добрала до братята си въ Кюстендилъ, пакъ като учителка. На следната година Станислава постѫпила учителка въ Самоковъ, но, увлѣчена въ телеграфното изкуство, тя, следъ редъ заявления, последно до Княза, била назначена за телеграфистка.

Заради дългогодишната служба на баба Недѣля, Народното събрание ѝ опредѣлило пенсия само 20 л. месечно! Станислава, дъшеря ѝ, продължила като телеграфистка.

Край.

Езикови и народописни материяли.

Народописни материяли отъ Морихово.

Записалъ Кр. Биневъ, съобщава Г. И. Кацаровъ.[1]

1. Народни вѣрвания, лѣкуване чрезъ баения и пр.

Обикновено малкитѣ деца въ първитѣ си месеци често пѫти страдатъ отъ една болесть, отъ която тѣ се намиратъ въ постояненъ плачъ и която селскитѣ жени наричатъ *клинове*. За да ги изцѣрятъ отъ нея, последнитѣ прибѣгватъ до следното баене или, както тѣ го наричатъ, „*потнене*“: остригватъ по малко отъ космитѣ и ноктитѣ на детето и ги замѣсватъ съ малко восъкъ; следъ това отдѣлнуватъ отъ откраднатъ дрѣновъ жегълъ една частица, която изостряватъ въ видъ на малко колче и най-после намиратъ друго едно, подобно на горното, колче, отцепено отъ борика.

Като се приготвятъ горнитѣ нѣща, мѫжътъ и жената взиматъ детето и още въ тъмно, предъ разсъмване, презъ цѣлия си пѫть мълчейки и отъ никого не забелязани, отиватъ при нѣкое дърво, обикновено спадаще въ чуждъ синоръ, за което сѫ убедени, че презъ цѣлия животъ на детето нѣма да бѫде пресѣчено. Тогава майката застава детето на земята и го изправя по посока на дънера на дървото, а мѫжътъ отбелязва върху последното границата на детевата височина, кѫдето пробива съ едно свръдле една малка дупчица, въ която, следъ отдалечаването на майката съ детето, той поставя всички гореизброени предмети, що съставятъ самата „потка“. На края той се изпикава три пѫти върху мѣстото, гдето е прикована потката, и едновременно съ това произнася три пѫти циничната фраза: „отъ това си направенъ, отъ това да ти мине". . . и си заминава. Дупчицата, гдето стои потката, отвънка е запушена съ восъкъ.

---

[1] Срв. *Македонски прегледъ*, год. I, кн. 4, стр. 85.

Ако по една случайность дървото, въ което се намира потката, бжде отсѣчено отъ нѣкого, презъ която възрасть на болния и да бжде това, неговитѣ болки се подновяватъ. Ето защо при избора на мѣсто за потката, което мѣсто може да бжде избрано и другаде, стига тамъ да не посѣга човѣшка ржка, трѣбва да се обръща твърде голѣмо внимание.

* * *

Ако следъ горното баене не настжпи успокоение за детето и то продължава да плаче, за бабитѣ не остава никакво съмнение, че причината на неговия плачъ трѣбва да се потърси въ друга болесть, която тѣ обикновено наричатъ дна. Срещу нея пъкъ тѣ употрѣбяватъ другъ видъ баене.

Заржчватъ на майката да събере въ единъ сждъ отъ три уврата (улея) по малко вода, което нѣщо да повтори три пжти и следъ това срещу единъ отъ тритѣ дни — понедѣлникъ, срѣда, петъкъ — да занесе този сждъ на баснарицата, жена, която ще извърши самия актъ на задноване вода, както казватъ женитѣ. И това баене се състои въ следното: магьосницата взима донесената вода и още презъ сжщата нощь поставя сжда да ври на огъня, като при това тя произнася таинствени и заклинателни думи. Следъ продължително врене тя изсипва водата въ една широка паница, вжтре въ която поставя едно гърне, обърнато съ устинката на доле.

Тогава се случва следното явление: следъ нѣколко време всичката вода се събира вжтре въ гърнето (а ако подобно нѣщо не стане, дохождатъ до заключение, че детето не страда и отъ дна, а отъ друга болесть), подиръ което баснарицата взима така всмуканата въ гърнето вода и отива презъ нощьта, безъ да бжде забелязана отъ нѣкого, да я излѣе върху нѣкой становитъ (голѣмъ, неподвиженъ) камъкъ.

Времето за събиране потрѣбната вода при горното баене трѣбва да се избира презъ пълнолуние.

* * *

Презъ третата вечерь отъ раждането на детето се събиратъ у дома неговитѣ най-близки и извръшватъ обреда наричване, който се състои въ следното: поставятъ детето въ крошни (дървени люлки) или въ друго нѣщо надъ огнището и надонасятъ около него всевъзможни предмети, които тѣ считатъ за емблема на занаята, който владѣе бащата на детето и на всички ония занаяти, които споредъ селскитѣ схващания сѫ полезни и къмъ които семейството храни почить и уважение, като напримѣръ: паличникъ, свърделъ, тесла, сѣкира, ножъ, сърпъ, теглилки, чукъ (чеканъ), трионъ, пергелъ (шестало), книга и моливъ, ако бащата е грамотенъ, пушка — рѣдко, за да не се излъже да стане хайдутинъ, вмѣсто ловецъ, и други предмети.

Първа застава предъ детето бабата (акушерката) и почва да го благославя така: „а̀йде хаирлѝя, Го̀спод да ти да̀де жѝвот и здра̀ве, да си късметлѝя, веко̀вит, да о̀раш, да ко̀паш, да жнѝеш, о̀вци да па̀сеш, да и слу̀шаш та̀тка ти и ма̀йка ти, дѐда ти, ба̀ба ти (ако такива има), да бѝдиш чѐсен, ързлѝя, намузлѝя, в'сѐло да се мѐшаш, да бѝдиш ка̀ко та̀тка ти (или) ка̀ко дѐда ти (ако тѣ съ своето поведение, характеръ и способности заслужаватъ внимание), да зна̀иш да сбо̀ру̀аш, со голѐми лу̀ге ра̀бота да ѝмаш, да пречеку̀аш и изпра̀кяш, дома̀кин да бѝдиш, да не ла̀жиш и да нѐ се ла̀жиш, да си дарлѝя и берекетлѝя" и пр. и пр., каквото ѝ дойде въ уста, и на края завръшва: яс нѐ знам да благосла̀вам, Господ да благосло̀ви по̀вечку. Следъ нея сеареждатъ бащата, майката, дѣдото, бабата и всички други, каквито ги има, и всѣки на свой редъ произнася своята благословия споредъ своето желание и знание.

Вечерьта пъкъ въ самия день, презъ който се ражда детето, става неговото задойване по следния начинъ: повикватъ жена, която дои дете и която нѣма умрѣло дете. Тя взима малкото, което до тогава не е сукало никакъ отъ майка си, и го слага на дѣсната си цицка, за да бѫде дѣсничарь, и му дава да поеме, колкото за адетъ, и произнася своята благословия. Следъ това майката си го взима отъ нея и го слага на своята цицка, за да бозае, колкото иска. Обикновено за задойница избиратъ жена, която да се отличава съ своя добъръ характеръ и способность, вѣрвайки, че чрезъ млѣкото се предава на детето и свойството на задойничинитѣ добродетели.

На третия день отъ раждането презъ нощьта детето бива посетено невидимо отъ тритѣ наращници, които опредѣлятъ неговата сждба за презъ цѣлия му животъ. Ония отъ децата, на които не е сждено да живѣятъ, нарачницитѣ отбелязватъ съ нѣкой знакъ. Напротивъ, ако сутриньта женитѣ не откриятъ такъвъ знакъ върху тѣлото на новороденото, тѣ вече не се съмняватъ въ неговия животъ и щастие. Споредъ вѣрванията на проститѣ, решението и предопредѣлението на тритѣ нарачници сж неизбѣжни и, когато нѣкогажъ се случи да сполети нѣкого нещастие, тѣ казватъ: „та̀ка му било написа̀но."

Нѣкои въ своята духовна простота увѣрявать или го предаватъ като съвсемъ вѣрно за други, какво имъ се е сторило, че сж чули съ собственитѣ си уши и самия гласъ или разговоръ на нарачницитѣ. Така по този случай разправятъ следната приказка: На ѐден та̀тко и на ѐдна ма̀йка му се стигна̀ло ѐдно чу̀пе. Та̀а годѝна о̀ни има̀ле главѐно ѐден ста̀р о̀вчар. Овчарот се пого̀дил до̀ма на трѐкята вѐчер. Во та̀а вѐчер до̀шле и нарачнѝците да му нарачуа̀ят на чу̀пето и то̀гай о̀вчарот чул ва̀ка да си прикажуа̀ят о̀ни по мѐгю сѐбе. Първната рѐкла: „а̀йде да го зѐмиме сѐга." Вто̀рата й отвратѝла: „не, да го оста̀виме да пора̀сне, та, ко̀а ке се сто̀ри мо̀ма, да а зѐмиме." На̀й-одзади проговорѝла трѐкята и рѐкла: „вѝе ка̀о що вѐлите нѐ биду̀а, ами я̀с ка̀о що ке рѐча: да ра̀сти, да пора̀сти мо̀ма и, ко̀а ке дойди рѐдот да се ма̀жи, о̀вай о̀вчарот да го зѐми." Ка чу̀л та̀ка о̀вчарот, си рѐкол: „вѝе сакаа̀т со̀ мене шѐга да се биат — я̀с су сѐга 40 годѝни и 20 годѝни още ке помѝнат ду̀ру о̀на да вта̀са за мажѐне — ке се сто̀рат 60 годѝни, я̀нджак яс тога̀й ке остарѐа и що ке разбѐра отъ вѐкот. Нѐбива, амѝ трѐбе да се ба̀ра нѐкое ча̀ре." И за да се курту̀ли от та̀а бѐла, он сто̀рил нѝет да го погу̀би чу̀пето. Ста̀нал но̀кта, ко̀а ма̀йка му бѝла о̀ще во пърнот сон, й го у̀крал чу̀пето и отѝшол та го пропу̀щил во една бу̀ка, пъна со во̀да, бо̀же дан' ке се уда̀ви; се вра̀тил на̀зат и па̀ си лѐгнал без да го опика̀са нѝкой. Арно а̀ма, на̀тре въ бу̀ката, кай що нѐа залева̀ло во̀да, се погодѝло да ѝма ѐден чкор, та о̀вчарот, ко̀а го пропу̀щил, оно, неа как, се наврѐло со по̀воот на той чко̀рот и та̀ка се куртулѝло, нѐ се удавѝло. Утрото ста̀нуа ма̀йка му и си го по̀баруа чу̀петооо! и но̀гу се зачудѝла оти до̀ма го нѣма̀ло. Бáрай о̀вде чу̀пе, ба̀рай о̀нде чу̀пе — нѐема го, нѐма го! Увилѐна, уплака̀на, кѝнисала да о̀ди на рѐката да залѐй во̀да. Нѐа как, помина̀ла край бу̀ката, кай що било закачено, чу̀пето и ѝ се сторѝло ка̀о бо̀же писна̀ло нѐщо; ко̀а на̀слушуа — на̀йстина, дѐте пла̀чи. По̀ глас, по̀ глас го на̀шла дѐка е и, ко̀а ке вѝди — нѐйното чу̀пе-е-е. Радóсна, си го зѐла отта̀мо, си го донѐсла до̀ма, си го изгледа̀ла, си го сторѝла и о̀но се сторѝло мо̀ма голѐма-а-а. Та ко̀а ке ѝ излѐзи късметот да се ма̀жи, на̀йстина, го зѐла о̀вчарот! ко̀а що нарача̀ле нарачнѝците и та̀ка се свършѝло.

Друга: Си бѝл некой чо̀век нáгосѝе во ѐдна ку̀кя, кай що има̀ло стигна̀то едно бърго̀шно пу̀рде-чупѐнце. Той се пого̀дил та̀мо трѐкята вѐчер, ко̀а ида̀ят нарачнѝците да наручаа̀ят. Во та̀я до̀ба, ко̀а до̀шле но̀кта о̀ни, он бил разбу̀ден, та сѐ му чул на нарачнѝците. Они бѝле три; първната рѐкла: „а̀йде да го зѐмиме сѐга“. „Не,“ рѐкла вто̀рата, „да го оста̀виме да потпора̀сни и то̀гай от о̀ген да му до̀йди смъртта.“ На̀й-одзади рѐкла трѐкята: „ни та̀ка, ни та̀ка, а̀ми да бѝди я̀с ка̀о що ке рѐча: да ра̀сти, да пора̀сни, да се сто̀ри мо̀ма за мажѐне и то̀гай две ку̀ки да разпла̀чи: да а̀ свършат и ко̀а ке до̀йди рѐдот да а зима̀ат, да сѐднат да руча̀ат, о̀на от лѐбот да ста̀ни, да излѐзи во дво̀рот и то̀гай да о̀ди во бу̀нарот да се върли — от во̀да смъртта да ѝ бѝди. Ка чу̀л та̀ка чо̀векот си рѐкол со у̀мот: ко̀лай е лѐли е та̀ка, яс ке а курту̀ла. Одѝло врéме одѝло, чу̀пето пораснало, се сторило мома за мажѐне... До̀шле стройнѝци, бре ву̀раси, бре ту̀таси, ва̀ка да бѝди, на̀ка да бѝде, нѐйсе ка̀ бѝло бѝло, да̀ле зѐле, погодѝле ра̀бота до ѐдно мѐсто — остана̀ло още чу̀пата да я зѐмат. Ка чу̀л та̀ка той човѐкот, ста̀нал отдо̀ма, си го зел ста̀пчето в'ра̀ци и у̀гу сам по̀шол ду̀ри та̀мо, па̀к ка̀о бо̀же на̀госѝе. Он пóшол ка̀о вечерто, да рѐчиме, па у̀тре отъ кай ру̀чок ке а зѝмаат невѐстата.

Та̀ка ли е, та̀ка (а̀ма то̀а, он що го зна̀л, на нѝкого нѐ му го ка̀жал), си ста̀нал нокта, отѝшол на бу̀нарот и ва̀тил да го расипу̀а; ка върлал камене во̀ него, ка върлал дървя, ка го забърложу̀ал, ка го пънил, ка го пънил, едва̀й го напънил, се скѝнал работѐйки. „Е сѐга нѐка се удаву̀а, ако мо̀жи, си рѐкол и па на̀зат се вра̀тил. Се осамнало у̀трото, ке идат да а зима̀т невестата-а. Кла̀ле синѝята — ке ручàят. Яле що поя̀ле, чу̀пата станàла излѐгла нàдвор. Ама чòвекот сѐ угу глѐдал, щò ке прàви òна, и бил слобòден, оти знàел бу̀нарот òти е покрѝен. Арно àма ка почекàле, почекàле, видѐле òти мòмата нѐма а да се врàти и излѐгле да вѝдат що се сторѝла. Кòа ке се опу̀лат во двòрот, щò да вѝдат — ѐвеа кай лѐжи пред бу̀нарот умрена. Оно, ка нѐ нашла òна во бу̀нарот вòда, вàмо ѝ се доскусѝле, се навѐла да се напѝе от ѐдно вѝрче пред бунарот, от що истечу̀ала и се исцеду̀ала вòдата и ка се засъркнàла ту̀а сѝнйор останàла. И нàйсна, кàо що нарачàле нарачнѝцитѣ и тàка се свършѝло.

⁂

При опасването на малко дете за пръвъ пѫть отъ неговото рождение сѫществува следниятъ обичай: Повикватъ по-възрастно дете съ баща и майка, което може смислено да говори и, придружена отъ него, майката съ своето малко дете, развито, отиватъ на бунището. Тамъ повиканото дете набира нѣколко сѫчки и ги връзва съ една дебела връвь, която въ този случай служи за поясче, около кръста на малкото и следъ това, като го накара майката да направи опитъ за ходене, тѣ си отиватъ дома. По-възрастното дете развръзва сѫчкитѣ отъ малкото и ги хвърля въ огъня да изгорятъ, произнасяйки внушената отъ майката фраза: „както се сили огъньтъ, тъй да се сили и детето“.

⁂

Съ проводията (подарени пари отъ посетителитѣ) на малкото дете струвало да се купи нѣкакъвъ бакъренъ предметъ, напр. „гйумче“, саханъ или др., върху който то (детето) когато порасте и се ожени съ събранитѣ му при оженването пари да накърми (да остави да се наближе соль) животно, като овца, коза, крава или друго нѣкое, обикновено женско. Това правятъ така, за да могла да вирѣе и да се умножава стоката на бѫдещия кѫщовникъ.

Малко дете-бозайниче невела (не е за добро) да се предава отъ едно лице на друго презъ огнището, защото така то, когато порастнѣло, ставало женкарь.

Малко дете, което се лигави, достатъчно било да се прекара (провлачи) презъ устата му котешка опашка, за да престанатъ да му текатъ лигитѣ.

Невела да се духа на детето въ тила, за да не придобие обичая да се сърди.

Невела да му се духа въ лицето, за да не му се хвърлятъ струпи.

⁂

Два дена преди Р. Христово децата по насъ иматъ обичай да гонятъ кучетата; това тѣ наричатъ коледица. Самитѣ стопани свободно оставятъ децата да удрятъ кучетата, казвайки, че за това има „разпустъ“.

Щомъ падне мракътъ, къмъ малкитѣ деца се присъединяватъ и по-голѣми, всичкитѣ селски момци, а по нѣкога мѫже! Така, лека полека коледарската тълпа се увеличава и общиятъ и неуменъ коледарски викъ о-о-о-о се усилва и сгърмогласно изпълва всички селски кѫщи. Съ пѣсни и свирене на гайда тѣ обикалятъ низъ цѣлото село, спирайки се при разни мѣста да пѣятъ пѣсни и хоро да играятъ. Отъ нѣкое време презъ нощьта, где съ позволение, где съ крадене, набиратъ достатъчно дърва и вънка отъ селото, на открито мѣсто, накладватъ голѣмъ огънь, коледарски, станалъ у насъ пословиченъ, гдето прокарватъ грѣейки се, въ скачане около и презъ него, въ шуменъ и високъ разговоръ чакъ до съмване. Утриньта женитѣ, вѣрни на своя традиционенъ обичай, отиватъ да взематъ отъ огъня по единъ вѫгленъ, който поставятъ въ камаритѣ, за да носятъ кокошкитѣ имъ повече яйца презъ годината. А пъкъ преди още да съмне, коледарската тълпа, съставена вече само отъ срѣднитѣ по възрасть деца, понеже съвсемъ възрастнитѣ и мѫжетѣ, както казахме, оставатъ при огъня, тръгватъ по кѫщитѣ да събиратъ колачета, които тукъ наричатъ пупки, и бързатъ да изредятъ всичкитѣ кѫщи преди да съмне, понеже считатъ го срамъ да ги застигне деньтъ. При наближаване кѫщата коледаритѣ запитватъ: „има ли“? Ако имъ се отговори положително, тѣ разтръгватъ и се спиратъ предъ вратата. Домакинътъ имъ раздава колачетата отъ вратата въ едно решето (едро надупчено кожено или тенекиено сито) и тѣ заминавайки си викатъ „в'го̀дина по̀-веке“!

Презъ деня, обикновено сутриньта, оставатъ да събиратъ пупки вече съвсемъ малкитѣ деца, на които възрастьта не позволява да извръшватъ такива силни и бързи движения, каквито извръшватъ първитѣ.

При замѣсване на пупкитѣ женитѣ приготовяватъ едно колаче съ форма прилично на знака ∞, наречено воловарникъ. Неговата пъкъ служба е следната: На бъдни вечерь го въвиратъ на дръшката на единъ паличникъ и последния изправятъ да стои надъ огнището въ продължение на три вечери. На воловарника залепватъ една свѣщь, която запалватъ преди обѣдъ и вечерь въ продължение на три деня и последната вечерь я оставятъ да догори. На третия день сутриньта вдигатъ паличника отъ надъ огнището и го оставятъ да стои, гдето е стоялъ и по-рано, а воловарника изваждатъ, пречупватъ го на две половинки и даватъ да го изядатъ оратнитѣ волове, обикновено два. Презъ сжщата вечерь (Бъдникъ) преди слагане на трапезата залепватъ на дѣснитѣ рога на воловетѣ по една свещь, които запалватъ и оставятъ да изгорятъ още тогава.

Между всевъзможнитѣ плодове и други продукти, приготвени спроти състоянието на семейството и сложени на трапезата за ядене на бъдния вечеръ трѣбва да фигурира и една прѣсна пита, въ която има замѣсена парà. Преди започване на яденето домакинътъ на кжщата взима питата, благославя я, пречупва я на толкова кжса, колкото членове сж въ семейството и освенъ това три кжса за Господа, овцетѣ и воловетѣ. Тѣзи кжсове още при начупването се раздаватъ на съответнитѣ лица, които веднага следъ това въ мжчително очакване почватъ съ голѣмо внимание да ги ломятъ, за да намѣрятъ парата. Въ чийто кжсъ се намѣри тя, лицето ще бжде късметлия презъ цѣлата година. Споредъ други пъкъ означава, че презъ цѣлата година намѣрвачътъ ще бжде изложенъ на заболявания.

Ако водата, въ която на бъдния вечеръ варятъ костенитѣ, бжде изсипана още презъ сжщата вечерь върху корена на нѣкое плодовито дърво, последното, — вѣрватъ — изгубва вече своя плодъ и година не ходи — изсъхва. Този суевѣренъ предразсждъкъ често пжти е ставалъ причина да се пораждатъ дори и помежду най-кротки хорица дълбока ненависть и караници, а на намразили се вече семейства твърде много е способствувалъ за раздухване и усилване на тѣхната взаимна вражда, понеже не винаги оставатъ въ пълна тайна за противната страна подобни зли намѣрения и постжпки.

⁂

Съ заешко сирище у насъ нѣматъ обичай да подсирватъ млѣко, понеже полученото по такъвъ начинъ сирене се считало за противозаконно да се носи въ черква. Причината на това се дължи на обстоятелството, какво заекътъ не влизалъ въ село и като така неговото сирище се считало за дяволско.

Ако нѣкой убиелъ котка, вѣрватъ, че сиренето му щѣло да се вмириса.

2. Народни пословици.

Ето нѣкои отъ по-употрѣбителнитѣ пословици, които селянитѣ привеждатъ за потвърждение или за усилване на свои мнения и мисли въ разговори помежду си:

Плу̀е во у̀стата на змѝята (казватъ за човѣкъ, който знае много и намѣсто да говори).

Кѝни рамѐно, кърпи колѐно (за да посочатъ на съобразителностьта на сиромахъ човѣкъ).

Едно врѐме на Го̀спод му се скусѝле пра̀ви лу̀дье, та кинѝсал да ба̀ра на̀заем от дя̀волот! или от слеп-о̀чи, от куц-но̀зи (за заблуждението, въ което човѣкъ изпада, кога се намѣри предъ невъзможностьта да излѣзе отъ нѣкоя мжчнотия).

Вѝнското гърне се държи со ѐдна ра̀ка, а пу̀шката — со двѐ (за да противопоставятъ леснотата на мжчнотията).

И на̀д о̀блаци да лѐташ, па̀к ке те на̀йда (за увѣреностьта въ сполучване на известно дѣло).

Да зна̀м, по̀ колена ке се влѐча, ама ке го напра̀ва (за неотслабване въ енергията и презрително отнасяне къмъ прѣчкитѣ за постигане на известна цель).

Сѐто мо̀ре матенѝца — за насъ па̀ нема лажѝца (за разочарование, настжпило подиръ несбжднати надежди).

Ако нѐ върни, ба̀ре да ка̀пи, (за необходимостьта отъ материялни придобивки за живѣене).

На по̀пот да̀й му по̀-голема ча̀шка, та а̀ко е и без па́шка, (за да иронизиратъ лакомитѣ претенции на попъ).

Ка си гътнал во̀лот, ке сто̀риш га̀йрет и за па̀шката (за наближаване края на нѣкоя мжчна работа).

Ока ма̀с — от кай на̀с (за да придадатъ на нѣщо видъ на подкупничество).

Що̀ ке ти рѐчи, ни во̀да нѐ го носи (за лоши необмислени думи, произнесени по адресъ на нѣкого).

Да се измѝеш, та да го ва̀тиш (за да обърнатъ внимание на доброкачественостьта или хубостьта на нѣщо, на нѣкой предметъ).

Сѐте вика̀ят по въкот, и гйу̀птинот вѝка (за да покажатъ, че злиятъ човѣкъ заслужава презрението на всички).

За въкот сбо̀рваме — въкот на вра̀та (намекъ за фаталистическо изпълнение на действията и постѫпкитѣ на хората).

Отъ у̀стата — во̀ пазу̀ата (антиклетва, за да покажатъ, че злото, което излиза отъ устата на онзи, който го произнася, трѣбва да се повърне въ неговата пазуха — да сполети самия него).

Ко̀ла и жѐна лѐсно нѐ кинису̀ат (за да покажатъ, че стъкмуването, нагиздването на жената отнема много време).

Ѐдна тепцѝя — ста̀н да зака̀чиш во̀ нея (за да изкажатъ удоволствието си отъ изобилие на храна, приготвена въ тепсия).

Со ѝгла нѐма ка̀й да вързлиш отъ ядѐне (сѫщо така да покажатъ голѣмото си очудване отъ изобилието на ястиета върху трапезата).

Що̀ поган — по̀-силен и от глу̀шец (саркастически изразъ по адресъ на нѣкого, който има претенция да минава за много силенъ и държи все заплашителенъ тонъ).

Ке си истрѐби за̀бите нѐкой со̀ него (когато за нѣщо изгубено или откраднато предполагатъ, че е или ще бѫде изядено и пр.).

И пѐпелтта отъ огнѝщето му̀ я изцърпа (за характеризуване на безбоженъ кредиторъ).

Сѐте да̀ и истѐпаш и сам да сѐдниш да я̀диш (за да покажатъ, че известно ястие е много вкусно).

3. Особни думи и изрази.

антѐрис = дяволъ.

во̀йтам се = безцелно разходвамъ.

су̀ртук = епитетъ, който приписватъ на лице съ твърде несносенъ характеръ.

лет = възможность. Да имам лет = да имамъ възможность.

цинцѝле = произхождение по родъ.

мо̀крач = езикъ.

Кѐнде — мѐнде = снова горе-долу безцелно.

заликàво — галенъ епитетъ за лице, което обича да прави закачки отъ любовенъ характеръ.

той я избугàри — когато нѣкой извърши нѣщо не въ реда на нѣщата.

байлаз вмѣсто хайлазъ.

да знàм пèтелот от грèдите ке го прòдам, ама за нàзад нè оставам (за да покажатъ на готовностьта, съ която нѣкой жертвува и най-милото за извършване на нѣкоя работа).

ни пците не го ядат (за нѣщо съвсемъ лошо).

щò кукнàло, чè пукнàло (презрителенъ изразъ по адресъ на лица, които сж ненавиждани поради пакоститѣ, що тѣ вършатъ, или поради семейна омраза и чийто родители сж ги дочували живи и здрави отъ първо до последно).

òрлите ке се вѝат нàт тебе или òрлите ке се вѝшат нàт тебе (когато жената въ разгнѣвено състояние заплашва нѣкого).

жèна, жèлка на мèот да ти (му) застàне (на неспособно дете, което претендира за жена. Считатъ го за срамъ, да говори думи отъ подобенъ родъ).

кай тỳку брèйш по белобрèзи? (когато майката мъмри своето дете, което противъ волята на своитѣ родители е прекарало времето напразно и въ безполезни лутаници).

що си зграясал! (за да порицае майката придирчивостьта на детето или въобще за да отклони на нѣкого желанието, което ѝ се вижда неприемливо).

се воомязи (за човекъ, който е изненаданъ отъ нѣщо или е внезапно уплашенъ).

4. Названия на частитѣ отъ мжжкото облѣкло.

àба, тъкана или плетена, вълнена или памучена най-долна дреха.

кошỳла, втора следъ абата дреха, бѣла, отдоле свободна и на гърдитѣ отворена. Ако се случи човѣкъ да не носи аба, гърдитѣ му, обикновено космати, зеятъ цѣли.

гàки, вълнени или памучни гащи.

шалвàри, единъ видъ панталони, черни, широки въ седалището, дълги до колѣнетѣ и обличани върху гащитѣ, повечето презъ зимата.

чора̀пи, дебели, само вълнени и винаги бѣли.

ѐлек у децата, джамаданъ у възрастнитѣ, единъ видъ вълнена жилетка, която обличатъ подиръ кошулята.

по̀ас — широкъ, черенъ или тѣсенъ аловъ, изтъканъ отъ вълнена прежда и опасванъ надъ елека.

ша̀як — единъ видъ кѫсо, вълнено палто или свободенъ, или и той впасванъ въ пояса подиръ джамадана.

гуна — единъ видъ дълго, вълнено палто безъ рѫкави, което така е скроено, че едвамъ малко се опира до гърба; облича се следъ шаяка.

са̀кма — черна или бѣла — най-външна вълнена дреха, единъ видъ срѣдно палто съ рѫкави и качулка, употрѣбявана вмѣсто чадъръ срещу дъжда и снѣга и най-сигурна отъ всички останали дрехи.

обиа̀ла — шаячни правоѫгълни обувки, съ които си обвиватъ зимно време краката и които служатъ сѫщевременно и за обикновени и постоянни обувки на ония, които нѣматъ чорапи.

пѝнци — свински, говежди, конски или инакви цървули по-хубаво изработени, купени отъ града.

ка̀па, обикновено покрита съ единъ дебелъ слой киръ отъ дългогодишно употрѣбление и промѣнявана съ нова на 4—5 години еднажъ, или пъкъ докато сама се скѫса.

кърпа, черна, съ която си превързватъ зимно време главата.

Заможнитѣ селяни употрѣбяватъ всички гореизброени дрехи, а беднитѣ могатъ да минатъ и безъ следнитѣ: аба, елекъ, поясъ, вмѣсто който си служатъ съ ремикъ, шаякъ, гуна, кърпа, шалвари и обиала.

Названия на частитѣ отъ женското облекло.

Женското облѣкло е по-разнообразно и по-пъстро, защото за неговото изготовление употрѣбяватъ между другото и алови предмети, копринени, телови и разни други, въведени отъ модерното кокетство, отъ каквито мѫжкото облекло не се нуждае.

а̀ба, или малка долна дрешка.

кошу̀ла, дълга до бутоветѣ.

сагѝа, единъ видъ палто безъ рѫкави, което обличатъ подиръ кошулата.

по̀яс, черенъ, вълненъ, оплетенъ отъ нѣколко по-тънки върви, дългъ 10—15 метра и широкъ колкото два пръста, опасанъ около сагиата.

гу̑нка, както и у мѫжетѣ, обаче по-кѫса отъ тѣхната и украсена по краищата съ алови обтоки и реси.

чора̀пи, винаги шарени и високи до колѣнетѣ, а не кѫси, както мѫжкитѣ.

пѝнци, винаги по-добри отъ мѫжкитѣ.

ву̑та, престилка.

о̀брус, плащаница, тѣсно селско платно, наоколо везано, което съ единия си край посрѣдствомъ прикрепени къмъ него вълнени реси се завива около главата въ видъ на чалма, а съ другия, — следъ като се спусне надоле по гръбнака до надъ опашнитѣ прешлени и се сгъне малко нагоре отвънка, пакъ посрѣдствомъ такива реси се закрепва за пояса.

ка̀лци, плетени отъ вълнена или памучна прежда цилиндрични обувки на рѫцетѣ, отворени и отъ двата края.

ракавчѝня, свободни рѫкави, по-кѫси отъ обикновенитѣ рѫкави на женскитѣ кошули и цѣли везени отъ лицевата страна.

Тѣ се употрѣбяватъ повече отъ невѣститѣ и женитѣ, които ги нахлузватъ на рѫцетѣ върху кошуленитѣ рѫкави, обикновено зиме, съ цель повече да имъ предпазватъ рѫцетѣ отъ студъ. Сега тѣ както и обруситѣ сѫ излѣзли вече отъ употрѣба.

Момитѣ и скороомѫженитѣ невѣсти презъ свѣтлитѣ и тържествени дни като божикъ, великдень и презъ панаирнитѣ дни носятъ повече отъ другитѣ жени единъ коцел.

Той е направенъ отъ много дълги, сукани, черни вълнени върви въ видъ на хамалски самаръ, на когото долната часть е завита къмъ дѣсната страна на носещия го и посрѣдствомъ една яка вѫдица е прикрепенъ за подслабинната часть на кошулата, а съ горната е сплетенъ за нѣколко плетенки, на които е раздѣлена цѣлата коса на лицето и които по такъвъ начинъ образуватъ една косена решетка.

Въ обикновено време за тази решетка вмѣсто коцелъ завръзватъ събрани купъ червени конци, наредени като метлица, на което казватъ вече ко̀цле.

Като отстранятъ метлицата, останалата часть на това женско украшение наричатъ пърцле.

Невѣститѣ въ първитѣ дни на своята свадба иматъ право да носятъ следнитѣ нѣща повече освенъ тѣзи, които другитѣ жени постоянно носятъ:

гàйтан, това е обикновенъ коцелъ, който вмѣсто да е завитъ на дѣсно като самаръ виси и е раздвоенъ на две половини, които, подвързани на долния си край въ по единъ дебелъ вѫзелъ, се спускатъ на доле по краката малко надъ петитѣ като махала.

горнѐник, дебела сукнена дреха, изключително скроена за невѣститѣ, които я носятъ подъ гайтанътъ.

нѐтоп, полуцилиндрично тенекиено украшение, по което има окачено всевъзможни парѝ, китки, цвѣтя, маниста и пр., прикрепено при горната часть на челото и изправено въ дължъ нагоре, вглъбнатата часть на което гледа назадъ.

кàпче, единъ не много широкъ, но длъгнестъ платъ, нанизанъ съ всѣкакви пари, съ които заобикалятъ горната часть на челото, та главата прилича на превързана.

кйостѐзи, два наниза мониста, които по единъ отъ двѣтѣ страни се спускатъ успоредно откъмъ слѣпитѣ очи надоле по бузитѣ и стигатъ до грѫдитѣ.

мѐнде, една мешинена или платнена табличка, нанизана керемидообразно съ стари монети, която носятъ на гърба подъ горненика, както свещеникътъ презъ време на служба покрива гърба си съ покровеца.

цървен пòас, широкъ и вълненъ, опасанъ подъ горненика.

дробнѝчки, пари нанизани като метлици, завързани за косата отстрани на челото и спуснати да висятъ по образитѣ.

шѝрит, единъ видъ менде, носено отпредъ на гушата.

рѐшме, сребърна верижка, подресена съ ценни пари.

кòлан, широкъ, еднократенъ поясъ, скопченъ отпредъ посрѣдствомъ две сребърни сферически склопци, наречени скопци, и опасванъ надъ червения поясъ. Скопцитѣ въ по-малъкъ видъ наричатъ павти, каквито може да носятъ и момитѣ. Обаче и тѣ сѫ вече на изчезване.

Между тукашнитѣ жени твърде много сѫ разпространени названията на разнитѣ видове везове и шарки, които се обематъ отъ тѣхното облѣкло: кошули, чорапи, вути, обруси, калци и ръкавчиня.

За това отъ всѣки родъ на това облѣкло може да сѫществуватъ по толкова на брой видове, съ особени казвания, колкото сѫ и самитѣ различни шарки:

кошули: сѝтното, ста̀пчето, орлѐнките, зо̀ините, виѐното, ябъката, шарѐните, копѝтата, шу̀тите, църнѐтага (за която забравихме да кажемъ, че се носи изключително отъ невѣсти), каравѝлкинитѣ, старавѝнската, зо̀ините со шиклѝнята (комбинация), кърщѝнята, шу̀тите со виу̀лки (комбинация).

чорапи: орла̀вата калѝнка, шу̀тата калѝнка, сѐдумте ѝгли, петте игли, ку̀ките, ѝглите, ле́вата, кърщѝнята, свѝнското о̀ко.

калци: уша̀тките, со̀пците, крѝвкото, корѐньето, орла̀вото, гу̀мната, затѝлците.

вути: пре́гачот, жътите, пардѝи, щѝцата, градѐшката, мора̀вата, боравѐната граде́шка (комб.), сѝтната, со двѐте щѝци (комб.), бѐлите пърсти, пра̀чките, жътите пърсти.

ръкавчиня: църните ракавчѝня, писа̀ните ракавчѝня, бзовѝчките, вапѝрите, ма̀лите затилчѝня, затѝлците со два̀та реда (комб.), градѐшките, копѝтата, я̀йцата, ярѝчкините, лѝсьето, тулупанчѝнята, джуджулѝнята, чешлѝнята, кърсто̀вите.

обруси: затѝлците, варда̀рскиот, ярѝчкинот, сѝтенот, ма̀лото варда̀рско, затилците бора̀вен (комб.).

Както се вижда, везоветѣ и шаркитѣ отъ разнородното женско облѣкло наподобяватъ формата на нѣкои предмети, подражаватъ образци, пренесени отвънка, напр. отъ нѣкое село или страна или най-после си носятъ названието отъ самия начинъ, по който става везенето.

Народни пѣсни отъ Костурско.

Записалъ Калчо Деляковъ.

1.

Заспа́ла ми е Проки́да
Ма́йки му бе́ли скуто́ви
Ста́ни ми ста́ни, Проки́до,
Ке о́диш мла́да неве́ста
Со мла́до мо́мче пред те́бе.
Ма́йко ле ми́ла ма́йко ле,
Ло́шо си со́не си пу́ле,
Са́ми Миле́нко о́реше
Ореше ра́мни двoро́ви
Со че́рни зе́вгар воло́ви
Са́деше ро́мбел боси́льок.
Проки́до, синко Проки́до,
Ни́що не е́сти у со́не.
Ко́га ке о́диш у по́ле
По́веке да се изпра́виш,
Ко́га ке о́диш у го́рйе
По́веке да се наве́диш.
Проки́да ма́йка не по́чу
Ко́га оти́де у по́ле
По́веке ми се наве́ди
Ко́га оти́де у го́рйе

По́веке ми се изпра́ви.
Се пу́шчи ве́йка масли́на
Удри Проки́да по сърце.
Проки́да итри́ прейтри
Изва́ди ри́за[1] от по́яс
Си е закъ́лка ра́ната.
Оти́шла шо ми оти́шла:
— Бра́тя ми бра́тя да ми сте,
Дали́ е дале́ко се́лото?
— Проки́до, мла́да неве́сто,
До сре́де по́то дойдо́ме.
Пак оти́шли шо ми оти́шли:
— Побра́тиме, бра́тя да ми сте,
Да ли й дале́ко къщата?
— Проки́до, мла́да неве́сто,
У сре́де дво́ри дойдо́ме.
— Побра́тими, бра́тя да ми сте,
Ви́кните ми ʻи зо́лвите.
Му ʻи викни́е зо́лвите.
— Зо́лвички, мо́йте сестри́чки,
Алáл ви чи́на при́кето,
Ви́кните ми го Миле́нко.
Миле́нко бра́те да ми си
Ши́ри ми те́нко фу́стано,
Ке ту́ра жъ́лти флори́ни.
Не ту́ри жъ́лти флори́ни,
Тук' ту́ри че́рни къ́рвови.
(Яновденска пѣсень отъ село
Смърдешъ).

2.

Сва́нуш Боя́на се́дила
То́вар бори́на све́тила
Ко́ла ми дъ́рва го́рила
Ки́ло кусте́ни, ва́рила
Ши́ник капти́ци[2] скъ́ршила
Фу́стан кошу́ла соши́ла
Со сто́ пе́ндесе клино́ви
и дру́ги те́ку стано́ви.
— Боя́но, мла́да неве́сто,
Не се́ди мно́го на ве́чер
Не го́ри мно́гу бори́ни
Чу́мата би́е у се́ло
Ке у́дри ке те собе́ри
Ке се жа́лве юна́ците
Ке ʻи поче́рне фуста́ните.
(Отъ с. Старичане).

3.

Са́ма мо́ма на плани́на
На плани́на без дружи́на
Я го лу́до де́ка гре́ди
Со ту́фяко[3] на ра́мото
Со са́бята на по́ясо.
— До́бро ве́чер, са́ма мо́ме.
— До́бро ве́чер, лу́до мла́до,
Лу́до мла́до непозна́то.
— Дал' ме бе́риш ве́чер при те́бе?
— Те бе́ра, лу́до, те бе́ра,
Ти ве́ра не́маш со ме́не,
— Ве́ра и кле́тва ке пра́виме
Ту́фяко през(г)лави́е[4] ке ту́риме
Со о́стра са́бя на сре́де.
Кой, мо́ме, ро́ка ке пу́шчи
Ро́ка да му́ се посе́чи —
Кой, мо́ме, да се сбора́ви
Ту́фяко да го умо́ри.
(Отъ с. Старичани).

4.

Вя́'на Яна на Кустена,
Яно ле
Сле́зи Яно ото кусте́на
Яно ле
От‚ке ма́‚на со ка́мено
Ке те у́дра средъ гръ́ндите
Ке ти здроба мони́стите.
(Отъ с. Смърдешъ).

5.

Оле́ле, ле́ле до Бо́га
Гла́ва ми бо́ли не мо́га,
Не мо́га да о́да за во́да
От ти́я пу́сти бекя́ри,
Лю́та раки́я пи́ее
Ме́зе пред ними не́мее
От ме́не ме́зе са́кее.
Ас им ме́зе пода́дох
Ме́зето не ми фати́е
Тук ми фати́е ро́ката.

6.

Ста́ни майко, ми́ла мор'майко,
Ле́п да оме́сиш за чужи́на

---

[1] риза = кърпа. [2] каптици = орехи. [3] пищовъ [4] възглавница.

Со сóлзите да го премéсиш,
Ке óда чужйна далéчна.
Стáни мóр' млáда мйла жéно,
С'óхтика леп да изпéчиш.
Невестата фу́рна гóрила
И со фу́рната се кáраше
— Мóри фу́рна, пу́ста фу́рна
Да не лéбо го изпéчиш
Дáно мóмче се отвъ́рни . . .
Другáрите му си ойдое
Мéне мор' ме остáвие.

(Отъ с. Старичани).

7.

Кóлко те мйлвам, тéку чу́вай се,
Да нé те срéта на лóшо место,
Мóри мóме.
На лóшо мéсто, тéсни сокáци.
Ако ме срéтиш, шó ке ми чйниш?
Ке ти е сéча ру́сата кóса,
Мóри мóме.
Ако е сéчиш, шо ке е чйниш?
Мáйка си йmам, ке ми е нóси.
Кóлко те мйлвам, тéку чу́вай се,
Да не те срéта на лóшо место,
Мóри мóме.
На лóшо мéсто, тéсни сокáци.
Ако ме срéтиш, шó ке ми чйниш?
Ке ти бáцвам бéлото лйце.
Ако ми бáцваш, шо кè се стóри
Бре лу́до младо?
Не е ябóлка да го изéдиш.
Не е шу́мка да го разтóпиш.

(Отъ с. Смърдешъ).

8.

Кóле-тому двóря
Три сóлнца грée,
Три сóлнца грée
Три пóрти на рéду,
Три пóрти на рéду
Най-гóрната пóрта (2)
Три лебáри мéсе,
Не мóж' да профтáсе
Не мож' да профтáсе
Кóле-том' роднини.
На срéдната пóрта
Три касáпи кóле,
Три касáпи кóле
Не мож' да профтáсе (2)
Кóле-тома сóйнина.
На дóлната пóрта
Три винáри тóче
Три винáри тóче
Не мóж' да профтасе.

(Отъ с. Жижелци).

Хороводни пѣсни, които се пѣятъ въ с. Смърдешъ, Костурско.

Записалъ В. Шановъ.

1.

Урва[1] Митра долу полье,
Да собери суво грозье
И чървена лисичина
И зелена агурида.
Ми я виде пъндарчето
Та я фати и му върза
Бели ръци отъ нупаку.[2]
— Таксай, Митро, шчо ке таксаш,
Да н'те носа во селото.
— Таксвам ти го сребрен синджир,
— И да таксваш файде немаш.
— Таксвам ти ги бели пафти.
— И да таксваш файде немаш,
Тук' ми таксвай бело лице,
Ако таксваш файде имаш.
— Таксвам ти го, давам ти го,
Сал' ме пушчи да си ода.
Се измами лудо младо,
Му отвърза бели ръци,
Му и[3] пушчи пътишчата,
Пътишчата, друмишчата.
Ка се мома отдалечи,
Викомъ викна ена песна:

---

[1] Слезна ; 2) наопаки ; [3] ги.

Море лудо, море младо,
Вълко найде рудо ягне —
Не знаеше да го яди;
Соколъ найде яребица —
Не знаеше да е[1] кълви;
Лудо найде малка мома —
Не знаеше да я целва.[2]

2.

— Габро[3] лежа, овци, паса,
Вечер ке ти дойда.
— Имам татко ранобуда,
Ме мож'[4] да ми дойдиш.
— На татко ти торба тутун
Нека пие, нека тресни,
Аман ке ти дойда! . .
— Имам майка ранобуда,
Не мож' да ми дойдиш.
— На майка ти голем дулбен,[5]
Нека носи, нека тресни,
Аман ке ти дойда! . .
— Имам братя ранобуди
Не мож' да ми дойдиш.
— На братя ти тънки пушки,
Нека плюмче,[6] нека тресне,
Аман ке ти дойда! . .
— Имам сестри ранобуди,
Не мож' да ми дойдиш.
— На сестрите коланчина,[7]
Нека носе, нека тресне,
Аман ке ти дойда! . .

3.

Ена жена болна лежи,
Олеле, мори желната, }
До Бога ке умри (2) } (повтаря се следъ всѣки стихъ)
Шчо понуда посакала —
Сува риба от Орида,[8]
Варен костен от Рупишча,[9]
Симит лебец от Костура.
Донесое, му дадое,
Туку глава не ми крева.[10]
— Донес'те ми, напите ме,
Студна вода от Смоймира[11]
Да разслада мойто сърце
Изгорено, попарено,
Шчо не виде лепа младост.

4.

Та шчо се треси чардако, бабо,
чардако,
Та ке да пани чупчето,[12] бабо,
чупчето;
Ке си я скърши ръката, бабо, ногата.
Ясъ ке се стора лекарче, бабо,
лекарче,
Деня[13] ке леквам ръката, бабо,
ръката,
Ношя[14] ке леквам ногата, бабо,
ногата.

(Отъ село Смърдешъ).

---

[1] я; [2] целува; [3] мѣстность надъ с. Смърдешъ; [4] можешъ; [5] бѣла кърпа, която се носи на главата, турска дума — тюлбентъ; [6] пукатъ; [7] коланчета; [8] Охридъ; [9] село Хрупища; [10] вдига; [11] име на чешма съ много студена вода; [12] момиче; [13] денемъ; [14] нощемъ.

Рецензии и книжовни вести.

N. van Wijk, Zur Grenze zwischen dem Ost- und Westbulgarischen. Archiv für slavische Philologie, 39 Band, 3-4 Heft (1925), S. 212—216.

Още Григоровичъ 1848 изтъкна двойния изговоръ на *ѣ* като *′а* и като *е* (гол′ам — голем) като важенъ белегъ за раздѣлението на българския езикъ по всичкото му протежение на две голѣми наречия: източно и западно. Отъ тогава и до днесъ тая дводѣлба на българската говорна область сѫществува като общоприета. Нейното значение изпъкна още по-ясно следъ диалектологичнитѣ издиряния на професоритѣ Милетичъ и Цоневъ, при което биде и точно опредѣлена граничната линия между двата, почти еднакви по обсегъ български диалекта: тя върви въ юго-западна посока приблизително отъ Никополъ на Дунава до Солунъ на Егейско море, отъ устието на Витъ до устието на Вардаръ. За Цонева обаче това дѣление на българския народенъ езикъ нѣма по-голѣмо значение отъ дѣлението на сърбохърватски на три диалекти, все споредъ изговора на *ѣ* — като *е* (екавски), като и *ије, је* (јекавски) и като *и* (икавски). И затова, както въ сърбо-хърватски освенъ това възъ основа на тройната форма на въпросителното мѣстоимение *што, ча* и *кај* се различаватъ три други диалекта, които не се покриватъ съ първитѣ — штокавски, чакавски и кајкавски, — така и въ българскитѣ говори Цоневъ намира други признаци, възъ основа на които тѣ могатъ да бѫдатъ разпредѣлени въ други групи — било споредъ застѫпничеството на праславянскитѣ съчетания *tj dj* (3 групи: *шт жд*-говори, *чџ*-говори, *к′г′*-говори) или споредъ ударението (шесть други групи). Една изработена отъ него карта дава ясна представа за кръстосването на различнитѣ „изоглоси". Срещу това Милетичъ отдава по-голѣмо значение на дводѣлбата възъ основа на изговора на *ѣ*, та въ характеристиката си на източнобългарски намира още единадесетъ белега, чието разпространение на западъ се покрива донейде съ границата на *ѣ* (вж. съчинението му Das Ostbulgarische, Wien 1903, 35 и след.).

Взимайки поводъ отъ полемиката, която се завърза между двамата български учени следъ излизането на поменатото съчинение на Милетича, холандскиятъ професоръ Ванъ Вейкъ подлага на провѣрка аргументитѣ, съ които се подкрепя раздѣлянето на българската говорна область на реченитѣ две половини. Той намира, че подѣлянето възъ основа само на единъ признакъ е донейде произволно (etwas willkürlich), защото при преминаването отъ едната страна на диалектичната граница въ другата едва ли може да се забележи строго езиково различие: преходътъ отъ единия диалектъ въ другия е постепененъ. При това и западната граница на нѣкои отъ изброенитѣ отъ Милетича характерни белези за източнобългарски не се покрива съ „изоглосата“ на *ѣ*. Дори границитѣ на най-важнитѣ явления, които покрай произношението на *ѣ* отдѣлятъ източнобългарски отъ западнобългарски (старинско, подвижно ударение въ изт.-бълг., неподвижно или полуподвижно въ зап.-бълг., *шт жд* отъ една страна и *к'г'* отъ друга) не се схождатъ съ границата на *ѣ*. Затова Ванъ Вейкъ е наклоненъ да говори тукъ по-скоро за „гранична зона“ (Grenzzone), отколкото за „гранична линия“ (Grenzlinie). Но понятията гранична „зона“ и — „линия“ взаимно не се изключватъ. Отъ диалектичнитѣ изследвания изобщо се установява, че строги граници не сѫществуватъ не само между отдѣлнитѣ диалекти, но и между отдѣлнитѣ езици. И въ единия и въ другия случай може да става дума само за гранични ивици — „зони“. Това важи не само по отношение на два съседни и сродни езика, напримѣръ български и сърбохърватски или сърбохърватски и словенски, но дори и по отношение на два съседни несродни езика, гдето тая гранична „зона“ се дължи на смѣсване на разнороднитѣ и разноезични населения въ граничнитѣ селища. При все това въ последния случай се говори обикновено за гранична линия. За такава линия може следователно да се говори — и въ действителность се говори — сѫщо между два близко сродни езика, както и между два диалекта, при което въ основата се поставя най-характерниятъ езиковъ белегъ, като олицетворение на всички други, които характеризуватъ тия диалекти, безъ да се покриватъ въ своето разпространение напълно съ него. Въ това отношение само приемането на каква да е гранична линия крие въ себе си нѣщо „произволно.“

Отъ езиковитѣ явления, които иматъ значение за опредѣляне граничната „зона“ между източнобългарски и западнобългарски, Ванъ Вейкъ разглежда специално изогласата *ъ-о*. Той отбелязва, че и Милетичъ въ характеристиката си на източнобългарски изтъква — на трето мѣсто, подиръ редукцията на неударенитѣ вокали и замѣната на *ѫ* съ *ъ*, — какво тукъ *ъ* се застѫпя отъ *о* само въ членната форма на *о*-диалектъ, до като въ западнобългарски освенъ това се явява *о* и въ други случаи, и то отъ по-рано време, отъ когато и старобълг. *ъ* се замѣнялъ съ *о*, преди съвпадежа на *ѫ* съ *ъ*. Осланяйки се върху Цонева, В. Вейкъ намира, че това твърдение се нуждае отъ „поправка“ въ две точки. Едната е, че въ източнобългарски, освенъ въ членната форма, *о* се явява и въ други нѣколко отдѣлни „категории отъ думи“ (ein paar vereinzelte Wortkategorien). Самъ Милетичъ отбелязва отъ шуменския говоръ четвѣ́рток, пéток, мóмок (с. 71.). Цоневъ добавя още: дуби́ток, сами́чук, инни́чук, какóф, тъкóф, тóлкуф (СбНУ. XX. 45), ала Милетичъ се съмнява въ тѣхната достовѣрность (СбНУ. XXI. 33). Любопитно е при все това, че въ първитѣ три се явява *о* вм. *ъ* все въ суф. *ък*, както и въ примѣритѣ, отбелязани отъ самия Милетичъ. Що се отнася до последнитѣ три, тѣ за себе си съставятъ сѫщо една „категория“, какъвто е случаятъ и съ членната форма. Близко до ума е тогава, че появата на *о* вм. *ъ* въ тия случаи е станала както и въ членната форма. Ванъ Вейкъ сравнява съ право тия „единични“ случаи съ подобни отъ старобългарския Супрасълски сборникъ (любовънꙑи, смоковънааго, крѣпокъ), писанъ въ източнобългарски краища, въ който инакъ *ъ* въ затворени срички се задържа. Нѣма съмнение, следователно, че въ тия случаи замѣната на *ъ* съ *о* има старински характеръ.

По-голѣмо значение отдава Ванъ Вейкъ на „втора“ една поправка, а именно, че източната граница на „западнобългарското“ изяснение на *ъ* въ *о* (сон < сънъ, зол < зълъ), поне на известни мѣста, прекрача границата на *'а-е*. Тукъ той се позовява върху Цонева, цитувайки и думитѣ му, че „въ източнитѣ централни говори (Пирдопъ, Копривщица, Панагюрище и Разлогъ), както и по Мелнишко, Неврокопско, Демиръ-Хисарско и Солунско, замѣната на *ъ* съ *о* е съвсемъ обикновена“. Той не споменува и въ тоя случай възраженията на Милетичъ, който при това решително не отрича, че има замѣна *о* вм. *ъ* въ посоченитѣ „централни“ говори, ала намира дадениятъ отъ Цонева материалъ недостатъченъ за да се заключи, доколко тукъ замѣната е ограничена само въ нѣколко категории, въ които и по-нататъкъ на изтокъ намираме замѣна на *ъ* съ *о*, защото собствено отъ Пирдопъ и Панагюрище Цоневъ привежда само случаи съ предлози и представки: вов, во, воз, вроз. При все това Ванъ Вейкъ взема предъ видъ на първо мѣсто, че въ часть отъ тия говори (Разложко и Солунско) форми като сон-зол сѫ напълно обикновени, сетне — че всички тия говори се допиратъ непосрѣдно до границата на *ъ*, и заключава, че линията сън-сон, сѫщо както изоглосата *ѣ*, раздѣля източнобългарски отъ западнобългарски, ала не съвпада съ нея (стр. 214).

Ванъ Вейкъ не отрича, че, както въ източнобългарски се намиратъ случаи съ замѣна на *ъ* въ *о*, така и въ западнобългарски има случаи съ непромѣненъ *ъ*, но изтъква, че границата сън-сон има особено значение поради своята старинность. Още въ старобългарски и срѣднобългарски тя представя гранична линия между източнобългарски и западнобългарски, при това — най-рѣзката (die schärfste Linie). Може би тая линия днесъ да върви малко по-инакъ, отколкото по-рано, ала, при все това, и тогава, както и сега, тя принадлежи къмъ изоглоситѣ, които иматъ известно значение за опредѣляне граничната зона между източнобългарски и западнобългарски. Срещу това, въ старобългарско и срѣднобългарско време *ѣ* билъ изговарянъ като *'а*, или близко до него, и въ западнобългарскитѣ предѣли (дори въ Охридъ). Тепърва по-късно настѫпва преходътъ на *ѣ* въ *е* въ западнобългарски и съ постепенното му напредване на изтокъ се явява граничната линия *'а—е*. Ванъ Вейкъ мисли, че тепърва съ създаването на тая линия въ съзнанието на българитѣ е изтикана на заденъ планъ линията сън-сон, и то защото думитѣ съ *ъ* въ затворена сричка сѫ по-малобройни отъ думитѣ съ *ѣ*. Въ сѫщность обаче не е само това причината. Тъкмо отъ изложеното е ясно, че, въпрѣки старинностьта на изяснението на *ъ* въ *о* въ затворени срички, това явление не е могло да има голѣмо значение и въ миналото, тъй като то не е ограничено само въ западнобългарски. Дори нѣщо повече: между друго, най-типичниятъ за него случай въ членната форма мжжки родъ сжществува днесъ и въ източнобългарски. Явно е, че изяснението на еровете е засегнало първоначално цѣлата българска говорна областъ. Ала до като промѣната на *ь* въ *е* е сравнително общопрокарана, преходътъ на *ъ* въ *о* не е успѣлъ да се наложи повсемѣстно и въ всички случаи, вследствие на което въ източнобългарски е проникналъ и се явява само въ нѣкои специални категории отъ думи, при това и не въ всички диалекти. Срещу това промѣната на *ѣ* въ *е*, независимо отъ голѣмия брой на думитѣ съ *ѣ*, въ западнобългарски е общопрокарана и затова отъ най-голѣмо значение за разграничението на тоя диалектъ накъмъ източнобългарски. Обстоятелството, че тая промѣна е по-нова отъ изяснението на еровете, не омаловажава това нейно значение въ днешно време.

Мжчно би могло да се приеме предположението на Ванъ Вейкъ, че въ български промѣната въ гласежа на *ѣ*, което по-рано се е изговаряло като *ä* или *'a*, е „сърбизъмъ“, който трѣбва да се свърже съ разширението на сръбската държава въ 14 стол.; така обяснява той и македонскитѣ *к' г'* вм. *шт жд*. Съ влиянието на държавна власть може да бжде обяснено въ единъ езикъ проникването на словарни елементи, означаващи културни понятия, но не и фонетични особености, които дълбоко засѣгатъ въ езика. Още по-малко е необходимо това въ тоя случай. Развитие на *ѣ* въ *е* има не само въ сърбохърватски и въ западнобългарски, но и въ други славянски езици (руски, чески, лужички), гдето за сърбохърватско влияние не може и дума да става, сжщо както и при замѣната на *ж* съ *у* въ сжщитѣ езици. При това, когато се търси произходътъ на западнобългарското *е* отъ *ѣ* не бива да се забравя прегласътъ на североизточнобългарското *ѣ* въ *е*, покрай *'a*, въ зависимость отъ ударението и отъ характера на следната сричка, едно явление, известно сжщо и на другъ единъ славянски езикъ (полски). Тукъ лежи началото на замѣната на *ѣ* съ *е* изобщо. Ако, въпрѣки това, би се счело за необходимо да се свърже западнобългарското *е* отъ *ѣ* съ сърбохърватската екавщина, то трѣбва да се има предъ видъ, че български е непосрѣдственъ съседенъ на сърбохърватски, преходътъ между двата езика е постепененъ, а вънъ отъ това и политическитѣ граници между двата народа отъ край време сж се мѣнили постоянно и никога не сж представяли прѣчка за сношение помежду имъ. Еднаквата замѣна на *ѣ* съ *е* въ западнобългарски и сърбохърватски, следователно, нѣма защо да се свързва непремѣнно съ сръбското владичество въ Македония презъ срѣднитѣ вѣкове. Сжщо така и *к' г'* въ македонскитѣ говори сж проникнали постепенно отъ северъ, и то специално отъ граничнитѣ на Македония диалекти.

Ст. Романски.

Д-р Василије Ђерић, Неколико питања о дијалектима у јужној Србији (печатано въ спис. „Гласник Скопског ученог друштва“, Скопље, 1925, стр. 1—33).

Получи се въ София първа книга отъ „Гласник Скопског научног друштва“, списванъ отъ професори при Скопския университетъ. Списанието, печатано въ Белградъ, е инакъ твърде угледно и съ богато съдържание (17 статии!), но при всичкия му изгледъ на сериозно научно списание срѣщаме въ него филоложки работи, които никакъ го не украсяватъ; особено такава е статията на г. Д-ръ Василије Ђерића „Неколико питања о дијалектима у јужној Србији“, която напросто предизвиква съ явната си тенденция да прави отъ бѣлото черно. И понеже г. Ђ. най-много съ мене се разправя за смѣтка на истината по македонскитѣ говори (за него „Македония“ е „Южна Сърбия“), считамъ за длъжность да му се обадя.

За да бѫде науката истинска наука, тя не бива да се влияе ни отъ пристрастие, ни отъ патриотизъмъ; защото, подчини ли се на странични побуждения, тя подкопава сама себе си, губи силата си. Това е общопризната истина, която само учени като г. Ђерића, за жалость, не сѫ разбрали, та следватъ още старитѣ похвати на Милоевичевци и Гопчевичевци. Да, г. Ђ. още продължава по старому, и пишейки за македонскитѣ говори, нарочно замотава истината съ нѣкакви свои тълкувания, въ които личи тенденция да се намѣри сръбско и тамъ, дето го нѣма. Той иска да обори всички български и небългарски учени, писали преди него за македонскитѣ говори, като ги изкарва всичкитѣ невежи и лъжливци. И не е ли наистина смѣшно — той, докторъ Василије Ђерић, единственъ безгрешенъ авторитетъ, а всички други изследвачи и записвачи, като Карановъ, Шандаровъ, Спространовъ, Мирчевъ, Григоровъ, Якимова, Masing, Матовъ, Облакъ, Дриновъ, Вондракъ, Цоневъ и пр. — все невежи и фалшификатори!

Е добре, нека видимъ, колко струва науката на г. Ђерића и дали наистина стои надъ всички ония, що ги отхвърля тъй безцеремонно.

I.

Въ глава първа на статията си г. Ђерић говори за звукъ ѫ въ Скопье (Замена старословенскога гласа ѫ у Скопљу) и макаръ, че съ право забелязва въ самото начало на статията си, че е „незгодно говорити о говору некога већега града, у ком живи велики брой становника, који су родом из различних крајева“, пакъ твърди, че староселцитѣ скопяни изговарятъ *у* вм. ѫ. Това би било истина, само ако можехме установи, че по-старитѣ жители на Скопье сѫ родомъ отъ северни предѣли, защото на северъ отъ Скопье наистина владѣятъ *у*-говори, а на югъ — *а*-говори, тъй че градъ Скопье се намира тъкмо посрѣдъ. Въ непосрѣдствена близина отъ Скопье на северъ имаме *у*-наречие въ села: Бардовци, Ново-село, Бутель, Стайковци, Кондово, Горно- и Долно-Оризари и т. н., докато на югъ, пакъ непосрѣдствено до Скопье, пъкъ имаме *а*-наречие въ села: Злокучани, Влахи, Горно- и Долно-Водно, Нерези, Киселачани вода, Сушица, Керемидница, Инджиково и пр. Само две малки села има на югъ отъ Скопье, въ които се говори *у*-наречие—тѣ сѫ Огнянци и Пуста-Брезница. Тъй, че не е чудно, ако нѣкои скопяни, преселени отъ северъ, говорятъ *у* вмѣсто коренно *ѫ*, а други, преселени отъ югъ, да изговарятъ *а* вм. *ѫ* (коренно), обаче всички скопяни безъ изключение изговарятъ крайно и суфиксно *ѫ* като *а*: 1) въ генералния падежъ у сѫществителни отъ ж. родъ на *а*, и то еднакво за имениталенъ и за винителенъ падежъ, нпр. иглата наспротивъ иглата—иглуту, както се говори по моравски, или иглѫтѫ (сир. иглътъ) по източнобългарски; 2) у глаголи 1 л. ед. ч. сег. вр.: судам, плетам, дето *а* стои вм. *ѫ*.; 3) у глаголи 3 л. мн. судат, плетат дето *а* иде тъй сѫщо отъ *ѫ*; 4) въ глаголния суфиксъ *на* = стб. нѫ.; 5) въ 3 л. мн. ч. имперфектъ и аористъ: рекова, дето крайното *а* замѣстя тъй сѫщо стб. ѫ.

Тази раздвоеность на замѣнитѣ за *ѫ* въ Скопье, тъй явна и понятна, като се има предъ видъ положението на тоя градъ, г. Ъ. не можалъ или не искалъ да разбере, а се сили по всевъзможни начини да доказва, че звукъ *а* у горнитѣ категории случаи не иде отъ *ѫ*! За *а* у генер. падежъ впрочемъ нищо не казва, но какъ обяснява форми судам, плетам? За да не приеме, както е съвсемъ естествено, че форми судам, плетам произлизатъ отъ общобълг. суда, плета (тъй обикновени пó на югъ и пó на изтокъ отъ Скопье), къмъ които е прибавено *м* по влияние отъ глаголи на *ам*, г. Ъ казва, че не само *-м*, но и *а-* тукъ е дошло отъ глаголитѣ на *ам*. А тоза не може да бѫде тъй, защото подобна аналогия трѣбваше да има и въ *у-* говори, пъкъ това не срещаме.

Но най-чудно е, какъ авторътъ обяснява *а* въ 3 л. мн. число. И тукъ той, последователенъ на себе си, игнорира общобългарското глаголно окончание *-ат* за 3 л. мн. ч. и чрезъ забикалки иска да го искара ужъ отъ сръбска форма, като приема, че нѣкогашно соудѧтъ чрезъ соудѧтъ дало судјат (тъй както ѩзыкъ дало въ сѫщия говоръ јазик!) а оттамъ, следъ като отпаднало ј, станало судат! По аналогия на мекитѣ основи по сѫщия начинъ се получило и плетат чрезъ плетјѧт, плетјат, плетат! Съ това си тълкуване (дори и да го приемемъ за истинско) г. Ъ, колкото и да иска да избѣгне българска основа, въ сѫщность безъ да подозира, излиза пакъ отъ българско изходище; защото, приемайки, че въ Скопско йотовано јѧ дава *ја* (јазик, јатрва, јачмен), той несъзнателно се основава върху българска фонетика, и ако бѣше му известна тъй наречената срѣднобългарска юсова замѣна, щѣше сигурно да избѣгне това съвсемъ произволно тълкуване; той щѣше да знае, че за да се получи јазик се е минало пакъ презъ това пусто българско *ѫ*=*ъ*, което Ъ. иска всѣкакъ да избѣгне, а именно: отъ стб. ѩзыкъ се получава срѣднобългарски ѭзыкъ, което въ новобългарски дава јъзик, и отъ него се развива въ срѣдномакедонски и скопски јазик!

Съобразно съ това въ Дебърско, гдето *ѫ* дава *о*, се получава јозик, а въ Охридско, гдето *ѫ* си е *ъ*, имаме јъзик! Паралелно съ това имаме:

По срѣдномакедонски: јачмен, јадро, јатърва:
По дебърски: јочмен, јодро, јотърва;
По охридски: јъчмен, јъдро, јътърва.

Съ други думи начално или изобщо йотовано ѧ се изравнило съ начално или йотовано ѭ, което гласи тъкмо тъй споредъ македонскитѣ говори, както и йотовано ѧ:

По срѣдномакедонски: јаже, јаглен, јадица, јатор;
По дебърски: јоже, јоглен, јодица, јотор;
По охридски: јъже, јъглен, јъдица, јътор.

Ето защо и по скопски имаме не само јазик, јачмен, јатърва, но и пајак и зајак!

А каква беда, че въ Скопье казватъ още вик*нал*, пад*нал*, капнал! Може ли тия форми да бѫдатъ еднакви съ общобългарскитѣ викнал, паднал, капнал? Не, отговаря г. Ђ., това *на* въ Скопье не е дошло отъ старобългарското -нѫ (като ѫ се изяснило въ *а* тъкмо тъй както и въ горнитѣ примѣри), ами е дошло „по свој прилици из трајних глаголских облика с истом основом, испореди: бег*ал* — побег*нал*, вик*ал* — вик*нал*!“ И продължава: „Оваком тумачењу иде у прилог и то, што се у Галичнику говори готово без изузетка *о* или *у* место ѫ у основи, али је нѫ=*на*.“ Това нищо не доказва, защото и въ Дебърско се прави разлика въ рефлекситѣ на ѫ спорадъ това, дали ѫ е въ коренна сричка, или не, тъй че рока, мока, јоже и пр., но: *ода*, вик*на*, пад*на*! — Голѣмо затруднение доставило г-ну Ђ. и *а*- въ 3 л. мн. имперф. и аор., та казва: „Није познато, како је постало *а* у 3-ћем лицу множине имп. и аор., напр. осуди*ва*, реко*ва*, али по свој прилици није постало от ѫ!“ И за да не признае и тука, че рекова иде направо отъ общобълг. форма рекоха, той зима за помощь две погрѣшно писани форми ѕкомша въ Струмишки октоихъ и съкраша въ Троянска Прича, и казва: „према тому свршетак -(*в*)*а* могло је постати мешањем свршешка -*хѫ* са свршетком -*ша* (-шѧ)! И тукъ г. Ђ. иска да избѣгне българското изходище, а се натъква пакъ на него; защото -*ша* не може да бѫде друго, освенъ изяснено срѣднобългарско -шѫ (а то отъ старобълг. -шѧ, произлѣзло тъкмо тъй, както и јазик отъ ѩзꙑкъ чрезъ ѩзꙑкъ!

Напразно се мѫчи г. Ђ. да отдѣли скопския говоръ отъ другитѣ македонски говори; защото и да приемемъ дори, че въ Скопье се говори *у* за коренно ѫ, то пакъ, имайки предъ видъ другитѣ му особености, веднага излиза на яве неговата връзка съ южнитѣ, а не съ севернитѣ (моравски) говори; защото другитѣ негови особености (за които г. Ђ. избѣгва да говори!), а именно: 1) *ъ-ь* = *о-е*; 2) *ръ-лъ* = *ър-ъл*; 3) ударение; 4) *-го* вместо *-га*; 5) *-ме* вм. *-мо*; 6) *-хте*, *-те* вм. *-сте*, 7) *-ха*, *ва* вм. *ше*; 8) липса на вин. пад. у сѫществителнитѣ на *а*; 9) липса на родово окончание въ мн. ч. — го свързуватъ явно съ срѣдномакедонскитѣ говори. Тия сѫ разлики по отношение на моравскитѣ говори, но по отношение къмъ сръбски езикъ Скопскиятъ говоръ, заедно съ моравскитѣ и другитѣ македонски говори на югъ отъ линия Тетово—Скопье—Кратово—Паланка, се отличава съ още много други свойщини, които подробно разглеждамъ въ книгата си „История на българский езикъ", отдѣлъ IV. „Граници на българската речь и народность". Ето нѣкои отъ тия свойщини:

1) Въ македонското както и въ моравското наречие срѣдословно и краесрично *л* се не вокализува, както въ сръбски, а си остава: сълзи, крилце, пепел, а не сузе, криоце, пепео;

2) Въ македонското и моравско наречие нѣма лабиално *л* — земьа, Скопье, а не земља Скопље;

3) Слаби съгласни въ краесловие се изговарятъ усилено: *боп, зит, нош*, а не *боб, зид, нож*;

4) Въ македонскитѣ говори (па и въ нѣкои моравски) има още звукъ *s* (дз): друsи, наsад;

5) Македонскитѣ и моравски говори си иматъ свое ударение, различно отъ сръбското;

6) Въ македонскитѣ и моравски говори нѣма квантитетъ, както въ сръбски;

7) Въ македонскитѣ и моравски говори нѣма старо склонение;

8) Въ македонски и моравски се употрѣбява запоставенъ членъ — даже три вида!

9) Въ македонски и моравски нѣма стара сравнителна степень: пòстар, а не: стариjи;

10) Въ македонски и моравски нѣма инфинитивъ;

11) Повелително наклоние 2 л. мн. ч. е изравнено споредъ твърдитѣ глаголни основи, а не споредъ мекитѣ, както е въ сръбски: плетете, молете, а не плетите, молите;

12) Въ македонски и моравски личнитѣ мѣстоимения се удвояватъ, т. е. заедно съ обикновената форма се употребява и съответна кратка: мене ме, тебе те, себе си и пр. Това въ сръбския езикъ нѣма.

Всичко това има и въ Скопския говоръ, но за него ни дума у г. Ђериħа!

II.

На второ мѣсто г. Ђ. говори за Кратовския говоръ: „О замени старословенскога *ѫ* и о неким другим особинама Кратовскога говора". Тукъ по замѣната на звукъ *ѫ* съмъ съгласенъ съ г. Ђ. до толкова, че наистина въ Кратово *ѫ* се изговаря като *у* въ коренни срички и въ нѣкои окончания (вин. п. ед. ж. р. у лични имена: сестру, Елену, както и въ глаг. форми сег. вр.), но и тукъ има случаи съ *а* вм. *ѫ*; за тѣхъ *Ђ.* дава напросто произволни тълкувания, диктувани отъ желание да се избѣгне връзка съ общо-български. Тъй напр. 3. л. мн. *са* се тълкува като „постало према неком другом глаголском облику (испореди плетеа и т. д.)"! Суфиксъ *-на* вм. *-нѫ* и *-а* вм. *-хѫ* тълкува по сѫщи начинъ, както и въ Скопския говоръ.

Говорейки за другитѣ свойства на Кратовския говоръ, г. Ђ. ми възразява, че съмъ признавалъ сръбски особености въ тоя говоръ, а пъкъ го смѣтамъ за български. То е затова, защото се отнасямъ добросъвестно и строго научно къмъ тия работи, а не търся съ разни извъртания да избиколя истината. Азъ поддържамъ и сега, що съмъ писалъ за моравскитѣ говори (Кратово спада споредъ мене къмъ моравското *к'- у-* наречие), а именно, че въ тѣхъ има, наистина, сръбски свойщини, обаче българскитѣ преобладаватъ и се отнасятъ къмъ сръбскитѣ като 4 къмъ 1! Това съмъ подробно изложилъ въ книгата си „Произходъ, име и езикъ на моравцитѣ", София 1918 год., както и въ „История на бълг. ез.", София, 1919 год. Тамъ навеждамъ не петь фонетични особености на моравскитѣ говори, а тъкмо 10, но отъ тѣхъ само три можемъ да смѣтаме за сръбски, а другитѣ сѫ български.

Имайки предъ видъ Кратовския говоръ ще кажа и тука, че въ него откъмъ фонетична страна сръбски особености сѫ наистина само тия три (та и тѣ не сѫ всички чисто сръбски):

1) замѣната на *ж* съ *у*, било въ срѣдни, било въ крайни срички;
2) замѣната на *tj-dj* съ *к'-г'*;
3) изравнение на ероветѣ: ъ=ь=ъ.

Отъ тия три свойщини обаче само първата е сѫщо сръбска, докато втората, именно изговорътъ *к'-г'* вм. *tj-dj*, е само приблизично, ала не идентично сръбска, защото имаме гърлени *к'-г'* а не шушкави ћ-ђ... Въ изговора на ероветѣ като *ъ* тъй сѫщо нѣма пълна идентичность съ сръбски, защото имаме наистина изравнение между *ъ* и *ь*, както въ сръбски, но еровиятъ вокалъ се изговаря още тъмно както въ български: тъмън, а не таман, както е въ сръбски. Г-нъ Ђ. изкарва повече фон. сръбски свойства, но какъ? Взима *к'* и *г'* поотдѣлно като две свойства! Па прибавя още:

изговоръ *цр* вм. *чр-* (црвен вм. чръвѣнъ);
изговоръ *ѣ* като *е*;
изговоръ на *ръ* като сонантно *р*;
изговоръ на *лъ* като вокализувано *у*.

Но да видимъ право ли е това? Азъ признавамъ, че изговоръ *цр* вм. *чр*, иде отъ сръбска страна: обаче има фонетични особености въ български ез., които идатъ, наистина, отъ западъ, но влизатъ дълбоко въ българската говорна область и се срасли съ езика тъй че не можемъ да ги не схващаме и за българско свойство; тъй е напр. съ изговора на *ѣ* като *е*, който е не само сръбско, но и българско свойство; сонантно *р* тъй сѫщо не бива да се отрича на български езикъ (Лескинъ го предполага още за старо-български!), па и *цр* съ голѣмото си разширение по България (има го дори въ Родопитѣ), трѣбва да се смѣта като българско свойство, само че частично, а не общо, както е въ сръбски; защото дѣлимъ ли върху тази основа български отъ сръбски, би трѣбвало на сѫщото основание да дѣлимъ и хърватски отъ сръбски, защото и въ хърватски говори имаме *чр* вместо *цр*!

Добросъвестно ли е да се отнематъ на български езикъ нѣкои свойщини, като се приписватъ само на сръбски, и въ сѫщо време, за да излѣзе разликата по-голѣма — сравнението да се води не съ общобългарски, а само съ източно-български! По този начинъ именно г. Ђ. увеличава „сръбскитѣ" особености въ кратовския говоръ. Той смѣта напр., че „губитак гласа *х*" въ Кратово е само сръбско свойство, а не знае, че звукъ *х* се губи не само въ западно-български, но и въ източно-български, та дори и въ Ловчанския говоръ!

А колкото за *у* вмѣсто *лъ* азъ настоявамъ, че въ Кратово *лъ* дава *у* само следъ устни съгласни, тъй както е и въ други наши западни говори по Кюстендилско и Дупнишко, и че единствено изключение прави прилаг. жут вместо жлт, тъй че въ това съглеждамъ самостойно българско явление, независимо отъ сръбско влияние. А че е наистина тъй, вижда се и отъ тамъ, че далеко на северозападъ по Вранско и Лѣсковско *лъ* си е хубаво запазено като санантно *л*, както е показано въ книгата на професоръ Белича „Дијалекти источне и јужне Србије". Въ тая си книга Беличъ изрично казва за *лъ* въ моравскитѣ говори, че *у* „није карактеристична црта нихова, већ je, по свој прилици, унесена у нихове области споља" (стр. 91).

Г. Б. не позволява да се изтъква като свойство на моравскитѣ говори, следов. и на Кратово, липсата на лабиално *л*, като казва: „Усменога *л* нема нигде у Словена у обичном говору, зато та тврдња г. Цонева нема смисла"! Хубавъ аргумент! Понеже това свойство нѣма нийде у македонцитѣ — тъй разбирамъ думитѣ „нема нигде у Словена", то нѣмамъ право да го зимамъ като отлика на македонскитѣ говори предъ сръбскитѣ!

Г. Б. не признава и ударението като разлика между сръбски и кратовски; а за да докаже това, какъ постѫпя и тука? Навежда нѣколко сѫществителни съ отметнато ударение, за да покаже именно, че ударението въ Кратово не пада върху последния слогъ, но избѣгва да цитува много други сѫществителни и глаголи съ окситонно ударение, като: войни́к, славе́й, шаре́н, еле́н, зеле́н, берберр, соко́л; добре́, къда́; падна́л, посто́ял, викна́, дойде́, погледа́, бега́; улегна́, отведе́ — пр., отъ които би се видѣло, че кратовскиятъ говоръ откъмъ тая страна е чуждъ на сръбския, понеже търпи още въ много и много думи старото ударение.

А това, що казвамъ за моравскитѣ говори, че нѣматъ падежни форми, г. Б. оборва тъй сѫщо по особенъ начинъ: „какъ, — каже — нѣма падежи, когато самъ г. Цоневъ казва, че се говори кравуту, коњатога"! Да се разберемъ! Кога се каже „нѣма падежи" или „нѣма старо склонение", то се иматъ предъ видъ другитѣ падежи (родителенъ, дателенъ, мѣстенъ, творителенъ), а не винителенъ, защото ако е въпросъ за винителенъ падежъ, той сѫществува и въ общо български, и то не само у лични сѫществителни имена отъ мѫж. родъ (Ивана, Дра́гана, за сина му́, отъ мъжа си́), но (диалектно) и при ж. родъ тъкмо както и въ Кратово: сестра́ му си дошла — но: довел сестрѫ си (= сестру си!); срв. още: от женѫ́ си, на бащѫ́ си, при снахѫ́ си и пр.

Тъй сѫщо постѫпилъ г. Б. и съ инфинитивъ; „азъ твърдя, че въ Кратово нѣма инфинитивъ, а той ми навежда примѣри: тражиќу, носик'у! Ако е въпросъ за такива инфинитиви, ще ги намѣримъ и въ източна България, и дори въ по́-голѣмо количество, отколкото въ Кратовско (тражи-ща, носи-ща, недей носи, стига ходи и пр.)

но тукъ подъ инфинитивъ разбирамъ самостойна граматична категория, т. е. форма, която би се употрѣбявала не само съ помощни глаголи, но и сама за себе си, както въ сръбски и въ другитѣ славянски езици. Такава форма въ български езикъ, както и въ Кратово, нѣма, защото форми тражи, носи безъ к'у или безъ ща значатъ съвсемъ друго!

А какъ гениално оборилъ г. Ђ. твърдението ми, че въ моравскитѣ говори има членъ както и въ общобългарски! Той казва: Цоневъ признава, че *у* вм. *ѫ* е сръбска особеность, следователно форми краву и *ту* поотдѣлно ще бѫдатъ сръбски форми, а съединени заедно (сир. кравуту) даватъ българска форма! Каква е тазъ нова логика, пита г. Ђ. и съ това се изобличава, че не знае, ни какво е семантика (значение на думите), ни какво е граматична категория, защото инакъ щѣше да знае, че кога сърбинъ каже кравата (или кравуту) не разбира сѫщо, каквото азбира българинъ, употрѣбявайки тия думи, а именно сърбинъ разбира diese Kuh, cette vache, а българинъ — сѐ едно, дали е родомъ отъ Търново, Кратово или Охридъ — разбира die Kuh, la vache — ето где е разликата!

Най-сетне г-ну Ђерићу е криво, защо не съмъ изтъкналъ разликата въ изговора на базакцентни *а*, *е* и *о* между източно български и Кратовски, както и прегласа на ꙗ, *жа*, *ча*, *ша*, въ ѥ, *же*, *че*, *ше!* И не мога да разбера, сериозно ли възразява, или се шегува. Разбира се, че ако въ Кратовско имаше редукция на *а*, *е* и *о* (въ *ъ*, *и*, *у*), ако имаше и прегласъ на палатално *а* въ *е*, както въ североизточнитѣ български говори (ꙗма-ѥми, жаба-жеби), щѣхъ безъ друго да обърна внимание на тая прилика, но инакъ какъвъ смисълъ има да водя сравнение между Кратовския и да кажемъ Ловчанския говоръ? Защото, ако по ловчански или по търновски е така, то въ много други български говори нѣма ни редукция, ни прегласъ!

III.

Глава трета говори за *ѫ*, *ъ*, *ь* и за ударението въ Щипъ. Следъ като оборва единъ по единъ всички изследвачи на щипския говоръ, (Шапкаревъ, Шандаровъ, Облакъ, Цоневъ, Вондракъ), които твърдятъ, че *ѫ* се изговаря по щипски като *а*, Ђ. тържествено прогласява, че въ Щипъ се говори *у* вм. *ѫ*! Навежда и примѣри отъ Министерския сборникъ; обаче повече отъ тѣзи примѣри сѫ свойствени и на други пò-източни български говори—на Кюстендилски, Самоковски, Софийски и дори още пò на изтокъ, като: бубрег, груб, гуска, кус, струготина, пружи, пукам, напупи, ругаеш, рудо, суди, сугреби, трудна, скудни, лукав, утроба, да куснам, да измудрам, нужда, тупан, тупам; други пъкъ съвсемъ не спадатъ тука, като: бубач (нѣма насреща си кѫкачь!), гука (не съдържа никакво *ѫ*!), суредил се (иде отъ съ-ѫрѧд), а срешчу (и мег'у), изговаряни съ *у* почти по цѣла България, не идатъ отъ срѧщѫ, междѫ, а са аналогии по други наречия на *у* (околу, долу, колку, толку и пр.), тъй че за смѣтка на Щипския говоръ оставатъ само: врук', гулуп, густа, кук'а, пудам, труба тугува(!), утка — и толкова!

Инакъ и въ Щипъ звукъ *ѫ* все едно, дали е въ коренни срички или въ крайни, редовно се замѣнява съ *а*. Защото въ градъ Щипъ владѣе български централенъ говоръ par exellence, говоръ който е напълно прекаралъ и първа и втора вокализация, т. е. следъ като изяснилъ *ъ* въ *о* (сон, дош, зол и пр.) и *ь* въ *е* (ден, лен, тенко и пр.) съобразно съ другитѣ срѣдно-македонски говори, сетне пъкъ изяснява и *ѫ* = *ъ* въ *а* (дап, зап, гради, мака, рака и пр.), а заедно съ *ѫ* изяснява и онѣзи ерове, които сѫ останали незасегнати отъ първата вокализация, та оттамъ сега: бадник, лажа, лажица, магла, маска, осамне, снаа, чате, овай, онай, както и всички вторични ерове (мокар, итар, могал, рекал и пр.). Макаръ че привидно изяснението на *ъ* и *ь* въ *а* да съвпада съ сръбския книжовенъ изговоръ, но голѣма грѣшка е да се привежда въ нѣкаква органична връзка съ сръбски, защото:

1) Щипскиятъ говоръ, както изобщо всички централни говори, както ги наричамъ, изяснява въ *а* не само *ъ* и *ь*, както сръбски, но и *ѫ*;

2) Всички тия централни говори нѣматъ географски допиръ съ никакви сръбски говори, които изговарятъ *ъ* и *ь* като *а*, защото помежду имъ има дебел пластъ преходни говори, косовско-моравскитѣ, въ които *ъ* и *ь* още не сѫ изяснени, макаръ да сѫ изравнени въ единъ и сѫщи тъменъ звукъ *ъ*.

Централнитѣ говори, простиращи се отъ Орхание дори до Битоля, сѫ развили най-благозвученъ български езикъ; къмъ тѣхъ спада Прилепъ, Велесъ, както и разложкиятъ говоръ, отъ който Вукъ даде преди сто години първи образци отъ новобългарски езикъ въ своя, станалъ вече исторически „Дадатакъ". И докато други единъ сръбски филолог (Вукичевић, Језик у Керечком, печ. въ „Rad" 145) твърдѣше, че *ѫ=а* е сръбско свойство, г. Ђ. постѫпя по други начинъ, за да докаже сръбщината на македонскитѣ говори, а именно гледа да увеличи у тѣхъ думитѣ съ *ѫ=у*, а да намали думитѣ съ *ѫ=а*, като пъкъ отъ друга страна гледа да използува изяснението на *ъ* и *ь* въ *а* у македонскитѣ говори, безъ да забелѣзва, какъ самъ се лови; защото признавашъ ли факта, че еди-кой-си македонски говоръ замѣнява *ъ* и *ь* съ *а*, трѣбва сѫщевременно да признаешъ, че сѫщиятъ говоръ ще мѣнява и *ѫ* въ *а*, понеже се излиза отъ по-предишно изравнение на тъмнитѣ звукове *ѫ*, *ъ* и *ь* въ единъ и сѫщи звукъ *ъ*, който въ централнитѣ говори минава въ *а*: преди да произлѣзе мака, макна, магла, станало е изравнение на стб. *ѫ*, *ъ*, *ь* въ преди различнитѣ мѫка, мъкнѫ, мьгла въ единъ общъ изговоръ мъка, мъкна, мъгла, както е сега въ общо българския книжовенъ езикъ. Но когато въ централнитѣ говори настава втора вокализация, явява се изговоръ мака, макна, магла. Дали сега думитѣ съ *ѫ=у* въ тия говори сѫ били влѣзли преди вокализацията, или следъ нея, то е другъ въпросъ, обаче важенъ е паралелизмътъ, който владѣе на такъвъ широкъ просторъ говори, отъ Перистеръ до Черно-море, и който паралелизъмъ нѣма въ сръбскитѣ говори, понеже тѣ преди още да изравнятъ *ъ* съ *ь* вече били вокализували *ѫ* въ *у*. Ето защо нѣма смисълъ да се изтъква изяснението на *ъ* и *ь* въ Щипъ, Велесъ, Прилепъ и пр. като сръбска особеность, понеже въ тия говори паралелно съ ероветѣ (разбира се останалитѣ отъ първата вокализация неизяснени ерове!) се изяснява и *ѫ*. Паралелизмътъ отива и по-нататъкъ, именно да се изяснява и ѧ следъ *ж*, *ш* и *ј* тъй сѫщо въ *а*, минавайки пакъ презъ *ѫ*=*ъ*! Ето защо въ Щипъ и другаде срещаме жаден, шатам, жатва, јазик, јадро и пр., произлѣзли отъ жѧдьнъ, шѧтаѭ, жѧтва, ѩзыкъ, ѩдро чрезъ срѣднобългарски жѫденъ, шѫтаѭ, жѫтва, ѭзыкъ, ѭдро. Забележително е, че подобна замѣна за палатално ѧ срещаме и въ хърватски: но по кой пѫть се е вървѣло тамъ, за да се стигне отъ јѧ до ја, не е още установено.

А сега за щипското ударение. Азъ смѣтамъ щипското ударение за преходно между общобългарското неопредѣлено и кукушко-воденското полуопредѣлено двосрично. И както съмъ го описалъ въ студията си „Прегледъ върху българскитѣ говори“ (МСб. XIX, 21—25), мисля че доволно ясно съмъ го характеризиралъ, та не зная, защо г. Ђ. казва „Цонев е писао о акценту у Щтипу у главном догматички“ (стр. 18). Азъ съмъ писалъ възъ основа на материали, отъ които и самъ г. Ђ. се ползува, но право да си кажа, неговата характеристика на щипското ударение нито е пълна, нито ясна. И разбирамъ защо; защото моятъ опонентъ, както навредъ, и тукъ иска непремѣнно да намѣри по-голѣма близость къмъ сръбски, отколкото къмъ български, затова навежда обилни примѣри съ отметнато ударение, а пъкъ процежда примѣритѣ съ крайно ударение.

IV.

Въ четвърта глава се говори за Велешкия говоръ: „О замени старословенскога гласа *ѫ* и гласова *ъ* и *ь* кад су=*а* у Велесу“. И тукъ г. Ђ. разритва по свой начинъ всички автори, писали преди него за тоя говоръ и установява, че у Велесъ половина отъ думитѣ иматъ *у* вм. *ѫ*, и половина — *а*. Благодаримъ и за това; но въ сѫщность думитѣ съ *а* вм. *ѫ* сѫ три пѫти повече отъ думитѣ съ изговоръ *у* вм. *ѫ*, и то възъ основа на сѫщитѣ материали! Защото отъ думитѣ, що навежда г. Ђ. като примѣри за *ѫ*=*у*, като оставимъ на страна повторките (защото г. Ђ. по известни съображения навежда по нѣколко думи отъ една и сѫща основа: кућа, кућен, кућни, кућните, кући, кућинче!), като извадимъ ония думи, които сѫ общи и на по-източни говори (напр. Самоковъ): бубрек, гуска, желудник, кус, вечна мука, мудро, спружам, да обружа, судам, или и по-далечъ на изтокъ (Ловечъ, Търново): пук, пукам, пуканици, трудна, тупаница, чубрика, да штукнам, а тъй сѫщо и префиксъ су (сумрак, сугаре, сумнявам се, сугреби, сукрвица), като не броимъ и ония думи, които не спадатъ тука (буба, бубалка, бубач, бумбарек), то ще останатъ не много думи въ повече като свойствени само на велешкия говоръ: будујћи, врук', кућа, мук'ук, пудам, притрусница, туго, утка, к'у, нејк'у, су! Отъ тѣхъ будујк'и не бива да се смѣта, защото не е народна (народната е бидейк'и). Ако би се и допълнилъ тоя списъкъ съ още нѣкои думи, то отношението едва-ли би се развалило между *у* и *а*; защото и другиятъ списъкъ тъй сжщо би се допълнилъ, както и самъ г. *Б.* казва, че разполагалъ отъ частната си сбирка съ още по 15 думи за единия и за другия списъкъ. Споредъ това нѣма да сбъркаме, ако кажемъ, че у Велесъ думитѣ съ *ж=а* се отнасятъ къмъ думитѣ съ *ж=у* като 3 : 1. И наистина, въ Велесъ се срѣщатъ дори и такива думи съ *ж=а*, които въ далечна източна България се изговарятъ съ *ж=у*, като напримѣръ: понада, гнасно, да каснам насрещу понуда, гнусно, да кусна — въ Ловечъ!

За изяснението на *ъ* и *ь* въ *а* у Велесъ струва сжщото, що казахъ за Щипъ: изяснението е станало паралелно съ прехода на *ж* въ *а*, следователно си е самородно явление, а не привнесено отъ вънъ.

V.

Въ пета глава се разгледва Прилепскиятъ говоръ пакъ откъмъ *ж*, *tj-dj* и *ъ-ь*. И тука се вижда пакъ тенденция да се намалятъ примѣритѣ съ *ж=а*, а да се увеличатъ случаитѣ съ *ж=у*, затова следъ като навежда примѣри съ *ж=у* споредъ Облака, следъ като цитира Мирчева, г *Б.*, недоволенъ и отъ двамата, захваща да отлжчва: думата каде не бивало да се туря въ тоя списъкъ, понеже иде отъ къде; а това не е истина, защото *ъ* отдавна е изчезнало въ тая дума, та се е получило к'де, отдето где, де; ако идеше отъ къде, щѣхме да я намѣриме въ нѣкой южно-македонски говоръ (гдето е прокарана по-строго първата вокализация) съ изговоръ коде, а то съ този изговоръ я срещаме само въ Дебърско, гдето и *ж* дава *о* (срв. впрочемъ и въ моравски куде и не къде!). Думата кат „мѣсто за сѣдане при огнище", не бивало тъй сжщо да се брои, защото била турска дума! А тя е отъ кжтъ, кът, седи въ къта! Дума гнас тъй сжщо не спадала тука, защото се срѣщала съ *у* (гнус) и съ *ь* (гньсь=гнесь!). Дума гулап тъй сжщо не му е приета, защото била произлѣзла отъ смѣсица между голаб (Велесъ) и гулуб (Скопье)! Не му е приета и думата пајк, защото произлизала отъ пажкъ'! Не приема и понада, защото имало и понуда!

Следъ това пъкъ изрежда думитѣ съ *ж=у* споредъ материалитѣ отъ *Мсб.*, но пакъ по сжщи начинъ, както и по-преди, сиречъ повтаряйки едни и сжщи основи само съ разни форми и вмѣстяйки много думи, чието мѣсто не е тука — или защото нѣматъ у себе си никакво *ж* (буба, бубалка, бубарекен, гугале, подул, надул, сułожи, супраа, супраам, сурепи, тупам, да тупнам, тупаница, удолнище), или защото и въ общобългарски се изговарятъ съ *у* (пукам, да пукнам, пуканица, пукот, пукнуат, пукало, пуканка, ругаат, уруглица, фрушко, гусла). И тогава оставатъ наистина твърде малко думи (дори ако броимъ Угрин и Вруток!) съ *у* наспротивъ думитѣ съ *а* за *ж*, т. е. само 13 думи! Не искамъ да кажа, че сж само тѣ, но ако се изнамѣрятъ всичкитѣ, ще бждатъ все въ сжщо отношение къмъ думитѣ съ *ж=а* (следъ като се допълнятъ и тѣ), въ каквото сж и въ Велесъ.

За *к'-г'* въ Прилепъ, както и въ цѣла срѣдна Македония изобщо допущамъ и сега, както и преди, че наистина, преодолява предъ *шт-жд* (или *шч-жџ*), та нѣмаше нужда отъ доказателства, обаче нека се знае, че колкото се отива пó на югъ, толкова и *щ-жд* става по-често, докато се стигне до Охридъ и Гевгели, дето пъкъ *щ-жд* зима връхъ. Тъкмо тъй е и съ *у* вмѣсто *ѫ*. Това съмъ изложилъ доста ясно въ студията си по българскитѣ говори (Мсб. XVIII), потвърдено съ изобилни и достовѣрни примѣри.

VI.

Въ шеста глава г. *Ђ*. сравнява думитѣ съ *ѫ=о* и думитѣ съ *ѫ=у* въ Галичникъ (Дебърско), и макаръ че вториятъ му списъкъ е претоваренъ съ излишни и неумѣстни примѣри, пакъ съдържа 10 думи по-малко отъ първия. Извадимъ ли обаче ония думи, чието мѣсто не е тамъ, или защото нѣматъ насрѣща си *ѫ* (бубаче, бубулица, се надул, гута, гутав, пупунец, да суложа, да суправа, да суреда, сумален, да тупна, тупаница, удолница, удолнишче), или пъкъ защото се изговарятъ съ *у* далеко на изтокъ, дори въ Търново (груб, огрубел, гусла, пукаме, пуканица, ругане, изругаф, скуден, трудна, фрушко, чубрица, пошчукна), тооставатъсамо 15 думи, и тозаедно съ бубрек, гуска, желудец, кус, оружа, спружи, суд, известни въ Самоковско и Софийско (заедно и съ Угрин и Вруток, явно чужди за тоя говоръ), а безъ тѣхъ — само шестьдуми! При това пъкъ примѣритѣ съ *ѫ=о* могатъ да се увеличатъ още и съ други думи топок — тѫпъ, внотре вѫнатрѫ), както и съ думитѣ: јозик, јочит, јотро, јочмен, јодро, іотрва, јогула, които въ тоя говоръ вървятъ паралелно съ јоже, јозол, јоглен, јодица, јоток, тъй както и въ другитѣ македонски говори на югъ отъ линия Тетово, Скопье, Кратово, Паланка. И тогава получаваме за Галичникъ повече отъ 60 думи съ коренно *ѫ=о*, а само 6 думи съ *ѫ=у*. Примѣритѣ съ *ѫ=а* въ Галичникъ сѫ повече, отколкото ги наброява г. *Ђ*., защото и въ Дебърско има като-че ли остатъци или заемки отъ срѣдно-македонско *ѫ=а*, както и въ *у*-наречие. Тъй покрай гулап, желад, обрач, попраг има още: понада, зајак, пајак; подиръ това: *на* вм. *нѫ* у глаголи, *а* въ 1. л. ед. и 3. л. мн., макаръ *Ђ*. да ги не признава; а къмъ тѣхъ трѣбва да причислимъ оконч. *а* въ генералния падежъ у сѫщ. ж. р., което върви въ българскитѣ говори паралелно съ винителния въ старобълг., тъй че споредъ водѫ, горѫ имаме сега: водъ́, горъ́ — въ източнобългарски, водô, горô — въ родопскитѣ говори: водê, горê — въ Тетевенския говоръ. Споредъ това би се очаквало и въ Дебърско обща форма водо горо, съобразно съ изговора на *ѫ*.

Въ сѫщата глава *Ђ*. говори и за *ѫ* въ Охридъ, но дава само списъкъ на думи съ *у* вм. *ѫ*, като прибира въ него и примѣри като: буба, бубалка, пуук, пукат, пукалка, пукало, да пукнам, пукнатица, изругае, суложит, трудна, тупајнца, — безъ да споменува думитѣ съ изговоръ ъ за *ѫ*, вѣроятно, защото се е убедилъ най-сетне, че тѣ явно преобладаватъ, тъй както и думитѣ съ *щ-жд*, чийто списъкъ тъй сѫщо изоставилъ , и се задоволилъ да изреди само думитѣ съ *tj-dj*=*к' г'* — безъ повторкитѣ само 13 думи!

Най-сетне въ сѫщата глава се говори и за *у* вм. *ѫ* въ Гевгели, за който градъ г. Ђ. признава, че „старосл. је *ѫ у* већини речи *ъ*", макаръ и неувѣрено, или неохотно, понеже прибавя бележка: „Изговара ли се овај глас као бугарски глас *ъ* у речима зъб, път, не могу ни да тврдим, ни да поричем"! А от думитѣ, що навежда като примѣри за *ѫ*=*у* въ Гевгели, трѣбваше да изостави: буба, груб, огрубел, гусли, друсам, надул се, окусиш, лукав, оружан да пукнум, пукум, трудна, чубрика, амут, пануда — защото сѫ общобългарски; и тогава му оставатъ само 11 думи съ изговоръ *у* за *ѫ*: бубрек, врућина, дубе, жьлудник кус, кућа, паучина, опута(?), суд, труба, утка.

Съвсемъ произволно или по незнание г. Ђ. увеличава своя списъкъ съ гевгелийскитѣ форми за 1. л. ед. ч. сег. вр. на *ум*: ваг'ум наог'ум, църпум, длбум, клнум. Въ тия форми нѣма никакво сръбско *у* вм. *ѫ*, а имаме локална фонетична поява, която има и въ Кукушкия говоръ, а именно лабиализация на звукъ *ъ* предъ *м*, която е засегнала всѣко *ъм*, тъй че, не само длбум, црпум и пр. но и: седум, осум, сум, сумна съ, отъ по-предишни седъм, осъм, съм, съмна се; значи, както отъ седум, осум, тъкмо тъй и отъ по-предишни дълбъм, църпъм се получаватъ църпум, дълбум, кълнум и пр. Въ съседния Воденски говоръ още е запазено старото положение: седъм, осъм, съм, съмна, кажъм, кадъм и пр. Ако бѣше тука *у* отъ *ѫ*, щеше и въ други форми да го има, напр. в. 3 л. мн. ч., щѣше да го има и въ по-северни македонски говори.

⁂

Главната и пакостна грѣшка на г. Ђерића състои въ това, че той въ ревностьта си да изкара македонскитѣ говори за сръбски, занемарва или не иска да знае за историческото развитие на тия говори, не обрѫща внимание на тѣхната органична връзка съ цѣлия български езикъ. Ако знаеше това, или ако искаше да го научи, щѣше да му стане ясно, че и за македонскитѣ говори, както и за общобългарски, се излиза отъ една обща замѣна за *ѫ*, именно отъ звукъ *ъ*, който споредъ разнитѣ говори може да получи и разни изговори. И понеже главната маса български говори още и сега държи този изговоръ, то другитѣ замѣни за *ѫ* изпъкватъ изъ нея като острови изъ море. Въ това море най-голѣмъ островъ съставятъ именно централнитѣ български говори, половината отъ които сѫ въ България, и половината въ Македония. Тия говори сега изясняватъ общобългарския звукъ *ъ* въ *а*. А понеже въ тоя звукъ *ъ* се събиратъ нѣколко разни звукове, а именно 1) стб. ѫ : мѫка=мъка; 2) ѧ следъ *ј*, *ж* и *ш* = јъзик, жъден, шътам, отъ стб. ѩзыкъ жѧдьнъ, шѧтати чрезъ срѣднобългарски іѫзыкъ, жѫденъ, шѫтати; 3) ъ, който си запазва стария гласежъ като *ъ*: лъжа, сънъха; 4) ь, който въ много коренни срички се изравнява съ *ъ*: тънък, мъгла (стб. тьнъкъ, мьгла) — то и централнитѣ говори изясняватъ всички тия ъ-звукове въ едно *а*: мака, јазик, жаден, шатам, лажа, магла.

Имайки предъ видъ тоя паралелизъмъ, ще трѣбва да признаемъ, че тия говори сж вървѣли паралелно и колкото се отнася до замѣната на *ж* съ *у* въ общобългарски, т. е. и въ тѣхъ е имало още отъ старо време думи съ *ж*=*у*, както ги има у всички български говори днесъ: още въ старобълг. паметници се срещатъ двоянки (дублети) като: **лжкавъ и лоукавъ, мждити и моудити, гнжсъ и гноусъ, нждити и ноудити, нжжда и ноужда, сжмнѣти и соумнѣти**, както и въ новобългарски: гнъс и гнус, понъда и понуда, нужда, гъжва и гужва, ръгам и ругая, хръскам и хрускам, хръщелки (череши) и хрущелки, хръщ и хрущ (бръмбар), щъкна и щукна закъсвам (Русе) и закусвам, скъден и скуден, кътам и кутам; освенъ това има и доста думи, запазени само съ *у*: лукав, утроба, гусла, трудна, да пукна, чубрица, гузен (срв. гуз за куче безъ опашка, може вм. кус?), руглица, оруглица (**хоржгы**), сумрак, сукървица, суграшица, хамут (**хамжтъ**), рудо (агне), крут, крутичко (Ловечъ), да измудра, тупан (ако е отъ **тжпанъ**), друсам (ако е отъ **тржс-**); а въ Кюстендилско, Самоковско още: бубрек, суд, судија, туп, урутка (инструментъ, орждие), клубе (**клжко**), желудок, пупка. Срещу между, противу не броя, понеже ги смятамъ за аналогии по долу, близу и пр.

Като знаемъ сега, че въ български езикъ има толкова думи, въ които *ж* е замѣнено съ *у*, длъжни сме, ако искаме да служимъ на научната истина, да ги зимаме подъ внимание, кога сравняваме македонскитѣ говори съ сръбски откъмъ замѣната на *ж* съ *у*, и да не броимъ ония думи, които и въ други чистобългарски говори се изговарятъ съ *у*. И тогава думитѣ съ *у* вм. *ж*, влѣзли отсетне въ срѣдно-македонскитѣ говори, се намаляватъ до единъ минимумъ, който ни очудва, имайки предъ видъ широката граница на тия говори съ косовско-моравското *у*-наречие. Фактътъ ни очудва толкова повѐче, защото бихме очаквали, думитѣ, що съдържатъ *у* вм. *ж*, да се балансиратъ съ думитѣ, съдържащи к′-г′ за tj-dj, понеже еднитѣ и другитѣ идатъ отъ единъ и сжщи изворъ, а то виждаме, че к′-г′ е несравнено по-разпространено, въ срѣдно-македонскитѣ говори, отколкото е *у* вм. *ж*.

За да си обясня тоя поразителенъ фактъ, идвала ми е мъсъль, че срѣдномакедонскитѣ говори, у които преобладава к′-г′ предъ щ-жд, сж били едно-време отдѣлно наречие, което още открай-време си е имало к′-г′ за tj-dj; но въ такъвъ случай бихме очаквали това наречие да притежаваше и други нѣкои особени старинни черти, които биха го отличавали отъ останалитѣ български говори; ако не друго, бихме очаквали да намѣримъ у него думи, съдържащи едноврѐменно к′-г′ и *а* за коренно *ж*, а такива думи нѣма! То значи, че замѣната на tj-dj съ к′-г′ у македонскитѣ говори е нѣщо сравнително ново, нѣщо привнесено отъ северъ, и то привнесено полека-лека съ поединични заемки! Ето защо имаме: кук′а, врук′, врук′ина, мук′ук, будујк′и, дето заедно съ *к′* е внесено и *у* за *ж*, а пѣкъ нѣма ни една дума, дето заедно е *к′* да има и коренно *а* вм. *ж*, или ако има, то сж отсетнешни образования (ново *к′*), както що е дума пракʹе, образувана отъ прѫтьѥ тъй както и цвекʹе, бракʹа, свакʹа и пр. произлѣзли отъ цвѣтьѥ, братьꙗ, сватьꙗ.

Остава тогазъ да предполагаме, че македонското *к'-'* наречие, по непонятна за насъ причина, се поддавало на *к'-г'*, а се опирало на *у*! Причината е, може би, че още преди да навлѣзатъ думитѣ съ *к'-г'* отъ северъ, въ него е имало вече *к'-г'*, произлѣзли на домашна почва (нови *к'-г'*), като: цвекʹе, бракʹа, свакʹа, лугʹе, вогʹе, пагʹам, доагʹам и пр., които ставатъ примамка и за други думи — съ косовско-моравско *к'-г'*.

Тъй или инакъ, срѣдномакедонското *к'-г'* наречие си изработва идеално чиста фонетика и мелодично ударение, та е драго човеку да го слуша. И наистина, какъ лепо зборуватъ и въ Скопье, и въ Щипъ и въ Велесъ и Прилепъ, па и въ Битоля! Но уви, заглъхнали сѫ днеска сборове и седѣнки, хорà и пазари! Владѣтелитѣ на Македония, които отъ далеко тржбѣха urbi et orbi, че македонцитѣ сѫ сърби, че говорятъ сръбски, като дойдоха и видѣха самата истина, за да я скриятъ, сковаха устата на тоя народъ, забраниха му не само да се учи и моли, но и да говори на своя родна речь! Тъй ли постѫпиха чехитѣ съ своитѣ посродни словаци? Не дадоха ли имъ словашки училища и дори университетъ? А македонцитѣ, като племе, стоятъ много и много по-далечъ отъ сърбитѣ нежели словацитѣ отъ чехитѣ. Та какво изобщо сближава езика на македонцитѣ на югъ отъ Тетово—Скопье—Кратово съ езика на сърбитѣ? Не е ли едничко *к'-г'* заедно съ нѣколко думи съ *у* за *ж*? Ето и колега Ђерић, говорейки за македонскитѣ говори, заловилъ се пакъ само за тия две свойства, защото други сръбски свойщини въ тия говори нѣма и нѣма! Гдето и да бутнешъ, удряшъ все на българско! Защото, докато въ косовско-моравскитѣ говори освенъ *к'-г'* (или *ч-ц*) и *у* вм. *ж* има и други сръбски свойщини (вж. по-горе), въ срѣдномакедонскитѣ говори нѣма. Това го казаха и много чужди автори, а напоследъкъ го каза и добриятъ сръбски приятель професоръ Mazon, който издаде македонски приказки и си ги нарече български!

Това го виждатъ и знаятъ и управници и учени въ Сърбия, но нали сме си турили на умъ да създаваме империя, ще я създаваме, налагайки съ кръвь и огънь сръбско име и тамъ, дето го не е никога имало. Та защо ли ви е тъй омразно името „бугари," което сте вие сами дали на македонци и моравци въ едно трезно време? Признайте веднажъ и явно туй, що таите въ душата си, именно, че македонцитѣ сѫ племе различно отъ сръбското и по говоръ и по нрави и по култура; признайте неговата самобитность, оставете го да живѣе свободно въ земята си, да се нарича съ своето историческо име, себе си и езика си, та да прѣстане и то да гледа на Сърбия като на своя потисница, а да я обикне и да ѝ достави сила за обща културна работа на Балканския полуостровъ.

София, XII. 1925.

Проф. Б Цоневъ.

Rudolf Künzl-Jizerský, Ustup Bulharska do světové války. (печ. въ „Slovanský Přehled", Praha, 1925, číslo 5—6, стр. 345—358).

Не бива да отминемъ неотбелѣзана статията на г. Р. Кюнцлъ-Изерски върху намѣсата на България въ свѣтовната война, защото въ свръзка съ причинитѣ, които предизвикаха българската държава да рискува дори сѫществуването си въ тая война, още се сѣятъ заблуждения по чуждия свѣтъ, които сѫ отъ естество да дискредитиратъ България особено предъ славянството. А тъкмо авторътъ, който прекара цѣлото време на войната между насъ, заемайки видно обществено и служебно положение, е единъ отъ малкото компетентни славяни да хвърлятъ правдива свѣтлина по този въпросъ. Той самъ е на мнение, че сега, следъ като се изминаха десеть години, може въ интереса на историческата истина да се пристѫпи, на рѫка съ автентиченъ материялъ, къмъ единъ обекитвенъ разборъ на условията, при които България направи сѫдбоносната крачка презъ есеньта на 1915 година. Авторътъ въ своето изложение редовно посочва главнитѣ исторически източници по засегнатитѣ въпроси.

Много умѣстно се почва още отъ първитѣ горчиви разочарования, които българскиятъ народъ следъ освобождението си преживѣ, — първомъ когато въ Берлинъ вмѣсто вече осѫщественото „обединение на всички българи въ една собствена държава се прокара разпокѫсването ѝ на три части, като се оставиха Македония и Тракия подъ непосрѣдствената власть на турцитѣ",—и сетне въ братоубийствената война, която сръбскиятъ краль Миланъ обяви на България. Особено този моментъ, изтъкнатъ отъ автора, е отъ далечъ засѣгаще историческо значение; той е първото фатално начало на една противославянска политика, инаугурирана отъ Сърбия, която имà за последствие и втора и трета братоубийствена война между сѫщитѣ два народа. Предъ сѫда на историята твърде малко ще се смекчи голѣмата вина предъ славянството, която тежи върху Сърбия, съ оговорката на автора, че краль Миланъ къмъ туй билъ подтикнатъ отъ Виена, която съ това искала да отклони сърбитѣ отъ аспирациитѣ имъ върху Босна и Херцеговина.

Разбира се, че и руската политика, която доведе да се откаже отъ престола князъ Батембергъ и да се избере за князъ Фердинандъ Кобургски, бѣ немалъкъ неочакванъ ударъ за България. Авторътъ съ право изтъква бележититѣ владѣтелски качества на подирния, който най-сетне съумѣ да завърже прекѫснатитѣ връзки съ Освободителката, което се ознаменува и съ кумуването на руския царь при кръщението на първородния бълг. престолонаследникъ Борисъ. Въ това време македонскиятъ и тракийскиятъ въпросъ постоянно тревожатъ българското обществено мнение. Турскиятъ и особено младотурскиятъ тероръ извадиха на яве сериозностьта на македонската проблема за мира на Европа. А следъ славната епопея на българската и на сръбската армия въ 1912 год. македонскиятъ въпросъ става ябълката на раздоръ между съюзницитѣ. Тъкмо на мѣсто изрежда авторътъ, какво е трѣбвало да получи България споредъ договора ѝ съ

Сърбия, подписанъ въ февруарий 1912 година. Немалко ще изясни историческата истина и това, че авторътъ не е пропусналъ да изтъкне, че наследникътъ на сръбския министъръ председатель Миловановичъ, който бѣ подписалъ сръбско-българския таенъ договоръ, именно Пашичъ, още преди да се пристжпи къмъ мобилизацията противъ Турция е настоялъ предъ сръбскитѣ дипломатически представители въ чужбина, щото при прокарването на реформи въ Стара Сърбия — по поводъ на предложението на Берхтолда за децентрализация на Турция — въ границитѣ на Стара Сърбия да се считатъ и Прилепъ и Охридъ, сир. „мѣста които споредъ сръбско-българския договоръ принадлежаха къмъ неспорната българска земя“. Този много важенъ моментъ и отъ гледна точка на политическия моралъ до сега чуздитѣ писатели недостатoчно изтъкватъ.

Авторътъ щѣше още повече да услужи на историческата истина, ако бѣ постжпилъ сжщо тъй обективно и по единъ другъ въпросъ, и отъ морално гледище сжщо тъй много важенъ особено поради злокобнитѣ политически последствия, които настжпиха следъ умишленото му замъгляване отъ сръбска страна: именно авторътъ, говорейки за балканската война (стр. 350) изтъква, че сърбитѣ, безъ да сж били задължени чрезъ договоръ, помагали при Одринъ на българската войска, докато България не била изпълнила чл. 4 отъ военната сръбско-българска конвенция, споредъ който тя е трѣбвало да изпрати на Вардарското бойно поле една армия отъ най-малко 100 хиляди души. Но авторътъ трѣбваше да знае, че въ чл. 4 отъ договора, подписанъ на 29 априлий 1912 година въ София, се предвижда, че може чрезъ допълнителна конвенция да станатъ и измѣнения[1], което наистина и бѣ станало съ допълнителенъ договоръ между българския и сръбския генераленъ щабъ, подписанъ на 15 септ. 1912 г. отъ ген.-майоръ Фичевъ и генералъ Р. Путникъ, въ чл. 2 на който е казано: „Цѣлата българска армия ще действува въ долината на р. Марица, като въ началото на операциитѣ ще отдѣли една дивизия за линията Кюстендилъ—Дупница. Единъ специаленъ гарнизонъ ще се остави въ Дупница за сигурность на града“ (La totalité de l'armée bulgare opérera dans la valée de la Maritza, en détachant une division, au début des opérations sur la ligne Kustendil—Doupnitza. Une garnison spéciale sera laissée à Doupnitza pour la sécurité de la ville). Сжщо е казано и въ мнението, дадено преди това, отъ шефа на сръбския генераленъ щабъ, Животинъ Мичић (отъ 23 августъ 1912 год. Бѣлградъ): а) „Цѣлата сръбска армия трѣбва да действува противъ турската армия на бойния театъръ на Вардаръ; б) българската съюзна армия е длъжна да изпрати отъ Кюстендилъ на бойния театъръ на Вардаръ една сила отъ най-малко една дивизия (24 баталйона съ артилерия и всичкитѣ потрѣбни служби) за засилване на ефектива на сръбската армия"[1]. България добросъвестно изпълни и това свое задължение: българската дивизия, която паралелно съ сръбската армия действуваше по направление къмъ Солунъ и която много спомогна и за побѣдата при Куманово, по съставъ бѣше много по-силна отъ уговоренитѣ 24 баталйона. Това е истината и тя трѣбваше да се каже, за да се разбие сръбската легенда за ужъ неизпратени 100 хиляди души отъ българска страна, легенда, скроена въ последствие, за да се мотивира неизпълнението отъ сръбска страна на договора относително подѣлбата на Македония чрезъ разни извъртания, прикрити подъ юридически формули като „rebus sic stantibus" и пр. Впрочемъ и самъ авторътъ изтъква голѣмото огорчение, което бѣ обладало българската армия, когато въ априлъ 1913 год. чрезъ нашия воененъ аташе при сръбската армия майоръ Разсукановъ се бѣ узнало, че сърбитѣ и гърцитѣ се споразумяватъ да сключатъ договоръ, насоченъ противъ България, което и се сбѫднало, — такъвъ договоръ билъ подписанъ на 29 май. Събитията подиръ това, които доведоха до междусъюзнишката война, разбира се, за историка не сѫ друго освенъ логическа последица на тази измѣна на двата съюзника на България. Добре забелѣзва и авторътъ, че сръбско-българскиятъ договоръ отъ самото начало не задоволявалъ „общественото мнение въ Сърбия", което смѣтало долината на Вардара за необхдимъ пѫть къмъ Солунъ, който пѫть Сърбия не можела да отстѫпи на България. А то ще рече, че сърбитѣ не сѫ мислили да изпълнятъ договора и се решили заедно съ гърцитѣ и съ силата на орѫжието да го нарушатъ. Катастрофата отъ 1913 год. доведе до съюзяването на България съ срѣдноевропейскитѣ велики сили. Въ 1915 г. още бѣше възможно тя да се отклони отъ този пѫть, и четворниятъ съюзъ на силитѣ (антантата) е щѣлъ да сполучи да склони България на своя страна: „Усилията да се привлѣче България къмъ война съ Турция получиха видимъ изразъ на 29 май 1915 год. следъ встѫпването на Италия въ войната; тогава четворниятъ съюзъ обещаваше на България да ѝ отстѫпи Македония южно отъ линията Крива Паланка—Сопотъ на Вардаръ и Охридъ заедно съ Велесъ, Охридъ и Битоля, но съ условие България да не окупирва Македония преди да се сключи миръ, чрезъ който Сърбия за награда би получила Босна-Херцеговина и Далмация. Освенъ това България е щѣла да получи и Кавала отъ Гърция, която пъкъ би била възнаградена съ земи въ Мала Азия. Намѣренията на великитѣ сили срещнали твърде енергично съпротивление отъ страна на общественото мнение въ Сърбия и Гърция, и така всичко се осуетило" (стр. 353). И този исторически фактъ е отъ голѣмо политическо и морално значение, та добре е сторилъ авторътъ, че го е изтъкналъ. По-нататъкъ накѫсо се излагатъ събитията до края на всеобщата война. Авторътъ прекалява, като иска да свали всичката вина за войната върху нашия царь и правителството, което действувало „съ насилие и измама“. Нека доблестно си признаемъ, че следъ толкова измами отъ страна на нашитѣ славянски и неславянски съседи, следъ ужаснитѣ страдания, на които побѣдоносна България отъ 1912—1913 година биде подложена следъ междусъюзнишката война въ 1913 г., въ душата на българския народъ дълбоко бѣ заседнало не само горчиво разочарование, близко до отчаяние но и непреодолимо желание да си повърнимъ по кой да е начинъ загубенитѣ братски земи, заради които България пролѣ потоци кръвь на своитѣ най-добри чеда независимо отъ страшната съсипия на тракийскитѣ и македонски българи, която последва. Безъ това душевно предразположение никое правителство и никой царь не биха могли да поведатъ българитѣ противъ Русия. Ако има нѣкой да е сторилъ грѣхъ противъ славянството, въ случая то не е българскиятъ народъ, както представя авторътъ а — само неговитѣ славянски съседи. Това трѣбва и братята чехи да го признаятъ, а увѣренъ съмъ, че единъ день ще го признаятъ защото тѣ сѫ, които най-добре изучватъ славянската история.

---

[1] Ето цѣлиятъ чл. 4 въ французкия му текстъ; „Si la Bulgarie et la Serbie, suivant une entente préalable déclarent la guerre à la Turquie, l'une et l'autre seront tenues, s'il n'en est disposé autrement par un arrangement spécial, de prélever sur leurs troupes, mobilisées conformement à l'article premier de la presente convention, et de diriger sur le théâtre d'operations du Vardar une armée d'au moin cent mille combttants“.

---

[1] Ето Французкия текстъ: „a) Que toute l'armée serbe doit opérer contre l'armée turque du théâtre de la guerre du Vardar et b) que l'armée bulgare alliée doit envoyer de Kustendil même sur le théâtre de la guerre du Vardar une force d'au moins une division (24 batallions avec l'artillerie et tous les services requis) pour grossir l'effectif de l'armée serbe".

Л. М.

Hermann Wendel, Von Marburg bis Monastir. II. издание (вж. кн. Kreuz und quer durch den slawischen Süden, Frankfurt a. M. 8°, 300, 1922, стр. 1—126.)

Авторътъ, известниятъ Херманъ Венделъ, който отъ всеобщата война насамъ често пише за Югославия и нерѣдко за Македония, презъ Августъ 1920 год. рекълъ да направи една разходка до Битоля — Охридъ, за да се знае, види се, че той отъ близу познава македонскитѣ българи та да не му се отрича компетентность да има и свое собствено мнение по македонския въпросъ. Преди да е билъ въ самата Македония, неговото мнение относително македонскитѣ българи напълно се схождаше съ всичко онова, което по тоя въпросъ се говори и се пропагандира отъ Бѣлградъ, а именно, че въ Македония има само едни, още не добре опредѣлени по народность славяни, че у тѣхъ, доколкото има български духъ, той се дължи на предишното влияние на българската черква и на българскитѣ училища, подържани отъ ексархията и пр. Тази теза е много важна за сръбската държавна политика, която наистина официално подържа, че въ Македония нѣма българи, но фактически не бидейки въ състояние съвсемъ да отрече сѫществуването имъ, се стреми поне съ измисленото име „македонски славяни“ да оправдае явно насилническитѣ си, денационализаторски мѣрки спрѣмо македонцитѣ. На страницитѣ на това списание достатъчно се охарактеризира тая политика, подържана и отъ видни сръбски учени, какъвто е и географътъ проф. Јов. Цвиичъ (вж. Мак. Прегледъ, кн. 3, и др.).

Би се очаквало като последствие отъ личното пѫтуване на г. Венделъ по Македония той да измѣни своето мнение съобразно съ самата действителность. Затова нѣкои съ любопитство сѫ посрещнали неговото описание на пѫтуването му презъ 1921 год. подъ заглавие „Von Marburg bis Monastir“ (Отъ Марбургъ до Битоля). Но, както всѣки по-осведоменъ въ работата можеше да очаква, не само нищо ново не се указва въ възгледитѣ на автора, а наопаки дори тѣ по-силно се подчертаватъ въ книгата му, подкрепени вече съ убедителностьта на „очевидецъ“. Първото издание на това съчинение щастливо се разпродало, и ето сега го виждаме втори пѫть печатано наѐдно съ друго едно пѫтно описание, „Отъ Бѣлградъ до Букари“, излѣзли подъ обща заглавие „Kreuz und quer durch den slawischen Süden“ (На длъжь и ширь по славянския югъ) въ разкошно издание, украсено съ фотографски репродукции отъ пропѫтуванитѣ мѣстности. Насъ интересува само това, що се разказва въ първия трудъ, — какво е видѣлъ и чулъ г. Венделъ по пѫтя си отъ Лѣсковецъ—Враня презъ Скопье—Велесъ—Прилепъ—Битоля—Охридъ—Струга—Дебъръ (Заглавието на книгата „Отъ Марбургъ до Битоля“ неточно означава маршрута му до край).

Авторътъ си служи съ единъ афектирано-игривъ, фелетоненъ стилъ, въ който изобилватъ пусти фрази, окичени съ пресиленъ хуморъ, съ много провинциализми, простолюдни афоризми и лаконизми. Такъвъ езикъ е сгоденъ, за да се прикрива празнотата на мисилитѣ, а особено въ случая и тенденциозностьта на главната идея. Пословична е повръхностната лекота на съдържанието въ пѫтни описания, чиито автори отъ прозорцитѣ на вагона сѫ наблюдавали и изучвали чузди страни и народи. Венделъ пѫтува по Македония съ автомобилъ, даденъ му на пълно разположение отъ сръбскитѣ военни власти, ползуващъ се съ всички възможни олеснения, за да може удобно и съвсемъ евтино да пѫтува. При все това Венделъ много бърза, нигде не се спира що-годе сериозно да надникне въ живота на страната, да изучи хората, за да може наистина да си състави самъ свое мнение. Сериозни въпроси, сѣкашъ, не го интересуватъ; той съ единъ своеобразенъ хуморъ ужъ отъ високо гледа на хората и живота имъ, бърже ги отминава, но при все това не забравя „главната си идея“. Всѣкиму, който очаква да намѣри въ едно пѫтно описание сериозно отнасяне къмъ свѣта и следователно истинска поука, тази книга прави неприятно и дори жалко впечатление. Специално за насъ е утешително обстоятелството, че преди г. Вендла множество сериозни и добросъвестни пѫтешественици сѫ пропѫтували Македония въ течение на цѣлото минало столѣтие и сѫ я изрисували въ истинския и видъ. При все това, понеже Венделъ пѫтува̀, следъ като Македония втори пѫть бѣ минала подъ владението на Сърбия, любопитно бѣше да ни разкажеше той нѣщо по-вечко за нея, и тогава съчинението му все щѣше да има и нѣкакво актуално и трайно значение. Че такова значение дори и въ най-малка мѣрка не може то да има, читательтъ самъ ще види подолу, гдето безъ много коментарии ще предамъ сѫщественото отъ съдържанието му.

Нека най-напредъ изтъкна, че Венделъ е нѣмецъ, който тогава, когато е пѫтувалъ, нѣщо е разбиралъ сръбски, но далечъ не е владѣлъ езика напълно, което се вижда отъ немалкото погрешно предадени сръбски думи и фрази, съ които той обича твърде на често да парадира въ книгата си.

Нѣма да следимъ автора по пѫтя му презъ Хърватско за Сърбия. Ето го че се спрѣлъ въ Лѣсковецъ. Едвамъ що пристигналъ, и вече предъ него се явява депутация отъ мѣстната власть и отъ гражданството да го поздрави съ добре дошелъ (eine Abordnung der Behörden und Bürgerschaft zur Begrüssung des Fremdlings—стр. 58). Гощавалъ го богатиятъ фабрикантъ, корененъ лѣсковски гражданинъ Теократовичъ. Когато сложили „печено прасе", домакинътъ намѣрилъ, види се, най-удобенъ този моментъ да се оплаче на бележития си гостъ отъ варварщината на българитѣ, които насмалко, когато презъ миналата война влѣзли въ Лѣсковецъ, и него щѣли да убиятъ, както убили и толкова други първенци въ града (Notabeln). Сетне, когато В. съ него отишелъ да посети сукнената му фабрика, видѣлъ още следитѣ на опустошенията, които тамъ извършили българитѣ, и особено, какъ тѣ въ „апретурното" отдѣление на фабриката си направили яхъръ, та още личели по стенитѣ имената на коньетѣ имъ (!). Ето само това г. В. е видѣлъ и намѣрилъ за нуждно да разкаже отъ Лѣсковецъ (стр. 62). Вече тукъ поличава, че и той както мнозина чужденци, когато пѫтуватъ по ориента, много се интересува за екзотичното, което тамъ може да се види, та не е пропусналъ да посети и циганската махала на града (стр. 53). Самиятъ В. е йовиаленъ, обича при чаша вино и добра хапка да слуша пѣсни и свирня. Въ това той си уйдисва съ аташирания къмъ него нѣкой си Миланъ Константиновичъ, та не забравя да спомене и циганитѣ цигулари въ една кръчма въ Лѣсковецъ (с. 62).

Отъ Лѣсковецъ само миналъ презъ Враня и слѣзълъ въ Скопье, въ хотель „При бѣлия орелъ", въ който имало много бѣли вѫшки. Това обстоятелство па и като узналъ, че тамъ имало една мушица, нарич. Денга, отъ която човѣка хваща тридневна треска, В. малко се поумислилъ, но понеже въ хотела „Босна" свирѣли цигани и се пѣли пѣсни, — нѣщо като манетъ, „Севдалинка", босненско-турска любовна пѣсень, — лошото настроение скоро му минало. На другия день той по чаршията разглежда върволица свѣтъ — турци, евреи, „славяни". Спомня си, че тукъ „царъ Душанъ на 1335 година се коронясалъ за царь на сърбитѣ и българитѣ", спомня си още, че преди три години — 1918 год., тукъ владѣли българитѣ, които по исторически предания изказвали нѣкакви свои права надъ града Скопье: „Тѣ — продължава В. — между неговитѣ славянски жители, благодарение на ревностната имъ черковна и училищна пропаганда, иматъ немалко привърженици". И само толкова за скопскитѣ „славяни"!

Венделъ бърза и съ автомобила си скоро се отзовава въ Велесъ. Но и въ тоя български градъ нищо не видѣлъ, — нищо! Въ една мръсна гостилничка съ още по-мръсни покривки по маситѣ той поискалъ да се нахрани, и като попиталъ, какво има за ядене, гостилничарътъ му отговорилъ само съ едно „йокъ!" Попиталъ нѣма ли яйца, — пакъ чулъ само отговоръ йокъ! Да ли нѣма студено печено месо? — „йокъ!." „Това е страна на йоклука („Iokluk") — духовито заключава авторътъ. При тоя случай още нѣщо ново научилъ въ Велесъ:

„Тукашнитѣ уроженци (Eingeborenen), когато ги попиташъ нѣщо, отговарятъ съ клатене на глава въ смисълъ на да, а съ слабо кимване, види се, въ смисълъ на не. Какви сѫ обаче тѣзи „уроженци“, не се заинтересувалъ да разбере. Между туй босоноги циганчета-ваксаджии подущили чужденеца „германецъ“ (Germanez — тъй, съ българко окончание -ец!) и го заобиколили, за да му чистятъ обущата. Това било много забавно (с. 76). Следъ това недалечъ у единъ кебапчия, съ мръсни крака, изялъ две чинии кебапчета. Съ това се свършватъ наблюденията му и въ Велесъ (стр. 78). Нека отбележимъ, че тая страница на книгата му е украсена съ фотографията на единъ турчинъ, който ужъ представлява „Македонски пастиръ“ (Makedonischer Hirt)!

Отъ Велесъ В. заминава по „равното шосе“ къмъ югъ за Прилепъ. Разправя, какъ по пѫтя яли дини, праскови, гроздье и прѣсни смокини (79). Такива работи авторътъ не пропуща да отбележи, както и по-рано бѣ разправилъ за сръбската сливовица, която леко се пиела като вино (58). Пѫтувайки презъ Бабунския проходъ, авторътъ се фотографиралъ, и отъ снимката се вижда, че го придружаватъ единъ сръбски офицеръ и двама цивилни. Въ Прилепъ минаватъ презъ турската махала. Кадънитѣ плашливо се криятъ задъ решеткитѣ, уплашени отъ фотографическия апаратъ на Венделъ. И тукъ той нѣма много време за сериозни изучвания. Знае, че въ XVI. в. тукъ владѣлъ „сръбско-македонскиятъ деспотъ Марко“ и разправя, че Крали Марко споредъ народнитѣ пѣсни много обичалъ виното и женитѣ (82). А за сегашнитѣ жители на Прилепъ, — нищо. Билъ празникъ; всичко било затворено въ чаршията. Миналъ единъ попъ, сетне — една свадба (безъ да се казва нѣщо повече нито за попа, нито за свадбата). Какви сѫ тѣзи, които минаватъ и заминаватъ, сърби или българи? — питалъ се авторътъ, и си отговаря: „Ако изслушашъ единъ сърбинъ, ще ти каже едно, ако се обърнешъ къмъ нѣкой българинъ, той ще ти твърди друго, — малко градове въ македонската национална борба сѫ толкова оспорвани както Прилепъ“. На моста си играятъ деца и не се стѣсняватъ, като ги попита човѣкъ за нѣщо. „Азъ съмъ сърбинъ“ — казало на В. едното, „но тѣзи“ — като посочило на другитѣ — „сѫ македонци.“ „Отъ где си ти?“ — „Отъ Нишъ.“ „Ами другитѣ и тѣ ли сѫ сърби?“ — „Ja sam stari srbin i oni su novi srbi“ (я съмъ стари сърбинъ, а они су нови сърби) — хитро отговаря то. „Но тъй съвсемъ убедени не изглеждатъ «новитѣ сърби»—казва В. Детето, което така хубаво знаело да отговори, било синъ на директора на пощата, преживѣло одисеята презъ Албания, било сетне въ Франция и на Корсика. Венделъ е схващалъ, че неговата анкета на моста при малкитѣ деца не ще задоволява, и затова я продължилъ предъ кафенето „Београдъ“, гдето нѣколцина прилепчани си седѣли и си пиели кафето. Между тѣхъ имало и единъ, върналъ се отъ Америка — „Amerikanac“ (тукъ вече съ сърбско окончание -ац!). В. ги питалъ, какви сѫ, но тѣ не се решавали да говорятъ и недовѣрчиво се оглеждали. Но когато разбрали, че В. е нѣмецъ, веднага открили сърдцата си. „Да, тѣ сѫ ходили на български училища, принадлежали сѫ къмъ ексархийската черква. У тѣхъ само толкова българско е останало. И, не е чудно, душата имъ още клони къмъ българитѣ" (34.). Виждате, колко хитро, колко умѣло В. е успѣлъ нагледно да потвърди сръбската измислица, че екзархията съ духовенството и училищата е създала българщината въ Македония. Следъ този успѣхъ В. е смѣталъ, види се, че достатъчно е изпълнилъ дълга си, и затова нищо повече за Прилепъ не разправя. Веднага следъ това той е вече въ Битоля.

По улицитѣ Битоля му се чини като нѣкой отъ севернитѣ французки градове, опустошени отъ нѣмцитѣ. Подобно нѣщо сж извършили съ Битоля българитѣ и нѣмцитѣ отъ височинитѣ съ своята артилерия. Разказвали му за 4000 съсипани кжщи. При все туй, тукъ се усѣщало вѣянето на западна и срѣдиземноморска култура, дори сѣнката на Атина до тукъ е достигала. Какъ В. е доловилъ всичко туй, не е ясно, но да прощава той, ако не се съгласимъ съ него, че преди тукъ гръцкиятъ езикъ ужъ билъ обиходниятъ езикъ въ града (Umgangssprache). Известно е, че сжщински гръцки елементъ въ Битоля не е имало въ значително количество; тукъ сж били доста многобройни гъркоманитѣ власи покрай българското и турското население на града. „Всичко фино и сега се отдава на гърцитѣ" — казва В. — „При все това Битоля далечъ още не е гръцки градъ. Една мозаика отъ племена тукъ се събрала. Битолчанитѣ сами не могатъ се разпозна между погърчени славяни, погърчени власи и пославянчени цинцари, между нито погърчени нито пославянчени аромъни(!), чисти славяни (reine Slawen), сжщински турци, сжщински гърци, неподправени арнаути, пакъ пославянчени арнаути и поалбанчени славяни, при това още евреи и цигани. Да се задушишъ, драги мой! (der Atem stockt dir, mein Lieber!). И въ тоя хаосъ националната пропаганда на различнитѣ народи е създала човѣци по свой образецъ. Не само турски училища е имало и училища на всеобщоизраелитския съюзъ, на католицитѣ-лазаристи, но още и една гръцка, една сръбска, една българска и една ромънска гимназия. Подиръ всѣка една душа е хвърляна мрежа. Твърдость на характера и народно съзнание не сж особено вирѣели тукъ у македонцитѣ. Не единъ, стремящъ се младежъ тукъ е постжпилъ въ гръцката гимназия подъ име Константиносъ, прекаралъ сетне въ сръбската гимназия като Константиновић, сетне седѣлъ като Константиновъ при краката на български учители и най-сетне се отзовалъ като Константинеску у ромънитѣ. Славянитѣ както всжду (въ Македония) и тукъ се наричатъ македонци, стоятъ между сърбитѣ и българитѣ, и така могатъ и така (Die Slawen nennen sich wie überall Makedonci, stehen zwischen Serben und Bulgaren, können so und können auch so). Тамъ на стената въ кръчмата ни се показва покрай олеографията на Петъръ I и Сирановиятъ носъ на българския Фердинандъ, за всички случаи? Е, спекулация! Но, успокояватъ те — това билъ само Георги, английскиятъ краль" (86). Подиръ този цитатъ всѣки порядъченъ човѣкъ, който знае истината за Македония, не ще смѣе да каже, че много строго съмъ оценилъ автора въ уводнитѣ си бележки къмъ тази рецензия. Следъ славната стара история, която иматъ македонскитѣ българи, следъ

40-годишната имъ доблестна, пълна съ нечутъ героизъмъ революционна борба, чиято кулминационна точка бѣ достигната въ Битолското въстание на 1903 год., и подиръ последвалитѣ сетне чудни дѣла на самопожертвование на сѫщитѣ тѣзи македонски българи, нито единъ Гопчевичъ, ако бѣше живъ, не би посмѣлъ да даде такава фалшива, тенденциозна и мерзка атестация на нашитѣ македонски сънародници, както прави това госп. Венделъ! И отъ где всичко туй е научилъ, узналъ, изследвалъ негова милость, който и тукъ, както и въ Прилепъ, Велесъ и Скопие, само се е разходилъ по чаршията и зяпалъ минаващи и заминаващи хора? Че не знае ли той, че и други, съвсемъ инакви хора, отъ типа на почтения англичанинъ Brailsford, който следъ Битолското въстание лично съ госпожата си шесть месеца прекара въ Битоля, раздавайки помощи на пострадалитѣ отъ въстанието българи, сѫ били въ тая страна, и че съвсемъ други, истински свои впечатления сѫ ни предали за нейнитѣ жители. Самиятъ H. N. Brailsford се прочу съ правдивостьта и богатството на съдържанието на своята книга „Macedonia“ (London, 1906), въ която превъзходно изрисува и българското освободително движение въ Македония (Срв. глава V. „The Bulgarian movement“ 110—171).

Следъ тая своя тирада, насочена противъ българщината въ Македония, досущъ по способа на сръбската официална теза, г. В. и тукъ смѣта, че достатъчно се е издължилъ колкото за Битоля. После разправя, че ходилъ по чаршията заедно съ единъ комунистъ (Венделъ е бившъ германски социалистъ!), който му разправялъ за сръбскитѣ политически партии въ Битоля; видѣлъ джамии, турци, евреи, празни турски улици и затвора (90). Дали му вечеря, гдето било весело. Окрѫжниятъ управитель седѣлъ до него отъ лѣво, а любезната управителка — отъ дѣсно. Присѫтствувалъ и новиятъ дивизионенъ началникъ, който до преди една седмица билъ въ дипломатическа мисия въ Римъ. Тамъ сѫ били и гимназиялниятъ директоръ, „още отъ турско време деятеленъ като народенъ работникъ“, съ жена си и нѣколцина гости, между които и нѣкакъвъ си бегъ. Сърбитѣ, особено чиновницитѣ и офицеритѣ не били много възхитени отъ „югославянската идея“. „Югославяни“ за тѣхъ сѫ само тъй нареченитѣ „Пречани“ (Prečani), сир. онѣзи сърбохървати, които живѣятъ оттатъкъ прѣко р. Сава, Дрина и Дунава. „Въ Македония — казва В. — тѣ всички се чувствуватъ като въ една далечна, чужда колония, въ заточение, въ Сибиръ. Мѫжетѣ си даватъ патриотически видъ и броятъ днитѣ, ала женитѣ имъ въздишатъ: Ахъ Крагуевацъ! Ахъ Валево! Ахъ Неготинъ! Тѣ не се осмѣляватъ да въздъхнатъ: Ахъ Бѣлградъ!“

Следъ банкета, на другия день, В. заминалъ за Ресенъ пакъ съ сѫщия воененъ автомобилъ, шофйорътъ на който, Чедомиръ, често е въ устата му. Въ Ресенъ спрѣли предъ една малка черква. Обиколили ги дечурлига, и В. пакъ почналъ своята анкета: „Но какъвъ си ти“? Като че не разбрали, уплашено го изгледали. „Той е турчинъ! — извикали всичкитѣ. „Така? А вие?“ — „Македонци“! — веднага отрѣзало едно отъ тѣхъ. Учительтъ, любопитенъ бърже дофтасалъ. Споредъ него отъ 7000 жители въ Ресенъ една трета сѫ мохамедани, а другитѣ

— славяни (Slawen). Съ това се свършилъ разпитътъ. „Sbogom gospodine!“ — и потеглили нататъкъ за Охридъ.

Въ селото Велестово до автомобила се доближилъ конникъ, единъ поручикъ, нарочно изпратенъ да поздрави господина Вендла отъ името на Охридския гарнизонъ! (97). Трѣбвало автомобилътъ да намали хода, защото офицеринътъ яздейки ги придружавалъ. Той билъ приказливъ и разправялъ за Охридъ. Оплаквалъ се, че Охридъ по отношение на женитѣ билъ по-лошъ отъ Битоля, — цѣла Азия. Ни едно женско сѫщество въ възрастьта на чаритѣ и закрѫглеността не се осмѣлявало съ мѫжъ, нероднина, да се покаже на улицата; най-много то ще бѫде — съ годеника си. Нѣкой отъ другаритѣ му (офицери) склонилъ да стане годеникъ, но следъ нѣкое време се измъкналъ. Ала това преди всичко е дързость, а второ въ такива случаи се подигатъ оплаквания отъ страна на роднинитѣ за нарушение на дадена дума за женидба, и роднинитѣ сами се разправятъ съ пищовъ въ рѫка. Неотколе единъ тъй билъ застрелянъ въ чаршията отъ брата на една, така напустната мома. И никой не се очудвалъ на таково нѣщо.

Така въ разговоръ стигнали въ Охридъ. Градътъ лошо впечатление направилъ на В. съ своитѣ малки дюкянчета и занаятчийници. Малко мѫже се виждали, а жени никакви. „Едно досадно, преситено на живота гнѣздо! А нѣкога тукъ е цъвтѣло кожарството съ 50-тина работилници, всѣка съ по 50 работника. И на панаиритѣ въ Липиска се явявали търговци съ кожарска стока отъ това отдалечено „проклето гнѣздо на Via Egnatia, стария римски пѫть („aus diesem entlegenen, verwunschenen Nest an der Via Egnatia, der alten Römerstrasse). Сега едвамъ ще отидатъ до Битоля. Голѣма заспалость е хвърлила сѣнка върху града“ (93).

Венделъ ходилъ да види черквата св. София; влизалъ и въ тъмния ходникъ откъмъ южната страна. Въ първия кътъ му посочили една фреска на стената, — три едвамъ разпознаващи се образа, и съ увлѣчение му ги представили за „царь Душанъ съ жена си и царь Урошъ“. „Добре, добре! — отговорилъ В. — „И българитѣ — резонира той — така съ свѣщи въ рѫка сѫ водили чужденци въ влажни подземия, и посочвайки имъ разкапали се образи (Bildern) и изтрити букви, доказвали своето „свещено право“ (поставено въ кавички отъ автора). Но освенъ сърби и българи — продължава В. — тукъ е имало нѣкога и римляни, нормани, византийци и турци, които като господари тукъ сѫ поили конетѣ си на това езеро, и отъ всички тѣхъ сѫ останали следи и знаци. И ако прелистяте у Ростковски[1], ще намѣрите: „Въ края на миналия вѣкъ Охридъ имаше 11,875 жители, отъ които 3950 мухамедански геги или албанци, 450 аромъни или македовласи, 7400 славяни“. Ако се допитате у Кънчева,[2] той за сѫщото време посочва 14,375 души жители, отъ които 5000 турци, 800 албанци, 430 аромъни, 600 цигани и 8000 българи. Та туй е една мѫка и бъркотия! (Es ist schon ein Kreuz und ein Wirwarr!) (стр. 100). Това извикване на В. е за съвсемъ неосведоменитѣ по въпроса въ чужбина. Че защо ли е потрѣбвалъ тукъ на В. тъкмо Ростовски, известниятъ битолски руски консулъ, чиято статистика е чисто любителски трудъ и за чиято неточность както и причината за рубриката „славяни“ въ нея отдавна се знае. Въ сѫщность между двѣтѣ статистики, на Ростковски и Кънчева, нѣма кой знае каква грамадна разлика, та да охка г. В., че ужъ не можелъ да се снайде въ тая разбъркана работа. Въ сѫщность що е забъркано, — цифритѣ или нѣщо друго? Явно е, че В. иска да каже, че ужъ не можелъ човѣкъ да разбере, „славяни“ ли има тукъ или „българи.“ А понеже Кънчевъ, българинъ, казва, че има българи, разбира се нему не може да се вѣрва, колкото на русина. Но г. В. не знае, че още на 1844 година въ Охридъ е дохождалъ рускиятъ славистъ професоръ Григоровичъ и че той тукъ бѣ намѣрилъ не нѣкакви си неопредѣлени „славяни“, а славяни, които се наричатъ българи, както се наричатъ и сега. И само Григоровичъ ли е установилъ това?! Но все пакъ съ една, леко писана книга на нѣмски, пълна съ неистини, и сега може да се заблуждава неосведоменъ свѣтъ. Та и самиятъ Венделъ, говорейки по-нататъкъ по сѫщия въпросъ, издава тактиката си: „Кънчевъ е българинъ, а българитѣ произнасятъ името на Охридъ съ особено страхопочитание. До 1757 г. той е билъ столица на българска патриаршия, а въ XIX. в. тукъ е действувалъ единъ отъ първитѣ възкресители на българщината, Димитъръ Миладиновъ, родомъ отъ близката Струга. Да, но Охридската патриаршия никога (!) не е била въ националенъ смисълъ българска, а пъкъ Миладиновъ е пресичалъ грѫцкитѣ струни на славянската душа, безъ да е билъ острецътъ му насоченъ противъ сърбството (Miladinov hatte den griechischen Banden der slawischen Seele gefeilt, ohne Spitze gegen das Serbentum). Съ право тукъ славянитѣ се наричатъ македонци. Тюрингийцитѣ не сѫ нито пруси, нито баварци, и тѣ (македонцитѣ) сѫ толкова малко сърби, колкото и българи. Преди две три поколения да бѫдешъ гръкъ бѣше тамъ най-висшето нѣщо; следъ това примаменитѣ (die Erfassten) отъ българската пропаганда гордо се наричаха българи. Следъ малко десетолѣтия, като бѫде тукъ училищното образование рѫководено отъ Бѣлградъ, ще тупа подъ антериитѣ на охридчанитѣ едно сръбско сърдце (Wenige Jahrzente von Belgrad aus geleiteter Schulunterricht und den Ochridern schlägt ein serbisches Herz unter dem Wams“ 101). — Но бѫдете спокойни — деца! Селянинъ на Бабуна планина ми каза съ едно презрително рѫкомахане: Ахъ, сърби или българи, — това сѫ тукъ партии; азъ не принадлежа къмъ никоя партия.“ По откровено признание отъ това, какво гони и на какво се надѣва сръбската денационализаторска политика въ Македония, не може да се иска. Венделъ добре е посветенъ въ крайнитѣ цели на тая политика, той тукъ явно ги изказва и той имъ съдействува. Но Венделъ се мами. Македонцитѣ не се подкупватъ тъй лесно съ земни блага. Ако бѣха такива, тѣ нѣмаше да се излагатъ на адски страдания заради националното си сѫществуване като българи. Па и да можеше така да се отродятъ съ насилие, човѣчно ли е такова постѫпване?

---

[1] Рускиятъ консулъ въ Битоля Ростковски, когото единъ турски войникъ сетне уби, бѣше състаилъ една статистика на Битолския вилаетъ, въ която съгласно съ даденитѣ му отъ Петербургъ инструкции въ угода на Сърбия той поставя македонскитѣ българи подъ рубрика „Славяни“.

[2] Сиречъ въ неговато книга „Македония“.

„На една разходка по езерото единъ младежь отъ битолската интелигенция — разказва В. — проповѣдваше македонска народность; той иска автономна Македония съ областно управление и областно събрание въ Скопье, като съставна часть на една югославянска съюзна държава. Планътъ, въпрѣки съмнението, което веднага възбужда, може да се разисква. Но преди всичко търпете се едни други! Словенци, хървати, сърби, македонци, българи, вие всички сте южни славяни — единъ народъ. Съберете се подъ единъ покривъ отъ Изонцо до Черноморе, въ едно югославянско царство, създадено по волята на 17 милйона, обгърщаще всичкитѣ племена; другото ще дойде само по себе си" (102). Е, че необходимо ли е първомъ съ насилия да се отродяватъ македонскитѣ българи, за да се дойде до това югославянско царство? Защо македонцитѣ трѣбва първомъ да станатъ сърби? Защо? Защо? — Защото така искатъ въ Бѣлградъ би отговорилъ В. Разбира се, човѣкъ съ такива възгледи ще бѫде добре приеманъ всѣкѫде отъ сръбскитѣ власти. И въ Охридъ му дали банкетъ въ офицерското казино на 43. пѣхотенъ полкъ. Зданието било никакво, обстановката и покѫщнината — мизерни. „О съвършена безутешность на живота въ тия малки македонски гарнизони!" — провиква се В. — „Съ никого нѣматъ дружба освенъ помежду си; никакви развлѣчения освенъ вино и карти и — никакви жени! Животътъ тукъ е едно безгласно, потайно влачеще се самоубийство." На чело на трапезата седѣлъ полковиятъ командиръ, — полковникъ съ меланхолични очи, едвамъ 40-годишенъ. Говорѣли си сръбски, но помежду имъ имало и офицери отъ бившата Австрия, които знаели да говорятъ нѣмски. Всички били недоволни, че сѫ ги изпратили тукъ въ Македония на двомесечно резервно обучение и проклинаха това като зла несправедливость.

В. следъ това отишелъ да види и Струга. И тукъ намѣрилъ, че между 4000-ното население били изпремѣсени разни племена: „турци, албанци, славяни, власи, цигани" (104). Споредъ думитѣ на единъ сръбски чиновникъ тукъ, родомъ отъ Сърбия, изглеждало, че стружкитѣ жители тайно държатъ съ българитѣ. Този така, безъ страсть си го казвалъ това. Споредъ него населението на Струга достигало до 5—6000 души. По поводъ на народното мнение, че стружкитѣ моми били най-хубави въ цѣла западна Македония, В. присмивателно бележи, че това не означава много нѣщо, а второ, за да се докажело, за това се изисквало повече време, а при туй още отнапредъ да си приготвенъ за една потайна мушканица съ ножъ нощно време. Забележилъ си и поговорката „Како Струга нема друга"! Говори нѣщо и за риболовството въ Струга. Отъ тукъ побързалъ да отиде въ Дебъръ.

Въ Дебъръ, разбира се, нищо не може човѣкъ да хареса. Кжщитѣ на „славянското население“ се видѣли на В. по-прихлупени, по-низки. Разправя известни работи за арнаутитѣ, — челъ ги у Цвиича — за постояннитѣ нападения отъ страна на арнаутски разбойници. Разбира се, ще стане дума и за офицерството отъ мѣстния гарнизонъ. Единъ артилерийски полковникъ съ почтителна радость поздравилъ нѣмеца Венделъ. И тукъ билъ на обѣдъ при офицеритѣ. Разговорътъ се въртѣлъ все около албанския въпросъ. Следъ това направилъ посещение на близкото село Райчица. Срещнали селския попъ. На въпроса, какъвъ е той, отговорилъ, че по-преди билъ ексархистъ, разбира се, и той и черквата. „Безъ съмнение — разсжждава В. — българската пропаганда е успѣла по-силно да завладѣе душитѣ отколкото сръбската, та може да се приеме, че тукъ още сжществува тежнение къмъ българитѣ“. Попътъ се опиралъ и казалъ, че всички тукъ сж „убедени сърби“. Въ черквата, не по-стара отъ 100-тина години, попътъ съ гордость посочилъ на една фреска, представяваща мжжъ съ корона и съ надписъ: Сръбски царь Стефанъ Душанъ. Ала буквитѣ лъщятъ — нови. В. изгледалъ попа и селския старѣй въ очитѣ. „А по-рано сигурно се е наричалъ Царь Симеонъ?“ Тѣ признали, че българитѣ презъ време на войната съ боя преправили надписа и турили името на своя царь. Сетне влѣзли въ една селска кжща, въ която всичко било мизерно. „Мжжетѣ ги нѣма, тѣ сж на печалба — въ България и кой знае още где“ (с. 116).

Съ това се свършила анкетата въ селото.

И околийскиятъ началникъ въ Дебъръ (В. погрешно го нарекълъ „Srežni načelnik“ вмѣсто „Srezki načelnik“, 118) се считалъ, види се, задълженъ да даде угощение на г. Венделъ. Гощавалъ го е съ имамъ-баялди и съ алжирско вино, което останало въ Солунъ отъ французитѣ, а тѣ отъ него сетне дали и на съюзницитѣ си сърби. Венделъ се чукалъ за здравето на гостоприемнитѣ господа — околийския началникъ, окржжния съветникъ (Landrat), полицейския комисаръ и двама окржжни секретари. Нощувалъ въ една албанска кжща у нѣкой си Никола Блажичъ.

На връщане В. само миналъ покрай манастира Св. Иванъ Бигоръ и Галичникъ и стигналъ до Гостиваръ и отъ тамъ въ Тетово. Понеже се чуло, че албански разбойници можели да нападнатъ града, В. побързалъ да се намѣри въ Скопье, гдето радостно си отдъхналъ: „Тукъ има бани, бира и блъсканица отъ сламени шапки, попски камилавки, войнишки капи, съ жени, съвсемъ незабулени, не натикали се въ еднообразни чували!“ (125). Следъ малко В. се вози вече въ спалния вагонъ на трена Атина—Парижъ, съ който презъ Бѣлградъ —Виена щастливо се прибралъ въ своя Франкфуртъ на Майнъ.

Потрудихъ се въ тази си рецензия вѣрно да представя споредъ книгата „Отъ Марбургъ до Битоля“ новия Гопчевичъ въ нѣмско подобие. Въ предговора на книгата си авторътъ ѝ казва, че въ случая се касае за една „съвсемъ неполитическа книга“ (Es handelt sich also um ein ganz unpolitisches Buch). „Но ако щете — прибавя той — тя е и една напълно политическа книга, но разбира се

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА

само въ едно: понеже тя желае, водейки се по мнението на Боклъ, че отъ всички причини на националната омраза между хората най-силно е невежеството, — да представи много подценяванитѣ и нарѣдко зле окачествяванитѣ южни славяни въ по-справедливо освѣтление". Благодаримъ за таково „справедливо" освѣтление! Не свѣтлина, а мъгла и тъмнина спуска върху Македония тази книга, тя ще постигне тъкмо противното — националната омраза, която за жалость сега разяжда двата братски народа — българския и сърбския, да се продължи.

Л. Милетичъ.

E. N. Tsouderous, Le rélevement économique de la Grèce (la Grèce économique). Edit. Berger-Levrault. Paris. 1920. 8°, стр. 230.

Книгата е писана съ агитационна цель: да представи Гърция като страна съ закрепнали економически институти и добро стопанско бѫдеще. Цудерусъ е бившъ гръцки министръ на финанситѣ, представлявалъ е Гърция въ разнитѣ европейски конференции следъ войнитѣ, и познава много отъ болнитѣ мѣста на западноевропейската дипломация. Затова старанията му сѫ насочени къмъ това — да убеди чуждестранния капиталистически свѣтъ, каква благодатна почва за стопански предприятия представлява отъ себе си Гърция въ днешнитѣ ѝ граници. Особени грижи е положилъ Цудерусъ въ последнитѣ глави отъ книгата си, посветени на стопанството въ новитѣ гръцки земи — южна Македония и западна Тракия.

Споредъ Цудерусъ, крайѫгълниятъ камъкъ на гръцкия стопански животъ лежи въ тези две провинции. Изхождайки отъ това така възприето основно положение, авторътъ вика на помощь всевъзможни аргументи, за да представи, че стопанското дѣление на стара Гърция отъ новозавладѣнитѣ земи е било недопустимо, не само по национални съображения, но и поради обстоятелството, че, взето стопански, брѣговетѣ на Архипелага били недѣлими. Явно личи, че тази така възприета стопанска формула е едно прикритие на гръцкитѣ желания, Гърция да стане пълна господарка на брѣговетѣ на Бѣлото море отъ къмъ европейския и азиатския материкъ — една идея, която, макаръ и провалена следъ нещастната малоазиатска война, продължава да живѣе съ пълна сила въ главитѣ даже на тѣзи гръцки политици, които минаватъ за реалисти, и които искатъ да третиратъ международнитѣ въпроси отъ тѣхната материална страна.

Цудерусъ казва, че Сѣръ, Драма, Ксанти, Гюмюрджина ще станатъ центрове на гръцки стопански напредъкъ и че въ економическо отношение — съ своитѣ обширни и богати полета, съ развититѣ занаяти и особено съ тютюнопроизводството — македонскитѣ и тракийски земи били гръбнакътъ на гръцкото народно стопанство. За да усили още повече своята аргументация, авторътъ, като добъръ ученикъ на Венизелосъ, често намеква и за прословутото предложение на този последния, отправено къмъ западноевропейски банки и голѣми предприятия, да имъ предостави едва ли не безвъзмездно експлоатацията на тютюневитѣ плантации въ западна Тракия. Въ тази область изглежда, че отъ думи се е минало и къмъ дѣла. Отъ цифритѣ, що дава книгата, която ни занимава, видно е, че значителна часть отъ тютюневитѣ предприятия, настанени въ Кавала и Ксанти, сѫ въ чужди, негръцки рѫце. По този начинъ политиката на Венизелосъ да изкопчи изъ рѫцетѣ на великитѣ сили така наречената тогава междусъюзнишка Тракия, намѣри между другитѣ аргументи и този — да се привлѣкатъ на страната на Гърция симпатиитѣ на чуждестраннитѣ капиталисти. При разглеждането на всички почти въпроси, засѣгащи стопанството на южна Македония и западна Тракия, авторътъ на книгата не се отказва отъ венизелосовата идея: тия земи да бѫдатъ предоставени, ако ще би и напълно, въ рѫцетѣ на западноевропейскитѣ капиталисти, но владѣнието да бѫде сигурно въ рѫцетѣ на гръцката държава. Статистическитѣ материали, които се даватъ въ книгата на Цудерусъ, не могатъ да скриятъ, какви широки размѣри е взело — а особено за Тракия — това „проникване на чуждитѣ капитали“: освенъ голѣмата тютюнева индустрия и търговия, въ рѫцетѣ на чуждестранни предприятия сѫ: минното дѣло и индустрията за производството на строителенъ дървенъ материалъ отъ южнитѣ склонове на Родопския масивъ. Това не стига. Всички гръцки автори, економисти, въ това число и Цудерусъ — който минава за единъ отъ най-компетентнитѣ хора по материята — подържатъ, че чуждестранни предприятия трѣбва да вложатъ своитѣ капитали за направата на бѣломорски пристанища отъ Орфано до Дедеагачъ, за постройка на желѣзнопѫтнитѣ линии, за канализиране и регулиране долнитѣ течения на рѣкитѣ Вардаръ, Струма и Места.

Като чете всички тия подробности, човѣкъ се пита, какво остава за гръцката държава и за нещастнитѣ малоазиатски бѣжанци, които на цѣли стада — безъ да има паша за тѣхъ! — сѫ изхвърлени по мочурляцитѣ на бѣломорскитѣ брѣгове и на македонскитѣ и тракийски рѣки. Цудерусъ отговаря и на този въпросъ. Комисията, която се е заела да „откупва“ земи за малоазиатскитѣ бѣжанци, като представителка на тия банки, които отпущатъ кредити и заеми за нуждитѣ на бѣжанцитѣ, раздава земитѣ отъ свое име, като срещу заема има правото на пълна господарка на тия земи. А какво би станало съ тия земи и съ тия мочурища, ако, да предположимъ, единъ день анадолскитѣ бѣжанци биха поискали да се върнатъ обратно въ Анадола, или биха съвсемъ престанали да сѫществуватъ. Ще останатъ ли и тогава западнитѣ капиталисти господари на тия гръцки земи? Много интересни и въ сѫщето време немаловажни въпроси повдигатъ съ тезата, която защищаватъ по всичкитѣ тия въпроси, гръцкитѣ автори. Тѣ сѫ склонни да продадатъ половината Гърция, но да постигнатъ своята главна цель: да представятъ предъ свѣта новоокупиранитѣ области като благодатни области за предприемчивия европейски духъ.

На три главни отдѣла раздѣля Цудерусъ материята, която се занимава съ стопанството на новитѣ гръцки земи. На първо мѣсто е земледѣлието, на второ индустрията и занаятитѣ, на трето — търговията.

Земледѣлието е въ отпадъкъ поради войнитѣ. Цудерусъ не споменава за пакостнитѣ въ стопанско отношение изселвания, които лишаватъ земята отъ истинскитѣ ѝ майстори — трудолюбивитѣ и родени за полска работа български селяни. Грижитѣ на гръцката държава сѫ били насочени къмъ това, да се дадатъ условия на земледѣлското население, да се усили качествено и количествено обработването на земята. Цудерусъ премълчава факта, че по-голѣмата часть отъ анадолското население, преселено въ гръцка Македония и Тракия, никога не се е занимавало съ земледѣлие, че въ повече случаи то е онова крайбрѣжно гръцко-малоазиатско население, което е било рибарско, отчасти дребно-търговско или занаятчийско. Старанията на гръцкото правителство да приложи и развие модернитѣ мотоди за обработването на земитѣ, е само едно пожелание: въпрѣки противнитѣ твърдения отъ гръцка страна, грамадни пространства оставатъ зле или никакъ необработени. Не помагатъ за развитието на лозарството и копринарството и безплатното раздаване отъ страна на държавата на американскитѣ лозови прѫчки и бубеното семе. Единствената култура, която повече напредна, поради изключителнитѣ условия въ които се намѣри европейскиятъ пазаръ следъ войнитѣ, е тютюневата. Но, както е известно, въ голѣмитѣ си форми тя е почти всецѣло въ рѫцетѣ на чужди капиталистически предприятия, а напоследъкъ поради конкуренцията — въ голѣмъ застой.

Индустрията въ тия области е слабо развита. Усилията, които употребяватъ гърцитѣ, оставатъ безъ по-голѣми резултати. Една група гръцки капиталисти, на чело на банката Харилаосъ, се е опитала да подкрепи тъкаческата индустрия въ Солунъ и Воденъ, да повдигне брашнѣната и захарна фабрикация, но безъ голѣми успѣхи. Това се дължи на следнитѣ две обстоятелства: първо, защото мѣстното население, особено бѣжанцитѣ, сѫ на гърба на държавата и не подкрепятъ съ своята консумация фабричното производство; второ, защото стара Гърция се явява като постояненъ естественъ конкурентъ на развиващата се македонска индустрия. Отъ тукъ и голѣмиятъ ривалитетъ между македонскитѣ индустриалци и тия отъ стара Гърция. Всички тѣзи крупни факти се премълчаватъ въ книгата на Цудеруса, но тѣ бѣха изтъкнати много ясно (споредъ отчетитѣ на гръцкия печатъ) въ последния конгресъ на гръцкитѣ индустриалци. Въ този ривалитетъ процесътъ между Стара Гърция и Македония е единъ и сѫщи за индустрията и за земледѣлието: стара Гърция гледа на новозавладѣнитѣ области като на такива, които ще трѣбва да служатъ за експлоатация и добиване на блага, предназначени за богатата и търговска Атина и още нѣколкото градове на Гърция оттатъкъ Пиндъ.

Най-щастливи сѫ гърцитѣ въ търговско отношение. Като чете човѣкъ подробнитѣ рапорти, които Цудерусъ дава върху гръцката търговия, не може да избѣгне тая картина, която и безъ всѣкакви специални проучвания се отваря предъ очитѣ на непосрѣдствения наблюдатель на гръцкия стопански животъ: и атиняни, и патрасци, и волосци и бѣжанци, и мѣстни се напредварватъ да прекаратъ презъ 4—5, често още презъ повече рѫце всички продукти, даже и тия отъ първа необходимость. Това прави живота на страната еднакво непоносимъ, скѫпъ за всички. Гръцкиятъ печатъ ежедневно се занимава съ тая тема и вижда голѣми опасносности въ това, ако всички крайморски населени мѣста отъ Солунъ до Дедеагачъ станатъ вмѣсто продуктивни центрове, само такива за търговия и консумация. Тѣсната ивица земя по македонското крайбрѣжие би била по тоя начинъ стопански още по-уязвима отъ страна на тия, които държатъ вѫтрешностьта и иматъ възможностьта да затварятъ непосрѣдственитѣ пѫтища на постоянно общение съ континента. Цудерусъ, който на обширно засѣга и финанситѣ на Гърция, премълчава всички тия въпроси, като се задоволява само да каже две думи за междубалканскитѣ търговски отношения, които, ако се правилно развиятъ, щѣли да подпомогнатъ гръцкото народно стопанство да закрепне, — едно предположение, за което не може отъ сега да се гадае. За Цудерусъ развиващитѣ се занаяти, особено килимарството на анадолскитѣ бѣжанци, обещавали да допринесатъ много за затвърдяването на гръцкото стопанство. Авторътъ не говори нищо за цъвтещитѣ презъ турско време занаяти въ многобройнитѣ градове на южна Македония, както и нищо не говори за състоянието на земледѣлието презъ турско време.

Цѣлата книга на Цудерусъ е единъ опитъ да се даде систематизирано изложено гръцкото народно стопанство, като се представи стопанството на новитѣ земи за нераздѣлно свързано съ първото. За обективния читатель обаче се добива точно противното впечатление. Да се свързва стопанската сѫдба на южна Македония съ тази на Гърция, да се отдалечава отъ естественитѣ стопански граници останалата часть отъ северна Македония, е все сѫщо Англия да иска, поради нуждитѣ на английското народно стопанство, да включи въ сферата на своята народна економика френскитѣ брѣгове на Ла Маншъ и на Атлантическия океанъ. Единъ погледъ само върху картата на Балканския полуостровъ сочи безбрайното много аргументи, които могатъ да се противопоставятъ на гърцитѣ: Македония въ стопанско отношение е едно цѣло, което не може нито поради стремежи отъ чисто националенъ характеръ, нито поради интереси на силнитѣ на деня, да се дѣли на части. Опитътъ, който гърцитѣ ще има да получатъ отъ изкуственото настаняване на бѣжанцитѣ и отъ още по-изкуственото предоставяне македонскитѣ богатства въ чужди рѫце, ще ги научи единъ день колко струва тази тѣхна политика, съ която искатъ да отстояватъ истинскитѣ интереси на Гърция.

В. Алексиевъ.

Hermann Wendel, Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit, Frankfurt a. M. 1925, 8⁰ 793 стр.

Въ последно време Херманъ Венделъ много се расписа, ето пакъ е издалъ означеното по-горе ново съчинение, най-обемистото му до сега, печатано на луксозна тежка хартия. Предметътъ на съчинението, разбира се, не може да бѫде освенъ Югославия. Този пѫть неуморимиятъ авторъ е посегналъ по-далече, — къмъ историята на борбитѣ, които югославянитѣ сѫ водили отъ началото на възраждането си до сега за своето освобождение и обединение, като включва подъ понятието югославяни и българския народъ. Още въ пѫтнитѣ си записки, публикувани подъ заглавие „Отъ Марбургъ до Битоля" (вж. въ тази книга на Мак. Прегледъ моята рецензия), В. се явява партизанинъ на една голѣма, обединена Югославия отъ Изонцо до Черно море, обаче не такава, каквато хърватско-словенското, па ако щете и българско схващане биха я приели, сир. една федерация при пълно запазване самостоятелностьта на съюзенитѣ народи, а каквато централистичната политика на Бѣлградъ я иска, за да осигури за себе си лъвския пай — политическата хегемония на сърбитѣ надъ другитѣ югославяни, които трѣбвало политически да се слѣятъ съ тѣхъ, сир. да се обезличатъ. Книгата на Венделъ „Отъ Марбургъ до Битоля" показва, какъ може човѣкъ да се възхищава отъ такава велика Югославия, а сѫщевременно да бѫде най-ревностенъ привърженикъ на денационализаторската бѣлградска политика по отношение на македонскитѣ българи, които споредъ тая политика трѣбва на всѣка цена да се отродятъ, за да може преди всичко Сърбия етнически да се позасили та да не изгуби единъ день узурпираното надмощие. Да не би сръбското племе въ Югославия да изпадне да играе второстепенна роля, сѫщата централистична политика прогласява и хърватитѣ па дори и словенцитѣ за досущъ единъ народъ съ сърбитѣ и се стреми политически да ги подчини. Ако единъ день и България влѣзе въ Югославия, и тя трѣбва по сѫщия начинъ да се обезличи. Макаръ че това да сѫ кроежи на бѫдещето, една предвидлива политика още отъ сега чрезъ европейския книженъ пазаръ си подгатвя почва.

Сѫщата идея, която Венделъ мимоходимъ сѣкашъ изказва въ края на пѫтнитѣ си бележки по Македония, сега, въ новото му съчинение, което се разпраща по свѣта съ една усилена реклама, е легнала въ основата му като главна, рѫководна идея: сърби, хървати, словенци и българи въ сѫщность сѫ единъ народъ и тѣ трѣбва, като пожертвуватъ своитѣ сепаратистични национални стремежи, да се наредятъ подъ единъ държавенъ покривъ, подъ рѫководството, разбира се, на Сърбия, като най-жизнеспособна и най-способна да осѫществи една обединена Югославия. За да се подкрепи тая идея, необходимо е да се покаже негодностьта, слабостьта на другитѣ югославянски народи, които сега засега съ склонни да подържатъ само една федеративна Югославия. Доколко се е удало на Венделъ въ новото му съчинение убедително да защити сръбското становище по тоя много важенъ политически въпросъ, поне що се отнася до хърватитѣ и словенцитѣ, ще оставимъ на тѣхната критика да се изкаже. Насъ преди всичко въ тая книга засѣга отношението на автора къмъ българския народъ, къмъ неговото политическо и културно възраждане и политическитѣ му борби за освобождение и обединение. Авторътъ, голѣмъ профанъ въ обширната область на политическата и културна история на южното славянство, като се е заелъ съ задача далечъ не по силитѣ си, принуденъ да събира отъ гдето свърне всевъзможни сведения, разбира се, не е можелъ да избѣгне голѣма претрупаность на материала и липса на що-годе прегледна системность. Къмъ туй неминуемо се е прибавила и слабата му страна, дължима на своеобразния му езикъ и стилъ, за който говоря на друго мѣсто (вж. тукъ стр. 191). Особено пъкъ въ новата му книга фейлетонниятъ езикъ и арбитрална надменность съвсемъ не подхождатъ къмъ сериозностьта на предмета, та споредъ мене се е получилъ съвсемъ обратенъ резултатъ: книгата му може да се чете безъ голѣми мозъчни усилия само отъ читатель, който добре познава материята, по която авторътъ афектирано скача отъ единъ въпросъ на другъ. А по-неосведоменитѣ, които очевидно най-много сѫ се имали предъ видъ, сигурно не ще могатъ да се ориентиратъ въ тая бърканица отъ факти и авторовитѣ вестникарски резонирания. Поне що се отнася до ония мѣста отъ съдържанието, които насъ засѣгатъ и които по единъ и сѫщъ въпросъ, и то не безъ известна смѣтка, сѫ разпръснати по книгата, впечатлението е такъво. Не мога да се впускамъ въ подробности, но при все това ще изнеса всичко сѫществено отъ книгата касателно български въпроси, а читательтъ нека самичъкъ сѫди. Длъженъ съмъ да отбележа, че авторътъ, по понятни причини, е счелъ за излишно да документира фактитѣ — да посочва паралелно съ текста или тературнитѣ източници, както се полага въ такова едно критическо-историческо съчинение.[1] Разбира са, най-лесно и най-износно за такъвъ писатель е, отзадъ въ книгата да нареди единъ списъкъ на съчинения, „отъ които се е ползувалъ“, както въ случая е постѫпилъ и В. Само посоченитѣ малко български съчинения стигатъ, за да си състави човѣкъ понятие за слабата осведоменость на автора по третиранитѣ въпроси, и то при предположение, че той всички ги е челъ и разбралъ. Но изглежда, че и въ това съчинение авторътъ не е билъ толкова загриженъ да изнесе истината за България, колкото да повтори и потрети всички свои предишни аргументи противъ българскитѣ народни стремежи за обединение на българското племе и самостойно държавно сѫществуване. Всичкитѣ неоправдани упреци, изказвани много пѫти отъ сръбски срѣди къмъ Бългирия, както и споделянето до неотколе въ сѫщитѣ срѣди подценяване на българина срѣщаме подхвърляни тукъ и тамъ въ книгата на В., очевидно не само като плодъ на „използуваната“ литература, изброена въ прибавената къмъ книгата му библиография. Това ще се види и отъ долуизложеното.

I.

Авторътъ захваща съ аспаруховскитѣ българи — „боляри“, за които не точно казва, че сѫ дошли въ VI вмѣсто въ VII вѣкъ. Приказватъ се съ нищо неподкрепени басни, какъ българскитѣ селяни били лукаво подмамени отъ турцитѣ при завоеванието на България съ обещание, че ще имъ дадатъ свобода, та се дигнали противъ своитѣ земевладѣтели и какъ сетне ужъ добре си живѣели подъ турцитѣ. Българитѣ постепенно изпаднали до най-покорна, обезличена рая, която се прочула съ своята нищета (вж. стр. 25). Доказателство за последното В. намѣрилъ у пжтешественика Герлахъ, който видѣлъ мизернитѣ имъ колиби, построени на земята и постлани само съ сѣно. Герлахъ ги нарекълъ „робски слугарски народъ“; „хора, които нищо не вършатъ, докато не ги нахокашъ и набиешъ, тогава тепърва се разтичватъ и ти донасятъ, което си поискалъ, а инакъ съ нищо не ти услужватъ“ (ib.). В. обобщава смисъла на тоя цитатъ изъ Герлаха, безъ да казва, че този пжтешественикъ е минавалъ въ 16 в. по главния пжть Нишъ-Цариградъ, по който вѣчно се движели не само чузди посолства и пжтници като Герлахъ, но най-вече войски, турски и чузди, разбойнически орди и всевъзможни деребейовци, та малочисленото население, останало покрай това царско шосе, бактисало отъ вечни обири и ангарии, да услужва и да храни такива гости, живѣело обикновено настрана отъ пжтя въ по-закрити мѣста, въ кжщи, въ които не е смѣяло „комфортно“ да се настанява, а е гледало по възможность да укрива и това малко, що е имало за прехраната си, защото рѣдко нѣкой заплащалъ.[1] Но въ такава ли нищета е билъ българскиятъ народъ и въ вжтрѣшностьта въ по недостжпнитѣ балкански мѣста, и такива ли сж били мизерни всички български селяни, това единъ Герлахъ е можелъ и да не знае, но Венделъ трѣбваше да го знае и да не цитува тъй лекомислено. При такова окаяно положение, въ което бълг. народъ е страдалъ, В. искалъ да изкара, че къмъ края на 13 в. у българитѣ ужъ не е имало съзнание, че сж отдѣленъ народъ отъ сърбитѣ и хърватитѣ. Това В. заключава, защото нѣкои чузденци не сж различавали тѣзи народи единъ отъ другъ, защото нѣкакво си нѣмско научно ржководство отъ 1800 год. (Wissenschaftliches Handbuch) разделяло „Илирскитѣ славяни на два дѣла — хърватско племе и сръбско племе, и къмъ последното причислявало: сърбитѣ, бошняцитѣ, българитѣ, „ускоцитѣ“ (die Uskoken, бѣжанци!!), морлахитѣ и славянскитѣ власи. Има и още по-невежествени книги отъ онова време, но защо г. В. тъкмо такива споменува? За да направи заключението: „И тъй племеннитѣ названия словени, хървати, сърби и българи въ осемнайсетия вѣкъ още сж били лишени отъ рѣзкото различие на посетнешнитѣ времена“. В. иска да представи, че между сърби и българи тогава е нѣмало сжществена разлика.

---

[1] Той съ усвоената си надменность въ предговора се извинява по тоя въпросъ, като казва, че трудътъ му охотно (!) се отказва отъ приетитѣ научни прибавки подъ и надъ текста, защото тѣ само спирали гладкия ходъ на изложеното (Auf das übliche „wissenschaftliche“ Beiwerk unter und hinter dem Tekst verzichtet das Werk gut und gerne).

Даже и по-отношение на езика, споредъ велеумния авторъ славянското езикознание било заблудено, смѣтайки че има три югославянски езика, та преди 30 години трѣбвало да излѣзе проф.

---

[1] Впрочемъ и отъ самия Герлахъ се вижда това, гдето той описва, какъ всичко на сила се заграбва отъ българина, вж. напр. въ Gerlachs Tagebuch 52: „Кадиитѣ, беговетѣ, яничаритѣ, спахиитѣ, когато дойдатъ въ едно село, постжпятъ съ християнитѣ както искатъ, просто изпращатъ при тѣхъ да имъ дадатъ жито, вино, и каквото иматъ, и тѣ сж принудени да дадатъ.“ А за тѣзи, които сж пжтували по голѣмия пжть, ето едно свидѣтелство у Курипешича (Venedict Kuripešić. Itinerarium и пр.): „Колкото пжти се настаняваме въ тѣхнитѣ кжщи, не само бѣха принудени (бълг. селяни) да изпразнятъ своитѣ жилища, ами и да ни дадатъ всичко потрѣбно“ и пр. и пр.

Ягичъ да изнесе на яве истината, че „всички диалекти (!) между Триглавъ и Черно море, свързани съ общия съюзъ да (= на нѣмския съюзъ dass), незабелязано преминаватъ единъ въ други; глупость е, да се установява, где престава словенскиятъ езикъ и где почва хърватскиятъ, где езикътъ не е вече сръбски, ами — български. Всичкитѣ югославянски диалекти единъ въ другъ се преливатъ, Наистина македонскиятъ диалектъ, който Кирилометодиевиятъ преводъ на св. Писание въ IX вѣкъ направи черковенъ езикъ, известно време е обхващалъ (umfasste) не само българитѣ и сърбитѣ, ами и хърватитѣ въ Далмация и приморието на Истрия и по Адриатическитѣ острови, и бѣ проникналъ съ славянското богослужение дори у хърватитѣ въ вѫтрешностьта (bis zu den Kroaten in Festlandsinnern !) и даже до словенцитѣ въ Краина" (33). Този цитатъ би стигналъ за характеристика на авторовото невежество по въпроса както и за смѣлостьта му въ преследването една своя цель. И ето че въ тоя купъ безмислици, които е изговорилъ, не се е посвенилъ да се позовава на великия славистъ, разбира се безъ да споменува, где и кога е той можалъ да каже подобно нѣщо. Въ библиографичнитѣ указания къмъ тая глава на книгата му намираме посочено съчинението: Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, печ. въ Archiv fur slav. Philologie XVII. Нѣма съмнение, че къмъ този източникъ сочи В., като замѣсва името на Ягича. Въ тази, известна на специалиститѣ Ягичева студия, нѣма нищо подобно на цитуваното „откритие" на проф. Ягичъ; напротивъ тукъ се даватъ доказателства за по-близкото сродство само между езика на словенцитѣ и сърбохърватитѣ, отъ които и въ най-старо време българскиятъ езикъ сѫществено се е отличавалъ. Та тъкмо това Ягичъ като подържа, оборва мнения, споредъ които се приемаше по-близко сродство между словенския и българския езикъ. Говорейки за нѣкои общи признаци у тритѣ езика — български, сърбохърватски и словенски, Ягичъ има предъ видъ югославянската езикова група като цѣлость, каквато е и западно славянската група (чески, полски, лужички). Разбира се, единъ Венделъ не е въ състояние да разбере статията на Ягича, и очевидно е билъ подведенъ отъ нѣкого.

И тъй споредъ В. българскиятъ народъ нѣмалъ опредѣлено народно съзнание до края на 13. в., езикътъ му сѫществено не се е различавалъ отъ езика на сърбохърватитѣ, следователно всички условия сѫ на лице, за да се смѣтатъ българитѣ и сърбитѣ почти за единъ народъ. Това е основата, върху която В. нататъкъ въ книгата си гради по свой планъ.

II.

Докато сърбитѣ, угнѣтявани отъ турцитѣ, винаги гледали на Русия като на господъ и чакали отъ нея помощь и освобождение, напротивъ въ Петербургъ все се отнасяли съ едно студено смѣткаджийство (eiskalte Berechnung) къмъ сръбския народъ; всѣкога Русия, макаръ че често сърбитѣ ѝ служили за ефтина храна на топоветѣ (als billiges Kanonenfutter, стр. 105), била готова за малка цена да ги продаде както и действително така неблагородно къмъ сърбитѣ постѫпила въ 1807 г. (108 стр.). Тази пѣсень — оплаквания противъ Русия, която до скоро постоянно се чуваше отъ сръбска страна, Венделъ въ книгата си често я повтаря. На 161 стр. казва, че непознаване и невнимание къмъ сърбскитѣ работи е било обикновено нѣщо у рускитѣ рѫководни държавници. Дори и презъ време на последната всеобща война Изволски билъ противъ обидинение на „католицитѣ“ хървати и словенци съ сърбитѣ (стр. 674). За това съ леко сърдце Русия дала съгласието си въ 1915 год. да се отстѫпятъ на Италия, срещу обещаната военна помощь, югославянски земи (575). В. забравя, че ако Русия не бѣ въ 1914 год. склонила да воюва въ защита на Сърбия, последната би пропаднала. Но касае се у В. да се изтъкне, че България незаслужено е била подкрепена и дори облагодетелствувана отъ Русия. „Въ деня следъ подписването на Санстефанския миръ — казва В. — българинътъ е заприличалъ на сиромаха (dem Habenichts), който неочаквано се събудилъ богатъ като Набобъ. Вчера още една потисната провинция на раи, днесъ една държава отъ 5 милйона жители, да ти е драго да живѣешъ!“ (стр. 103). Но и въ това се проявила — споредъ В. — политиката на Петербургъ: раздѣляй и владѣй. Въ Санъ-Стефано Русия създала велика България, за да държи въ респектъ Сърбия. Милословъ Протичъ, сърбски представитель въ Петербургъ, ужасе́нъ (entsetzt) се убедилъ тогава, че царската дипломация повече се грижи за новата държава (България), за да я осигури откъмъ Сърбия, отколкото откъмъ Цариградъ. На всѣки случай новоизпечената отъ Игнатиева и Нелидова въ Санъ-Стефано не споредъ етнографичнитѣ ѝ области (Siedlungsgebieten) велика България е била предопредѣлена да служи на руски цели. Но у всѣки патриотически разпаленъ българинъ останалъ отъ тогава усѣтъ, че тази на ширь и длъжъ по Балканския полуостровъ разперила се (hingelegte) държава представлява сѫщинското българско отечество и че всѣко, откѫснато отъ нея парче е неоправдано накърняване народния имотъ. Такива чувства сѫ диккували и на учредителното събрание въ Търново въ 1879 година, за да се избере не градъ Търново, а София за столица, за да бѫде тя по срѣдата на желаната и сънувана велика българска държава. Следъ това се почнали чрезъ бълг. ексархия прониквания (Vorstosse), къмъ Македония. Черковната и училищна пропаганда въ Македония взаимно се подпомагатъ, а къмъ 80-тѣ години се явяватъ тамъ и първитѣ бунтовнически чети. Къмъ края на столѣтието по този начинъ вече се постигнало да има въ вилаетитѣ Солунски, Битолски и Косовски до 781 българско училище съ около 1200 учители. И не само тактиката на Стамболова е успѣвала да склони Портата да допусне нови ексархийски митрополити въ Македония (стр. 487—83). Така В. изкривява историята, повтаряйки всеизвестни сръбски подмятания. Колкото за училищата, известно е, че и преди руско-турската война, следователно преди да е сѫществувало българското Княжество въ Македония имаше български училища.

Но това на В. не стига, той ужъ мимоходомъ иска да прокара у неосведомения читатель впечатление не само, че българитѣ незаслужено били облагодетелствувани отъ руситѣ, но че подирнитѣ, вършейки това за свои цели, въ сѫщность не сѫ имали уважение къмъ българския народъ, че дори сѫ го презирали. Не може инакъ да се разбере, защо В. на нѣколко мѣста, ни въ клинъ ни въ рѫкавъ, цитува изявления на руски държавници все въ този смисълъ, безъ да се казва, кога и при какъвъ случай сѫ казани и отъ где В. ги знае. Така великиятъ князъ Николай ужъ презъ време на освободителната война презрително се изразилъ за българитѣ: „ce sont de brutes,“ а пъкъ сетне Гирсъ подигравателно (höhnisch) представилъ смѣтка, споредъ която „освобождението“ на всѣки единиченъ българинъ струвало на Петербургското правителство 461 рубля; рускиятъ представитель въ София Давидовъ никога ни най-малко не скривалъ своето малоуважение (Geringschätzung) спрѣмо народа, предъ който той представляваше Русия (стр. 399). И покойниятъ руски министъръ Вите всрѣдъ всеобщата война се билъ изразилъ предъ французкия посланикъ Палеологъ съ едно необикновено презрение за българитѣ, като между друго билъ казалъ: „Никой сериозенъ човѣкъ тукъ не се интересува вече за развилнѣлитѣ и суетни балканци, които нѣматъ нищо славянско въ себе си, ами сѫ лошо кръстени турци“ (Niemand der ernst zu nehmen wäre, interessiert sich hier noch für diese Balkaniens agités et vaniteux die nichts slavisches an sich haben, sondern schlecht getaufte Türken sind стр. 654). Не стигатъ тия перли, които В. сигурно знае отъ бѣлградскитѣ си приятели, но отива да клюкарствува и за самитѣ нѣмци, като бивши наши съюзници, пакъ въ сѫщия смисълъ, а именно изтъква, че бившиятъ канцлеръ Михаелисъ („Eintagskanzler Michaëlis“), когато пѫтувалъ за Цариградъ, твърде се намърщилъ, защото военно съюзничество съ такива груби простаци като българитѣ все пакъ било една отвратителна работа (rümpfte die Nase, weil die Kampfgenossenschaft „mit so rohen Kerls wie den Bulgaren“ doch eine scheussliche Sache sei стр. 656). А пъкъ военниятъ министъръ Щайнъ (Stein) виждалъ у българитѣ нескопосанъ, още въ дѣтски обувки народъ съ селска хитрость и егоизъмъ“ (ein unfertiges, noch in den Kinderschuhen steckendes Volk mit Bauernschlaucheit und Eigennutz, стр. 656), Така съ дребнави клюки продължава В. нататъкъ, разправяйки какво ужъ били казвали български офицери по адресъ на нѣмцитѣ, какъ се отнасялъ германскиятъ воененъ аташе въ София Massow, какъ нѣкой билъ казалъ, че българскитѣ войници би предпочели да се биятъ противъ своитѣ съюзници нѣмци отколкото противъ сърбитѣ, какъ Ал. Цанковъ много скептически се отнесълъ къмъ митническия съюзъ, предвиденъ въ плана на Naumann за „Срѣдня Европа“ и пр. (657). Интересно е всичко туй само за характеристика на книгата и на самия ѝ авторъ.

III.

За стълкновението между България и Сърбия поради Македония В. изкарва първа виновница Русия, която съ Санстефанския миръ тикнала българитѣ въ Македония (die Bulgaren auf Makedonien gestossen hatte). Следъ три години и австрийската дипломация направила сѫщото съ сърбитѣ (488) та конфликтътъ между двата народа е билъ неминуемъ. По този начинъ В. подготовява извинителни причини за нападателната война на Сърбия въ 1885 год. по време на Съединението съ Южна България. Венделъ не обича да говори за тая война, безсъмненно най-фаталното събитие, което даде пръвъ поводъ за всички по-сетнешни кървави разпри между насъ и сърбитѣ и която изключително пада въ вина на Сърбия, особено като славянска държава. На три четири мѣста въ книгата си В. разпокѫсано по нѣщичко споменува за този архигрѣхъ на Сърбия, но така смотолевено и прикрито, щото благодушни четци чужденци, наклонни да търсятъ първовиновници за войнитѣ, нѣма много да се досѣтятъ, въ що се състои работата. Така В. на стр. 407, като говори за абдикацията на князъ Ал. Батембергъ, премълчава сръбско-българската война, а само казва, че князътъ „следъ Сливница въ една дневна заповѣдь хвали рускитѣ инструктори на войската като причина за побѣдата." Само толкова, а пъкъ на дълго се занимава съ Батемберговото изгонване, връщане и пр. Подиграва се съ него, че билъ единъ офицеринъ отъ Потсдамското гвардейско казино, дошелъ въ България, гдето нищо не разбиралъ отъ езикъ, а само като папагалъ повтарялъ: Да живѣе България! Отечеството ми България! (410). Още по-интересно е, че безъ да е казалъ ни дума за сръбско-българската война, В. приказва, че българитѣ склонили да си замине Батембергъ, защото се бояли че Сърбия пакъ ще ги нападне (!); а пъкъ ослабналата България въ такъвъ случай би могла само съ руска помощь да противостои (415).

На друго мѣсто срещаме пакъ тъй мимоходомъ пусната само една фраза, относеща се къмъ войната отъ 1885 г.: „Краль Миланъ се боялъ отъ собствения си народъ, затова въ 1885 година биде побѣденъ; той само частично е мобилизиралъ войската" (с. 427). Следъ три страници намираме пакъ нѣщо: Миланъ безъ никакъвъ поводъ отворилъ война на българитѣ (430). Тепърва следъ петдесетина страници намираме нѣщо повече по тоя деликатенъ за автора въпросъ. Берлинскиятъ конгресъ поставилъ една граница между България и Сърбия, която никога не трѣбвало да са поставя, — не оставилъ българитѣ при българи, а сърбитѣ при сърби (485). По-горе се каза вече, че краль Миланъ безъ причина нападналъ България, а сега пъкъ В. — на стр. 489 — се мѫчи да изкара нѣкакъвъ поводъ и най-сетне всичката вина да стовари върху австрийската дипломация: къмъ 1880 година българитѣ „незаконно заграбили нѣкакво погранично мѣсто въ Сърбия, и затова отношенията между дветѣ държави били обтегнати; въ 1885 год. българитѣ пращали чети въ Македония и ужъ поради това краль Миланъ, потикванъ отъ австрийцитѣ, обявилъ война на България. Той се опасавалъ, че следъ сполучливия превратъ въ Източна Румелия, България ще се нахвърли на Македония, а тя споредъ тайния сръбско-австрийски договоръ представлявала не само бѫдеща сръбска земя, но и австрийска сфера на влияние. И тогава Милана насъскали „като придворно куче" (Hofhund) да се нахвърли върху България, която бѣ навлѣзла „въ обора на Берлинския договоръ" (439). Венделъ тукъ не намира ни една дума да осѫди Сърбия за това перфидно нападение върху една славянска своя съсѣдка, а обвинява други, като че ли не тя е искала договоръ съ Австрия за да заграби Македония, а като че ли Австрия насила ѝ се натрапила. Това иска да каже В., като изтъква още, че задъ сърбитѣ презъ време на боеветѣ на Сливница стояли австрийци дори и въ самата Миланова армия, давали съвети и пр. (490). В. не можалъ да премълчи и факта, че краль Миланъ преди това предложилъ на Високата Порта военна помощь, ако тя се реши „да тури редъ" въ Източна Румелия, „съ което е далъ на свѣта отвратително зрелище, — вчерашенъ югославянски рая да се предлага въ служба на османскитѣ потисници, за да съсипе друга югославянска рая." „Но — бърза да смекчи В. — и Батембергъ, като турски васалъ, поиска отъ великия везиръ защита и помощь противъ Сърбия!" (490). Че нема̀ постѫпката на бълг. князъ въ случая може да се сравнява съ краль Милановата?

IV.

Венделъ представява, като че ли българската черковна борба се е водила извънъ Македония, а последната само ѐ почувствувала нейното отражение, въ следствие на което се създали български училища въ нѣкои македонски градове — Струмица, Дойранъ, Кукушъ, Прилепъ, Битоля и Охридъ, „гдето братя Миладиновци чрезъ събиране и обнародване български народни пѣсни сѫ си спечелили заслуги за събуждането на народното съзнание" (Prilep, Bitoli und Ochrid, wo sich die Gebrüder Miladinov durch Sammlung und Herausgabe bulgarischer Volkslieder um die Erweckung des Volksbewustseins verdient machten, стр. 297). Тукъ, въ цитуванитѣ фрази се признава сѣкашъ българщината на македонцитѣ, но очевивно е, че това у В. е незабелязанъ лапсусъ, защото по-сетне той пакъ си подържа сръбската теза. Претупватъ се черковната борба и учредяването на ексархията така, че никой не може да разбере участието на македонцитѣ въ тѣхъ (295—307)[1]. Разбира се, това му е неудобно, защото цельта му е да разправи, какъ следъ смъртьта на сръбския князъ Михаилъ регентството назначило комисия съ задача да дайствува да се отворятъ въ Македония сръбски училища, като се снабдяватъ и съ учебници „за още национално не събуденитѣ югославяни, които просто се наричаха християни и се простираха дори до Охридското езеро; да се събуди и у тѣхъ сръбско народно съзнание (unter den national unerweckten, sich einfach Christen nenneden Südslaven, die bis zum Ochridasee sassen, serbisches Volksbewustsein wachzurufen, стр, 315). И тъй, когато споредъ думитѣ на В. тъкмо въ Охридъ и Битолско Миладиновци събиратъ „български" народни пѣсни и събуждатъ народното съзнание, въ сѫщото време дори до Охридъ живѣело югославянско население, което нѣмало народно съзнание и което просто се наричало християни!

---

[1] Така В. постѫпва и преди туй, когато споменува за български писатели отъ времето на възраждането Неофитъ Рилски, Априловъ, Богоровъ, а ни дума не казва за македонскитѣ писатели отъ тая епоха (225).

Когато тая първа сръбска пропаганда заработила въ Македония, гдето успѣла да отвори до 77 училища (въ Враня, Лѣсковецъ, Куманово, Крушово, Скопье, Тетово, Гостиваръ, Дебъръ), българската младежь се възмутила поради това нахлуване въ областьта, която тя е смѣтала за коренно българска, та още тогава вестникъ „Право“ съ едно отворено писмо до сръбския министъръ-председатель е протестиралъ, че презъ границата на Стара Сърбия се посѣга на българска область (с. 374). И тогава и сетне и сега споредъ В. българитѣ не сѫ прави. Той смѣта, че „напраздно се турятъ въ действие и отъ двете спорещи страни голѣмитѣ топове на лъжливата наука (Afterwissenschaft), за да се докаже тукъ българска, — тамъ сръбска народность на македонскитѣ славяни, и напусто услужливи професори (fingerfertige Professoren) пребоядисватъ въ картата на Македония цѣли области ту за български, ту за сръбски, защото македонскитѣ славяни не сѫ нито едното нито другото въ веригата на югославянскитѣ племена, която се простира отъ изворитѣ на Изонцо до Черно море, а сѫ съединителна връзка между сърбитѣ и българитѣ. И както срѣднонѣмскитѣ наречия отъ една страна въ словарно отношеиие се доближаватъ до долнонѣмския диалектъ, а въ фонетиката — до горнонѣмския, подобно и македонскиятъ диалектъ подѣля съ сръбския ударението и звуковитѣ промѣни, а съ българския — члена и склонението. Играчка е за македонеца (spielend) своя селско-славянски езикъ всѣкога, споредъ народностьта на учителя си, да го докара на български или на сръбски книжовенъ езикъ (с. 553). Въ усърдието си да бѫде убедителенъ, тукъ Венделъ, който въ своята присторена надмѣннось не признава ни наука ни професори, е загазилъ далечъ въ славянското езикознание и, кой знае отъ кого тъй зле подученъ, чете лекции по фонетика и морфология на тъй наречения отъ него „македонски диалектъ“. А всеизвестно е, че тъкмо относително ударението македонскитѣ говори нѣматъ нищо общо съ сръбския езикъ, чиито четири акцента, свързани и съ квантитетъ, сѫ най-характерната му особеность между славянскитѣ езици. Но сѫщо така и въ фонетиката македонскитѣ говори нѣматъ много общо съ сърбския, а напротивъ — съ българската фонетика, което е отколе признато въ славастиката. Колкото се отнася до члена и склонението, че ги има и въ макед. говори както и въ българския езикъ, въ това В. е правъ. Но тогава какво остава отъ неговото доказателство за неутралното ужъ мѣсто, което „македонскиятъ диалектъ“ заемалъ между двата езика ?!

Главната задача, на която служи В., както се видѣ и отъ горнитѣ цитати, е да прокарва, на пукъ на всички установени отъ историята факти, сръбската измислица, че у нашитѣ македонци нѣмало народностно съзнание. Като не му стигатъ други доводи, той си прибѣгва и къмъ клюки и празни подмѣтания дори и къмъ прѣми обиди, които инакъ не сж приети въ съчинения на сериозни хора. Така, следъ като свършва посоченото по-горе за езиковото ужъ сродство на макед. диалектъ, увлича се да разправя небивалици, че ужъ Петко Славейковъ нѣгде билъ казалъ за „това племе" — македонцитѣ (von diesem Stamm), че у него „азъ" е слънцето, около което всичкитѣ планети се въртятъ, когато споредъ В. въ сжщность напротивъ въ тая тѣснотия на македонеца ризата е по-близка отъ палтото му, — та гдето му се предлагало социално освобождение, той не е гледалъ, каква е националната емблема (wo ihm soziale Befreiung winkte, schaute er nicht ouf nationale Kokarde) „Тѣзи най-бѣдни отъ всички бѣдни чифчии — продължава В. — не сж се издигнали до такава стопанска и културна степень, гдето изъ тъмнитѣ мъгли се отдѣля едно ясно народностно съзнание. Въ своята маса тѣ се чувствували само като християни въ противоположность на турскитѣ си господари, а най-много като славяни въ различие отъ гърцитѣ. Не «българи» застанаха срещу «сърби», а привърженици на ексархията противъ патриаршисти, и често преминавайки отъ една партия въ друга, случва се, щото отъ близнаци братя единиятъ да е българинъ, а другиятъ сърбинъ, и цѣли села сж преминали, подъ силната угроза на четитѣ, отъ патриаршията къмъ ексархията и обратно. Ако българитѣ, благодарение на по-жива и по-разпространена дейность взеха предимство, за това пъкъ споредъ генералния консулъ Шоповъ въ 1910 година тѣ сж загубили една четвърть отъ своята численость въ време на последното поколение. Но тъй или инакъ, на всѣки случай македонскиятъ въпросъ достигна до тамъ, че отново да развали отношенията между кръвнитѣ братя" (553—54).

V.

Авторътъ не крие, че междусъюзнишката война въ 1913 г. е избухнала заради подѣлбата на Македония (666). Вѣренъ на задачата си да щади Сърбия и да клевети България, той и по отношение на тази война, за която главенъ поводъ даде Сърбия и която възмути преди всичко нѣкои славянски народи, се старае, както и за сръбско-българската война въ 1885 год., да стовари вината пакъ преди всичко върху Австрия та сетне и върху България. В. бърже прехвърля войната отъ 1913 год., защото би трѣбвало премного да се юди, за да изкара, че съюзътъ на сърбитѣ съ гърци, ромъни и турци може да служи за честь на „югославянството". Венделъ казва, че австрийската дипломация, която отне на Сърбия излазъ на Адриатическото море, се потрудила, когато Сърбия поискала компенсация за смѣтка на България, да я тласне противъ българитѣ. Съвсемъ изненадани обаче останали въ Виена, когато видѣли, че „Атина се присъединява къмъ Сърбия". Тогава маджаритѣ — Стефанъ Тиса — явно подбуждали българитѣ, а и подшушванията на Берхтолда потъкнали Фердинанда да отхвърли сърбскитѣ искания (630). Но В. премълчава, въ що се състояли тѣзи искания „за смѣтка на България"; не му се ще изрично да каже именно, че Сърбия искаше да глътне най-ценната часть на Македония. Венделъ избѣгва да говори и за сръбско-българския договоръ отъ 1912 год., за измѣната на Сърбия, която въпрѣки договора бѣ решила да задържи Македония и която подготви заедно съ Гърция вѣроломния ударъ, който се разрази въ юний 1913 год. въ междусъюзнишката война. Всичко туй се премълчава, а прескачайки къмъ 1915 год. бърза пакъ да хвърля камъкъ върху дипломацията на „Балплацъ“, чийто махевиялизъмъ триумфиралъ въ 1915 год., когато за втори пжть успѣла въ течение на три години да нахвърли сърби и българи едни противъ други въ ужасна братоубийствена борба. И така, безъ да се е обяснило, за какво и защо се сбиха двата народа „първия“ пжть, сир. въ 1913 год., говори за „втория пжть“. По-сетне (655 стр.) В. вече прѣмо обвинява България: тя нападнала Сърбия като орждие на Австрия и Германия, но така се свършило, „че горчиво излѣзло на малкия, като тръгналъ съ голѣми“. „А югославянството (Das Südslaventum) пакъ изпита, какво значи да се довѣришъ на нѣкаква европейска велика сила; много скоро се отвориха очитѣ на българитѣ, че тѣ сж били само срѣдство за цельта“ (655). И пакъ отъ В. ни дума за неправдата, която България тогава искаше да поправи съ рискъ да загуби плодоветѣ на побѣдитѣ си, както и стана, — ни дума за Македония. И тукъ се изопачава истината, защото България въ 1913 година не бѣше ничие орждие, а напротивъ тя се хвърли въ борбата въпрѣки съветитѣ на всички, на чиито симпатии дотогава е разчитвала. Тъкмо Сърбия въ 1915 год. изцѣло се довѣри на чужди велики сили, когато отхвърли ултиматума на Австрия — и сполучи. Следователно за Сърбия, „голѣмитѣ“ се указаха полезни, тѣ й дариха това, което сега има. Но В. не приема, че на Сърбия се е направило благодеяние; „Сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ — казва В. — получиха своето освобождение наистина чрезъ побѣдата, но никакъ не по волята на Антантата. Собствената си държава спечелиха южнитѣ славяни не чрезъ благоволението на голѣмитѣ, ами въ сжщность чрезъ свои собствени сили — „da se“ (Serben, Kroaten und Slovenen ward Fraiheit und Einheit zwar durch den Sieg, aber nicht durch den Willen der Entente zu teil. Die eigene Staatlichkeit erlangten die Südslaven nicht durch das Wohlwollen der Grossen, sondern in der Tat durch sich—„da se“! 697—98). Интересно е, че бѣлградската мегаломания напълно е обсебила и автора.

Но нека се върнемъ къмъ 1913 година. В., като премълчава причинитѣ на междусъюзнишката война, както се каза по-горе, тепърва къмъ края на книгата, на 700 страница, се сѣтилъ пакъ да приказва за нея: „Следъ победата си Сърбия получи една Македония, която оставаше за въ бждеще единъ Елсасъ на Балканитѣ, едно заплашване между Бѣлградъ и София. Пашичъ, за да ускори развитието на македонославянитѣ да станатъ сърби, ги сграбчи съ едно повече отъ стегнато управление. Политически права имъ бидоха тепърва обещани, следъ като въ всеобщата война мжжки изпълниха своята длъжность. Когато Д-ръ Скерличъ и социалдемократитѣ въ скупщината се обявиха противъ тая метода на управление, призна и младорадикалскиятъ в. „Одјек“, че на македонското население много киселъ става животътъ подъ новитѣ му господари“ (Um die Entwickelung der Makedo-Slaven zu Serben zu beschleunigen, packte Pašić sie mit einem mehr als strammen Regiment; politische Rechte wurden ihnen erst verheissen, als sie im Weltkrieg wacker ihre Pflicht taten; wie Dr Skerlić und die Socialdemokraten in der Skupština gegen diese Regierungsmethode auftraten, gestand auch der jungradikale Odjek, dass der makedonischen Bevölkerung das Leben unter der neuen Herrschaft recht sauer werde“ 700). И тукъ В. извърта. Крутиятъ „Пашичевъ“ режимъ въ Македония отъ начало до сога безусловно се прилага. Македонцитѣ презъ всеобщата войнна бѣха подъ българска власть и нищо не се вършили въ полза на сърбитѣ. Изобщо никакви съображения отъ тоя родъ нито е имало нито дори за лице сѫ били изнасяни, а просто В. ги лансира, подхвърля за ужъ дадени обещания, само за да мотивира съ нѣщо бѣлия тероръ въ Македония, само за да не каже нѣщо лошо противъ данационализаторската политика на сръбското правителство. Тая политика В. еуфемистично нарича „развитие“, сир. македонцитѣ съ насилие постепенно се развиватъ въ сърби, а не се отродяватъ. Цинизмътъ на автора и тукъ поличава. Той не проявява, ако и да е билъ германски социалистъ, нито толкова човѣщина спрѣмо преследванитѣ македонци, колкото сръбскитѣ социалдемократи, за които самъ споменава. Интересно е, че В., който тукъ избѣгва думата „денационализация“, на друго мѣсто никакъ не я намира неудобна, когато се касае да се обвинява България. Именно говорейки за нашата окупация на Моравско презъ време на всеобщата война, В. изтъква, че българскитѣ социалисти въ Народното събрание въ началото на 1916 год. нападали българското правителство заради „жестокости и насилствено денационализирване въ окупиранитѣ сръбски области“ (701). Той тукъ безъ свѣнь повтаря и тенденциозната и отдавна опровергана сръбска измислица, че „десетки хиляди сръбски жители старци, жени и деца безъ разлика — били отвлѣчени въ България и отъ тукъ изпратени въ Анадола въ робство“ (с. 702). Явни наказания съ бой били обикновено нѣщо, съ хиляди сърби били избити особено презъ време на възстанието въ Прокуплье и пр. (703). Възстанието въ Прокуплье много сериозно застрашаваше тила на цѣлата ни армия въ Македония, и ако сѫ станали репресалии по този поводъ, тѣ сѫ военни мѣрки. Та колкото и да сѫ станали други, осѫдителии изстѫпления въ Моравско отъ българска страна въ онова тревожно военно време, все пакъ то не е можело да бѫде система на бълг. цивилно управление, защото ние бѣхме окупирали земи съ население, което считаме българско та не може да се допустне, че ние сме постѫпвали жестоко спрѣмо него. А въ Моравско, както се каза, българитѣ не гледаха на населението като на чуждо — сръбско па и не е мало причина да се отнасятъ съ него свирепо. Историята, какво е било по чувства това население, българско или сръбско, преди 80 години, презъ време на Нишкото въстание па и сетне, е прѣсна, та е излишно да се оправдава този български възгледъ. Затова ни е чудно, защо В. нарича „срамотно“ отъ бълг. страна че „тая областъ на източна Сърбия“ презъ време на окупацията сме били кръстили съ името „Моравско“ (das schandenhalber den Namen Morava-Land erhielt 659).

Въ книгата се засѣга и Македонската революционна организация. Отбелязано е, че нейни основатели сж Даме Груевъ и Гоце Дѣлчевъ. Тя хванала коренъ вжтре въ Македония при помощьта на „платенитѣ отъ българската пропаганда учители“. Ефектътъ на девиза „Македония за македонцитѣ“ между „славянската рая“ билъ силенъ. Илинденското въстание въ 1903 год. изненадало цѣлия свѣтъ съ своето голѣмо разпространение (510). Следъ това В. веднага бърза въ противовесъ да изтъкне, че ужъ немалко това въстание е повлияло, щото на следната, 1904 година да се появятъ въ Македония и сръбски чети, тъй като въ кралство Сърбия до 60 хиляди жители отъ „Стара Сърбия“ намѣрили подслонъ; и въ Сърбия, както и у българитѣ, млади учители, академици и офицери, обзети отъ желание за авантюри, се препасали съ патронени пояси (Patronengurt) и грабнали маузерова карабина — да се борятъ за Македония. Такива били войводитѣ Стойковичъ Бабунски и Воя Танкосичъ, които заедно съ очаяни селяни се борили противъ Турция. Сръбскитѣ четници, както и българскитѣ, прекарвали въ Бѣлградъ или София като фурунджии и млѣкари, носейки капи сь надписи: „свобода или смърть!“ Българитѣ четници били по-многочислени отъ сърбскитѣ (512). И тъй В. безъ огледъ къмъ истината поставя на равна нога сжщинската българска народна революция въ Македония съ изкуствено устройванитѣ и изпращани отъ Сърбия контра чети, които вършеха дѣлото на турцитѣ и гърцитѣ, чиито съюзници тѣ бѣха противъ македонскитѣ българи. Хилми паша въ 1903 година билъ изчислил,ъ че освенъ гръцки, влашки и албански чети въ Македония имало до 56 български чети съ 707 души четници, а само 4 сръбски чети съ всичко 9 души. Венделъ бележи, че Хилми паша не казалъ истината, защото „сръбскитѣ чети въ осемгодишната си четнишка борба загубили ужъ до 1500 души мъртви (513). Знае се, че Хилми паша бѣше българомразецъ, и ако той не е намѣрилъ повече сжщински сръбски чети въ Македония, сигурно е правъ. Но отъ где черпи В. грамадното число 1500 мъртви, когато въ Илинденското въстание нашитѣ не сж дали толкова убити четници?! За да подържа, че е имало и отъ сръбска страна революциона борба въ Македония, В. прави и друго сравнение. „българитѣ бѣха и по-вече безогледни и по-решителни майстори въ герила и въ тактиката“ (ib.). Известно е, че сръбскитѣ чети не се бориха противъ турцитѣ, та затова не сж и давали жертви въ борба съ тѣхъ, а въ борба съ българо-македонскитѣ въстаници жертвитѣ имъ сж били сравнително незначителни.

VI.

Венделъ се старае да представи, че ужъ Сърбия всѣкога била наклонна къмъ отстжпки спрѣмо България, за да се дойде до едно взаимно сближение. Въ 1903 год. българскиятъ четнишки войвода Сарафовъ билъ въ Бѣлградъ чествуванъ ужъ като собственъ герой; въ 1905 год. Бѣлградъ ликувалъ поради сключването на митнишкия съюзъ между двете държави; седемъ години следъ това (сир. въ 1912 г.) Јованъ Цвиичъ, „географъ съ европейско име“ въ сръбски и чуждестранни списания доказвалъ, че сърбитѣ и българитѣ въ сжщность сж единъ народъ; въ София съмненията на нѣкои шовинисти поради подѣлбата на Македония били заглушени отъ радостьта на народнитѣ маси както и на интелигентната младежь поради сключения съюзъ (516). Въ сжщность Цвиичъ никога не е подържалъ абсурда, че сърби и българи сж единъ народъ, а пъкъ тайнитѣ клаузи въ договора между Сърбия и България относително „подѣлбата на Македония“ въ България никой не ги знаеше; тѣ тепърва въ надвечерието на междусъюзнишката война се поразбраха, сир. че има „спорна зона“ и пр., така че и тукъ В. съчинява небивалици. Но има други факти: щомъ сърбскитѣ войски навлѣзоха въ Македония, веднага дадоха на населението да разбере, че тѣ трайно искатъ да го завладѣятъ, и почнаха да се отнасятъ безогледно сурово. Тогава не „шовиниститѣ“, а всички добри българи въ Македония и въ България почнаха въ недоумение да се питатъ, какво значи това. А Цвиичъ тъкмо тогава изигра едня лоша роля, за което вече се писа и въ Макед. Прегледъ (вж. кн. 3. рецензията върху Цвиичетото издание „Говори и чланци“). Това трѣбваше да разправи В., а именно, че тъкмо сърбитѣ, които споредъ него искали сближение, противодоговорно заграбиха Македония и въ съюзъ съ гърцитѣ докараха кървавата междусъюзнишка война.

Споредъ В. все българитѣ разваляли съ своето поведение добритѣ намѣрения на Сърбия за едно югославянско обединение, все отрицателно се отнасяли къмъ тая идея. Сърбскиятъ професоръ Јованъ Скерличъ вѣрвалъ, че четиритѣ югославянски народа ще се слѣятъ (563); сърбскитѣ радикали имали въ програмата си — да вървятъ заедно съ българитѣ; заслуга на Пашича била срещата на Краль Петъръ съ Фердинанда въ Нишъ въ 1904 г. Но българитѣ нееднакво реагирали. Бобчевъ въ 1903 г. въ Прага наистина билъ заявилъ, че България, станала независима, счита за своя длъжность да работи за „пълно и всестранно сближение на всичкитѣ югославяни“ (564), обаче въ една брошура, излѣзла на 1905 год. въ София върху македонския въпросъ и балканския съюзъ, авторътъ ѝ Александъръ Цанковъ предупреждавалъ противъ „сръбскитѣ утопии“ за едно сближение на южното славянство, което българитѣ отхвърлятъ, защото въ политическия животъ на така сплотилитѣ се югославянски народи сърбството би образувало подавляюще мнозинство (556) и пр. И хърватитѣ държали подобно, неприязнено поведение спрѣмо идеята за политическо сливане съ сърбитѣ. Въ 1902 г. въ Загребъ дошло дори до кървави стълкновения между хървати и сърби. Франковата партия подбуждала народа противъ неговитѣ православни съплеменници; вестницитѣ ѝ денунсирвали сърбитѣ като съзаклетници противъ австрийската монархия и пр. Имало и сърбски писатели и публицисти, като Яша Томичъ, които подържали, че сърби, хървати и словенци сж три народа, а не единъ народъ: „Ние сме близки, но не сме едно и сжщо.“ Найправъ билъ единъ бошнякъ — Мустафа-бегъ Халибашичъ, който казвалъ: когато пѫтувамъ въ Бѣлградъ, съмъ сърбинъ, въ Македония — турчинъ, а у дома, въ Босна — хърватинъ (555). Съ подобни цитати, на които не се посочва източникътъ, В. най-сетне иска да докаже, че въпрѣки всички разногласия югославянитѣ — включително и българитѣ — сѫ единъ народъ и че тѣхното сливане въ една държава е възможно — разбира се подъ сърбска хегемония. В. приказва басна, че по време на пълномощията на Князъ Батембергъ ужъ въ София ужъ се била „съживила старата наклонность за едно сливане на България съ Сърбия подъ скиптъра на Обреновичитѣ.“ При водителя на радикалитѣ Раша Милошевичъ тогава се явили двама членове на българския касационенъ сѫдъ да сондиратъ мнението на бѣлградското правителство за една „персонална уния между Сърбия и България.“ Обаче поради настѫпилото помирение между князъ Батемберга и бълг. народъ както и поради борбата на краль Милана противъ сърбския народъ била отнета почвата на тѣзи планове (497).

VII

Видѣхме, че В. премълчава и прескача най-болнитѣ страни въ сърбско-българскитѣ отношения, въ които Сърбия се явява нападателка, завоевателка на български земи и причина на братоубийствени войни. Видѣхме, какъ В. оправдава Сърбия за сърбско-българскитѣ войни въ 1835 и 1913 г. Така сѫщо В. постѫпва и съ войната въ 1915 г., макаръ че е очевидно, че тогава отъ Сърбия е зависѣло да осуети войната съ България. Когато Антантата въ 1915 год. се е стремила да вземе на своя страна България — разказва В. — и предложила на Сърбия да направи териториални жертви въ Македония въ полза на България, „сърбитѣ най-сетне подъ натиска отъ Лондонъ, Парижъ и Петербургъ се обявили съгласни, но отхвърлили да направятъ отстѫпки преди свършването на войната, защото били се научили дълбоко да не довѣряватъ на обещанията на Силитѣ та имъ е било по-мило македонското врабче въ рѫката отколкото босненскиятъ гълѫбъ на стрѣхата (weil ihnen der makedonische Sperling in der Hand lieber war, als der bosnische Taube auf dem Dache, стр. 535—67). И толкова, — за извинение на Сърбия. На друго мѣсто В. разказва, че презъ февруарий 1918 г. Антантата, „безъ да обрѫща внимание на чувствата на Сърбия“, чрезъ една англо-французско-американска комисия, задъ която стояли правителствата и главната квартира, се опитвала да откѫсне България отъ централнитѣ сили и обещала на софийския пратеникъ за водене преговоритѣ Тошевъ, (dem Unterhändler Sofias Tošev), че ще отстѫпи Тракия и ще образува отъ Македония една автономна държава съ Солунъ като столица (Abtretung Thrakiens und die Umwandlung Makedoniens in einen autonomen Staat mit Salonik als Hauptstadt angeboten, стр. 693).

— Следователно и въ случая, когато Антантата е била наклонна да даде автономия на Македония, това е вършила противъ „чувствата на Сърбия“, сир. Сърбия се е противила. По-сетне, съобщава В., още на Корфу при разискването между сърбското правителство и югославянската комисия (въ която сж били застжпени и хърватитѣ и словенцитѣ) можалъ членътъ на комисията Поточнякъ, „безъ да предизвика сърдня“ да изтъкне, че предложеното име за бждещата обединена държава „кралство на сърби, хървати и словенци“ не изключва и българитѣ, ако по-после поискатъ да се присъединятъ (707). И други сърби се въодушевявали „за по-тѣсни отношения между югославянскитѣ племена и българитѣ“ (707).

Отъ друга страна и въ България, когато нѣкой си капитанъ Емануилъ Ивановъ, „синъ на известния български генералъ Ивановъ“, (?!) е застаналъ да се бие въ редоветѣ на Сърбия, и когато „селскиятъ водитель“ (der Bauernführer!) Коста Тодоровъ въ 1915 като доброволецъ преминалъ въ антантската армия, тогава въ цѣли политически групи е наддѣлѣло югославянското съзнание надъ българския племененъ шовинизъмъ (705). Госп. Венделъ, както е видѣтъ, само съ такива примѣри — посочвайки най-вулгарни народни предатели, какъвто е всеизвестниятъ на цѣлия български народъ Коста Тодоровъ, — ще да е разполагалъ, за да докаже, че идеята, за която е дума, е хванала коренъ и въ България. Нататъкъ В. говори за Стамболийски, какъ той се изразилъ въ Народното събрание за „героическа Сърбия“, а когато радославиститѣ му викали: „ти не си българинъ, ти си сърбинъ!“—какъ той гордо отговорилъ: „азъ не съмъ нито сърбинъ нито българинъ, а съмъ югославянинъ“ (706). И този примѣръ на В. е несполучливъ; въ България не е отивалъ нито единъ сериозенъ политикъ тъй далечъ, щото да желае едно съюзяване съ Сърбия при пълното политическо обезличаване на българския народъ. А тъкмо тази е идеята на сърбитѣ, които се опитаха и още се опитватъ първомъ така да обезличатъ хърватитѣ и словенцитѣ, като запазятъ обаче себе си непокжтнати. На тази „идея“ недвосмисленъ проводникъ се явява и книгата на В. И когато В. говори за Югославия отъ Изонцо до Черно-море, той именно такава Югославия има предъ видъ, а не каквато владиката Щросмайеръ (когото В. споменува на 379 стр.), основательтъ на „югославянската академия въ Загребъ“, който е смѣталъ и българитѣ за членъ на югославянското семейство, разбира се, признавайки му напълно неговата народна индивидуалность. И илирската идея на Людевитъ Гай (1335 г.), за която В. говори, не е криела въ себе си никакво потисничество на кой да е отъ четиритѣ югославянски народа — сърби, хървати, словенци и българи, — надъ другитѣ (вж. стр. 228). А В. иска да изкара, че Гаевиятъ илиризъмъ вжтрешно засѣгалъ и българитѣ, и че отъ Гай за пръвъ пжть „великата идея за народното обединение на всичкитѣ племена (!) между Villach и Варна, между Триглавъ и Pontus-a е запалила главитѣ на призванитѣ да ржководятъ югослав. народни маси“, и че тая идея, сир. какво и четиритѣ народа сж „едно цѣло“, не е можала у най-добритѣ духове да загасне (228). Та и сега В. намира, че тя е осѫществима, защото езикътъ на хървати, словенци и сърби билъ почти идентиченъ (738). Въ февруарий 1914 год. въ Прага студентскитѣ дружества на сърби, хървати и словении, носейки свои отдѣлни названия (Шумадия, Хърватъ, Адрия), се слѣли подъ едно име „Югославия“ съ мотивировка, че искатъ да покажатъ, че тѣхниятъ национализъмъ не е сепаратистиченъ — сърбски, хърватски и словенски, ами че е „югославянски“, че сѫ единъ народъ. Пакъ въ този духъ В. привежда изявления на разни общественици — хървати, сърби и словенци (737), но не споменува онѣзи, които сѫ между хърватитѣ и словенцитѣ подавляюще мнозинство и които не искатъ заради една единна Югославия да пожертвуватъ своята народность. И у насъ въ България и въ Македония не се схваща тая идея инакъ освенъ въ видъ на една федеративна държава, въ която българитѣ и въ Македония биха заели свое самостоятелно мѣсто. Идеята, на която В. е проповѣдникъ, би могла само чрезъ насилие да се осѫществи и да се крепи.[1]

Л. Милетичъ.

Ernest Denis, Du Vardar à la Sotcha. Préfaces de M. Alexandre Bélitch et de M. Louis Eisenmann. Paris 1923. 8⁰ 349 (Collection historique de l'Institut d'études slaves, № 2).

Професорътъ отъ парижката Сорбона, Ернестъ Дени, вече покойникъ, се слави като историкъ на чехитѣ и ратникъ за националното имъ освобождение. Преди всичко една дисертация върху „Хусъ и хуситската война“ (1878), два тома — „Край на ческата независимость“ (1890), два други — „Чехия подиръ Бѣла гора“ (1903), както и нѣколко работи върху най-новата история на Германия, сѫ му спечѐлили това име. По време на войната тоя виденъ славянски приятель въ Франция се яви като врълъ защитникъ и на другъ единъ славянски народъ — сърбитѣ. Презъ 1915 г. излѣзе неговата книга „Велика Сърбия“ (La Grande Serbie, Paris 8⁰ XIII, 335), въ която се излага съ голѣма любовь най-новата история на Сърбия и събитията по време на балканскитѣ войни, които, споредъ него, иматъ едно ѐдничко историческо оправдание — създаването на „Велика Сърбия“. Едва ли не това е историческото оправдание на първо мѣсто и на европейската война, която започна тъкмо отъ Сърбия. Съ жаръ и пламъ отстояваше той интереситѣ на сърбитѣ отъ всички и противъ всички и не позволяваше да падне дори капка отъ съмнение въ тѣхната правота. Редица речи и статии отъ време на войната и подиръ нѐя даватъ идея за страстьта, вложена отъ него въ защита на тия интереси. Тия речи и статии сж напечатани сега, като допълнение къмъ книгата му „Велика Сърбия", въ една сбирка подъ насловъ „Отъ Вардаръ до Соча (Изонцо)", и то на смѣтка на югославянското правителство, за да се припомнятъ услугитѣ, направени отъ Ернестъ Дени на югославянската кауза. Въ Бѣлградъ услугитѣ му въ това отношение се ценятъ толкова високо, че въ негова паметь е основанъ и фондъ за даване ежегодна премия на най-доброто съчинение върху Югославия.

---

[1] Интересно е да се отбележи, че предната корица на книгата, въ която се говори за борбата на „южнитѣ славяни“, подъ които В. разбира и българитѣ, е украсена съ ликъ, представляващъ главата на Крали Марко по скулптура на сърбския художникъ Иванъ Мещровичъ, а около нея има рамка въ трицвѣтни бои — бѣла, синя и червена, сир. представящи само сърбския триколоръ. Сѫщитѣ бои се повтарятъ и на гърба на книгата.

Книгата „Отъ Вардаръ до Изонцо" е напечатана като номеръ отъ „Историческата колекция" на основания отъ сжщия Дени въ Парижъ „Институтъ за славянски изучвания", съ два предговора — единъ отъ бѣлградския професоръ А. Беличъ, а другиятъ, написанъ по предложение на бѣлградскитѣ почитатели на Дени, отъ наследника на неговата катедра Айзенманъ. Последниятъ намира за нуждно да подчертае, че двѣтѣ най-голѣми статии въ сбирката се отнасятъ до адриатическата проблема и до „българския въпросъ", както и да повтори сжжденията му върху българитѣ.

Статията, посветена на българитѣ, носи насловъ „Физиономия на българитѣ" (стр. 101—171) и е препечатана отъ списанието „Le Monde Slave" 1917. Има и друга отъ тоя родъ — „Нова София" (La Nouvelle Sofia) стр. 286—297,—отъ списанието „La Revue Yougoslave" 1920. Инакъ за българитѣ и България става дума и въ други статии, и то все въ сжщия тонъ и духъ, мжчно допустимъ за перото на единъ трезвенъ и безпристрастенъ ученъ. Всички тѣ сж пропити отъ гнѣвъ и омраза противъ българитѣ и България дори тогава, когато засѣгатъ въпроси отъ чисто научно естество, та ако да не носѣха неговия подписъ, човѣкъ би помислилъ, че сж написани отъ нѣкой сръбски шовинистъ едничко съ цель да бжде охуленъ и оклеветенъ българскиятъ народъ, само защото е посмѣлъ да отстоява правата си върху Македония. Въ това отношение Дени отива до тамъ, че едва ли не отрича принадлежностьта на българитѣ къмъ южнитѣ славяни. Тѣ населятъ „равнинитѣ южно отъ долния Дунавъ и склоноветѣ на Стара планина (Балкана) — и нигде другаде — и се отличаватъ ясно отъ своитѣ западни съседи, сърби, хървати и словенци". Българскиятъ езикъ билъ твърде близъкъ до сръбския, затова до 1914 тѣ били считани сжщо за югославяни, ала въ 1913 българитѣ сами отрекли (répudié) славянския си произходъ и започнали да се хвалятъ, че принадлежатъ къмъ турското племе. И вѣрно било, че колкото се отивало къмъ Черно море, толкова по-ясно се проявявало „урало-алтийското влияние" (въ статията La Yougoslavie стр. 39—1919).

Тая последната теория е добре позната отъ съчиненията на сръбския професоръ Цвиичъ, който за него е безспорно най-голѣмиятъ авторитетъ по географични и етнографични въпроси досежно Балканския полуостровъ („sans contestation possible le témoin le plus autorisé en pareille matière — стр. 120). И нѣма нищо странно, ако по въпроса за Македония ние четемъ у него всички ония „аргументи", съ които се отрича нейниятъ български характеръ, които се намиратъ въ коя и да било сръбска полемична брошура по Македонския въпросъ. Потѣсната географична връзка на Вардарската долина съ Моравската, владичеството на сърбитѣ въ Македония въ срѣднитѣ вѣкове, сръбски исторически традиции и култура въ Македония, пѣснитѣ и преданията за краль Лазара, Крали Марко и дори за Кара-Георги, сръбската „слава“ и пр. и пр. тукъ се излагатъ надълго съ сѫщата настойчивость и желание за убедителность, както отъ самитѣ сърби. Любопитно е, че Дени не отрича, че въ Македония се говори български. „Има въ Македония слоеве (agglomérations), които говорятъ български или езикъ близъкъ до български“ (стр. 118). Затова законно било да се искатъ гаранции за българитѣ въ Македония, ала не и да се заключава отъ това, че България има право върху тая земя. По-важни и решаещи въ това отношение трѣбвало да бѫдатъ други аргументи — географически, исторически (Македония никога не била принадлежала трайно на България) културни и каквито и кате други, а тѣ всички натежавали въ везнитѣ на сърбитѣ.

И затова Дени, самъ разпаленъ адвокатъ на сърбитѣ, се дига яростно противъ „адвокатитѣ на българитѣ“ („les avocats des Bulgares“, „ses bénévoles avocats“), каквито и презъ време на войната имало въ Франция, и които подържатъ, че съ Букурешкия договоръ (1913) на победенитѣ българи била отнета „Македония, която провидението имъ било запазило за утешение поради загубата на склонението“! (стр. 116).

Доводитѣ си за сръбския характеръ на Македония или за присѫдата си надъ българитѣ Дени черпи отъ фамознитѣ книги на двамата швейцарци — Викторъ Куне и лозанския професоръ Рейсъ, — издадени презъ време на войната по сръбско внушение. И всичко отъ тия книги той взема като чиста монета.

При такова едно настроение нѣма нищо странно, ако покойниятъ парижки професоръ, за да илюстрира безподобната жестокость на българитѣ, и то тъкмо накъмъ населението въ Македония, за което претендирали, че било тѣхно, възпроизвежда, безъ да се замисли, една неокачествима измислица, като фактъ, чиято „автентичность била доказана отъ най-безпорни свидетелства“. Именно: „Докарватъ (где? въ кое село?) една бедна жена съ двѣтѣ ѝ малки деца, момиче и момче. Казали ѝ: „Мѫжъ ти ще бѫде обесенъ“. Припадъци, хълцания, безнадежность; жената иска поне да се изтръгне отъ тая ужасна гледка. Офицеритѣ я тласкатъ напредъ съ децата ѝ и я принуждаватъ да присѫтствува на смъртьта на своя съпругъ. Сетне, когато момиченцето плакало и ридаело, единъ отъ офицеритѣ го ударва съ камшикъ по лицето. Когато бедниятъ вече умрѣлъ, казватъ на жена му: „До единъ часъ най-късно ти ще приберешъ трупа, инакъ ще го хвърлимъ на кучетата“. Момиченцето идва да иска трупа, офицерътъ си прави удоволствие да се пошегува: „Не искашъ ли да извикамъ баща ти? Ще го повикамъ. Янко! Янко! И почва да се смѣе“ (стр. 80 — Du Vardar à la Sotcha, сказка, държана въ Парижъ на 16 декемврий 1918).

Това е достатъчно и да се разбере, защо тая сбирка отъ политическитѣ речи и статии на Дени се печата сега, и то на срѣдства на бѣлградското правителство. Очевидно, не съ едничката цель да бѫде прославена Югославия отъ перото на единъ западноевропейски ученъ.Тия статии обаче поставятъ въ недоумение всѣкиго, който знае, колко Дени държеше за славянското единение. Какъ, въпрѣки това, той е могълъ до толкова „да се заслѣпи отъ своето сърбофилство,“ както му било подхвърляно и отъ неговитѣ сънародници! Отъ предговора на професоръ Айзенманъ се вижда, че и последниятъ, неговъ приемникъ по катедра, по чувства и схващания не стои по-далечъ, щомъ се е видѣлъ поласканъ отъ предложението на своитѣ бѣлградски приятели да напише предговоръ къмъ тая книга, въ който той намѣрилъ за нуждно да подчертае обиднитѣ за българския народъ сѫждения на Дени.

Ст. Романски.

Jean-Jose Frappa, Makédonia. Souvenir d'un officier de liaison en Orient, Paris, 1921, 8^0. 283.

Това е интересна книга, съдържаща много подробности изъ дневника на единъ французки офицеръ за свръзка въ французката армия въ Македония презъ общата война. По думитѣ на самия авторъ тя съдържа обикновени спомени — „това що видѣхъ, чухъ и знаехъ въ течение на осемнаесетьтѣ месеца прекарани въ Македония“. За историята на войната по македонския фронтъ книгата на г. Фрапа е ценна поради многото характеристични за страната и за воюващитѣ подробности, понеже авторътъ е заемалъ доста важно положение въ непосрѣдствено общение съ главния щабъ на генералъ Сарай и съ самия него, а при това той се указва действително тънъкъ наблюдатель, откровенъ и независимъ въ сѫжденията си. За доказателство на първото може да послужи следниятъ разговоръ на автора съ генералъ Сарай, когото Фрапа запиталъ, какво е неговото мнение за победата на Марна, кой е виновникътъ: „Мой генерале, — му рекохъ — кой победи при Марна? Едни приписватъ това на генералъ Жофъръ, други на генералъ Фошъ, мнозина претендиратъ, че тя се дължи на генералъ Галиени, не малцина твърдятъ, че тя не е била възможна, освенъ благодарение на Вашата опорита съпротива предъ Вердюнъ. Най-сетне има и такива, които се изразяватъ безъ да се смѣятъ, че ние дължимъ победата си на чудесната намѣса на Жана д'Аркъ и на света Геновева. — Сарай ме спрѣ съ единъ жесть: „Не търсете по-далечъ. Тъкмо тѣзи подирнитѣ сѫ, които безъ всѣко съмнение иматъ право. Поне отъ своя страна не съмъ въ състояние да ви дамъ нѣкое друго обяснение“ (31 стр.). Нѣма тукъ да следимъ автора по всички засегнати отъ него въпроси, които инакъ не сѫ лишени отъ интересъ и за насъ българитѣ, понеже се отнасятъ до войната на македонския боенъ театъръ, а ще се спремъ само на две-три мѣста, относещи се до българското македонско население.

Французката армия състояла отъ две дивизии. Една английска дивизия се намирала при Зейтинликъ. Командантътъ ѝ, генералъ Маhоп, казалъ, че му било заповѣдано да презимува въ Солунъ и „да не се намѣсва съ войската си освенъ ако грѫцката граница бѫде прегазена“. Заповѣдьта пъкъ, дадена на французката военна експедиция, гласѣла: „Прогресивно да се окупира страната, като винаги се запазва сигурностьта, да не бжде по никой начинъ отрѣзана базата ѝ отъ Солунъ, като ще се движи секторътъ отъ Солунъ дори до Скопье“. Ако да бѣхме по силни, — казва Фрапа — да имахме вмѣсто две дивизии само осемъ, както по-сетне ги имахме, щѣхме да бждемъ въ състояние да нанесемъ тежко поражение на българитѣ, които бѣха застанали на лоши позиции; щѣхме да ги принудимъ бърже да отстжпятъ и така щѣше да се постигне връзка съ сръбската армия, на която бихме дали нужднитѣ военни припаси за да се съвземе; така войната би се свършила две години по-рано (стр. 51). — Но генералъ Жофъръ, който е вѣрвалъ, че съ това ще накърни (grignoter) западния фронтъ, не искалъ да имъ даде необходимитѣ ефективи. Съобщилъ имъ само, че изпраща на помощь още една трета дивизия, единъ кавалерийски полкъ и шесть спешени ескадрона („a pied“). Французитѣ се намиратъ въ Неготинъ. На 23 октомврий следъ обѣдъ полковата музика давала концертъ на населението. Присжтствували нѣколцина стари турци съ чалми, българи въ своитѣ груби кафяви дрехи, жени, и облѣчени въ дълги македонски антерии и скривайки лицето си, като че да сж хубави (quelques vieux Turcs à tourbans, des Bulgares aux vêtements de bure marron. . , 65).

Авторътъ по-нататъкъ говори за сръбския подуправитель (sous-préfet) въ Неготинъ, у когото билъ на квартира генералъ Леблоа (Leblois). Подуправительтъ билъ низъкъ, любезенъ човѣкъ, който носѣлъ две ками въ ботушитѣ си. Той върши — казва авторътъ — полицейската служба въ тази земя на българската раса, — нека това го признаемъ — съ стотина сръбски жандарми (il assure la police dans cette région de race bulgare, reconnaisson le, — avec une centaine de gendarmes serbes). За жандармитѣ авторътъ отбелязва, че били едри хора, въоржжени съ карабина, револверъ, сабя, сжщо тъй и съ по две ками, чиито дръжки стърчели отъ ботушитѣ имъ. „Тукъ е много обикната камата. Изглежда, че тя, добре насочвана, е сгодно и потайно оржжие“ (53). „Говори се — рекълъ генералъ Леблоа на префекта — че преди да дойдемъ ние единъ французки подофицеринъ билъ тукъ убитъ и че сърбитѣ били застреляли неговия убиецъ.“ — „Това е лъжлива история — отговори любезниятъ префектъ; ако да бѣше тукъ убитъ единъ французки войникъ, то не едного отъ тукашнитѣ жители щѣхъ да застрелямъ, ами — една дузина“. — „Какво казвате!“ — се почудилъ генералътъ („Et allez donc!“). Къмъ 29 октомврий 1915 год. пристигналъ единъ офицеръ за връзка съ сръбската армия, капитанъ Старчевичъ (Startchevitche), който като цивиленъ билъ учитель (professeur) по французки езикъ въ Бѣлградъ. Веднага той съобщилъ на генерала тревожни телеграми отъ принцъ Александра, въ които той моли да се даде помощь поне съ единъ баталйонъ и две батареи отъ 75 на останкитѣ отъ армията му, силно атакувани при Велесъ. Генералътъ изказалъ съжаление, че не може това да стори, защото то би значило просто да пожертува тая войска, безъ да се помогне съ това на сърбитѣ. По тоя случай генералътъ казалъ на Старевичъ, че той издалъ заповѣдь къмъ населението на Неготинъ, то въ срокъ отъ 43 часа да предаде орѫжието си. „Ако следъ тоя срокъ би се намѣрилъ селянинъ, че има напр. пушка, какво трѣбва да се направи въ такъвъ случай?“ попиталъ генералътъ. Старчевичъ безъ колебание отговорилъ: „Да се застреля“. „Брей! (Bigre!)“ — се зачудилъ генералътъ. „Азъ сѫщо тъй — продължилъ подирниятъ — забранихъ на населението да продава вино на нашитѣ войници. Какъ да се постѫпи съ тѣзи, които престѫпятъ тази заповѣдь?“ Старчевичъ пакъ отсича: „Да се застрелятъ“. Като видѣлъ учудването на команданта на 57-я полкъ, Старчевичъ прибавилъ: „Ако това Ви е неприятно, Вие трѣбва само да ги повѣрите на моитѣ жандарми; тѣ много срѫчно умѣятъ да премахватъ тѣзи хора (ils savent faire disparaître les gens tres habilement): единъ добъръ ударъ съ камата (съ пръста той посочи на врата си, гдето е артерията) и свършено; болникътъ не се мѫчи.“ На туй отгоре Старчевичъ взе да ни държи цѣла лекция, какъ трѣбвало да се прави, за да сполучи такъвъ ударъ съ ножъ (La dessus, il se met à nous faire une dissertation sur l'adresse, qu'il faut pour bien placer cette estocade). Мисля, че любезниятъ господинъ се подиграва съ насъ. При все туй може това да е истина; на Балканитѣ всичко може да се допусне“. (66). Интересни сѫ приведенитѣ факти, за да се види, какъ враждебно се е гледало на едно славянско население, — българското въ Македония, за което сетне официално и неофициално се трѫбѣше, че не било българско, че било сръбско или поне много сродно на сърбитѣ. Жестокостьта, за която тукъ авторътъ съобщава, наистина е немислима спрѣмо едно население, което се счита за свое.

Понататъкъ авторътъ продължава все въ тоя духъ своитѣ наблюдения, които губятъ вече непосрѣдствения интересъ за насъ, понеже главно се отнасятъ къмъ военнитѣ действия. На 30 октомврий сръбската армия изпразнила Велесъ, оттеглила се къмъ Бабуна и нататъкъ, преследвана отъ българитѣ. Контактътъ имъ съ французитѣ следъ това вече се прекѫсналъ.

Л. М.

Edouard Combe, La protection des minorités (печ. въ Bibliothèque Universelle et Revue de Genève, Octobre, 1925, стр. 1772—1786).

Въ това новоосновано списание привлѣче вниманието ни посочената статия на нѣкой си Edouard Combe, понеже имайки за предметъ въпроса за малцинствата, чието разрешение сега особено е заело грижитѣ на Обществото на народитѣ, тя засѣга и въпроса за нашитѣ български малцинства въ гръцка и сръбска Македония. Човѣкъ би очаквалъ отъ единъ авторъ, който пише по този много важенъ политико-етнографски въпросъ въ едно списание, излизаще въ резиденцията на Обществото на народитѣ, Женева, най-малко поне елементарна осведоменость върху това, което пише, а разбира се и не по-малко обективность и логика, щомъ има смѣлостьта да дава рецепти за разрешението на една „твърде сложна“ проблема, каквато е проблемата на народноститѣ малцинства. За жалость нищо подобно не намираме въ тая статия. Напротивъ, тя ни поразява съ пълно игнориране на всеизвестни исторически факти и съ една тенденциозность, която просто възмущава. Изтъквайки, че има малцинства и малцинства, авторътъ говори първомъ за такива, чиито национални стремежи били понятни и оправдани, като напр. за нѣмското малцинство въ италиянската часть на Тиролъ, на евреитѣ въ Полша, на маджаритѣ и др. За тоя родъ малцинства той смѣта, че трѣбва да се удовлетворятъ, като имъ се направи животътъ подъ новитѣ господари дори по-добъръ, отколкото е животътъ на тѣхнитѣ съплеменници въ собствената имъ държава, гдето тѣ сж мнозинство. Но имало и други малцинства, които правѣли въпроса „отчаяно сложенъ" (désaspérément compliquée). Такъвъ случай билъ въ страни, гдето „не сжществува ни следа отъ това, което ние, поданици на уредени държави отъ стара дата, наричаме народностно съзнание" (sentiment nationale). За примѣръ се сочи Македония. Тукъ въ турско време законътъ на османлиитѣ поставялъ всички народности въ съгласие, всички били на еднаква степень роби, държани въ покорность подъ сжщия камшикъ. А днесъ страната нееднакво е раздѣлена между Гърция, Югославия, България, дори една часть е присъединена къмъ Албания. Общиятъ характеръ на всички тѣзи части на Македония е, че въ тѣхъ нѣма никакво понятие за родствена принадлежность къмъ една коя да е отъ народноститѣ, между които Македония е раздѣлена; нѣма сжщо тъй въпрѣки известни противни твърдения никакъвъ сжщински македонски национализъмъ (Le caractère commun à toutes ces parties de la Macédoine, c'est, qu'on n'y trouve aucune notion d'appartenance à l'une quelconque des nations, entre lesquelles on l'a partagé, on n'y trouve pas davantage, en dépit de certaines affirmations contraires, un nationalisme proprement macédonien). Малкитѣ пропагандистически журнали на шефоветѣ на партиитѣ не бива да ни вдъхватъ никакви илюзии въ това отношение: Македония е населена отъ безотечественици, различни по езикъ, раса и религия, но въ действителность всжду чужденци, освенъ въ границитѣ на своята община, и то! Какво да се прави съ „малцинства" отъ тоя родъ?" (La Macédoine est habitée par des heimatlos[1] de langue, de race, de religion differrentes, mais en réalité étrangers partout, sauf dans les limites de leur commune, et encore! Que faire de „minorités" de se genre?). И това го казва образованъ човѣкъ, французинъ въ днешния вѣкъ въпрѣки значителната вече научна историческо-етнографска литература касателно Македония, която сжществува и на французки и която е можелъ и е трѣбвало авторътъ поне отъ часть да познава, щомъ има претенцията да пише по такива въпроси. Като оставимъ моралната страна, ясно е, че авторътъ преди всичко е единъ голѣмъ невежа. Това не е много казано. Ето още едно доказателство. Авторътъ, г. E. Combe, казва на друго мѣсто, че главно четири държави сега сж актуално засегнати отъ въпроса за малцинствата: Полша, Ромъния, Чехословакия и Югославия. За подирната казва, че тя откъмъ северъ има жители нѣмци и малко италиянци, откъмъ изтокъ едно маджарско малцинство, а на югъ има македонци, които сж, общо взето, братя по раса, но говорятъ българо-турски неречия и не знаятъ твърде, къмъ кои да се причислятъ („La Yougoslavie a dans le sud de Macédoniens qui sont en général des frères de race mais parlent des dialectes bulgaro-turcs et ne savent pas trop de qui ils doivent se réclamer" 1777). Известно е, че македонскитѣ българи племенно сж славяни, а езикътъ имъ е сжщо тъй чисто славянски — български. Никакви особени турски елементи той не съдържа. Непонятно е следователно, какво ли е разбиралъ авторътъ подъ тия „българо-турски диалекти". И за Гърция той казва, че тя била въ едно особено положение, понеже и тя получила нови провинции, въ които има незначителни инородни малцинства, „но въ по-голѣмата си часть „безотечественици", каквито видѣхме въ Македония", (qui rentrent pour la plupart dans cette catégorie de „heimatlos" que nous avons rencontrée en Macédoine, 1776). Французитѣ отдавна сж станали пословични съ своето непознаване географията и историята на чуждитѣ тѣмъ народи, но това, което тукъ изнасяме, е неочаквано за днешно време следъ голѣмитѣ исторически събития, на които бѣхме очевидци. Излишно е да се простираме по-вече и по други умозаключения на автора, нпр. касателно малоруситѣ въ Полша (Ruthénes), които били една дива маса (une masse inculte с. 1778), касателно сжщитѣ малоруси въ Чехословашко, които образували една неоформена маса (les Rnthénes qui forment une masse plutôt amorphe, с. 1783) и др.

---

[1] Авторътъ употрѣбя тая нѣмска дума, съ която въ ново време се означаватъ малцинства, напр. еврейски, които не знаятъ, като какви и чии поданици да се считатъ.

При всичката си ограниченость авторътъ въ заключение формулира едно твърде благодушно предложение, какъ да се разреши проблемата за малцинствата въ казанитѣ държави, но като изключва само Югославия. Последното учудва и ни прави твърде подозрителни спрѣмо обйективностьта на благитѣ побуждения на автора. Но оставяйки това на страна, ето какво предлага авторътъ въ заключение: „Безъ да влизамъ въ подробности азъ предлагамъ своята формула, която е много проста: трѣбва да се постжпи така, че народностнитѣ малцинства, които сж отдѣлени отъ своя етнически трупъ (tronc ethnique), да се почувствуватъ по-добре подъ чуздото владичество, отколкото тѣхнитѣ братя на майката-народъ у дома си. Това звучи малко парадоксално, но нека добре да размислимъ! Защо единъ нѣмецъ отъ Познанско, станалъ полски гражданинъ, да не се чувствува по-щастливъ отъ нѣмеца въ Прусия, ако се наслаждава съ пълна свобода, плаща по-малко данъци и е повече освободенъ отъ разни тегоби? Позволете на такъвъ нѣмецъ да говори езика си и да може на него да обучава децата си; въ окржзитѣ, гдето той е въ мнозинство, дайте му широка общинска областна автономия, дайте му всичкитѣ права и привилегии на полския гражданинъ и особено го щадете отъ фискална гледна точка, и той много скоро ще изгуби охотата да поглежда оттатъкъ границата" (1785). Да, това за нѣмцитѣ, а за малцинствата въ Югославия, както се каза, сжщата формула не чинѣла: „Югославия може да се остави на страна, било защото

нейнитѣ проблеми сж отъ сжщия видъ (?), било че сж отъ естество-федералистично та не влизатъ въ рамкитѣ на тая студия". Така нелогично и жалко се мотивира това странно изключение, за което понататъшни коментарии сж излишни.
Л. М.

Jovan Cvijić, Balkánské otázky. Kulturní a politicko-zeměpisné stati. Z knihy „Govori i članci" vybral a přeložil Václav Hroník. V Praze 1924, str. 143 (вж. рецензия отъ H. Ripka въ Slov. Přehled, бр. 5—6).

Тази ческа книга съдържа избрани статии отъ известната сбирка на проф. I. Цвиичъ „Говори и чланци" и то главно статии, които засѣгатъ Македония. Мисля, че въ своята подробна рецензия върху Цвиичевитѣ „Говори и чланци" (вж. въ Македонски Прегледъ, кн. 3, стр. 123—142) необоримо доказахъ пристрастностьта, съ която Цвиичъ представя македонската действителность, когато се касае до македонскитѣ българи. Съ своитѣ извъртания на истината Цвиичъ принася голѣма вреда на идеята за славянска взаимность, като подхранва враждата между двата съседни и братски народа. Неговото твърдение, че македонскитѣ българи откъмъ национално съзнание сж една неоформена маса и пр. и пр., не може освенъ да влива отрова и въ безъ туй недобритѣ отношения на двата народа. Единъ ученъ не бива въ услуга на една чисто завоевателна политика на своята държава да отива до тамъ. Ето че тая отрова се пренася въ чески преводъ и на ческата читателска публика, за да я заблуждава относително легитимнитѣ национални права на македонскитѣ българи. Интересно е, какво казва по поводъ на сжщото ческо издание рецензентътъ H. Ripka въ страницмтѣ на едно списание, което ратува за славянска взаимность, именно въ Slovanský Přehled (бр. 5—6 т. год.) Преводачътъ V. Hroník по собственото му признание нарочно избралъ статиитѣ върху Македония, за да се чуела и другата страна, понеже у чехитѣ „подъ влиянието на по-старата литература преобладава българофилски възгледъ (názor bulharofilský)". Споредъ Ripka този тенденциозенъ подборъ на статиитѣ се оправдавалъ: чрезъ тѣхъ ческиятъ читатель щѣлъ да се запознае съ възгледитѣ на „обективния" ученъ съ значение и тяжесть, каквито има Јованъ Цвиичъ. За Македония много се говори, а малко се знае. Въ Цвиичевитѣ статии, „писани съ единствено желание да се добере до истината", непредубедениятъ читатель, който иска да се поучи, щѣлъ да намѣри решение, опрѣно върху твърде важни, лесно провѣряеми доказателства, които убеждаватъ и на които и привърженцитѣ на противния възгледъ не можели да имъ откажатъ сериозность. „Цвиичъ разрешава «македонския въпросъ» — казва Ripka — въ сръбски смисълъ и то само по чисто наученъ способъ. Съ право Цвиичъ изтъква, че този въпросъ не бива да се решава само отъ народностна гледна точка — етнографическа и лингвистическа". За Македония имали решаеще значение критериитѣ на географическата и стопанска действителность, а отъ тѣхъ императивно следвали географически и стопански необходимости (a z nich imperativně oplývající zeměpisné a hospodářské nutnosti). Следъ това г. Ripka резумира идеитѣ на Цвиича за Македония, както ги знаемъ, и изрично изтъква, че „славянското население на Македония въ сѫщинския смисълъ на думата, т. е. южно отъ Прилепъ, не прѣчи на Сърбия да се простре на югъ, защото това население, ако и да е запазило слаби, а често и неясни спомени отъ сръбскитѣ исторически традиции, нѣмало въ своето съзнание никакви традиции, които би го свързвали съ България. „То е, ако го вземемъ изцѣло, архаична славянска маса, неопредѣлена маса безъ опредѣлено народностно съзнание, — това сѫ македонски славяни“. По нататъкъ г. Ripka плете вѣнцехваления на „обективния“, великия ученъ г. Цвиичъ: „Цвиичъ е ученъ въ всѣки свои палецъ (Cvijić je vědec každým coulem); нѣма да се снизи къмъ тенденциозность ad usum delphini; той е справедливъ, е реаленъ (вещенъ, věcný), затова и дѣлото, съ което е умножилъ народното богатство, има трайна цена“.

Въ 3-та книга на Македонски Прегледъ (155) биде посочено, какъ сѫщиятъ този Ripka въ сѫщото списание „Slovanský Přehled“ си позволява обидни квалификации по адресъ на българския народъ и то въ угода на сръбскитѣ противобългарски стремежи. Изказа се отъ наша страна учудване, че въ това именно списание може да бѫде допуснато подобно нѣщо. Ето сега сѫщиятъ господинъ пакъ се подвизава въ сѫщия духъ.

Л. М.

Нова латинска писменость за македонскитѣ българи подъ Гърция.

Abecedar. *Εν Αθήναις, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου*, 1925, 8^0, 40.

Предъ насъ е новиятъ букваръ „Abecedar“, който гръцкото правителство е стъкмило за македонскитѣ българи, доколкото още такива ще могатъ остана въ Гърция и доколкото ще се намѣрятъ между тѣхъ луди храбреци да заявятъ, позовавайки се на даденото отъ гръцкото правителство обещание предъ Обществото на Народитѣ,[1] че желаятъ да се учатъ децата имъ на матерния имъ езикъ. И наистина обещанието се изпълнява по гръцки: понеже по политически съображения и въ Обществото на народитѣ се възприе да се наричатъ македонскитѣ „българо-гласни“ не съ собственото имъ име — българи, а съ едно конвенционално ново название „славяни“, гръцкото правителство се възползува отъ това, за да третира своитѣ българогласни поданици като нѣкаква нова, сега открита народность, безъ своя писменость, безъ книжовни традиции, безъ установенъ книжовенъ езикъ. Една специална комисия, назначена отъ гръцкото правителство (членове на комисията сѫ нѣкои си Папазахариу, Скагаксисъ и Лазару) стъкмила съгласно съ дадената ѝ директива букварь за македонскитѣ българи, но не съ тѣхната многовѣковна, кирилска азбука, която тѣ чрезъ Кирилометодиевската писменость дадоха на славянството, ами съ една своеобразна латинска азбука. Букварьтъ е нареченъ „Абецедаръ“, название, което българското население едва ли ще разбере, понеже е дадено по началнитѣ букви на латиницата. Самата азбука въ абецедара е стъкмена досѐжно съгласнитѣ ч, ж, ш по хърватската латиница, въ която тѣзи съгласни се означаватъ съ буквитѣ č, ž, š. Отъ своя страна комисията е измѫдрила и нови букви. Вмѣсто кирил. *ю* е взета буква ü, напр. lüge (люге), zaklüči (заключи), lüle se (люле се), lülka (люлка). Можела е комисията и въ случая пакъ да се води по хърватската латиница и да употрѣби съчетанието *ju*, но, види се, тукъ се е повела по българско произношение въ гръцки уста та се е предпочело да се вземе латинската буква *u* съ две точки отгоре, както е прието въ нѣмската азбука (нпр. über, würde). Докато вмѣсто *ю* така сѫ съчинили нова буква *ü*, напротивъ другитѣ йотувани гласни се предаватъ, както и въ хърватската азбука, чрезъ *ja, je, jo* — напр. jadi, lamnja, sirenje, ljoko (?). Отъ друга страна сѫщитѣ дифтонги въ обърнатъ редъ *aj, ej, oj*, приети въ хърватската латиница, съставителитѣ не приели (ако изобщо тѣзи господа сѫ се водили по нѣкакви образци !), а предпочели съчетания *ai, ei, oi*: haide, maika, moi, leika (?). Но въпрѣки това срещамъ и *ie* въ думата kosie (37). Авторитѣ на абецедара въвели още една новость: вмѣсто кирилското съчетание *ър* не взели отъ хърватската азбука просто *r* въ смисълъ на сонантно *r*, нпр. drvo (вмѣсто: дърво), а възприели да означатъ кирилската буква ъ отдѣлно, но по способа на ромънската азбука, именно съ *î*, — види се по-отговаряще на гръцко произношение на ера, избиваще повече къмъ гл. *u*. И тъй въ абецедара четемъ bîrkam, dîrvo, kîršam, mîrda, tîrsia. Сѫщото *î* означава ъ въ думата sînceto (= sъnceto сир. слънцето, стр. 37). За *ц* е употрѣбена латинската буква *c*. Така криво-лѣво комисията се е справила съ задачата си, колкото се касае до азбуката.

---

[1] Следъ като се отказа Гърция да изпълни т. нар. „Женевски протоколъ“ отъ 1924 год., Обществото на народитѣ бѣ запитало гръцкото правителство да отговори: „какви нужди иматъ малцинствата, говорещи „славянски“ езикъ, въ училищно отношение и какво мисли да направи гръцкото правителство, за да удовлетвори тѣзи нужди. Гърция отговори, че ще се постарае да приготви учебници и учители за „славянското“ население въ Гърция.

По твърде важния въпросъ, какъвъ да бѫде книжовниятъ езикъ на „новата“ народность, очевидно комисията е получила директива, да се вземе народно мѣстно наречие (диалектъ) на макед. българи. Но кое наречие? По този въпросъ членоветѣ на комисията, както се вижда отъ езика на абецедара, много не ще да сѫ мислили, па надали си го и задавали, а просто ще да сѫ възприели езика на едного отъ членоветѣ на комисията, който може да е родомъ македонски българинъ (Лазару — Лазаровъ ?), и каквото той е казалъ, — това ще да се е приело. Поради туй македонското наречие на абецедара се указва непоследователна смесица въ нѣкои форми като напр. членната форма мѫж. р. ед. ч., но въ основата си е това, що се говори въ Битолско-Леринско, срав.: (si kasna) jazik*a* (22); zeto; starot (=стариотъ) ima stra (=страхъ) ot Harot (23); dzidot (je visok); (skîrši) džamot; (stàni ot) stolo na ogano (35) daskalo; (za) ručeko, tatkot (!=таткото); Bog*a* (dava za) čoeko (35).

Правописътъ на абецедара е чисто фонетиченъ, твърде непослевателенъ поради явно погърченото произношение на нѣкои думи.

Свърхъ това съставителитѣ се указали и много нехайни при коректурата, така че това малко букварче е пълно съ грѣшки, съ фонетични неточности и непоследователности та ще остане бележитъ паметникъ не само на една лоша гръцка политика, но и на ориенталска небрежность, полукултурность и безграмотность. Ето примѣри за това по редъ отъ началото на букваря: brasno (вм. brašno); mîrdi: zmiata mîrdi vo trévata (вм. mîrda); cereva (вм. creva); cudem: golem i cudem grad (вм. čuden); deto: deto, zàpali lüléto (вм. dete); nasata kukja (вм. našata —); cusdžina (вм. čuždžina); gospo go milvan (вм. gospod go milvam); da žistime pendžero (вм. da čistime —); *sa* (вм. so): toe dete igra sa topkata; tatkot, màikata i decata (вм. tatkoto —); oti (вм. odi): Mitre dà oti na cîrkvata; cirkva (вм. cîrkva); date (вм. даде); časa вм. čaša); plačese (вм. plačeše); istîrca (вм. istîrča); ji (вм. je): mlekoto ji ušče topio; ji (вм. im); sònimi (вм. so nimi): da odi sònimi; slatco (вм. slatko): ah, što blago i slatco mleko; istîrca (вм. istîrča); nèdeljia (вм. nedelja); sfekinjata (вм. cvekinjata); klepalato (вм. klepaloto, 39); damo (вм. doma): odi damo; učeniči (вм. učenici); Maro (вм. Mara). Не се отдѣля възвратното мѣстоимение *se* отъ глагола; сѫщо тъй не се отдѣлятъ и личнитѣ мѣстоимения *ja*(*a*), *go*, *mi*, като обйекти отъ глагола, та е писано напр. sfîrtise (вм. sfîrti se); zemia (вм. zemi ja) и пр., напр.: Pavle zemia stomnata, napolnia so voda, donesia tuk (вм. zemi ja, napolni ja, donesi ja); isturigo légeno (вм. isturi go); maikami (вм. maika mi). Но и това е непоследователно, защото се среща мѣстоимението отдѣлено съ чертица: dava na maika-mu (39); striko-mi (19). Предлогътъ *на* ту се пише заедно съ сѫществителното, ту се отдѣля съ чертица, така че въ едно и сѫщо четивце (вж. по-долу подъ заглавие Cîrkfa) се срещатъ и двата способа на писане: oti (= hodi) nacîrkfata; odat na-cîrkfata.

Нека още забележимъ, че въ нѣкои думи е поставено ударение, докато изобщо не е означено ударението, както се вижда и въ извадениtѣ по-долу образци. Оставяме на страна други езикови недостатъци — провинциализми като kosie (сир. коса): glavata ima zgore kosie; гръцки думи: vioisat, vioisa (?), papsa, aurot и др.

Казватъ, че били напечатани отъ тоя abecedar, който надали ще влѣзе негде въ работа, само нѣколко стотини екземпляра, колкото да се подиграятъ гърцитѣ съ македонскитѣ „славяни", съ тѣхната кирилска писменость, а сѫщо тъй и съ писменостьта на своитѣ съюзници, които оттатъкъ границата на северъ натрапватъ на сѫщитѣ „славяни" своята, сръбска кирилица. За да остане траенъ споменъ отъ тоя своеобразенъ гръцки опитъ противъ българската писменость, тукъ даваме въ точенъ преписъ нѣколко четивца отъ абецедара:

Pavle, zémia stómnata. Napólnia so voda, donésia tuka da piam voda. — Fanko, čedo moe, istúrigo légeno. — Máikami nàpîrska fčera avlíata. — Natópia kîrpata, za da žistime péndžero. Sušia šamíata na ógano.

Gospo go milvan.

Gospo je na néboto. Gospo site lüge i milvat. Gospo vîrni doš i puščat sînceto na zémnjata. Boga prai da rasti trévata, sfekínjata, dîrvata i

jemišite. Ovje site i dava Boga za čoeko. Gospo je dobir i milostiv. Zátoa treba site nie mali i gólemi da go mílvame.

Snagata na čoeko.

Site lüge imat edna glava, dve race, dve nodze. Glávata ima zgore kosie, i napret ima dve oči, eden nos i edna usta. Ustata natre ima zabi i eden jazik. Zábite set beli, jaziko je cirven. So ústata jádime, píeme i zbórvame. So rácete rabótame, so nódzite ódime, tirčame i ripame. Jas tirčam birgu i ripam mnogu vísoko.

Cirkfa.

Dénes je Nédeljia. Klepálato čukat. Máikata skorna Mitre da óti na cirkfata. Ščo úbo! Site déca obléčeni so nóvite álišča odat nacirkfata. Klepàloto se čuka so rados i kanvat lügeto da odat na cirkvata. Site hrístiani odat nà-cirkfa za da se moljat na Boga.

Popo vloisat décata.

Mitre se zabai. Se prómena so nóvite álišča, nóvite čeli i nóvata kapa i tirči na cirkfata za da ftasa liturjíata. Štom vlezi ná-cirkfa céliva ikónite i ràkata na popo. Kóga bitisa liturjíata, popot vloisa décata i ji date náfora. Mitre se vrakjat doma i dava náfora-ta na maika-mu.

Maikata moldzi kózata

Je rano. Maika moldzi kozata. Maro i Lenka tirčat da vidat kako se moldzi kózata. Miékoto ji ušče tóplo. Máikata i dava da piat po edna časa topio mleko. Piat, piat so golem kef. Lenka vika: A! ščo blago i slatco mleko.

Lenka, lošata čupa.

Petre i Gjorgia odat ná-poie za da igrat so drugárite. Málata sestra na Petre, Lenka, sàkat i taja da odi sónimi da igra. Petre ja nékeše. Lenka plači, vika i se firli ná-zemnja i fati da klocat. Fústano mu se stori berbat. Bábata ja sluša kako pláčese ot áurot, kai dávaše seno na volóite. Istirca i ja kréna, ja istrese i mu dade edno cirveno jábolko. Lenka papsa da plači i si go jade jabólkoto.

Отъ горнитѣ образци всѣки може да види за лишенъ пѫть още доколко има общо нѣщо между езика на македонскитѣ българи и сърбо-хърватския езикъ, който пъкъ оттатъкъ северната гръцка граница на сѫщитѣ тия македонски „славяни“ въ Югославия официално насила имъ се налага.

Л. М.

Чузди писатели за македонскитѣ българи въ XIX вѣкъ.

Д-ръ Никола В. Миховъ, Населението въ Турция и България презъ XVIII и XIX в. Библиографски издирвания съ статистични и етнографски данни. Т. I, София 1915 г., гол. 8^0, 483 ; т. II, 1924, 8^0, 332 (Издание на Бълг. Академия на наукитѣ).

Известно е, че по въпроса за народностьта на македонскитѣ славяни между славиститѣ сега нѣма колебание, понеже споредъ наймѣродавния народностенъ белегъ — езика тѣ не могатъ да се отдѣлятъ отъ българитѣ. Свърхъ това и самото народностно съзнание у македонцитѣ е още твърде живо та и тѣ сами се чувствуватъ и се наричатъ българи. Славистичната научна литература по тия въпроси е всеизвестна. Отъ гледището на славянската наука този въпросъ отдавна е сключенъ. Ако той при все това и день днешенъ отъ време на време нѐ престава да се разисква, това се дължи на политическитѣ стремежи на заинтересувани, съседни на Македония народи, главно на сърбитѣ, които оспорватъ българщината на македонскитѣ славяни. Мисли се, че европейскиятъ свѣтъ съвсемъ слабо е билъ освѣтляванъ въ миналото върху етнографскитѣ граници на българската народность. На това главно се разчитва и отъ страна на противницитѣ. Фактъ е, че европейското обществено мнение изобщо слабо реагира противъ споменатитѣ стремежи, чиято крайна цель е да се отроди (денационализира) българското население въ Македония. Но това главно не сѐ дължи на слаба осведоменость на европейската етнографска литература, понеже тя съ малки изключения изобилва съ съчинения, въ които истината за Македония е казана. Споредъ това излиза, че и досежното обществено мнение своевременно правилно е било по тоя въпросъ освѣтлено. Всичкитѣ почти етнографи и пѫтешественици презъ цѣлия XIX. вѣкъ правилно схващатъ етнографскитѣ граници на българското племе и въ своитѣ досежни трудове признаватъ славянското население въ България, Тракия и Македония за единъ народъ, за българи.

Върху тая, сравнително голѣма чузда литература особена свѣтлина хвърли въ последно време единъ бележитъ библиографски трудъ на нашия известенъ ученъ Д-ръ Н. В. Миховъ, „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX вѣкъ“ томъ II. (Издание на Българската Академия на наукитѣ, 1924 г. 8^0, 332 стр.), който, въ отличие отъ излѣзлия подъ сѫщото заглавие I-ви томъ на сѫщия трудъ (вж. Сборникъ на Бълг. Академия на наукитѣ кн. IV, 1915 г., 433) освенъ статистични данни съдържа и ценни извадки въ оригиналъ отъ съчиненията на авторитѣ по въпроси отъ етнографски и стопански характеръ. Между даннитѣ касателно населението на Балканския полуостровъ има много, които специално се отнасятъ до Македония, нейното българско население и границитѣ, до кѫдето то се простира. Като смѣтахъ, че е отъ немалъкъ интересъ да се знаятъ тия мнения на чузденцитѣ-автори, сторихъ си трудъ та извлѣкохъ изъ разхвърленитѣ въ съчинението на Михова данни най-важното относително македонскитѣ българи, безъ да правя нѣкакъвъ тенденциозенъ подборъ, впрочемъ въ случая съвсемъ излишенъ, тъй като нѣма писатель, който да не твърди, че македонскитѣ славяни сж българи и да не знае, до кжде се простиратъ тѣхнитѣ жилища. Цитатитѣ предавамъ на български въ точенъ преводъ; досежнитѣ трудове наредихъ по азбученъ редъ на авторитѣ имъ. Въ съчинението на Михова читательтъ ще може да намѣри сжщитѣ цитати въ езика на оригинала. Разбира се, че това, което намираме въ книгата на Михова по занимаващия ни въпросъ, е само часть отъ европейската литература на миналото столѣтие и отъ по-старо време, въ която се срѣщатъ подобни отзиви относително македонскитѣ българи. Мнението на по-известнитѣ етнографи и пжтешественици за подирнитѣ до сега не веднажъ е било споменувано и въ нашата етнографска литература. При все това г. Миховъ има голѣмата заслуга, че той дава тия мнения, а освѣнъ това и на много други писатели, неспоменувани до сега, въ пълна точность, строго запазвайки оригинала. Моитѣ извадки и резюмета, които се отнасятъ само до въпроса за етнографския херактеръ на македонцитѣ, тъй както подолу заедно сж изложени, представляватъ сгоденъ приносъ и за прирмчни справки по сжщия въпросъ, а сжщевременно поучително четиво за всѣкиго, който има исторически интересъ за него. Затова преди всичко има да благодаримъ на г. Михова, изказвайки желание, дано му се удаде да продължи своитѣ библиографски изследвания въ сжщата посока и низъ значителната, още неиздирена отъ него по-стара чуздестранна стопанско-етнографска литература (Миховъ въ II-рия томъ съобщава за 834 книги и 467 статии, — всичко за 1304 съчинения).

Altmann J., Die Bulgaren-Colonien in Bessarabien (Zeitschrift für allgemeine Erdkunde Bd. 5, Berlin 1855 p. 301—310).

Въ потока отъ бѣжанци, устремили се изъ предѣлитѣ на Турция презъ първата половина на 19 в. къмъ южна Русия, главно Бесарабия, имало е и много македонски българи. Именно на 1 септемврий 1850 год. между 69,525 души българи е имало 12,056 македонци. Авторътъ изрично казва, че македонцитѣ говорятъ български: „Die bulgarisch redenden Bolgaren stammen aus Macadonien und Rumelien her. (p. 303).

Baker J., Die Türken in Europa. Stuttgart. 1873.

Българитѣ образуватъ главната часть отъ населението въ Турция, като изключимъ Албания и трибутарнитѣ области.[1] Частьта на югъ отъ Балкана е по-българска отъ северната.

---

[1] Къмъ туй е прибавена отъ издателя следната бележка подъ линия: „Истиностьта на този възгледъ се потвърдява отъ границитѣ на българската езикова область (споредъ най-новитѣ изследвания): Отъ устието на Дунава по сжщата рѣка до Видинъ, сетне на югъ по р. Тимокъ и по сръбската граница, при Прокупье на Топлица върви по височинитѣ на Моравската долина прѣко Църногорията и по Шаръ — къмъ зап. брѣгъ на Охридското езеро при Линъ, сетне отъ Деволъ презъ Костурското езеро, презъ Клисура, Нягушъ, Солунъ къмъ južнитѣ склонове на Родопитѣ—отъ тукъ къмъ Димотика и Бунархисаръ на Черно море. Споредъ туй вилаетитѣ Дунавски, Одрински, Солунски и Битолски сж населени отъ българи.“

Българитѣ въ Македония граничатъ непосрѣдствено съ гръцкото население и въ следствие на това намираме, че тѣ предъ гърци говрятъ гръцки, а у дома си — български. Попитахъ нѣколцина български селяни въ Македония за тѣхната народность, и тѣ бързо отговориха: „румъ“. Така обикновено наричатъ гърцитѣ въ Мала Азия. Тѣ постоянствуваха, че сж гърци. „Добре“, попитахъ ги, „защо у дома си приказвате български?“ „Защото тъй сж правили и нашитѣ бащи“ отговориха, като прибавиха: „Ние доста сме си изпатили поради това, че ни наричатъ българи, когато ние сме въ сжщность гърци“. Съ това искаха да кажатъ, че тѣ въпрѣки че признаватъ гръцката черква, сж били подлагани на много преследвания, когато сж искали да отстояватъ своята българска народность, което се е противило на панелинскитѣ цели“ (стр. 16, 20).

Berghaus H., Die Völker des Erdbals nach ihrer Abstammung und Verwandtschaft. Brüssel und Leipzig 1845—1847. 2. Bde.

Въ втория томъ, стр. 314, се казва, че „българитѣ населяватъ по тѣхното име наричаната страна и северната часть отъ Македония и Тракия до границата на гърцитѣ. На югозападната страна сж съседи съ албанцитѣ, а на северъ — съ власитѣ по Дунава, който въ делтата на тая рѣка тѣ го прекрачатъ на северъ, гдето се простиратъ по лѣвата му страна, по южното течение на Прутъ. Тѣхниятъ езикъ се дѣли на старо и ново-български“.

Blunt J. E., The People of Turkey. Twenty Years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians. By A. Consuls Daughter and wife. London, 2. vol. 1878.

Авторката е прекарала двадесеть години между българи, гърци, албанци, турци и арменци. Говори за границитѣ на България, които въ Македония се простиратъ до Албания. „Въ Македония се е намирала и оригиналнo разположената на езерото стара българска столица (въ Лихнидосъ, модерната Охрида). Въ Тракия и Македония, въпрѣки голѣмото елинско влияние, жителитѣ себе си наричатъ тракийци и македонци, но предпочитително и съ име българи“ (Jn Thrace and Macedonia the people call themselves Thracians and Macedonians, rather than Bulgarians). Въ училищата, черквитѣ и въ кореспонденцията у болшинството се употрѣбя гръцкиятъ езикъ по-предпочително отъ българския езикъ (in preference to the Bulgarian). Въпрѣки отбелязаната склонность на народа къмъ елинизма, езикътъ въ Воденъ и въ други мѣста е български (Notwithstandig the marked tendency of the people towards Hellenism, the language in Vodena and other places is Bulgarian) (стр. 11, т. I.).

Bowen G. F., Mount Athos, Thessaly and Epirus. Oxford—London, 1852, 8⁰, VII+253.

Въ приложението (стр. 249—253) се дава приблизителна статистика на населението въ Европ. Турция по области. Въ отдѣлитѣ IV, V и VI се изчислява населението въ България, Тракия и Македония, а въ отдѣлна бележка къмъ глава IV се казва: Християнитѣ славяни въ Тракия и Македония тъй сѫщо говорятъ български езикъ и обикновено се наричатъ българи (The Christian Slavonians in Thrace and Macedonia also speak the Bulgarian dialect of Slavonic and are usually called Bulgarians).

Bradaška Fr., Die Slawen in der Türkey. Von Professor — in Agram. Nebst Karte (Печат. въ Petermanns Mittheilungen, Gotha 1859, p. 441—453).

На стр. 446—454 се говори за българитѣ, за които авторътъ смѣта, че всички заедно „въ България, Тракия и Македония“ достигатъ до 5,875,000 или крѫгло взети до шесть милйона. Българскитѣ селища (die Wohnsitze der Bulgaren) се простиратъ отъ Дунава до брѣговетѣ на Егейското море и отъ нѣколко точки на Черно-море до източна Албания. Въ сѫщитѣ области освенъ българи живѣятъ и турци (татари и черкези отъ по-ново време), евреи и арменци.

Авторътъ се впуска въ подробности за българското население по отдѣлни области, подробно се спира и върху българитѣ въ Македония. Като следи границата отъ северъ, — отъ горния Вардаръ на югъ, посочва и количеството на албанския, „шкипетарския“ елементъ, гдето е успѣлъ да се вмъкне между по-стари български селища, а на югъ — гръцкия. Брадашка критически е използувалъ дотогавашната етнографска литература, особено Шафарика, Каница, Лежанъ, Ханъ, Ами Буе. И сега се четатъ съ голѣмъ интересъ систематизуванитѣ, богати статистично-етнографски данни на автора. Въ Македония споредъ него славянитѣ сѫ само българи.

Следъ като дава подробности за българския елементъ по лѣвото течение на българска Морава и около Куманово и Скопье, което обхваща въ широкъ лѫкъ, достигайки на изтокъ до Горния Вардаръ, авторътъ продължава:

„Отъ горния Вардаръ се тегли границата на чистобългарската земя (die Grenze rein bulgarischen Territoriums) на югъ къмъ Сопица, сетне прѣко Сленя, Добри-долъ, презъ Суха или Бодичка рѣка и пр. и пр. до западно отъ Охридъ; сетне границата минава подъ Костуръ до надъ Солунъ та до Скеча (Xanthi)“ (вж. стр. 459—453).

Bradaška Fr., Erläuterungen zu Verković St. J. Statistisch-ethnographische Daten des Sandschaks Seres (Petermanns Mittheilungen, Gotha, 1873. p. 299—305).

Следъ като дава цифрени данни върху населението въ Сѣрско споредъ Верковича, отъ своя страна Брадашка възъ основа на Верковичевитѣ данни говори за границитѣ на българитѣ изобщо: „Българскиятъ езикъ достига къмъ югозападъ до Костуръ и до епирската граница, даже на мѣста я прекрача, както е случай при Корча (Korica); на западъ — до презъ Охридското езеро и обгръща цѣло Дебърско. Къмъ Стара Сърбия българскиятъ езикъ се възкачва на Шаръ-планина; жителитѣ по селата въ тая планина, впрочемъ вече потурчѐни, говорятъ български, както и помацитѣ въ Родопскитѣ планини. Задъ Враня бълг. езикъ прониква въ околията Гиляни (Gülan), гдето има

12 български и 12 арнаутски (schkipetarische) села. Отъ тукъ на къмъ Лѣсковецъ и Нишъ изобщо се говори български. Българи живѣятъ и въ Сърбия дори къмъ Паракинъ и Кюприя на Морава. Може да достигатъ на брой — най-многото сж въ околиитѣ на Неготинъ и Алексинацъ — до 200,000 души. Въ цѣлата область между Нишъ, Пиротъ, Варна, Одринъ, Солунъ и Охридъ владѣе единъ и сжщъ български езикъ". По-нататъкъ се изтъква българщината въ Дебърско, гдето живѣятъ т.н. „мияци", сетне се говори за българитѣ въ Сѣрско, Драмско и Неврокопско. Брадашка заключава, че следъ всичко казано би било по-вече отъ смѣло да се твърди, че границитѣ определени на България по Санъ-Стефанския договоръ, етнографически не били оправдани".

Boué Ami, La Tourquie d'Europe etc. Paris, 1840, 4 T. XVII+526—539—590—592.

Въ това голѣмо четиритомно съчинение на знаменития ученъ, който е пропжтувалъ Европейска Турция презъ 1836—1838 година, на много мѣста се говори за Македония и за народностьта на македонцитѣ. Въ досежната етнографска литература до сега не веднъжъ сж цитувани тѣзи ценни доказателства за българщината на македонцитѣ отъ страна на единъ ученъ французинъ, който не бидейки по специалность нито историкъ нито етнографъ (докторъ на медицината и геологъ) все пакъ е можелъ да различи въ главни черти до кжде се простира територията на българската народность въ различие отъ сръбската. Тукъ ще цитуваме само едно мѣсто, което е дадено у Михова (II т.) и което достатъчно ясно говори по този въпросъ.

Въ томъ II. отъ 1—178 стр. подъ заглавие: „Жителитѣ на Европейска Турция, езикътъ и характерътъ имъ, естественитѣ имъ наклонности и недостатъци", на стр. 5 се говори и за българитѣ:

„Българитѣ населяватъ България, долня Мизия и по-голѣмата часть отъ горня Мизия, като образуватъ и главната ядка на населението на Македония съ изключение на крайната юго-източна часть отъ Костуръ до Индже-Карасу. Планинитѣ между басеина на Леринъ (Флорина) и Костуръ, между Кайлари и Шатища, между Острово и Вериа и между Воденъ и Няуста ограничаватъ мѣстностьта, гдето само български се говори, на югъ отъ която вече селското население говори гръцки. Намиратъ се още българи, разпръснати или даже въ цѣли села по Тракия дори до Текирдагъ (Булгаркьой—„Bulgarskoe") и дори въ югоизточна Сърбия. Тѣхната численость свободно може да се сметне до 4,500,000, сир. по-малко отколкото всичкитѣ власи, взети вкупъ; ала областитѣ, които тѣ населяватъ, лесно биха могли да хранятъ едно население три пжти по-голѣмо, защото специално България притежава и твърде значително количество пусти пространства, понеже е била обезлюдена въ следствие на войни и изселване." (стр. 6).

Съобразно съ това разбиране на автора е отбелязана и българската народность на македонцитѣ съ общата за всички българи боя въ издадената отъ Буе карта на Европейска Турция въ 1847 год.

(на нѣмски; виж. у Михова I. часть, 41 стр. подъ „Berghaus H., Physikalischer Atlas etc.“ На стр. 228—229 на тоя атласъ е „Етнографическа карта на Османското царство, европейската му часть и на Гърция“, отъ Ами Буе (Ethnographische Karte des Osmanischen Reichs europäischen Theils u. v. Griechenland. Dem Herausgeber des Physikal. Atlas von seinem ethnologischen Freunde A. Boué., März 1877). На самата карта подъ № 19 заглавието гласи: „Ethnographische Karte von A. Boué, Gotha, bei J. Pertes, 1847.

На 1839 год. излѣзе въ 2 тома на нѣмски съчинението на Буе: Boué A., Die europäische Türkei, Wien, 1839, 2. Bde. Това нѣмско издание се дължи на комисията на Фондъ Буе (Boué-Stiftung-Commission) при Академията на наукитѣ въ Виена.

Boué A., Recueil d'itineraires dans la Turquie d'Europe. Details géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire. Vienne, 1854. 2 Vol.

Ами Буе подробно описва своето пѫтешествие по отдѣлнитѣ маршрути, които е предприемалъ и въ Македония. Така подъ № XII. се описва пѫтуването му отъ Бѣлградъ до Солунъ презъ Крушевацъ, Нови Пазаръ, Ипекъ, Прищина и Скопье; № XIII. — Отъ Солунъ до Нишъ презъ Сѣръ, Радомиръ и Пиротъ или Шаркьой; № XIV. — отъ Егри Паланка до Драчъ и Албния презъ Кратово, Щипъ, Битоля и Елбасанъ; № XV. — отъ Битоля до Солунъ презъ Леринъ, Костуръ и Воденъ; № XVI. отъ Цариградъ до Шкодра презъ Баня, Дупница, Кюстендилъ, Скопье, Тетово (Калканделъ), презъ Шаръ на Призренъ и страната на Миридититѣ. № XVI. — отъ Цариградъ до Призренъ презъ Дупница, Радомиръ, Трънъ, Враня, Гиляни и Прищина; № XIX. — отъ Лариса до Призренъ и Прищина презъ Сарантопоросъ, Сервия, Костуръ, Охридъ и Кръчево. Авторътъ дава кратко описание на всѣки градъ, презъ който е минавалъ, и статистика на жителитѣ имъ. Този трудъ е важенъ за историята на българскитѣ градове въ Македония.

Boué A., Essai sur les limites des provinces de la Turquie d'Europe (Печ. въ „Mémoires de la Société de géographie de Genève, T. III. 1852 (с. 197—240).

Авторътъ иска да опредѣли по-естествени граници на провинциитѣ въ Европейска Турция, така щото еднороднитѣ жители да не се отдѣлятъ едни отъ други. На стр. 216 тъй разпредѣля той границитѣ между Сърбия и България:

„Мѫчно е за географа да потегли една граница къмъ изтокъ, защото оттатъкъ р. Морава вече преставатъ районътъ на низкитѣ планини и етнографическиятъ елементъ, различаващъ се отъ българския („car en-deça de la Morava cesse la région des basses montagnes et tout élément ethnographique autre que la bulgare“). При все тъй водораздѣлътъ все пакъ може да служи за пѫтеводитель. И тъй най-сетне може да се потегли една граница откъмъ Курбетска планина презъ планинитѣ южно отъ Клисура и отъ Търнъ, Царибродския проходъ и спусъка на софийската равнина и най-после презъ източната стена на процепа (sillon) при Царибродъ до сръбската граница, или до прохода (col) Громада (Groumoda), източно отъ Нишъ. Ако искаме да се избѣгне, щото да не се откѫсватъ славянитѣ въ тая область отъ тѣхнитѣ братя въ България, както е сторено въ Македония (si l'on voulait éviter de démembrer les Slaves de ce pays d'avec leurs frères en Bulgarie, comme on l'a fait en Macédoine), не може да не се взематъ за естествена граница самата българска Морава (Morava bulgare) подъ Курделица, и р. Нишава отъ съвмѣстното и течение (confluent) съ подирнята рѣка дори до Нишка Баня, гдето има да се мине единъ малъкъ проходъ, за да се отиде въ София. Така би се прокарала границата дори до сегашната Сърбия, поне за страната източно отъ Морава. Нишъ въ такъвъ случай би останалъ български.“

„Горна Мизия... Тази страна има своеобразна етнография, защото ако и българитѣ малко да прехвърлятъ (накъмъ западъ) източния брѣгъ на българска Морава и басеина на Ситница, затова пъкъ източно отъ Морава сѫ настанени до 40,000 арнаути, както и известно число сръбски села.“

На стр. 235: „Ако и Гърция да има много леки съобщения съ Епиръ, тя ги нѣма съ срѣдна Македония, като изключимъ тѣзи презъ Халкидическия полуостровъ и морския брѣгъ. Затова едно възстановяване на византийската империя далечъ не би удовлетворило нито севернитѣ славяни — на брой приблизително до 3 милйона, нито българитѣ отъ България, Мизия, Македония и Тракия, на брой до 4 милйона. Срещу тѣзи седемъ милйона славяни не биха се намѣрили освенъ 2,705,212 гърци или гъркомани (grécisés), а именно: 2,005,212 гърци, 200,000 цинцари и 50 до 60,000 православни епироти.“

Die Bulgaren (Печат. въ „Zeitschrift fur Politik, Literatur und Kunst. 38 Jahrg. Leipzig 1879. p. 453—463).

„Най-гѫсто е българското население отъ Дунава до Балкана; и въ Източна Румелия българитѣ образуватъ мнозинство отъ селското и една часть отъ градското население, а въ югозападна Румелия, старата Македония, сѫщо тъй ги има, разпръснати по разни околии, въ значително количество. Тѣ тукъ се простиратъ северно отъ Кълкъшъ (Kalkasch), Дойранъ и Петричъ до Мелникъ, Демирхисаръ и Сересъ. Западно отъ Солунъ българската езикова граница (die bulgarische Sprachgrenze) върви приблизително по рѣката Бистрица до Македонския градъ Кожани (Kozan), който тя преминава обгръщайки и града Сервия и достига до албнската езикова граница, отъ гдето по нея на северъ достига до познатитѣ югославянски области. Въ означенитѣ земи живѣятъ още въ значителенъ брой цинцари, гърци и турци, сѫщо тъй и евреи, особено въ Солунъ“.

Die Bulgaren (Печат. въ. „Unsere Tage“. Blicke aus der Zeit in die Zeit. Culturgeschichtliche Revue in zwangslosen Heften. 6. Bd. Braunschweig, 1365, стр. 477—433).

„Сега, — говоримъ само за българитѣ — този народъ живѣе отъ двѣтѣ страни на Балкана, като се простира по цѣла Македония и Тракия, изпремѣсенъ съ малко турски елементъ. Численостьта на всички българи достига до 5,000,000 души“ (стр. 477).

I Bulgari, (Печ. въ: „La Fantasia, Giornale illustrato di mode e ricami. Supplemento“ N 2. Anno II. Trieste 1867).

На стр. 13 се казва: „Споредъ численостьта си и голѣмината на територията, заета отъ нея, българската народность (la razza bulgara) е първата между християнскитѣ населения на отоманската империя. Тя населява провинциитѣ Силистра, Варна, Русчукъ, Видинъ, Нишъ, Прищина, Филипополь, София и по-голѣмата часть на провинциитѣ Монастиръ (Битоля), Солунъ, Адрианополь, безъ да считаме българскитѣ колонии въ южна Русия и въ Молдава. Приемливо може да се смѣта, че има до седемъ милйона българи“. По-нататъкъ се говори за расата, тѣлесния типъ, носията и пр.

Bulgarische Zustände (печ. въ Die Grenzboten. Zeitschrift für Politik und Literatur II. Bd. 6 Heft). Bautzen, 1864, p. 428—431.

Авторътъ обяснява, че Високата Порта подъ влиянието на английската дипломация най-сетне се решила постепенно да прокара децентрализация на управлението като съединила пашалъцитѣ Видински, Нишки, Софийски и Рушчушки въ една провинция подъ име Тунавиляети (Дунавски вилаетъ).

„Че първата крачка въ прилагането на тоя планъ е направена тъкмо въ България, това може лесно да се обясни, понеже българскиятъ народъ не само духовно е най-надаренъ, но е и най-разпространенъ на Балканския полуостровъ. Българитѣ образуватъ не само въ самата България, но сжщо тъй и въ Тракия и Македония както и въ една часть на източна Албания господствующето население. По най-новитѣ официални статичстични данни само въ България, Тракия и Македония има до 5,875,000 българи“ (с. 428—429).

Cousnery, E. M., Voyage dans la Macédoine. Paris, 1831. 2. T.

Въ I т. има специалнаглава: „Върху Македония изобщо“. (11—12). Авторътъ отбелѣзва, че въ околностьта на Солунъ откъмъ истокъ земедѣлческото население било гръцко, а западно отъ града то състояло само отъ българи (52). Той посѣтилъ Воденъ (Vodina), градъ съ двадесеть и четири хиляди жители. Първата си визита направилъ на гръцкия митрополитъ, който билъ оказвалъ бащински грижи къмъ единъ „българинъ живописецъ“ по име Апостоли. Този подирниятъ се хвалѣлъ, че повече се чувствувалъ гръкъ отколкото българинъ. „Азъ вече споменахъ, казва авторътъ, че хората отъ тази (българска) народность твърде лесно се отъждествяватъ (s'identifient) съ гърцитѣ, когато живѣятъ въ градове, гдето има владици и гдето поради туй има и училища: изглежда, че тѣ се смѣтатъ за по-важни хора, когато сж следвали гръцки училища и сж получили образование, което чисто българското училище не може да имъ даде. Всичкитѣ архиепископи, които се редятъ въ Воденъ, ако и да сж гърци по народность, принудени сж да научатъ българския езикъ (sons dans l'obligation d'apprendre la langue bulgare); тѣхната епархия състои повече отъ сто села, чиито жители говорятъ само този езикъ, а сжщевременно знаятъ и турски. Женитѣ българки говорятъ само майчиния си езикъ. Така че, ако архиепископътъ (l'archevêque) не би знаелъ да говори освенъ гръцки и турски, въ своитѣ годишни обиколки той би получавалъ по-малко публични почитания (hommages publics) и неговитѣ приходи биха били много по-незначителни" (стр. 76).

Djelaleddin Moustaphas, Les Turcs anciens et modernes, Constantinople, 1869, 8°, 362.

„Сега българитѣ, доста компактни въ Дунавскитѣ провинции, сж рапрръснати и по Тракия и Македония и сж стѣснени (serrés) отъ албанцитѣ, отъ гърцитѣ, помацитѣ (par les musulmans slaves) и турцитѣ" (стр. 121).

Dozon Aug., Chansons populaires bulgares inédites. Publiées et traduites par. — Traducteur des poésies serbes. Paris, 1875. 8 p. XLVII + 427.

Авторътъ е единъ отъ рѣдкитѣ французи по онова време, който знаелъ не само български, но е познавалъ добре и сърбския езикъ; както се разбира и отъ заглавието, гдето той се нарича „преводачь на сръбска поезия". Неговото име е у насъ твърде известно отъ неговия Сборникъ български народни пѣсни, който по-горе е означенъ. Важно ѐ, че Дозонъ, за когото никой не може каза, че не е билъ способенъ да различи сръбски отъ български, и който самъ, въ качество на французки Янински консулъ се е движилъ тъкмо по югозападна Македония, въ предговора къмъ сборника си казва, че „българскиятъ езикъ е господствуещъ не само въ България, но и въ по-голѣмата часть на Тракия и на Македония", и че „неговитѣ западни граници сж Битолската околия, Охридското езеро и околностьта на Дебъръ, гдето съперничи съ албанския езикъ. Българскиятъ езикъ се дѣли на множество наречия, които могатъ се сведе на три типа: изто̀чни или наречия на България и Тракия, западни или южно-македонски и северно-македонски, къмъ които се причисляватъ и говори отъ Стара Сърбия; последнитѣ се доближаватъ и до сръбския езикъ поради нѣкои граматически форми" (Стр. XII).

Dozon Aug., Excursion en Albanie. Par —, Consul de France à Janina (Communication du Ministère des affaires étrangères, direction des consulats et affaires commerciales). Печатано въ „Bulletin de la Société de Géographie", Paris, 1875, T. 9. p. 593—621.

Говори се за югоизточна Албания, че населението, мусулманско или християнско, е чисто албанско до Охридъ, който образува въ това отношение границата. „Въ околностьта на Корча (Garthca) има само две български села и едно зимно влашко селище, Плана, съ триста и петдесеть кжщички (с. 605). На изтокъ, долината, която излазя близу до Свети Наумъ, като че ли представява границата на българската народность; отъ сжщата народность сж и жителитѣ рибари на три селца, които се намиратъ на този брѣгъ между манастира и гр. Охридъ (с. 608). Охридъ е мутесарифлъкъ, има до 2000 кжщи, отъ които 800 сж на османлии отъ Анадолъ; 200 влашки; 1000 —

на българи. Има 10 черкви, сега двама владици, единиятъ гръкъ, а другиятъ българинъ. — Струга има 800 кжщи—пакъ на османлии и на българи. Българската черква и българското училище се намиратъ въ едни осамотени гробища. Тукъ е центърътъ на риболова на езерото" (стр. 620).

Engelhardt Ed., La Turquie et le Tanzimat ou histoire des réformes dans l'Empire Ottoman dépuis 1826 jusqu'à nos jours. Par —, Ministre plénipotentiaire. Paris, 1882—1884. 2 T. p. 283 + 331.

Въ 2. томъ е казано: „Българитѣ, които образуватъ една еднородна (homogène) маса отъ около 4,000,000 души, обиколена отъ Дунава, Тимокъ, Морава, горния Вардаръ, Охридското езеро, Солунъ, Бургасъ и Русчукъ, заематъ почти половината отъ Европейска Турция. Тѣ сж подъ османлийското иго отъ XIV. вѣкъ" (стр. 130). „Оттатъкъ границитѣ, опредѣлени на българското Княжество и на Източна Румелия, имаше въ сжщность и Македония, която бѣ за моментъ присъединена къмъ тѣзи две групи и която се позоваваше на тоя прецедентъ като че да не бѣ заличена отъ програмата въ Берлинъ. Тази область, старото царство на Филипа и Александра, наброява приблизително до 600,000 българи срещу 300,000 турци, 60,000 гърци и 20,000 власи. Очаквайки нѣщо по-добро, Македония искаше да образува единъ автономенъ вилаетъ, сир. една втора Румелия" (235 с.).

Ethnographie des vilayets d'Andrinople, de Monastir et de Salonique. Constantinople, 1878, 8⁰, XXVII + 110 (Extrait du Courier d'Orient).

Въ статистиката за Битолския вилаетъ сж посочени, изчислявани по кжщи (maisons), 152,534 българи, а за Солунския — 216,895 българи; турцитѣ сж имали въ Битолския вилаетъ 40,236 кжщи, въ Солунския 63,775.

L'Ethnographie de la Turquie d'Europe (L'Année géographique. Deuxième série, par C. Maunoir et H. Duveyrier. Tome III, Paris 1880. p. 212—218).

Като дава числото на населението въ Румелия, авторътъ преминава къмъ Македония. „Името Македония не се допуска въ турската номенклатура. Но ние имаме еквивалентъ на източна Македония въ Солунския вилаетъ съ санджацитѣ: Солунски, Драмски, Сърски, Битолски и Гяджа (Ghiadsha). Цѣлото население на тая область брои 2,293,750 жители, отъ които 930,000 мухамедани, 1,278,350 християни и 90,000 евреи. Между мухамеданитѣ 300,000 сж помаци и албанци и 30,000 цигани. Християнитѣ се дѣлятъ на 388,550 гърци, 700,000 българи и 100,000 албанци и цинцари. — Въ западна Македония, Охридъ, Скопье, Велесъ—Кюприли, Костуръ християнитѣ сж до 934,000 отъ които 230,000 сж българи, докато на другитѣ се падатъ 734,000 ж. Госп. Synvet криво дава име гърци или погърчени" (стр. 216).

L'Ethnologie de la Turquie (Tiré du Times du 10 janvier). Печат. въ Bulletin de la réunion des officiers de terre et de mer. 1877. Paris. p. 61—62, 4⁰.

„Българската земя се простира отъ Дунава до Балкана и обгръща, като се почне отъ южнитѣ склонове на Балкана — въ посока къмъ Одринъ, Драма, Сѣръ, околноститѣ на Солунъ и Воденъ; а на западъ отъ Нишъ—Лѣсковецъ, Скопье и Монастиръ или Битоля. И тъй българитѣ завземаха не само България споредъ нашитѣ карти, но сжщо така и почти цѣла Тракия и Македония. Тѣхното население (population) различно се изчисляваше. Нѣмскитѣ географи го изкарваха до приблизително трй милйона. Все пакъ преди деветь години Лордъ Strangford правй съ помощьта на трудни изчисления на консула Blunt най-точни изследвания, които го доведоха до заключението, че въ посочената територия е имало до петь милйона българи, цифра, която всеобщо бѣ възприета въ Англия. Нейната точность биде потвърдена сетне чрезъ точно извършеното преброяване въ края на 1875 година чрезъ българскитѣ черковни органи (par les autorités ecclésiastiques bulgares)" (стр. 61).

Gemälde Griechenlands und der europäischen Tyrkey. Aus dem Französischen des Griechen G. A. M. Heidelberg 1828, 2 Bde 8⁰ 285+207. Mit 1. Karte.

Оригиналътъ на това съчинение, чийто авторъ е гъркъ, е печатанъ на французки на 1825 год. въ Парижъ. На стр. 120—151 на нѣмския преводъ се говори за Македония, даватъ се цифрени данни за населението на македонски градове. Така нпр. на стр. 147 е казано за града Ресенъ: „Ресни ... Околията, къмъ която се числи градътъ, е въ непосрѣдствена врзъка съ Преспанската околия, заема срѣдата на долината Девлетъ-Коюмъ и на планината Бора и има 25 населени мѣста, които почти всички сж населени отъ българи" Специално за България и Румелия вж. въ сжщия томъ стр. 33—53, 85—120.

Griechenland und die Griechen. Nebst einer Schilderung der Tuerken, Albanesen oder Arnauten und anderer Völkerschaften. Leipzig. 1821, 8⁰ VIII + 284.

За Македония (126—138) между друго се съобщава, че мнозинството на жителитѣ състояло отъ гърци, които населявали най-малко равнинитѣ; следъ тѣхъ идатъ османци, арнаути, българи, арменци, евреи и цигани.

Grisebach A., Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839. Göttingen, 1841. 2 Bde.

Авторътъ по пжтя си за Бруса миналъ презъ Тракия, спрѣлъ се въ Солунъ, а отъ тукъ заминалъ за Воденъ. Той описва (т. II. 65—103) пжтуването си до Воденъ. На 24 юни 1839 год. авторътъ тръгналъ за Воденъ. При Вардарската капия ги срѣщали селяни, които въ българска носия идѣли на пазаръ въ града. „Западно отъ Солунъ вече не се чува гръцкиятъ езикъ, — българи живѣятъ отъ тукъ дори до албанскитѣ гранични планини“. Авторътъ събралъ сведения за главнитѣ езици, които се говорятъ въ страната, и възъ основа на тѣхъ опредѣля най-напредъ, где се говори гръцки, като казва, че северната граница на гръцкия езикъ върви като се почне отъ Янина на изтокъ презъ планинския вѣнецъ между Тесалия и Македония до пл. Олимпъ и отъ тукъ въ една крива линия до Солунъ, Сѣръ и по Родопитѣ къмъ Одринъ. Тази линия сѫщевременно е и южна граница на славянскитѣ езици, които отъ тукъ на северъ дори до Дунава сѫ господствуващи.

„Българскиятъ езикъ обхваща южната и източната часть на областьта, а сръбскиятъ — северната и западната часть. Ала раздѣлната граница на дветѣ дъщери на славянското племе не можа точно да се устонови, напротивъ твърдѣше се, че тѣ въ едно постепенно смѣсване на думитѣ чрезъ една преходна зона сѫ слѣти помежду си“ (65 стр.). „Чухъ да твърдятъ, че най-хубавъ албански езикъ се говорѣлъ въ Елбасанъ, а пъкъ най-чистъ български — въ македонската околия Тиквешъ (Ticavech), който се пресича отъ шосето отъ Скопье за Солунъ. Естествената езикова граница на албанския езикъ е Пиндъ и на северъ право по планинитѣ дори до Косово поле. Заради добитъка си албанцитѣ се стремятъ да слѣзатъ и въ долинитѣ, така че често политѣ на планинитѣ образуватъ граница между албанцитѣ и българитѣ (die Grenze zwischen Albanezen und Bulgaren)“ (68 стр.).

Jireček C. J., Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876. 8, XI + 585.

„Между народитѣ на европейска Турция българитѣ заематъ по численость и разпространение на тѣхната езикова територия първо мѣсто. Тѣхнитѣ селища заематъ съ малки изключения старитѣ земи Мизия, Тракия и Македония, една територия отъ приблизително 4000 квадратни мили“ (III). Следватъ подробности за българското население по вилаети. За Македония притежава непълни статистични данни. Посочва въ Прилепската кааза 18,981 българи, за Охридъ 11,500 мѫже и др.

Помаци българи (mohamedanische Bulgaren, Pomaci) указва въ Ловечъ и Плевенъ, по Родопитѣ (въ Султанери, Ахърчелеби, Неврокопъ), около Солунъ по Вардара, въ Мъгленията, Преспанско и Горни Дебъръ — до 500,000 души. Всичкитѣ българи Иречекъ въ това свое първо издание на българската история изчислява до 5,500,000 души.

Killmeyer H. O., Militär-Geographie von Europa. Stuttgart 1857, IV + 616.

На стр. 239 е казано: „Македония . . . 2,000,000 жители, най-многото сѫ българи отъ православно вѣроизповѣдание; малко османци“.

Lay F., Die Verbreitung und Cultur der Slaven Esseg und Hanau a/M. 1871.

„Като говоримъ за българитѣ, трѣбва да различаваме турската провинция България (Bulgar-ili или Bulgarek) отъ територията, гдето, изобщо живѣятъ българи, която територия е значително по-голѣма и завзема почти срѣдата на Балканския полуостровъ“. Авторътъ следъ това опредѣля границитѣ на провинцията България и продължава:

„Ала етнографическата граница отива особенно къмъ югъ и западъ много по-далечъ, а именно до самото Егейско море при Солунъ, даже, смѣсена съ гърци и други племена, дори къмъ Лариса, а на западъ до Албания; дори между самитѣ албанци има български колонии, тъкмо тъй, както отъ другата страна такива се простиратъ до самия Цариградъ“ (стр. 9).

Lecomte F., Guerre d'Orient en 1876—1877. Par—, Colonel-divisionnaire suisse. Lausanne, 1877—1878, 2. T.

Въ томъ I, стр. 29; „Българитѣ заематъ, на брой до три милйона души, дѣсния брѣгъ на Дунава отъ устието до притока му Тимокъ, двата склона на Балкана, по-голѣмата часть отъ равнината на Тракия, известни склонове на Родопитѣ, на горна Албания и на Македония. Тѣ образуватъ народъ миролюбивъ, жизненъ, чистоплътенъ и трудолюбивъ“.

Leist A., Die Völker der europäischen Türkey (печ въ „Globus“, Braunschweig, 1857, 210—213).

„Българскиятъ народъ („елементъ“), върху чиято незначителна техническа и духовна култура въ миналото могатъ се долови само малко свѣтли точки, сега заема твърде разпространена областъ“ (211). „Българскиятъ народъ се простира днесъ далечъ задъ границитѣ на нѣкогашното българско царство, защото българскиятъ езикъ, ако и съ гръцки примѣси, се говори сега и въ Пловдивъ (Филипополи), при изворитѣ на Марица па изобщо въ севернитѣ части на Румелия, както и въ северо-източнитѣ околии на Македония. Къмъ западъ българитѣ достигатъ и сега още до изворитѣ на Вардара и до широката равнина на исторически прославеното Косово поле, въ които области българитѣ образуватъ смѣсени околии съ напредващитѣ арнаути, съ сърбитѣ, съ гърци и отъ часть съ цинцари, поради което и не сѫществува рѣзко прокарана граница. При Прищина — не Пристина, — първоначално населявана отъ сърби, на брѣговетѣ на р. Топлица, на източна Морава и изобщо въ Нишкия пашалъкъ (Paschalik Nisch) албанскиятъ елементъ, който изтласква българския, тъй далечъ е напредналъ, че много нѣкогашни български села сега сѫ съвсемъ или частично поалбанчени.

Най-новото съобщение на британското и заграничнно Библейско дружество пресмѣта българското население въ споменатитѣ провинции до 4,000,000 души, споредъ което излиза, че то е най-силната народность на европ. Турция, като не изключваме и Ромъния съ нейнитѣ повече отъ 4 милйона жители, понеже между тѣхъ има много цигани, маджари, арменци, евреи и дори и нѣмци“.

Lejean G., Ethnographie de la Turquie d'Europe. Gotha, 1861, p. 38. Съ етнографична карта: „Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des Etats vassaux autonome.“

„Въ две пѫтувания презъ 1857 и 1858 ние пропѫтувахме найинтереснитѣ части на европ. Турция отъ гледна точка на разпредѣлението на раситѣ. И ние предаваме резултата на своитѣ лични наблюдения, допълнени чрезъ множество сведения, събрани отъ лица, достойни за довѣрие, на чело на които сме щастливи да посочимъ учителитѣ и даскалитѣ на християнското население". Ние изчерпахме всичкитѣ етнографически данни, съдържащи се въ литературата на пѫтешествия, извършени въ Турция отпреди шесдесеть години, а тѣ сѫ многобройни; Pouqueville, Leake, генералъ Jochmus и особено Ami Boué ни доставиха широка почва (contingent). Много по-цененъ източникъ за сведения представяватъ данъчнитѣ регистри, които се намиратъ въ рѫцетѣ на турскитѣ чиновници и които указватъ, село по село, народностьта на населението, класирано на мусулмани и рая" (стр. 3).

За българитѣ посочва етнографическитѣ граници на стр 27--30:

„Днесъ това племе (cette race) е обиколено (circonscrite) отъ Дунава, Тимокъ, една черта, която минава презъ градоветѣ Нишъ, Призренъ, Охридъ, Костуръ, Няуста, Солунъ, Одринъ и Созополъ (Sizeboli), Черно море, Бургасъ, Сливенъ, Разградъ. Извънъ този периметъръ сѫществуватъ още аванпостове или остатъци отъ българското племе между албанцитѣ, власитѣ, гърцитѣ, въ Бесарабия и Добруджа и дори въ Азия" (29 с.).

Lejean G. G., Wilhelm Lejeans Streifzüge in Südosteuropa (печ. въ „Globus" 1874 г.).

Авторътъ на пѫть презъ България за Албания е миналъ и презъ Прилепъ и Битоля. „За етнографа Битоля (Monastir) е интересно мѣсто; той намира тамъ сѫщински мостри на показъ (Musterkarte) отъ всичкитѣ народи и племена на Балканския полуостровъ. Между уседналитѣ жители българитѣ сѫ най-многочислени; следъ тѣхъ идатъ мухамедански албанци въ значително множество, подиръ туй още множество влашки цинцари. Гърци, естествено, тъй сѫщо не липсватъ въ единъ толкова значителенъ търговски градъ; на пазаря човѣкъ вижда освѣнъ османци и левантинци, дори и нѣмци, италиянци и всѣкакви югославяни".

Пѫтувайки по долината на Тетовската рѣка L. стигналъ „въ Калканделъ (Тетово), което е населено на половина съ българи и на половнна съ албанци" (стр. 252).

Mackenzie G. M., The Turks, the Greeks et the Slavons. Travels in the Slavonic-Provinces of Turkey-in-Europe. By G. Muir Mackenzie and A. P. Irby, London 1867.

Въ това известно и често цитувано съчинение на авторкитѣ Макензи и Ирби, пропѫтували презъ 1852 и 1863 г. и Македония, гдето непосрѣдствено сѫ наблюдавали и живота на населението, постоянно се изтъква българщината на македонцитѣ, което се вижда и отъ самитѣ заглавия на отдѣлни глави, напр. гл. IX: „Българскитѣ градове Прилепъ и Велесъ" (The Bulgarian Towns of Prilip and Vélesa) и др.

На цвѣтната етнографска карта, която е вмѣстена между стр. XIV и XV, цѣла Македония е отбелязана като българска, на северъ дори включитално съ Нишъ.

Авторкитѣ изчисляватъ българския народъ между 4 до 6 милйона души.

Книгата на Макензи и Ирби биде преведена на сръбски и издадена заедно съ етнографичната карта отъ дългогодишния сръбски представитель въ Лондонъ, Чеда Миятовичъ, който въ предговора се изказва възхитенъ отъ дѣлото на авторкитѣ и нито съ думица не оспорва българската народность на македонцитѣ.

Второ английско издание на сжщото съчинение последва на 1877 год. 2 vol. London.

Mano G. A., L'Orient rendu à lui-même. Londres, 1861, 8°. CXXXIX+534.

На стр. 150 се говори, че българитѣ населяватъ една отъ найбогатитѣ провинции на Турция, имайки за сжсѣдка откъмъ западъ Сърбия, че освѣнъ въ Сев. България значителни тѣхни части (colonies) населяватъ отъ старо време Тракия и Македония.

На стр. 154 авторътъ прибавя още, че цѣлата часть отъ Княжеството Сърбия, която се намира между Морава и Тимокъ, почти изключително е населена съ българи (Toute la partie de la principauté de la Serbie, comprise entre la Morava et le Timok, est habitée presque exclusivement par des Bulgares).

Maurer Fr., Einiges über die Bulgaren (печ. въ „Ausland“, Augsburg, 1867, p. 918—22, 944—49, 970—74).

„Подъ името България обикновено се разбира кжсъ земя, която въ старо време бѣ известна като долна Мизия и която е граничела северно съ Дунава, южно съ Черно море. Българската земя обаче въ сжщность се простира много по-далечъ, именно на западъ до Косово поле или областьта на изворитѣ на бѣлия Дринъ и на Ситница, накъмъ югозападъ до горна Черна (слав. Черна вода, турски Кара-су) и до Островското езеро (турски Острово-гьолъ); на югъ народностната граница въ старата Македония се тегли съ една линия отъ Островското езеро презъ Петричъ („Петровичъ“) до Неврокопъ и до р. Места, отъ гдето по сжщата рѣка върви на югъ до срѣдното ѝ течение и отъ тукъ възвива източно презъ басеина на Марица“ и пр. (стр. 919).

Monastir. — „Der Verkehr von Monastir“ (печ. въ „Austria“, № 291), Wien, 1851 год.

„Градътъ Монастиръ, отъ гърцитѣ наричанъ Битоля, главенъ градъ на военното командантство на Румелия, има приблизително до 50,000 души жители, отъ които половината сж мухамедани, 20,000 християни и 5,000 евреи. Той си спечели въ последно време поради оживената си търговия име на важенъ търговски градъ. Християнитѣ сж по народность българи, гърци и власи. Послѐднитѣ се хвалятъ за потомци на римлянитѣ и предимно тѣ държатъ въ ржцетѣ си търговията. Тѣ сж подъ ведомството на митрополита, който седи въ Битоля" (стр. 2174).

Monastir (вж. подъ заглавие „Turkey Monastir" статия въ списанието „Austria" XVIII. Iahrg. Wien, 1856 г. Beilage № 35 p. 311-313).

„Градътъ Битоля (Monastir), който има приблизително до 32,000 жители, ежегодно губи отъ своитѣ търговски сношения, и изобщо търговията на града е значително парализирана въ следствие на голѣмия пожаръ, който е избухналъ на 14 Августъ 1863 год. и поради непростително нехайство на цивилнитѣ и военнитѣ власти е унищожилъ цѣлия безистенъ (Bazar), който е състоялъ отъ 2500 свода, 500 кжщи, 44 хана, 5 синагоги, 4 джамии и 2 училища, като е причинилъ една загуба отъ четири милйона гулдена. Кризата не се ограничава само съ тоя градъ, ами се чувствува и въ другитѣ градове на б-тѣхъ околии".

„Въ износа най-много участвуваше българскиятъ градъ Кюпрюли (Велесъ), който е разположенъ на рѣката Вардаръ, 20 часа далечъ отъ Битоля. Отъ тукъ се препращаха на сплавове главно дървенъ строителенъ материялъ и вълна до Палай хори (Palay-Chori) до устието на Вардара въ Солунското пристанище, гдето се товарѣха на параходи" (312).

„Най-голѣмата търговия съ стоки ставаше на панаиритѣ въ Леринъ (Флорина), Велесъ (Кюпрюлю), Маврово и Прилепъ; първо мѣсто между тѣзи панаири както винаги заемаше панаирътъ въ Прилепъ, български градецъ, 7 часа далечъ отъ Битоля (Monastir); той почва на 15 Августъ и трае две седмици".

„Въ Битоля става най-голѣма продажба на стоки всѣки понедѣлникъ, когато е седмичниятъ градски пазаръ и когато българскитѣ селяни съ тѣхнитѣ жени се събиратъ въ града изъ 2—8 часа далечни села, за да продаватъ своитѣ сурови произведения и да си накупятъ разни предмети" (313 с.).

Neigebaur J. F., Beschreibung der Moldau und Walachei. II. Aufl. Breslau, 1854. X+336. Bulgarien; Das Reisen jenseits der Donau (372—386).

„Българитѣ се изчисляватъ до $4^{1}/_{2}$ милйона мирни земедѣлци, които сж особено опитни въ градинарството. Провинцията подъ име България има само отъ 8 до 900.000 жители, но цѣлата северна часть на Македония тъй сжщо е населена отъ българи, а само въ южната ѝ часть има гръцки селяни. Сжщо тъй и въ Тракия селянитѣ сж повечето българи и дори фабричниятъ градъ Jadjog (?) е населенъ отъ това трудолюбиво племе. Дори и въ една часть отъ Албания се простира българското население, даже и по̀ на югъ го намираме дори до Ливадия. Ако и да не се срещатъ споредъ учения изследвачъ на срѣдния вѣкъ въ византийското царство на всѣкжде славяни, все пакъ далечното разпространение на българитѣ говори много въ полза на неговото мнение. Колкото и да живѣятъ разпръснати между други народи, при все туй българитѣ мжчно се смѣсватъ съ тѣхъ и запазватъ езика си. Срѣдоточие на българитѣ и тѣхна народна светиня е София, отъ непроходими планнни заобиколена, главенъ градъ на северна България . . . Презбалканска България — Загора има за главенъ градъ Филипополъ, който е твърде размѣсенъ съ турци. Главенъ градъ на Македонска България е Сѣръ.“

Noé H., In Bulgarien (печ. въ „Ueber Land und Meer“, Bd. 39. Stuttgart, 1878 p. 275—278.

„Сега българитѣ живѣятъ, ако вземемъ езика за белегъ на народностьта, въ земитѣ югоизточно отъ Дунава, на които Дунавътъ образува северната граница, морето — източната и югозападната граница. Ала само въ северната часть българитѣ непосрѣдствено достигатъ до морето, а на югъ отъ него ги отдѣля гръцко крайбрѣжно население.

Южната граница се означава съ една линия, която се тегли презъ толкова често въ народнитѣ пѣсни възпѣвания Охридъ, а западната граница — чрезъ една линия отъ тукъ до Видинъ на Дунава. Малки турски колонии сѫ пръснати всѫду по цѣлата тая езикова область“.

„Думата «България», както сега се употрѣбява, е едно понятие, което съвсемъ виси на въздуха. Турцитѣ не познаватъ такава провинция, а само вилаети и санджаци въ това пространство, на което трѣбваше да се намира тая провинция. Освенъ това българи живѣятъ и въ много земи, намиращи се извънъ тая «България» — въ Тракия, Румелия и дори въ Албания тѣ на много мѣста образуватъ главната маса на населението“.

Papadopoulo-Vretos A., La Bulgarie ancienne et moderne, S Petersbourg, 1856.

Като говори за черноморскитѣ български градове, авторътъ на стр 51 се спира върху мнението на Ами Буе (La Turquie d'Europe), че българитѣ били на брой до 4,500.000, и казва: „Въ тази цифра Буе безъ съмнение разбира и българитѣ, които живѣятъ въ Тесалия и въ Епиръ. Тази цифра очевидно е прекалена. . .“

The population of Turkey (Печ. въ „The Atheneum“), London 1876.

За българитѣ се казва между друго:

„Българитѣ сѫ угрийско племе, което говори славянски езикъ. Тѣ сега живѣятъ въ България, Тракия и Македония. Числото на мухамеданскитѣ българи или помаци („Pomaks“) достига до 850,000“ (стр. 152).

Pouqueville F. C. H. L., Voyage dans la Grèce, comprenant la description ancienne et moderne de l'Epire, de l'Illyrie grecque, de la Macédoine Cisaxienne etc.. Paris, 1820, 4 Vol., (нѣмско издание, въ Meiningen, 1824—1825; второ франц. издание 1826—1827 г.). Съ карти, изгледи и образи.

Сведенията на автора, бившъ генераленъ французски консулъ при Али-паша въ Янина, касателно Македония сѫ много ценни, понеже се отнасятъ къмъ началото на миналото столѣтие и идатъ отъ ученъ, който дълго е живѣлъ въ Турция и всичко лично е наблюдавалъ на своитѣ пѫтувания. Първитѣ си пѫтешествия по Гърция и Албания презъ 1798, 1799 и 1800 год. той е описалъ въ съч. „Voyage en Morée, en Albanie etc.“, излѣзло на 1895 год. въ Парижъ. (Въ сѫщата година и въ нѣмски преводъ, Лайпцигъ, 2-ро издание 1807 г.).

По второто франц. издание отъ 1826—27 год. тукъ ще цитирамъ нѣкои интересни мѣста за Македония.

Пѫтувайки отъ югъ въ посока къмъ Костуръ, авторътъ се спрѣлъ при селото Дупяри, недалечъ отъ Костурското езеро. „До тукъ — разказва той — азъ пѫтувахъ като въ позната страна, тъй като можехъ да приказвамъ съ хората и да общая съ тѣхъ, а тукъ вече сцената се промѣни: навлизахъ въ областьта на българитѣ и трѣбваше да си послужа съ нѣколкото славянски думи, които бѣхъ запомнилъ презъ краткото си престояване въ Дубровникъ (Raguse), за да могатъ ме разбра, като зададохъ нѣколко въпроса“ (т. II стр. 517).

На една екскурсия къмъ Битоля авторътъ тръгналъ отъ селото Лонга, разположено на върха на планината Саракина. „Не можехъ вече да завържа разговоръ съ селянитѣ, които срѣщахме и повечето отъ които бѣха българи, и това обстоятелство насмалко щѣше да ме накара да се откажа отъ предприятието си“ (т. III. 25); „Почнахъ да се ориентирамъ: Вардаръ при Саригьолъ течеше предъ мене, можехъ да се надѣвамъ, че ще открия града Персеа, който е цъвтѣлъ недалечъ отъ античния гр. Стоби. Но къмъ кого да се обърна въ дивото с. Дойропи (Deuropie), въ което живѣятъ само българи, непристѫпни и на половина диви, на брой до 300 кѫщи?“ (с. 18). Надъ село Сливени авторътъ видѣлъ хубавъ манастиръ св. Никола, патронъ на българитѣ (с. 19). „Като минахъ по единъ мостъ р. Деволъ и двѣ български села, стигнахъ до Охридското езеро и града Охридъ. „Българскиятъ Охридъ (l'Achrida des Bulgares) отъ днешно време — казва авторътъ — не трѣбва да смѣсваме съ Юстиниянополисъ, който съвършено е запустѣлъ презъ епохата, когато скито-славянитѣ сѫ нахлули въ Македония. Модерниятъ Охридъ е градъ съ петь хиляди жители. . .“ (стр. 55) „Въ долината на Преспа се изчисляватъ 46 български села, обитавани отъ 2300 семейства или 11,500 души“ (72). Недалечъ отъ Кожани авторътъ споменува селото Ваниче (Vanitchès), населено отъ двесте кѫщи българи, повече отъ които били кираджии. Жителитѣ на Нягуста (Naouse), три мили североизточно отъ Верия, всичко до две хиляди кѫщи, наполовина били гърци, наполовина българи“ (94). По пѫтя къмъ стара Пела (Pella) отъ десно се простиратъ обширни полета, въ които българитѣ съ своитѣ биволи трудолюбиво разораватъ земята. . . (112). Авторътъ престоялъ въ Куманово. Отъ тукъ потеглилъ въ посока къмъ Кратово и по пѫтя видѣлъ три български села и пр. (175).

Poyet C. F., La Bulgarie dans le présent et l'avenir. Paris 1850.

„Българскиятъ народъ въпрѣки дългото си робство, което е потиснало и заличило неговото социално и политическо сѫществуване, той си е останалъ особенъ народъ, силенъ съ своята еднородность (fort de son homogenité), съ своитѣ стремежи и съ своя чисто националенъ духъ. Той сега образува най-голѣмата часть отъ населението на европейска Турция, народъ деятеленъ, трудолюбивъ, който има условия за жизненость. България не е вече земята, граничеща отъ една страна съ Дунава отъ друга съ веригата на Балкана; България означава сѫщо тъй и Тракия и Македония (la Bulgarie, c'est aussi la Thrace, la Macédoine), съ една дума четиритѣ пети отъ Румелия, гдето живѣе единъ народъ съ своя особенъ езикъ, съ свои особени нрави, който отблъсва съ енергия всѣки стремежъ да бѫде присъединенъ къмъ другъ народъ (un peuple avec son langage particulier, ses mœurs à part et qui repousse avec énergie toute tendence d'agregation à un autre peuple (стр. 5).

Reclus E., Nouvelle géographie universelle. I. L'Europe Meridionale. Paris 1876.

„Ако и официално да се отнася името България само къмъ северния склонъ на Балкана, сѫщинската България (la véritable Bulgarie) се простира по територия най-малко два пѫти по-голѣма. Отъ брѣговетѣ на долния Дунавъ до политѣ на Пиндъ, цѣлата земя на Полуострова принадлежи на българитѣ, съ изключение само на островитѣ и архипелага, гдето живѣятъ турци, гърци и власи. Въ срѣднитѣ вѣкове българитѣ сѫ завземали още по-голѣма територия, понеже цѣла Албания се е намирала въ границитѣ на тѣхното царство. Тѣхна столица е билъ градътъ Охридъ“ (217—218). Между главнитѣ български градове, които се изброяватъ на стр. 229, като се указва и числото на жителитѣ, личатъ и Монастиръ или Битоля — съ 40,000 жит.; Скопье (Uskuib) — 28,000 ж., Тетово (Kalkandelen) — 22,000 ж., Нишъ—16,000 м.; Велесъ (Keuprili) — 15,000 ж.; Прилепъ — 12,000 ж.; Леринъ Florina) — 10,000 ж.; Крушево (Kourchova) — 9,200 ж.

Reden Fr., Die Türkei und Griechenland in ihrer Entwickelungs-Fähigkeit. Frankfurt a/M 1855 г.

Въ това, богато съ статистични данни върху житилитѣ на евр. Турция съчинение, се говори и за отдѣлнитѣ народности. На стр. 72 се казва за българитѣ: „И извънъ провинцията България, сега сѫ Румелия и Македония въ по-голѣмата си часть населени отъ българи, а пъкъ прошарено (strichweise) дори и Тесалия, Албания и южната часть отъ Сърбия. Съ огледъ къмъ значителното разпространение на този народъ, който обитава областитѣ отъ устието на Дунава дори до гръцката граница и който съединява османското царство на два противоположни края съ съседнитѣ държави, доста вѣроятно изглежда да приемемъ, че брои до 4½ милйона души, отъ които 2½ милйона биха се паднали на сѫщинската провинция България. Въ съседнитѣ части на Русия има 80,000 българи.“

Robert Cyprien, Les slaves de Turquie — Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Paris, 1844, 2 Pars. (Излѣзло е въ нѣмски преводъ, Dresden, 2 Ausgabe 1847).

Авторътъ, професоръ по философия и математика въ Collège de Châlon-sur-Saône, въ втория томъ на съчинението си говори специално за българитѣ:

„На границитѣ на Европа живѣе (végète), заробенъ и нещастенъ, единъ народъ, днесъ едвамъ по име известенъ и при все това достоенъ за нашето внимание. Този народъ е българскиятъ. Въ най-тежко робство той е запазилъ старитѣ си нрави, своята вѣра жива, благородния си характеръ, и следъ като е ималъ едно славно минало, той изглежда, че пакъ е повиканъ поради своето географическо положение да играе важна роля въ бѫдеще... Този народъ се смѣта до 4,500,000 души... Българскиятъ народъ се стреми да проникне все по-делачъ въ вѫтрешностьта на съседнитѣ страни: въ Тракия той ежедневно заселва нови земи; къмъ Гърция той се простира дори до сърдцето на елинскитѣ провинции... Географитѣ пропускатъ да констатиратъ хода на разселването на тоя народъ, продължаватъ само освенъ България да посочватъ Тракия, Македония и Албания. — тѣзи три провинции, гдето днесъ преобладава българското племе (la race Bulgare). Това племе образува дори главната ядка на населението въ Македония... Ако се обърнемъ къмъ източна Албания, още намираме цѣли околии, гдето единственията простонароденъ езикъ е българскиятъ (où la seule langue vulgaire est le bulgare). Най-сетне българитѣ слизатъ дори до Ливадия, а се срѣщатъ даже и въ Морея. Могѫществото на тѣхното проникване се дължи на миролюбивата имъ и трудолюбива природа. Понеже българинътъ продпочита селата предъ градоветѣ, които той доброволно предоставя на елинитѣ, остава незабелязанъ. При все това той представлява най-многочисленото племе въ европ. Турция, като не изключваме даже и гърцитѣ.“ (228—229).

По-нататъкъ се говори между друго и за многото българи, които странствуватъ по Сърбия и Влашко, и се прибавя: „Ала въпрѣки обичьта имъ да странствуватъ, българитѣ изпитватъ най-голѣмо отвращение да се смѣсватъ съ нѣкой другъ народъ“ (222). Изброяватъ се и по-главнитѣ български градове и въ „Bulgarie macédonienne“. „И тъй, казва авторътъ, България излиза на две морета — презъ Варна тя получава продуктитѣ на Азия и Русия, а презъ Сѣръ и Солунъ тя се сношава съ Гърция и съ всичкитѣ пристанища на южна Европа.“ (233).

Rockstroh Edwin, Reiseskizzen aus Dardanien und Albanien, 1874. (XII. Jahresbericht des Vereines für Erdkunde zu Dresden, 1875 г. 40—58).

Даватъ се статистични данни и за народноститѣ въ по-главнитѣ северо-македонски градове:

„Скопье (Üsküb) има 22,000 до 25000, жители. По народность $^2/_3$ отъ мухамеданитѣ сѫ османлии (турци) и $^1/_3$ — албанци. Християнитѣ — най-вече българи и малко гърци и власи“.

„Селата въ скопското поле сж изключително населени съ българи (Die Dörfer in der Ebene von Ueskueb sind durchgängig von Bulgaren bewohnt).“

„Тетово (Kalkandele) — съ приблизително 1600 кжщи по население е смѣсено — албанци и българи. Още въ 1843 год., когато Гризебахъ е споходилъ Тетово, жителитѣ му сж били предимно българи (hauptsächlich bulgarisch). Това се е промѣнило. Както на северъ, източно отъ Прищина, и тукъ албанскиятъ елементъ напредва. Българитѣ и тукъ най-сетне съвсемъ ще бждатъ изтласкани...“

Авторътъ билъ и въ Гостиваръ. И тукъ както и въ околнитѣ села му се сторило, че българитѣ сж по-многочислени (42—47).

Salonich, im April 1867 (Консулски рапортъ, печатанъ въ „Austria“, XIX Jahrg. № 23) Wien, 1867. p. 626—633).

„Населението на Македония се изчислява до 1,500,000, а на Тесалия до 350,000 души. Въ първата провинция българитѣ образуватъ основата на населението, а въ втората — гърцитѣ.“ (с. 628).

Sax Carl, Geographisch-ethnographische Skizze von Bulgarien. Wien, 1869. (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellcshaft, Bd. XII. 449—482).

Карлъ Саксъ много е писалъ за България и особено неговитѣ сведения за Македония сж твърде ценни. Известна е неговата етнографическа карта на Европ. Турция (Wien, 1877, 1878). Тукъ ще цитувамъ само изъ първитѣ негови съобщения относително народностьта на македонцитѣ въ гореозначеното съчинение.

„Българитѣ освенъ въ Дунавския вилаетъ живѣятъ и въ съседнитѣ турски провинции най-малко още $1^1/_2$ милйонъ на брой. Тѣ образуватъ почти две трети отъ населението на Одринския вилаетъ и мнозинство въ Солунския, особенно въ Скопския санджакъ (Uskup, Skoplja). Тѣ се простиратъ югозападно до Охридското езеро, южно до устието на Вардаръ и югоизточно до Цариградския полуостровъ. Откъмъ западъ българитѣ се смѣсили съ албанци, а откъмъ югъ — съ гърци и турци. На българитѣ липсува една естествена южна граница. Балканътъ пресича тѣхната страна, ала морскиятъ брѣгъ имъ е препреченъ отъ гърцитѣ. И източната имъ граница неопредѣлено се губи въ турския елементъ между Кара-Ломъ на Черно Море. Западната граница на българитѣ е приблизително: Черни Дримъ, Шаръ планина, западниятъ край на долината на българска Морава и на Тимокъ, а северната граница е рѣката Дунавъ. Българитѣ обикновено се изчисляватъ на $4^1/_2$ милйона души.“ (p. 459).

Schafarik P. J., Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen, 1826. XII+524.

Известниятъ славянски историкъ и етнографъ Павелъ J. Шафарикъ още на 1826 год. въ означенното по горе съчинение твърди, че „българскиятъ езикъ се говори въ България и въ Македония“ (223). По-сетне Шафарикъ вече по-обстоятелно опредѣля разпространението на българщината въ Македония и въ своята етнографическа карта (1842 год.), споредъ която цѣла почти Македония е българска: западната българска граница се тегли западно отъ Костуръ—Охридъ—Дебъръ—Тетово и по българ. Морава и Тимокъ до Дунава. Вж. и съч. му Slovanský Národopis (Славянска етнография) съ етнографска карта.

Slawen, Russen, Germanen. Leipzig 1843., 8^0, IV+240.

Дава се подробно описание на границитѣ на българския народъ като се почва отъ Черно Море и се върви по южния ржкавъ на Дунавското устие та по Дунава до Видинъ. Отъ тукъ границата се спуска на югъ къмъ Сърбия и по сръбската граница, презъ Нишъ и Новобърдо, гдето тая граница възвива на югозападъ къмъ Ипекъ, Дяково и Призренъ. Българската граница отъ тукъ продължава на югъ презъ Тетово, Охридъ, Дреново, Биглища (Bilisto) до св. Марина (St. Marina) и отъ тукъ къмъ Солунъ—Одринъ—Малко-Търново—Василико на Черно Море. „По този начинъ областитѣ, обитавани отъ българи, заематъ най-голѣмата часть отъ Мизия, Тракия и Македония или провинцията Румили. Въ цѣлото туй пространство основното население (die Grundbevölkerung) е българско.“

Spencer Ed, Travels in European Turkey in 1850 through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macédonia, Thrace, Albania and Epiros. London, 1851, 2. vol.

Дава описания на български градове и въ Македония. Въ II т, р. 337 говори за българския характеръ въ сравнение съ сръбския и гръцкия, като намира българския селянинъ най-подобенъ на руския мужикъ (they more resemble the moujik of Russia). Въ горня Мизия българитѣ откъмъ западъ сж съседи съ Сърбия; по брѣговетѣ на Морава тѣ се смѣсватъ вече съ сърбитѣ. Въ Тракия и въ Македония, гдето българитѣ дохождатъ въ съприкосновение съ своитѣ сѫсѣди гърцитѣ, тѣ били съвсемъ инакви по характеръ.

Synvet A., Traité de géographie générale de l'Empire ottoman, Constantinople, 1372.

„Българитѣ, . . . това племе сега граничи съ Дунава, съ р. Тимокъ и съ една линия, която минава презъ градоветѣ Нишъ, Призренъ, Охридъ, Костуръ, Солунъ, Одринъ и Зизеболу, Черно море, Бургасъ, Сливенъ и Разградъ. Българи има тъй сжщо и въ Албания, въ Тракия и въ Бесарабия. Тѣ броятъ до 4,300,000“ (стр. 61).

Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien. Von einem Deutschen, der in Englischen Diensten stand. Berlin, 1824, 8^0, 303.

Авторътъ, който е пжтувалъ и по Македония презъ 1824 година, говори за Битолския и Охридския санджакъ.

„Санджакътъ Охридъ (Ochrida) обема околиитѣ Охридъ, Преспа и Корча (Gorza), които нѣкога сж били обитавани отъ Пасаретитѣ, отъ илирийско потекло, и които чрезъ завладяване сж били съединени съ Македонянитѣ. Тѣхенъ главенъ градъ бѣ Лихнидосъ, наричанъ Охридъ. Той има до 12,000 жители, които въ най-голѣмата си часть сж българи, чиито селища сж особено многочислени въ тѣзи планини“.

„Околията Монастиръ се намира на южната часть на старата Пеония, която се е наричала и Пелагония. Градътъ Монастиръ, който инакъ се наричалъ Толи или Битоля, изглежда да е стариятъ Билазора. Този важенъ търговски градъ се намира на politѣ на една планина. Най-голѣмата часть отъ жителитѣ му сж българи“ (с. 260—261).

Thielen M. Fr., Die europaeische Tuerkey. Wien, 1823

Въ това съчинение — въ сжщность прирлченъ словарь, както е означено и въ заглавието му, за Охридъ (Ochrid, auch wohl Ochrida) е казано, че е главенъ градъ, намиращъ се на Охридското езеро и на голѣмия пжть Егнация, който въ старо време е водилъ отъ Пела до Драчъ; че той сега е западналъ, че въ него има гръцки владика и че е обитаванъ отъ 3500 д. българи. Въ близката му околность се разработвали сребърни сумпорови мини (207 с.). За Битоля (Monastyr-Bitoglia) се споменува, че е градъ на р. Бистрица, че има въ него единъ запустѣлъ замъкъ и до 15,000 жители българи, които култивиратъ отличенъ памукъ (235).

Türkey: „Die europäische Türkey und die Revolution“. (Печ. въ „Unsere Tage“ 2. Bd. Braunschweig, 1861 p. 747—770).

„Българитѣ... Страната на този народъ сега се окржжава отъ Дунава, Тимокъ и една черта, която минава презъ градоветѣ Алексинацъ (северозападно отъ Нишъ), Баня, Търговица(?), Призренъ, Охридъ, Костуръ, Няуста, Солунъ, Охридъ, Созополь (Сизеболи) и (следъ голѣмо закривяване къмъ западъ) къмъ Баба, отстояща на петь мили по-долу отъ Русчукъ. Въ вжтрешностьта на тия граници има много, отъ часть доста голѣми турски селища, а пъкъ вънъ отъ нашата черта има значително число отъ аванпостове или пъкъ развалини отъ българското племе между албанцитѣ, гърцитѣ, турцитѣ, а тъй сжщо и въ Влашко, въ Добруджа и Бесарабия. Въ подирната българитѣ сж настанени въ значителни маси на тритѣ голѣми езера източно отъ вливането на р. Прутъ въ Дунава и пр.“

La Turquie d'Europe (печ. въ „Bulletin de la réunion des officiers de terre et de mer), Paris, 1876.

„Българитѣ — на брой до 3 милйона, заематъ дѣсния брѣгъ на Дунава отъ устието му до притока му Тимокъ, двата склона на Балкана, най-голѣмата часть отъ равнинитѣ на Тракия, известни склонове на Родопитѣ, на горна Албания и на Македония. Тѣ сж народъ миролюбивъ, жизненъ (vigoreux), трезвенъ и работливъ“ (с. 713).

Ubicini A., Les Vallaques de la Macédoine et de l'Epire (печ. въ „Revue de l'Orient et,) Paris, 1859.

Интересни сж статистичнитѣ данни върху численостьта на куцовласитѣ въ Македония, Епиръ и Тесалия, които авторътъ извлича изъ списанието „Romania literata“ отъ 1855 год. (издавано въ Яшъ, въ Ромъния). Споредъ тия данни тогава е имало въ реченитѣ три области всичко до 13,800 влашки семейства съ приблизително 70,000 души, като се включватъ въ това число и куцовласитѣ въ нѣколко мѣстности. Така въ Крушево тогава е имало 1500 семейства, въ Прилепъ — 500, въ Гопешъ — 300, Битоля — 700, Блаца — 500, Охридъ — 700 и пр. и пр. До като на градоветѣ се падатъ 12,200 семейства съ 61,000 жители, въ селата е имало само 1600 сем. съ 8000 жители.

Ubicini A., Lettres sur la Turquie, 2-e éd. Paris, 1853—1854. 2. Pars.

„Между народитѣ отъ славянската раса, прѣми поданици на Портата, българитѣ държатъ първо мѣсто. Раздѣлени на две чрезъ Балкана, тѣ достигатъ до Черно Море и до морето на Тракия презъ Бургасъ и Солунъ, като се простиратъ на западъ дори до Албания и до Сърбия и се простиратъ покрай Дунава отъ Фети-Ислямъ до Силистра... Тѣхниятъ брой не бива да се изчислява на по-малко отъ три милйона, докато гръцкото население на Европейска Турция, много по-вече разпокѫсано, едвамъ достига четвъртината отъ тая цифра...“ (II. г. 174 с.)

Ungewitter F. H., Neueste Erdbeschreibung und Statenkunde. 2. Aufl. Dresden, 1848, 2. Bde.

Въ II. томъ стр. 180 се казва за Македония, че има повръхность приблизително 1200 квадр. мили съ 800,000 жители, между които много гърци, българи, албанци, власи и др.“

Urquhart D., La Turquie. Paris, 1836 2. T.

Въ това първо издание на французски, преводъ отъ английския оригиналъ, печатанъ на 1833 год. въ Лондонъ, се говори между друго и за границитѣ на българитѣ: „Потурченитѣ българи живѣятъ въ планински и отдалачени мѣстности. Тѣзи българи, които си запазили вѣрата, обитаватъ равнинитѣ на Македония, Епиръ, България и Тракия въ околностьта на Битоля (Monastir), Солунъ, Янина, Нишъ, София Одринъ и дори и Цариградъ. Тѣ сѫ въ следствие на това изложени на едно тираническо правителство, на едно неумолимо потисничество.“ (т. I, стр. 77—78).

Viquesnel A., Voyage dans la Turquie d'Europe Paris, 1862. 2. T.

„Българскиятъ народъ, изчисляванъ на по-вече отъ 3,000,000 души, изобщо е отъ гъркоизточно вѣроизповѣдание, и нѣма повече отъ 60,000 помаци и 40,000 католици-българи. Отдѣленъ чрезъ Дунава отъ Молдовлахия, той заема на дѣсния брѣгъ на Дунава територията на България въ тѣсния смисълъ на думата, двата склона на Балканската верига, голѣма часть отъ Тракийската равнина и прониква до Родопскитѣ планини, въ Горня Албания, въ Македония и дори въ самата Гърция. И тъй българскиятъ народъ въ своето протежение къмъ западъ и югъ се допира съ сърбитѣ, албанцитѣ и гърцитѣ и образува тукъ-таме колонии, разсѣяни по срѣдата на тѣзи народи. Неговото географическо разпредѣление върху отоманската почва остава и до наши дни неопровържимо свидетелство за древнитѣ завоевания, извършени отъ българитѣ.“ (Т. I. с. 397). Л. Милетичъ.

Шесдесетгодишнината на професоръ Люборъ Нидерле.

Нѣма две мнения, че професоръ Нидерле е сега най-крупната учена сила между славиститѣ не само въ Чехословашко, но и въ цѣлия славянски миръ. Първомъ всецѣло отдаденъ на антропологията и археологията, Нидерле, изучавайки по археологични данни древното минало на славянитѣ, постепенно се вдълбочаваше и въ историческата етнография, така че най-сетне следъ многото публикувани свои специални научни трудове можа да предприеме обширни историко-етнографски и културни изследвания върху славянския битъ, резултатитѣ на които изложи въ грамадното по размѣритѣ си и богатството на използувания материялъ свое главно съчинение „Славянски старожитности“ (Slovonské Starožitnosti, 1901—1925) — чийто завършъкъ тази година славниятъ авторъ доживѣ да види. Това епохално съчинение (въ седемъ части, до 3500 страници въ гол. 8°) носи заглавието на еднаквото по предметъ и замисълъ съчинение на Пав. Шафарикъ, излѣзло въ 1837 година, и идва да го замѣсти съ всичкитѣ предимства на съвременната наука, като запазва неговия духъ — да бѫде правдиво огледало на културно-историчното минало на великото славянско племе. То се състои отъ две главни части — политико-историческа и културно-историческа; последнята часть се яви и подъ специално заглавие: „Животътъ на старитѣ славяни. Основни черти на славянскитѣ културни старини.“

Нѣка тукъ още отбележимъ по-главнитѣ му обнародвани на чески и руски езикъ трудове: „Историч. начертание на антропологията“ (1889); „Човѣчеството въ предисторическо време съ особенъ огледъ къмъ славянскитѣ земи“ (1893—94); „За потеклото на славянитѣ“ (1896); „Народописна картана унгарскитѣ словаци“ (1903); Обозрѣніе современнаго славянства“ (1909). Последното съчинение съставлява часть отъ обширно замислената и останала недовършена серия „Славянска енциклопедия“, която подъ редакцията на покойния проф. В. Ягичъ предприе да издаде руската академия на наукитѣ.

Славянскиятъ ученъ свѣтъ съ радость се присъединява къмъ чествуването, което бѣ устроено на проф. Нидерле въ Прага по случай на шестдесетгодишнината му. Нидерле е двойно великъ — като ученъ и като характеръ. Негова характерна черта, еднакво проявена и въ научнитѣ му трудове и въ живота му, е — чистъ, съ нищо невъзмутимъ стремежъ да служи на обективната истина. Той съ тая своя обективность стана известенъ особено у насъ чрезъ съчинението си „Македонскиятъ въпросъ“ (Makedonská otázka), което го направи твърде популяренъ и въ широкитѣ крѫгове на българската, а още повече на македонската интелигенция. Поради това на Нидерле се устройва на 17. декемврий т. г. специално тържество отъ страна на дружеството „Ческо-българска взаимность“ въ Прага. Македонскитѣ българи отъ все сърдце духовно участвуватъ въ това българско чествуване, а Македонскиятъ наученъ институтъ, чийто почетенъ членъ е проф. Нидерле, присъединява по тоя случай свои най-искрени привѣти къмъ славния юбиляръ, пожелавайки му още дълги, щастливи дни.

Л. Милетичъ.

† Професоръ Никола Милевъ.

Не е само Македонскиятъ наученъ институтъ, който горчиво оплаква ранното изчезване на своя именитъ членъ — професоръ Никола Милевъ, загиналъ на 13 февруарий м. г. Скръбьта за неговия преждевремененъ и трагиченъ край покри цѣлата българска земя, защото той бѣше скѫпъ на всѣко българско сърдце.

Но може-би малцина знаятъ така отблизу, както неговитѣ другари отъ Македонския наученъ институтъ, какво даде Милевъ за българската наука и особено това, което неговитѣ блестящи способности и неговата всестранна подготовка обещаваха да дадатъ. Той работѣше, отъ друга страна, предимно въ области, които сѫ още твърде малко изследвани, но които криятъ изворитѣ на нашето народно възраждане. Епохата на „тъмното робство“ намѣри въ неговото лице единъ надаренъ историкъ, който съ вѣренъ погледъ проникна въ нейния мракъ и внесе свѣтлина тамъ, гдето се смѣташе, че липсватъ достатъчно източници за дѣлото на учения.

Никола Милевъ е роденъ въ най-южния край на българското отечество — въ село Мокрени, Костурско. Училъ се е въ родното си село, а впоследствие въ Цариградъ, въ Галата-Сарайския лицей. Следъ свършването на лицея той дойде въ София, гдето постѫпи въ историко-филологическия факултетъ на университета. Оцененъ отъ своитѣ професори, Милевъ бѣ изпратенъ по-късно да се специализира въ Виена. Тукъ той работи най-усърдно при Иречека и проф. Юберсбергеръ, които сѫ били възхитени отъ неговитѣ способности. „Ние двамата, Иречекъ и азъ, — писа следъ смъртьта му г. Юберсбергеръ — виждахме у Милева бѫдещия историкъ на България“.

Подиръ балканскита война Милевъ се хабилитира за редовенъ доцентъ по нова история съ труда си „Католишката пропаганда въ България презъ XVII вѣкъ“. Не по-малко ценни сѫ неговитѣ студии върху българското възраждание и върху събитията, които го предшедствуваха и съпровождаха“: „Известия за състоянието на Турция въ края на XVIII вѣкъ“ (въ „Списанието на Академията“ 1913 г., кн. 6); „Факторитѣ на българското възраждане“ (въ Сборника въ честь на проф. Ив. Д. Шишмановъ, 1920 г.).

Въ 1917 година Милевъ временно напусна университета, за да заеме поста директоръ на печата при министерството на външнитѣ работи. Следъ войната отново се върна въ университета и наскоро замина въ задгранична командировка, въ Италия. Тукъ, въ Флоренция и особено въ Римъ той е открилъ нови важни източници за нашата история, по специално за епохата, която бѣше предметъ на неговитѣ изучвания.

Милевъ често прекжсваше своята научна работа. Надаренъ съ отзивчива душа и съ винаги будно чувство на дългъ, той се притичаше да заеме оново мѣсто, което му се виждаше най-пригодно, за да служи по-добре на своя родъ и на своето отечество. Неговата дейность поради това протече повече на общественото и журналистическо поле.

Съ неподражаемъ талантъ Милевъ ржководи последователно два най-голѣмитѣ български вестници: Echo de Bulgarie и Слово. Той е сътрудничеше въ още много български вестници и списания, както и нерѣдко пишеше въ важни органи на международния печатъ.

Презъ последнитѣ законодателни избори Милевъ бѣ избранъ за народенъ представитель. Той биде изпращанъ многократно въ чужбина съ разни мисии.

Единъ специаленъ комитетъ подготвя понастоящемъ отпечатването на научнитѣ трудове на Н. Милевъ въ нѣколко отдѣлни сборника. Така ще се осигури за широкъ кржгъ читатели възможностьта да черпятъ съ по-голѣма леснина отъ духовното богатсво, което ни остава Никола Милевъ. Но това, което той ни даде, бѣха само първитѣ плодове на една научна дейность, която току-що започваше и която имаше всички изгледи да се развива все повече и повече. Откжснатъ отъ живота безъ време и безъ милость, Н. Милевъ отнесе съ себе си скжпи заложби и блѣскави обѣщания за българската наука. Двойно по-остра е поради това болката, която неговата смърть остави въ душата на нашия народъ.

Г. Кулишевъ.

† Перикли Чилевъ (род. на 27.X. 1864 — † 26.II. 1925)

На 26 февруарий 1925 г. се помина редовниятъ членъ на Института Перикли Чилевъ, родомъ отъ гр. Крушево (Битолско), добилъ първоначално образование въ родния съ градъ, срѣдно въ Солунъ (1880) на гръцки езикъ и висше въ Атинския университетъ по класическа филология (1833). Учителствувалъ е нѣколко години въ гръцкитѣ училища въ Крушево и Битоля, а отъ 1 септемврий 1894 — въ I Софийска мжжка гимназия по класическитѣ езици до края на живота си. Въ продължение на 30-годишното си учителствуване въ тази гимназия той е далъ образование на мнозина ученици, нѣкои отъ които заематъ високо обществено положение и съ признателность произнасятъ името му, като на благъ, незлобивъ, честенъ и справедливъ възпитатель и учитель. Той е билъ и учитель по класическитѣ езици на Н. В. Царя Борисъ III.

Чилевъ владѣеше гръцки, латински, нѣмски, френски, ромънски и албански езици. Той имаше подготовка да бжде истински балкановедецъ. Тази си подготовка той използува въ нѣколко научни трудове. Освенъ превода на ценното писмо отъ Константинъ Миладиновъ до архимандритъ Хрисантъ въ „Македонсяи Прегледъ“ кн. II, той е публикувалъ и следнитѣ печатани трудове: 1. Тайнитѣ езици на слѣпцитѣ въ Битолско (СбНУ. XVI и XVII, 1900); 2. Библиотека „Д-ръ Ив. Семимински“ I—IV кн. (София, 1904—1907); 3. „Провлака“ въ Атонския полуостровъ (ПСп. LXVIII, 1907); 4. Месемврийската кондика (codex) (ib. LXIX, 1903); 5. Старата кондика на Търновската митрополия (СпБАН. III, 1912); 6. Каракачани (Изв. Нар. етногр. музей I кн. I, 1921); 7. Антични следи въ праздника на Еньовдень у балканскитѣ народи (ib. I кн. III и IV); 8. Надписи по сждове, накити и военни предмети въ народния етнографски музей (ib. II кн. III и IV, 1922); 9. Следи отъ античнитѣ вѣрвания за Харона у балканскитѣ народи (ib. III кн. III и IV, 1923); 10. Не *Στενήμαχος*, а *Στενίμαχος* (Изв. бълг. археол. институтъ I ib. II, 1924).

Освенъ печатанитѣ трудове, Чилевъ е оставилъ въ ржкописъ за етимологията на Рила планина, бележки за орисницитѣ, пжтни бележки за балкански селища въ Македония и България.

А. П. Стоиловъ.

Résumés des articles de la Revue.

Iv. Snégaroff, Témoignages byzantins du XI au XIII siècle sur le caractère bulgare de la Macédoine. (Pages 1 á 16).

En étudiant l'histoire du royaume de Samouïl et de l'archevêché d'Ochrida, d'après les chroniques et documents byzantins, l'historien impartial ne peut nier le fait que Byzance, officiellement et non, considérait ces deux puissances historiques comme bulgares et leur centre vital — la Macédoine — comme terre incontestablement bulgare. M-r Snégaroff, auteur de l'ouvrage paru récemment „Histoire de l'archevêché d'Ochrida“ (Sofia, 1924, page 347) indique de curieux témoignages sur le caractère bulgare de la Macédoine, tirés de sources byzantines historiques du XI, XII et XIII siecle.

Avant tout il fait remarquer que l'empereur Vassili II. a été surnommé *Βουλγαρόκτονος* (le tueur de Bulgares) à cause de la lutte d'un demi siècle menée par lui contre le tzar Samouïl et ses successeurs, natifs de la Macédoine et qui se désignaient, eux et leurs soldats, sous le nom de Bulgares. L'empereur Vassili II. dans ses édits nomme lui-même les slaves de la Macédoine des Bulgares. Par d'autres actes d'Etat, le même empereur réunit toutes les terres qui entraient dans le diocèse d'Ochrida en une grande province autonome, appelée par lui et après lui „la Bulgarie“. M-r Snégaroff indique d'autres témoignages dans le même sens donnés par les chroniqueurs Kedrenos et Skilitza, l'archevêque d'Ochrida Théofilact, Nil Doksopater, Ana Comnina, et autres. Les données que fournissent les déclaration de l'archevêque d'Ochrida Homatian présentent un intérêt tout particulier; elles confirment éloquemment le caractère purement bulgare de ses ouailles slaves de Macédoine. Dans le même esprit se prononcent les successeurs de Homatian, archevêques d'Ochrida. A cause des liens étroits unissant l'archevêché d'Ochrida et la nationalité bulgare, l'empereur de Byzance, Andronique Paleologue, le Vieux, nomme l'archevêque d'Ochrida „pasteur des Bulgares“, sur le saint-suaire qu'il a offert à l'église d'Ochrida et qui y est conservét jusqu'à présent.

Les données que l'auteur extrait des polémiques, suscitées par suite des rivalités entre les patriarcats de Nicée et d'Ochrida au XIII siècle sont fort interessantes. Le patriarche de Nicée Manouïl considère comme une grande humiliation pour lui que l'archevêque d'Ochrida, qui selon son opinion est archevèque des Bulgares, dirige les éparchies grecques de l'Epire. De même le patriarche German II nomme les archevêques d'Ochrida — archevêques des Bulgares. Dans sa réponse, Homatian ne nie pas cela et appelle ouvertement son diocèse „contrée bulgare“ qu'il distingue nettement de la „Serbie“.

S'appuyant sur ces temoignages historiques l'auteur conclut qu'ils sont la meileure preuve que la population slave qui habitait la Macédoine parlait le bulgare, avait conscience de sa nationalité bulgare, agissait en conséquence, et se désignait elle-même sous le nom national de „Bulgares“.

N. A. Mouchmoff, Cités lacustres sur le lac d'Ochrida près de Strouga (p. 18—22).

Jusqu'aujourd'hui dans le Peninsule Balkanique il n'a été découvert des restes de cités lacustres que dans le lac de Prespa (Macédoine de l'ouest, département de Bitolia, ou autrement dit de Monastir), près du village Nacoletz, dont le nom provient probablement du mot bulgare „coletz“ qui signifil pilotis. Pendant les travaux de dragage dans le lac de Guébédjé, près de Varna (Bulgarie), la drague a retiré du fond du lac des pilotis et des pots en terre cuite, datant des temps préhistoriques, qui se trouvent actuellement conservés dans le musée de Varna. D'autres restes de cités lacustres ont été retrouvés dans le lac de Tachyno, en Macédoine, près de Sérès. Je me rappelle que dans mon enfance mes camarades et moi en jouant sur les bords du lac d'Ochrida à l'émbouchure de la rivière Drim près de Strouga, nous nous amusions à ramasser des fragments de pots de terre cuite rejettés par les flots. Nous trouvions des pierres polies parmi lesquelles il y avait peut-être quelques instruments préhistoriques. A 200—300 mètres des bords, il y a dans le lac quelques rangées de pilotis qui occupent une grande étendue le long de la rive du nord. Ces pilotis s'y trouvent depuis des temps immémoriaux. Ils ne peuvent être considérés comme les restes de villages de pêcheurs, car il est impossibles que ces villages aient été aussi dispersés et en si grande quantité. Ce sont sûrement des pilotis provenant de cités lacustres.

La question des cités lacustres sur le lac d'Ochrida n'e été jusqu'à présent ni étudiée, ni même soulevée; mais sachant que des cités lacustres ont existé sur le lac de Prespa, nous pouvons par analogie admettre l'existence de pareilles cités sur le lac d'Ochrida qui n'est pas loin de celui de Prespa.

En tout cas, nous soulevons la question auprès des personnes compétentes, afin qu'elles aient en vue le lac d'Ochrida, où l'on sera peut-être un jour surpris de découvrir des restes de cités lacustres.

Iv. Snégaroff, Vies des saints nationaux, écrites dans le dialecte d'Ochrida à l'aide de l'alphabet grec (p. 23—34).

Les Ochridéens instruits, quoique ayant fait leurs études dans des écoles grecques pendant la première moitié de siècle précédent, ne s'en sentaient pas moins des Bulgares et aimaient leur glorieux passé de Bulgares. Un de ces Bulgares d'Ochrida, Iontché Snégaroff, élevé dans le culte de la littérature grecque, a brûlé du désir d'écrire lui aussi, dans son dialecte maternel, pour ses compatriotes quelques livres utiles et instructifs; ne sachant pas se servir des caractères cyrilliques il les a écrit à l'aide des caractères grecs. Il a traduit du grec la vie des saints nationaux en ajoutout de son côté des passages dans la traduction, qui pour cette raison, ne peut plus s'appeler une traduction dans le vrai sens du mot. Ces vies de saints sont au nombre de trois: la Vie de St. Naoum d'Ochrida, la vie de St. Vladimir (gendre du tzar Samouïl) et la Vie de St. Erasme — ouvrages tous trois très lus par les Ochridéens.

Après avoir donné des explications historico-littéraires détaillées sur les textes des trois vies des saints, l'auteur — Iv. Snégaroff — publie leur texte bulgare dans une transcription cyrillique exacte. Des trois vies des saints, les deux dernières, celles de St. Erasme et de St. Vladimir, selon l'opinion de l'auteur, représentent la première et l'unique traduction du grec en bulgare moderne des vies des saints, livres que Iontché Snégaroff a eu en mains. La publication de ces vies des saints présénte un intérêt particulier pour la dialectologie, étant écrites en dialecte purement ochridéen, avec une orthographe phonétique, et l'indication de l'accent tonique. La langue même de Iontché Snégaroff, qui ne savait pas se servir des caractères cyrilliques, n'est nullement influencée par la langue littéraire bulgare.

Léon Lamouche, La Macédoine au temps des Turcs (page 35—46).

L'auteur, le colonel Lamouche, ancien membre de la mission de réorganisation de la gendarmerie en Macédoine, a séjourné cinq années dans cette contrée, de 1904 à 1909, et a pu étudier personnellement et de près la population bulgare de la Macédoine, qui par l'insurrection de 1903, appelée l'insurrection de la St. Elie, fut cause que la Sublime Porte se vit imposer les réformes dites de Murtzchteg, entre autres celles de la réorganisation de la gendarmerie.

L'article sus-dit, écrit par Mr Lamouche spécialement pour la Revue macédonienne, est publié en français d'après l'original, et ensuite traduit en bulgare (page 47—59).

Chr. Tchankoff, Une lettre inédite de R. Jinsifoff (page 60—62).

Le poète bulgare, bien connu, Raïko Jinsifoff, natif de la Macédoine (de la ville de Véless), remarquable aussi par le fait qu'il écrivait dans son dialecte national mêlé en partie d'éléments de la langue littéraire bulgare, a écrit à Odessa, le 10 août 1870, une lettre, jusqu'aujourd'hui inédite, adressée à un ami bulgare Zaprianoff, lettre qui, quoique d'un caractère privé, présente pourtant d'un certain intérêt historico-littéraire.

Les Roumains de la Macédoine. Par le professeur St. Romansky (p. 63—96).

Le professeur Romansky qui, en 1916, a voyagé en Macédoine et a visité la plupart des centres aromains, après avoir donné un aperçu sur la question touchant les origines et l'extension de l'élément aroumain, en connexion avec la question plus générale des origines du peuple roumain, passe à l'étude des centres aroumains en Macédoine.

Tandis que l'élément latin et la langue latine s'affermissaient sur les côtes de l'Adriatique et sur les rives du Danube, en Macédoine et dans les provinces héllénisées de la Thrace, se répandait la langue grecque. L'auteur indique la frontière entre les zones où se parlaient l'une ou l'autre de ces deux langues et expose les raisons historiques de la propagation de la langue latine au nord de cette frontière, notamment la colonisation romaine de la Péninsule, dû principalement à l'élément romain en Dalmatie et aux camps militaires romains a l'intérieur. L'auteur ne partage pas l'opinion selon laquelle de l'établissement de l'élément roumain en Dacie remonterait à l'époque de l'empereur Trajan, car pour lui, il est prouvé que l'élément roman, ainsi que l'élément romanisé, en Dacie n'a pu s'y maintenir après l'évacuation de cette province, à l'epoque d'Aurélien (en 271). Les Roumains actuels ont peuplé la région des Karpathes après seulement qu'elles eussent été occupées, durant des siècles, par les Slaves bulgares.

Les Roumains de Macédoine, de l'Albanie du Sud, de l'Epire et de la Thésalie, ne sont également pas originaires de ces pays, quoique ils y aient été signalés plus tôt que les Roumains du Nord dans les Karpathes. La patrie des ancètres des Roumains doit être placée dans les frontières des anciennes provinces romaines, la Dacie méditerranéenne (Dacia mediterranea), la Dardanie (Dardania) et la Misie supérieure (Moesia superior). De là, les Roumains du Sud ont d'abord emigré au sud, poussant devant eux leurs troupeaux vers les hauts paturages des montagnes de Macédoine, et ont ainsi également pénétré en Thésalie et en Epire. L'histoire fait mention déjà au X. siècle des Roumains du Sud, tandis que les Roumains de la Dacie ne sont signalés que vers le XIII. siècle. L'auteur s'arrête plus longuement aux premières indications sur les Roumains du Sud (les Aroumains) dont la contrée se désigna très tôt encore sous le nom de „Valachie" ou „Grande Valachie" (*μεγάλη Βλαχία*). Les pentes du Pinde, ainsi que ses environs montagneux de Thésalie, d'Epire et d'Albanie, sont la vraie patrie des Aroumains qui plus tard se répandirent dans toute la Macédoine.

L'auteur énumère les centres aroumains en Macédoine, les villages ainsi que les villes. Le nombre total des Aroumains ne dépasse pas selon l'auteur, 70,000 âmes. La population aroumaine (ou valaque) s'est massée actuellement de préférence en petits groupes de villages. Le groupe le plus important est celui de la région de Bitolia, qui en plus de la population roumaine de la ville de Bitolia comprend les villages roumains sur les pentes de la montagne Périster et au nord de celle-ci.

Dans la Macédoine du Sud ces groupes sont plus petits; ils ne sont formés que de 2—3 villages et sont dispersés sur les pentes montagneuses entre les vallées s'étendant de Kostour à Salonique; il faut y ajouter le petit nombre des Roumains à moitié hellénisés des villes. Les Aroumains de Méglen, au nord de la ville de Gevgeli, forment des groupes distincts. Ici l'auteur fournit des données statistiques et culturelles séparément sur les centres aroumains dans la région de Bitolia et la Macédoine du Nord en général, et séparément sur ceux de la Macédoine du Sud. Pour certains centres (par exemple ceux de Krouchevo, Gopech) l'auteur expose les résultats de son enquête sur les origines et l'extension des familles aroumaines. A la fin, l'auteur parle des Valaques de Méglen qui se distinguent par leur dialecte, leur type et leurs mœurs des Aroumains, en faisant ressortir que, quoiqu'ils soient de plus anciens habitants de la Macédoine que les Aroumains, ils se sont pourtant, en venant du Nord, de la commune patrie roumaine, établis sur des terres occupées jusqu'alors par des Slaves bulgares. Un temoignage éloquent en est la toponymie de la région.

Professeur D-r P. Nikoff, Les consuls autrichiens en Turquie sur les Bulgares de la Macédoine (Rapports officiels de 1846, 1871 et 1874. Page 97—125).

Le professeur Nikoff publie d'après l'original, le texte de quelques rapports secrets et confidentiels, des années 1846, 1871 et 1874, adréssés par les consuls autrichiens en Turquie au ministre des affaires étrangères à Vienne. Ces rapports, le professeur Nikoff les a découverts dans les archives nationales de Vienne et copiés, jugeant qu'ils présentaient, en plus de leur intérêt au point de vue de l'histoire générale, un intérêt spécial pour l'étude de l'èthnographie et de la conscience nationale des Bulgares de Macédoine, que les auteurs des rapports ont connus de près, dans leur propre pays — la Macédoine. Il est à remarquer que l'auteur de la plupart des rapports et entre autres du plus intéressant d'entre eux publié ici, sous le № VI, est le consul autrichien Knapitch, de nationalité serbe ou croate ; il insiste sur la conscience nationale des Bulgares de Macédoine et parle de leurs luttes nationales et aspirations politiques à cette époque avec une grande franchise et exactitude, de sorte que ces informations, se rapportant à toute la Macédoine, ont la valeur de remarquables documents que les historiens ne pourraient négliger. A l'exception du premier rapport, qui est de 1846, tous les autres, se rapportent aux années 1871—1874. Ils sont publiés ici d'après les originaux, en allemand, et donnés aussi dans la traduction bulgare. En les lisant, on se convaincra qu'à cette époque la population slave dans toute la Macédoine, dans toutes ses villes, a été bulgare et reconnue comme telle par tous les étrangers, inclusivement les auteurs de ces rapports. Le dernier rapport № VII, dont publions nous ici une partie d'après l'original est signé par F. F. Lippich, ce qui a été omis à la fin du texte original, ici publié, mais se trouve sous la traduction bulgare.

V. Doumeff, Extraits des souvenirs de deux institutrices en Macédoine (page 127—150).

V. Doumeff termine les intéressants souvenirs des deux institutrices bulgares en Macédoine (Voir le № 3 de la Revue macédonienne), dont l'activité se déploya à l'epoque de la Renaissance bulgare, au siècle dernier.

L'institutrice Stanislava se trouvait dans la ville de Voden, qui est très joliment décrite ici. A l'occasion de la fête nationale, les Bulgares de Voden, ne disposant pas d'une église á eux, décidèrent de s'emparer de l'église grecque, l'église St. Vratch, où en effet fut célébré le service divin. La description de la lutte qui s'engagea dans l'église même et au dehors entre les Bulgares et la police turque qui voulait les faire sortir de l'église, est fort intéressante. Le gouverneur de Salonique, à la suite de cet incident, vint en personne à Voden. Enfin l'église fut rendue aux Bulgares. A grand peine, exposant sa vie à tous les dangers, Stanislava dirigea l'école bulgare qui prospéra. Après cela elle devint institutrice à Salonique, en remplacement de sa mère Nédélia, qui avait ouvert la première école de filles à Salonique en 1871. Ici aussi Stanislava eut à lutter contre toutes sortes d'obstacles et contre la misère. A ce moment le patriarcat grec déclara l'église bulgare schismatique, et cela fut annoncé publiquement dans toutes les églises. Les Bulgares de Salonique protestèrent vivement auprès du gouvernement turc contre cette démarche du patriarcat. Stanislava rentra de nouveau à Voden comme institutrice, puis retourna à Salonique, où elle ouvrit une école de filles dans le quartier bulgare Vardar. Les conditions primitives et extrêmement difficiles qui entravaient le dévellopement normal de l'œuvre d'instruction sont décrites ici en détail. Mais le plus grand obstacle venait de clergé grec. L'évêque de Voden lui-même, quand il visita le village de Stoyakovo et apprit que le pope du village conseillait aux villageois d'entretenir l'école bulgare des filles, souffleta le prêtre. L'œuvre de l'institutrice Nédélia à Koukouch est décrite dans cet article; quant à sa fille, Stanislava, elle continua à enseigner à Salonique. Après toutes sortes de revers et de grands chagrins causés par le manque de ressources, les deux institutrices, à lá fin de la guerre russo-turque, se retirèrent dans la nouvelle principauté bulgare.

Matériaux ethnographiques de la contrée de Morihovo (Macédoine) par Kr. Bineff (page 151—165).

Feu l'instituteur Kr. Bineff a recueilli à Morihovo d'interessants matériaux touchant les croyances populaires au sujet des nouveaux nés et certaines coutumes suivies par les enfants et les grandes personnes.

En plus les professeur Katzaroff publie ici des proverbes populaires noté par ce même Bineff.

En décrivant les coutumes il est fait des citations dans le dialecte local de Morihovo qui présentent un intérêt particulier pour la dialectologie bulgare.

Chants populaires de la contrée de Kostour (Castoria) (p 165—167).

Suivent huit chants populaires lyriques, publiés dans le dialecte de Kostour. Ils sont retirés de la collection, manuscrite de Kaitcho Déliakoff, dont ont été extraits et publiés des chants analogues dans le numéro précédent de la Revue Macédonienne.

Chants populaires du village de Smerdech (Contrée de Kostour) (p. 167—168).

M-r V. Chanoff publie quatre chants, dans le dialecte de Kostour qui se chantenet en dansant la danse nationale „le horo".

Comptes rendus.

N. van Wijk, zur Grenze zwischen dem Ost- und West-bulgarischen (publié dans l'Archiv für slavische Philologie, 39 Band, 3—4 Heft (1923, S. 212—216). — Compte rendu par St. Romansky (page 169—172).

Il est universellement admis aujourd'hui dans la dialectologie bulgare de considérer comme signe phonétique principal définissant la ligne de démarcation entre le bulgare de l'ouest et le bulgare de l'est le réflexe dans le bulgare moderne de la vocale du vieux-bulgare ѣ. Cette division du territoire linguistique bulgare en deux parties, que soutient aussi le professeur Milétitch dans son ouvrage „Das Ostbulgarische", N. van Wijk ne la considère pas comme satisfaisante et il essaye de lui opposer un autre critérium selon lequel pourrait être délimité le bulgare de l'ouest de celui de l'est, à savoir les réflexes dans les dialectes bulgares de nos jours des vocales ъ et ь. L'auteur du compte rendu le professeur Romansky juge que l'ancienne subdivision, en tenant compte des réflexes du ѣ a des avantages et doit se conserver. Le critérium de délimitation proposé par Van Wijk a ses côtés faibles que le critique indique. Cet indice — les réflexes de ъ i ь — pas plus que le premier indice, ne peut servir à obtenir une ligne de démarcation idéale, que d'ailleurs personne jusqu'à présent n'a cherchée, car jusqu'ici on a toujours jugé que la question ne se rapporte pas à une ligne de démarcation parfaite mais à des zones limitrophes qui pénètrent différemment dans l'un ou l'autre territoire dialectique — ce que soutient également Van Wijk.

D-r Vassilli Djeritch, Quelques questions concernant les dialectes de la Serbie du Sud. (Publié dans „La Voix d'Uskub". Uskub 1925, page 1 à 33). Compte rendu par le professeur B. Tzoneff (p. 173—186).

L'auteur, M-r le professeur Djeritch, soumet à la critique les matériaux dialectologiques se rapportant aux dialectes bulgares de Macédoine, publiés jusqu'à ce jour dans les publications concernant le folklore bulgare. Il tire la conclusion qu'à en juger par leur phonétique ces dialectes sont autant bulgares que serbes. Le professeur Tzoneff, dans sa critique, appuyée sur de profondes connaissances des dialectes macédoniens mêmes, réfute les arguments critiques de l'auteur, et une fois de plus démontre ce qui est depuis longtemps admis par la Slavistique notamment que les dialectes macédoniens, au point de vue phonétique et morphologique, sont bulgares et appartiennent scientifiquement à la langue bulgare, dont ils représentent le tronçon occidental.

Rudolf Künzl-Iizerský, Ustup Bulharska do světové války. (La participation de la Bulgarie dans la guerre mondiale. Publié dans la Revue „Slovanský Přehled“ Prague, 1925, numéro 5—6, page 345—353). Compte rendu par L. Milétitch (p. 187—190).

La Bulgarie, après de longues hésitations, se décida à prendre part, en 1915, à la guerre mondiale aux côtés des puissances centrales européennes. M-r Iizerský, qui pendant toute la durée de la guerre se trouvait en Bulgarie et était au courant de toutes les péripéties de la politique bulgare, avec une grande compétence et en se basant sur les plus importants documents politiques, jette la lumière sur les événements qui ont précédé la fatale décision prise par la Bulgarie de s'allier à l'Allemagne et à l'Autriche.

L'auteur conclut, avec raison, qu'au point de vue slave, la faute ne doit pas en être entièrement imputée à la Bulgarie; au contraire les plus grandes responsabilités retombent sur la diplomatie de l'Entente, principalement sur la diplomatie russe qui considérait la question avec une légereté évidente et négligeait jusqu'à la demande minimum de la Bulgarie — la garantie que la Macédoine serait rendue à la Bulgarie qui avait fait d'immenses sacrifices pour cette contrée pendant la guerre balkanique. L'auteur opportunément commence par le rappel des premières et amères désillusions qu'a éprouvées le peuple bulgare à partir du traité de Berlin, voyant toujours ses espoirs d'union nationale échouer. Le coup le plus rude pour sa foi dans les sentiments slaves de son voisin le peuple frère lui fut porté par les deux guerres fratricides de 1335 et de 1913. Pour la première guerre l'auteur tâche d'en rejeter la faute principale sur l'Autriche et sur la roi Milan; quant à la seconde il cherche à atténuer les torts de la Serbie qui ne remplit pas le traité de février 1912, en faisant remarquer que la Bulgarie n'aurait pas rempli exactement les clauses de ce traité, en n'envoyant pas sur le théatre de guerre macédonien l'armée de cent mille hommes soi-disant promise. La critique prouve, par des citations empruntées au traité militaire d'alliance même entre la Serbie et la Bulgarie qu'une pareille convention n'a jamais été signée par cette dernière et que par conséquent il n'y a eu aucun manque de correction de sa part dans l'exécution du traité. Au contraire, dans ce cas aussi, les responsabilités de la déclaration de la guerre interalliée retombent également sur la Serbie, ainsi que toutes ses funestes conséquences dont la plus malheureuse fut la participation des Bulgares dans la guerre mondiale comme adversaires de la Serbie. Si un crime a été commis contre le slavisme, on ne doit pas en tenir responsables les Bulgares, comme veut le faire croire l'auteur, mais leurs voisins slaves, qui par leur avide politique de conquêtes les ont amenés a l'acte désesperé et fatal pour eux de 1915.

•

Hermann Wendel, Von Marbourg bis Monastir (2-ième édition, publié dans „Kreuz und quer durch den slawischen Süden“, Frankfurt a.M., 8⁰ 300, 1922, p. 1—125.) — Par L. Milétitch (p. 190—200).

Il est notoire que H. Wendel par rapport à la question politico-éthnographique soutient la thèse officielle serbe qui nie l'existence de

Bulgares macédoniens dans les frontières de la Yougoslavie et reconnaît seulement qu'en Macédoine il y a des Slaves qui n'ont pas encore une conscience nationale définie, et au point de vue éthnique sont également proches des Bulgares et des Serbes, de sorte qu'ils peuvent facilement par l'autorité du gouvernement devenir serbes. La même opinion est soutenue par le professeur serbe I. Tzviitch, dont la pauvreté des arguments est démontrée péremptoirement dans la critique de ses œuvres sur le sujet réunies dans l'ouvrage „Discours et essais" (numéro 3 de la Revue Macédonienne).

Wendel, ayant voyagé pendant le mois d'août en Macédoine, en traversant Leskovetz, Skopié, Véles, Prilep, Bitolia (Monastir), Ochrida jusqu'à Deber, on pouvait s'attendre à ce qu'il se soit convaincu sur place, en Macédoine même, de l'inexactitude de la thèse serbe, dont il est depuis longtemps le propagandiste le plus zélé, et que, par conséquent, il eut changé ses opinions erronées sur la question macédonienne. C'est pourquoi, le critique suit avec intérêt la marcheroute de Wendel en Macédoine et tout ce que, d'après sa description, il a vu et entendu dans ce pays. Malheureusement il apparaît de suite que Wendel a voyagé très rapidement, n'à nulle part fait de sérieuses études sur la population slave, se bornant seulement à interroger en passant, à deux ou trois reprises, des enfants qui jouaient dans la rue de quelle nationalité ils se croyaient, ou, par hasard, attablés devant un café, des macédoniens remplis de méfiance envers les étrangers. Pendant tout son voyage Wendel a été accompagné par des Serbes, officiellement attachés à lui, s'est servi d'une automobile militaire mise à sa disposition, a été partout reçu et invité par les autorités civiles et militaires. Le résultat d'une pareille enquête ne pouvait être que la confirmation et la justification de la thèse serbe au sujet des aspirations des Bulgares de Macédoine. Selon Wendel, ils sont en effet influencés par l'esprit bulgare, mais cela, dit-il, parce qu'ils ont fréquenté les écoles bulgares entretenues par l'Exarchat. „Après quelques dizaines d'années," dit Wendel, lui-même, quand l'instruction publique sera dirigée par Belgrade, sous chaque veste macédonienne battera un cœur serbe" (page 101). Selon Wendel, les Slovènes, les Croates, les Serbes, les Macédoniens, les Bulgares, tous, ne forment qu'un seul peuple. „Réunissez-vous, dit Wendel, tous sous un toit, de l'Isonzo à la Mer Noire, en un seul royaume yougoslave." Le critique trouve qu'il n'est pas nécessaire pour la réalisation de cette idée de faire la propagande à outrance de la politique de dénationalisation adoptée par la Serbie, de prêcher l'hégémonie dictatoriale du peuple serbe sur les autres Slaves du Sud, et surtout de justifier l'anéantissement politique préalable des Bulgares de Màcédoine. L'idée yougoslave peut être réalisée sur la base d'une égalité complète entre les peuples yougoslaves sous la forme d'une fédération libre. C'est pourquoi, selon le critique, le livre de Wendel ne met pas en lumière la vérité, mais au contraire la voile, et par là contribue à entretenir les haines de nationalités qui, malheureusement, divisent aujourd'hui les deux peuples frères — le peuple bulgare et le peuple serbe.

E. N. Tsouderous, Le relèvement économique de la Grèce (**La Grèce économique**). Edition Berger-Levrault, Paris, 1920, p. 230). — Compte rendu par V. Aleksieff (p. 200—203).

Cet ouvrage est écrit dans le but de représenter la Grèce comme un Etat possédant de solides institutions et un excellent avenir économiques. L'auteur est un ex-ministre grec des finances, et son but est de convaincre les milieux capitalistes étrangers, que la Grèce, dans ses frontières actuelles où entrent les riches et fertiles provinces macédoniennes, représente un terrain extrémement favorable pour les entreprises économiques. Selon l'auteur, le principal rôle jouent dans la vie économique de la Grèce les deux nouvelles provinces. Les rivages de l'Archipel sont économiquement indivisibles de la Grèce. Sérrès, Drama, Ksanti, Gumurdjina deviendront les centres du progrès économique grec, et au point de vue économique, principalement á cause des riches plantations de tabac, les territoires grecs de Macédoine et de Thrace constituent comme, pour ainsi dire, la colonne vertébrale de l'économie nationale grecque. L'auteur est partisan de la politique qui consiste à confier ces provinces entre les mains des capitalistes occidentaux, à condition seulement que le souveraineté de l'Etat grec soit sauvegardée. L'auteur examine séparément la situation de l'agriculture, de l'industrie et du commerce. Les deux premières branches, á l'exception de la production du tabac, sont faiblement developpées; la Grèce est bien placée seulement au point de vue du commerce.

Le critique attire l'attention sur le danger que représente pour la Grèce la grande quantité de réfugiés grecs, qui massés dans une étroite bande de terre littorale, ne peuvent y trouver des conditions favorables pour développer intensivement une culture quelconque, et représentent une charge pour les finances d'Etat grecques. Le critique trouve un côté faible dans l'ouvrage de Tsouderous principalement dans son désir de présenter le problème économique des nouvelles possessions grecques indivisiblement lié à celui de l'Etat grec, c'est á dire de relier l'avenir économique de la Macédoine du Sud à celui de la Grèce, d'éloigner des frontières économiques naturelles le reste de la Macédoine du Nord. Au contraire, il est indiscutable que la Macédoine, au point de vue économique, représente un tout, qui ne peut, pour satisfaire des aspirations de caractère purement nationaliste ou les intérêts des puissants du jour, être divisée en tronçons.

Hermann Wendel, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt a. M. 1925, 793 pages. — Compte rendu par L. Milétitch (p. 203—220).

L'auteur qui en général n'écrit que sur des questions concernant la Yougoslavie, comprise dans d'étroites limites, à savoir la Serbie, dans son nouvel et volumineux ouvrage, s'occupe de la lutte pour la délivrance menée par les Yougoslaves dans lesquels il englobe aussi les Bulgares. Ceci est en accord avec ses conceptions qu'il avait déjà exposées en partie dans son ouvrage „Von Marburg bis Monastir", notamment qu'une grande Yougoslavie sous l'hégémonie des Serbes devrait réunir tous les Yougoslaves, qui selon lui formeraient en réalité un seul peuple, et devraient par conséquent se souder en une seule nation. C'est l'idée directrice de l'auteur, qui lui a consacré tout son ouvrage. Exposant la marche historique de la renaissance nationale et politique des Slaves du Sud, l'auteur s'est fourvoyé dans une matière qui n'est nullement de sa compétence, d'autant plus que l'idée tendancieuse principale de l'ouvrage nuit à l'impartialité de l'exposition. Obligé de puiser à différentes sources, l'auteur n'a pu éviter l'encombremant de données d'importance secondaire ; ce dont a souffert l'exposition systématique indispensable dans le cas. D'autre part, le style, plus propre à un article de feuilletoniste, plein d'un humour déplacé, ne contribue pas peu à gâter cette œuvre, qui par le manque de fondement des conclusions de l'auteur ne promet pas de conserver une valeur durable.

L'auteur du compte rendu, en laissant à la critique croate et slovène le devoir de juger de leur côté le nouvel ouvrage de Wendel, se limite pour sa part à examiner ces parties là qui concernent directement le peuple bulgare bien entendu inclusivement des Bulgares de Macédoine.

Le critique juge comme une exagération tendancieuse des faits l'effort de Wendel de représenter le peuple bulgare durant la domination turque tombé dans une incroyable misère matérielle et morale. Il se sert de citations empruntées au voyageur Gerlach, sans comprendre que les observations de Gerlach ne concernent que la misérable population bulgare, établie le long de la chaussée Nich—Constantinople, éternellement exposée à des pillages et à des corvées, tandis que le noyau du peuple bulgare dans les provinces plus éloignées et plus abritées ont toujours été dans de meilleures conditions matérielles et morales. Wendel, dans son désir de démontrer que le peuple bulgare dans le passé, non seulement n'avait pas une conscience nette de sa nationalité, mais encore que sa langue ne se distinguait pas foncièrement de la serbe, avec la plus grande incompréhension de la question, va jusqu'á affirmer que la science linguistique slave a été jusqu'à présent dans l'erreur, en admettant qu'il existât des langues yougoslaves distinctes, quand en réalité elles seraient si proches que insensiblement elles pénétrent l'une dans l'autre de sorte qu'on ne peut dire où finit le slovène, où commence le serbo-croate, où continue le bulgare. S'appuyant, tout à fait mal à propos, sur Jagić, comme autorité en slavistique, Wendel dit une quantité d'insanités au sujet de la langue de Cyrille et Methode, et fait preuve par là dans la poursuite de ses idées préconçues, d'une audace qui ne tient compte de rien. Le critique explique que Jagić soutient exactement le contraire de ce que Wendel affirme.

Wendel va très loin dans ces accusations contre la partialité de la politique russe dans ses rapports avec la Bulgarie et la Serbie. La Bulgarie aurait été injustement favorisée par la Russie, en vertu du traité de San-Stefano qui lui donnait de vastes territoires ne répondant pas à l'extension éthnographique du peuple bulgare. En plus, Wendel se permet de citer des declarations injurieuses et humiliantes pour le peuple bulgare de différentes personnalités sans indiquer ses sources ce qui d'ailleurs, est de règle dans son livre. Et des conflits aussi suscités entre la Bulgarie et la Serbie au sujet de la Macédoine W. tient responsable la Russie. D'autre part, il acquitte la Serbie du crime d'avoir assailli la Bulgarie en 1885, ce dont il accuse uniquement le roi Milan et la diplomatie autrichienne; quant à la guerre interalliée, il évite d'en parler sérieusement et garde le silence sur la cause principale — la non-exécution du traité d'alliance de la part de la Serbie en ce qui concernait la Macédoine.

Au sujet des Slaves de Macédoine, Wendel répète son opinion, déjà connue par ses déclarations précédentes, notamment qu'ils seraient des Slaves pas encore conscients qui tout simplement s'appelleraient des „chrétiens", que leur dialecte se trouverait entre la langue bulgare et la langue serbe, de sorte qu'un macédonien, selon la nationalité de l'instituteur à l'école, peut facilement s'amener à se dire bulgare ou serbe.

Le critique prouve que, précisément au point de vue de la phonétique et surtout de l'accent sur les mots, les dialectes macédoniens sont bulgares et n'ont rien de commun avec la langue serbe, tandis qu'au point de vue de la morphologue et selon l'aveu même de Wendel ils sont bulgares, de sorte qu'il ne reste rien de vrai des conclusions de Wendel également sur cette question.

Aussi dénuées de fondement et évidemment tendancieuses apparaissent les autres conclusions de Wendel par rapport aux aspirations nationales et politiques du peuple bulgare; le critique les examine et les réfute. Il est interessant de remarquer que Wendel reconnait que la Serbie a rendu vaines en 1915 les intentions des puissances de l'Entente qui étaient enclines à satisfaire la Bulgarie afin de l'attirer de leur côté. Les Serbes ne voulaient pas céder la Macédoine, par ce qu'ils ne croyaient pas aux promesses, et que le moineau macédonien dans la main leur était plus cher que le pigeon bosnien sur le toit (weil ihm der makedonische Sperling in der Hand lieber war, als die bosnische Taube auf dem Dach). L'auteur plaide pour la fusion des Bulgares avec les Serbes dans le sens qu'ils abandonnent leur physionomie nationale, en acceptant l'appellation de Yougoslaves, de même que feu le ministre bulgare Stambolisky avait déclaré qu'il n'était ni bulgare ni serbe mais yougoslave. Le critique fait remarquer que cela est une utopie qui en fait ne peut être réalisée : en Bulgarie et en Macédoine l'idée yougoslave se conçoit sous la forme d'un Etat fédératif dans lequel les Bulgares ,en Macédoine aussi, conserveraient une place indépendante. L'idée dont Wendel est le propagandiste ne pourrait être réalisée que par la violence.

Ernest Denis. Du Vardar à la Sotcha. Préface de M-r Alexandre Bélitch et de M-r Louis Eisenmann. Paris. 349 (Collection historique de l'Institut d'études slaves № 2) — Compte rendu par St. Romansky (p. 220—223).

Le critique fait ressortir clairement le manque d'impartialité envers la Bulgarie de feu Ernest Denis et qui s'est mis à l'unisson avec les Serbes dans leurs accusations contre les Bulgares pendant la guerre mondiale, accusations auxquelles il ajoutait, à ce qu'il parait, pleine foi. Les articles de l'auteur concernant les Bulgares sont envenimés de colère et de haine contre ce peuple, même quand ils traitent à de questions de caractère scientifique, à croire qu'ils ont été écrits par quelque chauviniste serbe inspiré uniquement du désir de calomnier et d'injurier le peuple bulgare. Dans ce sens, Denis va si loin qu'il nie presque le caractère slave des Bulgares. Selon l'auteur ils ne peuplent que „les plaines au sud du Danube inférieur et les pentes du Balkan“ et par leur type, par suite des influences ouralo-altaïques qu'ils ont subies dans le passé, ils se distinguent nettement des autres Slaves du Sud. Denis indique les sources scientifiques d'où il a puisé ses affirmations manquant complètement d'impartialité et qui ne s'accordent pas avec les faits: pour lui, le professeur Tzviitch est „sans contestation possible le témoin le plus autorisé en pareille matière“ c. à d. sur les questions éthnographiques concernant la péninsule balkanique. Aussi n'y a-t-il rien d'étonnant à ce que nous rencontrions dans ses ouvrages au sujet de la question macédonienne tous ces „arguments“, servant à nier le caractère bulgare de la Macédoine, qui se trouvent dans n'importe laquelle des brochures serbes de polémique sur la même question. — Il est étonnant que Denis, lui-même ardent avocat des aspirations politiques et nationales des Serbes, s'élève violemment contre „les avocats des Bulgares“, „des bénévoles avocats“, qui se trouvaient jusqu'en France, même pendant la guerre mondiale, et qui soutenaient que, par le traité de Bucarest de 1913, la Macédoine avait été arrachée à la Bulgarie. Il est à remarquer, que ses conclusions contre les Bulgares, Denis les puise principalement des fameux ouvrages des deux Suisses — Victor Couné et le professeur de Lausanne Reis, écrits, sous l'influence des Serbes, pendant la guerre. Le plus triste est que Denis reproduit dans son livre une invention inqualifiable par son cynisme et sa vulgarité, qui a pour but d'imputer aux Bulgares une horrible, une barbare cruauté (voir page 80). Le critique ne s'étonne pas que cet ouvrage porte une préface de A. Belitch, mais que le professeur Eisenmann l'aie honoré de sa préface, dans laquelle il a trouvé nécessaire de souligner les jugements injurieux de Denis sur les Bulgares.

Jean-José Frappa, Makédonia. Souvenirs d'un officièr de liaison en Orient. Paris 1921, 233. — Compte-rendu par L. M. (p. 223—225).

De cet intéressant ouvrage de J. J. Frappa, qui y a exposé ce qu'il a vu et entendu au cours des dix-huit mois passés sur le front français en Macédoine, le critique relève principalement quelques passages dans lesquels l'auteur reconnait le caractère bulgare de la population slave en Macédoine, et d'autre part les traitements cruels et inhumains envers elle de deux représentants en vue des autorités civiles et militaires, à Négotine, avant que l'armé française ne se fut retirée plus au sud. Au sujet du préfet serbe, l'auteur dit: „il assure la police, dans cette région de race bulgare, reconnaissons-le, avec une centaine de gendarmes serbes“. Quand les régiments français, le 23 octobre 1915, à Négotine, donnèrent un concert pour la population, l'assistance se composait, à part quelques Turcs, de Bulgares: „Quelques vieux Turcs à turbans, des Bulgares aux vêtements de bure marrons.“ Au cours d'une conversation du général françsis Leblois avec le préfet de Négotine, le général dit qu'il avait entendu, qu'avant peu, un sous-officier français aurait été tué et que les Serbes auraient fusillé son meurtrier. — „Cette histoire est fausse, répond l'aimable fonctionnaire; si un soldat français avait été tué ici, ce n'est pas un habitant que j'aurais fait fusiller, mais une douzaine.“—„Et allez donc!“—s'écria le général stupéfait.

Vers le 29 octobre, arriva un officier de liaison serbe, le capitaine Startchévitch, dans la vie privée professeur de français à Belgrade. Au cours d'une conversation avec lui le général lui dit: „J'ai fait proclamer et afficher l'ordre aux habitants d'avoir à déposer leurs armes entre nos mains dans un délai de 48 heures; si après ce laps de temps, on trouve un paysan en possession d'un fusil par exepmle que doit-on faire? — Startchévitch répond: „Le fusiller, mon général.“ — Bigre!... J'ai aussi interdit à la population de vendre du vin à nos soldats. Comment traiter ceux qui contreviendront à cette ordonnance? — „Les fusiller, mon général“, réplique encore le capitaine; puis, voyant le sursaut du commandant de la 57ᵉ, il ajoute: „Si cela vous ennuie, vous n'avez qu'à les confier à nos gendarmes; ils savent faire disparaître les gens très habilement; un bon petit coup de poignard là (du doigt il désigne l'attache du cou à la hauteur de la carotide), et tout est dit. Le patient ne souffre pas.—Là-dessus, il se met à nous faire une dissertation sur l'adresse qu'il faut pour bien placer cette estocade. Je crois que l'aimable homme se moque de nous. Tout de même c'est peut-être vrai; on doit s'attendre à tout dans les Balkans.“ Citant cela, le critique remarque seulement qu'une pareille cruauté, exercée dans le cas ci-dessus contre la population bulgare de Macédoine, n'aurait pas pu être exercé si ces gens considéraient cette population comme appartenant à leur propre peuple.

Edouard Combe, La protection des minorités (Poublié dans la Bibliothèque Universelle et Revue de Genève. Octobre 1925, (p. 1772-1786.) — Compte-rendu par L. M.

Dans cet article, ce qui mérite d'être remarqué c'est le fait inattendu que, de nos jours, un auteur français, dans une revue paraissant dans la capitale de la Société des Nations, à Genève même, puisse sur une question aussi importante que celle des minorités se prononcer avec une impardonnable ignorance par rapport à certains peuples, principalement en ce qui concenre les minorités bulgares en Macédoine.

Selon Mʳ Combe, il y aurait deux sortes de minorités: celle qui devraient être pleinement satisfaites, en ce que les Etats respectifs leur assureraient une vie plus supportable même que celle de leurs frères de même race restés dans la mère-patrie, par ex. les Allemands dans la partie italienne du Tyrol, les Juifs en Pologne, les Hongrois, etc. et celles dont les droits nationaux ne devraient pas être pris en considération. „Il y a des cas où la chose paraît désespérément compliquée. C'est là notamment où il n'existe pas trace de ce que nous autres, ressortissants d'Etats constitués de longue date, appelons le sentiment national. Pour prendre un exemple coucret, voici la Macédoine: du temps des Turcs, la loi de l'Osmanli mettait tout le monde d'accord ; tous étaient au même degré esclaves et maintenus dans l'obéissance sous la même férule. Aujourd'hui le pays est partagé inégalement entre la Grèce, la Yougoslavie, la Bulgarie, certaines parcelles sont même incorporées à, l'Albanie. Le caractère commun à toutes ces parties de la Macédoine, c'est qu'on n'y trouve aucune notion d'appartenance à l'une quelconque des nations entre lesquelles on l'a partagée. Les petits journaux de propagande publiés par des chefs de faction ne doivent pas faire illusion à cet égard: la Macédoine est habitée par des heimatlos, de langue, de race, de religion différentes, mais en réalité étrangers partout sauf dans les limites de leur commune, et encore ! Que faire de „minorités";de ce genre ?" (p. 1774). Le critique s'étonne que ceci puisse être dit par un homme instruit, dans le siècle actuel, malgré la littérature scientifique, historico-éthnographique déjà considérable, au sujet de la Macédoine, qui se trouve aussi publiée en français et qu'aurait pu, et aurait dû, connaître, au moins en partie, M-r Combe, du moment qu'il a la prétention d'écrire sur ces sujets. Mais Mr Combe, s'est surpassé en écrivant, à un autre endroit que les Macédoniens en Yougoslavie parlent un espèce de dialecte bulgaro-turc : „La Yougoslavie a dans le sud des Macédoniens qui sont en général des frères de même race mais qui parlent des dialectes bulgaro-turcs et ne saivent pas trop de qui ils doivent se réclamer." (p. 1777). Il est notoire que les Bulgares de Macédoine sont d'origine slave et que leur langue est également purement slave, plus précisément bulgare. Elle ne contient aucun élément particulier turque. Il est in compréhensible en vérité ce qu'entend M-r Combe par ces „dialectes bulgaro-turcs." Et pour la Grèce aussi, l'auteur juge qu'elle n'est pas obligée de respecter les droits des minorités slaves: „La Grèce est dans une situation spéciale. Elle a dans les provinces nouvellement récupérées, des minorités nationales, mais qui ne constituent pas une fraction considérable de sa population totale et rentrent pour la plupart dans cette catégorie de „heimatlos" que nous avons rencontrée en Macédoine." (p. 1776). Pour l'auter les Ruthènes de Pologue sont une masse inculte, et en Tchécoslovaquie „les Ruthènes forment une masse plutôt amorphe" (p. 1783).

Il y a longtemps que les Français sont devenus proverbiaux par leur ignorance de la géographie, de l'histoire, de l'éthnographie des peuples étrangers, mais ce que Mr Combe écrit est d'après le critique inconcevable dans les temps actuels, après les grands évènements historiques dont nous avons été les témoins. Dans le cas présent, il y a quelque chose de particulier qui nous donne le droit de mettre en doute la bonne foi de l'auteur. Il propose que les minorités soient satisfaites dans tous les pays, de façon à ce qu'elles obtiennent des droits plus grands que ceux qu'elles avaient dans leur propre métroppole, à une exception seulement — à l'exception des minorités en Yougoslavie!

Iovan Cvijić, Balkanské otázky. (I. Tzviitch, Questions balkaniques) Z knihy „Govori i članci“, vybral a přeložil Václav Horník. V. Praze, 1924, str. 143. — Compte rendu par L. M. (p. 223—229).

M-r V. Horník a traduit en tchèque, extraits du livre du professeur Tzviitch „Discours et essais“, les articles qui se rapportent à la Macédoine. Ceci serait motivé par le désir de faire entendre la partie adverse, l'opinion publique tchèque ayant soi-disant subi des influences bulgarophiles par l'intermediaire de l'ancienne littérature traitant ce sujet. Le critique s'arrête à l'opinion de M-r H. Ripka qui, à l'occasion de cette traduction tchèque dans la revue „Slovanský Přehled“, (n-o 5—6), loue le professeur Tzviitch comme un modèle d'impartialité dans le domaine de la science, comme une personnalité qui ne se permettrait jamais d'altérer la vérité et comme la plus compétente sur les questions relatives au caractère ethnographique de la Macédoine.

Le critique fait remarquer que, bien au contraire, Tzviitch dans ses articles au sujet de la Macédoine a fait preuve d'un manque complet d'impartialité et d'objectivité ce qui est démontré dans la critique de son livre „Discours et essais“ publiée dans la Revue Macédonienne (fasc. 3). De sorte que H. Ripka tout à fait sans fondement vante l'autorité de Tzviitch, en répétant de son côté l'invention de ce dernier que „les Bulgares de Macédoine, pris dans leur ensemble, formeraient une masse archaïque slave sans conscience nationale défini — ce sont tout simplement des Slaves de Macédoine“. Tzviitch et ses disciples, par ces dénaturations de la vérité au profit de la politique de conquête de la Serbie, ont réussi à envenimer les relations entre la Bulgarie et la Serbie. Maintenant, par la traduction tchèque de Horník, le poison est introduit également en Tchécoslovaquie.

Les caractères latins mis à l'usage des Bulgares de Macédoine sous la domination grecque. Abecedar, *Εν Αθηναις. Τυποις Π. Δ. Σακελλαριου*, 1925, 8° 40. Compte rendu par L. M. (p. 229—232).

Après que le gouvernement grec se fut refusé à remplir ses engagements envers les minorités bulgares, conformément au „Protocole de Genève“, ayant été interrogé par la Société des Nations de quelle façon il comptait satisfaire, au point de vue des ecoles, les désirs des minorités parlant „la langue slave“ il répondit qu'il s'efforcerait de préparer des livres d'école et des instituteurs pour la population „slave“ de la Grèce.

Il tint cette promesse en publiant un „abécédaire“ dans lequel les caractères ne sont pas les traditionnels caractères cyrilliens dont se servent les Bulgares de Macédoine depuis l'époque de St. Cyrille et Méthode et qu'ils ont transmis aux autres Slaves, mais les caractères latins qui jusqu'à présent n'ont jamais été employés dans l'écriture bulgare en Macédoine. D'autre part il n'y est pas fait usage de la tradtitionnelle langue littéraire bulgare mais d'un dialecte régional macédonien. En plus l'abécédaire est rempli d'indications de prononciation défectueuse des mots, de fautes d'orthographe et d'imprimerie. Le critique expose en détail toutes ces défectuosités et à la fin cite littéralement des exemples tirés de cet abécédaire, afin qu'ils demeurent comme un souvenir de la politique de haine et dangereuse pour la Grèce elle-même envers la population bulgare de Macédoine.

Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet des Bulgares de Macédoine. D-r Nicolas V. Michoff, la population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. Recherches bibliographiques avec données statistiques et ethnographiques. T. I. Sofia, 1915, 433 p. T. II. 1924, 382. (Publication de l'Académie bulgare des sciences). — Par L. Milétitch (p. 233—258).

M-r le professeur L. Milétitch a tiré des deux tomes de l'ouvrage nommé ci-dessus, œuvre du bibliographe bulgare bien connu N. Michoff, les données qui se rapportent à la Macédoine et aux Bulgares de Macédoine.Ces données sont présentées sous la forme de résumés ou par des citations littérales selon l'original, mais en traduction bulgare. Les ouvrages des auteurs, tous du siècle passé, d'où sont tirés les dites données, sont classés, ici aussi, d'après l'ordre alphabétique des noms d'auteurs. Il n'a été fait aucun choix tendancieux des ouvrages, au contraire tous les ouvrages qui se trouvent chez Michoff et qui contiennent quelque chose au sujet de la Macédoine ont été mis à contribution. Il est surtout à remarquer qu'il n'y a pas un seul auteur qui ne dise que les Slaves de Macédoine sont des Bulgares. Par conséquent la verité par rapport à la Macédoine à été dite dans la littérature étrangère en son temps, et l'opinion publique étrangère ne peut justifier son ignorance des questions ethniques dans ce pays.

M-r Michoff s'est servi lui-même seulement d'une partie de la littérature étrangère se rapportant à la Turquie et à la Bulgarie. Dans le second tome il cite 1304 ouvrages.

Le soixantième anniversaire du professeur Lubor Niederlé. — Par L. Miletitch (p. 259).

Cette année à été fêté le soixantième anniversaire du célèbre archéologue et ethnographe tchèque, le professeur Lubor Niederlé. Après avoir rappelé les grands mérites du professeur Niederlè au point de vue de la science, reconnus par tout le monde slaviste, et après l'énumération de ses œuvres les plus importantes, on rapporte que le 17 décembre a été organisée une fête en l'honneur de Niederlé à Prague par la Société tchéco-bulgare dans cette ville. Niederlé, par son impartialite dans les questions ethnographiques concernant le monde slavé, s'est assuré dans les milieux intellectuels bulgares et surtout macédoniens une grande popularité, surtout par son ouvrage „La question macédonienne" dans lequel avec une grande impartialité est exposée la verité. L'Institut macédonien des sciences, dont Niederlé est membre honoraire, de son côté offre à cette occasion ses vœux les plus sincères de santé et de longue vie au glorieux jubilaire.

Le professeur Nicolas Mileff, (Nécrologue) — Par A. Koulicheff. (p. 259)

Par la mort — (en 13.II, 1925) de Nicolas Mileff, professeur d'histoire. dès peuples balkaniques, à l'Université de Sofia, né en Macédoine (Région de Kostour), l'Institut Macédonien des Sciences perd un de ses membres les plus en vue. Mileff était également membre du Conseil d'administration de l'Institut.

Les travaux de Mileff qui n'étaient encore que le commencement d'une œuvre scientifique importante temoignent quel lourde perte sa mort a été pour la science bulgare.

P. Tchileff, (Nécrologue). — Par A. P. Stoïloff (p. 259).

Le 25 fevrier est mort P. Tchileff, membre de l'Institut Macédonien des Sciences, professeur de lycée à Sofia. Tchileff avait une solide instruction classique et possidait parfaitement la langue et la litterature grecques, ce dont témoignent ses œuvres.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ